FRANCISCI RIBERAE VILLACASTINENSIS, PRESBYTERI SOCIETATIS IESU, DOCTORISQUE...

Francisco : de Ribera, Jean Baptiste Regnauld

FRANCISCI RIBERÆ VILLA-CASTINENSIS, PRESBYTERI SOCIETATIS IESV, Doctoriſque Theologi.

In ſacram Beati Ioannis Apoſtoli, & Euangeliſtæ Apocalypſin Commentarij.

Cum quinque Indicibus, quorum Primus continet quæſtiones Scripturæ, Secundus regulas, qui ſunt in limine operis, Tertius eiuſdem Scripturæ locos explicatos, Quartus rerum, atque verborum, Quintus Euangeliorum totius anni in vſum Concionatorum.

HIS ADIVNCTI SVNT,

Quinque libri de Templo, & de iis quæ ad Templum pertinent.

Ad multorum locorum, tam Apocalypſis, quàm reliquorum librorum intelligentiam cum primis vtiles.

LVGDVNI,
EX OFFICINA IVNTARVM.

M. D. XCII.

CVM PRIVILEGIO.

ILLVSTRISSIMO

ET NOBILISSIMO D. OMNI SCIENTIARVM GENERE ORNATISSIMO, ET ELOQVENTISSIMO ANTHONIO D'VRFE' ABBATI CASÆDEI, MONTISQVE VERDVNI

Priori Dignissimo.

JOANNES BAPTISTA REGNAULD.

Εὖ πράττειν καὶ εἰδέναι.

NON temerè, Ter ille inter Ægyptios Maximus affirmasse mihi videtur (Domine eruditissime) τὸν μὲν ἄνθρωπον ἐπίγειον, εἶναι θεὸν θνητόν. τὸν δὲ οὐράνιον εἶναι θεὸν ἀθάνατον ἄνθρωπον. Cuius causas quis fusiùs apud eundem τρισμέγιστον Pimandrâ: ὅδε (inquit) ἄνθρωπος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβαίνει, καὶ μετρεῖ αὐτὸν, καὶ οἶδε ποῖα μέν ἐστι αὐτοῦ ὑψηλὰ, ποῖα δὲ ταπεινὰ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἀκριβῶς μανθάνει, καὶ τὸ πάντων μεῖζον, οὐδὲ τὴν γῆν καταλιπὼν ἄνω γίνεται τοσοῦτον μέγεθός ἐστιν αὐτοῦ τῆς ἐκτάσεως. quod vt illustret princeps doctrinæ & ingenij Plato, duas in Phædro homini affingit alas, (intellectũ & voluntatem ego interpretor, nisi quis horum malit obiecta verum & bonum) quibus idem ipse immobilis, terras permeat, maria perlustrat, aëráq; transcendit, peregrè & in patria, in agris & domi est καὶ πάντα οὐρανὸν περιπολεῖ

Lact. Diuin. Institu. lib. 1. cap. 1. & lib. 3. cap. 1.

ἄλλοτε ἐν ἄλλοις εἴδεσι γιγνομένη. Hinc natura qua πάντες ἄνθρωποι (inquit Aristoteles) τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται, & viros, etiam doctrina & ingenio cæteris præcellentes, quamuis inopes corporísque destitutos viribus, etiam ij, qui (vt inquit ille) inculti vitam peregrinantes transiêre, quibus contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit, colunt tamen & venerantur, aut honore saltem dignos iudicant: quod Homerus vidisse videtur in iis quę de Syrenum cantibus finxerat. Non enim (vt ait Romanorum Plato) vocum suauitate videntur, aut nouitate quadam & varietate cantandi reuocare eos solitæ qui præteruehebantur, sed quia se scire multa profitebantur, vt homines ad eorum saxa discendi studio adhærescerent. Hinc Archimedis in μαθημάτων studio ardor, Aristoxeni consumptum in Musicis ingenium, Aristophanísque in literis producta ætas, Pythagoræ, Platonis, Democriti sciendi cupiditate suscepta peregrinatio, & exacta vita. Quæ si vera esse & omnibus probata cernimus, quis quæso hominum in te debet esse animus? qui, non senio & annis oppressus, aut canitie debilitatus: imò vix dũ matura ætate, & media adhuc adolescentia, non Musices concentu solùm cum Aristoxeno delectatus, Geometrica in puluere cum Archimede descriptione in patriæ vitæque obliuionem raptus, aut sola naturæ meditatione cum Pythagora, Platone, & Democrito contentus. Vnus arctæ & mensura strictiori solutæ orationis eloquentia cum primis comporandus, sublimis eius studij scrutator subtilior, naturæ occultioris inuestigatione laudatus, eius etiam quæ nos sola in diuinam contemplationem rapit Theologiæ abdita penetrasti, discendíque eius studio Italiam, non fictæ eius

&

& vmbratilis quam sectatus Plato sed veræ & diuino munere hominibus è cœlo demissæ θεοσοφίας, doctrina celebrem peragrasti, Romámque eius sanctæ, & diuinæ disciplinæ emporium visisti. Qua verò ciuilium rerum polleas scientia, me tacente satis de HONORE & DE NOBILITATE, patrio quidem illi, sed diserto, facundo, copioso idiomate, & Platonico dicendi genere, qui à te dudum scripti dialogi in hominum manus peruenerunt satis ipsi per se loquuntur: quos ego quoties intueor, memoriá subit quod de Platone scribit Cicero, paruulo in cunis dormienti apes in labellis consedisse: Iouémque sic si Gallicè loquatur loqui. Alij (licet) pro arbitrio loquantur liberè, & censeant. Ego nondum facie, sed virtutis imagine, & communi doctorum hominum sermone notum, amabam certè & colebam: vt primum vidi, velocémque rerum prudentiam, qua te omnes laudabant, pilos preuenisse aduerti: ad affectum hunc naturæ ardentior & præsentior obseruantia accessit, & quasi arctior quædam necessitudo mentem occupauit. Nec à felici illo die, de tam nobili ingenio merendi studium & voluntas, sed occasio & potestas defuerunt. Donec tandem clarissimi viri D. FRANCISCI RIBERÆ HISPANI E SOCIETATE IESV Doctoris Theologi opus in APOCALYPSIN DIVI IOANNIS & de Templo SALOMONIS ad me delatum. Tunc me primum pressit cogitatio. Gratum tibi illud futurum, & studiis tuis vtile. Gratum quidem: quod ab ea Societate, à qua nihil non perfectum ingenio & elaboratum industria solet exire, & quam tu priuato quodam iure valdè diligis promanarit. Vtile: quod B. Ioannis Apostoli Reue-

lationis explicationem contineat, de cuius obſcuritate non iniuria, Euſebius: *Ego verò* (ait) *quantum ad meam ſententiam pertinet, ſpernere aut abiicere ſcripturam libri huius* (Apocalypſeωs) *nullatenus audeo, maximè cum multi ex fratribus meis mecum ita ſentiant. Sed hoc magis de eo iudico, quod excedant atque emineant quæ in eo ſcripta ſunt auditionis modum, & ſit in eo arcanus quidam & reconditus atque admirandus omnibus ſenſus, quem & ego admiror & veneror, etiamſi non intelligo. Et ita ſentio, quod diuina aliqua Sacramenta ſermonibus contegantur humanis, non tam iudicio meo diſcernens, quàm fide credens, & ideò non reprobo quæ non intelligo, ſed tanto magis admiror, quanto minus aſſequor.* Explicationem, inquam, continet, non myſticam, aut Anagogicam, quas Venerabilis Beda, D. Ambroſius Mediolanenſis Epiſcopus, Ansbertus, Anſelmus, Diuus Auguſtinus, (niſi quæ in eius operibus ponuntur in Apocalypſim Homiliæ veriùs ſunt Tyconij Donatiſtæ) veteres huius libri Commentatores & Primaſius perſecuti ſunt. Sed hiſtoricam ſubtiliſſimam, periculoſiſſimam, quam & vnam omnium difficillimam, & verè ſenile opus iudicat Chriſtianorum ille Cicero D. Hieronymus: Hoc itaque tam laudabile & tanti ſudoris opus nõ ea qua in meas manus peruenit, at commodiori forma, diſtinctioribus characteribus, noſtris iterum formis excuſum, nec pœnitendis Indicibus auctum ad te, iuſtis hiſce de cauſis, mittendum cenſui. Accipe itaque aureum hoc, tantóque dignum viro pignus, animi in te noſtri monimentum, teſtem fidæ & arctę qua te colo obſeruantię, quã ſola virtus, eruditio, prudentia tua genuit, aluit, ſeruauit, Vale Lugd. Decimo, Calendas Auguſti, Anno M. D. X C I I.

LICENTIA DEL PADRE GIL CONÇALEZ VISITADOR.

YO Gil Conçalez Dauila Visitador de la Compañia de Iesus en estas prouincias de Castilla, y Toledo, por particular commißion que tengo de nuestro Padre General Claudio Aquauiua, doy licentia, que se impriman los Commentarios sobre el Apocalypsi de S. Iuan, y los tradatos, ô libros de fabrica del templo. y de las cosas que auia dentro del que son dos libros, y otro libro tercero de las vestiduras sacerdotales. y de las causas dellas, y el quarto de las fiestas de los Hebræos, y el quinto de los Sacrificios, los quales Commentarios y libros compuso el Padre Doctor Francisco de Ribera de nuestra Compañia, residente en nuestro Collegio de Salamanca porque han sido vistos y examinados por muchas personas doctas, y graues de nuestra Compañia. En testimonio de lo qual, di esta firmada de mi mano, y sellada con el sello acostumbrado. En Burgos à 5. de Febrero de 1590.

GIL GONÇALEZ.

Approbatio operis

COMMENTARIOS in D. Iohannis Apocalypsin Doctoris Francisci de Ribera è Societate Iesu, & apud Salmanticenses Sacrorum Bibliorum interpretis iussu supremę Curiæ regię attentè perlegi, & nihil in eis reperi, quod posit meo iudicio pias & Christianas aures offendere. Imo vero dignißimos cēseo qui in communem Ecclesiæ Christianæ vtilitatem edantur : nam in eis, quod pręcipuum iudico, & difficillimum est, sacrę Reuelationes ita inter se seruata serie, qua factæ sunt distinguntur, & sensui quem Literalem vocant, aptātur: vt iam cuiuis vel mediocriter in sacris literis versato, peruium sit quid sacra Apocalypsis voluerit quod hactenus, licet multi interpretes in id desudauerint, fuerat obscurissimum. Salmanticæ vigesimo die mensis Maij, anno 1590.

Ioannes Alfonsus Curiel
Sacræ Theologiæ Doctor.

Priuilegium P. Prouincialis Lugdunensis Prouinciæ Societatis Iesu, Ioanni Baptistæ Regnauld concessum.

BERNARDINVS CASTORIVS, Prouincialis Collegiorum Societatis Iesu in Prouincia Lugdunensi, iuxtà priuilegium eidem Societati à Christianissimo Galliarum Rege die 10. mensis Maij, anni 1583. concessum, (quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab eiusdem Societatis Iesu hominibus compositos absq; illorum permissione imprimant) permittit IOANNI BAPTISTÆ REGNAVLD Lugdunensi Bibliopolæ, vt opus cui titulus est: FRANCISCI RIBERÆ Villacastinensis Presbyteri Societatis Iesu, Doctorisq; Theologi, in sacram Beati Ioannis Apostoli, & Euangelistæ in APOCALYPSIN Commentarij. Quibus adiuncti sunt eiusdem authoris: De Templo, & de iis, quæ ad Templum pertinent, libri quinque: ad sex proximos annos imprimère, ac liberè diuendere possit. Datum Lugduni die 1. Iunij, M. D. XCII.

Bernardinus Castorius.

Commentariis in Apocalypsim succedunt de Templo, libri quinque.

Quorum primus est: De Fabrica templi primi, & secundi, & eius quod ab Herode ædificatum est.
Secundus: De iis quæ erant in Templo.
Tertius: De Sacerdotibus, & vestibus Sacerdotalibus.
Quartus: De sacrificiis Hebræorum.
Quintus: De diebus festis Hebræorum.
In quibus omnia Historico, ac mystico sensu explicantur.

AD LECTOREM

DE HORVM COMMENTARIORVM EDITIONE.

DVM hanc Sacræ Apocalypſis explanationem adornarem, & quæ ante paucos annos auditoribus meis Salmanticæ dictaueram, nō ſine labore recognoſcerem, atque expolirem: ecce tibi noui Commentarij prodeunt, in quibus Euangelicum prouerbium agnoui: Alius eſt qui ſeminat, & alius eſt qui metit. Inueni enim Ioan. 4. *in eis maximam eorum partem, quæ dictaueram, totidem verbis bona fide tranſcriptam,* θαῦμα ἴδεσθαι. Sæpe malum hoc nobis, ſi mens non læua fuiſſet. *Sed quis crederet* κακὸν τόσον, ὅσσον ἐτύχθη *Videram quædam ab eodem ſcriptore dictata, in quibus, quia autores ſequebatur eos, à quibus ego cōſultò diſſentiebam, quòd eorum interpretationem myſticam potiùs, quàm Hyſtoricam iudicarem: reſpondi amicis rem diuinantibus, & vt anteuerterem monentibus, nihil eſſe timendum: aut enim pauca admodum mutuanda eſſe, aut omnia. Pauca condonabam, omnia minimè metuebam. Exijt liber in lucem, vidi ferè omnia, viderúntque multi, qui ea vel ex ore meo exceperant, vel ab ijs excepta deſcripſerant, & ſeruant apud ſe, ac videre poſſunt omnes, qui conferre vtraque volent. Hoc & me tacente liber ipſe loquitur, in quo videas quæ in diuerſorum ſcriptorum libris ſemper inueniuntur, rerum, & expoſitionum inter ſe differentiam, ſtyli diſſimilitudinem, ordinis & compoſitionis varietatem. Atque, vt alia prætereαm, Tyconij Homilias in Apocalypſin, quas ego ad finem vſque duodecimi capitis Auguſtini nomine, inter cuius opera feruntur, citaueram, ac poſteà certis argumentis Tyconij eſſe deprehenderam, & à capite tertiodecimo autori reſtitueram ſuo: ipſe ſimiliter in primis duodecim capitibus Auguſtino tribuit, in reliquis Tyconio. Hæc cùm viderem, ac*

vehementer mirarer, nō mediocriter ad hos Commentarios maturè in lucem edendos sum incitatus, quod & amici monerent, & ipse viderem multùm non id e re mea solùm, sed è publica etiam futurum. Primùm videbam quædam ab eo prætermissa fuisse, quibus res obscurissimæ viderentur explicari, quæque nihilo essent peiora ijs, quæ magni ille fecisset. Atque ea quæ ponenda putauit, ita vt ego olim dictaueram posuit: itaque & auditoris mei, qui scripsit, errores, & meos nonnullos, qui dictaueram, in eius libro agnoui, & quædam offendi, quæ credi possint numquam ab eo lecta, sed alicui cum suis mendis describenda fuisse commissa. Quam ob rem cepi iterum in manus meos Commentarios non vt autor, sed vt censor: addidi permulta, quibus ea quæ dixeram exponerentur, & confirmarentur, potissimum cap. 14. in ijs quæ dicta sunt de Babylone, quibus bona huius libri pars multo melius, atque exactius explicatur. Deinde quæ mihi inchoata, & rudia exciderant, excolui, multa mutaui, atque correxi, sæpe stylum verti, vt correcta potius quàm incorrecta, aut etiam vitiata, legerentur. Vidi & illa ipsa mea cum aliis misceri: & parum consentientium, interdum etiam contrariarum expositionum interpositione, quæ luculentius à me explicata credebam, obscurari, & obrui, & quasi meis luminibus obstrui: quod non est mirum contigisse homini, qui sua primum concinnarat, & edere parauerat, ad eaque mox, quasi tumultuariè, & aceruatim adiecit mea. Et quoniam multum in eo operæ posueram, vt lucem quantam maximam possem, tenebris libri huius inferrem, accendendam censui, quam extinctam videbam. Quædam præterea meis adiuncta sunt, alia inter illa interiecta, quæ cognosci volui: atque idcirco verba etiam retinui, quæ dictaueram, vt melius quid meum, quid illius sit intelligatur. Librum illius prætereà non attigi, neque enim id meum est, mea tantum vendicare volui iure naturæ, & gentium. Illud moneo, atque obtestor, omnes vt sua edant, & aliorum parcant laboribus: nam si aut ipse, aut quiuis alius, nostra extulerit, certum est nemini parcere, sed illa repetere, & rem mihi furto abesse queri. Ac ne vana quis putet esse quæ dixi, adiungam quasi Indiculum, quo quid addiderim ijs, quæ ille de meis sumpsit, quid deleuerim: vbi sententiam mutauerim, mea vitiata inuenerim, Lectori breuiter ostendam, quò rectè, atque vtiliter hos à me Commentarios editos esse non ignoret.

Addita

Addita.

Quæ addita sunt serò id quidem, sed cùm primùm venit in mentem, maniculis, ac lineolis, aut simili aliqua nota in margine notanda curaui, idque à capite ferè quarto, sed in tribus primis capitibus nonnulla addidimus, In cap. 1. verba sequentia: Versiculo. 1. Apocalypsis Iesu Christi, & Palam facere seruis suis: Et significauit mittens per angelum suum. *Ver. 4.* Ab eo qui est, &c. *Ver. 5.* Et princeps regum terræ. *Vers. 5.* Qui dilexit nos, & lauit nos, &c. *Vers. 7.* Ecce venit cum nubibus. *Vers. 10.* In Dominica die. *In cap. 2. Vers 4.* Et patientiam habes, & sustinuisti. *Vers. 13.* Et in diebus illis Antipas testis meus. *Vers. 25.* Et in calculo nomen nouum. *In cap. 3. Vers. 16.* Sed quia tepidus es, &c. *Vers. 21.* Dabo ei sedere mecum. *In cap. 4. Vers. 1.* Et vox prima, quam audiui, &c. *Vt quædam minutiora omittamus.*

Deleta.

IN cap. 3 num. 51. in illud vers. 15. Vtinam frigidus esses aut calidus, *deleui nonnulla. In cap. 4 Vers. 8.* Et quatuor animalia singula eorum habebant alas senas, *multa addita, multa deleta sunt. Et in cap. 6. Vers. 9.* Vidi subtus altare animas interfectorum.

In calce cap. 5. dixi in verbis citatis cap. 10. esse in Græco βιβλίον, cùm sit βιβλαρίδιον. In cap. 8. Vers. 1. & in cap. 14. Vers. 8. quædam mutaui, quæ dici non posse indicaui. In cap. 16. Vers. 16. dixi congregandos esse reges mortuo Antichristo, ne nationes rebellarent Christianorum. Sed vidi postea apertè prædictum esse cap. 19. reges simul cum Antichristo occidendos, atque deleui. Vers. 19. dixeram ciuitatem illam magnam in tres partes diuidendam, esse Romam, sed id fieri non potest, quia ante id tempus euertetur à decem regibus, vt suo loco videbitur, quare Ierusalem esse scripsi. Initio cap. 17 dixeram multos futuros esse Babylone, qui adorarent Antichristum, quod deleui, quia ante quam regnet Antichristus euertetur Babylon. In eodem cap. Vers. 16. vbi legimus: Hi odient fornicariam, *hanc causam odij futuram dixi. Babylonem futuram per aliquod tempus sub potestate vnius ex decem regibus, & rebellaturam aduersus regem cui parebat, vt se in libertatem asserat. Quod falsum esse intelligi potest ex ijs, quæ in eodem capite scripta sunt: sed præcipuè ex dictis à nobis in cap. 14. num. 51. & sequentibus. In cap. 18. in vers. 9. quædam mutaui, & in initio cap. 22. Hæc omnia, quæ postea ego falsa esse deprehendi, & secundis curis adhibitis correxi: ipse, ita vt ego ante dictaueram posui.*

Vitiata.

EX his nonnulla attingam, nec vitia ipsa referam ne illi molestus sim, sed locos indicabo. Lector, si volet, illa cum his nostris conferet, atque ita depravata inueniet, vt vix ab eo lecta esse credat. sed plena erroribus, vt erant, scribenda notario fuisse commisisse. Videantur in eius libro illa verba cap. 4. Et de throno procedebant fulgura. *Et illa:* Et in conspectu sedis tanquam mare vitreum: *& illa:* Et in medio sedis, & in circuitu sedis: *& illa:* Sanctus, Sanctus: *& illa:* Et cùm darent *illa* animalia. *In cap. 5. illa:* Nec respicere illum. *In cap. 6. illa:* Bilibris tritici, &c. *In cap. 13.* Et vidi bestiam. *Hic alia sunt similia, vt in fine cap. 1. Hieronymus citatur in prima Epistola aduersus Ruffinum, cum ego dixerim, In prima Apologia. In illud cap. 3. Et vestimentis albis induaris, citatur Alexander lib. 1. Generalium dierum, pro Genialium. Sed hæc satis erit hic adnotasse, vt Lector intelligat iure queri me quædam ex nostris in illius Commentariis legi vitiata. Cuius culpa non dico, hoc dico vitiata illa legi.*

INDEX QVÆSTIONVM SCRIPTVRAE,

QVAE IN HOC OPERE LATIVS explicantur, præter eas, quæ ad huius libri intelligentiam propriè pertinent, & suis locis disputantur.

INDEX
REGVLARVM SCRIPTVRÆ, QVÆ IN HOC OPERE TRADVNTVR.

FRAN

FRANCISCI
RIBERAE PRESBYTERI
SOCIETATIS IESV

In Commentarios in Apocalypsin Beati Iohannis Apostoli, & Euangelistæ,

Procemium.

OBSCVRISSIMVM beati Apostoli, & Euangelistæ Iohannis librum Sancto Spiritu duce, & eiusdem Apostoli precibus confidentes aggredimur descendẽtes in mare magnum, & spatiosum, plenum procellis, & tempestatibus, facturi operationem in aquis multis, visuri opera Domini, & mirabilia eius in profundo, ascensuri vsque ad cœlos, & descensuri vsque ad abyssos: in quo, nisi Christus ventos & tumentes fluctus silere iusserit, turbabimur, & mouebimur sicut ebrius, & omnis sapiẽtia nostra deuorabitur. Hoc me tamen in tanto metu, ac periculo reficit, & recreat, quod nunquã hunc librum scribi, atque edi vellet Spiritus sanctus, nisi vellet etiam aliquando intelligi. Cum igitur vaticinia contineat præclara, & quorũ cognitione, atque intelligentia instructam in primis esse oporteat Ecclesiã, ne extremis illis, calamitosisque temporibus fluctuent eius filij, atque omni vento doctrinæ circumferantur, & hostis immanissimi præda fiant: cur, vt olim beati martyres Christi Irenæus, Iustinus, Victorinus, atque alij sequentibus seculis fecerunt, non etiam nos suppliciter Diuinæ Sapientiæ fores pulsemus, & pia quadam, ac religiosa fidelis mentis audacia ad amicorum omnium optimum Christum eamus, qui dedit hanc Apocalypsin seruo suo Iohanni palam facere seruis suis, & media nocte obscuræ huius, & sacratæ caliginis panes intelligentiæ petamus, quos vel nostro sæculo (si Deus ita voluerit) vel futuris apponamus? Etenim huius prophetiæ explanatione, ac perceptione, quasi quodam cœlesti pane, mirifice extremorum temporum homines confirmabuntur, vt ambulent in fortitudine cibi huius vsque ad montem Dei Horeb, & inter venenatos, atque igneos serpentes, & crudelissimorum hostium gladios duce Iesu perueniant ad terram promissam, & ingrediantur in requiem Domini, in qua Sabbatismus paratus est populo Dei. Namque tunc Antichristus, & eius serui, ac satellites, totisque Diaboli ex abyssi vinculis egressi exercitus aduersus inuictos Christi milites tentabunt, eorum potentiam, crudelitatem, bella, cædes san-

Psa. 106. Luc. 11. Hebr. 4.

ctorum, momentaneam fœlicitatem impiorum, prodigia insueta cœli, terræ, maris, & quidquid perturbare hominum animos potest, cum ante tot annos prædicta fuisse in hoc libro intellexerint, terreri desinent, & vicinum Christi, suorúmque triumphum simul prænuntiari animaduertentes animos erigent, & gaudebunt in Domino, & exultabunt in Deo Iesu suo, & facient quod præ-
Luc. 21. *cepit Dominus:* His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Videte ficulneam, & omnes arbores: cum producunt iam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas. Ita & vos cum videritis hæc fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei. *Contra etiam inanes timores abijcient quibus patrum nostrorum memoria, & olim non multò post Apostolorum ætatem multi, magníque viri sanctitate, doctrináque florentes laborarunt, Antichristi aduentum, & consummationem sæculi non tam imminere, quàm adesse exi-*
Apo. 17. *stimantes. Nam cum Babylonis imperium in pristinam gloriam reflorescens, & purpuratam meretricem iterum latè dominantem inducit, cum decem reges vni potestatem suam tradentes, cum pseudoprophetam præcursorem Anti-*
Apo. 13. *christi, cum characterem bestiæ manibus, ac frontibus sectatorum eius impressum, cum numerum nominis bestiæ, aliáque id genus non pauca minutè persequitur, quid aliud facit quàm inanes terrores eximere, quo tempore timendum, quo maximè arma capienda, quo collatis signis pugnandum docere, Antichristum quasi digito indicare? Vtilem eum primis, & fructuosam esse Ecclesiæ harum rerum cognitionem quis non videat? Cur igitur librum negligamus, in quo vno Christus copiosissimè hæc Ecclesiæ suæ conscripta, consignatáque reliquit? Cur illum refugiamus? Cur aditum ad eum nullum relictum putemus? Cur nullo modo explicari ab hominibus posse iudicemus? Si res ipsas præscire vtile est, cur librum, quo illæ continentur, nunquam Deus intelligi velet? Si propter homines ille scriptus est, non dubium est quin sit ab hominibus* Deo *per seruos suos explanante cognoscendus, & intelligendus. Sed illis, inquis, temporibus intelligetur, quibus hæc futura sunt, hoc est, extremis. Illi igitur intelligere nolint, qui nouerint quando futurum sit tempus extremum, & quorum fuerit nosse tempora, vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate. Frustra ergo, & temerè in hoc opere desudarunt Irenæus, Iustinus, Victorinus, Andreas, & Arethas episcopi Cæsareæ Cappadociæ, Ambrosius, Beda, Ansbertus, atque alij doctissimi homines, quorum libri non sine magno fructu leguntur. Quid? cum calamitates & persecutiones ingruent, tunc liber intelligetur, an potius cognitum eum ante illas, perspectúmque esse oportet?* Ita *sanè, timor enim, & rerum subitæ perturbationes, & noui tumultus mentem aut eripiunt, aut hebetant:*
Mat. 24. *tum iacula præuisa minùs feriunt, minùs terrent, faciliùs vitantur. Idcirco Dominus signa, & calamitates extremi temporis multò ante prædixit, & legi singulis annis in Ecclesiis voluit, vt res tantæ nunquam exciderent, sed semper in omnium memoria, atque ore versarentur. Et quia incertum nobis est tempus,*
Mat. 24. *semper nos vigilare, & expectare voluit:* Ideo, & vos, *inquit,* estote parati, quia qua nescitis hora filius hominis venturus est. *parati autem omninò nõ erimus si quæ tunc futura, & hoc libro tradita sunt, nescimus. Quare meritò*
Apoc. 1. *in eius initio scriptum est:* Beatus qui legit, & audit verba prophetiæ hu-

ius, &

ius, & seruat ea, quæ in ea scripta sunt: tempus enim propè est. *Itaque si omni tempore timeri potest vicina sæculi consummatio, & ante illam cognita, atque animo comprehensa esse oportet quæ in hoc libro scripta sunt, omni tempore ille non solum legendus & intelligendus, sed ad verbum etiam ediscendus est. Nihil ergo nocebit (vt ante dixi) supplicibus precibus, & indefessa opera experiri an velit Deus hæc abstrusa mysteria fidelibus explanari, & dicere: Domine, Si in tempore hoc interpretaberis Apocalypsin tuam? Iterum ergo, atque iterum pulsemus fores amici. Si ille responderit:* Noli mihi molestus *esse, iam ostium clausum est, paucissimis aperui, & pueri mei (hoc est, antiqui doctores Ecclesiæ) mecum sunt in cubili perpetuæ, & beatæ quieti: non possum surgere, & dare tibi: non est inde recedendum: ipse enim amicus ait:* Si ille perseuerauerit pulsans: dico vobis & si non dabit illi surgens eo quod amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios. Et ego dico vobis: Petite, & dabitur vobis, quærite, & inuenietis, pulsate, & aperietur vobis. *Illud etiam incendere studium nostrum debet, quòd & si liber obscurissimus sit, non est eius tamen tanta obscuritas, vt nulla ex parte intelligi possit. Prophetia est, & multa habet similia dictis veterum prophetarum: sæpe ad ea alludit, & quasi ansam offert, vnde reconditos eius sensus tenere possimus. Phrasis eadem est quæ in illis, Metaphoræ, & Allegoriæ persimiles, vt qui versatus fuerit in lectione prophetarum, & semel sibi persuaserit de rebus extremi temporis esse prophetiam, eáque ab Iohanne latiùs exponi de signis illius sæculi, quæ sunt breuiter à Christo prædicta in Euangelio, multum sit ad omnia lucis habiturus. Mihi quidem certe mirum in modum profuit, quod simul ac Commentarios in duodecim Prophetas elaboraui, Apocalypsin auditoribus meis Salmanticæ cœpi interpretari, atque ea dictaui, quæ nunc locupletabimus, & quantum erit situm in nobis, expoliemus, Mysticos quidem sensus non attingemus, cum quod satis, ac super in Historico erit desudandum, tum etiam quòd maior Commentariorum pars qui extant, tota ferè in mystica explanatione versata sit, & prouerbio vetamur actum agere, aut ligna in siluam ferre. Historicus, qui & obscurissimus, & magna ex parte ab omnibus neglectus est, visus est nobis pro viribus debere elucidari. Mitte ergò pater luminum Sapientiam de cœlis sanctis tuis, & à sede magnitudinis tuæ, vt mecum sit, & mecum laboret, vt sacra, atque abscondita mysteria populo tuo reuelentur: etenim Sacramenta regis abscondere bonum est, opera autem* D*ei reuelare, & confiteri honorificum est.*

Luc. 11.

Tob. 12.

DE QVIBVSDAM AD HVIVS LIBRI INTELLIGENTIAM NECESSARIIS DISPVTATIO.

De autore, & de autoritate huius libri.

CAPVT I.

ANTEQVAM in expositionem prophetiæ huius ingrediamur, quædam præfari necesse est, de autore, & autoritate huius libri, de tempore, quo scriptus est, de argumento eius, de vtilitate, & de veneratione illi debita. 1

Autor Apocalypsis.

De autore, & autoritate olim à nonnullis dubitatum est, vt enim scripsit Dionysius Alexãdrinus in libris de Repromissionibus, cuius verba referuntur ab Eusebio lib. 7 Hist. Eccles. ca. 23. quidam Alexandrini episcopi, qui eum præcesserant, librum hunc neque Iohãnis Apostoli esse dicebant, neque inter canonicos numerandum, sed à Cerintho hæretico fuisse conscriptum, vt Apostolici nominis autoritate suũ dogma de regno Christi in terris futuro, & de terrenis, ac corporeis in eo voluptatibus, comprobaret. In eodem errore fuere Alogi, vt refert Epipha. lib. 2. Hæresi 51. siue Alogiani, vt vult Augustinus in libr. de Hæresibus c. 30. & Philastrius in lib. de Hæresibus, in Hæresi reijcientium Euangelium Iohannis & Apocalypsin ipsius.† Sed & Luthera- 2
ni quantum possunt de eius autoritate detrahunt, modò autorem esse negantes Iohannem Apostolum, & Iohanni quidam presbytero Asiæ adiudicantes: modo eius prophetias, quasi fabulis plenas, irridentes: male enim eos habet quod, cap. 14. in eo legunt: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur: amodò enim dicit Spiritus vt requiescant à laboribus suis. Opera enim illorum sequuntur illos.* Erasmus in Adnotationibus sæpè de autore dubitat, & ad extremum multa contra eiusdem libri autoritatem obijcit. Multa essent de hac re dicenda, nisi vir doctissimi

doctissimi iam totam ferè explicassent, & argumenta aduersario-
rum ex parte diluissent, planéque veterum patrum testimonijs con-
firmassent Apocalypsin ab Apostolo, & Euangelista Ioanne fuisse
conscriptam, & verè esse inter libros canonicos referendam. Hoc
fecit præclarè Titelmannus in duobus libris contra adnotata ab E-
rasmo, Iohan. Driedo libr. 1. de Eccles. dogmatibus, cap. 1. & cap. 2.
part. 3. Canus lib. 2. de Locis, ca. 9. Conclusione. 5. & c. 10. in vltimo
argumento. & cap. 11. & Sixtus Senensis libr. 7. Bibliothecæ sanctæ,
Hæresi. 10. & alij. Sunt tamen addenda quædam, vt plenius omnia
3 confirmentur & elucidentur. † In primis duos fuisse Iohannes in A-
sia, alterum Apostolum & Euangelistam, alterum eiusdem discipu-
lum, qui Iohannes presbyter dictus est, cuius à multis creditæ sunt
2. & 3. Epistolæ Iohannis, in quibus se seniorem, id est, presbyterum
appellat, & est similiter Ephesi sepultus, vt constat ex Hiero. in Ca-
talogo Script. in vita Iohannis, & in vita Papiæ. Huius presbyteri
nonnulli crediderunt esse Apocalypsin. Etenim Dionysius Alexan-
drinus in loco paulò ante indicato apud Eusebium, affirmat canoni-
cum esse hunc librum, & Iohannis. *Sancti*, inquit, *alicuius est*, *&
sine vlla dubitatione per Dei Spiritum scripta. etiam si non sit ille Apostolus
Iohannes filius Zebedæi, frater Iacobi, &c.* Apud Nicephorum lib. 6. cap.
22. & 23. hæc eadem, & plura eius verba referuntur, quibus apertè
negat esse Iohannis Euangelistæ: coniectura autem eò ducitur, vt es-
se Iohannis presbyteri existimet. Ex his intelligimus nullius mo-
4 menti esse ea patrum testimonia, quæ Iohãnis esse dicunt, non enim
docent vtrius Iohannis. † Sed neque ea sunt satis, quæ Iohanni disci-
pulo Domini tribuunt, nam & Iohannes ille presbyter inter disci-
pulos Domini numeratur à Papia Hierapolitano episcopo, & Io-
hannis Apostoli auditore, cuius verba retulit in eius vita Hierony-
mus. *Considerabam*, inquit, *quid Andreas, quid Petrus dixissent*, *&c. vel
alius quilibet discipulorum Domini: quid etiam Aristion*, *& Iohannes senior
discipuli Domini loquebantur.* Oportet ergo vt Iohannes Apostolus,
aut Euangelista, aut quippiam tale nominetur. Et tamen sunt huius-
modi quam plurima apud veteres patres, vt cum Dionys. in libr. de
Eccles. Hierar. cap. 3. in tertia eius parte de Apocalypsi ait: *Arcanam
illam, ac mysticam omninò visionem dilecti discipuli*, & Irenæus libr. 4. cap.
37 & 50, testatur esse Iohannis discipuli Domini, sed paulò post in
eodem c. 37. Iohannem eum esse indicat, qui in sinu Domini in cœ-
na recubuit. Et Tertullianus lib. 4. contra Marcionem, propè prin-
cipium, loquens de ecclesijs ab ipsis apostolis institutis, & de Ro-
mana instituta à Petro, & Paulo continuò subijcit: *Habemus & Io-
hannis alumnas Ecclesias. Nam & si Apocalypsin eius respuit Marcion, or-
do tamen episcoporum ad originem recensus in Iohannem stabit autorem.* Et
5 in fine ferè Scorpiaci aduersus Gnosticos eumdem Iohannem au-
torem docet primæ epistolæ: & Apocalypsis. † Iustinus etiam mar-
tyr in Dialogo cum Tryphone paulò post medium, Apocalypsis

Duo Iohannes presbyteri.

autorem dicit esse Ioannem vnum apostolorum. Nicephorus lib. 2. cap. 42. & lib. 3. cap. 9. scribit iuxta veteres historicos scriptam esse à Iohãne Euangelista. eidem tribuit Habdias episcopus Babylonis libro 5. Hist. Apostolicæ, & Origenes tomo 1. in Iohan. & lib. 5. super Iohan (cuius loci verba refert idem Nicephorus libr. 5. cap. 16.) & lib. 1. Comm. in Matthæ. vt refert Euseb. lib. 6. Hist. c. 18. In eadem sententia sunt Ambrosius. lib. 3. de Spiritu sancto. c. 21. Hierony. in catalogo scripturarum de Iohanne loquens, & in cap. 18. Matthæi, Epiphanius lib. 2. hæresi 51, & 54, Augustinus in libello de hæresib. cap. 30. Damascenus lib. 4. cap. 18, & in lib. de Centum hæresib. hæresi 51. Sed nimis longum esset, si omnia de hac re patrum testimonia essent proferenda.

Autoritas Apocalypsis. Probatur etiam Apocalypsis ab Ecclesia, & inter canonicos libros ponitur addito nomine Iohannis in Concilio 3. Carthag. cap. 47. & ab Innocen. III. Epist. 3. cap. vltimo, à Gelasio I. in Decreto de libris canonicis, à Concilio Florentino, in Catalogo librorum canonicorũ, & à Trid. sess. 4. in Decreto de canonicis scripturis. Sed Tridentinum addidit, Iohannis apostoli. Denique in Concilio 4. Toletano. cap. 16. extat huiusmodi decretum: Apocalypsin librum multorum Conciliorum autoritas, & Synodica sanctorum prȩsulum Romanorum decreta Ioannis Euangelistæ esse præscribunt, & inter diuinos libros recipiendum constituerunt. Et quia plurimi sunt, qui eius autoritatem non recipiunt, eúmque in Ecclesia Dei prædicare contemnunt. si quis eum deinceps aut non receperit, aut à Pascha vsque ad Pentecosten Missarum tempore in Ecclesia non prædicauerit, excommunicationis sententiam habebit. † Nec verò quemquam mouere debet hunc librum nonnumquam Iohanni Theologo tribui, vt videamus in Græca eius inscriptione, quod mouit magnopere Erasmum. 6

Iohannes Theologus qui sit. Videmus enim passim in libris Dionysij canonicorum librorum scriptores Theologos dici, quod de Deo, & de Diuinis mysteriis loquantur: indéque hoc nomen propriè datum est Iohanni Euangelistæ, quòd altiora scripsit mysteria, itaque Iohannes Theologus, & Euangelista idem est. Extat Epistola Dionysij Areopagitæ, quæ est decima, cuius hæc inscriptio est: Iohanni Theologo, Apostolo, & Euangelistæ exulanti in Patmo insula. Et sanctus Euodius in epistola, quam Lumen vocant, docet Iohannem Euangelistam dictum esse Theologum: eius verba refert Nicepho. lib. 2. cap. 3. Ita eum vocat sæpè Origenes in Homilia 2. in diuersos, Athanasius in Synopsi Diuinæ Scripturæ: Damascenus libro 4. cap. 16. pro quod est in translatione Deiloquus, & sæpè in historia de Barlaam, & Iosaphat. Immo & in quibusdam Græcis codicibus, vt in Complutensi, & Regio, titulus est: Apocalypsis sancti Apostoli, & Euangelistæ Iohannis Theologi. † Argumenta quæ Dionysium 7

Argumẽta in Apocalypsin. Alexandrinum in eam sententiam deduxerunt, vt Iohannem in Euangelistam huius libri autorem negaret, quoniam quibusdam parum

rum

rum ſatis in fide magni ponderis viſa ſunt, proferam libenter in me-
dium ita vt Nicephorus retulit libro ſexto, capit. 22. & 23. Primum
eſt: Iohannes in Euangelio nunquam nomen ſuum poſuit, neque in
Epiſtolis, in Apocalypſi verò ſæpè illud inculcat. Secundum, Euan-
gelium, & prima Epiſtola: quæ ſemper ſine controuerſia Iohanni
Euangeliſtæ tributa eſt, ſimile ferè habent initium, & in multis con-
ſentiunt, de vita, de luce, de tenebris, de ſanguine Chriſti, de remiſ-
ſione peccatorum, &c. Apocalypſis autem nihil habet huiuſmodi,
quò ab eodem autore ſcripta credatur, nec ſyllabam quidem com-
munem cum illis habet. Tertium: magna eſt ſtyli, & elocutionis di-
uerſitas, quoniam Euāgelium, & Epiſtola, exquiſitis & egregiis ver-
bis Græcè ſcripta ſunt. Apocalypſis autem ſermonem habet incul-
tum, & ruſticis barbariſmis, ac ſolœciſmis alicubi vtitur.

8 Duo priora argumenta facile ſoluemus, ſi aduertamus aliud eſſe Solutio argumētorum.
hiſtoriam aut epiſtolam ſcribere, aliud prophetiam. In hiſtoria no-
men autoris in titulo ponitur, in opere ipſo poni non ſolet. Ita Euan
geliſtæ titulum ſuis libris præfixerunt: Euangelium ſecundum Mat-
thæum, aut ſecundum Marcum, nomina poſtea tacuerunt, quod
eſt idem à Iohanne factum. In epiſtolis interdum certa aliqua de
cauſa nomen non ſcribitur, vt in epiſtola ad Hebræos, & in pri-
ma Iohannis epiſtola, quod eam ſcriberet ad proximas Aſiæ, quas
regebat, Eccleſias, apud quas ſæpè verſabatur, & loquebatur,
& quibus eius ſermo eſſet notiſſimus, ſemper tamen ferè poni ſo-
let. Ideò in ſecunda & tertia Seniorem ſe vocat, quod eo nomine
ætatis, & honoris cauſa crebro à diſcipulis, vt arbitror, appellare-
tur. At in prophetia, cuius tota autoritas pendet ex autore, neceſ-
9 ſariò ponendum fuit, alioqui contemneretur eo ignorato. † Ideò
prophetæ ſemper nomen ſuum ſcribunt initio prophetiæ, vt in om-
nibus prophetis videmus, & ſæpè illud inculcant. Quum igitur Apo-
calypſis prophetia ſit, vt cap. 1. legimus: *Beatus qui legit & audit ver-
ba prophetiæ huius:* & cùm ſit epiſtola, vt indicat titulus ille: *Ioannes
ſeptem Eccleſiis quæ ſunt in Aſia, Gratia vobis, & pax, &c.* rectè nomen
& ponitur, & repetitur ſæpè, vt vera, atque Diuina prophetia
credatur, vt quæ non incerti hominis, ſed Apoſtoli ſit, & Euan-
geliſtæ. Quod autem ſecundo loco de ſtyli diuerſitate obiicitur,
quis non videt eum diuerſum eſſe debere in hiſtoria, & in prophe-
tia? Vt ergò in Euangelio ſimilis ex parte fuit ceteris Euangeliſtis,
ita in prophetia ſimilis eſſe voluit prophetis. Quod non inculcat in
Apocalypſi lucem & tenebras, & vitam, & remiſſionem, &c. cauſa
10 eſt rerum diuerſitas de quibus agit. † Et tamen non vna ſyllaba
modò, vt Dionyſius dicebat ſed nomina etiam, & ſententiæ com-
munia ſunt Apocalypſi cum ceteris libris Iohannis, vt *Agnus*, &
Qui erat, & cap. 1: *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt*,
conuenit cum illo capit. decimooctauo: *Videbunt in quem tranſ-
fixerunt*. Et: *Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine*

suo,cum illo. 1.Iohannis,primo. *Et sanguis Iesu Christi filij eius , emundat nos ab omni peccato.* Et cap. 21. *Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis,* cõuenit cum eo,quod de fonte aquæ viuæ Dominus dixit Samaritanæ Iohan.4. Et illud Apoc.vlt. *Et qui sitit,veniat,& qui vult,accipiat aquam vitæ gratis:* conuenit cum Euang.c.7. *Si quis sitit,veniat ad me, & bibat.* Illud.c.19. *Et vocabatur nomen eius Verbum Dei,* conuenit cum illo: *In principio erat Verbum,&c.* Et quod in eodẽ.c.20. &.21.&.22. dicit de nuptiis Agni,& sponsæ,conuenit cũ eo quod scripsit in Euãg. ca.3. *Qui habet sponsam , sponsus est.* Et alia huiusmodi postea videbimus multa. Quare multò verius est quod initio Commentariorum scribit Aretha episcopus Cæsareæ Cappadociæ: Quidam veterum librum hunc alienum esse dicunt à dictione , & lingua Iohannis di-
lecti ipsum ad alium referentes, sed non ita est.† Vltimum erat,bar 11
barismos & solœcismos alicubi esse in Apocalypsi:qui aut non sunt, aut vitio scriptorum esse potuerunt. Sed quamuis nobis ostenderentur , & ab ipso autore ita scriptum esse constaret : nullo modo inde argumentari liceret, non esse eundem huius libri autorem,& Euangelij. Vt si verbi causa , in vltimis capitibus Euangelij solœcismus inueniretur , qui nusquam ante fuisset in eodem opere visus , aut in fine alicuius epist.Pauli : quis esset qui propterea diceret non esse capita illa eiusdem autoris cuius erant priora ? Quemadmodum si in bono poeta vitium in syllabarum quantitate aliquando occurrat,vitium agnoscitur,autor non alius putatur.

De tempore quo scripta est Apocalypsis.

CAP. II.

Apocalypsis quo tẽpore scripta.

DE tempore,constat scriptam esse Apocalypsin decimo 1
quarto anno imperij Domitiani, quo,secunda post Neronem excitata in Ecclesiam persecutione , Apostolus est in Patmon insulam relegatus,atque ibi Apocalypsin scripsit. Ita Eusebius in Chronicis, & libr. 3. Histor.cap.18. Hieronym. in vita Iohannis. Nicephor. iuxta veteres historicos id affirmat lib. 2. c.24. & lib.3.c.9.& multi alij , sed præcipuè Habdias.lib.5. Apostolicæ Hist.& Irenæus martyr lib. 5. prope finem , cuius hæc sunt verba : *Per ipsum vtique editum fuisset, qui & Apocalypsin viderat. Neque enim ante multum temporis visum est , sed pene sub nostro seculo ad finẽ Domitiani Imperij.* Meritò autem hoc dicit Irenæus,quoniam Domitianus quindecim annis , & mensibus quinque imperium tenuit,&.14. est Apostolus relegatus,qui fuit ab ortu Seruatoris nonagesimus septimus, ex eodem Eusebio in Chronicis.

Argumentum Apocalypsis.

CAP. III.

Argum. Apocal.

ARgumentum huius prophetiæ est præsentium Ecclesiarum 1
instructio , & exhortatio aduersus hęreticos,& persecutores: sed maxi

sed maximè futuri Ecclesiæ status tempore Antichristi, & persecutionum illius temporis prædictio, quæ à cap. 4. ad finem vsque vigesimi protenditur. Huius qui summam videre volet paucis comprehensam, & quasi filum habere Ariadnę, quod per parietibus textum cæcis iter, & inextricabilem errorem viarum sequatur, cæca regens filo vestigia: legat signa extremi temporis à Domino in Euangelio prędicta, ac certo sciat hæc capita Apocalypsis nihil esse aliud, quàm quosdam illorum verborum Domini commentarios, vt in eorum explanatione dicemus. *Sedente autē eo* (inquit Matthæus) *super montē Oliueti, accesserunt ad eum discipuli secretò dicentes: Dic nobis quando hæc erunt, & quod signum aduentus tui, & consummationis sæculi? Et respondens Iesus dixit eis: Videte ne quis vos seducat: multi enim venient in nomine meo dicentes: Ego sum Christus, & multos seducent. Audituri autem estis prælia, & voces præliorum: videte ne turbemini, oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis. Consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca: hæc autem omnia initia sunt dolorum. Tunc tradent vos in tribulationem, & occident vos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos. Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum: qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.* His addamus illud Lucæ 21. quod fini propius est: *Et erunt signa in Sole, & Luna, & stellis, & in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris & fluctuum, arescentibus hominibus præ timore, & expectatione quæ superuenient vniuerso orbi: nam virtutes cœlorum mouebuntur: & tunc videbunt filium hominis venientem in nube, &c.* Atque ita caput vigesimum huius libri prophetia extremi iudicij terminatur. Duo autem capita extrema beatitudinem sanctorum post iudicium continent. Cap. 24.

De vtilitate & obscuritate Apocalypsis.
CAP. IIII.

1 DE eius vtilitate, & obscuritate Hiero. in epist. ad Paulinum hęc scripsit: *Apocalypsis Iohannis tot habet sacramenta, quot verba. Parum dixi, pro merito voluminis laus omnis inferior est. In verbis singulis multiplices latent intelligentiæ.* Et libr. 9. in Isa. in vltimis verbis: *Non intelligentes Apocalypsin Iohannis in superficie literæ medullata Ecclesiæ sacramenta contexere.* Dionysius Alexandrinus episcopus in libris de Repromissionibus, de hoc libro ita scripsit referente ita Eusebio lib. 7. Hist. c. 23. *Ego verò (quantum ad meam sententiam pertinet) spernere, aut abijcere scripturam libri huius nullatenus audeo, maximè cùm multi ex fratribus ita mecum sentiant:*
2 † *Sed hæc magis de eo iudico, quod excedant, atque emineant quæ in eo scripta sunt, auditionis modum, & sit in eo arcanus quidam & reconditus, atque admirandus omnibus sensus, quem & ego admirer, ac venerer, etiam si non intelligo. Et ita sentio, quòd Diuina aliqua sacramenta sermonibus contegantur humanis, non tam iudicio meo discernens, quàm side cre-*

dens: & ideo non reprobo quæ non intelligo, sed tanto magis admiror, quanto minus assequor.

De huius libri enarratoribus.

CAP. V.

POstremo in hunc librum extant commentarij veterum quorun- 1
dam, vt Primasij episcopi Vticæ, Bedæ, Ambrosij Ansberti, An-
selmi etiam, sed magna ex parte Historico sensu relicto ad mysticos
declinant: quamobrem sæpè eorum interpretationẽ relinquere co-
gemur. Alij præferunt nomen beati Ambrosij episcopi, qui sine du-
bio Ambrosij episcopi Mediolanensis non sunt, eos nos nomine
Ambrosij citabimus. Alij nomine S. Thomæ Aquinatis circumfe-
runtur, quos multi eius esse negant, & in opera S. Thomæ iussu Pij.
V. edita admissi non sunt, nos tamen cuiuscumque sint, nomine Tho-
mæ breuitatis causa referemus. † Extant & Homiliæ decem & octo 2
in hunc librum in nono tomo operum Augustini, sed hactenus ei fal-
sò tributæ, sunt enim Tyconij hæretici Donatistæ, cuius idem Au-
gustinus meminit in libris de Doctrina Christiana. Hoc autem com
peri ex Beda, qui in prologo com. in Apoc. cum dicit hunc librum
& viuaciter intellexisse, & veridicè satisque Catholicè disseruisse,
præter pauca in quibus Donatistis fauet, séque eius sensum in mul-
tis secutum. Deinde crebrò eius sententias refert in eodem opere,
quas iisdem verbis in his Homiliis inuenimus. † Ex quo intelligi- 3
mus omnia esse Tyconij, sed deleta & mutata fuisse quædam à Ca-
tholicis, quæ Donatistis maximè fauerent. Conferat vtrumque li-
brum lector, vt verum videat esse quod dico, vbi Beda nomine citat
Tyconiũ, vt c. 8. in illud: *Et facta est grando, & ignis*: Et in illud c. 12. *Et
cauda eius trahebat tertiam partem stellarum*, & in illud c. 14. *Et in ore i-
sorum nõ est inuentum mendaciũ*, & in illud, *Per stadia mille sexcenta*, & in il-
lud. c. 16. *Et septimus effudit phialam suam*, & in illud c. 17. *Bestia quã vi-
disti*, † & in illud c. 19. *Et omnes aues saturatæ sunt*: Et in illud c. 20. *Et iu- 4
dicatum est de singulis secũdum opera ipsorum*, vt alia multa omittam, quæ
sine nomine ex eodẽ opere Beda desumpsit. Multa etiam ex eo Pri-
masius accepit, nec nomen interdum tacet, vt cùm exponit illud c. 9.
Et numerus equestris exercitus, vbi quæ refert Tychonij verba inueni-
mus in Homilia 7. Idem in Prologo suorum Commentariorum af-
firmat se à Tyconio Donatista quæ sano congruunt sensui deflorasse,
multáque in eius opere reperisse superuacua, & inepta, & sanæ do-
ctrinæ contraria. Ex quo intelligitur Tyconij Commentarios &
breuiatos fuisse à Catholicis, & correctos, atque ideò breues nunc
legi eius Homilias, quæ sunt inter opera Augustini.

Homiliæ in Apo. nõ Augustini, sed Tyconij Lib. 3. ca. 10.

COM

COMMENTARII IN APOCALYPSIN IOHANNIS.

Argumentum capitis I.

Scribit Iohannes ad septem Ecclesias, quas prædicatione Euangelij erudierat, reuelationem, quam à Christo accepit vt ipsis traderet, docetque quomodo acceperit: narrat etiam vocem, quam audiuit, & primam visionem hominis in medio septem candelabrorum aureorum habentis septem stellas in dextera. In homine Christum significari ait, in septem candelabris septem illas Ecclesias, in septem stellis episcopos earumdem Ecclesiarum.

CAPVT I.

1 *APOCALYPSIS Iesu Christi, quam*
dedit illi Deus, palàm facere seruis suis
quæ oportet fieri cito: & significauit mit-
2 *tens per angelum suum seruo suo Iohan-*
ni, qui testimonium perhibuit verbo
Dei, & testimonium Iesu Christi, quæ-
cunque vidit. Beatus qui legit & audit
3 *verba prophetiæ huius: & seruat ea*
4 *quæ in ea scripta sunt: tempus enim prope est. Iohannes septem Ec-*
clesiis quæ sunt in Asia. Gratia vobis & pax ab eo qui est, & qui
erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus, qui in conspectu
5 *throni eius sunt, & à Iesu Christo, qui est testis fidelis, primogenitus*
mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lauit nos à
6 *peccatis nostris in sanguine suo, & fecit nos regnum & sacerdotes*
Deo & patri suo, ipsi gloria & imperium in secula seculorum. Amē.
Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum
7 *pupugerunt. Et plangent se super eum omnes tribus terræ: etiam,*
8 *Amen. Ego sum* A *&* Ω*, principium, & finis, dicit Dominus Deus,*
9 *qui est, & qui erat, & qui venturus est, omnipotens. Ego Iohannes*

frater vester, & particeps in tribulatione, & regno, & patientia
in Christo Iesu, fui in insula, quæ appellatur Patmos, propter verbũ
Dei, & testimonium Iesu. Fui in spiritu in Dominica die, & audiui 10
post me vocem magnam tamquam tubæ dicentis, Quod vides scri- 11
be in libro: & mitte septem Ecclesijs, quæ sunt in Asia, Epheso, &
Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatiræ, & Sardis, & Philadelphiæ, &
Laodiciæ. Et conuersus sum, vt viderem vocem quæ loquebatur me- 12
cũ. Et conuersus vidi septem candelabra aurea: & in medio septem 13
candelabrorum aureorum similem filio hominis vestitum podere, &
præcinctum ad mammillas zona aurea. caput autem eius & ca-
pilli erant candidi, tamquam lana alba, & tamquam nix, & oculi 14
eius tamquam flamma ignis, & pedes eius similes aurichalco, sicut 15
in camino ardenti, & vox illius tamquam vox aquarum multa-
rum: & habebat in dextera sua stellas septem, & de ore eius gla- 16
dius vtráque parte acutus exibat: & facies eius, sicut sol lucet in
virtute sua. Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes eius tamquam 17
mortuus. Et posuit dexteram suam super me, dicens, Noli timere.
Ego sum primus, & nouissimus, & viuus, & fui mortuus, & ecce sum 18
viuens in sæcula sæculorum, & habeo claues mortis & inferni. Scri- 19
be ergò quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri post hæc. Sacra- 20
mentum septem stellarum, quas vidisti in dextera mea, & septem
candelabra aurea. Septem stellæ, angeli sunt septem Ecclesiarum:
& candelabra septem, septem Ecclesiæ sunt.

Versic. 1. 1

Apocalypsis.

APocalypsis *Iesu Christi.* Apocalypsis idem est quod Reuelatio, quo nomine vtitur Paulus. 1. Corint. 14. *Vnusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, Apocalypsin habet.* Et Galat. 1. *Neque enim ego ab homine accepi illud neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi.* In cuius loci explicatione Hiero. hæc inquit: Verbum quoque ipsum ἀποκαλύψεως, id est, Reuelationis, propriè Scripturarum est, & à nullo sapientium sæculi apud Græcos vsurpatum. Vnde mihi videtur, quemadmodum in alijs verbis, quæ de Hebræo in Græcum lxx. interpretes transtulerunt, ita & in hoc, magnopere esse conatos vt proprietatem peregrini sermonis exprimerent noua nouis rebus verba fingentes, & sonare cum quid tectum, & velatum ablato desuper operimento ostenditur, & profertur in lucem, &c. Quod rectè, atque accuratè ab Hieronymo obseruatum est, neque enim de verbo ipso ἀποκαλύπτω, loquitur, quod & in Ethnicorum libris, & nostris sæpe reperitur, sed de nomine ab eo deducto, quod apud ethnicos in vsu non fuit: quemadmodum Beare omnes ante Ciceronem dicebant, &

Beat

Beatus, ipse Beatitudo dicere ausus est, quod aut nemo ante dixerat, aut tunc primùm dici cœperat. More autem prophetarum incipit, qui initio, vt autoritatem verbis suis concilient, & nomen suum indicant, & à quo prophetiam acceperint, & ad quos vaticinentur. Vt, *Visio Isaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam, & Ierusalem.* Cum dicit, *Visio*, reuelationem se accepisse docet à Deo. Vnde statim ait: *Audite cœli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est.* Interdum etiam
2 apertiùs: *Verbum Domini, quod factum est ad Hosee filium Beeri, &c.* † Ita Iohannes docet à quo hanc reuelationem & prophetiam acceperit, nempe à Iesu Christo: & quamuis non ab ipso proximè, sed per angelum acceperit, vt priores prophetæ, tamen Iesu Christi dicitur, quoniam angelus non eius autor est, sed nuntius. Hanc autem Deum patrem dedisse dicit Christo *Palam facere seruis suis* per ministerium Iohannis, ad quem eam misit Christus per angelum. *Seruis suis*, id est, omnibus Christianis, & propriè septem Ecclesijs, de quibus mox locuturus est. Quo verbo indicat ad quos hæc prophetia dirigatur. Nec dicit: Hæc est Apocalypsis Iesu Christi, sed de more prophetarum: *Apocalypsis Iesu Christi*, vt: *Verbum Domini, quod factum est ad Hosee, &c.* Immò & more Euangelistarum: *Liber generationis Iesu Christi: Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei.* Ceterum, peruulgata illa Græcorum phrasis est, vt dicant Facere pro, Ad faciendum, siue vt faciat, vt Matth. 5. *Nolite putare quoniam veni soluere legem aut prophetas: non veni soluere, sed adimplere.* Et Luc. 1. *Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti.* Grecè: ποιῆσαι ἔλεος. &c. Sed & Latini poëtæ dicunt. Phrasis.

Non nos aut ferro Lybicos populare Penates Virg.
Venimus: aut raptas ad littora vertere prædas. 1. Æne.

3 Ita nunc: *Palam facere*, id est, Ad palàm faciendum. † Sed quæstio ex his verbis oritur, quomodo dicat patrem dedisse hanc reuelationem Christo Domino, perinde ac si de propheta aliquo, aut de angelo prophetiæ nuntio loqueretur. Potest ex Bedæ dictis responderi, qui ait: Cuius reuelationem mysterij Iohannes more suo filij gloriam ad patrem referens, Iesum Christum à Deo percepisse testatur. &c. Scimus sanè de homine Christo verba fieri, ei namque quatenus Deus est, reuelatio fieri non potest: quæ est omnium ferè expositorum responsio. Scimus etiam, sicut ait Beda, Iohannem in Euangelio solere quæ filij sunt patri accepta referre, vt cum ait cap. 7. *Mea doctrina non est mea, sed eius, qui misit me.* Et cap. 14. *Verba, quæ ego loquor vobis, à me ipso non loquor. Pater autem in me manens ipse facit opera.* Verùm hoc nihil quidem hoc loco prodest, videtur enim aliquid Christo tribui, quod conuenire non possit, vt scilicet ei, fiat reuelatio, cum nemo sit qui nesciat Christum, vt hominē, etiam cum mortalis erat, omnia perspicuè, plenéque cognouisse quæ in Ecclesia futura sunt. Thomas ita respondet: non esse intelligendum ita illi tunc fuisse hæc reuelata, vt ante ignoraret, sed ideò dictum esse, Dedit, vt

ostendat Christum hominem non hęc ex natura habuisse, sed ex gratia. † Sed melius respondebimus, dici datam esse reuelationem, non 4
quòd tunc acceperit quòd à conceptione sua cognouerat, sed quòd tunc id hominibus notum fuit, Iohanni quidem per angelum, reliquis per Iohannem. Vsitatum enim est in Scriptura, vt res tunc fieri dicatur, cum hominibus innotescit, vt docuit S. Thom. 1. part. quæst. 14. Art. 3. & 3. part. quæst. 13. Art. 2. ad. 1. & quæst. 24. Art. 1. ad. 3. probat ex Matth. vltimo: *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.* Hanc enim potestatem etiam ante mortem habebat datam à patre, Ioh. 13. *Sciens quod omnia dedit ei pater in manus.* Verùm planior etiam erit responsio, & expeditior, si ita exponamus: patrem dedisse Christo hanc reuelationem, non eo tempore, quo ipsi Iohanni per angelum significauit, sed cum primum conceptus est, ei præcepit vt suo tempore per Iohannem hæc Ecclesijs prædiceret. Ita passim loquitur Dominus in Euang. Iohan. 3. *Quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur.* Iohann. 5. *Pater enim diligit filium, & omnia demonstrat ei, quæ ipse facit.* Et capit. 18. *Calicem, quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum?*

Regula.

Versic. 1. † *Quæ oportet fieri cito.* Dedit illi reuelationem vt ipse palàm face- 5
ret seruis suis res non ambiguas, aut incertas, sed citò faciẽdas. Quomodo autem citò fient, cum pleraque in Apocalypsi ad consummationem sæculi, & ad Antichristi tempora pertineant? Communis ferè expositio est, citò fieri, quia breue est tempus præsentis sæculi, nec diu differri potest quod in eo futurum est. Citò (inquit Haymo) id est, in præsenti tempore. Omne enim tempus præsentis vitæ comparatum æternitati quasi vnius horæ paruissimum est momentum. Vnde & idem Iohannes in epistola sua dicit de hoc longissimo tempore: *Filioli, nouissima hora est*, &c. 1. Ioh. 2. Et est quidem hoc verum sed nunc hoc etiam dicere possumus, id quod incipitur, iam fit. Cum ergo illæ persecutiones Ecclesiarum, & reliqua, quæ prioribus tribus capitibus commemorantur, citò incipi deberent, rectè ait: *Quæ oportet fieri citò*, & si citò non essent finienda. † Ita pro- 6
bat communis consuetudo sermonis, & consuetudo Scripturæ. Vt illud quod Psalm. 2. dictum est: *Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius*: fiebat cum Herodes, & Pilatus insurrexerunt aduersus Dominum Iesum, vt apostoli docent Act. 4. quia tunc cœpit impleri illa prophetia, quæ tamen vsque ad hæc tempora, & vsque ad finem sæculi extenditur. Notanda est etiam proprietas in scripturis verbi, *Oportet*, quod sæpe necessitatem quamdam affert, nec significat expedire vt aliquid fiat, sed necesse esse vt fiat, aut non posse non fieri. Mat. 26. *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?* Act. 1. *Viri fratres, oportet impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid de Iuda.* Et capit. 4. *Quia non est aliud nomen sub cœlo datum hominibus in quo oporteat nos saluos fieri.*

Citò.

Oportet.

Et

7 *Et significauit mittens per angelum suum.* Non placet quorundam interpretatio, Significauit, idest, signis, & obscuritate figurarum ostendit: sed simpliciter accipitur pro eo quod est, Manifestauit. Constat enim ita hæc tradita fuisse Iohanni, vt optimè omnia intellexerit. Ambrosius: Dominus Iesus angelum suum misit, & per eumdem angelum seruo suo Iohanni manifestauit quæ oportet fieri citò. Si quis autem ambiguum esse verbum, ἐσήμανεν, quod hic legitur, dicat, atque idcircò duplicem esse sensum, id est, Sigillauit, & indicauit, & sequi malit expositionem quam reieci modo, quoniam Beda exposuit in hunc modum: Et significauit, mysticis eamdem Apocalypsin dictis innexuit, ne cunctis manifesta vilesceret, &c. sciat imposuisse illi, & alijs verbum Signo, quod apud Latinos ambiguum est, vt vel indicare significet, vel sigillo obsignare, siue clau-
8 dere. † At in Græco nulla est ambiguitas, nusquam enim ponitur in Scriptura verbum σημαίνω, vt significet obsignare sigillo, sed semper verbum σφραγίζω, etiam in eo loco, quem pro se adduxit ex Apoc. 22. *Ne signaueris verba prophetiæ libri huius.* Et cap. 20. *Et clausit, & signauit super illum.* Et cap. 10: *signa quæ locuta sunt septem tonitrua.* Et. cap. 7: *Quo ad vsque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum?* illo enim signo frontis, quasi sigillo quodam, obsignabantur, vt serui Dei esse cognoscerentur. Et quod sæpe repetitur in eodem capite: *Duodecim millia signati.* Et. capit. 5. *Et vidi in dextera sedentis in throno librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem.* Denique vbicumque in nouo testamento legimus hoc verbum Signo, semper est in Græco σφραγίζω. Similiter est in Græco apud Danielem cap. 12. vbi ait: *Claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum.* Et postea: *Vide Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones.* Et cap. 8: *Tu ergò Visionem signa, quia post multos dies erit.* Contra: vbi ponitur verbum Significo, quod est Indico, Declaro, solet sæpe poni verbum σημαίνω, vt Iohan. 12. & 18: Significans qua morte esset moriturus, & capit. 19: *Hoc autem dixit significans qua morte clarificaturus esset Deum.* Acto. 11: *Significabat per Spiritum sanctum famem magnam.* &c. Et. capit. 25: *Sine ratione enim mihi videtur mittere vinctum, & causas eius non significare.* Ex quo manifestissimum est non aliter locum intelligi debere quàm à nobis expositus est: præsertim cum interpres ipse palàm ostenderit quomodo intellexerit verbum significare, cum pro eo quod est δηλῶν, id est, manifestare, soleat vertere Significare. Vt. 1. Corin. 1: *Significatum est enim mihi de vobis fratres mei ab ijs, qui sunt Cloes, quia contentiones sunt inter vos* Hebræ. 9: *Hoc significante*
9 *Spiritu sancto nondum propalatam esse sanctorum viam.* &c. † Videmus autem hic, vt Arethas, & Haymo adnotauerunt, Christi diuinitatem indicari ab Euangelista. Etenim quamuis de eo, vt de homine locutus fuerat: Apocalypsis Iesu Christi, quam dedit ei Deus: nunc alteram eius naturam ostendit, cum seruos eum habere, & angelos dicit. Sic enim dictum est de Christo: *Mittens per angelum*

Versic. 1.

Signo. σημαίνω.

lum suum, sicut Deo dicitur Psal. 103. *Qui facis angelos tuos spiritus.*

Versic. 2. *Qui testimonium perhibuit verbo Dei.* Testimonium alicui perhibere,

Testimoniũ perhibere, & testem esse alicui.

aut dare, aut reddere, aut testem alicui esse, significat pro eo testificari, & in fauorem eius testimonium dicere. Luc. 4. *Cœpit autem dicere ad illos: Quia hodie impleta est hæc Scriptura in auribus vestris. Et omnes testimonium illi dabant*, id est, ita esse confirmabant. Iohan. 1. † *Hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine*, id est, vt de Christo testificaretur quæ vera esse cognouerat. Ibidem: *Iohannes testimonium perhibet de ipso, & clamat dicens: Hic erat quem dixi: Qui post me venturus est, ante me factus est.* Et cap. 5. *Vos misistis ad Iohannem & testimonium perhibuit veritati.* Ita etiam Dominus dixit Actor. 1. *Et eritis mihi testes in Ierusalem, & omni Iudæa, &c.* Porrò Verbum Dei aut pro 10

Verbũ Dei.

doctrina, siue prædicatione Euangelij accipi potest, aut pro ipso filio Dei: magisque pro filio Dei accipi debet, quod indicat in Græco articulus prępositus. Iohannes ergò testimonium perhibuit Verbo Dei, siue, vt est in Græco, testificatus est Verbum Dei, quoniam ipsius Diuinitatem vbique prædicauit. † Deinde vt magis explicet 11
quod dicit, addit: *Testimonium Iesu Christi:* quasi dicat, Testimonium, quod perhibuit Verbo Dei, est testimonium Iesu Christi, idẽ enim est Verbum Dei qui & Iesus Christus, & quęcumque de Verbo Dei dixit, de Iesu Christo & intellexit, & intelligi voluit. At non est testificatus de eo quæ ab alijs accepit, aut incerto rumore cognouerat, sed *quæcumque vidit*, id est, ea, quæ vidit, docuit de eius operibus, & miraculis. Sed sciendum est, tam Verbum Dei, quàm sequentia apud Græcos Accusatiui casus esse, & cum coniunctione legi in hunc modum: *Qui testificatus est Verbum Dei, & testimonium Iesu Christi, & quæcumque vidit.* Sed sensus est idem in nostra translatione, vt iam explicauimus. † In quibusdam codicibus Græcis additur, vt ad- 12
notat Arethas, *Et quæcúmque audiuit, & quæ oportet fieri post hæc.* Sed redundare hæc videntur. Hoc conuenit cum illo cap. 19. *Et qui vidit, testimonium perhibuit.* Et cum initio primæ Epistolæ: *Quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, &c.* Hoc testimonium, de quo nunc Iohannes loquitur, Ambrosius refert ad illud, quod scripsit in Euangelio: *In principio erat Verbum, &c.* Beda ad illud: *Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti à patre.* At hoc referri debet ad has sententias viua voce ab Apostolo traditas fidelibus, non ad eas, vt in Euangelio scriptæ sunt: multò enim certius est Euangelium scriptum esse post Apocalypsin postquam de exilio reuersus est, vt tradunt Eusebius libr. 3 Hist. cap. 24 Hieronymus in Catalogo, Augustinus, & Beda in Ioh. & multi alij. Quare non tàm firmiter probari videtur ex his quidem verbis (quod tamen nos iam alijs rationibus abundè confirmauimus) autorem Apocalypsis esse Iohãnem Euangelistam, quàm Beda & Ambrosius putant. † Mihi tamen hoc idem 13
probabilisimè colligi videtur alia ratione, nempe quod Iohannes scriptor Apocalypsis testimonium perhibuerit prædicatione sua de

Verbo

Verbo Dei Iesu Christo,& docuerit quæcumque vidit, quod Apostolo optimè conuenit, de Iohanne autem illo presbytero quis dicere poterit? aut vnde docebit eum spectatorem, & prædicatorem fuisse vitæ,& operum, ac miraculorum Christi.

Beatus qui legit,& audit. Quasi dicat, Magnopere expedit legẽtibus siue audientibus hanc prophetiam, seruare quæ in ea scripta sunt, quoniam qui eius monitis non paruerint, peribunt omnino, & æternis supplicijs punientur. Itaque vtrumque iungendum est: *Beatus qui legit,& audit,& seruat*: non enim dixit, Audit pro Obedit, sed ita vt Luc. 11. *Beati qui audiunt verbum Dei,& custodiunt illud*: & perinde est, ac si diceret: Beatus qui legit, siue audit,& seruat ea: † quoniam enim omnes legere non poterant, sed eruditiores, oportuit addere: *Et audit.* Et quoniam multò plures audiunt quam legunt, Græcè scriptum est: *Beatus qui legit,& qui audiunt verba prophetiæ,& seruant,&c.* Versic. 3.

14

Tempus enim propè est. Citò enim hæc fieri incipient, quod addidit vt attentiores eos, & vigilatiores redderet prædictione imminentium persecutionum,& vt magis excitaret spe vicini præmij. Verum hoc animaduertamus in Græco non esse χρόνος, sed καιρὸς, quod propriè occasionem, siue opportunitatem temporis significat, quo nomine rectè hanc subindicare videtur sententiam: Persecutiones, & calamitates, quæ instant, & impendent filijs Ecclesiæ, non tam calamitates censendæ sunt, quàm occasio quædam optima magnorum præmiorum,& æternarum coronarum, quam si quis elabi sinat, magnis se bonis priuabit, & in magna mala incidet. Vidit hoc Arethas, qui exposuit: † Tempus siue opportunitas propinqua est ad beatitudinem. Inde Act. 1. vbi habemus: *Non est vestrum nosse tempora, vel momenta* in Græco est χρόνους, ἢ καιρούς. Quem locum citans Augu. epist. 78. ad Hesych. ita inquit: καιρούς, appellant Græci tempora quidem, non tamen quæ in spatiorum voluminibus transeunt, sed quæ in rebus ad aliquid opportunis, vel importunis sentiuntur, sicut messis, vindemia, calor, frigus, bellum,& si qua simili χρόνους, autem ipsa spatia temporum vocant. Versic. 3. χρόνος, & καιρός.

15

Iohannes septem Ecclesijs quæ sunt in Asia. Asiam minorem intelligit, in qua sunt septem vrbes, de quibus hic loquitur, & est pars maioris Asiæ, vt videmus apud Ptole. lib. 5. Geogr. cap. 2. Sed quæritur cur ad has potius scribat, quàm ad alias? † Ad hoc Beda ita respondet: Per has septem Ecclesias omni Ecclesiæ scribit. Solet enim vniuersitas septenario numero designari, quod septem diebus cunctum hoc seculi tempus euoluatur, &c. Eadem est sententia Arethæ. Verùm non est hoc ita intelligendum, quasi non propriè scribat septem Ecclesijs, quas nominat, quod falsum est: sed significant autores ea, quæ his dicuntur, conuenire in omnes Ecclesias, & ad omnes posse accommodari, ideoque Apostolum in his septem, reliquas etiam comprehendere voluisse, quas non nominauit. Scripsit autem propriè ad has septem Ecclesias, quarum maxima, & quasi Versi. 4

16

metropolis erat Ephesus, quòd sibi in diuisione terrarum obtigerant, & in illis diu docuerat, vt rectè ait Haymo.

Vers. 4. *Gratia vobis & pax.* Vt in scriptione prophetiæ prophetarum morem secutus est, ita nunc quasi epistolam scribens morem reliquorum Apostolorum in epistolarum initio imitatur, ita enim Paulus, & alij epistolas exordiuntur. Quod autem verbum subaudiri hoc loco oporteat, Petrus docet, qui in priori epistola ait: *Gratia vobis & pax multiplicetur:* in posteriore: *Gratia vobis, & pax adimpleatur*: quod idem significat, vtroque enim loco est πληθυνθείη: In gratia, & pace omnia bona precatur, sed prius gratiam, id est, remissionem peccatorum, & amicitiam cum Deo, deinde pacem, id est, tranquillitatem spiritus, quia sine gratia pax vera esse non potest, sicut scriptum est Isai. 57. *Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.* Hinc Psalm. 71. *Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis.* & Isai. 32. *Et erit opus iustitiæ pax.* 17

Vers. 4. *Ab eo qui est, qui erat, & qui venturus est.* † Nonnulli hæc omnia ad 18
Christum referunt: ipse enim est, & semper erat, & venturus est ad iudicandum viuos, & mortuos. Et diceretur hoc probabilissimè, nisi statim legeremus: *Et à Iesu Christo, qui est testis fidelis.* Alij de Patre accipiunt. Sed si rectè alios huius libri locos consideremus, intelligemus sine dubio in eo, qui est, & erat, & venturus est, totam Trinitatem intelligi, non tamen ita, vt singulæ partes ad singulas personas pertineant, quod inane est, sed omnes partes ad singulas personas: pater enim est, qui est, & qui erat, & qui venturus est, similiter filius, & Spiritus sanctus. Locus apertus est Apocal. 4. *Et requiem non habebant die ac nocte dicentia, Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus omnipotens qui erat, & qui est, & qui venturus est.* † Ex hoc 19
similes loci sunt intelligendi, vt cap. 1. *Ego sum A, & Ω, principium, & finis, dicit Dominus Deus, qui est, & qui erat, & qui venturus est.* Et cap. 11. *Et ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum dicentes: Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es.* Dicitur: Qui est, eo modo quo ipse dixit Exod. 3. *Ego sum qui sum. Sic dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos.* Lxx. vtroque loco verterunt ὁ ὤν, id est, Qui est, siue qui est ens. eo quod ipse solus habeat esse proprium, & aliunde non dependens, & incircumscriptum, & per eum omnia habeant vt sint, Roman. vndecimo. *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi gloria in sæcula. Amen.* † Eodem vocabulo 20
vtitur Euangelista in locis citatis, ὁ ὤν. Qui erat, dicitur, quoniam semper fuit, quomodo Iohannis primo, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum.* Venturus dicitur, quia tota Trinitas iudicatura est homines in fine sæculi per Iesum Christum. Iudicium enim verè & propriè sanctæ Trinitatis est, sed illud exercet per Christum, cui dedit hanc potestatem, vt homo est. Iohannis quinto. *Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio vitam habere in semetipso, & potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est.* Hinc etiam Da-

21 niel 7. cap. loquens de iudicio patrem inducit sedentem. † *Aspiciebam donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit.* Deinde eumdem inducit Christo potestatem iudicandi committentem. *Et ecce cum nubibus cæli quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit, & in conspectu eius obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, & honorem, & regnum, &c.* Et Beda, qui hæc verba, in quibus nunc versamur, de patre interpretatur, ait, Deus enim pater & venit, & venturus est in filio. Idem de filio & Spiritu sancto respectu Christi hominis dicendum est. Vide S. Tho. rectè hoc explicantem 3. p. quæst. 59. Artic. 1. & 2.

22 † Quare illud Iohan. 5. *Neque enim pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio.* iam ex dictis intelligitur: non iudicat per seipsum iudicium exercens, iudicat tamen per filium, ratum habēs quidquid ille iudicauerit. Quod autem Erasmus adnotauit Græca Euangelistæ verba nullum habere sensum, cū inciuile est, & audax, tum etiam falsum: ita enim habent: ἀπὸ τοῦ ὁ ὤν, καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, quod rectè, & sine vllo vitio dictum est. Subauditur enim in singulis ὄντος, vt sit ἀπὸ τοῦ ὄντος ὁ ὤν, &c. Hoc cum rectè ita explicetur, nescio cur etiam Gagneius nullum sensum Græca verba habere dixerit. Apostolus enim ipsa Græca verba scripsit, quæ si nullum sensum habent, nihil ille dixit, nihil dixit Spiritus sanctus. Quod si turpe dictu est, dicamus potius Erasmum, & Gagneium nihil dixisse.

23 † *Et à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt.* Septem spiritus multi interpretantur Spiritum sanctum septiformem, cuius septem dona numerantur, vt Primasius episcopus Vticensis, Ambr. Beda, Ambrosius Ansbertus, Rupertus, Haymo, Thomas. Alij (quod idem est) septem spiritus dicunt vocari septem dona Spiritus sancti, vt Victorinus martyr, & Ioachim abbas. Anselmus vtroque modo. At non video quomodo de Spiritu sancto dici possit: Qui in conspectu throni eius sunt. Ipse enim potius est in throno, vt Dominus, & Deus, non in conspectu throni, quod more Scripturæ de iis qui Deo ministrant, dici solet, vt mox videbimus. Eadem ratione nec Vers. 4.
24 septem dona hoc loco septem spiritus intelligi possunt. † Multò meliùs sine dubio explicauit Arethas, qui dicit probabilius esse hos septem spiritus esse angelos, qui sunt in conspectu Dei, non vt æquales, sed vt ei ministrantes. At erat huic autori explicandum, cur septem Angeli dicerentur, cum omnes angeli sint in cōspectu throni Dei, aut qui essent hi septem angeli. Ideò Lyranus, qui similiter sensit, ita interpretatus est: A septem spiritibus, id est, ab vniuersitate angelorum, qui ministri sunt nostræ salutis. Videlicet sensit (quod vulgatum est in Scriptura, & quod iam ex Beda diximus nu. 13) numero septenario vniuersitatem intelligi. Verum hoc probari posset, si semel, aut iterum in Scriptura legeremus septem spiritus, at cùm sæpè legamus, semperque septem dicantur, non est du-
25 bium certum, definitúmque numerum indicari. † Sunt ergo hi septem spiritus septem angeli magni, & inter ceteros dignitate excel- Septem spiritus.

lentes, quibus humanæ salutis cura demandata est. Cui sententię suffragantur martyr Irenæus, & Alexandrinus Clemens, vt in cap. huius lib. 4. testatus est Arethas. Clemens quidem lib. 6. Strom. ita inquit: *Septem quidem sunt, quorum est maxima potentia, primogeniti angelorũ principes, & per quos Deus omnibus hominibus prouidet, ideóque oculi Dei, & Christi dicũtur.* Apoc. 5 *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animaliũ, & in medio seniorum agnum stãtem tanquã occisum, habentem cornua septem, & oculos septem: qui sunt septem spiritus Dei missi in omnẽ terram.* De quibus etiam Zach. 4: *Septem sunt isti oculi Domini, qui discurrunt in vniuersam terram.* † Et cap. 8. Apoc. legimus: *Et vidi septem angelos stantes in* 26
conspectu Dei, & datæ sunt illis septem tubæ. Et cap. 15. 16. 17. septem angeli memorantur quasi curam habentes vniuersæ terræ, vt suis locis videbimus. Atque vt res fiat quàm manifestissima, Tob. 12. habemus: *Ego sum Raphael Angelus, vnus ex septem, qui astamus ante Dominum.* Ex quo iam videmus non dici eos astare ante Dominũ, siue esse in conspectu Domini, quasi qui assistunt, & non mittuntur, quomodo illud Dan. 7. solet exponi: *Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei*: sed astare, & esse in cõspectu throni dicuntur, quòd præstò sunt, vt quocumque Deus voluerit mittere, eant, ideóque dicuntur mitti in vniuersam terram & discurrere per vniuersam terram. † Videmus hoc in Raphaële, qui dicit 27
se esse ex septem, qui astant coram Domino, & missus est ad Tobiam. Et Zach. 6: *Isti sunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur, vt stent coram Dominatore omnis terræ.* Intelliguntur autem in quatuor ventis quatuor monarchiæ, quæ suo quæque tempore missæ sunt à Deo, vt per eas supplicium sumeret de ijs quos punire vellet. Et. c. 3. eiusdem prophetæ. *Et dabo tibi ambulantes de ijs, qui nunc hîc assistunt*, id est dabo tibi ex hoc angelorum numero, qui ante me adstant, aliquos, quorum circumualleris auxilio, & ab omni hostium fraude securus sis, vt ibi exposuit Hieronymus. Eadem de causa Apo. 8. septem angeli dicũtur esse in conspectu Dei, quibus datæ sunt septem tubę. Tale etiam est illud. 1. Reg. 16. *Misitque Saul ad Isai dicens: Stet Dauid in conspectu meo, inuenit enim gratiam in oculis meis*, id est, Veniat vt mihi ministret. † Ex his intelligitur & ex multis alijs locis, Assistere, siue Astare 28
in conspectu alicuius, siue Astare coram aliquo, esse ministrantium. Verùm duo maximè aduersari vidẽtur nostræ expositioni, & Arethę, & Lyrani. Primum, verba ipsa: *Gratia vobis, & pax ab eo, qui erat, &c.* non enim gratia, & pax expectatur ab angelis, siue ab spiritibus creatis, sed ab Spiritu sancto creatore. Propterea Cœlius Pannonius dicit, palàm à vero aberrare qui per septem spiritus septem angelos intelligunt. Alterum est quod statim sequitur: *Et à Iesu Christo, qui est testis fidelis. &c.* nam si per septem spiritus intelligatur Spiritus sanctus septiformis, meritò post eum Christus ponitur, qui vt homo, minor eo est: at si angeli intelligantur, absurdum est Apo-

Astare, siue esse in conspectu.

stolum

ſtolum gratiam,& pacē ſeptem Eccleſijs precari à ſeptem angelis,&
29 quidem prius quàm à Ieſu Chriſto. † Primum facilè diluitur, gratia enim,& pax expectatur primum à Deo,qui autor eſt gratiæ, deinde à creaturis,quibus Deus vtitur inſtrumentis ſanctificationis noſtræ, vt à ſacramentis, & à miniſtris ſacramentorum. Et quoniam ſeptem angeli omnium hominum ſalutem curant, eámque à Deo aſſiduè petunt, & eorum precibus Deus excitatur ad ſanctificandum nos,meritò dicit: *Et à ſeptem ſpiritibus, &c.* Hoc autem ſi alterius expoſitionis patronis abſurdum fortè videbitur,&ipſos tale quippiam dicere neceſſe eſt.Nam ipſam perſonam Spiritus ſancti ſeptem ſpiritus appellari neque probabunt vnquam, nec probari poterit,nemo enim ita loquitur:quare dona Spiritus ſancti intelligere debent,quę
30 magis propriè poſſunt vocari ſeptem ſpiritus. † Tunc ergò ab eis quæremus:quomodo gratia,&pax expectanda ſit à donis creatis?reſpondebúntque quia donis huiuſmodi ſanctificamur.Ita & nos dicemus gratiam,& pacem expectari ab angelis,quòd per eorum preces nobis Deus gratiam largiatur. Eſt & altera reſponſio ſatis ad rem accommodata, vt in gratia, & pace veram amicitiam, ſiue reconciliationem intelligamus,quæ ſolemus fratribus noſtris precari, vt 2.Machabæorum. 1: *Exaudiat orationes veſtras, & reconcilietur vobis.* Precatur igitur illis veram amicitiam, & pacem cum Deo per remiſſionem peccatorum,& ſanctificationem: & amicitiam, & pacem cum ſeptem angelis,vt ſemper ab eis diligantur,& adiuuentur. Indicat hoc communis ſermo, redire in gratiam, & ponere in gratia, & nomen ipſum gratiæ,quę ex eo dicitur,quod grati alicui ſimus.Hinc
31 toties dicitur in Scriptura. Inuenire gratiam coram aliquo. † Ad alterum reſpondendum eſt,Chriſti mentionem eſſe factam antequam angelorum,quatenus Deus eſt in illis verbis: *Ab eo,qui eſt, & qui erat, &c.* nunc autem loquitur de eo ſecundùm humanam naturam qua minor eſt angelis. Pſalm. 8. *Minuiſti eum paulò minus ab angelis,* quod ad Chriſtum refert Paul.Hebr.2. Altera etiam cauſa eſt quòd plura de Chriſto dicere parabat: *Qui eſt teſtis fidelis,*& quæ ſequuntur, ideò ne iterum repeteret Chriſtum, maluit angelorum mentionem facere,vt poſtea ſine vlla interruptione de eo loqueretur.Ita Hieronym. in cap.1.Matth.dixit,prius dictum eſſe ab Euangeliſta: Filij Dauid, quàm Filij Abraham, quoniam continuò locuturus erat de Abraham, & iterum eum repetere cogeretur ſi dixiſſet: Filij Abraham,
32 Filij Dauid.† Ordo(inquit Hieronymus) præpoſterus,ſed neceſſariò commutatus.

Qui eſt teſtis fidelis. Hoc iam intelligitur ex ijs,quę dicta ſunt,num. Vers. 5.
8.&.9.Teſtis fidelis dicitur, quoniam verum teſtimonium reddidit de patre,& fideliter hominibus aperuit patris dignitatem, & voluntatem,& deſiderium ſalutis hominum, & viam ſalutis, ſicut ab ipſo patre accepit.Iohan.17: *Ego te clarificaui ſuper terram, opus conſummaui, quod dediſti mihi vt faciam.* Et poſtea: *Manifeſtaui nomen tuum hominibus,*

quos dedisti mihi de mundo. Sed cum multa de Christo dici possent,
cur hoc potiùs dixit quàm aliquid aliud? † Non ab re, sed vt maio- 33
rem huic prophetiæ fidem habeant, & vtilem futuram esse intelli-
gant suę saluti, quandoquidem accepit illam à Iesu Christo, qui sem-
per verum de patre testimonium reddidit, & fideliter homines do-
cuit quidquid à patre accepit vt doceret ad eorum salutem. Præte-
rea vt bono animo sint ad labores persecutionum sustinendos spe
futuræ retributionis, Christus enim dixit: *Beati, qui persecutionem*
patiuntur propter iustitiã, &c. Et ipse est testis fidelis patris, quare non
potest non vera esse eius promissio. † Verùm in Græco cum dupli 34
ci articulo ponitur ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, id est, qui est testis ille, fidelis il-
le: quod non semper de alijs testibus dicitur cum articulo, vt Actor.
1. *Sed eritis mihi testes in Ierusalem, &c.* Nunc autem de Christo dici-
tur, vt intelligatur eum esse testem illum egregium, de quo dictum
est Isa. 55: *Ecce testem populis dedi eum, ducem, ac præceptorem gentibus.*
Et ipse ait Ioh. 18. *Ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, vt*
testimonium perhibeam veritati. † Fidelis ille dicitur, quia plenissimè ve 35
ritatem docuit, & nemo fidelis Dei testis esse potest, nisi ex ipso di-
dicerit, sicut ait Ioh. c. 1. *Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus, qui est in*
sinu patris, ipse enarrauit. Inde etiam Matt. 23: *Nec vocemini magistri, quia*
magister vester vnus est Christus. Et de eodem Christo Apoc. 3. similiter
cum duplici articulo: *Hæc dicit, amen, testis fidelis, & verus.* Dicitur e-
tiam interdum de alijs testibus cum articulo, sed propter insigne te-
stimonium, quod de Deo tradiderunt multa propter veritatem pa-
tientes, vt Apoc. 2: *Antipas testis meus fidelis qui occisus est apud vos, &c.*
de quo suo loco dicemus: qui cũ duplici etiam articulo dicitur testis
fidelis. Et Act. 22: *Et cum funderetur sanguis Stephani testis tui, ego astabam.*
Versic. 5. † *Primogenitus mortuorum.* Communis expositorum sententia, est 36
primogenitum mortuorum dici Christum, quoniam primus om-
nium mortuorum resurrexit non moriturus. Itaque ceteri qui resur-
rexerunt, iterum mortui sunt, aut si qui non sunt mortui, post eum re
surrexerunt. Sed cur ita hoc Ioannes dixerit explicemus. Primoge-
nitus inter fratres dicitur is, qui primus omnium nascitur, atque ideò
Christus, qui primus inter mortuos resurrexit, & de quo eadem de
causa scripsit Paulus. 1. Corinth. 15: *Christus resurrexit à mortuis primi-*
tiæ dormientium, meritò appellatur primogenitus mortuorum. † Pri- 37
mus autem resurrectione dicitur Primogenitus, aut Primò natus,
quia resurrectio natiuitas quædam est, & idcirco regeneratio dici
solet, Matth. 19: *Vos qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit filius ho-*
minis in sede maiestatis suæ, &c. Vbi hoc etiam notandum, Hebræos
non habere huiusmodi compositiones verborum, & Euangelistam
(quoniam Hebraicè scripsit) probabile est scripsisse: In generatio-
ne, sed Græcus interpres, & Latinus, quoniam non de prima gene-
ratione, sermo erat, sed de resurrectione, quæ est iterata generatio,
ac natiuitas rectè vertit: *In regeneratione.* Ex quo multi putãt Paulum

Resurrectio natiuitas, & regeneratio dicitur.

Act. 13.

Act. 13. de resurrectione interpretatum esse quod est in Psalm. 2:
38 *Ego hodie genui te*, quia resurrectio est natiuitas quædam. † *Et nos* (inquit) *vobis annuntiamus eam quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs vestris resuscitans Iesum, sicut & in psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu ego hodie genui te.* De quo (neque enim id satis mihi probatur) alio in loco commodiùs dicemus. Verùm hæc Christi appellatio Primogenitus mortuorum, quid pertinet ad id, quod nunc agit Euangelista? Vt qui multa passuri erant, & occidendi à persecutoribus, mortem contemnerent scientes se Christi exemplo fore resurrecturos.

Et princeps regum terræ. Non ita nunc dicitur Christus princeps regum terræ quasi maximus omnium regum tantum, sed quasi imperans illis, ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων. Sicut apud Aristotelem in libro de Mundo, qui exercitui, aut ciuitati, aut domui imperat ἄρχων dicitur στρατιᾶς, siue πόλεως, aut οἴκου: apud Thucididem ma- *Versic. 5.*
39 gister equitum, id est, equitibus imperans, ἄρχων τῶν ἱππέων. † Ac si diceret Apostolus. Ne timeatis reges tyrannos, Christus enim illis imperat, & eorum opera, vt rex ministris, vtitur ad puniendum quos velit, & ad probandum electos suos. Quantumuis sæuiant, & nocere cupiant, non tamen vobis nocere poterunt, nisi quantum Christus eorum princeps, & Dominus permiserit. Hinc de eo dictum est Apocalypsis decimonono: *Et habet in vestimento, & in femore suo scriptum: Rex regum, & Dominus dominantium.* Et de exercitu Romanorum Christi voluntate misso ad euertendam Ierusalem legimus Matthæi vigesimo secundo: *Rex autem cum audisset, iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorum succendit.*
40 † Hoc etiam est quod de imperijs terræ scripsit Zacharias capit. sexto: *Isti sunt quatuor venti cœli qui egrediuntur vt stent coram Dominatore omnis terræ*, vt suo loco explicauimus. Dicitur & apud Græcos ἄρχων, qui rei principium & autor est: quare rectè intelligi potest Christus principium, & autor regum, qui de se ait apud Salomonem: *Per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam.* *Prou. 8.*

Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo. Si ita legatur vt nos habemus, satis intelligitur cur hoc de Christo hoc loco dicat, nempe vt eiusdem Christi exemplo fideles ad mortem perferendam excitentur, & accendantur. Si enim Christus ita dilexit nos, vt sanguinem etiam funderet, quò nos à peccatis nostris ablueret, & à perpetua damnatione liberaret: æquum etiam est vt nos pro eius amore vsque ad sanguinem certemus, & nullam suppliciorum acerbitatem pertimescamus. Simile est illud primæ Iohan- *Versic. 5.*
41 nis quarto: *Nos ergo diligamus Deum, quoniam ipse prior dilexit nos.* † Et capite tertio. *In hoc cognouimus caritatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.* At non videntur hanc expositionem ferre verba Græca, quæ ita habent:

Τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς, id eſt, (vt vertit Eraſmus) Ei qui dilexit nos, & lauit nos, &c. Quod non hæret rectè cum ijs, quæ præceſſerant. Propterea Eraſmus ita expoſuit: Qui eſt teſtis fidelis ei, qui dilexit, nos, & qui lauit nos à peccatis noſtris per ſanguinem ipſius, vt hæc verba non de Chriſto dicantur, ſed de patre, qui nos lauit à peccatis per ſanguinem filij ſui. Probabilis hæc expoſitio videretur, ſi cum dicit: *Qui eſt teſtis fidelis*, continuò ſubijceret: *Et qui dilexit nos, &c.* At cum potiùs ſubijciat: *Primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ*, nimis dura eſt, & violenta. † Hoc loco apud omnes 42 Latinos expoſitores magnum de hac diuerſitate Græci exemplaris ſilentium eſt, & codices noſtri omnes tàm typis excuſſi quàm manuſcripti magno conſenſu habent: *Qui dilexit nos, &c.* Atque hanc lectionem & recentiores enarratores, & veteres probant, ac ſequuntur: adeò vt Victorinus etiam, qui Valeriano, & Galieno Imperatoribus floruit anno Domini. 270. eodem modo ſine dubio legerit, non enim de patre interpretatur, *Dilexit nos, & lauit nos*, ſed de Chriſto. Ex quo conſtat Latinos Codices ſine dubio Græcis, qui nunc extant eſſe longè emendatiores, & ita olim habuiſſe Græcos vetuſtiores. Etenim etiam ſi cum Aretha affirmaremus verba hæc referri ad ea quæ ſequuntur: *Ipſi gloria, & imperium, &c.* vt ſit ſenſus: Ipſi gloria & imperium qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris, duriſſimè id etiã diceretur cum inter hæc, & illa: *Ipſi gloria*, &c. hæc interiecta ſint: *Et fecit nos regnum, & ſacerdotes Deo, & patri ſuo.* Vitiata ſunt ergo Græca exemplaria, & vera, atque caſtigata noſter interpres, vt ſemper ſolet, ſecutus eſt: ſemper enim vertit vt in Græco inuenit, nec potuit quiſquam in re tam aperta errare. Sed neque Apoſtolus ſcribere potuit quod nihil ad cetera verba pertineret.

Verſic. 5. *In ſanguine ſuo.* Vulgatum eſt apud Hebræos, vt inſtrumento addatur præpoſitio In, quæ Latinè redundat, vt Luc. 22. *Domine, ſi percutimus in gladio?* 1. Reg. 17: *Et nouerit vniuerſa Eccleſia hæc, quia non in gladio, neque in haſta ſaluat Dominus.* Et paulò poſt: *Præualuitque Dauid aduerſum Philiſtæum in funda, & lapide.*

Verſic. 6. *Et fecit nos regnum, & ſacerdotes.* † Græci Codices quidam habent: 43 Reges, & ſacerdotes, quidam vt nos, *Regnum, & ſacerdotes*, atque ita legit Arethas. Fecit autem nos regnum Deo, quia ablutis pretioſo ſanguine peccatis, & Diabolo expulſo Deus regnat in nobis. Ambroſius: Regnum ergo Dei ex hominibus Chriſtus fecit, quando eos tales conſtituit, in quibus ipſe cum Patre, & Spiritu ſancto inhabitare, & regnare dignaretur, &c. Si autem Reges legendum eſſet: diceremus feciſſe nos reges, vt videlicet nulli pareremus (quod regum eſt) ſed ſoli Deo ſeruiremus, & propter eum hominibus, ijs tantum, quibus nos ipſe parere voluiſſet, quod ex eo ſit quod ipſe regnat in nobis. Et ferè idem ſenſus eſt, confirmatúrque ex eo, quod ait. ca. 5: *Et feciſti nos Deo noſtro regnum, & ſacerdotes, & regnabimus ſuper terram.*

Chriſtiani quomodo ſint ſacerdotes. † Quomodo autem ſacerdotes Dei facti ſimus eleganter his verbis 44 explicauit

explicauit Ambrosius: *Sacerdotes ergo Dei electi dicuntur, eo quòd mem-
bra sint summi sacerdotis, de quo Psalmista loquitur dicens: Tu es sacerdos in* Psal. 109.
æternum secundum ordinem Melchisedec. Possunt & aliter electi Dei sacerdotes Dei dici, eo quòd semetipsos quotidie per compunctionem cordis, & orationes, ceteráque bona offerant Deo, sicut dicit
Psalmista: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus.* Est & sacrificium lau- Psal. 50.
dis, quod quotidie offerre Deo sancta Ecclesia consueuit, de quo Psal. 49.
idem Propheta loquitur dicens: *Immola Deo sacrificium laudis.* Et ite-
rum: *Sacrificium laudis honorificabit me.* &c. Ita etiam exponit Haymo, Psal. 49.
& Beda hic, & in locum Petri continuò indicandum. De hoc eodem sacerdotio Petrus scribit. 1. Ep. 2: *Vos autem genus electum, regale sacer-
45 dotium, gens sancta, populus acquisitionis:* &c. † His duobus locis Lutherani abutuntur, vt confirment omnes Christianos verè esse sacerdotes, & conficere posse corpus, & sanguinem Domini nostri Iesu Christi: quod à suo principe Luthero in lib. de Instituendis ministris ad Pragenses, acceperunt. Nec nunc de veritate catholica agimus, quam egregiè aduersus hæreticos tuentur scriptores huius ætatis, & inter alios noster Robertus Bellarminus in secundo Tomo suarum Controuersiarum lib. primo, de sacramentis in genere. cap. 25. & Alfonsus Castrus lib. 13. contra hæreses, V. Sacerdotium, Hæresi prima. Sed quærimus an possit ex hoc loco refutari hæresis hæc Lutheranorum. Et quidẽ omnes Catholici expositores hunc locum de sacerdotio Metaphoricè dicto interpretãtur, quomodo Ambrosium interpretatum esse diximus: sed eorum expositionem contemnunt hæretici, nec negant sacrificium esse cor contritum, & humiliatum, & reliqua quæ retulimus, sed contendunt Iohannem non
46 de Metaphorico, sed de vero agere sacerdotio. † Errant tamen nescientes Scripturas, neque virtutem Dei: nam Iohannes, quemadmodum & Petrus, planè ad verba illa alludit Exod. 19: *Si ergo audieritis vocem meam, & custodieritis pactum meum, eritis mihi in peculium de cunctis populis, mea est enim omnis terra: & vos eritis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta.* Petrum quidem huc allusisse dubitari non potest, eadem enim verba sunt apud illum in translatione LXX. Sed nec de Iohanne dubitare licet, similiter enim loquuntur de regno, & sacerdotio, & vterque ad populum Christianum transfert, quod olim erat promissum populo Iudæorum. Dicant ergo hæretici, vtrùm regnum, & reges propriè hic sumantur, an Metaphoricè? Cúmque negare non possint Metaphoricè dici, cogentur etiam confiteri & sacerdotium & sacerdotes dici Metaphoricè, totámque sen-
47 tentiam esse figuratam. † Atque eodem modo vtrumque accipiendum esse, vel ex hoc intelligitur, quòd vbi nos habemus iuxta Hebræum, *Regnum sacerdotale*, Septuaginta interpretes verterunt, *Sacerdotium regale*, quod idem significat: nam & Petrus translationem Septuaginta secutus est, quam non sequeretur, nisi videret esse illud idem, quod Spiritus sanctus Hebraicè dixerat per Mosem.

Insania Lutheranorũ omnes christianos verè sacerdotes esse cõtẽdentiũ.

Præterea similia verba, aut eadem potiùs dicta sunt olim filiis Israel: & tamen non erant in illis omnes sacerdotes, sed tantum qui erant ex semine Aharō: ergo nec in populo Christiano Iohānes intellexit omnes esse sacerdotes. Verùm ego non verebor hoc illis dare, sacerdotes, & sacerdotium his locis propriè accipi, quod fortasse non minus propriè, & Scripturæ conuenienter dicemus. † Sed sciendum 48

Regula est hanc esse Scripturæ consuetudinem, vt sæpe quod omnibus dicere videtur, non omnibus dicat, sed quibusdam ex illo numero, quibus illud conuenit, vt docet Augustinus Epist. 48. ad Vincētium, & in lib. de Vnitate Ecclesiæ, cap. 12. & in libro contra Donatistas post collationem. cap. 20. Hinc in epistolis Apostolorum videmus eumdem populum nunc laudari, nunc reprehendi, sicut & Hieronymus docet Isa. 62. in illud, *Quare errare nos fecisti. In epistola* (inquit) *quam scribit Paulus ad Corinthios, cùm ad vnius scribatur populum ciuitatis, pro varietate habitantium, id est, sanctorum, & peccatorum, nunc laudat eos, nunc corripit, nunc docet, nunc reprehendit, &c.* vt 1. Corinth. 3. *Cùm enim sint inter vos zelus, & contentio, nonne carnales estis?* † Et tamen non 49
omnibus hoc dicitur, multi enim erant in illo populo, qui carnales non erant, quibus cap. primo dixit: *Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia quæ data est vobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti estis in illo, in omni verbo & scientia, &c.* Hinc intelligitur illud Iacob. quinto: *Confitemini alterutrum peccata vestra*: neque enim dicit, vt cuiuis peccata confiteantur, sed quibusdam, quibus ex officio conuenit, id est, sacerdotibus potestatem habentibus. Cùm igitur ait Iohannes: *Et fecit nos regnum & sacerdotes*, hoc significat: Desiit regnare in incredulis Iudæis, & transtulit ad nos regnum, & sacerdotium, neque enim regnat in aliis, nisi in nobis, neque habet in alio populo sacerdotes, nisi in populo Christiano, quem verè fecit peculium suum. † Ex hoc autem ineptè colligitur omnes esse sacerdotes, sicut si diceremus: In populo Salmanticensi sunt nobiles, & docti, 50
ridiculum esset ex eo colligere omnes, qui sunt Salmanticæ, nobiles esse, atque doctos. Denique etiam si dicat fecisse nos regnū Deo, non ideò dixit, omnes esse regnum Dei, quia Deus non in omnibus Christianis regnat, sed tantum in iustis: dixit id tamen quia non regnat, nisi in populo Christiano: ita sacerdotes esse dixit, non omnes, sed eos qui peculiariter consecrati sunt, iuxta Euangelicam, & Apostolicam traditionem, & per consecrationem potestatem acceperunt conficiendi sacram Eucharistiam. Atque hoc scripturam significasse intelligimus ex Exo. 19. vbi ita habetur ad verbum: *Et vos eritis mihi regnum sacerdotum*, id est, gens, in qua ego regnem, & sacerdotes habeam. † Confirmat hoc etiam optimè quod Hosee quarto. 51
Synagogæ eidem dictum est: *Quia tu scientiam repulisti, repellam te ne sacerdotio fungaris mihi. Et oblita es legis Domini, obliuiscar filiorum tuorum, & ego.*

Versic. 6.

Regula *Deo & patri suo.* Frequenter Apostoli de patre loquētes postquam

ieum Deum dixerunt, nomen patris addunt, quod videtur expositionis causa fieri, sed magis fit, vt ardentius ametur, & sanctius honoretur eo quod pater est eius à quo tanta bona accepimus, & ad hæc nobis beneficia conferenda ab ipso patre missus est. 2. Corinth. 1: *Benedictus Deus, & pater Domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum, & Deus totius consolationis.* 1. Corint. 15: *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo, & Patri.* Significat autem nunc apud Iohannem: *Deo & patri,* In obsequium, & in honorem Dei, & patris.

52 *Ipsi gloria, & imperium.* † Hæc ei optare debemus, vt omnes eum adorent, & colant, & ipse omnibus imperet. Ex quo tacitè ostendit, omnia esse æquo animo perferenda à fidelibus, vt Christus vbique glorificetur & regnet. *Versic. 6.*

Ecce venit cum nubibus. Hactenus quasi procemium posuit, nunc iam prophetiam ipsam exorditur. Cum autem dicit, *Cum nubibus*, facilè ostendit se de extremo Christi aduentu ad iudicium verba facere. Legimus enim Matth. 24: *Et videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa & maiestate.* Et Acto. 1: *Et nubes suscepit eum ab oculis eorum. Cumque intuerentur in cœlum euntem illum, ecce duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum? Hic Iesus qui assumptus est a vobis in cœlum, sic* *Versic. 7.*
53 *veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum?* † Optimum verò, & accommodatissimum prophetiæ initium, vt cùm sit multa dicturus de persecutionibus fidelium, Christum citò venturum esse dicat ad iudicium, vt & impij terreantur, & iusti spe tantæ mercedis, & vicinæ libertatis ad pietatem excitentur. *Ecce venit*, perinde est ac si diceret: citò aderit, putate eum iam venire: non enim solet dici, Ecce, præsertim cum verbo præsentis temporis, nisi cum res propinqua est, & quasi oculis spectatur. Vt Gen. 24: *Necdum intra se verba compleuerat, & ecce Rebecca egrediebatur.* Et Matth. 2: *Cum natus esset Iesus in Bethlehem Iudæ in diebus Herodis regis: ecce magi ab Oriente venerunt Ierosolymam.* Tale est etiam illud: *Ecce* *Virgil. Ecl. 3.*

Audiat hæc tantum, vel qui venit ecce, Palæmon.

54 † Sed cur dicit citò venturũ fuisse diem iudicij, cum tot anni inter prophetiam, & iudicium lapsuri erant? Hæc quæstio soluitur verbis Petri. 2. Ep. c. 3: *Venient in nouissimis diebus in deceptione illusores iuxta proprias concupiscentias ambulantes, dicentes: Vbi est promissio, aut aduentus eius? Ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ, &c.* Fortè iam ij venerant, quos prædixit Petrus, qui venturum esse diem iudicij negabant, quo & impij licentia fierent deteriores, & iusti in suppliciis, & persecutionibus deficerent. At quomodo verè dici potuit tunc citò venturum esse diem iudicij? hæc enim quæstio nondum soluta est. Respondeo paulò post solui ab eodem Apostolo. *Vnum vero* (inquit) *hoc non lateat vos carissimi, quia vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, &c.* *Cur dies iudicij citò futurus dicatur.*

Quibus verbis significat spatium temporis inter prophetiam hanc, & diem iudicij, quamuis nobis longum videatur, Deo tamen breue esse, & æternitati comparatum, quæ post illum diem nos manet, nullius esse momenti. Itaque Deus est qui loquitur per Iohannem, & quamuis hominibus loquatur, magis more suo, quàm more hominũ loquitur: hoc est, non hominum mensura metitur durationem, quibus quæ breuia sunt longissima interdum videntur: sed sua, quæ vera, & semper eadem est. Nam & nos ita loqui solemus: pollicemur nos citò aliquid facturos, nõ vt ille intelligit cui loquimur, sed vt nos intelligimus, qui loquimur. Quod enim mihi citò videtur fieri, illi serò factum videtur. Verùm nec nunc quidem nodus dissolui videtur, cum possit impius respondere: Si citò venturus est dies iudicij, Deo veniet citò mihi post multos annos venturus est, atque ita nihil mouebitur. † Vt si quis nunc diceret, Post mille annos erit dies iudicij, 55
nihil eos terreret, qui nũc sunt, nihil à vitijs suis auocaret, & tamẽ mille anni ante oculos Dei sicut dies vnus sunt, vt ait Petrus. Vrget quidem obiectio, sed negandum quidem non est Iohannem significasse citò venturum esse Dominum. Nam, vt veteres prophetas omittamus, qui de die iudicij, vt de re proxima locuti sunt, in fine huius prophetiæ nos legimus: *Ecce venio citò, & merces mea mecum est reddere vnicuique secundum opera sua.* Ad hoc ita respondendum videtur, tempus, quod vsque ad diem iudicij superest, quantumcumque sit, re vera breuissimum esse, breue est enim quod transit, & finitur, licet nobis non considerantibus immensam illam durationem, quæ illud consequitur, longum videatur. † Vt si quis in Indiam proficis- 56
ceretur, breue spatium iudicaret, & verè breue est, quod ab vrbe Salmantica est vsque ad Vlyssiponem, quod tamen longissimum videbitur nihil de India cogitanti. Quare rectè, & propriè prophetæ loquuntur. Nec tamen propterea non terrebit impios hæc de iudicio prophetia: docet enim sine dubio venturum esse diem iudicij, quo seuerè pro peccatis suis puniantur. Deinde si intelligant citò esse venturum, non possunt non moueri: si autem multo tempore differendum putant, & tunc terreri poterunt videntes longum illud tempus breue vocari ab Scriptura. Nam quod longum iudicatur, & tamen breue dicitur, non potest breue dici, nisi comparatione multò longioris durationis. Haud obscurè ergo hæc prophetia docet impios lõgissima futura esse eorum supplicia, nec vnquam finienda. Ceterum in nubibus ascendit, & in nubibus veniet, vt verus Deus, & patri æqualis appareat: nam cum Deus hominibus apparet, nube tegi solet, vt significetur incomprehensibilem eius esse maiestatem Exod. 16: *Et ecce gloria Domini apparuit in nube.* Locutus est autem Dominus ad Mosem. Et capit. 19: *Iam nunc veniam ad te in caligine nubis.* & 34: *Cùmque descendisset Dominus per nubem, stetit Moses cum eo.*

Et

57 *Et videbit eum omnis oculus.* † In corpore venturum esse iudicem docet, quandoquidem oculis videndus est, talémque vt non solum beatorum oculis videri possit, sed etiam damnandorum. Quod dicit vt magis terreat impios, qui nullo modo effugere eius conspectum poterunt. Atque ideò statim ait. Versic. 7.

Et qui eum pupugerunt. Ipsi etiam, qui illum crucifixerunt, & lancea militis latus eius aperuerunt, cogentur tunc illum videre in gloria venientem, quantumuis fugere laborent, & aspectu illo terreantur, atque tabescant dolore. Alludit autem sine dubio, vt aiunt Ambrosius, & Thomas, & alij, ad prophetiam Zachariæ duodecimo: *Et aspicient ad me quem confixerunt:* quam cum retulisset idem Iohannes in Euangel. capite decimonono ait: *Et iterum alia scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt,* ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν, quo verbo hic etiam vsus est, vbi interpres vertit: *Pupugerunt.* De quo multa diximus in cap. 12. Zachariæ. Vers. 7.

58 *Et plangent se super eum omnes tribus terræ.* † Non solum Iudæi increduli, sed cæteri omnes, qui vel credere noluerunt, vel credentes opera fide sua digna non fecerunt. Et quidem de Iudæis apertè prædixit Zacharias: *Et aspicient ad me quem confixerunt: & plangent eum planctu quasi super vnigenitum, & dolebunt super eum, vt doleri solet in morte primogeniti.* De omnibus autem ipse Dominus dixit Matth. 24. *Et tunc parebit signum filij hominis in cœlo, & tunc plangent omnes tribus terræ.* *Plangent se,* pulsabunt se, percutient se, *super eum,* id est, propter eum siue eius causa, nam Super idem est quod Propter, vt videmus in verbis modò ex Zacharia adductis, & alibi sæpe, vt secundi Regum primo: *Et planxerunt, & fleuerunt & ieiunauerunt vsque ad vesperam super Saul, & super Ionatham filium eius, & super populum Domini, & super domum Israel, eo quòd corruissent gladio.* Et ibidem: *Planxit autem Dauid planctum huiuscemodi super Saul, & super* Ionatham, *Plangent* autem *se super eum,* id est, eo quòd illi non crediderunt aut non obedierunt eius legi, & sera (vt ait Beda) semetipsos pœnitentia lamentabuntur. Hoc facient omnes tribus, quia ex omni tribu erunt aliqui, qui damnentur. Super pro Propter.

59 *Etiam, Amen* † Pro Etiam est Ναί, quòd est aduerbium affirmantis, & significat, Ita est, aut verè, aut certè. Ex quo intelligimus illud Matth. 11: *Abscondisti hæc à sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ita pater, quoniam sic placitum est ante te.* Pro Ita, est ναί. Quare Ita non est optantis ac si diceret, Ita fiat pater, sed affirmantis, ac si diceret: Verè pater ita est. Vnde noster interpres Luc. 10. vbi eadē verba sunt versa: *Etiam pater, quoniam sic placuit ante te.* In Græco similiter est ναί. Quod apud Græcos valet ναί, valet apud Hebræos Amen, vt toties in Euangelio videmus: *Amen dico vobis.* Videmus hoc etiam Lucæ 21. *Verè dico vobis, quia vidua hæc pauper plus omnibus misit.* Pro quo Marci capite duodecimo, ait: *Amen dico vobis quoniam vidua* Vers. 7. Ναί. Ita etiam. Amen.

hæc pauper plus omnibus misit. Et Leuitic. 11. *Ita dico vobis, requiretur ab hac generatione.* Pro Ita est, *ναὶ*, pro quo tamen Matthæus caput. 23. dixit: *Amen dico vobis venient hæc omnia super generationem istam.* Est etiam Amen confirmantis quod ab altero dictum est, vt 1. Corinth. 14. *Si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ quomodo dicet, Amen, super tuam benedictionem?* † Quare hæc geminatio, *Etiam, Amen*: magis 60
auget affirmationem, est enim perinde ac si diceretur, Amen amen, quod sæpe Dominus repetit in Euangelio cum rem valde vtilem, & difficilem creditu seriò confirmare vult: geminationes enim huiusmodi semper augent apud Hebræos, vt latè ostendit Sophon. 1.
2eg. numer. 5. 6. 7. Haymo: Dicit ergo Etiam, amen, ac si diceret ingeminando: verum est, verum est, & mutari non potest, &c. Tantùm quærendum videtur cur nunc vocabula duarum linguarum commiscuerit, cum dicere posset *ναὶ, ναὶ*, aut, Amen, amen: quod iam ex Euangelio vbique notum erat in Ecclesia. Causa est, quòd id quod dicebat, in omnium linguarum hominibus confirmandum erat: videlicet omnes nationes, & omnium linguarum homines venturos esse ad iudicium, visuros Christum venientem, & ex omnibus tribubus futuros qui plangerent se super eum. Nam vt titulus crucis tribus linguis celebrioribus in terra, & omnibus ferè hominibus communibus scriptus est, vt ab omnibus intelligeretur, & omnibus crucifixum fuisse Christum constaret: ita nunc eadem ratione vtitur affirmatione Hebraica Amen, & *ναὶ*, qui Græcis & Latinis communis est, vt apud Ciceronem in quarta Academ: Quod si Geometricis rationibus non est crediturus, quæ vim afferunt in docendo, vos ipsi vt dicitis, næ ille longùm aberit ab argumentis credat Philosophorum. Et alibi sæpe. Est ergo ac si diceret Iohannes: omnes nationes, & omnes linguæ, hoc quod dixi, verum esse re ipsa videbunt.

Versic. 8. *Ego sum* Α, & Ω. Quid hæc significent ipse continuò docet: *Principium, & finis.* Et enim Α in Græco Alphabeto prima litera, & Ω, 61
vltima. Et quoniam Græco sermone scribebat, non solùm Græci Alphabeti literis vsus est, sed etiam more Græcorum, qui literis numerant, & quod primum est Α vocant, quod vltimum, Ω, vt in libris Iliadis, & Odysseæ videmus. Vnde etiam Alpha vocari solet qui in
Libr. 2. re quaque præcipuus & primus est. Vt apud Martialem:
Epigra. 57. *Non ipse Codrus Alpha pennulatorum.* Qua de re, & cur Α, primum locum obtinuerit, vide Erasmum in Prouerbio: Alpha pennulatorum, vbi id ex Plutarcho, & ex Ammonio docet. Quorsum autem hæc dicantur, non rectè intelligetur, nisi intelligatur quis dicat. † Atque hoc nobis nō videbitur facile explicatu, cum nunc filius lo- 62
qui videatur vt plerique sentiunt: nos autem num. 14. & 15. diximus hæc verba, *Qui est, & qui erat, &c.* non de filio, aut de patre, sed de tota Trinitate dicta esse. Sed nunc idem dicimus, satis enim loco indicato confirmatum est. Loquitur igitur (vt etiam abbati Ioa-

chim

chim visum est) tota Trinitas, quæ Iohanni inspirabat illa verba, *Ecce venit cum nubibus, &c.* & quoniam id valde affirmauerat, nunc causam docet. *Ego sum* A, & Ω. id est, Quemadmodum ego primus omnium sum, & omnes homines creaui, ita etiam sum finis: ad quem omnes tandem venturi sunt, vt iudicentur, & digna suis factis recipiant: quod tunc fiet, cum in fine sæculi Iesus Christus apparuerit, cui potestatem commisi iudicandi. 1. Corinth. 15: Deinde finis cùm tradiderit regnum Deo, & patri. Nec mirum est hæc eadem filium dicere Apocalip. 22. cum rectè etiam in eum conueniant, quia ipse est, qui iudicaturus est. Meritò verò addit in fine: *Omnipotens*, vt sine dubio intelligatur, atque credatur futurum quod prædicit, quandoquidem omnipotens est, & nulla est tanta vis in vllo homine, vt possit creatoris resistere potentiæ, sed velit, nolit, id facturus sit, quod omnipotens volet. Omnia ex eo confirmantur, quod Iohannes ita loqui solet, & prophetæ ita loquuntur cum de tota Trinitatate loquuntur, vt Isaiæ sexto: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus exercituum*: & pro Dominus Deus exercituum, Lxx. vertere solent sæpe Dominus Deus παντοκράτορ. id est, omnipotens, quos in hoc loco, & capite quarto imitatus est Iohannes, & capite vndecimo, *Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es.*

63 † *Frater vester.* In fide eadem. *Versic. 9.*

Et particeps in tribulatione. Hoc dicit quoniam ipse etiam sæuitiam Domitiani Christianos persequentis expertus est, & in Patmon insulam fuit relegatus. *Versic. 9.*

Et regno. Idem regnum cœlorum spero, quo vos. Tacitè eos exhortatur ad persecutiones sustinendas, cum ipse, qui dilectus Domini discipulus erat, hæc pateretur, & cum eos eiusdem regni participes futuros esse dicit, quod ipse sperabat. *Vers. 9.*

Et patientia. Etiam ipse laboro, & sustineo multa grauia, atque aspera spe Diuinæ consolationis, & retributionis. *Vers. 9.*

64 † *In Christo Iesu.* Id est, Propter Christum Iesum, quem ardenter amo, & vos amare debetis. In pro Propter, iuxta cõsuetudinem Hebræorum vsitatum est in Scriptura. Hos. 12: *Et seruiuit Israel in vxore, & in vxore seruauit.* Genes. 29: *Seruiam tibi pro Rachel filia tua.* Hebr. In Rachel. Et statim similiter: *Seruiuit ergo Iacob pro Rachel septem annis*, Mich. 3: *Principes eius in muneribus iudicabant, & sacerdotes eius in mercede docebant, prophetæ eius in pecunia diuinabant.* Rectè etiam exponere possumus: *Frater vester* in Christo Iesu, *& particeps* in Christo Iesu, id est, per Christum Iesum, & per eius gratiam. *Vers. 9.* *In pro Propter*

65 † *In insula, quæ appellatur* Patmos. Patmos insula est in mari Icario, quam quidam Posidium vocatam putant à Ptolemæo lib. 5. capit. 2. In eo videlicet mari, quod illis vrbibus Asiæ minoris, in quibus Iohannes docebat, proximum est, ideóque in hanc fuit relegatus. Eius meminit Plinius libr. 5. cap. 12. & in circuitu habere dixit XXX. M. *Vers. 9.* *Patmos*

passuum. Beda: Cui tunc congruè datum est secreta cœli penetrare,
cùm certa terrarum spatia negabatur excedere.

Vers 9. *Propter Verbum Dei.* Possumus verbum intelligere, quod erat in
principio apud Deum, quoniam cum articulo ponitur, aut etiam
ipsum Euangelium, quod prædicabat. Et idem sensus est, siue hoc
modo Verbum Dei accipiamus, siue illo, erat enim in insula, quasi
in carcere, quia filium Dei hominibus prædicabat, & testimonium
de Iesu Christo redebat. † Si autem posteriori modo intelligamus, 66
coniunctio, Et, idem significat quod Præsertim, vt Mar. vltimo: *Sed
ite, dicite discipulis eius, & Petro.* Et Apo. 1: *Et videbit eum omnis oculus,
& qui eum pupugerunt.* Iere. 4: *Hæc enim dicit Dominus viro Iuda, & habitatori
Ierusalem.* Quod fieri solet quando post genus coniunctio hæc
additur speciei, vt in exemplis videmus. Est igitur ac si dicat: Quoniam
de præmijs cœlestibus, & de morum emendatione loquebar,
sed præsertim quoniam Iesu Christi Diuinitatē, vitam, & mortem, &
resurrectionem prædicabam.

Et pro Præsertim.

Vers 10. † *Fui in spiritu.* Haymo: Hinc iam apertè demonstratur beatum 67
Iohannem hanc visionem non corporaliter, sed in spiritu vidisse.
Non tamen in somnis, sed in ecstasi raptus est sicut & Ezechiel, qui
cum sederet in domo sua, & senes Iuda sederent coram illo, ductus
est mente in Ierusalem. &c. Ita etiā Ambrosius & reliqui. Sed cur ita
dictum sit quærimus. Omninò arbitror dici esse in spiritu, quatenus
aduersatur ei, quod est esse in corpore. Esse autē in corpore est corporaliter
viuere, & mēbris vti corporis, ac sensibus. Esse verò in spiritu
Iohannes dicitur, non quòd extra corpus fuerit, sed quòd cum
in corpore esset, nec corpore tunc vtebatur, nec sensibus, sed raptus
erat, & eleuatus supra corpus. † Rectè ergo Haymo dixit: Nihil per 68
corpus vidit, vel audiuit, vel sensit, vel intellexit, vel ipsam carnem
funditus deseruit quando hanc reuelationem vidit: sed docendus
eius spiritus à spiritu docente assumptus est, vt alta, & mystica
posset intueri.

Ezec. 8.

Esse in spiritu.

Vers. 10. *In Dominica die.* Videmus hic etiam tēpore Apostolorum Sabbati
solennitatem mutatam esse in Dominicam diem resurrectione
Domini consecratam: cuius meminit Paulus. 1. Corinth. 16. iubens
vt in ea collectæ fiant, quoniam tunc omnes ad Ecclesiam conueniebant
solennitatis diei causa. *Per vnam Sabbati* (inquit) *vnusquisque vestrum
apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit.* Et Lucas Act. 20.
*Vna autem Sabbati, cum conuenissemus ad frangēdum panem, Paulus disputabat
cum eis.* Vna autem Sabbati Dominica dies est, vt exposuit Hieronymus
in libro aduersus Vigilantium. Hinc in antiquissimis patribus,
& in veteribus concilijs Dominicæ diei frequens mentio, &
sancta religio est, vt in epistola. 1. Innocentij Primi. cap. 4. in epistola.
3. Fabiani Papæ, in sexto Concilio Constantinopolitano, cap. 8.
in secundo Concilio Matisconensi. cap. 1. in Laodicensi, cap. 29. &
50. in Cabilonensi, cap. 40. in Turonensi. cap. 16. Atque (vt omittam

Dominica dies.

tam Origenem Hom. 6. in Exodum, Tertullianum in Apologetico aduersus gentes, cap. 16. Hieronymum Aduersus Vigilantium, & in illud Gal. 4: *Dies obseruatis*, &c. aliosque innumeros) Iustinus martyr in secunda Apologia ad Antoninum Imperatorem Apostolos docet à Christo huius diei celebritatem accepisse. Sed & ipsi Apostoli eam Ecclesiæ tradunt, atque commendant apud sanctum Clementem in Constitutionum Apostolicarum lib. 2. cap. 59. & lib. 5. cap. 9. & cap. vltimo. lib. 7. cap. 31. & 37. Meritò autem hac die vidit quod narraturus est: dies enim octaua dies resurrectionis Domini est, & per eam dies resurrectionis vniuersorum, & beatitudo sanctorum significatur, qua post huius sæculi labores donãtur, quod per septem dies
69 intelligitur, quibus tẽpus vniuersum voluitur.† Vnde nonnulli psalmi, qui ad resurrectionẽ, & ad beatitudinem pertinent, vt sextus, & vndecimus, inscribuntur pro octaua, vt docent Hieronymus, & Augustinus initio psal. 6. & Gregorius in Proœmio eiusdem psalmi, qui primus est in ijs, qui pœnitẽtiales vulgò nominãtur, sed latiùs Hom. 16. & 20. in Ezec. Omnia quæ dicta sunt confirmat eleganter martyr Ignatius epist. 3. quæ est ad Magnesianos, his verbis: *Ac post Sabbatizationem Dominicum diem omnis amans Christi festum celebret, diem resurrectionis, regalem omnium dierum supremum, quem expectans Propheta dicebat: In finem pro octaua: in quo & vita nostra exorta est, & mortis in Christo victoria facta est, &c.* Apta ergo visioni dies fuit, vt in ea resurrectionis, & iudicij, & beatitudinis recordarentur, & alacriores ad difficillima quæque perferenda eorum recordatione redderentur.

Psalmi pro Octaua.

70 *Et audiui post me vocem magnam, tamquàm tubæ.* Haymo: *Sicut in spiritu positus spiritualia vidit, sic ea, quam audiuit vox spiritualis fuit.* &c. sed vox est magna, quia magna hic mysteria erant audienda. Per tubam significatur velle Christum, vt ea, quæ visurus erat Iohannes, longè, latéque in omnium auribus insonarent. Mos enim Hebræorum erat, vt cum populus erat conuocandus, vt rem magni momenti, & omnibus vtilem audiret, tuba ex edito loco personarent, aut buccina. Hos. 5: *Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama.* Et. cap. 8: *In gutture tuo sit tuba.* Isai. 58: *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam.* Hinc dictum est Matth. 6: *Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te sicut hypocritæ faciunt,* id est, noli conuocare multitudinem hominum
71 testem tuæ eleemosynæ futuram.† In solẽnitatibus etiam tuba vtebantur, vt ciuitas in templum conueniret. Psalmo 80. *Buccinate in Neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestræ:* Præterea tuba milites ad bellandum excitantur, & hac reuelatione Christiani excitandi erant ad pugnandum cum Diabolo, & persecutoribus. Ambrosius: Tuba ad pugnandum milites prouocare solet. Similiter & nos sermo Dei ad pugnandum contra Diabolum, atque vincendum incitare non desinit, &c. Sed cur post vocem audiuit, & visionem vidit, cum potiùs coram eo apparere deberet? *Quasi post nos est quod ignoramus. Post se ergo Iohannes vocem audiuit, quia mysteria quæ tunc ei reuelata sunt, nun-*

Vers. 10.

Tubæ vsus apud Hebræos.

dum perſ. ctè cognouerat, &c. † Hoc apertiùs dicendum eſt, arbitrórque, & ad Ioannem, & ad Eccleſias pertinere quod dicitur. Quod poſt nos audimus, prope nos eſt, nec illud videbamus, ſed ſecuri eramus, & voce ipſa admonemur oculis, atque animo ad id, quod audimus, reuertere. Ita Eccleſiæ ſecuræ erant antè perſequutionem Domitiani, & tūc fortaſſe cum Ioannes hæc ſcribebat, exiſtimabant pacem iam affuturam, & quietem. Fortè, & Apoſtolus ipſe credebat. Vox ergò, quæ auditur, ſignificat magnas perſequutiones, & afflictiones inſtare Chriſtianis, opúſque eſſe vt eas reſpiciant, & ad tolleranda omnia ſe præparent. Monetur etiam Apoſtolus (vt Haymo, & Anſelmus aiunt) vt ipſe, qui in anteriora tendebat, ad poſteriora ſeſe conuertat, id eſt, ad Eccleſiarum ſalutē, & exhortationem, & laboraturos fratres confirmet, & idcircò etiam iubetur hæc mittere ad ſeptem Eccleſias. 72

Verſ. 11. Epheſus. † *Epheſo, & Smyrna, &c.* Diximus iam ſeptem vrbes eſſe Aſiæ minoris, quarum maxima, & nobiliſſima erat Epheſus tēplo illo Dianæ celebrata, quod inter ſeptem mundi miracula numerabatur. De quo legimus Acto. 19. Eſt autem vrbs Ioniæ Ptolemæo lib. 5. cap. 2. & Emporium Aſiæ celeberrimum. Plinius lib. 5. c. 29. *In ora Epheſus Amazonum opus, multis ante expetita nominibus: Alopes cùm pugnatum apud Troiam eſt, mox Ortygia, & Morges vocata eſt.* 73

Smyrna. Smyrna etiam vrbs Ioniæ eſt, Ptolemæo ibidem, vulgo Lamires, Homeri, vt multi putarunt, patria. Plinius lib. 5. cap. 29. *Regredientibus inde* (id eſt, à Sipylo, quod caput eſt Mæoniæ) *abeſt XII. M. paſſ. ab Amazone condita, reſtituta ab Alexandro in ora Smyrna, amne Melete gaudens non procul orto, &c.* Vnde & Homerus Meleſigenes puer vocatus eſt, vt in eius vita ſcripſit Herodotus. † Hanc Plinius ibidē Tracheam cognominatam eſſe teſtatur. In his duabus vrbibus, quòd celeberrimæ eſſent, magni conuentus fiebant vicinarum ciuitatum, quæ ſub earū iuriſdictione erant. Plinius ibidē: *Smyrnæum conuentum magna pars Aeoliæ, quæ mox dicetur, frequentat, &c.* Et continuò: *Epheſum vero alterum lumen Aſiæ remotiores cōueniunt, Cæſarienſes, Metropolitæ, &c.* 74

Pergamum. Pergamum, ſiue Pergamus, vrbs Troadis inſignis Ptolemæo ibidem, Galeni Medici patria, & chartis nobilis, quas inde Pergamenas vocant. Plinius lib. 5. c. 30. *Longéque clariſſimum Aſiæ Pergamum, quod intermeat Selinus, præfluit Cetius profuſus Pindaſo monte, &c.* Fiebant etiam in hac vrbe magni conuentus. Plinius ibidem: *Pergamena vocatur eius tractus iuriſdictio. Ad eam conueniunt Tyatireni, Migdones, &c.*

Thyatira. † Thyatira plurali numero apud Ioannem, apud Plinium ſingulari, vrbs Mæoniæ ſiue Lydiæ, Ptolemæo ibidē, non longè ab Epheſo. Plinius lib. 5. c. 29 *Intus, & Thyatira alluitur Lyco, Pelopia, & Euhippa aliquando cognominata, &c.* Eſt autem iuriſdictionis Pergami, vt nunc ex eodem auctore diximus. Ex hac vrbe erat Lydia purpuraria, cuius meminit Lucas Actorum 16. 75

Sardis, noſter interpres indeclinabile nomen fecit, nam hic dixit:

Et Perg

Et Pergamo, & Tyatiræ, & Sardis. Et cap. 3. *Et Angelo Ecclesiæ Sardis
scribe.* Græcè autem declinatur, & plurali numero dicitur Σάρδεις, ita
hic ponitur, etiam in quarto casu, καὶ εἰς Σάρδεις. capite verò 3. καὶ τῷ
ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας. Latini quoque Sardes eodē numero
dicunt. Vrbs est Lydiæ Ptolemæo ibidem, quæ olim Mæonia dicta
est auctore Plinio lib. 5. cap. 29. de qua prouincia hæc scripsit: *Cele-*
76 *bratur maxime Sardibus in latere Tmoli montis, &c.* † Magnam autem vr-
bem, & celebrem fuisse docet etiam quod continuò subiicit: *Sardia-
na nunc appellatur ea iurisdictio, conueniúntque in eam extra prædictos, Ma-
cedones, Cadueni, Loreni, Philadelphini, &c.*

Philadelphiæ tres celebriores numerãtur, prima est in Aegypto, Phila-
altera in Syria insignis vrbs, quæ dicitur, Hebræis Rabbath, & Rab- delphia.
ba filiorum Amon, deinde Ammana, & Astarte dicta, postremò Phi-
ladelphia à rege Ptolemæo Philadelpho, vt auctor est Hieronymus
in Ezec. 25. initio. Tertia est, cuius nunc mentio fit: in Mysia, siue in
AEolide, proxima Lydiæ Straboni, lib. 12. Ptolemęo verò loco ci-
tato & Stephano in libro de Vrbibus, est in Lydia, ab Attalo Phila-
delpho conditore nomen habens. Erat autem iurisdictionis Sardia-
næ, vt modò ex Plinio diximus.

77 † Laodicia, siue Laodicea, (hoc enim modò potiùs Latini prosę Laodi-
runt, cum sit Λαοδίκεια) celeberrima vrbs Plinio dicitur libr. 5. cea.
c. 29: *Imposita est* (inquit) *Lyco flumini, latera alluentibus Asopo, & Ca-
pro, appellata primo Diospolis, deinde Rhoas.* Sunt autem aliȩ Laodiceæ in
Syria, in Lydia, in Lycaonia, in Media, vt auctor est Stephanus in li-
bro de Vrbibus. Sed Ioannes de prima loquitur, quæ est in Caria, vt
eodem in loco docet Ptolomæus.

Et conuersus sum vt viderem vocem, quæ loquebatur mihi. Fortasse more Vers. 11.
Hebręorum vocem posuit pro vocante, siue emittente vocē, vt etiã
78 intellexit Ioachim. † Verum simpliciùs est verbum, *viderem*, positum
pro cognoscerem, quod ad omnes sensus referri solet. Vt Exod. 20.
Cunctus autem populus videbat voces, & lampades. Et Ezec. 3. vbi nos ha-
bemus: *Et vocem alarum animalium.* Lxx. verterunt (vt adnotauit ibi
Hieronymus). Et vidi vocē alarum animalium. Arethas, & Haymo Videre.
existimant dictum esse, *vt viderem vocem*, vt intelligatur visio fuisse in
spiritu, & vox sine sono in visione imaginaria: vbi idem est audire, &
videre. Atque hoc quidem probabiliter, sed probabiliùs esse quod
dixi, indicant verba Exodi.

79 † *Et conuersus vidi septem candelabra aurea.* Septem candelabra au- Vers. 12.
rea, vt ipse paulò post exponit, septem Ecclesiæ sunt, ad quas scribe-
bat Ioannes. Candelabrum dicitur vnaquęque Ecclesiarū, quia quã-
tumuis lumini apta videatur, vt candelabrum non potest habere, ni-
si aliunde afferatur. Aureum verò propter firmitatem, & perpetuita
tem, & propter præstantiam caritatis, & doctrinæ cœlestis, quæ non
habet admistionem falsæ doctrinæ, vt doctrinæ Philosophorum.
Et quoniam hæc candelabra septem lucernas habuisse probabile

 est, sep

est septem calamis impositas, qui ex hastili procedebant, quemad-
modum candelabrum, quod erat in templo, & Ecclesiā significabat,
& sicut candelabrum aureum, quod vidit Zacharias. c. 4. quod etiam
significabat Ecclesiam ex sententia Hieronymi, & Cyrilli, & vete-
rum doctorum. † Septem lucernæ vniuersitatem iustorum desig- 80
nant, qui erant in Ecclesia, & bonis operibus lucebant, iuxta quod
Matt. 5. Dominus ait: *Vos estis lux mundi.* Et postea: *Sic luceat lux vestra coram*
hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui
in cælis est. Ita etiam de Iohanne dictum est Ioh. 5: *Ille erat lucerna ar-*
dens, & lucens. Quod si septem lucernæ non fuissent, certè sine lucer-
nis esse non potuit candelabrum, & in eis iusti, vt diximus, indican-
tur. Haymo: *Habet enim Ecclesia aureum colorem, quia refulget Diuina sa-*
pientia. Habet lucernam, quia lucet verbo, & exemplo. Et paulo post: *Quia*
enim candelabrum tundendo producitur, satis conuenit Ecclesiæ, quæ diuersis
afficitur in hoc sæculo pressuris, inter quas consolationes adhibet illi Dominus
Isa. 43. *dicens: Cum ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in*
te. † Beda: *Pulchre hic forma describitur Ecclesia lumen amoris Diuini in pe-* 81
ctoris casti fulgore præferentis, iuxta hoc, quod Dominus ait: Sint lumbi vestri
Luc. 12. *præcincti, & lucernæ ardentes.*

Vers. 13. *Et in medio septem candelabrorum aureorum similem filio hominis. Aureo-*
rum, non est in Græco, neque apud Aretham, aut Bedam, neque in e-
mendatioribus codicibus. Porrò filium hominis enarratores huius
loci Christum interpretantur. Atque Haymo putat non dictum esse,
filium hominis, sed similem filio hominis, quoniam angelus erat qui
Iohanni loquebatur, & non Christus, sed Christi personam sustinens.
Sed multò probabilius, & multò verius est filium hominis non hic
pro Christo accipi, sed pro homine, id est, pro aliquo ex homini-
Filius hominis. bus. † Etenim cum iuxta linguæ Hebraicæ proprietatem, Filius Adā, 82
aut Filius hominis, hominē significet, vt Psal. 4. *Filij hominum vsque*
quò graui corde, & cum Ezechiel filius hominis appellatur: cum e-
tiam consuetudine Dominicæ locutionis filius hominis propriè
Christus dicatur, vt sæpe videmus apud Euāgelistas: ne semel quidem
in Euangelio Christum significat, quin articulum habeat præposi-
tum, & quidem duplicem, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. At cum indefinitè ho-
minem significat, sine vllo articulo scribitur, vt Numer. 5: *Non est*
Deus quasi homo, vt mentiatur, nec vt filius hominis, vt mutetur. Iob. 25.
Quantò magis homo putredo, & filius hominis vermis? Psal. 8: *Quid est ho-*
mo, quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam visitas eum? Dan. 10: † *Et* 83
ecce quasi similitudo filij hominis tetigit labia mea. Quod paulò post expli-
cat: *Rursum ergo tetigit me quasi visio hominis.* Ita etiam Ioh. 5. *Et potesta-*
tem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est, id est, quia humanitatē
habet, quia homo est. Quare cum hic sine articulo ponatur, pro
homine indefinitè accipitur. Eodem modo intelligendum est illud
cap. 14: *Et super nubem sedentem similem filio hominis.* Verùm hic angelus
vt Christum referret, similis homini visus est. In medio autem can-

delabrorum

delabrorum est, quia Christus est in medio fidelium, Matth. 28: *Ecce
ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi.* Haymo:
*Et bene in medio septem candelabrorum aureorum vidit Iohannes similem fi-
lio hominis, quia Christus, qui Ecclesiæ suæ præsidet, & præsidendo eam prote-
git, in medio electorum suorum est secundum illud: Vbi fuerint duo vel tres con-* Matt.18.
gregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Et alib.: Exulta & lauda ha-
bitatio Sion, quia magnus in medio tui sanctus Israel. Isai. 12.

84 *Vestitum podere.* † Id est, veste talari, siue ad pedes vsque demissa, à Vers. 13.
Pedibus enim nomen habet Poderis ποδήρης. Est etiam Poderis ve- Poderis
stis sacerdotalis linea, quam *Hiero.* in epist. 128. ad Fabiolam, De
Veste sacerdotali, docet à Iosepho vocari tunicam byssinam, Hebraicè כתנת, *cetenet* vnde nomen Græcum χιτών, emanauit, idem signifi-
cans, & Latino sermone Linea dicitur. *Hæc*, inquit, *adhæret corpori, &
tã arcta est, & strictis manicis, vt nulla in veste sit ruga, & vsque ad crura de-
scendat.* Et mox: *Ergo & sacerdotes parati in ministerium Dei vtuntur hac
tunica, vt habentes pulchritudinem vestimentorum, nudorum celeritate discur-
rant.* &c. Podere igitur vestitur, vt Christũ referat sacerdotem, & põ-
85 ficem nostrum, qui se pro peccatis nostris in ara crucis patri obtulit
in odorem suauitatis. † Beda: *Poderis quæ Latinè Tunica talaris dicitur, &
est vestis sacerdotalis, Christi sacerdotium ostendit, quo se pro nobis in altari
crucis obtulit hostiã patri.* Cõuenit autem optimè visio cum eo, ad quod
significãdum videtur: nam forma humana magnum in nobis Christi
amorem commouet, vt pro eo nullum aut periculum, aut laborem,
recuset. Commouet etiam amorem, quod in medio electorum sit ad
protegendum, quòd vestem habeat sacerdotalem, qua electos pas-
sionis suæ admoneat, & sacrificij in cruce oblati, vt eos non pigeat
imitari quod ipse fecit, & pro ipso pati.

86 *Et præcinctum ad mammillas zona aurea.* † Aurum caritatem signifi- Vers. 13.
cat, sicut legimus cap. 3. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum,* Aurum.
vt locuples fias. Zona corpus constringit. Significatur ergo in zona au-
rea caritas quæ Christum constringebat, & vrgebat, vt salutem ho-
minum quæreret, sicut de se Paulus ait: *Caritas enim Christi vrget nos.* 2.Cor. 5.
Ad mammillas præcingitur, inter quas sedes cordis est, quia eius
cor plenum erat caritate, & constringebatur amore hominum. Vt
ergo indicet se non abiecisse curam, aut amorem hominum, quo vr-
gebatur in vita mortali, sed semper eos amare, & salutem eorum op-
tare, atque ideo pœnas esse sumpturum de iis qui seruos suos læse-
87 rint, rectè zona aurea ad mammillas præcinctus apparet. † Et qui-
dem sacerdotes, & ceteri homines renes, lumbósque cingebant, in
quibus sedes libidinis est, quia de castitatis custodia solliciti esse de-
bebant, Christi autem cura vna fuit gloria Dei, & salus generis
humani:

Caput autem eius, & capilli erant candidi. Caput significat id quod Vers. 14.
summum est in Christo, id est, Diuinitatem. Et quoniam Dan. 7.
de patre scriptum est: *Et antiquus dierum sedit, vestimentum eius can-*

didum quasi nix, & capilli capitis eius quasi lana munda, quo significata est patris æternitas: nunc de filio idipsum dicit, vt patri coæternus & consubstantialis ostendatur secundùm quod Deus est. Eò autem hoc pertinet, vt fideles gaudeãt se ab eo protegi, qui æqualis est patri, & præmia pro laboribus expectent æterna: mali autem, & persecutores iustorum terreantur, sciantque cum Christianos læserint infensum sibi reddere eum, qui æternus est, & æterna supplicia pertimescant. † At cum satis esset dicere, caput eius candidũ erat, aut ca- 88
pilli capitis eius candidi erant, vt Daniel dixit: quid necesse fuit vtrumque coniungere? Deinde satis erat dicere: *Et capilli erant candidi tamquam lana alba*, abũde enim ita significabat quod volebat: cur additũ est: *Et tamquam nix*? In capite præter capillos barba est, & multi prætereà pili. Solent autem interdum canis capillis barba, & alij pili nigrorem retinere, aut omnino, aut ex parte, quod certum indicium est non integræ senectutis. Vt ergo filius Dei, etiam si ex patre, vt principio, procedat, indicetur perfectam ex omni parte habere æternitatem, & eius durationis nullum fuisse principium, meritò non partem capitis, sed totum caput candidum dicitur. † Quod au- 89
tem additur: *Et tamquam nix*, amplificationis causa additur, vt valde candidi capilli intelligantur. Solet enim scriptura rem eamdem non solùm vna, aut altera, sed pluribus etiam similitudinibus illustrare, & amplificare. Duabus, vt Prou. 6: *Eruere quasi damula de manu, & quasi auis de manu aucupis*. Et sæpe in eodem libro. Pluribus, vt Sap. 5: *Transierunt omnia illa tamquam vmbra, & tamquam nuntius præcurrens, & tamquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam, &c.* Eccle. 24. *Quasi cedrus exaltata sum in Libano, & quasi cypressus in monte Sion, quasi palma exaltata sum in Cades, &c.* Et cap. 50: *Quasi stella matutina in medio nebulæ, &c.* Ita in hoc loco fecit amplificationis causa. Eodẽ modo Isaias. ca. 1: *Si fuerint* (inquit) *peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur, & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt.*

Regula Scripturæ rem eamdẽ multis similitudinibus solet illustrare.

Vers. 14. † *Et oculi eius velut flamma ignis*. Ignis in oculis iram ardentem, & 90
vltionem significabat, ex oculis enim irati quasi ignis videtur prodire, vt sæpe apud Homerum videmus. Vnde & Latinorum Homerus scripsit:

12. Aen.

His agitur furiis, totoq́; ardentis ab ore
Scintillæ absistunt, oculis micat acribus ignis.

Et infra cap. 19. vbi iratus Christus inducitur, & ad vltionẽ procedens: Oculi autem eius flamma ignis. Arethas: *Aut lucis speciẽ præseferentes in modum flammæ, aut ardorem, & vltionem comminantes aduersus Ecclesias, ad quas verba reuelationis transmittũtur tamquam non integre suis legibus respondentes*, &c. † Ego multò magis iram indicari puto adver- 91
sus impios, & persecutores sanctorum ad bonorum consolationem, quàm aduersus Ecclesias: nam & reliqua, quæ hic videmus, persecutoribus minatur. Sed nihil vetat ad Ecclesias etiam ex parte referre, & maximè ad eos, qui cùm in Eccesia esse viderentur,

doctri

doctrinæ hæreticorum acquiescebant. Vers. 15.

Et pedes eius similes aurichalco χαλκολιβάνῳ, In cuius vocabuli interpretatione laborant nonnulli Latini interpretes. Antonius Nebrissensis in tertia Quinquagena, cap. 4. de hoc loco Apoc. disputat, & Chalcolibanum significare dicit æreum, siue masculum thus, æreum autem dici quasi forte, quomodo ab Horatio dictum est: Chalcolibanus.

---- Hic murus aheneus esto Li. 1. Epist. Ep. 1.

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

92 † Probátque thus hoc loco debere intelligi, non metallum aliquod, ex eo, quod subditur: *Sicut in camino ardenti*, Ac si dicat: Quasi thus in igne atque ita testatur exponi in Græcorum commentarijs. Hinc etiam, inquit apud Orpheum in hymnis frequens est titulus: Chalcolibanus in Apollinem, in Latonam, aliósque deos, id est, masculum thus, siue masculi thuris sacrificium, quemadmodum apud Virg. in Bucolicis legimus:

Verbenásque adole pingues, & mascula thura.

Deinde ad Translationem nostram venit, séque legisse dicit in vetustissimis sine nomine Commentariis in Apoc: *Et pedes eius similes aurichalco Libani*, quare ex eo intelligi nostrum interpretem vertisse: Et pedes eius similes calcholibano, idest masculo thuri, postea ignorantia librariorum additum esse, Auri, & detractum, Libani, vel Li- Eclo. 8.

93 bano. † Quod qui neget, imperitiæ arguere interpretem, qui cũ Libanus Græcis & nomen montis sit, & thus, hic Libanum pro monte acceperit, cùm pro thure deberet accipere: & Chalcolibanũ putasse esse æs Libani, pro quo verterit ipse Orichalcum, quod æs mõtanum significat. Nos Calcholibanum Græcis etiam masculum thus significare negare nõ possumus, quoniam Arethas Grecus autor ita quoque interpretatus est. Sed communior, & vsitatior huius nominis notatio est, vt genus metalli significet. Quare Suidas illius prioris significationis non meminit, sed ait: *Chalcolibanum species est electri auro pretiosior.* Quod autem putat electrum compositum fuisse ex vitro, Electrũ.

94 & lapide: longè fallitur, metallum enim est. Plinius lib. 33. c. 4: † *Omni auro inest argentum vario pondere, alibi dena, alibi nona, alibi octaua parte, vbicumque quinta argenti portio est, electrũ vocatur. Est & cura electrum argento addito*, &c. Hinc illud Virg:

Quod fieri ferro, liquidoue potest electro. Quod autem adnotauit Erasmus, & eum secuti Cœlius Panonius, & Claudius Carmelita in hunc locum, Plinium lib. 34. cap. 2. numerare Chalcolibanum inter æris species, falsum est, nusquam enim eius meminit. Arethas metallum quoque esse dixit, tametsi secundo loco alteram interpretationem probare etiam visus est. Hanc autem multò esse ad id, quod agitur, accommodatiorem paulò post ostendemus, si prius Translatio- Aenei. 8.

95 nem nostram à calumnia vindicauerimus. † Mihi (quamuis in Cypriano li. 2. contra Iudæos, cap. 26. legatur: Similes aurichalco, sicut de fornace ignis) valde verosimile videtur no-

ſtrum interpretem vertiſſe ita vt erat in Græco, Chalcolibano, a[c]
poſteà librarios vocabulum inſolitum ignorantes mendum putaſſe,
& ſcripſiſſe: Aurichalco Libani. Deinde iudicarunt redũdare Libani,
& reliquerunt, Aurichalco. Licet hoc conijcere ex eo, quod Beda,
& Haymo, & Anſelmus affirmant, aliam tranſlationem habere: Au-
richalco Libani, cui conſonat quod in vetuſtiſſimo commentario
vidiſſe ſe dicit Nebriſſenſis. † Inde etiam eadem lectio corruptior 96
facta eſt, apud Tyconium enim Homil. 1. in Apoc, legitur: Similes
aurichalco Clibani. Verùm rectè etiam legitur Aurichalco, ſiue O-
richalco. Chalcolibanum enim dicitur æs illud optimum, quod in
Libano monte effoditur, Orichalcum verò, quod in montibus naſ-
citur, aut in locis montoſis, vt ait Sextus Pompeius de verborum ſig-
nificatione lib. 1. & nomen ipſum abunde indicat, quod ab ὄρος,
quod eſt mons, & χαλκός id eſt æs, ſumptum eſt. Quod pretioſum
olim fuiſſe indicat Plin. lib. 34 capit. 1. his verbis: *Mox vilitas præci-
pua* (ſcilicet æris) *reperto in alijs terris præſtantiore, maximè aurichalco,
quod præcipuam bonitatẽ admirationémque diu obtinuit. Nec reperitur longo
iam tempore effœta Tellure.* Et Seruius in. 12. AEne. ait: *Apud maiores O-
richalcum pretioſius metallis omnibus fuit.* † *Namque,* (ſicut Lucretius di- 97
cit) *cum primùm homines ſiluas incendiſſent nullarum adhuc rerũ periti, terra
caſu fertilis omnium ex incendij calore deſudauit metalla, inter quæ Orichal-
cum pretioſius viſum eſt, quod & ſplendorem auri, & æris duritiem poſſideret.*
&c. Lucretij locus eſt lib. 5. de rerum natura, quamuis nihil de Ori-
chalco dicit, ſed de alijs metallis. In hoc autem loco Orichalcó ne
legamus an Aurichalco, non multùm refert: plures codices habent,
Aurichalco, Beda tamen legit Orichalco, & aliam tranſlationem
habere teſtatur: Orichalco Libani. conſtat autem Orichalcum à qui-
buſdam etiam vocari Aurichalcum, quod aurum colore referat.
Quamuis Nebriſſenſis Aurichalcum Latinum vocabulũ eſſe negat,
ſed illud reperio bis apud Plinium lib. 34. cap. 2. & lib. 37. cap. 9 ait:
Funda includuntur perſpicuæ, ceteris ſubijcitur aurichalcum. † Ac ne quis 98
mẽdoſum cauſetur eſſe codicem, Sextus Pompeius inter vocabula,
quæ ab A incipiunt ponit, nec barbarum eſſe dixit. Eius verba ſunt:
*Aurichalcum, vel Orichalcum, quidam putant compoſitum ex ære, & auro,
ſiue quod colorem habeat aureum Orichalcum ſanè dicitur, quod in montoſis
locis inuenitur, mons etenim Græcè ὄρος appellatur.* Hæc Pompeius: quæ
à Nebriſſenſi adducta eſſe miror vt probet Pompeio Aurichalcum
non eſſe Latinam dictionem, cum ſit manifeſtum vtrumque nomen
ab eo poni, & vtriuſque etymologiam indicari, quod alterum ab
auro, alterum à monte dicatur. Mihi quidem multò magis placet O-
richalcum, quo Ciceronem, Virgilium, Horatium, alióſque huius
notæ autores vſos eſſe ſcio: tamen Aurichalcum inter barbara po-
nendũ non videtur. † Sed vt iam ſenſum loci exponamus, ſciamus in 99
Græco haberi: Sicut in camino ardẽtes, vt ad pedes referatur πεπυρω-
μένοι, nec cõſtat ex Aretha quid legerit: Ego magis credo vetuſtio-
ribus

Orichalcum.

Vtrum Aurichalco, an Orichalco legendum ſit.

ribus exemplaribus, quæ noster interpres sequutus est, in quibus, vt ex eius translatione perspicuum fit, erat, πεπυρωμένῳ: sed facilè fuit ex ω facere οι. Certè sensum aliquantò commodiorem habet nostra Translatio, vt non pedes ipsi ardentes visi sint, sed similes aurichalco ardēti in camino, id est, purissimi, & lucidissimi, tametsi apud Tyconium Homil. 1. in Apoc. legitur: *Et pedes eius similes aurichalco Clibani igniti vt in fornace ignis.* Quæ lectio satis etiā tollerabilis est. Ceterùm nobiliores expositores pedes vocari putant vltimi temporis fideles, qui Antichristo persequēte variis calamitatibus probabun-
100 tur quasi Orichalcū, vt Haymo, Beda, Ambrosius, Anselmus. † Contra Arethas nō vltimos, sed primos interpretatur, id est, Apostolos, & reliquos, qui Ecclesiæ fundamenta fuerunt, & Victorinus, & Tycnoius Hom. 1. in Apoc. Ego neutrum admodum probo, quoniam si pedes Christi hos, vel illos fideles dicamus esse, & reliqua eius membra similiter ad fideles accommodanda erunt, si sibi nominati scriptores constare volent. At non id faciunt, sed singula quasi seiuncta essent, & per se posita, exponunt. Nos, vt cœpimus, ita exponemus, vt omnia cohæreant, & eodem spectent, id est, ad id, quod nunc agitur, de terrore impiorum, & consolatione, atque exhortatione iustorum. Pedes in Christo humanitatem eius significāt, quod sæpè in scriptura fieri testatur Damascenus lib. 1. cap. 16. & vulgatū est apud patres: causa manifesta est, & cum iis, quę diximus cōgruēs. Pedes Christi.

101 † Vt enim caput significat id, quod summum est in Christo, id est, Diuinitatem, ita pedes id, quod imum est, indicant, hoc est, humanā naturam. Pedes ergò eius (vt eleganter docet hic Rupertus Abbas) dicuntur similes aurichalco, quia sicut aurichalcum multis ignium impendiis ex ære perducitur ad colorem auri: ita & illa humanitas (inquit) per multas tribulationes passionis, & mortis perducta est ad gloriam Diuinitatis. Atque hac re tacitè facit animos Christianis, vt non timeant quidquid eueniet acerbi pati, scientes se exemplo sui capitis per passionem purissimos, & lucidissimos reddi, & in gloriam magnam apud Deum prouehi. Eadem persecutores quasi irridet, quod suis pœnis id tandem efficiāt, vt ij, quos persequuntur,
102 illustriores sint, & honoratiores. † At cur nō auro potius similes esse dixit, quòd pretiosiùs est orichalco, & igne puriùs, atque lucidiùs redditur? Causa est quòd aurum pretiosissimum metallorū est, quare æquiùs erat, vt Diuinitatis simbolum esset, humanitas autem metallo compraretur aliqua ex parte simili auro, sed quod pretiosissimo esset inferius. Adde quod, (vt dixit Rupertus) æs igne perducitur ad colorem auri, quod meliùs ad humanitatem accōmodatur. Probo equidem Ruperti sententiam, sed fortasse adhuc probabiliùs dicemus pedes eius, (siue ardentes, siue igniti, vt est apud Tyconium, intelligātur, siue similes aurichalco ardēti) significare inimicos Do-
103 mini, & persecutores sanctorū Christi pedib⁹ esse cōculcādos. † Promissū est ei omnes esse pedibus eius subiiciēdos. *Donec ponā inimicos* Psal. 109

tuo: scabellum pedum tuorum: nunc discimus ita esse ponendos, vt ab eo conculcentur, quomodò victi côculcari solent à victoribus, quale est illud Isai 63. *Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea.* Prçtereà ita esse conculcandos, vt igne nõ defecturo côcrementur, & ideò pedes appar ẽt similes orichalco candenti. Atque hoc meritò probabiliùs videri, ex verbis cap. 2. intelligetur: *Hæc dicit filius Dei, qui habet oculos tamquam flammam ignis, & pedes eius similes aurichalco.*

Vers. 15. *Et vox illius tamquam vox aquarum multarum.* Vocem aquarum multarum, vocem atq; strepitum magni exercitus intell git, aut magnæ multitudinis hominum clamãtis, & venientis, aut irruentis, quæ voci, ac sono aquarum multarum comparari solet: Isai. 17. *Væ multitudo populorum multorum, vt multitudo maris sonantis, & tumultus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum. Sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium.* Ezec. 1. † *Et audiebam sonum alarum quasi sonum aquarum multarum, quasi sonum sublimis Dei, cum ambularent, quasi sonus erat multitudinis, vt sonus castrorum.* Apoc. 19. *Et audiui quasi vocem tubæ magnæ, & sicut vocem aquarum multarum, & sicut vocem tonitruorum magnorum.* Vox ergò quæ vnius Christi cum esset, maxima tamen quasi magnæ multitudinis, & terribilis videtur, significat magnam eius virtutem, cum qua venturus est ad puniendum aduersarios, quæ illis magnum pauorem incutiet, quomodò incutere solet vox magni exercitus. In eo vno fortitudo apparebit multorum, & magis inimicos suos terrebit, quàm castrorum acies ordinata. Adde etiam quod magni cum eo venturi sunt exercitus angelorum, iuxta illud, quod refertur in epistola Iudæ Apostoli: *Ecce veniet Dominus in sanctis millibus suis facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios, &c.* 104

Vers. 16. *Et habebat in dextera sua stellas septem.* † Septem stellas ipse posteà interpretatur: *Septem stellæ Angeli sunt septem Ecclesiarum.* in angelis autem Episcopos intelligit, vt posteà explicabimus. Stellę sunt, quia doctrina, & exemplo prælucere suis debent. In dextera Christi sunt secundùm Aretham, & Anselmum, quia in potiori, & digniori ordine, ac gradu constituti sunt. Puto etiam esse in dextera, quoniam à Deo proteguntur præ cæteris, & conseruantur, & fouẽtur. Quomodo dictum est Sap. 3. *Iustorum animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis.* Et Eccl. 9. *Sunt iusti, atque sapientes, & opera eorum in manu Dei.* Sap. 5. *Quoniam dextera sua teget eos, & in brachio sancto suo defendet illos.* † Dextera ponitur ad maiorem virtutem, & fortitudinem indicãdam in hac protectione: semper enim fortitudo dexteræ tribuitur. Vt Psal. 20. *Dextera tua inueniat omnes, qui te oderunt.* Et Psal. 43. *Nec enim in gladio suo possederunt terram, & brachium eorum non saluauit eos. sed dextera tua. & brachium tuum.* Et 117. *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltauit me.* 105

Episcopi stellę sunt.

Dextera 106

Vers. 16. *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat.* Gladius vtraque parte acutus magis secat, & interius penetrat. Eccle. 21. *Quasi romphæa*

bis.

bis acuta omnis iniquitatis plaga illius non est sanatus. Hebr. 4. *Viuus est enim sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti.* Et quoniam sententia, quam Christus in aduersarios suos proferet, siue hoc tēpore, siue in die iudicij, acutissimè eos feriet, & intimè penetrabit, neque poterit eius virtuti, quasi aciei, resisti, eleganter gladius appellatur ex
107 ore eius exiens. † De hoc gladio dictum est. Deu. 32. *Si acuero, vt fulgur gladium meum, & arripuerit iudicium manus mea, reddam vltionem hostibus meis, & ijs, qui oderunt me retribuam.* Et Psal. 7. *Nisi conuersi fueritis, gladium suum vibrauit.* Nunc enim eum vibrat cum minatur se dicturum impiis: *Ite maledicti, &c.* Sed posteà percutiet. Denique de eodē dicitur infrà cap. 19. *Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipso percutiat gentes,* id est, vt seuerissimè iudicet, & puniat. Et c. 2. *Et pugnabo cum illis in gladio oris mei.*

Sententia Christi in malos gladius est.

Et facies eius sicut sol lucet in virtute sua. Id est, cùm maximè potens est, & fortis ad lucendum, cum lucet quantum maximè potest. Quæ in hac Christi figura scribuntur, partim ad terrorem impiorum pertinent, partim ad consolationem iustorum, partim ad vtrumque, vt
108 ex dictis intelligi potest. † Ita quod nunc ait, ad cōsolationem sanctorum spectat, quos post persequutiones, & mortem magna gloria manet, non solùm animarum, sed etiam corporum, vt non dubitent mortem pro Christo oppetere. Atque hæc de gloria corporis dici, facilè erat Christianis intelligere, si verbi Domini recordarentur Matth. 13. *Tunc iusti fulgebunt sicut Sol in regno patris eorum:* & transfigurationis eius, in qua specimen quoddam datum est futuræ claritatis in corporibus sanctorum. Et vt hæc etiam sibi post mortē sperarent electi, quibus loquitur, ait paulò pòst: *Ego sum primus, & nouissimus, & viuus, & fui mortuus.* Hoc autem ipsum timorem, & tristitiam affert malis. At quoniam continuò dicturus erat de hac resurrectione, meritò vltimo loco dicit de eius facie lucente. Vers. 16.

109 *Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes eius.* † Arethas: *Moris est sanctis prophetis, vt cum visionem intuentur, obstupescant ob vehementē abiectionem conditionis humanæ, videntes quantum Diuina humanis sint meliora, eaque præcellant, ac excedant: Quod Iesu illi Naue contingit, ac Danieli viro desideriorum: Illi quidem ad summum exercitus Dominici visum ducem, huic autem ad ostensas sibi visiones. Itaque his affine quiddam etiam nunc contigit Euangelistæ, &c.* Vers. 17. Iosue. 5. Dan. 8.

Et posuit dexteram suam: Erexit me vt possem audire, & videre. Ita Dan. 8. *Cúmque loqueretur ad me, collapsus sum pronus in terram, & tetigit me, & statuit me in gradu meo.* Et cap. 10. *Rursum ergò tetigit me quasi visio hominis, & confortauit me.* Vers. 17.

110 *Primus, & nouissimus.* † Qui, vt Deus, omnes creaui, & vt homo etiam omnes iudicaturus sum, vt diximus, nu. 47. Ac si dicat: Omnes, qui vos persequuntur, à me creati sunt, mihi subditi sunt, & à me sunt iudicandi. Ceterum angelum hunc, cum Christi, & imaginem gerat, & personā sustineat, non est mirum verba Christi vsurpare. Vers. 17.

Sæpè enim fit in Scriptura, vt imagines earum rerum nominibus appellentur, quarum sunt imagines, vt latissimè confirmat Augustinus lib. 2. ad Simplicianum. q. 3. vnde etiam fit, vt vocibus eorũ vtantur, quos referunt, aut quorum personas induerunt. Ita Exod. 20. *Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti*, & tamẽ angelus est qui loquitur, vt Paulus docet. Hebr. 2. *Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus.* Exod. 3: *Ego sum Deus patris tui, Deus Abrahã, & Deus Isaac, & Deus Iacob.* De quo Act. 7. *Apparuit illi in deserto mõtis Sina angelus in igne flãma rubi.* Et huiusmodi sũt in Scriptura permulta.

(gula. Imagines nomen habent rerũ, quarũ sunt imagines.)

Versu. 18 *Et viuus, & fui mortuus.* † Ita & vos, licet moriamini, resurgetis glo- 111
riosi, nihil vobis nocere poterunt aduersarij. Viuetis in sæcula sæculorum, sicut ego victurus sum.

Versu. 18 *Et habeo claues mortis, & inferni.* Nõ solùm ego resurrexi, sed etiam aliis resurrectionis autor sum. Possum morti eripere quos voluero, & vitæ reddere, possum inferos aperire, & inde meos educere, vt perpetuò mecum lætentur in cœlo. Quasi dicat: Quantumuis mors claudat, ac tenere meos cupiat, ego possum aperire, &c.

Versu. 19 *Scribe ergò quæ vidisti, & quæ sunt.* Scribe quæ tibi ostendi, & quæ nunc fiunt in Ecclesiis, vt electi corrigantur, & ad meliorem mẽtem redeant, & mali timeant, quod facit cap. 2. & 3. *Scribe etiam quæ futuris temporibus fient, vt à me accipies.* Non enim iubet tantum scribere quæ hactenùs vidit, sed etiam ea, quæ posteà visurus erat.

Versu 20 *Sacramentum septem stellarum.* † Scribe hoc mysterium stellarum, 112
quod tibi ostendi, & interpretare. Sacramentum dicitur arcanum, quod Græcè μυςήριον, & vbicumque Sacramentum ponitur in nostra Trãslatione, in Græco est Mysterium. Tob. 12: *Etenim sacramentum regis abscondere bonum est*, id est, secretum. Dan. 2: *Mihi quoque non in sapientia, quæ est in me, plusquam in cunctis viuentibus, sacramentum hoc reuelatum est.* Et hoc idem vocat ibi mysterium: *Mysterium quod rex interrogat, sapientes, magi, & aruspices nequeunt indicare regi sed est Deus in cœlo reuelans mysteria.* Eph. 3. *Quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum.* Et ibidem: *Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi a sæculis in Deo.* Inde factum est vt per Antonomasiam sacramenta dicãtur septem illa, quæ Christus instituit, quoniam in illis sub tegumento rerum sensibilium Diuina virtus secretiùs operatur salutem: & eadem ratione dicta sunt ab Apostolis My-
steria. † Ex quo intelligimus illud Eph. 5: *Sacramẽtum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, & Ecclesia.* Sensus est: Hoc quod Adam dixit Heuæ, & matrimonium eorum, quod in illis apertum est, magnum mysterium, & absconditam habet intelligentiam, si ad Christum referatur, & Ecclesiam: typus enim fuit coniunctionis spiritualis Christi, & Ecclesiæ. Sed matrimonium Adam typus tantum fuit, at matrimonium in noua lege institutum est, vt significaretur matrimonium Christi, & Ecclesiæ, & gratia, qua anima sanctificatur, sicut Ecclesia Christo adhærens sanctificata est. Ac propterea matrimon- 113

(Sacramentum Mysterium.)

(Sacramenta septem, cur sacramenta dicãtur)

trimonium nouæ legis non est sacramentum eo tantum modo, quo figuræ dicuntur sacraměta, & sicut matrimoniũ Adam dicitur sacramentũ, sed multò magis propriè, quia in eo etiã sub sensibilibus rebus Deus gratiã operatur, quę ipsum continet, & suo modo efficit. *Vers. 20.*

114 *Septem stellæ angeli sunt septem Ecclesiarum.* † Magna ex his verbis, & vetus oritur quæstio, qui nam hi angeli Ecclesiarum sint, qui in septem stellis signantur. Etenim ex veteribus quidam non episcopos esse interpretantur, vt hactenus diximus, sed veros, & incorporeos angelos. In primis Origenes Hom. 20. in Num. ait: *Et iterum secũdum ea, quæ Iohannes in Apocalypsi scribit, vnicuique Ecclesiæ generaliter angelus præest, qui vel collaudatur pro bene gestis populi, vel etiam pro delictis eius culpatur.* Et posteà in illud: Assume principes populi, & ostěta illos Domino cõtra solem, principes dicit esse angelos custodes nostros, qui venturi sunt nobiscum ad iudicium ante Dominum, & si nos eorum negligentiæ causa deliquimus, culpabuntur, sin autem nihil omise-

Angeli Ecclesiarum qui dicantur.

115 runt mercedem accipient. † *Nisi enim, (inquit) esset etiã aliquid in ipsis, quod in causa nostri culpandum videretur, nunquam diceret sermo Scripturæ ad angelum illius, vel illius Ecclesiæ: Quia habes (verbi gratia) quosdam tenentes doctrinam Balaam, vel: Quia dereliquisti caritatem tuam pristinam, vel patientiam tuam, vel alia huiusmodi, pro quibus in Apocalypsi angeli vniuscuiusque Ecclesiæ culpantur.* Idem sæpeiie dixisse ait Homi. 24. in eumdem librum, & Homi. 4. in Ezec. & latius Hom. 12 & 13. in Luc. & Hom. 35. vbi ait in periculo versari angelos custodes, quoniam, nisi nos benè seruauerint, non videbunt aciem patris. Ambrosius etiam lib. 2. in Luc. ait: *Pastores sunt sacerdotes. Aut fortasse etiam ille sit pastor, cui dicitur: Esto vigilans, & confirmare, quia nõ solum Episcopos ad tuen-*

116 *dum gregem Dominus ordinauit, sed etiam angelos destinauit.* † Verba hæc, quæ citat Ambrosius, dicuntur Apoc. . angelo Ecclesiæ Sardianæ, & id ipse desumpsit ex Origene Homi 12. & 13. in Luc. Et epistola. 21. ad Horontianum, prope finem, manifestè angelos, de quibus nũc agitur, spiritus esse docet. Idem planè legimus apud Hieronymum initio fere c. 6 Michææ, vbi ait: *Et iudicio contendat aduersum montes, quos non alios significari puto, quam angelos, quibus rerum humanarum commissa est procuratio.* Et posteà: *Legamus Apocalypsin Iohannis Apostoli, in qua laudantur, accusanturque angeli Ecclesiarum pro virtutibus, vitiisque eorum, quibus præesse dicuntur, &c.* Et manifestum est ex præcedentibus, & sequentibus non episcopos angelos dicere, sed spiritus. Idem in illud Matth. 18. Angeli enim eorum semper vident faciẽ patris mei: *Magna dignitas animarum, vt vnaquæque habeat ab ortu natiuitatis in cu-*

117 *stodiam sui angelum delegatum* † *Vnde legimus in Apocalypsi Ioannis: Angelo Ephesi, Thyatiræ, & angelo Philadelphiæ, & angelo quatuor reliquarum Ecclesiarum, scribe hæc.* Nec dubitò quin sint alia his similia apud veteres patres. Sed pro certo haberi, nec vlla ratione in dubium vocari debet, angelos septem Ecclesiarũ, de quibus loquitur Ioãnes, nõ esse angelicos spiritus: quod ita ex verbis ipsis intelligi-

Angeli Ecclesiarũ sunt Episcopi.

tur, vt nequeam satis mirari fuisse quemquam, qui angelos esse diceret. Vt quod angelo Ephesi dicitur, c. 2: *Sed habeo aduersum te, quod charitatem tuam primam reliquisti. Memor esto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam, & prima opera fac.* Quomodo hæc angelo dici possunt, qui pœnitentiæ capax non est? Beati autem angeli, quomodò charitatem relinquere, aut ea excidere possunt? † Quid habent, cuius eos oporteat pœnitere? 118
Angelos autem, qui in cœlo remanserunt, beatos esse quis fidelium dubitare potest, cum Dominus (vt alia omittamus) dicat Matth. 18: *Angeli enim eorum semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est.* Idem de reliquis dicendum. Angelo Sardianæ Ecclesiæ ait: *Scio opera tua, quia nomen habes quod viuas, & mortuus es.* Sed pudet in re apertissima morari. Certum igitur est septem angelos esse episcopos illarum Ecclesiarum, vt communis expositorū sententia docet. Quamquam & illis tacentibus verba ipsa clamant Euangelistæ, quæ, vt in angelos conuenire nullo modo possunt, ita in episcopos, quibus dicta sunt, quadrant optimè. Vt quod legimus cap. 2: *Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam, & quia non potes sustinere malos, & tentasti eos, qui se dicunt Apostolos esse, & non sunt,* &c. † Dicun- 119
tur autem episcopi angeli, quoniam nuntij Dei sunt ad populum, & Diuinam voluntatem exponunt, & eum custodiunt, ac Deo reconciliant, vt manifestissimè locuit Malachias c. 2. *Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exercituum est.* Illud etiam Apostoli, 1. Cor. 11: *Ideo debet mulier velamen habere supra caput suum propter angelos*, propter episcopos nonnulli exposuerunt, in quibus est is, qui nomine Ambrosij circumfertur in epistolas Pauli. Origenem excusare non est necesse, qui multa contra fidem catholicam dixit. Ambrosium diceremus sententiam recantasse in locum citatum epistolæ ad Corinthios, & in expositione huius loci, nisi certum esset neutrum opus ab eo conscriptum fuisse.
† In Commentariis autem in Lucam plurima mutuatur ex Orige- 120
ne, & sæpe vsu venit autores non satis probatos sequentibus, vt dum bona imitari cupiunt, mala etiam nonnulla, quæ quasi furtim irrepunt, in libros suos transferant. Quamuis hoc ipsum Ambrosius non asseruit, sed dubitando dixit, vt eius verba indicant. Dicet fortasse quispiam pro Ambrosio, & pro aliis patribus, si quando hæc de angelis interpretantur, eos non fuisse imitatos Origenem in eo, quòd culpas angelis tribuit, sed in eo, quòd hos angelos Apocalypsis verè angelos esse existimauit: ea verò, in quibus culpantur angeli, non de ipsis dici, qui peccare non poterant, sed de Ecclesiis. Ita exponit Arethas initio cap. 2. quoniam cum prius dicat: Et angelo huius Ecclesiæ, aut illius, scribe: posteà ait: *Qui habet aurem, audiat quid spiritus dicat Ecclesiis.* † Hæc Arethæ interpretatio vera non est, 121
quoniam & multi ita exponunt, & verba ipsa indicant hæc episcopis verè dici, non Ecclesiis. Atque id apertè perspicitur ex cap. 2. vbi legimus: *Et angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe.* Et post ea, quæ dicũtur ange-

lo,

19, sequitur: *Vobis autem dico ceteris, qui Thyatiræ estis. Illa verba: Qui habet aurem,* &c. statim suo loco explicabimus, & videbimus nihil Arethæ fauere. Non igitur huius interpretationem retuli quòd vera esset, sed, vt ex eius sensu & alios ita sensisse probabilius appareat. Hieronymum vellem eodē modo interpretari, sed apertius in Michæam loquitur, quàm vt hanc interpretationem patiatur. Quare hoc potius dicemus eius morem esse in Commētariis, vt alienas ponat sententias quasi suas, interdum etiam si parum cum fide catholica conueniant, diligenti lectori iudicium relinquens, vt quod probandum est eligat, vt ipse de se indicat in. 1. Apologia aduersus Ruffinum: quod etiam in his locis fecit.

Argumentum Cap. II.

Collaudat episcopum Ephesi, atque etiam reprehendit in eo pauca. Episcopum Smyrnæ sponte currentem incitat ad maiora, & imminentes Ecclesiæ calamitates illi prædicit. Similiter episcopū Pergami prius laudatum reprehendit, quòd quosdam Nicolaitarū sectam tenentes sustineat, & ad pœnitentiam exhortatur, malis eiusdem Ecclesiæ minatur, bonis magna pollicetur. Episcopum Thyatiræ multis ornat laudibus, sed eūdem mox accusat quòd impiam prophetidem, & mores ciuitatis corrumpentem toleret, cui etiam, nisi resipiscat, & eam sequentibus, multa comminatur. Deinde Thyatirenos monet vt seriò pietatem colant, colentibúsque gloriam promittit, & honorem.

CAPVT. II.

1 *ET angelo Ephesi Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet se-*
ptem stellas in dextera sua, qui ambulat in medio se-
ptem candelabrorum aureorum.
2 *Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam: &*
quia non potes sustinere malos, & tentasti eos qui se dicunt Aposto-
3 *los esse & non sunt, & inuenisti eos mendaces, & patientiam habes,*
4 *& sustinuisti propter nomen meum, & non defecisti. Sed habeo ad-*
5 *uersum te pauca, quòd caritatem tuam primam reliquisti. Memor*
esto itaque vnde excideris: & age pœnitentiam, & prima opera fac,
sin autem, venio tibi, & mouebo candelabrum tuum de loco suo, nisi
6 *pœnitentiam egeris. Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum,*
7 *quæ & ego odi. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccle-*
8 *siis. Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in Paradiso Dei mei.*
Et angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe: Hæc dicit primus, & nouissimus,
9 *qui fuit mortuus, & viuit. Scio tribulationem tuam, & paupertatem*
tuam, sed diues es: & blasphemaris ab his qui se dicunt Iudæos esse,
& non sunt, sed sunt synagoga Satanæ. Nihil horum timeas quæ

passu-

passurus es. Ecce missurus est Diabolus aliquos ex vobis in carcerem
vt tētemini: & habebitis tribulationē diebus decē. Esto fidelis vsque
ad mortem: & dabo tibi coronam vitæ. Qui habet aurem, audiat 11
quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui vicerit, non lædetur à morte se-
cunda. Et angelo Pergami Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet rom- 12
phæam vtraque parte acutam.

Scio vbi habitas, vbi sedes est Satanæ: & tenes nomen meum, & 13
non negasti fidem meam. Et in diebus illis Antipas testis meus fide-
lis, qui occisus est apud vos, vbi Satanas habitat. Sed habeo aduer- 14
sus te pauca: quia habes ilic tenentes doctrinam Balaam, qui do-
cebat Balac mittere scādalum coram filiis Israel, edere, & fornica-
ri, ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum. Similiter pæ- 15
nitentiam age: si quo minus, veniam tibi citò, & pugnabo cum illis 16
in gladio oris mei. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ec- 17
clesiis. Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculū can-
didum, & in calculo, nomen nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui
accipit. Et angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei, qui 18
habet oculos tamquam flammam ignis, & pedes eius similes auri-
chalco.

Noui opera tua, & fidem, & caritatem tuam, & ministerium, & 19
patientiam tuam, & opera tua nouissima plura prioribus. Sed ha- 20
beo aduersus te pauca, quia permittis mulierē Iezabel, quæ se dicit
propheten, docere & seducere seruos meos, fornicari, & mādūcare de
idolothytis: Et dedi illi tempus vt pænitentiam ageret: & non vult 21
pænitere à fornicatione sua. Ecce mittam eā in lectum: & qui mœ- 22
chantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, nisi pænitentiam
ab operibus suis egerint: & filios eius interficiam in mortē, & scient 23
omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutans renes, & corda, & dabo vni-
cuique vestrum secundum opera sua.

Vobis autem dico ceteris qui Thyatiræ estis, Quicumque non ha- 24
bent doctrinam hanc, qui non cognouerunt altitudinē Satanæ, quē-
admodum dicunt, non mittam super vos aliud pondus, tamen id 25
quod habetis, tenete donec veniam. Et qui vicerit, & custodierit vs- 26
que in finem opera mea: dabo illi potestatem super Gentes, & reget 27
eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur, sicut & 28
ego accepi à patre meo: & dabo illi stellam matutinam. Qui habet 29
aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

HAEC

1 HAEc dicit qui tenet septem stellas. † Singula quæ vidit in visione, *Vers. 1.*
repetit verbis Christi in singulis episcopis Ecclesiarum, ex
quo plenius intelligentur quæ dicta sunt, tametsi valde difficile sit
dicere cur hoc repetat ad hunc episcopum loquens, illud ad illum:
hoc est: cur huic episcopo dicat: *Qui tenet septem stellas*, illi verò: *Hæc
dicit primus, & nouissimus, &c.* Sed poterunt intelligi si rectè conside-
rentur quæ dicuntur singulis. Nunc autem dicit: *Qui tenet septem stel-
las*, id est, qui peculiari protectione prosequitur episcopos Ecclesia-
rum, & conseruat, ac fouet: vt quoniam episcopi Ephesij multa bona
opera memorantur: *Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam, &c.*
& deinde reprehenditur quòd caritatem suam primam reliquerit, &
ad pœnitentiam vocatur: intelligat Diuini fauoris esse quod fecit, &
quod grauiora non commiserit, quare oportere vt eum maximè
amet, à quo protectus, & seruatus est, sperétque se eiusdem benigni-
tate, & gratia in posterum esse seruandum, si pœnitentiam agere, ca-
2 ritatémque quasi sopitam, & mortuam in se resuscitare velit. † Sed
addit: *Et ambulat in medio septem candelabrorum aureorum*, vt doceat se
curare salutem fidelium: & quia eorum saluti expedit vt bonum, &
feruentem episcopum habeant, consideret episcopus se non passu-
rum eius ignauiam, & peccata, sed moturum candelabrum eius de
loco suo, nisi pœnitentiā egerit. Qui sint episcopi, ad quos hæc scri-
bit Apostolus, neque ex Scriptura constat, neque ex historijs. Lyra-
nus ait expositores dicere communiter hunc episcopum Ephesi esse
Timotheum comitem, & discipulum Pauli. Sanè præter quàm quod
indignum videtur eam negligentiæ, & peccati notam inurere tanto
martyri, & dilecto Pauli discipulo, tempora non conueniunt: nam
eum quidam sub Nerone martyrio coronatum fuisse tradunt, mul-
tò antequam Apostolus relegaretur in Patmum, aut certè, si verum
est quod Simeon Metaphrastes scribit in eius vita, dum Apostolus
erat in exilio, Timotheus egregiè pro pietate certans, martyrij co-
ronam accepit. Quomodò ergo in eum dici poterat: *Habeo aduersum
te, quod caritatem tuam primam reliquisti*, & quæ sequuntur? Denique
Lyranus ipse postea in illud: *Mouebo candelabrum tuum, &c.* Negat
hunc fuisse sanctum Timotheum.

3 *Scio opera tua.* † Ambrosius: Ea videlicet, quæ faciebas prius quàm *Vers. 2.*
refrigesceret in te caritas.

Et laborem, & patientiam tuam. Laborem dicit τὸν κόπον, id est, scio *Vers. 2.*
quantum molestiæ toleraueris, & tędij, & patiētiam tuam, ὑπομονήν,
quæ ab expectando, & sustinendo dicitur: id est, scio te non fuisse
victum, sed viriliter in ferendo perseuerasse. Quare rectè exposuit
Arethas: *Laborasti, & tolerasti nulla fatigatione animum deijciens, ob ea, quæ
propter nomen meum irruerunt. Verisimile enim est quod à pseudoapostolis fue-
rint ipsis illatæ contumeliæ, &c.*

Non potes sustinere malos. Publicos peccatores sustinere non potes, *Vers. 2.*
quin aut emendes, aut expellas ex Ecclesia.

Vers. 2. *Et tentasti eos.* Pseudoapostolorum sępe meminit Paulus, vt. 2. Cor. 10. & vitari præcipit. Hos ergo, qui se Apostolos Christi esse iactabant. Episcopus Ephesius tentauit, id est, experimentum cepit de eorum doctrina, & sanctitate, & a fructibus eorum cognouit eos, viditque Apostolos non esse, sed pseudoapostolos.

Vers. 3. *Et patientiam habes: & sustinuisti, &c.* † In Græco permutatur ordo verborum καὶ ἐβάςασας καὶ ὑπομονὴν ἔχεις, id est, Et sustinuisti, & patientiam habes. Et post hæc additur: *Et sustinuisti.* (siue laborasti) *propter nomen meum.* Sed Latini & codices, & expositores ita legunt: *Et patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum.* Et siue hoc modo, siue illo legas, nihil de sensu mutatur. Sed & nonnulli Græci codices ita omnino habent vt legit noster Interpres. Est autem sensus: Cum multa à pseudoapostolis, & ab inimicis fidei sustinueris, adhuc permanes inuictus, & ad plura toleranda paratus. Explicat quod breuius dixerat: Scio opera tua, & laborem, & patientiam. Ceterum, *Propter nomen meum.* significat, Propter me, ita enim loqui solet scriptura, vt Iohan. 1: *Ijs, qui credunt in nomine eius.* Iohan. 3. *Qui autem non credit, iam iudicatus est, quia non credit in nomine vnigeniti filij Dei.* Psa. 30: *Propter nomen tuum deduces me, & enutries me,* id est, Propter te. Capitur enim nomen more Hebræorum pro re nominata, id est, pro re cuius est nomen: Inde etiam est illud Isa. 30: *Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, &c.* 4

Nomen

Vers. 4. *Sed habeo aduersum te pauca, quod caritatem tuam primam reliquisti.* In Græco non est. *Pauca,* neque in codicibus correctioribus, neque apud Bedam, Ambrosium, Haymonem, Anselmum, quamuis Victorinus id legerit. Ambrosius: *Multi enim sunt, qui in initio conuersionis suæ in seruitio Dei feruentes existunt, sed in processu temporis tepescunt. Quod huic præsuli Ecclesiæ Ephesi contigisse manifestum est, &c.* Arethas hoc refert ad largitionem eleemosynarum, sed quia id incertū est, melius cum Ambros. de tepore in bonis operibus intelligemus.

Vers. 5. *Memor esto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam* † Ex verbis his eum penitus amisisse caritatem Ambrosius, & Haymo intelligunt, sed verisimilius est non omnino amisisse, qui tanta pro Christo etiam tum perferebat, sed multum de illius feruore remisisse. 5

Vers. 5. *Sin autem, venio tibi.* Citò veniam: præsenti tempore vtitur, vt celeritatē significet, quasi iam fiat. Venire dicitur Deus modò, vt auxilietur, modò vt puniat, vtro autem modo sit intelligendum, ex præcedentibus, & sequentibus cognoscetur. Hoc quidem loco manifestum est eum venire ad supplicium sumendum, quoniam ait: *Et mouebo candelabrum tuum de loco suo.* Sic etiam Zach. 14: *Et veniet Dominus Deus meus, omnésque sancti cum eo. Et erit in die illa, non erit lux, sed frigus, & gelu.* Isai. 30. *Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum.*

Venire.

Vers. 5. *Et mouebo candelabrum tuum de loco suo.* Locus est valde difficilis, nam cum candelabra dixerit esse Ecclesias, cur Ecclesia Ephesina de

loco

loco suo moueatur peccante Episcopo, & pœnitentiam non agente? Propterea Arethas, Ansbertus, Anselmus, & quidam, hæc ad Ecclesiam ipsam Ephesi referunt, vt quod episcopo dicitur, Ecclesiæ
6 dici intelligatur. † Hoc tamen falsum esse ostendimus numero 84. capit. 1. Alij autem putant candelabrum moueri de loco suo, cum Ecclesiæ cura, & gubernatio episcopo illi aufertur, & alteri datur, vt Rupertus, & Thomas. Verum hæc expositio non videtur cum verbis congruere, quia Ecclesia tunc non mouetur, sed episcopus, atque ideo potius dicendum erat: Mouebo te de candelabro tuo. Aliquantò probabilius Victorinus, qui exposuit, Mouere candelabrum, Spargere plebem. Sed quis credat fugandos tunc, aut spargendos fuisse Ephesios? Mihi non videtur candelabrum ita nunc accipi vt prius, cùm septem candelabra septem Ecclesias esse dicebamus. Candelabrum.
Sed vt infra accipit, capit. 11. cum de duobus prophetis ait: *Hi sunt duæ oliuæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes:* & vt Dominus accepit Matth. 5: *Nemo accendit lucernam, & ponit eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus, qui in domo sunt.* Candelabrum ergo dicitur hoc loco officium episcopale, siue dignitas, aut locus eminens, in quo episcopus, tamquam lucerna, positus erat, vt luceret omnibus, qui erant in Ecclesia. Aut etiam (quod in idem redit) episcopus cum dignitate sua dicitur candelabrum, quod positum
7 erat in Ecclesia, vt lucem alijs præberet. † Mouere autem candelabrum de loco suo, est episcopo dignitatem adimere episcopalem, & ea, per quæ lucere solebat, vt verbum doctrinæ, exempla virtutum, dona, quibus illustrari à Deo solebat. Dignitas adimi poterat per mortem, aut per populi voluntatem, & per inimicorum persecutionem. Ea, quibus lucebat, adimi poterant manente etiam vita, & episcopatu. Itaque *Mouebo candelabrum tuum de loco suo*, nihil est aliud, quam, Mouebo te, vt exposuit Haymo.

Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum. Diuinus sermo ita terret, vt simul alliciat, & cum Deus nobis irascitur, ita irascitur, vt patrem se esse non obliuiscatur, sed illud fiat: *Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis.* Rem dixerat grauem, atque asperam auditu: *Mouebo candelabrum tuum de loco suo*, sed cõtinuò acerbitatem temperauit: *Nisi pœnitentiam egeris.* Deinde ne abundantiori tristitia absorberetur episcopus, commemorat etiam eius factũ, quod sibi gratissimum fuisse significat, vt non se penitus Deo displicere existimet. Hoc, inquit, habes, quo mihi placeas, quòd odisti facta Nicolaitarũ. Epiphanius lib. 1. Cõtra hære. Hæresi 25. legit: *Habes autem quod boni:* in Græco autem, & apud Aretham, ita legitur, vt nostra habet Trans-
8 latio. † Nicolaus vnus fuit de septem diaconis electis ab Apostolis Act. 6. Antiochenus erat origine, & proselytus. Qui cum ad vxorem redijsset formosam, à qua se religionis causa continuerat, erubescens se victum fuisse libidine, affirmare cœpit, nisi quis Veneri se singulis diebus daret, participem vitæ æternæ fieri non posse.

Vers. 6.
Hab 3.
Nicolaus, & Nicolaitæ.

Atque ex eo orti sunt hæretici turpissimarum libidinum autores, vt Gnostici, Ebionitæ, & Epiphanis sectatores, de quibus Apostolus ait Ephes. 5: *Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, sed magis redarguite, Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.* Omnia ex Epiphanio loco citato, cui & Philastrius assentitur in eo, quod illum hæresis facit autorem. Eusebius verò libr. 3 Histor. Eccle. cap. 29. & Niceph. libr. 3. capit. 15. ex Clemente Alexandrino in 3. libr. Stromatum hoc de eo scribunt: Cum ei ab Apostolis obiecta fuisset zelotypia, vxorem in medium produxisse, ac siquis vellet eam habere permisisse. Vnde vxores communes esse debere docebant Nicolaitæ. † At Clemens Alexandrinus quem ipsi citant, in lib. 3. Stro- 9
matum, non longè à principio, nequaquam autorem hæresis, aut fautorem libidinis facit Nicolaum, sed eos, qui eius factum dictúmque inconsideratè sequentes impudenter, effuséque fornicabantur, id est, Nicolaitas. Et subdit: *Ego autem audio Nicolaum quidem nulla vnquam alia, quàm ea, quæ ei nupserat, vxore vsum esse, & ex illius liberis filias quidem consenuisse virgines, filium autem permansisse incorruptum. Quæ cum ita se habeant, vitij erat depulsio, atque expurgatio in medium Apostolorum circumactio vxoris, cuius dicebatur laborare zelotypia.* Deinde quoniam hæretici dicebant eum dixisse, vti oportere carne: ita id Clemens interpretatur: Et continentiam à voluptatibus, quæ magno studio parantur, docebat illud, Vti carne, hoc est exercere carnem. Neque enim, vt existimo, volebat Domini præcepto conuenienter, duobus dominis seruire, voluptati, & Deo. Augustinus etiã in libr. de Hæresibus cap. 5. videtur eum excusare: *Iste,* (inquit) *cum de zelo pulcherrimæ coniugis culparetur, velut purgandi se causa permisisse fertur, vt ea, qui vellet, vteretur. Quod eius factum in sectam turpissimam versum est, qua placet vsus indifferens fœminarum. Hi, neque ab his, quæ idolis immolantur, cibos suos separant, & alios ritus gentilium superstitionum non auersantur, &c.*

Vers. 7. *Qui habet aurem, audiat.* † Non hoc refertur ad ea, quæ episcopo 10
scripta sunt, vt putauit Arethas, sed ad ea, quæ mox omnibus Ecclesijs ait: *Vincenti dabo edere de ligno vitæ, &c.* Atque idem posteà videbimus in quibusdam alijs, prius enim angelo loquitur, deinde aliquid addit, quod ab omnibus Ecclesijs audiri velit, vel ab omnibus alicuius Ecclesiæ. Aurem autem intelligit Spiritualem: paratam ad intelligendum, & ad obediendum: sicut Matth. 13: *Qui habet aures audiendi, audiat.* Vbi Hieronymus ait: *Prouocamur ad dictorum intelligentiam, quoties his sermonibus commonemur.* Et Beda in cap. 4. Marci: *Aures audiendi aures sunt cordis, & sensus interiores, aures obediendi, & faciendi quæ iussa sunt.*

Vers. 7. *Quid spiritus dicat.* Τὸ πνεῦμα, Spiritus sanctus, qui per prophetas loquitur.

Vers. 7. *Vincenti dabo edere.* Aperit quò tendant omnia, quæ dicit: eò nempe, vt Christiani fortiter omnia pro Christi nomine perferant. Vincentem

centem vocat eum, qui periculis, & laboribus, & cruciatibus minimè cedit, nec flecti potest vt à Christo recedat, & Diaboli tentationes superat, & Nicolaitas execratur.

11 *De ligno vitæ.* † Lignum vitæ posuit Deus in medio paradisi Gen. 2. vt ex eo qui ederent semper viuerent. Inde quidquid nobis vitam præbet immortalem, lignum vitę vocari solet apud Salomonem. De Sapientia ait Prouerb. 3. *Lignum vitæ est ijs, qui apprehenderint eam, & qui tenuerit eam, beatus.* Et cap. 11. *Fructus iusti lignum vitæ*: quia iustus verbis & factis suis alios ad virtutem excitat, & vitam eis præbet. Et capit. 15: *Lingua placabilis lignum vitæ*: quia tollit rixas, & dissensiones, & sedat iratos animos. De vita etiam mortali dicitur. vt capite decimotertio: *Spes, quæ differtur, affligit animam, lignum vitæ desiderium veniens.* Nunc ergo lignum vitæ dicitur Deus, qui clarè visus vitam præbet immortalem. Et sicut paradisus terrestris figura fuit cœli: ita lignum vitæ figura fuit Dei, ex quo qui edunt, id est, qui eum clarè vident, semper viuunt. Dicitur autem esse in medio paradisi, id est, in paradiso, quia non vescimur hac arbore in terra, sed in cœlis. Hinc Apocalypsis vigesimosecundo scriptum est. *Beati qui lauant stolas suas, vt sit potestas eorum in ligno vitæ*, id est, Beati qui peccata pœnitentiâ, & bonis operibus delent, vt possint Dei visione frui. Et paulò ante: *Ex vtraque parte fluminis lignum vitæ afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum*, quia nunquam tędium diuinæ visionis beatos capere potest, sed quouis tempore ita illis iucunda est, ac si tunc ea frui inciperent, semper videntur noui fructus. Vers. 7. Lignũ vitæ.

12 *Hæc dicit primus, & nouissimus.* † Cur hæc dicat, ex sequentibus, vt iam monuimus, intelligitur: Ait enim: *Ecce missurus est Diabolus aliquos ex vobis in carcerem, &c.* Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ, qui vicerit non lædetur à morte secunda. Vt igitur tam episcopus Smyrnæ, quàm eius populus læti certarent, & spe resurrectionis accenderentur, rectè ait se esse primum, & nouissimum, qui omnes sit iudicaturus, & redditurus præmia pro meritis, vitámque perennem ijs daturus, qui corporis vitam amiserint. Atque id exemplo suo manifestum facit, qui aliquando mortuus, sed breui tempore: & paulò post resurrexit, numquam moriturus. Vers. 8.

Scio tribulationem tuam: Christianos qui erant Smyrnæ persequebantur Iudæi, & affligebant, & spoliabant, sicut & ad Thessalonicenses scribit Apostolus de iis qui ex Iudaismo crediderant: *Vos enim imitatores facti estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu: quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis, qui & Dominum occiderunt Iesum, & prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur, &c.* Propterea nunc ait Apostolus: Scio quàm grauiter afflictus fueris, scio *paupertatem tuam*, id est, scio te bonis tuis spoliatum fuisse à Iudæis. Quod Vers. 9. 1. The. 2.

autem sequitur, *Sed diues es*, per parenthesin legendum est, id est, Quamuis te bonis spoliauerint, & ad paupertatem redegerint, non pauper es, sed diues, quoniam pro temporalibus bonis spiritualibus diuitijs auctus es.

Vers. 9. *Et blasphemaris. &c.* † Multa aduersum te maledicta, & conuicia iactant. In Græco, & apud Aretham ita legimus: *Scio tribulationem tuam, & paupertatem (sed diues es) & blasphemiam eorum, qui dicunt se Iudæos, &c.* Sed sensus est idem. 13

Vers. 9. *Qui se dicunt Iudæos.* Qui solo nomine sunt Iudæi, re enim vera non sunt, cum Deum Christum non confiteantur, quem prædicauerunt, & coluerunt veteres patriarchæ, & prophetæ. Ita etiam Paulus Rom. 2. *Non enim qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto est in carne circumcisio: sed qui in abscondito Iudæus est, & circumcisio cordis in spiritu, non litera.*

Vers. 9. Synagoga. *Sed sunt Synagoga Satanæ.* Synagoga collectio, vel congregatio dicitur, hoc nomen habebat populus Iudæorum, quia ex omnibus populis ipse vnus collectus, & cõgregatus erat, vt esset populus Dei. Atque olim quidem Synagoga Dei dicebatur, sed postquam Christum repulit dicens: *Non habemus regem, nisi Cæsarem*, & Dei populus esse desijt, à Diaboloque possessus est. Synagoga Satanæ dicitur: vt etiam legimus Apoc. 3. *Ecce dabo de Synagoga Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt: sed mentiuntur.* † Hoc autem quod Euangelista prędicit de persecutione Iudæorum in Smyrnæos, & gentilium, beato Polycarpo martyre episcopo Smyrnę cõtigit (vt manifestè videmus apud Eusebium lib. 4. Hist. Eccl. c. 15.) sub Marco Aurelio Vero, & Antonino eius filio, & Lucio Aurelio Commodo. Quo tempore (vt ait Eusebius) maximis persecutionibus Asiam quatientibus Polycarpus vitam martyrio finiuit. Ex quo existimo episcopum Smyrnę, quem hic Iohannes collaudat, & ad quem scribit, fuisse sanctum Polycarpum, quoniam Hieronymus in eius vita, & Nicephorus li. 3. ca. 2. referunt eum ab Apostolo Iohanne ordinatum fuisse episcopum Smyrnę. Scimus etiam in persecutione Traiani iam tum eum episcopatum eiusdẽ vrbis administrasse, vt ex Epist. 8. Ignatij martyris constat, qui in persecutione Traiani passus est, vt autor est Eusebius in Chronicis, & Hieronymus in Catalogo eodem scriptorum. Nicephorus etiam ait loco citato, tertio anno Traiani passum fuisse Ignatium.

Ioan. 19.

14

Vers. 10. *Ecce missurus est Diabolus aliquos ex vobis in carcerem.* Ita videmus apud Eusebium li. 4. Hist. Eccl. cap. 15. & apud Niceph. libr. 3. cap. 36.

Vers. 10. *Vt tentemini.* Vt varijs cruciatibus probemini Ambrosius: *Vt tentemini vtrũ timore pœnarum à fide cadere: an pro amore Christi mori deliberetis.*

Vers. 10. *Et habebitis tribulationem diebus decem.* † Hic plerique expositorum ad mysticos sensus confugiunt. Ambrosij sensus satis literæ conuenit, si certum esse quod tradit, doceret ex historia. *Tempus, (inquit) quo hæc persecutio crudelius saeuitura esset, demonstrat.* Sed cùm mos scripturæ 15

pturæ ſit, vt quibuſdam certis numeris vtatur pro incertis (vt habe- Decem
mus ex quinta regula Tyconij apud Auguſtinũ li. 3. de Doct. Chriſt. pro mul
cap. 35) vt tria, ſeptem; cùm ſciamus etiam ex his eſſe numerum de- tis.
narium, qui pro multitudine ponitur, & Decies pro Sæpe, vt Gen. 31:
Sed & pater veſter circumuenit me, & mutauit mercedem meam decem vi-
cibus. & Ibidem: *Immutaſti quoque mercedem meam decem vicibus,* 2. Re-
gum. 19: *Decem partibus maior ego ſum apud regem:* Iob. 19: *En decies con-*
fundit is me; Diebus decem nihil eſt aliud, quàm diebus multis.

Et dabo tibi coronam vitæ. Pro præmio tui laboris, & pro corona tui Verſ. 10.
certaminis accipies vitam æternam. Metaphora enim ſumitur à cer- Corona
tantibus, 1. Cor. 9. *Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus ſe ab-* vitæ.
ſtinet. & illi quidem vt corruptibilem coronam, accipiant, nos autem incorrup-
tam. Et 2. Tim. 2: *Nam & qui certat in agone, non coronatur, niſi legitimè*
16 *certauerit.* † Poſſumus etiam interpretari coronam vitæ, coronam vi-
uentem, quæ ſemper manet, nec tempore corrumpitur, ſicut dixit
Paulus: *Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incor-*
ruptam. Ita intelligendum videtur illud. 1. Ioh. 2: *Omne quod eſt in mun-*
do, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ſuperbia vitæ. id
eſt, ſuperbia manens ſemper, & nunquam deficiens. Verùm, etiam ſi
ita intelligamus, ſemper eadem Metaphora certãtium manet in co-
rona. Quod de hoc loco diximus, & de illo Iaco. 1. dictũ eſt: *Quoniam*
cũ probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromiſit Deus diligentibus ſe.

Non lædetur à morte ſecunda Prima mors eſt corporis, ſecunda ani- Verſ. 11.
mæ, cum æternæ damnationi traditur. Apoc. 20: *Et infernus, & mors*
miſſi ſunt in ſtagnum ignis. Hæc eſt mors ſecunda. Et cap. 21: *Pars illorum e-*
rit in ſtagno ardenti igne, & ſulphure, quod eſt mors ſecunda:

Qui habet rompheam, Id eſt gladium, ita enim vertit noſter inter- Verſ. 12.
pres cap. 1: *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat.* Græcè vtro-
que in loco eſt, Romphæa. Cur autem nunc dicat: *Qui habet rom-*
phæam, &c. intelligitur ex eo, quod ait poſteà: *Si quominus, veniam*
tibi cito, & pugnabo cum eis in gladio oris mei: vbi etiam eſt in Græco,
Romphæa.

17 *Scio vbi habitas, vbi ſedes eſt Satanæ.* † Pergamum ſedem Satanæ Verſ. 13.
vocat, quoniam multi erant in illa ciuitate, qui Chriſtum oderant, Satanas
& Chriſtianis aduerſabantur: nam ab odio, & ab aduerſando (id
enim Hebræis ſignificat שטן) dictus eſt Satanas (vt latiùs expoſuimus
in cap. 3. Zachariæ. num. 6. in illud: *Et Satan ſtabat à dextris eius*) &
ideò hic Diabolus Satanas dictus eſt ab eo, quod in illis efficiebat, vt
cum dixit: *Sed ſunt Synagoga Satanæ.* Hos autem Iudæos fuiſſe ar-
bitror, quos ſupra vocauit Synagogam Satanæ, & fortè cum illis
gentiles etiam iungebantur. Collaudat igitur Epiſcopum, quòd in-
ter impios, & Chriſti nomini aduerſantes poſitus, nequaquam fi-
dem deſeruerit, aut minus ceſſerit, ſed tenuerit fortiter nomen Chri-
ſti, nulla ratione vel ad Iudaiſmum, vel ad Gentilitatem transfer-
ri ſe ſinens. Pro *Tenes nomen meum,* eſt κρατεῖς, quo verbo vtitur in-

 fra

fra in hoc capite: *Tamen id, quod habetis, tenete donec veniam:* & ca. 3: *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.*

Vers. 13. *Et in diebus illis Antipas testis meus.* Oratio videtur imperfecta, & pẽdens, non enim dicit quid illis diebus fecerit Antipas, qui occisus est. In Grȩco integrior est, ita enim habet. *Et in diebus, in quibus Antipas testis meus fidelis, qui occisus est apud vos.* †Ex his sensum tenemus, si 18
tamen intelligamus nõ incipi hinc nouam sententiam, sed pertinere hæc verba ad prȩcedentia: ac si diceret, Et non negasti fidem meam, etiam illis diebus, in quibus magis sæuiebant minæ, & cruciatus inimicorum, quibus Antipas testis meus fuit, qui occisus est à persecutoribus. Nostra autem translatio, etiam si nihil in ea immutemus, eumdem sensum reddit in hunc modum: Et in diebus illis Antipas testis meus, scilicet fuit, qui occisus est apud vos, & tamen cum tunc crudelius grassaretur persecutio, ita vt Antipas etiam occideretur, tu fidem meam non deseruisti. De Antipa nihil in Ecclesiasticis historijs reperio: Arethas hæc de eo scripsit: *Antipas testis Pergami tulit testimonium, cuius in hunc vsque diem seruatur martyrium: cùm multa liberè locutus fuisset aduersus insidiatores, & quantum in ipso fuit, vsque ad mortem processit, &c.* Pergami episcopum hunc fuisse tradunt, & eius martyrium Metaphrastes Simeon scripsit, qui ad extremam eum senectutem peruenisse dicit, & cum res Christianorum propter Domitiani persecutionem magno in discrimine versarentur, nullo timore captum sæpius in publicum prodijsse, & inter crudelissimorum tortorum minas intrepidè sinceram fidei doctrinam, ac Christi laudes prædicasse. Ita Christianis præsidio, dæmonibus terrori erat, qui ab ipso se fugari, & sacrificijs suis priuari fatebantur. Quare à præfecto vrbis captus, & in Christi confessione generosè persistens ad Dianæ templum tractus, & in bouem æneum quem multo ante igne inflammauerunt, coniectus, vitam in gratiarum actione, precibúsque finiuit. Et tanta (inquit Simeon) præstitit virtute, vt locus hic, vbi martyrium pertulit, in hodiernum vsque diem miraculis excellat, & magnæ in eo fiant curationes, &c. Eius etiam meminit Romanum Martyrologium, idémque de martyrio eius scribit, quod ab Ecclesia tertio Idus Apriles celebratur. Constat certè eum illustrem admodum martyrem extitisse inter Pergamenos, quandoquidem eius nunc meminit Euãgelista, & martyrem fidelem vocat, & quidem cum duplici articulo, vt adnotauimus. cap. 1. num. 25. & 26.

Antipas martyr illustris

Antipæ martyrium

Vers. 13. *Vbi Satanas habitat.* Instigantibus etiam Iudæis occisus fuisse videtur, quos vocauit Synagogam Satanæ, id est, congregationem Satanæ, videlicet quia in eis habitabat Satanas.

Vers. 14. *Sed habeo aduersum te pauca.* † Hic in Græco est, *Pauca*, quemad- 19
modum & paulò post, vbi ait: *Sed habeo aduersum te pauca, quia permittis Iezabel, &c.* intelligit autem Pauca dicenda.

Vers. 14. *Quia habes illic tenentes doctrinã.* Inter tibi creditos fideles sunt quidam sequentes doctrinam Nicolaitarũ, quos tu pateris, nec studium adhibes,

adhibes,quod debebas,vt ex Ecclesia pellantur, ne noceant ceteris.
Tenentes doctrinam Balaam. Cum Balaam in gratiam Balac regi Vers. 14.
Moab cuperet maledicere populo Dei,& Deo prohibente nō pos-
ſet,conſilium regi dedit, vt elegantis formæ mulieres exire iuberet
ad Hebræos, quarum amore illecti comederent de animalibus im-
molatis diis earum,& fornicati ſunt. Mos enim erat gẽtilium edere Gẽtiles
de iis,quę diis ſuis immolarent,vt paſſim apud Homerum videmus, de iis,
& in ſacrificio Euandri apud Virgil.8 Æneid.Ex quo illud Deute. quę im-
32:*De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum.* molabãt ido-
Hiſtoria eſt in lib.Num.c.24.& 25.De quo Pſal.105. *Et initiati ſunt* lis ede-
Beelphegor,& comederunt ſacrificia mortuorum. Hoc autem conſilio Ba- bant.
laam factum eſſe apertè docet hic Ioãnes, quod ille cognouerat ex
traditione Hebræorum, ita enim docebant, vt videmus apud Ioſe-
phum lib.4.Antiqu.c.6. cognouerat etiam ex Scriptura quę id ſub-
indicat.Nam.Num.24.dixit Balaam: *Verumtamen pergens ad populum
meum dabo conſilium, quod populus tuus populo huic faciat extremo tempore:*
Et Michæas c.6.ait: *Popule meus memẽto quaſo quid cogitauerit Balac rex*
20 *Moab,& quid reſponderit ei Balaam filius Beor.* † Merito autem eos, qui
tenebant doctrinam Nicolaitarum, appellat tenentes doctrinã Ba-
laam, quoniam ſicut Balaam auctor fuit vt Hebræi ederent de im-
molatis Beelphegor, & fornicarentur cum alienigenis mulieribus:
ita Nicolaitæ liberè fornicari cum omnibus permittebãt,& vxores
volebant eſſe communes, atque idolothyta comedere iubebant,
quod Apoſtoli prohibuerant Act.15.
Mittere ſcandalum. Id eſt,vt mulieres mitteret,quę forma ſua ſcan- Vers. 14.
dalo eſſent Hebræis,& in peccatum inducerent.
Edere,& fornicari. Id eſt,vt ederent,& fornicarẽtur.In Græco eſt Vers. 14.
φαγεῖν εἰδωλόθυτα,id eſt,edere idolothyta,quod apertiùs eſt.
Similiter age pœnitentiam. Age pœnitentiam,quemadmodũ & Epi- Vers. 16.
ſcopo Epheſi agere præcepi,vt interpretatur Ambroſius.In Græco
nunc legimus:*Tenentes doctrinam Nicolaitarum,quod odi,* ὃ μισῶ. Et ſta-
tim μετανόησον.id eſt,age pœnitentiam,noſter autem interpres legit
ſine dubio pro ὃ μισῶ, ὁμοίως,id eſt,ſimiliter,vt etiam hodie habent
nonnulli Græci codices.Et aduerbium *ſimiliter*,poteſt adiungi præ-
cedentibus: ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum ſimi-
liter. Deinde noua ſententia incipit. *Pœnitentiam age.* Probabilior
tamen lectio eſt. Similiter age pœnitentiam, quam ſequuntur Am-
broſius,Haymo,Primaſius,Rupertus,Anſelmus. Arethas non indi-
cat quid legerit: in eius tamen codice Latino ponitur Aduerbium,
ſimiliter,& adiungitur præcedentibus. Sed ſiue hoc, ſiue illo modo
legamus,nihil ferè refert ad ſenſum.
21 *Si quominus.* εἰ δὲ μή. † Si autem non agis. Superiùs vertit: *Sin au-* Vers. 16.
tem,venio tibi,&c. Ex quo intelligitur illud Ioan.14:*In domo patris mei
manſiones multæ ſunt.Si quominus dixiſſem vobis*,id eſt,ſi ita nō eſſet, ego
vobis dicerẽ.Vbi Eraſmus vertit: Quod ſi ſecus eſſet,dixiſsẽ vobis.

Vers. 16. *Veniam tibi citò.* Veniam vt te ob negligentiam puniam, quod iam intelligitur ex eo, quod supra dixit: *Sin autem veniam tibi, & mouebo candelabrum tuum de loco suo.*

Et pugnabo cum illis. Tuos, qui doctrinam sequuntur Nicolaitarũ, sententia mea feriam, & supplicio afficiam. Rectè gladium hic vsurpauit, siue ad Balaam respiciat, siue ad filios Israël, quibus ille scandalum posuit. Nam Balaam angelus apparens, & strictum gladium tenens cõminatus est mortem Num. 22. nisi à maledicẽdo abstineret. At quoniam, & si non maledixit, cõsilium tamen dedit regi Balac, quo illos perderet, posteà ab Israelitis gladio interfectus est: nã in vltione de Madianitis sumpta scriptum est Num. 31: *Balaam quoque filium Beor interfecerunt gladio*, vt benè a Ruperto adnotatum est. Israelitæ quoque qui comederunt, & fornicati sunt cum mulieribus Madian, gladio perierunt. Num. 25.

Vers. 17. *Vincenti.* Castum se, & immaculatum seruanti ab impudicitiis Nicolaitarum. 22

Vers. 17. *Dabo Manna absconditum.* Manna cibus est de cœlo datus filiis Is-
Manna. rael omnium ciborum sapores continens, quo ante illud tempus vsi non fuerant, & videntes admirati sunt, atque dixerũt: Manhu, id est, Quid hoc? Exo. 16. Significat autem internã dulcedinem, qua Deus mirabiliter pascit electos, & omni suauitate replet, ita vt ipsi mirentur, & dicant, *Quid est hoc?* Quod etsi in hac vita ex parte incipiat, & de ea quoque quadam tenus intelligatur, plenè tamen, & integrè datur in futura vita, & de ea potissimùm Ioannes loquitur. Absconditum autem vocat Manna, quoniam non omnibus datur, sed reseruatur electis, sicut legimus Psal. 30: *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te?* Meritò autem spernẽtibus impuras carnis voluptates cœlestium promittit dulcedinem, & idolothyta comedere nolenti meliorem cibum pollicetur.

Vers. 17. *Et dabo ei calculum candidum.* Qui Latinè ab interprete calculus di-
Calculorũ vsus. citur, Græcè ab Euangelista dicitur ψῆφος. Calculorum autem, siue 23
ψήφων, duplex erat vsus apud veteres, eis enim vtebantur ad computandum, & ad suffragia ferenda. Iudices albis calculis vtebantur ad absoluendum, nigris ad condemnandum. Prior calculus dicebatur ψῆφος σώζουσα, id est, calculus seruans, posterior, ψῆφος καθαιροῦσα, id est, auferens, siue condemnans. Inde apud Græcos calculum albũ mittere pro Absoluere, nigrum calculum mittere pro Damnare. Quæ adnotant, & confirmant Budæus in Commentariis linguæ Græcæ, & Erasmus in Prouerbio: Album calculum addere. Ouidius, lib. 15. Metam. ferè initio:

Mos erat antiquus niueis atrisque lapillis,
His damnare reos, illis absoluere culpa.
Tunc quoque sic lata est sententia tristis, & omnis,
Calculus immitem demittitur ater in urnam.

A comp

A computatione, quę calculis fiebat, orta est prouerbialis locutio Ad calculos vocare, siue reuocare, id est, exiliter, & exacte subducere rationem. Mos etiam veterum fuit fœlices dies albis lapillis numerare, nigris infœlices, vt Persius docet cum ait: Satyra 2

Hunc Macrine diem numera meliore lapillo,
Qui tibi labentes apponit candidus annos.

Hunc morem à Thracibus fuisse desumptum scribit Plinius lib. 7. c. 4. fuisse etiam Cretensium docet Acro, & Porphyrio in Horatij Oden. 36. libr. 1. Carminum, atque id esse volunt, quod ibi dixit Horatius:

Cressa ne careat pulchra dies nota.

Romani certè creta notabant, ad quod Lambinus pertinere mauult quod retulimus ex Horatio. Vide Erasmum in Prouerbio: Creta

24 ta notare. † Quoniam igitur Ioannes Christianis scribebat è Gentilitate conuersis, & mores Græcorum scientibus, more Græcorum loquitur, & *Calculum candidum* vocat diem fœlicem. *Dabo calculum candidum*, id est, vitam fœlicem, & plenam veris voluptatibus, quæ albo lapillo signetur, & in hac vita incipiat, sed plenè in futura possideatur, vel (quod melius, & gemanius arbitror) vincenti, & nequaquam cedenti Nicolaitarum turpitudini, ego calculum candidum apponam, id est, dignus à me vitæ æternæ iudicabitur, reliquos damnabo, qui eis paruerint. Arethas aliter exponit: *Posuit* (inquit) *hoc loco calculum candidum, quod is notus esset ab ijs, qui in theatris, ac stadijs certabant, & vincentibus tradebatur.* Cuius ego sentẽtiam, si verum sit quod dicit, calculum candidum tradi solitum victoribus, valdè probandã censeo. Idem dico de eo, quod Sixtus scribit lib. 2. Bibliothecæ sanctæ. V. Calculus, apud ethnicos victoriarum dies publicis fastorum tabulis inscriptos, cõsueuisse candido lapillo prænotari, quò clariùs à cæteris diebus discernerẽtur. Sed neutrum, vt opinor, probari poterit. Ex Græci, ac Latini nominis significatione planum fit errare eos, qui calculum candidum carbunculum, aut gemmam interpretantur, alioqui non ignobiles auctores.

25 *Et in calculo nomen nouum scriptum.* Inde hoc ductum videtur, quod forte nomina absoluendorum, aut damnandorum scribebãtur olim in calculis, aut certè (vt Erasmus inquit) nomen eius, cui in comitiorum suffragiis fauebatur, in calculo scribebant. Nomen hoc, quod se daturum promittit, est, vt ego existimo, Filius (id est, heres) Dei, quo nomine beati omnes appellantur. Et nouum dicitur, quia antè tempus quo beatitudinem consequuntur, illud non habebant, licet enim antea ob spem, & quia cœlesti lauacro regenerati erant, filij Dei dicerentur, nunquam tamen dicti sunt filij, eo modo, quo perfectissimè nomen filij dicitur in iis, qui adoptantur, cum iis datur, qui iam paterna hereditate potiuntur: quomodo Ioannes dixit: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri, ijs, qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed*

Vers. 17.

Filius Dei dupliciter dicitur.

rum persecutricem ex nomine Iezabel intelligimus, de quo. 3. Reg. 19. &. 4. Reg. 9. Beda: *Et specialiter fuisse conuicitur mulier in supradicta Ecclesia docens memorata facinora, &c.* Multi hanc mulierem hæresin esse dicunt, at hæc mystica explanatio est: nam neque Iohannes nunc ita tectè cum Ecclesiis loquitur, sed apertius: neque hæresi conuenire possunt quæ sequuntur: *Et dedi illi tempus, vt pœnitentiam ageret, & non vult pœnitere a fornicatione sua, ecce ego mittam eam in lectum: &c.*

Vers. 21. *Et non vult pœnitere à fornicatione sua.* Fornicabatur hæc mulier, vt paulò ante dixit, & comedebat idolothyta, atque hæc eadē alios docebat, quod ipsum erat etiā fornicatio quædam spiritualis, iuxta quod Psal. 72. scriptum est: *Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te:* De vtraque igitur fornicatione intelligi potest, sed præsertim de corporis fornicatione, per quam multos corruperat, & qua, vt sibi liberè frui liceret, errores impios docebat.

Vers. 22. *Ecce ego mitto eam in lectum.* † Non de inferorum supplicio hoc intelligo, vt Beda, & nonnulli, sed de diuturno quopiam, & grauissimo 31
morbo, quo mulier afflicta est, ita enim docet scripturæ locutio lectum ad morbos referens, vt 2. Reg. 13: *Cuba super lectum tuum, & languorem simula.* Et mox *Accubuit itaque Amnon, & quasi ægrotare cœpit.* 4. Reg. 1. *De lectulo super quem ascendisti, non descendes sed morte morieris.* 1. Mach. 6: *Et commotus est valde, & decidit in lectum, & incidit in languorem præ tristitia.*

Lectus.

Vers. 22. *Et qui mœchātur cū ea.* Consortes intelligit vtriusque fornicationis.

Vers. 23. *Et filios eius interficiam in mortem.* Eius liberos ac domesticos, qui eius sceleribus præ ceteris fauent, morte dira feriam. Legendum est autem, *In morte, ἐν θανάτῳ* quod perinde est ac si diceret, Interfectione interficiam, quæ geminatio more Hebræorum ad amplificationem ponitur, & multùm auget, vt latiùs diximus in c. 1. Sophoniæ, nu. 5. & sequentibus, id est, omninò interficiam, & perdam, nec vllus ex eis reliquus erit.

Vers. 23. *Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutans renes, & corda.* † Haymo: *In renibus delectatio signatur concupiscentiæ carnalis, quia humanæ conceptionis semen de lumbis egreditur. In corde verò cogitationes exprimuntur,* 32
Matt. 5. *quæ de corde prodeunt, iuxta quod Dominus dicit: De corde exeunt cogitationes malæ, adulteria, fornicationes, &c.* Ita etiam Beda. In cordis interpretatione cōueniunt Ambrosius, & Anselmus. Sed renes Ambrosius abscondita peccata, Anselmus carnalia opera, interpretatur. Verùm quoniam sunt alij loci similes, quibus hæc interpretatio rectè conuenire non potest, vt statim indicabimus, alia quærenda est quæ omnibus apta, & germana sit. Intimas cogitationes, & intimos cordis affectus Cordis nomine intelligi in Scriptura notū est, eo quòd cor lateat, & in medio corpore sit, vt. 1. Reg. 16: *Homo enim videt ea, quæ parent, Dominus autem intuetur cor.* 1. Paral. 18: *Omnia enim corda scrutatur Dominus, & vniuersas mentium cogitationes intelligit.* Acto. 1: *Tu*

Cor.

Domine,

Domine, qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum.
33 † Idem sæpe in renibus significatur, ita vt non quasi sedes libidinis accipiantur, sed pro internis cogitationibus, & affectibus, quia renes valde abstrusi, & in medio corpore positi sunt. Prou. 23: *Fili mi, si sapiens fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum: & exultabunt renes mei, cum locuta fuerint recta labia tua*, Sap. 1: *Quoniam renum illius testis est Deus, & cordis illius scrutator est verus.* Iere. 12: *Propè es tu ori eorum, & longe à renibus eorum.* Ex quo intelligimus illud Psal. 15: *Insuper & vsque ad noctem increpuerunt me renes mei*, quod de Christo dicitur, vt patres exponunt, & verba sequentia indicant citata ab Apostolo Petro Act. 2. & à Paulo, Acto. 13 Hoc est: interiores animi mei cogitationes, & affectus semper mihi sancta, & laudabilia suggesserunt. Cum verò simul hæc duo ponuntur, amplificationis causa ponuntur more Hebræorum, vt idem significantia, ac si dicat Scriptura, nihil esse ita intimum, vt latere Deum possit, vt Psal. 7. *Scrutans corda, & renes Deus*, ad quem locum nunc allusit Iohannes. Iere. 11: *Tu autem Domine Sabaoth, qui iudicas iuste, & probas renes, & corda, videam vltionem tuam ex eis.* Et cap. 20: *Et tu Domine excercituum probator iusti, qui vides renes, & cor, videam quasi vltionem tuam ex eis.* † Quare rectè Chry-
34 sostomus in verba Psal. 7. citata, exposuit renes vocari arcana mentis intima, quia renes sunt in intimo corpore, & abditissimi. Quoniam mulier illa, & eius comites vt magis errores suos reliquis persuaderent, sanctitatem simulabant, & scelera tegebant, & de aliorum pernicie cogitabant: alij autem non se prodebant, sed animo tamen assentiebantur illis, nunc Dominus ait: Cum ego supplicium de his omnibus sumpsero, & occultissimè etiam peccantes puniero, omnes Ecclesiæ re ipsa cognoscent nihil esse tam occultum, quod mihi manifestum non sit.

Renes.

Locus Psal. 15.

Et dabo vnicuique vestrum secundum opera sua. A tertia persona transit ad secundam, sæpe enim in prophetis personæ commutantur, vt Isai. 1: *Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt.* Hebr. *Quibus sacrificastis.* Soph. 2: *Sed & vos Aethiopes interfecti gladio, meo eritis.* Heb, *Interfecti gladio meo ipsi.* Sop. 3: *Timebis me, & suscipies disciplinā, & non peribit habitaculum eius*, pro Habitaculum tuum.

Vers. 23.

Personę commutatio.

35 *Vobis autem dico, & ceteris, qui Tyatiræ estis.* † Locus est satis implicatus. In primis, exemplaria tam Græca, quàm Latina, variant: in quibusdam enim legitur: *Vobis autem dico, & ceteris, qui Thyatiræ estis.* Sine coniunctione inueni in Græco codice Complutensi, & in Regio, & in nouo quodam excuso à Christophoro Plantino, & in manu scripto codice antiquo. Quæ lectio mihi verior, & germanior videtur. Ita legūt Arethas, Ambrosius, Beda, & Ansbertus, si eorū expositionē diligenter attendamus, magis quàm verba Euangelistæ in eis posita. Ita planè legunt Primasius, & Rupertus, & Anselmus. Et enim si ita legatur, sermonem conuertit tantum ad eos, qui erroribus impiæ mulieris non assentiebantur, quos iubet nihil recipere gra-

Vers. 24.

Vers. 2. *Et tentasti eos.* Pseudoapostolorum sępe meminit Paulus, vt 2. Cor. 10. & vitari præcipit. Hos ergo, qui se Apostolos Christi esse iactabant. Episcopus Ephesius tentauit, id est, experimentum cepit de eorum doctrina, & sanctitate, & a fructibus eorum cognouit eos, viditque Apostolos non esse, sed pseudoapostolos.

Vers. 3. *Et patientiam habes: & sustinuisti, &c.* † In Græco permutatur ordo verborum καὶ ἐβάστασας καὶ ὑπομονὴν ἔχεις, id est, Et sustinuisti, & patientiam habes. Et post hæc additur: *Et sustinuisti.* (siue laborasti) *propter nomen meum.* Sed Latini & codices, & expositores ita legunt: *Et patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum.* Et siue hoc modo, siue illo legas, nihil de sensu mutatur. Sed & nonnulli Græci codices ita omnino habent vt legit noster Interpres. Est autem sensus: Cum multa à pseudoapostolis, & ab inimicis fidei sustinueris, adhuc permanes inuictus, & ad plura toleranda paratus. Explicat quod breuius dixerat: Scio opera tua, & laborem, & patientiam. Ceterum, *Propter nomen meum*, significat, Propter me, ita enim loqui solet scriptura, vt Iohan. 1: *His, qui credunt in nomine eius.* Iohan. 3. *Qui autem non credit, iam iudicatus est, quia non credit in nomine vnigeniti filij Dei.* Psa. 30: *Propter nomen tuum deduces me, & enutries me,* id est, Propter te. Capitur enim nomen more Hebræorum pro re nominata, id est, pro re cuius est nomen: Inde etiam est illud Isa. 30: *Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, &c.* 4

Nomen

Vers. 4. *Sed habeo aduersum te pauca, quod caritatem tuam primam reliquisti.* In Græco non est. *Pauca,* neque in codicibus correctioribus, neque apud Bedam, Ambrosium, Haymonem, Anselmum, quamuis Victorinus id legerit. Ambrosius: *Multi enim sunt, qui in initio conuersionis suæ in seruitio Dei feruentes existunt, sed in processu temporis tepescunt. Quod huic præsuli Ecclesiæ Ephesi contigisse manifestum est, &c.* Arethas hoc refert ad largitionem eleemosynarum, sed quia id incertū est, melius cum Ambros. de tepore in bonis operibus intelligemus.

Vers. 5. *Memor esto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam* † Ex verbis his 5
eum penitus amisisse caritatem Ambrosius, & Haymo intelligunt, sed verisimilius est non omnino amisisse, qui tanta pro Christo etiam tum perferebat, sed multum de illius feruore remisisse.

Vers. 5. *Sin autem, venio tibi.* Citò veniam: præsenti tempore vtitur, vt celeritatē significet, quasi iam fiat. Venire dicitur Deus modò, vt auxilietur, modò vt puniat, vtro autem modo sit intelligendum, ex præcedentibus, & sequentibus cognoscetur. Hoc quidem loco manifestum est eum venire ad supplicium sumendum, quoniam ait: *Et mouebo candelabrum tuum de loco suo.* Sic etiam Zach. 14: *Et veniet Dominus Deus meus, omnésque sancti cum eo. Et erit in die illa, non erit lux, sed frigus, & gelu.* Isai. 30. *Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum.*

Venire.

Vers. 5. *Et mouebo candelabrum tuum de loco suo.* Locus est valde difficilis, nam cum candelabra dixerit esse Ecclesias, cur Ecclesia Ephesina de loco

loco suo moueatur peccante Episcopo, & pœnitentiam non agente? Propterea Arethas, Ansbertus, Anselmus, & quidam, hæc ad Ecclesiam ipsam Ephesi referunt, vt quod episcopo dicitur, Ecclesiæ
6 dici intelligatur. † Hoc tamen falsum esse ostendimus numero 84. capit. 1. Alij autem putant candelabrum moueri de loco suo, cum Ecclesiæ cura, & gubernatio episcopo illi aufertur, & alteri datur, vt Rupertus, & Thomas. Verum hæc expositio non videtur cum verbis congruere, quia Ecclesia tunc non mouetur, sed episcopus, atque ideo potius dicendum erat: Mouebo te de candelabro tuo. Aliquantò probabilius Victorinus, qui exposuit, Mouere candelabrum, Spargere plebem. Sed quis credat fugandos tunc, aut spargendos fuisse Ephesios? Mihi non videtur candelabrum ita nunc accipi vt prius, cùm septem candelabra septem Ecclesias esse dicebamus. Sed vt infra accipit, capit. 11. cum de duobus prophetis ait: *Hi sunt duæ oliuæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes:* & vt Dominus accepit Matth. 5: *Nemo accendit lucernam, & ponit eam sub medio, sed super canadelabrum, vt luceat omnibus, qui in domo sunt.* Candelabrum ergo dicitur hoc loco officium episcopale, siue dignitas, aut locus eminens, in quo episcopus, tamquam lucerna, positus erat, vt luceret omnibus, qui erant in Ecclesia. Aut etiam (quod in idem redit) episcopus cum dignitate sua dicitur candelabrum, quod positum
7 erat in Ecclesia, vt lucem alijs præberet. † Mouere autem candelabrum de loco suo, est episcopo dignitatem ad ere episcopalem, & ea, per quæ lucere solebat, vt verbum doctrinæ, exempla virtutum, dona, quibus illustrari à Deo solebat. Dignitas adimi poterat per mortem, aut per populi voluntatem, & per inimicorum persecutionem. Ea, quibus lucebat, adimi poterant manente etiam vita, & episcopatu. Itaque *Mouebo candelabrum tuum de loco suo,* nihil est aliud, quàm, Mouebo te, vt exposuit Haymo.

Cande-labrum.

Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum. Diuinus sermo ita terret, vt simul alliciat, & cum Deus nobis irascitur, ita irascitur, vt patrem se esse non obliuiscatur, sed illud fiat: *Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis.* Rem dixerat grauem, atque asperam auditu: *Mouebo candelabrum tuum de loco suo,* sed cõtinuò acerbitatem temperauit: *Nisi pœnitentiam egeris.* Deinde ne abundantiori tristitia absorberetur episcopus, commemorat etiam eius factũ, quod sibi gratissimum fuisse significat, vt non se penitus Deo displicere existimet. Hoc, inquit, habes, quo mihi placeas, quòd odisti facta Nicolaitarũ. Epiphanius lib. 1. Cõtra hære. Hæresi 25. legit: *Habes autem quod boni:* in Greco autem, & apud Aretham, ita legitur, vt nostra habet Trans-
8 latio. † Nicolaus vnus fuit de septem diaconis electis ab Apostolis Act. 6. Antiochenus erat origine, & proselytus. Qui cum ad vxorem redijsset formosam, à qua se religionis causa continuerat, erubescens se victum fuisse libidine, affirmare cœpit, nisi quis Veneri se singulis diebus daret, participem vitæ æternæ fieri non posse.

Vers. 6.

Hab 3.

Nicolaus, & Nicolaitæ.

Atque ex eo orti ſunt hæretici turpiſſimarum libidinum autores, vt
Gnoſtici, Ebionitæ, & Epiphanis ſectatores, de quibus Apoſtolus
ait Epheſ. 5: *Et nolite communicare operibus infructuoſis tenebrarum, ſed
magis redarguite, Quæ enim in occulto ſunt ab ipſis, turpe eſt & dicere.* Om-
nia ex Epiphanio loco citato, cui & Philaſtrius aſſentitur in eo, quod
illum hæreſis facit autorem. Euſebius verò libr. 3 Hiſtor. Eccle. cap.
29. & Niceph. libr. 3. capit. 15. ex Clemente Alexandrino in 3. libr.
Stromatum hoc de eo ſcribunt: Cum ei ab Apoſtolis obiecta fuiſſet
zelotypia, vxorem in medium produxiſſe, ac ſiquis vellet eam ha-
bere permiſiſſe. Vnde vxores communes eſſe debere docebant Ni-
colaitæ.† At Clemens Alexandrinus quem ipſi citant, in lib. 3. Stro- 9
matum, non longè à principio, nequaquam autorem hæreſis, aut
fautorem libidinis facit Nicolaum, ſed eos, qui eius factum dictúm-
que inconſideratè ſequentes impudenter, effuſéque fornicaban-
tur, id eſt, Nicolaitas. Et ſubdit: *Ego autem audio Nicolaum quidem nul-
la vnquam alia, quàm ea, quæ ei nupſerat, vxore vſum eſſe, & ex illius libe-
ris filias quidem conſenuiſſe virgines, filium autem permanſiſſe incorruptum.
Quæ cum ita ſe habeant, vitij erat depulſio, atque expurgatio in medium
Apoſtolorum circumactio vxoris, cuius dicebatur laborare zelotypia.* Deinde
quoniam hæretici dicebant eum dixiſſe, vti oportere carne: ita id
Clemens interpretatur: Et continentiam à voluptatibus, quæ mag-
no ſtudio parantur, docebat illud, Vti carne, hoc eſt exercere car-
nem. Neque enim, vt exiſtimo, volebat Domini præcepto conue-
nienter, duobus dominis ſeruire, voluptati, & Deo. Auguſtinus etiã
in libr. de Hæreſibus cap. 5. videtur eum excuſare: *Iſte, (inquit) cum
de zelo pulcherrimæ coniugis culparetur, velut purgandi ſe cauſa permiſiſſe
fertur, vt ea, qui vellet, vteretur. Quod eius factum in ſectam turpiſſimam ver-
ſum eſt, qua placet vſus indifferens fœminarum. Hi, neque ab his, quæ idolis
immolantur, cibos ſuos ſeparant, & alios ritus gentilium ſuperſtitionum non
auerſantur, &c.*

Verſ.7. *Qui habet aurem, audiat.*† Non hoc refertur ad ea, quæ epiſcopo 10
ſcripta ſunt, vt putauit Arethas, ſed ad ea, quæ mox omnibus Eccle-
ſijs ait: *Vincenti dabo edere de ligno vitæ, &c.* Atque idem poſteà vide-
bimus in quibuſdam alijs, prius enim angelo loquitur, deinde ali-
quid addit, quod ab omnibus Eccleſijs audiri velit, vel ab omnibus
alicuius Eccleſiæ. Aurem autem intelligit Spiritualem: paratam ad
intelligendum, & ad obediendum: ſicut Matth. 13: *Qui habet aures au-
diendi, audiat.* Vbi Hieronymus ait: *Prouocamur ad dictorum intelligen-
tiam, quoties his ſermonibus commonemur.* Et Beda in cap. 4. Marci: *Aures
audiendi aures ſunt cordis, & ſenſus interiores, aures obediendi, & faciendi
quæ iuſſa ſunt.*

Verſ.7. *Quid ſpiritus dicat.* Τὸ πνεῦμα, Spiritus ſanctus, qui per prophetas
loquitur.

Verſ.7. *Vincenti dabo edere.* Aperit quò tendant omnia, quæ dicit: eò nem-
pe, vt Chriſtiani fortiter omnia pro Chriſti nomine perferant. Vin-
centem

centem vocat eum, qui periculis, & laboribus, & cruciatibus minimè cedit, nec flecti potest vt à Christo recedat, & Diaboli tentationes superat, & Nicolaitas execratur.

11 *De ligno vitæ.* † Lignum vitæ posuit Deus in medio paradisi Gen. 2. vt ex eo qui ederent semper viuerent. Inde quidquid nobis vitam præbet immortalem, lignum vitę vocari solet apud Salomonem. De Sapientia ait Prouerb. 3. *Lignum vitæ est ijs, qui apprehenderint eam, & qui tenuerit eam, beatus.* Et cap. 11. *Fructus iusti lignum vitæ:* quia iustus verbis & factis suis alios ad virtutem excitat, & vitam eis præbet. Et capit. 15: *Lingua placabilis lignum vitæ:* quia tollit rixas, & dissensiones, & sedat iratos animos. De vita etiam mortali dicitur, vt capite decimotertio: *Spes, quæ differtur, affligit animam, lignum vitæ desiderium veniens.* Nunc ergo lignum vitæ dicitur Deus, qui clarè visus vitam præbet immortalem. Et sicut paradisus terrestris figura fuit cœli: ita lignum vitæ figura fuit Dei, ex quo qui edunt, id est, qui eum clarè vident, semper viuunt. Dicitur autem esse in medio paradisi, id est, in paradiso, quia non vescimur hac arbore in terra, sed in cœlis. Hinc Apocalypsis vigesimosecundo scriptum est. *Beati qui lauant stolas suas, vt sit potestas eorum in ligno vitæ,* id est, Beati qui peccata pœnitentiâ, & bonis operibus delent, vt possint Dei visione frui. Et paulò ante: *Ex vtraque parte fluminis lignum vitæ afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum,* quia nunquam tędium diuinæ visionis beatos capere potest, sed quouis tempore ita illis iucunda est, ac si tunc ea frui inciperent, semper videntur noui fructus. Vers. 7. Lignũ vitæ.

12 *Hæc dicit primus, & nouissimus.* † Cur hæc dicat, ex sequentibus, vt iam monuimus, intelligitur: Ait enim: *Ecce missurus est Diabolus aliquos ex vobis in carcerem, &c.* Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ, qui vicerit non lædetur à morte secunda. Vt igitur tam episcopus Smyrnæ, quàm eius populus læti certarent, & spe resurrectionis accenderentur, rectè ait se esse primum, & nouissimum, qui omnes sit iudicaturus, & redditurus præmia pro meritis, vitámque perennem ijs daturus, qui corporis vitam amiserint. Atque id exemplo suo manifestum facit, qui aliquando mortuus, sed breui tempore: & paulò post resurrexit, numquam moriturus. Vers. 8.

Scio tribulationem tuam: Christianos qui erant Smyrnæ persequebantur Iudæi, & affligebant, & spoliabant, sicut & ad Thessalonicenses scribit Apostolus de iis qui ex Iudaismo crediderant: *Vos enim imitatores facti estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu: quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis, qui & Dominum occiderunt Iesum, & prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur, &c.* Propterea nunc ait Apostolus: Scio quàm grauiter afflictus fueris, scio *paupertatem tuam,* id est, scio te bonis tuis spoliatum fuisse à Iudæis. Quod Vers. 9. 1. Thes. 2.

autem ſequitur, *Sed diues es*, per parentheſin legendum eſt, id eſt, Quamuis te bonis ſpoliauerint, & ad paupertatem redegerint, non pauper es, ſed diues, quoniam pro temporalibus bonis ſpiritualibus diuitijs auctus es.

Verſ. 9. *Et blaſphemaris. &c.* † Multa aduerſum te maledicta, & conuicia iactant. In Græco, & apud Aretham ita legimus: *Scio tribulationem tuam, & paupertatem. (ſed diues es) & blaſphemiam eorum, qui dicunt ſe Iudæos, &c.* Sed ſenſus eſt idem. 13

Verſ. 9. *Qui ſe dicunt Iudæos.* Qui ſolo nomine ſunt Iudæi, re enim vera non ſunt, cum Deum Chriſtum non confiteantur, quem prædicauerunt, & coluerunt veteres patriarchæ, & prophetæ. Ita etiam Paulus Rom. 2. *Non enim qui in manifeſto Iudæus eſt, nec quæ in manifeſto eſt in carne circumciſio: ſed qui in abſcondito Iudæus eſt, & circumciſio cordis in ſpiritu, non litera.*

Verſ. 9. Synagoga. *Sed ſunt Synagoga Satanæ.* Synagoga collectio, vel congregatio dicitur, hoc nomen habebat populus Iudæorum, quia ex omnibus populis ipſe vnus collectus, & cógregatus erat, vt eſſet populus Dei. Atque olim quidem Synagoga Dei dicebatur, ſed poſtquam Chriſtum repulit dicens: *Non habemus regem, niſi Cæſarem*, & Dei populus eſſe deſijt, a Diaboló que poſſeſſus eſt. Synagoga Satanæ dicitur: vt etiam legimus Apoc. 3. *Ecce dabo de Synagoga Satanæ, qui dicunt ſe Iudæos eſſe, & non ſunt: ſed mentiuntur.* † Hoc autem quod Euangeliſta prędicit de perſecutione Iudæorum in Smyrnæos, & gentilium, beato Polycarpo martyre epiſcopo Smyrnę cótigit (vt manifeſtè videmus apud Euſebium lib. 4. Hiſt. Eccl. c. 15.) ſub Marco Aurelio Vero, & Antonino eius filio, & Lucio Aurelio Commodo. Quo tempore (vt ait Euſebius) maximis perſecutionibus Aſiam quatientibus Polycarpus vitam martyrio finiuit. Ex quo exiſtimo epiſcopum Smyrnę, quem hic Iohannes collaudat, & ad quem ſcribit, fuiſſe ſanctum Polycarpum, quoniam Hieronymus in eius vita, & Nicephorus li. 3. ca. 2. referunt eum ab Apoſtolo Iohanne ordinatum fuiſſe epiſcopum Smyrnę. Scimus etiam in perſecutione Traiani iam tum eum epiſcopatum eiuſdē vrbis adminiſtraſſe, vt ex Epiſ. 8. Ignatij martyris conſtat, qui in perſecutione Traiani paſſus eſt, vt autor eſt Euſebius in Chronicis, & Hieronymus in Catalogo eodem ſcriptorum. Nicephorus etiam ait loco citato, tertio anno Traiani paſſum fuiſſe Ignatium.

Ioan. 19. [marginal note beside "Non habemus regem"]

14 [beside "Hoc autem quod Euangeliſta prędicit"]

Verſ. 10. *Ecce miſſurus eſt Diabolus aliquos ex vobis in carcerem.* Ita videmus apud Euſebium li. 4. Hiſt. Eccl. cap. 15. & apud Niceph. libr. 3. cap. 36.

Verſ. 10. *Vt tentemini.* Vt varijs cruciatibus probemini. Ambroſius: *Vt tentemini vtrū timore pœnarum à fide cadere: an pro amore Chriſti mori delibereτis.*

Verſ. 10. *Et habebitis tribulationem diebus decem.* † Hic plerique expoſitorum ad myſticos ſenſus confugiunt. Ambroſij ſenſus ſatis literæ conuenit, ſi certum eſſe quod tradit, doceret ex hiſtoria. *Tempus,* (inquit) *quo hæc perſecutio crudelius ſæuitura eſſet, demonſtrat.* Sed cùm mos ſcri- 15

pturæ

pturæ ſit, vt quibuſdam certis numeris vtatur pro incertis (vt habe- Decem
mus ex quinta regula Tyconij apud Auguſtinũ li. 3. de Doct. Chriſt. pro mul-
cap. 35.) vt tria, ſeptem; cùm ſciamus etiam ex his eſſe numerum de- tis.
narium, qui pro multitudine ponitur, & Decies pro Sępe, vt Gen. 31: *Sed & pater veſter circumuenit me, & mutauit mercedem meam decem vicibus.* & Ibidem: *Immutaſti quoque mercedem meam decem vicibus,* 2. Regum. 19: *Decem partibus maior ego ſum apud regem:* Iob. 19: *En decies confundiſtis me;* Diebus decem nihil eſt aliud, quàm diebus multis.

Et dabo tibi coronam vitæ. Pro præmio tui laboris, & pro corona tui Verſ. 10.
certaminis accipies vitam æternam. Metaphora enim ſumitur à cer- Corona
tantibus, 1. Cor. 9. *Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus ſe ab-* vitæ.
ſtinet: & illi quidem vt corruptibilem coronam, accipiant, nos autem incorruptam. Et 2. Tim. 2: *Nam & qui certat in agone, non coronatur, niſi legitimè*
16 *certauerit.* † Poſſumus etiam interpretari coronam vitæ, coronam viuentem, quæ ſemper manet, nec tempore corrumpitur, ſicut dixit Paulus: *Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Ita intelligendum videtur illud. 1. Ioh. 2: *Omne quod eſt in mundo, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ſuperbia vitæ.* id eſt, ſuperbia manens ſemper, & nunquam deficiens. Verùm, etiam ſi ita intelligamus, ſemper eadem Metaphora certãtium manet in corona. Quod de hoc loco diximus, & de illo Iaco. 1. dictũ eſt: *Quoniam cũ probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromiſit Deus diligentibus ſe.*

Non lædetur à morte ſecunda. Prima mors eſt corporis, ſecunda ani- Verſ. 11.
mæ, cum æternæ damnationi traditur. Apoc. 20: *Et infernus, & mors miſſi ſunt in ſtagnum ignis. Hæc eſt mors ſecunda.* Et cap. 21: *Pars illorum erit in ſtagno ardenti igne, & ſulphure, quod eſt mors ſecunda:*

Qui habet romphæam, Id eſt gladium, ita enim vertit noſter inter- Verſ. 12.
pres cap. 1: *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat.* Gręcè vtroque in loco eſt, Romphæa. Cur autem nunc dicat: *Qui habet romphæam, &c.* intelligitur ex eo, quod ait poſteà: *Siquominùs, veniam tibi citò, & pugnabo cum eis in gladio oris mei:* vbi etiam eſt in Græco, Romphæa.

17 *Scio vbi habitas, vbi ſedes eſt Satanæ.* † Pergamum ſedem Satanæ Verſ. 13.
vocat, quoniam multi erant in illa ciuitate, qui Chriſtum oderant, Satanas
& Chriſtianis aduerſabantur: nam ab odio, & ab aduerſando (id enim Hebręis ſignificat שטן) dictus eſt Satanas (vt latiùs expoſuimus in cap. 3. Zachariæ. num. 6. in illud: *Et Satan ſtabat à dextris eius*) & ideò hic Diabolus Satanas dictus eſt ab eo, quod in illis efficiebat, vt cum dixit: *Sed ſunt Synagoga Satanæ.* Hos autem Iudæos fuiſſe arbitror, quos ſupra vocauit Synagogam Satanæ, & fortè cum illis gentiles etiam iungebantur. Collaudat igitur Epiſcopum, quòd inter impios, & Chriſti nomini aduerſantes poſitus, nequaquam fidem deſeruerit, aut minis ceſſerit, ſed tenuerit fortiter nomen Chriſti, nulla ratione vel ad Iudaiſmum, vel ad Gentilitatem transferri ſe ſinens. Pro *Tenes nomen meum,* eſt κρατεῖς, quo verbo vtitur in-

ſra in hoc capite: *Tamen id, quod habetis, tenete donec veniam:* & ca. 3: *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.*

Verſ. 13. *Et in diebus illis Antipas teſtis meus.* Oratio videtur imperfecta, & pẽdens, non enim dicit quid illis diebus fecerit Antipas, qui occiſus eſt. In Græco integrior eſt, ita enim habet. *Et in diebus, in quibus Antipas teſtis meus fidelis, qui occiſus eſt apud vos.* † Ex his ſenſum tenemus, ſi 18
tamen intelligamus nõ incipi hinc nouam ſententiam, ſed pertinere hæc verba ad præcedentia: ac ſi diceret, Et non negaſti fidem meam, etiam illis diebus, in quibus magis ſæuiebant minæ, & cruciatus inimicorum, quibus Antipas teſtis meus fuit, qui occiſus eſt à perſecutoribus. Noſtra autem tranſlatio, etiam ſi nihil in ea immutemus, eumdem ſenſum reddit in hunc modum: Et in diebus illis Antipas teſtis meus, ſcilicet fuit, qui occiſus eſt apud vos, & tamen cum tunc crudeliùs graſſaretur perſecutio, ita vt Antipas etiam occideretur, tu fidem meam non deſeruiſti. De Antipa nihil in Eccleſiaſticis hiſtorijs reperio: Arethas hæc de eo ſcripſit: *Antipas teſtis Pergami tulit teſtimonium, cuius in hunc vſque diem ſeruatur martyrium: cùm multa liberè locutus fuiſſet aduerſus inſidiatores, & quantum in ipſo fuit, vſque ad mortem proceſſit, &c.* Pergami epiſcopum hunc fuiſſe tradunt, & eius martyrium Metaphraſtes Simeon ſcripſit, qui ad extremam eum ſenectutem perueniſſe dicit, & cum res Chriſtianorum propter Domitiani perſecutionem magno in diſcrimine verſarentur, nullo timore captum ſæpius in publicum prodijſſe, & inter crudeliſſimorum tortorum minas intrepidè ſinceram fidei doctrinam, ac Chriſti laudes prædicaſſe Ita Chriſtianis præſidio, dæmonibus terrori erat, qui ab ipſo ſe fugari, & ſacrificijs ſuis priuari fatebantur. Quare à præfecto vrbis captus, & in Chriſti confeſſione generoſè perſiſtens ad Dianæ templum tractus, & in bouem æneum quem multo ante igne inflammauerunt, coniectus, vitam in gratiarum actione, precibúſque finiuit. Et tanta (inquit Simeon) præſtitit virtute, vt locus hic, vbi martyrium pertulit, in hodiernum vſque diem miraculis excellat, & magnæ in eo fiant curationes, &c. Eius etiam meminit Romanum Martyrologium, idémque de martyrio eius ſcribit, quod ab Eccleſia tertio Idus Apriles celebratur. Conſtat certè eum illuſtrem admodum martyrem extitiſſe inter Pergamenos, quandoquidem eius nunc meminit Euãgeliſta, & martyrem fidelem vocat, & quidem cum duplici articulo, vt adnotauimus. cap. 1. num. 25. & 26.

Antipas martyr illuſtris

Antipæ martyrium

Verſ. 13. *Vbi Satanas habitat.* Inſtigantibus etiam Iudæis occiſus fuiſſe videtur, quos vocauit Synagogam Satanæ, id eſt, congregationem Satanæ, videlicet quia in eis habitabat Satanas.

Verſ. 14. *Sed habeo aduerſum te pauca.* † Hic in Græco eſt, Pauca, quemad- 19
modum & paulò poſt, vbi ait: *Sed habeo aduerſum te pauca, quia permittis Iezabel, &c.* intelligit autem Pauca dicenda.

Verſ. 14. *Quia habes illic tenentes doctrinã.* Inter tibi creditos fideles ſunt quidam ſequentes doctrinam Nicolaitarũ, quos tu pateris, nec ſtudium adhibes,

adhibes,quod debebas,vt ex ecclesia pellantur, ne noceant ceteris.

Tenentes doctrinam Balaam. Cum Balaam in gratiam Balac regis Vers.14.
Moab cuperet maledicere populo Dei,& Deo prohibente nó posset,consilium regi dedit, vt elegantis formæ mulieres exire iuberet ad Hebræos, quarum amore illecti comederent de animalibus immolatis diis earum,& fornicati sunt. Mos enim erat gẽtilium edere Gẽtiles de iis, quę immolabãt idolis edebant.
de iis,quę diis suis immolarent,vt passim apud Homerum videmus, & in sacrificio Euandri apud Virgil.8 Æneid.Ex quo illud Deute. 32:*De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum.* Historia est in lib.Num.c.24.& 25.De quo Psal.105. *Et initiati sunt Beelphegor,& comederunt sacrificia mortuorum.* Hoc autem consilio Balaam factum esse apertè docet hic Ioãnes, quod ille cognouerat ex traditione Hebræorum, ita enim docebant, vt videmus apud Iosephum lib.4.Antiqu.c.6. cognouerat etiam ex Scriptura quę id subindicat.Nam.Num.24.dixit Balaam: *Verumtamen pergens ad populum meum dabo consilium, quod populus tuus populo huic faciat extremo tempore:* Et Michæas c.6.ait: *Popule meus, memẽto quæso quid cogitauerit Balac rex*
20 *Moab,& quid responderit ei Balaam filius Beor.* † Merito autem eos, qui tenebant doctrinam Nicolaitarum, appellat tenentes doctrinã Balaam, quoniam sicut Balaam auctor fuit vt Hebræi ederent de immolatis Beelphegor, & fornicarentur cum alienigenis mulieribus: ita Nicolaitæ liberè fornicari cum omnibus permittebãt,& vxores volebant esse communes, atque idolothyta comedere iubebant, quod Apostoli prohibuerant Act.15.

Mittere scandalum. Id est,vt mulieres mitteret,quę forma sua scan- Vers.14.
dalo essent Hebræis,& in peccatum inducerent.

Edere,& fornicari. Id est,vt ederent,& fornicarẽtur.In Græco est Vers.14.
φαγεῖν εἰδωλόθυτα,id est,edere idolothyta,quod apertiùs est.

Similiter age pœnitentiam. Age pœnitentiam,quemadmodũ & Epi- Vers.16.
scopo Ephesi agere præcepi,vt interpretatur Ambrosius.In Græco nunc legimus:*Tenentes doctrinam Nicolaitarum,quod odi,* ὃ μισῶ. Et statim μετανόησον.id est,age pœnitentiam,noster autem interpres legit sine dubio pro ὃ μισῶ, ὁμοίως,id est,similiter,vt etiam hodie habent nonnulli Græci codices.Et aduerbium *similiter*,potest adiungi præcedentibus: ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum similiter. Deinde noua sententia incipit. *Pœnitentiam age.* Probabilior tamen lectio est. Similiter age pœnitentiam, quam sequuntur Ambrosius,Haymo,Primasius,Rupertus,Anselmus. Arethas non indicat quid legerit: in eius tamen codice Latino ponitur Aduerbium, *similiter*,& adiungitur præcedentibus. Sed siue hoc, siue illo modo legamus,nihil ferè refert ad sensum.

21 *Si quominus.* εἰ δὲ μή. † Si autem non agis. Superiùs vertit: *Sin au-* Vers.16.
tem,venio tibi,&c. Ex quo intelligitur illud Ioan.14:*In domo patris mei mansiones multæ sunt.Si quominus dixissem vobis,*id est,si ita nõ esset, ego vobis dicerẽ.Vbi Erasmus vertit: Quod si secus esset,dixissẽ vobis.

Verſ. 16. *Veniam tibi citò.* Veniam vt te ob negligentiam puniam, quod iam intelligitur ex eo, quod ſupra dixit: *Sin autem veniam tibi, & mouebo candelabrum tuum de loco ſuo.*

Et pugnabo cum illis. Tuos, qui doctrinam ſequuntur Nicolaitarũ, ſententia mea feriam, & ſupplicio afficiam. Rectè gladium hic vſurpauit, ſiue ad Balaam reſpiciat, ſiue ad filios Iſraël, quibus ille ſcandalum poſuit. Nam Balaam angelus apparens, & ſtrictum gladium tenens cõminatus eſt mortem Num. 22. niſi à maledicẽdo abſtineret. At quoniam, & ſi non maledixit, cõſilium tamen dedit regi Balac, quo illos perderet, poſteà ab Iſraelitis gladio interfectus eſt: nã in vltione de Madianitis ſumpta ſcriptum eſt Num. 31: *Balaam quoque filium Beor interfecerunt gladio*, vt benè a Ruperto adnotatum eſt. Iſraelitæ quoque qui comederunt, & fornicati ſunt cum mulieribus Madian, gladio perierunt. Num. 25.

Verſ. 17. *Vincenti.* Caſtum ſe, & immaculatum ſeruanti ab impudicitiis Nicolaitarum. 22

Verſ. 17. Manna. *Dabo Manna abſconditum.* Manna cibus eſt de cœlo datus filiis Iſrael omnium ciborum ſapores continens, quo ante illud tempus vſi non fuerant, & videntes admirati ſunt, atque dixerũt: Manhu, id eſt, Quid hoc? Exo. 16. Significat autem internã dulcedinem, qua Deus mirabiliter paſcit electos, & omni ſuauitate replet, ita vt ipſi mirentur, & dicant, *Quid eſt hoc?* Quod etſi in hac vita ex parte incipiat, & de ea quoque quadam tenus intelligatur, plenè tamen, & integrè datur in futura vita, & de ea potiſſimùm Ioannes loquitur. Abſconditum autem vocat Manna, quoniam non omnibus datur, ſed reſeruatur electis, ſicut legimus Pſal. 30: *Quàm magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abſcondiſti timentibus te?* Meritò autem ſpernẽtibus impuras carnis voluptates cœleſtium promittit dulcedinem, & idolothyta comedere nolenti meliorem cibum pollicetur.

Verſ. 17. Calculorũ vſus. *Et dabo ei calculum candidum.* Qui Latinè ab interprete calculus dicitur, Græcè ab Euangeliſta dicitur ψῆφος. Calculorum autem, ſiue 23
ψήφων, duplex erat vſus apud veteres, eis enim vtebantur ad computandum, & ad ſuffragia ferenda. Iudices albis calculis vtebantur ad abſoluendum, nigris ad condemnandum. Prior calculus dicebatur ψῆφος σώζουσα, id eſt, calculus ſeruans, poſterior, ψῆφος καθαιροῦσα, id eſt, auferens, ſiue condemnans. Inde apud Græcos calculum albũ mittere pro Abſoluere, nigrum calculum mittere pro Damnare. Quæ annotant, & confirmant Budæus in Commentariis linguæ Græcæ, & Eraſmus in Prouerbio: Album calculum addere. Ouidius lib. 15. Metam. ferè initio:

Mos erat antiquus niueis atriſque lapillis,
His damnare reos, illis abſoluere culpa.
Tunc quoque ſic lata eſt ſententia triſtis, & omnis
Calculus immitem demittitur ater in urnam.

A comp

A computatione, quę calculis fiebat, orta est prouerbialis locutio Ad calculos vocare, siue reuocare, id est, exiliter, & exacte subducere rationem. Mos etiam veterum fuit fœlices dies albis lapillis numerare, nigris infœlices, vt Persius docet cum ait: Satyra. 2

Hunc Macrine diem numera meliore lapillo,

Qui tibi labentes apponit candidus annos.

Hunc morem a Thracibus fuisse desumptum scribit Plinius lib. 7. c. 4. fuisse etiam Cretensium docet Acro, & Porphyrio in Horatij Oden. 36. libr. 1. Carminum, atque id esse volunt, quod ibi dixit Horatius:

Cressa ne careat pulchra dies nota.

Romani certè creta notabant, ad quod Lambinus pertinere mauult quod retulimus ex Horatio. Vide Erasmum in Prouerbio: Cre-
24 ta notare. † Quoniam igitur Ioannes Christianis scribebat è Gentilitate conuersis, & mores Græcorum scientibus, more Græcorum loquitur, & *Calculum candidum* vocat diem fœlicem. *Dabo calculum candidum*, id est, vitam fœlicem, & plenam veris voluptatibus, quæ albo lapillo signetur, & in hac vita incipiat, sed plenè in futura possideatur, vel (quod melius, & germanius arbitror) vincenti, & nequaquam cedenti Nicolaitarum turpitudini, ego calculum candidum apponam, id est, dignus à me vitæ æternæ iudicabitur, reliquos damnabo, qui eis paruerint. Arethas aliter exponit: *Posuit* (inquit) *hoc loco calculum candidum, quod is notus esset ab ijs, qui in theatris, ac stadijs certabant, & vincentibus tradebatur.* Cuius ego sentētiam, si verum sit quod dicit, calculum candidum tradi solitum victoribus, valdè probandā censeo. Idem dico de eo, quod Sixtus scribit lib. 2. Bibliothecæ sanctæ. V. Calculus, apud ethnicos victoriarum dies publicis fastorum tabulis inscriptos, cōsueuisse candido lapillo prænotari, quò clariùs à cæteris diebus discernerētur. Sed neutrum, vt opinor, probari poterit. Ex Græci, ac Latini nominis significatione planum fit errare eos, qui calculum candidum carbunculum, aut gemmam interpretantur, alioqui non ignobiles auctores.

25 *Et in calculo nomen nouum scriptum.* Inde hoc ductum videtur, quod *Vers.* 17. fortè nomina absoluendorum, aut damnandorum scribebātur olim in calculis, aut certè (vt Erasmus inquit) nomen eius, cui in comitiorum suffragiis fauebatur, in calculo scribebant. Nomen hoc, quod se daturum promittit, est, vt ego existimo, Filius (id est, heres) Dei, quo nomine beati omnes appellantur. Et nouum dicitur, quia antè tempus quo beatitudinem consequuntur, illud non habebant, licet enim antea ob spem, & quia cœlesti lauacro regenerati erant, filij Dei dicerentur, nunquam tamen dicti sunt filij, eo modo, quo perfectissimè nomen filij dicitur in iis, qui adoptantur, cum iis datur, qui iam paterna hereditate potiuntur: quomodo Ioannes dixit: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri, ijs, qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed*

Filius Dei dupliciter dicitur.

ex Deo nati sunt. Si enim ex Deo nati sunt, iam filij sunt, secundùm spem heredes. Quomodo autem iis, qui iam filij sunt Dei, potestatem dedit vt filij Dei fierent: nisi quia dedit eis vt possent perfectissime filij fieri, sicut illi filij sunt, qui iam non spe, sed re ipsa paternorum bonorum heredes fiunt? id est, Dedit illis potestatē consequendi æternam hereditatem. Ita filij dicti sunt Luc. 20: *Neque nubent, neque ducent vxores, neque vltra mori poterunt, æquales enim angelis sunt, & filij sunt Dei.* Et Rom. 8: *Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat:* quod in eundem locum Ioannis adnotauimus. Hoc nomen nemo scit quid valeat, quantum boni comprehendat, quantæ dignitatis, & fœlicitatis sit, nisi qui accipit. 1. Ioan. 3: *Nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus*, id est, Non potest ab homine cognosci quantum boni lateat in hac appellatione filiorum Dei. Res nomen habent ab eo quod sunt, & à bono, quod quisque habet, nominatur. Cùm ergò nouo modo erimus filij Dei adeuntes promissam hereditatem, tunc nouum nomen habebimus ab eo, quod

Nouum tūc esse incipimus. † Nouum enim dicitur quod innouatur, & quod 26
nouo modo incipit. Ioan. 13: *Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos, &c.* Vetus quidem erat mandatū dilectionis, sed secundùm illum modum, *sicut dilexi vos, &c.* nouū est, vt Cyrillus docet, & communis expositio. Ita Ioan. 1. Ep. c. 2. idem mandatum, & vetus esse dicit, & nouum. Ita etiam Isai. 65: *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora.* Omnia, quę dicta sunt, cōfirmantur ex Isai. 62. vbi Ecclesiæ dicitur: *Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominabit.* Hoc autem nomen est Ecclesia, vt ibi Hieronymus, & alij tradunt, quod tamen sæpè in veteri testamento inuenimus: sed nouo modo haberi cœpit post Christi aduentum, quoniam populus fidelis habuit quod ante non habebat. Et hoc præmium satis aptum spernenti fœdas Nicolaitarum voluptates, vt ei Christus tamquam impolluto, & sibi simili calculum seruatorem apponat, & filium Dei eum appellet, & coheredem suum, atque inter ceteros suum libenter agnoscat.

Versu. 18 — An tēpore Ioannis fuerit Ecclesia Thyatiræ.

Et angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe. Ex hoc loco hęretici contendunt reijciendā esse Apocalypsin, nec esse Ioannis Apostoli, quoniā quo tempore ipse scribebat, nulla erat Ecclesia Thyatiræ. Cui obiectioni ita respondet Epiphanius lib. 2. Hæresi 51. prope finem, vt nō affirmet tempore Ioannis fuisse Ecclesiam Thyatiræ, sed dicat eum propheticè prædicere statū futurum illius Ecclesiæ grassante in eam hæresi Phrygastarum. Quare quod statim dicit Ioannes de muliere Iezabel, dictum esse vult Epiphanius de Priscilla, & Maximilla, & Quintilla, quę dicebant se esse prophetides, & Thyatirenos deceperunt. † Ego breuiùs, ac faciliùs respōdebo, mentiri impudēter hære- 27
ticos, nec enim argumento vllo probant quod dicunt. Nos autē argumēta habemus satis idonea. Primū, in ceteris ciuitatibus, ad quas scribit Ioannes, nemo dubitat Ecclesias fuisse cū ipse scribebat, cur

ergo Thyatiræ fuiſſe negabimus? Et cum in ceteris ſcribat ad epiſcopos, qui tunc erant, eodémque ſtylo ſcribat ad epiſcopum Thyatiræ, cur alio modo interpretabimur quod ſimiliter ſcribitur? Secundo, Multò ante quàm Iohannes ſcriberet hæc, crediderat mulier Thyatirena Lydia purpuraria prædicante Paulo Philippis, vt legimus Act. 16. Et poſteà Iohannes in Aſia minore prædicauit, & ciuitates illas vicinas Thyatiræ conuertit ad Euangelium: cur ergo idem non dicamus de Thyatira? præſertim cum Iohannes vſque ad tempora Traiani manſerit in Aſia, & omnes Aſiæ fundauerit, & rexerit Eccleſias, vt Euſebius lib. 3. Hiſto. Eccl. cap. 23. probat ex Irenæo, & Clemente Alexandrino, & Hieronymus docet in Catalogo. Præterea Tertullianus lib. 4. contra Marcionem propè principium, has ſeptem Eccleſias Apocalypſis appellat alumnas Iohannis, quòd in ipſis docuerit, & eas conuerterit, atque inſtituerit.

28 *Hæc dicit filius Dei, qui habet oculos tamquam flammā ignis.* Quæ nunc *Verſ.* 18.
dicit ex iis: quæ poſtea ſcribit, intelliguntur. Mina eſt prophetica: *Ecce ego mitto eam in lectum, & qui fornicantur cum ea, in tribulatione maxima erunt niſi pœnitētiam egerint ab operibus ſuis, & filios eius interficiam in mortem, &c.* Et poſteà: *Et dabo illi poteſtatem ſuper gentes, & reget eas in virga ferrea, & tamquā vas figuli confringentur, ſicut & ego accepi à patre meo.* Quoniā igitur hæc dicturus erat, & ſe ſcrutari corda, & renes, quod proprium Dei eſt, meritò ſe filium Dei appellat, vt ſapientiam, & poteſtatem patris habere intelligatur. Oculos habet vt flammam ignis, vt iram oſtendat in mulierē fornicariam, & in filios eius, & amicos. Pedes habet ſimiles aurichalco, ſiue Chalcolibano, de quo iam diximus, vt epiſcopum Thyatiræ conſoletur in afflictionibus, quas propter Chriſtum ferebat, doceatque illis puriorem eum fieri, & maiori gloria dignum: deinde quoniam hoſtes ſuos conculcaturus eſt, & confracturus tamquam vas figuli.

29 *Noui opera tua.*† Scio te multum pro fide laboraſſe contra impios, *Verſ.* 19.
fidémque & caritatē in omnibus oſtendiſſe, & in miniſterio epiſcopalis curæ ſtrenuè te geſſiſſe, & multa pro me pertuliſſe, nec defatigatum te fuiſſe in bonis operibus, ſed cum multa prius feceris initio tui epiſcopatus, plura etiam poſteà adeciſſe.

Quia permittis mulierem Iezabel. Id eſt, Non vteris in eam ſeueritate *Ver.* 20.
diſciplinæ, non eiicis eam ex Eccleſia, vt ceteris nō noceat. Quænam hæc fuerit, non conſtat. Quod enim Epiphanius lib. 2. Hæreſi 51. dixit fuiſſe Priſcillam, & Maximillam & Quintillam: non videtur probabile: tres enim illæ ſunt, & Iohānes de vna loquitur. Atque illæ quidem fuerunt poſt aliquot annos à morte Iohannis, ille autem de rebus ſui temporis agit. Intelligimus ergo mulierem fuiſſe in illa ciuitate, quæ prophetis videri volebat, vt eo nomine plures deciperet, cum re vera propheτis non eſſet, ſed inpura mulier, & libidinoſa, & Nicolaitarum ſectatrix: docebat enim fornicari, & edere de i-
30 dolothytis.† Hanc autem nobilem, & potentem fuiſſe, & ſancto-

rum persecutricem ex nomine Iezabel intelligimus, de quo. 3. Reg. 19. &. 4. Reg. 9. Beda: *Et specialiter fuisse conicitur mulier in supradicta Ecclesia docens memorata facinora, &c.* Multi hanc mulierem hæresin esse dicunt, at hæc mystica explanatio est: nam neque Iohannes nunc ita tectè cum Ecclesiis loquitur, sed apertius: neque hæresi conuenire possunt quæ sequuntur: *Et dedi illi tempus, vt pœnitentiam ageret, & non vult pœnitere à fornicatione sua, ecce ego mittam eam in lectum: &c.*

Vers. 21. *Et non vult pœnitere à fornicatione sua.* Fornicabatur hæc mulier, vt paulò ante dixit, & comedebat idolothyta, atque hæc eadē alios docebat, quod ipsum erat etiā fornicatio quædam spiritualis, iuxta quod Psal. 72. scriptum est: *Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te:* De vtraque igitur fornicatione intelligi potest, sed præsertim de corporis fornicatione, per quam multos corruperat, & qua, vt sibi liberè frui liceret, errores impios docebat.

Vers. 22. *Ecce ego mitto eam in lectum.* † Non de inferorum supplicio hoc intelligo, vt Beda, & nonnulli, sed de diuturno quopiam, & grauissimo morbo, quo mulier afflicta est, ita enim docet scripturæ locutio lectum ad morbos referens, vt 2. Reg. 13: *Cuba super lectum tuum, & languorem simula.* Et mox *Accubuit itaque Amnon, & quasi ægrotare cœpit.* 4. Reg. 1. *De lectulo super quem ascendisti, non descendes, sed morte morieris.* 1. Mach. 6: *Et commotus est valde, & decidit in lectum, & incidit in languorem præ tristitia.* 31

Lectus.

Vers. 22. *Et qui mœchātur cū ea.* Consortes intelligit vtriusque fornicationis.

Vers. 23. *Et filios eius interficiam in mortem.* Eius liberos ac domesticos, qui eius sceleribus præ ceteris fauent, morte dira feriam. Legendum est autem, *In morte, ἐν θανάτῳ* quod perinde est ac si diceret, Interfectione interficiam, quæ geminatio more Hebræorum ad amplificationem ponitur, & multùm auget, vt latiùs diximus in c. 1. Sophoniæ, nu. 5. & sequentibus, id est, omninò interficiam, & perdam, nec vllus ex eis reliquus erit.

Vers. 23. *Et scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutans renes, & corda.* † Haymo: *In renibus delectatio signatur concupiscentiæ carnalis, quia humanæ conceptionis semen de lumbis egreditur. In corde verò cogitationes exprimuntur, quæ de corde prodeunt, iuxta quod Dominus dicit: De corde exeunt cogitationes malæ, adulteria, fornicationes, &c.* Ita etiam Beda. In cordis interpretatione cōueniunt Ambrosius, & Anselmus. Sed renes Ambrosius abscondita peccata, Anselmus carnalia opera, interpretatur. Verùm quoniam sunt alij loci similes, quibus hæc interpretatio rectè conuenire non potest, vt statim indicabimus, alia quærenda est quæ omnibus apta, & germana sit. Intimas cogitationes, & intimos cordis affectus Cordis nomine intelligi in Scriptura notū est, eo quòd cor lateat, & in medio corporis sit, vt. 1. Reg. 16: *Homo enim videt ea, quæ parent, Dominus autem intuetur cor.* 1. Paral. 18: *Omnia enim corda scrutatur Dominus, & vniuersas mentium cogitationes intelligit.* Acto. 1: *Tu* 32

Matt. 5.

Cor.

Domine,

Domine, qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum.
33 † Idem sæpe in renibus significatur, ita vt non quasi sedes libidinis accipiantur, sed pro internis cogitationibus, & affectibus, quia renes valde abstrusi, & in medio corpore positi sunt. Prou. 23: *Fili mi, si sapiens fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum: & exultabunt renes mei, cum locuta fuerint recta labia tua*, Sap. 1: *Quoniam renum illius testis est Deus, & cordis illius scrutator est verus.* Iere. 12: *Prope es tu ori eorum, & longè à renibus eorum.* Ex quo intelligimus illud Psal. 15: *Insuper & vsque ad noctem increpuerunt me renes mei*, quod de Christo dicitur, vt patres exponunt, & verba sequentia indicant citata ab Apostolo Petro Act. 2. & à Paulo, Acto. 13 Hoc est: interiores animi mei cogitationes, & affectus semper mihi sancta, & laudabilia suggesserunt. Cum verò simul hæc duo ponuntur, amplificationis causa ponuntur more Hebræorum, vt idem significantia, ac si dicat Scriptura, nihil esse ita intimum, vt latere Deum possit, vt Psal. 7. *Scrutans corda, & renes Deus*, ad quem locum nunc allusit Iohannes. Iere. 11: *Tu autem Domine Sabaoth, qui iudicas iuste, & probas renes, & corda, videam vltionem tuam ex eis.* Et cap. 20: *Et tu Domine exercituum probator iusti, qui*
34 *vides renes, & cor, videam quæso vltionem tuam ex eis.* † Quare rectè Chrysostomus in verba Psal. 7. citata, exposuit renes vocari arcana mentis intima, quia renes sunt in intimo corpore, & abditissimi. Quoniam mulier illa, & eius comites vt magis errores suos reliquis persuaderent, sanctitatem simulabant, & scelera tegebant, & de aliorum pernicie cogitabant: alij autem non se prodebant, sed animo tamen assentiebantur illis, nunc Dominus ait: Cum ego supplicium de his omnibus sumpsero, & occultissimè etiam peccantes puniero, omnes Ecclesiæ re ipsa cognoscent nihil esse tam occultum, quod mihi manifestum non sit.

Renes.

Locus Psal. 15.

Et dabo vnicuique vestrum secundum opera sua. A tertia persona transit ad secundam, sæpe enim in prophetis personæ commutantur, vt Isai. 1: *Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt.* Hebr. *Quibus sacrificastis.* Soph. 2: *Sed & vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis.* Heb. *Interfecti gladio meo ipsi.* Sop. 3: *Timebis me, & suscipies disciplinā, & non peribit habitaculum eius*, pro Habitaculum tuum.

Vers. 23.

Personæ commutatio.

35 *Vobis autem dico, & ceteris, qui Tyatiræ estis.* † Locus est satis implicatus. In primis, exemplaria tam Græca, quàm Latina, variant: in quibusdam enim legitur: *Vobis autem dico, & ceteris, qui Thyatiræ estis.* Sine coniunctione inueni in Græco codice Complutensi, & in Regio, & in nouo quodam excuso à Christophoro Plantino, & in manu scripto codice antiquo. Quæ lectio mihi verior, & germanior videtur. Ita legūt Arethas, Ambrosius, Beda, & Ansbertus, si eorū expositionē diligenter attendamus, magis quàm verba Euangelistæ in eis posita. Ita planè legunt Primasius, & Rupertus, & Anselmus. Et enim si ita legatur, sermonem conuertit tantum ad eos, qui erroribus impiæ mulieris non assentiebantur, quos iubet nihil recipere præ-

Vers. 24.

ter id,quod traditum eis erat ab Apostolis,& optimè omnia quæ sequuntur,cohærent. Si autem legamus: *Vobis, & ceteris*, alloquitur primùm discipulos mulieris fornicariæ quibus iā fuerat supplicia comminatus.† Hoc autem nec congruit cum expositorum interpreta- 36
tione,nec cum sequentibus,quoniā hi iam pondus susceperāt, quod non imposuerat Christus, sed mulier fornicaria, vt planius fiet ex his, quæ dicemus. Nisi fortè ita explicandum dicamus, ac si diceret: Dico & vobis ceteris,qui Thyatiræ estis, quomodo accepisse videtur Haymo. Est ergo sensus: Dixi iam sectatoribus Iezabelis, nunc vobis,qui puram fidem tenetis, & alieni estis ab eius impietate, dicam. Et quoniam dixerat: *Dico autem vobis ceteris, qui Thyatiræ estis*, aperit quibus loquatur,iis,inquam, dico, *qui non habēt doctrinam hanc*, impiæ Iezabelis, *nec cognouerunt altitudinem Satanæ*, aut potiùs altitudines,vt est in Græco, τὰ βάθη. Vtitur autem vocabulo ipso sectatorum Iezabelis, qui doctrinam suam magnam altitudinem habere iactabant, id est,mirè profundam esse atque subtilem: ita enim de suis erroribus loqui solent hæretici, & irridere Euangelicæ doctrinæ simplicitatem. Ita illud Iob. 5: *Porrò ad me dictum est verbum absconditum, & quasi furtiue suscepit auris mea venas susurri eius*, Gregorius. 5. Mor. cap. 18. verba hæreticorum esse interpretatur, quorum Eliphaz ille Themanites typum gerebat. † Verum autem esse quod 37
dicimus, indicat quod statim sequitur: *Quemadmodum dicunt*, ac si diceret, Ita enim illi appellant errores suos & commēta. Sed Iohannes altitudines illas hæreticorum non altitudines censet nominādas, sed altitudines Satanæ,hoc est profunda consilia, & callida,quæ humani generis hostis excogitauit, & inspirauit membris suis ad perditionem multorum. Dicendum autem videbatur: Qui non habetis hanc doctrinam, &c. quia dixerat: *Qui Thyatiræ estis*. In Græco mollior est oratio, non enim legitur verbum Estis, sed in hunc modum potest intelligi: Vobis autem dico,ceteris,inquam, qui sunt Thyatiræ: qui non habent doctrinam hanc, &c. At nihil ad sensum refert, præsertim cùm familiare sit prophetis mutare personas,vt paulò ante dicebamus.

Vers. 24. *Non mittam super vos aliud pondus.* Plerique putant pondus vocari veterem legem, quam quidam seruari oportere dicebant à Thyatirenis,& contra illos Iudaizantes nunc loqui Dominum. At non habent vnde id colligant,nec enim quidquam dictū est ab Euangelista de Iudaicis ceremoniis, nec subitò in rem ignotam, & de qua nihil dixerat,nos rapere debebat. † Ex dictis potiùs hæc intelligēda sunt. 38
Apostoli,vt Act. 15. accepimus,præceperant iis, qui ex Gentilitate conuerterentur,abstinere à fornicatione,& ab idolothytis, edebant enim ethnici,vt ostendimus, semper ex iis,quæ idolis suis immolabant. Contrà Iezabel,& eius sectatores fornicari, & edere iubebant: Verisimile est autem eos in inuidiā vocasse Apostolos,q; idolothyta etiam prohibuissent, quæ prohibita à Domino non fuerant, & hoc onere

onere grauare voluissent fideles, quasi aliquid ex onere veteris legis eis imponentes. Quibus idcircò nunc Dominus ait: *Non mittam super vos, &c.* Non grauabo vos vlla veteris legis ceremonia, tamen id oneris, quod imposui per Apostolos meos, tenete donec veniam. Abstinete à fornicatione, & ab idolothytis, vt in vnũ populum coalescatis cum iis, qui conuersi sunt ex Iudaismo. Cùm autem *Pondus* dicit, alludit ad verba Apostolorũ Act. 15: *Visum est enim Spiritui sancto, & nobis, nihil vltra imponere vobis oneris, quam hæc necessaria, vt abstineatis vos ab immolatis simulachrorũ, & sanguine, & suffocato, & fornicatione*, vbi etiã *βάρος* vocãt, quod ibi interpres onus, hic pondus vertit.

39 *Donec veniam.* † Hæc de extremo Domini aduentu interpretãtur, *Versu.25*
tametsi Arethas de morte vniuscuiusque similiter intelligat. Sed si de aduentu ad iudicium id dictum sit, vt expositores ferè volunt, & vt verba ipsa indicant, quæ magis ad extremum aduentum, quàm ad mortem vniuscuiusque pertinent, vt Scripturæ consuetudo docet, quomodo iubet teneri donec veniat, quod non in omne tempus præceptum est ab Apostolis, sed donec Iudæi, & Gentiles in vnum populum conuenirent? Etenim procedente tempore, cessante causa cessauit effectus, manifestata Euangelicæ doctrinæ veritate, vt ait S. Thom. 1.2.q.103. Art.4.ad.3. & quod tunc comedi non licebat, posteà licuit. Ad hoc ita videtur esse respondẽdum. Aliud est de suffocato, & sanguine agere, quę certum est sine peccato nunc comedi, aliud de idolothytis, quod ita nunc illicitum est vt tempore Apostolorum. Negant hoc quidam, & negare planè videtur S. Thomas loco paulò antè indicato. Sed affirmat Hieronymus in fine fermè c. 44. Ezec. & in illud ad Tit. 1: *Omnia munda mundis*, & Augustinus li. 32. contra Faustum, cap. 13. & in calce Epist. 154. ad Publicolam, & in lib. de Bono coniugali, cap. 16. quod refertur. 32. q. 4. cap. Sicut

Idolothytis an vesci liceat.

Sotus libro 2. de Iust. & iure. q.5 art. vlt.

40 satius: *Satius* (inquit) *est fame mori, quam idolothytis vesci.* † Et in Con-
cilio Gangrensi, cap. 2. præceptum est, quod habetur in cap. Si quis. Dist. 30. Vbi Glossa idem cõfirmat. Diu etiam post Augustini tempora id seruatum est, vt videre licet in Concilio 3. Aurelianensi, cap. 19. & 20. & in Concilio 4. Aurelianensi, cap. 15. Sed idem fortasse omnes sentiemus, si ita, (vt paulò antè dixi,) intelligatur: videlicet non esse simpliciter illicitum, sed eo modo, quo tempore Apostolorum illicitum erat. Tunc autem illicitum erat propter scandalum infirmorum: cùm enim gentiles dæmoniis immolarent, & in sacrificiis ipsis vescerentur idolothytis, planè qui ea comederet, ad gentilium idololatriam reuerti videretur, aut dæmones venerari, quibus ea immolabantur. Quod si id homo probatæ virtutis, & religionis faceret, de quo nulla posset esse suspicio, nullúmque inde oriretur scandalum: aut quasi ignorans comederet, ne videntibus offendiculo esset, quamuis idolothytum esse suspicaretur, nihil tunc peccaret, vt apertè Paulus docet 1. Cor. 8. vbi de hac re disputat. *Scimus* (in-
41 quit) *quia nihil est idolum in mundo.* † Et statim: *Quidam autem cum con-*

scientia vsque nunc idoli, quasi idolothytum manducant, & conscientia eorum, cum sit infirma, polluitur. Esca autem non nos commendat Deo: neque enim si manducauerimus abundabimus, nec si non manducauerimus deficiemus. Videte autem ne forte hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. Et ca. 10. *Si quis vocat vos infidelium ad cœnam, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter eum, qui indicauit, & propter conscientiam. Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius.* Hoc quod diximus, apertè in hos duos locos Pauli explicauit S. Thomas. Et Augustinus de eadem re loquens. 32. contra Faustum, cap. 13. ait: *Nam si natura ipsa immolaticiæ carnis esset immunda, vtique & nescientem contaminaret. Neque enim eò minus ipsa esset, quo minus ab sciente acciperetur: sed propter conscientiam, ne dæmonibus communicasse videatur, &c.* † Ita †2
nunc quoties huiusmodi scandalum orietur, peccatum esset, & vix vnquam fieri posset sine scandalo, præsertim inter recens ad fidem cōuersos. Quoniam ergò Iezabel iubebat idolothytis vesci, & Apostolos calumniabatur quòd id oneris fidelibus imposuissent, de ea tantum re loquitur nunc Dominus, & onus illud vsque ad aduētum suum teneri præcipit eo modo, quo ab Apostolis impositū est. Breuius etiam respōdere licet. *Non mittam super vos aliud pondus, &c.* Hoc est: Ego iugum veteris legis vobis non imposui, tantum præcepi vt mandata mea seruaretis, & Ecclesię principibus pareretis, de quibus
Lucæ 10. dixi: *Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit.* Non imponam vobis illud onus, hoc tamen tenete vsque in finē sæculi, atque ita tādiu ab huiusmodi cibis abstinete, quādiu illi abstinere pręceperint.

Vers. 26. *Et qui vicerit, & custodierit opera mea vsque in finem.* Qui non cesserit terroribus, aut blanditiis impiæ Iezabelis, & eius comitum, sed semper custodierit mandata mea. Opera enim sua vocat, quæ
Opus Dei. ipse præcipit, vt Ioan. 6: *Hoc est opus Dei vt credatis in eum, quem misit ille.* Et cap. 4: *Meus cibus est vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius:* id est, quod ille mihi præcipit. Et cap. 9: *Me oportet operari opera eius, qui misit me.*

Vers. 26. *Dabo illi potestatem super gentes.* † Variæ sunt de huius loci expositione sententiæ, & plerique iustis in hac vita hæc promitti putant, quod quomodo intelligi possit non video, cum dicat: *Qui vicerit, & custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem, &c. Vsque in finem,* sine dubio vitæ, id est, vsque ad mortem. Quod ergò hic promittitur, post mortem dandum est. Quare omninò loquitur de potestate quam sancti exercebunt in die iudicij in omnes gentes, quæ Christo non paruerūt, iudicantes eas cum Christo, & æternæ mortis supplicio tradentes, iuxta illud Sap. 3: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.* Et quoniam hæc vltima sententia, atque damnatio omni supplicio, & omni corporum læsione grauior est, vt eius acerbitas à nobis aliquo modo intelligatur, solet verbis exprimi acerbissimas corporis læsiones significantibus. Vt Psal. 109. *Iudicabit in nationibus,*

implebit

implebit ruinas, conquassabit capita in terra multorum. Mala.4: *Calcabitis impios cum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum.* Et Psal.149: (Vnde hæc verba optime explicantur) *Exultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis. Exultationes Dei in gutture eorum, & gladij ancipites in manibus eorum, ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis, vt faciant in eis iudicium conscriptum, gloria hæc est omnibus sanctis eius.*

44 † Hanc igitur potestatem, quam Christus, vt homo, à patre accepit, promittit se dare vincentibus, vt eos iudicent, à quibus tentati sunt, vt corrumperentur, & ipsi obedire Deo maluerunt, quã cedere voluptatibus. Nunc vt verba intelligamus, sciamus quod ferreum est in Scriptura in malã partẽ accipi solere, id est, pœnam, & afflictionẽ duram significare, vt Psal.149: *Et nobiles eorum in manicis ferreis.* Deut. 28: *Seruies inimico tuo, quem immittet tibi Dominus, in fame, & siti, & nuditate, & omni penuria. & ponet iugum ferreum super ceruicem tuam, donec te conterat.* Et c.4. *Vos autem tulit Dominus, & eduxit de fornace ferrea Aegypti.* Quare virga (licet per se in bonum accipi possit, cum pastoris est, vt Mich.7. *Pasce populum tuum in virga tua.*) tamen virga ferrea semper in malum accipitur, id est, pro grauissimo supplicio, quoniam virga ferrea omnia conterit, & confringit, & grauissimum ictum habet. Ita dictum est Psal. 2. (ad quem nunc Dominus alludit:) *Reges eos in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringes eos:* quod de Christi extremo iudicio scriptum est. Et Apoc.12: *Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes gentes in virga ferrea.*

Ferrea.

Virga ferrea.

45 † Similiter cap.19. de Christo iudicaturo inquit: *De ore eius procedit gladius ex vtraque parte acutus, vt in ipso percutiat gentes, & ipse reget eas in virga ferrea, & ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis:* quo nihil potuit dici apertius. Præterea: sciendum est, vbi nos habemus: *Et reget illas in virga ferrea,* in Græco esse, Pascet illas, ποιμανεῖ, quare de virga pastoris sermo est. Pascere autem, siue Regere poni solet pro eo, quod est Dominari: quia qui pascit, & regit, dominatur, vnde Matth.cap.2. referens verba ex Mich.c.5. ait: *Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel,* pro quo in ipso propheta legimus: *Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel:* quomodo est etiam in Hebræo, & in Lxx. Et in eodem cap. *Et pascent terram Assur in gladio, & terram Nemrod in lanceis eius.* Idẽ videre licet in locis citatis ex Psal.2. & Apo.12. & 19. in quibus pro Regere, est in Græco Pascere. Sumitur igitur à pastore similitudo, qui ferrea virga oues suas iratus percutit, & perdit, significaturq; dominatus sanctorum in malos, iuxta illud: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis,* & mortis æternæ sententia, qua eos percussuri sunt.

Pascere, regere.

Sap. 3.

46 † Idcirco addidit: *Et tamquam vas figuli confringentur.* Nam, vt vas fictile semel contritum reparari non potest, ita impij in æternam mortem, & in perpetuum carcerem mittẽtur, vnde nulla sit vnquam spes exeundi. Ex quo hæresis cõuincitur Origenis, qui non solum hominibus dãnatis, sed dæmonibus etiã salutẽ, & libertatẽ pollicebatur. Vers. 27.

Vers. 28. *Et dabo illi stellam matutinam.* Difficile dictu est, etiam si sciatur, quæ sit hæc stella matutina, quomodo hæc cum præcedentibus hæreant. Stella matutina Christus est, ipse enim ait Apoc. 22: *Ego Iesus misi Angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesijs. Ego sum radix, & genus Dauid, stella splendida, & matutina.* Promittitur ergo vincentibus visio Christi, & regnum cum eo. At id restat explicandum, cur hoc in loco vocetur stella matutina, id est, quid hæc appellatio pertineat ad id, quod nunc agitur. Stella matutina dicitur Christus, quoniam mundi tenebras fugauit inter homines natus. Propter resurrectionem etiam ita dicitur, quoniam tenebras mortalitatis luce suæ resurrectionis discussit. Et vtriusque rei causa potest in eum cõuenire illud Iob. 38: *Numquid producis luciferum in tempore suo?* quia pater fecit vt Christus tempore suo, id est, tempore maximè consentaneo, nasceretur, & resurgeret. † Ita possemus nunc interpretari, Dabo illi gloriam, & claritatem resurrectionis, efficiam illũ participem resurrectionis meæ. Sed alia causa est cur Christus stella matutina dicatur, & qua multò meliùs loci huius obscuritas illustrabitur, quam mihi videor intelligere ex verbis Apoca. 22: *Ego Iesus misi Angelum meum testificari, &c.* Quod perinde esse videtur, ac si diceret: Meum est quidquid in hac Apocalypsi scriptum est, mihi credere debetis, & eam viam salutis sequi, quam vobis in hac reuelatione demõstraui, sum enim filius Dauid, id est, verus Messias, qui promissus erat, vt homines doceret, & in beatam vitam perduceret. Sum etiam stella matutina vobis data, vt luce mea dispellerem tenebras infidelitatis, & errorum omnium in nocte huius sæculi, ne ambuletis in tenebris, & in vmbris figurarum, vt qui erant in veteri lege, sed plenũ lumen habeatis. Ita hoc significatur in stella matutina, quod est in Isai. 49: *Dedi te in lucem gentium.* Et in Ioan. c. 9: *Quamdiu sum in mundo lux sum mundi.* & cap. 8: *Ego sum lux mundi. Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* † Et omnia rectè explicantur ex 2. Petr. 1: *Et habemus firmiorem propheticum sermonem, cui benefacitis attendẽtes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris.* Itaque in nocte huius sæculi prophetæ fuerunt vt lucerna, Christus vt lucifer, siue stella matutina, quod idem est, quia tenebras prophetarum illustrauit. Quod ergò nunc ait: *Dabo illi stellam matutinam*, hoc significat: Dabo ei meipsum, dabo ei stellam, quam in nocte huius vitę sequebatur, vt plenè iam eius luce fruatur, anteà ostendebam procul, nunc possidendam, & tenendam dabo, vt videat se non errasse cùm eam sequebatur. Tunc illud omninò implebitur: Sed habebit lumen vitæ. Atque hæc stella matutina rectissimè illis promittitur, qui vt Christi doctrinam, & lucem sequerentur, respuerunt carnis voluptates, & non sunt passi se tenebris errorum Iezabelis, & blanditijs excæcari. Possumus quoque haud absurdè ita exponere. † Stella matutina fulget in caligine, terminus noctis est, & initium diei, & maiorem promittit claritatem, quam

Margin notes: Sella matutina. (beside "Ego Iesus misi Angelum…"); Ioan. 8. (beside "Dedi te in lucem gentium"); 47 (beside "nasceretur, & resurgeret. † Ita possemus…"); 48 (beside "† Et omnia rectè explicantur"); 49 (beside "† Stella matutina fulget")

Sol statim allatus est. Vincenti ergo datur stella matutina, quoniam Christus in mortis caligine inuisibiliter sanctis adest, & lucem eis præbet in morte, & lætitiam, & venientis iam beatitudinis, quasi maioris claritatis, nuntius est. Immo verò (vt Gregorius scribit 4. Dialogo. c. 16.) nonnunquam in consolationem egredientis animæ ipse apparere solet autor, ac retributor vitæ. Et c. 14. *Sæpe*, (inquit,) *animabus exeuntibus electorum dulces solent laudes cœlestes erūpere, vt dum illas libenter audiunt, dissolutionem carnis ab anima sentire minimè permittantur.* Et cap. 47. *Nonnūquam verò omnipotens Deus trepidantium mentes quibusdam prius reuelationibus roborat, vt in mortē minimè pertimescant.* Quæ omnia multis in eisdem locis confirmat exemplis. Omnia hæc pertinent ad id, quod nunc ait: *Dabo illi stellam matutinam.*

Argumentum Cap. III.

Sardianum episcopum negligentiæ vehementer accusat, iustósque paucos in eius Ecclesia relictos laudat, & spe magnorum præmiorum excitat Episcopo Philadelphiæ amplissimis verbis collaudato persecutionem venturam, victoriamque suam, & Iudæorum futuram per eum conuersionem prædicit, eúmque ad perseuerantiam præmiis propositis exhortatur. Episcopum Laodiceæ seuerè reprehendit quòd tepidus sit, & pauper, & cæcus, monétque, vt seriò caritatem, & virtutes reliquas comparet, & pœnitentiam agat, ac ei, si paruerit, amicitiam suam, & beatitudinem pollicetur.

CAPVT III.

1 *ET angelo Ecclesiæ Sardis, scribe, Hæc dicit qui habet*
septem spiritus Dei, & septem stellas, Scio opera tua,
quia nomen habes quòd viuas, & mortuus es. Esto vi-
2 *gilans, & confirma cetera quæ moritura erant. Non*
3 *enim inuenio opera tua plena coram Deo meo. In mente ergo habe*
qualiter acceperis, & audieris: & serua, & pœnitentiam age. Si ergo
non vigilaueris, veniam ad te tāquam fur, & nescies qua hora ve-
4 *niam ad te. Sed habes pauca nomina in Sardis: qui non inquinaue-*
runt vestimēta sua, & ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt.
5 *Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis, & non delebo nomen e-*
ius de libro vitæ, & confitebor nomen eius coram patre meo, & co-
6 *ram angelis eius. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ec-*
7 *clesiis. Et angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus, &*
Verus, qui habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit: clau-
8 *dit, & nemo aperit. Scio opera tua: Ecce dedi coram te ostium aper-*
tum, quod nemo potest claudere: quia modicam habes virtutem, &

seruasti verbum meum, & non negasti nomen meum. Ecce dabo de 9
Synagoga Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt, sed men-
tiuntur. Ecce faciam illos vt veniant, & adorent ante pedes tuos, &
scient quia ego dilexi te.

Quoniam seruasti verbum patientiæ meæ, & ego seruabo te ab 10
hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum tentare ha-
bitantes in terra. Ecce venio cito: tene quod habes, vt nemo acci- 11
piat coronam tuam. Qui vicerit, faciam illum columnam in tem- 12
plo Dei mei: & foras non egredietur amplius: & scribam super eum
nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem, quæ de-
scendit de cœlo à Deo meo, & nomen meum nouum. Qui habet au- 13
rem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Et angelo Laodiciæ Eccle- 14
siæ scribe, Hæc dicit Amen, testis fidelis & verus, qui est principium
creaturæ Dei. Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus, 15
vtinam frigidus esses, aut calidus, sed quia tepidus es, & nec frigi-
dus, nec calidus, incipiã te euomere ex ore meo. Quia dicis, Quod di- 16
ues sum, & locupletatus, & nullius egeo, & nescis quia tu es miser, 17
& miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me
aurum ignitum probatum, vt locuples fias: & vestimentis albis in- 18
duaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ: & collyrio inunge o-
culos tuos vt videas.

Ego quos amo, arguo & castigo. Aemulare ergo, & pœniten- 19
tiam age. Ecce sto ad ostium, & pulso, si quis audierit vocem meam,
& aperuerit ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipse 20
mecum.

Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo: sicut & e- 21
go vici, & sedi cum patre meo in throno eius. Qui habet aurem, au- 22
diat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

Vers. 1. HAEC *dicit qui habet septem spiritus Dei, & septem stellas.* † Quoniam hic episcopus negligentior erat tã in sua, quàm in subditorum salute, vt ex iis, quæ sequuntur intelligimus, adeò vt non nisi paucos haberet in Ecclesia sua, qui non coinquinassent vestimenta sua, & ipse mortuus esse dicatur, quamuis viuus putaretur: meritò dicitur ei Christum, cuius nomine Iohannes loquitur, habere septem spiritus Dei, & habere septem stellas. In septem spiritibus, quibus humanæ salutis procuratio demandata est, ostendit sibi gratissimam esse salutem

lutem hominum, cuius tantos angelos curam habere voluit, vt si in ea negligens fuerit, intelligat sibi grauissimum exitium imminere. De his spiritibus diximus c. 1. n. 17. & seq. In septem stellis docet sibi curæ esse episcopos, & à se conseruari, ac foueri, vt scilicet alacrior sit ad pœnitentiam agendam, & ad Deo placendum: & si id contempserit, supplicium eius timeat, qui episcopos elegit, & seruat, & integerrimos esse cupit.

2 *Scio opera tua.*† Quæ talia sunt, vt cum viuere te homines putent, Vers. 1.
& gratiam habere, mortuus tamen propter peccata sis.

Esto vigilans. Expergiscere, qui negligentia, & socordia quasi alto Vers. 2.
somno teneris.

Et confirma cetera, quæ moritura erãt. Ambrosius: *Vigilat qui semper bo-* Vers. 2.
na opera exercet. Præcipitur ergo huic vt vigilet, idest, vt in caritatis operibus semetipsum exerceat, ne parua bona, quæ adhuc videbantur habere, deperirent, &c. Hoc ergo dicit quod passim experimur. Si quis peccato se teneri, & negligentia diu sinat, paulatim virtutes languescunt, & opera earum pereunt. Vigila ergo: & ne patiaris perire bona opera, quæ supersunt, sed confirma illa, quæ mortua erant, idest, quæ iam ad interitum festinabant, & citò morientur, nisi confirmes. Gregorius in 3. parte Pastoralis curæ, Admonitione. 35: *In hoc quippe mundo humana anima quasi more nauis est contra ictum fluminis condescendentis; vno in loco nequaquam stare permittitur, quia ad ima relabitur, nisi ad summa conetur. Si ergo inchoata bona fortis operantis manus ad perfectionẽ non subleuat, ipsa operandi remissio contra hoc. quod operatum est, pugnat.* Hinc est
quod per Salomonem dicitur: *Qui mollis, & dissolutus in opere suo fue-* Prou. 18.
rit, frater est sua opera dissipantis. Hinc etiam Sardis Ecclesiæ angelo dicitur: Esto vigilans, & confirma cetera, quæ moritura erant. Si enim quod mortuum in nobis est ad vitam non accenditur, hoc etiam extinguitur, quod quasi adhuc viuum tenetur. Pro Confirma, est, ϛήριξον, quod ita exposuit Arethas: *Non vtcumque dictum est, Confirma sed quasi dixisset: Solida facito, ac robora quæ & mollia sunt, & ad casum paratissima.*

Non enim inuenio opera tua plena. Non plenè viuis vt debes, non re- Vers. 2.
spondent opera personæ ac dignitati tuæ. Quod intelligitur ex sequentibus: In mente ergo habe qualiter acceperis, &c.

3 *Coram Deo meo.*† Loquitur, vt solet, Christus vt homo, vt cum ait: Vers. 2.
Ascendo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Ioh. 20.

In mente ergo habe qualiter acceperis. Memento qualiter sis institu- Vers. 3.
tus, & qualem te vitam agere docuerint qui te baptizauerunt, & Ecclesiæ isti præfecerunt, & ita viue. Hoc quia non seruabat, dictum est: *Non enim inuenio opera tua plena.*

Veniam ad te tamquam fur. Cur hoc dixerit continuò ex- Vers. 3.
plicat: *Et nescies qua hora veniam ad te*, id est, cum minimè opinaberis, morieris, & ad iudicium vocaberis. Metaphora est sæpe à Domino vsurpata in Euangelio. Illam explicat Matth. 24:

Illud autem scitote, quoniam si sciret pater familias qua hora fur venturus esset vigilaret vtique, & non sineret perfodi domum suam. Ideo & vos estote *parati, quia qua nescitis hora filius hominis venturus est.* Et Paulus. 1. Thess. 5: *Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint, Pax, & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus.*

Vers. 4. Eadem Metaphora vtitur Ioh. infra cap. 16: *Ecce venio sicut fur. Beatus qui vigilat, & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet.*

Sed habes pauca nomina in Sardis. † Post reprehensionem addit ali- 4
quid more suo, quo episcopum consoletur, vt meliori animo sit, nec prorsus opera sua Deo displicere existimet. Ac si dicat: Quamuis negligens fueris, & multi negligentia tua perierint, non perierunt tamen omnes, adhuc relicti sunt nonnulli, qui viuunt apud me, & mihi gratissimi sunt. Sed cur hunc sensum his verbis expresserit: *Habes pauca nomina*, quod insolens videtur in Scriptura, non facilem videtur habere explicatum. Arethas quidē alienū hoc esse dicit à Græca phrasi, vt *Pauca nomina*, ponatur pro Paucos homines, sed nihil præterea explicat. Beda hanc causam putat, quòd nomina sanctorū scripta sunt in cœlo, & proprias oues vocat nominatim. Ambrosius. Quoniam ad excellentiam sanctorum pertinet, vt Deus eos nominatim sciat, sicut ait Mosi Exo. 33: *Noui te ex nomine*, & Ioh. 10: *Et proprias oues vocat nominatim.* Ita etiam Haymo, & plerique. Nos veram huius rei causam tenebimus, si meminerimus dictum esse ca. 2. nu. 4. secundùm vulgatam Hebræorum consuetudinem, qua abstractis nominibus pro suis concretis vtuntur modò actiuè, modò passiuè sumptis (liceat ita loqui perspicuitatis, & doctrinæ causa) nomen poni pro re nominata, siue pro eo, cuius nomen est. † Quare Io- 5
hannes non dixit, *Pauca nomina, quæ non inquinauerunt vestimenta sua*, Sed, *Qui non inquinauerunt*, Spectauit enim magis rem significatam, quàm nomen. Simile est quòd infra legimus cap. 11: *Et occisa sunt in terræ motu nomina hominum septem millia.* Ex quo intelligitur illud Act. 1: *Exurgens Petrus in medio fratrum dixit (erat autem turba hominum simul fere centum viginti)* vbi in Græco est, ὄχλος ὀνομάτων, idest, Turba nominum: & ita omnino legendum videtur in nostra Translatione, nec enim desunt nonnulli manu scripti, & typis excussi codices, qui ita legant. Nisi dicamus nostrum interpretem, cui consuetudo Hebræorum non erat ignota, sensum quàm verba reddere maluisse perspicuitatis causa, & vertisse: *Turba hominum.* Sed quod ante dixi, probabilius, & verius est.

Nomen pro homine.

Locus Act. 1.

Vers. 4. *Qui non inquinauerunt vestimenta sua.* Ad vestem candidam mihi alludere videtur hic, & cùm dicit sanctos lauisse stolas, vt cap. 7. & 22. quam in signum innocentiæ, & sanctitatis ex Ecclesiæ traditione accepimus in Baptismo, quæ peccatis inquinatur, & pœnitentia abluitur. Sed nunc negat vestimenta horum fuisse inquinata, quoniā procellis, quas eo tempore Diabolus in Ecclesias Asiæ concitabat, obruti non sunt, nec à fide, aut à caritate dimoueri potuerunt.

Et

6 *Et ambulabunt mecum in albis.* † Mecum semper erunt in perpetuis voluptatibus. Vestis enim candida lætitiæ index est Ecclesiast.9: *Vade ergo, & comede in lætitia panem tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia Deo placent opera tua. Omni tempore sint vestimenta tua candida, & oleum de capite tuo non deficiat.* Hinc Apoc. 7. de sanctis dicitur: *Amicti stolis albis &, palmæ in manibus eorum.* Vers. 4. Alba vestis lætitiam indicat.

Qui vicerit sic vestietur vestimentis albis, In Græco est, *Hic vestietur, &c.* οὗτος, & sensus conuenientior est. Ita habent multi codices, & ita legit Arethas, & fortè noster interpres ita vertit: facilè enim pro *Hic* scribi potuit *Sic*. Sed quoniam in Græco facilè etiam errari potuit, quoniam eadem dictio, si O paruum habeat significat, Hic, si vero habeat O magnum, significat Sic, non est reijcienda lectio, quæ est in pluribus exemplaribus vulgatæ Translationis, præsertim cum nihil mutetur in sensu. Atque in hac lectione coniunctio, *Sic*, etsi referri possit etiam ad verbum, *Vicerit*, meliùs refertur ad verbum, *Vestietur*, vt retulit Haymo, Ambrosius, Beda, Anselmus. Ita autem interpretantur: Qui vicerit, vestietur veste immortalitatis, & gloriæ, ita vt illi, qui non inquinauerunt vestimenta sua, id est, qui Vers. 5.
7 innocentiam in Baptismo acceptam seruauerunt. † At nescio cur de his tantum sit intelligendum, cum valde propriè illi dicantur non inquinasse vestimenta sua, qui postquam per pœnitentiam ea abluerunt, non sordidarunt. Nec enim nunc agitur de illis, qui innocentiam Baptismi tota vita sine vllo peccato mortali conseruarunt, sed de ijs, qui non cesserunt hæreticis, & persecutoribus, qui tunc in Asia grassabantur, atque illos dicit, non inquinasse vestimenta sua, qui tamen antea potuerunt aliquando peccasse. Nec video cur in eo, quod ait: *Qui vicerit*, illi intelligantur, qui post peccatum egerunt pœnitentiam, cum vocabulum ad omnes æquè pertineat, qui hæreticorum dolis, & persecutionibus Diaboli, & membrorum eius fortiter restiterunt, siue Baptismi innocentiam seruauerint, siue aliquando amiserint. Iis igitur, qui vestimenta sua non inquinarunt, meritò vestimenta alba tribuuntur.

Et non delebo nomen eius de libro vitæ. Huius loci intelligentia ex S. Tho. petenda est, qui. 1. p. q. 24. copiosè explicat quid sit Liber vitæ, quid sit scribi in eo, aut deleri. Docet Artic. 1. librum vitæ in Deo Metaphoricè dici, quòd in libro scribi soleant qui ad aliquid eliguntur, vt milites, aut consiliarij: Librum vitæ dici ipsam Dei notitiam, qua firmiter retinet se aliquos prędestinasse ad vitam ęternam: siue conscriptionem eorum, qui electi sunt ad vitam æternam: conscriptum enim dicitur in intellectu alicuius, quod firmiter memoria tenetur, vt Prou. 3: *Describe illa in tabulis cordis tui.* Articul. 2. tradit in hoc libro propriè eos dumtaxat scribi, qui electi sunt ad vitam æternam, non enim eligitur quis nisi ad id, quod habet rationem finis, vt miles, nō eligitur, aut scribitur, vt armetur, sed vt pugnet. Quare qui gratiam habent, sed beatitudinem tandem non assequuntur, Vers. 5. Liber vitæ.

non dicuntur simpliciter electi, nec simpliciter scripti in libro vitæ. † Ex his sequitur quod est in Artic. 3. numquam de libro vitæ 8
deleri eos, qui simpliciter scripti sunt, id est, prædestinatos, sed eos, qui quodammodo scripti erant, id est, qui propter præsentem iustitiam ius ad vitam æternam habebant. Itaque secundum S. Thomam, duplex hominum genus scribitur in libro vitæ, licet non eodem modo, id est, prædestinati, qui verè electi sunt vt habeant vitam æternam, vt qui gratiam habent, sed prædestinati non sunt, sunt enim scripti vt habituri vitam æternam, non in seipsa, sed in sua causa. Atque ideo hi & deleri possunt, & re vera delentur, illi deleri non possunt. Ita etiam Anselmus, & Lyranus. Iuxta hanc sententiam. *Non delebo nomen eius de libro vitæ.* nihil aliud est, quàm si diceret: Sine dubio vitam æternam consequentur, in quam minimè peruenient qui victi fuerint. Satis hoc quidem probabiliter. Sed probabilius est, & cum Scriptura, sanctorumque patrum dictis magis congruit, in libro vitæ nullo modo scribi nisi prædestinatos ad vitam æternam. † Ita etenim semper loquitur Scriptura, vt Daniel. 12. *Et in tempore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro.* Philip. 4. *Cum Clemente, & ceteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ.* Apoc. 13. *Et adorauerunt eam* (bestiam) *omnes qui inhabitant terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ*, id est, omnes qui non erant prædestinati. Et cap. 17. *Et mirabuntur omnes inhabitantes terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi.* Et cap. 20. *Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.* cap. 21. *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.*

Qui scribantur in libro vitæ.

9

Respondebit fortasse quispiam: Scripti erant & alij præter prædestinatos, sed in die iudicij non inuenientur scripti, quia deleti sunt, cùm è gratia exciderunt. † Hanc responsionem verba ipsa Euangelistæ refutant, cap. enim decimotertio dixit, *Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi*, quæ non possunt nisi de prædestinatis intelligi: nam illud, *Ab origine mundi* (vt suo loco dicemus) non coniungitur cum Agno, qui occisus est, sed cum illo: *Quorum non sunt scripta nomina*, ac si diceret: Quorum non sunt scripta nomina ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occisus est, vt manifestissimum est ex verbis cap. 17: *Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi.* Soli enim prædestinati dicuntur scripti, siue electi à constitutione mundi, vt Matthæi vigesimoquinto: *Possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi*, id est, ab æterno. Solet Scriptura interdum ita loqui, vt per longissimam durationem, quæ est ab initio mundi, significet æternitatem, vt intelligentiæ nostræ sese attemperet, qui vix aliquid cogitare possumus ante mundi creationem. Ita dictum est Psalmo octuagesimonono: *A sæculo, & vsque in sæculum tu es Deus:* Et Psalmo 92. *A sæculo tu es*: cùm soleat etiam dicere, *Ante sæcula*, Michææ quinto:

10

A constitutione mundi.

Et

Et egressus eius ab initio, à diebus æternitatis. 1. Iohan. 1: *Quod fuit ab ini-*
11 *tio, quod audiuimus.* † Hoc ipsum, id est, in libro vitæ nullo modo
scribi nisi prædestinatos, apertè docet Augustinus libr. 20. de Ciui-
tate, ca. 15. his verbis: *Non Deum liber iste commemorat, ne obliuione fal-*
latur, sed prædestinationem significat eorum, quibus æterna dabitur vita, nec
enim nescit eos Deus, & in hoc libro legit vt sciat: Sed potiùs ipsa eius præ-
scientia de illis, quæ falli non potest, liber est vitæ, in quo sunt scripti, id est,
præcogniti. Idem ait vel apertiùs, in illud Psalm. 68: *Deleantur de li-*
bro viuentium. Eadem est sententia Haymonis, hic & in illud cap. 17:
Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ: & denique omnium, qui
aliter quàm S. Thomas exponunt quid sit deleri de libro vitæ, quos
statim nominabimus. Nunc superest ea dubitatio: quomodo aliqui Deleri
deleri dicantur de libro vitæ, si non scribuntur in eo nisi prædestina- de libro
ti, quos constat deleri non posse. Ait siquidem Moses Exo. 32: *Aut* vitæ.
dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo, quem scripsisti. Et Psal. 68.
legimus: *Deleantur de libro viuentium:* & nunc ait Dominus: *Non delebo*
12 *nomen eius de libro vitæ.* † Hanc proponit, & dissoluit August. in Ps. 68.
Isti ergo, inquit, *quomodò inde delentur, vbi nunquam scripti sunt? Hoc di-*
ctum est secundùm spem ipsorum, quia ibi se scriptos putabant. Quid est, De-
leantur de libro vitæ? Et ipsis constet non illos ibi esse. Et paulò post: *Sic ergo*
& hic illi, qui se sperabant tamquam merito iustitiæ suæ in libro scriptos
Dei, cum perducta fuerit damnatio eorum etiam ad cognitionem eorum, de-
lebuntur de libro viuentium, id est, non ibi se esse cognoscent. Nam versus, qui
sequitur, exponit quod dictum est: Et cum iustis non scribantur. Dixi ergo,
Deleantur, secundùm spem eorum, secundùm æquitatem autem tuam quid
dico? Non scribantur, &c. Eodem modo exponit Rupertus in verba
citata Exo. 32. idest. lib. 4. in Exod. cap. 29. Ambrosius paulo aliter,
illos deleri dicit, qui hominum opinione iusti, & scripti putaban-
tur, cum iam eorum damnatio omnibus innotescit. Ansbertus, &
Haymo dicunt deleri de libro vitæ nihil aliud esse, quàm in eo non
scribi † Probant primùm ex vsitata Scripturæ locutione, qua affir-
13 mationes pro negationibus poni solent, vt cum dicitur Exod. 7:
Ego indurabo cor Pharaonis, idem est ac si diceret: Non emolliam
gratia mea. Sic delere de libro vitæ est non scribere. Confirmant
etiam ex Psal 68. vbi cùm dictum esset: *Deleantur de libro viuentium,*
continuò additur: *Et cum iustis non scribantur.* Mihi Augustini respon-
sio, & Ambrosij, magis probatur, atque adeo illæ inter se non pug-
nant, vt vna eadémque planior ex eis fiat, atque ita illos deleri dica- Reg.
mus, de libro vitæ, qui vel se ipsi putabant in eo esse scriptos, vel ho- Scriptu
mines ex operibus, quæ videbant, ita iudicabant, sed posteà Dei iu- ra sæpe
dicio damnati, quia in libro non inueniuntur scripti, dicuntur deleri. loqui-
Nā sæpe scriptura loquitur non vt res ipsę sunt, sed vt ab hominibus tur iux-
iudicantur, vt Luc. 2: *Et non cognouerunt parentes eius.* Et iterū: *Ecce pater* ta vul-
tuus, & ego dolentes quærebamus te. Matt. 11: *Quia abscondisti hæc à sapien-* gare ho
tibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ioh. 5: *Si ego testimonium perhi-* minum iudi- cium.

beo de me ipso, testimonium meum non est verum, scilicet, iuxta opinionem vestram, ita enim quidam interpretantur. Quare meritò quasi scripti dicuntur, qui se scriptos putabant, aut scripti ab hominibus putabantur. † Hanc responsionem tacito Augustini nomine reprehen- 14
dit S. Thomas Arti. 3: quoniam quod sanctis repromittitur, non est solùm in hominum opinione: & non deleri de libro vitæ ponitur inter præmia iustorum, iuxta id, quod hic legimus: *Et non delebo nomen eius de libro vitæ*. Hoc est eius argumentum: quod facilè soluetur si dicamus, cum ait: *Et non delebo, &c.* hoc significari, Nó videbunt eum deletum homines in die iudicij, non cernent eius damnationem, vt aliorum, qui victi sunt, & inquinauerunt vestimenta, sed cernent eius glorificationem, & coronam: plus enim intelligit quàm loquitur. In quo hoc etiam latet: Dabo illi perseuerantiæ donum. Hæc autem magna præmia iustorum non sunt solùm in opinione hominum, sed in reipsa.

Vers. 5. *Et confitebor nomen eius*. Palàm coram patre meo, & sanctis angelis agnoscam illum, & inter meos numerabo, & gloriabor me talem seruum habere. Hebr. 11: *Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum, parauit enim illis ciuitatem*. Alludit autẽ ad illud verbum Domini, quod retulit Matthæus. cap. 10. *Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo, qui in cœlis est*. † Præmia rectè 15
conueniunt: nam qui inter summa scelera, & magnas peccandi occasiones sanctitatem, & puritatem retinuerunt, & vestimenta sua non inquinarunt, sed Christum verbis, & operibus imitãdo confessi sunt, æquum est vt albis vestibus induantur, & cum eo ambulent, sempérque viuant, & honorificè ab eo in die iudicij agnoscantur coram patre, & angelis sanctis.

Vers. 6. *Qui habet aurem, audiat*. Quoniam nihil subijcit, quod dicatur Ecclesijs, vt solet, intelligimus verba præcedentia: *Qui vicerit, sic vestietur. &c.* Ecclesijs dicta esse: nam cùm ad Ecclesias loquitur, solet à quibusdam ad omnes transferre sermonem, & generaliter loqui, vt cap. 2. *Vincenti dabo edere de ligno vitæ: Qui vicerit, non lædetur à morte secunda, &c.* Et eodem modo hic locutus est: *Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis*.

Vers. 7. *Hæc dicit sanctus, & verus*. ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, id est, qui sanctus est, & autor, atque amator sanctitatis, & verus, id est, verax & constans in promissis suis. Alludit ad illud Psalm. 144: *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, & sanctus in omnibus operibus suis*. Meritò his nominibus vtitur, quoniam sanctitas huius episcopi in sequentibus laudatur, & eius causa magna ei promittuntur.

Clauis David. *Qui habet clauem David*. † Locus est perobscurus. Multi clauem 16
David intelligentiam veteris legis, aut propriè libri Psalmorum, interpretantur: alij regiam potestatem, alij incarnationem Domini, alij ipsum Dominum. Sed neque id ex scripturis confirmant, nec cur ita dicatur, aut quomodò cum sequẽtibus hæreat, satis explicãt. Vera er-

ta ergo huius loci intelligentia desumitur ex verbis Isaiæ.c.22.vnde
verba ipsa sumpta sunt, quod mirum est non animaduertisse ferè ex-
positores. Ea sunt huiusmodi: *Et dabo clauem domus* David *super humerum eius, & aperiet, & non erit qui claudat, & claudet, & non erit qui aperiat.* Loquitur de Eliakim filio Elkiæ, cui se daturum pontificatum
pollicetur, vt exponit Hieronymus. Quare cum dicit, *Dabo clauem
domus Dauid*, in domo Dauid sine dubio templum intelligit, quod
licet à Salomone sit ædificatum, rectè domus Dauid dicitur, quia
ipse primus omnium de templo Deo ædificando cogitauit, ędificas-
sétque, nisi à Deo fuisset prohibitus, sed formam totius ædificij Sa-
lomoni reliquit, & materiam ad ædificandum lignorum, & argen-
17 ti, & auri, vt videmus. 1. Paral. 28. & 29. † Et quamuis Adamus, & Fo-
rerius dubitare videantur, magisque in eam sententiā propendere,
vt domus Dauid, sit regia ipsius Dauid, cui præpositus prius fuerit
Sobna: deinde verò Eliakim: tamen sine causa dubitant, & contra
veteres exponunt: ita enim vt diximus interpretantur Hierony-
mus, Cyrillus, Procopius, Haymo, S. Thomas, & Lyranus, & Diony-
sius. Idem etiam sentiunt Hebræi. Quod ex Lxx. translatione ma-
nifestissimum est, nam vbi nos habemus: *Vade, ingredere ad eum, qui
habitat in tabernaculo.* Lxx. verterunt: *Vade in pastophorium*, quod lo-
cum esse in templo, in quo prępositus templi habitabat, docent Hie-
ronymus, & Cyrillus, constátq; exhedras templi vbíq; vocari Pasto-
phoria in Græco, vt. 1. Par. 9. &. 28. &. 1. Mac. 4. & alibi sæpe. De quo
multa diximus lib. 1. de Tēplo. c. 17: Apertè hoc etiam indicant ver-
ba illa: *Vocabo seruum Eliakim filium Elkiæ, & induam illum tunica tua, &
cingulo tuo confortabo eum.* Pro Tunica est in Hebr. כתנת, quæ est vestis
18 sacerdotalis, vt diximus cap. 1. num. 61. † Porrò sicut Eliakim figura
erat Christi, vt docent Hieronymus, Cyrillus, & Procopius: ita tem-
plum figura est Ecclesiæ. Eliakim habet clauem templi, quia prin-
ceps templi est. Aperit, & nemo claudit, & claudit, & nemo aperit,
id est, si ipse aperuerit vt populus ingrediatur, nemo illi repugnare
poterit, aut contradicere, nemo poterit claudere: si autem claude-
re voluerit, nemo eo inuito poterit aperire. Ita Christus habet cla-
uem Ecclesiæ, quæ dicitur Clauis Dauid, id est, domus ipsius Dauid,
& in eam introeunt quibus ipse aperit, id est, quos ipse adducit per
gratiam suam, & quibus ipse propter incredulitatem fores occludit,
introire non poterunt. Ideo Christus ait Iohan. 10: *Ego sum ostium,
Per me si quis introierit, saluabitur, & ingredietur, & egredietur, & pascua
inueniet.* Immo & iuxta Augustinum tract. 46. in Iohan. Ostiarius e-
tiam dicitur, cum in eodem loco legimus: *Huic ostiarius aperit.* Si quis
autem quærat, cur hæc nunc de Christo dicantur, legat quod statim
sequitur: *Ecce dedi coram te ostium apertū, quod nemo potest claudere:* quòd
continuò explicabimus.

18 *Scio opera tua.* † Noui quàm strenuè pro me laboraueris.
Ecce dedi coram te ostium apertum. Docet huius episcopi meritis, & Vers 8.

 prædic

prædicationes multos ingressuros esse in Ecclesiam, adeóque eum non amissurum ex suis, vt multos etiam ex infidelibus Christo lucrifacturus sit. Hic locus ex præcedentibus intelligitur, ac si dicat: Ego qui habeo clauem Dauid, id est, Ecclesiæ, & quo aperiēte nemo potest claudere, aperui ostium illius coram te, vt te homines per prędicationem vocante, multi ingrediātur in Ecclesiam, nec valeant Diabolus, aut eius ministri ingressum impedire. Intelligitur etiā ex Pauli verbis 1. Cor. 16: *Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten: ostium enim mihi apertum est magnum, & euidens.* Videlicet per quod multi me prædicante in Ecclesiam intrabunt. Theophylactus: Hoc est, multi accessuri sunt ad fidem. Et 2. Cor. 2: *Cum venissem autem Troadem propter Euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in Domino, &c.*

Vers. 8. *Quia modicam habes virtutem.* † Virtus hæc Græcè Δύναμις dicitur, 20
quod facultatem, & potestatem, & robur significat. Est autē sensus: Dedi coram te ostium apertum, propterea quòd cum *modicam habeas virtutem*, id est, non sis potens in sæculo, nec auxilium habeas potentium amicorum, qui te tueantur, & iniurias aduersariorum à te repellant, seruasti verbum meum, nihil vnquam à præceptis meis declinans, & magnis persecutionibus vrgentibus non negasti nomen meum.

Virtus δύναμις

Vers. 9. *Ecce dabo de Synagoga Satanæ, &c.* Hæc iam exposuimus cap. 2. nu. 13. & 17. Cum autem dicit: *Dabo*, subaudiendum est, id est, conuertentur, & parebunt tibi. Hic iam, & in verbis continuò sequentibus apertè explicat quod priùs obscurè dixerat: *Ecce dedi coram te ostium apertum.*

Vers. 9. *Et adorent ante pedes tuos.* Ad pedes tuos procident parati facere quidquid iusseris.

Vers. 9. *Et scient quia ego dilexi te.* Tunc intelligent, & confitebuntur te veracem, & pium fuisse, & Deo carum.

Vers. 10. *Quoniam seruasti verbum patientiæ meæ.* † Hæc tibi eueniēt quoniam 21
fecisti id, quod ego præcepi de patientia vbique seruanda, & tenenda. Siue, Scient te dilectum fuisse à me, quoniam æquo animo omnia incommoda pro me pertulisti. Patientiam suam vocat quam ipse præcepit, & commendauit, sicut & legem suam dicere solet, quam ipse tulit. Ita dictum est in cap. 2: *Et non negasti fidem meam:* & ita cap. 2. numer. 42. exposuimus illud: *Et custodierit opera mea.* Vel planiùs, *Patientiæ meæ*, quam ego habui, id est, passus es ad exemplum meum, vt exponunt Beda, & Haymo. Sed meliùs interpretabimur: *Verbum patientiæ meæ*, vt sit sensus: Expectasti me, sustinuisti me, & credens me esse veracem, & mercedem tibi redditurum pertulisti omnia. Sic loquitur sæpè Scriptura, vt Ps. 21. *Spes mea ab vberibus matris meæ*, id est, quem ego spero adiutorem, & remuneratorem meum futurum. Et Psal. 70: *Eripe me de manu peccatoris, & de manu cōtra legem agentis, & iniqui. Quoniam tu es patientia mea Domine, Domine spes mea à iuuentute mea*, id est, Te expectabo, & sustineo, scio te mihi præmia

pro ijs,

pro ijs, quæ patior, redditurum. Quod clariùs dicere solet idem Propheta, vt Psal. 26: *Expecta Dominum, viriliter age, & confortetur cor tuum, & sustine Dominum.* Hunc sensum subindicat quod est, in Græco, τῆς ὑπομονῆς μου, idest, patientiæ mei, quod me videlicet sustinuisti.

22 *Et ego seruabo te ab hora tentationis.* † Tu seruasti verbum patientiæ meæ, ego etiam pro hac patientia seruabo te ab hora tentationis, ita enim dictum est, vt illud Matth. 16: *Et ego dico tibi quod tu es Petrus, &c.* id est, Tu mihi dixisti: Tu es Christus filius Dei viui: & ego dico tibi vicissim: Tu es Petrus. &c. Horam tentationis multi interpretantur de afflictione, quam passura est Ecclesia temporibus Antichristi, vt Beda, Haymo, aut de die iudicij, vt Ambrosius. Quod & mihi videretur, si nunc vniuersæ Ecclesiæ loqueretur: at non Ecclesiæ, sed episcopo vni loquitur: quare necesse est vt de persecutione loquatur illius temporis. Arethas aut de persecutione Antichristi verba fieri censet, aut de persecutione Domitiani. Sed quoniam persecutio Domitiani iam diu tunc sæuiebat, & in ea Apostolus ipse relegatus fuerat in Patmum insulam, verisimilius est dici hæc de tertia Ecclesiæ persecutione quam paulò post excitauit Traianus, cuius imperatoris tempore mortuus est Apostolus. In hac persecutione plurimi quidem martyrio coronati sunt, sed præcipuè Simon filius Cleophæ, secundus episcopus Ierusalem, & Ignatius episcopus Antiochiæ, vt Eusebius autor est in Chronicis, & maxima, at- Vers. 10

23 que crudelissima fuit, vt statim dicemus. † Ceterum horam non propriè accipit, sed breue tempus horam vocat, quomodo Iohan. 1. Ep. cap. 2. dixit: *Filioli, nouissima hora est.* Et in Euangelio cap. 5: *Ille erat lucerna ardens & lucens. Vos autem voluistis ad horam exultare in luce eius.* Et in Epistol. ad Philemon. *Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, vt æternum illum reciperes.* Quod autem ait: *Seruabo te,* hoc significat: Efficiam vt non vincaris. Hora pro breui tempore.

Quæ ventura est in orbem vniuersum tentare habitantes in terra. Habitãtes in terra non in malã partem accipit, vt sæpe solet Scriptura, sed Christianos intelligit vbique terrarum habitantes, quos Traianus inquiri, & occidi iussit. Scribit enim Eusebius li. 3. Hist. Eccl. c. 32. eo tempore per singulas ciuitates motã esse persecutionem in nostros. Et posteà ait: *Persecutionum verò extrinsecus pondus vrgebat Ecclesiam, & tam immensæ cateruæ martyrum quotidie iugulabantur, vt Plinius Secundus, qui tunc prouinciam administrabat, multitudine interemptorum permotus referret ad imperatorem, quod innumera hominum millia quotidie obtruncaren-* Vers. 10. Quanta fuerit persecutio, quã Traianus excitauit.

24 *tur, &c.* † Eadem legimus apud Nicephorum libr. 3. cap. 16. & 17. Et quod de Epistola Plinij dicunt ad Traianum, mutuati sunt, vt ipsi quoque indicant, ex Tertulliano in Apologetico aduersus Gentes cap. 2. Epistola verò ipsa extat inter reliquas eiusdem autoris lib. 10. Epist. prope finem. Venit igitur hæc afflictio tentare habitantes in terra, id est, vt Christiani per totum orbem dispersi probarentur, & eorum fides, quasi aurum in igne, spectaretur.

Vers. 11. *Ecce venio cito.* Redditurus tibi mercedem vitæ æternæ pro tam honestis laboribus,& pro patientia tua.

Vers. 11. *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.* κράτει, fortiter apprehensum serua, quod eleganter vno verbo dicitur Latinè, *Tene*, vnde & tenaces,& pertinaces dicti sunt, Hoc est: Conserua fortitudinem,& patientiam tuam, perge vt cœpisti,& nullis cede terroribus persecutionum,ne si ijs succubueris,alius pro te substituatur,qui mercedem, & coronam vitæ æternæ referat, quā tibi paraueram.

Tenere

25 † Videmus hic neminem esse tam prouectæ virtutis, támque palmæ propinquum, vt ea priuari non possit, vt meritò dicat Apostolus: Itaque qui se existimat stare,videat ne cadat. Deinde ita tenendas esse Dei promissiones, vt nos desides non reddant, sed semper quantum erit in nobis, laboremus. Etenim huic episcopo promiserat: *Et ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum*, & tamen continuò ait, *Tene quod habes,&c.* Aduertendum etiam hunc esse morem, atque ordinem Diuinæ prouidentiæ, vt cum aliquis cadit, alter pro eo erigatur. Vt est apud Iob cap. 34: *Conteret multos, & innumerabiles, & stare faciet alios pro eis.* Sic in locum angelorum,qui ceciderunt,substituti sunt homines,& in locum Iudæorum,Gentiles,in locum hæreticorum,& schismaticorum nostri temporis,nationes, quæ in India, & in insulis, & in nouo orbe veniunt ad Ecclesiam. Et ijs, qui eriguntur,donat Deus ea,quæ donare illis solebat,qui ceciderunt. Et ita accipiūt coronam vitæ æternæ:ad quam illi per gratiam olim erant vocati. Hoc rectè explicat S.Thomas. 1. part. q. 23. Art. 6. ad. 1. & Hieronymus ex parte attingit in locum citatum Iob,& Beda,& Haymo hic,&. Glossa, sed copiosè,& eleganter Gregorius. 25. Mor. c. 9. & 10. † Rupertus: *Et quidem hoc fieri non potest,vt eorum quisquam perdat coronam suam, quos Deus præsciuit,& ad coronam prædestinauit.Verum tamen & fieri potest,& factum est,vt ille coronam perderet,quem Deus ad coronam vocauit vocatione visibili, siuè quæ ab hominibus potuit audiri. Nam exempli gratia, Iudam Dominus ad coronam vocauit Apostolicam, quem tamen ad coronam non prædestinauit, quia corona indignum fore præsciuit. Vnde & coronam eius, scilicet, Apostolatus honorem,alius accepit,sicut scriptum est: Fiant dies eius pauci, & episcopatum eius accipiat alter.* 26

1. Cor. 10.

Cū aliquis cadit, alter pro eo erigitur.

Psal. 108

Vers. 12. *Qui vicerit.* Hoc iam nō soli episcopo, sed etiam Ecclesijs dicitur ideóque vniuersalem proponit sententiam. Ad hoc ergo referēdum est,quod paulò post ait: *Qui habet aurem,&c.* quemadmodum in verbis similibus adnotauimus numer. 15. Ait itaque: *Qui vicerit*, id est, qui persecutionibus non cesserit,sed semper fidem pietatémque tenuerit.

Vers. 12. *Faciam illum columnam in templo Dei mei.* Quum dicit: *Dei mei*, secundum assumptam naturam loquitur, vt iam adnotauimus. Si autem hæc verba ad mercedem vitæ huius referamus, facilè exponentur. † Columna in domo & ipsa firma est, & immobilis & per 27

eam cetera sustinentur, & manent in sua infirmitate. Qui igitur vicerit, erit in Ecclesia tamquam columna, ipse enim confirmabitur, & verbo, atque exemplo suo ceteros fideles sustinebit, & conseruabit in infirmitate. Ita hunc locum intelligit Gregorius 17. Mor. ca. 14. *Nam quisquis* (inquit) *in Dei opere recta intentione firmatur, columna in structura fabricæ spiritualis erigitur, vt in hoc templo, quod est Ecclesia, positus & vtilitati sit, & decori.* De hac etiam vita intellexisse videntur Arethas, Beda, Haymo, Anselmus. Verùm, si omnia, quæ sequuntur, consideremus, poterimus etiam, & quidem magis propriè, de mercede æternæ vitæ interpretari. Quare Ambrosius cum priorē sensum explicasset: *Sed videtur* (inquit) *propter hoc, quod sequitur: Et foras non egredietur ampliùs, non ad præsentem* Ecclesiam, *sed ad cœlestem pertinere hanc sententiam. Nam multi fuerunt, qui columnæ Ecclesiæ dicebantur: sed propter prauam doctrinam eorum ab ea exierūt, sicut fuit Origenes, & multi alij.* Hęc
28 Ambrosius. † Pręttereà si loquitur de vincente in hoc certamine, aut in illo, & posteà viuente, multi ex his posteà egressi sunt foras, & in aliis certaminibus negauerunt, vt Origenes, qui sępè se in media pericula ingessit, vt tradit Eusebius li. 6. Hist. Eccl. c. 2. & posteà senex, cum multa tormenta pertulisset, & victor, vbique perseueraret, tandem aliquando negauit, vt est apud Nicephorum lib. 5. ca. 31. Tale aliquid de nōnullis narrare videtur Plinius lib. 10. in Epist. illa citata ad Traianum, & in historiis Ecclesiasticis nonnulla sunt huiusmodi. Si autem, vt verum est, de iis agit, qui in omni certamine vicerunt, necesse est, & de mercede agere, quæ post finita certamina redditur, id est, post mortē. At quomodò in cœlo columnæ esse poterūt, qui vicerint, cum in eo nemo sit infirmus, qui indigeat ab alio sustineri, aut confirmari? Ad hoc breuiter, & satis ad rem accōmodatè respondere possumus, hunc esse sensum: Faciam vt in cœlo, quasi columna Ecclesiæ, ab omnibus honoretur, re enim vera columna fuit dum vixit, qui labantes confirmauit, & lapsuros sustinuit, atque ideò in cœlo vt multarum animarum conseruator, & multorum triumpho- Quàm grati Deo sint qui fratres iuuant.
29 rum auctor honorabitur. † Mihi etiā videtur planè alludere ad duas illas celeberrimas columnas templi Salomonis, ac propterea vt hoc indicet dixisse: *In templo Dei mei.* Columnæ autem illæ, vt legimus 3. Reg. 7. proceræ, & pulcherrimę erāt, & epistyliis, atq; capitellis operosissimis ornatæ, ita vt multum templo afferrēt dignitatis, & decoris, & inter ea, quæ videntur in illo, pulchritudine, atque elegantia eminerent. Merito ergo inquit: *Qui vicerit, faciam eum columnam in templo Dei mei,* id est, maximus in cœlo erit, & miro inter alios splendore fulgebit, multis ac magnis donis ornatus conspicietur, & tantæ pulchritudinis erit, vt cœlo ipsi, ac cœlitibus multum ornamenti afferre videatur.

Et foras non egredietur ampliùs. Si vim ipsam, & proprietatē verbo- *vers.* 12
rum spectemus, videbitur is, de quo nunc loquitur, aliquando foras exiisse, sed ita vt non sit iam exiturus, ita enim loquitur, vt:

9 Æneï

...... Tunc vero exterritus, amens
Conclamat Nisus, nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem.

† Et scriptura passim ita loquitur, vt Matth. 22: *Neque ausus fuit quisquam ex illa die iam amplius interrogare.* Act. 20: *Et nūc ecce ego scio, quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes per quos transiui.* At hic victor nunquam de cœlo egressus est. Sed neque de Ecclesia intelligi potest: non est enim necesse aliquando exiisse ex Ecclesia, cum semper in ea esse poterit. Est ergò adnotādum aduerbium amplius, cum negatione ita sæpè poni, vt tantum futurum tempus respiciat, non præteritum, id est, vt excludat deinceps futurum, non vt aliquid quod fuerit, includat. Vt Tob. 3. *Ampliùs ex te non videamus filium, aut filiam super terram interfectrix virorum tuorum.* Et tamē virgo erat Sara, cui id dicitur. Act. 13: *Quod autem suscitauit eum à mortuis ampliùs iam non reuersurum in corruptionem, &c.* Et loquitur de Christo, cuius corpus nunquam corruptum est. Iere. 22: *Quia hæc dicit Dominus ad Sellū filium Iosiæ, qui egressus est de loco isto. Nō reuertetur huc amplius, sed in loco, ad quem transtuli eum, ibi morietur.* Et tamen nunquam priùs captiuus ductus fuerat Sellum, neq; è Iudæa exierat. Ita etiam omnes loquimur de eo, qui semel exiit, & iterum nō redit: Non est reuersus ampliùs. Dicimus etiam: Qui ingressus fuerit in infernum, non egredietur ampliùs. † Quamuis, si ad viuum resecare velimus, aduerbium 3 B
ampliùs, semper quodammodo respicit præteritum in his locutionibus, vel quod esse antè potuit. Vt: amplius ex te non videamus filium: Ampliùs iam non reuersurum in corruptionem: potuit enim antè filios peperisse, potuit corpus Christi, si Deus non seruaret, corrumpi. Aut certè respicit statum, quem res illa habuit antequam fieret id, quod tunc dicitur. Vt is, qui semel exiit, dicitur non reuersurus, id est, non futurus ampliùs in loco, in quo ante fuit. Ingressus in cœlum dicitur non exiturus ampliùs, quia non est rediturus ad statum, quem habebat, cum nondum erat beatus. Dicemus ergò valdè propriè, Aduerbium ampliùs quando cum negatione ponitur, ad futurum tempus extendi, ex præterito autem tollere aut quod fuit, aut quod ante esse potuit, aut statum rei quem antè habebat.

Amplius interdū non nisi futurū tempus excludit.

Vers. 12. *Et scribam super eum nomen Dei mei.* In rebus pretiosis, quas possidere semper volumus, nomen nostrum inscribere solemus. Inscribimus etiam in illis, in quibus maximè gloriamur, vt semper nostræ dicantur, vt:

3. Æneï. *Æneas hæc de Danais victoribus arma.*

Ita etiam legimus secundo Regum 18: *Porrò Absalon erexerat sibi cum adhuc viueret, titulum, qui est in valle regis: dixerat enim: Non habeo filium, & hoc erit monimentum nominis mei. Vocauitque titulum nomine suo, & appellatur manus Absalon vsque in hanc diem.* Huc etiam pertinet illud Psal. 48 *Tabernacula eorum in progenie, & progeniem, vocauerunt nomina sua in terris suis,* id est, terras suas suo nomine insignierunt.

2 *runt.* † Nomen ergò Dei scribetur in vincente, quia semper Dei futurus,& ab eo totus possidendus est,& in eo Deus peculiariter gloriabitur, tanquam in seruo, ac milite forti, & fideli,quem semper suum agnosci,& dici volet.

Et nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem. Ierusalem vocat cœlestem patriā cui⁹ figura fuit Ierusalē in terra,sicut & vulgata nominis eius interpretatio docet,Visio pacis. Sed illa,quę erat in terra,vetus est: hæc cœlestis noua,quam Deus electis suis parauit in cœlo. Heb. 11. *Ideò non confunditur Deus vocari Deus eorum, parauit enim illis ciuitatem.* Sed vetus dicitur illa, quia prius hominibus cognita est, quamuis cœlestis sit multò antiquior, quæ noua dicitur,non in se, sed nobis, qui eam non vidimus. Nomen ergò huius nouæ ciuitatis scribetur in vincente,quia verus,&germanus,perpetuúsque eius ciuis semper dicetur. Hæc autem,& si reliquis etiam beatis conueniat, sicut & illud: *Et foras non egredietur ampliùs*, tamen peculiariter ad huiusmodi victores,de quibus nunc sermo est,accommodatur, quoniam peculiari amore eos prosequitur Deus, atque ita peculiariter gaudebit
33 eos à se electos,& præmiis cœlestibus honoratos fuisse. † Causa est quòd non solùm ipsi ardenter Deum coluerint, sed etiam quasi columnæ sustinuerint aliorum infirmitatem,& exēplo suo validè confirmauerint. Hoc etiam non omittēdum,hæc præmia verè, & plenè in cœlo esse reddenda victoribus, sed & in terra ex parte incipere propter spem,quæ indies bonis operibus fit certior.

Vers. 12.

Ierusalē noua.

Quæ descendit de cœlo à Deo meo. Verba sunt valdè obscura,ideóque variè exponuntur. Sciamus primùm pręsentis temporis esse verbum *Descendit*,non pręteriti,vt multi videntur existimasse, ἡ καταβαίνουσα. Noua Ierusalem,id est,patria cœlestis,& beatorum domicilium,ac requies,de cœlo descendere dicitur à Deo, quoniam cum ante aduentum Christi in cœlo lateret, nec ab hominibus videretur, sed in lege,& in prophetis temporalia bona magna ex parte promitterentur,nec audiretur vnquam regnum cœlorū:in aduentu Christi quodammodò descendit in terras,quasi à Deo missa,& videri cœpit,atque cognosci Christo ita Euangelicam prædicationem exordiente:
34 Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorū. † Ex eo tempore cœpit in terris versari, quia eius gaudia, & spes, & copia bonorum,& æternitas hominibus innotescere cœperunt, & ipsi ad eam vocati sunt. Et quoniam hęc magis ac magis in dies cum hominibus omnium nationum cōmunicabantur per prædicationē Apostolorum,quos misit Deus, rectè non descendisse dicitur, sed adhuc descendere. Hæc explicatio quàm germana sit ex eodē Euangelista cognosci potest,qui infra cap. 21. ait: *Et ego Ioannes vidi sanctam ciuitatem Ierusalem nouā descendentē de cœlo,à Deo paratam,sicut spōsam ornatam viro suo.* Quo in loco nequaquā congregationē sanctorū Ierusalē dici arbitror,vt plerisq; visū est,sed vt dixi,cœlestē patriā,&beatorū domiciliū,ac requiē,in qua recipiēdi sunt. Nā beatorū cōgregatio è

Vers. 12.

Ierusalem descendēs de cœlo.

Matth. 4

terra in cœlum aſcendit, non de cœlo deſcendit in terram. Animæ quidem beatorum, quæ tunc erunt in cœlo cum Dominus in iudicium venerit, deſcendent cum eo: ſed nunc nullus de iudicio ſermo eſt, longè aliud agitur, quod multi auctores non vidētur animaduertiſſe. † Iudicant etiam hoc ipſum, quod dico, verba ſequentia: *Et audiui vocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipſi populus eius erunt, & ipſe Deus cum eis erit eorum Deus.* Quibus verbis (vt fieri ſolet prophetis) viſio præcedens explicatur, ac ſi diceret: Quod vidiſti nouam Ieruſalem de cœlo deſcēdere, in qua ſcilicet Deus inhabitat, qui ſummè beatus eſt, & auctor omnis beatitudinis, ſignificat Deum velle vt homines cognoſcant ſe participes eſſe poſſe cœleſtis patriæ, & ad eam vocari, eamque, ſi dignè vocatione ſua vixerint, aſſecuturos eſſe, & cū ipſo Deo habitaturos, quaſi populum cum humaniſſimo, & amantiſſimo principe, in qua immunes erunt à triſtitia, & à reliquis incōmodis huius vitæ. Præterea vt in toto capite videre licet, tamquam vrbs, & multorum domicilium deſcribitur cum muris, & portis, & fundamētis, vt oſtendatur pręſtātia gaudiorum illius vitæ, idcircò etiam ibi ſcriptum eſt: *Qui vicerit, poſſidebit hæc, & ero illi Deus.* Nō ergò de ciuibus, ſed de vrbe ipſa, id eſt, de bonis, & gaudiis illius agit. † Non eſt tamen ſilentio prætereundum quiddam, quod in eodem capite plurimùm videtur noſtræ ſententiæ repugnare: *Et venit vnus de ſeptem angelis, &c. Et loquutus eſt mecum dicens: Veni, & oſtendam tibi ſponſam vxorem Agni. Et ſuſtulit me in ſpiritu in montem magnum, & altum: & oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem deſcendentem de cœlo à Deo, &c.* Ergò vrbs, quæ deſcendit de cœlo, eſt ipſa congregatio beatorum, quę dicitur vxor, & ſponſa, nam patria ipſa, & requies illorum non dicitur vxor Agni. Reſpondeo ſimilitudines, & imagines, ac figuras nomina habere ſolere earum rerum, quarum ſimilitudines ſunt, vt c. 1. nu. 77. diximus. Cum igitur vrbs illa viſioni imaginariæ Euangeliſtæ obiecta, vt ſimilitudo quædam oſtendatur futuræ ſanctorum beatitudinis, ſiue ſanctorum iam Deo fruentium, vt ex eius partibus, atq; ornatu facilè intelligitur, iure nomen obtinet ipſius congregationis beatorum. † Quare, *Veni, & oſtendam tibi ſponſam vxorem Agni*, perinde dictum eſt, ac ſi diceretur: Oſtendam tibi gloriam, & ſplēdorem admirabilem ſponſæ Agni: Oſtendam tibi vrbem, ex cuius diuitiis, & decore vtcumque intelligas qualis futura ſit beatitudo ſanctorum. Nam in vrbe illa non ciues ſignificari, ſed domicilium planè ex fine eiuſdem capitis intelligimus. *Et ambulabunt gentes in lumine eius, & reges terræ afferent gloriam ſuam, & honorem in illam.* Et mox: *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, & mēdacium, niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni*, id eſt, prędeſtinati. Aliud ergò ſunt prędeſtinati, aliud vrbs ipſa, in quam prædeſtinati recipiuntur. Hęc placuit paulò fuſiùs explicare, quoniā nec res ipſa ſatis ſine his explanari videbatur, & eiſdē magna ex parte cap. 21. iā explicatū habebim⁹.

Margin: 35 (beside "Iudicant etiam"); 36 (beside "Non eſt tamen"); Regula. (beside "Reſpondeo ſimilitudines"); 37 (beside "Quare, Veni").

Et nom.

Et nomen meum nouum. etiam scribam super eum nomen meum nouum. Nomen eius nouum est sine dubio *IESVS*: nã cetera eius nomina, quæ illi, vt Deo, conueniunt, vetera sunt, & ab æterno conueniunt, siue ab initio creaturæ quæ creaturas respiciunt, vt Dominus, creator. &c. Nomina ergo, quæ filio Dei dantur vt homo est, noua sunt, quia neque ab æterno, neque ab initio creaturæ, sed à tempore,
38 quo homo factus est, ei conueniunt. † Inter hæc autem nomen eius proprium, & maximè significans, ac cetera omnia complectens est hoc nomen *IESVS*, vt ostendit S. Thomas. 3. p. q. 37. Art. 2. Quare meritò illud per excellentiam intelligitur, cum nomen nouum dicitur, & nihil prætereà additur. Scribetur autem hoc nomen in illo, quomodo num. 31. diximus scribi nomen Dei, quia ille peculiari quadam ratione Iesu dicetur, & salutis eius eximiè particeps erit, & ab eo totus possidebitur, eúmque Dominus Iesus tamquam suum agnoscet, & confitebitur coram patre suo, & angelis sanctis. Si quæras cur prius meminerit nominis Ierusalem, quàm nominis sui: caussa videtur quòd solet de se, quasi de homine loqui, & primum locum patri vbique tribuere. Pertinebat autem ad patrem illud de inscriptione nominis nouæ Ierusalem, quod nihil aliud significat quàm eum, in quo id nomẽ scriberetur, semper ciuem fore Ierusalem cœlestis, id est, semper patris aspectu fruiturum.

Hæc dicit, Amen. Amen Aduerbiũ, quod significat Verè, Ità, Certè, vt diximus cap. 1. num. 44. & 45. hic vice nominis proprij ponitur, ac si diceretur: Hæc dicit ille, qui semper est *Amẽ*, id est qui immutabilis est, nec modò ait, & modò negat, sed semper idẽ est. Hic locus optimè explicatur ex verbis Pauli. 2. Cor. 1: *Dei enim filius Iesus Christus, qui in vobis prædicatus est per me, & Siluanum, & Timotheum, non fuit Est, & Non, sed Est in illo Fuit. Quotquot enim promissiones Dei, sunt in* Vers. 14.
39 *illo Est. Ideo & per ipsum Amen Deo, ad gloriam nostram.* † In his verbis semper pro Est, legitur in Græco ναί, quod cap. 1. num 34. diximus idem esse quod Amen. Prætereà in Græco apertior est oratio, ita enim legimus: Quotquot enim promissiones Dei, in ipso ναί, aut Amen, scilicet sunt. Et in ipso Amen, scilicet sunt, Deo ad gloriam per nos. Quorum hic est sensus: Prædicatio mea de Christo non fuit inconstans, & varia, vt modò dicerem, Etiàm: modò dicerem, Non: sed est apud illum, Fuit, id est, constans, & vera, & immutabilis est apud Deum, sicut res præteritæ, quæ mutari non possunt. Omnes enim promissiones Dei nobis factæ, sunt in Christo Est, vel Amẽ, id est, fideles, & veræ, & per illum nobis præstantur. Quod iuxtà Græcum duplicatur, vt certius esse intelligatur quod dicitur, omnes promissiones sunt in ipso Etiam, & omnes sunt in ipso Amen apud Deum ad gloriam eius per nos, id est, dum per nos, & in nobis implentur. Et iuxta nostram Translationem idem sensus est: Per ipsum Christum sunt Amen, id est, fideles verè apud Deum, ad gloriam nostram, id est, vt nos per hæc Diuina beneficia meliores, &

Locus Pauli. 2. Cor. 1.

laudabiliores efficiamur.

Vers.14. *Testis fidelis, & verus.* Hoc iam explicatum est, cap. 1. num. 24. & 40
25. Tantum superest dicere quorsum nunc dicatur. Arbitror hunc e-
piscopum Laodiceæ, cum videret Ecclesias persecutionibus agitari,
se etiam vrgeri, qui aliquando pignora Diuini amoris habuisset, cœ-
pisse apud se de Christi promissionibus dubitare, & multum inde de
studio caritatis, & ceterarum virtutum remisisse, quod fieri semper
solet cum fides, & spes languescũt, aut vacillant. Hæc mihi videor
intelligere ex eo, quod ait: *Vtinã frigidus esses, aut calidus:* & ex eo, quod
paulò post sequitur: *Ego quos amo, arguo, & castigo*, vt mox dicemus.
Meritò ergo huic scribit: *Hæc dicit Amen, testis fidelis, & verus*, qui non
tradidit nobis, nisi quæ à patre accepit, & omnia verissima sunt, quæ
tradidit & immutabilia.

Vers.14. *Principiũ creaturæ Dei.* Hæc verba multis modis possunt haud ine-
ptè explicari. Nam pro Principium est ἡ ἀρχὴ, quæ vox æquè princi-
pium, & principatum significat, & ideo potest etiam verti: Principa-
tus creaturæ Dei, idest, omnibus Dei creaturis dominans, vt crea-
tor, quomodo Arethas primùm interpretatus est. Sed iuxta nostram
Translationem potest dici principium creaturæ Dei, quoniam causa
est omnium creaturarum, & exemplar, per quod factæ sunt, qui e-
tiam Arethæ sensus est. † Verùm ego reconditiorem sensum 41
in his verbis latere arbitror, qui rectè intelligitur, si animaduerta-
Creatura Dei. mus in creatura Dei nonnunquam in Scriptura, præsertímque in
nouo testamento, hominem solum significari, non qualis esset natu-
ra sua, si ita esset creatus, nec qualis per peccatum factus est, sed qua-
Noua creatura. lis renouatus est per gratiam Christi. Hic dicitur noua creatura, &
nouus homo, & creatura Dei. Aut, si propriè loquendum est, ipsa re-
Nouus homo. paratio, & renouatio dicitur noua, aut creatura Dei. Deinde more
Hebræorũ creatura ponitur pro re creata, id est, pro homine repa-
Creatura. rato, & renouato per gratiã Christi. 2. Cor. 5: *Si qua ergo in Christo no-
ua creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua.* Gal 6: *Christo e-
nim Iesu neque circuncisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatu-
ra.* Iac. 1: *Voluntariè enim genuit nos verbo veritatis, vt simus initium aliquod
creaturæ eius.* Ephe. 4: *Et induite nouum hominem, qui secundùm Deum
creatus est in iustitia & sanctitate veritatis.* Colo. 3: *Expoliantes vos
veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum, qui renouatur in a-
gnitionem Dei secundum imaginem eius, qui creauit illum*, id est, ad simili-
Christus cur dictus Principium creaturæ Dei. tudinem Christi. † Ita nunc accipitur creatura Dei, & Christus di- 42
citur *Principium creaturæ Dei*, quasi autor totius sanctitatis & repara-
tionis nostræ, per quem, & ad cuius similitudinem omnes re-
nouantur. Propter hoc vocatur Isai. 9: *Pater futuri sæculi*, quia qua-
si noua gens ab eo incipit. Ideo etiam dictum est Coloss. 3: *Et
induentes nouum, qui renouatur in agnitionem Dei secundum imaginem e-*

ius,

ius, qui creauit illum. Et. 1. Corin. 15: *Qualis terrenus, tales & terreni, & qualis cœlestis, tales & cœlestes*. Sed quorsum nunc dicitur, *Principium creaturæ Dei*? Propter illud: *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, & probatum, vt locuples fias*, vt discat in Christo sperare & ad eum confugere, vt per eum renouetur, & fiat noua creatura Dei. Propter illud etiam: *Ego quos amo, arguo, &c.* vt videlicet cum à Christo affligetur, ne desperet, aut de eius promissis dubitet; sed intelligat id facere autorem renouationis, vt per illas afflictiones ipse renouetur.

43 *Vtinam frigidus esses, aut calidus*. Locus est celebris, & sæpe citatus à Vers. 15.
patribus, nec ita facilis, vt primo aspectu apparet. Plerique eorum frigidum dici putāt, qui infidelis est, calidum, qui dilectione feruet: est enim ζεϛὸς à ζέω, quod est ferueo, & Tyconius Homil. 3. legit: Vtinam frigidus esses, aut feruens. Ambrosius sermone. 2. in Psal. 118. in illud: *Ne repellas me à mandatis tuis*, ita hæc exponit: *Frigidus est qui fidem nescit, calidus est qui Spiritus sancti feruore succensus est*. Ita etiam Gregorius in 3. parte Pastoralis, Admonitione 35. Victorinus, Beda, Arethas, Ansbertus, Haymo. Ita ergo interpretatur sanctus Ambrosius loco citato: Qui calorem fidei non habet, tolerabilius illi fuerat fidem nō accepisse, quàm neglexisse. Est enim tepidus peior frigido, vt Iudæus, qui sibi videtur fidem habere, quam non habet. Quantò tolerabiliorem causam Gentilis habet, qui potest dicere: Non cognoui legem, non audiui prophetas? Neuter quidem excusatur, sed plus delinquit qui negauit quód legerat, quàm qui opera non fecit quæ facienda non nouerat. Eadem est Gregorij expositio.

44 † *Admonendi sunt*, inquit, *vt perpendant, quod tolerabilius esse potuisset, rectam viam non arripere, quam post arreptam post tergum redire*. Citat illud. 2. Pet. 2: *Melius erat eis non cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti*. Alij omnia de fidelibus interpretantur, vt Ambrosius, Rupertus, Cassianus Collatione 4. cap. 19. Atque huic etiam expositioni plurimùm fauet Gregorius loco indicato. Quare vtramque amplecti videtur, & vtramque est amplexus Anselmus. Infidelis ergo qui frigidus in priori expositione dicitur, minùs malus censetur tepido, idest, fideli tepidè, & remissè viuente, fidémque mortuam habente, quoniam, vt Arethas ait: Is qui nondum Spiritus gratiam accepit per Baptismum, in spe versatur, quod aliquando ea, quæ sibi salutaria sint, accipiet, at tepi-
45 dus, & feruore caret, & eo bono priuatus est, quod quandoque baptizandus sit. † Eodem ferè modo explicabimus, si frigidum esse dicamus hominem Christianum peccatis plenum. Gregorius: *Calidus quippe est qui bona studia & arripit, & consummat. Frigidus verò est qui consummanda nec inchoat. Et sicut à frigore per teporem transitur ad calorem, ita à calore quoque per teporem reditur ad frigus. Sed sicut ante teporem frigus sub spe est, ita post frigus tepor in de*

desperationi: Hoc est, de eo qui friget, & nunquam tepuit, sperari potest calor feruoris caritatis, idest, de eo, qui nec dum conuersus est. Sed qui in frigore abiecto peccatorum conuersus est, & posteà tepet, difficile est de illo sperare conuersionem, ita enim ait Gregorius: Qui verò post conuersionem tepuit, & spem, quæ esse potuit de peccatore, subtraxit. Sed non videtur satis adhuc locus explicari. Nam si frigidum infidelem intelligamus, quis dubitat meliorem esse Christiani peccatoris conditionem, & viciniorem saluti, quàm infidelis? Christianus enim fidem habet, qua æterna præmia, & supplicia cognoscit, habet sacramenta, habet Ecclesiæ sacrificia, consilia, & multa huiusmodi adiumenta, quibus caret infidelis. † Et inter 46
fideles optabilius multò videtur tepidum esse, idest, nonnullis peccatis teneri, quam multis, & magnis, quod in frigido significatur. Nam sicut tepidum vicinius est calori quam frigidum, ita qui tepidus est, citiùs, & faciliùs conuertetur quàm frigidus, quia citiùs calorem cõcipit quod tepidũ est, quàm quod frigidum. Deinde optare vt hic Episcopus esset frigidus, quid est aliud, quàm optare vt plura peccata fecisset? Peccata autem, etsi maxima inde bona consequerentur, optanda non sunt. Nec videtur satis intelligi qui sit tepidus. Nam si tepidus ille sit, qui gratiam quidem habet, sed ignauus est in opere virtutum, & quasi dissolutus, quomodo optari potest vt hic frigescat, idest, gratiam amittat? Si autem tepidus dicitur qui iam eam amisit, non potest, vt iàm diximus, frigescere sine nouis, grauibusque peccatis. Postremò cum ait: *Sed quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo:* satis indicat frigidum, aut calidum non esse euomendum, sed in ventriculo mansurum. † Est ergo 47
frigidus in ventriculo Dei (Metaphorã enim à comedentibus ducit) & non euomitur. Ergo frigidus non vocatur hic qui infidelis est, ille enim extra corpus Christi est. Immo nec peccator videtur, nam cibus non est vtcumque in corpore, sed prius in ore huc & illuc versatus, & præmansus, & denique in comedẽtis substantiam cõuertendus, quod videtur ei, qui sine gratia sit, conuenire non posse. His argumentis videtur refutari communis expositio, dici, *Vtinam frigidus esses, aut calidus*, quoniam magnus peccator citiùs conuertitur quàm tepidus, quoniam videt euidens periculum suum, & certam damnationem, quam tepidus, nó metuit, nec videt. In quo hoc etiam dictis addi potest, non esse certum frigidos protinus esse conuertendos, quamplurimi enim ex eis pereunt, quia tot peccatis implicati difficillimè sese explicant, & fortasse multò plures ex ijs damnãtur, quàm ex tepidis. Quærendum etiam cur cum votum suum exprimeret, non primo loco posuit quod magis optabat, vt fieri solet, sed quod minùs, id est, cur non dixit: *Vtinam calidus esses, aut frigidus.* † Vt obie- 48
cta soluamus, ita locus videtur explicandus, vt propriè de ijs tepidis verba fieri intelligamus, qui tepidos se esse nesciũt, idest, iustos se esse credũt, cum sine gratia sunt, vt rectè exposuit Ambrosius. Nam hi, & à peccatis

Qui dicantur hic tepidi.

à peccatis grauioribus plerumque abstinent, & actiones virtutum non omninò abiecerunt, sed aut ieiunant, aut eleemosynas largiuntur, aut quædam alia huiusmodi faciunt. Qui status, etsi minùs malus sit, quàm frigidorum, id est, eorum, qui multò grauiora committunt, multò tamen est periculosior, quia frigidus frigidum se esse cognoscit, & damnationem suam, nisi conuertatur, non ignorat: tepidus iustum esse putat, & nihil metuit, & ideò de vitæ mutatione non cogitat. De his tepidis loqui Dominum satis indicat quod sequitur: *Quia dicis, quòd diues sum, & locupletatus, & nullius egeo, & nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.* Quare rectè exposuit Hieronymus in illud Isai. 51. *Filij tui proiecti sunt, &c.* ad eum loqui Dominum, qui inter vitia, atque virtutes medius fluctuat, & duplici corde accedit ad seruitutem Dei, id est, nunc actiones virtutum quarumdam exequitur, nunc ad vitia decli-
49 nat. † Quare propriè hoc in peccatorem fidelem conuenit, vt ille Frigidi.
nunc frigidus dicatur, potest enim cognoscere damnationem suam, & conuerti. In peccatorem etiam infidelem conuenit, qui conscientiæ stimulis admoneri potest vt conuertatur. Sed non ita propriè in hunc. Aliquantò magis propriè conuenit in infidelem, qui fidelis aliquando fuit, & recordari potest eorum, quę priùs credidit & firmissima habuit, & hac recordatione commoueri ad pœnitentiam. Tepidus etiam hoc in loco is dicitur, qui gratiam amisit, vt Tepidi.
intelligimus ex verbis citatis: *Et nescis quia tu es miser, & miserabilis, &c.* Sed suo modo ad eum etiam referri potest, qui cum Dei gratiam habeat, segnis est, & remissus, nam hic etiam in periculo est amittendi quod habet, & vt euomi incipiat. Huius comparatione frigidus dici poterit, qui peccato mortali tenetur, aut ille etiam, qui à peccato mortali immunis, liberè peccat in leuibus, & ab studiis pietatis abscedit, & animo suo obsequitur, vbi sine peccato
50 mortali id potest. † Non igitur dicitur: *Vtinam frigidus esses, aut calidus*, quòd semper tepidus peior frigido sit, aut grauiùs peccet, sed quod in periculo maiore versatur, & longiùs abest à salute, dum se sanum, saluúmque existimat, non enim medicinæ opem quærit, nisi qui agrum se esse cognoscit. Iudæi, vt exempli causa dicamus, ante Christi aduentum sæpè Deos alienigenarum coluerunt, post Christi aduentum idola non colunt, sed Deum legis auctorem. Cùm idola adorabant, frigidi erant, nunc tepidi: sed nunc multò maiùs est eorum periculum, multò certior damnatio, tunc enim peccare se videbant, & citò conuertebantur, nunc laborant grauissimo peccato infidelitatis, & odio nominis Christiani, nec putant se Deo displicere, & post annos plures mille quingentis pertinaciter in incredulitate sua permanent. Rectè ergò de his dicemus: Vtinam frigidi
51 essetis, aut calidi. † His omnia ferè, quæ initio obiecta sunt haud magno negotio diluuntur præter tria, quorum illud est primum, an liceat optare, vt qui tepidus est, in maiora peccata labatur, & fri-

gidus fiat, vt ita tandem aliquando conuertatur. Ad hoc respondendum est, [Deum esse, qui per Ioannem loquitur, qui quod permittit velle potest permittere: itaque nihil incommodi est in Deo, quod in nobis incommodum fortasse videretur.] Alterum est, eos, qui frigidi sunt, manere in corpore Christi, quod commodiùs mox explicabitur in verbis sequentibus. Tertium est, cur non priùs dixerit quod magis optabat, id est, *Vtinam calidus esses, aut frigidus.* Hoc ita dictum puto, quoniam is, de quo sermo est, multò vicinior erat frigori, quàm calori, id est, talis erat, vt ad calorem transire caritatis sine magno labore non posset, ad frigus autem peccatorum citiùs transire poterat, & faciliùs. Primo igitur loco posuit, quod & faciliùs erat, & ad eius, cui loquebatur, voluntatem, & ingenium accommodatiùs. Deinde licet finis magis optetur, quàm ea, quæ ad finis consecutionem prosunt, prius hæc poni solent, quàm ille. Vt Deuteronomio trigesimo secundo: *Vtinam saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderent.* Isaiæ sexagesimo quarto: *Vtinam dirumperes cælos, & descenderes.* Sic ergò nunc quoniam frigidus futurus erat, vt postea calidus esset, prius dixit: *Vtinam frigidus esses.*

Vers. 16. *Sed quia tepidus es, & nec frigidus, &c.* † Metaphora sumpta est à 53
cibis, qui si frigidi sunt, aut calidi, retinentur; si tepidi sunt, vomitum prouocant. Etenim ventriculus, vt benè retineat, & coquat cibos, constringitur, & quasi clauditur. [Frigida ventriculum mordent, & contrahendo exasperant, calida exiccant, & pungunt, atque idcircò ad vtrorumque tactum partes ventriculi contrahuntur, ad tactum verò tepidorum blandum, ac suauem laxantur, & extenduntur. Rursus, benè constrictus ventriculus, & circum cibum corrugatus, & valentior fit, cibumque sine molestia continet. Laxatus demittit cibum, atque is demissus grauat eum vt pondus, & molestia afficit, naturáque in id, quod molestum est insurgente, atque expellere laborante euomitur.] Frigidus ergò cibus, cum dentibus teritur, & in ventriculum demittitur, calescit paulatim, & aptus ad alendum efficitur, manet enim, & non euomitur. Ita, vbi verbis prædicatorum, (qui dentes Ecclesiæ sunt, de quibus dictum est Canticorum quarto: *Dentes tui sicut greges tonsarum*, vt exponit Augustinus secundo de Doctrina Christiana, capite sexto, & Gregorius in eundem locum,) qui priùs infidelis erat, emollitur, & in corpus Christi ingreditur, quod est

De quo frigore, & calore loquatur.

Ecclesia, iustus, & calidus fit, atque ita non euomitur. † Quam- 54
uis mihi non videtur duci Metaphora à natura ipsa ciborum, cum extra corpus sunt, quoniam, & si sint cibi natura sua frigidi, nullus tamen est natura sua calidus, vt tunc de calore loquimur, quia nemo natura iustus est, & caritatis particeps: Sed de calore, aut frigore extrinsecus adueniente, & de cibis iam in ventriculum iniectis sermo est. Nam etiam quæ natura calida sunt, aut frigida, si tepida

pida sint, cum in stomachum veniunt, vomitum prouocant, at si frigida tunc sint, aut calida, non prouocant: vt aqua tepida malè in stomacho retinetur, benè autem, cum frigida est, aut calida. Quare meliùs, vt antè dixi, intelligitur frigidum appellari fidelem, quàm infidelem. Cibi enim, qui sunt in ventriculo, iam ore præmansi sunt, & qui sunt in ore, iam intra corpus sunt. † Ita eorum,
55 qui dentibus mansi sunt Ecclesiæ, siue Christi, id est, per prædicatores corpus Christi effecti sunt, quos Christus sibi adiungit, & quasi in substantiam suam conuertere parat, triplex genus est: quidam sunt calidi, id est, caritate feruentes, quidam frigidi, qui per peccata longè à caritate absunt, quidam tepidi, qui nec calidi sunt, nec longissimè à calore distant. Hoc etiam addendum. Ea, quæ euomuntur, primùm multùm vexant vomentem, deinde euomita nauseam mouent, & detestabiliora sunt omnibus cibis. Quod optimè ad verba Ioannis accommodauit Cassianus Collatione quarta, capite decimo nono, his verbis: *Nec immeritò eos Dominus, quos iam in visceribus receperat caritatis, noxie tepefactos cum quadam conuulsione pectoris sui euomendos esse pronuntiat, qui cum salutarem quodammodo ei potuissent præbere substantiam, auelli ab eius visceribus maluerunt, tantò deteriores effecti illis, qui nunquam ori Dominico illati sunt, cibis, quantò*
56 *id, quod nausea compellente proijcimus, odibilius detestamur.* † *Quidquid enim frigidum est, etiam ore nostro susceptum vertitur in calorem, & salutifera suauitate percipitur: quod autem semel vitio perniciosi teporis abiectum est, non dicam labijs admouere, sed etiam eminus intueri sine ingenti horrore non possumus.* Hæc Cassianus. Verùm an homini, qui ex ore Christi euomitur, idem conueniat quod cibo, vt nunquam iterum in corpus recipiatur, ex vomitus interpretatione intelligetur. Atque id vt exponamus, vbi nos habemus: *Incipiam te euomere ex ore meo*, in Græco est, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου, id est, futurum est vt euomam te ex ore meo. Ac si diceret: Non statim euomam, sed posteà, iam mihi nauseam moues, & vomitum prouocas, citò, nisi calidus fias, euomeris. Nam cibi nauseam facientes nonnunquam calore concoquuntur, quod nisi fiat, retineri non possunt. Ita tu,
57 nisi caritate calescas, euomèris. † Et quoniam quod citò euomendum est, non solùm nauseam, sed etiam conuulsionem pectoris efficit, vt dixit Cassianus, quod est incipere euomi, rectè noster interpres, vt apertius nobis explicaret quod est in Græco: Futurum est vt te euomam, aut, Debeo te euomere, vertit: *Incipiam te euomere*, id est, iam nauseam sentio, continuò pectoris conuulsio consequetur, quæ initium vomitus est. Notandum etiam in hoc verbo μέλλω, (quod infinitiuus consequi solet, valétque idem, quod debeo, aut futurus sum) rem quidem futuram significari, sed interdum ita effectui propinquam, vt iam effici incipiat. Quo tempore noster interpres rem optimè intelligens solet pro μέλλω vertere incipio, vt Ioannis quarto, de filio reguli: Incipiebat

An qui euomitur, iterum in corpus recipiatur.

μέλλω, pro incipio.

Vers. 11. *Ecce venio citò.* Redditurus tibi mercedem vitæ æternæ pro tam honestis laboribus,& pro patientia tua.

Vers. 11. *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.* κράτει, fortiter apprehensum serua, quod eleganter vno verbo dicitur Latinè, *Tene,* vnde & tenaces,& pertinaces dicti sunt, Hoc est: Conserua fortitudinem,& patientiam tuam, perge vt cœpisti,& nullis cede terroribus persecutionum,ne si ijs succubueris,alius pro te substituatur,qui mercedem, & coronam vitæ æternæ referat, quā tibi paraueram.

Tenere

† Videmus hic neminem esse tam prouectæ virtutis, támque pal- 25
1. Cor. 10. mæ propinquum, vt ea priuari non possit, vt meritò dicat Apostolus:Itaque qui se existimat stare,videat ne cadat. Deinde ita tenendas esse Dei promissiones, vt nos desides non reddant, sed semper quantum erit in nobis, laboremus. Etenim huic episcopo promiserat: *Et ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum,* & tamen continuò ait, *Tene quod habes,&c.* Aduertendum etiam hunc esse morem, atque ordinem Diuinæ prouidentiæ, vt cum aliquis cadit, alter pro eo erigatur. Vt est apud Iob cap. 34: *Conteret multos, & innumerabiles, & stare faciet alios pro eis.* Sic in locum angelorum,qui ceciderunt,substituti sunt homines,& in locum Iudæorum,Gentiles,in locum hæreticorum,& schismaticorum nostri temporis,nationes, quæ in India, & in insulis, & in nouo orbe veniunt ad Ecclesiam. Et ijs, qui eriguntur,donat Deus ea,quæ donare illis solebat,qui ceciderunt.Et ita accipiūt coronam vitæ æternæ:ad quam illi per gratiam olim erant vocati. Hoc rectè explicat S.Thomas.1. part.q.23. Art. 6. ad. 1. & Hieronymus ex parte attingit in locum citatum Iob,& Beda,& Haymo hic,&. Glossa, sed copiosè,& eleganter Gregorius.25.Mor.c.9.& 10.

Cū aliquis cadit, alter pro eo erigitur.

† Rupertus: *Et quidem hoc fieri non potest,vt eorum quisquam perdat coronam suam, quos Deus præsciuit,& ad coronam prædestinauit.Verum tamen & fieri potest,& factum est,vt ille coronam perderet,quem Deus ad coronam vocauit vocatione visibili, siuè quæ ab hominibus potuit audiri. Nam exempli gratia, Iudam Dominus ad coronam vocauit Apostolicam, quem tamen ad coronam non prædestinauit, quia corona indignum fore præsciuit. Vnde & coronam eius, scilicet, Aposto-*
Psal.108 *latus honorem,alius accepit,sicut scriptum est: Fiant dies eius pauci, & episcopatum eius accipiat alter.* 26

Vers. 12. *Qui vicerit.* Hoc iam nō soli episcopo, sed etiam Ecclesijs dicitur ideóque vniuersalem proponit sententiam. Ad hoc ergo referēdum est,quod paulò post ait: *Qui habet aurem,&c.*quemadmodum in verbis similibus adnotauimus numer. 15. Ait itaque: *Qui vicerit,* id est, qui persecutionibus non cesserit,sed semper fidem pietatémque tenuerit.

Vers. 12. *Faciam illum columnam in templo Dei mei.* Quum dicit: *Dei mei,* secundum assumptam naturam loquitur, vt iam adnotauimus. Si autem hæc verba ad mercedem vitæ huius referamus, facilè exponentur. † Columna in domo & ipsa firma est, & immobilis & per 27

eam

eam cetera sustinentur, & manent in sua infirmitate. Qui igitur vi-
cerit, erit in Ecclesia tamquam columna, ipse enim confirmabitur,
& verbo, atque exemplo suo ceteros fideles sustinebit, & conseruabit
in infirmitate. Ita hunc locum intelligit Gregorius 17. Mor. ca.
14. *Nam quisquis* (inquit) *in Dei oper. recta intentione firmatur, columna in
structura fabricæ spiritualis erigitur, vt in hoc templo, quod est Ecclesia, & vsui
& vtilitati sit, & decori.* De hac etiam vita intellexisse videntur Are-
thas, Beda, Haymo, Anselmus. Verùm, si omnia, quæ sequuntur, con-
sideremus, poterimus etiam, & quidem magis propriè, de mercede
æternæ vitæ interpretari. Quare Ambrosius cum priorē sensum ex-
plicasset: *Sed videtur* (inquit) *propter hoc, quod sequitur: Et foras non egre-
dietur amplius, non ad præsentem Ecclesiam, sed ad cælestem pertinere hanc
sententiam. Nam multi fuerunt, qui columnæ Ecclesiæ dicebantur: sed propter
prauam doctrinam eorum ab ea exierūt, sicut fuit Origenes, & multi alij.* Hęc
28 Ambrosius. † Prętereà si loquitur de vincente in hoc certamine, aut
in illo, & posteà viuente, multi ex his posteà egressi sunt foras, & in
aliis certaminibus negauerunt, vt Origenes, qui sępè se in media pe-
ricula ingessit, vt tradit Eusebius li. 6. Hist. Eccl. c. 2. & posteà senex,
cum multa tormenta pertulisset, & victor, vbique perseueraret, tan-
dem aliquando negauit, vt est apud Nicephorum lib. 5. ca. 31. Tale
aliquid de nōnullis narrare videtur Plinius lib. 10. in Epist. illa citata
ad Traianum, & in historiis Ecclesiasticis nonnulla sunt huiusmodi.
Si autem, vt verum est, de iis agit, qui in omni certamine vicerunt,
necesse est, & de mercede agere, quæ post finita certamina redditur,
id est, post mortē. At quomodò in cœlo columnæ esse poterūt, qui
vicerint, cum in eo nemo sit infirmus, qui indigeat ab alio sustineri,
aut confirmari? Ad hoc breuiter, & satis ad rem accōmodatè respon-
dere possumus, hunc esse sensum: Faciam vt in cœlo, quasi columna Quàm
Ecclesiæ, ab omnibus honoretur, re enim vera columna fuit dum grati
vixit, qui labantes confirmauit, & lapsuros sustinuit, atque ideò in Deo sint
cœlo vt multarum animarum conseruator, & multorum triumpho- qui fra-
29 rum auctor honorabitur. † Mihi etiā videtur planè alludere ad duas tres iu-
illas celeberrimas columnas templi Salomonis, ac propterea vt hoc uant.
indicet dixisse: *In templo Dei mei.* Columnæ autem illæ, vt legimus 3.
Reg. 7. proceræ, & pulcherrimę erāt, & epistyliis, atq; capitellis ope
rosissimis ornatæ, ita vt multum templo afferrēt dignitatis, & deco-
ris, & inter ea, quæ videntur in illo, pulchritudine, atque elegantia
eminerent. Merito ergo inquit: *Qui vicerit, faciam eum columnam in
templo Dei mei,* id est, maximus in cœlo erit, & miro inter alios splen-
dore fulgebit, multis ac magnis donis ornatus conspicietur, & tan-
tæ pulchritudinis erit, vt cœlo ipsi, ac cœlitibus multum orna-
menti afferre videatur.

Et foras non egredietur amplius. Si vim ipsam, & proprietatē verbo- *vers.* 12
rum spectemus, videbitur is, de quo nunc loquitur, aliquando foras
exiisse, sed ita vt non sit iam exiturus, ita enim loquitur, vt:

9. Æneì

------ Tunc vero exterritus, amens
Conclamat Nisus, nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem.

† Et scriptura passim ita loquitur, vt Matth. 22: *Neque ausus fuit quisquam ex illa die iam amplius interrogare.* Act. 20: *Et nũc ecce ego scio, quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes per quos transiui.* At hic victor nunquam de cœlo egressus est. Sed neque de Ecclesia intelligi potest: non est enim necesse aliquando exisse ex Ecclesia, cum semper in ea esse poterit. Est ergò adnotãdum aduerbium ampliùs, cum negatione ita sæpè poni, vt tantum futurum tempus respiciat, non præteritum, id est, vt excludat deinceps futurum, non vt aliquid quod fuerit, includat. Vt Tob. 3. *Amplius ex te non videamus filium, aut filiam super terram interfectrix virorum tuorum.* Et tamẽ virgo erat Sara, cui id dicitur. Act. 13: *Quod autem suscitauit eum à mortuis ampliùs iam non reuersurum in corruptionem, &c.* Et loquitur de Christo, cuius corpus nunquam corruptum est. Iere. 22: *Quia hæc dicit Dominus ad Sellũ filium Iosia, qui egressus est de loco isto. Nõ reuertetur huc amplius, sed in loco, ad quem transtuli eum, ibi morietur.* Et tamen nunquam priùs captiuus ductus fuerat Sellum, neq; è Iudæa exierat. Ita etiam omnes loquimur de eo, qui semel exiit, & iterum nõ rediit: Non est reuersus ampliùs. Dicimus etiam: Qui ingressus fuerit in infernum, non egredietur ampliùs. † Quamuis, si ad viuum resecare velimus, aduerbium 32
ampliùs, semper quodammodo respicit præteritum in his locutionibus, vel quod esse antè potuit. Vt: amplius ex te non videamus filium: Ampliùs iam non reuersurum in corruptionem: potuit enim antè filios peperisse, potuit corpus Christi, si Deus non seruaret, corrumpi. Aut certè respicit statum, quem res illa habuit antequam fieret id, quod tunc dicitur. Vt is, qui semel exiit, dicitur non reuersurus, id est, non futurus ampliùs in loco, in quo ante fuit. Ingressus in cœlum dicitur non exiturus ampliùs, quia non est rediturus ad statum, quem habebat, cum nondum erat beatus. Dicemus ergò valdè propriè, Aduerbium ampliùs quando cum negatione ponitur, ad futurum tempus extendi, ex præterito autem tollere aut quod fuit, aut quod ante esse potuit, aut statum rei quem antè habebat.

Amplius interdũ non nisi futurũ tempus excludit.

Vers. 12. *Et scribam super eum nomen Dei mei.* In rebus pretiosis, quas possidere semper volumus, nomen nostrum inscribere solemus. Inscribimus etiam in illis, in quibus maximè gloriamur, vt semper nostræ dicantur, vt:

3. Æneì.

Æneas hæc de Danais victoribus arma.

Ita etiam legimus secundo Regum 18: *Porrò Absalon erexerat sibi cum adhuc viueret, titulum, qui est in valle regis: dixerat enim: Non habeo filium, & hoc erit monimentum nominis mei. Vocauítque titulum nomine suo, & appellatur manus Absalon vsque in hanc diem.* Huc etiam pertinet illud Psal. 48 *Tabernacula eorum in progenie, & progeniem, vocauerunt nomina sua in terris suis,* id est, terras suas suo nomine insignierunt.

2 *runt.* † Nomen ergò Dei scribetur in vincente, quia semper Dei fu-
turus,& ab eo totus possidendus est,& in eo Deus peculiariter glo-
riabitur, tanquam in seruo, ac milite forti, & fideli, quem semper
suum agnosci,& dici volet.

Et nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem. Ierusalem vocat cœlestem Vers. 11.
patriā cui⁹ figura fuit Ierusalē in terra, sicut & vulgata nominis eius
interpretatio docet, Visio pacis. Sed illa, quę erat in terra, vetus est:
hæc cœlestis noua, quam Deus electis suis parauit in cœlo. Heb. 11. Ierusa-
Ideò non confunditur Deus vocari Deus eorum, parauit enim illis ciuitatem. lē noua.
Sed vetus dicitur illa, quia prius hominibus cognita est, quamuis
cœlestis sit multò antiquior, quæ noua dicitur, non in se, sed nobis,
qui eam non vidimus. Nomen ergò huius nouæ ciuitatis scribetur
in vincente, quia verus,&germanus, perpetuúsque eius ciuis semper
dicetur. Hæc autem,& si reliquis etiam beatis conueniat, sicut & il-
lud: *Et foras non egredietur amplius*, tamen peculiariter ad huiusmodi
victores, de quibus nunc sermo est, accommodatur, quoniam pecu-
liari amore eos prosequitur Deus, atque ita peculiariter gaudebit
33 eos à se electos,& præmiis cœlestibus honoratos fuisse. † Causa est
quòd non solùm ipsi ardenter Deum coluerint, sed etiam quasi co-
lumnæ sustinuerint aliorum infirmitatem,& exēplo suo validè con-
firmauerint. Hoc etiam non omittēdum, hæc præmia verè, & plenè
in cœlo esse reddenda victoribus, sed & in terra ex parte incipere
propter spem, quæ indies bonis operibus fit certior.

Quæ descendit de cœlo à Deo meo. Verba sunt valdè obscura, ideóque Vers. 12.
variè exponuntur. Sciamus primùm pręsentis temporis esse verbum
Descendit, non pręteriti, vt multi videntur existimasse, ἡ καταβαίνουσα.
Noua Ierusalem, id est, patria cœlestis,& beatorum domicilium, ac Ierusa-
requies, de cœlo descendere dicitur à Deo, quoniam cum ante ad- lem de-
uentum Christi in cœlo lateret, nec ab hominibus videretur, sed in scendēs
lege,& in prophetis temporalia bona magna ex parte promitteren- de cœ-
tur, nec audiretur vnquam regnum cœlorū: in aduentu Christi quo- lo.
dammodò descendit in terras, quasi à Deo missa,& videri cœpit, at-
que cognosci Christo ita Euangelicam prædicationem exordiente: Matth. 4
34 Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorū. † Ex eo
tempore cœpit in terris versari, quia eius gaudia, & spes, & copia
bonorum,& æternitas hominibus innotescere cœperunt, & ipsi ad
eam vocati sunt. Et quoniam hęc magis ac magis in dies cum homi-
nibus omnium nationum cōmunicabantur per prædicationē Apo-
stolorum, quos misit Deus, rectè non descendisse dicitur, sed adhuc
descendere. Hæc explicatio quàm germana sit ex eodē Euangelista
cognosci potest, qui infra cap. 21. ait: *Et ego Ioannes vidi sanctam ciui-
tatem Ierusalem nouā descendentē de cœlo, à Deo paratam, sicut spōsam orna-
tam viro suo.* Quo in loco nequaquā congregationē sanctorū Ierusalē
dici arbitror, vt plerisq; visū est, sed vt dixi, cœlestē patriā,&beatorū
domiciliū, ac requiē, in qua recipiēdi sunt. Nā beatorū cōgregatio è

terra in cœlum aſcendit, non de cœlo deſcendit in terram. Animæ quidem beatorum, quæ tunc erunt in cœlo cum Dominus in iudicium venerit, deſcendent cum eo: ſed nunc nullus de iudicio ſermo eſt, longè aliud agitur, quod multi auctores non vidētur animaduertiſſe. † Indicant etiam hoc ipſum, quod dico, verba ſequentia: *Et audiui vocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipſi populus eius erunt, & ipſe Deus cum eis erit eorum Deus.* Quibus verbis (vt fieri ſolet prophetis) viſio præcedens explicatur, ac ſi diceret: Quod vidiſti nouam Ieruſalem de cœlo deſcēdere, in qua ſcilicet Deus inhabitat, qui ſummè beatus eſt, & auctor omnis beatitudinis, ſignificat Deum velle vt homines cognoſcant ſe participes eſſe poſſe cœleſtis patriæ, & ad eam vocari, eamque, ſi dignè vocatione ſua vixerint, aſſecuturos eſſe, & cū ipſo Deo habitaturos, quaſi populum cum humaniſſimo, & amantiſſimo principe, in qua immunes erunt à triſtitia, & à reliquis incōmodis huius vitæ. Præterea vt in toto capite videre licet, tamquam vrbs, & multorum domicilium deſcribitur cum muris, & portis, & fundamētis, vt oſtendatur pręſtātia gaudiorum illius vitæ, idcircò etiam ibi ſcriptum eſt: *Qui vicerit, poſſidebit hæc, & ero illi Deus.* Nō ergò de ciuibus, ſed de vrbe ipſa, id eſt, de bonis, & gaudiis illius agit. † Non eſt tamen ſilentio prætereundum quiddam, quod in eodem capite plurimùm videtur noſtræ ſententiæ repugnare: *Et venit vnus de ſeptem angelis, &c. Et loquutus eſt mecum dicens: Veni, & oſtendam tibi ſponſam vxorem Agni. Et ſuſtulit me in ſpiritu in montem magnum, & altum: & oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem deſcendentem de cœlo à Deo, &c.* Ergò vrbs, quæ deſcendit de cœlo, eſt ipſa congregatio beatorum, quę dicitur vxor, & ſponſa, nam patria ipſa, & requies illorum non dicitur vxor Agni. Reſpondeo ſimilitudines, & imagines, ac figuras nomina habere ſolere earum rerum, quarum ſimilitudines ſunt, vt c.1.nu.77. diximus. Cum igitur vrbs illa viſioni imaginariæ Euangeliſtæ obiecta, vt ſimilitudo quædam oſtendatur futuræ ſanctorum beatitudinis, ſiue ſanctorum iam Deo fruentium, vt ex eius partibus, atq; ornatu facilè intelligitur, iure nomen obtinet ipſius congregationis beatorum. † Quare, *Veni, & oſtendam tibi ſponſam vxorem Agni*, perinde dictum eſt, ac ſi diceretur: Oſtendam tibi gloriam, & ſplēdorem admirabilem ſponſæ Agni: Oſtendam tibi vrbem, ex cuius diuitiis, & decore vtcumque intelligas qualis futura ſit beatitudo ſanctorum. Nam in vrbe illa non ciues ſignificari, ſed domicilium planè ex fine eiuſdem capitis intelligimus. *Et ambulabunt gentes in lumine eius, & reges terræ afferent gloriam ſuam, & honorem in illam.* Et mox: *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, & mēdacium, niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni*, id eſt, prędeſtinati. Aliud ergò ſunt prędeſtinati, aliud vrbs ipſa, in quam prædeſtinati recipiuntur. Hęc placuit paulò fuſiùs explicare, quoniā nec res ipſa ſatis ſine his explanata videbatur, & eiſdē magna ex parte cap. 21. iā explicatū habebim⁹.

Margin notes: 35 (beside "tiſſe. † Indicant"), 36 (beside "† Non eſt tamen"), Regula. (beside "vxor Agni. Reſpondeo"), 37 (beside "beatorum. † Quare").

Et nom.

Et nomen meum nouum. etiam ſcribam ſuper eum nomen meum nouum. Nomen eius nouum eſt ſine dubio *IESVS*: nã cetera eius nomina, quæ illi, vt Deo, conueniunt, vetera ſunt, & ab æterno conueniunt, ſiue ab initio creaturæ quæ creaturas reſpiciunt, vt Dominus, creator. &c. Nomina ergo, quæ filio Dei dantur vt homo eſt, noua ſunt, quia neque ab æterno, neque ab initio creaturæ, ſed à tempore,
38 quo homo factus eſt, ei conueniunt. † Inter hæc autem nomen eius proprium, & maximè ſignificans, ac cetera omnia complectens eſt hoc nomen *IESVS*, vt oſtendit S. Thomas. 3. p. q. 37. Art. 2. Quare meritò illud per excellentiam intelligitur, cum nomen nouum dicitur, & nihil prætereà additur. Scribetur autem hoc nomen in illo, quomodo num. 31. diximus ſcribi nomen Dei, quia ille peculiari quadam ratione Ieſu dicetur, & ſalutis eius eximiè particeps erit, & ab eo totus poſſidebitur, cúmque Dominus Ieſus tamquam ſuum agnoſcet, & confitebitur coram patre ſuo, & angelis ſanctis. Si quæras cur prius meminerit nominis Ieruſalem, quam nominis ſui: cauſa videtur quòd ſolet de ſe, quaſi de homine loqui, & primum locum patri vbique tribuere. Pertinebat autem ad patrem illud de inſcriptione nominis nouæ Ieruſalem, quod nihil aliud ſignificat quàm eum, in quo id nomẽ ſcriberetur, ſemper ciuem fore Ieruſalem cœleſtis, id eſt, ſemper patris aſpectu fruiturum.

Hæc dicit, Amen. Amen Aduerbiũ, quod ſignificat Verè, Ità, Certè, vt diximus cap. 1. num. 44. & 45. hic vice nominis proprij ponitur, ac ſi diceretur: Hæc dicit ille, qui ſemper eſt *Amẽ*, id eſt qui immutabilis eſt, nec modò ait, & modò negat, ſed ſemper idẽ eſt. Hic locus optimè explicatur ex verbis Pauli. 2. Cor. 1: *Dei enim filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis prædicatus eſt per me, & Siluanum, & Timotheum, non fuit Eſt, & Non, ſed Eſt in illo Fuit. Quotquot enim promiſſiones Dei, ſunt in* Verſ. 14.
39 *illo Eſt. Ideo & per ipſum Amen Deo, ad gloriam noſtram.* † In his verbis ſemper pro Eſt, legitur in Græco ναί, quod cap. 1. num 34. diximus idem eſſe quod Amen. Prætereà in Græco apertior eſt oratio, ita enim legimus: Quotquot enim promiſſiones Dei, in ipſo ναί, aut Amen, ſcilicet ſunt. Et in ipſo Amen, ſcilicet ſunt, Deo ad gloriam per nos. Quorum hic eſt ſenſus: Prædicatio mea de Chriſto non fuit inconſtans, & varia, vt modò dicerem, Etiàm: modò dicerem, Non: ſed eſt apud illum, Fuit, id eſt, conſtans, & vera, & immutabilis eſt apud Deum, ſicut res præteritæ, quæ mutari non poſſunt. Omnes enim promiſſiones Dei nobis factæ, ſunt in Chriſto Eſt, vel Amẽ, id eſt, fideles, & veræ, & per illum nobis præſtantur. Quod iuxtà Græcum duplicatur, vt certius eſſe intelligatur quod dicitur, omnes promiſſiones ſunt in ipſo Etiam, & omnes ſunt in ipſo Amen apud Deum ad gloriam eius per nos, id eſt, dum per nos, & in nobis implentur. Et iuxta noſtram Tranſlationem idem ſenſus eſt: Per ipſum Chriſtum ſunt Amen, id eſt, fideles verè apud Deum, ad gloriam noſtram, id eſt, vt nos per hæc Diuina beneficia meliores, &

Locus Pauli. 2. Cor. 1.

laudabiliores efficiamur.

Verſ.14. *Teſtis fidelis, & verus*. Hoc iam explicatum eſt, cap. 1. num. 24. & 40
25. Tantum ſupereſt dicere quorſum nunc dicatur. Arbitror hunc episcopum Laodiceæ, cum videret Eccleſias perſecutionibus agitari, ſe etiam vrgeri, qui aliquando pignora Diuini amoris habuiſſet, cœpiſſe apud ſe de Chriſti promiſſionibus dubitare, & multum inde de ſtudio caritatis, & ceterarum virtutum remiſiſſe, quod fieri ſemper ſolet cum fides, & ſpes langueſcũt, aut vacillant. Hæc mihi videor intelligere ex eo, quod ait: *Vtinã frigidus eſſes, aut calidus:* & ex eo, quod paulò poſt ſequitur: *Ego quos amo, arguo, & castigo*, vt mox dicemus. Meritò ergo huic ſcribit: *Hæc dicit Amen, teſtis fidelis, & verus*, qui non tradidit nobis, niſi quæ à patre accepit, & omnia veriſſima ſunt, quæ tradidit & immutabilia.

Verſ.14. *Principiũ creaturæ* Dei. Hæc verba multis modis poſſunt haud ineptè explicari. Nam pro Principium eſt ἡ ἀρχὴ, quæ vox æquè principium, & principatum ſignificat, & ideo poteſt etiam verti: Principatus creaturæ Dei, id eſt, omnibus Dei creaturis dominans, vt creator, quomodo Arethas primùm interpretatus eſt. Sed iuxta noſtram Translationem poteſt dici principium creaturæ Dei, quoniam cauſa eſt omnium creaturarum, & exemplar, per quod factæ ſunt, qui etiam Arethæ ſenſus eſt. † Verùm ego reconditiorem ſenſum 41
in his verbis latere arbitror, qui rectè intelligitur, ſi animaduertamus in creatura Dei nonnunquam in Scriptura, præſertímque in nouo teſtamento, hominem ſolum ſignificari, non qualis eſſet natura ſua, ſi ita eſſet creatus, nec qualis per peccatum factus eſt, ſed qualis renouatus eſt per gratiam Chriſti. Hic dicitur noua creatura, & nouus homo, & creatura Dei. Aut, ſi propriè loquendum eſt, ipſa reparatio, & renouatio dicitur noua, aut creatura Dei. Deinde more Hebræorũ creatura ponitur pro re creata, id eſt, pro homine reparato, & renouato per gratiã Chriſti. 2. Cor. 5: *Si qua ergo in Chriſto noua creatura, vetera tranſierunt, ecce facta ſunt omnia noua*. Gal 6: *Chriſto enim Ieſu neque circumciſio aliquid valet, neque præputium, ſed noua creatura*. Iac. 1: *Voluntariè enim genuit nos verbo veritatis, vt ſimus initium aliquod creaturæ eius*. Ephe. 4: *Et induite nouum hominem, qui ſecundùm Deum creatus eſt in iuſtitia & ſanctitate veritatis*. Colo. 3: *Expoliantes vos veterem hominem cum actibus ſuis, & induentes nouum, qui renouatur in agnitionem Dei ſecundùm imaginem eius, qui creauit illum*, id eſt, ad ſimilitudinem Chriſti. † Ita nunc accipitur creatura Dei, & Chriſtus di- 42
citur *Principium creaturæ Dei*, quaſi autor totius ſanctitatis & reparationis noſtræ, per quem, & ad cuius ſimilitudinem omnes renouantur. Propter hoc vocatur Iſai. 9: *Pater futuri ſæculi*, quia quaſi noua gens ab eo incipit. Ideo etiam dictum eſt Coloſſ. 3: *Et induentes nouum, qui renouatur in agnitionem Dei ſecundum imaginem eius,*

Creatura Dei.

Noua creatura.

Nouus homo.

Creatura.

Chriſtus cur dictus Principium creaturæ Dei.

ius, qui creauit illum. Et. 1. Corin. 15: *Qualis terrenus, tales & terreni, & qualis cœlestis, tales & cœlestes.* Sed quorsum nunc dicitur, *Principium creaturæ Dei?* Propter illud: *Suadeo tibi emere a me aurum ignitum, & probatum, vt locuples fias,* vt discat in Christo sperare & ad eum confugere, vt per eum renouetur, & fiat noua creatura Dei. Propter illud etiam: *Ego quos amo, arguo, &c.* vt videlicet cum à Christo affligetur, ne desperet, aut de eius promissis dubitet; sed intelligat id facere autorem renouationis, vt per illas afflictiones ipse renouetur.

43 *Vtinam frigidus esses, aut calidus.* Locus est celebris, & sæpe citatus à patribus, nec ita facilis, vt primo aspectu apparet. Plerique eorum frigidum dici putãt, qui infidelis est, calidum, qui dilectione feruet: est enim ζεςὸς à ζέω, quod est ferueo, & Tyconius Homil. 3. legit: Vtinam frigidus esses, aut feruens. Ambrosius sermone. 2. in Psal. 118. in illud: *Ne repellas me à mandatis tuis,* ita hæc exponit: *Frigidus est qui fidem nescit, calidus est qui Spiritus sancti feruore succensus est.* Ita etiam Gregorius in 3. parte Pastoralis, Admonitione 35. Victorinus, Beda, Arethas, Ansbertus, Haymo. Ita ergo interpretatur sanctus Ambrosius loco citato: Qui calorem fidei non habet, tolerabilius illi fuerat fidem nõ accepisse, quàm neglexisse. Est enim tepidus peior frigido, vt Iudæus, qui sibi videtur fidem habere, quam non habet. Quantò tolerabiliorem causam Gentilis habet, qui potest dicere: Non cognoui legem, non audiui prophetas? Neuter quidem excusatur, sed plus delinquit qui negauit quód legerat, quàm qui opera non fecit quæ facienda non nouerat. Eadem est Gregorij expositio. Vers. 15.

44 † *Admonendi sunt,* inquit, *vt perpendant quod tolerabilius esse potuisset, rectam viam non arripere, quam post arreptam post tergum redire.* Citat illud. 2. Pet. 2: *Melius erat eis non cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti.* Alij omnia de fidelibus interpretantur, vt Ambrosius, Rupertus, Cassianus Collatione 4. cap. 19. Atque huic etiam expositioni plurimùm fauet Gregorius loco indicato. Quare vtramque amplecti videtur, & vtramque est amplexus Anselmus. Infidelis ergo qui frigidus in priori expositione dicitur, minùs malus censetur tepido, idest, fideli tepidè, & remissè viuente, fidémque mortuam habente, quoniam, vt Arethas ait: Is qui nondum Spiritus gratiam accepit per Baptismum, in spe versatur, quod aliquando ea, quæ sibi salutaria sint, accipiet, at tepi-

45 dus, & feruore caret, & eo bono priuatus est, quod quandoque baptizandus sit. † Eodem ferè modo explicabimus, si frigidum esse dicamus hominem Christianum peccatis plenum. Gregorius: *Calidus quippe est qui bona studia & arripit, & consummat. Frigidus verò est qui consummanda nec inchoat. Et sicut à frigore per teporem transitur ad calorem, ita à calore quoque per teporem reditur ad frigus. Sed sicut ante teporem frigus sub spe est, ita post frigus tepor in*

de

desperatior. Hoc est, de eo qui friget, & nunquam tepuit, sperari potest calor feruoris caritatis, idest, de eo, qui nec dum conuersus est. Sed qui iam frigore abiecto peccatorum conuersus est, & posteà tepet, difficile est de illo sperare conuersionem, ita enim ait Gregorius: Qui verò post conuersionem tepuit, & spem, quæ esse potuit de peccatore, subtraxit. Sed non videtur satis adhuc locus explicari. Nam si frigidum infidelem intelligamus, quis dubitat meliorem esse Christiani peccatoris conditionem, & viciniorem saluti, quàm infidelis? Christianus enim fidem habet, qua æterna præmia, & supplicia cognoscit, habet sacramenta, habet Ecclesiæ sacrificia, consilia, & multa huiusmodi adiumenta, quibus caret infidelis. † Et inter 46
fideles optabilius multò videtur tepidum esse, idest, nonnullis peccatis teneri, quam multis, & magnis, quod in frigido significatur. Nam sicut tepidum vicinius est calori quàm frigidum, ita qui tepidus est, citiùs, & faciliùs conuertetur quàm frigidus, quia citiùs calorem cõcipit quod tepidũ est, quàm quod frigidum. Deinde optare vt hic Episcopus esset frigidus, quid est aliud, quàm optare vt plura peccata fecisset? Peccata autem, etsi maxima inde bona consequerentur, optanda non sunt. Nec videtur satis intelligi qui sit tepidus. Nam si tepidus ille sit, qui gratiam quidem habet, sed ignauus est in opere virtutum, & quasi dissolutus, quomodo optari potest vt hic frigescat, idest, gratiam amittat? Si autem tepidus dicitur qui iam eam amisit, non potest, vt iam dixmus, frigescere sine nouis, grauibusque peccatis. Postremò cum ait: *Sed quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo:* satis indicat frigidum, aut calidum non esse euomendum, sed in ventriculo mansurum. † Est ergo 47
frigidus in ventriculo Dei (Metaphorã enim à comedentibus ducit) & non euomitur. Ergo frigidus non vocatur hic qui infidelis est, ille enim extra corpus Christi est. Immo nec peccator videtur, nam cibus non est vtcumque in corpore, sed prius in ore huc & illuc versatus, & præmansus, & denique in comedẽtis substantiam cõuertendus, quod videtur ei, qui sine gratia sit, conuenire non posse. His argumentis videtur refutari communis expositio, dici, *Vtinam frigidus esses, aut calidus*, quoniam magnus peccator citiùs conuertitur quàm tepidus, quoniam videt euidens periculum suum, & certam damnationem, quam tepidus, nõ metuit, nec videt. In quo hoc etiam dictis addi potest, non esse certum frigidos protinus esse conuertendos, quamplurimi enim ex eis pereunt, quia tot peccatis implicati difficillimè sese explicant, & fortasse multò plures ex ijs damnãtur, quàm ex tepidis. Quærendum etiam cur cum votum suum exprimeret, non primo loco posuit quod magis optabat, vt fieri solet, sed quod minùs, id est, cur non dixit: *Vtinam calidus esses, aut frigidus.* † Vt obie-
Qui dicantur hic tepidi. ęcta soluamus, ita locus videtur explicandus, vt propriè de ijs tepidis 48
verba fieri intelligamus, qui tepidos se esse nesciũt, idest, iustos se esse credũt, cum sine gratia sunt, vt rectè exposuit Ambrosius. Nam hi, &

à peccatis

à peccatis grauioribus plerumque abstinent, & actiones virtutum non omninò abiecerunt, sed aut ieiunant, aut eleemosynas largiuntur, aut quædam alia huiusmodi faciunt. Qui status, etsi minùs malus sit, quàm frigidorum, id est, eorum, qui multò grauiora committunt, multò tamen est periculosior, quia frigidus frigidum se esse cognoscit, & damnationem suam, nisi conuertatur, non ignorat: tepidus iustum esse putat, & nihil metuit, & ideò de vitæ mutatione non cogitat. De his tepidis loqui Dominum satis indicat quod sequitur: *Quia dicis, quòd diues sum, & locupletatus, & nullius egeo, & nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.* Quare rectè exposuit Hieronymus in illud Isai. 51. *Filij tui proiecti sunt, &c.* ad eum loqui Dominum, qui inter vitia, atque virtutes medius fluctuat, & duplici corde accedit ad seruitutem Dei, id est, nunc actiones virtutum quarumdam exequitur, nunc ad vitia decli-
49 nat. † Quare propriè hoc in peccatorem fidelem conuenit, vt ille Frigidi.
nunc frigidus dicatur, potest enim cognoscere damnationem suam, & conuerti. In peccatorem etiam infidelem conuenit, qui conscientiæ stimulis admoneri potest vt conuertatur. Sed non ita propriè in hunc. Aliquantò magis propriè conuenit in infidelem, qui fidelis aliquando fuit, & recordari potest eorum, quę priùs credidit & firmissima habuit, & hac recordatione commoueri ad pœnitentiam. Tepidus etiam hoc in loco is dicitur, qui gratiam amisit, vt Tepidi.
intelligimus ex verbis citatis: *Et nescis quia tu es miser, & miserabilis, &c.* Sed suo modo ad eum etiam referri potest, qui cum Dei gratiam habeat, segnis est, & remissus, nam hic etiam in periculo est amittendi quod habet, & vt euomi incipiat. Huius comparatione frigidus dici poterit, qui peccato mortali tenetur, aut ille etiam, qui à peccato mortali immunis, liberè peccat in leuibus, & ab studiis pietatis abscedit, & animo suo obsequitur, vbi sine peccato
50 mortali id potest. † Non igitur dicitur: *Vtinam frigidus esses, aut calidus*, quòd semper tepidus peior frigido sit, aut grauiùs peccet, sed quod in periculo maiore versatur, & longiùs abest à salute, dum se sanum, saluúmque existimat, non enim medicinæ opem quærit, nisi qui ægrum se esse cognoscit. Iudæi, vt exempli causa dicamus, ante Christi aduentum sæpè Deos alienigenarum coluerunt, post Christi aduentum idola non colunt, sed Deum legis auctorem. Cùm idola adorabant, frigidi erant, nunc tepidi: sed nunc multò maiùs est eorum periculum, multò certior damnatio, tunc enim peccare se videbant, & citò conuertebantur, nunc laborant grauissimo peccato infidelitatis, & odio nominis Christiani, nec putant se Deo displicere, & post annos plures mille quingentis pertinaciter in incredulitate sua permanent. Rectè ergò de his dicemus: Vtinam frigidi
51 essetis, aut calidi. † His omnia ferè, quæ initio obiecta sunt haud magno negotio diluuntur præter tria, quorum illud est primum, an liceat optare, vt qui tepidus est, in maiora peccata labatur, & fri-

pida sint, cum in stomachum veniunt, vomitum prouocant, at si
frigida tunc sint, aut calida, non prouocant: vt aqua tepida malè
in stomacho retinetur, benè autem, cum frigida est, aut calida.
Quare melius, vt antè dixi, intelligitur frigidum appellari fide-
lem, quàm infidelem. Cibi enim, qui sunt in ventriculo, iam ore
55 præmansi sunt, & qui sunt in ore, iam intra corpus sunt. † Ita eorum,
qui dentibus mansi sunt Ecclesiæ, siue Christi, id est, per prædi-
catores corpus Christi effecti sunt, quos Christus sibi adiungit, &
quasi in substantiam suam conuertere parat, triplex genus est: qui-
dam sunt calidi, id est, caritate feruentes, quidam frigidi, qui per
peccata longè à caritate absunt, quidam tepidi, quia nec calidi
sunt, nec longissimè à calore distant. Hoc etiam addendum. Ea,
quæ euomuntur, primùm multùm vexant vomentem, deinde euo-
mita nauseam mouent, & detestabiliora sunt omnibus cibis. Quod
optimè ad verba Ioannis accommodauit Cassianus Collatione
quarta, capite decimo nono, his verbis: *Nec immeritò eos Dominus,
quos iam in visceribus receperat caritatis, noxie tepefactos cum quadam con-
uulsione pectoris sui euomendos esse pronuntiat, qui cum salutarem quodam-
modo ei potuissent præbere substantiam, auelli ab eius visceribus maluerunt,
tanto deteriores effecti illis, qui nunquam ori Dominico illati sunt, cibis, quanto
56 id, quod nausea compellente proijcimus, odibilius detestamur. † Quidquid
enim frigidum est, etiam ore nostro si sceptum vertitur in calorem, & salusi-
fera suauitate percipitur: quod autem semel vitio perniciosi teporis abiectum
est, non dicam labijs admouere, sed etiam eminus intueri sine ingenti horrore
non possumus.* Hæc Cassianus. Verùm an homini, qui ex ore Chri-
sti euomitur, idem conueniat quod cibo, vt nunquam iterum in cor-
pus recipiatur, ex vomitus interpretatione intelligetur. Atque id
vt exponamus, vbi nos habemus: *Incipiam te euomere ex ore meo*, in
Græco est, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου, id est, futurum est vt
euomam te ex ore meo. Ac si diceret: Non statim euomam, sed
posteà, iam mihi nauseam moues, & vomitum prouocas, citò, nisi
calidus fias, euomeris. Nam cibi nauseam facientes nonnunquam
calore concoquuntur, quod nisi fiat, retineri non possunt. Ita tu,
nisi caritate calescas, euomeris. † Et quoniam quod citò euo-
57 mendum est, non solùm nauseam, sed etiam conuulsionem pe-
ctoris efficit, vt dixit Cassianus, quod est incipere euomi, rectè
noster interpres, vt apertius nobis explicaret quod est in Græco:
Futurum est vt te euomam, aut, Debeo te euomere, vertit: *Inci-
piam te euomere*, id est, iam nauseam sentio, continuò pectoris con-
uulsio consequetur, quæ initium vomitus est. Notandum etiam in
hoc verbo μέλλω, (quod infinitiuos consequi solet, valétque idem,
quod debeo, aut futurus sum) rem quidem futuram significari,
sed interdum ita effectui propinquam, vt iam effici incipiat. Quo
tempore noster interpres rem optimè intelligens solet pro μέλλω
vertere incipio, vt Ioannis quarto, de filio reguli: Incipiebat

An qui euomitur iterum in corpus recipiatur.

μέλλω, pro incipio.

 enim

enim mori, ἔμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν, pro quo Erasmus vertit: Siquidem is agebat animam. Act. 3: *Is cum vidisset Petrum, & Ioannem incipientes introire in templum*, μέλλοντας εἰσιέναι. Et c. 27. *Quum misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent à prora ancoras extendere*, μελ- 58
λόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν. Et paulò post. † *Et cum lux inciperet fieri*, vbi & Erasmus, qui hoc in nostro interprete reprehendere solet, similiter vertit, inciperet. ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι. Iac. 2: *Sic loquimini, & sic facite, sicut per legem libertatis incipientes iudicari*, μέλλοντες κρίνεσθαι. Cũ enim opera fiunt, iam iudicium quodãmodo incipit, quia *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, Matth. 7. id est, si misericordiam fecerimus nunc, & Deum misericordem inueniemus. Quod quia non vidit Erasmus, dixit intollerabilem esse hanc translationem. Sed vt ad id redeamus vnde digressi sumus, tũc aliquis propriè euomitur, cum è corpore Christi eiicitur, id est, cum in Ecclesia esse desinit, quod in hac vita fit per infidelitatem, [isque recipi in corpus potest: sed maximè propriè, & de quo magis Dominus loqui videtur] in futura per extremam damnationem: Tunc enim ita extra corpus est, vt sit Deo detestabilis, neque iterum corpori adiũgi queat, vt cibus euomitus. Incipit autem euomi, cum permanens in tẽpore suo, nec miseriam suam cognoscens, quã facilè posset cognoscere, Deo displicere, & quasi nauseam mouere incipit, & paulatim magis ab eo per socordiam, & contemptum spiritualium bonorum recedit, [donec tandem omninò in morte sua euomatur, & à Christo in æternũ sepa- 59
retur.] † Quod si hæc, quæ de peccatore sine dubio dicuntur, ad iustum tepẽtem transferamus: & ille suo modo euomitur, cùm in peccatum mortale incidere permittitur, quia in eo statu nequaquã adhæret Deo, nec vnum cum eo fieri potest. Sed non sunt in calce huius explanationis omittenda verba Ambrosij in sermone 2. in Psal. 118: *Quanta autem fidei, & iustitiæ gratia est, vt in ore Dei sit qui fidem tenet, & opera exercet iustitiæ: & quantum amittit quem euomuerit ex ore suo Dominus Iesus, & ex suis visceribus eiecerit? Quam pius tamen, qui & iustos in ore suo tenet, & iniustos non ante euomit, quam denunciet euomendos, vt vel huiusmodi admonitione conuersi, dignum aliquid efficiant quo non vomantur?* 60

Vers. 17. *Et dicis, quòd diues sum, & locupletatus.* † Explicat quod de eius tepore diximus, qui iustum se putabat, cùm esset iniustus. Quare non de terrenis diuitiis dictum hoc putandum est, vt sensit Arethas, sed de spiritualibus, vt Ambrosius, & alij sentiunt. Et est idem ac si diceret: Diues sum, & diues factus sum. πλούσιός εἰμι, καὶ πεπλούτηκα. Nec ita intelligendum est quasi ab aliis se locupletatum dicat, πεπλούτηκα. Atque ita quod priùs dicit, *Diues sum*, de naturalibus diuitiis videtur intelligendum, id est, de ingenio, & iudicio, & reliquis naturæ dotibus: posteriùs autem, id est, *locupletatus*, de virtutibus, & bonis spiritualibus. Quamuis & de spiritualibus diuitiis

vtrumque

vtrumque dictum accipi poteſt, ſed per geminationem enuntia-
61 tum ad amplificationem diuitiarum. † Sed libet Ambroſij verba contra noſtri tēporis hæreticos ſubſcribere: *Diues*, inquit, *& locuple- tatus*, rectè dicitur qui omnibus virtutibus plenus vſque ad culmen perfectionis excreuit. Iſte autem præſul Eccleſiæ Laodiceæ propter ſolam fidem omnibus virtutibus diuitem ſe, & locupletem æſtimabat, & nihil ſe ad ſalutem æternam adquirendam aliud egere, non recogitans illud, quod dicit Apoſtolus: *Quia fides ſine operibus mortua eſt.* Beda: *Sola fide contentus iuſtitiæ, tibi fruſtra diuitias vſurpas*, &c. Ceterùm dictio *Quod*, redundat more Hebræorum, cum aliquid dici incipit, vt Quia, & Quoniam, & ſimiles dictiones.

Qui fidem habet ſine operibus, pauper eſt. Iac. 2.

Et nullius egeo. Nullius, vel virtutis intelligi poteſt, vel alterius, cuius conſilio, aut opera adiuuetur. Verſ. 17.

Et neſcis quia tu es miſer & miſerabilis. Miſer ταλαίπωρος, infelix, ærumnoſus, laboribus vexatus à ταλαιπωρεῖν, quod eſt affligi, & vexari ærumnis. Ait ergo: Non es diues, & locupletatus, *ſed miſer, & miſerabilis*, quia vitia tibi dominantur, & te vexant, adeò vt omnibus commiſerationem mouere poſſis. Verſ. 17.

62 *Et pauper, & cæcus, & nudus.* † *Pauper* bonorum operum, *cæcus*, quòd bona temporalia amaret, ac ſi ſolida bona, ac ſempiterna eſſent, eorúmque affectu excæcatus contemneret cœleſtia. *Nudus*, virtutibus, & donis cœleſtibus. Verſ. 17.

Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum. Quoniam diuitem te eſſe credebas, & pauper es, dicam quomodò diues fieri poſſis. Eme à me *aurum ignitum probatum*, id eſt, Caritatem, quæ vt aurum omnibus metallis, ita omnibus ipſa virtutibus præſtat, qua homines, quamuis pauperes, ditiſſimi fiunt. At talis debet eſſe hæc caritas, vt ſit valdè pura, & nihil habeat admiſtum terrenæ cupiditatis, ſed qua Deum ardenter ames, & omnia præ ipſo contemnas. Perſtat in Metaphora auri, quod, vt puriſſimum ſit, & nihil habeat aut terræ, aut inferioris metalli admiſtum, multo igne probatur, atque purgatur. Verſ. 18.

63 † Poſſumus etiam cum Beda caritatem intelligere preſſurarum, & afflictionum flamma probatam, & examinatam, aut talem, quæ nullo igne afflictionum conſumatur, ſed purior ſemper euadat. Sed germanius eſt quod priùs dixi. In Græco habetur: Suadeo tibi emere à me aurum πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, id eſt, ignitum ex igne, quod fortaſſe ita dictum eſt, *Ignitum*, igne probatum, *ex igne*, id eſt, nūc ex igne extractum, vt puriſſimum eſſe intelligatur: aut certè ita ac ſi diceretur, Ignitum, ignitum, id eſt, valde purgatum, & purum. Pro quo noſter dixit, *Ignitum probatum*, id eſt, examinatum, ſcilicet igne, quod idem eſt, & eum ſenſum habet, quem diximus. Verbum *Eme*, eleganter poſitum eſt, ac ſi diceret: Etiam cum voluptatum diſpendio habere eam cura, etiam ſi dolores pœnitentiæ perferendi ſint, & abſtinendum tibi ſit ab iis, quæ iucunda ſunt: quod enim emitur, non gratis poſſidetur, ſed pretio. † Ita dictum eſt Emere.
64

Eph. 5: *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt*, idest, tempus,
Locus Ephe. 5. etiam cum rerum temporalium iactura, habere quærentes ad benefaciendum. Et Prou. 23: *Veritatem eme, & noli vendere sapientiam.*

Vers. 18. *Vt locuples fias.* Ἵνα πλουτήσῃς, respondet hoc ei, quod ipse dixerat, πεπλούτηκα, ac si dicat: tunc verè ditesces, cùm hoc aurum habueris.

☞ *Et vestimentis albis induaris.* [λαμπρὰ, id est, splendida dicuntur, quod hic color plus splendoris, & lucis habeat quàm reliqui.] Vnde Luc. 23. vbi nostra translatio habet: *Et induit indutum veste alba*, in Græco est, Veste splendida, ἐσθῆτα λαμπράν. Et Iac. 2: *Etenim si introierit in conspectum vestrum vir aureum annulum habens in veste candida,* vbi similiter est, ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ. Pulcher hic color censetur, & lætus, quoniam (vt dixi) plus lucis habet quàm reliqui, & ideò à lucendo, & splendendo dictus est. Inde etiam lætitiæ index est, vt diximus in hoc cap. num. 6. Meritò ergo virtutes & dona spiritualia, quæ comitantur caritatem, vestimenta alba dicta sunt, quia pulchra sunt, & animam illustrant, ac lætificant, & futuræ in cœlis lætitiæ signa sunt. † Fortè etiam, quoniam eo tempore vbique 65
Romanis dominantibus nemo eorum consuetudines ignorabat, alludere nunc Iohannes voluit ad morem Romanorum, quo qui publicos honores, & magistratus ambiebant, in veste candida sine toga in campum Martium descendebant, vbi comitia fiebant, indéque candidati dicebantur (de quo Alexander lib. 4. Genialium dierum cap. 3.) vt virtutes, & dona sint quasi vestis candida, qua induti supremum beatitudinis honorem petimus, & sine qua obtinere nullo modo possumus.

Vestimenta alba.

Vers. 18. *Vt non appareat confusio nuditatis tuæ.* Idest, sine his vestimentis albis nudus eris, vt hactenus fuisti, & confusione, ac pudore plenus, idest, omnium irrisioni expositus. Propterea etiam Paulus monet nos vt his vestibus induamur. Coloss. 3: *Induite ergo vos, sicut electi Dei sancti, & dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam, &c.*

Vers. 18. *Et collyrio inunge oculos tuos, vt videas.* † Quoniam cæcum illum esse 66
dixerat, rectè monet vt collyrio, quod medicamentum oculorum est, oculos inungat, ac si diceret: Abiice nimium tui, & terrenarum rerum amorem, qui te excæcabat, vt videas quanta futura sint gaudia bonorum, quanta supplicia malorum.

Vers. 19. *Ego quos amo, arguo, & castigo.* Hoc dicit, quoniam, vt diximus n. 40. Episcopus hic persecutiones Ecclesiarum, ac suas videns dubitare nonnihil cœpit de Christi promissis, & segnis, ac remissus effectus est. Quem vt ad pœnitentiam, & ad solita opera virtutum erigat, docet persecutiones, & calamitates pignora esse amoris sui, quibus exercet electos, & eos quos amat, vt puriores, ac meliores euadant. Sed sunt singula verba consideranda, nam cum dicit: *Ego*

quos amo, arguo, idem est, ac si diceret: Omnes quos amo, arguo. Græce ὅσȣς, idest, Quoscunque amo, arguo. Sicut legimus Heb. 12: *Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem re-*
67 *cipit.* † Pro *Arguo* est ἐλέγχω, quod propriè significat conuincere. Vt Arguo.
Tit. 1: *Vt potens sit exhortari in doctrina sana, & eos, qui contradicunt, argue-re*: Inde ἔλεγχος conuictio, quod interpres vertit Argumentum. Heb. 11: *Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.* Inde significat reprehendere, ita vt qui reprehenditur, conuincatur, & negare non possit se pœna dignum esse. Vt Ioh. 3: *Omnis, qui male agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius.* 1. Tim. 5: *Peccantes coram omnibus argue, vt & ceteri timorem habeant.* *Castigo* est παιδεύω, quod est erudire, castigare, prudentem reddere, siue id obiurgatione, siue pœna aliqua fiat, & propriè ad pueros pertinet, qui παῖδες, dicuntur. Quoniam ergo qui à Deo amantur, infirmitate naturæ nostræ interdum labuntur, & peccant, nunc interna reprehensione, nunc externis afflictionibus à Deo arguuntur, & castigantur, vt quàm purissimi fiant.

68 *Aemulare ergo, & pœnitentiam age.* † Quoniam non dixit quid æmulari debeat, Arethas exposuit, *Aemulare*, potiora studia, idest, Sectare. alij, *Aemulare*, siue imitare viros bonos, qui in ciuitate tua sunt, vt Beda, & Ambrosius. Verùm hoc verbum ζηλῶ, pro quo noster interpres vertit Aemulor, aut Zelo, siue Zelor, interdum Accusatiuũ habet rei, quam æmulamur, aut zelamur, & significat sequi ardenter, & cum zelo amare. Vt 1. Cor. 12: *Aemulamini autem charismata meliora*, idest, sequimini. Et cap. 14: *Sectamini caritatem, æmulamini spiritualia, magis autem vt prophetetis*, ζηλȣ͂τε, id est, simul cum caritate sectamini & cetera dona spiritualia, præsertim prophetiam. Gal. 4: *Aemulantur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini*, idest, videntur zelum habere salutis vestræ, sed non est bonus zelus: excludere enim vos volunt ab Euangelio, & à bonis Christi, vt eos imitemini.

Vers. 19.

ζηλῶ, Aemulor, zelor.

Cum casu post se, & sine casu.

69 † At cum sine Accusatiuo ponitur, & vt (Grammatici loquuntur) intransitiuum est, significat zelum assumere, siue zelo commoueri, sicut in similibus verbis vsu venit. Vt Num. 11: *Quid æmularis pro me.* 3. Reg. 19: *Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum, quia dereliquerunt pactum Domini filij Israel.* 1. Cor. 13: *Caritas non æmulatur*, idest, non zelo commouetur, eo quòd alter rem habeat, qua ipse cupiebat potiri, idest, non inuidet, vt interpretatus est Theophylactus. Ita ergo nunc exponendum est: *Aemulare ergo* ζήλωσον ȣ͂ν, idest, Age, zelo commouere, vt salutem tuam quæras, & impendentia mala declines, & hoc zelo permotus age pœnitentiam. Idcirco statim addidit: *Et pœnitentiam age.* Et quoniam zelus non solùm mouet, sed incendit etiam, & vrit, meritò homini tepido, & desidi dicitur: *Aemulare ergo, & pœnitentiam age.*

70 *Ecce sto ad ostiũ & pulso.* † Ne forte desperaret Episcopus Christiani Vers. 20.

sibi propitium futurum, aut se ad priorem statum redire posse, quoniam dixerat: *Sed quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo:* misericordiam, & benignitatem suam pollicetur: *Ecce sto ad ostium*, ac si diceret: Etiam si à te exclusus, ad te iterum salutis tuæ studio redeo, & quasi hospes ostium tuum pulso, vt mihi aperias, & me in animam tuam recipias. Pulsare autem est internarum inspirationum vocibus petere vt admittatur.

Ver. 20. *Intrabo ad illum, & cœnabo cum illo.* Perstat in eadem Metaphora hospitis noctu venientis, & significat se iniuriarum, & repulsæ oblitum amicè, & familiariter cum eo victurum, & obsequia eius accepturum.

Vers. 20. *Et ipse mecum.* Loquitur quidem vt hospes, sed vt maior, & locupletior hospes, qui veniens in domum alterius beneficium potiùs det quàm accipiat. Non dedignabor cum illo cœnare, & obsequium eius gratum mihi erit, & ego illum magno honore afficiam, quòd eum mea mensa dignabor, & mecum sedere sinam.

Vers. 21. *Qui vicerit.* † Qui aduersus Diabolum dimicauerit, & frigus, te- 71
porémque eius excusserit, & strenuè laborauerit, vt calore Spiritus sancti concepto ferueat.

Vers. 21. *Dabo ei sedere mecum in throno meo.* Digna, & conueniens merces, vt qui laborauit, & pugnauit, postea victis, fusísque hostibus, securus sedeat, & lætus, & regnet cum Christo. Sedere in throno Christi est participem esse regni eius, & coheredem cœlestis beatitudinis. Itaque quamuis dicat: *In throno meo*, non ita intelligit, ac si in eodē throno æquali honore sessurus esset, sed, sedebit in regno meo, vbi & ego sedeo, [hoc est in cœlo, quæ sedes mea est. Isa. vltimo: *Hæc dicit Dominus: Cœlum sedes mea.* Matth. 5: *Neque per cœlum, quia thronus Dei est.*] Sedebit tamen in sede sibi parata, sicut & Matth. 19. dixit: *Cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ sedebitis & vos super sedes duodecim.* Hæc verba exponuntur ex eo, quod ait Paulus Eph. 2: *Et cum essemus mortui peccatis: conuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis saluati, & conresuscitauit, & consedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu.*

Vers. 21. *Sicut & ego vici, & sedi cum patre meo in throno eius.* His verbis præce-
dentia meliùs explanantur. *Ego vici*, idest, plurima pro Dei gloria, & 72
pro hominum salute toleraui: propter quod & pater exaltauit me, & participem me fecit regni sui, & sedere secum voluit, idest, ad dexteram suam. Ex his cognoscitur cum ait: *Dabo ei sedere mecum in throno meo*, non intelligi de sessione ad iudicandum, de qua dictum est Mat. 19: *Sedebitis & vos super duodecim sedes*, vt Ambrosius, & Haymo putauerunt, sed participatione regni: quoniam nunc inquit: *Sicut & ego vici, & sedi cum patre meo*, verè enim cum patre sedebat ex eo die, quo in cœlum ascendit, & ideò ait: *Sedi*, non sedebo.

Vers. 22. *Qui habet aurem.* Hoc refert ad verba præcedentia: *Qui vicerit, &c.* vt iam nonnullis exemplis demonstratum est, & vt adnotauimus numero. 15.

Argu

Argumentum. Cap. IIII.

Videt ostium apertum in cœlo, & vocem se vocantem audit vt maiora videat. Continuò in spiritu videt Deum in throno lucidissimo sedentem, in cuius circuitu sedebant vigintiquatuor seniores, & quatuor animalia plena oculis Deum indefessè collaudabant: atque in eorum laudibus vigintiquatuor seniores procidebant ante thronum, & mittebant ante eumdem thronum coronas suas, & Dei laudes prædicabant.

CAPVT IIII.

1 *POst hæc vidi: & ecce ostium apertum in cælo, & vox*
prima quam audiui, tamquam tubæ loquentis mecum,
dicens, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oportet fie-
2 *ri posthæc. Statim fui in spiritu: & ecce sedes posita e-*
rat in cælo, & supra sedem sedens.
3 *Et qui sedebat, similis erat aspectu, lapidis iaspidis, & sardini: &*
4 *Iris erat in circuitu sedis, similis visioni smaragdinæ. Et in circuitu*
sedis sedilia vigintiquatuor: & super thronos vigintiquatuor senio-
res sedentes, circumamicti vestimentis albis, & in capitibus eorum
5 *coronæ aureæ. Et de throno procedebant fulgura, & voces, & toni-*
trua: & septem lampades ardentes ante thronum, qui sunt septem
6 *Spiritus Dei. Et in conspectu sedis tamquam mare vitreum simile*
crystallo: & in medio sedis, & in circuitu sedis quatuor animalia
7 *plena oculis ante, & retrò. Et animal primum, simile leoni: & secun-*
dum animal, simile vitulo: & tertium animal, habens faciem quasi
hominis: & quartum animal, simile aquilæ volanti.
8 *Et quatuor animalia, singula eorum, habebant alas senas in cir-*
cuitu, & intus plena sunt oculis, & requiem non habebant die ac no-
cte, dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens,
9 *qui erat, & qui est, & qui venturus est. Et cùm darent illa ani-*
malia gloriam, & honorem, & benedictionem sedenti super
10 *thronum, viuenti in sæcula sæculorum: procidebant vigintiquatuor*
seniores ante sedentem in throno, & adorabant viuentem in sæcu-
11 *la sæculorum, & mittebant coronas suas ante thronum dicentes, Di-*
gnus es Domine Deus noster accipere gloriam, & honorem, & vir-
tutem: quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam erant, &
creata sunt.

Vers. 1. POst hæc vid. In tribus præcedentibus capitibus septem Ecclesijs sibi commissis scripsit, vt a peccatis emundatæ, & spe bonorum cœlestium armatæ, atque munitæ cum persecutoribus dimicarent, & omnia vitæ huius incommoda æquo animo ferrent. Nunc ea vaticinari incipit, quæ ad vniuersam Ecclesiam, ac præsertim ad extrema eius tempora, pertinent. Quum autem dicit: *Post hæc vidi*, iam alteram visionem esse docet, quam vidit post primam illam quam hactenus recensuit.

Vers. 1. *Et ecce ostium apertum in cœlo.* Hac ostij apertione significabatur velle Deum admittere illum ad cognitionem rerum magnarum, & tantum in cœlo cognitarum, quas illi ostēdere parabat. Quod vox continuò declarauit: *Ascende huc, & ostendam tibi quæ oportet fieri post hæc.*

Vers. 1. *Et vox prima, quam audiui.* Diximus de hoc. cap. 1. nu. 52. in illud: *Et audiui post me vocem magnam.* Ceterum *Vox prima*, aut potest intelligi prima omnium quas posteà auditurus erat: aut etiam vox eadem, quam ca. 1. se audijsse dixit, ac si diceret: Ecce ostium apertum in cœlo, & ecce vox eadem, quam primùm audierā: est enim in Græco καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη, quod rectè verti potest: Et vox illa, illa prima. Ita martyr Victorinus intellexit, & ad Allegoriam refert: priorem vocem ab eo esse auditam, quia idem prius in Prophetis, & posteà in Euangelio locutus est. Immò & verba reliqua possunt ad hunc sensum posteriorē aptissimè referri, vt dicat: Ecce vox illa prima, quam audieram, quæ fuerat tamquam tubæ loquentis mecum: ecce, inquam, vox illa dicens, *Ascende huc.* Non igitur nunc audiuit illā, quasi tubam, sed erat eadem, quæ paulò ante instar tubæ sonuerat. Cur enim nunc sonaret vt tuba, cum nihil magnum, aut terribile dictura esset, sed tantùm Apostolum ad audiendum excitatura?

Vers. 1. *Et ostendam tibi quæ oportet fieri post hæc.* Id est, Decursum Ecclesiæ ab hoc tempore vsque ad finem sæculi. Aperit argumentum sequentis prophetiæ. Non est autem legēdum: *Quæ oportet fieri citò post hæc.* Sed, *Quæ oportet fieri post hæc.* vt est in Græco, & in castigatioribus exemplaribus.

Vers. 2. *Statim fui in spiritu.*† Docet se abstractum fuisse à sensibus, vt hoc mysterium videret, vt diximus, cap. 1. num. 57. in illud: *Fui in spiritu in Dominica die.* 2

Vers. 2. *Et ecce sedes posita erat in cœlo.* Patrem videt sedentem, vt docet Hieronymus in illud Dan. 7. *Aspiciebam donec throni positi sunt.* Quare falsum est omninò quod hic multi affirmant, hunc esse Christum, quod facilè conuincitur ex verbis cap. 5. *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem, &c.* qui sedere dicitur tamquam regnans, & quæ fiunt prospiciens, & omnia gubernans, quemadmodum & filius dicitur nunc sedere ad dexterā patris.

Vers. 3. *Et qui sedebat similis erat aspectu lapidis iaspidis.* Nō dicit quis sit, nec eius vultum delineat, quia fortè non ita clarè, atque distinctè eum vidit, refert tamen quod videre potuit, eum videlicet qui sedebat, aspectu-

pectu-

pectu,& visu similem fuisse lapidi iaspidi, & lapidi sardino. Quamuis mihi verior lectio videtur, quæ est in antiquioribus libris, vt legatur *Aspectui*, id est, faciei, siue colori iaspidis, vt dicemus mox nu. 5. Non vidit palam eius vultum, atque distinctè, vt doceat Deum in hac vita clarè videri non posse, etiam à sanctissimis viris, & prophetico spiritu illustratis. Ita Daniel cap. 7. videt eumdem patrem, sed nihil de eius facie dixit, colorem tantùm expressit: *vestimentum eius candidum quasi nix, & capilli capitis eius quasi lana munda, &c.* Sed vt eo in loco, ita etiam in hoc, ex colore, & ex rebus quibus assimilatur,
3 intelligitur quod pertinet ad rē de qua agitur. † De iaspide gemma hæc scribit Plin. lib. 37. ca. 8 *Viret, & sæpe transluceт iaspis, etiam si victa à multis, antiquitatis tamen gloriam retinens. Plurimæ ferunt eā gentes, Smaragdo similem Indi. Cypros duram glaucóque pingui: Persa aëri similem, ob id vocatur aërizusa. Talis & Caspia est: cerula circa Thermodoontem amnem, in Phrygia purpurea, in Cappadocia ex purpura carulea, atque non refulgens.* & mox: *Optima ergo quæ purpuræ quicquam habet secunda, quæ ros... tertia, quæ smaragdi. Singulis autem Graci nomina ex argumēto dedere. Quarta apud eos vocatur Borea, cœlo autumnali matutino similis, & hæc erit illa, quæ vocatur Aërizusa. Similis est & Sardæ, imitata & violas.* Hæc ille. Quem secutus est Hieronymus in illud Isai. 54: *Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.* [Epiphanius Episcopus in libello de Duodecim lapidibus ad Diodorum Episcopum Tyri, aspidem colore, & forma similem esse smaragdo docet, eiúsque varia genera pon[it.]] Isido. lib. 6. Etymolog. cap. 7. viridem gemmam esse dicit, smaragdo subsimilem, & crassi coloris. Species eius decem & septem esse. Idem in eodem libro cap. 8. *Sardius*, inquit, *gemma dicta, eo quòd primum reperta sit à Sardis. Hæc rubram habet colorem, marmoribus præstans: sed inter gemmas vilis-*
4 *sima.* † *Genera eius quinque: Onyx appellata, quod habeat in se permixtum candorem in similitudinem vnguis humani, &c.* Hanc gemmam Plinius lib. 37. ca. 7. Sardam vocat, quòd primùm sit Sardibus reperta. Nullam gemmam dicit apud antiquos fuisse vsu frequentiorem, laudatissimam circa Babyloniam inueniri, Indicam tria genera habere, rubrum, & quod Demium vocant à pinguedine, tertium, quod argenteis bracteis sublinitur. Eam quoque inter translucentes gemmas numerat. Hæc igitur est quæ nunc lapis Sardinus dicitur, siue Sardius, cuius etiam meminit liber Exodi cap. 28. & 39: In primo versu erit lapis Sardius, & Topazius, & Smaragdus. Et in vtroque loco dicitur à Lxx σάρδιον [Ita etiam vocatur à Theophrasto in libello de Lapidib. Epiphan. verò in altero de Duodecim lapidib. libello, hæc scripsit. *Sardius, quem & Babylonium vocant rufus lapis est, & qui sanguinis propemodū colorem referat, Sardio pisci sale condito similis, vnde & nomen habet, à colore nimirum nomine sumpto. Nascitur, apud Babylonem Assyriorum. Pellucidus est, & tumoribus, & vulneribus ferro inflictis medetur, &c.*] Iosephus autem. 3. Antiquitatum capite 8. Sardonychem esse dixit quæ species est lapidis Sardij, vt diximus ex Isidoro,

Iaspis.

Sardius

† Diuina ergo natura similis dicitur Iaspidi propter immensam pulchritudinem, & sicut in variarum regionum Iaspidibus varij colores, ita in Deo sunt variæ perfectiones, quarum vnaquæque cum consideratur, pulcherrima apparet. Iaspis translucet, quia Deus lux est, & natura sua maximè visibilis. Sardio similis dicitur propter terrorem, vt ait Arethas, quoniam Sardius ignis habet speciem, & hanc gemmam terribilem esse tradit feris. Ita Diuina natura, cum sit propter pulchritudinem suam valde amabilis, est etiam propter iustitiã, & zelum sanctitatis admodũ terribilis. Et vt pulchritudo eius translucet, & omnibus conspicua est, ita etiam eius terror omnibus cognitus est ex operibus, & pœnis, quibus affecit impios, & ex eius puritate [Victorinus aliter hæc interpretatur. *Solium positum* (inquit) *est sedes iudicij, & regis, super quod solium vidisse ait similitudinem Iaspidis, & Sardij. Iaspidis aquæ color est, Sardij, ignis. Hæc duo iudicia posita esse vsque ad consummationem orbis super tribunal Dei exinde manifestantur, quoniam iudiciorum cùm vnum iam consummatũ in Cataclysmo per aquam, aliud autem consummabitur per ignem. &c.* Et Iridem positam esse dicit, quia data est in signum Noë, & filijs, vt iam non timerent aquam, sed ignem. Probabilis videtur mihi hæc interpretatio, si probetur hoc soliũ iudicij esse, & ea quæ hic visa sunt, ad extremum iudicium pertinere: & si quæ sequuntur possint bene ad idem iudicium accommodari.] 5

Vers. 3. *Et Iris erat in circuitu sedis similis visioni Smaragdinæ.* † Tam Græca, 6
quàm Latina verba duplicem habere sensum possunt, vel vt ipse qui sedebat, similis dicatur visioni Smaragdinæ, vel ipsa Iris, quæ erat in circuitu sedis, quoniam in Græco est ὅμοιος, quod masculini generis est, & iuxta Atticorum consuetudinem, vt & cetera nomina finita in os purum, ad nomen fœmineum referri potest. Si igitur referatur ad sedentem, quod mihi magis placet, quoniam & sententiæ meliùs conuenit, & Iris non est coloris smaragdini, sed multorum colorum: illa verba: *Et Iris erat in circuitu throni,* parenthesis quædam sunt, ac si diceret: Et qui sedebat similis erat aspectui lapidis Iaspidis & sardini, similis erat visioni Smaragdinæ, & Iris erat in circuitu sedis. Rursus illud: *Similis erat visioni Smaradignæ*, multò apertius est in Græco, ὅμοιος ὁράσει σμαραγδίνῳ, id est, Similis aspectu, siue specie, Smaragdino, scilicet, lapidi. Nam lapis primo loco positus: *Similis erat aspectu lapidis Iaspidis,* subauditur in duobus sequẽtibus nominibus *Sardini*, & *Smaragdino*. Ita Hieronymus in illud Dan. 7. *Aspiciebam donec throni positi sunt,* legit: *Similis aspectu Smaragdino.* † Noster autem in- 7
terpres ὁράσει, quod verterat *Aspectu*, aut potiùs *Aspectui*, in verbis præcedentibus, nunc vertit *Visioni*, quod propriè nomen ipsum Græcum significat, sed idem tamen valet quod *Aspectui*. Sumitur autẽ visus, siue aspectus pro facie, quę videtur, aut aspicitur, atque ita sensus est: Similis faciei, siue speciei Smaragdinæ, id est, colorem habebat & speciem Smaragdi. Nisi quis dicat in nomine Smaragdinæ, subaudiri Gemmæ, sicut apud Græcos subaudiatur, Lapidi, & idem sen-

ſus eſt, ſed verius videtur quod priùs dictum eſt. In Iride ſignificari
exiſtimo vniuerſitatem creaturarum, quoniam vt in Iride pulcherri- Iris.
ma colorum varietas cernitur ex ſole aduerſo, ſicut ait ſummus
Poëta:
Mille trahens varios aduerſo ſole colores: ita in vniuerſitate creatura- 4. Aene.
rum reſplendet iucundiſſima quædam, & admirabilis varietas per-
8 fectionum Dei. † Placet etiam quod ait Ambroſius, in Iride ſigni-
ficari Dei miſericordiam, quoniam ſignum fœderis, & pacis poni-
tur Gen. 9. *Eritq́ (inquit) & arcus in nubibus, & videbo illum, & recorda-
bor fœderis ſempiterni, quod pactum eſt inter Deum, & omnem animam vi-
uentem vniuerſæ carnis, quæ eſt ſuper terram.* Quod rectè hæret præce-
dentibus, vt cum iuſtitia ſignificata ſit in lapide Sardino, nunc mi-
ſericordia, & fœdus cum creaturis ad earum conſeruationem ſigni-
ficetur in Iride. Sed iuſtitia in ipſo Deo ponitur, miſericordia circa
ſedem, quoniam omnia circumit, & multò plus ſe exerit, quàm iuſti-
tia, & ad plura extenditur. Inde cap. 10 infra: *Et vidi alium angelum
fortem deſcendentem de cœlo amictum nube, & Iris in capite eius.* In quo (ſi
multorum expoſitionem recipimus, nam quid nos ſentiamus ſuo lo-
co dicemus) Chriſtus ſignificatur, & in eius capite eſt Iris, quia ve-
9 nit vt fœdus, & pax eſſet inter Deum, & homines. † Ita igitur hoc
dictum eſt, vt illud Pſalm. 88. *Potens es Domine, & veritas tua in circui-
tu tuo*: Quibus verbis Euthymius indicari dicit Deum ſemper eſſe
veracem. Ita nunc indicatur Deum ſemper eſſe miſericordem, ac ſi
diceretur: Quacumque eum adeas, miſericordiā inuenies. Sed ani-
maduertamus Iridem arcum eſſe, & quaſi ſemicirculum (nunquam Miſericordia
enim integrum circulum in noſtro hemiſphærio videmus) quia mi- Dei in
ſericordia Dei in hac vita apparet, & hic quærenda eſt. Si nunc ea hac vita
nō vtamur, & eam in altero hemiſphærio quæramus, id eſt, in altero quærenda.
ſæculo, nō inueniemus. Sicut Iridem putabunt ignari Philoſophiæ
non terminari in noſtro hemiſphærio, quia vſque ad horizontē no-
ſtrum deſcendit, cū re vera ibi terminetur: ita cū videant multi Deū
in hac vita nūquā non miſereri hominū, putant & poſt eā inueniri mi
ſericordiā, cū poſt miſericordiā ſequatur iudiciū, ſicut eſt in Pſa. 100.
Miſericordiam & iudicium cantabo tibi Domine. Miſericordiam, in hac
10 vita, iudicium in futura, vt in eadem verba ſcripſit Auguſtinus. † Cur
autem Deus ſimilis dicatur viſioni ſmaragdinæ, intelligi poterit ex
iis, quæ de Smaragdo Plinius ſcripſit lib. 37 cap. 5. *Nullius*, inquit, *co-
loris aſpectus iucundior eſt. Nam herbas quoque virentes, frondéſque auidè* Smaragdus.
*ſpectamus: Smaragdos verò tantò libentiùs, quoniam nihil omnino viridius
comparatū illis viret. Præterea ſoli gemmarum contuitu oculos implent, nec ſa-
tiant. Quin & ab intentione alia obſcurata aſpectu Smaragdi recreatur acies.
Scalpentibuſque gemmas non alia gratior oculorum refectio eſt, ita viridi leni-
tate laſſitudinem mulcēt, &c.* Et mox: *Quorum verò corpus extenſum eſt, ea-
dem, qua ſpecula, ratione ſupini imagines rerum reddunt. Nero verò princeps
gladiatorum pugnas ſpectabat Smaragdo, &c.* Eadē ferè ex hoc loco de-

 ſum-

ſumpta ſunt apud Iſidorum libro ſexto Etymolog. cap. 7. [Ex his fortaſſe intelligetur quod de Smaragdo ſcripſit Epiphanius in libello de duodecim lapidibus Smaragdorum, quæ etiam Praſini vocantur, & viridi colore ſunt, alias Neronianas, alias Domitianas vocari: Neronianas eſſe guſtatu amaras, colore admodum viridi, pellucidas atque ſplendentes, quibus ſimiles omnino eſſe Smaragdo, vt imagines Speculi inſtar reddat. † Ait etiam: *Neronianas, ſiue Domitianas hanc ob cauſam appellatas ferunt: Neronem, ſiue Domitianum, oleum in multa ærea vaſa ad id comparata infudiſſe, & interuallo temporis oleum viridem colorem contraxiſſe. tum petram eodem oleo copioſius irrigatam floridioris coloris euaſiſſe, &c.* Probabilius eſt Neronianas fuiſſe dictas, quòd illis Nero delectaretur, adeò vt, ſicut ait Plinius, gladiatorum pugnas ſpectaret Smaragdo. Erant autem optimæ, quæ ad illum afferebantur, maximéque virides, ac pellucidæ. Similis fortè cauſa appellationis fuit Domitianis. Theophraſtus in libello de Lapidibus, videri ait Smaragdum ex Iaſpide fieri. *Aiunt enim* (inquit) *inuentum eſſe olim in Cypro lapidem, cuius dimidia pars eſſet Smaragdus, dimidia Iaſpis.*] Quæ omnia mirabiliter in Diuinam naturam conueniunt, vt intelligatur rectiſſimè Deus dictus eſſe ſimilis colori Smaragdi. Viror eius perpetuus ſignificat immortalitatem Dei nunquam deficientem, ſed ſemper in eadem quaſi nouitate, & viriditate manentem, vt eſt in Pſalm. 101: *Ipſi peribunt, tu autem permanes, & omnes, ſicut veſtimentum, veteraſcent. & , ſicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.* Nullius naturæ ſpiritualis aſpectus ita iucundus eſt, & omnia, quæ viridia ſunt, id eſt, immortalia, Diuinæ naturæ comparata mortalia videntur. Sola hæc ex omni natura oculos videntium ſe implet, nec vnquam ſatiat, id eſt, tædio afficit. Qui aliarum rerum conſideratione, & laboribus alijs laſſati ſunt, in huius contemplatione requieſcunt. † Et vt ſcal- 12
pentibus gemmas non alia gratior oculorum refectio eſt, ita conſiderantibus, & cognoſcere cupientibus rerum naturas in hac vita, nihil occurrit vnquam, in quo ita oculi reficiantur, vt in conſideratione naturæ Diuinæ. Eadem clarè videntibus eſt ſpeculum pulcherrimum, quod omnium creaturarum imagines reddit multò perfectiùs quam, ſi eaſdem in ſe ipſis intueamur. Quod ſi Iris iuxta communem interpretationem dicatur ſimilis viſioni Smaragdinæ, factum id eſſe dicemus, vt Diuina miſericordia ſemper virere ſignificetur, nec vnquam deficere.

Verſ. 4. *Et in circuitu ſedis ſedilia vigintiquatuor.* Vbicunque in hoc capite interpres vertit Sedes, aut Thronus, aut Sedile, in Græco ſemper eſt Thronus, ne quis putet in diuerſitate vocabulorum Latinorum aliquid latere myſterij. Sedilia hæc poſita ſunt, vt in eis ſedeant vigintiquatuor ſeniores: quare tunc rectè hoc intelligetur, cùm explanatum fuerit qui ſint ipſi ſeniores.

† *Et ſuper thronos, viginti quatuor ſeniores ſedentes.* De vigintiquatuor 13
ſenio-

ſenioribus tam varia patrum, & expoſitorum ſententia eſt, vt quò magis leguntur, eò lector reddatur incertior. Quidam enim vigintiquatuor libros veteris teſtamenti eſſe dicunt, vt Hieronymus in Prologo libri Regum, & Ambroſius, & alij. Alij prædicatores, vt Gregorius in librum primum Reg. 4. cap. 3: qui maturi ſenſu, moribus graues, thronum Dei iuxta poſitis ſedibus ambiunt, quia qui prę cæteris conditorem diligunt, per altiſſimam conuerſationem ei viciniùs requieſcunt. Alij totam Eccleſiam, in qua ſunt præpoſiti, qui in duodecim Apoſtolis ſignificantur, & ſubditi, qui intelliguntur in reliquis duodecim, vt Tyconius Homil. 3. & Primaſius. Alij Eccleſiam per geminum teſtamentum de patriarchis, & Apoſtolis generatam: aut eos, qui perfectionem operis in Senario ſignificatam clara Euangelij (quod quatuor libris continetur) prædicatione conſummant, nam quater ſeni vigintiquatuor faciunt: vt Beda. Alij ali-
14 ter, atque aliter. † Verùm ſi ſcripturæ veſtigijs inſiſtamus, poterimus nonnulla cognoſcere, quæ tenebras ex varietate opinionum obortas ex parte depellant. Primùm ipſe Iohannes ſatis docet hos, neque Angelos eſſe, neq; libros Scripturæ, ſed homines Chriſti ſanguine redēptos, & vitam æternam conſecutos. Legimus enim c. 5: *Et vidi, & audiui vocem angelorum multorum in circuitu throni, & animalium, & ſeniorum*: Et capit. 7: *Et omnes angeli ſtabant in circuitu throni, & ſeniorum.* Et in eodem capit. 5: *Et cum aperuiſſet librum, quatuor animalia, & vigintiquatuor ſeniores ceciderunt coram Agno habentes ſinguli citharas, & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ ſunt orationes ſanctorum, & cantabant canticum nouum dicentes: Dignus es Domine accipere librum & aperire ſignacula eius, quoniam occiſus es, & redemiſti nos Deo in ſanguine tuo ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione.* Beatitudine eos frui intelligimus ex eo quòd ait: *Habentes ſinguli citharas, & phialas au-*
15 *reas plenas odoramentorum, quæ ſunt orationes ſanctorum*, quas videlicet ipſi offerunt Deo, vt poſteà ſuo loco dicemus. † Non eſſe totam Eccleſiam conſtat, quoniam quatuor animalia non numerantur in illis. Deinde ipſi offerunt orationes ſanctorum, haud dubium quin eorum, qui ſunt in terra. Et, capit. 7: *Et reſpondit vnus de ſenioribus, & dixit mihi: Hi, qui amicti ſunt ſtolis albis, qui ſunt, & vnde venerunt? Et dixi illi, Domine mi, tu ſcis. Et dixit mihi: Hi ſunt, qui venerunt de tribulatione magna, & lauerunt ſtolas ſuas, & dealbauerunt eas in ſanguine Agni.* Multi ergo ſancti ſunt in cœlo pręter vigintiquatuor ſeniores. Similiter c. 14. *Et vidi, & ecce Agnus ſtabat ſupra montem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia habentes nomen eius, &c. Et cantabant quaſi canticum nouum ante ſedem, & ante quatuor animalia, & ſeniores, & nemo poterat dicere canticum, niſi illa centū quadraginta quatuor millia, qui empti ſunt de terra. Hi ſunt, qui cum mulieribus non ſunt coinquinati, virgines enim ſunt.*
16 † Quare quod Hieronymus dixit hos eſſe libros veteris teſtamenti, non Hiſtoricò ſenſu intellexit, ſed Allegorico: quoniam ſicut ſeniores demiſſis capitibus Chriſtum collaudabant, ita libri

 legis,

legis, & prophetarum Christum venturum quasi procul adorabant, & eius laudibus, atque præconijs pleni sunt. Historico enim sensu multò aliter Hieronymus intellexit, vt paulò post dicemus. Rursus hos seniores multò plures esse vigintiquatuor, & non vnius nationis, aut linguæ esse, sed multarum, abundè perspicitur ex verbis capitis. 5. vbi ipsi aiunt: *Et redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione.* Quare existimo non omnes sanctos, sed præstantissimos quosque, & selectissimos ex omnibus sæculis, id est, tam ex lege naturali, & scripta, quàm ex lege gratiæ, nomine vigintiquatuor seniorum comprehendi. † Hoc planè ex dictis sequi videtur: nam si sunt homines sancti, & beati, nec sunt omnes sancti, sed quidam ijdémque ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, atque ideo multò plures quàm vigintiquatuor: necesse est dicere præstantiores sanctitate, & meritis intelligi debere. Hoc indicat nomen *Seniorum*, quo illi appellari semper solent, qui sunt præ ceteris honorabiles, & dignitate eminentes. [Sic videmus passim apud Homerum Nestorem ab Agamemnone, & ab alijs regibus honoris causa Senem compellari. Et in nostris libris legimus: *Senectus enim venerabilis est.* Et: *Coram cano capite consurge, honora personam senis.* Et Salomon ait: *Corona dignitatis senectus, quæ in vijs iustitiæ reperietur.* Et honorifica illa Hispanorum compellatio *Senor,* & apud Italos *Signor,* vnde in his nationibus Latinè ferè loquentibus mansit, nisi à veteri Latina Senior.] Indicant hoc etiam throni, qui illis dantur, & honorificentiùs à Deo, & ab angelis tractari videntur, quòd sunt angeli in circuitu eorum, quòd citharas habent, & phialas aureas plenas orationibus sanctorum, quòd semper cum quatuor animalibus iunguntur, & quoties de illis agitur, magnus illis honos habetur. 17

Quis sint 24. Seniores.

Sap. 4. Luc. 19. Prou. 20.

Cur autem tanta multitudo tam exigui numeri angustijs concludatur, cur numerus hic potiùs quã quilibet alter, vel maior, vel minor ponatur, cùr seniores dicantur, cur præ cæteris sedere scribantur nunc patre luminum fauente, & illustrante tentemus explicare. Quis enim de re tanta, támque recõdita quidquam effari valeat, nisi Deus dederit sapientiam, & miserit spiritum sanctum de altissimis, cuius bonitate, & luce freti, eámque orationibus assiduè flagitantes cum in alios sanctarum Scripturarum libros, tum maximè in hanc Diuinæ prophetiæ nebulam, & caliginem Deo plenam ingressi simus. † Quamuis omnes electi cum Christo iudicaturi sint (vt Paulus docet. 1. Corinth. 6: *An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? Et si in vobis iudicabitur mundus, indigni estis, qui de minimis iudicetis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus? quantò magis sæcularia?*) tamen nõ est dubium alio modo hoc promissum esse Apostolis, quàm ceteris electis. Primùm, quoniam si omnes id habituri erant honoris, cur Apostolis, qui reliquerant omnia, & secuti eum fuerant, quasi pro magno, & peculiari pręmio id promissum est? Deinde quoniam 18

Sedes in iudicio quomodo dentur Apostolis.

niam cùm mox de ceteris ait: *Et omnis, qui reliquerit domum, vel fratres, &c.* non illis sedes pollicetur, sed: *Centuplum* (inquit) *accipiet, & vitam æternam possidebit.* In sedibus igitur inæstimabilem honorem, & gloriam expressit, vt in eundem locum scribit Chrysostomus, quod inde confirmat, quod aliis iudicaturis non promittitur sedes, vt Matth. 12: *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam.* Et: *Regina Austri surget in iudicio, &c.* Sed neque Paulus sedium meminit loco paulo antè indicato.

19 † Præterea puerile esset putare has sedes, qualescumque tandem illæ futuræ sunt, duodecim tantùm futuras esse. Si enim non plures sunt, vbi sedebit Paulus, vt argumentari solet Augustinus, qui se in iudicum numero cōstituit. 1. Cor. 6: *Nescitis quoniam angelos iudicabimus?* Vbi sedebit Barnabas Apostolus? Accedit quod hi iudices non solùm duodecim tribus Israël iudicaturi sunt, sed vniuersum etiam orbem, sicut scriptum est Sap. 3: *Iudicabunt nationes & dominabuntur populis.* Sed neque tribus Israel erunt duodecim, sed tredecim, addenda est enim tribus Leui, quæ quamuis in diuisione terræ nō numeretur, quia sortem in illa non accepit, vbi non de terra agitur, sed de iudicio, in quo paris conditionis est cum ceteris, non videtur omittenda, sicut neque Apoc. 7: inter alias tribus omissa est: [ex tribu enim Leui, sicut & ex aliis, duodecim millia signati sunt. In benedictionibus etiam Iacob Genes. 49. & in benedictionibus Mosis Deut. 33. Leui cum ceteris nominatus est.]

20 †Cùm ergò plures sint iudicaturi, & multò plures sint iudicandi, necessariò confici videtur quod Augustinus docet lib. 20. de Ciuit. ca. 5. & in Psal. 86. in prima verba, numero duodenario vniuersitatem significari tam eorum, qui iudicaturi, quàm qui iudicandi sunt. Causa est, (vt ait 20. de Ciuit.) quod septenarius, quo numero etiam significatur vniuersitas, vt diximus cap. 1. num. 13. conficitur ex ternario, & quaternario, qui numeri, si alter multiplicetur per alterum, duodenarium faciunt. Altera est, quam tradit in Psal. 86. A quatuor mundi partibus vocantur ad Ecclesiam fideles in Trinitate, id est, per Baptismum in nomine sanctissimæ Trinitatis: quatuor autem ter ducta duodecim efficiunt. [Gregorius lib. 10. Mor. cap. 39. cum illud retulisset: *Sedebitis & vos super sedes duodecim: Neque enim,* (inquit,) *plusquam duodecim iudices illa interni consessus curia non habebit, sed nimirum Duodenario numero quantitas vniuersitatis exprimitur: quia quisquis stimulo Diuini amoris excitatus hic possessa reliquerit, illic proculdubiò culmen iudiciariæ potestatis obtinebit, &c.* Addamus his, & verba Origenis Hom. 13. in Leuiticum, vt res obscurissima magis ac magis intelligatur. *Duodecim* (inquit) *panes ex simila fieri mandantur secundùm numerum tribuum, quæ tunc erant carnalis Israel. In quo mihi videtur forma totius creaturæ rationalis contineri. Duodecim namque putantur esse generales ordines rationalis creaturæ, quorum figura erat in illis duodecim tribubus. In quibus erat vnus quidam ordo regalis, qui Iudas nominatur: alius erat ordo Sacerdotalis, & Leui appellatur. Erat & alius ordo Iudæ vicinus, qui Benia-*

Duodenarius.

num dicitur, in quo ordine, & templum Dei, & altare collocatum est. Alius ordo Issachar, Zabulon, & Ephraem, aliique quos nominatim designat Scriptura, quorum rationem non est nunc temporis explicare. Hæc Origenes. Vellem vt reliquos ordines exposuisset, atque hoc ipsum quod de Beniamin dicere cœperat, magis explicasset. Arbitror in Beniamin ordinem pauperum spiritu significari, qui verè templum Dei sunt, & in altari cordis hostiam quotidie offerunt: & vicini sunt regibus, quia voluntaria paupertate omnium rerum domini sunt, quas pro Christo sponte contempserunt. Ruben, id est, filius visionis, ordo est eorum, qui assiduè Diuinæ contemplationi vacant. Gad, id est, accinctus, ordo est strenuè contra Diabolum dimicantium. Aser, id est, beatus, illorum ordo est, qui spe cœlestium lætantur, & beatos se propter illam quodammodo putant. † Nephtali (qui à luctatione 21
nomen accepit. Gen. 30.) significat eos, qui semetipsos abnegant, & cum suorum animorum perturbationibus generosè luctantur, & inualescunt. Qui rerum sæculi obliuiscuntur, in Manasse indicantur, qui nomen habet ab obliuione, Gen. 41. Simeon, qui ab audiendo nominatur, Gene. 29. eos indicat, quibus vna cura est Deo obedire, cetera contemnunt. Ad Ephraim pertinent, qui omni animi contentione student crescere virtutibus, à crescendo enim dicitur, Genes. 41. Per Issachar, qui à mercede nomen dicitur, Gene. 30. intelliguntur, qui sedulò laborant, & omnia dura æquo animo sustinent Diuinæ visionis mercedem animo intuentes. Zabulon, qui ab habitatione appellationẽ habet, Gen. 30. & in littore maris habitabat, Gene. 49. ordo illorum est, qui vix terram attingunt, & cogitatione proximi morti sunt, quæ, vt mare fluuios, ita omnes homines excipit. Dan à iudicio dicitur, Genes. 30. illos significat, qui conscientiam suam discutiunt, nec vitiis suis parcunt, sed seipsos seuerè iudicant, ne à Domino iudicentur, iuxta illud Apostoli: *Quod si nosmetipsos di-*
1. Cor. 11. *iudicaremus, non vtique iudicaremur.* Quia ergò duodecim sunt ordines
rationalis creaturæ, vt ait Origenes, id est, hominum secundùm ra- 22
tionem viuentium, iure optimo, qui in his principes fuerunt, Duodenario numero continentur. Ex duobus autem Duodenariis antè Euangelium, & in Euangelio, sacratus numerus vigintiquatuor seniorum constitutus est.] Sicut igitur duodecim throni ponuntur Apostolis, & Apostolicis viris Noui testamenti cum Christo iudicaturis, quibus vniuersitas quędam significatur: ita sanctis, qui nouum testamẽtum præcesserunt, selectissimis, & Apostolis similibus, quos nõ est dubiũ etiã cũ Christo esse iudicaturos, cõstituũtur alij duodecim throni, qui cũ prioribus adiuncti vigintiquatuor sunt. Nam illi etiã vocati sunt ex quatuor mũdi partibus in Trinitate, quia omnes fidẽ Trinitatis habuerũt, vel explicitã, vel implicitã, & oẽs per fidẽ, spem, & caritatẽ coniuncti sunt cum ceteris sanctis. [Accedit quod scripsit Hieronymus lib. 16. Cõment. in Ezec. propè initiũ, Duode- 23
narium numerũ esse plenæ, consummatęq; virtutis, quare optimè in
viros.

viros perfectiſſimos conuenit. *Locuturo* (inquit) *ad Pharaonē vndecimo anno ſermo fit, nec dum enim venerat ad duodecimum, qui numerus plenus, conſummatusq; virtutis eſt. Vnde & duodecim ſunt filij Iacob, a quibus poſtea duodecim nomina Prophetarū vno volumine continētur. Et Apoſtoli duodecim ſunt, quorū quia vnus Iudas proditor fuit, in locum eius Matthias eligitur. Et Archiſynagogi filia annorum xij. à Domino ſuſcitatur. Hæmorrouſſa quoque anno duodecimo recipit ſanitatē, &c.*] Hi omnes ſedere dicūtur propter dignitatē qua nunc inter ceteros eminent, & propter illā quā in extremo iudicio habituri ſunt. [Et iudicaturis nomē ſeniorū aptiſſimū fuit: ad eos enim refert Gregorius lib. 10. Mor. c. 30. illud Prou. 31: *Nobilis in portis vir eius, quādo ſederit cū ſenatoribus terræ*: & illud Iſai. 3: *Dominus ad iudicium veniet cum ſenioribus populi ſui.* Nec nunc quæro
24 an de illis loquatur Iſaias, tantū dico ita Gregorium accepiſſe, & iudices mundi futuros appellaſſe Senes, & Seniores. Vnde & continuò ait: *Hinc eoſdē ſeniores veritas non iam famulos, ſed amicos denuntiat, dicens: Non iam dicam vos ſeruos, ſed amicos meos, &c.*] Ita ſenſiſſe videtur Hieronymus: nam illud cap. 7. Dan. *Aſpiciebā donec throni poſiti ſunt, & antiquus dierum ſedit. Simile* (inquit) *quod & in Ioannis Apocalypſi legimus: Poſt hæc ſtatim fui in ſpiritu, & ecce thronus poſitus erat in cœlo, &c. Multi igitur throni, quos vidit Daniel, hi mihi videntur eſſe, quos Ioānes vigintiquatuor thronos nuncupat, &c.* mox ait, de his thronis dictum eſſe in Euāgelio: *Sedebitis, & vos ſuper duodecim thronos iudicantes duodecim tribus Iſrael.* [Sed & antè illū Sāctus Victorinus dixit: *Sunt autem vigintiquatuor patres, duodecim Apoſtoli, & duodecim Patriarchæ.* Et Gloſſa. *Vigintiquatuor* (inquit) *duodecim Prophetæ, duodecim Apoſtoli, quamuis plures vtriuſque ordinis.* Arethas Epiſcopus Cappadociæ in Proœmio ſuorū Cōmen. ait: *Ceterum numerus vigintiquatuor aſſumptus eſt propter vigintiquatuor ſeniores, quos hic nominauit Apocalypſis, qui ſymbolū, ac ſignū ſunt eorū, qui Deo bene placuerunt ab initio ſeculi vſque ad conſummationē.* † Et Andreas Epi-
25 ſcopus etiam Cæſareæ Cappadociæ (quem manu ſcriptum Græco ſermone legi) cum aliorum de ſenioribus ſententiam retuliſſet: *Fortaſſe autem* (inquit) *conuenientius accipere per duodecim ſeniores eos, qui in veteri reſplenduerunt: per alios autem duodecim eos, qui in noua excelluerunt. Nam & illorum duodecim principes tribuum fuerunt, & eorum, qui in noua, duodecim Apoſtoli fuerunt duces, quibus Dominus promiſit fore, vt ſuper duodecim thronos ſederent, &c.* Ex quibus omnibus perſpicitur nos, neque ab Apoſtoli verbis, neq; à patrum explanatione receſſiſſe.] Hoc autem non eſt prætereundum, quoniam viſio hæc prophetica eſt, & ad futura etiam tempora pertinet, oſtendi Ioanni vigintiquatuor ſeniores, quaſi integrè completus eſſet numerus Apoſtolicorū virorum, quod nihil eſt aliud, quàm oſtenſos eſſe illi non plures, ſed tantum vigintqiuatuor effigies hominum ſeniorum, in quibus numerus maximus tandem futurus ſignificatus eſt.

Ioan 15.

Circumamicti veſtimentis albis. Vndiq; gloria, & lętitia pleni, vt iam diximus c. 3. nu. 6.] Andreas Epiſcopus Cæſareæ Cappadociæ. *Veſtimenta* — *Verſ. 4.*

menta alba: splendidæ vitæ, & perpetuæ festiuitatis, lætitiæ signa sunt.]

Vers. 4. *Et in capitibus eorum coronæ aureæ.* Meritò coronas gerunt, quia cum Christo regnant, & in regno illo præstant aliis dignitate. Aureę sunt, vt regni illius præstantia, & opulentia significetur: nihil enim homines nouerunt auro pretiosiùs in metallis. [Andreas: *Coronæ signa sunt victoriæ, cuius viriliter agentes compotes euaserunt.*]

Vers. 5. Vox. *Et de throno procedebant fulgura, & voces, & tonitrua.* Vox pro tonitru interdum ponitur, vt 1. Reg. 12: *Numquid non messis tritici est hodie? Inuocabo Dominum, & dabit voces, & pluuias.* Et statim: *Et clamauit Samuel ad Dominum, & dedit Dominus voces, & pluuias illa die.* 2. Reg. 22: *Tonabit de cœlo Dominus, & excelsus dabit vocem suam, grando, & carbones ignis.* Causa est quòd per tonitrua, tamquam per minaces quasdam voces, Deus de cœlo loquitur, & homines terret. Vnde illud:

Ouid. li. 1. Metamor. ------*Et humanas motura tonitrua mentes.*

† Nunc autem simul ponit Ioannes, *voces, & tonitrua*, vt alterum explicet per alterum. Siue enim legamus: *Et voces, & tonitrua*, vt est in 23
codicibus Latinis, exponitur quales fuerint illæ voces, ne angelorũ, aut hominũ voces esse credantur: siue legatur, vt nunc habent Græci codices: *Et tonitrua, & voces*, hoc significatur, tonitrua illa edi, vt tamquam voces Dei sint, & homines terreant. Hoc satis probabiliter expositum est, sed multò magis placet, vt *voces* intelligamus articulatas, & quasi humanas, quæ ex ipsis tonitribus exire videbantur. Quod intelligitur ex verbis cap. 10. *Et cum clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas. Et cum locuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram, & audiui vocem dè cœlo dicentem mihi: Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere. Fulgura*, etiam ad terrorem exeunt de throno, de quibus optimus Poëta scripsit:

4. Æneidos. ——*Cæcique in nubibus ignes.*
Terrificant animos——

Ita Exod. 19. *Et ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura. & nubes densissima operire montem.* Quod c. 20. Moses populo exposuit: *Nolite*, (inquit,) *timere, vt enim probaret vos venit Deus, & vt terror illius esset in vobis, & non peccaretis.* Idcircò ergò de throno procedebãt fulgura, & voces, & tonitrua, vt terror Dei, atque ira significetur: id est, quoniam eo tempore Deus variis portentis homines terrebit, & grauibus suppliciis afficiet, vt videbimus cap. 6. in sigillis, quæ aperiuntur. [Andreas Cæsariensis Episcopus: *Et hinc quod terrificum est Dei, atque stuporem incutiens, aduersus eos, qui indigni eius longanimitate sunt, ostenditur. Iis autem, qui digni sunt salute vtrumque horum illuminationem affert. Hæc quidem mentis oculis, illa verò spiritualibus auribus incidens.* Victorinus etiam haud improbabiliter interpretatur his verbis: *Exire autem fulgura, & voces, & tonitrua a solio Dei, & septem faces ignis ardentis significat prædictiones à Deo, & minas: Nam fulgura aduentum Domini significant: voces autem, noui testamenti prædicationes, tonitrua autem*

quod

quod cœlestia sunt verba, &c.]

24 *Et septem lampades ardentes ante thronum.* † Qui in his lampadibus significentur, ipse continuò indicat: *Quæ sunt septem spiritus Dei.* de quibus iam dixi. cap. 1. nu. 25. & sequentibus. [quod etiam Andreæ Cæsariensi probatur, & Irenæo placuisse confirmat.] Præclarè autem septem spiritus, quibus vniuersorum hominū prouidentia commissa est, in lampadibus ardentibus ante thronum designati sunt, quoniam & homines luce à Deo accepta illuminăt, & testimonium Diuinæ erga homines prouidentiæ vel procul intuentibus reddunt, sicut lampades ardentes procul ab omnibus videntur. Etenim cùm Deus supplicium de peccatoribus sumpserit, & eos grauiter afflixerit, nemo eum accusare poterit quòd homines non docuerit, aut non ante pœnas monuerit, aut aliquid omiserit, quod prouidentissimum patrem deceret, quando quidem testes perpetuæ eius prouidentiæ septem angeli sunt. De quibus fortasse Ecclesiastæ. 5. dictum est: *Neque dicas coram angelo: Non est prouidentia*, videlicet, quoniam citò mendacij argueris, cum ipse angelus testis sit prouidentiæ Dei erga homines. Vers. 5.

Et in conspectu sedis tamquam mare vitreum simile crystallo. † In mari Vers. 6.
25 vitreo Andreas Cæsariensis, & Arethas maximam, & incomparabilem multitudinem angelorum significari putant, & hoc nunc Iohannem dicere, quod cap. 7. dixit Daniel: *Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei.* Vitrum speciem crystallinam habens splendorem angelorum significare dicunt, & vitæ eorum tranquillitatem, & puritatem. Quod probabiliter dici videtur, vt post septem angelos aliorum quoque angelorum multitudo non taceatur. At si alterum huius prophetiæ locum, quem mox indicabo, inspiciamus, videbimus nec angelos in mari vitreo significatos esse, vt volebat Arethas, nec baptismum, vt volunt Victorinus, Beda, Haymo, & alij. Ego *mare vitreum*, dici arbitror multitudinem hominum in terra viuentium, quoniā Hebræi quamlibet congregationem aquarum vocant Mare, ex eo, quod scriptum est Genes. 1: *Congregationesque aquarū appellauit maria.* † In multis aquis mul- Mare.
26 ti populi designantur. Apoc. 17: *Aquæ, quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ.* Non est autem putandum hoc mare ita nunc dici vitreum, ac si condensatum esset, & versum in vitrum, sed vitreum epitheton maris est, quo solent vti poetæ, vt mare tranquillum, & perlucidum significetur, vt apud Horatium. Aquæ. Vitreū.

.... Vitreo daturus
Nomina ponto. Lib. 4. Carm. Od 2.

Et fontes, & lacus dicuntur vitrei eadem ratione.

Virgilius 7. Æneid.
Vitrea te Fucinus vnda,
Te liquidi fleuere lacus.

Inde apud Horatium li. 1. Carm. Ode. 18.

Perlucidior vitro.

& lib. 3. Ode 13.

O fons Blandusiæ splendidior vitro.

Multitudo ergo hominum, qui in terra sunt, cōparatur mari vitreo, id est, perlucido, quod est in conspectu sedis Dei, quoniam quamtumuis celare Deum velint sua consilia, & occultissimè peccare perlucidi sunt eius oculis de cœlo omnia contemplantis, vt iudicet, & reddat vnicuique secundum opera eius. Quod rectè ad hanc visionem Dei omni videntis, quæ ad iudicium [eorū, quæ in terra fiunt,] & ad tempora suppliciorum pertinet, accommodatur. Quod autem hoc mare dicitur simile crystallo, amplificationem habet, vt clarum, & maximè translucens intelligatur, magis enim translucet crystallus, quàm vitrum. † Hoc ex verbis Iohannis intelligi potest, qui A- 27
poc. 15. ait: *Et vidi aliud signum in cœlo magnum, & mirabile: angelos septem habentes plagas septem nouissimas, quoniam in illis consummata est ira Dei.* De suppliciis loquitur eorum, qui adorauerant bestiam. Deinde: *Et vidi tamquam mare vitreum mistum igne, & eos, qui vicerunt bestiam, & imaginē eius, & numerum nominis eius stantes super mare vitreum, habentes citharas Dei, & cantantes canticū Mosi serui Dei*: Mare vitreum vidit mistum igne, quoniam igne conflagraturi sunt homines in terra viuentes in fine mundi, & ante hanc conflagrationem extremam cùm variis calamitatibus affligendi sunt homines impij, tum æstu, & igni, vt cap. 16. prædicit. At sancti qui in hoc mare mersi non sunt, sed inter malos viuentes pietatem coluerunt, & ex eis fluctibus euaserunt, stabunt super illud, idest, ad eius littus iam securi, & cantabunt canticum, quod cecinit Moses, cum populus Dei saluus exiit è mari Rubro.

Exo. 15.

Vers. 6.

Et in medio sedis, & in circuitu sedis quatuor animalia. † In quatuor a- 28
nimalibus non est dubium Iohannem alludere ad quatuor illa animalia Ezekielis cap. 1. Et vtroque in loco, (quamuis nonnulli aliter interpretati sunt) celeberrima tamen, & receptissima sententia est tam veterum, quàm recentiorum, quatuor Euangelistas indicari. Ita docuit Irenæus lib. 3. Aduersus hæreses ca. 11. [Victorinus martyr,] Athanasius in Synopsi sacræ Scripturæ, ad finem, Hieronymus in Ezekielem, & in Proœmio Comment. in Matth. & lib. 1. Contra Iouinianum prope medium, Augustinus lib. 1. de Consen. Euang. ca. 6. Gregorius Homi. 3. & 4. in Ezec. Isidorus in Prologo librorum Noui testamenti, Theophilus in Allegoriis Euangeliorum, Beda, Ambrosius, Haymo, & reliqui in hunc locum Apoc. Hoc explicat Irenæus his verbis: *Primum animal*, inquit, *simile leoni, efficabile eius, & principale, & regale significans.* Quod mox de Iohanne, siue de eius Euangelio, interpretatur dicens: *Aliud enim* (Euangelium) *illam, quæ est à patre, principalem, & efficabilem, & gloriosam generationem eius enarrat,*

Quatuor Euangelistæ cur his animalibus significentur.

rat, dicens sic: In principio erat Verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum, & omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Propter hoc, & omni fiducia plenum est Euangelium illud, talis est enim
29 *persona eius.* † De secundo sic ait: *Secundum verò simile vitulo, sacrifica-*
lem, & sacerdotalem ordinationem significans. Quod posteà ita exponit: *Id verò quod est secundum Lucam, quoniam quidem sacerdotalis characteris est, Zacharia sacerdote sacrificante Deo inchoauit. Iam enim saginatus parabatur vitulus, qui pro inuentione minoris filij inciperet mactari.* De tertio ita loquitur: *Tertium verò habens faciem quasi humanam, eum, qui est secundùm hominem, aduentum eius manifestè describens.* Et posteà: *Matthaus verò eam, qua est secundùm hominem, generationem eius enarrat: Liber, dicens, generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abraham.* Et iterum: *Christi autem generatio sic erat. Humana forma igitur hoc Euangelium: propter hoc per totum Euangelium humiliter sentiens, & mitis homo separatus est.* Quartum in hunc modum describit: *Quartum verò simile aquila volitantis, Spiritus in Ecclesiam aduolitantis gratiam manife-*
30 *stans.* Et mox hoc ipsum ita explanat. † *Marcus verò prophetico*
spiritu ex alto aduenienie hominibus initium fecit: Initium, dicens, Euangelij, quemadmodum scriptum est in Esaia propheta: Volatilem pennatam imaginem Euangelij monstrans, propter hoc & compendiosam, & pracurrentem annuntiationem fecit. Propheticus enim character est hic, & ipsum Verbum Dei illis quidem, qui ante Mosen fuerunt, patriarchis secundum Diuinitatem, & gloriam colloquebatur: iis verò, qui in lege, sacerdotalem, & ministerialem actum prabebat: Post deinde nobis homo factus, munus cœlestis spiritus in omnem misit terram, protegens nos alis suis, &c. In his verbis illud primò obseruandum est, quod sanctus Irenæus differre videtur à ceteris: quod in animalibus non Euangelistas, sed Euangelia ipsa intelligit. Verùm hoc nihil refert, quoniam idem dicitur, siue dicantur Euangelia similia esse animalibus, siue ipsi Euangelistæ propter sua Euangelia, vt dicunt ferè ceteri. Quod si propriè dicendum sit, & tenuiter hæc sint distinguenda, Euangelistæ propter sua Euangelia significan-
31 tur in animalibus. † Quod enim posteà in hoc capite, & sequenti
scriptum est, & quatuor animalia simul cum viginti quatuor senioribus die, ac nocte laudare Dominum, & dare illi gloriam, & honorem, & respondere, Amen, magis propriè ad Euangelistas refertur, quàm ad Euangelia. Alterum est, quatuor tantùm animalia ostendi, & his potiùs figuris, quàm aliis, vt doceamur dispositionem Dei in omnibus sæculis, idest, qualiter se Deus cum hominibus gesserit in variis statibus. Ab Adam vsque ad Mosem Dei filius hominibus loquebatur ostendens suam Diuinitatem, & gloriam, vt ab illis coleretur & amaretur. Tempore veteris legis loquebatur hominibus tradens eis ritum sacerdotij, & ministrandi in sacrificiis. Posteà homo factus est, & docuit, ad extremum & Spiritum sanctum misit

O 4

in terram, vt homines protegeret, & doceret. Propterea in leone significatur prima Dei locutio, in vitulo secunda, in homine tertia, quarta in aquila. Et hoc est, quod ait Irenæus: qualis igitur dispositio filij Dei, talis & animalium forma, & qualis animalium forma, talis & character Euangelij. Quadriformia autẽ animalia, & quadriforme Euangelium, & quadriformis dispositio Domini. † Deinde 32
alteram rationem subiicit, cur quatuor Euangelia, & quatuor animalia sint. *Quatuor*, inquit, *data sunt testamenta humano generi*, (idest, quater cum illis Deus fœdus iniit, & legem eis dedit) *vnum quidem ante cataclysmum sub Adam, secundum verò post cataclysmum: sub Noe, tertium vero legislatio sub Mose, quartum vero, quod renouat hominem, & capitulat in se omnia, quod est per Euangelium, eleuans, & pennigerans homines in cœleste regnum*. &c.

Tertium est, quod leonem Iohanni comparat, aquilam Marco, cum è contrario Iohannes aquilæ, Marcus leoni soleat comparari. Communis expositio est Matthæum in homine significari, quòd quasi hominem descripserit incipiens: *Liber generationis Iesu Christi*, &c. Marcum in leone, quoniam Euangelium incipit à clamore Iohannis in deserto, quasi à rugitu leonis: in vitulo Lucam, quia à Zachariæ incipit sacerdotio est enim vitulus animal sacrificiis aptum: in aquila Iohannem intelligunt propter eius exordium, qui ad excelsum euolans cœpit: *In principio erat Verbum*. † Hæc sententia Hieronymi, & reliquorum scriptorum in locis indicatis nu. 28. Quamuis Augustinus in Matthæo, & Marco differt à ceteris: mauult enim Matthæum in leone significari, in homine Marcum: quoniam Matthæus regiam Christi commendat dignitatem, quem è regibus ortum ostendit: Marcus nec de stirpe eius regia, nec de sacerdotio quidquam dicens, in eis tantùm versatur, quæ homo Christus operatus est. Hanc docet quorumdam fuisse sententiam ante se, eámque refert hic Ambrosius. Eamdem amplectitur Beda hic, & in Epist. ad Accam Episcopum, quæ est ante Commentarios in Lucam. Ratio Augustini, & Bedæ hæc est: in priori expositione coniecturam sumi de initio cuiusque Euangelij, æquiùs autem esse vt de toto Euangelio sumatur, quam de initio. Quod si de toto Euangelio sumatur: Matthæum similiorem esse leoni quàm Marcum, quoniam priùs demonstrat stirpem regiam Christi, mox adorationem Magorum, &c. 33

Vter in leone intelligatur, Matthæus an Marcus.

34 † Verùm præferenda est communis expositio, quoniam initia Euangeliorum intuenda esse, vt intelligatur in quo quisque Euangelistarum animali significatus sit, ostendit Ezechiel, cum ait: *Similitudo autem vultus eorum facies hominis, & facies leonis à dextris ipsorũ quatuor*. Quæ ita exponit Hieronymus: *Facies principia dicit Euangeliorũ, è quibus homo, & leo, hoc est natiuitas Christi, & prophetæ vox tonantis in eremo dextras partes tenent. Vituli autem, idest, victimarum, & sacerdotij Iudæorum, in sinistris est, quod abolitum transiuit ad sacerdotium spirituale*, &c. *Aquila autem, quæ & super natiuitatem, & super prophetiam est, quæ Domini*

expletur

expletur aduentu, & super sacerdotium, quod præterijt, & extra hæc omnia est, de natiuitate referens spirituali quomodo pater in filio, & filius in patre sit, &c. [Victorinus: *Animalia igitur quod differentia vultibus sunt, hanc habet rationem. Simile leoni animal Euangelium secundum Marcum, in quo vox leonis in eremo rugientis auditur: Vox clamantis in deserto, parate viam Domini. Hominis autem figura Matthæus, enititur enunciare nobis genus Mariæ, vnde carnem accepit Christus. Ergò dum enumerat ab Abraham vsque ad David, & vsque ad Ioseph, tamquam de homine locutus est: ideò prædicatio eius hominis effigiem ostendit. Lucas sacerdotium Zachariæ offerentis hostiam pro populo, & apparentem sibi angelum dum enarrat: propter sacerdotium, & hostiæ conscriptionem vituli imaginem tenet. Ioannes Euangelista aquilæ similis assumptis pennis ad altiora festinans de verbo Dei disputat. Marcus Euangelista sic incipit: Initium Euangelij Iesu Christi, sicut scriptum est in Isaia propheta: Vox clamantis in deserto. Hæc est leonis effigies. Matthæus: Liber generationis Iesu Christi filij David, filij Abraham. Hæc est facies hominis. Lucas autem dicit: Fuit sacerdos nomine Zacharias, de vice Abia, & mulier ei de filiabus Aaron. Hæc est imago vituli. Ioannes sic incipit. In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Hæc est similitudo aquilæ volantis, &c.*]

35 † Et Gregorius Homi. 4. in Ezech. *Quod enim quatuor hæc pennata animalia sanctos quatuor Euangelistas designent, ipsa vniuscuiusque libri Euangelica exordia testantur. Nam, quia ab humana generatione, cœpit, iure per hominem Matthæus: quia per clamorem in deserto, rectè designatur per leonem Marcus: quia à sacrificio exorsus est, benè per vitulum Lucas: quia verò à Diuinitate Verbi cœpit, dignè per aquilam significatur Ioannes, &c.* [Addamus his, omnia quæ de formis Euangelistarum dicuntur, ad Christum esse referenda. Atque hoc in reliquis apertiùs est, quàm in Marco, & Luca. Non solùm ergò Marcus in leone intelligitur propter clamorem Ioannis in deserto, se ob id maximè, quod regiam Christi potestatem indicat, cum ait: *Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei, &c.* ex quo continuò is esse cognoscitur, qui in Psalm. 2. loquitur: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius:* & cui pater pollicetur: *Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Docet etiam eum esse, qui per prophetas promissus est, & quem prophetæ, & Ioannes præcedunt vt præcones & famuli regem. Lucas à legis sacerdotio incipiens, quod typus erat noui, subindicat eum, cuius scribit historiam, verum esse sacerdotem, qui genus humanum cum Deo conciliet, & quem vetera sacrificia promittebant. Quare rectè in boue ostensus est, quoniam bos aptus sacrificiis est, & in initiatione summi sacerdotis immolabatur, vt legimus Exo. 29.] Sed huic rationi, & expositioni illud vehementer aduersari videtur, quod apud Ezec. singula animalia quaternas facies habere dicũtur: Et quatuor facies vni, & quatuor pennæ vni: quomodò ergò facies potest ad initium Euangelij cuiusq; Euangelistę referri, cũ singuli non quatuor initia,

ſed vnum habeant? † Gregorius Hom. 3. in Ezec. docet cur ſingula animalia quaternas habeant facies, affirmátque per faciem notitiam intelligi, id eſt, id per quod quiſque cognoſcitur, & hoc in loco fidē ſignificari, per quam à Deo cognoſcimur. Quatuor ergo facies erāt homini, quia quod de fide incarnationis Domini Matthæus tradidit, hoc ipſum eſt, quod ceteri Euangeliſtæ tradiderūt. Atque ita de reliquis. Verum hac explanatione dubitatio noſtra nō ſoluitur, quoniam faciem hominis, aut leonis, & reliquorum animalium ad initia librorum Euangelij retulimus. Videtur ergò ita eſſe reſpondēdum. Quatuor quidem facies erant cuique animali, ſed inter eas vna eminebat, à qua nomē habet animal illud, atque hæc initium Euangelij reſpicit, vt diximus, quia & maior erat ceteris, & prior oculis Prophetę occurrebat. Verùm quoniā huic faciei, id eſt, huic initio Euāgelij, ſimilia ſunt, quę ſunt apud alios Euangeliſtas, & ſimilitudo faciei non poteſt cerni, niſi in facie altera. eleganter ſingulis Euangeliſtis quaternæ facies tribuuntur, vt vnuſquiſque eorum ſimilis ceteris tribus intelligatur, id eſt, id in progreſſu ſui Euangelij habere quod reliqui ſuorū initio ſignificarunt. † Exempli cauſa, Matthæus 37 faciem habet hominis, quia Christi humanam generationem initio deſcribit: ſed habet etiam faciem leonis, quia Ioannis clamorem, & quaſi rugitum leonis cap. 3. narrat, quo Marci initio ſimilis eſt. Habet & faciem vituli, quia ſimilis eſt Lucæ: nam Lucas ſacrificium deſcribēs, in quo Ioānis ortus promiſſus eſt, id indicare voluit (vt Hieronymus ſubindicat in verbis citatis. nu. 34.) ſacerdotium vetus in nouum per Chriſtum fuiſſe cōmutatum, quia omnes *Prophetæ, & lex vſque ad Ioannem.* Matth. 11. Et hoc idem Matthæus ſignificauit eiſdem verbis, quæ nunc retulimus. Habet faciem aquilæ, quia Ioanni ſimilis eſt, cum de diuina Chriſti natura, qua ęqualis eſt patri, loquitur, vt cap. 11. *Omnia mihi tradita ſunt à patre meo. Et nemo nouit filium, niſi pater, neque patrem quis nouit, niſi filius, & cui voluerit filius reuelare.* Et cap. vltimo: *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filij &c.* quibus multa ſunt ſimilia. † Idem de ceteris Euangeliſtis dici facilè poteſt, neque 38 enim eorum quiſquam eſt, qui nō multa dixerit, quæ Chriſti humanitatem Diuinitatēmque demonſtrent. Multa etiam ſcripſerunt de Ioannis voce in deſerto clamantis, vt Lucas cap. 3. Ioannes ca. 1. Sacrificia quoque veteris legis per Chriſti ſacrificium eſſe abroganda cum lege ipſa non tacuerant, vt cum ait Ioannes cap. 1. *Lex per Moſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.* Et cap. 3. *Qui habet ſponſam, ſponſus eſt.* & reliqua vſque ad finem capitis: & cū Chriſtum in cruce clamaſſe ſcribit: *Conſummatum eſt.* Eodē pertinet quod ſcripſit Marcus. cap. 2. cum ait: *Numquid poſſunt filij nuptiarum, quamdiu ſponſus cum illis eſt, ieiunare?* Videlicet indicat Chriſtum eſſe ſponſum Eccleſiæ, qui nouam legem, nouum ſacerdotiū allaturus erat, & quem Ioannes oſtenderat amicus ſponſi. Et cap. 1. cum docet ex Malachia Ioannem eſſe Chriſti pręcurſorem, idem ſignificauit, quia

lex, & prophetæ vsque ad Ioannem. Apertiùs etiam capit. 9. cum præsen-
tibus Mose, & Elia vox auditur de cœlo: *Hic est filius meus chariss-
mus, audite illum.*

39 † Sed quæritur, cur non eodem ordine ponantur animalia: nam
apud Ezechielem primum locum habet homo, secundum Leo: apud
Ioannem autem primum habet Leo, secundum vitulus, homo ter-
tium? Respondeo Ezechielem seruasse ordinem temporum, quibus
scripserunt Euangelistæ, Ioannem vero seruasse ordinem rerum ip-
sarum, quo scilicet illæ manifestatæ sunt. Priùs enim cœpit Ioannes
clamare in deserto, quam Christus inciperet prædicare, & innote-
sceret multitudini, ideò primo loco ponitur Marcus, qui à clamore
Ioannis incipit. Prędicationem autem Ioannis, & Christi consecuta
est irritatio, & abrogatio veteris sacerdotij, à quo incipit Lucas, &
quam initio Euangelij sui subindicat, quia lex, & prophetę vsque ad
Ioannem. Exinde secuta est integra fides humanitatis Christi, a qua
40 incepit Matthæus. & Diuinitatis, à qua exorsus est Ioannes. † Altera
ratio est, quòd Christus priùs prædictus est, & manifestatus per pro-
phetiam, ideò Marcus primus est, qui à testimonio prophetiæ ince-
pit. Deinde manifestatus est per sacrificia, & ceremonias legis, cuius
rei causa secundus Lucæ locus datus est. Posteà ipse apparuit ortus
ex genere Dauid, & manifestata est eius humanitas, & generatio: vn-
de rectè tertio loco Matthæus constituitur. Postremo per eius hu-
manitatem, & miracula credita est Diuinitas, de qua maximè agit
Ioannes.

Cur nō eodem ordine ponantur animalia hic, & apud Ezechielem.

Sed vt ad verba Apostoli redeamus, quomodò quatuor Euange-
listas vidit in cœlo, cum ipse vnus ex illis esset, & adhuc viueret in
terra? Respondeo visionem esse propheticam, & pertinere, vt dictū
est, ad tempus proximum iudicio: quare non id, quod tunc erat, sed
quod multò post futurum erat, videbat. Quemadmodum videmus
in vigintiquatuor senioribus, quorum numero quamplurimi deerāt
cum hæc Apostolus scribebat, posteà successione temporū addendi.
Verùm hoc pleniùs, & meliùs explicabimus initio cap. 6.

Quomodo vidit in cœlo quatuor Euangelistas cū ipse adhuc esset in terra.

41 † At si quatuor animalia sunt quatuor Euangelistæ, quomodo se-
cernuntur a numero vigintiquatuor seniorum, cùm ipsi maximè ad
hunc numerum pertinere videantur, vt qui inter beatos omnes mul-
tùm excellant? Respondeo non secerni ab illis, quasi ipsi inferiores
sint, aut ad numerum illum, aut ad illam dignitatem pertinere non
possint, sed quòd dignitate quadam præterea emineant, cuius causa
extra illum numerum constitui, & nominari debeant. Sicut omnes
Apostolos, certum est etiam prophetas fuisse, & tamen scribit Pau-
lus Eph. 4: *Et ipse dedit quosdam quidē Apostolos, quosdā autem Prophetas.*
Addit etiam: *Alios vero Euangelistas.* Quod si Euāgelistas vocat prędi-
catores Euangelij, omnes Apostoli fuerūt Euangelistæ, si verò scri-
ptores Euāgelij, duo ex Apostolis scripserūt, Matthęus, & Ioannes.

Cur Euangelistæ non numerētur inter vigintiquatuor seniores.

42 † Hęc animalia Apostolus noster esse dicit *in medio sedis, & in cir-*

Quomodo sint in medio sedis, & in circuitu sedis.

cuitu sedis. In quo primùm est animaduertendum in nonnullis Græcis, ac Latinis codicibus tantùm fuisse scriptum, *In circuitu sedis*, vt intelligimus ex Aretha, & ex Tyconio Hom. 3. fortasse quòd non rectè hęc duo cohęrere viderentur, *In medio sedis, & in circuitu sedis*. Sed nostri codices tam Græci, quàm Latini vtrumque habent, quos potiùs sequi debemus. Nec tamen intelligendum est omnia animalia fuisse in medio sedis, & in circuitu, sed tria erant in circuitu, aquila super illa eleuabatur volãs, & erat intra sedem, id est, intra ambitum sedis, quasi ante faciem, aut pectus sedentis. Hoc ex verbis Ioannis perspici potest. *Quartum* (inquit) *animal simile aquilæ volanti*, quod non ita accipi debet, quasi diceretur aquilæ volucri, aut volatili, sed propriè voluntati, πετωμένῳ, & in altum se tollenti. † Etenim ceteri 43
Euangelistæ quasi sedent, aut stant circa Deum ad eius pedes, quia de humanitate Christi, quæ in pedibus Dei designari solet, multa locuti sunt: Ioannes autem altiùs tollitur, & faciem, id est, Diuinitatem aspicit, & velut generosa aquila immotis oculis solem intuetur.

Vers. 6. Oculi quatuor animalium.

Plena oculis ante, & retro. Hieronymus in illud Ezechielis. 1: *Et totum corpus plenum oculis*, ita ait: *Totum autem corpus, & dorsa plena oculis approbabit, qui viderit nihil esse in Euangelijs, quod non luceat, & splendore suo mundum illuminet, vt etiam quæ parua putantur, & vilia, Spiritus sancti fulgeant maiestate, &c.* Verùm, quoniam oculorum vsus non tam ad lucendum, & illuminandos alios est, quàm ad videndum, & vt animal eos habens illuminent: dicere etiã possumus, animalia esse plena oculis ante, & retro, quoniã siue in anteriora tendant, siue retrorsum eant, nusquam offendunt, semper rectà eunt, nunquam aberrãt, quoniam sicut oculos in anteriori corporis parte habent, ita etiam in posteriori. † Hoc est, Euangelistæ, siue de futuris loquantur, vt de 44
excidio Ierusalem, de progressu Ecclesiæ, de cõsummatione sæculi, de iudicio extremo, de beatitudine, de pœnis damnatorum: siue de præteritis, id est, de generationibus ante Christũ, de æterna filij generatione, de conceptione, & pueritia Christi, déque alijs similibus, vbique vera scribũt, nõ minùs, quàm si ipsa vidissent. Prætereà oculi lucem excipiunt: plena ergò sunt animalia oculis, quia nihil est in libris Euangelistarũ, quod nõ sit luce Diuina plenũ, nec solùm verè, sed etiam sapienter, & vtiliter scriptum: nihil, quod tenebris hęreticorum, & infidelium erroribus faueat. Meritò autẽ cũ vigintiquatuor senioribus quatuor animalia collocãtur, quoniã veritatem humanitatis, & Diuinitatis Christi, & veram morum, salutarémq; doctrinã, non tantùm voce docuerunt, vt alij Apostoli, sed etiam monumentis literarum mandarunt, ad finẽ vsque sæculi victuris, vt omnes, qui veritati non crediderunt, aut opera fide sua digna non fecerũt, omni supplicio digni esse conuincantur, & ante iudicij diem multis calamitatibus affligantur, & in ipso iudicio æternis ignibus damnentur.

Vers. 8. *Et quatuor animalia singula eorum habent alas senas in circuitu.* † Alis 45

auium

auium corpora in altum tolluntur. Prætereà senarius numerus vniuersitatem quandam significat, quia sex diebus vniuersa creata sunt. Et hic numerus (vt ait Beda) ideo perfectus est, quia primus suis partibus impletur. Vnum quippe, quod est sexta senarij pars, & duo, quod est tertia, & tria, quod est dimidium, eumdē senarium faciunt. Senas ergo alas habent Euangelistæ, quoniam nusquam humi serpunt, sed in omnibus, quæ scribunt, quamuis minima, & abiecta videantur, in altum ascendunt, & sublimia mysteria contegunt specie rerum humilium. Alas autem habent non tantùm in lateribus, vt alia animalia, sed etiam in circuitu, quoniam vndecúmque spectentur, non reptant, sed volát, & in sublime tolluntur. [Hoc ita exposuerim, si omnes alas volatui deseruire intelligamus. Sed probabilius puto tales esse alas horum animalium, quales illæ sunt duorum Seraphim apud Isaiam cap. 6. De quibus ait: *Sex alæ vni, & sex alæ alteri. Duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius, & duabus volabant.* Facies Christi est Diuinitas, pedes sunt humanitas, quæ dum tegunt Seraphim, ostendunt ea in hoc sæculo hominibus esse valde ignota. Sed & animalia Ezechielis duabus alis volant, duabus tegunt corpora sua, quia etsi volent & auditores in altum tollant, multa habent, quæ ab hominibus non cognoscuntur: ita enim alas tegentes corpora exposuerunt Hieronymus & Theodoretus. Quatuor igitur alis tegunt corpora sua apud Iohannem, vt multa, magnáque mysteria latere in Euangelijs intelligamus pertinentia ad Diuinam, atque ad humanam Christi naturam.] Ad hunc enim Isaiæ locum, & ad Seraphim Iohannem allusisse indicat quod sequitur: *Et requiem non habebant die, ac nocte dicentia: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus omnipotens.* Nam & in Isaia sequitur: *Et clamabant alter ad alterum & dicebant: Sanctus. Sanctus, Sanctus, Dominus Deus exercituum.* Etenim sublimis est doctrina Euangelistarum, vt Seraphim, & super omnem sæculi sapientiam extollitur, atque igne Di-
46 uino animos hominum accendit. † Hoc autē ideo dicitur, vt digniores damnatione appareāt, qui aut illis credere noluerunt, aut iuxta traditam ab eis doctrinam non vixerunt, pertinet enim hæc visio, vt iam diximus, ad tempora iudicio proxima, & quodammodò etiam ad iudicium.

Senarius

Alæ animaliū.

Sed oritur hic quæstio ab antiquis expositoribus, & ab Hieronymo, & Gregorio in Ezech. prætermissa: quomodo animalia quaternas alas habeant apud Ezec. apud Iohannem verò senas? Ad hoc ita, quod ad rem præsentem attinet, respondendum videtur: eadem quidem esse animalia apud Ezech. & apud Iohannem, sed cum eadem visio non sit, nihil mirum nunc cum quaternis, nunc cum senis alis
47 videri. † Cur Iohānes cum senis alis, & Ezeciel cū quaternis viderit, diximus. Hoc igitur apud Iohannem, & apud Isaiam tegitur quaternis alis, quod apud Ezechielem binis. Verum Isaias quaternis alis significauit hæc mysteria olim veteribus illis valde fuisse tecta, &

Cur apud Ezec. quaternas alas habeant, apud Iohā verò senas.

abſcondita. Ezekiel verò, quia de tempore vaticinatur, quo Euangelium prædicari gentibus cœpit, binis alis vidit tegi, multò etenim magis iam arcana illa reuelabantur. Iohannes, qui de ſæculi fine loquitur, iterū pluribus alis ea tegi videt, quoniā propter infidelitatem, quæ vbique vigebit, iterum myſteria Chriſti velabuntur, & pauci eius Diuinitatem, & humanitatem rectè cognoſcent, Antichriſti miniſtris vana eſſe iactantibus, quæ de Chriſto homines acceperant.]

Verſ. 8. *Et intus plena erant oculis.* Multi legunt: Et in circuitu, & intus plena erant oculis, vt Beda, Ambroſius, Haymo. Verùm in Græco non legitur: *Et in circuitu,* ſed: *In circuitu,* vt animalia dicantur habere ſenas alas in circuitu. † Et quamuis poſſit etiam ad ſequentia referri hoc, 48
quod ait, *In circuitu,* melius ad alas refertur, ſicuti iam expoſuimus, quoniam de externis animalium oculis iam dictum erat: *Plena oculis ante, & retro.* Nunc autem de oculis internis loquitur, qui videlicet erant ſub alis. Oculos intus habent Euangeliſtæ, quoniam in myſteriis, quæ litera conteguntur, & myſticis ſenſibus, pleni etiam luce Diuina ſunt, & ſciunt quò tendant, & quid in hiſtoria, quam narrant, lateat myſterij, nihilque habent quod non ad ſalutem hominum pertineat, aut quod à Diuina veritate declinet, quemadmodum & de externis oculis diximus.

Oculi animalium interni.

Et requiem non habebant. Quid enim faciunt aliud libri Euangeliſtarum ex eo tempore, quo ſcripti ſunt, quàm prædicare vniuerſis hominibus Patris, & Filij, & Spiritus ſancti vnā, eamdēque naturam? Sed circa finem ſæculi creſcente iniquitate clamare dicuntur, *Sanctus, &c.* Quoniam tunc ante Dei conſpectum ſanctam Trinitatem adorantes, & ea commemorantes, quæ in libris ſuis docuerunt, vindictam ab ea petent de iis, qui credere noluerunt, aut credentes more vixerunt infidelium, eò enim ſpectat clamor, de quo nunc ſermo eſt. † Ceterùm notum eſt, & à ſanctis patribus, atque à ſacris Conci- 49
liis ſæpe iteratum, ter dici Sanctus, vt tres perſonæ oſtendantur, & poſteà ſemel: Dominus Deus, vt trium natura vna intelligatur. Ita docuit Alexander I. in Ep. 1. Auguſtinus in lib. de Fide ad Petrū cap. 1. Damaſcenus lib. 3. de Fide, cap. 10. & in epiſtola de Triſhagio, & innumeri alij. Cur autem dictum ſit: *Dominus Deus omnipotens*, diximus cap. 1. num. 62. & cur: *Qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt,* eodem cap. 1. num. 18. & 9. latiùs explicauimus.

Verſ. 9. *Et cum darent illa animalia gloriam. Gloriam* dabāt prædicando Trinitatem perſonarum in vnitate naturæ, & eius æternitatē. Honorem dabant, quia cum id dicebant, creatorem Deum ſuum confitebantur, & omnium bonorum autorē, ſéque illi, vt creaturæ creatori, ſubmittebant. † Hoc enim differt inter Gloriam, & Honorē, quod Glo- 50
ria eſt frequēs de aliquo fama cum laude, vt autor eſt Cicero li. 2. de Inuentione, quem ſequitur Auguſtinus Tract. 100. & 105. in Iohannem, & in lib. 83. Quæſt. Q. 31. ſiue, vt ait Ariſtoteles lib. 1. Rhetoricorum ad Theodectem Gloria eſt cùm quis probus à cunctis exiſtima

Gloria.

ſtima

ſtimatur, aut id habere putatur, quod omnes, vel plures, vel probi, vel prudentes expetunt. Honor autem (vt docet S. Thomas 2. 2. quæſt. 103. A. 1. & 2.) eſt teſtificatio excellentiæ alicuius, id eſt reuerentia quædam externa, & cultus ei adhibitus, qui præſtans, & magnus exiſtimatur. Quod rebus fit, interdum etiam & verbis, vt eleganter explicauit Ariſtoteles loco iam indicato ad Theodectem. *Honoris*, inquit, *partes ſunt ſacra, in memoriam, decantationes carminum, aut ſolutæ orationis ad laudem recitatio, præmia, delubra, vel primi conſeſſus ſepulchra, imagines publici victus.* Ad hæc etiã barbara, vt inclinari, loco cedere, Honor.

51 munera quoque, ſe his alia apud alios honoratiora. † Et Xenophon in Hierone, ſiue Tyranno: *Etenim cum homines ſic affecti ſunt, vt exiſtiment virum idoneum, qui poſſit benefacere, ratique ſe illius frui bonis, poſtea hunc in ore habent vehentes laudibus, eumque ſpectant non aliter quam ſi ſuum quiſque bonum intueretur, ac ſponte decedunt de via, ſponte aſſurgunt amantes, non metuentes, coronántque ob virtutem, & benefacta erga rempublicam, muneribúsque honorare cupiunt: hic demum, hic mihi videtur eum & honorare verè quicunque talia præſtant officia, & qui his ſe dignum reddit, is verè videtur honorari* &c. Ex his intelligimus facilè cur animalia *gloriam, & honorem* Deo dediſſe dicantur. Benedictio autem idem eſt quod laudatio, vt Dan. 3: *Benedicite omnia opera Domini Domino*, quod frequentiſſimum eſt in Scriptura: Tale etiam eſt illud Homeri. Benedictio.

Α᾽λκιμὸς ἔσσ᾽ ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων εὖ εἴπῃ Hoc eſt. Odyſſ. 1.

Strenuus eſto, vt tibi aliquis poſterorum benedicat,

Ideſt, vt te laudet, & nomen celebret tuum.

52 *Sedenti ſuper thronũ.* † Quaſi regi vniuerſorũ, cui omnes ſeruire debẽt. Verſ. 9.

Viuenti in ſæcula ſæculorum. Cuius regnum finiri nõ poteſt, & à quo, vt à perenni vita, omnia habent vt viuant, & quidquid boni conſequitur vitam. Verſ. 9.

Procidebant viginti quatuor ſeniores. Confitentes videlicet Diuinam maieſtatem omni honore, & reuerentia dignam eſſe, vt poſteà verbis explicant. Simul etiam homines impios accuſantes, qui Deo ſubiici nolunt, oſtendentésque meritò Deum hominibus iraſci. Verſ. 10.

Et mittebant coronas ſuas ante thronum. Deo videlicet *coronas*, id eſt, victorias ſuas tribuentes, & quidquid boni fecerunt ab ipſo ſe habere confitentes. [Andreas Cæſarienſis: *Tu, inquit, Domine coronarum victoriæ auctor, & ſubminiſtrator fuiſti.* Arethas: *Coronas ante thronum abiicere victoriam ſignificat, vt licet nunc quoque in his videre eſt, qui vincunt in certaminibus. Thronus verò dominationem, ac potentiam deſignat. Eſt autem corona regni inſigne. Qui igitur coronas ante thronum abiiciunt, quid aliud quam certamen, ac victoriam regnum, & victoriam aduerſus omnes Deo per omnia referunt?* &c. Apud Romanos certè mos fuit (vt refert Alexander lib. 6. Genialium dierum, c. 6.) vt triumphãtes exacto triumpho aut in gremio Iouis Capitolini coronas triũphales locarent, vel tẽplis dicarent quaſi deorũ beneficio triumphũ ſibi contigiſſe confitentes.] Verſ. 10.

Dignus es Domine Deus noſter accipere gloriã. Nũc id, quod diximus, fit Verſ. 11

manifestius. *Dignus es*, inquiunt, vt homines maiestatem tuam prædicent, omnes te honorent, omnique cultu, ac reuerentia prosequantur, omnes se se tibi subiiciant. *Dignus es*, etiam, *accipere virtutē, ducatum*, id est, potestatem, & fortitudinem, vt tibi cuncta subiiciat, & nemo tibi resistere audeat. Potest autem Deus accipere ab hominibus gloriam, & honorem, sed virtutem propriè accipere non potest, quia ipse habet, & omnes ab ipso accipiunt. † Metaphoricè igitur dicitur accipere virtutem, quia cùm prius sederet, & fortitudinem non ostenderet puniendo, tunc consurget, & vindictam de hostibus suis sumet, & fortitudinem ostendet repentè, quasi tunc acceperit, & ante non habuerit. Ita dictum est Isai. 51: *Consurge, consurge, induere fortitudinem brachium Domini, consurge, sicut in diebus antiquis, in generationibus sæculorum*. Atque hunc esse germanum huius loci sensum facilè ex verbis eiusdem Apostoli intelligimus, qui cum cap. 11. de supplicio locutus esset, quod Deus de impiis sumpserat, ad extremum ait: *Et septimus angelus tuba cecinit, & factæ sunt voces magnæ in cœlo dicentes: Factum est regnum huius mundi Domini nostri, & Christi eius, & regnabit in sæcula sæculorum*, id est, Iam subiecit sibi omnes aduersarios suos, & deinceps in omnibus regnabit, nemo erit, qui ei aduersetur. † Continuò prociderunt viginti quatuor seniores dicentes: *Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es, quia accepisti virtutem tuam magnam & regnasti*, id est, quia debellasti, & subiecisti tibi omnes inimicos tuos. Vnde & statim sequitur: *Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, &c*. Ex his etiam explanatur illud cap. 5: *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere virtutem*, &c. 53 54

Vers. 11. *Quia tu creasti omnia*. Quia per te habent vt sint, omnia tibi benedicere, omnia tibi subiici debent.

Vers. 11. *Et propter voluntatem tuam erant*. Quidquid habent liberalitatis tuæ est, omnia enim nihil erant, sed quando tu voluisti, creata sunt. [In quibusdam Græcis codicibus legitur: *Et propter voluntatem tuam sunt*, εἰσί. Alij verò habent vt legit Interpres ἦσαν, Erant, & ita est apud Græcum Aretham. Sed nihil refert ad sensum, qui huiusmodi est in nostra Translatione: *Propter voluntatem tuam erant*, id est, manebant, & conseruabantur ex quo ea creasti, & propter voluntatem tuam, cum non essent, creata sunt. At cur, cum prius dixissent: Quia tu creasti omnia, nunc iterum dicunt: *Et propter voluntatem tuam erant, & creata sunt?* Vt non necessitate aliqua, sed voluntate, & bonitate sua fecisse intelligatur quod facit, sicut Iacobus ait c. 1.: *Voluntariè enim genuit nos verbo veritatis*. Itaque non repetit præcedentia, sed aliquid dictis addit, & est sensus: *Propter voluntatem tuam*, propter bonitatem & liberalitatem tuam sunt, id est, conseruantur, & manent: Siue *Erant*, aut fuerunt, manserunt, & conseruata sunt ab initio. Nec solùm propter bonitatem, & liberalitatem tuam conseruantur & manent, sed etiam propter eamdem creata sunt. Quod præclarè in Psalmo. 109. indicatum est, vbi Deus pater Principium appellatur. *Tecum*, inquit, *Principium*

pium in die virtutis tuæ. LXX. verterunt ἡ ἀρχή, id est, Principium illud, quod in Hebræo est נדבות *nedaboth*, id est, libertates, quod iuxta Phrasin Hebræorum (de qua dixi in cap. 5. Michææ. num. 38.) significat Liberalissimus. Est ergo idem principium omnium rerum, & liberalissimus, quia creaturis non egebat, sed libertate sua maxima, & voluntate omnibus naturam quam habent, dedit. Gratias igitur ei agunt, non solum quòd omnia condiderit, sed quod condita etiam conseruet, vt ex verbis Andreæ Cæsariensis, & præsertim ex eadem Arethæ, sed latiori, explanatione intelligi potest. Ita enim seniores loquentes inducit: *Tibi Domine ab omnibus debetur gloria, tamquam conditori, ac plasmatori, & qui cum non essent, produxisti vt essent, conseruas, ac contines.*]

Argumentum. Cap. V.

Videt librum scriptum intus, & foris in dextera Dei, quem nemo vel ex in terra, vel in cælo viuentibus aperire potuit. Illum tamen Agnus, qui occisus est, aperuit, & eius septem signacula dissoluit, cuius rei gratia à quatuor animalibus, & à viginti senioribus, & à reliquis cœlitibus amplissimis verbis collaudatur.

CAPVT V.

1 *ET vidi in dextera sedentis supra thronum librũ scri-*
2 *ptum intus & foris signatum sigillis septem. Et vidi*
angelum fortem, prædicantem voce magna. Quis est
3 *dignus aperire librum, & soluere signacula eius: Et*
nemo poterat neque in cælo, neque in terra, neque subtus terram a-
4 *perire librum, neque respicere illum. Et ego flebam multũ, quoniam*
5 *nemo dignus inuentus est aperire librum, nec videre eum. Et vnus*
de senioribus dixit mihi, Ne fleueris: ecce vicit Leo de tribu Iuda, ra-
6 *dix Dauid, aperire librum, & soluere septem signacula eius. Et vi-*
di, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio se-
niorum, agnum stantem tamquam occisum, habentem cornua sep-
tem, & oculos septem: qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem
7 *terram. Et venit, & accepit de dextera sedentis in throno librum.*
8 *Et cum aperuisset librum, quatuor animalia, & vigintiquatuor se-*
niores ceciderunt coram Agno, habentes singuli citharas, & phialas
9 *aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorũ, & can-*
tabant canticum nouũ, dicentes, Dignus es Domine accipere librum,
& aperire signacula eius: quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in
sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione: & fe-
10 *cisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes, & regnabimus super ter-*
11 *ram. Et vidi, & audiui vocem angelorum multorũ in circuitu thro-*
ni, & animalium, & seniorum: & erat numerus eorum millia mil-

librum, dicentium voce magna: Dignus est Agnus qui occisus est acci- 12
pere virtutem, & Diuinitatem, & sapientiam, & fortitudinem, &
honorem, & gloriam, & benedictionem. Et omnem creaturam quæ 13
in cælo est, & super terram, & sub terra, & quæ sunt in mari, & quæ
in eo: omnes audiui dicentes, Sedenti in throno, & Agno, benedictio,
& honor, & gloria, & potestas in sæcula sæculorum. Et quatuor ani- 14
malia dicebant, Amen. Et vigintiquatuor seniores ceciderunt in
facies suas: & adorauerunt viuentem in sæcula sæculorum.

Vers.1. E*T vidi in dextera sedentis supra thronum librum, &c.* Paulatim nos 1
docere incipit quò pertineat visio capitis præcedentis. Hunc li-
brum multi volunt esse veteris, & nouum testamentum, vt Beda, Ans-
bertus, Haymo, Ambrosius, Tyconius. Hom 4 Primasius, Rupertus,
& alij præterea ex recentioribus. Immo & Hierony. in ca. 2 Ezec. &
in c. 44 ferè initio in eadem sententia est, & de eodem libro loqui
Cap.2. testatur Iohannem, & Ezechielem cum ait: *Et vidi, & ecce manus mis-*
sa est ad me, in qua erat inuolutus liber: & expandit illum coram me, & erat
scriptus intus, & foris: scriptaque erant in eo lamentationes, & carmen, & væ.
Certè librum Ezechielis Gregorius Hom. 9. in Ezechielē affirmat
esse sacram Scripturam; & de libro Iohannis idem scripsit l. 4. Dia-
log. cap. 42. At ego non video quomodo Historicè liber, de quo lo-
quitur Iohannes, sit sacra Scriptura: quoniam signatus erat sigillis
septem, & quid sigillis contineretur, ipse exponit cap. 6. & 7. quæ in
sacram Scripturam conuenire non poterunt. † Deinde hæc visio, vt 2
dictum est, & ex sequentibus manifestè intelligitur, præsertim ex
vltimis verbis ca. 6. ad tempora iudicio proxima, & [quodam modo
etiam] ad iudicium pertinet. Certè quæ in libro erant, de vltimis tē-
poribus sunt, vt videbimus ca. 10. & sequentibus: quomodo autem
dici potest sacram Scripturam vsque ad tempora iudicio proxima
nunquam fuisse apertam? Nam si ita est, nec doctoribus Ecclesiæ a-
perta est, nec ipsis Apostolis, quod impium est, cùm optimè eam in-
tellexerint per aduentum Spiritus sancti, & veram eius intelligen-
tiā Ecclesię tradiderint. Immo & ante quàm veniret Spiritus sanctus
in die Pentecostes, Christus aperuit illis sensum, vt intelligerēt Scri-
pturas, sicut legimus Lucæ vltimo. Respondebunt indicati scripto-
res (sicut & Hieronymus etiam scripsit in caput. Eze. 44. Scripturam
clausam fuisse ante aduentum Christi, sed eum in aduētu suo aperuis-
se. At videant non esse hanc visionem de eo tempore, quo Iohannes
eam vidit, sed de extremis temporibus, vt sæpè dictum est: [quare
efficietur non esse vsque ad illa intelligendam Scripturam] Quod si
adhuc vrgeas, sigilla aperta fuisse Iohanni, cùm hæc vidit, eumque
librum apertum accepisse: idem sequetur quod priùs colligebamus,
saltem vsque ad hanc reuelationem librum fuisse clausum, & signa-
tum sigillis septem. At hoc tempore iam omnes Apostoli decesse-
rant,

rant,id est,extremis annis Domitiani. Semper ergo clausa fuit Scriptura Petro,& Paulo,& reliquis Apostolis. Multò mihi probabilius videtur esse librum,in quo scripta erant ea,quæ Iohannes de vltimis temporibus erat vaticinaturus.[Quod vidit tandem Andreas Cæsariensis,qui cum priùs vetus testamentum esse dixisset,postea ait: *Liber autem & prophetia intelligitur,quam ipse Christus complendam esse in Euangelio secundùm Lucam dicebat,cuius quæ deinceps sequuntur,& extremis temporibus implebuntur, &c.* Hanc autem prophetiam de ijs, quæ propè sæculi finem fient ab Euangelistis breuiter scriptam argumētum esse prophetiæ huius libri ostendimus supra in Disputatione ante Commentarios,c.3.]Quare non arbitror eumdem esse librum cum illo Ezechielis,sed illi similem.Liber quidem datus Ezechieli continebat earum gentium supplicia , quibus ipse prophetabat , atque idcircò ait:*Scriptæque erant in eo lamētationes,& carmen, & væ*:liber Iohannis similiter cōtinet pœnas hominum extremorum temporum.

3 † Sicut ergo Ezechiel c.2.mittitur ad filios Israel,ad gentes apostatrices,quæ recesserant à Deo,& ideo liber ei ostenditur,quem ca.3. comedere iubetur:*Comede volumen istud , & vadens loquere ad filios Israel:& aperui os meum,& cibauit me volumine illo*:ita Iohānes, quoniam multis vaticinabatur,hunc ipsum librum , quem vidit in dextera sedentis,iubetur iam apertum accipere & comedere,sicut ca.10.scripsit:*Et audiui vocem de cœlo iterum loquentem mecum & dicentem: Vade & accipe librum apertum de manu angeli stantis super mare , & super terram. Et abij ad angelum,dicens ei,vt daret mihi librum, & dixit mihi : Accipe librum,& deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum , sed in ore tuo erit dulce tamquam mel.*Ita etiam Ezechiel:*Fili hominis venter tuus comedet, & viscera tua complebuntur volumine isto,quod ego do tibi:Et comedi illud, & factum est in ore meo,sicut mel,dulce.*Et paulò post:*Et abij amarus in indignatione spiritus mei.* Sed quorsum eum Iohannes acceperit,non tacet.

4 † *Et accepi*,inquit,*librum de manu angeli, & deuoraui illum , & erat in ore meo,tamquam mel,dulce.Et cum deuorassem eum, amaricatus est vēter meus, & dixit mihi : Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis , & linguis, & regibus multis.* Quare qui hunc librum Scripturam sacram esse interpretantur,mysticum sensum interpretati videntur , vt ait Sixtus Senensis libr.2. Bibliothecæ sanctæ. V. Volumen libri. Quod Gregorius quidem satis apertè indicauit his verbis : *Sicut per Prophetam prædicatorum ordo, sic per librum, quem accepit,Scripturæ sacræ paginæ designantur, &c.* Etenim sicut in hoc libro scripta erant quæ Ezechiel, aut Iohannes vaticinaturi erant contra populos,& gentes, ita & sacra Scriptura cōtinet supplicia , quæ Deus in impios præparauit. Quod autē Iohannes hunc *librum* vidit *in dextera* patris *sedentis super thronum*,significat patrem, quasi extensa manu librum porrigere soluendum,& legendum, vt ex sequentibus manifestum est : *Et vidi angelum fortem prædicantem voce magna:Quis est dignus aperire librum,& soluere signacula eius?*

Scriptum intus, & foris. † Libri Hebræorum, & veterum, non erãt vt 5
Vers. 1. Libri Hebræorum. nostri, sed vnam tantum membranam habebant oblongam, quæ circùm cylindrum conuoluebatur. Hinc Ezec. 2: *In qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me.* Apoc. 6: *Et cælum recessit sicut liber inuolutus.* Pro quo Isaias c. 34. dixit: *Complicabuntur, sicut liber, cæli.* Luc. 4: *Et vt reuoluit librum, inuenit locum, &c.* Et postea: *Et cum plicuisset librum, reddidit ministro.* Et quoniam plicandi erant, & conuoluendi, non scribebantur foris, sed intus tantum, nisi fortè tot essent scribenda, vt ea interior membranæ facies capere non posset. Itaque cum liber intus, & foris scriptus dicitur, plurima in eo scripta fuisse significantur. Vnde de longissimo libro dictum est.

Iuu. Saty. 1. ------*Et summi plena iam margine libri:*
Scriptus & in tergo: nec dum finitus Orestes:

Opisthographi libri. Huiusmodi libros veteres vocabant Opistographos, id est, retro scriptos siue à tergo. Plinius lib. 3. Epistolarum, in Epis. ad Macrum: *Electorúmque commentarios centum sexaginta mihi reliquit, opistographos quidem, & minutissimis scriptos, qua ratione multiplicatur hic numerus.* De quibus vide Alexandrum lib. 3. Genialium dierum, cap. 30. Quoniam ergo plura contra impietatem postremi temporis continebat liber, *Scriptus* dicitur *intus & foris.*

Vers. 1. † *Signatum sigillis septem.* Beda: *id est, vel omni latẽtium mysteriorum plenitudine tectum, vel Spiritus septiformis dispositione conscriptum.* Atque in 6
hunc ferè modum & ceteri interpretantur, qui librum sacram Scripturam esse dixerunt. Verùm alienum esse hunc sensum Iohannes ipse declarat, qui ca. 6. & 7. docet non plura fuisse sigilla quàm septem, & singula ferè sigilla calamitatem aliquam insignem cõtinere. Quare septem sigillis signatus erat liber, quę nisi tollerentur, ille aperiri, aut legi non poterat, quoniam calamitates illæ, quæ sigillis continebantur, priùs omnes penè venturæ erant, quàm ea, quæ in libro scripta erant apparerent, & cognoscerentur. Hoc ita esse intelligitur, quoniam septem calamitates sigillis contentæ prius prænuntiantur, & manifestantur, vt videmus cap. 6. & tribus sequentibus: & deinde Iohanni datur liber apertus, dicitúrque illi: *Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, &c.*

Vers. 2. *Et vidi angelũ fortem.* † Magnæ virtutis, qui tamen fatebatur se non 7
posse aperire librũ, & quęrebat qui posset. [Cúmq; dicit *Angelum fortem,* non certũ quempiam angelum significat, quoniam sine Articulo in Græco ponitur Angelus, quod & Græci, & noster Iohãnes semper faciunt cùm certa, definitaq; persona non indicatur. Vnus ergo fuit ex superioribus infimæ Hierarchiæ spiritibus, qui hominum curam gerunt, ac fortasse ex illorum septem numero, quibus salus humani generis commissa est, & qui ad salutem hominum librum aperiri cupiebant. Ita ergo nunc loquitur vt c. 10. cũ ait: *Et vidi alium angelum fortem descendentem de cælo, amictũ nube, & Iris in capite eius:* & c. 18. *Et sustulit vnus angelus fortis lapidem quasi molarem magnũ:* de quibus fru-

stra

ſtra quæremus qui ſint. Quod ſi Lyrani cōiectura nobis placeat, qui hunc Gabrielem eſſe dicit, quia nomē eius ſonat Fortitudo Dei: cogemur & in alijs locis Angelum fortem eumdem Gabrielem interpretari. Sed quid faciemus cū dicat ca. 18: *Vnus angelus fortis*, quod idē eſt ac ſi diceret, Vnus ex fortibus angelis? Nū omnes Gabrielem eſſe dicemus? Neque enim hic fortior ceteris dicitur, ſed ſine Articulo Angelus fortis appellatur, quaſi vnus ex multis fortibus. Ita & cap. 10. ſine Articulo, atque indefinitè poſitus eſt.]

Et nemo poterat. Quoniam nulli creaturæ pater integrè reuelauerat quæ vltimis temporibus futura eſſent. *Verſ. 3.*

Neque ſubtus terram. Ex hoc loco colligit Gregorius lib. 4. Dialogo cap. 42. infernum eſſe ſub terra, & verba hic fieri putat de animabus corpore exutis, ſed de dæmonibus etiam fiunt. *Verſ. 3.*

Neque reſpicere illum. οὐδὲ βλέπειν αὐτό, id eſt, neque videre illū nulla creatura inuenta eſt, quam tanto honore dignatus ſit Deus vt poſſet aperire librū, & videre, ac legere. In vulgatis codicibus Græcis nunc eſt: *Aperire, & legere librum, nec videre illum*, ſed Legere ſatis intelligitur in eo, quod eſt *Videre*, [& emendatiores non habent, *Et legere*, neque apud Andream, aut apud Aretham id legitur, ſed vt eſt in noſtra Translatione, & vt prius dixerat: *Aperire librum neque videre illum*.] *Verſ. 3.*

Et ego flebam multum. Putabat Iohannes magna quædam & digniſſima cognitu libro illo contineri, ideóque flebat neminem inueniri, cui tantum honoris Deus dediſſet, vt aperire eum poſſet, & videre. *Verſ. 4.*

8 *Ecce vicit leo de tribu Iuda.* † Communis expoſitorum ſententia eſt ſubaudiendum eſſe, Diabolum. Vt ſit ſenſus: *Ecce leo de tribu Iuda*, vicit Diabolum. Quod mihi non ſatis probatur, neque enim rectè dici videtur: Vicit Diabolum aperire librum, & ſoluere ſignacula eius. Nec videtur ſatis apta cauſa aperiendi librum viciſſe Diabolum, præſertim ſi liber ſit ſacra Scriptura, vt ipſi volunt: quoniam etſi non viciſſet, poterat aperire, & vincere poterat, quamuis aperiret. Nihil ergo ſubaudiēdum arbitror. Etenim quod diximus c. 3. nu. 68. & 69. de verbo Æmulor, id nūc de verbo Vinco dicimus, poni ſæpe cū caſu, & ſine caſu, vt vidimus c. 2. & 3: *Qui vicerit, Vincenti dabo*, & ſimilia. Cum ſine caſu ponitur, eſt quaſi intranſitiuum, & idem valet quod Præualeo, ſuperior ſum, abſolutè poſitum, vt in verbis indicatis. c. 2. & 3. & Pſal. 50: *Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.* Ita nunc vicit aperire librum, id eſt, præualuit ad aperiendum librum, & ad ſoluēdum ſignacula eius, ſuperior fuit, ipſe facere potuit quod *Verſ. 5.*
9 nemo poterat. † Aut certè ſi aliquid ſubaudiri velimus, dicemus. Vicit omnes creaturas, ſuperauit illas viribus & poteſtate. Vel, vicit omnia, quæ obſtabāt, vt aperiri poſſet liber. *Leo de tribu Iuda* dicitur, vt alludat Iohannes ad prophetiam Iacob Gen. 49. *Catulus leonis Iuda, ad prædam fili mi aſcendiſti, & requieſcens accubuiſti vt leo, &c.* Quibus verbis & Chriſti reſurrectio myſticè prædicatur, & poteſtas, qua dominaturus erat aduerſariis ſuis, iuxta illud Roman. 14. *In hoc enim*

Christus mortuus est, & resurrexit, vt & mortuorum, & viuorum dominetur.
Quoniam ergo ipse Dominus omnium à patre declaratus est, &, vt
leo sæuiturus est in inimicos suos, meritò ipse solus dignus est aperi-
re librum, & soluere signacula eius, vt per eum nota fiant supplicia,
quæ Deus impijs, & filio suo non obedientibus parauit.

Vers. 5: *Radix Dauid.* † Multùm hic mouit expositores Christum non di- 10
ci de radice Dauid, sicut dicendum videbatur, cum sit ex eius stirpe,
& genere, sed radicem Dauid. Sed ita quidam soluunt quæstionem,
Christum vtrumque dici, & de radice Dauid, & radicem Dauid: ve-
rum de radice Dauid, quatenus homo est, & genus habet ex Dauid,
& idem, quia creator est Dauid, radix eius dicitur. Hoc Ambrosius
infra in illud cap. vltimi: *Ego sum radix, & genus Dauid*, & Rupertus
hic quæsierunt, & ita explicarunt, & eadem est sententia Arethæ, vt
☞ quosdam ex recentioribus omittam, [& Andreæ Cæsariensis, qui
ait, *Etiam si angelis (inquit) liber incomprehensibilis est sed non Deo, qui pro-
pter homines homo factus est, qui radix quidem est Dauid vt creator, prop-
☞ ter Diuinitatem: ex radice autem eius propter humanitatē.*] Bernardus quo-
que in Ser. 1. Paschæ: *Radix Dauid non Dauid radix eius, sed ipse radix*
Radix. *Dauid, quia portat, & non portatur.* At non est cur in hoc diu moremur:
consuetudo enim Hebræorum est vt radicem appellent etiam vir-
gam ipsam, quæ succrescit ex radice, vt Isa. 11: *Egredietur virga de ra-
dice Iesse*, id est, de Dauid filio Iessæ. Et. 53: *Et ascendet sicut virgultum
coram eo, sicut radix de terra sitienti.* Hos. 14. *Germinabit sicut lilium, & e-
rumpet radix eius vt Libani.* 2. Mach. 1: *Et exijt ex eis radix peccati Antio-
chus illustris.* Meritò ergo Christus dicitur radix Dauid, quia de stir-
pe eius germinauit, sicut & infra cap. 22: *Ego sum radix, & genus Da-
uid.* † Ita etiam locutus est Isaias cap. 11: *In die illa radix Iesse, qui stat* 11
in signum populorum ipsum gentes deprecabuntur. Quod Paulus Rom. 15.
de Christo interpretatus est. Sed cur eum nunc vocat radicē Dauid?
Vt ostendat eum esse, qui promissus fuerat ad salutem hominum, at-
que inde intelligatur maximum supplicium impendere ijs, qui illi
non obediunt, iuréque ob id ab ipso librum aperiri.

Vers. 6. *Et ecce in medio throni.* Mediū tenēt omnes Christum honoris causa.

Vers. 6. *Agnum stantem tamquā occisum.* Qui paulò ante leo dictus est, nunc
agnus dicitur, sed leo, propter fortitudinem, & propter vindictam,
quam de inimicis sumpturus est: agnus, quoniam immolatus est pro
peccatis hominum in modum agni, qui quotidie in eius figuram ma-
ne, & vespere immolabatur, Num. 28. Nec dicitur occisus, sed *tam-
quam occisus*, quoniam, etsi verè occisus est, citò tamen resurrexit. Ita
Arethas, Ambrosius, Haymo, & alij. Itaque qui tam citò ad vitam
redijt, ita censeri potuit ab hominibus, quasi mortuus non fuisset.
† Mihi etiam videtur dici *Tamquam occisus*, quoniam cicatrices habe- 12
☞ bat patentes, quibus similis occiso videbatur.] Andreas episcopus
Cæsariensis. *Occisum autem significat eius post occisionem vitam, in qua o-
☞ stēdit passionis signa, vt verè occisus, post suam ex mortuis resurrectionem. &c.*]

Possu

Possumus quoq; coniunctionem, *Tamquam* ita accipere, vt nō simili- Tamquam.
tudinem indicet, sed veritatem vt: *Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi*
vnigeniti à patre. 2. Cor. 3: *In eamdem imaginem transformamur, tamquam*
à Domini spiritu, & c. 5: *Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo*
exhortante per nos, &c. Vt sit sensus: Vidimus agnum stantem in medio
throni, & seniorum, & ab omnibus honoratum tamquā occisum, id
est, tamquam eū, qui pro salute eorū verè occisus est, & ideo maximè
ab eis debuit honorari. Ita etiam: Vidi *agnum stantem*, id est, viuum,
non mortuum, vt aliquando videram, *Stantem*, inquam, *tamquam occi-*
sum, id est, sicut esse debebat is, qui pro Dei gloria, & pro salute ho-
minū occisus fuerat. Decebat Dei bonitatē, & gloriā vt qui mortuus
13 fuerat pro eo resurgeret, & qui ceciderat, staret † Rectè autem hic
eum vocat agnum stantem, quoniam in nomine Agni mors, & im-
molatio indicatur; in eo, quod stat, significatur resurrectio, & per
mortem, & resurrectionem suam potestatem in omnes homines ac-
cepit, vt omnes sibi subijciat, vt Paulus docuit Rom. 14: *In hoc enim*
Christus mortuus est, & resurrexit, vt & mortuorum, & viuorum dominetur.

Habentem cornua septem, & oculos septem Interpretatio, quam subijcit: Vers. 6.
Qui sunt septem spiritus Dei *missi in omnem terram*, ad vtrùmque refer-
tur, vt rectè ait Haymo, id est, ad septem cornua, & septem oculos.
[Quare in nōnullis Græcis codicibus, & apud Aretham legitur ἅ ἐσ-
τι, id est, Quæ sunt, vt vtrumque referat, non Qui sunt.] Angeli
autem septem, quibus cura omnium hominum data est, atque ideo
missi dicuntur in omnem terram, sunt septem cornua Agni, quia
per illos Agnus ventilat, & vincit aduersarios hominum dæmones,
& pugnat cum illis, & ab iniurijs humanum genus defendit inimico-
rum: ex hac enim similitudine animalium cornua sæpe in scriptura
ponuntur. [Arethas: *Cornua fortitudinem significant, & gloriam: sicut cum*
de fortitudine dicitur: Et omnia cornua peccatorum confringam: de gloria au-
tem: Et exaltabitur cornu iusti, &c. Si quis obijciat cornua agni non esse Psal 74.
apta ad ventilandum, aut ad pugnandum, quia tenera, & inualida
sunt: nos dicimus huius Agni cornua & dura, & validissima esse: sed
quia vix apparet, aut sentitur hoc septem angelorum ministerium,
cum tamen illi potentissimi sint, cornibus agni similes dicuntur, quę
vix apparent aut videntur. Denique, si quam habet agnus fortitudi-
nem, in cornibus habet.] Sunt etiam oculi Christi, sicut in Conci-
lijs diaconi dici solent oculi Episcoporum, quia per illos Christus
14 prouidet hominibus, & inspicit eos vt tueatur. † Inde Zachar. 3: *Su-*
per lapidem vnum septem oculi sunt. Et cap. 4. de eisdem: *Septem illi oculi*
sunt Domini, qui discurrunt in vniuersam terram. Et hoc de septem cor-
nibus, & de septem oculis meritò hic commemoratur, vt sciant ho-
mines impij, & ministri Diaboli Christo curæ esse salutem suorum,
&, quamuis ad tempus eos affligi sinat, aliquando puniturum esse
eorum persecutores, & inimicos.

Et venit, & accepit de dextera sedentis in throno librum. Iam hic mani-

fessimum sit quod initio cap.4. contra multos diximus, patrem esse eum, qui sedebat in throno, non Christum. In hoc autem quod Christus venire dicitur ad patrem, minor illo ostenditur, quatenus homo est, æqualem cum eo honorem non habens. Pater enim sedet, ipse stat, & ad patrem venit, non pater ad eum, librum accipit, quasi sibi soli debitum, vt aperiat, vt qui iudex, & Dominus est omnium hominum, ipse pœnas prænuntiet, & infligi iubeat.

Vers. 8. *Ceciderunt coram agno.* Agnoscentes eius potestatem, & iustè illi datam esse confitentes, & gaudentes.

Vers. 8. *Habentes singuli citharas.* † Quibus Dei laudes læti personent. Hoc 15
autem, etsi omnium sanctorum est, maximè tamen decet seniores, vt qui maiora à Deo beneficia acceperint, & meritis, atque gloria reliquis præstent, scriptum est enim: *Exultate iusti in Domino*, rectos decet collaudatio: atque ita iustiores magis exultare debent, & magis eos decet collaudatio. Et sequitur: *Confitemini Domino in cithara.* [Andreas Cæsariensis in citharis suauem, & bene sonantem glorificationem Dei significari dicit: in thymiamatis verò beneolentium fidelium hostiam per vitæ puritatem oblatam, sicut ait Apostolus: *Christi bonus odor sumus.*]

Psal. 32. 2 Cor. 2.

Vers. 8. *Et phialas aureas plenas odoramentorum.* Alludit ad morem veteris legis, in qua coram altari ponebantur phialæ plenæ odoramentorum, vt scribit Hieronymus in illud Zach. 14: *Et erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ.* Idcirco multæ phialæ erant in templo, vt videmus. 2. Paral. 4. & Hesdræ. 1. Hæc odoramenta Iohannes interpretatur orationes esse sanctorum, videlicet quas iusti ad seniores, quasi ad Deo cariores dirigunt, vt ipsi Deo offerant. † Meritò autem oratio odo- 16
ramentis comparatur, quoniam sursum it oratio sanctorum, & cœlestia quærit, & Deo suauissimi odoris est. Psal. 140: *Dirigatur oratio mea, sicut incensum, in conspectu tuo, eleuatio manuũ mearũ sacrificium vespertinum*, id est, sicut sacrificium vespertinum. Et quoniam orationes odoramenta sunt, in phialis aureis sunt, quales erant ante vetus altare, in quo significatur non solùm gratas, & suaues, sed etiam maximi pretij esse apud Deum. Significatur etiam orationes illas ex caritate procedere, quę in auro intelligi solet, & patet omnibus, sicut phialæ, quæ patulæ sunt. [Andreas: *Phialæ mentes significant, ex quibus bonorum suauis odor, & pura egreditur oratio.*]

Vers. 9. *Et cantabant canticum nouum.* Non sicut cãtica alia, quæ sunt in scriptura. Quod nã hoc sit statim indicat: *Dicentes: Dignus es Domine accipere librum, & aperire signacula eius, &c.* [Cur nouum canticum dicatur, ita explicat Andreas, confirmãs hinc quod de vigintiquatuor senioribus diximus supra. *Per hac*, inquit, *ostenditur seniores esse eos, qui in veteri, & in nouo Testamento Deo valde placuerunt, & pro toto mundo occiso Agno Dei gratias agunt. Nouum* autem *Canticum, quod à vetustate litera liberati ex omni gente, & lingua illuminati cantare edocti sumus ab spiritu, &c.* Denique *nouũ canticum* dicitur, quia nemo hoc ante illos cecinerat.]

Quoniam

Quoniam occisus es. Ideò enim tibi debetur exaltatio, vt omnes tibi obediant, & qui obedire noluerint, seuerè à te puniantur. Vers. 9.

Et redemisti nos Deo. Hæc verba cum sequentibus: *Et fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes*, exposuimus cap. 1. nu. 43. & sequentibus. Vers. 9.

17 *Et audiui vocem angelorum multorum.* † Non solum homines, propter quos occisus est, sed angeli etiam ei congratulantur videntes in libro aperto vltionem à Christo capiendam de inimicis. [*Ex his,* (inquit Andreas) *ostenditur, vnum ouile, & vnam Ecclesiam factam esse angelorum, & hominum per Christum ea quæ dissidebant copulantem, & medium parietem maceriæ soluentem.*] Vers. 11.

In circuitu throni, & animalium. Multi Angeli cingunt animalia, & seniores honorantes eos, & magnitudinem glorię eorũ declarãtes. Vers. 11.

Millia millium. Sicut cum dicitur, Sæcula sæculorum, intelliguntur innumera sæcula, quæ à nobis comprehendi nequeunt, ita cum dicitur. *Millia millium,* numerus quasi infinitus, & qui à nobis capi nõ possit, indicatur. In nõnullis codicibus Gręcis, [& apud Andreã, & Aretham] additur, μυριάδες μυριάδων, quasi alludatur ad illud Dan. 7: *Millia millium ministrabant ei, & decies millies, centena millia assistebant ei.* [Myrias autem Græcis decem mille significat.] Verùm alij codices ita habent vt nostri, nec quidquam videtur addendum.

Dicentium voce magna. Gregorius lib. 2. Mor. cap. 5. his ipsis verbis citatis ait: *Vox namque angelorum est in laude conditoris ipsa admiratio intimæ contemplationis. Virtutis Diuinæ miracula obstupuisse dixisse est, quia excitatus cum reuerentia motus cordis magnus est ad aures incircumscripti spiritus clamor vocis. Quæ vox se quasi per distincta verba explicat, dum sese per innumeros modos admirationis format. Deus ergò angelis loquitur, cum eis voluntas eius intimè videnda manifestatur. Angeli autem loquuntur Domino, cũ per hoc, quod super semetipsos respiciunt, in motum admirationis surgũt.* Vers. 12.

Accipere virtutem. Quid sit *accipere virtutem,* & gloriam, & honorem, & benedictionem, diximus cap. 4. nu. 52. & 53. Ex quo & tria, quæ restant, exponentur, Accipere Diuinitatem, & sapientiã, & fortitudinem. Vers. 12.
18 † *Accipere Diuinitatem,* est Deum sese ostendere ita subiiciendo suis pedibus aduersarios, vt nihil maneat sibi non subiectũ, quod verè Dei est: nõ enim potest homo ita plenè subiicere omnia. *Accipere sapientiam,* est ostendere se esse sapientem, qui & veram homines, cœlestémque sapientiam docuerit, à qua qui exciderunt, stultissimi esse comprobantur, & sapienter omnia gubernauerit, ac dispensauerit, vt in gratiam electorum tollerare ad tempus malos, & posteà meritis suppliciis afficere scierit. *Accipere fortitudinem,* idem videtur esse quod accipere virtutem, atque ita interpretaremur, si per se positum esset, sed quoniam ponitur post Accipere virtutem, dicemus, Accipere virtutem, id est, δύναμιν, esse accipere potestatẽ, hoc est, omnibus imperare: Accipere autem fortitudinem, id est, ἰσχὺν, quod est robur, est viribus magnis, & quibus nemo possit resistere, inimicos conterere, & vincere, ac penitus sibi subiicere. Ve-

rùm aduertendum est, vbi nos legimus,& interpretati sumus, *Accipere virtutem,& Diuinitatem*, in Græco non esse Diuinitatem, sed *Diuitias*, id est, πλοῦτον, atque ita legunt Andreas, Arethas,& Primasius: ita est etiam apud Tyconium Hom.4.& in multis codicibus Grecis, quos vidi. Sed tamen & apud Latinos expositores, & apud Gregorium.2.Mor.c.5.& in Latinis exemplaribus semper legitur, Diuinitatem. † Et quidem video bonum sensum etiam habere si legamus, 19
Diuitias, id est, dignus est vt ipse ostendat omnes thesauros Dei suos esse,& neminem esse posse diuitem, nisi quem ipse ditauerit. Video etiam fieri potuisse, vt pro Diuitias festinans librarius poneret Diuinitas, quod cum postea cerneretur non aptè cohærere cum verbo Accipere, mutatum fuerit in Diuinitatem. Sed propter consensum codicum Latinorum, & quia tempori suppliciorum, de quo est hęc visio, meliùs conuenit Accipere Diuinitatem, quàm Accipere diuitias, probabilem etiam lectionem censeo, Diuinitatem, nostrúmq; interpretem (si ita vertit) habuisse exemplaria emendatiora, quæ secutus sit. Adnotat autem Rupertus Angelos non dixisse: *Redemisti nos in sanguine tuo*, sicut vigintiquatuor seniores, quoniam non sunt à Christo redempti.

Vers.13. *Et omnem creaturam.* Prosopopœia est, id est, fictio personæ, qua omnem creaturam lætam esse dicit de Christi victoria,& quòd summa cum potestate inimicos suos plectat. Etenim cum creaturæ omnes à Deo ita sint institutæ, vt homini seruire debeant, & auxiliari quò beatum illum finem consequatur, ad quem creatus est, sicut ait Paulus.1.Cor.3. *Omnia enim vestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura, omnia enim vestra sunt, vos autem Christi.* Cùm homo Deo seruire, & ad cœlestem beatitudinem aspirare desinit, creaturę quasi grauantur illi vsui esse, & cupiunt vt à Deo puniatur. † Tale est illud Rom.8. *Vanitati enim* 20
creatura subiecta est, non volens, sed propter eum, qui subiecit eam in spe, quia & ipsa creatura liberabitur, à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit,& parturit vsque adhuc. Inde etiam Sap.5. scriptum est de eisdem temporibus, de quibus nūc sermo est: *Et armabit creaturam ad vltionem inimicorum.* Et posteà: *Excandescet in illos aqua maris, & flumina concurrent duriter. Contra illos stabit spiritus virtutis, & tanquam turbo venti diuidet illos, &c.* Et de creaturarum lætitia in suppliciis impiorum ait Habacuc c.3: *Dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas leuauit. Sol, & luna steterunt in habitaculo suo.* Lætabuntur igitur suo modo, & gratias Deo agent omnes creaturę, cum viderint paratam vindictam. *Quæ in cœlo est*, id est, Sol, Luna,& stellæ: nam de angelis iam dictum est. *Et quæ est super terram*, id est, homines iusti,& reliquę creaturę rationis expertes. † At crea- 21
tura, quæ est, *sub terra*, quomodo lętabitur, aut gratias aget, cum scriptum sit: *Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes, qui descendunt in infernum.* Psal.113. Et Isai.38: *Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te?* Respondeo hoc de illis dici, qui in ignis purgatorij

loco sunt, sed suo etiam modo dãnatis conuenit, nó quòd illi Deum propriè laudent, quod docent testimonia indicata, sed quod inuiti cognoscunt Deum, & Agnum dignos esse omni laude, & honore, iustéque vindictam de aduersarijs suis sumere.

Et quæ sunt in mari, & quæ in eo. Videtur redundare, *Et quæ in eo.* cum iam dictum sit: *Et quæ sunt in mari.* In Græcis verbis facilior est intelligentia, ita enim habent: καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, id est, & omnia, quæ in ipsis. Ita habent multi codices Græci, atque ita legit Primasius. [Multi non habent πάντα, id est, omnia, sed πάντας, id est, omnes, vt sit sensus, Omnes audiui dicentes, &c. Ita etiam est apud Andream, & Aretham. Vidi tamen per multos, & omnes habẽt καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, & quæ in ipsis.] Quod ita intelligo: Non solùm creaturæ, quas commemoraui, sed omnia etiam, quæ in eis sunt, id est, singulæ earũ partes: quomodo dictum est Psal. 102. *Benedic anima mea Domino, & omnia, quæ intra me sunt, nomini sancto eius.* † Hæc dubitatio ab omnibus, Vers. 13.
22 quos vidi, expositoribꝰ prętermissa est, vnus Ambrosius curauit singula exponere, & mare esse putat locum ipsum aquarum, & quæ in mari sunt, esse aquas, & quæ in eo, esse pisces. Mihi magna suspicio est non esse legendum: *Et quæ in eo,* sed *Et quæ in ea,* atque ita legitur apud Rupertũ, & est omnino sensus idem, quem inesse diximus in Græcis, vt quoniã dixerat: *Et omnem creaturã, &c.* Et posteà dicat: *Et in ea,* id est, omnia quæ sunt in hac creatura cœli, & terræ, & maris, sicut in Græco dicitur: *Et quæ in ipsis.* Quod si quis adhuc contenderet legendũ esse: *Et quæ in eo,* & tunc eundẽ sensum esse dicerẽ, sed dictũ esse, *In eo,* quoniã Creatura apud Græcos, id est, κτίσμα neutrius generis est, & relatiuum conuenit cũ genere Gręci nominis, vt solet sæpè facere noster interpres, [quod multis exẽplis comprobauimus lib. 2. de Tẽplo. c. 2. nu. 9. & 10.] & fecit vt alia omittamus, infra ca.
23 10. vbi habemus: † *Accipe librũ, & deuora illũ & faciet amaricari ventrẽ tuum, sed in ore tuo erit dulce tanquam mel.* Pro, Erit dulcis: sed dulce dixit, quoniã in neutro genere inuenit, quia in Græco est βιβλαρίδιον. Ita hic inuenit ἐν αὐτῷ in meliori codice, & vertit, In eo.

Benedictio, & honor. Diximus de his cap. 4. nu. 50. 51. 52. 53. tametsi pro, Potestas non est δύναμις, sed κράτος eundẽ tamen habet sensum. Vers. 13.

Et quatuor animalia dicebant, Amen. Confirmantia videlicet quod oẽs creaturę dixerant, & pro gloria Dei clamantia aduersus impios, vt superiùs diximus. Hoc autẽ valere Amen, diximus c. 1. n. 59. & 60. Vers. 14.

Ceciderunt in facies suas. Agnoscentes, & suppliciter venerãtes Dei maiestatem, & illa veneratione confirmantes quod ante dixerat de Agno, & quod dicebant omnes creaturæ. Vers. 14.

Viuentẽ in sæcula sæculorũ. Hæc verba quidã codices Græci non habent, nec Ambrosius. Alij tamẽ habẽt apud Græcos, & expositores Latini ita legunt, nec immeritò: si enim non legatur, aut hoc, aut aliquid tale subaudiendũ est. Et c. 4. ait: *Et adorabũt viuentẽ in sæcula sæculorum,* vbi etiã exposuimus cur dictũ esset, *Viuentẽ in sæcula sæculorum.* Vers. 14.

Argumentum Cap. VI.

Aperit Agnus primũ sigillum, & vocatus Apostolus à primo ex quatuor animalibus vt videat, videt equitem albo equo insidentem, qui arcum habebat, & coronam, & vincebat. Aperit Agnus secundum sigillum, & vocatus Apostolus à secundo animali, vidit equũ rufum, & equitem gladium magnum habentem, omniaque bellis perturbantem. In apertione tertij sigilli vocatus à tertio animali, videt equum nigrum, & equitem stateiã manu tenentem. In apertione quarti sigilli vocatus à quarto animali, videt equũ pallidũ, & mortem super eum sedentem, quem infernus consequebatur. Illa autem in toto orbe terræ multos gladio, & fame, & bestiarum morsibus interfecit. Aperto quinto sigillo, videt sub altari animas sanctorum martyrum vindictam petentium, & expectare iubentur donec numerus electorum impleatur. Aperto sexto sigillo, terræmotus magnus fit, Sol obscuratur, Luna sanguineo colore rubet, stellæ de cœlo cadunt, montes, & insulæ à suis locis emouentur, omnes homines terrentur, & diem iræ Dei timentes in montibus, & in speluncis sese abscondunt.

CAPVT VI.

1 *ET vidi quod aperuisset Agnus vnum de septem sigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus dicens, tamquam vocem tonitrui, Veni, & vide.*
2 *Et vidi: & ecce equus albus, & qui sedebat super illum habebat arcum, & data est ei corona, & exiuit vincens*
3 *vt vinceret. Et cùm aperuisset sigillum secundum, audiui secun-*
4 *dum animal dicens, Veni, & vide. Et exiuit alius equus rufus: & qui sedebat super illum, datũ est ei vt sumeret pacem de terra, & vt inuicem se interficiant, & datus est ei gladius magnus.*
5 *Et cum aperuisset sigillum tertiũ, audiui tertiũ animal dicẽs, Veni, & vide. Et ecce equus niger: & qui sedebat super illum, habe-*
6 *bat stateram in manu sua. Et audiui tamquam vocem in medio quatuor animalium dicentem: Bilibris tritici denario, & tres bi-*
7 *libres hordei denario, & vinũ, & oleum ne læseris. Et cũ aperuisset sigillum quartum, audiui vocem quarti animalis dicentis,*
8 *Veni, & vide. Et ecce equus pallidus, & qui sedebat super eum, nomen illi Mors, & infernus sequebatur eum, & data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio, fame, &*
9 *morte, & bestijs terræ. Et cum aperuisset sigillum quintum: vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, & propter testimonium quod habebant, & clamabant voce magna, dicentes, Vsquequo Domine, sanctus & verus, non iudicas & non vindicas*

vindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant in terra? Et datæ
11 *sunt illis singulæ stolæ albæ: & dictum est illis vt requiescerent ad-*
huc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, & fratres
12 *eorum qui interficiendi sunt sicut & illi. Et vidi, cum aperuisset si-*
gillum sextum: & ecce terræ motus magnus factus est, & sol factus
est niger tanquã saccus cilicinus: & luna tota facta est sicut san-
13 *guis: & stellæ de cælo ceciderunt super terrã, sicut ficus emittit gros-*
14 *sos suos cum à vento magno mouetur: & cælum recessit sicut liber*
inuolutus: & omnis mons, & insulæ de locis suis motæ sunt: & reges
15 *terræ, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus,*
& liber absconderunt se in speluncis & in petris montiũ: & dicunt
16 *montibus & petris: Cadite super nos, & abscondite nos à facie se-*
dentis super thronum, & ab ira Agni: quoniam venit dies magnus
17 *iræ ipsorum, & quis poterit stare.*

1 ET *vidi quod aperuisset Agnus.* Septem sigilla aperiuntur quia non potest liber aperiri, id est, non possunt quæ in eo sunt scripta, cognosci, donec impleãtur quæ in septem sigillis designata sunt. Tunc illa cognoscentur, & euenient. Quare quod dixit c. 5: *Et cum aperuisset librum*, per anticipationem dictum est, vt solet Scriptura: nõ enim est apertus liber, donec sigilla aperta sunt. Ceterùm semper in apertione libri & sigillorum meminit Agni, quoniam, vt cap. 5. diximus semel, & iterum, Agnus dictus est Christus, eo quòd immolatus sit pro nobis in morem agni, qui quotidie immolabatur, Num. 28. & Christi immolandi figura fuit. Et quoniam propter hanc immolationem meruit Christus exaltari, & omnibus dominari, & aduersarios potestati suæ subiicere, meritò cum sigilla aperiũtur, quibus & eius exaltatio, & pœnæ de impiis sumendæ continentur, Agnus vocatur. Vers. 1. Cur hic semper Christus Agnus dicatur.

Audiui vnum de quatuor animalibus. Videbitur fortasse tacuisse quodnam esset, quoniam ad rem non pertinebat, sicut & cap. 5: dixit. *Et vnus de senioribus dixit mihi: Ne fleueris.* sed re vera Vnum capitur more vulgato Hebræorum pro primo. Quod manifestissimè intelligitur ex eo, quod mox ait: *Et cum aperuisset sigillum secundum, audiui secũdum animal.* &c. Et idem dicit de tertio, & quarto animali. Leo igitur loquitur, nam cap. 4. primum animal leonem esse dixit, vt etiam exposuit Arethas. Eodem modo locutus est de sigillis. *Et vidi quod aperuisset Agnus vnum de septem sigillis*, id est, primum: postea enim ait: *Et cum aperuisset sigillum secundum*, &c. atque ita de tertio, & reliquis. †Sed quæritur quomodo quatuor animalia possunt esse Euan-
2 gelistæ. cùm Iohannes fuerit iuxta hanc interpretationem vnum ex animalibus, de quibus ita prorsus loqui videtur, ac si iam in cœlo essent. Nec possumus dicere quod cap. 4. respondimus, visionem pertinere ad postrema tẽpora, cum iam omnes Euãgelistæ futuri erant Vers. 1. Vnum pro Primo. Quomodo Iohannes vocetur ab animalibus si illa erant Euangelistæ.

in cœlo: quoniam nunc manifestè Iohannes de suo tempore loquitur, quo vidit visionem: audiuit siquidem vnum ex quatuor animalibus dicens sibi: *Veni, & vide*. Quæstioni facilè ita quis putabit satisfieri: tempore etiam, quo Iohannes hæc scribebat, tres ex Euangelistis in cœlo fuisse, qui iam mortui fuerant, atque ita rectè vnum ex illis Iohanni, tamquam socio, & fratri dixisse: *Veni, & vide*. Immo erat hoc rationi valde consentaneum, vt Euangelista iam beatus qui in terris adhuc versabatur, Euangelistam commoneret, vt disceret mysteria, quæ reuelabantur. Verùm hæc responsio verbis quarti animalis refellitur, vt statim dicemus. Dicendum ergo est, visionem, quia prophetica est, de eo esse quod futurum erat. Itaque non erant in cœlo quatuor animalia, sed in visione vidit Iohannes quatuor animalia quatuor Euangelistas designantia, quæ etiam videre potuit nondum mortuis ipsis Euangelistis. Sicut cùm vidit viginti quatuor seniores, non innumerabilem vidit sanctorum multitudinem, sed tantum viginti quatuor effigies seniorum, in quibus tamen innumerabilis multitudo significabatur in cœlo futura. † Vnum igitur ex 3
animalibus locutum est Iohanni, vt tunc indicaret quæ post futura erant. Sed vrget vehementiùs quod in hoc ipso cap. non solùm primum, & secundum animal, & tertium Iohanni loquuntur, sed etiam quartum. *Et cum aperuisset sigillum quartum: audiui vocem quarti animalis dicentis: Veni, & vide*. Non est ergo Iohannes vllum ex his animalibus, nec enim compellari à se ipso poterat. Hæc dubitatio, cùm quidem sit maxima, ab iis, qui quatuor animalia Euangelistas esse interpretati sunt, nec explicata est, nec proposita quidem, sed coacti difficultate aliter nunc quatuor animalia accipiunt, & aut omnes Ecclesiæ doctores esse dicunt, vt Ambrosius, & Anselmus, aut quatuor insigniora Christi mysteria, idest, natiuitatē in homine, passionem in vitulo, resurrectionem in leone, ascensionē in aquila intelligunt, vt Rupertus. Alij in animalibus intelligunt primam Ecclesiam temporis Apostolorum, in Iohanne verò Ecclesiam subsequentem, vt Ansbertus, & Haymo, & eadem est ferè sententia Abbatis Ioachim.
† Petrus Serranus doctor Theologus, & Episcopus Cauriensis animalia hic quoque ad Euangelistas retulit, sed ordinem peruertit, 4
nam primum esse affirmat aquilam, idest, ipsum Iohannem, cùm sit & apud Iohannem, & apud Ezechielem quartum. Secundum dicit esse Matthæum, tertium Marcum, quartum Lucam. Nec tamen docet quomodo animal, quod Iohannem significat, ipsi Iohanni loquatur. Est etiam in hoc loco altera dubitatio, quæ simul cum priori dissoluenda est, cur animalia Iohanni locuta fuerint, non autem aliquis è senioribus, vt antea, & cur non vnum ex animalibus, sed omnia, denique cur in primi sigilli apertione hoc animal eum vocet ad videndum potiùs quàm alterum, & ita in ceteris sigillis. Harum dubitationum explicatio potest ex verbis ipsius Euangelistæ

Cur nō seniores, sed animalia Iohanni loquantur.

stæ quodammodo desumi. Videmus enim in quatuor priorum sigillorum apertione quatuor animalia vocare Iohannem vt videat, non autem in apertione reliquorum.

5 † Ex quo videtur intelligi in quatuor sigillorum apertione aliquid significatum esse, quod vel tempore cuiusque Euangelistæ factum sit, vel ad cuiusque Euangelium pertineat, vt posteà explanabimus. Atque ideo meritò loquuntur omnia animalia, & suo loco quodque, quoniam ad tempus, vel Euangelium ipsius id pertinet, ad quod videndum vocat. Et quoniam quod Iohannes videbat, non res vera erat, sed ad futurorum significationem menti eius obiiciebatur, dicentibus quatuor animalibus: *Veni & vide*, hoc significabatur, Deum velle vt ei innotescerent quæ in Ecclesia futura erant, & priùs ea, quæ ad tempora, vel Euangelia aliorum Euangelistarum spectarent, mox quæ euentura erant postquam ipse reuocatus ab exilio scriberet Euangelium, vt omnia quasi vno intuitu videret. Quod igitur quartum animal Iohanni dicit: *Veni, & vide*, perinde est ac si ei ab aliquo diceretur: Cum tu quartum animal fueris, idest, cum Euangelium scripseris, id fiet, quod in huius sigilli apertione significatur, quod suis locis videbimus.

6 *Tamquam vocem tonitrui.* † Significat vocem fuisse magnam, & terribilem, qualis fuit vox Euangelistarum, & Apostolorum, de quibus dictum est Psal. 18: *In omnem terram exiuit sonus eorum, &c.* Et Iohannes, & Iacobus vocati sunt à Domino filij tonitrui, Mar. 3. Vers. 1.

Et vidi, & ecce equus albus. Quis sit qui equo insidet, non indicat, sed quid portet. Communis autem expositorum sententia est eum esse Christum. Quod rectè confirmari potest ex Apoc. 19: *Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, vocabatur Fidelis, & Verax, &c.* Et paulò post: *Et vocatur nomen eius Verbum Dei.* Quem locum referens Ambrosius in illud Psal. 40: *Magnificauit*, siue, vt ipse legit, *Ampliauit super me supplantationem*, in equo corpus Christi significari docet. *Albus erat*, inquit, *qui erat immaculatus, quia nulla peccati inquinamenta cognouerat. Nam si libido tenebrosa est, vtiquè sanctimonia relucet, & splendet*, &c. Huius equi figuram fuisse dicit illum, qui secundo Mach. 3. Heliodorum inimicum Iudæorū strauit. Eumdem sensum inter alios refert, nec improbat Origenes, Hom. 2. in Cant. in illud: *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilaui te.* † Hieronymus in illud Isai. 66: *Et annuntiabunt gloriam meam*, citat eadem verba cap. 19. & ait: *Equo autem sedebat albo quando post resurrectionem immortale, & incorruptum corpus assumpsit.* Possemus & hic eodem modo equum interpretari, quemadmodum & Rupertus interpretatus est. Sed probabilius arbitror quod Andreæ, & Arethæ, & omnibus ferè expositoribus placuisse video, vt in equo albo Apostoli missi per orbem terræ ad prædicandum Euangelium, & eorum discipuli, idest, prædicatores Ecclesiæ, intelligantur. Vers. 2.

7

Quod vt explicetur, meminerimus equum bellicosum esse animal, & prælijs aptum, vt eleganter ostenditur in libro Iob. cap. 39: *Gloria narium eius terror, terram vngula fodit, exultat audacter, in occursum pergit armatis, contemnit pauorem, nec cedit gladio.* Hinc crebra equorum mentio in Scriptura cum de bello sermo est, vt Psal. 19: *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus.* Et Ps. 146: *Non in fortitudine equi voluntatem habebit, nec in tibiis viri beneplacitum erit ei.* Prou. 21: *Equus paratur ad diem belli, Dominus autem salutem tribuit.* In equo igitur instructio ad prælium, & prœlia significantur.
1 Aen. †Ita apud Poetam Carthaginienses. 8

Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstrarat, caput acris equi, sic nam fore bello
Egregiam, & facilem victu per sæcula gentem. Et lib. 3.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum latè, candore niuali.
Et pater Anchises: Bellum ô terra hospita portas,
Bello armantur equi, bellum hæc armenta minantur.

Quare quod in hoc. c. 6. & 19. equites videmus equis insidentes, semper hoc significat, eos esse ad prœliandum instructos optimè, & paratos. Quod in alijs Scripturæ locis similiter intelligendum est. Verùm quoniam equus sæpe in bello adiutor equitis est, Vnde Vir-
12. Aen. gilius:

Post bellator equus:

& Iob dixit: *In occursum pergit armatis,* &c. rectè hic equum album Apostolos interpretabimur, qui missi ad prædicandum Euangelium omni creaturæ, Christum in se portãt in omnes terras cum Diabolo pugnantem, & ipsi eum iuuant pugnantes simul, & irruentes in ho-
stem.† Quod optimè confirmatur verbis Zach. cap. 10. quæ in hoc 9
ipsum protulit Tyconius Hom. 5: *Visitauit Dominus exercituum gregem suum domum Iuda, & posuit eos quasi equum gloriæ suæ in bello.* Albus equus est, quia non tristia hominibus portant, sed læta, & prospera. De quibus scribit Isaias cap. 53: *Quam pulchri super montes pedes prædicantis, & annuntiantis pacem, annuntiantis bonum, prædicantis salutem?* Sed maximè vt certa victoria significetur per lætum colorem, & festum, vt alijs exemplis ostendemus cap. 19. num. 21. & 25. His adiun-
Equi Dei. gamus quod scribit Origenes Hom. 2. in Cant. in illud: *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilaui te. Sunt ergo,* inquit, *equi Domini, quibus ascendit, & equitatus eius: quos ego non alios esse puto, quàm illas animas, quæ frenum disciplinæ eius accipiunt, & iugum portant suauitatis eius, & quæ spiritu Dei aguntur, & in hoc est eis salus.* Et aliquantò post: *Beatæ ergo sunt illæ animæ, quæ dorsum suum curuarunt vt suscipiant sessorem Verbum Dei super se, & frena eius patiuntur, vt quocumque ipse voluerit, flectat eas, & agat habenis præceptorum suorum, quia iam non propria voluntate incedunt, sed ad omnia ducuntur, & reducuntur voluntate sessoris, &c.* Quæ omnia meliùs Apostolis conueniunt, quàm ceteris.

10 *Et qui ſedebat ſuper illum habebat arcum.* †Arcum quidẽ habet Chri- Verſ.2.
ſtus, vnde ſagittas mittat in hoſtes ſuos: in quo poteſtas eius ad per- Arcus.
dendum inimicos intelligi ſolet, qua in iudicio maximè vtetur. De hoc arcu dictum eſt Hab.3: *Suſcitans ſuſcitabis arcum tuum,* qui videlicet quaſi neglectus iacere videbatur. Et Pſalm.44: *Sagitta tua acuta,* (populi ſub te cadent) *in corda inimicorum regis.* [Sed alius hic arcus eſt, quem nunc habere dicitur: Euangelica enim prædicatio eſt, vt rectè expoſuit Andreas Cæſarienſis, quam, ceu arcum quemdam extendẽs, ſagittas in omnes nationes miſit, quibus eas ad ſalutem vulnerauit, & ſibi ſubdidit. Itaque eas hoc in loco ſagittas] intelligunt omnes, quæ corda ferientes inimicorũ Euangelij, eos veritati, Chriſtóque ſubiiciunt. Auguſtinus in illud Pſal.76: *Etenim ſagittæ tuæ pertranſierunt,* (ita enim legit) *Verba* (inquit) *Euangeliſtarum ſagittæ fuerunt: Verbum Dei ſagitta eſt, quia percutit. Quid eſt Pertranſierunt? Non in curribus remanſerunt, ſed corda transfixerunt.* Et in illud Pſal.119: *Sagittæ potentis acutæ: Sagittæ potentis acutæ verba Dei ſunt. Ecce iaciuntur, & transfigunt corda. Sed cum transfixa fuerint corda ſagittis verbi Dei, amor excitatur, non interitus comparatur. Nouit Dominus ſagittare ad amorem, & nemo pulchrius ſagittat ad amorem, quàm qui vere verbo ſagittat: immò ſagittat cor amantis vt adiuuet amãtem, ſagittat vt faciat amantem, &c.* Et ne cui fortaſſe hic ſenſus myſticus videatur, ſciat veteres Hebrços multùm arcu pugnare ſolitos eſſe, in cuius peritia maximè gloriabantur, vt multis in locis Scripturæ videmus. Pſal.77: *Filij Ephrem intendentes, & mittentes arcum conuerſi ſunt in die belli.* Hoſ.1: *Et in die illa conteram arcum Iſrael in valle Iezrael.* Arcum ergò habere dicitur, vt ſignificetur vehementiùs pugnare, & aduerſarios ſuperare: in quo vis Euangelicæ prædicationis oſtenditur, cui omnia ceſſerunt.

11 *Et data eſt ei corona.* † Chriſtus, cum aſcendit in cœlum, coronatus Verſ.2.
eſt, iuxta illud Pſal.8: *Gloria, & honore coronaſti eum, & cõſtituiſti eum ſuper opera manuum tuarum.* Pſal.20: *Poſuiſti in capite eius coronã de lapide pretioſo.* Significabatur ergò illa corona omnia Chriſto eſſe ſubiicienda, & vniuerſum orbem in eum eſſe crediturum. Corona enim regi datur, & ipſe ait Pſal.2: *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius.* Poſſumus etiam dicere, tunc ei datam eſſe, cum ad pugnam exiuit, vt omnes homines ſcirent eum conſtitutum eſſe regem à Deo, cui vniuerſæ gentes obedirent.

Et exiuit vincens vt vinceret. Exiuit vincens, quia ab ipſo exordio prç- Verſ.2.
dicationis Euangelicæ homines vinci, conuertique cœperunt, adeò vt die ipſo Pentecoſtes tria millia conuerſa fuerint. Act.2. Et in eodem capite legimus: *Dominus autem augebat, qui ſalui fierent quotidie in id ipſum.* Et exiuit *vt vinceret* ſemper, & homines Euangelio ſubiugaret. Quid igitur hac viſione oſtenſum eſt Ioanni? Semper Chriſtum victurum eſſe in Apoſtolis, & prædicatoribus Euangelij, nec vim tyrannorum, aut hæreticorum, aut perſecutionum Euangelium impedire poſſe, quin in omnes gentes eat, omnéſque con-

uertat, vti iam tempore Apostolorum cœperat.

† Quod nostris etiam temporibus videmus, quibus Euangelium 12
barbaris, & remotis nationibus prædicatur non sine magno fructu. Cur hanc visionem ostendit Ioanni primum animal, quod est leo? Quoniam regia Christi vis, & potestas, quæ in leone significatur, (vt cum dictum est cap. 5: *Vicit Leo de tribu Iuda.*) hic ostenditur, cum omnia ei obediunt.

Vers. 3. *Audiui secundum animal.* Secundum animal vitulus est, & ad illud pertinet, quod nunc exit in conspectu Ioannis, vt mox videbimus.

Vers. 4. *Et exiuit alius equus rufus.* Rufus color sine dubio bella, & cædes indicat: quare apud Zachariam capite sexto, benè in equo rufo designatum est imperium Chaldæorum sanguinarium, & crudele. Atque hoc facilè indicant verba sequentia: *Et qui sedebat super illum, datum est ei vt sumeret pacem de terra, & vt inuicem se interficiant.*

† Significat ergò equus rufus persequutores Ecclesiæ iuxta om- 13
nium ferè sententiam, qui instigante Diabolo simul vt Apostoli vincere cœperunt, in prædicatores Euangelij, & crescentem gentem Christianorum rabie maxima irruerunt, vt profectum Euangelij impedirent. Diabolus ergò est, qui equo vehitur. Subindicat hoc, quod dicimus Ioannes, cùm ait: *Et exiuit alius equus rufus*, ac si diceret: Post equum album exiuit equus rufus ipsum insequens. Tyconius Homilia quinta, & Beda: Contra victricem vincentem Ecclesiam exiit equus rufus, id est, populus similter, & malus, ex sessore suo diabolo sanguinolentus.

Vers. 4. *Datum est ei vt sumeret pacem de terra.* Id est, Permisit ei Deus vt pacem de terra tolleret. [Andreas: *Quod autem scriptum est datum esse sedenti in equo sumere pacem, superentem Dei permissionem ostendit. fideles seruos per tentationes probantem.* Idem etiam Arethas.] Quod magis explicat cum ait: *Et vt inuicem se interficiant.* At non est id ita intelligendum, vt martyres aduersus eos pugnauerint, à quibus infestabantur, sed ex verbis Domini locus explanabitur, qui Matth. 10. ait: *Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium, & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient.* † Et posteà: *Nolite arbitrari quia pacem* 14
venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. Hoc autem fiebat, non Christo id quærente, sed gratiam suis suggerente vt inuitis, ac pugnantibus carissimis quibusque cognitam Euangelij veritatem amplecterentur, & ideò ait: *Non veni pacem mittere.* At Diabolus iniusta odia concitat aduersus Christianos, & pacem perturbat Deo iustè id permittente ad salutem, & coronam electorum, cuius rei causa dictum est: *Et datum est ei vt pacem sumeret de terra.* Præterea bella etiam excitat diabolus ciuitatum, & regnorum infidelium aduersus ciuitates, & regna fidelium, quos causa religionis

perse-

persequuntur, atque ita inuicem se interficiunt homines, qualia mouent passim hæretici in Catholicos, Saraceni in Christianos. Qua ratione meritò dicitur ei datus gladius magnus, quo videlicet multos occidat, & multorum sanguinem effundat. Tyconius Homil. 5. & Beda: *Datus est ei gladius magnus, vt tolleret pacem de terra*: scilicet, suam pacem, hoc est, mundanam. Nam Ecclesia æternam pacem, quam sibi Christus reliquit, habet. [Andreas, & Arethas eodem modo (quod quidem ad substantiam visionis attinet) interpretantur. Ita enim ait Andreas, vnde Arethas desumpsit: *Hanc nos coniicimus secundam ab Apostolis successionem intelligi, quæ per martyres, & doctores impleta est: in qua dilatata in id quod supererat, prædicatione pax mundi soluta est: ipsa etiam diuisa natura, secundum quod à Christo dictum est: Non veni mittere pacem in terram, sed gladium, per quem in altare quod supra est, martyrum occisiones offerebantur. Equus autem rufus, vel effusionis sanguinis, vel inflammati martyrum pro Christo mortuorum affectus signum est, &c.*]

15 † Significatur ergò Ioanni hac visione semper quidem Euangelij prædicationem superaturam aduersarios suos, nec vllam esse posse in terris tantam vim, quæ eam extinguat: sed non tamen sine sanguine superaturam: Diabolum enim vehementer de eius successu dolentem omnes artes nocendi, & omnes machinas suas admoturum aduersus Christianos, vt omnibus sæculis factũ videmus. Quid visio ad secũdum animal pertinet, id est, ad vitulum? Multùm planè: quoniam exeunte hoc equo rufo plurimi, quasi vituli ante Aras, pro Christi fide à persequutoribus inmolati sunt. [Andreas: *Secundum animal vitulum dici existimo sanctorum martyrum sacras hostias significantem, &c.*] Tempus etiam conuenit, nam Nerone principe Christianos persequente, quæ prima Ecclesiæ persecutio fuit, rabies Iudæorum, & Gentiliũ maximè in Christianos sæuiebat, accedẽte ad odiũ timore pœnarum, ne si tacerent, fauere Christianis viderentur: & eodem tempore Lucas Euangelium suum videtur scripsisse, qui Romam cum Paulo venit secũdo anno imperij Neronis, vt docet Hieronymus in Catalogo, cum de Paulo, & de Luca agit, sed de significatione huius equi iterum dicemus. num. 28. & num. 29.

16 *Audiui tertium animal.* † Quod est homo [vt etiam Andreas, & Arethas interpretantur,] causam posteà indicabimus. Vers. 5.

Et ecce equus niger. Tychonius Hom. 5. Beda, Ansbertus, Haymo, & multi alij, in equo nigro hæreticos intelligunt. Nec mihi displicet hæc interpretatio, sed ita laborant in copulando cum his quod statim sequitur: *Bilibris tritici denario, & tres bilibres hordei denario*, vt periclitari veritas expositionis videatur. Verùm, & ego sentio in equo nigro hæreticos significari, & prauę doctrinę magistros, quod rerũ ordo, & quasi contextus indicat. Nam Euangelij prædicatione fœliciter exultãte, & currente diabolus, vt eã impediret, persecutores suscitauit, & quia persecutionibꝰ magis etiã crescere animaduer- Vers. 5.

tebat, viuentibus Apostolis nonnullos, siue hæreticos, siue Pseudoapostolos immisit, sed eis mortuis quamplurimos in sincerã doctrinam ab eisdem Apostolis traditam armauit. Deinde sicut in equo albo Apostolos, & ceteros Euangelij prædicatores significari diximus, qui læta, & prospera hominibus nunciabant, ita è contrario in equo nigro prædicatores diaboli, & peruersę doctrinæ seminatores intelligere conuenit, qui tristia hominibus portant, id est, per quæ in tristitiam sempiternam incidant, & tenebras hominibus effundunt, eósque nocte, & caligine implent.

Vers 5. *Et qui sedebat super illum habebat stateram in manu sua.* † Talis equi sessorem quem meliùs quàm diabolum intelligemus? Sed cur stateram in manu sua habet, qui iustitiæ hostis est? Non deerunt, qui putent stateram habere propter id, quod sequitur: *Bilibris tritici denario, &c.* quasi panem appẽdere velit, & hordeum. Verùm in Græco nulla de libra mentio est, vt statim dicemus: itaque nec panem appẽdit nec hordeum: *Stateram* ergò *in manu habebat*, quasi verba ponderans: nititur enim diabolus persuadere hominibus se optimè examinare vim verborum Scripturæ, & æqua statera ponderare, atque id quod docet, verissimum esse, & ex ipsis visceribus Scripturarum erutum: videtur enim alludi ad illud Isai. 33: *Vbi est literatus? vbi verba legis ponderans?* Suadet etiam se accuratè attendere quæ dicit, & nihil sine maturo consilio loqui, iuxta quod scriptum est Eccl. 21: *Labia imprudentium stulta narrabunt, verba autem prudentium statera ponderabuntur.* Et cap. 28. *Aurum tuum, & argentũ tuum confla, & verbis tuis facito stateram.* Atque hæc eadem, quæ diabolus persuadet hæreticis, hæretici persuadere conantur omnibus, quos docent: quare iure stateram habet in manu, quia & ipse id facit, & alios docet, vt faciant. 17

Vers. 6. *Et audiui tamquam vocem.* † Crebro his vocibus vtitur, Tamquam, & Quasi, & similibus, vt cum de animalibus loquebatur cap. 4. quoniã non erãt veræ res, sed rerũ similitudines obiectæ mẽti Apostoli. 18

Cur dicat sępè tãquã, & quasi.

Vers 6. *In medio quatuor animalium.* Vox hæc sedentis in throno est, ipse enim est in medio animalium, sicut legimus cap. 4: *Et in medio sedis, & in circuitu sedis quatuor animalia.* Aut certè vox Agni est, de quo ca. 5. dixit: *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem tamquam occisum.* Hoc etiam indicat ipsa vox, quæ cum imperio præcipit. *Vinum, & oleum ne læseris.* Videtur autem hoc ad consolationẽ fidelium scriptum, patris esse hanc vocem, aut Christi, vt quamuis hęreticos furere videãt, Diuina promissione cõfirmentur, sciantque Catholicam veritatem in Ecclesia nunquam defuturã, & vinũ, & oleum ab eis non esse lædendũ, etiam si penuria laboretur, quod statim explicabimus. Ceterùm non est legendum: *In medio quatuor animalium dicentium*, non enim loquuntur nunc animalia, sed *dicentem*: audiui vocem dicentem, sicut est in Græco, & apud Andream, & Aretham, & Primasium, & in correctioribus exemplaribus.

Bilibris

19 *Bilibris tritici denario.* † Pro *Bilibris* in Græco est Chœnix vtroque Vers. 6. Chœnix.
in loco quod non est nomen ponderis, sed mensuræ aridorum capit-
que cotylas quatuor, siue sextarios duos, si Budæo credimus, lib. 5. de
Asse. Certè omnium consensu mensura est, quam frumento plenam
vnus homo quotidie absumere possit, vt idem autor eodem libro
probat ex Herodoti verbis lib. 7. & ex Suida, & ex Athenæo lib. 3. i-
deoque vocari solet ἡμερήσιος τροφὴ, idest cibarium diurnum. De-
clarat hoc vulgatum Pythagoræ symbolū: ἐπὶ χοίνικος, μὴ καθίζειν, id-
est, Chœnici ne insideas, hoc est: cum vnius diei victum paraueris, Chœnici ne insideas.
51 ne quiescas, sed labora, & plus quære. De quo etiam Erasmus in Chi-
liadibus. Hæc mensura ad Hispanicas redacta capit quartellum tri-
tici cum dimidio, quam in singulos dies veteres seruis demetieban-
tur. Illi noster interpres duas libras, idest, vigintiquatuor vncias tri-
buit, ideóque, ne Græco nomine vteretur, vertendum putauit *Bili-
bris*, scilicet, mēsura. At Budæus quatuor libras habere testatur Chœ-
nicem, quoniam Chœnix capit duos Sextarios, & Sextarius capit
vncias vigintiquatuor, idest, libras duas. Sed Iulius Pollux in suo O-
nomastico, lib. 4. cap. 22. Chœnici tres cotylas tribuit, habet autem
20 Cotyla vncias nouem. † Et Alciatus in libello de Ponderibus, &
mensuris communem Chœnicem apud Græcos habere testatur
quatuor Sextarios, Atticam verò tres cotylas, idest, vigintiseptē vn-
cias, quod confirmat ex Polluce, Suida, & interprete Nicandri, quod
& multò verius est, & consentit cum nostra translatione. Idem au-
tor lib. 1. Parergωn cap. 17. docet Chœnicem pendere vncias vigin-
tiseptem, atque eius dimidium libram, vel libellam dictum esse A-
theniensibus. Denarius, qua voce Latina vsus est in Græco Euange- Denarius.
lista, à numero dictus est, quòd decem asses valeat. Explicatis voca-
bulis nunc res ipsa explicanda est, in qua magna opinionum varietas
incertiorem dimittit lectorem. Fames futura his verbis significari
videtur, quod Andreæ, & Arethæ, & Victorino placuit. [Quibus e-
quidem non assentior, nam] si fames significatur, nihil magnum af-
ferre videtur hæc prophetia, vulgaris enim fames est, & quæ sæpe
contingat. Nam neque triticum defuturum dicit, neque hordeum,
addit etiam vinum, & oleum non esse lædendum. [Multò sæuior, &
dirior fames extremis illis temporibus reseruatur, de qua Dominus
ait: *Erunt pestilentiæ, & fames, & terræ motus per loca.* Quis enim cre- Matth. 24.
dat vulgarem quampiam famem his verbis fuisse prædictam? Nul-
lum tunc erit vulgare malum, nullus vulgaris terror, omnia inusita-
ta, & insolita, & mirum in modum perterrentia. Quod cum ita sit,
non est dubium reconditum aliquem sensum in his verbis latere, ne-
que posse ea ita intelligi vt sonant, eumque nunc Historicum sensum
haberi, ac dici debere, qui mysticus in aliis videretur.] Fortasse ergo
ita locus explicabitur, famem quidem hic prædici, at non corporis
quæ nihil ad hæreses pertinet, sed famem (vt legimus in cap. 8. Ha-
mos) & penuriam verbi Dei. Sicut enim Chœnix, aut Bilibris erat

cibus diurnus homini idoneus, ita Denarius merces est laboris diurni, vt videmus in parabola vineæ Matt. 20. Ait ergo, totam diei mercedem pani eiusdem diei emendo necessariam fore. † Triticum cibus est hominum, hordeo non vtuntur, nisi cum tritici magna penuria est. Ideo in tritico doctrina elegans, & mysteriorum scripturæ explicatio designatur, quæ hæreticis omnia turbantibus rara erit, & quasi ad mensuram dabitur iis, qui in vinea Domini, idest, in cultura virtutum, laborauerint, pro mercede sui laboris, non quidem quasi ex iustitia debita, sed quasi ex Dei misericordia, & benignitate concessa. Ac si dicat: Quidquid laborauerit, necessarium erit, vt Deus laborem illum inspiciens, misericorditer eum à fame illa liberet. De hoc tritico, & de hac mensura dictum est Luc 12: *Quis putas est fidelis dispensator, & prudens, quem constituit Dominus supra familiam suam, vt det illis in tempore tritici mensuram?* In hordeo, quod magis iumentorum cibus est, indicatur rudis, & aperta intelligentia doctrinæ eius, quæ ad salutem necessaria est & cuius multò maior copia esse solet quàm altioris, & reconditioris eruditionis. Hæc est illorum iumentorum cibus, de quibus dictum est: *Homines, & iumenta saluabis Domine*, idest, ignorantium, & vulgarium hominum. Hæc quoque dabitur laborantibus in opere virtutum, & ab hæreticorum turpitudine recedentibus. Sed tanta eius erit penuria, vt tres chœnices denario veneant, id est, eodem pretio, quo Chœnix tritici, & quo priùs multò plures Chœnices venibant. Tres autem dixit potiùs quàm plures, vt ratio hordei ad triticum seruaretur, duplum enim, aut triplum solet esse pretium tritici ad pretium hordei. † Significat autem hæreticos tam vehementer aduersùs sanam doctrinam esse pugnaturos, vt rari sint inter Christianos veritatis magistri, non solùm altiorum mysteriorum, sed etiam humiliorum, & ad salutem necessariorum, vt in hæresi Ariana contigit, cum rarissimi erant, qui non essent veneno illius infecti. Et qui veram doctrinam accepturi, & conseruaturi sunt, illi erunt, qui vitæ puritatem iuxta Euangelij formam tenebunt, & hæreticorum scelera, & turpitudines execrabuntur. Chœnix tritici vni dabitur, vnius enim cibus est Chœnix, id est, rara erit, & paucissimis dabitur huiusmodi exactissima veritatis cognitio, qualis in magistris esse solet. Tres Chœnices non vni dantur, sed vni, & eius familiæ, vt singulis diuidat, prout licebit. Hordei maior copia erit, quàm tritici, & pluribus dabitur, sed non nisi denario dabitur, id est, laboranti, vt dictum est, in opere virtutum, & eius causa dabitur aliis, quibus ipse diuidet. Hieronymus in illud Am. 8: Emittam famem in terram: *Misit*, inquit, *Dominus famem in terram super eos, qui terrena sapiunt, quando propter peccata populi doctrina defecit in Ecclesiis.* Monentur ergo fideles vt diligenter mandata Dei custodiant, & in omnium virtutum studium, & opus incumbant, alioqui fore vt temporibus diris hæreticorum erroribus facile capiantur, iuxta quod à Paulo dictum est. 1. Tim. 1: *Habens fidem, & conscientiam*

Margin notes: 21 (beside "Triticum cibus"); Psal. 35. (beside "lorum iumentorum"); 22 (beside "Significat")

tiam bonam, quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt. Deinde
Ecclesiæ spes erigitur, vt quamuis multas hæreses exoriri videat, &
famem doctrinæ sanæ portendi, sciat non tantam fore, vt desint vn-
quam magistri, Catholicæ veritatis, eius præsertim, quæ necessaria
est ad salutem, iuxta Domini promissionem: *Et portæ inferi non præua-* Mat. 16.
lebunt aduersus eam.

23 *Et vinum, & oleum ne læseris.* † Tyconius Hom. 5. & Primasius: In Vers. 6.
vino sanguis Christi, in oleo vnctio Chrismatis intelligitur. Sed mi-
hi [quod etiam Andreæ Cæsariensi placuisse video] potiùs videtur
Iohannes alludere ad vinum, & oleum parabolæ Dominicæ, quam
retulit Lucas cap. 10. & quæ iam in ore omnium versabatur: *Et ap-
propians*, inquit, *alligauit vulnera eius infundens oleum, & vinum.* In quo
animarũ remedia à Christo relicta, & maximè sacramenta designan-
tur. Quoniam igitur etsi hæretici pacem Ecclesiæ turbaturi essent,
& doctrinam Euangelicam multis in regionibus deprauaturi, non
passurus erat Deus vt sacramenta tollerẽt, & cœlestia medicamenta
animarum: rectè vox auditur Dei Diabolo, qui equo nigro vehebа-
tur, interdicentis, ne vinum, & oleum læderet. Vidimus patrum
nostrorum memoria Lutherum, & posteà alios, qui vinum, & oleum,
lædere voluerunt, & sacramentis Ecclesiæ bellum atrocissimum in-
dixerunt, sed non est illis datum vt læderent, nec vnquam aliis dabi-
tur. Ex quo cernimus furentem rabiem hæreticorum, & eorum prin-
cipis Diaboli, non ampliùs posse lædere Ecclesiam, quàm concesse-
24 rit Deus. † Si quærimus cur ad huius sigilli apertionem tertium a-
nimal, id est, homo, Iohãnem vocet, ea causa est, quod hæretici cum
sint verè lupi rapaces, vt Dominus ait, veniunt ad nos in vestimentis
ouium, id est, mansuetudinem, & humanitatem simulant, homines vi-
deri volunt, cum sint immanissimæ feræ.

[Aut (vt ait Andreas) quia multi propter mentis imbecillita-
tem territi suppliciis impiorũ, aut certè fallaci hæreticorũ persua-
sione decepti à fide Christi recessuri erant, vt homines, quibus di-
ctum est: *Vos autem sicut homines moriemini, & sicut vnus de principibus* Psal. 81.
cadetis.] Eo etiam tempore videntur hæretici potissimùm furere cœ-
pisse, cùm Matthæus Euãgelium suum scripsit, anno videlicet, qua-
dragesimo primo Domini, vt autor est Eusebius in Chronicis, cùm
Apostoli per varias mundi regiones dispergebantur. Significatur er-
go Iohanni non defuturos vnquam hæreticos Diabolo instigante, &
quærente candorem Euangelicæ doctrinæ tenebris errorum suo-
rum obscurare, sed neque vnquam in Ecclesia defuturos veritatis
doctores. Ideo niger equus post rufum contra album exit, & vox
de medio animalium auditur.

Audiui vocem quarti animalis. Quartum animal est aquila, & ideo in Vers. 7.
huius sigilli apertione aliquid Iohanni indicandũ est, quod ad eum,
& ad eius Euangelium pertineat, vt in reliquis vidimus.

25 *Et ecce equus pallidus.* † Ioachim abbas, & eum secutus Cœlius Vers. 8.

Pannonius, existimant in equo pallido Agarenos significari. Et quãuis non satis explicant quid sit quod mors in equo pallido sedet, & eum sequitur Infernus, quomodo etiam illi interfecerint quatuor partes terræ gladio, & fame, morte, & bestijs terræ: pulchrè hæc expositio hærebat cum præcedentibus, vt post Christianorum persecutores, per quos Diabolus profectum Euangelij impedire nitebatur, post hæreticos, quorum opera ad idem vsus est, Agareni iungerentur, qui multas orbis prouincias occuparunt, & Christiani nominis capitales semper hostes fuerunt. Itaque facilè mihi eorum sententia probata esset, haberémque quomodo illa explicarem, quæ ipsi fere inexplicata reliquerunt. Sed hoc me vnum maximè mouet, quod si ita exponamus, nihil ad quartum animal hæc visio pertinet, sicut reliquas tres ad tria præcedentia animalia pertinere demonstrauimus, nec erat cur quartum animal potiùs ad hæc videnda Ioannem vocaret, quàm ad sequentium sigillorum apertionem, ad quam tamen à nullo iam animali vocatur. † Quare omnino hoc videtur esse intelligendum de calamitate aliqua insigni, quæ ante Iohannis mortem, aut paulò post Ecclesiæ aduenerit. Illam autem Agarenorum calamitatem quæ magnam Ecclesiæ partem deuastauit, in equo nigro significatam esse arbitror, nam Ecclesię vehementem tristitiam, & multis in locis magnam sanæ doctrinæ penuriam inuexit. Videntur ergo hæc omnia referenda ad tertiam persecutionem Christianorum, quam commouit Traianus, quæ fuit immanis, & in qua innumerabilis multitudo Christianorum occisa est, vt ex Plinio, & ex Eusebio ostendimus cap. 3. nu. 23. & 24. vt equus pallidus sint Traianus, & eius crudelitatis ministri, qui ferro, & fame, & bestiis Christianos occiderunt. Mortui siquidem pallent, & vulgare epitheton mortis est, Pallida, quod pallidos reddat. Illi etiam pallent, qui diuturnam famem pertulerunt. Vnde illud. 26

3. Aene.

--- Et pallida semper
Ora fame.

Pallidus itaque equus est, quòd pallorem ex morte, & fame inducat. Super eum sedet Mors, quæ per hos plurima Christianorum millia occidit, cui verè, & propriè potestas data est super quatuor partes terræ, idest, super Christianos vbique gentium degentes, & per orbem totum diffusos, sicut cap. 5. legimus: *Et ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum tentare habitantes in terra.* † Infernus autem sequitur equum pallidum, non deuoraturus quos ipse occideret, sed ipsum, qui occidebat, idest, Christianorum persecutores, qui imperatoris potentia freti impunè se putabant sęuire in Christianos, quasi nemo esset, qui eorum cædes curaret. [Victorinus: *Cum enim dicit: Et infernus sequitur eum, idest, expectat deuorationem animarum multarum impiarum.* Quare rectè Infernus equum insequitur, vt significetur non deseri à Deo, neque contemni Christianos, 27

vt

vt Gentiles putabant, sed æterna supplicia manere, ac sequi eorum violatores,& interfectores, quæ nullo modo effugere valeant, quãuis fortes, & potentes. Quod similiter de reliquis tyrannis, ac persecutoribus vsque ad finem sæculi futuris intelligendum est. Atque hoc illud ipsum est, quod paulò aliter dictum est ab Isaia. cap. 5: *Propterea dilatauit infernus animam suam, & aperuit os suum absque vllo termino, & descendent fortes eius, & populus eius, & sublimes, gloriosique eius ad eum.* Ponitur ergo Infernus post equum pallidum potius quàm post rufum, & nigrum, propter superbiam, & potentiam, & fortitudinem tyrannorum, & regum, qui neminem in terra timebant, nec putabant, sibi quidquam mali imminere, & quia tunc Christiani maximè videbantur & Deo & hominibus inuisi cum talia patiebantur. [Andreas Cæsariensis (quod etiam ab Aretha relatum est) hæc omnia refert ad infinitam penè stragem eorum, qui Christianos persequebantur Maximino imperatore, de qua multa scripsit Eusebius lib. 9. Hist. Eccl. cap. 8. quem idem Andreas testem citat. Sed præter quam quod ostendendum erat quinam esset equus pallidus, & quomodo ab equite secerneretur, sicut nos in his quatuor equis fecimus, quorsum quartum animal Iohanni dicit, *Veni, & vide*, cum illud post annos multos futurum esset, nec magis ad quartum animal pertineret, quàm reliqua, quę posteà prædicuntur? Quare sine dubio proximum est quod eum videre iubet.

Illud molestius, quod vbi nos legimus: *Et data est illi potestas super quatuor partes terræ interficere gladio, &c.* In Græco est, ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, id est, *Super quartam partem terræ*, subauditur enim μέρος, id est Partem. Atque ita habent emendatissimi quique Græcorũ codicum omnes, quos videre potui, & Andreas. & Arethas, & ex Latinis Primasius. Contra Latini tam typis excussi quàm manu scripti vetustissimi, constanter habent, *Super quatuor partes terræ*, Nec dubito quin noster Interpres, (qui & antiquissima, & castigatissima exemplaria sequi semper solet) legerit in suo εἰς τὰ τέτταρα τῆς γῆς, id est, *Super quatuor partes terræ*: nec enim potuit in apertissimorum verborum
28 versione labi. † Quod si quis Græcorum codicum, quos nunc habemus, lectionem sequi velit (quam ego minùs probabilem, ac minùs sequendam censeo) nec id nos à priori nostra explanatione dimouebit: dicemus enim quartam partem terræ interfectam fuisse in persecutione Traiani gladio, & fame, & morte, & bestijs, quia tot Christianorum millia in omnibus Romani imperij prouincijs cæsa sunt, vt si omnes simul numerarentur, quarta esset pars hominum qui in prouincijs illis degebãt. Quod minùs mirum videbitur, si ea in memoriam reuocemus, quæ de hac persecutione diximus ca. 3. n. 23. & 24. Aliter etiam interpretari possumus, idque mollius, & creditu facilius videbitur, datam esse illi potestatem *super quatuor partes terræ*, quia vrbes, in quibus Christiani per omnes prouincias dispersi habitabant, & in quibus persecutio grassata est, si in vnum

cati ſunt,pertinent,ab alio autem vocari non erat neceſſe, quia erat
per ſe ſatis alacer ad videndum,& ad audiendum. Occaſio huius vi-
ſionis fuit vt paulò antè diximus innumerabilis martyrum multitu-
do,quam ſub Traiano occidendam eſſe ſignificauit , quorum voces
audiuit:vt forti atque inuicto animo tam illo , quàm futuris tem-
poribus certarent Chriſtiani , & magnitudinem præmiorum con-
templantes,nullis tyrannorum tormentis cederent.

Hunc locum celebriorem reddidit beati patris Bernardi diſpu- Bernardi ſententia de animabus interfectorum ſubalterni.
tatio , qui Sermone ſecundo , tertio , & quarto , in Feſto omnium
Sanctorum , multa de illo dixit , exiſtimauitque Iohannem do-
cere animas Sanctorum futuras quidem in cœlo , & aſpectu huma-
nitatis Chriſti fruituras, ſed non tamen apertè Deum viſuras, ſicuti
eſt,donec corpora recipiant,& ſimul cum omnibus electis conſum-
31 mata felicitate potiantur. † Hoc ita ex verbis Apoſtoli colligit,ma-
ximè in Sermone 4. in quo pleniùs & explicatiùs loquitur. Iohan-
nes videt ſubtus altare Dei animas ſanctorũ martyrum , non vidit
ſuper altare,ſed ſubtus altare. Altare eſt corpus Domini Saluatoris.
Credo autem, inquit , *quod & ego ſuper hec ſenſum eius habeam , præſertim
cum audiam eum in Euangelio promittentem : Vbicumque fuerit corpus , ibi* Luc. 17.
congregabuntur,& aquilæ. Aquilæ congregatæ ad corpus D*omini ſunt animæ,
quæ ſub altari,id eſt,ſub Chriſti humanitate,nunc feliciter quieſcunt. Quæ po-
ſteà ſupra altare exaltabuntur viſione,& contemplatione* D*iuinitatis,quæ di-
gnitate præſtat humanitati.* Sermone tertio hoc probat ex eo , quod
precantur : *Vſquequo* D*omine ſanctus , & verus,non iudicas , & non vindi-
cas ſanguinem noſtrũ de ijs,qui habitant in terra?* Quod non ex cupiditate
vindictę dicũt,ſed ex deſiderio reſurrectionis,& glorificationis cor-
porum ſuorum. Deinde ſequitur: *Et data ſunt illis ſingulæ ſtolæ albæ , &
dictum eſt illis , vt requieſcerent adhuc tempus modicum , donec compleantur
32 conſerui eorum,& fratres eorum,qui interficiendi ſunt ſicut & illi.* † Accepe-
runt iam ſingulas ſtolas,ſed nõ veſtientur duplicibus, donec veſtia-
mur & nos, quomodo de patriarchis , & de prophetis ait Apoſto- Hebr. 11.
lus : D*eo melius aliquid prouidente pro nobis , vt non ſine nobis conſumma-
rentur.* Et ante hæc verba ait : *Neque enim præſtari decet integram beati-
tudinem,donec ſit homo integer, cui detur,nec perfectione donari Eccleſiam im-
perfectam,&c.*

Aduerſus hanc ſententiam [in qua olim fuerunt Tertullianus li-
bro 4. in Marcionem, poſtea Vigilantius , vt in libello contra eum
edito autor eſt Hieronymus,& Gręci:vt eſt in prima Seſſione Con-
cilij Florentini,& noſtra ætate Lutherus, & Caluinus:& in qua (niſi
attentè legantur,& accuratè explicentur: videbuntur fuiſſe Irenæus
ad calcem libr. quinti. Origenes Hom. ſeptima in Leuit. Hilarius in
Pſalm. conteſimum trigeſimum octauum Ambroſius libr. 2. de cain,
& Abel, cap. ſecundo. & in libro de Bono mortis , cap. decimo. &
multi alij ex veteribus Patribus :] hoc quidem loco diſputandum
non eſt , cùm iam hoc tempore hæretica declarata ſit ab Eccleſia,

in Extrauagante Benedicti vndecimi [cuius initium est, Benedictus Deus:] & in Concilio Florentino in literis vnionis in fine ipsius. De qua re eruditè disputauit Alfonsus Castrus lib. 3. Contra hæreses. V. Beatitudo, Hæresi. 6. [Vbi totam refert Extrauagantem, & noster Robertus Bellarminus in primo Tomo suarum Controuersiarum, Controuersia septima, in sex prioribus libri primi capitibus tanta copia, & eruditione, támque grauiter, & acutè de ea egit, vt & superiores vicerit, & posteà disputaturis omnem laudem præripuisse videatur.] Id tantùm dicendum est, quod loci huius expositio exigit, nequaquam ex verbis Iohannis confici posse quod Bernardus voluit, vt ex singulorum explanatione intelligetur.

Altare quodnā hoc sit.

† Sed id primò quæritur, quodnam sit hoc altare, sub quo Apo- 33
stolus animas vidit interfectorum. De quo inter autores magna dissensio est. Quidam Christum esse volunt, vt Haymo, Anselmus, & alij nónulli. Quibusdam magis placet similitudinem hic sumi ab altari thymiamatis, vt Victorino, Bedę, Primasio. Nec desunt, qui ad altare holocaustorum alludi putent, vt Arethas, quoniam in eo sacrificia immolabantur. Quod libentiùs dicerem, si Iohannes animas vidisset super altare, vbi hostiæ ponebantur: at vidit sub altari. Vt ergo hoc quantùm licebit, explicemus, sciamus antiquissimam esse fidelium cósuetudinem, vt corpora martyrum in Ecclesijs, quas illis dicabant, aut in alijs sub altari sepelirentur, vt hodie videmus in reliquijs Apostolorū Petri, & Pauli, Philippi, & Iacobi, Simonis, & Iudæ, Matthiæ, & Sebastiani, & aliorum martyrum, atque sanctorum, tam Romæ, quàm alijs in vrbibus. Quod si tunc fortè nulla erat Ecclesia, certè cum primùm licebat, sub altari reliquias collocabāt. Vnde factum est vt ad altarium cósecrationem semper reliquię sanctorum adhibeantur, vt videre licet in Pontificali Romano. † Paran- 34
tur enim priùs reliquiæ, & deferuntur ad altare, in quo est factum sepulchrum ad reliquias custodiendas, & pontifex pollice chrismate intincto cruce signat quatuor angulos sepulchri, dicens: *Consecretur, & sanctificetur hoc sepulchrum in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, Pax huic domui.* Inde etiam accedentes ad altare veteri Ecclesiæ consuetudine dicimus: *Oramus te Domine per merita sanctorum tuorum, quorum reliquiæ hic sunt, &c.* † Huius consuetudinis me- 35
minit Hieronymus aduersus Vigilantiū, ironicè in eum loquens. Malè facit ergo Romanus episcopus, qui super mortuorum hominum Petri, & Pauli, secundùm nos, ossa veneranda, secundùm te, vilem puluisculum, offert Domino sacrificia, & tumulos eorum Christi arbitratur altaria. Sub altari igitur videt (vt apparet) Ioannes animas martyrum, quoniam ibi erant eorum corpora clamantia, & vindictam à Deo petentia, quomodò paulò post exponemus. Ita intellexit Augustinus Sermone vndecimo de Sanctis, vbi hæc ipsa verba Apocalypsis exponens ait: *Rectè sub altari iustorum animæ requiescunt, quia super altare corpus Domini offertur. Nec immeritò illic iusti vindi-*

Corpora martyrum sub altaribus sepeliebantur.

Etam

*ctam sanguinis postulant, vbi etiam pro peccatoribus Christi sanguis effun-
ditur. Conuenienter igitur, & quasi pro quodam consortio, ibi martyribus se-
pultura decreta est, vbi mors Domini quotidie celebratur. Non imme-
ritò, inquam, consortio quodam illic occisis tumulus constituitur, vbi occi-
sionis Dominicæ membra ponuntur, vt quos cum Christo vnius passionis causa*
36 *deuinxerat, vnius etiam loci religio copularet, &c.* † Pontifex etiam, vbi
reliquias in sepulchro altaris collocauit, cum clericis canit, vt est in
Pontificali: *Sub altare Dei sedes accepistis, intercedite pro nobis ad Domi-
num Iesum Christum.* [Ab hoc altari Apostolus Metaphoram desu-
mit,] vt quoniam in terra martyrum corpora sub altari requies-
cunt, inde locus in cœlo designatus martyrum animabus vt in eo
quiescant, eodem nomine appelletur, etsi sub nullo altari sit. Quem-
admodum cubile solet appellari requies beatorum à cubili corpo-
rum ducta similitudine, vt Psalm. 149: *Exultabunt sancti in gloria lata-
buntur in cubilibus suis.* Et sinus Abrahæ interdum à sanctis patribus
dicitur locus, in quo nunc sancti quiescunt in cœlo, quoniam ante
mortem Christi ita dicebatur Limbus, in quo purgatæ animæ ma-
nebant. Et fortasse ad hoc potiùs respicit quod pontificem canere
diximus collocatis reliquijs in altari, ait enim statim: *Exultabunt san-*
37 *cti in gloria.* Ita etiam intellexisse videtur Hieronymus, qui in illud
Isai. 6: *Et volauit ad me vnus de Seraphim, & in manu eius calculus, quem
forcipe tulerat de altari.* ait: *Quod autem altare, sub quo animæ martyrum
sunt, videatur in cœlo & Iohannes in Apocalypsi loquitur, &c.* [Nec dubi-
tare licet altare hoc in cœlo esse, quoniam de his ipsis, quibus datæ
sunt stolæ albæ, posteà idem Apostolus ait capit. 7: *Stantes ante thro-
num, & in conspectu Agni amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum.*
Et posteà: *Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna, & lauerunt stolas
suas, & dealbauerunt eas in sanguine Agni.* Ideo sunt ante thronum Dei,
& seruiunt ei die ac nocte in templo eius, & qui sedet in throno, ha-
bitabit super illos.] Quare cùm Apostolus ait: *Et clamabant voce ma-
gna dicentes, &c.* Pro quo non est in Græco λέγουσαι, vt ad animas re-
feratur, sed λέγοντες, interfectos ipsos dicere intelligimus, dixit
enim: *Vidi subtus altare animas interfectorum.* Aliena ergo est Bernardi
interpretatio altare esse corpus Christi & sub altari esse animas,
quia non nisi humanitatem vident. Nam si quid cogeret altare ita
interpretari, in promptu erat dicere, animas esse sub altari, quia sub
Christi pedibus sunt, id est, beatitudinem habent longè illius
beatitudine inferiorem. [Ad eius rationem mox respondebimus nu-
38 mer. 46.] † Illud etiam non est prætermittendum, quosdam codi-
ces olim habuisse: *Vidi subtus altare Dei*, ita enim legit Primasius, &
Augustinus Serm. 11. de sanctis citat: *Vidi sub ara Dei animas occisorum*,
& Gregorius in Psal. 4. pœnitentiæ: *Vidi sub altari Dei*. Ita etiam ci-
tant passim scriptores, & ita habent verba Pontificalis, quæ supra re-
tulimus. Sed neque in codicibus Græcis legitur, *Dei*, nec apud An-
dream, aut apud Aretham, nec in Latinis codicibus, neq; apud Gre-

T 3 gorium

gorium. 2.Mor. cap. 5. quare non est cur addendum censeatur, præsertim cùm nihil faciat ad sensum.

Vers. 9. *Propter verbum Dei.* Quia publicè, & intrepidè Christum confitebantur, διὰ τὸν λόγον, vt capit. 1: *Qui testimonium perhibuit verbo Dei.*

Vers. 9. Habere testimonium. *Et propter testimonium, quod habebant.* Aliud est testimonium reddere, quod est confitentium Christum, aliud, testimonium habere, quod est eorum, de quibus alij testimonium reddunt. 1. Tim. 3. *Oportet autem & illum testimonium habere bonum ab ijs, qui foris sunt.* Et capite quinto: *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor, in operibus bonis testimonium habens.* † Sensus ergo est. Propterea 39
quod omnes testabantur eos esse Christianos: [quo nomine infidelibus inuisi erant.] Apocal. 12: *Et iratus est draco in mulierem & abijt facere prælium cum reliquis de semine eius, qui custodiunt mandata* Dei, *& habent testimonium Iesu Christi.* Dicitur etiam habere testimonium Iesu is, qui habet in se aliquid quo palam testatur Iesum esse filium Dei, & redemptorem, ac Dominum omnium, vt qui fidem habet, qui Baptismum suscepit. Apoc. 19: *Conseruus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu. Deum adora.* Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ, Id est, Quicunque habent spiritum prophetiæ, habent in se testimonium Iesu, quoniam prophetia nunc non datur nisi credentibus in Iesum, vt de eo testimonium reddant. Quare cum dixit: *Et fratrum tuorum habentium testimonium Iesu*, perinde est ac si diceret: Et fratrum tuorum, qui simile tecum testimonium habent, id est, prophetę sunt, vt tu. Ideo cap. 22. dixit: *Conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum prophetarum.* Ideo etiam addidit ca. 19: *Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ.* Denique omnes, qui iuxta præscriptum legis Dei viuunt, habent testimonium Iesu: atque ideo ait continuò cap. 22: *Et eorum, qui seruant verba libri huius.* Et quod citauimus ex ca. 12: *Qui custodiunt mandata* Dei, *& habent testimonium Iesu Christi.* Atque hic posterior sensus aliquantò mihi aptior videtur.

Vers. 10. Magnus clamor. *Et clamabant voce magna.* † Gregorius 2. Mor. ca. 6. hunc locum ex- 40
ponens ait: *Magnus quippe earum clamor magnum est desiderium. Tantò enim quisque minus clamat, quantò minus desiderat, & tantò maiorem vocem in aures incircumscripti spiritus exprimit, quantò se in eius desiderium plenius fundit. Animarum igitur verba ipsa sunt desideria. Nam si desiderium sermo non esset, Propheta non diceret: Desiderium cordis eorum audiuit auris tua, &c.* (Psal. 9) Causa huius rei est, quod vt homines clamore magno solent excitari ad concedendum quod petitur, sicut aiunt Apostoli Matth. 15: *Dimitte eam, quia clamat post nos:* ita Deus magno desiderio exoratur. Hinc Exo. 14. cum nullum verbum Mosis audiatur, scriptum est: *Dixitque Dominus ad Moysem: Quid clamas ad me?*

Vers. 10. *Vsque quò Domine sanctus, & verus.* Noster interpres casus ita reliquit, vt erant in Gręco, vt solet sæpè. In Græco autem Vocatiui sunt more Atticorum, qui eos similes Nominatiuis faciunt, Quale est il-

lud

lud quod Græcis verbis Ecclesia canit in Parasceue Paschæ, ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρὸς ἅγιος ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς. Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis miserere nostri. Possunt etiam Græca ita verti: *Vsquequo tu, qui Dominus es, & Sanctus, & verus, &c.* Vel, vt vertit

41 Erasmus. Vsquequo Domine, qui sanctus es, & verus. † Quid sit Sanctus, & verus diximus, cap. 3. numer. 15. Sunt autem aptissima, ad id quod nunc agunt, epitheta. Quasi dicant: Tu, qui autor es, & amator sanctitatis, & impietatẽ execraris, tu qui constans es, & verax in promissis tuis, & multa sanctis tuis promisisti, quomodò pateris exultare tyrannos, & sanctorum persecutores? Cur non iustitiæ tuæ pœnas debitas dant?

Non iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum. Cur tot scelera ad iudicium tuum non vocas, vt eorum autores seuerissimè punias, & tot cædes nostras vindices? Sed quæritur, quomodò nunc sancti vindictam de interfectoribus suis petant, quos amare, vt proximos, debebant, & quos amarunt, ac pro illis in ipsis etiam cruciatibus sæpe orauerunt? absit enim vt facti sint vita feliciore crudeles. Quæstio facilè solueretur, si in animabus martyrum clamantibus, martyres ipsos intelligamus, clamare enim dicerentur martyres occisi, quia ipsa eorum corpora cruore conspersa, & grauissimis cruciatibus affecta vltionem à Deo petunt de impijs interfectoribus. Sicut dictum est Genes. 4: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Et capit. 18: *Clamor Sodomorum, & Gomorræorum multiplicatus est, & peccatum eorum aggrauatum est nimis. Descendam & videbo vtrum clamorem, qui venit ad me, opere compleuerint.* Tyconius Hom. 6: *Et licet animæ Sanctorum in paradiso sint, tamen quia sanguis Sanctorum super terram funditur, sub ara clamare dicuntur, sicut illud est: Sanguis fratris tui clamat ad*

Vers. 10. Sancti quomodò vindictam petant.

42 *me de terra.* † Si autem animas propriè accipiamus, vt verè accipiendæ sunt clamare martyres dicamus, quia ipsorum animæ clamant: Augustinus eadem quæstione proposita ita respondet Serm. 59. de Tempore, & libr. 1. de Serm. Domini in monte, ca. 45. martyres nequaquam contra homines petere, sed contra regnum peccati, quo regnante tanta perpessi sunt, optaréque vt euertatur hoc regnum peccati. Ad cuius euersionem nititur Apostolus dicens: *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore. Destruitur autem,* inquit, *& euertitur peccati regnum partim correctione hominum, vt caro spiritui subijciatur, partim deprauatione perseuerantium in peccato, vt ita ordinentur, vt iustis cum Christo regnantibus molesti esse non possint, &c.* Quo in loco vitiosè legitur, *Deprauatione*, etiam in nouis codicibus à Christophoro Plantino excusis pro *Damnatione*, vt legitur libr. 1. de Ser. Domini. ca. 45. Sermone vero. 11. de Sanctis, respondet sanctos in conspectu creatoris sui consistentes, & voluntatem eius videntes hoc petere, quod Dominũ vident velle. Deinde ait: *Petunt autem vindictam de inimicis duobus modis, & hoc causa caritatis: vt scilicet qui ad vitã æternã prædestinati sunt, cõuertantur à malo ad bonũ: qui verò præsciẽte Deo dãnandi sunt,*

Rom. 6.

moriantur: & peccare desistant vt per hoc minorem pœnam in inferno habeant, vbi vnusquisque secundum qualitatem operum sustinebit magnitudinem pœnarum. Petunt autem de reprobis vindictam, quia optant venire diem extremi iudicij, & resurrectionem suorum corporum præstolantur, &c. † Hoc autem illud idem est, quod Serm. 59. de Tempore dixit, petere eos vt 43
euertatur regnum peccati, quod extremi iudicij tempore fiet, cùm
Psa. 109. plenè illud implebitur: *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Similiter ad eamdem quæstionem respódet Gregorius. 2. Mor. ca. 6. *Quid est enim*, inquit, *animas vindictæ petitionem dicere, nisi diem extremum iudicij, & resurrectionem extinctorum corporum desiderare?* Et paulò post: *Quomodo dicuntur vindictam desiderare, quas & voluntatem Dei certum est, & ea, quæ futura sunt, non ignorare? Sed in ipso positæ ab eo aliquid petere dicuntur, non quòd quidquam desiderent, quod ab eius voluntate, quem cernunt, discordat: sed quò Deo mente ardentius inhærent, eò etiam de ipso accipiunt vt ab ipso petant quod eum facere velle nouerunt. Discordarent ergo à voluntate conditoris, si quæ eum velle vident, non peterent, &c.* † Eadem est 44
responsio Primasij, Bedę, & Ambrosij, petere sanctos diem iudicij, vt veniat, quo sciunt & malos esse puniendos, & se immortalia corpora esse accepturos, docéntque hanc vindictæ petitionem minimè aduersari caritati, quandoquidem qui iubemur orare pro persequentibus, & calũniantibus nos, in eodẽ Domini sermone iubemur etiam
Matt. 6. dicere: *Adueniat regnum tuum.* Anselmus, & Haymo autore non indicato verba Augustini retulerunt ex Sermone. 11. de Sanctis. Et verum esse quod hi patres dicunt, ex verbis sequentibus intelligitur: *Et dictum est illis, vt requiescerent adhuc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, &c.* ac si diceretur tunc etiam faciendum esse quod petunt, vt euertatur regnum peccati, & mali puniantur. Verùm hoc illis addere possumus, & ita licet respondere quæstioni. Alia ratio est de iustis in hac vita certantibus, alia de iis, qui iam cum Christo re-
Matt. 5. gnant coronati. In hac vita audiunt: *Diligite inimicos vestros, benefacite iis, qui oderunt vos, orate pro persequentibus, & calumniantibus vos*, vt & ita ab odio longissimè arceantur, & se ipsos in re difficillima vincant, coronámque sibi gloriosissimam comparent. † At beatis qui nec o- 45
dio affici possunt, neq; à Dei voluntate declinare vllo modo queunt, [nihil de inimicorũ dilectione pręcipitur:] sed rectè optare possunt, & petere vt inimici, & impij puniantur, nisi pœnitentiam egerint, quoniam id Deo gratum esse vident. Atque ideo nullo modo reprehenduntur quasi contra caritatem petentes, aut eis, quod petunt denegatur, sed tantùm differtur donec impleatur numerus electorum, vt statim exponemus. Nec mirum est hoc beatis licere, cum liceat etiam in hac vita iustis similiter optare, & petere, [si viscera caritatis induant, & omnem inimicitiæ, ac maleuolentiæ sensum deponant, instar beatorum,] vt explicat S. Tho. 2. 2. Q. 25. A. 6. ad. 3.
Vers. 11. *Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ.* Cætera, quæ hactenus exposuimus, satis constitit nullo modo fauere sententiæ Bernardi, hæc autem vel
maximè

maximè aduersantur, quoniam omniũ consensu stola alba, quæ nunc singulis datur, est gloria animæ. August. sermon. 11. de Sanctis: *Per stolas albas debemus intelligere mercedem Baptismi, præmium martyrij, mercedem æternorum, & gaudium cælestis patriæ. Habent ergo ante resurrectionem sancti singulas stolas, quia in sola anima adhuc æternis beatitudinibus perfruuntur: postea ante accepturi sunt binas, quando receptis corporibus immutabiles erunt in anima, & incorruptibiles in corpore.* De hoc Isaias: *In terra sua duplicia possidebũt, &c.* Gregorius in expositione 4. Psal. Pœnitentialis in illud: *Auditui meo dabis gaudium.* Eadem Isaiæ verba refert, & ait: *Quid namque est singulas illis stolas albas tribuere, nisi animabus eorum beatitudinis æternæ immortalitatem conferre? Quid vero est, donec electorum numerus impleatur requiescere, nisi futuræ resurrectionis gloriam expectare? In qua nimirum iterum singulas stolas albas accipient, quia immortalia, & incorruptibilia corporum suorum vestimenta sument.* Horum Patrũ non solum sequuntur sensum, sed verba ferè vsurpãt, Beda, Ambrosius, Haymo, Ansbertus. Ita & Anselmus exponit. Porrò stola apud Latinos propriè matronarum vestis est ad talos vsque demissa: apud Græcos verò etiam est virorum. Fatemur igitur libenter Bernardo sanctos non esse induẽdos duplicibus donec veniat resurrectio omnium, antequam corpora non recipient: nec dandam esse integram beatitudinẽ, id est, animæ simul, & corporis, nisi integro homini, & perfectæ Ecclesiæ: Verùm, hinc nullo modo colligi potest non accipere eos beatitudinem animæ antè resurrectionem. [Atque hunc in modum sunt verba Patrum interpretanda, qui negare videbantur animas sanctorum ante diem iudicij visione Dei frui. Idque ex illorum dictis alijs in locis intelligi potest: quod quoniã nec huius loci est, & a nostro Bellarmino diligentissimè factum est in eodem libro primo Controuersiæ septimæ, cap. 3. 4. & 5. nobis satis erit digitum, vt aiunt, ad fontes intendisse.]

Stolæ albæ.

Isaiæ 61.

Stola.

Vers. 11.

47 *Et dictum est illis vt requiescerent tempus adhuc modicum.* † Augustinus ser. 11. de Sanctis: *Dictio ista inspiratio est Diuina, qua mentibus eorum desiderantibus diem iudicij immittitur eis patientia, vt patienter ferant omnia, expectantes numerum illorum, qui similiter interficiendi sunt pro Christo cum eis postmodum regnaturi, vt qui acceperant recipere sua corpora, gaudeant ex numero colligendorum fratrum. Tali modo loquitur Deus omnipotens sanctis, veluti quilibet paterfamilias habens multos pueros, singulisque die ab agro reuertentibus, & rogantibus, vt cibum sibi tribuat, respondet: Refectio quidem vestra parata est, sed expectate fratres vestros, vt cum in vnum positi fueritis, omnes in commune comedatis, &c.* In his verbis quod ait Augustinus: Immittitur virtus patiẽtiæ, nihil aliud est, quã iubetur patienter expectare: nã, etsi optabãt malos puniri, cõtinuo Deo iubẽti acquiescũt.

48 † Sed quæritur quid ad petitionem martyrum faciat hæc responsio, siquidem illi neque de die iudicij quidquam dixerant, nec diem illum expectari opus erat, quia vltionem tãtum petunt de iis, à quibus ipsi occisi sunt, nõ de illis, à quibus alij postea erant occidendi,

An hæc responsio satisfaciat petitioni martyrum.

qui satis puniri poterant fame,& ferro,& incēdio, ac denique damnatione perpetua animarum. Respōdeo, sanè his pœnis sanguinem martyrū non satis vindicari: oportet enim vt eorū tortores maxima, eadémque publica, atque perpetua ignominia notentur,& vt membra ipsa, quæ martyres excarnificarūt, sempiternis ignibus cruciāda tradantur. Vindictæ etiam pars est, vt martyrum corpora, in quæ illi crudeliter,& ignominiosè sæuierūt, immortalia videāt,& ipso sole fulgentiora, quò magis cruciētur. Hæc autem, antequam compleatur numerus electorū, fieri non possunt. Itaq; temporalibus calamitatibus,& damnatione animarum paulatim puniri incipiunt, sed integrum,& perfectum supplicium in vltimum iudicij diem corā vniuersa angelorū, & hominum multitudine sumēdum reseruatur. Verum obiiciet adhuc quispiam, saltem non rectè, & propriè responsum esse martyribus. † Videbatur enim respōdendum: Fiet quidem 49
quod petitis, sed antè iudicij diem non fiet, quo tam vos, quàm occisores vestri resurgetis, & vos gloriosa vestra corpora recipietis, illi suis receptis flammis tradentur æternis. Quorsum igitur respondetur: *Donec compleantur conserui eorum,& fratres eorū, qui interficiendi sunt, sicut & illi?* Respondeo, martyres, etsi de suis tantum persecutoribus loqui videātur, de omnibus tamen sanctorum persecutoribus loqui: neque enim vindictæ suæ cupiditate incensi hoc petunt, sed optantes euerti regnū peccati, vt ex Augustino diximus, & Deum in omnibus regnare, ac neminem relinqui, qui pietati aduersetur, & religiosam vitam impediat. Quare eleganter illis responsum est, *vt requiescerent tempus adhuc modicum*, id est, vt paululùm expectarent, semper enim in Scriptura parum dicitur quod vsque ad diem iudicij superest, quoniam post illum superest æternitas. Nec dictum est, vt quiescerent vsque ad diem iudicij, sed magis propriè, donec expleatur numerus futurorum martyrum, qui certè, si regnū peccati euerteretur,& impij penitus extinguerentur, nulli essent: quis enim martyres cruciaret,& occideret?. † Verùm, mali nō solum propter mar- 50
tyres tolerantur, sed etiam propter ceteros electos, sicut ait Augustinus in Psal. 54. ad initium: *Ne putetis gratis malos esse in hoc mundo,& nihil boni de illis agere Deum. Omnis malus aut ideò viuit vt corrigatur, aut ideò viuit, vt per illum bonus exerceatur.* Quare satis aptè intelligere possumus, cum dicitur: *Donec compleantur conserui eorum,* reliquos electos significari, qui martyres futuri non sunt, in fratribus autem occidendis, martyres.

Vers. 12. *Et ecce terræ motus magnus factus est.* Arethas auctor est plurimos Græcorum expositorum sensisse hæc, quæ in sexto sigillo apparent ad tēpora Antichristi pertinere. Idem Latinis visum est. Victorinus: *Factus est terræ motus magnus, ipsa est persecutio nouissima.* Eadē verba sunt apud Tyconium Hom. 5.& 6. apud Primasium, Bedam,& Ansbertū, & Haymonem. [Andreas Cæsariēsis: *Et hæc quidam de obsidione Vespasiani acceperunt omnia, singula eorum, quæ dicta sunt tropologicè explicantes.*

Nobis

Nobis autem videtur transitum hic factam esse a persecutionum temporibus ad tempus aduentus Antichristi, &c.] Res fiet plana, & perspicua ex aliis Scripturæ locis, ad quos in toto hoc sexto sigillo alludit Ioannes, tum etiam ex toto cap. 7. Ex quibus omnibus manifestè conuincentur nonnulli scriptores, qui ad alia hęc retulerunt, vt Ambrosius, qui de excidio Ierosolymitano interpretatus est, quod iam euenerat cum hæc Ioãnes scribebat, & Arethas, qui de passione Christi, & de eius terræmotu interpretatur, & Lyranus, qui verba fieri putat de
51 persecutione Diocletiani imperatoris. † Sed cur nunc a persecutione Traiani subitò ad nouissima tempora, & eorum signa transit? Respondeo, in illa Traiani persecutione futurorum etiam tyrannorum persecutiones Ioanni fuisse indicatas. A quibus non sine causa transit ad vltima tempora, vt sicut gloria, quæ martyres manebat, ostēsa est, ita nunc supplicia tyrannorum, & persecutorum, quę in futurum tempus dilata fuerant, ex parte ostenderentur. Terræmotum autem quidam Methaphoricè accipere videntur pro commotione magna, & persecutione, quæ tunc futura est, vt Victorinus, Beda, Haymo, & alij, sed propriè intelligi malim: semper enim proprietas verborum tenenda est, cùm aliud aperta ratio non suadet. [Si hæc ergò, & quę sequuntur in hoc libro, rectè intelligere volumus, hoc nobis persuadeamus, Ioannem quasi commentarium quēdam scribere signorum extremi temporis, quæ Dominus breuiter perstrinxit in Euangeliis, & suis coloribus depingere, quę ille adumbrauit, vt initio admonuimus in argumento huius libri.] Nouissimorum ergò tēporum signa Dominus docuit Matth. 24: *Et erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca. Hæc autem omnia initia sunt dolorum.* Et quoniam eadem verba sunt apud Marc. c. 13. & apud Lucam, ca. 21. neq; vnquam de vniuersæ terræmotu Dominus locutus est, magnum terræmotum ab Apostolo dici arbitror eum, quo multæ regiones commouebuntur, qui fortasse simul fiet, & diuturnior solito erit: præsertim cum sit apud Lucam: *Et terræmotus magni erunt per loca.*

52 *Et sol factus est niger tanquam saccus cilicinus.* † Hoc Dominus exposuit Matth. 24: *Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum.* Et antè hoc scripserat Ioël cap. 2: *Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis.* Hoc ergò est quod nunc ait: *Et sol factus est niger*, id est, obscurus, & tenebrosus densitate nigrarum nubium eum penitus obscurante, tāquā saccus cilicinus ex nigris setis contextus. Significabit autem sol obscuratus finiri gaudium, & lucem, id est, prosperitatem malorum. [Andreas: *Nigror solis, & obscuritas, atque sanguineus lunæ color obscuritatem indicat ijs, qui ab ira Diuina comprehensi sunt.* Ita & beatus Cyrillus accepit.] Vers. 12.

Et luna tota facta est sicut sanguis. Ita enim esse solet cum defectu luminis solis obscuratur. Indicat color sanguineus mortem, & supplicia impiorum. Vers. 12.

Vers. 13. *Et stellæ de cœlo ceciderunt.* In Græco est: *Et stellæ cœli ceciderunt.*
Stellæ cadẽtes. Certè Tyconius Homil. 5 & 6. & Primasius legunt: *Stellæ de cœlo ceciderunt,* quamuis ad sensum parum refert. Hoc idem inter alia signa ponitur Matth. 24: *Et stellæ cadent de cœlo.* Isaię etiam 34. apertè prędictum est, & ad vtrumque sine dubio Apostolus alludit: *Complicabuntur* (inquit) *sicut liber cœli, & omnis militia eorum defluet,* (id est, omnes stellæ,) *sicut defluit folium de vinea, & de ficu.* † Non quod stellæ casuræ 53
sint, quod fieri nõ potest, sed quòd nubibus obscurato cœlo abscondẽtur stellę, & exhalationes ignitę stellis similes emittentur in terrã, ita vt hominib. stellę ipsę decidere videãtur. Tale est Ouidianũ illud:

2. Meta.

Ad Phaeton rutilos flamma populante capillos,
Voluitur in præceps, longóque per aera tractu
Fertur, vt interdum de cœlo stella sereno,
Etsi non cecidit, potuit cecidisse videri.

Tale etiam est, quod de eodem tempore legimus Sap. 5: *Ibunt directè emissiones fulgurum, & tamquam a bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient.*

Sicut ficus emittit grossos suos. Grossos vocant Latini ficus immaturas, quę cũ terrenæ sint, facillimè venti vi decutiuntur in terram. Eadem ferè similitudine vsus est Isaias: *Sicut defluit folium de vinea, & de ficu:* & vtraq; magna multitudo significatur, quẽadmodũ apud Virg.

Vers. 13. Isaiæ 34. 6. Æne.

Quam multa in syluis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia. --- ---

Vers. 14. *Et cœlum recessit, sicut liber inuolutus.* Id est, † Videri desiit obscu- 54
ritate, & densitate nubium aspectum impediente. Explicat id similitudine libri, qui cum euoluitur, & expanditur, quidquid in eo scriptum est legitur, si autem inuoluitur, nihil legi potest. Ita stellæ, quæ quasi literæ cœli erant, ex eísque temporum, & mutationum indicia capiebantur, nequaquam apparebunt. Alludit ad verba Isaiæ, capite 34. idem significantia: *Et complicabuntur sicut liber cœli.* Vtrumq́ue rectè intelligitur ex iis, quæ de libris veterum diximus, cap. 5. num. 5.

Vers. 14. *Et omnis mons, & insulæ de locis suis motæ sunt.* Alterũ nunc terræmotum, eundémque maximum, pronunciat in insulis, & montibus. Maritima loca, & eminentiora multò crebriùs terræmotibus quatiuntur. Ita insulæ tum maximè mouebuntur, & montes. Plinius lib. 2. c. 80: *Maritima autem maximè quatiuntur. Nec montosa tali malo carent. Exploratum est mihi Alpes, Apenninúmque sæpiùs tremuisse, &c.* Ne quis autem fieri non posse putet, vt insulæ, & montes è locis suis moueantur, atque adeò hæc methaphoricè accipiat, vt multi faciunt, verba eiusdem auctoris referã in eodẽ lib. c. 73: † *Factum est semel (quod equidẽ* 55
in Hetrusca disciplina voluminibus inueni) ingens terrarũ portentum Lucio Marco, Sexto Iulio Coss. in agro Mutinẽsi. Namq. montes duo inter se concurrerunt crepitu maximò assultantes, recedentesq; inter eos flãma fumoq; in cœlũ exeunte interdiu, spectante è via AEmilia magna equitum Romanorum, familiarumque

liarumque & viatorum multitudine. Eo concursu villæ omnes elisæ, animalia permulta, quæ intra fuerant, exanimata sunt, anno ante Sociale bellum, quod haud scio an funestius ipsi terræ Italiæ fuerit, quam ciuilia. Eandem rem eisdem verbis narrauit Iulius Obsequens in libro de Prodigiis, c. 116. Addit mox Plinius: *Non minus mirum ostentum & nostra cognouit ætas, anno Neronis principis supremo, sicut in rebus eius exposuimus, pratis, oleisque intercedente via publica in contrarias sedes trãsgressis in agro Marrucino, prædiis Vettij Marcelli equitis Romani res Neronis procurantis.* Idē c. 95. multas insulas docet semper fluctuare, & in varia loca agi. Et Ouidius ait.

- - Tempusque fuit quo nauit in vndis, 15. Metam.
Nunc sedet Ortygie. Timuit concursibus Argo.
Vndarum sparsas Symplegadas elisarum.
Quæ nunc immotæ perstant, ventisque resistunt.

Nihil igitur mirum, si cum multò maiora prodigia videri oportet, montes quoque, & insulæ moueantur: præsertim cum nec recentia desint exempla. In ea enim Angliæ parte, quæ propior est antiquæ Britanniæ, circa annum a Christi natali 1575. terra ita mota est vehementer, vt collis è suo loco in planitiem, quæ alterius domini erat, pulsus fuerit, & planities locum, in quo collis erat ante, occuparit. Anno etiam 1586. mense Aprili, iuxta Barum amnem in Hybernia, arbores nonnullæ terræ motu è suis locis in alium haud ita procul emotæ sunt, in quo erant spinæ: vicissimq́ue spinæ in pristinum arborum locum translatæ. Quæ duo indigenarum omnium testimonio cognita, vulgatáque sunt.]

56 *Et reges terræ, & principes.* † Omnes hominum potentium conditiones, quæ potissimùm pios persecutæ sunt, tũc ex iis, quæ videbunt, grauiora formidantes optabunt montium, & petrarum ruina opprimi. Tribunos autem vocat, qui χιλίαρχοι dicũtur, id est, qui mille præsunt militibus. Tales erant apud Romanos tribuni, qui militum dicebantur: nam legio Romana sena militum milia habebat, interdum etiam plures, vt autor est Vegetius lib. 2. de Re militari, cap. 2. In vna autem legione decem erant cohortes, sed prima cohors reliquas & numero militum, & dignitate præcedebat. Habebat autem pedites mille centum quinque, equites loricatos centum triginta duos, & appellabatur cohors Milliaria, ex eodem autore, & lib. ca. 6. Huic tribunus præerat, reliquæ, quæ multò erãt minores, prout principi placuisset, à tribunis, vel à præpositis regebantur, vt idē ait c. 12. Vers. 15. Tribunus.

57 *Et omnis seruus, & liber.* † Omnes impij, sed illi maximè, qui diuitibus, & regibus auxiliabãtur, & ministrabãt in persecutione sanctorũ. Vers. 15.

Cadite super nos. Apertè alludit ad duos locos scripturæ, quorũ alter est apud Hos. cap. 10: *Et dicent montibus: Operite nos, & collibus: Cadite super nos.* Alter apud Lucam cap. 23: *Tunc incipient dicere montibus: Cadite super nos, & collibus, Operite nos.* Et quidem Dominus apud Lucam de tempore proximo excidio Ierusalem loquitur, quod sine dubio figura erat consummationis mundi: apud Hoseam autem de ca- Vers. 16.

ptiuitate populi Israel, quæ excidij Ierusalem figura fuit, & consummationis sæculi, vt Hieronymus in eundem locum subindicat. Significat ergo impios ita malis præsentibus affligendos esse, vt grauiora, atque terribiliora pertimescant, & quiduis potius pati velint, quãuis acerbũ, & mortẽ quãuis oppetere, quã ea videre, quæ formidãt. Isai. 2: *Et introibunt in speluncas petrarum, & in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maiestatis eius, cũ surrexerit percutere terrã.*

Vers. 26. *Et abscondite nos à facie.* † Quomodò hæc infideles dicere poterũt, 58
qui nec sedentem in throno nouerãt, nec Agnum? Quomodo etiam intelligere ex his poterunt aduentare diem iudicij, quem non crediderunt, cùm neque multi ex Christianis id intellecturi esse videantur? Quæstio facilè soluetur, si animaduertamus & de malis Christianis hic verba fieri, & de persecutoribus bonorum. Etenim iusti cùm ante reges, & præsides stabunt, & à malis affligentur, sæpe dicent imminere illis iram maximam Dei patris, & Agni pro hominibus occisi, & eorum virtutem, atque potentiam, & fiduciam suam in eorum præsidio collocatam identidem prædicabunt. Et quamuis impij tunc risuri sunt, & minimè credituri: cum tantam rerum omnium perturbationem, & signa insolita omnino, & inusitata vbique videbunt, timore incredibili correpti credent verum esse, quod sancti dixerant, & illam esse iram sedẽtis in throno & Agni, quam iusti toties prænuntiarant. † Quemadmodum Pharao primum respondit: 59
Quis est Dominus, vt audiam vocem eius, & dimittam Israel, Nescio Dominum, & Israel non dimittam, Exo. 5. Deinde calamitatibus admonitus fateri cogebatur Deum Hebræorum illarum esse autorem, & eum esse orandum. *Orate*, inquit, *Dominum, vt auferat ranas à me, & à populo meo, & dimittam populum, vt sacrificet Domino.* Exo. 8. Denique postremò in mari Rubro, cum viderent subuerti rotas curruum, seque ferri in profundum, dixerunt Aegyptij: *Fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos.* Exo. 14.

Et quis poterit stare? Quis sustinere poterit aduenientem? Quis non timore magno deficiet, & concidet? Metaphora ducitur ab iis, qui magno periculo ingruente expectare nequeunt, sed aut fugiunt continuò, aut deficientibus viribus concidunt. Illi autem stant, qui non terrentur, sed confidẽter expectant, & nec animo, nec corpore deijciuntur. Luc. 21: *Vigilate itaque omni tempore orantes vt digni habeamini fugere ista omnia, quæ futura sunt, & stare ante filium hominis.* Psal. 17: *Confringam illos, nec poterunt stare cadent subtus pedes meos.* Psal. 35: *Ibi ceciderunt qui operantur iniquitatem, expulsi sunt, nec potuerunt stare.*

Argumentum Cap. VII.

Quatuor angelis, qui ventos tenebant ne flarent super terrã, angelus ascendens ab Ortu Solis edicit ne terræ, aut mari noceãt, donec electi Dei signẽtur. Et signata sunt centũ quadraginta quatuor millia ex omnibus tribubus filiorum Israel. Deinde magnam, atque innumerabilem multitudinem videt Apostolus ex iis, qui ex omnibus

nibus gentibus signati erant: cuius causa magnas Deo gratias omnes cœlites agunt. Mox edocetur quanta sit beatitudo sanctorum.

CAPVT. VII.

1 *POST hæc vidi quatuor angelos stantes super quatuor*
angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ ne fla-
rent super terram, neque super mare, neque in vllam
2 *arborem. Et vidi alterum angelum ascendentem ab*
Ortu solis, habentem signũ Dei viui: & clamauit voce magna qua-
3 *tuor angelis, quibus datum est nocere terræ, & mari, dicens, Nolite*
nocere terræ & mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos
4 *Dei nostri in frontibus eorum. Et audiui numerum signatorum, cen-*
tum quadragintaquatuor millia signati ex omni tribu filiorum
Israel.
5 *Ex tribu Iuda, duodecim millia signati. Ex tribu Ruben, duode-*
6 *cim millia signati. Ex tribu Gad, duodecim millia signati. Ex tribu*
Aser, duodecim millia signati. Ex tribu Nephthali, duodecim millia
7 *signati. Ex tribu Manasse, duodecim millia signati. Ex tribu Si-*
meõ, duodecim millia signati. Ex tribu Leui, duodecim millia signa-
8 *ti. Ex tribu Issachar, duodecim millia signati. Ex tribu Zabulon,*
duodecim millia signati. Ex tribu Ioseph, duodecim millia si-
gnati.
9 *Ex tribu Beniamin, duodecim millia signati. Post hæc vidi turbã*
magnam quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, &
tribubus, & populis, & linguis: stantes ante thronum, & in conspectu
10 *Agni, amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum, & clamabant*
voce magna, dicentes, Salus Deo nostro qui sedet super thronum, &
11 *Agno. Et omnes angeli stabant in circuitu throni, & seniorum, &*
quatuor animaliũ: & ceciderunt in conspectu throni in facies suas,
12 *& adorauerunt Deum, dicentes, Amen, Benedictio, & claritas, &*
sapientia, & gratiarum actio, honor & virtus, & fortitudo Deo
nostro in secula seculorum. Amen.
13 *Et respondit vnus de senioribus, & dixit mihi, Hi qui amicti*
14 *sunt stolis albis, qui sunt: & vnde venerunt? Et dixi illi, Domine*
mi, tu scis. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt de tribulatione ma-
gna, & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine A-
gni.

Ideo

Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die ac nocte in tem- 15
plo eius: & qui in throno, habitabit super illos. Non esurient, neque 16
sitient amplius, nec cadet super illos sol, neque vllus æstus. Quoniam 17
Agnus qui in medio throni est, reget illos, & deducet eos ad vitæ
fontes aquarum, & absterget Deus omnem lachrymam ab oculis
eorum.

Vers. 1. POst hæc vidi quatuor angelos. [Rectè vidit Andreas hæc ad tempus 1
Antichristi pertinere, quod multi non viderunt. Nos sciamus ab
illis verbis cap. 6: *Et vidi cum aperuisset sigillum sextũ*, quidquid posteà
in hoc libro scribitur, de tempore extremo scribi, hoc est de tempo-
re Antichristi, aut certè de tempore illi cõiuncto.] Expositores quæ
nunc dicuntur, quemadmodum & præcedentia, mysticè interpretan-
tur, & quatuor malos spiritus esse existimant, qui continebant qua-
tuor ventos, idest, prædicatores Euangelij, ne flarent super terram.
Sed nequeo intelligere, neque ipsi exponũt, cur quatuor angeli sint
super quatuor angulos terræ, vnde videlicet flant venti, cum Diabo-
lus non in angulis terræ, sed in medio magnarum prouinciarum, &
vrbium, ac denique vbicunque illi fuerint, impedire soleat prædica-
tores. Deinde, si super terram flare prohibent, idest, hominibus in
terra viuẽtibus prædicare quodnam erit mare? quæ arbores? Deni-
que reliqua, quæ in hoc capite sequuntur, de angelo ascendente ab
Ortu solis, & de numero signatorum ex duodecim tribubus, & ex ce-
teris nationibus, non video quomodo possint cum hoc sensu, vt ab
his scriptoribus exponitur, rectè copulari. Quod ergo cũ præceden-
tibus, & cum sequentibus conuenit, sequendum potius arbitror, vt
angelos, & ventos propriè accipiamus, & cetera similiter, quando-
quidem, vt dictum est, non est à proprietate verborum recedendum,
nisi aperta ratio cogat. † Cœpit dicere quæ calamitates imminerent 2
persecutoribus sanctorum, quod nunc etiam prosequitur, sed ne eis-
dem electos etiam, & pios absumendos putemus, docet exceptos es-
se à Deo, & selectos prædestinatos, qui tunc erunt in terra, tam ex
Iudæis, quàm ex aliis gentibus. Et hoc est quod nunc ait: *Vidi quatuor*
Quatuor venti. *angelos stantes super quatuor angulos terræ.* Quatuor venti principales à
quatuor partibus terræ aduersis spirant: Subsolanus ab Ortu, Ze-
phyrus ab Occasu, Auster à Meridie, à Septẽtrione Aquilo, vel Sep-
ptemtrio, vtor enim nominibus in Scriptura notioribus. In his ce-
teri, qui intermedij sunt, intelliguntur. Nam, vt Plinius autor est li.
2. cap. 47. veteres quatuor omninò ventos seruauère per totidem
Quatuor anguli terræ. mundi partes, ideò nec Homerus, inquit, plures nominat. Idcirco
quatuor anguli terræ dicuntur eæ partes, à quibus illi spirant. Super
has angeli, non sedentes videntur, sed *stantes*, quasi ad opus parati, id-
est, ad impediendum flatum ventorum. Tenere autem ventos, ne fla-
rent in terram, & mare, nihil est aliud, quàm velle perdere omnia,
quæ

quæ sunt in terra, & in mari, quæ si venti penitus cohibeantur, citò interire necesse est. Nam omnia terræ animantia vento fouentur,
3 & conseruantur, eoque subtracto præfocarentur. † Plantæ vento nutriuntur, & vegetant, & per eum imbribus irrigantur, atque ita sine vento calore cœli consumerentur, & nihil terra produceret. Pisces similiter interirẽt,& omnes,qui essent in mari, quoniam enauigare non possent. Quod autem ait: *Neque in vllam arborem*, præter fructum, qui ex arboribus capitur, propterea additum est quod arbores, vt quæ altiores sint, perflari,vel minimis ventis solent, cúmque perflari desinunt,penitus ventum desiisse iudicamus,itaque minimos etiam ventorum flatus tollere parabant. Quare hoc, quod dixerat: *Tenentes quatuor ventos terræ ne flarent,&c.* Rectè aliis verbis paulò pòst explicauit: *Et clamauit voce magna quatuor Angelis,quibus datum est nocere terræ,& mari,&c.* Notandum tamen angelos dici tenere ventos,non quòd iam tenerent ne flarent,sed quod tenere tentabãt, & volebant,sicut indicant verba sequentia: *Nolite nocere terræ,& mari,&c.* Sępè enim in Scriptura fieri dicitur,quod tentatur,& intenditur,vt Hamos 9. *Etsi celauerint se ab oculis meis in profundo maris,ibi mandabo serpenti,& mordebit eos.* Ita dicitur Psal. 33: *Magnificatę Dominum mecum.* Et Luc. 1: *Magnificat anima mea Dominum.* Fieri dicitur quod tentatur.

Sed quæritur an verum sit,quod multi ex loci huius explanatoribus tradiderunt,hos quatuor angelos malos fuisse. Et quidem verũ esse id ex eo videtur iudicari debere,quod terræ, & mari, & arboribus nocent: nam malorum ministerio vti Deum ad puniendum, apertissimè indicatur in Psal. 77: *Misit in eos iram indignationis suæ,in-*
4 *dignationem,& iram,& tribulationem,immissiones per angelos malos.* † Idem docent Clemens lib. 4. Recognitionum,versus finem, Hieronymus lib. 7. in Isaiam,ferè in principio, Augustinus lib. 5. contra Iulianum, c. 3. In cuius rei confirmationem Hieronymus,& Augustinus eadem verba Psal. 77. proferunt. Verùm,hac ratione nequaquam conuinci potest,malos esse angelos, de quibus nunc loquimur, quoniam etsi sæpè Deus pœnas de hominibus sumat per angelos malos (quod tantummodò patres citati dicere voluerunt) sæpè etiam sumit per bonos. Docet hoc planè Augustinus 9. de Ciuitate, c. 5. cum ait: *Sancti verò angeli cum & sine dolore puniant quos accipiunt æterna Dei lege puniendos,&c.* Sed sanctos patres citare non est necesse,vbi aperta suppetunt Scripturæ testimonia. Genes. 19. *Angeli,qui venerunt, vt deleant Sodomam sancti sunt.* Et 2. Reg. 24: *Cúmque extendisset manum suam angelus Domini super Ierusalem vt disperderet eam,misertus est Dominus super afflictionem,& ait angelo percutienti populum,Sufficit,&c.* Et 4. Reg. 19: *Factum est igitur in nocte illa venit angelus Domini,& percussit in castris Assyriorum centum octoginta quinque millia hominum.* Eadem verba legi-
5 mus Isai. 37. † Quod si quis fortè dicat, in his locis malos angelos vocari angelos Domini, quoniam à Domino mittebantur ad nocendum: is, quàm plurimis aliis redargui poterit, in quibus angeli

An angeli,per quos Deus homines punit, boni sint?

Domini non, nisi sancti angeli, appellantur. Immò verò cum sæpissimè id legamus in Scriptura, nusquam angelos malos inueniemus absolutè vocari angelos Domini, sed aliquid additur, vnde mali esse intelligantur, vt 1. Reg. 18: *Post diem autem alteram inuasit spiritus Dei malus Saul.* Et c. 19: *Et factus est spiritus Domini malus in Saul.* Præterea angelos missos ad perdendum Sodomitas Loth planè alloquitur vt angelos sanctos: *Quæso Domine mi, quia inuenit seruus tuus gratiã coram te, & magnificasti misericordiam tuam, quam fecisti mecũ, &c.* Idemque ex aliis locis citatis facilè intelligi potest. Verùm, vt ad quatuor angelos reuertamur, expositores, qui crediderunt ab eis prædicatores Euangelij impediri, rectè malos esse dixerunt, nos, qui aliam expositionem sequimur, id dicere non cogimur, bonos potiùs esse credimus, sicuti & Andreas Cæsariensis Episcopus existimauit. † Primùm, quoniam nomen Angeli, aut rarò admodum, aut fortasse nunquam, in Scriptura dæmonibus tribuitur, quin continuò, aut certè in proximo, aliquid addatur, vnde verba de malis angelis fieri intelligatur, vt Matth. 25: *Qui paratus est diabolo, & angelis eius.* Prou. 17: *Angelus autem crudelis mittetur contra eum.* Quando ergò Apostolus ait. 1. Cor. 6: *Nescitis quoniam angelos iudicabimus*, facilè intelligitur de malis loqui, quoniam aliquid dicit, quod sanctis angelis conuenire non potest, nempè ab hominibus iudicari. Ioannes autem absolutè angelos appellat, & nihil dicit, quod sanctis conuenire non possit, quandoquidem ipsi etiam mittuntur ad puniendum, vt demonstratum est. Verba etiam ipsa angeli eos alloquentis haud obscurè hoc ipsum indicant: *Nolite nocere terræ, & mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.* Etenim ipsi simul cum angelo loquente significaturi erant seruos Dei, & dicit, Dei nostri, vt Deus etiam eorum esse intelligatur. Iuxta Scripturæ autem consuetudinem Deus eorum Deus esse dicitur, à quibus amatur, & colitur, vt cum dicitur: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*, vt eleganter docet Origenes in illud Rom. 1: *Primùm quidem gratias ago Deo meo.* 6

Angelus Domini, Angelus sanctus intelligitur.

Deus dicitur sanctorũ Deus. *Exod. 3.*

Vers. 2. *Et vidi alterum angelum ascendentem ab Ortu solis.* † Hunc angelum 7
plerique Christum esse existimant, & quoniam dicitur: *Ascendentem ab Ortu solis*, afferunt expositionis causa illud Lucæ 1: *In quibus visitauit nos Oriens ex alto.* At hoc ministerium non erat à Christo præstandum, sed ab administratoriis spiritibus, qui in ministerium missi sunt propter eos, qui hæreditatem capient salutis. Eorum est signare seruos Dei, & Christi in frontibus, ne cum ceteris perirent, qui non signabantur: quemadmodum apud Ezech. cap. 9. angelus est, cui dicitur à Domino: *Transi per mediam ciuitatem in medio Ierusalem, & signa Thau super frontes virorum gementium.* Quod autem ex Luca afferunt, contra ipsos facit, Christus enim descendit ad nos ex alto, hic autem ascendit. Deinde Oriens eo in loco nequaquam ortum solis significat, vt plurimi arbitrantur, quod copiosè demon-

straumus

strauimus in capite tertio Zachariæ, numero 35. & sequentibus.
8 † Angelus ergò est, neque enim Christus angelus sine addito dici solet, &, vt mihi videtur, vnus ex illis septem, quibus sæpè diximus commissam esse curam salutis hominum, vt eius verba indicant: *Nolite nocere, &c.* Sed cur ascendit, qui descensurus potius videbatur de cœlo ad quatuor angelos, qui erant super quatuor angulos terræ? Deinde cur ab ortu solis ascendit? Ascendere videtur in visione, quoniam in terra erat cum hominibus, quorum curam gerebat, & in altum tollitur, vt tam à quatuor angelis, quàm ab hominibus videatur, & audiatur. Quod nihil aliud esse videtur, quàm tunc omnibus electis notum futurum Dei prouidentia seruari se, ne pereant cum reliquis, qui damnandi sunt. *Ab Ortu* autem *solis* ascendit, quia lucem, & prosperitatem hominibus nunciat, & affert, siquidem per eius aduentum seruantur in vitam æternam, ad quam tunc certissimè vocantur, atque signantur.

Habentem signum Dei viui. σφραγῖδα, id est, sigillum quoddam, quo signa imprimuntur. Viuus nunc dicitur Deus, quòd eius potestas hic ostendatur, & verus Deus demonstretur, non vt dij gentium, qui nihil facere possunt: præthereà ab effectu, quoniam plurimis tunc vitam donabit gratiæ. *Vers. 2.*

9 *Et clamauit voce magna.* † Clamauit magno affectu salutis hominũ, & ita vt quod clamabat, notum fieret electis, Deo intus inspirante. *Vers. 2.*

Nolite nocere terræ. Ne inducatis morbos, & pestem ventos tenendo. *Vers. 3.*

Quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum. Quæritur an sensibilis futura sit hæc signatio? Profectò non aliena, aut inepta erit expositio, si sensibilem futuram esse dicamus, vt sit sensus. Oportet vt antequam homines pereant, prædestinati ad vitam æternam baptizentur, & signo Crucis muniãtur, quod fieri solet in Baptismo. Intelligit autem seruos Dei, qui secundùm Dei propositum electi erant, & nondum signũ Crucis acceperant in Baptismo. Sicut Ioan. 11. filij Dei dicti sunt, qui prædestinati erant ex vniuersa Gentilitate, etiam peccatores, etiam nondum nati: Prophetauit quod Iesus moriturus erat pro gẽte, & non tantum pro gente, sed vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum. *Et signemus,* dictum est pro, signari faciamus, quod facturi sunt, angeli doctores Euangelij idoneos mouendo ad docendum, & ipsos homines ad fidem intus exhortando. Et quoniam hoc facturus est angelus ascendens ab Ortu solis, vt homines cruce signentur, dicitur habere *signum,* siue sigillum Dei viui, quod signum Crucis est, vt etiam Andreas est inter-
20 pretatus. † Potest etiam inuisibilis esse hæc signatio, vt angeli in mente sua eos separent, qui signo Dei viui signati sunt, ne pereant cum alijs, sed liberentur. Hi autem sunt, qui habituri erant signum Dei in frontibus suis, id est, qui inter minas, & cædes Antichristi, & ministrorum eius non erubescent Crucem, & Chri-

Vers. 3. Qualis sit hæc signatio electorum.

stum confiteri, palámq; detestari audebunt scelera impiorum. Rectè ergò hæc duo in vnum sensum copulabimus.

Vers.4. Filij Israel in fine sæculi ad Christũ conuertendi.

Centum quadraginta quatuor millia signati. Sæpè à prophetis prædictum est, duodecim tribus Israel, quę à Christi aduentu in sua incredulitate manent, in fine sæculi ad Christum esse conuertendas, vt scribit Paulus Rom. 11. *Nolo enim vos ignorare fratres, mysterium hoc, vt non sitis vobis ipsis sapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion, qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob. Et hoc illis à me testamentum, cum abstulero peccata eorum.* Quod desumptum est ex Isai. 59. Et (vt alia multa omittamus) Hos. 3: *Et post hac reuertentur filij Israel, & quærent Dominum Deum suum, & Dauid regem suum, & pauebunt ad Dominum, & ad bonum eius nouissimo dierum.* [Hoc ipsum Andreas sensit, qui cum aliter ante exposuisset, ait: *Siue (quod multo credibilius est,) qui in fine ex Iudæis salui fiunt: quando (sicut ait Apostolus) postquam ingressa fuerit plenitudo gentium, omnis Israel saluus fiet, &c.* Numerum autem hunc à Ioanne positum Beda, & Rupertus, & alij mysticè interpretantur, & de eo multa scribit Petrus Bongus ad calcem libri de Mystica numerorum significatione, sed illa mystica sunt, ego Historicã 11
expositionem quęro, atque hanc esse arbitror.] † Quod nullus prophetarum dixerat, hoc Ioannes disertè prædicit, numerum eorum, qui tunc conuertentur, futurum centum quadraginta quatuor millia ex vniuersis tribubus, ex singulis duodecim millia, vt quoniam omnes sunt ex genere Iacob, eásque non propter se, sed propter parentes suos diligit, iuxta illud Rom. 11. *Secundum Euangelium quidem inimici propter vos, secundùm electionem autem carissimi propter patres,* æquè ex omnibus eligat, nec plures ex hac, quàm ex illa, quoniam non magis ad sanctos Patriarchas attinet hæc, quàm illa. [Hieronymus lib. 1. Aduersus Iouinianum, hæc centum quadraginta millia illa esse putat, quæ à Ioanne cap. 14. memorantur, vt suo loco dicemus, & inquit: *De singulis tribubus, excepta tribu Dan, pro qua reponitur tribus Leui, duodena millia virginum signatorum creditura dicuntur, &c.* quibus verbis manifestè sententiam nostrã comprobat.] Nec paruus hic numerus videri debet: si enim recordemur Israëlitas Antichristum sectaturos esse, & adoraturos vt Messiam, potiùs mirabimur, tot cõuerti posse: illis enim dixit Dominus Ioannis 5. propter Antichristum. *Ego veni in nomine patris mei, & non accepistis me: Si alius venerit in nomine suo, illum accipietis,* [vt sanctus Irenæus lib. 5. interpretatur, c. 25. & multi alij.] Et Paul. 2. Thess. 2. *Ideò mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, &c.*

Quot Iudæi conuertentur.

Vers. 5. *Ex tribu Iuda.* Tribus Iuda prima omniũ ponitur, propterea quod ex ea ortus est Dominus, vt Beda, & alij existimant: alioqui si secundùm ætatẽ nominandi essent filij Iacob, primogenitus erat Ruben, qui secundo loco ponitur. Sed neque in reliquis ordinem natiuitatis seruauit, vt enim docet Sacra historia Genes. 29. & 30. primus

fuit

fuit Ruben, secũdus Simeon, tertius Leui, quartus Iudas, quos omnes peperit Lia, quintus Dan ex Bala ancilla Rachelis, sextus Nephtali ex eadẽ, septimus Gad ex Zelpha ancilla Liæ, octauus Aser ex eadem, nonus Issachar ex Lia, decimus ex eadem Zabulon, vndeci-
12 mus Ioseph, duodecimus Beniamin, ambo ex Rachele. † Quapropter existimo, sicut in Genesi seruatur ordo corporeæ natiuitatis, ita apud Iohannem seruari ordinem natiuitatis spiritualis, & conuersionis ad Christum, & primo loco poni tribum Iuda, quoniam prima omnium conuertetur [Christum, quasi ex se ortum, & magis ad se quam ad alias pertinentem ante illas amplexura. Ita 2. Reg. 2. primi omnium viri Iuda venerunt in Hebron, & vnxerunt ibi Dauid, vt regnaret super domum Iuda. Primi etiam post prælium gestum cum Absalom traduxerunt eum Iordanem. 2. Regum. 20. & cum aliæ tribus quærerent cur id fecissent, respondit tribus Iuda: *Quia mihi propior est rex*. Ex quo intelligitur idem esse de reliquis iudicium, & eas tribus prius nominari, quæ prius conuersæ sunt.]

Sed quæritur cur in his tribubus nõ numeretur tribus Dã. Huius rei causam hanc veteres tradunt, quòd ex hac tribu futurus sit Antichristus. Sed in hoc intelligitur tota tribus Antichristo, quasi cognato, adhæsura, & nemo ex ea in Christum crediturus. Quod optimè conuenit cum eo quod dicebamus, seruatum fuisse à Iohanne ordinem conuersionis, primámque omnium conuersam esse tribum Iuda, quasi Christum magis cognatione attingentem Irenæus lib. 5. c. 30. de temporibus Antichristi loquens hæc scribit: *Ieremias autẽ non solùm subitaneum eius aduentum, sed tribum, ex qua veniet, manifestauit dicens: ex Dã audiemus vocem velocitatis equorũ eius, a voce hinnitus decursionis equorum eius commouebitur tota terra, & veniet, & mãducabit terram, & plenitudinem eius, & ciuitatem, & qui inhabitant in ea, & propter hoc non*
13 *annumeratur tribus hæc in Apocalypsi cum his, quæ saluantur*, &c. † Verba Ieremiæ citata ab Irenæo iuxta LXX. translationem, sunt in cap. 8. eodem sensu apud nos, vbi habemus: *A Dan auditus est fremitus equorum eius, à voce hinnituum pugnatorum eius cõmota est omnis terra.* In quibus hoc animaduertendum, Dan non esse ibi nomen filij Iacob, aut tribus eius, sed vrbis, quæ erat in extremo terræ promissionis versus Septentrionem, de qua sæpe dicitur in libris Regum: *A Dan vsque ad Bersabee*. Et quoniam Nabuchodonosor per eam erat ingressurus in fines filiorum Israel, ait: *A Dan auditus est fremitus equorum*, &c. Sed Allegorico sensu hoc de Antichristo, & sociis eius exposuit sanctus Irenæus, quorũ figura erat Nabuchodonosor, & exercitus eius. Hæc autem vrbs erat tribus Dan, & quam primam omnium tribus illa possedit, vt legimus Iud. 18. Quare à Dan veniet Antichristus, quoniam ex tribu Dan in ea habitante & fortasse in eadem vrbe, nascetur. Notandum etiam beatum martyrem Irenæum verba Apocalypsis, quæ nũc exposuimus, de tempore Antichristi, & de filijs Israel, qui eo tempore conuertentur, interpretari, sicut & nos fecimus, &

Cur tribus Dã non numeretur.

Locus Iere. 8.

Dan vrbs.

quidam ex recentioribus faciunt, vt Cœlius Pannonius, & Claudius A monte martyrum: quare non esse hæc intelligēda de primo Christi aduentu, & de eius prædicatione, & iis, qui tunc conuersi sunt, vt plerique expositores intellexerunt.

† Eadem ratione præteriri tribum Dan affirmant Arethas, Beda, 14
Haymo, Anselmus, Rupertus. Atque hi omnes præter Irenæū, confirmant id, nempe Antichristum futurum esse ex tribu Dan, ex verbis Genes. 49: *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita mordens vngulas equi, vt cadat ascensor eius retro.* Quod etiam facit Ambrosius in illud Psal. 40: *Magnificauit super me supplantationem:* & in lib. de Benedictionibus Patriarcharum cap. 7. & Theodoretus quæst. 109. in Genesin, [& Augustinus quæst. 22. in librum Iosue, & Isidorus, & Eucherius in eadem verba Genesis. Idem affirmant Andreas, & Prosper Aquitanicus in libello, cui titulus est, Dimidiū temporis, cap. 9.] Et Gregorius. 31. Mora. cap. 18. verba eadem Genesis exponens ait: *Nonnulli ergo de tribu Dan venire Antichristum ferunt, pro eo, quod hoc loco Dan & coluber asseritur, & mordens. Vnde & non immeritò dum Israeliticus po-*
Num. 2 *pulus terras in partitionem castrorum susciperet, primus Dan ad Aquilonem castrametatus est, illum scilicet signās, qui in corde suo dixerat: Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, si-*
Isa. 14. Iere. 8. *milis ero Altissimo. De quo & per Prophetam dicitur. A Dan auditus est fremitus equorum eius.* [Idem certum esse affirmat, atque eodem Ieremiæ testimonio comprobat Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi.] Verùm sciendum est Historico sensu hæc de Samson dici, qui fuit ex tribu Dan, vt exponunt Hieronymus in Trad. Hebr. in Genesin, Ambrosius in lib. de Benedict. Patriarch. &
multi alij. † De Antichristo ergo sensus Allegoricus est, [quod non 15
præteriuit Hippolytus. *Sed dicet*, inquit, *quispiam hoc de Samsone dictum esse, qui natus de tribu Dan iudicauit populum suum annos viginti. At in parte dumtaxat illud à Samsone factū est, hoc verò vniuersè implebitur temporibus Antichristi.*] Allegoria eleganter explicatur à Gregorio loco citato: Coluber dicitur, & cerastes, idest, serpens cornutus, quia contra fidelium vitam cū morsu pestiferæ prædicationis, armatur etiam cornibus potestatis. Fit serpens in via, quia callidè decipit per viam latam ambulantes. Fit cerastes in semita, quia ingredientes per viam arctam terrore potestatis suæ premit. Et quia Antichristus extrema mundi apprehēdere nititur, cerastes iste equi vngulas mordere perhibetur, vt cadat ascensor eius retro. Ascensor equi est quisquis extollitur in dignitatibus mundi. Hæc latiùs apud Gregorium, [cuius verba omnia in suos Commentarios in Genesin transtulerunt Isidorus & Eucherius.] Paulò aliter, & rectè etiam exponunt Ambrosius, & Theodoretus in locis indicatis.

An pręterita fuerit tribus Ephraim.

Secundò quæritur cur hoc in loco præterita fuerit tribus Ephraim? Respondeo nō fuisse præteritam, sed nomine tribus Ioseph esse designatam, [vt etiam sensit Andreas Cæsariensis.] Etenim duo

filij Ioseph Ephraim,& Manasses adoptati sunt à Iacob, atque ideo capita tribuum censeatur.sicut reliqui filij Iacob, & æquales sortes cum illis in partitione terræ acceperunt, iuxta quod dictum est a Iacob.Genes 48: *Duo ergo filij tui qui nati sunt tibi in terra Aegypti,ante quam venirem ad te,mei erunt: Ephraim, & Manasses sicut Ruben, & Simeon re-*
6 *putabuntur mihi.* † Si autem quæras, cur potiùs tribus Ephraim dicta sit tribus Ioseph,quàm tribus Manassæ,cùm fuerit Manasses primogenitus:in promptu est ex eodem loco responsio, quoniam Iacob prætulit benedictionibus Ephraim fratri suo, & dexteram super illum posuit etiam repugnante Ioseph,& dixit: *Frater eius minor maior erit illo,& semen illius crescet in gentes.* Hinc factum est, vt reges nonnulli Israel,vt Ieroboham,& eius posteri,fuerint ex tribu Ephraim. Et quia hæc tribus Ephraim nobilior erat, & maior tribu Manassæ, vocatur tribus Ioseph:solet enim denominatio fieri ab eo, quod dignius est. Inde in prophetis hæc tribus sæpe dicitur Domus Ioseph, & Ioseph.vt Psal. 77: *Et repulit tabernaculum Ioseph, & tribum Ephraim non elegit.* Ezech. 37: *Ecce ego assumam lignum Ioseph,quod est in manu Ephraim, & tribus Israel, quæ sunt ei adiuncta, & dabo eas pariter cum ligno Iuda.*Ham.5: *Ne forte comburantur, vt ignis,domus Ioseph.* Vsus est ergo Iohannes appellatione alijs prophetis vsitata,atque eo libentiùs fecit, ne in designatione electorum tanti patriarchæ nomen præteriri
17 videretur. † Ego & aliã causam hic subesse suspicor:tribum Ephraim,quæ idololatriam inuexit in ceteras tribus Israel,& magis à Deo secesserat,nunc apellari tribum Ioseph,vt meritis Ioseph misericordiam à Deo consecuta videatur.

Verùm explicationi,quã hactenus tenuimus,aduersari fortasse videbitur Paulus,qui Rom.11 ait:*Donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret.* Si enim nullus tunc signabitur ex tribu Dan, & ex reliquis tribubus tantùm salui fiunt centũquadraginta quatuor millia,quomodo fit saluus omnis Israel, cùm pro certo habendum videatur multò plures tunc futuros in omnibus tribubus? At non aduersatur: non enim dicit Paulus, omnes Israelitas saluos futuros ex omnibus tribubus. Rectè autem, & conuenienter communi locutioni,&ipsius Scripturę dicitur,ex omnibus tribubus multos futuros esse saluos,licet vna tribus desit. Posset etiam dici tunc bellis,& cladibus, quæ multæ erunt, multos ex filijs Israel absumendos fore, ita vt centum quadraginta quatuor mille soli, aut penè soli su-
18 perfuturi sint. † Erit hoc quidem verum fortasse, sed quoniam non habemus vnde possimus comprobare,probabilior ceteris,& melior responsio est,intelligi omnem Israelem,omnes qui ex Israele prędestinati sunt,vt ex eodẽ Apostolo,atque in eiusdem epistolæ c.9. manifestè cognoscitur, *Non enim omnes*,inquit, *qui ex Israel, ij sunt Israelitæ,neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij, sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filij carnis, ij filij Dei,sed qui filij sunt promissionis ,æstimantur in semine, &c.* Ita ergo accepit Israelem ca.11. sicuti iam

docuerat cap.9. Pro nobis est Gregorius, qui Hom. 12. in Ezec. planè ostendit multos Iudæorū in infidelitate esse relinquendos. *Erunt etenim, inquit, tunc multi ex Iudæis infidelibus, qui eosdem ipsos, qui ex Iudæis crediderint, persequentur. Vnde & notandum est quod hic quoque dicitur, quia in domo sua vincula Propheta sustineat, vt videlicet designetur, quod ex ipso suo genere Iudæa, cum fidelis fuerit, tribulationem persecutionis portet,* &c.

Vers 9. *Post hæc vidi turbam magnam.* Qui ex populo Israel salui futuri sunt extremis temporibus, numerari possunt, qui autem ex multitudine prouinciarum, & nationum signantur, ab homine numero comprehendi non possunt, licet & ij pauci futuri sint comparati pereuntibus.

Vers.9. *Amicti stolis albis.* Beatitudine animæ donati, vt diximus cap. 6. nu. 45. & 46.

Vers.9. *Et palmæ in manibus eorum.* Gregorius Hom. 17. in Ezec. prope finem: *Quid per palmas, nisi præmia victoriæ designantur? Ipsæ quippe dari vincentibus solent.* Et posteà: *Palmas quippe in manibus tenere, est victorias in operatione tenuisse, Cuius operationis palma ibi retribuetur, vbi iam sine fine gaudebitur,* &c. † Deinde exponens illud Ezech. 40: *Et ante frontes pictura palmarum,* docet eleganter sanctos in hac vita non habere palmas, sed picturam palmarum, quia nondum ipsam victoriam habēt, sed imaginem victoriæ. Augustinus Serm. 11. de Sanctis: *Stolis fulgent albis, & palmas in manibus habent, quia præmia in operibus habent,* &c. 19

Vers. 10. *Et clamabant voce magna dicentes: Salus Deo nostro.* Augustinus Sermone. 11. de Sanctis: *Magna voce salutem Deo decātant, quia magna gratiarum actione recolunt non sua se virtute, sed ipso auxiliante, tribulationum impugnantium superasse certamina.* &c. Ceterum cum dicunt: *Salus Deo nostro,* more nostro loquuntur, ac si de homine dicerent: Semper saluus sit. Viuat rex. Quod non tam optantium est, quàm lætantium de beata Dei immortalitate, & æternitate.

Vers. 11. *Et omnes angeli stabant in circuitu throni.* Gaudent angeli, & gratias agunt Deo de victoria, & beatitudine hominibus data.

Ver. 12. *Dicentes. Amen.* Quoniam turba beatorum hominum clamabat: *Salus Deo nostro, &c.* angeli gaudentes de laudibus Dei, & de eorum societate, dicentes Amen, id confirmant, & optant semper ratū esse, quod illi dicunt, quod significat Amen, vt dictum est. cap. 1. nume. 59.

Vers. 12. *Benedictio, & claritas.* † Hæc vocabula exposuimus cap. 4. num. 50. & tribus sequentibus, & cap. 5. num. 17. & 18: Quod autem ibi vertit. Gloria, nūc vertit, *Claritas*, quod idem est, in Græco semper est, δόξα. 20

Vers. 13. Respondere. *Et respondit vnus de senioribus.* Respondit dixit, more Hebræorum, pro loqui cœpit, vt Matth. 11: *Respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater, &c.* & cap. 28: *Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere vos:* quod etiam adnotauit Ansbertus, & ex eo Haymo. Interro

terrogat autem ſenior Iohannem quod neſcit, vt attentiorem eum reddat ad audiendum, & nobis res maxima, atque vtiliſſima explicetur.

Hi ſunt, qui venerunt de tribulatione magna. Arethas, & multi putant martyres eſſe hos, quos vidit Iohannes, quoniam dicit: *Venerunt de tribulatione magna.* Ac multò id magis confirmatur ex eo, quod ſequitur: *Et lauerunt ſtolas ſuas, & dealbauerunt eas in ſanguine Agni.* Confirmare hoc videtur Auguſtinus Serm. 11. de Sanctis, in hunc modum: *Stolas quippe martyres in ſanguine Agni lauerunt, dum membra ſua, quæ oculis inſipientium viſa ſunt pœnarum ſqualore fœdari, ſic potiùs fuſo pro Chriſto ſanguine ab omnibus mundauere contagijs: inſuper & beata immortalitatis luce digna reddidere, quod eſt etiam lotas habuiſſe ſtolas in ſanguine Agni.* Vers. 14. Qui ſint qui lauerunt ſtolas in ſanguine Agni.

21 Eadem eſt ſententia Gregorij Homil. 17. in Ezech. † Verùm ſine dubio non de ſolis martyribus, ſed de reliquis etiam electis ſermo eſt, vt optimè docent Beda, Ansbertus, Haymo, Ambroſius. Et Tyconius Homil. 6. ait: *Non enim, vt aliqui putant martyres ſoli ſunt, ſed omnis populus in Eccleſia, quia non in ſanguine ſuo dixit lauiſſe ſtolas ſuas, ſed in ſanguine Agni, id eſt, in gratia Dei per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum, ſicut ſcriptum eſt: Et ſanguis filij eius mundauit nos.* 1. Io in. 1. Eodem argumento vtitur Beda: *Non,* inquit, *de ſolis martyribus dicit, illi enim ſanguine proprio lauantur, &c.* Loquitur ergo (vt cœperamus dicere, & vt contextus ipſe poſtulat) de omnibus electis, qui in fine ſæculi ſalui futuri ſunt ex omnibus nationibus, in quibus tamen multi futuri ſunt martyres, Antichriſto, & eius miniſtris grauiſſimè vexantibus Eccleſiam. Atque ideò illos veniſſe dicit de tribulatione magna, quia omnes illius temporis fideles vehementer affligentur, partim martyrio, partim direptione rerum ſuarum, & fuga, & omni genere perſecutionum. Dicuntur autem *in ſanguine Agni* lauiſſe, & dealbaſſe ſtolas ſuas, id eſt, veſtimenta ſua: hoc eſt ſanctitatem comparaſſe, vel recuperaſſe, ſicut dixit cap. 3: *Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt veſtimenta ſua,* vt ibi expoſuimus: quia animas ſuas (vt ait Ambroſius) in hac vita poſiti ab omnibus ſordibus peccatorum mundauerunt: primò quidem per Baptiſmum, poſteà verò per pœnitentiam, & bona opera, quæ per Chriſti ſanguinem vim habent

22 mundandi. † Auguſtinus verò Sermo. 11. de Sanctis, quia de martyribus agebat, de martyribus interpretatus eſt. Gregorius etiam ad martyres retulit, quoniam plurimi, & nobiliſſimi illorum martyres erant, nec tamen affirmauerunt de ſolis martyribus dici. Eleganter autem interpretatur Ambroſius verba illa: *Hi ſunt, qui venerunt de tribulatione magna,* in hunc modum: *Hic demonſtrat non ad electos, qui in hac vita laborant, ſed ad eos, qui in cœleſti vita cum Domino requieſcunt, hæc pertinere. Non enim ſancti de magna tribulatione ſed ad magnas tribulationes perferendas in hunc mundum veniunt, ſicut dicit Iob: Homo ad laborem naſcitur, & auis ad volandum.* Iob. 5. *Et Dominus dicit in Euangelio: Beati, qui perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam, quoniam ipſorum eſt regnum cælorum.* Matt. 5.

Act. 14. *Et Paulus dicit: Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum cœ-
lorum. Hic etenim tempus est tribulationis, illic tempus pacis. Sancti itaque de
magna tribulatione veniunt, qui ab hac vita subtracti, vbi tempus tribulatio-
nis est, in æterna quiete collocantur.*

Vers. 15. *Ideò sunt ante thronum Dei.* Beda: *Illi enim digni habentur illic in Dei* 23
*consistere ministerio, qui hic inter aduersa fideles nominis eius confessores exi-
stunt.*

Vers. 15. Die, & nocte. *Et seruiunt ei die ac nocte in templo eius.* Augustinus Sermo. 11. de
Sanctis: *Non est laboriosa, sed amabilis, & optanda seruitus in Dei laudi-
bus perpetuò assistere, dies quippe, & nox non vicissitudinem temporis propriè,
sed perpetuitatem tropicè significant: nox enim non erit illic, sed dies vna me-
lior in atriis Christi super millia. &c.* Hoc quod ait Augustinus de die,
& nocte, verum est, & sæpè in Scriptura inuenitur: vt Psal. n. 1: *Et in
lege eius meditabitur die ac nocte*, id est, semper. Apoc. 4. *Et requiem non
habebant die, ac nocte dicentia, Sanctus, &c.* Isai. 62. *Super muros tuos Ieru-
salem constitui custodes: tota die, & tota nocte in perpetuũ, non tacebunt.* Qua-
re rectè Beda dixit: *More nostro loquẽs æternitatem significat.* At cùm di-
cit: † *Et seruiunt ei in templo eius.* Metaphora sumpta est à sacerdotibus 24
in templo ministrantibus, qui victimas offerunt, & laudes Dei ca-
nunt. ita beati quasi veri Dei sacerdotes, se ipsos Deo offerunt, &
semper laudes eius canunt, sicut scriptum est in Psal. 83. *Beati qui ha-
bitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Ex quo facilè
cernitur nequaquam his verbis aduersari quod capit. 21. legimus
de cœlesti Ierusalem. *Et templum non vidi in ea*, videlicet quale apud
nos est, vt per illud animo in Deum erigamur, sed hoc ipse Deus a-
pertè visus per se efficit, & ideò ait: *Dominus enim Deus omnipotens tem-
plum illius est, & Agnus.* Tota tamen ciuitas beatorum templum Dei
dicitur: quia in ea semper amore magno, & dignis laudibus Deus
celebratur, vt Psal. 10: *Dominus in templo sancto suo: Dominus in cœlo se-
des eius.*

Vers. 15. *Et qui sedet in throno, habitabit super illos.* Videlicet protegẽs eos sem-
per, & gubernans. Nec dixit, Erit super illos, sed *Habitabit*, id est, per-
petuam ibi mansionem habebit, quasi in suo domicilio. Ambrosius:
*Habitat vero super sanctos suos Deus, cum eos suo lumine illuminat, circumdat,
& tuetur.*

Vers. 16. *Non esurient, neque sitient amplius.* † Ambrosius: *Animæ sanctorum, non* 25
*esurient, neque sitient amplius, quia esurierunt, iámque percipere vitam æter-
nam meruerunt, &c.* Alludit Ambrosius ad illud Matth. 5: *Beati qui esu-
riunt, & sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur.* Iohannes verò alludit
ad Isai. 49. vnde hæc, & quædam ex sequentibus desumpsit: *Non esu-
rient, neque sitient, & non percutiet eos æstus, & sol, quia miserator eorum reget
eos, & ad fontes aquarum potabit eos.* Significat, beatis nihil, quod ad
eorum plenam beatitudinem pertineat, defuturum.

Vers. 16. *Neque cadet super illos sol, neque vllus æstus.* [Andras tentationes do-
cet significari in sole, & in æstu.] Ambrosius verò ait: *Per solem tenta-*

tiones,

tiones, quas sancti ab hominibus perferunt, possumus intelligere: per æstum, tentationes Dæmonum, siue voluptates carnales, &c. Idem dixit quod Isaias: *Et non percutiet eos æstus, & sol*: quibus videlicet solent homines grauiter laborare: sicut Ionas cap. 4. qui ita æstu afflictus est, vt petierit animæ suæ vt moreretur. Significat longè absuturum esse à beatis quidquid eis molestiam afferre possit.

Vers. 17.
26 *Quoniam Agnus, qui in medio throni est, reget eos.* † Ita etiam Isaias:
Quia miserator eorum reget eos, ποιμανεῖ αὐτοὺς. Pascet eos, ipse pastor eorum erit, & semper ab eis arcebit quidquid molestum esse potest. Quomodo autem Agnus dicatur esse *in medio throni*, intelligitur ex eo, quod cap. 5. dictum est: *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem.* Potest etiam dici esse *in medio throni*: quia ipse in patre, & pater in ipso est.

Et deducet eos ad vitæ fontes aquarum. ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων, id est, Vers. 17.
ad viuentes fontes aquarum. Perstat in Metaphora pastoris, qui oues suas pastas ad fontes deducit, vt sitim, & lassitudinem abijciant, & recreentur, id est, efficiet Christus, vt semper maximis, & immortalibus voluptatibus affluant, ideo enim dixit: *Ad vitæ fontes*, siue ad viuos fontes, qui semper scaturiunt, nec deficit in eis aqua. Hos fontes in Dei visione sciebat esse Dauid, cum aiebat: *Quemadmodum de-* Psal. 41.
28 *siderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus.* † Ex
his accipimus veram verborum Isaiæ intelligentiam, vt, quamuis ille de iustis in hac vita omnino loqui videatur, intelligamus multò magis ad futuram illam pertinere: sed in hac vita inchoantur, in futura perficientur.

Et absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum. Metaphora sumitur ab indulgentissimis parentibus, qui filios flentes blandè demulcent, & eis lachrymas abstergunt. Et hoc ex Isaia desumptum est, in cuius capite vigesimo quinto, legimus: *Præcipitabit mortem in sempiternum, & auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie.* Quod latiùs etiam repetit Iohannes capite vigesimo primo, Hoc est: Quidquid in hac vita habuerunt doloris, & luctus, in perpetuum auferetur. Ambrosius: *Quia tempus flendi hic fuit, tempus ridendi in illa beatitudine erit, sicut Dominus dicit: Beati, qui nunc lugent, quoniam ipsi tunc consolabuntur.* Beda. *Immortalium adepta plenitudine gaudiorum omnis mœror penitus obliuioni mandabitur. Beati enim, qui lugent quoniam ipsi, consolabuntur. &c.* In quo etiam docet lachrymas non esse in hac vita abstergendas, quæ vallis lachrymarum est, sed in futura, ideóque nos nihil mirari debere, si semper in hac vita lugeamus. Vers. 17. Matt. 5.

* *
*

Argumentum. Cap. VIII.

Sigillum septimum aperitur, & videt septem angelos stantes in conspectu Dei, quibus datæ sunt septem tubæ. Et alius angelus, qui Deo preces sanctorum offerebat, ignem de thuribulo misit in terram, & facta sunt tonitrua, & fulgura, & terræmotus. Mox septem angeli præparant se vt tubis suis canant, quatuórque primis ordine canentibus magnæ calamitates in terra, & in mari, & in fluuijs, & prodigia in sole, & luna, & stellis videntur. Accedit aliquid terribilius, vox enim aquilæ per cœlum volantis auditur maiora portenta restare prænuntiantis, cum tres angeli reliquis tubis cecinerint.

CAPVT VIII.

ET cùm aperuisset sigillum septimum, factum est silen-
tium in cælo, quasi media hora. Et vidi septem ange- 2
los stantes in conspectu Dei: & datæ sunt illis septem
tubæ. Et alius angelus venit, & stetit ante altare, ha- 3
bens thuribulum aureum: & data sunt illi incensa
multa, vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare au-
reum: quod est ante thronum Dei. Et ascendit fumus incensorum de 4
orationbus sanctorum de manu angeli coràm Deo. Et accepit ange- 5
lus thuribulum, & impleuit illud de igne altaris, & misit in terrã,
& facta sunt tonitrua, & voces, & fulgura, & terræmotus mag-
nus, Et septem angeli qui habebant septem tubas, præparauerunt se 6
vt tuba canerent. Et primus angelus tuba cecinit, & facta est gran- 7
do & ignis, mista in sanguine, & missum est in terram, & tertia
pars terræ combusta est, & tertia pars arborum concremata est, &
omne fenum viride combustum est. Et secundus angelus tuba ceci- 8
nit, & tamquam mons magnus igne ardens, missus est in mare, &
facta est tertia pars maris, sanguis: & mortua est tertia pars crea- 9
turæ eorum, quæ habebant animas in mari, & tertia pars nauium
interijt.

Et tertius angelus tuba cecinit, & cecidit de cælo stella magna, 10
ardens tam quam facula. & cecidit in tertiam partem fluminum,
& in fontes aquarum, & nomen stellæ dicitur Absinthium, & fa- 11
cta est tertia pars aquarum in absinthium: & multi hominum
mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt. Et quartus an- 12
gelus tuba cecinit: & percussa est tertia pars solis, & tertia pars
lunæ,

lunæ, & tertia pars stellarum, ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

13 *Et vidi, & audiui vocem vnius aquilæ volantis per medium cæli, dicentis voce magna: Væ, væ, væ, habitantibus in terra: de ceteris vocibus trium angelorum, qui erant tuba canituri.*

1 ET cum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cœlo quasi media hora. Beda, (quem Anselmus, & quidam è recentioribus sequuntur) hoc silentio significari putat tempus illud à morte Antichristi vsque ad diē iudicij, quod secutus Hieronymus, cuius verba etiam refert ex Comm. in cap. 12. Danielis prope finem, quadraginta quinque dierum futurum esse dicit. Rupertus etiam ait: *Silentium quippe hoc loco rectè quietem illam significare intelligitur, de qua Psalmista loquitur: Terra tremuit, & quieuit cùm exurgeret in iudicio Deus, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ.* Itaque ad ipsum iudicij diem hæc refert. Sed profectò neutra expositio probanda est, quoniam tempus illud inter mortem Antichristi, & diem iudicij, ita tranquillum futurum est, & ab omni terrore liberum, vt impij omni malorum, quæ paulò ante imminere videbantur, timore sublato, iterum ad voluptates, & conuiuia, & ad scelera pristina redituri sint, atque Vers. 1.
2 ita eos imparatos, & nec opinantes dies iudicij opprimeret.† Quod non obscurè intelligitur ex Matthæi vigesimoquarto: *Sicut autem in diebus Noë, ita erit & aduentus filij hominis. Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes, & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes vsque ad eum diem, quo intrauit Noë in arcam, & non cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus filij hominis.* Nunc autem Iohannes multa signa, eáque valdè terribilia facienda esse prædicit, quæ si eo tempore fierent, nequaquam ea pax, & tranquillitas, de qua Dominus loquitur, contingeret. Multò etiam minus ad ipsum iudicij diem hæc spectant, quoniam hæc signa, atque alia multa fieri oportet ante tempus iudicij, vt ex hoc capit. & ex sequentibus intelligitur. Quoniam ergo in sexto sigillo beatitudo illorum significata est, quos angeli in frontibus signarunt, rectè nunc in septimo cernuntur supplicia, & calamitates illorum, qui non sunt ab angelis signati, vt manifestum est ex verbis capitis noni: *Et præceptum est illis ne læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem, nisi tantùm homines, qui non habent signum Dei in frontibus suis.* Incipiuntur autem hæc supplicia continuò: *Et vidi septem angelos stantes in conspe-*
3 *ctu Dei, &c.* † Quare nescio cur Beda, & Rupertus, & quidam è iunioribus librum, & visionem finiant in hoc silentio, quod factum est in cœlo quasi media hora, quasi iterum quæ hactenus dicta sunt repetat, ab initio verborum sequentium: *Et vidi septem angelos, &c.* Multò meliùs fecerunt qui caput ab apertione sigilli incipi voluerunt, vt in omnibus codicibus Latinis habemus: quoniam quod de

ſeptē angelis,& ſeptem tubis ſubiicitur, id ſeptimo ſigillo continebatur,&eo aperto viſum eſt. Videtur autem mihi *factum eſſe ſilentium* tā angelis,quàm ſenioribus &reliquis cœlitibus admirantibus magnitudinem ſuppliciorum,quam ſigillo aperto viderunt, & quaſi obſtupeſcētibus præ magna in terris commotione,& turbatione futura. Quemadmodum Mat. 24. ſcriptum eſt. *Et virtutes cœlorum commouebuntur*: quod Chryſoſtomus,& Euthymius ita exponunt: *Exercitus angelorum obſtupeſcent videntes tam inſignes creaturæ totius mutationes,*&c.

[Verùm quia non ſatis conſtat an ſimul ac ſigillum apertum eſt,ſupplicia malorum viderint cœlites: & quia poſtea magnis ſuppliciis indicatis non fit ſilentium,ſed gratię potius agi ſolent,vt videbimus cap. 11. & 16. & 19. Ita potiùs hæc exponenda cenſeo. Aperto ſeptimo ſigillo *ſilentium quaſi media hora factum eſt*. hoc eſt: Non ſtatim aliquid vidit Apoſtolus,aut audiuit vocem,vt in reliquis ſigillis audierat,ſed ſemihoræ ferè ſpatium tranſiit antequam aliquid videret,aut audiret. Hoc autem breue ſpatium ſilentij ſignificabat, illam ſanctorum beatitudinem,quam in extremo capite ſeptimo vidit, non eſſe illis continuò, id eſt, ſimul atque ſignati ſunt, præſtandam, ſed priùs futura eſſe omnia,quæ ſeptem angelis tuba canentibus facienda erant, ac deinde regnum Dei eſſe venturum,per quod plena, atque integra omnibus electis beatitudo contingeret, vt ex cap. 10. huius libri conſtat: Quia tempus non erit amplius: ſed in diebus vocis ſeptimi angeli, cùm cœperit tuba canere, conſummabitur myſterium Dei, ſicut euangelizauit per ſeruos ſuos prophetas. Quæ quoniam breui omnia facienda erant, breue hoc tempus ſilentio illo ſemihoræ ſignificatum eſt. Andræas Cæſarienſis: *Semihora ſpatium breuitatem temporis oſtendit, in quo plagis inductis, & iis quæ in terra facienda erant impletis, Chriſti regnum manifeſtabitur.* &c.]

Verſ. 2. *Et vidi ſeptem angelos ſtantes in conſpectu Dei.* Septem hos angelos 4
eſſe arbitror, quibus cura hominum potiſſimè commiſſa eſt,& nunc exitium,& pœnas ferunt impijs, qui nec Deum audire,nec eorum conſilijs acquieſcere voluerunt [Indicant hoc Græca verba, in quibus Articulus additur cum dicitur, *Septē Angelos*,& cum dicitur *Stantes*. *καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους οἳ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἑστήκασι*, quaſi dicat: Et vidi illos ſeptem angelos,illos,inquam qui in conſpectu Dei ſteterūt, id eſt,quos capite 1. dixi eſſe in conſpectu throni. Ita enim ſolet loqui Iohannes additis Articulis,cum de re agit: cuius ſuperiùs meminerat. Quare cùm interpres nunc vertit. *Stantes in conſpectu Dei*, ita accipiendum eſt ac ſi diceret: Quorum officium eſt ſtare in conſpectu Dei.] *In conſpectu autem Dei* ſunt,ſicut de eiſdem cap. 1. dixit: *Et a ſeptem ſpiritibus, qui in conſpectu throni eius ſunt*: in quorum verborum expoſitione diximus de angelis, & quid eſſet ante conſpectum Dei eſſe, explicauimus num. 25. & 26.

Verſ. 2. *Et datæ ſunt illis ſeptem tubæ.* Vt ſinguli ſuam tubam haberēt. In ſeptem tubis conſummatio ſæculi proxima indicatur. Quemadmodum

enim

enim Iericho septem tubis sacerdotum sonantibus septimo die corruit Iosue sexto: ita mundus, qui in ea vrbe significatus est, ad sonitum septimæ buccinæ corruet (vt modò diximus prædictum esse infrà cap. 10.) quod multi ex expositoribus adnotarunt, & vberiùs explicat Ioachin Abbas.
5 † Tubis ergo canentibus angelis significatur magnum aliquod periculum terris imminere, vt sibi homines consulant, & per pœnitentiam illud euitent: nam solere in huiusmodi rebus tubas adhiberi diximus cap. 1. num. 70. & 71. Arbitror autem per tubas prædicatores veritatis significari, quibus dicitur Isai. 58: *Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam:* qui cum hæc mala cœperint, angelis inspirantibus clamabunt, & Dei iram prædicent, homineśque ad pœnitentiam hortabuntur. Quod optimè conuenit cum figura illa vrbis Ierichuntis.

Et alius angelus venit. Hunc multi Christum esse existimãt, sed nusquam Christus absolutè angelus dici solet. Prætereà cùm dicit: *Et alius angelus,* similem illis septem eum esse ostendit, sicut cùm cap. 7. dixit. *Post hæc vidi quatuor angelos.* & paulò post: *Et vidi alterum angelum ascendentem ab Ortu solis.* Quis sit hic angelus non constat, quoniam Scriptura non indicat: non videtur improbabile fuisse Gabrielem, qui Danieli pro salute populi orãti apparuit, Danielis nono: aut certè Michaëlem: cui tota Ecclesia commissa est, ideo fortasse in eius officio repetit Ecclesia quod de hoc angelo scribitur: *Stetit angelus iuxta aram templi habens thuribulum aureum in manu sua:* quod magis ex eiusdem angeli officio intelligetur. Quod si fortè in illis septem prioribus numeretur Michael, hunc ab eo mitti, siue ipsum hoc facere per angelum minorem haud ineptè dici poterit. Vers. 3.

Et stetit ante altare. † Quodnam sit hoc altare ipse indicat cum Vers. 3.
6 ait: *Et data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum:* in quibus manifestè alludit ad altare quod erat ante Sancta sanctorum, quod altare Thymiamatis siue incensi dicebatur, in quo thura, & aromata incendebantur, vt legimus Exo. 30. Et hoc erat aureum: nam altare holocaustorum æreum erat. Ostenditur ergo Iohanni altare aureum ad similitudinem illius, quod erat ante Oraculum, in quo odoris suauissimi aromata adolebantur, vt intelligamus preces sanctorum ante Dei conspectum significatum in Sancto sanctorum offerri ab angelis, eíque gratissimas esse. [Irenæus lib. 4. aduersus hæreses. cap. 3: *Est ergo altare in cœlis: illuc enim preces nostræ diriguntur, & ad templum, quemadmodum Iohannes in Apocalypsi ait: Et apertum est templum Dei, & tabernaculum. Ecce enim, inquit, tabernaculum Dei, in quo habitabit cum hominibus, &c.* Hæc omnia intelligentur ex Leuit. 16. vbi ita legimus: *Assumptóque thuribulo, quod de prunis altaris impleuerit, & hauriens manu compositum thymiama in incensum, vltra velum intrabit in Sancta, vt positis super ignem aromatibus nebula eorum, & vapor operiat Oraculum, &c.* Ad hunc morem sacrorum respicit cùm ait angelum stetisse

Preces iustorum Deo gratissimæ.

Apoc. 21

ante altare, id est, ante Sancta, quod est ante conspectum Dei, & habuisse *thuribulum aureum*, quale ferebat summus sacerdos, vt igne[de]sumpto ex altari imponeret aromata, id est, orationes sanctorum Deo offerret, tunc enim maximè aromata redolent, cùm incenduntur.

Vers. 3. *Et data sunt illi incensa multa.* † Incensa vocat, quæ Græcè Apostolus vocauit thymiamata, id est, aromata, quæ incenduntur. Quæ sint autem hæc incensa, continuò exponit: *Vt daret de orationibus sanctorum omnium.* Ita etiam dixit cap. 4. *Et phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum.* quod iam suo loco exposuimus. Verùm hæc incensa igni hausto de altari imponuntur, quia tunc orationes nostræ suauiter Deo olent, cùm ex caritate Dei proficiscuntur. 7

Vers. 3. *Vt daret de orationibus sanctorum omnium:* Hoc est, vt super altare thymiamatis, quod est ante thronum, daret de orationibus sanctorum omnium. Est autem Hyperbaton. Sensus enim est: Data sunt illi incensa multa de orationibus sanctorum omnium, vt daret super altare aureum, id est, vt Deo offerret. Quod vt melius intelligatur, sciendum est, vbi nos habemus, *Vt daret de orationibus sanctorum*, in Græco esse, *Vt daret orationibus sanctorum.* Et statim. *Et ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum*, in Græco est. Fumus incensorum orationibus sanctorum. † Sed rectè noster interpres addidit 8
vtroque in loco præpositionem De, [quo modo etiam Erasmus & recentiores interpretes verterunt. Causam tamẽ reddit nemo, quod sciam. Ego hanc esse existimo:] Intellexit Euangelistam Hebræorum more locutum esse, qui sæpè tollunt præpositionem valentem
De, Ex De, siue Ex, significantem materiam, vt Genes. 3. *Quia puluis es*, siue puluere es, *& in puluerem reuerteris.* Pro. Ex puluere es. Exod. 37. *Fecit & propitiatorium*, id est, Oraculum, *de auro mundissimo*, in Hebræo est, auro mundissimo. 3. Reg. 6. *Et in ingressu Oraculi fecit ostiola de lignis oliuarum.* In Hebræo, Lignis olei. Ita nunc incensa multa de orationibus sanctorum, id est, quæ confecta, & composita sunt ex orationibus sanctorum, sicut enim thymiama ex variis aromatum generibus conficiebatur, ita huiusmodi incensa ex variis sanctorum orationibus composita sunt, quę & diuersis modis, & à diuersis fiunt. Ita etiã mox: *Et ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum*, id est, quæ incensa, siue aromata confecta erant, ex varijs orationibus sanctorum. Sed notandum vtroque in loco dixisse Iohannem ταῖς προσευχαῖς, quasi subaudiatur מ præpositio, cui in Græco solet dari ablatiuus casus similis datiuo, nam מ materiam significat, vt מן Exod. 38: *Fecit & labrum aneum de speculis mulierum.* Leuit. 8. *quidquid autem reliquum fuerit de carne, & panibus, ignis absumet.* Exod. 12. *Omnis alienigena non comedet ex eo.* Atque hoc necessario dicendum videtur, nulla enim est apud Græcos præpositio, quæ subaudiri possit, cum dicitur ταῖς προσευχαῖς, & necessario aliqua subaudienda est.

Sed

Sed quoniam Græcè scribens Hebraico more locutus est, subaudietur ἐν, quæ respondet Hebraicè ב materiã sæpè apud eos significãti. Orationes autem sanctorum, vt euentus verbis sequentibus indicatus significat, è terra ad Deum fundebantur, vbi ab impiis vehementer affligebantur, & ad Dei gloriam, atque ad destructionem regni peccati puniri illos optabant, & ab eorum tyrannide liberari. Porrò vbi legimus: *Ante thronum Dei*, in Græco non est, *Dei*, neque apud Aretham, neque apud Primasium, neque in multis codicibus Latinis manu scriptis.

9 *Et ascendit fumus incensorum.* † Ascenderunt orationes sanctorum ad Deum, exauditæ sunt à Deo offerente eas angelo. Vers. 4.

Et accepit angelus thuribulum. Idem thuribulum, quo incensa, id est, orationes sanctorum obtulerat, nunc de igne altaris implet. In altari aureo Christus significatur, per quem Deo gratæ, & suauis odoris sunt preces nostrę. Ignis altaris caritatem Christi indicat, qua & patris gloriam, & humani generis salutẽ semper optauit. Primùm ergò ignis de altari sumptus est, vt incensa adolerentur, quia per caritatẽ Christi nos caritatem habemus, & preces ex caritate fundimus. Sed iterum thuribulum idem impletur de igne altaris, & mittitur in terram, vt sciamus propter caritatẽ, qua Christus sanctos suos in terra laborãtes prosequitur, supplicia in impios ab ira Dei effundi. Nam ignem illum in terram missum supplicia, & plagas impiorum effecisse, & iram Dei magnam in terras deportasse indicat quod statim sequitur: *Et facta sunt tonitrua, & voces, & fulgura, & terræmotus magnus.* At dum ex eodem thuribulo ignis mittitur in terram, è quo fumus aromatum ad Deum ascenderat, significatur orationes sanctorum
10 causam quoque fuisse suppliciorum. † Rectè etiam dicere possumus in thuribulo corpus Christi significari, vt ait Haymo: quod in passione multis plagis, vt fenestris thuribulum, apertum est. Et quia per Christi passionem nobis caritas datur, benè in thuribulo ignis, & incensa ponuntur. Et quia Christus vulnera sua patri ostendit pro sanctis in terra laborantibus, & caritatem suam ardentem ei ob oculos ponit, indéque pater ad puniendum impios excitatur, thuribulũ de igne altaris impletur, & mittitur in terram. Vers. 5.

Et facta sunt tonitrua, & voces. Hæc omnia prænuntiabant calamitates futuras impiorum. Voces autem articulatas, & similes nostris intelligere debemus, vt cap. 10. videmus cum dicitur: *Et cum clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas. &c.* Vers. 5.

Et terræmotus magnus. Nam per illa tempora crebri, magníq; terræmotus futuri sunt, sicut prædixit Dominus Luc. 21: *Et terræmotus magni erunt per loca.* Vers. 5.

11 *Præparauerunt se vt tuba canerent.* † Hac præparatione mora quædam significatur Diuinæ vltionis inter tonitrua, & voces, & fulgura, & inter tubarum cantum, vt pœnitentiam agant peccatores, & futuras pœnas euitent, sempérque cognoscatur quàm verum sit illud: Vers. 6.

Hebr. 3. *Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis.*

Vers. 7. *Et facta est grando, & ignis mista in sanguine.* Lento gradu procedit Diuina vindicta, & sicut olim aduersus Pharaonem, & Ægyptios à leuioribus incipiẽs paulatim plagas ingrauabat, vt illi terrerentur, & resipiscerent, ita hoc tempore de quo nunc loquimur, facturus est. Primùm fiunt *grando, & ignis mista sanguine*, [ita enim legitur etiam in Græcis codicibus emendatioribus,] ita vt sanguis, & cum grandine misceatur, & cum igne. In igne fulmina, & ignitas exhalationes intelligimus, sicut in Psalm. 17: *Præ fulgore in conspectu eius nubes transierunt, grando, & carbones ignis.* Sanguis ad maiorem terrorem impiorum additur, vt citiùs ad pœnitentiam conuertantur, videntur enim eo cædes magnæ indicari.

Vers. 7. *Et tertia pars terræ combusta est.* † Vt conuertantur homines, antequam tota comburatur. Arethas nostram expositionem confirmat, 12
argumentatúrque rectè aduersus eos, qui hæc de nouissimo die intelligebant, & intelligenda esse dicit de vltione, quæ antè extremum diem per afflictiones fiet: quoniam nouissimo die non tertia pars peccatorum, sed omnes simul absque vllo remedio abiicientur. Et quamuis, vt idem ait paulò post, in tertia parte magna pars, aut magnus numerus possit intelligi, quoniam numerus ternarius initium est multitudinis, propriè potiùs accipienda videtur tam hic, quàm in sequentibus, cum nihil sit, quod aliter accipere cogat. [Tertiam autem terræ partem, vel totam simul intelligere possemus, vt Europam, aut Africam, quod minimè arbitror: vel multas in diuersis regionibus vrbes cum suis agris, quæ si iungerentur, tertiam terræ partem redderent, quod multò mihi veriùs videtur. Hæc autem erunt, in quibus pessimi omnium hominum, & crudeliores sanctorum persecutores habitabunt, vt de tertia parte fluminum paulò post dicemus. Atque hoc fiet, vt vbique mali terreantur, & tanti incendij fama perueniat ad omnes.]

Vers. 7. Fœnum. *Et omne fœnum viride combustum est.* Fœnum pro herba passim ponitur, vt Isaiæ 42: *Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri. Exiccatum est fœnum, & cecidit flos.* Psal. 128: *Fiant sicut fœnum tectorum, quod prius quam euellatur exaruit.* Græcè χόρτος, id est, herba. Non solùm igitur arentes herbæ, sed ipsæ etiam, quæ virebant, combustæ sunt. † Tertia pars terræ tantum combusta est, & tertia pars 13
arborum, id est, non tota terra, aut omnes arbores, nec dimidia pars, sed tertia, vt hominibus alimenta superessent. At fœnum viride omne combustum est, vt significetur citò omnes illos morituros fore, etiam si robusti, & virides sint, ac iuuenes: alludit enim ad illud, quod modò retulimus: *Omnis caro fœnum, &c.*

Vers. 8. *Et secundus angelus tuba cecinit, & tamquam mons magnus igne ardens missus est in mare, & facta est tertia pars maris sanguis.* Id est, globus quidam igneus. Crescunt paulatim prodigia, & terrores, ita enim hæc intelligenda sunt vt plagæ Ægypti.

Et

Et tertia pars nauium interijt. Quæ videlicet in illa tertia parte magis versabantur. [Tertiam autem maris partem ita interpretor, vt modò tertiam partem terræ interpretatus sum.] Vers. 9

Et tertius angelus tuba cecinit, & cecidit de cœlo stella magna ardens tamquam facula. Hoc est, quædam ignita exhalatio, aut potiùs magna quædam exhalationum multitudo condensata, & inflammata. Sed cur faculæ comparatur, si magna est? Non in magnitudine, sed in lumine, & ardore comparatio fit, vt Ecclesiast. capite 48: *Et surrexit Elias propheta quasi ignis, & verbum ipsius quasi facula ardebat.* Sed neque quasi diminutiuum nomen ponitur, cùm sit in Græco Lampas. Vers. 10.

14 † Ceterùm non est mirum hæc, & sequentia à Ioanne prædici, cùm Dominus dixerit Luc. 21: *Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ, & fames, terroresque de cœlo, & signa magna erunt.* Quod ergò Dominus vniuersè prænunciauit, id nunc Ioannes sigillatim vaticinatur, terrores illos de cœlo, & signa illa magna. [Non ergò sequi possum expositores, qui ad mysticos sensus confugiunt, & intactam Historiam relinquunt, quasi ita vt verba sonant, hæc fieri nō possint. Vbi ergò sunt terrores de cœlo, & signa magna, quæ profectò Dominus non mysticè, sed Historicè futura esse intellexit, atque prædixit?]

Et cecidit in tertiam partem fluminum. Cum cadere incipiet, integra erit, postea in partes multas minuetur, vt cadat in flumina: nō in omnia, ne penitus homines siti enecentur, sed *in tertiam* illorum partem, in eam scilicet, quæ nocētiorum hominum vrbes, & regiones alluebant. Itaque non in tertiam cuiusque fluminis partem cecidisse dicit, sed in tertiam partem omnium fluminum: nam si tertia pars fluminis amara redderetur, reliquas duas facilè in amaritudinem verteret, nisi fortè tertiam partem cuiusque fluminis dicamus eam, quæ mari iam proxima est. [Sed quod priùs dixi, verius est, & meliùs hæret cum præcedentibus.] Vers. 10.

Et in fontes aquarum. Non dicit, in tertiam partem fontium, sed, *in fontes*, ex quo intelligitur in omnes fontes cecidisse. Sed de fontibus loquitur, qui tantum fontes, non etiam fluminum initia sunt, alioqui omnia etiam flumina amara fierent. Vers. 10.

15 *Et nomen stellæ dicitur Absinthium.* † Nomen etiam indicauit ab effectu sumptum, vt sciamus amarissimas reddendas esse aquas. *Absinthium*, inquit Arethas, herba amara est, sed edentibus visum acuere tradunt Medici. Meritò ergò magnum suppliciū vocatur *Absinthium*, quoniam etsi tristitiam afferat, visum tamen acuit, efficitque vt homines instantia mala videant, & corda sua inspiciant, & maturè per pœnitentiam corrigantur. [Certè hoc Deus efficere vult pœnis quas infligit.] Vers. 11.

Et facta est tertia pars aquarū in absinthium. Phrasis Hebræorum est, id est, facta est absinthium, hoc est, amarissima, vt absinthium. Porrò ter- Vers. 11.

rò tertia pars aquarum de fluminibus intelligitur,& de lacubus,non de fontibus,vt dictum est.

Vers. 12. *Et percussa est tertia pars solis.* Adhuc prænuntiat terrores illos de cœlo,& signa illa magna prædicta à Domino. Tertiam partem solis percussam dicit Methaphoricè, quasi mortuam, quòd lumine suo priuata sit: nam lux in stellis quasi operatio quędam vitalis est. Hoc quid sit statim explanat. *Ita vt obscuraretur tertia pars eorum.*

Et dies non luceret pars tertia, noctis similiter. † Hoc ita intelligi po-
Vers. 12. test, vt si dies tunc habere debebat duodecim horas, octo tantum 16
habebit intermedias, quoniam tertia parte solis obscurata, non lucebit Sol cum ascendere incipit, aut cum descendit vicinus occasui. Atque idem de nocte iudicium, & eadem expositio est propter tertiam Lunę partem obscuratam. Potest etiam ita, vt eisdē horis diei Sol luceat, quibus anteà solebat, sed tertia parte minus luceat, quàm solebat. Hæc posterior interpretatio multò germanior est, immò sola vera est, quoniam etiam si tertia pars solis obscuretur, nihilominùs dies habebit totidem horas, nec enim eclypsis in tertia parte solis impedire diei partem potest: faciet tamen vt tertia parte minùs clarus sit dies. In Græco legimus. *Ita vt dies non luceret tertiam partem ipsius, & nox similiter,* id est, secundùm tertiam partem ipsius. Ex quo videmus rectè legi in nostris codicibus. *Et noctis similiter,* quoniā eodem casu præcessit diei, nec esse cur emendetur: Et nox similiter.

[Atque vt constet hæc, & multa similia, quæ posteà videbimus, ita futura esse vt verba sonant, subscribam Sibyllę carmina de signis vltimi temporis, ex lib. 2. Sibyllinorum oraculorum, ita versorum, vt Latinè reperi.

† Sed cum terrarum motus, & fulmina dira,
Fulguráque, & tonitrus fuerint, & squalor agrorum, 17
Et cædes hominum, rabies, & sæua luporum,
Atque hominum, atque boum interitus, & quadrupedantum,
Et iumentorum, mulorumque, atque caprarum,
Atque ouium, fiet tum plurima terra relicta,
Et frugum incultos prouentus deseret agros.

Et posteà.

Artabunt homines mutato cardine rerum,
Pestes, bella, fames, lachrymaq́, & luctus abundè.

Et lib. 8.

Tempore torpebunt vidua omnia semina mundi,
Aer, terra, salum, lux ignis feruida, cœli
Cardo, dies, noctes, consident omnia in ignes,
Et fiet species, quam desertissima rerum.
Omnia námque cadent lucentia sydera cœlo,
Nec volucres plumis agiles per inane volabunt.
Omnibus, & Tellus animantibus orba iacebit.

Non

Non homines edent vocem, volucrésve, feræ ve,
Confusus solitum sonitum non audiet orbis,
Sed magnum sonitum reddet maris vnda minacis.
Et trepidi cuncti morientur in æquore pisces.
Nec sulcabit aquas iam pondere nauis onusta,
Mugitúmque dabit de bellis terra cruenta,
Humanæque animæ frendebunt dentibus omnes.
Vexabúntque malos vlulatus, atque timores,
Cædibus, atque siti, fame, pestéque deficientes.

18 † Addamus his quod scribit Lactantius li. 7. c. 16. *Tum vero,* inquit, *detestabile, atque abominandum tempus existet, quo nulli hominum sit vita iucunda. Euertentur funditus, ciuitates, atque interibunt, non modò ferro, atque igni, verum etiam terræ motibus assiduis, & eluuie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aer enim vitiabitur, & corruptus, ac pestilens fiet, & modò importunis imbribus, modò inutili siccitate, nunc frigoribus, nunc æstibus nimiis, nec terra homini dabit fructum, nec seges quicquam, non arbor, non vitis feret: sed cum in flore spem maximam dederint in fruge decipient. Fontes quoque cum fluminibus arescent, vt ne potus quidem suppetat: & aquæ in sanguinem, aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aere volucres, & in mari pisces. Prodigia quoque in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, &*
19 *solis tenebræ, & color lunæ, & cadentium siderum lapsus.* † *Nec tamen hæc vsitato modo fient, sed existent subitò, & ignota, & inuisa oculis astra: sol in perpetuum fuscabitur, vt vix inter noctem, diémque discernatur. Luna iam non tribus deficiet horis, sed perpetuo sanguine offusa meatus extraordinarios peraget. Stellæ verò creberrimæ cadent, vt cœlum omne cæcum sine vllis luminibus appareat. Montes quoque altissimi decident, & planis æquabuntur, mare innauigabile constituetur. Tum verò per iram Dei aduersum homines, qui iustitiam Dei non agnouerunt, sæuiet ferrũ, ignis, fames, morbus, & super omnia metus semper impendens. Tunc orabunt Deum, & nõ exaudiet, optabitur mors, & non veniet, nec vox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos somnus accedet, sed animas hominum solicitudo, ac vigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus stridebunt, gratulabuntur mortuis, & viuos plangent. His, & aliis pluribus malis solitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis, atque deser-*
20 *tus.* † *Quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur.*

Ἔςαι κόσμ☉ ἄκοσμ☉ ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, vt vix decima pars hominum relinquatur: & vnde mille processerant, vix prodient centum. Hæc Lactantius: quæ ex prophetis, & ex Sibyllarum carminibus, atque ex Apocalypsi excerpsit. Nec mihi illa mira videntur, cùm venit in mentem illud: *Et erunt signa in sole, & luna, & in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris, & fluctuum, arescentibus hominibus præ timore, & expectatione, quæ superueniẽt vniuerso orbi.* Nam virtutes cœlorum mouebuntur: & reliqua, quæ de his temporibus prædixit Dominus in Euangeliis.]

Hoc est, Erit mũdus sine ornatu pereuntibus hominibus. Mũdus Græcè ornatum significat, ac si diceret: Erit ornatus sine ornatu.

Et vidi, & audiui vocem vnius aquilæ volantis. † In Græco est in multis codicibus: *Vnius angeli volantis*, atque ita omnino legit Andreas, & ita transtulit Erasmus. In aliis est, *Vnius Aquilæ*, quod magis Arethæ placuit, qui noluit Andream sequi, & laborat in explanãdo quænam hæc aquila sit. Ita etiã, vt nos, legit Tyconius Hom 6. & Beda, & alij Latini expositores. Quid autem significet aquila volans per medium cœlum, ex ipsius aquilæ natura discemus. Aquila violenta auis est, & rapax, & celerrimi præterea volatus. Iere. 4: *Velociores aquilis equi illius*. 2. Reg. 1: *Aquilis velociores, leonibus fortiores*. Inde Nabuchodonosor cum velocitate, & potentia magna veniens ad diripiendum Iudæos significatur in aquila grandi magnarum alarum, Ezec. 17. & Hos. 8. cum dicitur: *Quasi aquila super domum Domini*, vt in vtrumque locum docuit Hieronymus. 21

Aquila.

† Aquila ergo volans, & calamitates magnas hominibus prænuntians, significat eas valde velociter esse venturas, & magnã futuram esse earum vim ad diripiendum, & perdendum homines. Per medium cœlum volat, vt videatur ab omnibus, quemadmodum & apud Zachariam legimus cap. 5: *Et leuauerunt amphoram inter cœlum & terram*, idest, notã eam omnibus fecerunt. Volante ergo aquila per medium cœlum hoc intelligimus, post calamitates a quatuor angelis indicatas Deum manifestaturum esse hominibus multò etiam maiores instare, nisi maturè conuertantur. Hoc autem faciet sine dubio per illius temporis prædicatores: nã in aquila prædicatores intelligunt Tyconius Hom. 6. & omnes ferè Commentarij. Addẽdum tamen est, eos aquilis comparari iis de causis, quas diximus, & quoniam altiùs ceteris hominibus volant, & meliùs, atque acutiùs cœlestia mysteria intuentur. † Verùm quoniam non dicit: *Audiui vocem aquilæ volantis*, sed *vnius aquilæ*, mihi magna suspicio est virum aliquem illius temporis sanctitate insignem indicari, siue ex prædicatorum numero sit, siue priuatus homo, cui tunc Deus hanc prophetiam inspiret: nam iusti aquilæ vocantur à Domino Luc. 17: *Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ*. Atque is etiam aquila dicitur, quoniam velociter, vt diximus, & cum vi magna interitum hominibus imminere clamabit. [Nec verò mirari debet quisquam si & in hoc loco, & in aliis posteà futuros esse illis extremis tẽporibus prophetas dicamus, qui ventura mala prænuntiẽt. † Si enim multò antequam decem tribus ab Assyriis caperentur, & antequam Ierusalem euerteretur primùm à Chaldæis, post à Romanis, tot prophetas Deus misit, qui populum illum admonerent, vt venturam calamitatem non ignorarent: si in ipsa etiam vrbis obsidione vaticinabatur Ieremias, vt ciuitatem aut ad pœnitentiam, aut ad certum, & imminens exitium compararet: si paulò ante quàm eadẽ vrbs vastaretur à Romanis, futuram vastitatem, & captiuitatem Christus, atque Iohannes Baptista prædixerunt: si & paulò ante obsidionem, & vrbe à Romanis obsessa tam vaticiniis, quã prodigiis multis, ac magnis, quæ 22 23 24

à Iosepho lib. 7. de Bello Iud. c. 12. memorantur, quod paulò post contigit prænuntiatum est: quis dubitare possit quin in tanta temporum, & rerũ difficultate, & in tam inusitata omnium perturbatione, atque in tantis calamitatibus, quibus si præcedentes omnes comparentur, ne calamitates quidem videri debeant, multos misericors Deus spiritu prophetię sit illustraturus, per quos & pij ad omnia perferenda confirmentur, & impij ad pœnitentiam salubriter terreãtur.
25 † Hunc autem magnum prophetam, de quo nunc loquitur Apostolus, iure aquilam vocat, quasi in altum se vitæ sanctitate leuantem, & cœlestia intuentem, & quod similitudine aquilæ, quæ Iohannis menti obiecta est. Deus declaret amorem suum erga filios, qui in aquila insignis est in pullos, sicut docet Moses Deut. 32: *Circundedit eum, & docuit, & custodiuit quasi pupillam oculi sui. Sicut aquila prouocans ad volandum pullos suos, & super eos volitans: expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.* Quæ verba exponens Hieronymus in illud Isa. 66: *Et cognoscetur manus Domini seruis eius: Aiunt*, inquit, *qui de animantium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum, & iumentorum, & pecudum, auiumque ingenitum esse in filios, pullósque suos affectũ, sed maximum amorem esse aquilarum, quæ in excelsis, & inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fetus violet. Amethystum quoque inter pullos eius lapidem reperiri, quo omnia venena superentur. Si hoc verum est, recte affectus Dei in suas creaturas aquilis comparatus est, qui omni custodia protegit liberos suos, ne draco, & coluber antiquus Diabolus, & Satanas obrepat nouellis fetibus, vt ad nomen lapidis, qui ponitur in fundamentis Sion, omnes aduersariorum frangantur insidiæ*, &c.
26 † Aquila etiam dicitur quod procul Antichristi sentiat aduentum, vt enim ait idem Hieronymus in illud Matth. 24: *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ*: Aquilæ, & vultures etiam transmarina dicuntur sentire cadauera.]

Dicentis voce magna. Vt nemo sit qui non audiat. *Væ, væ, væ.* Ter dicit Væ, quoniam tres maximæ calamitates supersunt venturæ per tres angelos ostendẽdæ. [Quare non bis legendũ est *væ, væ*, vt est apud Andream, sed ter, *Væ, væ, væ*, vt est in melioribus codicibus, & apud Aretham. Nec id dubium cuiquam esse debet, cùm idem Apostolus dicat cap. 9: *Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ post hæc.*]

Habitantibus in terra. Habitantes in terra, siue habitatores terræ frequenter in malam partem accipiuntur in Scriptura, quasi in terra viuentes, & terræ bona quærentes, & de cœlestibus minimè cogitantes. Sancti enim dicũt: *Nostra autem conuersatio in cœlis est.* Ita nunc accipit Iohannes, sicut & cap. 11: *Et inhabitantes terram gaudebunt super illos & iucundabuntur, & munera mittent inuicem, quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos, qui habitabant super terram.* Et cap. 13: *Et fecit terram, & habitantes in ea adorare bestiam primam*, Et paulò post: *Et seducit habitantes in terra propter signa, quæ data sunt illi facere*, &c.

Vers. 13.

Vers. 13.

27 *De ceteris vocibus triũ angelorum.* † Idẽ videtur ac si diceret: A ceteris Philip. 3.

vocibus. Væ habitantibus in terra à ceteris vocibus triũ angelorum, ſicut interpretatur Arethas, quomodo dictum eſt Matt. 18: *Væ mundo à ſcandalis.* Verùm quoniam non dixit ἀπὸ φωνῶν, vt Matth. 18. ἀπὸ τῶν σκανδάλων, ſed ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν Ideſt, è reliquis vocibus, ſiue (vt optimè vertit interpres) *De ceteris vocibus*, ita intelligẽdum eſt: *Væ, væ, væ*, exibunt habitantibus in terra de vocibus tubarũ trium angelorum. Itaque *Væ* non eſt hoc in loco interiectio dolentis, vt videri poterat, ſed vice nominis ponitur, vt paulò poſt in cap. 9: *Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo Væ poſt hæc*, ſenſuſque eſt, etiam ſi magna mala viderint adhuc homines, multò poſtea maiora videbũt, atque grauiora. [Quod iure optimo clamat, quoniam eo tempore venturus eſt Antichriſtus, vt ſuo loco videbimus.] Quare malè hæc verba diſtinguuntur in vulgatis codicibus addito commate vbi ait: *Habitantibus in terra*, quod addendum non erat.

Argumentum Cap. IX.

Poſtquam quintus angelus tuba cecinit, ſtella cecidit, & puteum abyſſi aperuit, & exierunt locuſtæ, & mirificè cruciauerunt homines, qui non fuerant ab angelis ſignati. Sextus angelus tuba canit, & vox auditur iubentis vt quatuor angeli alligati Euphrate ſoluantur: quibus ſolutis maxima prœlia conſecuta ſunt, & innumerabilium hominum cædes viſæ. Quibus portentis idolorum cultores non ſunt à ſuis peccatis dimoti.

CAPVT. IX.

ET quintus angelus tuba cecinit, & vidi ſtellam de cæ- 1
lo cecidiſſe in terram, & data eſt ei clauis putei abyſſi.
Et aperuit puteum abyſſi: & aſcendit fumus putei, ſi- 2
cut fumus fornacis magnæ: & obſcuratus eſt ſol, & aer
de fumo putei. Et de fumo putei exierunt locuſtæ in terram, & data 3
eſt illis poteſtas, ſicut habent poteſtatem ſcorpiones terræ: & præ- 4
ceptum eſt illis ne læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque
omnem arborem: niſi tantùm homines qui non habent ſignum Dei
in frontibus ſuis: & datum eſt illis ne occiderent eos: ſed vt crucia- 5
rent menſibus quinque: & cruciatus eorum, vt cruciatus ſcorpij cum
percutit hominem. Et in diebus illis quærent homines mortem, & 6
non inuenient eam: & deſiderabunt mori, & fugiet mors ab eis.

Et ſimilitudines locuſtarum, ſimiles equis paratis in prælium: & 7
ſuper capita earum tamquam coronæ, ſimiles auro: & facies earum
tamquam facies hominum. Et habebant capillos ſicut capillos mu- 8
lierum: & dentes earum, ſicut leonum erant, & habebãt loricas, ſi- 9
cut loricas ferreas, & vox alarum earum ſicut vox curruum equo-
rum multorum currentium in bellum. Et habebant caudas ſimiles 10
ſcor

scorpionum, & aculei erant in caudis earum: & potestas earum no-
11 *cere hominibus mensibus quinque, & habebant super se regem an-*
gelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon:
12 *Latine habens nomen Exterminans. Væ vnum abiit, & ecce ve-*
13 *niunt adhuc duo væ post hæc. Et sextus angelus tuba cecinit: & au-*
14 *diui vocem vnam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est antè*
oculos Dei, dicentem sexto angelo, qui habebat tubam, Solue qua-
tuor angelos, qui alligati sunt in flumine magno Euphrate. Et soluti
15 *sunt quatuor angeli, qui parati erant in horam, & diem, & men-*
sem, & annum: vt occiderent tertiam partem hominum. Et nume-
16 *rus equestris exercitus vicies millies dena millia. Et audiui nume-*
17 *rum eorum. Et ita vidi equos in visione, & qui sedebant super eos,*
habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & sulphureas, & capita
equorum erant tamquam capita leonum, & de ore eorum procedit
18 *ignis, & fumus, & sulphur. Et ab his tribus plagis occisa est tertia*
pars hominum, de igne, & ex fumo, & sulphure, quæ procedebant
19 *de ore ipsorum. Potestas enim equorum in ore eorum est, & in cau-*
dis eorum: nam caudæ eorum similes serpentibus, habentes capita,
20 *& in his nocent. Et ceteri homines, qui non sunt occisi in his plagis,*
neque pænitentiam egerunt de operibus manuum suarum, vt non
adorarent dæmonia, & simulacra aurea, & argentea, & ærea, &
21 *lapidea, & lignea, quæ neque videre possunt, neque audire, neque*
ambulare, & non egerunt pænitentiam ab homicidijs suis, neque à
veneficijs suis, neque à fornicatione sua, neque à furtis suis.

1 E*T vidi stellam de cœlo cecidisse in terram.* Beda, & magna exposito- Vers. 1.
rum pars stellam diabolum esse existimant, locustas autem hæreticos, præcursores videlicet Antichristi, qui veneno sui erroris plurimis nocebunt. Nec videretur hic sensus improbabilis, nisi illud, quod paulò post sequitur, multùm ei aduersaretur: *Et datum est illis* (scilicet, locustis) *ne occiderent eos sed vt cruciarentur mensibus quinque: & cruciatus eorum vt cruciatus scorpij, cum percutit hominem:* quod in venenata animalia rectè conuenit, in hæreticos non videtur posse conuenire. Deinde subiicit: *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam, &c.* quod rectè dicitur de iis, qui percussi magno dolore affliguntur, de hominibus deceptis ab hæreticis, & in errore manentibus non dicitur. Quare aliter videtur visio exponenda, vt quantum licebit, à verborum proprietate minimè recedamus, nisi
2 coacti. † Stellam, quæ de cœlo ceciderat, possemus cum his auctoribus diabolum interpretari, quoniam ipsa nos verba cogunt vt non

propriè,ſed Metaphoricè accipiamus. Nam verè ſtellæ, aut ignitæ
alicui exhalationi non poteſt clauis putei abyſſi dari,nec illa aperire
poteſt puteum abyſſi. Sed diabolus ſtella dici poſſet, quia, vt ſtella
quædam,in cœlo fulgebat, & de cœlo cecidit in terram, cui etiam
dicitur Iſaiæ 14.ſub typo regis Babylonis: *Quomodo cecidiſti de cœlo
Lucifer, qui mane oriebaris?* Obiiciet fortaſſe quiſpiã verba hic fieri de
ſtella,quæ tunc ceciderat cum hæc Ioannes videbat,at facilè reſpõ-
deri poteſt:de ſtella fieri,quæ initio mundi cecidit,atq; idcircò non
dixit:Vidi ſtellam de cœlo cadere,ſed: *Vidi ſtellam de cœlo cecidiſſe in
terram,& data eſt ei clauis,&c.* id eſt,vidi clauem datam eſſe ſtellæ illi,
quæ olim de cœlo ceciderat. † Rupertus hoc ipſum adnotãs addit: 3
Lucæ 10. *Quando ille cecidit,nullus hominum erat,qui videret,præter illũ,qui in Euan-
gelio ſuo loquitur dicens: Videbam ſatanã ſicut fulgur de cœlo cadentem. Qui
enim hæc dicit homo Chriſtus,prius erat Deus, quam homo fieret, prius quam
angelus ille,ſtella illa,lucifer ille caderet,immo priuſquam angelus,aut creatu-
ra aliqua fieret. Bene ergo non ait.Vidi cadere.ſed: Vidi cecidiſſe,&c.* Hanc
expoſitionem nõ ſolùm probabilem,ſed veram omninò iudicarem,
niſi locus alter ſimilis alteram efficeret probabiliorem,&veriorem.
Apoc.20.legimus: *Et vidi angelum deſcendentem de cœlo habentem cla-
uem abyſſi,& catenam magnam in manu ſua. Et apprehendit draconem ſer-
pentem antiquum, qui eſt diabolus, & ſatanas, & ligauit eum.* Ex quo fit
manifeſtum angelum, cui data eſt clauis abyſſi, non diabolum eſſe,
ſed angelum ſanctum, immò & Chriſtum ibi interpretantur Beda,
& Ambroſius,& alij. † Video poſſe reſponderi probabiliter, ange- 4
lum illum cap. 20.bonum angelum eſſe,hunc capitis 9.eſſe diabolũ,
illi datam eſſe clauem abyſſi vt ligaret ſatanam, huic vt aperiret, &
fumus aſcenderet,de quo exirent locuſtæ in terram. At claues, ſiue
domus,ſiue carceris,non niſi amicis committi ſolent, quod capitis
20.verba confirmant.Prętereà quorſum nunc hac circumlocutione
vteretur: *Et vidi ſtellam de cœlo cecidiſſe.* Cùm neque ſtellæ nomen,
neque quod olim de cœlo ceciderit,ad id,quod nunc agitur,attine-
re videatur? Adde quod diabolum de cœlo cecidiſſe non ignorabat
Ioannes, nec doceri indigebat quod ſciebat. Sine dubiò ergò ali-
quid vidit tuba canente quinto angelo,quod ante non viderat.Nam
ſi diceret:Vidit ſtellæ,quę de cœlo ceciderat,datam eſſe clauem pu-
tei abyſſi,tolerabilior eſſet expoſitio,nõ tamen id dicit,ſed: *Et quin-
tus angelus tuba cecinit, & vidi ſtellam de cœlo cecidiſſe in terram, & data
eſt ei clauis putei abyſſi.* Duo igitur vidit tuba canente angelo,ſtellam
de cœlo cecidiſſe in terram, & datam eſſe ei clauem abyſſi. † Deni- 5
que ſatanas,ſiue lucifer ille Iſaiæ,non dicitur in terram cecidiſſe,ſed
in profundum inferni,Iſai. 14: *Verumtamen ad infernum detraheris, in
profundum laci.* 2.Pet.2: *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit.ſed
rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos,&c.* Omninò
ergò dicendum videtur ſanctum angelum eſſe, cui nunc clauis putei
abyſſi datur,& tamquam Diuinæ iuſtitiæ miniſter abyſſum aperiat,

& hoc

& nocentes puniat. [Andreas quidem Cæsariensis auctor est quosdam affirmasse in hac stella angelum sanctum indicari, idemque sibi videri.] Et quamuis constet sanctos angelos magis propriè vocari stellas posse, quam dæmones, quandoquidem in cœlo sunt, & naturæ, gratiæque lumine maximè fulgent: verò mihi videtur similius angelum hunc è cœlo descensurum esse in terram cum magno splendore, vt homines tunc iudicaturi sint stellam aliquam cecidisse: nam omnes plagæ septem angelorum, vt iam diximus, pars sunt illorum terrorum, de quibus à Domino dictum est: *Terroresque de cœlo, & signa magna erunt.* Luc. 21.
6 † Quod ergò non ait: *Vidi stellam cadentem*: sed, *Vidi stellam cecidisse*, celeritatem magnam in cadendo indicat, ac si diceret: Simul atque tuba cecinit quintus angelus, adeò celeriter stella decidit in terram, vt cum caderet, ferè visa non sit, sed postquam cecidit. Ita nos vulgò de rebus, quæ celerrimè fiunt, dicere solemus, vix inceptas fuisse cum perfectæ sunt, & non fuisse auditas, neque visas. Vt ergò plaga hæc maior præcedentibus est, ita etiam celerior futura indicatur.

Et data est ei clauis putei abyssi. Abyssus in Scriptura sæpè mare, siue profunditatem aquarum significat, vt Genes. 1: *Et tenebræ erant super faciem abyssi.* Exod. 15: *Abyssi operuerunt eos, descenderunt in profundum quasi lapis.* Prou. 8: *Quando certa lege, & gyro vallabat abyssos.* Sæpè etiã significat infernum, siue profunditatem terræ. Luc. 8: *Et rogabant illum ne imperaret illis, vt in abyssum irent.* Ita capitur in hoc loco Apocalypsis, & in aliis infra, vt cap. 20: *Et misit eum in abyssum, & clausit, &* Vers. 1. Abyssus
7 *signauit super illum, vt non seducat ampliùs gentes.* † Videtur autem, si proprietas verbi spectetur, profunditatem quamuis significare, siue ea sit aquæ, siue terrę, siue cuiusuis rei: nam βυθὸς, siue Ionicè βυσσὸς, fundum significat, siue partem imam, quare ἄβυσσος, quasi sine fundo dicitur. Etymologicum magnum à βύω deducit, quod est ingredior, quod nemo eo ingredi possit, vel à βύω, tego, & α, auget interdum in compositione, quòd sit locus aquis, aut terra, aut re alia valde tectus. Denique ἄβυσσα vocant Græci, quæ profunda sunt, vt ἄβυσσα χάσματα, profundę voragines, apud Euripidem in Phœnissis, ἄβυσσον πέλαγος apud Æschilum, ἄβυσσον βάθος, altissima profunditas, apud Strabonem lib. 17. In hoc autem loco Apocalypsis abyssus cum articulo ponitur, vt intelligamus infernum significari, qui profundissimus est. Eadem profunditas amplificationis causa puteus etiam dicitur, vt Psal. 68: *Neque absorbeat me profundum, neque vrgeat super me puteus os suum.* Nam puteus Metaphoricè profunditatem magnam significat, vnde exire difficillimum sit. Psal. 54: *Tu verò Deus deduces eos in puteum interitus.* Prouerbiorum vicesimo tertio: *Fouea enim profunda est meretrix, & puteus angustus aliena.* Puteus ergò abyssi profundissimam inferni partem significat, quam vt aperiret, angelo clauis data est. Puteus. Puteus.

8 *Et ascendit fumus putei.* † Fumus putei ascendens significat calidissimas Vers. 2.

ſimas dæmonum machinas, & conſilia ad nocendum hominibus in terra. Fumus dicuntur, quia ex igne aſcendunt, id eſt, ex ardenti eorum furore, & nigræ ſunt, id eſt, triſtes, & impiæ, & quia aduerſus electos non proficient, ſed vt fumus tandem euaneſcent, iuxta illud: *Sicut deficit fumus, deficiunt.* Pſal. 67. [Andreas obſcuritatem præcedentem mala opera intelligit in fumo.]

Verſ. 2. *Sicut fumus fornacis magnæ.* Denſus, & obſcurus. Multitudinem machinationum ſignificat, & furorem magnum, è quo exeunt.

Verſ. 2. *Et obſcuratus eſt Sol, & aer de fumo putei.* Hoc eſt, magnas tenebras hominibus inuexit errorum fumus ille, vehementer intelligentiæ vim, & pietatis ſtudium obſcurauit, effecitque vt homines neque cœlum ſuſpicerent, neque futurorum ſuppliciorum recordarentur, ſed præcipites in ſcelera ferrētur, ſicut de ſenibus ſcriptum eſt, Dan. 13: *Et euerterunt ſenſum ſuum, & declinauerunt oculos ſuos, vt non viderent cœlum, neque recordarentur iudiciorum iuſtorum.* [Andreas ſimiliter obſcurationem Solis & aëris, cæcitatem mentium eſſe dicit.] Obſcu- 9
ratus eſt etiam Sol, quia malorum proſperitas, quæ lucis nomine ſolet indicari, multùm lædetur, & penè tota extinguetur, quomodo dictum eſt, Ham. 8: *Et erit in die illa, dicit Dominus, Occidet Sol in meridie, & tenebreſcere faciam terram in die luminis, & conuertam feſtiuitates veſtras in luctum, &c.* [Quæris quomodo hæc figuratè accipiam, & interpreter, qui verborum proprietatem tenere ſemper ſoleam. Quoniam in iis, quæ de locuſtis dicuntur, conſtat figuratam eſſe locutionem, qualis eſt ſæpè in prophetis, quod magis apparebit cum à nobis fuerint explicata. Quod ſi Metaphora eſt in locuſtis, eandem ineſſe neceſſe eſt in fumo putei, in obſcuratione Solis, & aëris: altera enim pendent ex alteris.]

Verſ. 3. *Et de fumo putei exierunt locuſtæ in terram.* De fumo putei exierunt locuſtæ, quia dæmonum conſilium, & afflatu inductæ ſunt ad nocendum. Quæ ſint locuſtæ difficilimum eſt dicere. Cur hæretici nō ſint, nec prædicatores Antichriſti, diximus: num. 1. Præterea hæretici nō cruciant ſuos, id eſt, ſibi fauentes, ſed orthodoxos habentes ſignum Dei. Locuſtæ autem cruciant eos tantùm, qui non habent ſignum Dei in frontibus ſuis. Si animalia eſſe diceremus aduerſus impios immiſſa, non poſſet fortaſſe explicari cur de fumo putei exiiſſe dicantur, quomodo loricatæ, & auro coronatę prodeant, quomodò facies habeant hominum, & capillos mulierum: nec enim credibile

Locuſtę quę ſint.

eſt talia vnquam animalia videnda eſſe. † Multò probabiliùs vide- 10
batur homines feros, & ad perdendum inſtructos in locuſtis intelligi, niſi illud obſtaret, quod omnes, qui tunc erunt in terra, neceſſe eſt aut ex ſignatis ſigno Dei eſſe, aut ex non ſignatis. Locuſtæ autem ſæuiunt in non ſignatos, atque ipſæ, ſi homines ſunt, ex non ſignatis ſunt: quare & in illis erunt, qui à locuſtis cruciandi ſunt. Verùm nihilominùs exiſtimo homines eſſe barbaros & feroces, qui inſtigati à diabolo, & Deo iuſtè permittente per quinque menſium

ſpatium vehementer affligent impios, qui ſigno Dei noluere ſigna-
ri. Ita olim Gothi, & Vandali, & Hunni terras tam fidelium, quàm
infidelium inuaſerunt, & multis doloribus, multiſque cladibus affe-
cerunt. Idem fecerunt Agareni, & Turcæ, & in Turcas imperio, vi-
ctoriiſque claros inſurgunt finitimæ nationes, & crebris bellis eos
inferiant. Nec illud obſtat, quod obſtare videbatur, eos qui in locu-
ſtis deſignantur eſſe ex non ſignatis, atque à locuſtis cruciandos eſſe
non ſignatos: non enim omnes non ſignati cruciandi ſunt a locuſtis,
ſed aliqua eorum pars, quam mirum non eſt ab infidelibus aut ſuæ,
aut alterius ſectæ affligi, ſicut nunc Babylonij, aut alij infideles Tur-
11 cas bello, cladibúſque vexant. † Cóuenit autem hæc explanatio cum
Ioelis prophetia, in cuius cap. 1. & 2. Chaldæorũ exercitus Iudæam
vaſtaturus, & militum audacia, atque fortitudo ſimilitudine locu-
ſtarum multis verbis expreſſa ſunt. Poſſunt etiam ſatis probabiliter
in locuſtis de fumo putei abyſſi exeuntibus dęmones multi indicari,
qui ex inferno aſcendent, & formam habẽtes locuſtarum, qualis hic
deſcribitur, mordebunt, & dolore magno afficient eos, qui non ha-
bent ſignum Dei viui in frontibus ſuis. Nam ſi olim iidem dæmo-
nes filios, & famulos, & pecora Iob occiderũt, & ſi legio eorumdem
immundorum ſpirituum in gregem porcorum ingreſſa eſt, eumque
præcipitauit in mare, vt legimus Luc. 8. quis miretur extremis tem-
poribus, cum magna, & horrenda portenta vidẽda ſunt, ſpiritus ma-
los in impios eſſe armandos? Verum quoniam Diuinæ prouidentiæ
ordo ita ſe habet, vt homines plectendi per homines potiùs, dum in
hac vita ſunt, plectãtur, homines ſignificari pro certo haberi debet?
12 † Quod etiam magis cum prophetarum locutione conuenit, vt di-
ximus, quibus familiare eſt exercitus venientes huiuſmodi anima-
lium nominibus indicare, nonnunquam, propter multitudinem, non-
nunquam propter vim nocendi, aut propter vtrunque. Propter mul-
titudinẽ, vt Iſai. 7: *Erit in die illa, Sibilabit Dominus muſcæ, quæ est in ex-
tremo fluminum Aegypti, & api quæ est in terra Assur, & venient, & requie-
scent omnes in torrentibus vallium*, &c. Propter vim nocendi, vt Iere. 8:
*Quia ecce ego mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, &
mordebunt vos, ait Dominus.* Quo in loco Nabuchodonoſor, & Chal-
dæos intelligit, vt docet Hieronymus, & vt ex præcedentibus con-
ſtat. Propter vtrumque dicuntur locuſtæ apud Ioelem, & hic apud
Iohannem. Hic iam incipit videri quod Dominus prædixit Luc. 21.
*Cum audieritis prælia, & seditiones, nolite terreri, oportet enim primum hæc
fieri, sed non statim finis.*

Sicut habent potestatem scorpiones terræ, vt ſcilicet vulnera ſæua, & ve- Verſ. 3.
nenata infligant, qualia venenatis ſagittis fieri ſolent, aut morſibus
ſerpentum, vt modò indicauimus verbis Ieremiæ.

Et præceptum est illis ne læderent fœnum terræ. Hanc mentem paſſus eſt
Deus illis immitti, vt nihil læderent, niſi homines: ſed quoniam lo-
cuſtas vocauerat, quæ fenum, id eſt, herbã, & quidquid viret lædere

solent, meritò dicit. *Ne læderent fœnum terræ.* Præcipi autem dicit, non
Præcipere. quod propriè præceperit eis Deus, aut iusserit, sed quoniam eis vti
voluit vt ministris iustitiæ suæ ad puniendum impios. Quod fieri solet vel Deo illis id suggerente, si iustam causam habeant bellandi, & animum bonum, aut si hæc non habeant, permittente vt occasiones oriantur, & causæ, vnde ad id excitentur. † Ita enim sæpe loquuntur 13
prophetæ, vt Isai. 10: *Væ Assur: virga furoris mei, & baculus meus ipse est, in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra populum furoris mei mandabo illi, vt auferat spolia, & diripiat prædam.* Iere. 25: *Ecce ego mittam, & assumam vniuersas cognationes Aquilonis, ait Dominus, & Nabuchodonosor regem Babylonis seruum meum.* &c.

Vers. 5. *Et datum est illis ne occiderent eos. Datum* legendum est, vt est in Græco, non Dictum, vt quidam corrigunt. Hoc est, non est illis permissum occidere eos, ne morte citò finirentur dolores, sed affligere, & vexare variis cruciatibus mẽsibus quinque. His militibus hæc mens inicietur, vt neminem occidere velint, sed per quinque menses, quibus eorum impetus, & ius durabit, variis, & exquisitis cruciatuũ generibus eos affligent, quales videlicet in seruos fugaces, & in captiuos, & in homines victos exercere solent superbissimi victores, & crudelissimi tyranni. Dicit autem, *Datum est illis*, quia ipsi præ odio magis optabunt cruciare eos, quàm occidere.

Vers. 5. *Sed vt cruciarentur.* Non est legendum, cruciarent, sed cruciarentur, vt in Græco est, βασανισθήσονται, tametsi sensus idem est, cruciarentur, scilicet, per eos, aut eorum opera.

Vers. 5. *Vt cruciatus scorpij cum percutit hominem.* Id est, crudelis, & venenosus, & quasi furtim, ac latenter inflictus, nam scorpius cauda ferit, in qua habet venenum. 14

Vers. 6. *Quærent homines mortem.* Vt ita saltem intolerabiles dolores euitent. Beda: *Miseram vitam cita morte finiri malentes.* Sicut beatus Cyprianus sub Daciana contigisse tempestate conquestus: *Volentibus*, inquit, *mori non permittebatur occidi.* [Hoc totidem pene verbis dictum est à Sibylla, vt est in fine Sibyllinorum Oraculorum.

Optandúmque mori dicent, fugiétque vocantes,
Non iam mortis enim requiem, non noctis habebunt.]

Vers. 7. *Similes equis paratis in prœlium:* Arethas: *Propter velocem motum impetus, & animositatem equi, maximè cum instat prœlium.* &c. Quod rectè intelligitur ex iis, quæ de equis diximus cap. 6. nu. 7. & 8. Hoc est: Non terrebuntur vlla vi, sed audacter & cõfidenter irruent ad nocẽdum.

Vers. 7. *Et super capita earum tamquam coronæ similes auro.* Significat exercitum, de quo loquitur, colligendum esse ex magnis ducibus, & regibus, & nobilissimis militibus, qui pro nobilitate sua mori malint, quàm cedere, aut non vincere. Hoc vt doceat, dicit pulchris eos, & auratis, siue æreis galeis ornandos esse, quæ longè splendeant, & tamquam coronæ aureæ videantur. † Nam galeas coronas dictas esse apud veteres illud Virgilij ostendit. 15

Galeæ coronæ vocantur.

Omnibus

Omnibus in morem tonsa coma pressa corona: 5. Aene.
in quem locum hæc Seruius: Corona, id est, galea, & sermone Homeri vsus est, nam galeam στέφανον dixit. Et re vera corona non potest esse, cum sequatur:

— Galeam ante pedes proiecit inanem, &c.

Præterea veteres galeis varias pro varietate gentium eminentias addebant, quas conos Græci vocant, de quibus multa Alexander li. 1. Genialiũ dierũ, c. 20. Magni duces summitatẽ aureã imponebãt, in qua eminebãt cristæ. Vt apud Homerũ legimus de armis Achillis. 18. Ilia.

Τεῦξε δέ οἱ κυνέην βριαρὴν, κροτάφοις ἀραρυῖαν,
Καλὴν, δαιδαλέην ἐπὶ δὲ χρύσεον λόφον ἧκε.

Fecit autem ei galeam fortem, temporibus aptatam, -- Pulchram, variegatam, & illi auream summitatem imposuit. Simile est quod Virgilius scribit de Aenea: 10. Aen.

Ardet apex capiti, cristisque à vertice flamma
Funditur.

Ardere dicitur quia aureus est, sicut continuò ait:

-- Et vastos vmbo vomit aureus ignes.

Quare duces, & nobiliores milites, aut aureas, aut æreas summitates faciebãt, quæ coronæ videbãtur, & æs fabrè expolitũ auro simile erat. Hoc ornatu nobilitas significabatur equitũ, quomodo apud Nahum c. 2. alio simili indicata est: *Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus in coccineis, ignea habenæ currus,* &c. quod latè suo loco explicauimus.

16 *Et facies earum tamquam facies hominum.* † Hoc dicit, quoniã humanitatem simulabunt, & cùm multa clementiæ, & amicitiæ signa dederint, cúmque minimè timebuntur, vehementer nocebunt, vt scorpij, qui cauda nec opinantes feriunt, ideóque paulò post ait: *Et habebant caudas similes scorpionum, & aculei erant in caudis earum.* Vers. 7.

Et habebant capillos, sicut capillos mulierum. Capilli mulierum pulchri esse solent, & amorem vehementiùs excitant. Hinc Cant. 4. dictũ est: *Vulnerasti cor meũ in vno oculorum tuorum, & in vno crine colli tui.* Et si tollantur capilli, magna ex parte forma imminuta cẽsetur. Isai. 3: *Decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit.* Capilli ergo mulierum significant non solùm eos humanitatem simulaturos esse, sed etiam blanditias muliebribus similes adhibituros, vt illos, quibus nocere volunt, magis capiant, & securiores reddant. Vers. 8.

17 † Fortasse etiam hoc potiùs indicatur, hos per mulierum operam, & blanditias capturos esse hostes suos, sicut Madianitæ per mulieres deceperunt, & perdiderunt filios Israel. Num. 25.

Et dentes eorum sicut leonum erant: Tametsi multam humanitatem & clementiam simulabunt, crudelissimè tamen mordebunt, ita vt eorum dentes leonum videantur. Leonum dentes validissimi, & acutissimi sunt, & quibus nullum animal possit resistere. Hinc amplificationis causa dentes fortissimi, & crudelissimi dentibus leonum Ver. 8.

ſenariùs conſummationem videtur ſignificare, quòd ſex diebus omnia conſummata ſint. Cui numero quinarius proximus eſt. Quoniam ergo hac plaga homines non occidendi erant, ſed magnis doloribus tamen, & morti proximis cruciandi: rectè quinque menſes affliguntur.

Et habebant ſuper ſe regem angelum abyſſi. Eorum dux, & rex erat angelus malus, qui idcirco non angelus, ſed angelus abyſſi vocatus eſt, hoc eſt Diabolus eos concitabat interiùs, & ducebat quaſi rex, quò volebat: angelus, inquam, qui ex abyſſo exierat, cum aperta eſt. *Verſ. 11.*

21 *Cui nomen Hebraicè Abbadon.* אבדון: † Hebraicum nomen, & Chaldaicum perditionē ſignificat ab אבד *abad,* id eſt, perijt, & in cōiugatione Pihel, Perdidit: quo ſæpe vtitur Scriptura, vt Iob. 28: *Perditio, & mors dixerunt: Auribus noſtris audiuimus famam eius.* Et cap. 31: *Ignis eſt vſque ad perditionem deuorans.* Pſal. 87. *Numquid narrabit aliquis in ſepulchro miſericordiam tuam, & veritatem tuam in perditione?* Prouerb. 15: *Infernus, & perditio coram Domino.* Sed quia perditio more Hebræorum, vt & alia huiuſmodi nomina, pro perdente accipitur, hinc mortem ſignificat omnia perdentem, & infernum, vt ex locis citatis intelligi poteſt. Inde etiam hic angelus dictus eſt Abbadon, id eſt, perdens, quod omnes homines per ſe & per miniſtros ſuos perdere velit. Quare rectè Iohannes dixit Græcè appellari ἀπολλύων, quod eſt perdens. Quod autem ſequitur: *Et Latinè habens nomen Exterminans,* non eſt in Gręco, ſed Interpres meritò addidit ipſum Iohan- *Verſ. 11.*

22 nem imitatus. † Quemadmodum enim Iohannes, quia Græcis ſcribebat, Hebraicam vocem Gręca interpretandam putauit: ita noſter, quia Latinis hominibus Scripturam vertebat, Latinè etiam Hebraicum, & Græcum vocabulum expreſſit. Quod ſæpe in noſtra translatione fieri animaduertimus, vt Gen. 35: *Vocauit eum Benoni, id eſt, filium doloris mei: pater autem eius vocauit illum Beniamin, id eſt, filium dexteræ.* Et Exodi. 12: *Phaſe enim, id eſt, tranſitus Domini eſt.* Et capit. 16: *Dixerunt ad inuicem: Man hu, quod ſignificat: Quid eſt hoc?* *Exterminans* autem dixit noſter interpres more ſuo pro eo, quod eſt Perdens, aut corrumpens, ſiue deſtruens. Vt Matth. 26: *Exterminant enim facies ſuas, vt appareant hominibus ieiunantes.* Et Pſalm. 79. *Exterminauit eam aper de ſilua, & ſingularis ferus depaſtus eſt eam.* Ex ijs, quæ dicta ſunt, abundè conſtat falſum eſſe quod Anſbertus, & Haymo tradiderunt, corruptè legi Abadon, pro labadon. In quo venia digni ſunt, habuerunt enim quod Hebraicè neſcientes in errorem poſſet inducere, vt his verbis teſtatur Anſbertus: *Sed quia in Hebraicis interpretationibus, quas beatus Hieronymus per ſingulas Alphabeti literas diſtinxit, non Abadon, ſed labadon ſcriptum inuenimus, conſtat nimirum quia ſcriptorum vitio ipſum nomen primam*

Interpretationes nominum peregrinorum interdum adduntur ab Interprete.

Exterminare.

23 *literam amiſit, &c.* idem ait Haymo. † Indicant autem libellum de Nominibus Hebraicis, in quo ſingulorum librorum nomina interpretatur, atque cùm ad Apocalypſin venit, inter nomina, quæ ab. L. incipiunt, illud locat dicens: Labbadon perdens, pro eo quod eſt

Liber de Nominibus Hebraicis.

interficiens, sed meliùs solitarius eorum. At non est cur nos libellus iste moueat, qui aut Hieronymi nō est, aut certè multa habet à sciolis addita, quæ Hieronymus ipse rideret. Hieronymi enim regula est in Traditionibus Hebr. in Genesin, etymologias non esse ex aliena lingua petendas: *Nemo*, inquit, *in altera lingua quempiam vocans etymologiā sumit ex altera.* In hoc autem libello nihil frequentius, quam nominibus Græcis, aut etiam Latinis Hebraicas etymologias dari. Ex eo enim sunt vulgares multorum nominum interpretationes, quas iam vix sine risu audire possumus, vt Philippus, os lampadis, Archelaus, agnoscens leo, Aristarchus, suscitans coronam, Agrippa, congregans subitò, Aquila, dolens, siue parturiens. Cornelius, intelligens circumcisionem, Petrus, dissoluens, siuè discalcians. Paulo, ori eorum, & mille huiusmodi, vt omittam nonnulla Hebraica malè interpretata.† Certè hoc de quo nunc agimus, ab Hieronymo 24
scriptum non esse vel hoc satis supérque indicat, quod quisquis fuit, frigidam suam interpretationem, & nemini probatam non dubitat anteponere interpretationi Euangelistæ, quam omnes linguarum periti amplectuntur, & probant. Labadon, inquit, perdens, sed meliùs solitarius eorum, cum tamen Labadon nullo modo significare queat interficiens, siue perdens. Postremo hoc in angeli nomine animaduertendum, sanctos angelos ex operibus nomina habere, vt enim scribit Gregorius Hom. 34. in Euangelia, idcirco priuatis nominibus censentur vt signetur per vocabula etiam in operatione quid valeant. *Neque enim, inquit, in illa sancta ciuitate quam de visione omnipotentis Dei plena scientia perficit, idcirco propria nomina sortiuntur, ne eorum personæ sine nominibus sciri non possint: sed cum ad aliquid ministraturi veniunt, apud nos etiam nomina à ministerijs trahunt, &c.* Atque idem etiam in malis angelis fieri dicendum est, vt nomina habeant à ministerijs, quæ in nos exercent, vt Satanas, quòd nobis aduersatur, atque ideo illorum nomina ponuntur, quorum sunt insigniora aduersum nos ministeria. Ita Tob. 3. dæmon, qui libidinosos Saræ maritos occiderat, dicitur Asmodæus, id est, disperdens, aut delicti mensura, aut ignis mensura. Ita nunc nocentissimus angelus, & multos grauissimè cruciaturus, atque etiam, nisi prohiberetur, interfecturus, Abaddon dictus, qui nomen non haberet, nisi maximè nociturus esset.

Angelorum bonorum, & malorum nomina vnde.

Vers. 12. *Væ vnum abijt.* † Hoc est, ex illis tribus væ, quæ aquila volans per 25
medium cœlum hominibus prædixerat, cap. 8. iam transijt primum cum tuba quinti angeli: supersunt altera duo, quæ afferent sextus, & septimus angelus.

Vers. 13. *Et audiui vocem vnā ex quatuor cornibus altaris aurei.* Quæritur quodnam hoc altare putandum sit, cùm in cœlo nullum sit altare? cuius hæc sit vox, quæ exit? & cur è quatuor altaris cornibus exeat? Quemadmodum cœlum ipsum à similitudine templi, quod erat in Ierusalem, templum vocauit cap. 7. cum dixit: *Et seruiunt ei die ac nocte in templo*

Altare aureum in cœlo

plo eius:ita nunc è similitudine altaris thymiamatis, quod erat ante Sancta sanctorum,& aureum erat,altare aureum vocat locum(vt ita loquamur)ante conspectum Dei,in quo ei orationes sanctorum offeruntur,vt diximus cap.8.num.6.in illa verba:Vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureũ, quod est ante thronum. Habebat autem altare thymiamatis quatuor cornua. & de his legimus Exo.30:*Et deprecabitur Aharon super cornua eius semel per annum in sanguine, quod oblatum est pro peccato, & placabit super eo in generationibus*
26 *vestris.* † Ex his mihi videor verba Apostoli intelligere. In altari erant incensa, id est, orationes sanctorum, super cornua precabatur Aharon semel per annum in sanguine oblato pro peccato,in quo significatur Christus summus sacerdos noster, qui proprij sanguinis pro peccato totius mundi obtulit sacrificium.Vt ergo intelligamus per merita passionis Christi, quæ post preces iustorum de terra clamantium tunc filius patri præsentabit, exituram esse sententiam patris,vt soluantur quatuor angeli,& tertia pars hominũ peccatorum, & Christi passionis,ac meritorum oblitorum occidatur,vox dicitur exijsse de quatuor cornibus altaris.

Solue quatuor angelos,qui alligati sunt in flumine magno Euphrate. Quatuor angelos malos sine dubio intelligere debemus, quoniam alligari in flumine Euphrate sancti non poterant. [Andræas Cæsariensis testatur quosdam affirmasse hos angelos esse Michaëlem, Gabriëlem,Vriëlem,Raphëlem.*Ego autem*,inquit,*& hos existimo esse pessimos dæmones alligatos in Christi aduentu,qui iuxta Diuinam ordinationem ex cœlesti altari exeuntem, (cuius figura erat altare,quod erat in veteri tabernaculo) à Diuino angelo soluuntur. Itaque turbabunt gentes contra Christianos,& contra se ipsas,vt probati & fideles manifesti fiant, &c.*] In Euphrate autem possemus cum Tyconio Homilia septima, (à quo Beda,& alij nonnulli parum discrepant) populum peccatorem intelligere, Ver. 14.
27 populum Babylonis,& cõfusionis.† Quod ex eo probant,quod Euphrates fluuius Babylonis est, quoniam Ieremiæ quinquagesimo primo, scriptum est: *Cum veneris in Babylonem, & legeris omnia verba hac, &c. Cumque compleueris legere librum istum, ligabis ad eum lapidem, & proijcies illum in medium Euphratem, &c.* Verùm quoniam verba ipsa,vt sonant,nihil habent absurdi,ita vt sonant intelligimus: quandoquidem Scriptura ipsa docet malos angelos in certis terræ locis interdum ligari,Tobiæ octauo: *Tunc Raphael angelus apprehendit dæmonium, & religauit illud in deserto superioris Aegypti.* Qui sint quatuor angeli,& cur,aut quando ligati, Scriptura nusquam docuit: sed tamen ex officijs bonorum angelorum,malorum quoque officia indagare poterimus. Scimus Deum per angelos bonos hominum saluti,& rebus inferioribus consulere, & sæpe diximus septem angelos magnos esse, quibus omnium hominum cura demandata sit. Cùm hoc Satanas nõ ignoret,curat per spiritus satellites suos hominibus nocere,& superiorũ ordinum angelis maiora committit ministeria.

† Quatuor angelos, de quibus nunc sermo est, ex maioribus esse arbitror, quibus commissum est vt per se, & per inferiores spiritus infestent quatuor partes terræ, vnus Orientem, alter Occidentem, &c. nitentes impedire hominum salutem, eósque in idololatriam, & in omnia peccatorum genera inducere. Hi ante aduentum Domini crudeliter in homines grassantes in aduentu, & in passione eius alligati sunt, & eorum rabies repressa est. Et quamuis expositores huius loci omnes dæmones intelligāt in quatuor, & alligatos esse dicāt in cordibus malorum, tamen de tempore, quo alligati sunt, cōuenit inter eos illud esse, quod diximus. Alligati ergo sunt in flumine magno Euphrate, in flumine Babylonis, videlicet in loco aliquo remotiore & secretiore ab hominibus, sicut dæmoniū illud apud Tobiam ligatum est in deserto superioris Ægypti [Andreas: *Quod autem alligati sunt in Euphrate, nihil nouum: hi enim in Abyssum, hi autem in porcos tūc, alij autē in alia loca, secundum quod Deo visum est, vsque ad tempus condemnati sunt finito omni ipsorum bello contra homines in æternum puniendi.*] 28

Sed cur apud Euphratem potiùs quā alio in loco ligati sunt? Duplicem huius rei causam arbitror esse. Prior est propter significationem, vt intelligamus Diabolum in ijs habitare, qui ciues Babylonis sunt, & se à ciuibus Ierusalem, id est, à societate bonorum, segregant, multa enim sunt, quæ magis mysterij, quā historiæ causa scribuntur.
† Posterior est, quoniam veteres patriarchæ genus ducunt ex locis 29
trans Euphratem, & Abraham primus transijt Euphratem à Deo vocatus, & eum sequens, & venit in terram promissionis, quæ per eū, & posteros eius facta est terra credentium, & templum Dei habuit, & legem, & sacerdotium, & Ecclesiam significat. Alligantur ergo angeli in Euphrate, quia transeuntibus per Euphratem, id est, per aquas Baptismi, & ad Ecclesiam venientibus non ita nocere poterunt, vt ijs, qui trans Euphratem, id est, extra Ecclesiam sunt: atque ideo etiam maluit dicere, *In flumine Euphrate*, quàm in Babylone, vt Baptismus apertiùs significaretur. [Andreas aliam rationem affert. *Forte*, inquit, *per Euphratis mentionem significatur ex partibus illis exiturum esse Antichristum.*]

Vers. 15. *Et soluti sunt.* Quia circa extrema tempora multò magis nocere hominibus sinentur. Beda: *Quid autem putas soluti facient, qui tantum nunc nocent ligati?*

Ver. 15. *Qui parati erant in horam, & diem.* Ligati fuerant à Deo per angelos, donec tempus aduenirет, quo ipse decreuerat per eos pœnas sumere de impijs, & aduersarijs Christi. Et quoniam ne puncto quidem temporis erant soluendi ante horam à Deo præfinitam, ad maiorem & certiorem eius rei amplificationem ait: *In horam, & diem, & mensem, & annum.* Eodem modo nos solemus dicere de re, quæ ita contigit, vt dixeramus: contigit eadem hora, & mense, & anno.

Ver. 15. *Tertiam partem hominum.* † Eorū videlicet, qui nō sunt signati ab angelis, sicut in quinto angelo vidimus in hoc ca. & ex eiusdem capitis 30
fine

fine ſatis intelligitur. Ex quo cernitur in hoc equeſtri exercitu non poſſe intelligi hæreticos, vt Beda, & omnes ferè expoſitores arbitrātur. Si enim tantum occidit exercitus homines ab angelis nō ſignatos, ij iam occiſi ſunt cum in peccato ſint, nec poſſunt ſpiritualiter occidi ab hæreticis. Et hîc fit illud Matth. 24. *Audituri enim eſtis prelia, & opiniones præliorum, videte ne turbemini: oportet enim hæc fieri, ſed nondum eſt finis. Conſurget enim gens in gentem, & regnum in regnum.* [Ac ne mirum videatur tertiam hominum partem extingui, memoriæ proditum eſt tempore Benedicti. VIII. & Hērici primi imperatoris: tāta peſte vbique laboratum fuiſſe, vt plures mortui, quàm ſuperſtites ſint habiti. Autores Platina in Benedicto. VIII. & M. Antonius Sabellicus Enneadis. 9. lib. 2.]

Et numerus equeſtris exercitus. Angeli ſoluti plurimorum animos ad bellum concitabunt aduerſus impios, non vt eos crucient, ſed vt occidant, & exercitus colligetur habens militum vicies millies dena millia. Grçcè, δύο μυριάδες μυριάδων. Valet autem Myrias decem mille, decem myriades centum mille, centum myriades decies centum mille. &c. Quare duæ myriades myriadum ſummam conficiunt, quæ eſt apud noſtrum interpretem, vicies millies dena millia: quam non eſt mirandum colligi ſolutis quatuor potentiſſimis, & nocentiſſimis angelis. Verſ. 16.

Et audiui numerum eorum. Quaſi dicat: vidi maximam multitudinem, quam numerare non poſſem, ſed numerus mihi per vocem indicatus eſt. Verſ. 16.

Et ita vidi equos in viſione. Hoc eſt, equi, & ſeſſores eorum tales erāt, quales nunc deſcribam. Sed priùs ſeſſores deſcribit. In Græco ita eſt: Et ita vidi equos in viſione, & qui ſedebant ſuper eos habentes loricas igneas. Qui ſint autem equites, & equi, paulò poſt dicemus num. 33. & 34. Verſ. 17.

31 *Habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & ſulphureas.* † Hoc duobus modis poteſt intelligi, aut ſingulos equites habituros loricas partim igneas, partim hyacinthinas, partim ſulphureas, aut nonnullos habituros igneas, alios hyacinthinas, alios ſulphureas, quod magis placet. Rurſum non eſt putandum loricas verè igneas futuras eſſe, nullę enim tales vnquam fuerunt, aut ſulphureæ, ſed in viſione apparuerunt igneæ, & hyacinthinæ, & ſulphureæ, vt per hæc aliquid ſignificaretur. Quare eleganter dixit: *Et ita vidi equos in viſione, &c.* quaſi indicans non tales re ipſa futuros eſſe, ſed quales per hæc ſignificantur. Loricæ ergo igneæ ſignificant eorum, qui ab his equitibus, id eſt, ducibus, in prœlium educētur, aſpectum fore hominibus terribilem vt nō magis aduerſus eos inſurgere audeāt, quàm ſi igne ſepti eſſent. Simile eſt illud Zach. 2: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu,* videlicet vt lōgè terreat, & ab oppugnatione arceat inimicos. Hyacinthus colorem habet cœleſtem, ideóque loricæ hyacinthinæ ſunt, vt intelligāt homines huiuſmodi hoſtes eſſe inſuperabiles, & à Deo Ver. 17.

Loricæ igneæ.

Loricæ hyacinthinæ.

☞ missos per quos plectantur impij. [Tale aliquid cogitabat rex Latinus cum dicebat: *— Bellum importunum ciues cum gente deorum,*
Virgi. 1. Ænei. *Inuictisque viris gerimus.*]

† Sulphureæ sunt etiam, vt agnoscant in eis impij ministros Dei

Loricæ sulphureæ. esse ad suum supplicium eos qui veniunt, vt dent scilicet pœnas libidinum suarum: scriptũ enim est Psal. 10: *Pluet super peccatores laqueos: ignis, & sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorũ.* Et Gen. 19: *Dominus pluit super Sodomam, & Gomorram sulphur, & ignẽ.* Et Iob. 18. de peccatore: *Aspergatur in tabernaculo eius sulphur.* Pœna igitur in his indicatur vitæ præsentis, sed huiusmodi, vt prænũtia sit futuræ in altera vita. Illa enim est in qua maximè peccatores igne, & sulphure plectẽtur vt sæpe in libr. hoc videbimus. Vt ca. 14: *Et cruciabitur igne, & sulphure in conspectu angelorũ sanctorum,* & c. 19: *Viui missi sunt hi duo in stagnũ ignis ardentis sulphure.* Meritò etiam hyacinthinæ ponuntur inter igneas, & sulphureas, quoniam suppliciũ ignis, & sulphuris cœlitus mittetur in impios in hac vita, & in futura. Denique in igne, & sulphure summa 32

Ignis & sulphur vastitas indicatur: nam ignis omnia vastat dum nõ extinguitur: Cum autem illi sulphur additur, extingui non potest, est enim sulphur pabulum ignis, molestissimi quidem illud odoris, sed aptissimũ tamen vt & flammam suscipiat, & semper ardeat, atque ignem augeat. † Inde de Gehenna legimus Isa. 30: *Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.* Et c. 34: Ignis terram deuastans, vehementer, diúque ardens his verbis describitur: *Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur, & erit terra eius in picem ardentem. Nocte & die nõ extinguetur: in sempiternum ascendet fumus eius, à generatione in generationem desolabitur,* id est, ita ardebit, ac si pix esset, aut sulphur. Et Ezec. 38: *Et iudicabo eum peste, & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis: ignem, & sulphur pluam super eum, & super exercitum eius, & super populos multos, qui sunt cum eo,* id est, penitus eos deuastabo. Ex quibus & sequentia intelligentur. 33

Et capita equorum erant tamquam capita leonum. Equi homines intel-
Vers. 17 ligendi sunt in prœlium venientes, ab equis enim dicit occisam esse tertiam partem hominum, non ab equitibus. † Equites sunt contrariæ potestates huiusmodi equis insidentes, id est, illos gubernantes, atque in pugnam, & cædes agentes. Quæ intelligentia ex equis, & equitibus cap. 6. abunde confirmatur, simúlque furor eorum insatiabilis, & intolerabilis ostenditur. Tyconius Hom. 7: Equos homines dicit, sessores spiritus nequã armatos igne, & sulphure, &c. [Andreas ☞ etiam putat sessores esse superiores dæmones.] Capita equorum erant tamquam capita leonum, quoniam audaciam, & fortitudinem, & crudelitatem milites præ se ferebant. 34

Et de ore eorum procedit ignis, & fumus, & sulphur. De ore eorum dici-
Vers. 17. tur procedere ignis, & fumus, & sulphur, quia quocunque se vertent, omnia crudeliter vastabunt, omninóque perdent, sicut fumus in sulphure accensus, vt iam exposuimus. num. 32. & 33. hoc autem facient

iubentes

iubentes homines occidi,& cruciari mille modis, & vrbes euerti, & omnia disperdi,nó vlla ratione ducti,sed furori, & feritati suæ obsequentes,sicut de gente Chaldæorum dictum est Hab. 1. *Horribilis,& terribilis est,ex semetipsa iudicium,& onus egredietur.* Hoc etiam intelligetur ex verbis Apocal.c. 11: *Ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum.* Hoc etiam ignis indicat:nemo eis poterit resistere, sicut igni, nemo poterit resistere,latissimè diffundetur vt ignis. Nahum. 1: *Indignatio eius effusa est vt ignis.* Fumus multus cœlum obscurat, & diei splendorem perturbat:ita hi terrore suo,& verbis minacibus, atque omnia perdi iubentibus, quietem, & prosperitatem malorum obscurabunt,&eorum mentes perturbabunt,vt inopes consilij,& trepidi facilius vincantur. Simile est illud Ioel. 2. de exercitu Chaldæorũ: *Ante faciem eius ignis deuorans, & post eum exurens flamma. Quasi hortus voluptatis terra coram eo, & post eum solitudo deserti, neque est qui fugiat eum.* Illud etiam hic significatur,quod de eisdem Chaldæis scriptum est Nah. 2: *Aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia*, id est,ignem vi nocendi,& celeritate discurrendi referent.

35 *Potestas enim equorum in ore eorum est, & in caudis eorũ.* † In Græco vt quidam putant,non habetur, *In caudis eorum*:at antiquiores nonnulli codices habent,& apud Andream id legitur, & apud Aretham: & omnino legendum est,vt verba sequentia indicant, *Nam caudæ eorum similes serpentibus,&c.* Aliorum equorum potestas in corpore, aut in pedibus est, horũ in ore,& in caudis. *In ore* quidẽ quia de ore eorum procedit ignis,& fumus, & sulphur,quod iam exposuimus. *In caudis,* quoniam cum vicerint, & dissipauerint hostes videbuntur tranquillè,& minime tyrannicè dominari, sed non multò post ad eamdem crudelitatem redibunt, & cum recedere volent, iterum eadem ora proferent ignem,& fumum, & sulphur spirantia, ideo caudæ eorum habere etiam capita dicuntur,& similes esse serpentibus, qui tacitè è cauernis prodeunt,& non præuisi mordent, vt Ecclesiastæ. 10: *Si mordeat serpens in silentio,&c.* Ita hi cum iam quieuisse, & placidissimi esse videbuntur,ex improuiso mordebunt,& sæuient. Vers. 19.

36 *Et ceteri homines.* Duę partes reliquæ impiorum,nam tertia tantùm ab his occidetur. Vers. 20.

Neque pœnitentiam egerunt. Ita dictum est,ac si diceret: Reliquæ duę partes neque occisæ sunt, neque aliorum cædibus admoneri voluerunt,vt pœnitentiam agerent. Vers. 20.

De operibus manuum suarum. De peccatis suis,ita enim vocari solẽt peccata,quia propriè opera nostra sunt, vt Deu. 31: *Quando feceritis malũ in conspectu Domini vt irritetis eũ per opera manuum vestrarũ.* Psal. 9: *Cognoscetur Dominus iudicia faciẽs,in operibus manuũ suarum comprehensus est peccator.* Ps. 27. *Da illis secundum opera eorũ, & secundùm nequitiã adinuentionũ ipsorum: Secundùm opera manuũ eorum tribue illis.* Solẽt etiam vocari opera manuum idola, Psa. 113: *Simulachra gentiũ argentum, & aurũ,opera manuum hominũ.* Isa. 2: *Et repleta est terra eius idolis:opus manuum* Ver. 20. Opera manuũ nostrarum.

 suarum

su rerum adorauerunt quod fecerunt digiti eorum. Hose. 14: *Nec dicemus vltra Dij nostri,opera manuum nostrarum.* Verum nunc,quoniam statim de idolis expressè loquitur,peccata intelligenda sunt,de quibus pœnitentia agi debet.

Vers.20 *Vt non adorarent dæmonia.* † Vt aliam vitæ rationem instituentes adorare desinerent idola,quæ dij putantur,sed dæmonia sunt. Ex his intelligitur extremis illis temporibus multos fore cultores idolorum. Cũ enim dicit: *Simulachra aurea,& argentea,& ærea,& lapidea,& lignea,* multitudinem magnam idolorum in diuersa materia indicat, quæ videlicet cùm ex quauis materia fieri possint, vbique,& ab omnibus fient. Eisdem verbis multitudo idolorum indicatur in domo regis Chaldæorum Dan. 5: *Et laudabant deos suos aureos, & argenteos, æreos,ferreos,ligneósque,& lapideos.* Et Paulus multitudinem vasorum ex diuersitate materiæ indicat. 2.Timoth. 2: *In magna autem domo non solùm sunt vasa aurea,& argentea ,sed & lignea, & fictilia.* [Intelligitur etiam,cum hæc fient,nondum venisse Antichristum , qui nulla idola in templis relinquet. Nec dicit: Vt non adorarent Antichristum,sed. *Vt non adorarent dæmonia,& simulachra aurea.&c.*] 37

Argumentum Cap. X.

Videt angelum de cœlo descendentem , librúmque apertum manu portantem,& dextrum pedem super mare ponentem,sinistrum supra terram , & voce magna clamantem post voces septem tonitruum non ampliùs tempus futurum , sed cùm septimus angelus tuba clanget, sæculum esse terminandum. Deinde librum illum ab angelo acceptum deuorat, quem primò dulcem , mox amarum sensit.

CAPVT X.

ET vidi alium angelum fortem descendentem de cælo, 1
amictum nube, & iris in capite eius , & facies eius e-
rat vt sol , & pedes eius tamquam columna ignis. Et 2
habebat in manu sua libellum apertum: & posuit pe-
dem suum dextrum super mare, sinistrum, autem su-
per terram , & clamauit voce magna , quemadmodum cùm leo ru- 3
git. Et cum clamasset,locuta sunt septem tonitrua voces suas.
Et cum locuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus 4
eram: & audiui vocem de cælo dicentem mihi: Signa quæ locuta
sunt septem tonitrua: & noli ea scribere. Et angelus quem vidi stan- 5
tem super mare, & super terram, leuauit manum suam ad cælũ, & 6
iurauit per viuentem in sæcula sæculorum,qui creauit cælum,& ea
quæ in eo sunt,& terram,& ea quæ in ea sunt,& mare,& ea quæ in
eo sunt

7 *eo sunt: Quia tẽpus nõ erit ampliùs: sed in diebus vocis septimi an-*
geli, cum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut
euangelizauit per seruos suos Prophetas.
8 *Et audiui vocem de cœlo iterum loquentem mecum, & dicẽtem:*
Vade, & accipe librum apertum de manu angeli stantis super ma-
9 *re, & super terram. Et abij ad angelum, dicens ei vt daret mihi li-*
brum. Et dixit mihi: Accipe librum, & deuora illum: & faciet ama-
ricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tamquam mel.
10 *Et accepi librum de manu angeli, & deuoraui illum: & erat in*
ore meo tamquam mel, dulce, & cum deuorassem eum, amaricatus
11 *est venter meus, & dixit mihi: Oportet te iterum prophetare Genti-*
bus, & populis, & linguis, & regibus multis.

1 ET *vidi alium angelum fortem.* Ea, quæ in hoc cap. 10. & in parte *Vers. 1.*
vndecimi dicuntur, inter tubam sexti angeli, & septimi fient: nam de septimo angelo scriptum est cap. 11: *Et septimus angelus tuba cecinit, &c.* Ergò quoniam neque post tot plagas, quæ per tubas sex angelorum prænuntiatæ sunt, homines pœnitentiam agere volent, sed in suis peccatis permanebunt: nunc angelus fortis mittitur, qui etiam iureiurando hominibus contestetur imminere finem mundi, & cum septimus angelus tuba cecinerit, omnia esse consummanda, vt vel hoc terrore a peccatis abstineant, aut certè nihil à Dei misericordia, & bonitate requiri possit. Eorum verò sententiam, qui censent hunc angelum esse Christum, & nunc ad exordium natiuitatis eius sermonem reduci, non arbitror esse refellendam: cùm & rerum ipsarum contextus, & verba ipsa Apostoli manifestissimè refellant.
2 † Quorsum enim nunc inter tubam sexti angeli, & septimi, cùm de vltimis sæculi temporibus agitur, de primo Christi aduentu, & de natiuitate eius agat Apostolus? Quando Christus in primo aduentu iurauit tempus non futurum ampliùs, sed in diebus septimi angeli consummandum esse mysterium Dei? Quando librum apertum comedendum tradidit Ioanni? [Andreas quidem angelum sanctũ esse non dubitat, ita enim ait: *Hunc sanctum intelligi, & nubes, & iris, & lux solem decens ostendunt: per hæc enim quod cæleste est, & varium in virtutibus, & quod illuminans est angelicæ naturæ, & intelligentiæ ostenduntur, &c.*] Angelus ergo hic fortis ille ipse angelus est, de quo cap. 5. dixit: *Et vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis est dignus aperire librum, & soluere signacula eius,* atque ideò librum, quem tunc aperiri optabat, nunc apertum portat, vt tradat Ioanni.

Amictum nube. Per hoc indicat eum non esse cognoscendum, *Vers. 1.*
nec homines ei credituros esse vt agant pœnitentiam.

Et iris in capite eius. Iris reconciliationis, & fœderis signum est, *Vers. 1.*
per quam Deus admoneri voluit vt non perderet iterum homines

diluuio, vt legimus Geneseos nono: † Vt igitur legati pacem 3
petentes, aut promittentes, apud veteres frondibus oliuæ coronati mittebantur, quod etiam Virgilius ostendit cum ait:

7 Æne. *Centum oratores augusta ad mœnia regis*
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donaque ferre viro, pacémque exposcere Teucris:

Ita Angelus, qui pacem Dei portat hominibus, & eos ad pœnitentiam inuitat, iride coronatur ne pereant omnes diluuio iræ Dei.

Vers. 1. *Et facies eius erat vt Sol.* Facies erat vt Sol, cùm quia læta nunciat, & post tot plagas prosperitatem affert, si velint homines resipiscere, sicut cum post multorum dierum pluuiam Sol clarus exoritur, & cœlum serenum cernitur: tum quia ab omnibus videri, & neminem latere vult Deum de pace agere.

Vers. 1. *Et pedes eius tanquam columnæ ignis.* Prius pacem promittit, ideóque iridem habet in capite, & facies eius est vt Sol. Sed postea nolentibus resipiscere supplicia minatur, ideò enim habet pedes igneos vt doceat inimicos Christi pedibus eius esse subiiciendos, & æternis ignibus cremandos: hoc enim significant pedes ignei, vt in simili loco vidimus cap. 1. num. 102. & 103. [Andreas: *Columnæ autem ignis quod terrificum est, & comminans impios significant.*] Columnæ fortes, & longæ sunt, atque ideò pedes eius similes columnis dicuntur, vt significetur Christum, cuius angelus hic nuntius est, fortem esse ad puniendum: (nam idcircò missus est ad hæc nuncianda angelus fortis) & longos habere pedes, id est, posse illis omnes inimicos suos pertingere ad conculcandum, sicut mox ait: *Et posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.* Itaq; hoc idem de pedibus Christi dicit, quod prouerbio iactatur: Longæ regum manus.

Vers. 2. *Et habebat in manu sua libellum apertum.* † Eum videlicet, quem ca. 4
5. vidit in dextera sedentis super thronum, in quo scripta erant quæ gentibus Ioannes vaticinari iubebatur, vt exposuimus cap. 5. n. 2. & duobus sequentibus. Atque hunc meritò nunc in manu habet, quoniam supplicia, quibus impij plectendi sunt, nisi pœnitentiam egerint, in eo scripta Ioanni tradenda sunt.

Vers. 2. *Et posuit pedem suum dextrum super mare.* Significat hoc, nihil esse tam distans, ac remotum, vt Domini sui pedes, & conculcationem effugere possit. Itaque non solùm habitantes in terra, sed in insulis etiam remotissimis degentes supplicia eius vitare non poterunt: Sed cur dexterum pedem super mare ponit, sinistrum super terram? Pes dexter fortior est, & in iis, qui magis latent, & remotiores sunt, magis Christi pedis fortitudo, & supplicia eius ostendentur, cum ne illi quidem, qui in remotissimis insulis viuebant ab hominum consortio segregati liberari ab eius ira potuerint, magis quàm qui erant in terra. [Andreas ita interpretatur, alterum pedem in terra, alterum in mari poni, vt pœna indicetur latrocinantium in terra: & piratarum in mari versantium.]

Et cla

5 *Et clamauit voce magna quemadmodum cum leo rugit.* † Quid clamauerit paulo post scribit: *Quia tempus non erit amplius &c.* Voce magna clamat, sicut leo, quia omnes audire vult, quæ dicit, & omnes terrere, vt maturè pœnitentiam agant, & vt indicet magnam iram Dei illis impendere, nisi pœnitentiam egerint. In Græco est: ὥσπερ λέων μυκᾶται. Est autem μυκᾶσθαι propriè boum, & inde Metaphoricè transfertur ad quæuis alia magnum sonum edentia, vt camelos, leones: ad inanimata etiam, vt ad tonitrua, & similia. Quæritur autem an extremis temporibus postquam facta fuerint ea, quæ hactenus dicta sunt, angelus huiusmodi descensurus sit de cœlo, qualis nunc describitur, & valdè clamaturus, vt cum leo rugit? Respondeo Ioanni obiectam fuisse hanc visionem, vt ex ea intelligeret quæ futura sunt, & scriptis mandaret, vt homines illorum temporum intelligāt quid Deus de illis cogitauerit. At tunc non descendet quidem angelus amictus nube, fient tamen ea, quę in hoc angelo, & in eius verbis significantur, id est, Deus prædicatores mittet, qui homines ad pœnitentiam exhortentur, & pacem, atque reconciliationē eis promittant, deinde etiam & cito venturi iudicij comminatione terreant. Ita sunt multa ex iis, quæ hactenus diximus, intelligenda, vt quod diximus capite nono, de locustis, & equis, & capite sexto, de equis, & equitibus, &c.

6 *Et cum clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas.* † De septem tonitribus nihil hactenus videtur dixisse, ipse autem tamquam de re non ignota loquitur: videlicet cap. 8. scripsit: *Et accepit angelus thuribulum, & impleuit illud de igne altaris, & misit in terram, & facta sunt tonitrua & voces, & fulgura.* Quare ex hoc loco intelligimus septem tonitrua: non enim possunt hæc ad alium locum referri. Voces autem diximus tunc articulatas intelligi debere, eas scilicet, quas nunc commemorat. Quare quod tunc dixit, facta esse tonitrua, & voces, per anticipationem dictum apparet, non enim tunc locuta sunt tonitrua voces suas, sed hoc tēpore, quod nunc indicat Ioannes. Cum autem tonitrua ad terrorem hominum fiant, voces eorum sine dubiò plenæ sunt minis, & significatione iræ Dei. [Quódque nunc in visione loquuntur tonitrua, cum extremo tempore nullas articulatas voces editura sint,] nihil aliud videtur significare, quàm manifestissimam tunc forè iram Dei, hoc est, aut signa de cœlo magna videnda esse, quæ palàm iram Dei prænuntient, aut horrenda tonitrua audienda, quæ ita apertè magna mala instare portendant, ac si loquerentur. Nam in rebus non loquentibus magna quædam manifestatio Metaphoricè locutio dici solet, vt:

Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum montésque feri syluæque loquuntur: Ecloga. 5.

Hab. 3: *Dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas leuabit.*

7 *Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere.* † Si nō scribit quomodo signare iubetur: non enim signantur, nisi quę scripta sunt, Vers. 4.

& legi non sinuntur? Vt Iere. 32: *Et scripsi in libro & signaui.* Et Dan. 8: *Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit.* Et cap. 12: *Tu autem Daniel claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum.* Et in huius libri cap. 5: *Vidimus librum signatum, quem aperire, aut legere nemo poterat.* Methaphorica locutio est, & signare, atq; claudere iubetur in mente sua, non librum, aut scripta signare. Hoc est, tu ea in mente tua serua, & nemini dixeris: nam quæ signantur, non possunt legi, aut videri. Nec putemus ita quoq; posse accipi, *Signa,* ac si dixisset. Nota, atque animaduerte ne memoria excidant, qui sensus à voce Latina alienus non erat, sed Græce non conuenit: σφράγισον, quod de iis dicitur, quæ sigillo obsignantur, vt vidimus cap. 5. in lib. signato. & cap. 7. in angelo habente signum Dei viui, & clamante quatuor angelis: *Nolite nocere &c. quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.* † Cur autem Deus hæc signari iusserit, certò scire non 8
possumus: credibile est noluisse scribi, ne homines magnitudine futurorum malorum in desperationem inciderent, aut peiores etiam fierent. Fortè etiam ne conficta ea ab Apostolo putarent, si maxima & inusitata viderentur. [Nisi enim dira, & terroribus plena essent, nunquam ea septem tonitrua loquerentur.]

Vers. 5. *Leuauit manum suam ad cælum.* Leuare manum ad cœlum iurantis est, vt Genes. 14: *Leuo manum meam ad Dominum Deum excelsum possessorem cæli, & terræ, quod a filo subtegminis vsque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus, quæ tua sunt.* Deut. 32: *Leuabo ad cælum manũ meam, & dicam: Viuo ego in æternum, &c.* Ex quo intelligitur illud Exod. 6: *Et induxerim vos in terram, super quam leuaui manum meam, vt darem eam Abraham, Isaac, & Iacob:* id est, quam me illis daturum iuraui. est enim concisa, ac deficiens locutio: plena esset, si diceret: Super quam leuaui manum meam in cœlum. Videtur autem non esse quomodo libet iurantis, sed seriò, & quasi solenni ritu iurantis. Iurat autem angelus, quia dicturus est quod hominibus illius sæculi vanum, & huiusmodi vt fieri non possit videbitur.

Leuare manum ad cœlum.

Vers. 6. *Per viuentem in sæcula sæculorum.* † Dicturus tempus amplius non 9
futurum rectè eum testem adducit, qui æternus est, & omnia tempora æternitate sua ambit, & vt præsentia intuetur.

Vers. 6. *Qui creauit cælum, &c.* Qui vniuersa condidit, & omnipotens inde cognoscitur, & cum voluit, tempori initium dedit, atque ita & cum volet, dare finem potest.

Vers. 6. *Quia tempus amplius non erit.* Finietur tempus, & hæc varietas dierum, & noctium, & mensium, & annorum: & pro tempore succedet inuariabilis æternitas: hoc est, consummabitur hoc sæculum: Etenim ita Deus promisit Gene. octauo: *Cunctis diebus terræ sementis, & messis, frigus, & æstus, æstas, & hyems, nox, & dies non requiescent.* Quare quando hæc desinent, sæculum necesse erit consummari. Non dicit autem tunc id futurum cum ipse hoc dicit, sed, vt statim aperit, in diebus septimi angeli.

Sed in

Sed in diebus vocis septimi angeli. Quod dixi tempus ampliùs non Vers. 7.
futurum tunc fiet cũ septimus angelus tuba cecinerit: eo enim tem-
pore mundus destruetur, & iudicium fiet, & retributio bonorum, &
malorum. Et hoc est quod ait: *Consummabitur mysterium Dei, sicut euan-
gelizauit per seruos suos prophetas*, Id est, omnia, quæ Deus per prophe-
tas suos prædixerat de fine sæculi, de futura requie sanctorum, de
supplicijs malorum, & quæ de his rebus figuris, & obscuritate
verborum contexerat, consummabuntur, & aperta, atque re-
10 uelata videbuntur. † Hoc intelligimus ex capite, vndecimo, *Et
septimus angelus tuba cecinit. & factæ sunt voces magnæ in cœlo dicentes: Fa-
ctum est regnum huius mundi Domini nostri, & Christi eius, & regnabit in sæ-
cula sæculorum.* Et mox: *Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui
es, & qui eras, & qui venturus es, quia accepisti virtutem tuam magnam, &
regnasti. Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum iu-
dicari, & reddere mercedem seruis tuis prophetis, & sanctis,* &c. Hæc
fiet cum septimus angelus tuba canet, & hæc, quæ pluribus verbis
explicauit, sunt quæ vno verbo nunc vocat *Mysterium* Dei Atque his
omnibus pleni sunt libri prophetarum. Itaque quod ait: *Sicut euan-
gelizauit per seruos suos prophetas*, non refertur ad illud, *Sed in diebus vo-
cis septimi angeli. &c.* Non enim vaticinati sunt prophetæ consumma-
tionem sæculi futuram in diebus septimi angeli: Sed ad illud: *Con-
summabitur mysterium Dei*, illud videlicet, quod euangelizauerat per
prophetas suos, aut consummabitur eo modo, quo per illos prædi-
11 xerat. † Nec dixit: Sicut prædixit, aut prophetauit, sed *sicut euangeli-
zauit*, sanctos enim respicit, in quorum consolationẽ missi sunt pro-
phetæ, & illis iucundissimus semper nuntius fuit omnia Christo esse
subijcienda, & bonos æterna beatitudine fore donandos, malos sem-
piternis pœnis afficiendos, quia Christo, & Deo subijci noluerunt.

Vade, & accipe librum apertum. Quæ sequuntur vsque ad finem ca- Vers. 8.
pitis, sunt iam ex parte explicata capit. 5. à primo numero vsque ad
septimum. Librum apertum accipere iubetur vt legat quæ post pro-
phetiam septem sigillorum vaticinaturus est.

Accipe librum, & deuora illum. Deuoratio hæc significat omnia, quæ Vers. 9.
in illo erant, in ventre memoriæ Apostoli reponenda, & seruanda es-
se. Beda: *Idest, insere tuis visceribus, & describe in latitudine cordis tui*, &c.
[Vult etiam vt intelligamus eum nõ sigillatim omnia accepisse, sed
vniuersè quasi deuorasse, donec postea singula, cũ dicturus esset, vi-
deret. Præterea vt sciat auidè excipiendas esse Dei reuelationes, &
in ventre internæ meditationis prius concoquendas, quam in publi-
cum proferantur. Illa etiam quæ deuorantur, etsi noxia sint, nõ con-
tinuò sentiuntur, donec concoctione vim suam exerant. Ita liber
dulcis primùm Apostolo fuit, posteà quasi concoctus, valde ama-
rus.]

Et faciet amaricari ventrem tuum. Cum acceperis, delectaberis Diui- Vers. 5.
na locutione, & tot, tantarúmque rerum futurarum cognitione: sed

 cùm

cùm post hæc cogitaueris iram Dei,& supplicia maxima, & tot hominum damnationem dolebis,& amaritudine animi cruciaberis. Ita Andreas, & Arethas. Ita etiam ferè Tyconius Hom. 8. Beda,& alij, conuenitque cum expositione Hieronymi in verba Ezec. c. 2. vbi eadem scripta sunt.

Vers. 11. Vnde collegerint multi Iohannem apostolū venturū esse in fine sęculi cū Henoch,& Elia: & an rectè collegerint.

Oportet te iterum prophetare gentibus. † Ex hoc maximè loco arbitror 12
ortam esse quorumdam opinionem, venturum esse in fine sæculi Iohannem cum Elia,& Henoch ad prædicandum Christi Euangelium. Nam cum ex Iohannis Euangelio cap. 21. colligere sibi viderentur eum non esse moriturum, quoniam dictum est: *Sic eum volo manere donec veniam:* & nunc ei dicatur: *Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis,& linguis,& regibus multis,* continuóque de duobus prophetis prophetia attexatur, qui Elias,& Henoch putantur, rectè id, quod diximus, effici,& consentire omnia videbantur. Arethas: *Non est autem ignorandum quod ex hoc dicto: Oportet te rursum prophetare, opinantur multi beatum hunc virum vsque ad sæculi consummationem viuere, ac venturum esse circa tempora Antichristi cum Henoch, & Elia, vt vna cum illis corrigat eos, qui tunc viuent homines, & quod sub Antichristo interficiendus sit,* &c. † Sed verba Euangelij in alium sensum dicta esse satis constat: 13
hæc quæ nunc interpretamur, in eum scriptores multi accipiunt, vt Iohannes reuersus ab exilio, in quo erat cum hæc scribebat, iterum multis prædicaturus sit Euangelium, siue voce, siue libro Euangelij, quem scripturus sit. Ita sentiunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo, Ambrosius, Rupertus, Anselmus, Thomas, & ferè recentiores. Mihi hoc non placet, quoniam Prophetare pro Prædicare Euangelium nouum est, & inusitatum, & improprium. Deinde quoniam Iohannes, qui plenitudinem Spiritus sancti acceperat, & in quo Christus loquebatur, in libro deuorando minimè indigebat vt prædicaret Euangelium, neque vt scriberet, quandoquidem cùm scriberet, Spiritum sanctum habiturus erat reuelantem. Postremò quoniam iam ostendimus cap. 5. in hoc libro non esse scriptum Euangelium, sed prophetiam contineri futurorum suppliciorum. Sensus ergo est: Quamuis multa hactenus de extremis temporibus vaticinatus fueris, adhuc tamen restant multa, quę vaticinaturus es de eisdem aduersus gentes,& reges,& populos,& linguas. † Quare, (vt rectè 14
ait Lyranus) hoc, quod prophetaturus dicitur, illud ipsum est, quod Iohannes posteà in hoc libro scripsit. Sed & Victorinus librū hunc apertum Apocalypsin hanc esse testatur. At videtur habere hoc non parum dubitationis, quoniam quæ post hæc scripsit Apostolus, eodē stylo scripsit quo priora,& paulatim ea videbat, vt ex eius verbis manifestè intelligitur: quid igitur necesse erat librum illi dari, quo hæc scripta continerentur, si visurus erat ea, vt hactenus vidit? Accedit quòd in iis, quæ posteà scribit, nusquam dicit se aliquid in libro legisse, nec illius prætereà meminit, sed quod sibi in visione demonstratum est, cōmemorat. Hoc argumentū, etsi magnum videatur, tamen

men nos dimouere non debet ab explanatione, quam iam ſemel, at-
que iterum probauimus, nam ſeptem ſigilla, quibus obſignatus e-
rat, de futuris calamitatibus ſunt, vt iam vidimus: quare non eſt du-
bitandum in libro ſcripta fuiſſe ea, quæ poſt ſigilla prophetaturus
erat Iohãnes. Et quamuis poſtea ſcribat omnia, vt tunc videbat, non
propterea non acceperat priùs in libro, quem deuorauerat, nam &
Ezechiel librum ſimiliter deuorauit cap. 3. in quo mala deſcripta e-
rant, quæ aduerſus illum populum vaticinaturus erat, & tamen po-
ſteà, ita commemorat omnia, ac ſi tunc ea cognoſceret, nullúmque li-
15 brum deuoraſſet. † Ita igitur videtur res explicanda. Iohannes multa
de futuris plagis cognouit, quæ literis non mandauit, nam ca. 10: *Et
cum locuta fuiſſent* inquit, *ſeptem tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus eram, &
audiui vocem de cælo dicentem mihi: Signa quæ locuta ſunt ſeptem tonitrua,
& noli ſcribere:* videtur ergo in hoc libro multò plura accepiſſe quàm
quæ ſcripſit. Nam quæ hinc vſque ad finem libri ſequuntur, pauca
ſunt, ipſe autem vidit librum longiſſimum, qui ideo cap. 5. dicitur
ſcriptus fuiſſe intus, & foris. Fortaſſe etiam in eo cognouit quinam
eſſent in Eccleſiis Antichriſto ceſſuri ex Epiſcopis, & ſanctis viris, &
quibus illi eſſent pœnis plectendi, vt iure optimo dixerit: *Et cum de-
uoraſſem eum, amaricatus eſt venter meus.* Vt autẽ intelligeret quænam
ex his ſcripturus eſſet, & quo ordine, deinde etiam quibus figuris, &
ſimilitudinibus ea aut velãda eſſent, aut explicãda, oportuit vt iterũ
viſione admoneretur, nã in libro ſine figuris & ſine obſcuritate om-
16 nia accepit. † Quemadmodũ plurima ex iis, quæ ſcripſit in Euãgelio,
ipſe viderat, & per ſe cognouerat, & multo plura: *Multa enim,* inquit, *&* Ioh 20.
*alia ſigna fecit Ieſus in conſpectu diſcipulorũ ſuorũ, quæ nõ ſunt ſcripta in libro
hoc.* Sed vt ex his eligeret quę ſcribẽda erãt, & quatenus ſcribẽda eſſẽt
ſciret, & quo ordine, & quib. verbis, noua fuit reuelatione inſtruẽdus.

Poſtremò quæritur an omnia, quæ hinc vſque ad finẽ ſcribit, ſint
ex illis, quæ ſcripta accepit in libro? Reſpondeo ea, quæ ſunt in cap.
11. non eſſe de ſcriptis in libro, ſed pertinere ad ſeptem ſigilla, qui-
bus liber erat ſignatus. Nam ſeptem angeli cum ſuis tubis pertinent
ad ſeptimum ſigillum, vt docemur initio cap. 8. Quæ autem ſcripta
ſunt ca. 10. ſpectant ad ſextum angelum cum quibuſdam c. 11. vſque
ad illud: *Væ ſecundũ abiit, & ecce væ tertiũ veniet cito. Et ſeptimus angelus
tuba cecinit.* Ad quem pertinent, vndecimo cap. videntur abſoluta, &
inde vſque ad finem libri ea prophetari, quæ legit in libro.
17 † [At non videtur omninò ad exitum perducta quæſtio, quoniam
omnia, quæ in hac Apocalypſi ſcripta ſunt, ſeptẽ illis ſigillis videtur
contineri. Quod ſi verum eſt, non erant in libro conſcripta quæ Io-
hannes vaticinaturus erat, vt hactenus diximus. Verum autẽ eſſe vi-
detur ex præcedentibus intelligi Nam aperto primo ſigillo omnia,
quæ videt Apoſtolus antequam ſecundum aperiatur, ad primum ſi-
ne dubio pertinent, & quæ videntur poſt ſecundum antequam ter-
tium aperiatur, ſecundi ſigilli ſunt, atque ita de reliquis. Quare cum

Quæ ad ſigilla pertinent, & quæ ad librum.

Cc 4 cap.

† Quatuor angelos, de quibus nunc sermo est, ex maioribus esse arbitror, quibus commissum est vt per se, & per inferiores spiritus infestent quatuor partes terræ, vnus Orientem, alter Occidentem, &c. nitentes impedire hominum salutem, eósque in idololatriam, & in omnia peccatorum genera inducere. Hi ante aduentum Domini crudeliter in homines grassantes in aduentu, & in passione eius alligati sunt, & eorum rabies repressa est. Et quamuis expositores huius loci omnes dæmones intelligãt in quatuor, & alligatos esse dicãt in cordibus malorum, tamen de tempore, quo alligati sunt, cõuenit inter eos illud esse, quod diximus. Alligati ergo sunt in flumine magno Euphrate, in flumine Babylonis, videlicet in loco aliquo remotiore & secretiore ab hominibus, sicut dæmoniũ illud apud Tobiam ligatum est in deserto superioris Ægypti [Andreas: *Quod autem alligati sunt in Euphrate, nihil nouum: hi enim in Abyssum, hi autem in porcos tũc, alij autẽ in alia loca, secundum quod Deo visum est, vsque ad tempus condemnati sunt finito omni ipsorum bello contra homines in æternùm puniendi.*] 28

Sed cur apud Euphratem potiùs quã alio in loco ligati sunt? Duplicem huius rei causam arbitror esse. Prior est propter significationem, vt intelligamus Diabolum in ijs habitare, qui ciues Babylonis sunt, & se à ciuibus Ierusalem, id est, à societate bonorum, segregant, multa enim sunt, quæ magis mysterij, quã historiæ causa scribuntur.
† Posterior est, quoniam veteres patriarchæ genus ducunt ex locis 29
trans Euphratem, & Abraham primus transijt Euphratem à Deo vocatus, & eum sequens, & venit in terram promissionis, quæ per eũ, & posteros eius facta est terra credentium, & templum Dei habuit, & legem, & sacerdotium, & Ecclesiam significat. Alligantur ergo angeli in Euphrate, quia transeuntibus per Euphratem, id est, per aquas Baptismi, & ad Ecclesiam venientibus non ita nocere poterunt, vt ijs, qui trans Euphratem, id est, extra Ecclesiam sunt: atque ideo etiam maluit dicere, *In flumine Euphrate*, quàm in Babylone, vt Baptismus apertiùs significaretur. [Andreas aliam rationem affert. *Forte*, inquit, *per Euphratis mentionem significatur ex partibus illis exiturum esse Antichristum.*]

Vers. 15. *Et soluti sunt.* Quia circa extrema tempora multò magis nocere hominibus sinentur. Beda: *Quid autem putas soluti facient, qui tantum nunc nocent ligati?*

Ver. 15. *Qui parati erant in horam, & diem.* Ligati fuerant à Deo per angelos, donec tempus adueniret, quo ipse decreuerat per eos pœnas sumere de impijs, & aduersarijs Christi. Et quoniam ne puncto quidem temporis erant soluendi ante horam à Deo præfinitam, ad maiorem & certiorem eius rei amplificationem ait: *In horam, & diem, & mensem, & annum.* Eodem modo nos solemus dicere de re, quæ ita contigit, vt dixeramus: contigit eadem hora, & mense, & anno.

Ver. 15. *Tertiam partem hominum.* † Eorũ videlicet, qui nõ sunt signati ab angelis, sicut in quinto angelo vidimus in hoc ca. & ex eiusdem capitis 30
fine

ſine ſatis intelligitur. Ex quo cernitur in hoc equeſtri exercitu non poſſe intelligi hæreticos, vt Beda, & omnes ferè expoſitores arbitrātur. Si enim tantum occidit exercitus homines ab angelis nō ſignatos, ij iam occiſi ſunt cùm in peccato ſint, nec poſſunt ſpiritualiter occidi ab hæreticis. Et hîc fit illud Matth. 24. *Audituri enim eſtis prelia, & opiniones præliorum, videte ne turbemini: oportet enim hæc fieri, ſed nondum eſt finis. Conſurget enim gens in gentem, & regnum in regnum.* [Ac ne mirum videatur tertiam hominum partem extingui, memoriæ proditum eſt tempore Benedicti. VIII. & Hērici primi imperatoris: tāta peſte vbique laboratum fuiſſe, vt plures mortui, quàm ſuperſtites ſint habiti. Autores Platina in Benedicto. VIII. & M. Antonius Sabellicus Enneadis. 9. lib. 2.]

Et numerus equeſtris exercitus. Angeli ſoluti plurimorum animos ad bellum concitabunt aduerſus impios, non vt eos crucient, ſed vt occidant, & exercitus colligetur habens militum vicies millies dena millia. Grecè, δύο μυριάδες μυριάδων. Valet autem Myrias decem mille, decem myriades centum mille, centum myriades decies centum mille, &c. Quare duæ myriades myriadum ſummam conficiunt, quæ eſt apud noſtrum interpretem, vicies millies dena millia: quam non eſt mirandum colligi ſolutis quatuor potentiſſimis, & nocentiſſimis angelis. Verſ. 16.

Et audiui numerum eorum. Quaſi dicat: vidi maximam multitudinem, quam numerare non poſſem, ſed numerus mihi per vocem indicatus eſt. Verſ. 16.

Et ita vidi equos in viſione. Hoc eſt, equi, & ſeſſores eorum tales erāt, quales nunc deſcribam. Sed priùs ſeſſores deſcribit. In Græco ita eſt: Et ita vidi equos in viſione, & qui ſedebant ſuper eos habentes loricas igneas. Qui ſint autem equites, & equi, paulò poſt dicemus num. 33. & 34. Verſ. 17.

31 *Habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & ſulphureas.* † Hoc duobus modis poteſt intelligi, aut ſingulos equites habituros loricas partim igneas, partim hyacinthinas, partim ſulphureas, aut nonnullos habituros igneas, alios hyacinthinas, alios ſulphureas, quod magis placet. Rurſum non eſt putandum loricas verè igneas futuras eſſe, nullę enim tales vnquam fuerunt, aut ſulphureæ, ſed in viſione apparuerunt igneæ, & hyacinthinæ, & ſulphureæ, vt per hæc aliquid ſignificaretur. Quare eleganter dixit: *Et ita vidi equos in viſione, &c.* quaſi indicans non tales re ipſa futuros eſſe, ſed quales per hæc ſignificantur. Loricæ ergo igneæ ſignificant eorum, qui ab his equitibus, id eſt, ducibus, in prœlium educētur, aſpectum fore hominibus terribilem vt nō magis aduerſus eos inſurgere audeāt, quàm ſi igne ſepti eſſent. Simile eſt illud Zach. 2: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu,* videlicet vt lōgè terreat, & ab oppugnatione arceat inimicos. Hyacinthus colorem habet cœleſtem, ideóque loricæ hyacinthinæ ſunt, vt intelligāt homines huiuſmodi hoſtes eſſe inſuperabiles, & à Deo Ver. 17. Loricæ igneæ. Loricæ hyacinthinæ.

missos per quos plectantur impij. [Tale aliquid cogitabat rex Latinus cum dicebat: *— Bellum importunum ciues cum gente deorum, Inuictisque viris gerimus.*]

Virgi. 1. Æneid.

† Sulphureæ sunt etiam, vt agnoscant in eis impij ministros Dei esse ad suum supplicium eos qui veniunt, vt dent scilicet pœnas libidinum suarum: scriptũ enim est Psal. 10: *Pluet super peccatores laqueos: ignis, & sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorũ.* Et Gen. 19: *Dominus pluit super Sodomam, & Gomorram sulphur, & ignẽ.* Et Iob. 18. de peccatore: *Aspergatur in tabernaculo eius sulphur.* Pœna igitur in his indicatur vitæ præsentis, sed huiusmodi, vt prænũtia sit futuræ in altera vita. Illa enim est in qua maximè peccatores igne, & sulphure plectẽtur vt sæpe in libr. hoc videbimus. Vt ca. 14: *Et cruciabitur igne, & sulphure in conspectu angelorũ sanctorum,* & c. 19: *Viui missi sunt hi duo in stagnũ ignis ardentis sulphure.* Meritò etiam hyacinthinæ ponuntur inter igneas, & sulphureas, quoniam suppliciũ ignis, & sulphuris cœlitus mittetur in impios in hac vita, & in futura. Denique in igne, & sulphure summa vastitas indicatur: nam ignis omnia vastat dum nõ extinguitur: Cum autem illi sulphur additur, extingui non potest, est enim sulphur pabulum ignis, molestissimi quidem illud odoris, sed aptissimũ tamen vt & flammam suscipiat, & semper ardeat, atque ignem augeat. † Inde de Gehenna legimus Isa. 30: *Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.* Et c. 34: Ignis terram deuastans, vehementer, diúque ardens his verbis describitur: *Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur, & erit terra eius in picem ardentem. Nocte & die nõ extinguetur: in sempiternum ascendet fumus eius, à generatione in generationem desolabitur,* id est, ita ardebit, ac si pix esset, aut sulphur. Et Ezec. 38: *Et iudicabo eum peste, & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis: ignem, & sulphur pluam super eum, & super exercitum eius & super populos multos, qui sunt cum eo,* id est, penitus eos deuastabo. Ex quibus & sequentia intelligentur.

Loricæ sulphureæ. 32

Ignis & sulphur 33

Et capita equorum erant tamquam capita leonum. Equi homines intelligendi sunt in prœlium venientes, ab equis enim dicit occisam esse tertiam partem hominum, non ab equitibus. † Equites sunt contrariæ potestates huiusmodi equis insidentes, id est, illos gubernantes, atque in pugnam, & cædes agentes. Quæ intelligentia ex equis, & equitibus cap. 6. abunde confirmatur, simúlque furor eorum insatiabilis, & intolerabilis ostenditur. Tyconius Hom. 7: Equos homines dicit, sessores spiritus nequã armatos igne, & sulphure, &c. [Andreas etiam putat sessores esse superiores dæmones.] Capita equorum erant tamquam capita leonum, quoniam audaciam, & fortitudinem, & crudelitatem milites præ se ferebant.

Vers. 17 34

Et de ore eorum procedit ignis, & fumus, & sulphur. De ore eorum dicitur procedere ignis, & fumus, & sulphur, quia quocunque se vertent, omnia crudeliter vastabunt, omninóque perdent, sicut fumus in sulphure accensus, vt iam exposuimus. num. 32. & 33. hoc autem facient

Vers. 17.

iubentes homines occidi,& cruciari mille modis, & vrbes euerti, & omnia disperdi,nó vlla ratione ducti,sed furori, & feritati suæ obsequentes,sicut de gente Chaldæorum dictum est Hab.1. *Horribilis,& terribilis est,ex semetipsa iudicium,& onus egredietur.* Hoc etiam intelligetur ex verbis Apocal.c.11: *Ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum.* Hoc etiam ignis indicat:nemo eis poterit resistere, sicut igni; nemo poterit resistere,latissimè diffundetur vt ignis. Nahum. 1: *Indignatio eius effusa est vt ignis.* Fumus multus cœlum obscurat, & diei splendorem perturbat:ita hi terrore suo,& verbis minacibus, atque omnia perdi iubentibus, quietem, & prosperitatem malorum obscurabunt,&eorum mentes perturbabunt,vt inopes consilij,& trepidi facilius vincantur. Simile est illud Ioel. 2.de exercitu Chaldæorũ: *Ante faciem eius ignis deuorans, & post eum exurens flamma. Quasi hortus voluptatis terra coram eo, & post eum solitudo deserti, neque est qui fugiat eum.* Illud etiam hic significatur, quod de eisdem Chaldæis scriptum est Nah. 2: *Aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia*, id est,ignem vi nocendi,& celeritate discurrendi referent.

35 *Potestas enim equorum in ore eorum est, & in caudis eorũ.* † In Græco vt Vers.19. quidam putant,non habetur, *In caudis eorum*:at antiquiores nonnulli codices habent,& apud Andream id legitur, & apud Aretham: & omnino legendum est,vt verba sequentia indicant, *Nam caudæ eorum similes serpentibus,&c.* Aliorum equorum potestas in corpore, aut in pedibus est, horũ in ore,& in caudis. *In ore* quidẽ quia de ore eorum procedit ignis,& fumus, & sulphur,quod iam exposuimus. *In caudis*, quoniam cum vicerint, & dissipauerint hostes videbuntur tranquillè,& minime tyrannicè dominari, sed non multò post ad eamdem crudelitatem redibunt, & cum recedere volent, iterum eadem ora proferent ignem,& fumum, & sulphur spirantia, ideo caudæ eorum habere etiam capita dicuntur,& similes esse serpentibus, qui tacitè è cauernis prodeunt,& non præuisi mordent, vt Ecclesiastæ. 10: *Si mordeat serpens in silentio,&c.* Ita hi cum iam quieuisse, & placidissimi esse videbuntur,ex improuiso mordebunt,& sæuient.

36 *Et ceteri homines.* Duę partes reliquæ impiorum,nam tertia tantùm Vers.20. ab his occidetur.

Neque pœnitentiam egerunt. Ita dictum est,ac si diceret: Reliquæ duę Vers.20. partes neque occisæ sunt, neque aliorum cædibus admoneri voluerunt,vt pœnitentiam agerent.

De operibus manuum suarum. De peccatis suis,ita enim vocari solẽt Ver.20. peccata,quia propriè opera nostra sunt, vt Deu. 31: *Quando feceritis malũ in conspectu Domini vt irritetis eũ per opera manuum vestrarũ.* Psal. 9: *Cognoscetur Dominus iudicia faciẽs, in operibus manuũ suarum comprehensus est peccator.* Ps. 27. *Da illis secundum opera eorũ, & secundùm nequitiã adinuentionũ ipsorum: Secundùm opera manuũ eorum tribue illis.* Solẽt etiam vocari opera manuum idola, Psa. 113: *Simulachra gentiũ argentum, & aurũ, opera manuum hominũ.* Isa. 2: *Et repleta est terra eius idolis: opus manuum*

Opera manuũ nostrarum.

ſculptilium adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Hoſe. 14: *Nec dicemus vltra Dij noſtri, opera manuum noſtrarum.* Verum nunc, quoniam ſtatim de idolis expreſſè loquitur, peccata intelligenda ſunt, de quibus pœnitentia agi debet.

Verſ. 20 *Vt non adorarent dæmonia.* † Vt aliam vitæ rationem inſtituentes adorare deſinerent idola, quæ dij putantur, ſed dæmonia ſunt. Ex his intelligitur extremis illis temporibus multos fore cultores idolorum. Cũ enim dicit: *Simulachra aurea, & argentea, & ærea, & lapidea, & lignea,* multitudinem magnam idolorum in diuerſa materia indicat, quæ videlicet cùm ex quauis materia fieri poſſint, vbique, & ab omnibus fient. Eiſdem verbis multitudo idolorum indicatur in domo regis Chaldæorum Dan. 5: *Et laudabant deos ſuos aureos, & argenteos, æreos, ferreos, ligneóſque, & lapideos.* Et Paulus multitudinem vaſorum ex diuerſitate materiæ indicat. 2. Timoth. 2: *In magna autem domo non ſolùm ſunt vaſa aurea, & argentea, ſed & lignea, & fictilia.* [Intelligitur etiam, cum hæc fient, nondum veniſſe Antichriſtum, qui nulla idola in templis relinquet. Nec dicit: Vt non adorarent Antichriſtum, ſed, *Vt non adorarent dæmonia, & ſimulachra aurea, &c.*] 37

Argumentum Cap. X.

Videt angelum de cœlo deſcendentem, librúmque apertum manu portantem, & dextrum pedem ſuper mare ponentem, ſiniſtrum ſupra terram, & voce magna clamantem poſt voces ſeptem tonitruum non ampliùs tempus futurum, ſed cùm ſeptimus angelus tuba clanget, ſæculum eſſe terminandum. Deinde librum illum ab angelo acceptum deuorat, quem primò dulcem, mox amarum ſenſit.

CAPVT X.

ET vidi alium angelum fortem deſcendentem de cælo, 1
amictum nube, & iris in capite eius, & facies eius e-
rat vt ſol, & pedes eius tamquam columnæ ignis. Et 2
habebat in manu ſua libellum apertum: & poſuit pe-
dem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrum, autem ſu-
per terram, & clamauit voce magna, quemadmodum cùm leo ru- 3
git. Et cum clamaſſet, locuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas.
Et cum locuta fuiſſent ſeptem tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus 4
eram: & audiui vocem de cælo dicentem mihi: Signa quæ locuta
ſunt ſeptem tonitrua: & noli ea ſcribere. Et angelus quem vidi ſtan- 5
tem ſuper mare, & ſuper terram, leuauit manum ſuam ad cælũ, & 6
iurauit per viuentem in ſæcula ſæculorum, qui creauit cælum, & ea
quæ in eo ſunt, & terram, & ea quæ in ea ſunt, & mare, & ea quæ in

7 *eo sunt: Quia tēpus nō erit amplius: sed in diebus vocis septimi an-*
geli, cum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut
euangelizauit per seruos suos Prophetas.
8 *Et audiui vocem de cælo iterum loquentem mecum, & dicētem:*
Vade, & accipe librum apertum de manu angeli stantis super ma-
9 *re, & super terram. Et abij ad angelum, dicens ei vt daret mihi li-*
brum. Et dixit mihi: Accipe librum, & deuora illum: & faciet ama-
ricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tamquam mel.
10 *Et accepi librum de manu angeli, & deuoraui illum: & erat in*
ore meo tamquam mel dulce, & cum deuorassem eum, amaricatus
11 *est venter meus, & dixit mihi: Oportet te iterum prophetare Genti-*
bus, & populis, & linguis, & regibus multis.

1 E*T vidi alium angelum fortem.* Ea, quæ in hoc cap. 10. & in parte vndecimi dicuntur, inter tubam sexti angeli, & septimi fient: nam de septimo angelo scriptum est cap. 11: *Et septimus angelus tuba cecinit, &c.* Ergò quoniam neque post tot plagas, quæ per tubas sex angelorum prænuntiatæ sunt, homines pœnitentiam agere volent, sed in suis peccatis permanebunt: nunc angelus fortis mittitur, qui etiam iureiurando hominibus contestetur imminere finem mundi, & cum septimus angelus tuba cecinerit, omnia esse consummanda, vt vel hoc terrore à peccatis abstineant, aut certè nihil à Dei misericordia, & bonitate requiri possit. Eorum verò sententiam, qui censent hunc angelum esse Christum, & nunc ad exordium natiuitatis eius sermonem reduci, non arbitror esse refellendam: cùm & rerum ipsarum contextus, & verba ipsa Apostoli manifestissimè refellant. Vers. 1.
2 † Quorsum enim nunc inter tubam sexti angeli, & septimi, cùm de vltimis sæculi temporibus agitur, de primo Christi aduentu, & de natiuitate eius agat Apostolus? Quando Christus in primo aduentu iurauit tempus non futurum ampliùs, sed in diebus septimi angeli consummandum esse mysterium Dei? Quando librum apertum comedendum tradidit Ioanni? [Andreas quidem angelum sanctū esse non dubitat, ita enim ait: *Hunc sanctum intelligi, & nubes, & iris, & lux solem decens ostendunt: per hæc enim quod cæleste est, & varium in virtutibus, & quod illuminans est angelicæ naturæ, & intelligentiæ ostenditur, &c.*] Angelus ergò hic fortis ille ipse angelus est, de quo cap. 5. dixit: *Et vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis est dignus aperire librum, & soluere signacula eius*, atque ideò librum, quem tunc aperiri optabat, nunc apertum portat, vt tradat Ioanni.

Amictum nube. Per hoc indicat eum non esse cognoscendum, nec homines ei credituros esse vt agant pœnitentiam. Vers. 1.

Et iris in capite eius. Iris reconciliationis, & fœderis signum est, per quam Deus admoneri voluit vt non perderet iterum homines Vers. 1.

5 *Et clamavit voce magna quemadmodum leo, cum rugit.* † Quid clamauerit paulo post scribit: *Quia tempus non erit amplius, &c.* Voce magna clamat, sicut leo, quia omnes audire vult, quæ dicit, & omnes terrere, vt maturè pœnitentiam agant, & vt indicet magnam iram Dei illis impendere, nisi pœnitentiam egerint. In Græco est: ὥσπερ λέων μυκᾶται. Est autem μυκᾶσθαι propriè boum, & inde Metaphoricè transfertur ad quæuis alia magnum sonum edentia, vt camelos, leones: ad inanimata etiam, vt ad tonitrua, & similia. Quæritur autem an extremis temporibus postquam facta fuerint ea, quæ hactenus dicta sunt, angelus huiusmodi descensurus sit de cœlo, qualis nunc describitur, & valdè clamaturus, vt cum leo rugit? Respondeo Ioanni obiectam fuisse hanc visionem, vt ex ea intelligeret quæ futura sunt, & scriptis mandaret, vt homines illorum temporum intelligãt quid Deus de illis cogitauerit. At tunc non descendet quidem angelus amictus nube, fient tamen ea, quę in hoc angelo, & in eius verbis significantur, id est, Deus prædicatores mittet, qui homines ad pœnitentiam exhortentur, & pacem, atque reconciliationẽ eis promittant, deinde etiam & cito venturi iudicij comminatione terreant. Ita sunt multa ex iis, quæ hactenus diximus, intelligenda, vt quod diximus capite nono, de locustis, & equis, & capite sexto, de equis, & equitibus, &c. Vers. 3.

6 *Et cum clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas.* † De septem tonitribus nihil hactenus videtur dixisse, ipse autem tamquam de re non ignota loquitur: videlicet cap. 8. scripsit: *Et accepit angelus thuribulum, & impleuit illud de igne altaris, & misit in terram, & facta sunt tonitrua & voces, & fulgura.* Quare ex hoc loco intelligimus septem tonitrua: non enim possunt hæc ad alium locum referri. Voces autem diximus tunc articulatas intelligi debere, eas scilicet, quas nunc commemorat. Quare quod tunc dixit, facta esse tonitrua, & voces, per anticipationem dictum apparet, non enim tunc locuta sunt tonitrua voces suas, sed hoc tẽpore, quod nunc indicat Ioannes. Cum autem tonitrua ad terrorem hominum fiant, voces eorum sine dubiò plenæ sunt minis, & significatione iræ Dei. [Quódque nunc in visione loquuntur tonitrua, cum extremo tempore nullas articulatas voces editura sint,] nihil aliud videtur significare, quàm manifestissimam tunc forè iram Dei, hoc est, aut signa de cœlo magna videnda esse, quæ palàm iram Dei prænuncient, aut horrenda tonitrua audienda, quæ ita apertè magna mala instare portendant, ac si loquerentur. Nam in rebus non loquentibus magna quædam manifestatio Metaphoricè locutio dici solet, vt: Vers. 3.

Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum montesque feri siluæque loquuntur: Ecloga. 5.

Hab. 3: *Dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas leuabit.*

7 *Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere.* † Si nõ scribit quomodo signare iubetur: non enim signantur, nisi quę scripta sunt, Vers. 4.

 & legi

& legi non finuntur? Vt Iere. 32: *Et scripsi in libro & signaui.* Et Dan. 8:
Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit. Et cap. 12: *Tu autem Da-
niel claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum.* Et in huius
libri cap. 5: *Vidimus librum signatum, quem aperire, aut legere nemo poterat.*
Methaphorica locutio est, & signare, atq; claudere iubetur in men-
te sua, non librum, aut scripta signare. Hoc est, tu ea in mente tua ser-
ua, & nemini dixeris: nam quæ signantur, non possunt legi, aut vi-
deri. Nec putemus ita quoq; posse accipi, *Signa*, ac si dixisset. Nota,
atque animaduerte ne memoria excidant, qui sensus à voce La-
tina alienus non erat, sed Græce non conuenit: σφράγισον, quod de
iis dicitur, quæ sigillo obsignantur, vt vidimus cap. 5. in lib. signato.
& cap. 7. in angelo habente signum Dei viui, & clamante quatuor
angelis: *Nolite nocere &c. quoadusque signemus seruos Dei nostri in fron-
tibus eorum.* † Cur autem Deus hæc signari iusserit, certò scire non 8
possumus: credibile est noluisse scribi, ne homines magnitudine fu-
turorum malorum in desperationem inciderent, aut peiores etiam
fierent. Forte etiam ne conficta ea ab Apostolo putarent, si maxima
& inusitata viderentur. [Nisi enim dira, & terroribus plena essent,
nunquam ea septem tonitrua loquerentur.]

Vers. 5. *Leuauit manum suam ad cœlum.* Leuare manum ad cœlum iurantis
est, vt Genes. 14: *Leuo manum meam ad Dominum Deum excelsum pos-
sessorem cœli, & terræ, quod a filo subtegminis vsque ad corrigiam caligæ non
accipiam ex omnibus, quæ tua sunt.* Deut. 32: *Leuabo ad cœlum manũ meam,
& dicam: Viuo ego in æternum, &c.* Ex quo intelligitur illud Exod. 6: *Et
induxerim vos in terram, super quam leuaui manum meam, vt darem eam
Abraham, Isaac, & Iacob*: id est, quam me illis daturum iuraui. est enim
concisa, ac deficiens locutio: plena esset, si diceret: Super quam le-
uaui manum meam in cœlum. Videtur autem non esse quomodo li-
bet iurantis, sed seriò, & quasi solenni ritu iurantis. Iurat autem an-
gelus, quia dicturus est quod hominibus illius sæculi vanum, & hu-
iusmodi vt fieri non possit videbitur.

Leuare manum ad cœlum.

Vers. 6. *Per viuentem in sæcula sæculorum.* † Dicturus tempus amplius non 9
futurum rectè eum testem adducit, qui æternus est, & omnia tempo-
ra æternitate sua ambit, & vt præsentia intuetur.

Vers. 6. *Qui creauit cœlum, &c.* Qui vniuersa condidit, & omnipotens inde
cognoscitur, & cum voluit, tempori initium dedit, atque ita & cum
volet, dare finem potest.

Vers. 6. *Quia tempus amplius non erit.* Finietur tempus, & hæc varietas die-
rum, & noctium, & mensium, & annorum: & pro tempore succedet
inuariabilis æternitas: hoc est, consummabitur hoc sæculum: Etenim
ita Deus promisit Gene. octauo: *Cunctis diebus terræ sementis, & messis,
frigus, & æstus, æstas, & hyems, nox, & dies non requiescent.* Quare quan-
do hæc desinent, sæculum necesse erit consummari. Non dicit
autem tunc id futurum cum ipse hoc dicit, sed, vt statim aperit, in
diebus septimi angeli.

Sed in

Sed in diebus vocis ſeptimi angeli. Quod dixi tempus ampliùs non futurum tunc fiet cū ſeptimus angelus tuba cecinerit: eo enim tempore mundus deſtruetur, & iudicium fiet, & retributio bonorum, & malorum. Et hoc eſt quod ait: *Conſummabitur myſterium Dei, ſicut euangelizauit per ſeruos ſuos prophetas*, Id eſt, omnia, quæ Deus per prophetas ſuos prædixerat de fine ſæculi, de futura requie ſanctorum, de ſupplicijs malorum, & quæ de his rebus figuris, & obſcuritate verborum contexerat, conſummabuntur, & aperta, atque re- Verſ. 7.
10 uelata videbuntur. † Hoc intelligimus ex capite, vndecimo, *Et ſeptimus angelus tuba cecinit, & factæ ſunt voces magnæ in cœlo dicentes: Factum eſt regnum huius mundi Domini noſtri, & Chriſti eius, & regnabit in ſæcula ſæculorum.* Et mox: *Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es, quia accepiſti virtutem tuam magnam, & regnaſti. Et iratæ ſunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum iudicari, & reddere mercedem ſeruis tuis prophetis, & ſanctis*, &c. Hæc fiēt cum ſeptimus angelus tuba canet, & hæc, quæ pluribus verbis explicauit, ſunt quæ vno verbo nunc vocat *Myſterium* Dei Atque his omnibus pleni ſunt libri prophetarum. Itaque quod ait: *Sicut euangelizauit per ſeruos ſuos prophetas*, non refertur ad illud, *Sed in diebus vocis ſeptimi angeli &c.* Non enim vaticinati ſunt prophetæ conſummationem ſæculi futuram in diebus ſeptimi angeli: Sed ad illud: *Conſummabitur myſterium* Dei, illud videlicet, quod euangelizauerat per prophetas ſuos, aut conſummabitur eo modo, quo per illos prædi-
11 xerat. † Nec dixit: Sicut prædixit, aut prophetauit, ſed *ſicut euangelizauit*, ſanctos enim reſpicit, in quorum conſolationē miſſi ſunt prophetæ, & illis iucundiſſimus ſemper nuntius fuit omnia Chriſto eſſe ſubijcienda, & bonos æterna beatitudine fore donandos, malos ſempiternis pœnis afficiendos, quia Chriſto, & Deo ſubijci noluerunt.

Vade, & accipe librum apertum. Quæ ſequuntur vſque ad finem ca- Verſ. 8.
pitis, ſunt iam ex parte explicata capit. 5. à primo numero vſque ad ſeptimum. Librum apertum accipere iubetur vt legat quæ poſt prophetiam ſeptem ſigillorum vaticinaturus eſt.

Accipe librum, & deuora illum. Deuoratio hæc ſignificat omnia, quæ Verſ. 9.
in illo erant, in ventre memoriæ Apoſtoli reponenda, & ſeruanda eſſe. Beda: *Id eſt, inſere tuis viſceribus, & deſcribe in latitudine cordis tui*, &c. [Vult etiam vt intelligamus eum nō ſigillatim omnia accepiſſe, ſed vniuersè quaſi deuoraſſe, donec poſtea ſingula, cū dicturus eſſet, videret. Præterea vt ſciat auidè excipiendas eſſe Dei reuelationes, & in ventre internæ meditationis priùs concoquendas, quam in publicum proferantur. Illa etiam quæ deuorantur, etſi noxia ſint, nō continuò ſentiuntur, donec concoctione vim ſuam exerant. Ita liber dulcis primùm Apoſtolo fuit, poſteà quaſi concoctus, valde amarus.]

Et faciet amaricari ventrem tuum. Cum acceperis, delectaberis Diui- Verſ. 5.
na locutione, & tot, tantarúmque rerum futurarum cognitione: ſed

men nos dimouere non debet ab explanatione, quam iam semel, atque iterum probauimus, nam septem sigilla, quibus obsignatus erat, de futuris calamitatibus sunt, vt iam vidimus: quare non est dubitandum in libro scripta fuisse ea, quæ post sigilla prophetaturus erat Iohánes. Et quamuis postea scribat omnia, vt tunc videbat, non propterea non acceperat priùs in libro, quem deuorauerat, nam & Ezechiel librum similiter deuorauit cap. 3. in quo mala descripta erant, quæ aduersus illum populum vaticinaturus erat, & tamen postea, ita commemorat omnia, ac si tunc ea cognosceret, nullúmque li-
15 brum deuorasset. † Ita igitur videtur res explicanda. Iohannes multa de futuris plagis cognouit, quæ literis non mandauit, nam ca. 10: *Et cum locuta fuissent, inquit, septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram, & audiui vocem de cælo dicentem mihi: Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli scribere:* videtur ergo in hoc libro multò plura accepisse quàm quæ scripsit. Nam quæ hinc vsque ad finem libri sequuntur, pauca sunt, ipse autem vidit librum longissimum, qui ideo cap. 5. dicitur scriptus fuisse intus, & foris. Fortasse etiam in eo cognouit quinam essent in Ecclesiis Antichristo cessuri ex Episcopis, & sanctis viris. & quibus illi essent pœnis plectendi, vt iure optimo dixerit: *Et cum deuorassem eum, amaricatus est venter meus.* Vt autē intelligeret quænam ex his scripturus esset, & quo ordine, deinde etiam quibus figuris, & similitudinibus ea aut velāda essent aut explicāda, oportuit vt iterū visione admoneretur, nā in libro sine figuris & sine obscuritate om-
16 nia accepit. † Quemadmodū plurima ex iis, quæ scripsit in Euāgelio, ipse viderat, & per se cognouerat, & multo plura: *Multa enim,* inquit, *& alia signa fecit Iesus in cōspectu discipulorū suorū, quæ nō sunt scripta in libro hoc.* Sed vt ex his eligeret quę scribēda erāt, & quatenus scribēda essēt sciret, & quo ordine, & quib. verbis, noua fuit reuelatione instruēdus. Ioh. 20.

Postremo quæritur an omnia, quæ hinc vsque ad finē scribit, sint ex illis, quæ scripta accepit in libro? Respondeo ea, quæ sunt in cap. 11. non esse de scriptis in libro, sed pertinere ad septem sigilla, quibus liber erat signatus. Nam septem angeli cum suis tubis pertinent ad septimum sigillum, vt docemur initio cap. 8. Quæ autem scripta sunt ca. 10. spectant ad sextum angelum cum quibusdam c. 11. vsque ad illud: *Væ secundū abiit, & ecce væ tertiū veniet cito. Et septimus angelus tuba cecinit.* Ad quem pertinent, vndecimo cap. videntur absoluta, & inde vsque ad finem libri ea prophetari, quæ legit in libro.

17 † [At non videtur omninò ad exitum perducta quæstio, quoniam omnia, quæ in hac Apocalypsi scripta sunt, septē illis sigillis videntur contineri. Quod si verum est, non erant in libro conscripta quæ Iohannes vaticinaturus erat, vt hactenus diximus. Verum autē esse videtur ex præcedentibus intelligi Nam aperto primo sigillo omnia, quæ videt Apostolus antequam secundum aperiatur, ad primum sine dubio pertinent. & quæ videntur post secundum antequam tertium aperiatur, secundi sigilli sunt, atque ita de reliquis. Quare cum Quæ ad sigilla pertineant, & quæ ad librum.

cap 6 ait: *Et vidi cum aperuiſſet ſigillum ſextum, & ecce terræ motus magnus factus eſt,* &c. quæ deinde ſunt in c. 6. & in toto ſeptimo, ſexti ſigilli ſunt, vſque ad initium ca. 8. quo ſeptimum ſigillum aperitur, ad quod pertinent ſeptem angeli, qui tubis canturi erant. Similiter quæ vidit Apoſtolus poſtquam aliquis ex his tuba cecinit, donec dicatur alius tuba canere, ad tubam angeli illius referenda ſunt, qui proximè tuba cecinerat. Quare omnia quæ ſcripta ſunt in cap. 9. & 10. & 11. donec ſeptimus angelus tuba canat, ſeptimi ſigilli ſunt, quia ad quintum. & ſextum angelum pertinent ex ſeptem illis, quibus tubæ datæ ſunt. † Quæ ergo ſcripta ſunt ab illis verbis capitis. 11: *Et ſeptimus an-* 18
gelus tuba cecinit, vſque ad finem libri, omnia pertinebũt ad ſeptimum ſigillum, quandoquidem cap. 10. clamat angelus fortis: *Sed in diebus vocis ſeptimi angeli, cum cœperit tuba canere, conſummabitur myſterium Dei, ſicut euangelizauit per ſeruos ſuos prophetas*: non enim meminit poſteà aut libri, aut alterius ſigilli. Si igitur omnia erant in ſigillis, nihil legit in libro. Sed neque ipſe quidquam ſe in eo legiſſe dicit, neque verò legere poterat, non enim eum legendum, ſed deuorandum accepit. Impetret nobis beatus Apoſtolus à magni cõſilij angelo, vt hæc ænigmata, quæ in tubis, & in verbis angelorum ſunt, ſoluantur: & aperiat ipſe Agnus, qui librum aperuit, & ſoluit ſeptẽ ſignacula eius.

Ego totam Apocalypſis propheriã libro illo ſignato, mox aperto, & ſeptem eius ſignaculis contineri arbitror, quod his argumentis, quæ præpoſui, ſatis apparet fuiſſe comprobatum. In ſeptimo ſigillo omnia finiuntur: quia cum ſeptimus angelus tuba canet, conſummabitur myſterium Dei. Quomodo igitur, poſt vocem eiuſdem ſeptimi angeli quæ eſt in cap. 11. tam multa ſcribuntur, aut quomodo non ad eum pertinent, ſed ad librum apertum, quæ poſteà dicuntur? † In ſono tubæ huius ſeptimi angeli Iohannes anticipatio- 19
ne vſus eſt, quæ frequens eſt in hiſtoria ſacræ Scripturæ, & in prophetia, hoc eſt, præuenit tempus narrationis, non ſuo loco eum poſuit, ſed ante tempus quo futurus eſt, narrauit. Ponit enim hanc tubam ante aduentum Antichriſti, vt videmus, & tamen myſterium Dei non conſummabitur ante mortem illius, nec requies, quam euangelizauerunt prophetæ dabitur Eccleſiæ antequam ſæuiſſima Antichriſti tranſeat perſecutio. Nec dubitare quiſquam de hac re poteſt, qui verba cap. 11. legerit. *Et ſeptimus* (inquit) *angelus tuba cecinit, & factæ ſunt voces magnæ in cœlo dicentes, Factum eſt regnum huius mundi Domini noſtri, & Chriſti eius, & regnabit in ſæcula ſæculorum.* Finitum eſſe dicunt regnum peccati, ſed quando hoc regnum maius, & firmius futurum eſt quàm tempore Antichriſti? Quomodo Deus, & Chriſtus eius regnabũt in hoc mundo, cùm mundus ſeruiet Antichriſto, & in errorem inducentur, ſi fieri poteſt, etiam electi? Non dicent illi ſeniores: Gratias agimus tibi quia accepiſti virtutẽ tuam magnã, & regnaſti, antequam moriatur Antichriſtus, quo viuente Deus oblitus videbatur virtutis ſuæ magnæ, nec regnabat in hominibus,

In tuba ſeptimi angeli anticipatione vſus eſt.

10 nibus, cum paucissimos haberet, qui sibi parerent. † Ad tempus extremi iudicij pertinet hoc regnū, quo inimici Christi ponentur scabellum pedum eius, & illi flectetur omne genu. Quod continuò in eodem capite docent viginti quatuor seniores addentes iis, quæ retulimus, hæc: *Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, iudicari, & reddere mercedem seruis tuis prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum pusillis, & magnis, & exterminandi eos, qui corruperunt terram:* Cæcus est, qui non videt hæc, nisi post interitum Antichristi, & tempore iudicij non futura. Proprius tubæ septimi Angeli locus est in cap. 20. vbi legimus: *Et descendit ignis a Deo de cœlo, & deuorauit eos: & diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, & sulphuris, vbi & bestia, & Pseudopropheta cruciabūtur die, ac nocte in sæcula sæculorum.* Hic opportunè septimus Angelus tuba canet, & seniores Deum collaudabunt, quod iam regnet in hominibus, & regnū peccati finierit, quòd tempus resurrectionis mortuorum, & iudicij, & supplicij malorum, & mercedis sanctorum venerit. Et continuò fiet quod subiicitur in eodem capite 20: *Et vidi thronum magnum candidum, & sedentem super eum, a cuius conspectu fugit terra, & cælum, & locus non est inuentus eis. Et vi-*
21 *di mortuos magnos, & pusillos stantes in conspectu throni, &c.* † Nec miremur anticipatione hic vsum esse Apostolum, cùm sæpè id prophetæ fecerint, ipse etiam nō semel in hoc libro facit. Atque, vt alia exempla omittamus, cap. 19. mortē Antichristi, & Pseudoprophetæ præcursoris eius descripsit: & tamen cap. 20. Diabolum solutum esse dicit, qui certè non nisi Antichristo regnare incipiente soluetur, tunc enim omnem malitiam suam exeret. *Soluetur,* (inquit) *Satanas de carcere suo, & exibit, & seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ Gog, & Magog, & congregabit eos in prælium.* Gentes Gog, & Magog, Antichristi comites erunt, vt suo loco videbimus, & cum illo aduersus sanctos dimicabunt. Sed cur anteuertit Apostolus, & ante tēpus tubam septimi Angeli sonantem induxit? Ne putaremus ea quæ cap. 12. & sequent. scribuntur, pertinere ad tubam sexti angeli, aut ad septimum sigillum, sed ad librum datum sibi. Itaq; apertis septem sigillis liber iam apertus legi poterat, & in eo erant, quæ ab illo cap. 12. scripta sunt. Non pertinere autem ad tubam septimi Angeli, quæ à cap. 12. leguntur, vel illud ostendit, quod est in cap. 10: *Sed in diebus septimi Angeli, cùm cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei,* non postquam cecinerit, sed cùm cœperit tuba canere. Ita etiam cap. 11. incipiente eo canere seniores gratias Deo agunt, quòd iam finis omnium venerit. Quæ ergò sunt in cap. 12. & sequentibus, antè fiēt quàm septimus Angelus tuba canere incipiat.

Tota igitur hæc prophetia Apocalypsis, quæ duobus, & viginti capitibus continetur, in duas partes diuisa est. Prior, quæ vndecim capita habet, signa futuri temporis, & calamitates continet, quæ vsque ad regnum Antichristi futuræ sunt, & ad septem signacula li-
22 bri pertinent. † Posterior, quæ, vt sępè dixi, à cap. 12. vsque ad finem

Partitio totius prophetiæ Apocalypsis.

libro tenditur, regnum Antichristi, persecutiones illius temporis, & iudicium, & beatitudinem sanctorum complectitur, & ad librum pertinet, qui signatus apparuit, & ab Agno apertus est. Maiora itaq; & terribiliora libro reseruata sunt. Quamobrem Ioanni, cum acceptum librum deuorasset, angelus dixit: *Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus malis*: Iterum dicit, quasi alio sumpto principio, vt ea nunc prophetes, quæ in hoc libro accepisti, & deuorasti, *Gentibus, & populis, & linguis* prophetabis, quia gentes multæ, & multi populi variarum linguarum Antichristum sequentur, & in sanctos per orbem terræ dispersos insurgent, quibus tu futura prædices, qui variarum etiam gentium, & linguarum, & multorum populorum erunt. *Regibus* etiam *malis* prophetabis, quia prædices omnes reges terræ sua regna fore amissuros, & decem tantum in vniuersa terra regnaturos, ex quibus tres victi occidentur, septem reliqui imperium suum Antichristo dabunt: & tam ipsi, quàm rex omnium regum Antichristus vincentur tandem vno die, & occidentur. † Gentibus enim, & regibus prophetare dicitur is, qui quæ illi facturi, passurique sunt prædicit, licet eos alloqui minimè videatur. 23
Sicut Ieremias propheta gentium dicitur, vt in cap. 1: *Prophetam in gentibus dedi te*, quia quæ Palæstini, & Moabitæ, & Hammonitæ, & Idumæi, & alij passuri erant, prædixit cap. 46. & sequent. Ita etiam Hosee non minus prophetat tribubus Israel cap. 1. & 3. cùm futura illarum supplicia prænuntiat, quàm reliquis capitibus, vbi eas alloquitur: quod in omnibus prophetis videre licet.

Quid sint septem signacula, aut sigilla.

Vt ergo semel dicamus, & rem, quãtum nobis datum est, explicemus, septem signacula libri non ita sunt intelligenda quasi illis solutis legeretur in libro id quod tũc videt Apostolus, vt ex eius verbis perspicitur. Cap. 6. ait: *Et vidi quod aperuisset Angelus vnum de septem sigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus dicens tanquam vocem tonitrui, Veni, Et ecce equus albus, & qui sedebat super illum habebat arcum, &c.* atque ita in reliquis, nihil se legisse dicit, sed aliquid vidit, quod non latebat sub sigillo, neque ex illo prodibat, sed cum aperiebatur sigillum, tunc videbatur. † Quoniam ergò sigillum librum obsignat, 24
& ne legatur impedit, & in libro tota Antichristi prophetia continetur: septem sigilla septem temporum articulos, aut septem tempora esse existimo à Deo præstituta, in quorum quodq; id faciendũ est quod in illo Ioannes vaticinatur, & in quibus persecutiones Ecclesiæ, & persecutiones sanctorum ante aduentum Antichristi futuræ ostendendæ sunt, & quasi in lucem prodituræ. Et quoniam oportet hæc fieri antequam veniat filius ille perditionis, cuius tyrannis, & violentia, & persecutio in libro scriptæ sunt, hæc tempora impediunt ne liber legatur, id est, ne videantur, quæ in illo scripta sunt: quare iure optimo signacula, siue sigilla vocantur. Tale aliquid Paulus aliis verbis significauit. 2. Thess. 2. non dissimilibus: *Et nunc quid detineat scitis vt reueletur in suo tempore (nam mysterium iam operatur iniquitatis*

quitatis) tantùm, vt qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat. Et tunc reuelabitur ille iniquus, &c. Hoc est, Aduentum Antichristi detinet imperium eius, qui nunc imperat, non enim potest venire ille donec imperium transferatur. Ita hæc sigilla detinent vt reueletur filius ini-
25 quitatis, qui venturus non est donec hæc tempora transeant, & fiant quæ in vno quoque illorum facienda sunt. † Sigillo septimo aperto liber iam solutus est, & legi potest, id est, videri incipient quæ in eo futura dicuntur. Liber autem nihil est aliud, quam Diuinæ prouidentiæ consilium, & præfinitio, qua apud se statuit, aut permittere decreuit, quæ tempore Antichristi futura sunt. Ante ergò quàm reueletur homo peccati, filius perditionis, fient omnia, quæ sex Angelis tuba canentibus futura prænuntiantur. Sola septimi Angeli tuba post mortem Antichristi, & cum finis imminebit omnium, audiēda est. Ex his omnia soluuntur, quæ num. 17. & 18. nobis obiecimus: nō enim pertinent, quæ a cap. 12. scribuntur, ad tubam septimi Angeli, quoniam in ea Apostolus non seruauit ordinem, quem in reliquis seruauerat, sed anticipatione vsus est. Nec dicit Ioannes se aliquid in libro legisse, dicit tamen apertum eum sibi datum, & à se deuoratum, id est, vniuersè cognitum fuisse. Dicit etiam sibi præceptū esse vt prophetaret gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis, ea sine dubio quæ in libro viderat, & deuorauerat.]

Quid sit liber.

Argumentum. Cap. XI.

Iubetur Apostolus calamo metiri templum, & partem signare, quæ gentibus tradetur calcanda duobus & quadraginta mensibus. Duo Prophetæ promittuntur, qui homines doceant, & pro veritate ab Antichristo occidentur, & post tres dies, & dimidium resuscitati in cœlum rapientur. Terræmotus continuo magnus fiet, & plurimi morientur. Septimus Angelus tuba canit & seniores gratias Deo agunt quòd iam supplicia impiorum, & præmia sanctorum aduenniant

CAPVT XI.

ET datus est mihi calamus similis virgæ: & dictum est mihi: Surge, & metire templum Dei, & altare, & adorātes in eo, atrium autem quod est foris templum, eijce foras, & ne metiaris illud: quoniam datum est Gentibus, & ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus: & dabo duobus testibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis. Hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes. Et si quis voluerit eos nocere: ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum, & si quis voluerit eos lædere: sic oportet eum occidi. Hi habent potestatē clau-

*dendi cælum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum, & potestatem
habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere
terram omni plaga quotiescumque voluerint. Et cum finierint testi- 7
monium suum: bestia quæ ascendit de abysso, faciet aduersum eos
bellum, & vincet illos, & occidet illos. Et corpora eorum iacebunt in 8
plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegy
ptus, vbi & Dominus eorum crucifixus est. Et videbunt de tribubus, 9
& populis, & linguis, & gentibus corpora eorum per tres dies, & di-
midium: & corpora eorum non sinent poni in monumentis. Et inha- 10
bitantes terram gaudebunt super illos, & iucundabuntur: & mune-
ra mittent inuicem, quoniam hi duo Prophetæ cruciauerunt eos, qui
habitabant super terram. Et post dies tres, & dimidium spiritus vi- 11
tæ à Deo intrauit in eos. Et steterunt super pedes suos, & timor ma-
gnus cecidit super eos, qui viderunt eos. Et audierunt vocem magnã 12
de cælo, dicentem eis: Ascendite huc. Et ascenderunt in cælum in
nube: & viderunt illos inimici eorum. Et in illa hora factus est ter- 13
ræmotus magnus: & decima pars ciuitatis cecidit: & occisa sunt in
terræmotu nomina hominum septem millia, & reliqui in timorem
sunt missi, & dederunt gloriam Deo cæli. Væ secundum abijt, & ecce 14
væ tertium veniet citò. Et septimus angelus tuba cecinit, & factæ 15
sunt voces magnæ in cælo, dicentes: Factum est regnum huius mun-
di Domini nostri, & Christi eius, & regnabit in sæcula sæculorum.
Amen. Et viginti quatuor seniores, qui in conspectu Dei sedent in 16
sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum, dicen-
tes: Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotẽs, qui es, & qui eras, 17
& qui vẽturus es, quia accepisti virtutem tuam magnam, & regna-
sti. Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, 18
iudicari, & reddere mercedem seruis tuis prophetis, & sanctis, & ti-
mentibus nomen tuum pusillis, & magnis, & exterminandi eos, qui
corruperunt terram. Et apertum est templum Dei in cælo, & visa 19
est arca testamenti eius in templo eius, & facta sunt fulgura, & vo-
ces, & terræmotus, & grando magna.*

Vers. 1. E*T datus est mihi calamus similis virgæ.* Quoniam in diebus septimi 1
angeli consummandum est mysterium Dei, & de angelo eo-
dem paulò post in hoc capite locuturus est: de Antichristi tempore,
& persecutione, quæ consummationem mysterij præcedent, neces-
sariò pauca dicit, plura posteà dicturus. Et nunc hoc primùm do-
cet, in illa sæuissima persecutione electos esse seruandos, sed ma-
ximam

ximam populi Christiani multitudinem ab Antichristo esse superandam. Hoc vt explicet, dicit sibi datum esse calamum similem virgæ, quem nequaquam cum multis putare debemus calamum esse, quo scribi solet, sed quo vtuntur ad dimetiendum, quemadmodum ipse Apostolus plane indicat cum ait: *Et datum est mihi: Surge & metire templum Dei.* Propterea etiam dictus est, *similis virgæ*, idest, nō ad scribendum, sed ad metiendum comparatus, ad quod etiam virga vtimur. Ita etiam apud Ezec. cap. 40. vbi templi area erat dimetienda: *Et ecce vir*, inquit, *cuius erat species quasi species æris, & funiculus lineus*
2 *in manu eius, & calamus mensuræ in manu eius.* † Vt ergo apud Ezec. calamus mensuræ dicitur, vt ab scriptorio distinguatur, ita hic dicitur similis virgæ. Est autem calamus mensura sex cubitorum, & palmi. Calamus.
Ezec. 40: *Et in manu viri calamus mensuræ sex cubitorum, & palmi*, idest, quatuor digitorum, vt ibi exponit Hieronymus, qui palmus παλαιςὴ, dicitur, eo templum metiebatur Propheta, vt in eodem cap. & in sequentibus videmus [Calamus ei datur ad metiendum, quia & angelo ad templum metiendū calamus datus est, maiora enim maioribus mensuris metimur.] Porrò virgam quoque adhibitā fuisse ad dimetiendum, ostendit illud Psal. 73: *Redemisti virgam hereditatis tuæ*, idest, partem tuam hereditariam, siue quam dimensus es, vt esset hereditas tua. Et Ierem. 10: *Et Israel virga hereditatis eius*. id est, pars, quam sibi mensus est, quomodo dictum est Deut. 32: *Pars autem Domini populus eius, Iacob funiculus hereditatis eius.* Virga ad metiendū.

Surge & metire templum Dei, & altare. Quod de templo, & de altari Vers. 1.
dicit, & de atrio, nemo ignorat non esse intelligendum de templo Ierusalem, cum fuerit à Tito euersum, & iam nullum esset cum hæc Iohannes scribebat. In eo tamen Ecclesiam intelligit, cuius illud fuit figura. In templo duæ partes erant, altera, quæ solis patebat sacerdotibus, & ministris templi, & incipiebat ab atrio sacerdotum, quod dicebatur atrium interius, versus Sancta sanctorum: altera erat atrium exterius, quod erat laicorum. Prior pars propriè vocabatur templum Dei, quoniam in atrio sacerdotum erat altare holocaustorum, in quo victimæ omnes offerebantur, & interius
3 in anteriori parte domus erat altare, in quo adolebantur thymiamata, & post illud Sancta sanctorum. † Posterior pars sæpe quidem dicitur templum, vt in Euangelijs videmus, sed latè sumpto templo, non propriè: quoniam in ea nec victimæ offerebantur, nec thymiamata, nec Psalmi canebantur, sed laici tantùm in ea consistebant adoraturi. In priori parte, & in sacerdotibus, qui in illā introibant, optimi quique in Ecclesia, & Deo coniunctissimi, atque electi intelliguntur. In parte altera, hoc est in atrio exteriori, quod profanum dicebatur, & profanos, hoc est non sacerdotes, nec Leuitas excipiebat, intelligitur profana Ecclesiæ pars, idest, remotiores à Deo, & liberiùs viuentes, minúsque timore Dei, & legibus disciplinæ seuerioris adstricti. Ex his rectè intelliguntur quæ scribit Io-

hannes. Iubetur metiri templum, quod est quasi numerare, & secernere electissima quæque Ecclesiæ membra, quæ non sunt tradenda Antichristo, nec eius ministris. Ac ne dubitaremus vtrùm vniuersum templum, an partem eius aliquã iuberet metiri, addidit: *Et altare, & adorantes in eo.* In quo atrium sacerdotum iam claudi videmus, in quo erat altare holocaustorum, quod absolutè solet vocari altare, & adorantes in eo sacerdotes sunt, qui in eo victimas offerebant. De altera eius parte continuò dicit.

Vers. 2. *Atrium autem, quod est foris templum, eiice foras.*† Hoc est: Atrium ex- 4
terius quod laicorum est, & reuera est extra id quod propriè templum dicitur, ne coniũgas cum templo, & altari, etiam si templum soleat vocari vulgò, nec metiaris illud, sicut id, quod verè, & propriè templum vocatur. Non est tamen prætereundum, vbi nos habemus: Foris templum, in quibusdam codicibus haberi, ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, id est, intra tẽplum: in aliis ἔξωθεν τοῦ ναοῦ, idest, extra templum. Sed nostra lectio est sine dubio verior, quoniã in Græca facillimè error irrepere potuit, cùm illæ duæ dictiones vna litera tantum differant, in Latina non potuit, nullo enim modo conueniunt, intra, & Foris. Ita vt nos habemus in Græco legitur, in codice Complutẽsi, & in aliis. Lectionem nostram sequũtur Andreas, Arethas, Victorinus, Tyconius, & Primasius, & Beda, & alij, & eam alteri præfert Erasmus. Ita etiam legit Hieron. in epist. 17. ad Marcellã, & Gregorius Hom. 12. in Eze.

Vers. 2. *Quoniam datum est gentibus.* Id est, obtinebitur, & possidebitur ab exteris nationibus, hoc est ab Antichristo, & eius ministris. Seruat eamdem Allegoriam semper, ac si de templo Ierusalem loqueretur, quod gentibus dari dicebatur simul cum vrbe, quando vicinæ nationes inimicæ Iudæorum illud obtinebant, & in illud intrabant. Nec malè dicit, *Gentibus*, etiam si Allegoriæ rationem non haberet, quoniam Antichristi exercitus verè gentilium hominum erit, nõ Deum verum adorantium, sed Antichristum.

Vers. 2. *Et ciuitatem sanctam calcabunt.*† Iam hic nemo ex expositoribus du- 5
bitat sanctam ciuitatem Ecclesiam intelligi, quæ significata est per Ierusalem, quæ ciuitas sancta dicebatur, in qua erãt templum, & sacerdotes, & sacrificia. Vniuersam ergo Ecclesiã, quã prius per duas templi partes significauit, nunc per ciuitatẽ sanctã Ierusalem significat, quam *Mensibus quadraginta duobus* hoc est, tribus annis, & dimidio, calcandã esse dicit ab Antichristo, & eius comitibus, idest, vexãdã, opprimendã, possidendã. Nõ quòd omnes Ecclesiæ filios sit debellaturus, sed maximam partem, cui reliqui comparati paucissimi erunt: sicut ait Dominus Matth. 24: *Ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.* Tres autem annos cum dimidio tyrannidi Antichristi concessos esse, & sæpe in sequentibus videbimus, & Daniel prædixit c. 7: *Et sermones contra Excelsum loquetur, & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, & tradentur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis.*

6 *Et dabo duobus testibus meis.* † Nō dicit quid daturus sit, sed ex con- *Vers. 2.*
se quentibus intelligimus subaudiendum esse, Spiritum meum. Vel
ita potius dicendum: *Dabo duobus testibus meis, & prophetabunt*, posi-
tū esse pro, Dabo eis vt prophetēt, quēadmodū intellexit Primasius, Et cum
& Haymo. Ita enim loqui solet Scriptura, vt *Et*, cū futuro ponat pro futuro
Vt, sicut Psal. 54: *Quis dabit mihi pēnas sicut columbæ, & volabo, & requiescā?* pro Vt.
Hieronymus vertit: *Vt volē, & requiescā.* Psal 118: *Da mihi intellectū, &*
scrutabor legem tuā, idest, vt scruter legē tuam. Iere. 9: *Quis dabit capiti*
meo aquā, & oculis meis fontē lachrymarū, & plorabo die, ac nocte interfectos
filiæ populi mei? Duos testes, siue, vt est in Græco, duos martyres, vocat,
quos missurus est vt palam de se testimonium reddant, & Euange-
lium intrepidè prædicent inter inimicos veritatis. Hos etiam pro- Qui
phetas appellat, sed nomina eorū nō indicauit, ideo relicta est auto- sunt duo
7 ribus opinandi libertas. † Et vt Tyconij, & Bedæ expositionē omit- testes si-
tamus, qui duos prophetas Ecclesiā esse dicūt propter duo testamē- ue duo
ta, est enim Allegorica, vt ex Ansberto, & Haymone satis intelligi- prophe-
tur: Victorinus martyr alterū horū prophetarum Ieremiam esse vo- tæ.
luit. *Multi*, inquit, *putant Eliam esse, aut Elisæum, aut Mosem, sed vtrique*
mortui sunt. Ieremiæ autem mors non inuenitur, quia omnes veteres nostri tra-
diderunt illum esse Ieremiam. Nam & ipsum verbum, quod factum est ad il-
lum, testificatur ei dicens: Prius quam figurarē te in ventre, cognoui te, & prius Iere. 1.
quam de vulua procederes, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te.
In gentibus autem propheta non fuit, & ideo verbum Dei verax necesse habet
quod promisit exhibere, vt in gentibus propheta sit. &c. Eius sententiā refert
Ansbertus, & reuerenter impugnat. affirmatque Victorinum sensisse
alterum ex his prophetis fore Eliam, quod ex verbis, vt nūc habent,
8 non colligitur, omnia siquidem bona fide retulimus. † Quare suspi-
cor mendosum esse eius codicem, & legendum esse: *Multi eos putant*
Eliā esse, aut Elisæum, aut Mosem, sed vtrique mortui sunt. Ita vt quod de
Elia illi dicebāt, acciperat, alterum verò de Elisæo, aut Mose reiiciat,
quoniam ex Scriptura constat vtrumque eorum mortuū fuisse. De-
nique ipse postea in expositione c. 12. bis dicit esse Eliam. Illi ita re-
spondet Ansbertus: *Cui seruata martyrij reuerētia (martyr enim est Chri-*
sti) nos e contra dicimus quia si mors Ieremiæ in Scriptura non inuenitur, om-
nino neque assumptio, nec translatio declaratur, & non solum vni, verum etiam
multis gentibus, tunc ventura mala prophetasse, cum perditionē Israelis & fu-
turam quod prædiceret, & venientē cerneret: Eodem scilicet, Moab, Tyro, Sido-
ni, Philisthijm. &c Hoc quod Ansbertus dicit de genetibus, aduersus
quas Ieremias prophetauit, manifestū fit ex c. 27. eiusdē & ex c. 46. &
sequētibus, in quibus cōtra multas gētes vaticinatus est. Deinde Ans-
9 bertus sententiā suā exponit his verbis. † *Hieronymus verò, atque Grego-*
rius, cō. fx Romanus, cū præfato Elia Henoch venturum testātur, quibus certè
magis credendū cognoscimus, quia Scriptura Geneseos Henoch translatum, &
Paulus apostolus non solum translatum, sed etiam viuere in carne designat di-
cens: Fide Henoch trāslatus est ne videret mortē, & non inueniebatur, quia trā- Heb. 11.
stulit illum Deus. &c. Eadē est sententia Glossæ, Ambrosij, Haymonis,

Ruperti, Anselmi, Ricardi, & Thomæ, & recentiorum. Andreas autem, & Arethas, & ipsi ita sentiunt, & veteres Græcos similiter sensisse confirmant. Arethas ait: *Fertur autem ex traditione præconum Christi, quod immutabiliter in Ecclesia recipitur, ipsum quoque Henoch venturum cum Elia Thesbite. Venient enim ambo vt protestentur iis, qui tunc erũt, ne fallacibus Antichristi signis fidem adhibeant*, &c Et vera est horum scriptorum explanatio, nam & sancti patres planè docent Iudæos in fine sæculi conuertendos esse per prædicationem Henoch, & Eliæ. Martyr Clemens lib. 5. Constitut. Apost. cap. 8. & Epiphanius lib. 2. Hæresi 64. versus finem docent eos adhuc viuere. Irenæus lib. 5. cap. 5. affirmat eos viuere in paradiso, vbi & primus homo positus est, atque hanc esse dicit sententiam presbyterorum, qui Apostolorum discipuli fuerunt. Idẽ ait Iustinus martyr in Responsione quæstionis 85. ad Christianos, & Tertullianus in libro de Resurrectione carnis, quamuis ibi paradisi non meminit. Idem in libro de Anima, ca. 28. ait: *Translatus est Henoch, & Elias, nec mors eorum reperta est, dilata scilicet. Ceterum morituri reseruantur, vt Antichristum sanguine suo extinguant*, &c. † Ambrosius (siue quis alter fuit) in illud. 1. Cor. 4: *Puto enim quod Deus nos Apostolos*, &c. ait: H*æc ideo personæ suæ deputat, quia semper in persecutione fuit necessitates & pressuras vltra ceteros passus, sicut passuri sunt Henoch, & Elias, qui vltimo tempore futuri sunt Apostoli. Aliti enim habent ante Christum ad præparandum populum Dei, & muniendas omnes Ecclesias ad resistendum Antichristo, quos & persecutiones pati, & occidi lectio Apocalypsis testatur*. Idem ait Hippolytus martyr in Oratione de Antichristo. Hieronymus in epistola. 61. Aduersus errores Ioannis Ierosolymitani, paradisi colonos eos vocat. Et in epistola. 148. ad Marcellam, scribit: *De Henoch autem, & Elia, quos venturos Apocalypsis refert, & esse morituros, non est istius temporis disputatio.* Idem Hieronymus in illud Psal. 20: *In reliquiis tuis præparabis vultum eorum*, ita exponit: *Hoc est, per Eliam, & Henoch credituri sunt in finem*, &c. Et Augustinus. 20. De ciui. c. 29. de Elia docet hanc esse communem Ecclesiæ sententiam. *Per hunc*, inquit, *Eliam, magnum, mirabilémque prophetam exposita sibi lege vltimo tempore ante iudicium Iudæos in Christum verum, id est, in Christum nostrum, credituros esse celeberrimum est in sermonibus, cordibusque fidelium.* Sed simul cum eo venturum esse Henoch eo tempore docet in breui Tractatu de Antichristo. De eisdem scribit lib. 2. de Peccato originali. c. 23: *Quos non dubitamus in quibus nati sunt, corporibus viuere.* Et lib. 9. de Gen. ad li. c. 6. *Nam si Henoch, & Elias in Adam mortui, mortisque propaginem in carne gestantes, quod debitum vt soluãt, creduntur etiam redituri ad hanc vitam, & quod tandiu dilatum est, morituri.* 10
† Gregorius. 9. Mor. cap. 4. exponens illud Iob. 9: *Et stellas claudit quasi sub signaculo*, hæc ait post multa. *Hinc est quod duo illi prædicatores eximij dilata morte subtracti sunt, vt ad prædicationis vsum in fine reuocentur. De quibus per Iohannem dicitur: Hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in con-* 11
Mat. 17. *spectu Domini terræ stantes. Quorum vnum in Euangelio per semetipsum ve-*

ritas pollicetur dicens: Elias venturus est, & restituet omnia, &c. Nec dubium est quin alterum intelligat Henoch, nullū enim præter hos duos legimus mortem distulisse. Quod ipse palā testatur Hom. 12. in Ezec. his verbis: *Sed quia Elia, & Henoch prædicante multi ex his, qui tunc ex Iudæis in infidelitate remanserint, ad cognitionē veritatis redeunt, sicut de eodem Elia dicitur: Elias veniet, & ipse restituet omnia: qui vtrique per Zachariam duæ oliuæ, & per Iohannem duo candelabra nominantur: recte hic quoque subiungitur. Cum autem locutus fuero tibi, aperiam os tuum. Tunc enim, velut in extremo, os prophetæ aperitur, cum in prædicatione Henoch, & Eliæ Iudæis ad fidem redeuntibus propheticum sacri eloquij de Christo fuisse cognoscitur.* [Prosper Aquitanicus in libello, quem vocat Dimidium temporis. c. 13. & 15. & 16. apertissimè hoc ipsum docet, & ad Eliam, & Henoch refert
12 omnia, quę in hoc capite de duobus prophetis scripta sunt.] † Isidorus in libro de Vita, & morte sanctorum, qui Deo placuerunt cap. 3. Henoch trāslatum fuisse dicit in paradisum, & postea hęc addit: *Manet autem hactenus in corpore, in consummatione mundi restituet cum Elia mortalem vitæ conditionem.* Et cap. 35. idem scribit, apertéque de illis verba huius cap. Apocalypsis interpretatur dicens: *Ita etiam vt bellum gerat Antichristus aduersus eum, vel qui cum eo venturus est, & occidet eos. Cadauera quoque eorum in plateis insepulta iacebunt. Dehinc suscitati à Domino regnum Antichristi plaga magna percutient.* Hæc patrum concensio abunde comprobatur ex Scriptura, quandoquidem de Elia scriptum est Mal. 4: *Ecce ego mittam vobis Eliam prophetā, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis. Et conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum, ne forte veniam, & percutiam terram anathemate.* Et Eccles. 48. *Qui receptus es in turbine ignis in curru equorū igneorum: qui inscriptus es in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini, cōciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.* Et Matt. 17: *Elias quidem veniet, & restituet omnia.* [De Elia quidem & Sibylla scripsit, vt est in secundo libro Sibyllinorum oraculorum:

Tunc quoque cœlesti curru descēdens inibit.
Terras de cœlo Thesbites, signaque trina
Ostendet toti mundo vita pereuntis.

13 † De Henoch autē similiter legimus Eccl. 44: *Henoch placuit Deo, & translatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitentiam.* Cumque in cœlestem paradisum non sit translatus, quia moriturus est, constat fuisse translatum in terrestrem. Siquis verò quærat qualis sit nunc in paradiso eorum vita, respondebimus ex Augustino libr. 1. de Peccatorum meritis, & remissione, cap. 3. *Neque enim*, inquit, *Henoch, & Elias per tam longam ætatē senectute marcuerunt, nec tamen credo eos iam in illam spiritualem qualitatem corporis commutatos, qualis in resurrectione promittitur, quæ in Domino prima præcessit: nisi quia isti fortasse neque his cibis egent, qui sui consumptione reficiunt, sed ex quo translati sunt ita viuunt, vt similem habeant satietatem illis quadraginta diebus, quibus Elias ex calice aquæ, & ex collyride panis sine cibo vixit. Aut si & his sustentaculis opus est, ita fortasse in*

Qualis sit vita Eliæ, & Enoch.

sæpe obseruari videmus in Scriptura, vt cùm tempus exactissimè computandum est, per annos computetur, si integri sint, aut per menses: si autem neque menses expleantur, per dies, vt Dan. 8: *Vsque ad vesperam, & mane duo millia trecenti, & mundabitur sanctuarium.* Et capit. 12. *Et a tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificium, & posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui*
16 *expectat, & peruenit vsque ad dies mille trecentos triginta quinque.* † In eo autem quod dicit: *Prophetabunt*, videtur id confirmari, quod superius reiecimus capit. 10. numer. 13. Prophetare accipi pro Prædicare Euangelium. At non ita est, testes dicuntur, & prophetæ. Testes, quia prædicando Euangelium testimonium de Christo reddent: prophetæ, quia simul multa futura prædicent vt homines conuertant.

Amicti saccis. Agentes videlicet, & prædicantes pœnitentiam. Ver. 3.

Hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra, in conspectu Domini terræ stantes. Ver. 4.
Participium, *Stantes*, ad candelabra referendum est, vt manifestum est ex Græco: Δύο λυχνίαι ἑστῶσαι: atque idcirco Erasmus, & alij recentiores vertunt: *In conspectu Domini terræ stantia.* Verùm interpres, vt solet sæpè, nomen adiectiuum in eodem genere ponit, quo erat in Græco, etiam si genus illud nomini Latino non conueniat. Ita dixit cap. 10: *Accipe librum, & deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tamquam mel:* respexit enim ad nomen βιβλαρίδιον. Et cap. 14: *Et cum eo centum quadraginta quatuor millia habentes nomen eius.* Ceterum his verbis alludit ad Zachariæ caput quartum, in quo, cum quæreret Propheta quidnam sibi vellent duæ oliuæ, quas viderat ad dexteram, & ad sinistram candelabri aurei, respondit angelus: *Isti sunt duo filij olei, qui assistunt dominatori vniuersæ terræ.* Nam de eisdem loqui Zachariam, & Iohannem, docent planè Victorinus martyr, & Gregorius Homilia duodecima in Ezech. Arethas, & Thomas. † Duæ oliuæ dicuntur propter pinguedinem olei,
17 quam ex se fundent, idest, propter fertilitatem magnam, quam habebunt, ac propter fructum multum, quem afferent, iuxta illud Psal. 51: *Ego autem sicut oliua fructifera in Domo Dei, &c.* Quod magis explicat angelus apud Zach. cum ait: *Isti sunt duo filij olei*, id est, fertilitatis, vt Isa. 5: *Vinea facta est dilecto meo in cornu filio*, olei id est, in regno fertilissimo. Lxx: In loco pingui, siue vberi. Duo candelabra dicuntur propter lumen doctrinæ & splendorem sanctitatis, quibus tenebras hominum illustrabunt & Iudæos vera Euangelij luce perfundent. *In conspectu Domini* stant cādelabra, quia nunc ab hominibus non videntur, sed coram Deo lucent, & ipsi parati sunt ad lucendum coram hominibus, cum à Deo mittentur, hoc enim significat. Stare in conspectu Dei, vt diximus c. 1. n. 26. & 27. Rectè autem dicit, *Domini terræ*, quia cum Dominus, & creator sit vniuersorum, omnium quærit salutem, non solùm gentium, sed Iudæorum etiam, qui tanto tempore in cæcitate, & in infidelitate sua permanserant.

Genus mutatū.

Vers. 5. *Et si quis voluerit eos nocere, exiet ignis de ore eorum.* † Nemo eis nocere poterit toto tempore, quod illis ad prædicandum concessum est, 18
Quod siquis nocere tentauerit, ad eorum preces, aut (si ita dicere licet) ad eorum imperium, igne cœlesti consumentur. Ita etiam dixit cap. 9: *Et de ore eorum procedit ignis*, vt ibi explicauimus. Alludit ad historiam 4 Reg. 1. cùm Elias duos principes quinquagenarios cum suis militibus ad se superbè accedentes igne demisso cœlitus occidit. Significat ergo eos habituros eam potestatem, quam optabant Iacobus & Ioannes Luc. 9. cum aduersus Samaritanos, qui Dominum recipere noluerant, dixerunt: *Domine vis dicimus vt ignis descendat de cælo, & consumat illos?* Vbi in Græco additur: Sicut & Elias fecit. Porro in Græco est: Exit, & deuorat. ἐκπορεύεται κατεσθίει, sed si vtrique verbo Σ. littera interponatur, futuri temporis erunt, atque ita putandum est Apostolum scripsisse (quamuis apud Andream, & Aretham præsentis etiam temporis sint) facilior enim error est in Græcis, quàm in Latinis.

Vers. 5. *Sic oportet eum occidi.* Sententia oris eorum ferietur, & igne de cœlo cremabitur.

Vers. 6. *Hi habent potestatem claudendi cælum.* † Docet mirabilem potestatem, quæ illis concedetur ad miracula facienda. Et quid sit cœlum 19
claudere, sequentibus verbis exponit: *Ne pluat diebus prophetiæ ipsorum*, id est, toto illo tempore, quod illis datum est ad prophetandum. Alludit ad id, quod iam fecit Elias regnante in Israel Achab. 3. Reg. 17. cuius historiæ meminit Iacobus cap. vltimo: *Elias homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit vt non plueret super terram, & non pluit annos tres, & menses sex.*

Vers. 6. *Conuertendi eas in sanguinem.* Sicut fecerunt Moses, & Aharon. Exod. septimo.

Vers. 7 *Et cùm finierint testimonium suum.* Cùm finis venerit prædicationis eorum: nam ante illud tempus nemo eis obsistere valebit.

Vers. 7 *Bestia quæ ascendit de abysso.* Antichristum significat, vt Victorinus & Arethas, & reliqui aiunt, & vt in sequentibus videbimus. Bestia dicitur, vt idem *A*rethas exponit, propter crudelitatem, & inhumanitatem, ac humani sanguinis auiditatem. De abysso ascendere dicitur, id est, de mari, vt ipse manifestè exponit initio cap. 13. *Et vidi de mari bestiam ascendentem.* cuius rei causam illic explicabimus. Est autem *Ascendit* præsentis temporis, τὸ ἀναβαῖνον. Etiam nunc ascendit, quia in suis membris, & ministris, & præcursoribus iam operatur, sicut ait Paulus 2. Thess. 2. *Nā mysteriū iam operatur iniquitatis.* Et 1. Io. 2: *Et sicut audistis, quia Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt.*

Vers. 7. *Faciet aduersus eos bellum.* † Persequetur eos, & perdere conabitur. 20

Vers. 7. *Et vincet illos.* Non eos à prædicando deterrebit, aut eorum constantiam flectet, sed quid sit, *Vincet illos*, continuò indicat: *Et occidet eos.* Efficiet quod volebat, efficiet occidendo ne amplius prædicent Christum.

Iacebunt

Iacebunt in plateis ciuitatis magnæ. Non patientur ea sepeliri, vt sæpe fecerunt martyrum interfectores. Videtur autem dictum, *In plateis,* pro In vna platearum, more Scripturæ, quę plurali vti solet pro vno ex singularibus, sicut Ioh. 6: *Est scriptum in prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei:* id est, in vno prophetarum, nempe Isa. 54. Act. 13: *Videte ergo ne superueniat vobis quod dictum est in prophetis: Videte contemptores, & admiramini, &c.* id est, in Habacuc, vno ex prophetis, cap. 1. nec enim dicit trahenda esse corpora, sed *Iacebunt.* [nisi dicamus in duabus plateis eorum corpora esse relinquenda.] Vers. 8. Pluralis pro vno ex singularibus.

Quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegyptus. Docet quæ nam sit ci- Vers. 8.
uitas magna, nempe Ierusalem, quod adhuc apertius indicat, cum
dicit: *Vbi & Dominus eorum crucifixus est.* Et cum ciuitatem magnam
vocat, haud obscurè significat magnam eo tempore futurã esse po-
tentia, & numero ciuium, cum videlicet in ea regnabit Antichristus
21 a Iudæis admissus, & tamquam verus Messias honoratus. † Hanc, &
quia Dominum occidit, & quia tunc regia erit Antichristi, omnibusque sceleribus, & impietatibus plena, Sodomam vocat, & Ægyptum: aut quia detestabilis Deo erit, sicut Aegyptus, & Sodoma, aut quia eisdem peccatis abundabit, id est, nefarijs libidinibus, vt Sodoma, & idololatria, atque omni superstitione vt Aegyptus: quid enim peccati, & impietatis non erit in illa regnante Antichristo? Verum huic intelligentiæ fortiter obsistit Hieronymus in epist. 17. quam nomine Paulæ, & Eustochij scribit ad Marcellam. Hic cum Ierusalem miris ornet laudibus, obijcit sibi hunc locum, quo Sodoma vocatur, & Aegyptus, negátque Ierusalem Sodomam, & Ægyptum dici, sed mundum his nominibus indicari dicit, qui est vrbs magna, quam ædificauit Cain. Primùm, quoniam Scriptura Scripturæ contraria esse non potest. & in hoc ipso capite Ierusalem vocata est ciuitas sancta: Et ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus. Quomodo ergo potuit post decem versus Sodoma, & Aegyptus vocari? Deinde, quoniam his nominibus mundus
22 significari solet, non Ierusalem. † De Sodoma profert illud testimonium, quod Ezec. 16. prope finẽ iuxta. Lxx. legitur: *Restituetur Sodoma in antiquum.* quod non de vrbe illa dictum est, quæ iterùm ædificanda non erat sed de mundo, qui restituetur vt ante fuit. Posteà subijcit: *Aegyptum autem nunquam pro Ierusalẽ legimus, sed semper pro hoc mundo. Et quia longum est de Scripturis innumerabilia exempla congerere vnum testimonium proferamus, vbi manifestissimè mundus hic Aegyptus appellatur. In epistola Canonica Iudas Apostolus frater Iacobi scripsit dicens: Commonere autem vos volo scientes semel omnia, quoniam Iesus populum de terra Aegypti saluans, secundò eos, qui non crediderunt, perdidit. Et ne putares de Iesu dici filio Naue, statim sequitur: Angelos vero, qui non seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni Dei vinculis æternis sub caligine reseruauit. Et vt credas vbicunque simul Aegyptus, & Sodoma, & Gomorra nominantur, non loca, sed mundum hunc in-*

tualiter Sodoma, & Aegyptus, id est, quæ Allegoricè solet significari in Sodoma, & in Aegypto, quasi in figuris suis. Quod autem continuò addidit Hieronymus, vbicunque Aegyptus & Sodoma, & Gomorra simul nominantur, mundum significari, quomodo ex verbis Iacobi comprobet, non intelligo.

26 *De tribubus, & populis, & linguis.* † De omnibus nationibus quæ Antichristo adhærebunt. Ver. 9.

Per tres dies, & dimidium. Corpora iacebunt tanto tempore insepulta, vt ab omnibus videantur, & nemo dubitare possit quin verè mortua fuerint, quò postea gloriosior, & mirabilior sit eorum resurrectio. Arbitror autem tres dies, & dimidium, quibus ita manent corpora continuò post id resuscitanda, significare fidelibus Antichristi tyrannidem, & durissimam illam Ecclesiæ vexationem, atque bonorum occisionem non esse producendam vltra tres annos, & dimidium, iuxta illud Eze. 4. *Diem pro anno, diem, inquam pro anno dedi tibi, vt postea gloriam sperent, & resurrectionem.* Ver. 9.

Et inhabitantes terram gaudebunt. Diximus de habitantibus terram cap. 8. num. 19. Vers. 10.

Et munera mittent inuicem. Sicut fieri solet in diebus festis, & in conuiuiis. Vers. 10.

27 *Quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos.* † Cruciabunt impios prophetæ reprehendendo acriter, & futuras, easdémque perpetuas calamitates comminando, præterea grauiter eos feriendo, atque puniendo, quos sibi obsistentes inueniebant. Vers. 10.

Spiritus vitæ a Deo. Spiritus viuificans à Deo missus, in quo animas eorum intelligit. Vers. 11.

Et steterūt super pedes suos. Surrexerūt verè viuētes, q mortui iacuerāt. Ver. 11.

Et ascenderūt in cœlū in nube. Glorificatis videlicet corporibus. Cui siquis putet illud aduersari quod de veteribus sanctis scribit Paulus Heb. 11: *Et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarentur*, id est, consummationem beatitudinis, siuè gloriam corporis, acciperēt: nequaquā aduersatur, quāuis in eo catalogo nominatus fuerit Henoch. Primò, quoniā paucorū priuilegiū legi cōmuni non nocet, vt quod beatissima semper virgo Maria in cœlo gloriosum corpus possideat, non obstat legi, quā indicat Apostolus cum ait: *Vt non sine nobis consummarentur*, nec obstaret si verè idem probari posset de Iohanne Apostolo. Deinde quoniā cùm post paucos dies futura sit resurrectio, nō potest dici Henoch, & Eliam sine nobis consummari, simul Ver. 12.

28 enim fieri dicitur, quod exigua mora interposita fit. † In eo autem, quod ait: *In nube*, Arethas hæc ferè scribit: *Semper nubes ministra est in Diuinis rebus aliísque familiaris est. Nam in nube est quadam obscuritas cum aliquo splendore, qui a refractione radij solaris perficitur, ideóque semper Diuinis manifestationibus attestando commiscetur, illud designans, quod Diuina neque omnino nobis incerta sunt, neque omninò manifestè* Nubes.

Quia accepisti virtutem tuam magnam. Et hoc iam expoſuimus cap. 4. num. 53. Verſ. 17.

Et iratæ ſunt gentes. Videntes ſe inuitas rebus ſuis priuari, & occidi, & ad Dei iudicium rapi. Alludit ad illud Pſal. 98: *Dominus regnauit, iraſcantur populi: qui ſedet ſuper cherubim, moueatur terra.* Verſ. 18.

Et aduenit ira tua. Quam hactenus repreſſeras diſſimulans peccata hominum vt pœnitentiam agerent: nunc iam omnes impios dignè plectes. Verſ. 18.

Et tempus mortuorum. Vt reſurgant, & vindicentur de hoſtibus ſuis, quod tempus iuſſi ſunt expectare cap. 6. donec impleretur numerus electorum. Verſ. 18.

Iudicari. Id eſt, tempus, quo iudicentur omnes mortui tam boni, quàm mali. Verſ. 18.

31 *Et exterminandi eos, qui corruperunt terram.* † Subauditur ex principio. Et aduenit tempus exterminandi, διαφθεῖραι, id eſt, perdendi, vt diximus cap. 9. num. 22. eos, qui praua doctrina, prauiſque moribus omnes homines corruperunt, & peccatis impleuerunt. Verſ. 18.

Et apertum eſt templum Dei in cælo. Significat oſtenſam ſibi eſſe beatitudinem ſanctorum quanta futura ſit, vt videlicet cognoſci in hac vita ab homine potuit. Vtitur autē ad hoc, vt ſolet ſimilitudine veteris templi, in cuius penetralibus arca fœderis ſeruabatur. Intelligentur hæc rectè ex verbis cap. 21. quæ primo aſpectu pugnare videntur cum his, non tamen pugnant, ſed ea potius exponunt. *Et templum* (inquit de cœleſti Hieruſalem) *non vidi in ea, Dominus enim Deus omnipotens templum illius eſt, & Agnus.* Non igitur negat templum eſſe in ea, ſed qualia fiunt apud nos, vt per ea deuotio in Deum excitetur. Templum, quod eſt in cœlo, eſt Deus ipſe, & Agnus. Vt in Hieruſalem nihil erat ſacratius templo, ita in cœlo nihil eſt auguſtius
32 Deo, & Agno. † Templum ergò apertum eſt cum Ioāni per illuſtriorem, & ſublimiorem cognitionem, quam de Dei natura, & de humanitate Chriſti habuit, demonſtrata eſt quanta futura ſint gaudia ſanctorum, & vt doceat nos altiſſimam fuiſſe cognitionem, quam accepit, & vidiſſe ſe arcana Dei, quæ non licet homini loqui: dicit viſam eſſe arcam teſtamenti Dei in templo eius, hoc eſt, reuelata fuiſſe ſibi magna, & recondita myſteria: nam arca erat in intima parte templi, quæ dicebatur Sancta ſanctorum, & pariete, ac velo magno tegebatur, neque à quoquam videri poterat, niſi à ſummo ſacerdote, idque ſemel in anno. At nō dicit apertam fuiſſe arcam, aut vidiſſe ſe quæ in ea erant, quoniam, licet magna viderit, ipſam tamen Dei naturam, vt à beatis aſpicitur, non vidit. Arca, quæ erat in Sanctis ſanctorum, dicta eſt arca teſtamenti, ſiue arca fœderis, quod idem eſt, id eſt, legis, quoniam facta eſt vt in ea ſeruarentur tabulæ legis datæ Moſi. Verſ. 19.

Et facta ſunt fulgura, & voces. Quemadmodum templum Dei apertum eſt, vt oſtenderetur beatitudo ſanctorum, ita etiam facta ſunt Verſ. 19.

fulgura, & voces, & terræmotus, & grando, vt indicaretur magnitudo pœnarum, quę impios manebant, quandoquidem retributio bonorum, & malorum pertinet ad tubam septimi Angeli. Quamobrem voces non quaslibet, sed terribiles, & ira, minisque plenas intelligere debemus.

Argumentum, Cap. XII.

Videt mulierem stellis coronatam, amictam Sole, & Lunam sub pedibus habentem, quæ parturiebat, & draco magnus septiceps expectabat vt filium eius deuoraret. Michaël, & Angeli eius pugnant cum dracone, & Angelis eius eosque de cœlo deturbant in terram. Draco persequitur mulierem fugientem in solitudinem, quam cum comprehendere non posset, bellum magnum infert iis, qui de semine eius erant.

CAPVT. XII.

ET signum magnum apparuit in cœlo: mulier amicta 1
Sole, & Luna sub pedibus eius, & in capite eius coro- 2
na stellarum duodecim: & in vtero habens, & clama-
bat parturiens, & cruciatur vt pariat. Et visum est 3
aliud signum in cœlo, & ecce draco magnus rufus, habens capita se-
ptem, & cornua decem: & in capitibus eius diademata septem: & 4
cauda eius trahebat tertiam partem stellarum cœli, & misit eas in
terram, & draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, vt cum
peperisset, filium eius deuoraret. Et peperit filium masculum, qui re- 5
cturus erat omnes Gentes in virga ferrea: & raptus est filius eius
ad Deum, & ad thronum eius, & mulier fugit in solitudinem vbi 6
habebat locum paratum à Deo, vt ibi pascant eam diebus mille du-
centis sexaginta. Et factum est prælium magnum in cœlo. Michael, 7
& Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat, &
angeli eius, & non valuerunt, neque locus inuentus est eorum am- 8
plius in cœlo. Et proiectus est draco ille magnus, serpēs antiquus, qui 9
vocatur diabolus, & satanas, qui seducit vniuersum orbem: & pro-
iectus est in terram, & angeli eius cum illo missi sunt. Et audiui vo- 10
cem magnam in cœlo dicentem: Nunc facta est salus, & virtus, &
regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia proiectus est accu-
sator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei
nostri die ac nocte. Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni, 11
& propter verbum testimonij sui, & non dilexerunt animas suas
vsque ad mortem. Propterea lætamini cœli, & qui habitatis in 12
eis. Væ

eis. Væ terræ, & mari: quia descendit diabolus ad vos habens iram
13 *magnam, sciens quòd modicum tempus habet. Et postquam vidit*
draco quod proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ
14 *peperit masculum: & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt*
volaret in desertum in locum suum, vbi alitur per tempus, & tem-
15 *pora, & dimidium temporis à facie serpentis. Et misit serpens ex*
ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret
16 *trahi à flumine. Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os*
suum, & absorbuit flumen quod misit draco de ore suo.
17 *Et iratus est draco in mulierem: & abijt facere prælium cum re-*
liquis de semine eius, qui custodiunt mandata Dei, & habent testi-
18 *monium Iesu Christi. Et stetit supra arenam maris.*

1 ET *signum magnum apparuit in cælo: Mulier amicta Sole.* [Hæc est huius libri secunda pars ea continens, quæ in libro illo signato scripta erant, & tota ad Antichristum, & ad eius tempora pertinēs, vt latiùs in fine cap. 10. explicauimus. Sed anticipatione hic vtitur, vt num. 25. dicemus.] Multi putant ab illis verbis cap. 11: *Et apertum est templum Dei in cælo,* nouam visionem incipere, cuius pars sit quod in hoc cap. 12. scriptum est. Sed planè verba illa pertinent ad tubam septimi Angeli, quia de bonorum, & malorum retributione sunt, vt iam exposuimus, idemque omnino sensisse Arethas videtur. Rectè igitur caput incipit cum noua visione penitus diuersa à præcedente, vt prudenter animaduerterunt qui libri huius capita diuiserunt. Quamuis vidi quoque in codice manu scripto caput duodecimum incipere ab illis verbis: *Et apertum est templum Dei:* verùm hoc alia exemplaria immitata nō sunt. Est autem in hac visione magna, & difficilis quæstio, quænam hæc mulier sit amicta Sole, Ecclesiane, an beatissima semper virgo Maria? nam de altera duarum omnes hoc dictum putant, & res ipsa indicat nullam præterea posse excogitari, in quam quæ hic dicuntur, conuenire possint. Beatissimę virgini optimè illud conuenit: *Mulier amicta Sole, & Luna sub pedibus eius.* Et illud: *Et peperit filium masculum qui recturus erat omnes gentes in virga ferrea. &c.* At illud conuenire non potest: *Et clamabat parturiens, & cruciabatur vt pariat.* Nec illud: *Et mulier fugit in solitudinem, vbi habebat locum paratum a Deo, vt ibi pascant eam diebus mille ducentis sexa-*

Ver. 1.

Quid sit mulier amicta Sole.

2 *ginta,* & alia huiusmodi. † Rursus de Ecclesia non videtur dici posse: *Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes Gentes in virga ferrea,* Non enim ipsa genuit Christum, sed per verbum Christi genita est. Præterea, si mulier est Ecclesia, id est, collectio fidelium, quomodo draco, cū ei nocere non posset, versus est ad præliandum cum alijs, qui sunt de semine eius, vt in calce capitis legimus? cōstat siquidē hos, quibus cum præliaturus dicitur, ipsam esse Ecclesiam.

Nihilominus Historico sensu, quem semper quærimus, enarratores huius loci ferè omnes consentiunt in muliere Ecclesiam intelligi: idque pro certo habendum est: nam qui de sancta Virgine interpretantur, Allegoricum sine dubio sequuntur. [Andreas Cæsariensis ait quosdam existimasse hanc mulierem esse matrem Dei. *Sed magnus* (inquit) *Methodius de Ecclesia accepit, quæ de ea dicuntur minimè congruere cum Diuina generatione arbitratus.* Deinde eiusdem Methodij verba refert ex libro, cui nomen est Symposium, id est, conuiuium, in hunc modum. *Mulier amicta sole est Ecclesia. Quod autem nobis est, vestis, hoc illi lumen, quod nobis aurum, aut perlucidus lapis, hoc illi astra, astra autem meliora, & fulgentiora.* Et posteà idem Methodius: *Non oportet putare Christum esse qui gignitur, multò enim ante Apocalypsin impletum fuit mysterium incarnationis Verbi. Ioannes autem de præsentibus, & futuris vaticinatur.* Et post hæc: *Itaque necesse est fateri Ecclesiam esse eam, quæ parturit eos qui redimuntur.*] Quomodò autem omnia in Ecclesiam quadrent, suis locis explicabitur.

At longè difficilior quęstio est, vtrum de Ecclesia in primo statu,
hoc est, ante aduentum Christi, vel certè in ipso aduentu primo, ser-
mo sit, an in eo statu quem extremo mundi tempore habitura est:
quod plurimùm refert ad exactam visionis intelligentiam. †Pleriq; 3
De quo statu, siue tempore Ecclesiæ hæc intelligãtur.
de Ecclesia in primo statu explicant. At si accuratiùs omnia inspi-
ciamus, fortasse non erit dubium omnia ad vltimum Ecclesiæ tem-
pus esse referenda. Primùm quoniam iam dudum sermo est Aposto-
lo de signis, & calamitatibus extremorum tēporum, nec opus erat,
nec conuenire videbatur, in prophetia præsertim, quæ præcipuè de
futuris est, nunc ad Christi natiuitatem, & prima tempora redire.
Deinde quoniam continuò ferè ait: *Et visum est aliud signum in cœlo:
& ecce draco magnus rufus habens capita septem, & cornua decem,* quæ pla-
nè ad tempora proxima Antichristo spectant, vt mox in eorum ex-
plicatione videbimus. Prætereà illud: *Et mulier fugit in solitudinem, vbi
habebat locum paratum à Deo, vt ibi pascant eam diebus mille ducentis sexa-
ginta,* totum de tempore Antichristi est. Illud etiam: *Michael, & An-
geli eius præliabantur cum dracone, &c.* de pugna vltimi temporis di-
ctum est, vt posteà apertè ostendemus. †*Mulier* ergò Ecclesiā signi- 4
ficat: quę cur dicatur amicta sole, & lunam habere sub pedibus, Gre-
gorius 34. Mor. cap. 7. his verbis explicat: *In Sole verò illustratio veri-
tatis, in Luna autem, quæ menstruis suppletionibus deficit, mutabilitas tempo-
ralitatis accipitur. Sancta autem Ecclesia, quia superni luminis splendore pro-
tegitur, quasi Sole vestitur: quia verò cuncta temporalia despicit Lunam sub
pedibus premit, &c.* Eadem est omnium expositorum explanatio. Ex
qua facilè intelligitur cur signum hoc factum dicatur *in cœlo.* Nam si
Sole amicta erat ostendenda, & Lunam sub pedibus habens, necessa-
riò fuit in cœlo ostendenda, vbi est Sol, & Luna. Atque hoc altitudi-
nem dignitatis, & sanctitatis Ecclesiæ indicat, & propterea in cœlo
videtur, quia conuersatio eius in cœlis est, semota à tenebris errorū
mundi,

mundi,& supra humana sese attollens. Quod si quis obiiciat, Eccle-
siam non esse quasi Ideam Platonis, sed fideles omnes Ecclesiā vo-
cari, multósque in eis esse terrenos homines, & ab spiritualibus bo-
nis, ac desideriis abhorrentes, immo plures multò iis, quorum con-
uersatio in cœlis est, ita occurremus: dici quidem hæc de Ecclesia,
5 non tamen pro omnibus membris, sed pro electioribus. † Nec hoc
satis est ad rē explicandā, sed illud addendum, non tā hæc dici de his,
vel illis hominibus, quàm de ipsius Ecclesiæ instituto, id est, de eius
legibus, & fine, quē sibi proposuit, ac denique de vitæ ratione, quam
tradit, & quam omnes suos filios habere vult. Quemadmodū si nunc
statū sacrarum religionum, aut vniuscuiuslibet earū describeremus,
vitæ genus quoddam esse definiremus cœleste, longéque ab huma-
nis vitiis, & à terrenis desideriis semotū, atque Dei cultui laudibúsque omninò dicatum. Talis certè religio est, & ad hoc instituta est,
hoc docet, hoc teneri, atque obseruari vult, etiam si multi sint in ea,
qui aliter viuant. Ad hunc modum intelligenda sunt quæ nunc Ec-
clesiæ tribuuntur, plurimáque hinc in prophetarum libris aperiun-
tur, quæ de Ecclesiæ felicitate tempore legis gratiæ, siue de sancti-
tate in ea futura, scripta sunt. Vt Isa. 11: *Habitabit lupus cum agno, &*
pardus cum hœdo accubabit: vitulus & leo & ouis simul morabuntur, & puer
paruulus minabit eos. Vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eo-
6 *rum, & leo, quasi bos comedet paleas.* † *Et delectabitur infans ab vbere super*
foramine aspidis, & in cauernam reguli, qui ablactatus fuerit, mittet manum
suam. Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo. Huius-
modi sunt multa Isa. 65. Iere. 31. Ezec. 34 Hos. 2. & 14. & Zach. vlti-
mo, & passim in omnibus prophetis. Licet etiam eadem verba ita in-
terpretari, vt sol Christum significet, quo amicitur Ecclesia, quia per
Baptismum eum induit, (sicut ait Apostolus Gal. 3: *Quicunque enim*
in Christo baptizati estis, Christum induistis,) & ei adhæret, atque ab eo
protegitur, indéque luce bonorum operum fulget, luna autem cla-
rior est ceteris stellis, sed lumen accipit à sole, & minor eo est. Eccle-
sia ergo lunam habet sub pedibus, quia Christo adhærēs, & ei se tra-
dens, quidquid eo minus est, despicit, idest, non adhæret amore crea-
turis, sed solum amat creatorem, à quo illuminatur, cetera autē om-
nia propter eum, & vt ipse docet esse amanda, amat.

Et in capite eius corona stellarum duodecim. Duodecim stellæ duode- *Vers. 1.*
cim Apostoli sunt, qui in cœlo positi, idest, cœlestem vitam agentes,
tenebras huius sæculi splendore doctrinæ, & vitæ suæ illustrarunt. Et
quoniam ipsis, tamquam stellis lucidissimis, nascens Ecclesia ornata
est, meritò dicitur habere coronam in capite stellarum duodecim,
caput enim pro initio ponitur, quia primum membrū corporis est. Caput pro initio.
7 † Quæ locutio frequens est apud Hebræos, vt Psal. 36: *In capite libri*
scriptum est de me. Psal. 117: *Hic factus est in caput anguli.* Apud Latinos
quoque frequens est, inde à capite arcessere, & à capite repetere, &
similia. Sed cur duodecim stellis coronata dicitur, cum extra hunc

Ff 3 nu

numerum sint Paulus,& Barnabas magna huius coronæ ornamenta?

Apostoli cur semper dicantur duodecim.

Respondeo hunc numerum Apostolorum signari, quoniam à Domino electus est primum,atque idcirco mutandus non fuit propter duos,qui additi sunt,præsertim cum more Scripturæ,atque vulgari, in maiori summa minor quoque intelligi soleat, vt docet Augustinus Quæst.42.in Exodum.Lxx.enim & duo fuerunt discipuli Domini,totidemque interpretes veteris testamenti,qui tamẽ Lxx. dici solent. Adde quod hic numerus vniuersitatem quamdam complectitur,vt ostendimus cap.4.num.20. Sed causam hanc potissimam esse censeo, quòd vbi certo numero ad aliquod officium eliguntur, vbique obseruari videmus,vt etiam si pauci postea addãtur,prior ille numerus maneat immutatus,quemadmodum in nonnullis Hispaniæ ciuitatibus vigintiquatuor Senatores primum creati sunt,deinde, etiam si plures sint, quicumque illorum dicitur vigintiquatuor, aut vigesimus quartus.† Ita Iansenius in Concordia Euangelica,c. 146. 8
putat collegium Apostolorum post Iudæ discessum dictum esse collegium vndecim,atque ideo,quamuis Thomas aberat, dictum esse à Luca,cap.24: *Et inuenerunt congregatos vndecim.* Et.Paulus.1. Cor.15. ait: *Post hæc apparuit vndecim*,pro quo in Græco est,duodecim: quam lectionem Augustinus.3.de Consensu Euangelistarum,cap. 25.mutare non audet.Iud.9.etiam legimus: *Et occidit fratres suos filios Ierobabal septuaginta viros*,& tamen huic numero duo deerant, Ioathan, & ipse Abimelech: sed quoniam.Lxx.vulgò dicebãtur,numerus mutatus non est. Denique Apoc.21.legimus: *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim: & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni:* & omnes vsque in hodiernum diem semper duodecim Apostolos dicimus.

Vers. 2. *Et in vtero habens,& clamabat parturiens.* In Græco est. *Et in vtero habens clamat parturiens,& cruciatur vt pariat*,atque ita vt legisse videntur Andreas,& Beda.[At alij codices Græci,ita habent vt est in nostra Translatione,& ita legit Arethas.] Primasius etiam nostram lectionem magis sequitur,legit enim: *Et erat pregnans, & clamabat.* &c. Sed nihil refert,cum sit sensus idem.Iuxta nostram lectionem clausula prioris sententiæ est: *Et in vtero habens*,& noua incipit cum ait: *Et clamabat parturiens.* Vt sit sensus.Mulier apparuit amicta Sole,& Luna sub pedibus eius,& in vtero habens. Cur autem *In vtero habens*,dicatur,aut prægnans,vt est apud Primasium,ex sequentibus intelligetur. *Et clamabat parturiens:* quoniam extremis temporibus Ecclesia filios,quos Deo paritura est,non sine magnis doloribus pariet.† Cla- 9
mabat igitur præ dolore,& cruciabatur vt pareret, id est, vehementer affligebatur causa pariẽdi,aut donec pareret. Hoc propterea dicit quod eo tempore magna erit falsorum doctorum, & præcursorum Antichristi copia,& multi,potentésque Ecclesiæ, & catholicæ veritatis, religionísque oppugnatores, ita vt ex infidelibus pauci tunc venturi sint ad Ecclesiam,atque ex ipsis Christianorum infantibus

bus pauci sint baptizandi parentibus à religione, & ab Ecclesia abhorrentibus. Qui autem siue ex his, siue ex illis baptizabuntur, magnis cum laboribus, & doloribus, & persecutionibus filiorum Ecclesiæ, & prædicatorum veritatis, quos tunc Deus maximos mittet, baptizabuntur, multum cruciabuntur antequã hoc perficiant. [Andreas: *Cruciari dicimus Ecclesiam secundum singulos eorum, qui ex aqua, & spiritu regenerantur, donec formetur Christus in illis, vt ait Apostolus.*] Vt igitur illorum temporum peruersitatem, & tenebras errorum intelligamus, ea, quæ præcesserunt de dignitate Ecclesiæ, posita sunt quasi diceretur: Cum sit Ecclesia, quæ vera luce Dei illustratur, & in qua homines liberi sunt, quia terrestria conculcant, cum sit hæc Ecclesia, quam Apostoli erudierunt ab initio, & quæ in fide & doctrina ab eis accepta semper mansit, paucos tamen tunc filios pariet, eosque non sine magnis doloribus. Gala. 4.

10 *Et visum est aliud signum in cælo.* † Signum hic appellat, vt in principio capitis, rem mirabilem, & prodigiosam, vt in Euangelijs passim videmus. Cum autem hoc signum de Diabolo sit quærẽte filios Ecclesiæ deuorare, mirum est cur in cœlo visum esse dicat. Sed hoc ex præcedentibus intelligetur. Si enim mulier in cœlo ostenditur propter doctrinæ altitudinem, vitæque sanctitatem, & ibi paritura erat, necesse erat draconem eius fetui insidiantem in cœlo videri. Præterea cum ipse semper obseruet, & capere cupiat viros sanctitate præstantes, & vitæ cœlestis, qui stellæ dicuntur, vt mox videbimus, & inter eos versetur, iure apparet in cœlo. Vers. 3.

Et ecce Draco magnus rufus. Draco dicitur Diabolus propter venenum, quo animas occidit, *Magnus*, quia vires magnas habet ad nocendum, & quia fraudes, ac modos multos capiendi homines nouit. *Rufus*, propter crudelitatẽ, & cædes, quas fecit, quia homicida erat ab initio, vt ait Dominus Ioh. 8. Rufus enim color sanguineus est. Vers. 3.

Habens capita septẽ, & cornua decẽ, & in capitibus eius diademata septẽ. Vers. 3.

11 † Iam hoc ita manifestum est pertinere ad tempora proxima Antichristo, & ad tempora ipsius Antichristi, vt nemo, qui Scripturam attente legat, negare possit. Hanc enim, aut similem bestiam vidit Daniel capite septimo, *Post hæc*, inquit, *aspiciebam in visione noctis, & ecce bestia quarta, terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis, dentes ferreos habebat magnos, comedens atque comminuens*, &c. *& habebat cornua decem.* Et postea: *Porrò cornua decem ipsius regni decem reges erunt.* [Hæc, quoniam ex ipsis pendet fere tota sequentium capitum intelligentia, & ab enarratoribus penè prætermissa esse video, semel sunt à me vberius explicanda. Augustinus quidem libro 20. de Ciu. capite 23. vereri se dicit ne in decem regibus, quos tamquam decem homines videtur inuenturus Antichristus, fortè fallamur, atque ita ille inopinatus adueniat non existentibus tot regibus in orbe Romano. *Quid enim* (inquit) *si numero isto denario vniuersitas regum significata est, post quos ille venturus est*, &c. Sed hoc ve-

rendum non est, cum semper decem dicantur, & tres vincēdi memorentur. Sciamus ergo vniuersi orbis imperium penes decem reges tantum futurum cum veniet Antichristus.] Hi ergo sunt decem illi reges, quos verbis his prænuntiauit Daniel, & nunc prænuntiat Iohannes. Qui cum venerit, tres eorum vincet, ceteros sibi sponte cedentes assumet, & solus dominabitur, ita enim ait continuò: *Et alius consurget post eos, & ipse potentior erit prioribus, & tres reges humiliabit.* Vt autem non dubitemus eum esse Antichristum, addit, *Et sermones contra Excelsum loquetur, & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, & tradentur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidiū temporis.* Hieronymus in illud Dan. 7: *Et habebat cornua decem:* scribit hæc: *Ergo dicamus quod omnes scriptores Ecclesiastici tradiderunt, in consummatione mundi, quando regnum destruendum est Romanorum, decem futuros reges, qui orbem Romanum inter se diuidant, & vndecimum surrecturum esse regem paruulū, qui tres de decē regibus superaturus sit, id est, Aegyptiorum regem, & Africæ, & Aethiopiæ, sicut in consequentibus manifestius dicemus. Quibus interfectis etiam septem alij reges victori colla submittent*, &c. [De hoc Irenæus lib. 5. Aduersus hæreses, cap. 25. hæc scripsit: *Daniel autem nouissimi regni finem respiciens, id est, nouissimos decem reges, in quo diuideretur regnum illorum, super quos filius perditionis veniet, cornua dicit decem nasci bestiæ, & alterum cornu pusillum nasci in medio ipsorum, & tria cornua de prioribus eradicare a facie eius.* Deinde refert omnia quæ ex Daniele retulimus. Et cap. 26. ait: *Manifestius adhuc etiam de nouissimo tempore, & de iis, qui sunt in eo decem regibus, in quos diuidetur quod nunc regnat imperium, significauit Iohannes Domini discipulus in Apocalypsi edisserens quæ fuerint decē cornua, quæ à Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse sibi: Decem cornua, quæ vidisti, decem reges sunt, qui regnum non acceperunt, sed potestatem quasi reges vna hora accipient cum bestia, hi vnam sententiam habent, & virtutem, & potestatem suam bestiæ dant. Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum. † Manifestum est itaque quoniam ex his tres interficiet* 12 *ille qui venturus est, & reliqui subiicientur ei, & ipse octauus in eis, & vastabunt Babylonem, & comburent eam igni, & dabunt regnum suum bestiæ, & effugabunt Ecclesiam.* Et posteà ait hos decem reges in fine mundi futuros esse decem digitos pedum statuæ Danielis. Videmus decē reges ab Irenæo poni, & cornua decē bestiæ quartæ Danielis eadem affirmari cum decē cornibus bestiæ Apocalypsis. Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi, de statua illa loquens, quæ est apud Danielem cap. 2. hæc scribit: *Siquidem decem digitis pedum imaginis mystice significauit decem reges inde exortos: quod Daniel est interpretatus, Considerabam enim* (inquit) *bestiam, quartam videlicet: & ecce decem cornua post eam. In quibus ascendit alterum cornu tamquam pullulus, ac tria se priora eradicabit. Quod cornu demōstrat pullulū alium nō esse, nisi Antichristū, qui suscitabit regnum Iudæorum. Tria cornua, quæ ab eo radicitus euellentur, tres reges indicant, Aegypti, Lybiæ, Aethiopum, quos deleturus est*

Regesfuturi cū veniet Antichristus.

Apoc. 17.

Dan. 2.

est facie bellica, quibus omnibus potius, iam tyrannus formidabilis sanctos af-
fliget, ac persequitur insurgens in eos, &c. † Lactantius cum dixisset reg-
13 num Romanorum sublatum iri ex orbe, hæc addit lib.7.cap.16.
In primis multiplicabitur regnum, & summa rerum potestas per plurimos
dissipata, & concisa minuetur. Tunc discordiæ ciuiles in perpetuum serentur,
nec vlla requies bellis exitialibus erit, donec reges decem pariter existant, qui
orbem terræ non ad regendum, sed ad consumendum, partiantur. Hi exercitibus
in immensum coactis, & agrorum cultibus destitutis, quod est principium euer-
sionis, & cladis, disperdent omnia. & comminuent, & vorabunt. Tum repentè
aduersum eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ Septentriona-
lis orietur: qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiam obtinebunt, assume-
tur in societatem a ceteris, ac princeps omnium constituetur. Hic insustenta-
bili dominatione vexabit orbem, &c. Ab extremis finibus plagæ Septem-
trionalis venturum dicit Antichristum, quoniã veniet ex vrbe Dan,
vt diximus cap.7.num.13.& sequentibus, quæ erat in extremis fini-
bus terræ promissionis ad Septentrionem. Theodoretus quoque in
Danielem Oratione septima, veteres Patres secutus in illud cap.7:
Et habebat cornua decem: Significat, (inquit) *hoc loco fore, vt circiter regni*
finem decem simul exurgant reges, quorum alij potentes erunt, alij admodum
imbecilles. Hoc enim in imaginis quoque somnio docuit: namque illic digiti pe-
14 *dum decem erant, quorum pars ferrea, pars erat fictilis.* † *Quod beatus Da-* Dan.2.
niel interpretans dixit, partem quidem regni robustam fore, partem vero im-
becillem: ita vt aperte constet eadem vtroque somnio significari. Et in illud: *Et*
alius consurget post eos, & ipse potentior erit prioribus, & tres reges humiliabit,
inquit: *Perspicuum igitur ita prædicere, fore vt decem circa finem simul exur-*
gant, & postremus Antichristus exoriatur, regnumque obtinere contendat:
quem cum ipsis bellaturum, ac tres ex ipsis euersurum asserit, &c. Prosper
Aquitanicus in libello, cui nomen fecit Dimidium temporis, cap.7.
licet aliter etiam exponat, eandem etiam sententiam sequitur, &
huic capitis parti titulum præfixit: *De decem regibus, quos Antichristus*
inueniet.] Sed quod indicati Scriptores dicũt de regno Romanorũ,
quia illud iam nullũ est, nos de vniuerso orbe intelligere possemus,
cui Romani imperarunt. [Sed coniectura multum ducor vt Romã
ad pristinam gloriam redituram esse ante tempus Antichristi dicam,
& eius imperium tunc in decem reges esse diuidendum. De quo plu-
ra dicemus infra cap.14.num.50.& sequentibus.] Et quoniam vni-
uersæ terræ homines relictis suis regibus ad hos decem venient, &
tandem ad septem, & mox ad vnum Antichristum, dictũ est. 2.Thes.
2. *Nisi venerit discessio primum, &c.* Quod autem Hieronymus dicit de Locus 2.Thes.2
tribus regibus, legimus Dan.11: *Et mittet manum suã in terras, & terra*
Aegypti non effugiet, &c. Per Lybiam quoque, & Aethiopiam transibit, &c.
15 vbi iterum hoc confirmat Hieronymus. † Idem Ioannes infra cap.
13: ait: *Et vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem, &*
cornua decem: & super cornua eius decem diademata, & super capita eius
nomina blasphemiæ. Idẽ interpretatur capita, & cornua cap.17. in hunc

modum: *Et decem cornua, quæ vidisti decem reges erunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tamquam reges vna hora accipient post bestiam. Hi vnũ consilium habent, & virtutem, & potestatem suam bestiæ tradent. Hi cum Agno pugnabunt, &c.* Septem capita etiam interpretantur paulò ante: *Septem capita septem montes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem sunt, &c.* Quare meritò dicit: *Et in capitibus eius diademata septem.* Et quoniam hi reges persecuti sunt, & persequentur Christianos, & blasphematuri sunt aduersus Christum, & Deum, & sanctos eius, & nomina assumpturi gloriæ Christi aduersa, vt si dij, & ipsi vocari velint, aut vindices veræ libertatis, aut propugnatores veræ religionis, aut nuntij Dei, quasi profitentes se velle euellere errores quibus homines vsque ad illud tempus fuerant imbuti, aut similia quæuis, dixit capite decimo tertio: *Et super capita eius nomina blasphemiæ.* †Quæ omnia eodem in cap. nu. 10. & sequen- 16
tibus, quantùm licebit explicabimus Deo fauente. Nunc satis sit diabolum ita describi, quoniam per hos reges, qui de corpore eius sunt, & per eorum potẽtiam maximã pugnabit aduersus Ecclesiam.

Vers. 4. *Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum.* Et hoc manifestissimè dicitur de tempore Antichristi, & de proximo illi, quo diabolus ita erit potens, vt plurimos ex viris sanctis superaturus sit, & secum ducturus, tracturúsque in terram, id est, à cœlesti vita ad terrestrem, & turpibus voluptatibus deditam. Nam hos vocat stellas, quoniam in cœlo fixi videbantur, & ex alto virtutum vertice lumen aliis præbere. Hoc ita intelligi debere manifestissimum fit ex Dan. 8. vbi de cornu, quod typus erat Antichristi, hæc scribit: *Et magnificatum est vsque ad fortitudinem cœli, & deiecit de fortitudine, & de stellis, & conculcauit eas.* Origenes tract. 30. in Matt. citat hæc verba, & stellas quidem ita interpretatur, vt diximus. Sed cur dicantur trahi cauda draconis ita explicat: *Existimo enim, quoniam qui debet audire: Post Dominum Deum tuum ibis, &: Venite post me, & ad hæc quidem obstruit aures suas, peccatum autẽ sequitur, trahitur à cauda draconis vadens post eum.* †Gregorius verò 17
32. Mor. c. 14, hæc eadem verba sic exponit: *Sed draconis cauda in terram stellas deijcit, quia illa satanæ extremitas per audaciã assumpti hominis* (Antichristi) *erecta, quosdam, quos velut electos Dei in Ecclesia inuenit, obtinendo reprobos ostendit, &c.* Deinde stellas eodẽ modo interpretatur, & locum profert ex Daniele, quem iam retulimus. Sed vt ex verbis citatis, facilè cognoscitur, & ex iis, quæ paulò ante, & paulò post dixit exponendo illud Iob. 40: *Stringit caudam suam quasi cedrum*, in cauda intelligit Antichristum, quoniã est extrema pars draconis, id est, corporis diaboli. Quæ expositio ingeniosa mihi videtur, & elegans. Quod si quis putat maiorem multitudinem, quàm quæ tertia parte significatur, ab Antichristo esse peruertendam, animaduertat nõ de vniuersis Christianis nunc verba fieri, sed de iis, qui tanta inter ceteros præstant sanctitate, vt stellæ dici mereantur, ex quibus tertiam partem vinci posse, satis mirabile est.

Et draco

15 *Et draco stetit ante mulierem* †Non solũ perdere cupit iam genitos, Vers.4.
& educatos, sed diligentissimè tunc dabit operã vt deuoret nascẽtes.

Et peperit filium masculum. Fortes enim viros esse oportet, & verè Vers.5.
masculos, quos tunc pariet Ecclesia, vt tantæ inimicorum potestati, & persecutionum magnitudini resistere valeant. [Andreas : *Masculus autem filius, Ecclesiæ populus voluptatibus indomitus, &c.*] Sed filium dicit potius quam filios, seruata partus muliebris proprietate, quo plerumque vnus effundi solet. Deinde etiam aut paucitatem indicare voluit eorum, qui tunc nascẽtur, si comparetur cum multitudine pereuntium: aut certè filium dixit, quoniam idem est de vno, & de multis iudicium, & vt vnum draco deuorare cupit, ita etiam omnes, qui ex Ecclesia nascentur, appetet vt deuoret. Simile est illud Matth. 22: *Intrauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali.* In vno multi significantur, sed satis fuit vnum dicere, quoniam idem de ceteris intelligendum est. Locus Matth. 22.

19 *Qui recturus erat gentes in virga ferrea.* † Videntur hæc non nisi ad Vers.5.
Christum referri posse, sicut & quod statim sequitur, atq; ideò Arethas, & nonnulli alij ad eum tantùm referunt. At multi etiam referunt ad electa eius membra, vt Ansbertus, & Haymo, & Ambrosius. Sed auctores citare non est necesse, cũ Christus ipse planè hoc doceat cap. 2. dicens : *Et qui vicerit, & custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur* Quę quoniam suo loco copiosè explicauimus, nu. 43. & sequent. hoc tantùm dicimus, per hæc indicari quosnam intelligere debeamus in filio masculo, quem mulier peperit, nempè electos, qui simul cum Christo iudicabunt nationes, & damnabunt, puniéntque Christi aduersarios.

Et raptus est filius eius ad Deum, & ad thronum eius. Maximam eo tem- Vers.5.
pore futuram diaboli, & membrorum eius persecutionem in eos, qui tunc conuertentur, & baptizabuntur, satis ostensum est illis verbis: *Et draco stetit ante mulierem, quæ erat paritura, vt cũ peperisset, filium eius*
20 *deuoraret.* † Quoniã igitur qui tunc nascentur, cum blanditiis, & promissis, tum etiam omni tormentorum genere tentabuntur, ac denique paulatim occidentur, aut laboribus, & calamitatibus defatigati morientur, rectè ait : *Et raptus est filius eius ad Deum*, per mortem scilicet, vt melius ceteris exposuit Ambrosius: ij enim videntur esse, de quibus cap. 7. dictum est: *Quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.* [Andreas: *Rapiuntur quidam, & hic in tẽtationibus sancti, &c.*] Quod addit: *Et ad thronum eius*, putabit quis soli Christo conuenire, qui sedet ad dexteram patris, sed de omnibus electis rectè dici fatebimur, si recordemur quod cap. 3. scriptum est: *Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut & ego vici, & sedi cum patre meo in throno eius.* Rapti ergò dicuntur ad thronum Dei, quia è tormentis, & tentationibus, quasi è draconis faucibus, erepti in cœlum sublati sunt, vt sint heredes Dei, coheredes autem Christi, id est, eius-

Vers. 5. *Et si quis voluerit eos nocere, exiet ignis de ore eorum.* † Nemo eis nocere poterit toto tempore, quod illis ad prædicandum concessum est, Quod siquis nocere tentauerit, ad eorum preces, aut (si ita dicere licet) ad eorum imperium, igne cœlesti consumentur. Ita etiam dixit cap. 9: *Et de ore eorum procedit ignis*, vt ibi explicauimus. Alludit ad historiam 4. Reg. 1. cum Elias duos principes quinquagenarios cum suis militibus ad se superbè accedentes igne demisso cœlitus occidit. Significat ergo eos habituros eam potestatem, quam optabant Iacobus & Ioannes Luc. 9. cum aduersus Samaritanos, qui Dominum recipere noluerant, dixerunt: *Domine vis dicimus vt ignis descendat de cœlo, & consumat illos?* Vbi in Græco additur: Sicut & Elias fecit. Porro in Græco est: Exit, & deuorat. *ἐκπορεύεται κατεσθίει*, sed si vtrique verbo Σ. littera interponatur futuri temporis erunt, atque ita putandum est Apostolum scripsisse (quamuis apud Andream, & Aretham præsentis etiam temporis sint) facilior enim error est in Græcis, quàm in Latinis. 18

Vers. 5. *Sic oportet eum occidi.* Sententia oris eorum ferietur, & igne de cœlo cremabitur.

Vers. 6. *Hi habent potestatem claudendi cœlum.* † Docet mirabilem potestatem, quæ illis concedetur ad miracula facienda. Et quid sit cœlum claudere, sequentibus verbis exponit: *Ne pluat diebus prophetiæ ipsorum*, id est, toto illo tempore, quod illis datum est ad prophetandum. Alludit ad id, quod iam fecit Elias regnante in Israel Achab. 3. Reg. 17. cuius historiæ meminit Iacobus cap. vltimo: *Elias homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit vt non plueret super terram, & non pluit annos tres, & menses sex.* 19

Vers. 6. *Conuertendi eas in sanguinem.* Sicut fecerunt Moses, & Aharon. Exod. septimo.

Vers. 7. *Et cùm finierint testimonium suum.* Cùm finis venerit prædicationis eorum: nam ante illud tempus nemo eis obsistere valebit.

Vers. 7. *Bestia quæ ascendit de abysso.* Antichristum significat, vt Victorinus & Arethas, & reliqui aiunt, & vt in sequentibus videbimus. Bestia dicitur, vt idem *A*rethas exponit, propter crudelitatem, & inhumanitatem, ac humani sanguinis auiditatem. De abysso ascendere dicitur, id est, de mari, vt ipse manifestè exponit initio cap. 13. *Et vidi de mari bestiam ascendentem*, cuius rei causam illic explicabimus. Est autem *Ascendit* præsentis temporis, *τὸ ἀναβαῖνον*. Etiam nunc ascendit, quia in suis membris, & ministris, & præcursoribus iam operatur, sicut ait Paulus 2. Thess. 2. *Nā mysteriū iam operatur iniquitatis.* Et 1. Io. 2: *Et sicut audistis, quia Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt.*

Vers. 7. *Faciet aduersus eos bellum.* † Persequetur eos, & perdere conabitur. 20

Vers. 7. *Et vincet illos.* Non eos à prædicando deterrebit, aut eorum constantiam flectet, sed quid sit, *Vincet illos*, continuò indicat: *Et occidet eos.* Efficiet quod volebat, efficiet occidendo ne amplius prædicent Christum.

Iacebunt

Iacebunt in plateis ciuitatis magnæ. Non patientur ea sepeliri, vt sæpe fecerunt martyrum interfectores. Videtur autem dictum, *In plateis,* pro In vna platearum, more Scripturæ, quę plurali vti solet pro vno ex singularibus, sicut Ioh. 6: *Est scriptum in prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei:* id est, in vno prophetarum, nempe Isa. 54. Act. 13: *Videte ergo ne superueniat vobis quod dictum est in prophetis: Videte contemptores, & admiramini:* &c. id est, in Habacuc, vno ex prophetis, cap. 1. nec enim dicit trahenda esse corpora, sed *Iacebunt* [nisi dicamus in duabus plateis eorum corpora esse relinquenda.] Vers. 8. Pluralis pro vno ex singularibus.

Quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegyptus. Docet quæ nam sit ciuitas magna, nempe Ierusalem, quod adhuc apertius indicat, cum dicit: *Vbi & Dominus eorum crucifixus est.* Et cum ciuitatem magnam vocat, haud obscurè significat magnam eo tempore futurã esse potentia, & numero ciuium, cum videlicet in ea regnabit Antichristus
21 à Iudæis admissus, & tamquam verus Messias honoratus. † Hanc, & quia Dominum occidit, & quia tunc regia erit Antichristi, omnibusque sceleribus, & impietatibus plena, Sodomam vocat, & Ægyptum: aut quia detestabilis Deo erit, sicut Aegyptus, & Sodoma, aut quia eisdem peccatis abundabit, id est, nefarijs libidinibus, vt Sodoma, & idololatria, atque omni superstitione vt Aegyptus: quid enim peccati, & impietatis non erit in illa regnante Antichristo? Verum huic intelligentiæ fortiter obsistit Hieronymus in epist. 17. quam nomine Paulæ, & Eustochij scribit ad Marcellam. Hic cum Ierusalem miris ornet laudibus, obijcit sibi hunc locum, quo Sodoma vocatur, & Aegyptus, negátque Ierusalem Sodomam, & Ægyptum dici, sed mundum his nominibus indicari dicit, qui est vrbs magna, quam ædificauit Cain. Primùm, quoniam Scriptura Scripturæ contraria esse non potest. & in hoc ipso capite Ierusalem vocata est ciuitas sancta: Et ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus. Quomodo ergo potuit post decem versus Sodoma, & Aegyptus vocari? Deinde, quoniam his nominibus mundus
22 significari solet, non Ierusalem. † De Sodoma profert illud testimonium, quod Ezec. 16. prope finẽ iuxta. Lxx. legitur: *Restituetur Sodoma in antiquum,* quod non de vrbe illa dictum est, quæ iterùm ædificanda non erat. sed de mundo, qui restituetur vt ante fuit. Posteà subijcit: *Aegyptum autem nunquam pro Ierusalẽ legimus, sed semper pro hoc mundo. Et quia longum est de Scripturis innumerabilia exempla congerere vnum testimonium proferamus, vbi manifestissimè mundus hic Aegyptus appellatur. In epistola Canonica Iudas Apostolus frater Iacobi scripsit dicens: Commonere autem vos volo scientes semel omnia, quoniam Iesus populum de terra Aegypti saluans, secundò eos, qui non crediderunt, perdidit. Et ne putares de Iesu dici filio Naue, statim sequitur: Angelos verò, qui non seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni Dei vinculis æternis sub caligine reseruauit. Et vt credas vbicunque simul Aegyptus, & Sodoma, & Gomorrha nominantur, non loca, sed mundum hunc in-*

tualiter Sodoma, & Aegyptus, id est, quæ Allegoricè solet significari in Sodoma, & in Aegypto, quasi in figuris suis. Quod autem continuò addidit Hieronymus, vbicunque Aegyptus & Sodoma, & Gomorra simul nominantur, mundum significari, quomodo ex verbis Iacobi comprobet, non intelligo.

26 *De tribubus, & populis, & linguis.* † De omnibus nationibus quæ Ver. 9.
Antichristo adhærebunt.

Per tres dies, & dimidium. Corpora iacebunt tanto tempore insepulta, vt ab omnibus videantur, & nemo dubitare possit quin verè mortua fuerint, quò postea gloriosior, & mirabilior sit eorum resurrectio. Arbitror autem tres dies, & dimidium, quibus ita manent corpora continuò post id resuscitanda, significare fidelibus Antichristi tyrannidem, & durissimam illam Ecclesiæ vexationem, atque bonorum occisionem non esse producendam vltra tres annos, & dimidium, iuxta illud Eze. 4. *Diem pro anno, diem, inquam pro anno dedi tibi, vt postea gloriam sperent, & resurrectionem.* Ver. 9.

Et inhabitantes terram gaudebunt. Diximus de habitantibus terram cap. 8. num. 19. Vers. 10.

Et munera mittent inuicem. Sicut fieri solet in diebus festis, & in conuiuiis. Vers. 10.

27 *Quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos.* † Cruciabunt impios prophetæ reprehendendo acriter, & futuras, easdémque perpetuas calamitates comminando, præterea grauiter eos feriendo, atque puniendo, quos sibi obsistentes inueniebant. Vers. 10.

Spiritus vitæ à Deo. Spiritus viuificans à Deo missus, in quo animas eorum intelligit. Vers. 11.

Et steterũt super pedes suos. Surrexerũt verè viuẽtes, q mortui iacuerãt. Ver. 11.

Et ascenderũt in cœlũ in nube. Glorificatis videlicet corporibus. Cui siquis putet illud aduersari quod de veteribus sanctis scribit Paulus Heb. 11: *Et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarentur*, id est, consummationem beatitudinis, siuè gloriam corporis, acciperẽt: nequaquã aduersatur, quãuis in eo catalogo nominatus fuerit Henoch. Primò, quoniã paucorũ priuilegiũ legi cõmuni non nocet, vt quod beatissima semper virgo Maria in cœlo gloriosum corpus possideat, non obstat legi, quã indicat Apostolus cum ait: *Vt non sine nobis consummarentur*, nec obstaret si verè idem probari posset de Iohanne Apostolo. Deinde quoniã cùm post paucos dies futura sit resurrectio, nõ potest dici Henoch, & Eliam sine nobis consummari, simul Ver. 12.
28 enim fieri dicitur, quod exigua mora interposita sit. † In eo autem, quod ait: *In nube*, Arethas hæc ferè scribit: *Semper nubes ministra est in Diuinis rebus illisque familiaris est. Nam in nube est quædam obscuritas cum aliquo splendore, qui à refractione radij solaris perficitur, ideòque semper Diuinis manifestationibus attestando commiscetur, illud designans, quod Diuina neque omnino nobis incerta sunt, neque omninò manifestè* Nubes.

Quia accepisti virtutem tuam magnam. Et hoc iam exposuimus cap. Vers. 17.
4. num. 53.

Et iratæ sunt gentes. Videntes se inuitas rebus suis priuari, & occidi, & ad Dei iudicium rapi. Alludit ad illud Psal. 98: *Dominus regnauit, irascantur populi: qui sedet super cherubim, moueatur terra.* Vers. 18.

Et aduenit ira tua. Quam hactenus represseras dissimulans peccata hominum vt pœnitentiam agerent: nunc iam omnes impios dignè plectes. Vers. 18.

Et tempus mortuorum. Vt resurgant, & vindicentur de hostibus suis, quod tempus iussi sunt expectare cap. 6. donec impleretur numerus electorum. Vers. 18.

Iudicari. Id est, tempus, quo iudicentur omnes mortui tam boni, quàm mali. Vers. 18.

31 *Et exterminandi eos, qui corruperunt terram.* † Subauditur ex principio. Et aduenit tempus exterminandi, διαφθεῖραι, id est, perdendi, vt diximus cap. 9. num. 22. eos, qui praua doctrina, prauisque moribus omnes homines corruperunt, & peccatis impleuerunt. Vers. 18.

Et apertum est templum Dei in cælo. Significat ostensam sibi esse beatitudinem sanctorum quanta futura sit, vt videlicet cognosci in hac vita ab homine potuit. Vtitur autē ad hoc, vt solet similitudine veteris templi, in cuius penetralibus arca fœderis seruabatur. Intelligentur hæc rectè ex verbis cap. 21. quæ primo aspectu pugnare videntur cum his, non tamen pugnant, sed ea potiùs exponunt. *Et templum* (inquit de cœlesti Hierusalem) *non vidi in ea, Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus.* Non igitur negat templum esse in ea, sed qualia fiunt apud nos, vt per ea deuotio in Deum excitetur. Templum, quod est in cœlo, est Deus ipse, & Agnus. Vt in Hierusalem nihil erat sacratius templo, ita in cœlo nihil est augustius Vers. 19.
32 Deo, & Agno. † Templum ergò apertum est cum Ioāni per illustriorem, & sublimiorem cognitionem, quam de Dei natura, & de humanitate Christi habuit, demonstrata est quanta futura sint gaudia sanctorum, & vt doceat nos altissimam fuisse cognitionem, quam accepit, & vidisse se arcana Dei, quæ non licet homini loqui: dicit visam esse arcam testamenti Dei in templo eius, hoc est, reuelata fuisse sibi magna, & recondita mysteria: nam arca erat in intima parte templi, quæ dicebatur Sancta sanctorum, & pariete, ac velo magno tegebatur, neque à quoquam videri poterat, nisi a summo sacerdote, idque semel in anno. At nō dicit apertam fuisse arcam, aut vidisse se quæ in ea erant, quoniam, licet magna viderit, ipsam tamen Dei naturam, vt à beatis aspicitur, non vidit. Arca, quæ erat in Sanctis sanctorum, dicta est arca testamenti, siue arca fœderis, quod idem est, id est, legis, quoniam facta est vt in ea seruarentur tabulæ legis datæ Mosi.

Et facta sunt fulgura, & voces. Quemadmodum templum Dei apertum est, vt ostenderetur beatitudo sanctorum, ita etiam facta sunt Vers. 19.

fulgura,& voces,& terræmotus,& grando, vt indicaretur magnitudo pœnarum,quę impios manebant,quandoquidem retributio bonorum, & malorum pertinet ad tubam septimi Angeli. Quamobrem voces non quaslibet,sed terribiles,& ira,minisque plenas intelligere debemus.

Argumentum, Cap. XII.

Videt mulierem stellis coronatam, amictam Sole, & Lunam sub pedibus habentem, quæ parturiebat, & draco magnus septiceps expectabat vt filium eius deuoraret. Michael,& Angeli eius pugnant cum dracone,& Angelis eius eosque de cælo deturbant in terram. Draco persequitur mulierem fugientem in solitudinem, quam cum comprehendere non posset, bellum magnum infert iis,qui de semine eius erant.

CAPVT. XII.

ET signum magnum apparuit in cælo: mulier amicta 1
Sole, & Luna sub pedibus eius, & in capite eius coro- 2
na stellarum duodecim: & in vtero habens, & clama-
bat parturiens, & cruciatur vt pariat. Et visum est 3
aliud signum in cælo, & ecce draco magnus rufus, habens capita se-
ptem, & cornua decem: & in capitibus eius diademata septem: & 4
cauda eius trahebat tertiam partem stellarum cæli, & misit eas in
terram, & draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, vt cum
peperisset, filium eius deuoraret. Et peperit filium masculum, qui re- 5
cturus erat omnes Gentes in virga ferrea: & raptus est filius eius
ad Deum, & ad thronum eius, & mulier fugit in solitudinem vbi 6
habebat locum paratum à Deo, vt ibi pascant eam diebus mille du-
centis sexaginta. Et factum est prælium magnum in cælo. Michael, 7
& Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat, &
angeli eius, & non valuerunt, neque locus inuentus est eorum am- 8
plius in cælo. Et proiectus est draco ille magnus, serpēs antiquus, qui 9
vocatur diabolus, & satanas, qui seducit vniuersum orbem: & pro-
iectus est in terram, & angeli eius cum illo missi sunt. Et audiui vo- 10
cem magnam in cælo dicentem: Nunc facta est salus, & virtus, &
regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia proiectus est accu-
sator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei
nostri die ac nocte. Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni, 11
& propter verbum testimonij sui, & non dilexerunt animas suas
vsque ad mortem. Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in 12
eis. Væ

eis. Væ terræ, & mari: quia descendit diabolus ad vos habens iram
13 *magnam, sciens quòd modicum tempus habet. Et postquam vidit*
draco quòd proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ
14 *peperit masculum: & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt*
volaret in desertum in locum suum, vbi alitur per tempus, & tem-
15 *pora, & dimidium temporis à facie serpentis. Et misit serpens ex*
ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret
16 *trahi à flumine. Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os*
suum, & absorbuit flumen quod misit draco de ore suo.
17 *Et iratus est draco in mulierem: & abiit facere prælium cum re-*
liquis de semine eius, qui custodiunt mandata Dei, & habent testi-
18 *monium Iesu Christi. Et stetit supra arenam maris.*

1 ET *signum magnum apparuit in cœlo: Mulier amicta Sole.* [Hæc est huius libri secunda pars ea continens, quæ in libro illo signato scripta erant, & tota ad Antichristum, & ad eius tempora pertinēs, vt latiùs in fine cap. 10. explicauimus. Sed anticipatione hic vtitur, vt num. 25. dicemus.] Multi putant ab illis verbis cap. 11: *Et apertum est templum Dei in cœlo,* nouam visionem incipere, cuius pars sit quod in hoc cap. 12. scriptum est. Sed planè verba illa pertinent ad tubam septimi Angeli, quia de bonorum, & malorum retributione sunt, vt iam exposuimus, idemque omnino sensisse Arethas videtur. Rectè igitur caput incipit cum noua visione penitus diuersa à præcedente, vt prudenter animaduerterunt qui libri huius capita diuiserunt. Quamuis vidi quoque in codice manu scripto caput duodecimum incipere ab illis verbis: *Et apertum est templum Dei:* verùm hoc alia exemplaria imitata nō sunt. Est autem in hac visione magna, & difficilis quæstio, quænam hæc mulier sit amicta Sole, Ecclesia ne, an beatissima semper virgo Maria? nam de altera duarum omnes hoc dictum putant, & res ipsa indicat nullam præterea posse excogitari, in quam quę hic dicuntur, conuenire possint. Beatissimę virgini optimè illud conuenit: *Mulier amicta Sole, & Luna sub pedibus eius.* Et illud: *Et peperit filium masculum qui recturus erat omnes gentes in virga ferrea, &c.* At illud conuenire non potest: *Et clamabat parturiens, & cruciabatur vt pariat.* Nec illud: *Et mulier fugit in solitudinem, vbi habebat locum paratum à Deo, vt ibi pascant eam diebus mille ducentis sexa-*
2 *ginta,* & alia huiusmodi. † Rursus de Ecclesia non videtur dici posse: *Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes Gentes in virga ferrea,* Non enim ipsa genuit Christum, sed per verbum Christi genita est. Præterea, si mulier est Ecclesia, id est, collectio fidelium, quomodo draco, cū ei nocere non posset, versus est ad præliandum cum aliis, qui sunt de semine eius, vt in calce capitis legimus? cōstat equidē hos, quibus cum præliaturus dicitur, ipsam esse Ecclesiam.

Vers. 1.

Quid sit mulier amicta Sole.

Nihilominus Historico sensu, quem semper quærimus, enarratores huius loci ferè omnes consentiunt in muliere Ecclesiam intelligi: idque pro certo habendum est: nam qui de sancta Virgine interpretantur, Allegoricum sine dubio sequuntur. [Andreas Cæsariensis ait quosdam existimasse hanc mulierem esse matrem Dei. *Sed magnus* (inquit) *Methodius de Ecclesia accepit, quæ de ea dicuntur minimè congruere cum Diuina generatione arbitratus.* Deinde eiusdem Methodij verba refert ex libro, cui nomen est Symposium, id est, conuiuium, in hunc modum. *Mulier amicta sole est Ecclesia. Quod autem nobis est, vestis, hoc illi lumen, quod nobis aurum, aut perlucidus lapis, hoc illi astra, astra autem meliora, & fulgentiora.* Et posteà idem Methodius: *Non oportet putare Christum esse qui gignitur, multo enim ante Apocalypsin impletum fuit mysterium incarnationis Verbi. Ioannes autem de præsentibus, & futuris vaticinatur.* Et post hæc: *Itaque necesse est fateri Ecclesiam esse eam, quæ parturit eos qui redimuntur.*] Quomodò autem omnia in Ecclesiam quadrent, suis locis explicabitur.

At longè difficilior quęstio est, vtrum de Ecclesia in primo statu, hoc est, ante aduentum Christi, vel certè in ipso aduentu primo, sermo sit, an in eo statu quem extremo mundi tempore habitura est: quod plurimùm refert ad exactam visionis intelligentiam. †Pleriq; 3
de Ecclesia in primo statu explicant. At si accuratiùs omnia inspiciamus, fortasse non erit dubium omnia ad vltimum Ecclesiæ tempus esse referenda. Primùm quoniam iam dudum sermo est Apostolo de signis, & calamitatibus extremorum tēporum, nec opus erat, nec conuenire videbatur, in prophetia præsertim, quæ præcipuè de futuris est, nunc ad Christi natiuitatem, & prima tempora redire. Deinde quoniam continuò ferè ait: *Et visum est alind signum in cœlo: & ecce draco magnus rufus habens capita septem, & cornua decem,* quæ planè ad tempora proxima Antichristo spectant, vt mox in eorum explicatione videbimus. Præterea illud: *Et mulier fugit in solitudinem, vbi habebat locum paratum à Deo, vt ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta,* totum de tempore Antichristi est. Illud etiam: *Michael, & Angeli eius præliabantur cum dracone, &c.* de pugna vltimi temporis dictum est, vt posteà apertè ostendemus. †*Mulier* ergò Ecclesiā significat: quę cur dicatur amicta sole, & lunam habere sub pedibus, Gregorius 34. Mor. cap. 7. his verbis explicat: *In Sole verò illustratio veritatis, in Luna autem, quæ menstruis suppletionibus deficit, mutabilitas temporalitatis accipitur. Sancta autem Ecclesia, quia superni luminis splendore protegitur, quasi Sole vestitur: quia verò cuncta temporalia despicit Lunam sub pedibus premit, &c.* Eadem est omnium expositorum explanatio. Ex qua facilè intelligitur cur signum hoc factum dicatur *in cœlo.* Nam si Sole amicta erat ostendenda, & Lunam sub pedibus habens, necessariò fuit in cœlo ostendenda, vbi est Sol, & Luna. Atque hoc altitudinem dignitatis, & sanctitatis Ecclesiæ indicat, & propterea in cœlo videtur, quia conuersatio eius in cœlis est, semota à tenebris errorū mundi, 4

De quo statu, siue tempore Ecclesiæ hæc intelligātur.

mundi,& supra humana sese attollens. Quod si quis obiiciat, Ecclesiam non esse quasi Ideam Platonis, sed fideles omnes Ecclesiā vocari, multósque in eis esse terrenos homines, & ab spiritualibus bonis, ac desideriis abhorrentes, immo plures multò iis, quorum conuersatio in cœlis est, ita occurremus: dici quidem hæc de Ecclesia,
5 non tamen pro omnibus membris, sed pro electioribus. † Nec hoc satis est ad rē explicandā, sed illud addendum, non tā hæc dici de his, vel illis hominibus, quàm de ipsius Ecclesiæ instituto, id est, de eius legibus, & fine, quē sibi proposuit, ac denique de vitæ ratione, quam tradit, & quam omnes suos filios habere vult. Quemadmodū si nunc statū sacrarum religionum, aut vniuscuiuslibet earū describeremus, vitæ genus quoddam esse definiremus cœleste, longéque ab humanis vitiis, & à terrenis desideriis semotū, atque Dei cultui, laudibúsque omninò dicatum. Talis certè religio est, & ad hoc instituta est, hoc docet, hoc teneri, atque obseruari vult, etiam si multi sint in ea, qui aliter viuant. Ad hunc modum intelligenda sunt quæ nunc Ecclesiæ tribuuntur, plurimáque hinc in prophetarum libris aperiuntur, quæ de Ecclesiæ felicitate tempore legis gratiæ, siue de sanctitate in ea futura, scripta sunt. Vt Isa. 11: *Habitabit lupus cum agno, & pardus cum hædo accubabit: vitulus & leo & ouis simul morabuntur, & puer paruulus minabit eos. Vitulus & vrsus pascentur, simul requiescent catuli eo-*
6 *rum, & leo, quasi bos comedet paleas.* † *Et delectabitur infans ab vbere super foramine aspidis, & in cauernam reguli, qui ablactatus fuerit, mittet manum suam. Non nocebunt, & non occident in vniuerso monte sancto meo.* Huiusmodi sunt multa Isa. 65. Iere. 31. Ezec. 34 Hos. 2. & 14. & Zach. vltimo, & passim in omnibus prophetis. Licet etiam eadem verba ita interpretari, vt sol Christum significet, quo amicitur Ecclesia, quia per Baptismum eum induit, (sicut ait Apostolus Gal. 3: *Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis,*) & ei adhæret, atque ab eo protegitur, indéque luce bonorum operum fulget, luna autem clarior est ceteris stellis, sed lumen accipit à sole, & minor eo est. Ecclesia ergo lunam habet sub pedibus, quia Christo adhærēs, & ei se tradens, quidquid eo minus est, despicit, idest, non adhæret amore creaturis, sed solum amat creatorem, a quo illuminatur, cetera autē omnia propter eum, & vt ipse docet esse amanda, amat.

Et in capite eius corona stellarum duodecim. Duodecim stellæ duodecim Apostoli sunt, qui in cœlo positi, idest, cœlestem vitam agentes, tenebras huius sæculi splendore doctrinæ, & vitæ suæ illustrarunt. Et quoniam ipsis, tamquam stellis lucidissimis, nascens Ecclesia ornata est, meritò dicitur habere coronam in capite stellarum duodecim, caput enim pro initio ponitur, quia primum membrū corporis est. *Vers. 1.* *Caput pro initio.*
7 † Quæ locutio frequens est apud Hebræos, vt Psal. 36: *In capite libri scriptum est de me.* Psal. 117: *Hic factus est in caput anguli.* Apud Latinos quoque frequens est, inde à capite arcessere, & à capite repetere, & similia. Sed cur duodecim stellis coronata dicitur, cum extra hunc

bus pauci sint baptizandi parentibus à religione, & ab Ecclesia abhorrentibus. Qui autem siue ex his, siue ex illis baptizabuntur, magnis cum laboribus, & doloribus, & persecutionibus filiorum Ecclesiæ, & prædicatorum veritatis, quos tunc Deus maximos mittet, baptizabuntur, multum cruciabuntur antequã hoc perficiant. [Andreas: *Cruciari dicimus Ecclesiam secundum singulos eorum, qui ex aqua, & spiritu regenerantur, donec formetur Christus in illis, vt ait Apostolus.*] Vt igitur illorum temporum perniciositatem, & tenebras errorum intelligamus, ea, quæ præcesserunt de dignitate Ecclesiæ, posita sunt quasi diceretur: Cum sit Ecclesia, quæ vera luce Dei illustratur, & in qua homines liberi sunt, quia terrestria conculcant, cum sit hæc Ecclesia, quam Apostoli erudierunt ab initio, & quæ in fide & doctrina ab eis accepta semper mansit, paucos tamen tunc filios pariet, eosque non sine magnis doloribus. Gala. 4.

10 *Et visum est aliud signum in cœlo.* † Signum hic appellat, vt in principio capitis, rem mirabilem, & prodigiosam, vt in Euangelijs passim videmus. Cum autem hoc signum de Diabolo sit quærẽte filios Ecclesiæ deuorare, mirum est cur in cœlo visum esse dicat. Sed hoc ex præcedentibus intelligetur. Si enim mulier in cœlo ostenditur propter doctrinæ altitudinem, vitæque sanctitatem, & ibi paritura erat, necesse erat draconem eius fetui insidiantem in cœlo videri. Præterea cum ipse semper obseruet, & capere cupiat viros sanctitate præstantes, & vitæ cœlestis, qui stellæ dicuntur, vt mox videbimus, & inter eos versetur, iure apparet in cœlo. Vers. 3.

Et ecce Draco magnus rufus. *Draco* dicitur Diabolus propter venenum, quo animas occidit, *Magnus*, quia vires magnas habet ad nocendum, & quia fraudes, ac modos multos capiendi homines nouit. *Rufus*, propter crudelitatẽ, & cædes, quas fecit, quia homicida erat ab initio, vt ait Dominus Ioh. 8. Rufus enim color sanguineus est. Vers. 3.

Habens capita septẽ, & cornua decẽ, & in capitibus eius diademata septẽ. Vers. 3.

11 † Iam hoc ita manifestum est pertinere ad tempora proxima Antichristo, & ad tempora ipsius Antichristi, vt nemo, qui Scripturam attente legat, negare possit. Hanc enim, aut similem bestiam vidit Daniel capite septimo, *Post hæc*, inquit, *aspiciebam in visione noctis, & ecce bestia quarta, terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis, dentes ferreos habebat magnos, comedens atque comminuens*, &c. *& habebat cornua decem.* Et postea: *Porrò cornua decem ipsius regni decem reges erunt.* [Hæc, quoniam ex ipsis pendet fere tota sequentium capitum intelligentia, & ab enarratoribus penè prætermissa esse video, semel sunt à me vberius explicanda. Augustinus quidem libro 20. de Ciu. capite 23. vereri se dicit ne in decem regibus, quos tamquam decem homines videtur inuenturus Antichristus, fortè fallamur, atque ita ille inopinatus adueniat non existentibus tot regibus in orbe Romano. *Quid enim* (inquit) *si numero isto denario vniuersitas regum significata est, post quos ille venturus est*, &c. Sed hoc ve-

rendum non est, cum semper decem dicantur, & tres vincẽdi memorentur. Sciamus ergo vniuersi orbis imperium penes decem reges tantum futurum cum veniet Antichristus.] Hi ergo sunt decem illi reges, quos verbis his prænuntiauit Daniel, & nunc prænuntiat Iohannes. Qui cum venerit, tres eorum vincet, ceteros sibi sponte cedentes assumet, & solus dominabitur, ita enim ait continuò: *Et alius consurget post eos, & ipse potentior erit prioribus, & tres reges humiliabit.* Vt autem non dubitemus eum esse Antichristum, addit, *Et sermones contra Excelsum loquetur, & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, & tradentur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidiũ temporis.* Hieronymus in illud Dan. 7: *Et habebat cornua decem:* scribit hæc: *Ergo dicamus quod omnes scriptores Ecclesiastici tradiderunt, in consummatione mundi, quando regnum destruendum est Romanorum, decem futuros reges, qui orbem Romanum inter se diuidant, & vndecimum surrecturum esse regem paruulũ, qui tres de decẽ regibus superaturus sit, id est, Aegyptiorum regem, & Africæ, & Aethiopiæ, sicut in consequentibus manifestius dicemus. Quibus interfectis etiam septem alij reges victori colla submittent,* &c. [De hoc Irenæus lib. 5. Aduersus hæreses, cap. 25. hæc scripsit: *Daniel autem nouissimi regni finem respiciens, id est, nouissimos decem reges, in quo diuideretur regnum illorum, super quos filius perditionis veniet, cornua dicit decem nasci bestiæ, & alterum cornu pusillum nasci in medio ipsorum, & tria cornua de prioribus eradicare à facie eius.* Deinde refert omnia quæ ex Daniele retulimus. Et cap. 26. ait: *Manifestius adhuc etiam de nouissimo tempore, & de iis, qui sunt in eo decem regibus, in quos diuidetur quod nunc regnat imperium, significauit Iohannes Domini discipulus in Apocalypsi edisserens quæ fuerint decẽ cornua, quæ à Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse sibi: Decem cornua, quæ vidisti, decem reges sunt, qui regnum non acceperunt, sed potestatem quasi reges vna hora accipient cum bestia, hi vnam sententiam habent, & virtutem, & potestatem suam bestiæ dant. Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum.* † *Manifestum est itaque quoniam ex his tres interficiet* 12 *ille qui venturus est, & reliqui subiicientur ei, & ipse octauus in eis, & vastabunt Babylonem, & comburent eam igni, & dabunt regnum suum bestiæ, & effugabunt Ecclesiam.* Et posteà ait hos decem reges in fine mundi futuros esse decem digitos pedum statuæ Danielis. Videmus decẽ reges ab Irenæo poni, & cornua decẽ bestiæ quartæ Danielis eadem affirmari cum decẽ cornibus bestiæ Apocalypsis. Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi, de statua illa loquens, quæ est apud Danielem cap. 2. hæc scribit: *Siquidem decem digitis pedum imaginis mystice significauit decem reges inde exortos: quod Daniel est interpretatus, Considerabam enim* (inquit) *bestiam, quartam videlicet: & ecce decem cornua post eam. In quibus ascendit alterum cornu tamquam pullulus, ac tria se priora eradicabit. Quod cornu demõstrat pullulũ alium nõ esse, nisi Antichristũ, qui suscitabit regnum Iudæorum. Tria cornua, quæ ab eo radicitus euellentur, tres reges indicant, Aegypti, Lybiæ, Aethiopum, quos deleturus est*

Reges futuri cũ veniet Antichristus.

Apoc. 17.

Dan. 2.

est facie bellica, quibus omnibus potitus, iam tyrannus formidabilis sanctos affliget, ac persequetur insurgens in eos, &c. † Lactantius cum dixisset reg-
13 num Romanorum sublatum iri ex orbe, hæc addit libr.7.cap.16. *In primis multiplicabitur regnum, & summa rerum potestas per plurimos dissipata, & concisa minuetur. Tunc discordia ciuiles in perpetuum serentur, nec vlla requies bellis exitialibus erit, donec reges decem pariter existant, qui orbem terræ non ad regendum, sed ad consumendum, partiantur. Hi exercitibus in immensum coactis, & agrorum cultibus destitutis, quod est principium euersionis, & cladis, disperdent omnia, & comminuent, & vorabunt. Tum repentè aduersum eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ Septentrionalis orietur: qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiam obtinebunt, assumetur in societatem a ceteris, ac princeps omnium constituetur. Hic insustentabili dominatione vexabit orbem, &c.* Ab extremis finibus plagæ Septemtrionalis venturum dicit Antichristum, quoniã veniet ex vrbe Dan, vt diximus cap.7.num.13.& sequentibus, quæ erat in extremis finibus terræ promissionis ad Septentrionem. Theodoretus quoque in Danielem Oratione septima, veteres Patres secutus in illud cap.7: *Et habebat cornua decem: Significat,* (inquit) *hoc loco fore, vt circiter regni finem decem simul exurgant reges, quorum alij potentes erunt, alij admodum imbecilles. Hoc enim in imaginis quoque somnio docuit: namque illic digiti pe-*
14 *dum decem erant, quorum pars ferrea, pars erat fictilis.* † *Quod beatus Daniel interpretans dixit, partem quidem regni robustam fore, partem vero imbecillem: ita vt aperte constet eadem vtroque somnio significari.* Et in illud: *Et alius consurget post eos, & ipse potentior erit prioribus, & tres reges humiliabit,* inquit: *Perspicuum igitur ita prædicere, fore vt decem circa finem simul exurgant, & postremus Antichristus exoriatur, regnumque obtinere contendat: quem cum ipsis bellaturum, ac tres ex ipsis euersurum asserit, &c.* Prosper Aquitanicus in libello, cui nomen fecit Dimidium temporis, cap.7. licet aliter etiam exponat, eandem etiam sententiam sequitur, & huic capitis parti titulum præfixit: *De decem regibus, quos Antichristus inueniet.*] Sed quod indicati Scriptores dicũt de regno Romanorũ, quia illud iam nullũ est, nos de vniuerso orbe intelligere possemus, cui Romani imperarunt. [Sed coniectura multum ducor vt Romã ad pristinam gloriam redituram esse ante tempus Antichristi dicam, & eius imperium tunc in decem reges esse diuidendum. De quo plura dicemus infra cap.14.num.50.& sequentibus.] Et quoniam vniuersæ terræ homines relictis suis regibus ad hos decem venient, & tandem ad septem, & mox ad vnum Antichristum, dictũ est. 2.Thes. 2. *Nisi venerit discessio primum, &c.* Quod autem Hieronymus dicit de tribus regibus, legimus Dan.11: *Et mittet manum suã in terras, & terra Aegypti non effugiet, &c. Per Lybiam quoque, & Aethiopiam transibit, &c.*
15 vbi iterum hoc confirmat Hieronymus. † Idem Ioannes infra cap. 13: ait: *Et vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem, & cornua decem: & super cornua eius decem diademata, & super capita eius nomina blasphemiæ.* Idẽ interpretatur capita, & cornua cap.17. in hunc

[margin: Dan.2.]

[margin: Locus 2.*Thes.*2]

modum: *Et decem cornua, quæ vidisti decem reges erunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tamquam reges vna hora accipient post bestiam. Hi vnũ consilium habent, & virtutem, & potestatem suam bestiæ tradent. Hi cum Agno pugnabunt, &c.* Septem capita etiam interpretantur paulò ante: *Septem capita septem montes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem sunt, &c.* Quare meritò dicit: *Et in capitibus eius diademata septem.* Et quoniam hi reges persecuti sunt, & persequentur Christianos, & blasphematuri sunt aduersus Christum, & Deum, & sanctos eius, & nomina assumpturi gloriæ Christi aduersa, vt si dij, & ipsi vocari velint, aut vindices veræ libertatis, aut propugnatores veræ religionis, aut nuntij Dei, quasi profitentes se velle euellere errores quibus homines vsque ad illud tempus fuerant imbuti, aut similia quæuis, dixit capite decimo tertio: *Et super capita eius nomina blasphemiæ.* † Quæ omnia eodem in cap. nu. 10. & sequen- 16
tibus, quantùm licebit explicabimus Deo fauente. Nunc satis sit diabolum ita describi, quoniam per hos reges, qui de corpore eius sunt, & per eorum potētiam maximā pugnabit aduersus Ecclesiam.

Vers. 4. *Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum.* Et hoc manifestissimè dicitur de tempore Antichristi, & de proximo illi, quo diabolus ita erit potens, vt plurimos ex viris sanctis superaturus sit, & secum ducturus, tracturusque in terram, id est, à cœlesti vita ad terrestrem, & turpibus voluptatibus deditam. Nam hos vocat stellas, quoniam in cœlo fixi videbantur, & ex alto virtutum vertice lumen aliis præbere. Hoc ita intelligi debere manifestissimum fit ex Dan. 8. vbi de cornu, quod typus erat Antichristi, hæc scribit: *Et magnificatum est vsque ad fortitudinem cœli, & deiecit de fortitudine, & de stellis, & conculcauit eas.* Origenes tract. 30. in Matt. citat hæc verba, & stellas quidem ita interpretatur, vt diximus. Sed cur dicantur trahi cauda draconis ita explicat: *Existimo enim, quoniam qui debet audire: Post Dominum Deum tuum ibis, &: Venite post me, & ad hæc quidem obstruit aures suas, peccatum autē sequitur, trahitur à cauda draconis vadens post eum.* † Gregorius verò 17
32. Mor. c. 14, hæc eadem verba sic exponit: *Sed draconis cauda in terram stellas deijcit, quia illa satanæ extremitas per audaciā assumpti hominis* (Antichristi) *erecta, quosdam, quos velut electos Dei in Ecclesia inuenit, obtinendo reprobos ostendit, &c.* Deinde stellas eodē modo interpretatur, & locum profert ex Daniele, quem iam retulimus. Sed vt ex verbis citatis, facilè cognoscitur, & ex iis, quæ paulò ante, & paulò post dixit exponendo illud Iob. 40: *Stringit caudam suam quasi cedrum*, in cauda intelligit Antichristum, quoniā est extrema pars draconis, id est, corporis diaboli. Quæ expositio ingeniosa mihi videtur, & elegans. Quod si quis putat maiorem multitudinem, quàm quæ tertia parte significatur, ab Antichristo esse peruertendam, animaduertat nō de vniuersis Christianis nunc verba fieri, sed de iis, qui tanta inter ceteros præstant sanctitate, vt stellæ dici mereantur, ex quibus tertiam partem vinci posse, satis mirabile est.

Et draco

15 *Et draco stetit ante mulierem* † Non solũ perdere cupit iam genitos, & educatos, sed diligentissimè tunc dabit operã vt deuoret nascẽtes. Vers. 4.

Et peperit filium masculum. Fortes enim viros esse oportet, & verè masculos, quos tunc pariet Ecclesia, vt tantæ inimicorum potestati, & persecutionum magnitudini resistere valeant. [Andreas: *Masculus autem filius, Ecclesiæ populus voluptatibus indomitus, &c.*] Sed filium dicit potiùs quàm filios, seruata partus muliebris proprietate, quo plerumque vnus effundi solet. Deinde etiam aut paucitatem indicare voluit eorum, qui tunc nascẽtur, si comparetur cum multitudine pereuntium: aut certè filium dixit, quoniam idem est de vno, & de multis iudicium, & vt vnum draco deuorare cupit, ita etiam omnes, qui ex Ecclesia nascentur, appetet vt deuoret. Simile est illud Matth. 22: *Intrauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali.* In vno multi significantur, sed satis fuit vnum dicere, quoniam idem de ceteris intelligendum est. Vers. 5. Locus Matth. 22.

19 *Qui recturus erat gentes in virga ferrea.* † Videntur hæc non nisi ad Christum referri posse, sicut & quod statim sequitur, atq; ideò Arethas, & nonnulli alij ad eum tantùm referunt. At multi etiam referunt ad electa eius membra, vt Ansbertus, & Haymo, & Ambrosius. Sed auctores citare non est necesse, cũ Christus ipse planè hoc doceat cap. 2. dicens: *Et qui vicerit, & custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur* Quę quoniam suo loco copiosè explicauimus, nu. 43. & sequent. hoc tantùm dicimus, per hæc indicari quosnam intelligere debeamus in filio masculo, quem mulier peperit, nempè electos, qui simul cum Christo iudicabunt nationes, & damnabunt, puniéntque Christi aduersarios. Vers. 5.

Et raptus est filius eius ad Deum, & ad thronum eius. Maximam eo tempore futuram diaboli, & membrorum eius persecutionem in eos, qui tunc conuertentur, & baptizabuntur, satis ostensum est illis verbis: *Et draco stetit ante mulierem, quæ erat paritura, vt cũ peperisset, filium eius deuoraret.* † Quoniã igitur qui tunc nascentur, cùm blanditiis, & promissis, tum etiam omni tormentorum genere tentabuntur, ac denique paulatim occidentur, aut laboribus, & calamitatibus defatigati morientur, rectè ait: *Et raptus est filius eius ad Deum*, per mortem scilicet, vt meliùs ceteris exposuit Ambrosius: ij enim videntur esse, de quibus cap. 7. dictum est: *Quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.* [Andreas: *Rapiuntur quidam, & hic in tentationibus sancti, &c.*] Quod addit: *Et ad thronum eius*, putabit quis soli Christo conuenire, qui sedet ad dexteram patris, sed de omnibus electis rectè dici fatebimur, si recordemur quod cap. 3. scriptum est: *Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut & ego vici, & sedi cum patre meo in throno eius.* Rapti ergò dicuntur ad thronum Dei, quia è tormentis, & tentationibus, quasi è draconis faucibus, erepti in cœlum sublati sunt, vt sint heredes Dei, coheredes autem Christi, id est, eius- Vers. 5.
(line 20 marker above at "deuoraret")

dem gloriæ participes.

† Sed hoc in præsenti iure quæritur, cur hæc Ioãnes verbis expo- 21
suerit adeò ambiguis, vt non iis, de quibus dicuntur, conuenire videantur, sed Christo: quod tantum negotij attulit expositoribus, vt alij de Christo ipso dici putarent, alij & quidem multi, ita interpretarentur, vt dicerent Ecclesiam parere Christum cum parit electos, hęc primùm de Christo dicta existimantes. Mihi sanè longè alia sententia est, ita enim hæc dicta puto, vt nullo modo ad Christum referri queant. Primum quidem, quoniam cum de partu extremi temporis sermo sit, vt supra demonstrauimus, nihil necesse erat subitò ad Christi natiuitatem transire. Deinde, quoniam Ecclesiam parere Christum in electis, multum Allegoricum est, nunc autẽ Historiam quærimus. Tertiò, quoniam si verborum proprietatem spectamus, non potest de Christo dici: *Vt cum peperisset filium eius deuoraret*, neque enim Christum deuorare poterat, quem vincere, aut subiicere sibi non poterat, quamuis occidi fecerat. Etenim sanctos, de quibus nunc loquitur, occidi fecit, sed non deuorauit, rapti siquidem dicuntur ad Deum, non deuorati: quod enim deuoratur, intra corpus mittitur deuorantis. Ne illud quidem in Christum quadrat: *Et raptus*
est filius eius ad Deum. † De Henoch quidem, & de Elia rectè hoc di- 22
ceretur, qui quasi vi quadam externa, & nihil agentes aliena virtute sublati sunt, Christus autem propria virtute ipse ascendit, aut quatenùs homo assumptus à Deo est, non raptus. Deinde filius mulieris raptus dicitur, quasi liberatus, & ereptus ex insidiis, & cruciatibus draconis, ita enim rapi dicuntur qui ab imminẽti periculo liberantur, vt Sapien. 4: *Raptus est ne malitia mutaret intellectum eius.* 2. Timo. 3. *Quales persecutiones sustinui & ex omnibus eripuit me Dominus.* At Christus cum assumptus est ad Deum, & ad thronum eius, non est raptus ex insidiis draconis, quoniam nihil iam pati poterat à dracone, sed vitam habebat immortalem, cui draco nocere nullo modo poterat. Attamen hoc etiam dico, prudentissimè Ioannem vsum fuisse verbis, quæ possint omnia ferè ad Christum accommodari, in consolationem sanctorum, qui tunc patientur, vt videant Diabolum eadem fere conatum fuisse in Christum, atque ita eundem illos exitum manere passionum: vt sicut socij fuerunt dolorum, & persecutionum, ita sint, & gloriæ. Nam & Christum recens natum perdere diabolus voluit per Herodem membrum suum, & post mortem assumptus est
Vers. 6. in cœlum, & sedet à dextris Dei.

Et mulier fugit in solitudinem. † Qui priora de beata virgine, & Chri- 32
sto exponebant, hic hęrere, & expositionem mutare coguntur, quoniam de Sancta Dei genitrice hæc nulla ratione exponi posse vidẽtur. Quæ Andreas, & Arethas, mea sententia, multò meliùs reliquis explanarunt in hunc mundum. *Mulieris fuga ad desertum significat electorum fugam, qua in Antichristi aduentu facto per operationem Satanæ, fugient præcipui omnium, qui in Ecclesia fuerint, à ciuilibus turbationibus, mun-*

danisque

diuisque voluptatibus fugientes annos tres, & dimidium, &c. Magnitudo igitur persecutionum Antichristi prænunciatur, quarum timore magna pars fidelium ad deserta cõfugiet, donec finiatur regnum, & victo Antichristo, vt apertiùs postea explicauit Andreas Cæsariensis. Verum hæc per anticipationem dicta sunt: non enim tunc fugit mulier in desertum, sed postquam draco proiectus est in terram victus à Michaele, sicut paulò post ait: *Et postquam vidit draco quod proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ peperit masculum, & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum*, &c. Nec tamen omnes simul, atque in eundem locum fugere putandum est: sed cùm in hac regione Antichristus, aut eius ministri persequentur Ecclesiam, fugiet illa in loca tutiora, atque ita in aliis regionibus.

24 *Vbi habebat locum paratum à Deo.* † Tutũ videlicet, vbi ab Antichristi ministris aut non quæreretur, aut non inueniretur. Vers. 6.

Vt ibi pascant eam. Ita legendum est, non, *Pascat*: vt ex Græco, atque ex Andrea aliisque expositoribus intelligitur. Loquitur autem de episcopis sanctis, & prædicatoribus veritatis, qui cũ illis, qui fugient, versabuntur in solitudine, & eos verbo Dei pascent, & munient aduersus insidias Diaboli, & ad omnia toleranda exhortabuntur. Vers. 6.

Diebus mille ducentis sexaginta. Totidem dies dati sunt prædicationi Henoch, & Eliæ, vt vidimus cap. 11: quare omnino ab illis etiam ex parte pascenda videtur, qui tamen alios habebunt adiutores, vt & Ecclesiis consulant, & Iudæorum conuersioni nõ desint. Sed cùm hi dies tres annos, & dimidium integros non conficiant, quibus regnaturus est Antichristus: hoc mihi videtur significari, aut iustos non ipso primo die regni Antichristi fugituros esse in solitudinem, sed paulò post apertiùs iam eius iniquitatem, & potentiam cognoscentes: aut certè cùm capientur Henoch, & Elias, latebras relicturos, & exemplo illorum confirmatos in mortem, & in pericula Vers. 6.
25 ruituros. † Verùm huic expositioni aduersari videtur quod de eadem re postea scribit Apostolus in hoc ipso capite: *Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum in locum suum, vbi alitur per tempus, & tempora, & dimidium temporis.* Illudque simul refelli videtur, quod diximus capit. 11. num. 15. dies numerari, quoniam non erant integri anni, neque menses: Videmus enim iam idem temporis spatium per annos, & menses computari. Respondeo vtrumque verum esse, quoniam fortiores, & caritate feruentiores solitudinem relinquent, cùm Henoch, & Elias occidentur, timidiores adhuc manebunt in solitudine, donec compleantur tres anni cum dimidio, idest, donec audiant mortuum esse Antichristũ: quod probabilissimum esse nemo non videt. Cùm igitur Ecclesia ex his, & illis constet, meritò vtrumque dictum est.

Et factum est prælium magnum in cælo: Michael & angeli eius, &c. [Et quæ in hoc capite præcesserunt, & quæ hinc vsque ad finem illius Vers. 7.
Li-

sequuntur, per anticipationē dicta intelligenda sunt: non enim fient nisi regnante Antichristo, & dracone per eum efficiente. Sed quia prius loqui oportebat de dracone, qui excitabit Antichristum, & in regno collocabit, vt videbimus cap. 13. voluit Apostolus summatim perstringere quidquid draco aduersus Ecclesiam facturus erat, explicaturus capite sequenti, & aliis sigillatim quomodo per Antichristum faciet.] In Græcis codicibus non legitur, Magnum, neque apud Aretham, aut Tyconium Hom. 9. aut Primasium, neque apud Gregorium Hom. 34. in Euang. neque apud Victorinum, neque legendum videtur. † Hoc prælium vulgus initio mundi factum putat, 26
cùm Diabolus, & angeli eius è cœlo eiecti sunt, sed sine dubio pertinet ad extrema tempora, quibus Diabolo & angelis eius superbiæ, atque malitiæ sectatoribus sæuientibus per Antichristum, & eius ministros in sanctos, Michael cum angelis suis pugnabit aduersus Diabolum, eosdem sanctos orationibus suis, & exhortationibus, & omni opera sua adiuuans, vt fortiter resistant tentationibus, & insidiis Diaboli. Et quemadmodum angeli draconis dicuntur qui ei parent, eúmque adiuuant ad nocendum hominibus: ita angeli Michaelis sunt ij, qui ad nos mittuntur ex inferioribus ordinibus, quibus præest Michael princeps Ecclesiæ, & quorum opera vtitur ad adiuuandum, & ad confirmandum electos. Quod diximus ad finem sæculi hoc prœliū pertinere, docet Gregorius Hom. 34. in Euang. dicens: *Vnde & ille antiquus hostis, qui Deo esse per superbiam similis concupiuit, dum in fine mundi in sua virtute relinquetur extremo supplicio perimendus, cum Michaele archangelo prœliaturus esse perhibetur: sicut per Iohannem dicitur: Factum est prœlium cum Michaele archangelo, &c.* † Et Arethas apertiùs: *Quum itaque Michael dux exercitus* 27
non tulerit Diaboli superbiam, & bellica virtute illum à sua in cœlo conuersatione iam olim abiecerit, rursum in aduentu Antichristi vnà cum Iudæis, & angelis sibi ministrantibus per tentationes aduersus fideles, & sanctos, perfectiùs excidet Diabolus, nempe ignominiosius redditus ab illius seruis, qui ipsum deiecerat, &c.

Hoc ipsum est quod prophetauit Danie. capi. 12. de eisdem temporibus loquens: *In tempore autem illo consurget Michael princeps magnus, qui stat pro filiis populi tui: & veniet tempus, quale non fuit ab eo, ex quo gentes esse cœperunt, vsque ad tempus illud. Et in tempore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro.* Cur hoc prœlium *factum* dicatur *in cœlo*, difficilimum videtur explicatu: sed arbitror ex superioribus intelligi posse. Si enim mulier in cœlo videtur, & sancti viri in cœlo sunt propter insignem vitæ altitudinem, Diabolus aduersus eos pugnans, & ex illa altitudine deiicere nitens necessario prœlium facit in cœlo, [quod melius intelligetur infra. num. 30.]

Et non valuerunt. † Traxit quidem cauda tertiam partem stellarum, sed sublimiores, & perfectiores, id est, electos, nullo modo 28

deiicere draco potuit.

Neque locus inuentus est eorum. Hoc dicit quoniam victi sunt, & proiecti in terram, sicut ait continuò: *Et proiectus est draco ille magnus*, &c. non manserunt in cœlo, non potuerunt vincere electos, sed à Michaele, & angelis eius per eosdem electos pro- *Vers. 8.*
5 iecti sunt, & pugnare aduersus illos desierunt. Dicitur autem in Scriptura non inueniri locum alicuius, quando ipse in loco illo non inuenitur, vt Psal. 36: *Vidi impium super exaltatum, & eleuatum sicut cedros libani, & transiui, & ecce non erat, & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Dan. 2: *Quæ rapta sunt vento, nullúsque locus inuentus est eis.* *Locum alicuius inueniri.*

Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus. Expressit vt potuit, interpres vim Græci articuli, ὁ δράκων ὁ μέγας, & cum posteà similiter dicatur, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, perinde intelligere debemus, ac si vertisset, Serpens ille antiquus. Draco dicitur propter ferocitatem, & crudelitatem, serpens verò propterea quod in silentio mordet, idest, tacitè, & quasi absque sensu eorum, quibus nocet, venenum infundit. *Vers. 9.*

29 † Sed cum dicit: *Serpens ille antiquus,* ad primam patrum nostrorum tentationem allusit, ac si diceret, serpens ille, qui primos parentes perdidit, & ab initio sæculi filios eorum lædere, & perdere non desinit.

Qui vocatur Diabolus, & Satanas. Diabolus Græcis, Satanas Hebræis. Diabolus id est, calumniator, ab eo, quod est διαβάλλειν, Satanas id est aduersarius, & odio habēs, à verbo שטן *Satan*, Hieronymus in illud Eph. 4: *Nolite locum dare Diabolo*: *Diabolus Græcum verbum est, quod Latine dicitur criminator, lingua verò Hebræa Satan appellatur, idest, aduersarius, siue contrarius, &c.* Vult autem ex nominibus intelligi eius malitiam, & odium aduersum humanum genus antiquum, & damna quibus illud semper affecit, ac si diceret: Cum talis sit, & tam callidus, & potens ad nocendum, tantúmque nocere appetat, proiicietur, & electis Dei nocere non valebit. *Vers. 9.* *Diabolus, & Satanas*

Qui seducit vniuersum orbem. Qui semper quærit omnes seducere, & ex omni conditione aliquos seducit, cuius ingenium, & officium est seducere homines. Eodem modo dixit Apostolus. 1. Thess. 3: *Ne quo modo tentet vos is, qui tentat.* *Vers. 9.*

Et proiectus est in terram. Coniunctio Et, non est in Græco, neque apud Primasium, nec ea opus est, repetit enim quod priùs dixerat: *Et proiectus est draco ille magnus*, sed quia non dixerat quò proiectus esset, nunc ait: *Proiectus est in terram*, ac si diceret: *Proie-* *Vers. 9.*
30 *ctus est*, inquam, *in terram*. † Quid sit proiici in terram, possumus ex eo intelligere, quod paulò ante dicebatur in cœlo pugnare, videlicet cùm iustos, & electos conabatur deiicere in terram. In terram ergo mittitur, quia victus à sanctis, & fugatus ad homines terrenos descendit, vt in eos rabiem, & furorem conferat

 suum.

ſuum. Ideóque paulò poſt ait: *Væ terræ, & mari, quia deſcendit Diabolus ad vos habens iram magnam*, &c. Tyconius Homil. 9: *In terram*, id eſt, homines, qui terrena ſapiunt, & totã ſpem ſuam in terra conſtituunt. Ita etiam Primaſius, & Beda, & Arethas eodem modo poſtea interpretatur illa verba: *Væ terræ*, &c. ſimile eſt quod Dominus ait Matth. 12: *Cum autem ſpiritus immundus exierit ab homine, ambulat per loca inaquoſa, & arida quærens requiem, & non inuenit*, &c.

Verſ. 10. *Et audiui vocem magnam in cœlo.* Sanctorum hominum, qui in cœlo erant.

Verſ. 10. *Nunc facta eſt ſalus, & virtus.* Eadem ferè verba dixerunt cœlites cap. 11. Sed tunc meritò, cùm omnia Chriſto ſubiiciebantur, & nihil manebat ei non ſubiectum. At nunc quorſum dicant, cum & ſanctis, qui in cœlo eſſe dicuntur, ſuperſint adhuc certamina, & Diabolus magnam iram habens, & multos peruerſurus proiectus ſit in terram? † Hoc ita videtur explicandum. Pugna illa draconis cum Mi- 31
chaele in cœlo, fuit multiplex tẽtatio Diaboli per Antichriſtum nitentis ſanctos, & electos ad partes ſuas adducere, quæ & maxima, & diuturna fuit. Hac finita, & ſanctis ſemper à Chriſto ſtantibus Diabolus, & Antichriſtus deſperabunt poſſe illos ſibi conciliare, & iam aut eos relinquent, aut certè perſequentur vt inimicos, non vt ad ſe adducant, ſed vt quaſi inimicis noceant, qua perſecutione ſancti magis in bono confirmabuntur, & ardentius Chriſtum amabunt. Propter hanc igitur victoriam ſanctorum cœlites clamant.

Nunc facta eſt ſalus, & virtus, &c. Id eſt, Nunc apparet ſalus, quam Deus in hominibus efficit ſaluos eos faciens, *& virtus*, (ἡ δύναμις) ſcilicet, quam hominibus præbet ad pugnãdum, & quam ipſe habet ad protegendum, & ad liberandum ſuos: *& regnum*, quoniam omnes Diaboli artes non valuerunt efficere ne ipſe regnaret in iis, quos elegerat: victus enim eſt, & proiectus in terram Diabolus: *Et poteſtas Chriſti eius*, id eſt, nunc apparet quam potens ſit Chriſtus, & gratia eius quantum efficiat.

Verſ. 10. *Accuſator fratrum noſtrorum.* † Verum eſſe hoc non dubitamus, nam 32
& inde nomen habet, ſiquidem Diabolus criminatorem ſignificat. At quid ad rem præſentem attinet nomen accuſatoris, & quod ſtatim ait: *Qui accuſabat illos ante conſpectum Dei noſtri?* Senſus eſt. Quia victus, & proiectus eſt ille, qui fratres noſtros ſæpe vincebat, & ad peccata adducebat, de quibus eos poſteà ſemper apud Deum accuſabat. Ex hoc diſcimus Diabolum, cum nos ad peccatum allexit, non ſolùm in morte accuſare nos, ſed etiam ad Diuinam iuſtitiam omni tempore clamare, vt nos æternis pœnis puniat, quemadmodũ & ipſe punitus eſt. Sed ſi nos eius accuſationem præueniamus accuſantes noſmetipſos ex animo, nihil eſt quod eum accuſatorem timeamus. Haymo: *Sed ab hac accuſatione ille liber apparet, qui in ſe accuſare ſtudet quod ab aduerſario ſuo accuſari poſſe cognoſcit.* Ceterùm hæc verba:

ba: *Accusator fratrum nostrorum*, Arethas, & Ansbertus, & Haymo, & alij non solum hominum esse volunt, sed etiam angelorum, qui nos, tametsi alterius naturæ simus, fratres vocare non dedignantur, quoniam Christus fratres vocauit, & eiusdem gloriæ cum ipsis participes futuri sumus. [Quod improbabile non est, tametsi non satis propriè angeli fratres nostri vocantur.] *Die autem ac nocte*, dixit pro semper, vt notauimus caput 7. num. 23.

33 *Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni.* † Sed ipsi considerantes Agnum pro se sanguinem fudisse, ac propterea meritò omnia pro eo esse perferenda, considerantes etiam se testimonium reddere debere de Christo, & tunc maximè, cùm à multis ex suis deserebatur, viriliter pugnarũt, & diabolum vicerunt. Alter sensus est simul cum priore amplectendus: Vicerunt eum vtendo sanguine Agni, & vires ex eo capiendo, & reddendo testimonium de illo, etiam si hostes veritatis prohiberent. Vers. 11.

Et non dilexerunt animas suas vsque ad mortem. Non dilexerunt vitam suam adeò, vt mortem oppetere pro gloria Dei, & pro testimonio veritatis recusarent. Vel etiam: Non ita dilexerunt seipsos, vt se occidere voluerint: nam si metu persecutionum vt seipsos seruarent, Antichristo cessissent, in mortem æternam semetipsos coniecissent, sicut ait Dominus Ioan. 12: *Qui amat animam suam perdet eam.* Vers. 11.

Væ terræ, & mari. Luget viuentes in terra, & in mari, hoc est, in insulis, atque etiam in mari versantes, terrestres videlicet homines, vt iam diximus num. 28. & 30. Vers. 12.

Habens iram magnam. Dolens quod victus sit à sanctis, & cupiens in alijs dolorem suum vlcisci. Vers. 12.

Sciens quod modicum tempus habet. Nam ex signis intelligit instare diem iudicij, & breuitatem temporis damni magnitudine compensare nititur. Vers. 12.

34 *Et postquam vidit draco, &c.* † Hæc iã exposuimus in illud: *Et mulier fugit in solitudinem*, num. 23. Vers. 13.

Persecutus est mulierem, quæ peperit masculum. Quoniã eos, qui Christo tunc nascentur per lauacrum regenerationis, deuorare non potuit, conuersus est ad eos persequendos, qui in Ecclesia erant antequam illi nascerentur, & tunc filij Ecclesię fugerunt ad solitudinem, vt suprà dictum est.

Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ. Aquilæ volatus velox est, & validus, Thren. 4: *Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis*: atque in altum tollitur, in Habdia: *Si exaltatus fueris vt aquila, & si inter sydera posueris nidum tuum, inde detraham te*: atque ita facilè vitat persequentium insidias. Ex quo dictum est Prouerb. 23. *Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere quia facient sibi pennas quasi aquilæ, & volabunt in cælum.* Quoniam igitur Ecclesia celeriter fugit inimicos suos, quasi pennis aquilæ vtens, & aquilæ magnæ, quæ fortior est, & velocior: alæ aquilæ magnæ datæ illi dicuntur. Nec dicuntur nunc ei Vers. 13.

datæ alæ columbæ, de quibus scriptum est Psal. 54: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam?* Quoniam columbæ timidæ sunt, mulier autem non in timore fugit, quasi pati pro Christo nolit, quo nihil sibi gratiùs, aut vtiliùs esse sentit, sed quomodo Apostoli, & martyres fugiebant, videlicet gratificari Deo cupiens, ne penitus nomen Christianum extinguatur, & Christus desinat in terra adorari. † Scit enim Deum velle vt vsque ad finem sæculi fideles 35
maneant, & quę diaboli malitia perdidit, restituant. Pennas ergò habet aquilæ, quia non timore, sed amore Dei volat, & semper Deum intuetur, & conuersatione in altum tollitur, neque persecutione deiicitur. Vt rectè hæc faciat duabus alis opus habet, quoniam aquila, etsi fortis sit, non posset ala vna corpus graue leuare: ita electi, quia corpus habent peccato subditum, & terrestre, leuari non possent, & euadere persecutiones illas, nisi duas alas aquilæ haberent, quarum vna est desiderium gloriæ Dei, altera studium vitæ immaculatæ, conuersationísque cœlestis.

Sed magna hic oritur dubitatio, quoniam quę modò diximus, videntur ea tollere quæ hactenus dicta sunt. Siquidem draco victus à sanctis, & electis proiectus est in terram, id est, ad terrestres homines oppugnandos descendit, & post hæc ait Apostolus: *Et postquam vidit draco quod proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ peperit masculum: & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum.* Si iam desiit pugnare cum illis, quos in cœlo esse dixit, & versatur in terra inter eos, qui electi non sunt, & Antichristo cessuri sunt, sicut Dominus prophetauit Matthæi vicesimo quarto, *Ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi*: quomodò mulier fugit in solitudinem, aut quomodò non columbæ pennas habet, sed aquilæ? † Respondeo aliud esse pugnare, quod spe victoriæ fit, aliud 36
persequi sine pugna desperata victoria. Diabolus pugnabit cum electis vt eos sibi per Antichristum subiiciat, deinde victus descendet ad pugnandum cum Christianis terrestrem vitam, & à Dei lege abhorrentem de gentibus, vt Christum abnegent, & ad Antichristum deficiant, & præualebit. De hoc dictum est: *Factum est prælium in cœlo.* At mox eosdem sanctos hostiliter persequetur, & quantùm poterit lædet, nō spe victoriæ, sed odio, & desperatione, & propterea non dixit: Pugnauit cum muliere, sed: *Persecutus est mulierem.* In muliere autem illi ipsi intelliguntur, qui priùs in cœlo esse dicebantur, de ea enim dictum est: *Et signum magnum apparuit in cœlo: mulier amicta Sole, & Luna sub pedibus eius.* Sed quoniam ij, quorum conuersatio est in cœlis, corpore in terra sunt, & simul cum terrestribus viuunt, misti enim nunc sunt ciues Ierusalem, & ciues Babylonis, non
Vers. 14. est mirum diabolum in terra eos persequi.

Vers. 14. *In locum suum.* Quem Deus ei parauit vt in eo liberaretur.

Tēpus pro anno. *Vbi alitur per tempus, & tempora.* † Alitur verbo Dei, vt diximus nu. 37
24. In eo autem, quod ait: *per tempus, &c.* more Hebræorum loquitur, qui

tur, qui Tempus pro anno accipiunt, vt Dan.4: *Et septem tempora mutentur super eam.* Et posteà: *Septem quoque tempora mutabuntur super te.* Et cap.7: *Et tradetur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis.* Et cap.12: *Vsquequo finis horum mirabilium? Et audiui virum, &c. quia in tempus, & tempora, & dimidium temporis.* Ita adnotant Hieronymus, & Theodoretus in duos postremos locos Dan. & Augustinus 20. de Ciuitate capit.23. [Ita etiam locutus videtur Homerus, qui multas Hebræorum locutiones imitatus est. Is libr.2. Iliados Vlyssem nouem iam annis obsidionis Ilij actis persuadere Græcis volentem vt ad decimum vsque manerent, quo Calchas vrbem capiendam esse prædixerat, ita loquentem facit.

> Τλῆτε φίλοι, καὶ μείνατ' ἐπὶ χρόνον, ὄφρα δαῶμεν
> Εἰ ἐτεὸν Κάλχας μαντεύεται, ἦε καὶ οὐκί.

Hoc est:

> *Tollerate amici, & manete in tempus, vt sciamus*
> *Virum verum vaticinetur Calchas, an non.*

Vbi tempus annus est, qui restabat vatis prædictioni.] At si tempus pro anno accipitur, cur tempora pro duobus, & non pro pluribus annis hic accipi dicemus? Augustinus eodem in loco ita soluit quæstionem, Tempora duali numero posita esse: *Videntur enim* (inquit) *Tempora indefinite hic dicta lingua Latina, sed per dualem numerum dicta sunt, quem Latini non habent. Sicut autem Græci, ita hunc dicuntur habere, & Hebræi.* Sic ergò dicta sunt Tempora, tamquam dicerentur duo tempora. Et Hieronymus in verba citata ex cap.7. Dan. ait: *Tempus annum significat: Tempora iuxta Hebraici sermonis proprietatem, qui & ipsi*
38 *dualem numerum habent, duos annos prefigurant.* † Hæc solutio nihil videtur habere, quod requiramus, si defendi queat. At pugnant in eam codices Hebræi, & Græci, in quibus tempora semper plurali numero dicuntur, in Chaldæo, cap.7. & in Hebræo, cap.12. & vtroque in loco in Græca trãslatione, & hic apud Ioannem. Immò vero Græci rarò Duali vtuntur, nisi in versu. Chaldæi eum nõ habent, nisi fortè mutuatum ab Hebræis: sed neque Hebræi eo vti solent, nisi in nominibus rerum, quas natura, aut ars binas fecit, vt aurium, oculorum, alarum. De re quidem nulla est dubitatio, quoniam ipse Apostolus apertè explicat capit.13. cum ait: *Et data est ei potestas facere menses quadraginta duos:* & cap.11. iam legimus: *Et ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus:* sed cur in Temporibus duo anni, & non plures significentur, longè difficiliùs est. Hieronymi me verba cogunt, vt putem eo tempore, quia nulla puncta erant, cap.7. pro עידנין *aidanin* lectũ esse. עידנין *aidanain.* [Duali numero, quod duo tempora significat,] & similiter cap.12. pro מועדים, *moadim*, vt nunc legimus, legisse eos מעדים, *moadaim*, [quod dualis numeri est, & similiter significat Hebræis duo tẽpora. Atq; hoc non nouum esse] apud Hebræos, indicat illud Gen.49: *Issachar asinus fortis accubans inter terminos*, vbi, vt duo termini intelligerentur, Dualis nume-

rus est in libris puncta habentibus חֲמֵשׁ פְּעָמִים, *ha mes pehaim*. In
Græco autem [in his locis Danielis, & Ioannis] aut dualem posi-
tum esse dicendum est, aut certè Pluralem pro Duali vsurpari, vt sę-
pe fit, sicut in loco citato Gen. 49. & in Psal. 67: *Si dormiatis inter me-
dios cleros.* LXX. verterunt, ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων, cum sit in vtroque
Dualis apud Hebræos: atque idem faciunt cum de oculis, aut auri-
bus, aut similibus sermo est. † Sed si Pluralis legatur, vt nunc habent 39
Chaldaica, & Hebraica, & Græca exemplaria, mihi ita responden-
dum videtur, Pluralem, quia inter coartatos numeros ponitur, per
eosdem coartari, vt, quàm minimum potest, significet. Nam qui an-
num vnum dicit, & posteà dimidium anni, numerum valde defini-
tum, & certum significare vult, quare Pluralem, quem interponit,
coartare volet quàm maximè potest, vt duos tantùm significet, alio-
qui nihil definitum indicaret.

Vers. 14. *A facie serpentis.* Hyperbaton est: nam hæc verba non pertinent
ad proximè præcedentia, sed ad priora, ac si dictum esset: Vt vola-
ret in desertum à facie serpentis, id est, fugiens serpentem, in locum
suum, vbi alitur per tempus, & tēpora, & dimidium temporis: simile
est illud capit. 8. (vt suo loco adnotauimus:) *Et data sunt illi incensa
multa, vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum*, pro:
Et data sunt illi incensa multa de orationibus sanctorum omnium,
vt daret super altare aureum.

Vers. 15. *Et misit serpens ex ore suo post mulierem aquam, tamquam flumen.* † In
aqua consentiunt expositores persecutionem significari. Itaq; cum 40
sancti fugerent in solitudines, diabolus misit exercitum persequen-
tem eos, vt ad se reuocaret, & torqueri, atque occidi (vt etiam An-
dreas interpretatur) iuberet. Ex ore misit, quia præcepit eis per in-
ternam scilicet inspirationem, & eos commouit. Aquam eos vocat
propter violentiam, volebat enim ab eis sanctos violenter auferri, &
reuocari. Hoc magis explicat cum dicit: *Tamquam flumen.* quod scili-
cet violentum est, & quæcumque inuenit secum rapit: præterea cum
ait: *vt faceret eam trahi a flumine.* Quod ita intelligendum est, ac si aquę
vim magnam emittat draco instar fluminis, quam iterum ad se tra-
here possit, vt cum aquæ maris fluunt, & refluunt: mittebat enim do-
mesticos suos Antichristus, & per eum diabolus, vt fugientes ad se
retraherent. Tyconius homil. 10: *Misit post mulierem aquam, id est: vio-
lentiam persecutorum.* Et posteà: *Aqua emissa de ore draconis exercitum
persequentium eam significat, &c.* Idem aiūt Andreas, Primasius, & Ans-
bertus, & Haymo, & citant, illud Psalm. 123: *Cùm exurgerent homines
in nos, fortè viuos deglutissent nos. Cùm irasceretur furor eorum in nos, for-
Flumen sitan aqua absorbuisset nos.* † In flumine violentiam, atque impetum 41
indicari notum est, vt Psal 45: *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.*
Et 77: *Et eduxit aquam de petra, & deduxit tamquam flumina aquas.* Mat-
thęi 7: *Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irrue-
runt in domum illam.*

Et audiuit

Et adiuuit terra mulierem. Quomodò adiuuerit ostendit verbis se- *Vers. 16.*
quentibus.

Et aperuit terra os suum, & absorbuit flumen. Significat nuntios, & sa- *Vers. 16.*
tellites Antichristi ad sanctos reducẽdos missos, in medio itinere à terra esse absorbendos ad consolationem sanctorum, & terrorem impiorum. Tyconius Hom. 10. *Absorpta aqua, de persecutoribus facta vindicta*, &c. Sunt qui putent persecutores absorptos dici, quoniam mortui, & sepulti sunt, at non propriè id, quoniam quod absorbetur, motu quodam, & vi absorbentis rapitur & trahitur, vnde & deuorari dicitur. Deut. 11: *Et Dathan, atque Abiron filiis Eliab, quos aperto ore suo terra absorbuit cum domibus, & tabernaculis.* Et de eisdem scriptum est Num. 16: *Dirupta est terra sub pedibus eorum, & aperiens os suum deuorauit illos cum tabernaculis suis.* Iisdem vocabulis nunc Iohannes vtitur. Quid igitur mirum si quod tunc accidit detrahentibus Mosi, & Aharoni, tempore Antichristi accidat semel exercitui magno persequenti sanctos?

42 *Et abiit facere prælium cum reliquis de semine eius.* † Si mulier, idest, *Vers. 17.*
Ecclesia, fugit in desertum, qui sunt reliqui de semine eius, quibus cum prælium facit Draco? Sancti, qui in locis Antichristo finitimis versabantur, fugerunt in desertum, illi capti non sunt: propterea iratus draco quòd efficere non potuisset quod volebat, decreuit persequi eos, qui in remotioribus regionibus degebant, Antichristumque excitauit, vt ad eos mitteret persecutores. Quod benè indicatum est in eo, quo ait. *Et abiit facere prælium cum reliquis*, &c.

Et habent testimonium Iesu Christi. Hoc satis exposuimus cap. 6. nu- *Vers. 17.*
mero 30. & 39.

Et stetit supra arenam maris. Locus est valde difficilis, nã quod om- *Vers. 17.*
nes fere expositores tradunt, *arenam maris*, dici multitudinem impiorum, Mysticum videtur, præcipuè cùm continuò sequatur in ca.
43 13. *Et vidi de mari bestiam ascendentem.* † Deinde cum draco abierit ad faciendum prælium cum sanctis quorsum dicatur: Et stetit supra multitudinem impiorum, cùm nihil aliud addatur? Difficultas hæc oritur ex deprauata lectione, neque enim legẽdum est, *Stetit*, sed *Steti*, vt manifestum est ex Græco ἐστάθην. Ita legitur apud Andream, & apud Aretham, & Erasmus ita vertit, & similiter in codice Complutensi legitur, *Steti*, & Rupertus ita legit, & interpretatur. Non ergo dicit draconem stetisse super arenam maris, sed se in spiritu ductum illò fuisse, vt sæpe contingit prophetis vt Ezechieli ca. 8. & Dan. c. 8. & ipse Iohannes ait c. 17. *Et abstulit me in spiritu in desertum. & vidi mulierem*, &c. Quorsum autem ductus fuerit, ex verbis continuò sequentibus in cap. 13. fit manifestum, ita enim ait: *Et vidi de mari bestiam ascendentem.* Vt ergo videret bestiam ductus est in spiritu ad littus. Quare caput 13. hinc incipiendum erat, vt incipit apud Andream, & Aretham, & apud Rupertum, & Ricardum.

Argumentum Cap. XIII.

Bestiam ex mari ascendentem videt ferocissimam, cui draco totam virtutem suam dedit, & quæ propter mira, quæ facit, ab innumera hominum multitudine adoratur, & eius causa adoratur draco. Hæc imperium in omnes nationes habet, & blasphemias loquitur, & aduersus sanctos pugnat. Deinde videt aliam bestiam quæ simulata mansuetudine homines ad prioris bestiæ adorationem adducit, & prodigia magna facit. & omnibus characterem bestiæ illius in dextera, aut in fronte imprimit, edicitque vt nemini aut vendere, aut emere liceat, qui charactere illo nõ fuerit insignitus. Postremò literas nominis bestiæ, idest, Antichristi, indicat, quæ efficiunt. Dc. lx. vi.

CAPVT XIII.

ET vidi de mari bestiam ascendentem, habentem ca- 1
pita septem, & cornua decem, & super cornua eius
decem diademata, & super capita eius nomina blas-
phemiæ. Et bestia quam vidi, similis erat pardo, & 2
pedes eius sicut vrsi, & os eius sicut os leonis. Et dedit illi draco vir-
tutem suam & potestatem magnam. Et vidi vnum de capitibus 3
suis quasi occisum in mortem: & plaga mortis eius curata est. Et
admirata est vniuersa terra post bestiam. Et adorauerunt draco- 4
nem qui dedit potestatem bestiæ: & adorauerunt bestiam, dicentes,
Quis similis bestiæ: & quis poterit pugnare cum ea? Et datum est ei 5
os loquẽs magna, & blasphemias: & data est ei potestas facere men-
ses quadraginta duos. Et aperuit os suũ in blasphemias ad Deum, 6
blasphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo
habitant. Et est datum illi bellum facere cum sanctis, & vincere 7
eos. Et data est illi potestas in omnem tribum, & populũ, & linguam,
& gentem, & adorauerunt eam omnes qui inhabitant terram, quo- 8
rum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab
origine mundi. Siquis habet aurem, audiat. Qui in captiuitatem 9
duxerit, in captiuitatem vadit: qui in gladio occiderit, oportet eum 10
gladio occidi. Hic est patientia, & fides sanctorum.
Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra: & habebat cornua 11
duo, similia Agni, & loquebatur sicut draco.
Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in conspectu eius: & 12
fecit terram, & habitantes in ea adorare bestiam primam, cuius
curata est plaga mortis. Et fecit signa magna, vt etiam ignem 13
faceret de cælo descendere in terram in conspectu hominum.

Et

14 *Et seducit habitantes in terra propter signa quæ data sunt illi*
facere in conspectu bestiæ, dicens habitantibus in terra, vt faciant
imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij, & vixit.
15 *Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ: & vt loqua-*
tur imago bestiæ, & faciat vt quicumque non adorauerint imagi-
16 *nem bestiæ, occidantur. Et faciet omnes pusillos, & magnos, & diui-*
tes, & pauperes, & liberos, & seruos habere characterem in dexte-
17 *ra manu sua, aut in frontibus suis, & nequis possit emere aut ven-*
dere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum
18 *nominis eius. Hic sapientia est.*
Qui habet intellectum, computet numerum bestiæ. Numerus e-
nim hominis est: & numerus eius sexcenti sexaginta sex.

1 E*T vidi de mari bestiam ascendẽtem.* Capite duodecimo summatim Vers. 1.
vniuersam Antichristi persecutionem per anticipationem, vti
iam dixi, perstrinxit, quam ex hoc cap. 13. sigillatim iam describere
incipit. Bestia, & si apud Latinos generale nomen est, nunc propriè Bestia-
pro fera, & noxia bellua accipitur, quomodo etiam Latini accipiunt
cum dicunt Pugnare cum bestiis, aut Mitti ad bestias, vt legimus e-
tiam. 1. Cor. 15: *Si secundùm hominẽ ad bestias pugnaui Ephesi.* Hinc Be- Bestia-
stiarios Latini vocant eos, qui damnati sunt vt pugnent cum bestiis, rij.
vt apud Ciceronem pro Sestio: *Praeclara ædilitas, vnus leo, ducenti be-*
stiarij. Quod etiam indicat nomen θηρίον, quo semper vtitur noster
Apostolus, & propriè ad ea accommodatur, quæ veneno, aut morsu
nocent. Propterea diximus cap. 11. num. 19. ex Aretha, bestiam dici
Antichristum propter crudelitatem, & inhumanitatem, & humani
sanguinis auiditatem. Et Hieronymus Dan. 7. quatuor bestias qua-
tuor regna interpretatur. & ait: *Et hoc notandum, quod regnorum feri-*
tas, atque crudelitas bestiarum nomine demõstretur. Bestia, quam vidit Io-
hannes Antichristus est, vt testatur Irenæus lib. 5. c. 28. de qua dixit
ca. 11: *Bestia, quæ ascendit de Abyssi, faciet aduersum eos bellum.* [Arethas
etiam ita interpretatur, & refert in eamdem sententiam sanctum
Methodium, & sanctum Hippolytum, in Oratione videlicet de
Consummatione mundi.]
Sed cur de mari ascendere dicatur, plerique expositorum hanc es-
se causam putant, quod de reprobis exeat, & de populo impiorum,
2 quos in mari significari credũt. † Nos antequam id explicemus, ser-
monis proprietatem obseruemus: nam cùm de mari exeuntẽ videret,
rectè, & accommodatè non exeuntem dixit, sed ascendentem, quod
littus superius mari sit, atque ideo semper in Scriptura qui in-
trant in mare descendere dicuntur, qui exeunt, ascendere, vt Psal.

106. *Qui descendunt in mare in nauibus facientes operationem in aquis multis*, Isa 42: *Qui descenditis in mare, & plenitudo eius*. Et Apoc. 11. *Bestia ascendit de abysso*, & Daniel. 7. cap. *vidit bestias ascendentes de mari*. Quod si quis aduersari illud putat, quod est in Psal. 105: *Et irritauerunt ascendentes in mare, mare Rubrum*: sciat primùm in Hebræo non esse, *Ascendentes*, sed, *Irritauerunt super mare, in mari Rubro*, vt vertit Hieronymus, & Super mare, dictum est pro Iuxta mare, vt Psal. 136: *Super flumina Babylonis illic sedimus*. Lxx. tamen posuerunt, *Ascendentes*, habentes rationem situs loci, est enim Aegyptus humilis, ideóque egredientes ex ea versus desertum Arabiæ ascendunt. Itaque non de aqua loquuntur, sed mare, vocant littus maris, quod superius Aegypto est, & in quo Deum irritauerunt flentes quòd educti essent ex Aegypto, Exo. 14. † Quid sit autem de mari ascendere intelligetur 3
ex cap. 7. Danielis, qui quatuor bestias vidit, ex quarum vna ortus est Antichristus vt, ipse posteà docet: *Videbam*, (inquit) *in visione mea nocte, & ecce quatuor venti cœli pugnabant in mari magno. Et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari diuersæ inter se*. In quem locum Hieronymus ait: *Mare autem mundum istum, sæculúmque significat, salsis, amarisque*

Descendere in mare, & ascendere de mari.

Matt. 13. *fluctibus redundantem sicut Dominus in parabola sagenæ missæ in mare interpretatur*, &c. Hæc Hieronymi interpretatio vera est, nã præter quàm quod parabola, vt ipse ait, confirmatur, Daniel palam exponit. Priùs siquidem ait: *Et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari*: & posteà ita interpretatur: *Hæ quatuor bestiæ magnæ quatuor sunt regna, quæ ascendent de terra*. Ex cornibus autem quartæ bestiæ Danielis ortũ est cornu paruulum, quod significat Antichristum, de quo ait: *Aspiciebam, & ecce cornu illud faciebat bellum aduersus sanctos, & praualebat eis*. Non est igitur dubium bestiam, quam videt Iohannes ascendere de mari, de terra ascendere, siue de hoc sæculo pleno fluctibus amaris, & tumultibus, quod idcirco iure Mare vocatur. † Arbitror etiam pro- 4
pterea dici ascendere de mari, quòd subitò, & quasi ex improuiso apparebit eius potestas, & quòd maxima futura est, atque terribilis, & qualis antea nõ fuerit, sumpta à maximis, vastissimisque belluis similitudine, quæ subitò exire solent è mari, & prodigiosa forma, atque nouitate terrere, ac terræ nocere. Quod ex parte intelligi potest ex iis, quæ Plinius scribit de crocodilo, & hippopotamo libro 8. ca. 25. & de Indici maris belluis. lib. 9. cap. 3. Atque hoc etiam de bestiis Danielis similiter intelligendum est.

Vers. 1. *Habentem capita septem*. De his omnibus diximus satis cap. 12. nu. 11. & sequentibus, & iterum nonnulla in hoc capite dicemus. Hoc tamen est diligenter animaduertendum, quæ nunc de Antichristo dicuntur, dicta esse cap. 12. de Diabolo: *Et draco magnus rufus habens capita septem, & cornua decem, & in capitibus eius diademata septem*. Sed in Diabolum optimè illa conueniunt propter membrorum eius multiplicem varietatem: in Antichristum quomodò conuenire poterunt, qui vnum est ex eius membris? † Respondeò optimè 5
conue

conuenire, quoniam, vt ibidem diximus num. 11. illa omnia ad tempora Antichristi maxime pertinent, & vt Antichristus membrũ diaboli est, ita omnes illi reges membra sunt ipsius Antichristi, & figuræ, & præcursores, & ipse propter excessum malitiæ, & iniquitatis caput eorum dicitur, atque ita vocatur à Gregorio lib. 15. Mor. cap. 28. De quo Habacuc 3: *Percussisti caput de domo impij* id est, diaboli, quod caput est Antichristus, vt ait Hieronymus in secũda expositione illius capitis. Hoc explicat elegãter S. Thom. 3. parte Quæst. 8. Ar. 7. & 8. quomodo scilicet diabolus sit caput omnium malorũ, & quomodo Antichristus membrum diabolicum sit, caput etiam dicatur propter perfectionem malitiæ. Quod autem cap. 12. diademata non cornibus, sed capitibus tribuuntur, hic autem dicuntur esse in cornibus, indicat tam in septem capitibus, quàm in decem cornibus reges magnos, potentésque designari, vt ibi diximus, & pleniùs in hoc ipso capite explanabimus.

6 *Et bestia, quam vidi, similis erat pardo.* † Daniel capite septimo, quatuor bestias se vidisse dicit ascendentes de mari, quarum prima similis erat leænæ, secunda vrso, tertia pardo, quarta fortior ceteris erat, & decem cornua habebat. Quæ omnes ad regna magna pertineant futura in terra ante regnum Antichristi, sed quarta ei proxima est, adeò vt de medio decem cornuum nascatur cornu paruulum, quod est Antichristus. Cùm ergò Antichristus caput sit malorum, omnésque eius figuræ sint, & præcursores, vt iam diximus, atque omnium malitiam excellentiori quodam modo habeat: meritò ei tribuitur quod aliorum est. Et quoniam ipse in se includit, & continet bestiam quartam decem cornuum, assignatur illi nunc reliquarum trium ferocitas, & crudelitas, vt sit similis pardo, & pedes habeat vrsi, atque os leonis. Pardus dicitur qui masculus est in pantheris, vt auctor est Plinius libro octauo, capite decimoseptimo. Est autem pardus masculus, & velocissimus, præcepsque fertur ad sanguinem, vt ait Hieronymus in capite septimo Danielis. † Rectè

Vers. 2.

Pardus.

7 ergò Antichristus similis pardo dicitur, maculosus propter varietatem nationum, & hominum, qui eum sequentur, vt aiunt Tyconius homilia decima, & Primasius, & Beda: velocissimus, quia breuissimo tempore omnia sibi regna subiiciet, & præterea crudelissimus, & auidissimus sanguinis.

Et pedes eius sicut vrsi. De vrso Plinius libro octauo, capite tricesimo tertio, scribit: *Nulli animalium in maleficio, & astutia sollertior, &c.* Pedes præterea vrsi fortissimi sunt, quibus, & rectus incedit more hominis, & victa animalia conculcat. Ita Antichristus humanitatem simulabit, & quasi homo ambulare videbitur, sed vrsi tamẽ malitiam, & crudelitatem habebit, & omnes bonos pedibus conculcabit. Dan. 7: *Et reliqua pedibus suis conculcans.* Vers. 2.

Et os eius sicut os leonis. Cùm propter rugitum omnia animalia terrentem: tum propter crudelitatem, & cædes. Vers. 2.

Vers. 2. *Et dedit illi draco virtutem suam.* Hoc est, quantam ipse habet virtu-
tem, & potestatem ad nocendum, tantam dabit Antichristo. [Vt
enim ait Irenæus libro quinto, capite vicesimo quinto, omnem susci
piet diaboli virtutem.] Vel apertius : Implebit illum omni malitia,
& iniquitate, & per illum exercebit quantam maximam potestatem
habere poterit ad malefaciendum, habebit autem eo tempore ma-
gnam permittente Deo. † Virtutem, id est, *δύναμιν* vocat ingenium, 8
astutiam, vires ad conterendum omnem aduersariorũ vim, & poten-
tiam. Statim sequitur in Græco : *καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ*, id est, *Et thronum
eius.* Thronum eius, vt ipse scilicet pro dracone in eo sedeat, hoc est,
vt ei pareant omnes, qui diabolum regem habent, ipse autem est
rex super vniuersos filios superbiæ. Atque ita legunt Andreas, &
Iob. 41. Arethas, & Primasius, immò & Irenæus libro quinto, capite 28. Sed
quamuis non legatur, *Et thronum eius*, satis intelligitur in eo, quod
sequitur: *Et potestatem magnam*, videlicet ad fallacia miracula facien-
da, & ad dominandum vniuersis filiis superbiæ.

Vers. 3. *Et vidi vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem.* Multi putant
Antichristum simulaturum se mortuum esse, & posteà resurrectu-
rum, quasi imitari volentem mortem, & resurrectionem Domini.
In his sunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo, Anselmus, Ricar-
dus, Thomas. Glossa etiam ait : *Simulabit se Antichristus mortuum,
& per triduum latens post apparebit dicens se suscitatum, &c.* Prætereà
dictum putant : *Quasi occisum in mortem*, quòd re vera Antichristus
occisus non fuerit. † Hanc expositionem qui dicunt bestiam esse 9
Antichristum, quomodò rectè tueri possint, non video : non enim
dicit bestiam fuisse occisam, sed vnum ex eius capitibus. Deinde
cùm capite decimo septimo, ipse Apostolus dicat septem capita es-
se septem reges : & capite duodecimo, Et in capitibus eius diade-
mata septem, necesse est in hoc capite regem aliquem intelligi ex
iis, qui præcursores, & membra fuerunt Antichristi, [quod etiam
Andreæ placuisse video.] Nam illam priorem sententiam profectò,
si rectè attendamus, verba ipsa refellunt, non enim dicit Aposto-
lus fuisse occisum, sed percussum grauissimè ad mortem, id est, vt
moreretur, & ideò ait : *Quasi occisum*, quoniam parum à morte
abfuit. Et quoniam non fuit occisum, ideò nec resurrexisse dici-
tur, sed tantum ait : *Et plaga mortis eius curata est*, id est, plaga illa,
quæ verè lætalis erat. Et posteà ait : *Vt faciant imaginem bestiæ, quæ
habet plagam gladij.* Vt ergò res obscurissima, quò ad eius fieri po-
terit, elucidetur, cogimur antequam institueramus exponere su-
sius. † *Septem capita quid sint.* 10

Septem capita quæ sint. Diximus capite duodecimo, numero vndecimo, & sequentibus,
ex decem vniuersi orbis regibus, qui designantur in decem corni-
bus, tres esse occidendos ab Antichristo, reliquos septem ei quo-
que sponte sua esse subiiciendos. Hos ego septem, qui ei subditi re-
gnabunt & ipsi, existimo in septem capitibus significari. Quod ex

Daniele

Daniele septimo, confirmari potest, vbi bestia illa magna, atque terribilis decem cornua habere dicitur, neque de capitibus quidquam dicit, quoniam re vera septem capita in illis decem cornibus continentur. Sed Ioannes, vt res fieret planior, decem cornua commemorat, quia priusquam veniat Antichristus, vniuersus orbis terræ decem regibus parebit: ac simul septem capita ponit, quoniam post eius aduentum, & victorias septem tantum relinquentur. Quare eleganter dixit in hoc capite: *Et super cornua eius decem diademata*, quoniam potentissimi reges erunt hi ante aduentum Antichristi, sed super capita non dicit fuisse diademata, quoniam & ipsi Antichristi serui erũt, tametsi reges appellentur. Pro diadematibus tamen habebunt nomina blasphemiæ, quia se contra Christi voluntatem regnare, & eius regnum euersuros esse prædicabunt.

11 † Atque hoc necessariò affirmandum esse ex eo confici videtur, quòd de superiorum ætatum regibus Ioannes intelligi non potest, quandoquidem plagam huius capitis curatam esse dicit à bestia, id est, ab Antichristo, & ob eam causam plurimi fieri cœpit ab hominibus, ita enim ait: *Et plaga mortis eius curata est. Et admirata est vniuersa terra post bestiam. Et adorauerunt draconem, qui dedit potestatem bestiæ, &c.* sicut olim Christo miracula faciente homines Deum laudabant, qui dedit illi hanc potestatem. Necesse est ergò vt de aliquo rege illius temporis intelligatur, qui faueret Antichristo, quandoquidem ab eo curatus est. Tunc autem nulli reges erunt præter ipsos septem, vnus ergò ex illis fuit. Ex quibus etiam intelligitur septem capita huius bestiæ, id est, Antichristi, non esse eadem, quæ tribuuntur bestiæ illi capite decimo septimo, id est, diabolo, quoniam licet illa quoque reges significent, vt ibi Apostolus docet, reges illi iam præcesserant magna ex parte, sicut ibi legimus: *Septem capita septẽ montes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem sunt. Quinque ceciderunt, vnus est, alius nondum*

12 *venit, &c.* de quibus suo loco dicemus. † Videtur ergò vnum de capitibus poni pro primo, vt capite sexto: *Et vidi quod aperuisset vnum de septem sigillis*, id est, primũ, vt ibi diximus. Primus ergò ex his siue dignitate, & opibus, siue qui prior se Antichristo dedit, percutietur letali plaga, vt apparet, quod fortè in bello cõtinget, quod geret Antichristus cũ illis tribus regibus Ægypti, & Africæ, & Æthiopię: & ab Antichristo virtute diaboli mirabiliter curabitur, ita vt quasi à morte suscitatus videatur. Quem sensum confirmare videntur sequentia.

Et admirata est vniuersa terra post bestiam. Videntes homines terreni, & carnales insignes Antichristi victorias de tribus regibus, & mirabilem illam curationem, admirabuntur Antichristum, & omnes post eum ire incipient, id est, illi sese sponte tradent. *Vers. 3.*

Et adorauerunt draconem, qui dedit potestatem bestiæ. Cùm Christus miracula faciebat, sicut iam ante diximus, omnes Deum laudabant quòd talem homini potestatem dedisset, vt Lucæ septimo: *Accepit autem omnes timor, & magnificabant Deum dicentes: Quia propheta magnus* *Vers. 4.*

surrexit in vobis, & quia visitauit Deus plebem suam. Ita hi videntes prodigia Antichristi adorabunt draconem, qui dedit potestatẽ bestiæ.
† Quæritur tamen, cur ita locutus fuerit Apostolus, id est, cur di- 13
xerit homines adoraturos esse draconem, cum minimè credendum sit Antichristum dicturum se habere à dracone, aut à diabolo potestatẽ, sed potiùs se esse filium Dei, & eius virtute illa facere? Expositores ita respondent, homines Antichristum esse adoraturos, sed quia ille potestatem à diabolo habebit, eum adorantes adorabunt diabolum. Ita Arethas ferè, & Primasius, & Ansbertus, & Haymo, & Ambrosius, & Anselmus. At si verba intueamur, omninò duas adorationes diuersas inueniemus: *Et adorauerunt draconem, qui dedit potestatem bestiæ, & adorauerunt bestiam dicentes, &c.* Quare meliùs Beda exposuit, putabunt illi quidem se adorare Deum, non tamen Deum adorabunt, sed diabolum, qui illi potestatem dedit. Mihi, si coniecturis locus est, non apparet improbabile Antichristum insigne draconis, qualis hic depictus est, gestaturum aut in clypeo, aut in signis militaribus (quemadmodum Romani aquilas gestabant, & per singulas cohortes dracones, quos qui portabant, draconarij dicebãtur, vt est apud Vegetium lib. 2. de Re militari, cap. 13.) quasi Deum intelligi velit in illo signo, à quo ipse missus sit, & potestatem accepe-
rit. † Neque enim mirum hoc aut nouum videbitur gentilibus, quo- 14
niam & Babylonij draconem, quasi Deum, adorabant, vt legimus Dan: 14. & Romani Æsculapium draconis forma acceperũt. Quare fortasse, & in aris draconis imaginem adorabunt: [nam & Iuppiter in multis Græciæ vrbibus serpentis forma colebatur.]

Vers. 4. *Quis similis bestiæ? & quis poterit pugnare cum ea?* Duo habebit Antichristus, quibus homines terreat, & ad sui admirationem, atque ad adorationem rapiat, potestatem ad signa, & miracula, quæ vera credentur, & sæcularem potentiam, atque imperium maximum. Quorũ alterum (vt rectè aiunt Ansbertus, & Haymo) posset fortasse contemni sine altero, at vtrumque coniunctum in errorem inducet, si fieri potest, etiam electos, vt est in Matth. 24. Hoc ergò nunc dicũt: *Quis similis bestiæ?* potestate miraculorum, & sanctitate? *Et quis poterit pugnare cum ea*, quæ tres reges potentissimos vicit, & cui ceteri septẽ sponte paruerunt? Quis poterit tantæ potentiæ resistere? Nec ipsi vocabunt eum bestiam, sed Ioannes, quia vt bestiam vidit, ita appellat: ipsi autem dicent, vt ait Beda, Quis similis Christo?

Vers. 5. *Et datum est ei os loquens magna.* † Idem scriptum est Dan. 7: *Et ecce* 15
oculi, quasi oculi hominis, erant in cornu isto, & os loquens ingentia. Et posteà: *Et de cornu illo, quod habebat oculos, & os loquens grandia.* Quid sit autem os loquens magna in eo intelligitur, quod paulò post ait: *Et sermones contra Excelsum loquetur; & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, &c.* Et hic apertissimè ostendit Apostolus: *Et aperuit os suum in blasphemias ad Deũ, blasphemare nomen eius, & tabernaculũ eius, & eos, qui in cœlo habitãt.* At vsu Scripturę loqui magna, nõ so-

Loqui magna.

lùm

lũ eſt blaſphemias in Deum,& cœlites iactare,ſed etiã tumidè,& ſu-
perbe loqui,ſiue de ſuis laudibus quis loquatur, ſiue inimicis cómi-
netur,ſiue hoſtibus victor inſultet.Quod etiã dicitur magnificare os,
magnificare linguã, dilatare os,loqui ſublimia,vt latè explicauimus
in Abdiam prophetam,num.66.& 67.vbi propheta ait: *Et non mag-
nificabis os tuum in die anguſtiæ*.Pſal.11:*Diſperdat Dominus vniuerſa labia
doloſa, & linguam magniloquam*. Pſal.37:*Et dum commouentur pedes mei,
ſuper me magna locuti ſunt* Pſal.34:*Et dilatauerunt ſuper me os ſuum, dixe-*
16 *runt Euge, viderunt oculi noſtri.* † Ex his cernitur mendosè legi in eo-
dem Pſalmo in multis exemplaribus: *Induãtur confuſione, & reuerentia
qui maligna loquũtur ſuper me*. pro, *Qui magna loquuntur*, vt eſt in Græco,
οἱ μεγαλοῤῥημονοῦντες, & in Hebræo, המגדילים,id eſt,Magnificantes ſe,
aut,vt vertit Hieronymus.Qui magnificãtur,hoc eſt, qui magnifica
verba loquuntur contra me. His modis omnibus intelligendum eſt
Antichriſtum magna eſſe locuturũ. Similiter etiã intelligere poſſu-
mus loqui blaſphemias,in Deum videlicet,&in beatos,& in ſanctos
in terris viuentes, nam blaſphemare proprie nihil aliud eſt quam
male dicere,vt in Epiſt.Iudæ: *Non eſt auſus ei iudicium inferre blaſphe-* Blaſphe-
miæ.Tit.3: *Admone illos principibus,& poteſtatibus ſubditos eſſe,dicto obedi-* mare.
re,ad omne opus bonum paratos eſſe,neminem blaſphemare, non litigioſos eſſe.
1.Cor.4: *Blaſphemamur,& obſecramus*.

Et data eſt ei poteſtas facere menſes quadraginta duos. Facere abſolutè Verſ. 5.
dicunt Hebræi pro eo,quod eſt quidquid velis facere, ita vt nemo Facere
impedire poſſit.Vt.1.Reg.26: *Benedictus tu fili mi Dauid.Et quidem fa-* abſolu-
ciens facies,& potens poteris. Dan.8: *Vniuerſa vaſtabit,& properabitur, &* tè.
faciet. Quare vitiosè poſitum eſt in verbis Apoſtoli apud Aretham:
Et data eſt poteſtas ei facere prælium, cum verus ſenſus ſit: Regnabit,
& quidquid volet faciet nemine impedire audẽte quadraginta duos
menſes,id eſt,per annorum trium,& dimidii ſpatium.

17 *Et aperuit os ſuum in blaſphemias ad Deum.*† Prius ſanctitatem ſimu- Verſ. 6.
labit,ſed tandem aperiet os ſuum in blaſphemias,id eſt, blaſphema-
re Deum incipiet.Hoc enim eſt,Aperire os,incipere loqui, vt Matt.
5: *Et aperiens os ſuum docebat eos*, &c. Hoc & Apoſtolus prædixit. 2.
Theſſ. 2: *Et reuelatus fuerit homo peccati,filius perditionis,qui aduerſatur,&
extollitur ſupra omne,quod dicitur Deus*, ita vt in templo Dei ſedeat o-
ſtendens ſe tamquam ſit Deus.

Et tabernaculum eius. Cœlum poſſemus intelligere,niſi ſtatim dice- Verſ. 6.
ret: Et eos,qui in cœlo habitant,ſi enim tabernaculum vocaſſet cœ-
lum,dixiſſet: Et eos, qui in eo habitant. Reſtat vt templa intelliga-
mus,quoniam ipſe deſtruet omnia templa Deo dicata, & profana-
bit,ac ſibi dicanda eſſe docet, ſicut dixit Paulus: Ita vt in templo
Dei ſedeat,oſtendens ſe tamquam ſit Deus. Rectè etiam dicemus,
tabernaculum Dei vocari Eccleſiam, quæ eſt domus Dei viui,
quam Antichriſtus blaſphemabit:

Et vincere eos, Ita hoc intelligendũ eſt vt cap.11.expoſuimus illud: Verſ.7.

Faciet aduersum eos bellum, & vincet illos, & occidet eos. Occidet quidem eos, sed eorum constantiam non superabit.

Vers. 7. *Et data est illi potestas in omnem tribum.* † Vniuersi sub eius ditione 18
erunt, ipse super omnes regnabit, & quos volet, cruciare poterit.

Vers. 8. *Et adorauerunt eum omnes, qui inhabitant terram.* Docet innumerabilem eorum multitudinem, qui Antichristo adhærebunt, omnes scilicet inhabitantes terram, de quibus dicimus capite octauo, numero 19.

Vers. 8. *Quorum non sunt scripta nomina.* Ne quis putaret absolutè omnes, qui erant in terra, Antichristum fore secuturos, explicat quod dixit: *Quorum non sunt, &c.* id est, omnes illi, qui prædestinati non sunt, hi enim sunt qui scripti dicuntur in libro vitæ, vt latius exposuimus c. 3. n. 8. & sequentibus. Quo loco etiam ostendimus num. 10. Hyperbaton esse in his verbis: *Agni qui occisus est, ab origine mundi*, atque ita esse intelligendum, ac si diceretur: Quorum nomina non sunt scripta ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occisus est, idque apertè probari ex verbis cap. 17: *Et mirabuntur inhabitantes terram, quorum non sunt*
☞ *scripta nomina in libro vitæ a constitutione mundi.* [Ita etiam Andreas intellexit, qui ait: *Illos superabit, quorum nomina in libro vitæ scripta non*
☞ *sunt.*] De quo sic scribit Arethas: † *Per Hyperbaton hoc intelligendum* 19
est, vt sit sensus: Quorum non sunt scripta nomina ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occisus est. Si quidem quorum scripta sunt, ab origine mundi scripta sunt. ita enim oportet intelligere, non vt Scriptura habet, quia neque ab origine mundi facta est occisio Agni, &c. Tyconius etiam Hom. 10. hæc verba, *Ab origine mundi*, ad prædestinatos retulit, non ad Agnum: ita enim legit: *Quorum non est scriptum nomen in libro vitæ Agni, signati ab origine mundi.* Et ita exponit: *Quia in præscientia Dei Ecclesia ante præordinata est, atque signata.* Ita, vt diximus, intellexisse videtur Primasius, qui legit: *Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni occisi, qui est ab origine mundi.* Et Beda & Ambrosius eundem sensum approbãt.

Hyperbaton frequẽs in Apostolis. Neque hoc mirũ videri debet, solent enim crebrò Apostoli his Hyperbatis vti. De Iohanne iam hoc adnotauimus cap. 12. num. 39. Et in Euang. cap. 1: *Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ, & veritatis.* Quod ita intelligendum est: Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis plenum gratiæ, & veritatis, & vidimus gloriam eius,
gloriam, quasi vnigeniti à patre. † De Paulo idem adnotauit Irenæus 20
libr. 3. Contra Hæreses, cap. 7, vbi illud. 2. Corint. 4: *In quibus Deus huius sæculi excæcauit mentes infidelium*, Hyperbaton esse dicit, sensumque esse. In quibus Deus excæcauit mentes infidelium huius sæculi, & qui aliter intelligunt, nescire legere Paulum. Et posteà ait: *Quoniam autem Hyperbatis frequenter vtitur Apostolus propter velocitatem sermonum suorum, & propter impetum, qui in ipso est, spiritus, ex multis quidem aliis est inuenire. Sed in ea, quæ est ad Galatas, sic ait: Quid ergo lex factorum? Posita est vsquequo veniat Semen, cui repromissum est, disposita per an-*

ge

gelos in manu mediatoris. Ordinatio enim sic est: Quid ergo lex factorum? Di-
sposita per Angelos in manu mediatoris posita est vsque dum veniat Semen, cui Gal. 3.
21 *repromissum: vt sit homo interrogans, & spiritus respondens.* † *Et iterum in*
secunda ad Thessalonicenses de Antichristo dicens ait: Et tunc reuelabitur ille
iniquus, quem Dominus Iesus Christus interficiet spiritu oris sui, & destruet præ- cap. 2.
sentia aduentus sui, illum, cuius est aduentus secundum operationem Satanæ
in omni virtute, & signis, & portentis mendacij. Etenim in his ordinatio dicto-
rum sic est: Et tunc reuelabitur iniquus, cuius est aduentus secundum operatio-
nem Satanæ in omni virtute, & signis, & portentis mendacij quem Dominus
Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet præsentia aduentus sui, &c. [Scio
non deesse quibus hæc explanatio optimorum autorum consensu,
& consuetudine locutionis Apostolicæ confirmata minimè probe-
tur, quòd ita sensum spiritus inuerti dicant. Sed vnde probant inuer-
ti, aut vnde probare possunt? Ego ab illis potiùs inuerti puto, qui
dicunt Christum occisum esse ab origine mũdi, quia ab initio mun-
di figuris significata est eius mors. Primum videant Iohannem dice-
re Ab origine mundi, pro eo quod est, Ab æterno, sicut ait cap. 17:
Quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi, vtroque
enim in loco est in Græco: ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Quare idem est A
constitutione mundi, & Ab origine mundi: nomina autem electo-
rum ab æterno scripta sunt in libro vitæ Agni. Eadem locutio est
apud Matth. cap. 25. vbi legimus: *Possidete paratum vobis regnum*
à constitutione mundi. Quod capite tertio, num. 10. latiùs explicaui-
mus. Deinde, etiam si ita vt ipsi volunt acciperetur Ab origine
mundi, quod falsum est: vnde docere poterunt factum dici quod
figuris significatum est? Si ideò dicitur Christus occisus ab origi-
ne mundi, cur non dicatur natus ab origine mundi, aut vinctus, aut
Cruci affixus? Cur non dicatur resurrexisse, ascẽdisse in cœlum, sedis-
se ad dexteram patris ab origine mundi, quandoquidem huius rei fi-
guræ ab initio præcesserunt? Quando vnquam dixit Scriptura Eccle-
siam ædificatam esse de latere Christi ab origine mundi, aut popu-
lum gentium vocatum esse ab origine mundi in locum Iudæorum?
Si hæc nusquam dixit quæ similia sunt, cur cogatur dicere Agnum
occisum esse ab origine mundi? Non ergo sensum Spiritus sancti in-
uertimus, sed verbis ipsius Spiritus sancti legitimè explicamus.]

Si quis habet aurem, audiat. Beda: *Quoties Scriptura hoc dictum interpo-* Vers. 9.
nit, intentum pro obscuritate rei quærit auditorem, &c. Possunt autem hæc
tam ad dicta referri, quàm ad dicenda, vt vidimus cap. 2. & 3. Sed hic
præstat vt referantur ad dicenda, vt Primasius, & Beda, & Ansber-
tus & Haymo, & alij intelligunt.

22 *Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem vadit.* † In aliis codicibus Vers. 10.
legitur: in captiuitatem vadet, Ita legit Irenæus li. 5. c. 28: In captiui-
tatẽ ibit. & Primasius, & Ansbertus. In Græco est ὑπάγει, idest, vadit,
sensus est idem, tametsi apertius est, Vadet. Rectè autem interpre-
tantur Primasius, & Beda, & Ansbertus, & Ambrosius hæc dicta es-

ſe nequis magni pendendam eſſe putaret poteſtatem illam magnam Antichriſti, ac ſi diceretur: Sinite Antichriſtum cum ſuis exultare, & perſequi ſanctos, cito pœnas ſuorum ſcelerum dabunt. Antichriſtus, qui capit iuſtos, & alligat, ipſe quoque à Diabolo capietur, & alligabitur æternis vinculis. Et idem, qui gladio iuſtos occidit, gladio

Gladius. occidetur. Gladiũ hoc loco intelligi arbitror Diuinæ ſentẽtiæ ſeueritatem, qua ferientur impij, & quæ in gladio ſignificata eſt capite 1: *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat.* Et cap. 19: *Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipſo percutiat gentes.* Hoc ergo nunc ad conſolationem ſanctorum de Antichriſto, & eius comitibus dicit, ſed quaſi legem proponit vniuerſis poſitam, quoniam re vera vniuerſis poſita eſt. Ex his veram intelligentiam accipimus verbo-

Locus Mat. 26. rum Domini Matth. 26: *Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt:* Quaſi diceret, Gladio peribunt non illo ferreo, ſed alio multo grauiore, & nocentiore, nempe Diuinæ ſententiæ ſeueritate.

Verſ. 10. *Hic eſt patientia, & fides ſanctorum.* † Id eſt, Hic ſpectabitur, hic exa- 23
minabitur patientia, & fides ſanctorum: ſi æquo animo, & forti omnia patiantur credentes verum eſſe, quod Deus pollicetur, nempe Antichriſtum, & ſuos, qui poteſtate, & ſuperbia elati ſanctos pro libito trucidant, citò tandem eſſe Diuinæ ſententiæ vltione feriendos. Hortatur ergo ſanctos vt Antichriſto ſæuiente ne deficiant, ſed ſpe ruinæ eius in ſua iuſtitia permaneant, & libenter mala perferant.

Verſ. 11. *Et vidi aliam beſtiam aſcendentem de terra.* Hanc beſtiam armigerum Antichriſti [(Græcè ὑπερασπιστὴν, vt adnotauit Andreas eius verba referens, id eſt, ſatellitem, propugnatorem, protectorem)] vocat Irenæus lib. 5. cap. 28. dicens: *Poſt deinde & de armigero eius, quem & Pſeudoprophetam vocat, Loquebatur, inquit, quaſi draco, & poteſtatem primæ beſtiæ omnem faciebat in conſpectu eius*, &c. Ex quo perſpicitur prædicatorem aliquem magnum ſignificari præcurſorem Antichriſti, qui eloquentia ſua, & potentia ad prodigia facienda, & ſimulatione ſanctitatis innumeram hominum multitudinem adducturus ſit ad eumdem Antichriſtum. Etenim ſicut Chriſtus præcurſorem in primo aduentu habuit Iohannem, in ſecundo habiturus eſt Eliam: ita Antichriſtus hunc præcurſorem habebit. † Et quamuis dubitet Am- 24
broſius, vnus ne præcurſor intelligi debeat, an plures, nonnullique plures putent: mihi vnus omnino videtur, non ſolùm quia ita intellexit Irenæus, & teſtem eum citans, ac ſequens Andreas Cæſarienſis, ſed etiam quoniam Apoſtolus ita de eo ſemper loquitur vt de vno. Vt cap. 19: *Et apprehenſa eſt beſtia, & cum ea Pſeudopropheta, qui fecit ſigna corã ipſo*, &c. Et continuò: *Viui miſſi ſunt hi duo in ſtagnum ignis.* Vbi & cum articulo ponitur ὁ ψευδοπροφήτης.

Sed cur aſcendere dicitur de terra? Tyconius Hom. 11. & Beda, aiunt idem hic ſignificari in terra, quod prius ſignificatum eſt in mari, cum dixit: *Et vidi de mari beſtiam aſcendentem.* At cur prius de mari

aſcen

ascendere dixit: nunc de terra? Cur non eodem modo idem dictum
est? Bestia illa prior de mari ascẽdit, vt initio cap. diximus, quoniam
inusitata forma, & inusitato terrore subitò hominibus apparuit ad
nocendum, vt marinæ bestiæ solent. Hæc autem bestia secunda si-
milis illis apparebit, quæ videntur in terra, non magna videbitur,
neque terribili forma, sed agno similis, neque subitò cum potestate
erumpet, vt Antichristus, sed paulatim se in animos, & in beneuo-
25 lentiam hominum insinuabit. † Itaque vt terra, & mare nunc quasi
contraria censentur, ita ascensus secundæ bestiæ cõtrarius est ascen-
sui primæ. Præterea ascendere de terra dicuntur, quæ ex paruis orta Ascendere de terra.
principiis multùm crescunt, (vt ostendimus Hos. 1. nu. 133. & 134.)
& latè se per terram effundunt. Vt Genes. 2: Sed & fons ascendebat
de terra irrigans vniuersam superficiem terræ. Hos. 1: *Et congregabun-
tur filij Iuda, & filij Israel pariter, & ponent sibimet caput vnum, & ascen-
dent de terra.* Rectè ergò de terra ascendit, qui initio solus videbitur,
& posteà incredibilem multitudinem hominũ sequentem habebit.
Et habebat cornua duo similia Agni. Cornua in hac bestia non reges si- *Vers.* 11.
gnificant, vt in decem cornibus draconis, aut primæ bestiæ, neque
enim regia potestate, aut armis hæc bestia pugnabit: Sed tantum-
modo vires, & potentiam quamdam indicant, Metaphora ab anima-
libus cornutis sumpta, quæ cornibus in aduersarios pugnant. Duo
cornua, quibus hæc bestia nocebit, sunt sermones simplices, & man-
suetudinem, sanctitatémque redolentes, & potestas, qua res mirabi-
26 les, & prodigiosas efficiet. † Quę quia non violenta sunt, sed blanda,
& amabilia, & mansuetudine plena, similia agni cornibus dicuntur.
Cornua enim agni non sunt recta, & acuminata, sed recurua, & tene-
ra, & minime apta ad feriendum. In agno Arethas Christum signifi-
cari censet, quod cum sensu consentaneum est, neque prorsus im-
probo, sed agnum propriè accipi magis existimo pro animali, quo-
niam semper ἀρνίον cum Christum significat, Articulum habere so-
let, qui hoc loco positus non est. Hoc eodem argumẽto, & Arethas Articulus cur addatur apud Græcos.
ipse vtitur in re simili, vt videbimus cap. 14. num. 3. Scio sine Articu-
lo poni Agnum cap. 5: *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor anima-
lium, & in medio seniorum agnum stantem tanquam occisum, &c.* Verùm
ideò sine Articulo ponitur, quia indefinitè accipitur, ac si diceret:
Vidi quemdam agnum, cum nondum explicauit qui sit. Ita cap. 1.
dixit: *Et in medio septem candelabrorum aureorum similem filio hominis.*
Et capite 12: *Mulier amicta Sole.* Et posteà: *Et ecce draco magnus ru-
fus.* Et iterum: *Et peperit filium masculum.* Et cap. 13: *Et vidi de mari be-
27 stiam ascendentem.* † In his locis, & in aliis huiusmodi non additur Ar-
ticulus, quia res quædam indefinita significatur, vt quidam homo,
quidam draco, quædam bestia. Et tamen posteà de iisdem rebus lo-
quens Articulis vtitur, quia iam notæ, & definitæ sunt, vt Agnus
ille, scilicet, de quo dixi, draco ille, mulier illa, bestia illa. Ita nunc
cornua similia agni, id est, similia cornibus cuiusdam agni. [Itaque

Argumentum Cap. XIII.

Bestiam ex mari ascendentem videt ferocissimam, cui draco totam virtutem suam dedit, & quæ propter mira, quæ facit, ab innumera hominum multitudine adoratur, & eius causa adoratur draco. Hæc imperium in omnes nationes habet, & blasphemias loquitur, & aduersus sanctos pugnat. Deinde videt aliam bestiam quæ simulata mansuetudine homines ad prioris bestiæ adorationem adducit, & prodigia magna facit & omnibus characterem bestiæ illius in dextera, aut in fronte imprimit, edicítque vt nemini aut vendere, aut emere liceat, qui charactere illo nô fuerit insignitus. Postremò literas nominis bestiæ, idest, Antichristi, indicat, quæ efficiunt. Dc. lx. vi.

CAPVT XIII.

ET vidi de mari bestiam ascendentem, habentem ca- 1
pita septem, & cornua decem, & super cornua eius
decem diademata, & super capita eius nomina blas-
phemiæ. Et bestia quam vidi, similis erat pardo, & 2
pedes eius sicut vrsi, & os eius sicut os leonis. Et dedit illi draco vir-
tutem suam & potestatem magnam. Et vidi vnum de capitibus 3
suis quasi occisum in mortem: & plaga mortis eius curata est. Et
admirata est vniuersa terra post bestiam. Et adorauerunt draco- 4
nem qui dedit potestatem bestiæ: & adorauerunt bestiam, dicentes,
Quis similis bestiæ: & quis poterit pugnare cum ea? Et datum est ei 5
os loquẽs magna, & blasphemias: & data est ei potestas facere men-
ses quadraginta duos. Et aperuit os suũ in blasphemias ad Deum, 6
blasphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo
habitant. Et est datum illi bellum facere cum sanctis, & vincere 7
eos. Et data est illi potestas in omnem tribum, & populũ, & linguam,
& gentem, & adorauerunt eam omnes qui inhabitant terram, quo- 8
rum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab
origine mundi. Si quis habet aurem, audiat. Qui in captiuitatem 9
duxerit, in captiuitatem vadit: qui in gladio occiderit, oportet eum 10
gladio occidi. Hic est patientia, & fides sanctorum.

Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra: & habebat cornua 11
duo, similia Agni, & loquebatur sicut draco.

Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in conspectu eius: & 12
fecit terram, & habitantes in ea adorare bestiam primam, cuius
curata est plaga mortis. Et fecit signa magna, vt etiam ignem 13
faceret de cælo descendere in terram in conspectu hominum.

Et

14 *Et seducit habitantes in terra propter signa quæ data sunt illi*
facere in conspectu bestiæ, dicens habitantibus in terra, vt faciant
imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij, & vixit.
15 *Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ: & vt loqua-*
tur imago bestiæ, & faciat vt quicumque non adorauerint imagi-
16 *nem bestiæ, occidantur. Et faciet omnes pusillos, & magnos, & diui-*
tes, & pauperes, & liberos, & seruos habere characterem in dexte-
17 *ra manu sua, aut in frontibus suis, & ne quis possit emere aut ven-*
dere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum
18 *nominis eius. Hic sapientia est.*
Qui habet intellectum, computet numerum bestiæ. Numerus e-
nim hominis est: & numerus eius sexcenti sexaginta sex.

1 ET *vidi de mari bestiam ascendētem.* Capite duodecimo summatim Vers. 1.
vniuersam Antichristi persecutionem per anticipationem, vti iam dixi, perstrinxit, quam ex hoc cap. 13. sigillatim iam describere incipit. Bestia, & si apud Latinos generale nomen est, nunc propriè Bestia.
pro fera, & noxia bellua accipitur, quomodo etiam Latini accipiunt cum dicunt Pugnare cum bestiis, aut Mitti ad bestias, vt legimus etiam. 1. Cor. 15: *Si secundùm hominē ad bestias pugnaui Ephesi.* Hinc Bestiarios Latini vocant eos, qui damnati sunt vt pugnent cum bestiis, Bestiarij.
vt apud Ciceronem pro Sestio: *Praeclara aedilitas, vnus leo, ducenti bestiarij.* Quod etiam indicat nomen θηρίον, quo semper vtitur noster Apostolus, & propriè ad ea accommodatur, quæ veneno, aut morsu nocent. Propterea diximus cap. 11. num. 19. ex Aretha, bestiam dici Antichristum propter crudelitatem, & inhumanitatem, & humani sanguinis auiditatem. Et Hieronymus Dan. 7. quatuor bestias quatuor regna interpretatur. & ait: *Et hoc notandum, quod regnorum feritas, atque crudelitas bestiarum nomine demōstretur.* Bestia, quam vidit Iohannes Antichristus est, vt testatur Irenæus lib. 5. c. 28. de qua dixit ca. 11: *Bestia, quæ ascendit de Abysso, faciet aduersum eos bellum.* [Arethas etiam ita interpretatur, & refert in eamdem sententiam sanctum Methodium, & sanctum Hippolytum, in Oratione videlicet de Consummatione mundi.]

Sed cur de mari ascendere dicatur, plerique expositorum hanc esse causam putant, quod de reprobis exeat, & de populo impiorum,
2 quos in mari significari credūt. † Nos antequam id explicemus, sermonis proprietatem obseruemus: nam cùm de mari exeuntē videret, rectè, & accommodatè non exeuntem dixit, sed ascendentem, quod littus superius mari sit, atque ideo semper in Scriptura qui intrant in mare descendere dicuntur, qui exeunt, ascendere, vt Psal.

106. *Qui descendunt in mare in nauibus facientes operationem in aquis* Descendere in mare, & ascendere de mari. *multis*, Isa. 42: *Qui descenditis in mare, & plenitudo eius*. Et Apoc. 11. *Bestia ascendit de abysso*, & Daniel. 7. cap. *vidit bestias ascendentes de mari*. Quod si quis aduersari illud putat, quod est in Psal. 105: *Et irritauerũt ascendentes in mare, mare Rubrum*: sciat primùm in Hebræo non esse, *Ascendentes*, sed, *irritauerunt super mare, in mari Rubro*, vt vertit Hieronymus, & Super mare, dictum est pro Iuxta mare, vt Psal. 136: *Super flumina Babylonis illic sedimus*. Lxx. tamen posuerunt, *Ascendentes*, habentes rationem situs loci, est enim Aegyptus humilis, ideóque egredientes ex ea versus desertum Arabiæ ascendunt. Itaque non de aqua loquuntur, sed mare, vocant littus maris, quod superius Aegypto est, & in quo Deum irritauerunt flentes quòd educti essent ex Aegypto, Exo. 14. † Quid sit autem de mari ascendere intelligetur 3
ex cap. 7. Danielis, qui quatuor bestias vidit, ex quarum vna ortus est Antichristus vt, ipse posteà docet: *Videbam*, (inquit) *in visione mea nocte, & ecce quatuor venti cæli pugnabant in mari magno. Et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari diuersæ inter se*. In quem locum Hieronymus ait: *Mare autem mundum istum, sæculúmque significat, salsis, amarisque* Matt. 13. *fluctibus redundantem, sicut Dominus in parabola sagenæ missæ in mare interpretatur*, &c. Hæc Hieronymi interpretatio vera est, nã præter quàm quod parabola, vt ipse ait, confirmatur, Daniel palam exponit. Priùs siquidem ait: *Et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari*: & posteà ita interpretatur: *Hæ quatuor bestiæ magnæ quatuor sunt regna, quæ ascendent de terra*. Ex cornibus autem quartæ bestiæ Danielis ortũ est cornu paruulum, quod significat Antichristum, de quo ait: *Aspiciebam, & ecce cornu illud faciebat bellum aduersus sanctos, & præualebat eis*. Non est igitur dubium bestiam, quam videt Iohannes ascendere de mari, de terra ascendere, siue de hoc sæculo pleno fluctibus amaris, & tumultibus, quod idcirco iure Mare vocatur. † Arbitror etiam pro- 4
pterea dici ascendere de mari, quòd subitò, & quasi ex improuiso apparebit eius potestas, & quòd maxima futura est, atque terribilis, & qualis antea nõ fuerit, sumpta à maximis, vastissimisque belluis similitudine, quæ subitò exire solent è mari, & prodigiosa forma, atque nouitate terrere, ac terræ nocere. Quod ex parte intelligi potest ex iis, quæ Plinius scribit de crocodilo, & hippopotamo libro 8. ca. 25. & de Indici maris belluis. lib. 9. cap. 3. Atque hoc etiam de bestiis Danielis similiter intelligendum est.

Vers. 1. *Habentem capita septem*. De his omnibus diximus satis cap. 12. nu. 11. & sequentibus, & iterum nonnulla in hoc capite dicemus. Hoc tamen est diligenter animaduertendum, quæ nunc de Antichristo dicuntur, dicta esse cap. 12. de Diabolo: *Et draco magnus rufus habens capita septem, & cornua decem, & in capitibus eius diademata septem*. Sed in Diabolum optimè illa conueniunt propter membrorum eius multiplicem varietatem: in Antichristum quomodò conuenire poterunt, qui vnum est ex eius membris? † Respondeò optimè 5
conue

conuenire, quoniam, vt ibidem diximus num. 11. illa omnia ad tempora Antichristi maximè pertinent, & vt Antichristus membrũ diaboli est, ita omnes illi reges membra sunt ipsius Antichristi, & figuræ, & præcursores, & ipse propter excessum malitiæ, & iniquitatis caput eorum dicitur, atque ita vocatur à Gregorio lib. 15. Mor. cap. 28. De quo Habacuc 3: *Percussisti caput de domo impij* id est, diaboli, quod caput est Antichristus, vt ait Hieronymus in secũda expositione illius capitis. Hoc explicat elegãter S. Thom. 3. parte Quæst. 8. Ar. 7. & 8. quomodo scilicet diabolus sit caput omnium malorũ, & quomodo Antichristus membrum diabolicum sit, caput etiam dicatur propter perfectionem malitiæ. Quod autem cap. 12. diademata non cornibus, sed capitibus tribuuntur, hic autem dicuntur esse in cornibus, indicat tam in septem capitibus, quàm in decem cornibus reges magnos, potentésque designari, vt ibi diximus, & pleniùs in hoc ipso capite explanabimus.

6 *Et bestia, quam vidi, similis erat pardo.* † Daniel capite septimo, Verſ. 2.
quatuor bestias se vidisse dicit ascendentes de mari, quarum prima similis erat leænæ, secunda vrso, tertia pardo, quarta fortior ceteris erat, & decem cornua habebat. Quæ omnes ad regna magna pertinent futura in terra ante regnum Antichristi, sed quarta ei proxima est, adeò vt de medio decem cornuum nascatur cornu paruulum, quod est Antichristus. Cùm ergò Antichristus caput sit malorum, omnésque eius figuræ sint, & præcursores, vt iam diximus, atque omnium malitiam excellentiori quodam modo habeat: meritò ei tribuitur quod aliorum est. Et quoniam ipse in se includit, & continet bestiam quartam decem cornuum, assignatur illi nunc reliquarum trium ferocitas, & crudelitas, vt sit similis pardo, & pedes habeat vrsi, atque os leonis. Pardus dicitur qui masculus est in pantheris, vt auctor est Plinius libro octauo, capite decimoseptimo. Est autem pardus masculus, & velocissimus, præcepsque fertur ad sanguinem, vt ait Hieronymus in capite septimo Danielis. † Rectè Pardus.
7 ergò Antichristus similis pardo dicitur, maculosus propter varietatem nationum, & hominum, qui eum sequentur, vt aiunt Tyconius homilia decima, & Primasius, & Beda: velocissimus, quia breuissimo tempore omnia sibi regna subiiciet, & præterea crudelissimus, & auidissimus sanguinis.

Et pedes eius sicut vrsi. De vrso Plinius libro octauo, capite tricesimo tertio, scribit: *Nulli animalium in maleficio, & astutia sollertior, &c.* Pedes præterea vrsi fortissimi sunt, quibus, & rectus incedit more hominis, & victa animalia conculcat. Ita Antichristus humanitatem simulabit, & quasi homo ambulare videbitur, sed vrsi tamẽ malitiam, & crudelitatem habebit, & omnes bonos pedibus conculcabit. Dan. 7: *Et reliqua pedibus suis conculcans.* Verſ. 2.

Et os eius sicut os leonis. Cùm propter rugitum omnia animalia terrentem: tum propter crudelitatem, & cædes. Verſ. 2.

Vers.2. *Et dedit illi draco virtutem suam.* Hoc est, quantam ipse habet virtutem, & potestatem ad nocendum, tantam dabit Antichristo. [Vt enim ait Irenæus libro quinto, capite vicesimo quinto, omnem suscipiet diaboli virtutem.] Vel apertius: Implebit illum omni malitia, & iniquitate, & per illum exercebit quantam maximam potestatem habere poterit ad malefaciendum, habebit autem eo tempore magnam permittente Deo. † Virtutem, id est, *δύναμιν* vocat ingenium, 8
astutiam, vires ad conterendum omnem aduersariorũ vim, & potentiam. Statim sequitur in Græco: *καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ*, id est, *Et thronum eius.* Thronum eius, vt ipse scilicet pro dracone in eo sedeat, hoc est, vt ei pareant omnes, qui diabolum regem habent, ipse autem est rex super vniuersos filios superbiæ. Atque ita legunt Andreas, &
Iob.41. Arethas, & Primasius, immò & Irenæus libro quinto, capite 28. Sed quamuis non legatur, *Et thronum eius*, satis intelligitur in eo, quod sequitur: *Et potestatem magnam*, videlicet ad fallacia miracula facienda, & ad dominandum vniuersis filiis superbiæ.

Vers.3. *Et vidi vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem.* Multi putant Antichristum simulaturum se mortuum esse, & posteà resurrecturum, quasi imitari volentem mortem, & resurrectionem Domini. In his sunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo, Anselmus, Ricardus, Thomas. Glossa etiam ait: *Simulabit se Antichristus mortuum, & per triduum latens post apparebit dicens se suscitatum, &c.* Prætereà dictum putant: *Quasi occisum in mortem*, quòd re vera Antichristus occisus non fuerit. † Hanc expositionem qui dicunt bestiam esse 9
Antichristum, quomodò rectè tueri possint, non video: non enim dicit bestiam fuisse occisam, sed vnum ex eius capitibus. Deinde cùm capite decimo septimo, ipse Apostolus dicat septem capita esse septem reges: & capite duodecimo, Et in capitibus eius diademata septem, necesse est in hoc capite regem aliquem intelligi ex iis, qui præcursores, & membra fuerunt Antichristi, [quod etiam Andreæ placuisse video.] Nam illam priorem sententiam profectò, si rectè attendamus, verba ipsa refellunt, non enim dicit Apostolus fuisse occisum, sed percussum grauissimè ad mortem, id est, vt moreretur, & ideò ait: *Quasi occisum*, quoniam parum à morte abfuit. Et quoniam non fuit occisum, ideò nec resurrexisse dicitur, sed tantum ait: *Et plaga mortis eius curata est*, id est, plaga illa, quæ verè lætalis erat. Et posteà ait: *Vt faciant imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij.* Vt ergò res obscurissima, quò ad eius fieri poterit, elucidetur, cogimur antequam institueramus exponere fusius. † *Septem capita quæ sint.* 10

Septem capita quæ sint. Diximus capite duodecimo, numero vndecimo, & sequentibus, ex decem vniuersi orbis regibus, qui designantur in decem cornibus, tres esse occidendos ab Antichristo, reliquos septem ei quoque sponte sua esse subiiciendos. Hos ego septem, qui ei subditi regnabunt & ipsi, existimo in septem capitibus significari. Quod ex

Daniele

Daniele ſeptimo, confirmari poteſt, vbi beſtia illa magna, atque ter-
ribilis decem cornua habere dicitur, neque de capitibus quidquam
dicit, quoniam re vera ſeptem capita in illis decem cornibus conti-
nentur. Sed Ioannes, vt res fieret planior, decem cornua comme-
morat, quia priuſquam veniat Antichriſtus, vniuerſus orbis terræ
decem regibus parebit: ac ſimul ſeptem capita ponit, quoniam poſt
eius aduentum, & victorias ſeptem tantum relinquentur. Quare ele-
ganter dixit in hoc capite: *Et ſuper cornua eius decem diademata*, quo-
niam potentiſſimi reges erunt illi ante aduentum Antichriſti, ſed ſu-
per capita non dicit fuiſſe diademata, quoniam & ipſi Antichriſti
ſerui erũt, tametſi reges appellentur. Pro diadematibus tamen habe-
bunt nomina blaſphemiæ, quia ſe contra Chriſti voluntatem regna-
11 re, & eius regnum euerſuros eſſe prædicabunt. † Atque hoc neceſſa-
riò affirmandum eſſe ex eo confici videtur, quòd de ſuperiorum æta-
tatum regibus Ioannes intelligi non poteſt, quandoquidem plagam
huius capitis curatam eſſe dicit à beſtia, id eſt, ab Antichriſto, & ob
eam cauſam plurimi fieri cœpit ab hominibus, ita enim ait: *Et plaga
mortis eius curata eſt. Et admirata eſt vniuerſa terra poſt beſtiam. Et adora-
uerunt draconem, qui dedit poteſtatem beſtiæ, &c.* ſicut olim Chriſto mi-
racula faciente homines Deum laudabant, qui dedit illi hanc pote-
ſtatem. Neceſſe eſt ergò vt de aliquo rege illius temporis intelliga-
tur, qui faueret Antichriſto, quandoquidem ab eo curatus eſt. Tunc
autem nulli reges erunt præter ipſos ſeptem, vnus ergò ex illis fuit.
Ex quibus etiam intelligitur ſeptem capita huius beſtiæ, id eſt,
Antichriſti, non eſſe eadem, quæ tribuuntur beſtiæ illi capite deci-
mo ſeptimo, id eſt, diabolo, quoniam licet illa quoque reges ſi-
gnificent, vt ibi Apoſtolus docet, reges illi iam præceſſerant ma-
gna ex parte, ſicut ibi legimus: *Septem capita ſeptẽ montes ſunt, ſuper quos
mulier ſedet, & reges ſeptem ſunt. Quinque ceciderunt, vnus eſt, alius nondum
12 venit, &c.* de quibus ſuo loco dicemus. † Videtur ergò vnum de ca-
pitibus poni pro primo, vt capite ſexto: *Et vidi quod aperuiſſet vnum
de ſeptem ſigillis*, id eſt, primũ, vt ibi diximus. Primus ergò ex his ſiue
dignitate, & opibus, ſiue qui prior ſe Antichriſto dedit, percutietur
letali plaga, vt apparet, quod fortè in bello cõtinget, quod geret An-
tichriſtus cũ illis tribus regibus Ægypti, & Africæ, & Æthiopiæ: & ab
Antichriſto virtute diaboli mirabiliter curabitur, ita vt quaſi à mor-
te ſuſcitatus videatur. Quem ſenſum confirmare videntur ſequentia.

Et admirata eſt vniuerſa terra poſt beſtiam. Videntes homines terre- *Verſ. 3.*
ni, & carnales inſignes Antichriſti victorias de tribus regibus, & mi-
rabilem illam curationem, admirabuntur Antichriſtum, & omnes
poſt eum ire incipient, id eſt, illi ſeſe ſponte tradent.

Et adorauerunt draconem, qui dedit poteſtatem beſtiæ. Cùm Chriſtus *Verſ. 4.*
miracula faciebat, ſicut iam ante diximus, omnes Deum laudabant
quòd talem homini poteſtatem dediſſet, vt Lucæ ſeptimo: *Accepit
autem omnes timor, & magnificabant Deum dicentes: Quia propheta magnus*

surrexit in nobis, & quia visitauit Deus plebem suam. Ita hi videntes pro-
digia Antichristi adorabunt draconem, qui dedit potestatē bestiæ.
† Quæritur tamen, cur ita locutus fuerit Apostolus, id est, cur di- 13
xerit homines adoraturos esse draconem, cum minimè credendum
sit Antichristum dicturum se habere à dracone, aut à diabolo pote-
statē, sed potiùs se esse filium Dei, & eius virtute illa facere? Expo-
sitores ita respondent, homines Antichristum esse adoraturos, sed
quia ille potestatem à diabolo habebit, eum adorantes adorabunt
diabolum. Ita Arethas fere, & Primasius, & Ansbertus, & Haymo,
& Ambrosius, & Anselmus. At si verba intueamur, omninò duas ado-
rationes diuersas inueniemus: *Et adorauerunt draconem, qui dedit pote-
statem bestiæ, & adorauerunt bestiam dicentes, &c.* Quare meliùs Beda
exposuit, putabunt illi quidem se adorare Deum, non tamen Deum
adorabunt, sed diabolum, qui illi potestatem dedit. Mihi, si conie-
cturis locus est, non apparet improbabile Antichristum insigne dra-
conis, qualis hic depictus est, gestaturum aut in clypeo, aut in signis
militaribus (quemadmodum Romani aquilas gestabant, & per sin-
gulas cohortes dracones, quos qui portabant, draconarij dicebātur,
vt est apud Vegetium lib. 2. de Re militari, cap. 13.) quasi Deum in-
telligi velit in illo signo, à quo ipse missus sit, & potestatem accepe-
rit. † Neque enim mirum hoc aut nouum videbitur gentilibus, quo- 14
niam & Babylonij draconem, quasi Deum, adorabant, vt legimus
Dan: 14. & Romani Æsculapium draconis forma acceperūt. Quare
fortasse, & in aris draconis imaginem adorabunt: [nam & Iuppiter
in multis Græciæ vrbibus serpentis forma colebatur.]

Vers. 4. *Quis similis bestiæ? & quis poterit pugnare cum ea?* Duo habebit Anti-
christus, quibus homines terreat, & ad sui admirationem, atque ad
adorationem rapiat, potestatem ad signa, & miracula, quæ vera cre-
dentur, & sæcularem potentiam, atque imperium maximum. Quorū
alterum (vt rectè aiunt Ansbertus, & Haymo) posset fortasse con-
temni sine altero, at vtrumque coniunctum in errorem inducet, si
fieri potest, etiam electos, vt est in Matth. 24. Hoc ergò nunc dicūt:
Quis similis bestiæ? potestate miraculorum, & sanctitate? *Et quis poterit
pugnare cum ea*, quæ tres reges potentissimos vicit, & cui ceteri septē
sponte paruerunt? Quis poterit tantæ potentiæ resistere? Nec ipsi
vocabunt eum bestiam, sed Ioannes, quia vt bestiam vidit, ita appel-
lat: ipsi autem dicent, vt ait Beda, Quis similis Christo?

Vers. 5. *Et datum est ei os loquens magna.* † Idem scriptum est Dan. 7: *Et ecce* 15
oculi, quasi oculi hominis, erant in cornu isto, & os loquens ingentia Et posteà:
Et de cornu illo, quod habebat oculos, & os loquens grandia. Quid sit autem
os loquens magna in eo intelligitur, quod paulò post ait: *Et sermones
contra Excelsum loquetur; & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit
mutare tempora, & leges, &c.* Et hic apertissimè ostendit Apostolus: *Et
aperuit os suum in blasphemias ad Deū, blasphemare nomen eius, & taberna-*
Loqui magna. *culū eius, & eos, qui in cælo habitāt.* At vsu Scripturę loqui magna, nō so-
lùm

lũ eſt blaſphemias in Deum,& cœlites iactare,ſed etiã tumidè,& ſuperbe loqui,ſiue de ſuis laudibus quis loquatur, ſiue inimicis comminetur,ſiue hoſtib⁹ victor inſultet. Quod etiã dicitur magnificare os, magnificare linguã, dilatare os,loqui ſublimia,vt latè explicauimus in Abdiam prophetam,num.66.& 67.vbi propheta ait: *Et non magnificabis os tuum in die anguſtiæ*. Pſal.11: *Diſperdat Dominus vniuerſa labia doloſa, & linguam magniloquam*. Pſal.37: *Et dum commouentur pedes mei, ſuper me magna locuti ſunt*. Pſal.34: *Et dilatauerunt ſuper me os ſuum, dixe-*
16 *runt Euge,viderunt oculi noſtri.* † Ex his cernitur mendosè legi in eodem Pſalmo in multis exemplaribus: *Induãtur confuſione, & reuerentia qui maligna loquũtur ſuper me*. pro, *Qui magna loquuntur*, vt eſt in Græco, οἱ μεγαλοῤῥημονοῦντες, & in Hebræo, המגדילים, id eſt, Magnificantes ſe, aut,vt vertit Hieronymus. Qui magnificãtur,hoc eſt , qui magnifica verba loquuntur contra me. His modis omnibus intelligendum eſt Antichriſtum magna eſſe locuturũ. Similiter etiã intelligere poſſumus loqui blaſphemias,in Deum videlicet,&in beatos,& in ſanctos in terris viuentes , nam blaſphemare propriè nihil aliud eſt quam male dicere,vt in Epiſt.Iudæ: *Non eſt auſus ei iudicium inferre blaſphemiæ*. Tit.3: *Admone illos principibus,& poteſtatibus ſubditos eſſe,dicto obedire,ad omne opus bonum paratos eſſe,neminem blaſphemare , non litigioſos eſſe*. 1.Cor.4: *Blaſphemamur,& obſecramus*. Blaſphemare.

Et data eſt ei poteſtas facere menſes quadraginta duos. Facere abſolutè dicunt Hebræi pro eo,quod eſt quidquid velis facere , ita vt nemo impedire poſſit. Vt.1.Reg.26: *Benedictus tu fili mi Dauid. Et quidem faciens facies,& potens poteris*. Dan.8: *Vniuerſa vaſtabit,& properabitur , & faciet*. Quare vitiosè poſitum eſt in verbis Apoſtoli apud Aretham: *Et data eſt poteſtas ei faciendi prælium* , cum verus ſenſus ſit: Regnabit, & quidquid volet faciet nemine impedire audẽte quadraginta duos menſes,id eſt,per annorum trium,& dimidij ſpatium. Verſ. 5. Facere abſolutè.

17 *Et aperuit os ſuum in blaſphemias ad Deum*.† Prius ſanctitatem ſimulabit,ſed tandem aperiet os ſuum in blaſphemias,id eſt , blaſphemare Deum incipiet. Hoc enim eſt, Aperire os,incipere loqui, vt Matt. 5: *Et aperiens os ſuum docebat eos* , &c. Hoc & Apoſtolus prædixit. 2. Theſſ. 2: *Et reuelatus fuerit homo peccati,filius perditionis,qui aduerſatur,& extollitur ſupra omne,quod dicitur Deus* , ita vt in templo Dei ſedeat oſtendens ſe tamquam ſit Deus. Verſ. 6.

Et tabernaculum eius. Cœlum poſſemus intelligere,niſi ſtatim diceret: Et eos,qui in cœlo habitant,ſi enim tabernaculum vocaſſet cœlum,dixiſſet: *Et eos, qui in eo habitant*. Reſtat vt templa intelligamus,quoniam ipſe deſtruet omnia templa Deo dicata, & profanabit,ac ſibi dicanda eſſe dicet , ſicut dixit Paulus : Ita vt in templo Dei ſedeat,oſtendens ſe tamquam ſit Deus. Rectè etiam dicemus, tabernaculum Dei vocari Eccleſiam , quæ eſt domus Dei viui, quam Antichriſtus blaſphemabit. Verſ. 6.

Et vincere eos, Ita hoc intelligendũ eſt vt cap.11.expoſuimus illud: Verſ.7.

Faciet aduerſum eos bellum, & vincet illos, & occidet eos. Occidet quidem eos, ſed eorum conſtantiam non ſuperabit.

Verſ. 7. *Et data eſt illi poteſtas in omnem tribum.* † Vniuerſi ſub eius ditione 18
erunt, ipſe ſuper omnes regnabit, & quos volet, cruciare poterit.

Verſ. 8. *Et adorauerunt eum omnes, qui inhabitant terram.* Docet innumerabilem eorum multitudinem, qui Antichriſto adhærebunt, omnes ſcilicet inhabitantes terram, de quibus dicimus capite octauo, numero 19.

Verſ. 8. *Quorum non ſunt ſcripta nomina.* Ne quis putaret abſolutè omnes, qui erant in terra, Antichriſtum fore ſecuturos, explicat quod dixit: *Quorum non ſunt, &c.* id eſt, omnes illi, qui prædeſtinati non ſunt, hi enim ſunt qui ſcripti dicuntur in libro vitæ, vt latius expoſuimus c. 3. n. 8. & ſequentibus. Quo loco etiam oſtendimus num. 10. Hyperbaton eſſe in his verbis: *Agni, qui occiſus eſt, ab origine mundi*, atque ita eſſe intelligendum, ac ſi diceretur: Quorum nomina non ſunt ſcripta ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occiſus eſt, idque apertè probari ex verbis cap. 17: *Et mirabuntur inhabitantes terram, quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ a conſtitutione mundi.* [Ita etiam Andreas intellexit, qui ait: *Illos ſuperabit, quorum nomina in libro vitæ ſcripta non ſunt.*] De quo ſic ſcribit Arethas: † *Per Hyperbaton hoc intelligendum* 19
eſt, vt ſit ſcriptus: Quorum non ſunt ſcripta nomina ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occiſus eſt. Si quidem quorum ſcripta ſunt, ab origine mundi ſcripta ſunt. ita enim oportet intelligere, non vt Scriptura habet, quia neque ab origine mundi facta eſt occiſio Agni, &c. Tyconius etiam Hom. 10. hæc verba, *Ab origine mundi*, ad prædeſtinatos retulit, non ad Agnum: ita enim legit: *Quorum non eſt ſcriptum nomen in libro vitæ Agni, ſignati ab origine mundi.* Et ita exponit: *Quia in praſcientia Dei Eccleſia ante præordinata eſt, atque ſignata.* Ita, vt diximus, intellexiſſe videtur Primaſius, qui legit: *Quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ Agni occiſi, qui eſt ab origine mundi.* Et Beda & Ambroſius eundem ſenſum approbãt.

Hyperbaton frequẽs in Apoſtolis.

Neque hoc mirũ videri debet, ſolent enim crebrò Apoſtoli his Hyperbatis vti. De Iohanne iam hoc adnotauimus cap. 12. num. 39. Et in Euang. cap. 1: *Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti a patre, plenum gratiæ, & veritatis.* Quod ita intelligendum eſt: Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis plenum gratiæ, & veritatis, & vidimus gloriam eius,
gloriam, quaſi vnigeniti à patre. † De Paulo idem adnotauit Irenæus 20
libr. 3. Contra Hæreſes, cap. 7, vbi illud. 2. Corint. 4: *In quibus Deus huius ſeculi excæcauit mentes infidelium*, Hyperbaton eſſe dicit, ſenſumque eſſe. In quibus Deus excæcauit mentes infidelium huius ſæculi, & qui aliter intelligunt, neſcire legere Paulum. Et poſteà ait: *Quoniam autem Hyperbatis frequenter vtitur Apoſtolus propter velocitatem ſermonum ſuorum, & propter impetum, qui in ipſo eſt, ſpiritus, ex multis quidem aliis eſt inuenire. Sed in ea, quæ eſt ad Galatas, ſic ait: Quid ergo lex factorum? Poſita eſt vſquequo veniat Semen, cui repromiſſum eſt, diſpoſita per an-*

ge

gelos in manu mediatoris. Ordinatio enim sic est: Quid ergo lex factorum? Di-
sposita per Angelos in manu mediatoris posita est vsque dum veniat Semen, cui Gal. 3.
21 *repromissum: vt sit homo interrogans, & Spiritus respondens.* † *Et iterum in*
secunda ad Thessalonicenses de Antichristo dicens ait: Et tunc reuelabitur ille
iniquus, quem Dominus Iesus Christus interficiet spiritu oris sui, & destruet præ- cap. 2.
sentia aduentus sui, illum, cuius est aduentus secundum operationem Satanæ
in omni virtute, & signis, & portentis mendacij. Etenim in his ordinatio dicto-
rum sic est: Et tunc reuelabitur iniquus, cuius est aduentus secundum operatio-
nem Satanæ in omni virtute, & signis, & portentis mendacij quem Dominus
Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet præsentia aduentus sui, &c. [Scio
non deesse quibus hæc explanatio optimorum autorum consensu,
& consuetudine locutionis Apostolicæ confirmata minimè probe-
tur, quòd ita sensum spiritus inuerti dicant. Sed vnde probant inuer-
ti, aut vnde probare possunt? Ego ab illis potiùs inuerti puto, qui
dicunt Christum occisum esse ab origine mũdi, quia ab initio mun-
di figuris significata est eius mors. Primum videant Iohannem dice-
re Ab origine mundi, pro eo quod est, Ab æterno, sicut ait cap. 17:
Quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi, vtroque
enim in loco est in Græco: ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Quare idem est A
constitutione mundi, & Ab origine mundi: nomina autem electo-
rum ab æterno scripta sunt in libro vitæ Agni. Eadem locutio est
apud Matth. cap. 25. vbi legimus: *Possidete paratum vobis regnum*
à constitutione mundi. Quod capite tertio, num. 10. latiùs explicaui-
mus. Deinde, etiam si ita vt ipsi volunt acciperetur Ab origine
mundi, quod falsum est: vnde docere poterunt factum dici quod
figuris significatum est? Si ideò dicitur Christus occisus ab origi-
ne mundi, cur non dicatur natus ab origine mundi, aut vinctus, aut
Cruci affixus? Cur non dicatur resurrexisse, ascẽdisse in cœlum, sedis-
se ad dexteram patris ab origine mundi, quandoquidem huius rei fi-
guræ ab initio præcesserunt? Quando vnquam dixit Scriptura Eccle-
siam ædificatam esse de latere Christi ab origine mundi, aut popu-
lum gentium vocatum esse ab origine mundi in locum Iudæorum?
Si hæc nusquam dixit quæ similia sunt, cur cogatur dicere Agnum
occisum esse ab origine mundi? Non ergo sensum Spiritus sancti in-
uertimus, sed verbis ipsius Spiritus sancti legitimè explicamus.]

Si quis habet aurem, audiat. Beda: *Quoties Scriptura hoc dictum interpo-* Vers. 9.
nit, intentum pro obscuritate rei quærit auditorem, &c. Possunt autem hæc
tam ad dicta referri, quàm ad dicenda, vt vidimus cap. 2. & 3. Sed hic
præstat vt referantur ad dicenda, vt Primasius, & Beda, & Ansber-
tus & Haymo, & alij intelligunt.

22 *Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem vadit.* † In aliis codicibus Vers. 10.
legitur: in captiuitatem vadet, Ita legit Irenæus li. 5. c. 28: In captiui-
tatẽ ibit. & Primasius, & Ansbertus. In Græco est ὑπάγει, idest, vadit,
sensus est idem, tametsi apertius est, Vadet. Rectè autem interpre-
tantur Primasius, & Beda, & Ansbertus, & Ambrosius hæc dicta es-

ascendere dixit: nunc de terra? Cur non eodem modo idem dictum est? Bestia illa prior de mari ascēdit, vt initio cap. diximus, quoniam inusitata forma, & inusitato terrore subitò hominibus apparuit ad nocendum, vt marinæ bestiæ solent. Hæc autem bestia secunda similis illis apparebit, quæ videntur in terra, non magna videbitur, neque terribili forma, sed agno similis, neque subitò cum potestate erumpet, vt Antichristus, sed paulatim se in animos, & in beneuo-
25 lentiam hominum insinuabit. † Itaque vt terra, & mare nunc quasi contraria censentur, ita ascensus secundæ bestiæ cōtrarius est ascensui primæ. Prætereà ascendere de terra dicuntur, quæ ex paruis orta principiis multùm crescunt, (vt ostendimus Hos. 1. nu. 133. & 134.) & latè se per terram effundunt. Vt Genes. 2: Sed & fons ascendebat de terra irrigans vniuersam superficiem terræ. Hos. 1: *Et congregabuntur filij Iuda, & filij Israel pariter, & ponent sibimet caput vnum, & ascendent de terra.* Rectè ergò de terra ascendit, qui initio solus videbitur, & posteà incredibilem multitudinem hominū sequentem habebit.

Ascendere de terra.

Et habebat cornua duo similia Agni. Cornua in hac bestia non reges significant, vt in decem cornibus draconis, aut primæ bestiæ, neque enim regia potestate, aut armis hæc bestia pugnabit: Sed tantummodo vires, & potentiam quamdam indicant, Metaphora ab animalibus cornutis sumpta, quæ cornibus in aduersarios pugnant. Duo cornua, quibus hæc bestia nocebit, sunt sermones simplices, & mansuetudinem, sanctitatémque redolentes, & potestas, qua res mirabi-
26 les, & prodigiosas efficiet. † Quę quia non violenta sunt, sed blanda, & amabilia, & mansuetudine plena, similia agni cornibus dicuntur. Cornua enim agni non sunt recta, & acuminata, sed recurua, & tenera, & minime apta ad feriendum. In agno Arethas Christum significari censet, quod cum sensu consentaneum est, neque prorsus improbo, sed agnum propriè accipi magis existimo pro animali, quoniam semper ἀρνίον cum Christum significat, Articulum habere solet, qui hoc loco positus non est. Hoc eodem argumēto, & Arethas ipse vtitur in re simili, vt videbimus cap. 14. num. 3. Scio sine Articulo poni Agnum cap. 5: *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem tanquam occisum, &c.* Verùm ideò sine Articulo ponitur, quia indefinitè accipitur, ac si diceret: Vidi quemdam agnum, cum nondum explicauit qui sit. Ita cap. 1. dixit: *Et in medio septem candelabrorum aureorum similem filio hominis.* Et capite 12: *Mulier amicta Sole.* Et posteà: *Et ecce draco magnus rufus.* Et iterum: *Et peperit filium masculum.* Et cap. 13: *Et vidi de mari be-*
27 *stiam ascendentem.* † In his locis, & in aliis huiusmodi non additur Articulus, quia res quædam indefinita significatur, vt quidam homo, quidam draco, quædam bestia. Et tamen posteà de iisdem rebus loquens Articulis vtitur, quia iam notæ, & definitæ sunt, vt Agnus ille, scilicet, de quo dixi, draco ille, mulier illa, bestia illa. Ita nunc cornua similia agni, id est, similia cornibus cuiusdam agni. [Itaque

Vers. 11.

Articulus cur addatur apud Grę̄cos.

quamuis fortasse interdum hoc, quod de Articulis dixi, apud Græ-
cos non obseruetur, ego quod Apostolus noster multis in locis fa-
cit, & quod plurimum fieri solet, ostendi.]

Vers. 11. *Et loquebatur sicut draco.* Nec hic in dracone diabolum accipio cũ
Aretha, eadem ratione, id est, quia draco sine articulo ponitur. Lo-
quebatur igitur sicut draco, quoniam licet agnus videretur externa
illa, & simulata sanctitate, & mansuetudine, intus crudelitate, & ve-
neno draco erat, atque ita suis verbis, quasi nocentissimo quodam
veneno, animas hominum interficiebat. Itaque non cõparatur eius
locutio locutioni draconis, neque enim draconis est loqui, sed ipse,
dum loquitur, draconi comparatur, quia venenum infundit vt draco.

Vers. 12. *Et potestatem prioris bestiæ, &c.* Hoc est, Faciebat eadem falsa mira-
cula, quæ Antichristus faciebat, [non enim nunc de dracone loqui-
tur, quẽ priùs vidit, sed de priori harum bestiarum, quas commemo-
rat in hoc capite: nec enim dracone bestiam vocauerat. Ita etiã Are-
thas interpretatus est,] idque in cõspectu eius, id est, ipso Antichri-
sto cernente, & approbante, vt carus ipsi Antichristo, & intimus iu-
dicetur, atq; vbique magni fiat, sicut & Christus laudauit Ioannem.
† Vel (quod potius existimo) *In conspectu eius*, significat ante ipsum 28
ambulans, ipsum proximè præcedens, vt videri possit, & viam illi pa-
rans. Sicut dictum videtur Psal. 49: *Ignis in conspectu eius exardescet*: Et
Psal. 17: *Præ fulgore in conspectu eius nubes transierunt, grando, & carbones
ignis*. Psal. 67: *Deus cùm egredereris in conspectu populi tui, cum pertransires
in deserto*. Psal. 79: *Dux itineris fuisti in conspectu eius. Potestatem* autem
dixit pro re, quæ cum potestate fit. more vsitato Hebræorum.

Vers. 12. *Et fecit terram, & habitantes in ea adorare bestiam primam.* Idem in-
telligit in terra, & in habitantibus in ea, id est, non omnes homines,
sed terrenos, & habitatores terræ. [Ita mox ait: *Et seducit habitantes
in terra.* Quod ita interpretatur Andreas: *Seducit* (inquit) *habentes in
terra perpetuam cordis habitationem, habentes enim in cœlo conuersationem
non seducit, &c.* Nunc autem terram etiam adoraturum Antichristum
dicit] amplificationis causa, quasi dicat, Non solùm ipsi Antichri-
stum adorabunt, sed omnia etiam, quæ possident, Antichristo subii-
cient, vt ipse vbique regnet. [Omnia seruient Antichristo, illi in
terra sua templa ædificabunt, fructus terræ offerent, eius satellitibus
alendis seruiet, ac fouendis, quidquid in ea erit exquisitum, & pre-
tiosum ad eum afferẽt, efficiéntque vt terra eum adorare videatur.]
At quid hoc præcursore opus fuit, aut quomodo ipse fecit terram
adorare bestiam, cum ante ipsius prædicationem scriptum sit: *Et ad-
mirata est vniuersa terra post bestiam. Et adorauerunt draconem, qui dedit
potestatem bestiæ: & adorauerunt bestiam, dicentes: Quis similis bestiæ? &c.*
Possemus respondere illud per anticipationem esse dictum, & tunc
factum cum bestia secunda ascendit, & fecit signa illa. † Probabiliùs 29
tamen puto ante ascensum bestiæ secundæ homines non tam in
adorationẽ Antichristi, quàm in magnam quamdam admirationem
esse exci-

esse excitandos, & adoraturos quidem eum vniuersos, qui aderunt, sed subita adoratione, non quasi se illi perpetuò addicentes. At cum præcursor prodibit, & cum magna specie sanctitatis potestatē prodigiorum coniunget, animos eorum, qui priùs adorauerant, confirmabit, & plurimos deinde quocumque profectus erit, peruertet: mirabiliter enim augebitur auctoritas Antichristi, cum videant hominem, quem sanctissimum putabunt, eius laudes prædicare, & accepta ab eo virtute prodigia facere. Hoc autem, quod diximus, ex vtrisque verbis cognosci potest: priùs enim dixit: *Et admirata est vniuersa terra post bestiam, &c. Et adorauerunt bestiam dicentes: Quis similis bestiæ? & quis poterit pugnare cum ea?* Quibus admiratio magna, & subita, atq; admiratione extorta, potius quàm voluntaria, & firma adoratio indicatur. In secunda autem adoratione dicitur: *Et seducit habitantes in terram propter signa, quæ data sunt illi vt faceret.* Quæ verba deliberatam iam, & voluntariam adorationem, firmamq; declarant.

30 *Cuius curata est plaga mortis.* † Amplificabit enim Antichristi potentiam prædicans semper regem illum ab eo fuisse quasi resuscitatum. [Videri posset hoc de ipso Antichristo dici, nisi ex cap. 12. cōstaret non de ipsa bestia, sed de vno ex eius capitibus dici. *Et vidi* (inquit) *vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem, & plaga mortis eius curata est.* Quia ergò rex in capite indicatus membrum erat Antichristi, & caput vnum ex eius septem capitibus, plagam Antichristi curatā esse dicit, sicut plaga mea curatur, si brachiū meū curetur.] Vers. 12.

Vt etiam ignem faceret de cælo descendere. Inter reliqua miracula hoc maximè prædicatur, quod de cœlo ignem descendere fecerit. Solēt enim homines illa signa præcipuè preferre, quæ de cœlo sunt, quoniam Diuina planè virtute fieri videntur, indéque iudicant eum qui facit, aut propter quem fiunt, Deo esse quàm gratissimum. Et ideò Pharisæi a Christo huiusmodi signum petebant: Matth. 16: *Et accesserunt Pharisæi, & Sadducæi tentantes, & rogauerunt eum vt signum de cælo ostenderet eis.* Quoniam igitur Elias, & Henoch, vt vidimus cap. 11. ignem de cœlo deducent, ne quid minus præcursor Antichristi habere videatur, diabolus etiam efficiet vt ignis hominibus appareat de cœlo descendere. [Andreas Cæsariensis: *Omnia hæc per deceptionem faciet apostata Antichristi, vt dum Deus existimetur Antichristus testimonium de eo reddente tantum prodigiorum effectore, & indubitabilem gloriam accipiat ad imitationem Baptistæ. Commentus enim mendacium, vt homines decipiat, miraculum creatum. Nec mirum est in eorum oculis, qui decepti sunt, ignem videri e cœlo venientem, cum ex historia Iob didicerimus eum descendisse, & iumenta ipsius consumpsisse per Diuinam permissionem, & Satanicam operationem.*] Vers. 13.

Et seducit habitantes in terra propter signa: Irenæus lib. 5. cap. 28. recitatis his verbis ait: *Hos nequis eum Diuina virtute putet signa facere, sed magica operatione. Et non est mirandum si dæmoniis, & apostaticis spiritibus ministrantibus ei, per eos faciat signa, in quibus seducat habitantes super terram, &c.* Vers. 14.

ram.&c.†Hoc ipſum docuit Apoſtolus. 2.Theſ. 2. nẽpè non vera, ſed 31
fallacia futura eſſe miracula Antichriſti, & miniſtrorũ eius, ait enim:
Cuius eſt aduentus ſecundum operationem Satanæ in omni virtute, & ſignis, & prodigijs mendacibus, & in omni ſeductione iniquitatis. &c. Etenim vera miracula, niſi diuina virtute fieri nequeunt. [De his etiam legimus in libro ſecundo Sybillinorum Oraculorum.

ὅταν τίνες ἀντὶ προφητῶν
ψευδαπάται πελάσωσιν ἐπὶ χθονὶ φημίζοντες
καὶ Βελιὰλ ἥξει, καὶ σήματα πολλὰ ποιήσει
Ἀνθρώποις. Hoc eſt:

------ Cùm quidam pro prophetis
Deceptores appropinquauerint in terra loquentes:
Et Belial veniet, & ſigna multa faciet
Hominibus.------

Et libro tertio.

Ἐκ δὲ Σεβαστηνῶν ἥξει Βελίαρ μετόπισθεν,
Καὶ στήσει ὀρέων ὕψος, στήσει δὲ θάλασσαν,
Ἠέλιον πυρόεντα, μέγαν, λαμπράν τε σελήνην,
Καὶ νεκύας στήσει, καὶ σήματα πολλὰ ποιήσει
Ἀνθρώποις, ἀλλ᾽ οὐχὶ τελεσφόρα ἔσσετ᾽ ἐν αὐτῷ
Ἀλλὰ πλανᾷ. Καὶ δὴ μερόπας πολλοὺς πλανήσει,
Πιστούς τ᾽, ἐκλεκτούς τ᾽ Ἑβραίους. ἀνόμους τε καὶ ἄλλους
Ἀνέρας, οἵτινες οὔπω θεοῦ λόγον εἰσήκουσαν.

Hoc eſt:

Ex Sebaſtenis veniet Beliar poſteà,
Et ſiſtet montium altitudinem, ſiſtétque mare.
Solem ardentem, magnum, Lunámque ſplendidam,
Et mortuos ſiſtet, & ſigna multa faciet
Hominibus: ſed non vera erunt in ipſo,
Sed decipit. Et quidem multos homines decipiet
Fideles, electóſque Hebræos, ſine legéque viuentes, & alios
Homines, qui nondum Dei verbum audierunt.]

Sed cur dictum eſt: *Seducit*, cum videretur dicendũ, Seducet? Quidam legunt, Seduxit, vt Primaſius, & Anſbertus, & Ambroſius, alij, Seducet, vt Haymo. Non dubito noſtrum interpretem vertiſſe, *Seduxit*, ſicut habetur in vetuſtioribus codicibus, & maximè in Complutenſi. Nam quamuis in Græco ſit, Seducit, id eſt, πλανᾷ, tamen omnia huiuſmodi verba, quę apud Gręcos ſunt pręſentis temporis, ipſe in præteritum vertit, vt: *Poteſtatem prioris beſtiæ omnem faciebat.* Et ſtatim: *Et fecit terram, & habitantes in ea, &c. Et fecit ſigna magna, &c.* 32
Quare conſequens erat vt ſimiliter verteret, *Seduxit*. Hoc autem fecit, quoniam videbat plerumque Apoſtolum futura verbis pręteriti temporis efferre more prophetico, ſiue potiùs, vt ego arbitror, quoniam exemplaria nactus eſt emendatiora, quàm quæ nunc habemus.

habemus. Sed neque Græca lectio repudianda est, sæpe enim prophetæ de futuris loquūtur verbis præsentis temporis, vt res certa esse, & non tam prædici, quàm geri videatur: vt Malac. 3. *Ecce ego mitto angelum meum.* Et pro eo, quod dictum est Isai. 28: *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem*, &c. Petrus. 1. Epi. cap. 2. dixit: *Ecce pono in Sion lapidem*, &c. Regula.

Vt faciant imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij. Reuera persuadebit hominibus vt imaginem Antichristi faciant, eamque in templis adorent, dicet enim eum resuscitasse ferè regem illum, ideoque verè Deum esse. Sed quoniam rex, qui ferè credetur resuscitatus, membrum erit bestiæ prioris, & vnum ex eius capitibus, ipsa bestia dicitur habere plagam gladij, vt iam diximus. Vers. 14.

Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ. Non dabit spiritum, Vers. 15.
id est, animam, imagini Antichristi, sed videbitur dare, quoniam loquetur imago, sicut olim idola multa responsa reddebāt rogantibus Diabolo in iis occultè loquente. Andreas, & Arethas: *Hoc autem circa simulacra considerandum est, quod multa eorum & sudare, & loqui scripta sunt temporibus Græcorum, operatione Diabolica. Quod autem statuæ, vt dictum est, locutæ sint, ex historiis discere licet, cum scriptum sit per imposturas, & arbores, & aquas fuisse locutas per Apollonium, aliosque artifices*, & cætera.

33 *Et faciat vt quicunque non adorauerint.*† Ita legendū, vt habent Græ- Vers. 15.
ci codices emendatiores, & Andreas, & Arethas, & est sensus: Et datum est illi vt faciat vt quicunque non adorauerint imaginem bestiæ occidantur. Iam simulata sanctitas in apertam exit crudelitatem.

Habere Characterem in dextera manu sua. Characterem, siue, vt est in Vers. 16.
Græco, χάραγμα, vocat notam impressam: dicitur enim χάραγμα siue χαρακτὴρ, forma expressa ex alio, aut forma rei cuiuspiam impressa. Character.
Vt igitur Christianis signum Crucis in frōtibus imprimitur, ita Antichristus per hunc suum præcursorem efficiet, vt omnes, qui sibi parent, palam signum impressum portent siue in fronte, siue in dextera, vt sicut circumcisione Iudæi à ceteris gentibus secernebantur, ita hoc signo Antichristiani distinguantur à Christianis. Sed quæritur quinam futurus sit character. Primùm, certum est nō esse nomen Antichristi, neque literas, quibus numerus in nomine significatus conficitur, vt putauit Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi, de quibus statim dicemus, ait enim: *Nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ: aut numerum nominis eius.* Aliud ergo est character, aliud nomen, & numerus nominis, id est, literæ numerum Quisnā erit Character Antichristi.
34 indicantes.† Mihi probabile videtur characterem futurum, quo in sigillo suo vtetur Antichristus, & quem in anulo gestabit, & in supellectile sua. Solent enim reges proprium signum, seu proprium characterem habere, quo literas obsignent; vt cōtinuò regis esse agnoscantur, idque ferè in anulis gestant. Esther. 3: *Tulit ergo rex anulum*,

quo vtebatur, de manu sua, & dedit eum Haman, vt scilicet signari literas iuberet vt volebat: Et posteà: *Et literæ signatæ ipsius annulo missæ sunt per cursores regis ad vniuersas prouincias*, Dan. 6: *Allatusque est lapis vnus, & positus super os laci, quem obsignauit rex annulo suo, & annulo optimatum suorum, ne quid fieret cōtra Danielem.* Dicerem characterem esse formam draconis, quem Antichristus adorari iubebit, vt diximus nu. 13. Sed mouent me maximè verba cap. 14: *Et si quis acceperit characterem nominis eius*, ex quibus coniicio characterem non futurum nomen eius, sed notam aliquam, quæ occultè nomen illud indicet, quo ipse maximè gloriabitur. Ita igitur erit character nominis eius, vt cap. 14, scriptum est, quia illud indicabit: & non erit nomen eius, sicut scribitur in hoc capite, quia non constabit literis, quibus apertè nomen illud solet scribi. † Aliter quoque hæc conciliari queunt. Aliud est 35
nomen eius proprium, quod est à parētibus inditum, aliud, quo ipse insigniri volet, & dignitatem suam indicari. De priori nomine nunc dicitur: *Nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius*. De posteriori dicitur c. 14: *Et si quis acceperit characterē nominis eius*, id est, notam aliquam nomen illud dignitatis indicantē. Quare mihi valde probabile videtur quod ex Primasio sumpsit Ansbertus, characterē futurū, in quo totū Christi nomen cōpendio includatur, quē ☧ ita signat, de quo ita certus est, vt à Deo se accepisse indicet his verbis: *Et ecce dum orans loquor, præsentiam tui adesse cognosco; qui etiam inuocantes te pia munera largiturus præoccupas dicens: Antequam me inuocauerint, dicam: Ecce adsum. Quæ ergo à te mihi eluceat, perducam necesse est ad cognitionem lucis*, &c.

Et quoniā nullū nomen magis amabit Antichristus, nullúmq; sibi gloriosius putabit quàm nomen Christi, siue Messię, quo Iudęos decipiet, & multos etiam Christianorū, & Agarenorum, quorum maxima & infinita pene turba est, character nominis eius notā habebit, in qua compendio sit hoc nomen Christus, aut Messias, sed potius Christus, quia familiarius omnibus nomē est, & notius, & celebrius. ☞ [Accedit quod Cōstantinus Deo, hominibusque carus imperator, qui, vt in arcu triumphali illi erecto Romæ nunc etiam legitur, liberator vrbis, & fundator quietis appellatus est, hanc eamdem notam nominis Christi in labaro portabat, vt Onuphrius scribit in Fastis, nisi quod lineam transuersam secantem has duas literas. X. & P. non habebat. Eadem posteà in labaro portarunt Leo. V. & Michael Constantinus imperatores, eodē Onuphrio autore. Quare Antichristus, qui liberator orbis, & tyrannorum expulsor, & fundator quietis publicæ videri volet, libenter, vt videtur, hac eadem nota vtetur, & illam imprimi suis volet.] ☞ † Pingitur autem character in fronte, siue in 36
dextera, quoniam & partes sunt corporis principales, & oculis omnium expositæ. Frons etiam sedes est verecundiæ, in dextera fortitudo est. Qui ergo in fronte habent characterem, profitentur non pudendum sibi esse, sed gloriosum talem ducem sequi. Qui in dextera

tera habebunt, profitebuntur se milites esse Antichristi, & totis viribus pro eius gloria pugnaturos.

Et ne quis possit emere, aut vendere. Quoniam magno cum labore poterunt omnes occidi, qui characterem habere nolent, præ multitudine, & ne nimium crudelis videatur: rē excogitabit latius multò patentem, ideóque multò nocentiorem, vt nemo quidquam emere, aut vendere possit, nisi fuerit charactere insignitus. Nam cum nemo viuere possit nisi emat, aut vendat, ita infinitā multitudinem ad sui adorationem coget. Ita hoc interpretantur Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi, & Arethas, & multi alij, & ita omninò interpretandum est. Simile quid in Christianos, licet minus sæuum, fecit Iulianus apostata, vt scribit Nicephorus lib. 10. capite 24. Vers. 17.

37 *Aut numerum nominis eius.* † Idest, has tres literas χ. ξ. ς. quibus, vt statim dicemus, numerus nominis signatur. Vers. 17.

Hic sapientia est. Hic cernetur sapientia Christianorum, sapientes enim ex iis, quæ dicta sunt de charactere, & ex iis, quæ nunc dicentur de numero nominis, poterunt intelligere an sit ille Antichristus. Quod magis explicat verbis sequentibus. Vers. 18.

Computet numerum bestiæ. Vt ex numero in literis nominis incluso intelligat sit ne ille Antichristus. Vers. 18.

Numerus enim hominis est. Arethas ita exponit: Nomē eius est numerus hominis, id est, familiare est eius nomen, & non insuetū, nec occultatum, ac duplicem habens intellectum, sed cōsuetus calculus, & inter homines cognitus. Mihi hoc potiùs dicere videtur. Qui habet intellectum computet benè, numerus enim proprius hominis est, & intellectum habentis ac ratiocinantis est numerare. Vers. 18.

38 *Et numerus eius sexcenti sexaginta sex.* † Irenæus martyr Christi multa de his scripsit lib. 5. cap. 30. vbi ait: *Hunc autem numerum nominis ostendit, vt caueamus illum venientem, scientes quis est. Nomen autem tacuit, quoniam dignum non est præconari a Spiritu sancto.* Et cap. 29: *Congruenter autem & nomen eius habebit numerum sexcentos sexaginta sex, recapitulans in semetipso omnem, quæ fuit ante diluuium, malitiæ commistionem, quæ facta est angelica apostasia. Noe enim fuit annorum sexcentorum, & diluuium aduenit terræ,* &c. Deinde ait, recapitulari etiam in hoc numero omnem idololatriam, quæ fuit à diluuio, & prophetarum interfectionem, & succensionē iustorum, qui idololatriæ restiterunt. Nam statua illa erecta à Nabuchodonosor Dan. 3. sexaginta cubitos habebat altitudinis, & sex latitudinis: qui numeri coniuncti cum numero annorum Noe efficiunt. 666. In hac statua omnis idololatria significata est, sed maximè illa Antichristi, qui solus ab vniuersis volet adorari. Et tres pueri missi in caminum ignis, quia eam adorare noluerunt, designant iustorum interfectionem, & cruciatus, quia adorare nolent Antichristum. Vers. 18.

Ratio numeri nominis Antichristi.

39 † Affirmat etiam multa nomina inueniri apud Græcos,

quæ hoc numero constent, vt Euan, Lateinos, quod valde verissimile sibi videri dicit, quoniam verissimum, inquit, regnum hoc habet vocabulum, Latini enim sunt qui nunc regnant. Sed omnium probabilissimum putat Τειτάν, scriptum per ει, quoniã nullus rex ita vocatus est, & apud ethnicos Diuinũ putatur hoc nomen, & idolis datur, & sol ita vocatur ab his, qui nunc tenent, id est, à Romanis. Et ostentationem habet vltionis, & vindictam inferentis, quod rectè conuenit Antichristo, qui simulabit se malè tractatos vindicare, & in libertatem asserere eos, qui quasi seruitute tenebantur. Hoc dicit quoniam Τίσμαι idem est quod Vlciscor, vnde deductum videri potest Titan. Postremò dicit, etiam si hoc nomen aptissimum videatur, & regale, & tyrannicum, non tamen ideò nomen Antichristi inuentum esse, quoniam alia esse possunt, quæ eumdem numerum habeant. Primasius alia nomina addit, quorum primum est Ἄντεμος, quod significare dicit, Honori cõtrarius, sed id vt significaret, scribendum erat Ἄντιμος, quod numero non conuenit, aut potius Ἀντίτιμος. Alterum est Ἀρνοῦμε, quod martyri Hippolyto, & multis placuit, & significat Nego, nisi quod vt hoc significaret, scribendum erat, Ἀρνοῦμαι. † Ansbertus aliud nomen Gothicum affert, Γενσηρίκος, quod significare dicit idem quod Gentium seductor. Alia proferunt Andreas, & Arethas, vt Λάμπετις, quod ab splendore dicitur, ὁ νικήτης, id est, Victor, κακὸς ὁδηγὸς malus dux, ἀληθὴς βλαβερὸς, id est, Verè nocens, πάλαι βάσκανος, id est, Iam olim inuidens, ἀμνὸς ἄδικος, id est, Agnus nocens, [Addit etiam Andreas, Βενέδικτος, quod est, inquit, εὐλογημένος, id est Benedictus,] & multa alia huiusmodi fingi, aut inueniri poterunt. Quomodo autem in his ratio subducatur, norunt qui linguæ Græcæ, non sunt imperiti, numerant enim Græci per literas, A, vnum, B, duo, atque ita deinceps vsque ad, I, quæ litera decem valet, quoniam licet nona sit in Alphabeto, interponitur hæc nota, ϛ, quæ valet sex. Literæ, quæ sequuntur Iota, efficiunt denarios vsque ad, ϱ, Sed nonaginta ita notantur, ϟ. Inde incipiunt centenarij, quos efficiunt literæ sequentes vsque ad finem Alphabeti. Sed cum ω, valeat. 800: nongenti ita notantur ͳ, aut ϡ. Deinde millenarij incipiunt ab α cum linea deorsum tendente, ita, ͵α, &c. Ex his videmus hæc nomina eumdem numerum habere, eũque tribus literis Græcis signari χ. ξ. ϛ. Hebræi etiam per literas numerant, sed quoniam Euangelista Græcè scribebat, nec id Iudæis, sed conuersis ex gentibus, id, quod omnes sentiunt, verissimum videtur, Græcis notis computari debere nomen Antichristi. 40

Nomina habentia numerum nominis Antichristi.

Teitan.

Numeratio Græcorum.

41 † At nomen Græcum futurũ esse, vt multi ex scriptoribus volunt, non est necessarium, cum ipse natione Græcus futurus non sit, & sit probabile eum ex tribu sua Dan, aut certè ex Iudæorum nominibus aliquod accepturum, vt fieri solet. Sed Græcum esse posse non nego, immò probabilius arbitror, nam si Hebraicum, sit aut alterius

terius linguæ, literas habere potest quibus Græci careant, nec poterit Græcè numerari. Satis igitur constat ex dictis non posse certum nomen haberi, cum tot in omnibus linguis inueniri possint. Quorsum igitur Apostolus nos numerare iubet, & numerum nominis docet? Vt cum is de quo dubitari cœptum erit, numerum nominis computemus, etsi numerus non conueniat, certum sit illum non esse Antichristum. Et quamuis nunc nomen nesciamus, vbi ille venerit, numerus inuenietur in nomine, quod cum aliis, quæ de eo dicta sunt conferentes facilè intelligetur eum esse Antichristum.

Argumentum Cap. XIIII.

Videt in cœlo Agnum stantem, & centum quadraginta quatuor millia virginum sequentium eum semper, & canticum nouum canentium. Deinde tres angelos loquentes audit, quorum primus hortatur homines ad pietatem vicinitate iudicij, alter Babylonis ruinam prædicit, tertius multa comminatur adorantibus bestiam, & imaginem eius, aut eius characterem suscipienti. Audit etiam vocem de cœlo beatos prædicantem eos, qui in Domino moriuntur. Mirabili posteà visione docetur, & finem mundi instare, & magna impios manere supplicia.

CAPVT XIIII.

1 *ET vidi, & ecce Agnus stabat super montem Sion, &*
cum eo centum quadraginta quatuor millia habentes
nomen eius, & nomen Patris eius scriptum in fronti-
2 *bus suis. Et audiui vocem de cælo, tanquam vocem*
aquarum multarum, & tamquam vocem tonitrui magni: & vo-
cem quam audiui, sicut citharœdorum citharizantium in citharis
3 *suis. Et cantabant quasi canticum nouum ante sedem, & ante qua-*
tuor animalia, & seniores, & nemo poterat dicere canticum, nisi
illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra.
4 *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati. Virgines enim*
5 *sunt. Hi sequuntur Agnum quocumque ierit. Hi empti sunt ex*
hominibus primitiæ Deo, & Agno: & in ore eorum non est inuen-
6 *tum mendacium, sine macula enim sunt ante thronum Dei. Et*
vidi alterum angelum volantem per medium cæli habētem Euan-
gelium æternum, vt euangelizaret sedentibus super terram, &
super omnem gentem, & tribum, & linguam, & populum: di-
7 *cens magna voce, Timete Dominum, & date illi honorem, quia*
venit hora iudicij eius: & adorate eum qui fecit cælum, & ter-

ram, mare, & omnia quæ in eis sunt, & fonte aquarum. Et 8
alius angelus secutus est, dicens: Cecidit cecidit Babylon illa ma-
gna: quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes.
Et tertius angelus secutus est illos, dicens voce magna: Si quis 9
adorauerit bestiam, & imaginem eius, & acceperit characterem
in fronte sua, aut in manu sua: & hic bibet de vino iræ Dei, quod 10
mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure
in conspectu angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni. Et 11
fumus tormentorum eorum ascendet in sæcula sæculorum: nec ha-
bent requiem die ac nocte, qui adorauerint bestiã, & imaginẽ eius,
& si quis acceperit characterem nominis eius. Hic patientia san- 12
ctorum est, qui custodiunt mandata Dei, & fidem Iesu. Et audi- 13
ui vocem de cælo, dicentem mihi, Scribe, Beati mortui qui in Do-
mino moriuntur. A modo iam dicit Spiritus, vt requiescant à labo-
ribus suis, opera enim illorum sequuntur illos.
Et vidi, & ecce nubem candidam: & super nubem sedentem 14
similem Filio hominis, habentem in capite suo coronam auream,
& in manu sua falcem acutam. Et alius angelus exiuit de tem- 15
plo, clamans voce magna ad sedentem super nubem: Mitte fal-
cem tuam, & mete, quia venit hora vt metatur, quoniam aruit
messis terræ. Et misit qui sedebat super nubem, falcem suam in 16
terram: & demessa est terra. Et alius angelus exiuit de templo 17
quod est in cælo, habens & ipse falcem acutam. Et alius angelus 18
exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem: & clama-
uit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens: Mitte
falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: quoniam
maturæ sunt vuæ eius. Et misit angelus falcem suam acutam in 19
terram, & vindemiauit vineam terræ, & misit in lacum iræ Dei
magnum: & calcatus est lacus extra ciuitatem, & exiuit sanguis 20
de lacu vsque ad frenos equorum per stadia mille sexcenta.

Vers. 1. ET *vidi, & ecce Agnus stabat supra montem Sion.* Consentiunt ferè commentarij, & ita est, quæ in hoc capite dicuntur, ad consolationem iustorum scripta esse, vt quoniam Antichristi insidias, & crudelitatem viderunt, nunc præmia viriliter certantium audiant. At quomodo hoc fiat difficillimum est explicare. Agnus, inquit, stabat *supra montem Sion*, quem iam ex præcedentibus notum est Christum, & Ioanni [illegible] pec-

catis

cruciatibus oblatus est, & glorificatio sanctorum præmium sanguinis illius est: Qui, vt Agnus, semetipsum obtulit pro hominibus, numquam eorum obliuiscitur, sed certantes de cælo adiuuat, & post certamina coronat, & cum illis libenter versatur. Stat Agnus, quia licet occisus sit, resurrexit morte deuicta, vt discant omnes, qui pro eo patiuntur, gloriosam expectare resurrectionem. Mons verò *Sion*, in quo erat Ierusalem, & templum, interdum Ecclesiam significat, vt Psalmo secundo: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius.* Interdum verò cælum, sedemque beatorum, vt hoc in loco, quoniam tam mons ipse, quàm Ierusalem, & templum figura fuit, & Ecclesiæ, & beatitudinis, vt Psalmo octuagesimo tertio: *Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum in Sion.* Denique paulò post ait: *Et audiui vocem de cælo, tamquam vocem aquarum multarum.*

2 *Et cum illo centum quadraginta quatuor millia.* † Magna est, & diffi- *Vers. 1.*
cilis quæstio, qui sint hi, & quorsum nunc de virginibus mentio fiat. Hieronymus libro primo Aduersus Iouinianum, versus finem, ita hoc interpretatur. *De singulis tribubus excepta tribu Dan, pro qua reponitur tribus Leui, duodena millia virginum signatorum credentium dicuntur, qui cum mulieribus non sunt coinquinati. Ac ne putaremus de ijs dici, qui scorta non norunt, statim intulit: Virgines enim sunt, &c.* Manifestè itaque Hieronymus illos, quos capite septimo credituros esse diximus in fine sæculi ex duodecim tribubus Israël, hoc loco commemorari intelligit. Et quidem numerus conuenit, sed difficillimum est, neque probari posse videtur, Iudæos omnes, qui in fine sæculi conuertentur, virgines futuros esse, ita vt nullus eorum vxorem duxerit, cum rara semper fuerit apud Hebræos virginitas. Nec vllus, opinor, affirmare audebit nullum ex coniugibus tunc esse conuertendum. Tunc etiam quæreremus, cur de Iudæorum virginibus mentio facta sit, ac non etiam eorum, qui ex gentibus
3 conuersi virginitatem coluerunt. † Arethas etiam alia ratione sententiam hanc refutat, suámque exponit, quæ certè videtur probabilior. *Numerus* (inquit) *horum millium, non illorum est, de quibus prædictum est quod ex vnaquaque tribu crediderunt in Christum: nam si id fuisset, cum articulo protulisset, dicens: Illorum quadraginta quatuor millium. Quoniam autem sine Articulo protulit, reliquum est vt intelligatur hoc dixisse, qui ex gentibus crediderunt, dum gratia Diuini seminis, quod in vnoquoque fuit Apostolorum duodecim sparsa in mille cuplo fructum perfectum ediderunt, qui [illegible] sunt: quibus attestatur quod virginitatem præstiterint, quæ apud Hebræos rara fuit, &c.* Itaque virgines propriè accipit, vt & Hieronymus, sed eos esse dicit, qui ex gentibus crediderunt per vniuersum orbem. At non minùs hoc difficile videtur, ex tot nationibus, & tot sæculis tantum centum quadraginta quatuor millia virginum numerari, cum vel vna die vndecim millia virginum celebret Ecclesia, quæ martyrium cum virginitate copularunt. † Beda,
4

& multi alij has angustias facilè sibi videntur effugere, affirmantes numerum finitum pro infinito accipi. At vnde id probare possunt? Non est enim ex numeris, qui ita accipi solent, quales sunt Ternarius, Senarius, Septenarius, Duodenarius. Tot numeros coniunctos, centum quadraginta quatuor millia pro infinitis poni non est probabile, alioqui nullum numerum certum habere possemus in Scriptura, omnes pro indefinitis vsurpari, qui vellet, diceret. Aliud est dicere Millia millium, aut Mille, aut Milia, aliud tam definitè tot numeros signari. Quare hoc potiùs dicendum arbitror, virgines numerari, qui illis extremis temporibus florebunt, tam ex gentibus, quàm ex Iudæis, qui conuertentur. Nam si ex gentibus tantum esse diceremus cum Aretha, continuò quæri posset, cur non etiã ex Iudæis? Etenim, sicut ante dicebamus, neminem ausurum esse affirmare nullum ex iis, qui coniuges apud Hebræos erunt, crediturum: ita nec erit quispiam, qui dicere audeat solos coniuges ad Ecclesiam esse venturos, nullúmque ex eorum pueris, & puellis esse baptizandum. Post baptismum autem tam breui tempore multos ex iis virginitatem conseruare non est difficile. † Rursus eodem tem- 5
pore grassante vbique libidinum licentia centum quadraginta quatuor millia virginum vtriusque sexus (ita enim intelligẽdum est) inueniri, satis optabile est, nec paruus numerus hic censeri debet. Sed quorsum commemoratio virginum ad id quod nunc Ioannes agebat? Hoc enim secundo loco quærebamus, martyres potius videbantur commemorandi, qui fortiter pro pietate occubuissent. Respondeo nec martyres esse præterito, vt in hoc ipso capite videbimus, sed virgines prius fuerunt recensendi, quoniam non solùm cruciatus, & capitis pericula contempserunt, sed etiam integritatem mentis, & corporis accuratè seruauerunt: quod cùm sit omni tempore magnũ, illo, quo regnabit Antichristus, multò erit maius, atque illustrius propter magnitudinem tentationum, & licentiam libidinum vbique regnantium, præsertim cum illis magnos viros, & sanctitate celebres turpiter cedentes visuri sint, & hoc vnum futurum sit ex maximis, & potentissimis telis Antichristi. † Rectè ergò 6
victores libidinum, qui in tot periculis, & difficultatibus non castitatem modò, sed etiam virginitatem seruauerunt, magno in honore nunc ostenduntur apud Agnum in cœlo, vt qui eo tempore certabunt, hac visione, atque hoc honore confirmentur ad resistendum diabolo, & ad pugnandum cum potentissima cupiditate.

Vers. 1. *Habentes nomen eius, & nomen Patris eius.* In fronte habent, quia non erubuerunt testimonium Domini nostri Iesu Christi, neque Patris eius: frons enim sedes est verecundiæ. Quid autem sit nomen habere scriptum, intelligitur ex verbis cap. 3: *Et scribam super eum nomen Dei mei nouæ Ierusalem, quæ descendit de cœlo à Deo meo, & nomen meum nouum.* Quę ibi exposuimus num. 31. & sequentibus. Et hic genus commutauit, vt facere solere adnotauimus, capite 11. num. 16

dicendum

dicendum erat: Et cum eo centum quadraginta quatuor millia habentia nomen eius, ita tamen vertit, quoniam in Græco erat, χιλιάδες ἔχουσαι.
21 Quamuis fieri poterit vt hic iuxta consuetudinem suam locutus subaudiri voluerit, *Viri*, solet enim dicere, Duo millia viri, vt ca. 7: *Centum quadraginta quatuor millia signati ex omni tribu filiorum Israel*, & quæ sequuntur.

Tanquam vocem aquarum multarum, idest, Magnæ cuiusdam multitudinis, vt exposuimus cap. 1. num. 73. Vers. 2.

Et tanquam vocem tonitrui magni. Vocem tonitrui dici magnam, & terribilem exposuimus ca. 6. nu. 6. Sed quomodò nunc terribilis intelligitur, cum dicat continuò: *Et vocem, quam audiui, sicut citharœdorum* Vers. 2.
7 *citharizantium in citharis suis?* † Possumus intelligere vocem tonitrui dici, quoniam magna est, atque cœlestis, & ex altitudine angelicæ vitæ, quam imitati sunt virgines, profecta. Sed rectiùs fortasse quoniam hæc vox, quæ virginum concentus est, terrebit maximè sectatores Antichristi omni libidinū turpitudine coinquinatos. Non quòd ipsi eā audituri sint, sed quòd hac prophetia, quam scribit Iohannes, cum prædicabitur, omnes impuri terrebuntur, sicut & nunc multi terrentur.

Et vocem, quam audiui, sicut citharœdorum citharizantium in citharis suis. Eadem vox, quæ impiis erit terribilis, sanctis erit valde suauis (sicut & hodie est) cum præmia sublimia virginitatis enūtiabuntur. Vox igitur est citharœdorum, quoniam & eos, qui canunt, & qui audiunt, suauitate implet, & magnæ lætitiæ testis est. Beda: *Cum citharistæ Dei omnes sancti sint, qui carnem suam crucifigentes cum vitiis, & concupiscentiis laudant eum in psalterio, & cithara: quanto amplius illi, qui angelica priuilegio castitatis totos se Domino faciunt holocaustum, singulariter abnegantes semetipsos, & tollentes crucem suam sequuntur Agnum quocumque vadit?* Vers. 2.

8 *Et cantabant quasi canticum nouum.* † Non dixit: Nouum, sed *Quasi nouum*, quale videlicet Iohannes cantari nō audierat, licet prius voces cœlestes audisset. Cāticum hoc erat gratiarum actio plena suauitatis, & exultationis, quam Deo reddebant pro magno illo, & raro dono integritatis corporis, & animæ præsertim in tātis tentationibus, & in tātis periculis violandi. Gregorius in 3. parte Pasto. Admonitione. 29. *Singulariter quippe canticum Agno cantare est cum eo in perpetuum præ cunctis fidelibus etiam de incorruptione carnis gaudere.* Vers. 3.

Et non poterat dicere canticum. In Græco est μαθεῖν, ex quo cernitur legendum esse Discere, sed paulatim in vna litera erratum est, quod facile fuit in tāta verborum similitudine, præsertim cū aptius etiam sententiæ videretur, Dicere canticum, quā Discere. Atque adeò error increbruit, vt non solùm in codicibus, verùm etiam in expositoribus, & in patribus semper legamus *Dicere*, vt apud Hieronymum lib. 1. contra Iouinianum, & apud Augustinum in libro de Sancta virginitate, cap. 27. & 29. & apud Gregorium in Admonitione ci- Vers. 3.

tata, & lib. 5. cap. 3. expositionis in lib. 1. Regum. Et Hieronymus quidem nihil dicit vnde scire possimus, *Dicere*, ne legerit, an *Discere*. sed Gregorius, & Augustinus haud obscurè indicant se legisse, *Dicere*. † Nihilominus tamen legendum censeo, *Discere*, quemadmodum 9
etiam legitur in codice Complutēsi, quoniam in Latinis verbis Discere, & Dicere, magna similitudo est, quæ nulla est inter Græca, *μαθεῖν*, & *λέγειν*: atque ideo non in Græcis hoc loco error est, sed in Latinis: quamuis ad sensum non multum referat: canticum enim ideo discitur vt dicatur. Est itaque sensus: Ceteri beati nesciebant ita canere, ignorabant illud harmoniæ genus, quia virginitatem non seruauerant. At non dicit: Non discebant, sed, *Non poterant discere*, quo significari videtur illos dare operam vt discant, sed non posse assequi quod conantur. In quo non conatus aliquis intelligendus est, quo frustrentur, quasi velint discere, & non possint: sed hoc tantum indicatur, sanctos videntes Christi puritatē, & quam grata ei sit virginitas gauisuros fuisse si sibi quoque virginitas contigisset, quo Christo in carne & similiores essent, & gratiores. Sed neque illis, qui habent, inuident, neque ipsi quòd non habuerint, dolent. † Anselmus, & Ambrosius laborant Apostolis defendendis, quòd, cùm qui- 10
dam eorum vxores habuerint, absurdum videatur eos hoc canticum discere non posse. Verùm facilè hoc soluitur, si res paulò accuratius consideretur. Non de Apostolis nunc loquitur, neque de sanctis priorum sæculorum, in quibus plurimi sunt vtriusque sexus virgines, qui canticum idem canunt: sed de virginibus extremi temporis, quos propterea solos canētes audit, vt hoc cantu & ipsi, dum in hac vita erunt, & alij alacriores sint ad virginitatem seruandam. Quare cum dicit: *Nemo poterat discere canticum*. De ceteris eiusdem temporis electis sermo est. Et tamen Apostoli, ij, qui virgines non fuerint, non poterunt canere hoc cāticum virginum. Sed quid mirum? Quid hoc aliud est, quàm si diceremus, qui virgines non sunt, non agere Deo gratias quòd virgines fuerint? Sed agent tamē quòd alia multo maiora, & illustriora acceperint. Quid vetat, quod simpliciter, & multis ex partibus maius est, ex aliqua minus esse? Nūm ideo minus censetur? Beatissima virgo vitam martyrio non finiuit, sed nemo ex martyribus cum ea comparabitur.

vers. 3. *Qui empti sunt de terra.* Omnes electi empti sunt sanguine Christi,
vt sint peculiū Dei, sed virgines peculiari quodam modo empti sunt, 11
vt Deum in corpore, & in anima haberent, & tamquam primi fructus, qui gratiores esse solent, Deo offerrentur. Atque hoc est, quod paulò post ait hæc ipsa verba exponens: *Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo, & Agno.* idest, hos sibi dari voluit Christus, & pretio sui sanguinis emptos sibi elegit, vt se corporis, & animæ puritate imitarentur: primitiæ enim sunt de primis, & præstantioribus fructibus, atque ideò gratiores sunt.

vers. 4. *Qui cum mulieribus non sunt coinquinati.* De omnibus mulieribus lo-

quitur,

quitur, etiam coniugibus suis, vt docet Hieronymus lib. 1. Aduersus Iouinianum, ex verbis sequentibus: *Virgines enim sunt*. Etenim quamuis in vsu matrimonij peccatum non sit, tamen caro ipsa concupiscentia illa, & seminis effusione quodam modo inquinatur. Hieronymus ibidem aliam huius rei causam reddit dicens: *Ex quo ostenditur omnes, qui virgines non permanserunt, ad comparationem purissimæ, & angelicæ castitatis, & ipsius Domini nostri Iesu Christi, esse pollutos.*

12 *Hi sequuntur Agnum quocumque ierit.* † Difficilius est quod nunc di- Vers. 4.
citur, nam si aliquid dicatur, quod proprium virginum non sit, sed illis commune cum beatis reliquis, parum dici videtur. Dici autem aliquid proprium non apparet, neque enim sine iniuria beatitudinis aliorum dici posse videtur, solos virgines sequi *Agnum quocumque ierit*. Quo enim ibit Agnus, quò eum omnes beati, qui volent, non sequantur? Certè Ecclesia canit: *O quam gloriosum est regnum, in quo cum Christo gaudent omnes sancti. Amicti stolis albis sequuntur Agnum quocunque ierit*. Parte alia proprium esse hoc virginum & Iohannes videtur indicare, & Ecclesia eodem modo intelligere, cum in hymno virginum canit.

Quocumque pergis virgines
Sequuntur, atque laudibus
Post te canentes cursitant,
Hymnosque dulces personant.

Idem sentire videntur Augustinus, & omnes expositores. Deinde hoc etiam quærendum est, an ita hæc sint intelligenda vt sonant, Christum per cœlum discurrere nunc huc, nũc illac, & post eum ire virgines. Augustinus in libro de Sancta virginitate, cap. 27. & 28. & 29. hæc interpretatur, cuius verba referunt, & laudant Primasius, & Beda, & Ansbertus, nec aliter locum exponendum esse censent. Virgines quo modò Agnum sequantur.
13 † Cap. 27. quærit: *Quò putamus eum ire in quæ saltus, & prata, quò nemo eum sequi vel audeat, vel valeat, nisi virgines?* Deinde respondet, prata hæc esse gaudia beatorum, virginésque sequi Agnum in gaudia à ceterorũ omniũ gaudiorũ sorte distincta, propria virginũ Christi, *Nã sunt* (inquit) *aliis alia, sed nullis talia*. Et posteà ait: *Quid est eum sequi, nisi imitari? Hunc in eo quisque sequitur, in quo imitatur.* Ceteri igitur beati sequuntur Agnũ, sed non quocunque ierit, quia in gaudia virginitatis non sequuntur. Virgines autem in omnibus eũ imitantur, & ideo quocunque ierit, sequuntur. Inter opera sancti patris Hieronymi libellus quidam est, qui inscribitur, Virginitatis laus, in quo hæc verba legimus: *De his & beatus Iohannes Apostolus loquitur, quod Sequuntur Agnum quocunque ierit. Quod ita intelligendum puto, nullum eis locum in cælesti aula claudendum, & cuncta eis Diuinarum man-*
14 *sionum habitacula reseranda*, &c. † Verum his res nondum satis
explicatur, quandoquidem facilè his autoribus obijcere possumus, si ita intelligatur, nec virgines sequi Agnum quo-

cumque ierit, nec aliud esse de illis, atque de reliquis beatis iudiciū. Nam si in gaudia virginum non sequuntur Agnum coniugati aut alij non virgines, nec virgines eum sequuntur in gaudiis martyrum, aut doctorum: aut prophetarū, aut Apostolorum, atque hæ illis mansiones non reserabuntur. Hæc obiectio à nemine ex iis, quos viderim, soluitur, potest tamen ita solui, si de omnibus virginibus verba intelligantur. Qui virginitatem amiserunt, non possunt sequi Agnum quocumque ierit, quoniam recuperari illa non potest: at virgines, & martyres esse possunt, & in ceteris aliis Agnum imitari, vt meritò posteà Agnum in cœlo sequi dicantur, quocumque ierit. Hac solutio haud obscurè colligi potest ex Augustino in eodem libello, cap. 27. & duobus sequentibus. Verùm aliud est sequi posse, aliud re vera sequi, omnes virgines hoc possent dum in terra sunt, sed multi non sequentur in cœlo Agnum quocumque ierit, & tamen de illis iam in cœlo positis loquitur Apostolus. † Melior, & solidior erit interpretatio, si dicamus virgines sequi Agnum quocūque ierit, quoniam in virginum multitudine omnia virtutum merita inuenientur, multi enim erunt martyres, alij doctores, & Episcopi, &c. quæ tamen omnia in iis, qui virgines non sunt, inueniri nō possunt. Mihi tamen, qui num. 4. & 5. ostendi hæc non de omnibus virginibus hoc loco dici, sed de iis, qui extremo tempore florebunt, aliter hæc videntur exponenda, vt illorum virginum merita commendari intelligamus, qui tantæ sanctitatis erunt, vt corporis, & animæ integritate reliquas omnes virtutes copulent, de quibus statim ait: *Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo, & Agno, & in ore eorum non est inuentum mendacium, sine macula enim sunt*, &c. Hos quoniā plurimum omnibus virtutibus præstabunt, non est dubium hortatores, & magistros aliorum futuros esse miserrimis illis temporibus, & exemplo præituros, & ante omnes alios à ministris Antichristi torquendos & occidendos, nullámque iis coronam defuturam, vt meritò dicantur sequi, *Agnū quocunque ierit*. Ceterum hæc verba omnibus sanctis alia ratione tribuētur, quatenus omnibus commune est nunquam à Christi conspectu discedere, sed cum illo esse vbicunque ipse sit: atque ita vtrumque verum est, & modo quodam conuenit omnibus sanctis, alio non nisi virginibus. 15

Vers. 4. *Hi empti sunt*. † Hoc iam exposuimus initio numeri vndecimi. 16

Vers. 5. *Et in ore eorum non est inuentum mendacium.* Maius quippiam dicit quàm primo aspectu apparet, nam cum vnam virtutem commendare videatur, nullam eis non tribuit. Qui enim ita verax est, vt in ore eius nunquā inueniatur mendaciū, nihil ambiet, nulli adulabitur, nullum timebit, nihil magnum putabit in rebus sæculi, omnia contemnet, vnique Deo totus inhærebit, ac denique erit omni ex parte perfectissimus. Ita de Christo dictum est, primæ Pet. 2. *Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.* Et Dominus ait de

Veracitas quātam animi indicet puritatem.

de Nathanaële Ioan. 1: *Ecce verè Israëlita in quo dolus non est.* Et Psal. 31: *Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum, nec est in spiritu eius dolus.* E contrario dolus maximis sceleribus adiungi solet, vt Psal. 5: *Virum sanguinum, & dolosum abominabitur Dominus.* Psal. 108: *Quia os peccatoris, & os dolosi super me apertum est.* Et deficiẽte veritate virtutes omnes deficere cẽsentur: Psal. 11: *Saluum me fac Domine, quoniã defecit sanctus, quoniã diminutæ sunt veritates à filijs hominũ.* Hos. 4: *Audite verbũ Domini filij Israel, quia iudiciũ Domino cũ habitatoribus terræ: nõ est enim veritas, & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra. Maledictio, & mendacium, & homicidium, & furtũ inundauerunt, & sanguis sanguinem tetigit.* Sed cum in omnibus hoc summę laudis sit, multò maioris est in his, qui nec Antichristi potentia, aut minis terrebuntur, nec promissis capientur vt veritatem Christi tenere, aut docere desinant. His verbis notum est non repugnare illud Psal. 115: *Ego dixi in excessu meo: omnis homo mendax.* Est enim homo mendax natura sua, & qui decipi, ac decipere possit, sed gratia Dei effici potest vt nunquã mentiatur.

17 *Sine macula enim sunt ante thronum Dei.* † Hæc vltima verba, *Ante thronum Deum*, codex Græcus Complutensis non habet, alij recentiores habent, & Latina eiusdem Complutensis translatio. Sed delenda videntur, quoniam nec in omnibus Latinis codicibus leguntur, nec apud Hieronymum lib. 1. contra Iouinianum (qui ita hunc locum refert: *Et in ore ipsorum non est inuentum mendacium, & sine macula sunt,*) neque apud Andream, neque apud Aretham, neque apud Ansbertum, neque apud Ambrosium. Quod autem ait: *Sine macula enim sunt,* idem Ambrosius negat de iis, qui in hac vita sunt, intelligi posse, *quoniam si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est.* Sed si præcedentia respiciamus, dubitare non possumus quin de illorum sanctitate, quam in vita habuerunt sermo sit. Nam si de puritate beatorum nunc Ioannes loqueretur, quid de his virginibus dicit, quod non æquè de reliquis omnibus verissimè dicatur? Non dicit eos sine leuioribus peccatis victuros esse, pro quibus omnes sancti non solum humiliter, sed veraciter

18 etiam dicunt: *Dimitte nobis debita nostra.* † Sed maculam intelligit grauiorum peccatorum, ac si dicat, eos singularem, quandam animę puritatem habituros esse, quæ non solùm mortalia peccata non admittat, verùm nec venialia grauiora, minora autem crebrò pœnitentiæ operibus, & lachrymis deleat. Atque hoc, quod nũc Ioannes dicit, posse in hac vita per Dei gratiam obtineri facilè intelligemus si Græcam vocẽ consideremus, ἄμωμοι, id est, immaculati, irreprehensibiles, quæ vox hominibus sanctis in hac vita sæpè datur, vt Eph. 1: *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti & immaculati in conspectu eius in caritate.* In Græco est eadem vox, & Erasmus vertit. Irreprehensibiles. Colos. 1: *Nunc autem reconciliauit in corpore carnis eius per mortẽ, exhibere vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso.* 2. Pet. 3: *Satagite immaculati, & inuiolati ei inueniri in pace,*

Vers. 5.

1. Ioan. 1.

Macula immaculatus.

Ἄμωμος. Immaculatus.

vbi pro *inuiolati*, est ἀμώμητοι, id est, irreprehensibiles. Eadem voce Latina similibus vocabulis Græcis respondente sæpè vtitur hoc modo noster interpres, vt Sap. 4: *Cani sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata.* Iacob. 1: *Religio munda, & immaculata apud Deũ, & patrem hæc est, visitare pupillos, & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum se custodire ab hoc sæculo.* † Ex his iam intelligimus: *Sine macula* 19
enim sunt ante thronum Dei, si ita legere velimus, idem valere, atque sine macula enim sunt ante Deum, siue in conspectu Dei, fortasse ab hominibus reprehenderentur, sed apud Deum, qui intuetur corda, sine macula sunt. Aut certè, non solum in conspectu hominum sine macula erunt, quorum sæpè iudicia falluntur. Sed in cõspectu etiam Dei. Cùm autem dixisset: *Et in ore eorum non est inuentum mendacium,*
Regula. similiter dicendum videbatur, sine macula enim fuerunt: Sed solet crebrò, quemadmodum verbis præteriti temporis, ita etiam præsentis vti ad futura significanda, more prophetarum, vt quod dicitur perinde certum esse intelligatur ac si gestum esset, vel iam gereretur, vt ostendimus cap. 13. num. 31. Hoc etiam notandum, rationem illius dicti: *Et in ore eorum non est inuentum mendacium*, reddi hoc: *Sine macula enim sunt*, quoniam à viris perfectis, qui Deo similes euadere cupiunt, nihil est alieniùs, quàm mendacium, quia Deus veritas est, & veritatem maximè diligit, & omne mendacium detestatur.

Vers. 6. *Et vidi alterum Angelum volantem per medium cœli.* † Alterum dicit 20
ab eo, scilicet, qui sibi ea, quæ prædixerat, ostendebat. Per medium cœli volat, vt ab omnibus videri, audirique possit.

Vers. 6. *Habentem Euangelium æternum*, Id est, Cui datum est prædicare Euangelium, siue bonum nuntium regni æterni sanctorum, vel vitæ æternæ, vt ea faciant, per quæ vitam æternam consequantur. Dicitur etiam Euangelium æternum, quoniam non erat periturum, aut alia lege antiquandum, vt vetus testamentum: & quoniam quæ docet, quæque promittit, semper erunt, non vt vetus lex, in qua temporalia bona magna ex parte promittebantur, [& cum tempore transeunt. Opportunè verò nunc æternum vocauit Euangelium, vt spe bonorum æternorum homines excitati contemnant diuitias, & voluptates breui perituras, eisq; æterna bona præponant: nec metuant temporalia supplicia æterna pro illis vita donandi, sed ea, quæ semper cruciabunt, & numquam finientur.]

Vers. 6. *Vt Euangelizaret sedentibus super terram.* Ideò Euangelium æternum habebat, vt Euangelizaret, id est, vt illud hominibus annunciaret, eósque à terrenis tolleret ad cœlestia, à temporalibus
Sedere super terram. ad æterna, vt verba eius indicant. Quare meritò dicit, *Sedentibus super terram*. id est, hominibus cœli oblitis, & tantum terrena curantibus, hi enim dicuntur habitare terram, & sedere super terram. Lucæ vicesimo primo: *Et superueniat in vos repentina dies illa, tamquam laqueus enim superueniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ.* Quare rectè Beda exposuit: *Conuenit eos, qui cœlesti attolluntur volatu.*

21 *velatu, terrenas quoque mentes de sede sui corporis prædicando leuare.* † Sed quæritur an existimandum sit hunc verè futurum esse angelum, qui iudicium instare prædicet? Respondeo Ioannem quidem angelum vidisse hæc dicentem, sed in angelo tamen illo significantur veri prædicatores à Deo missi, qui nuncij Dei sunt, & illis temporibus diabolo, & prædicatoribus Antichristi pacem, & securitatem pollicentibus, diem iudicij iam iam adesse clamabunt. Ita intellexerunt Tyconius homil. 11. & Beda, & Ambrosius, & Ansbertus, Anselmus, Rupertus, & alij. Ratio expositionis hæc est, quòd prędicatio Euangelij numquam per angelos facta est ciuitatibus, & prouinciis, sed per homines, atque hic Diuinæ prouidentiæ conuenientissimus ordo semper seruatus, & semper seruandus est. Non enim angelis, sed Apostolis Dominus dixit: *Prædicate Euangelium omni creaturæ.* Et Paulus ait 2. Cor. 5. *Quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, & posuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergò legatione fungimur.* Quod autem de hoc angelo dicimus, id de secundo, & tertio intelligendum est.

Quid sit angelus habens Euangelium æternum

Mar. vlt.

22 *Et super omnem gentem, & tribum.* † Vt Euangelizaret illud super omnem gentem, &c. Consulto autem copulat tot vocabula idem ferè significantia, vt intelligamus vbique prædicandum esse hoc Euangelium, nec vllam fore nationem, aut vllum populum, qui non audiat. Vers. 6.

Dicens magna voce. Prædicabitur magna contentione animi propter rei ipsius magnitudinem, & ita prædicabitur vt neminem latere possit. Vers. 7.

Timete Dominum. Ne timeatis Antichristum, aut eius minas, *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, & post hoc non habent amplius quid faciant.* Timete Christum, *qui animam, & corpus potest mittere in gehennam*, & iam venit ad iudicium, vt bonos honore, malos æternis suppliciis afficiat. Hoc autem est Euangelium, id est, bonus nuntius clamare proximum esse diem iudicij, quo nihil lætius bonis nuntiari potest, sicut ait Dominus Lucæ vicesimo primo: *His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.* Vers. 7.

Qui fecit cælum, & terram. Qui cum omnium creator sit, infinitam habet virtutem, cui nemo inimicorum, quamuis potentissimus sit, resistere possit, quin omnia faciat, quæ velit. Vers. 7.

23 *Et fontes aquarum.* † Cur, cum omnia ab eo facta esse dixerit, quæ in cœlo, & quæ in terra, & quę in mari nascuntur, fontes nunc aquarum commemorat, nec aliud prætereà? Hanc quæstionem, & intactam, & insolutam relinquunt expositores pręter Aretham, & Thomam. Ille per fontes omnia subterranea significari censet, quoniam incertum est vnde sit fontium progressus, quemadmodum etiam eorum, quæ sub terra sunt. Melius Thomas iudicat, ideò fontes commemorari, quia in eis manifestatur Diuina sapientia, & bonitas, & Vers. 7.

tas,& potentia. Quod magis explicandum est. Cum sine aqua con-
seruari vita humana non possit, & ad eius vsus ea, quæ in mari est,
inepta sit, summæ prouidentiæ, & bonitatis, & potentiæ fuit aquam
maris salsam per subterraneos meatus excolare, & edulcorare, atque
ex variis locis tenues stillas in vnum locum contrahere vnde fontes
erumpant, & riui, & flumina, atque ex tam paruis principiis tot, tan-
tos, tamque pulchros fontes educere: aut certe ex aquis maris plu-
uiam gignere, vnde hæc omnia fiant. † Quare cum aqua nihil sit vti- 24
lius in vita, meritò inter præclariora Dei opera fontes numerantur,
vt Tob. 8: *benedicant te cæli, & terra, mareque, & fontes, & flumina, & om-
nes creaturæ tuæ quæ in eis sunt.* Et Psal. 103: *Qui emittis fontes in cōuallibus
inter medium montium pertransibunt aquæ.* Cum ergo ait: *Adorate eum qui
fecit cælum &c. Et fontes aquarum* & hoc videtur dicere: Adorate eum,
qui vos fecit, & qui ad vitam vestram tuendam mirabiliter è terræ
cauernis eduxit fontes aquarum. Tacitè quoque indicat Dei poten-
tiam, qui etiam profundissima nouit, & in eis potest, quæ velit
operari.

Vers. 8. *Et alius Angelus secutus est.* Alij prædicatores veritatis clamabunt
post hos finem malis imminere suarum voluptatum. Fieri etiam po-
test, vt in his tribus angelis tres prædicatores Euangelij intelligan-
tur, qui illo tempore erunt celeberrimi. Certè Victorinus primum
angelum dicit esse Eliam, secundum alterum prophetam eius co-
mitem.

Vers. 8. *Cecidit cecidit Babylon illa magna.* † Sæpè nobis occurret Babylon 25
in hoc libro, quare semel explicandum est quid sit, vt rectè omnia

Babylō quænā intelligatur in hac Apocalypsi.

intelligantur. Cōmunis ferè sententia expositorum est in Babylone
intelligi ciuitatem malorum, quæ ex omnibus impiis constat, & in
qua diabolus dominatur, eam nempè, quæ aduersatur ciuitati Dei
Ierusalem, & quam ædificat amor sui vsque ad contemptum Dei, vt
dixit Augustinus 14. de Ciu. cap. vlt. in quibus libris multa scripsit
de vtraque ciuitate. Hæc est sententia Tyconij hom. 11. Bedæ, Am-
brosij, & Ansberti, & Haymonis, & Primasij, & Anselmi, & Thomæ.
Idem intelligit Arethas cùm mundum significari dicit: nam & mul-
ti ex iis, quos nominauimus, ciuitatem diaboli, & hunc mundum,
hoc est, mundanorum hominum congregationem, pro eodem acci-
piunt, & vtroque modo Babylonem interpretantur. Sed, si ita acci-
piamus, multa erunt, quæ vel nullo modo, vel admodum violenter
exponentur. Nam quod nunc occurrit: *Quæ a vino iræ fornicationis
suæ potauit omnes gentes*, Quomodo ciuitati diaboli, siue vniuerso
corpori malorum conuenire potest, cum hæc ciuitas sint ipsæ gen-
tes, quas illa potauit vino iræ fornicationis? De eadem dicitur cap.
17: *Cum qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sunt qui habitant terram* 26
de vino prostitutionis eius. Et tamen reges terræ, & omnes, qui sunt in-
ebriati, sunt ipsa ciuitas diaboli. Oportet ergo aliam esse ciuitatem
vel aliam congregationem, quæ eos inebriet. Respondet Beda: Ci-
uitas

uitas impiorum ex omnibus congregata gentibus ipsis gentes, idest,
sua membra, vino inebriat erroris. Atque eodem modo ceteri expo-
nunt. At repugnare omnino videntur huic sensui quae legimus c. 18:
*Ideo in vna die venient plagae eius, mors, & luctus, & fames, & igne combure-
tur*, id est, vna die tota finietur cum suis, & tamen sequitur: *Et flebunt,
& plangent se super illam reges terrae, qui cum illa fornicati sunt, & in deli-
ciis vixerunt: cum viderint fumum incendij eius, longe stantes propter timo-
rem tormentorum eius*. Eiusmodi sunt & cetera, quae in eodem cap. se-
quuntur. Cum ergo hi reges, & mercatores, sint extra Babylonem,
quia illam deplorant vno die combustā, & si ipsi pars eius essent, non
venirent vno die plagae eius: cumque ipsi non sint extra ciuitatem
27 Diaboli, alia est Babylon, alia ciuitas Diaboli, siue malorum. † At-
que, vt alia omittamus, illud cap. 17: *Septem capita septem montes sunt,
super quos mulier sedet*, quomodo potest de ciuitate Diaboli intelli-
gi, aut cur illa dicatur super septem montes sedere? Et in eodē c. *Et
decem cornua, quae vidisti in bestia: hi odient fornicariam, & desolatam facient
eam, & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabunt*:
quomodo potest ad ciuitatem Diaboli referri, quam decem reges
pro viribus augere, & tueri nitentur?

Alia itaque via eundum videtur. Et hoc primùm constet, nomen
Babylon hic non propriè accipi, sed figuratè, vt apertè Iohānes do-
cet eodem cap. 17: *Et in fronte eius nomen scriptum: Mysterium: Baby-
lon magna, &c.* Cum dicit, Mysterium, Mysticum indicat esse quod di-
cit, idest, arcanum quippiam latere in nomine Babylonis, nec ita ac-
cipi debere vt sonat. Arbitror ergo [(quòd Andreas Episcopus
Caesareae, & Arethas in huius libri Commentariis nonnullos sensisse
testantur.)]. Romam nomine Babylonis designari, [non quae nunc
est post Christi confessionem, sed quae tunc erat, cum haec scribebat
Apostolus.] Etenim cum Babylon ante aduentum Christi reges ha-
beret potētissimos, & populo Dei infestissimos, in eaque Iudaei cap-
tiui seruili conditione diu vixissent: Apostoli Romam Babylonem
appellarunt, quod Iudaeos cepisset, sibique subiecisset, & eius impe-
ratores totius orbis terrae Domini vehementer Christianos affige-
rent, & plurimos eorum occiderent, & Babylon verè Romae figura
fuisset. Quare meritò Augustinus scripsit. 18. de Ciui. ca. 2. Babylo-
nem esse quasi primam Romā: & c. 22. Romā esse velut alteram Ba-
bylonem & velut prioris filiā Babylonis. Et Orosius lib. 2 c. 4. mul-
28 tis in rebus eas similes esse demonstrat. † Hinc Petrus in prioris epi-
stolae calce scripsit: *Salutat vos Ecclesia, quae est in Babylone coelecta, &
Marcus filius meus*, sub nomine Babylonis figuraliter Romam signi-
ficās, vt ait Hieronymus in Catalogo scriptorū, in vita Marci. Quod
etiā sentit Euseb ius li. 2. Hist. Ecc. c. 15. secutus Papiā Iohānis Apo-
stoli discipulum, & Nicephorus li. etiā 2. Hist. Eccle. c. 15. & Beda in
eundem locum Petri, & in Prooemio Commentariorū in Marcum,
& Oecumenius, & S. Thomas, & alij ex recentioribus. Similiter in

Roma figuratè Babylon dicitur.

Apocalypsi nomine Babylonis Romã intelligi sæpe martyr Victorinus docet. Et Hieronymus idem significat in illud Isa. 24: *Attrita est ciuitas vanitatis*, his verbis: *Atteretur ciuitas vanitatis, siue omnis ciuitas, vel spiritualis Babylon, quæ sedet in septē montibus purpurata, cuius supplicia in Apocalypsi Iohānis legimus. Pulchreque dixit vrbem vanitatis: si enim de cœlo & terra, & de omnibus, quæ terrena sunt dicitur: Vanitas vanitatum, omnia vanitas: quantò magis hoc de vna vrbe dicendum est, quæ totius orbis pars modica est?* † Idem apertiùs alludens ad mulierem meretricem cap. 17. quæ vocata est Babylon, in Prologo librorum Didymi de Spiritu sancto, quos vertit è Græco, ita exorditur: *Cum in Babylone versarer & purpuratæ meretricis essem colonus, & iure Quiritum viuerem,* &c. [Et in calce posterioris libri aduersus Iouinianũ: *Sed te*, inquit, *alloquar, quæ scriptam in fronte blasphemiam Christi confessione delesti, vrbs potens, vrbs orbis domina, vrbs Apostoli voce laudata. Interpretare tuum vocabulum. Roma aut fortitudinis nomen est apud Græcos, aut sublimitatis iuxta Hebræos.* In Epistola etiam 151. ad Algasiam Quæst. 11. hoc idem docet, ac blasphemiam in fronte scriptam his verbis declarat: *Nec vult aperte dicere Romanum imperium esse destruendum, quod ipsi, qui imperant, æternum putant. Vnde secundum Apocalypsin Iohannis in fronte purpuratæ meretricis scriptum est nomen blasphemiæ, id est, Romæ æternæ,* &c. Et in ca. 47. Isaiæ initio: *Non ipsam*, inquit, *Babylonem quidam sed Romanam vrbem interpretantur, quæ in Apocalypsi Iohannis, & in epistola Petri Babylon specialiter appellatur,* &c.] Et in Epistola 17. ad Marcellam, Romam cum Bethlehem conferens ait: *Et hic puto locus sanctior est Tarpeia rupe, quæ de cælo sæpius fulminata ostendit quod Domino displiceret. Lege Apocalypsin Iohannis, & quid de muliere purpurata, & scripta in eius fronte blasphemia, septem montibus, aquis multis, & Babylonis cantetur exitu, contuere. Exite, inquit Dominus, de illa populus meus, & ne participes sitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis. Fugite de medio Babylonis, & saluate vnusquisque animã suã. Cecidit enim, cecidit Babylõ magna, & facta est habitatio dæmonũ, & custodia spiritus immundi.* &c. † Eamdem sentētiam cõfirmat Tertullianus, qui in libro Aduersus Iudæos, in capite: Item probatio natiuitatis Christi: *Sic & Babylon*, inquit, *apud Iohannem nostrum Romæ vrbis figuram portat proinde & magna, & regno superba, & sanctorum debellatricis*, &c. [Idem sensit, & eisdem verbis explicauit lib. 3. contra Marcionem non longè à principio. Eadem sentētia est Sixti Senensis, li. 2. Bibliothecæ. Verbo: Meretricis magnæ inscriptio: eámque noster Robertus Bellarminus in primo tomo suarũ Disputationum, lib. 2. qui est de summo pontifice, cap. 2. & Latiùs cap. 13. eruditè cõfirmat. Testē etiã citarē Ludouicũ Viuē qui in c. 22. li. 18. de Ciuitate Dei idē affirmauit, nisi in eodē parum modestè locutus fuisset. Citabo tamē Episcopũ Lindanum li. 4. suæ Panopliæ, c. 82. & coepiscopũ eius Franciscũ Horantiũ li. 6. Locorũ catholicorũ, c. 12. & Marianũ Victoriũ episcopũ Amerinũ, in Scholiis Ep. 17. Hieronymi, vt alios huius ætatis scriptores omittã. Hoc dicã, Ambrosius, qui

Eccl. 1. (margin)

29 (margin)

30 (margin)

priùs

priùs negauerat, tandē in c. 17. veritate cōuictus Babylonē Romā significare cōfessus est.] Huic cōueniunt aptissimè omnia, quæ de Babylone dicuntur in hoc libro, vt suis locis videbimus, quibus omnia confirmabuntur, Atque illud in primis, quod alij conuenire non potest: *Septem capita septem montes sunt, super quos mulier sedet*, Constat enim Romā super septē mōtes fundatā fuisse, de quibus Virgilius ait.

Septémque vna sibi muro circundabit arces. 6. Aene.

Et Ouidius. 1. Trist. Eleg. 4.

Sed quæ de septem totum circumspicit orbem.
Montibus, imperij Roma, Deûmque locus.

Et Horatius in Carmine sæculari, quod est vltimum libri Epodon:

Dijs, quibus septem placuere colles,
Dicere carmen.

Hi sunt Palatinus, Quirinalis, Auentinus, Cœlius, Viminalis, Asquilinus, Ianicularis. Hinc Tertullianus in Apologetico Aduersus Gentes, cap. 35: *Ipsos*, inquit, *Quirites, ipsam vernaculā septem collium plebem conuenio*, &c. Optimè etiā conuenit quod est in eodē c. *Et mulier quam*
31 *vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ*: [& quod nunc ait: *Cecidit cecidit Babylon illa magna, &c.* id est, iā cadet, & penitus subuertetur: more enim prophetico, vt semper solet, præterito vtitur pro futuro, vt certissimum esse sciamus quod dicit. Habet autē emphasin Romæ conuenientē pronomen. *Illa*, quæ est in Græco multò apertior. ἔπεσεν, ἔπεσε Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ μεγάλη. Idest: Cecidit, cecidit Babylon illa, vrbs illa magna: quod egregiè in Romā conuenit. Illa vrbs, illa quæ omniū ore per Antonomasiā vrbs dicebatur, illa quæ vbique intelligebatur cū sine addito Vrbs dicebatur. Si ergo omnia cōiungamus, quæ de Babylone dicuntur, planiùs eam Romā esse intelligemus. Si meminerimus Babylonē Chaldæorum ab Augustino dici quasi primam Romā, & Romā esse alterā Babylonē tumentem imperio, & populum Dei persequentē: atque ita Babylonē illā figurā esse Romæ, ac peruulgatū esse in Scriptura vt res figurata nomen habeat figuræ, vt cū Christus vocatur Dauid, aut Salomō. Addamus hanc Babylonē sedere super septē mōtes, esse vrbē magnā quæ apud omnes sine addito Vrbs dicitur, habere eā regnū super reges terræ, matrē esse fornicationum, & abominationū terræ, reges terræ cū ea fornicatos esse, à regibus, & à negotiatoribus defleri, sub se habere decem cornua, idest, decē reges magnos, sedere super aquas multas, à decem regibus esse vastandam. Nam etsi quædam ex singulis vel in congregationem malorum, vel in aliam vrbem conuenire possint: omnia profectò, nisi in Romam, non conueniunt.]

32 † At magna quæstio est, & à patronis nostræ sententiæ non explicata, cur Iohannes tot mala prædicat huic vrbi, quæ, licet tūc caput idololatriæ esset, nunc caput est sanctitatis, & catholicæ fidei præsidium: & cum Ecclesia cum suo capite vsque in finem sæculi duratu-

ra sit, locúsque capitis proprius Roma sit, eo ipso tempore, quo Ec-
clesiam vastabit Antichristus, nulla vrbs, vt apparet, Deo gratior fu-
tura est? Prætereà Iohannes describit vrbē potentissimam, & locu-
pletissimam, & orbis reginam: Roma autem nec talis nunc est, neque
extremis tēporibus futura videtur, vt illi cōueniat prophetia. [Ante-
quam ad hæc respondeam, quæ perdifficilia sunt, & nisi explicentur,
totam de Babylone prophetiam ignorari necesse est, offensionē pro
lectori amouere volo: cui fortè molesta, & ingrata erit hæc explica-
tio, quòd hæreticorum maledicētiæ fauere videatur, qui Romā iniu-
riæ causa Babylonem appellant, quasi tyrannicè Ecclesiis imperan-
tem, & hinc multa in Romanū pontificem conuicia proferūt. Quin
& Magdeburgenses ob hoc maximè Apocalypsin recipiunt, quod
multa in ea aduersus Romam sub Babylonis nomine dicātur. † Cui 33
hoc primum responsum volo, hæreses cum hæresibus pugnare: ita si
Babylonem Romā esse negamus, Vldarico Veleno, & aliis hæreticis
fauere videbimur, qui, vt Petrum Apostolum nunquam Romę fuisse
confirment, pugnacissimè contendunt in Babylone Romam non in-
telligi, neque in Apocalypsi, neque in priori Petri Epistola, in qua
1. Pet 5. legimus: *Salutat vos Ecclesia, quæ est in Babylone coelecta.* Quibus quomā
eruditissimè à nostro Bellarmino responsum est, nos quod huius loci
postulat explanatio dicere satis erit. Nego me aut his, aut illis faue-
re, sed pugnare potiùs cum vtrisque, vt par est, & veritatem simplici-
ter tueri. Ego non leuibus argumentis, vt spero, confeci Babylonis
nomine Romam indicari in Epistola Petri, & in Apocalypsi: itaque
illis certè contradico, qui Babylonem aliter interpretabātur, ne Ro-
mæ principem Apostolorum aliquando vixisse fateri cogerentur.
† Illis verò, qui Babylonis nomen in Romæ iniuriam detorquent, a- 34
deò non faueo, aut assentior, vt non tam veram intelligentiam Scri-
pturarum in eis, quàm sensum communem requirā. Etenim Iohan-
nes aduersus illam ciuitatem vaticinaturus, quæ tunc gentium regi-
na, & caput idololatriæ, & persecutrix Christianorū erat, rectè eam
& Babylonem, & meretricem, & matrem fornicationum, & abomi-
nationum terræ appellat, non enim tunc meliori nomine digna fuit.
At posteà quam scriptā in fronte blasphemiam Christi confessione
deleuit, vt dixit Hieronymus, Babylon non appellatur: nam neque
infidelis est, sed fidei magistra, nec Christianos persequitur, sed, vt
pia mater, protegit, & fouet, nec fornicationum mater est, sed pieta-
tis, & religionis. Si quando hæc eadē fecerit quæ Iohannis tempore
faciebat, iterum Babylō vocabitur. Sic Ierusalem cum pietatem co-
lit, ciuitas fidelis dicitur. cum adorat idola, meretrix appellatur. *Quo-*
Isai. 1. *modo*, inquit, *facta est meretrix ciuitas fidelis*. Eidem ciuitati dicitur:
Audite verbum Domini principes Sodomorū, auribus percipite legē Dei nostri
Isai. 52. *populus Gomorræ*: quæ tamen posteà audit: *Induere vestimentis gloriæ tuæ*
Exo. 4. *Ierusalem ciuitas sancta.* De eodem populo dictum est: *Filius meus primo-*
Psa. 17. *genitus Israel*: & *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt.* Et

in Hosee legimus: *Et erit in loco vbi dicetur eis: Non populus meus vos,* Hos.17.
dicetur eis: Filij Dei viuentis: Mutatis ergò moribus mutātur vocabula,
& sicut Israël, qui olim erat filius dum fidelis fuit, nūc inimicus est,
ita Roma, quæ olim erat Babylon, vbi in Christū credidit, Babylon
esse desiit, & per Petri sedem mater religionis effecta est. Quę ergò
hæc aut insania aut stultitia est, quæ de Roma idolorum cultrice di-
cuntur, ea ad Romam Christianam, & sanctam, siue ad Ecclesiā Ro-
manam, aut ad Apostolicam sedem, dignitatémque transferre? At ne
putet hæreticus se ingeniosè argumentari, si dicat, quo tempore hęc
Ioannes scripsit, sedem Apostolicam Romæ iam fuisse collocatam,
atque in ea Clementē martyrē sedisse, vt testatur Eusebius in Chro-
nicis, ac propterea Romam vocatam esse Babylonem: hanc etiam
eius temeritatem coërceamus. Quis, nisi vel sensu, vel oculis etiam
careat, vrbem ab Episcopatu secernere nesciat? Si ciuitas Salmanti-
censis Babylon propter scelera appellaretur, num Episcopatus eius
Babylon etiam appellabitur? Petrus ergò cùm Romam Babylonem
vocauit, Ecclesiam Romanam, cui præerat, & pontificiam dignitatē
quam ad salutē orbis terræ ab ipso Christo acceperat, irrisit, & sum-
ma iniuria affecit, atq; illā tyrannidem quandā esse sensit, séq; ipsum
tyrannū cōfessus est. Quis hęc sanus dicere audeat? Fuerit sanè vetus
illa Roma Babylō, Ecclesia Romana, aut sedes Apostolica quid ha-
bet cum Babylone commune? Potuit illa in alia vrbe collocari, nisi
35 Christus eā Romę collocari maluisset. † Si igitur Pisis, aut Senis col-
locaretur, essétne tū etiā Babylon, aut in eā iacerent conuicia Baby-
lonis, quę sūt in Apocalypsi? Quid habet ampliùs mali, aut vitij Ro-
mæ, quā Pisis haberet? Age verò cū Isaias clamat: *Audite verbū Domini* Isaia 1.
principes Sodomorū, auribus percipite legē Dei nostri populus Gomorræ, læsit-
ne illius verbis, & gentis pōtificatum à Deo institutum? Auderéntne
isti eū Sodomā, aut Gomorram appellare, Quid? cum Ierusalem di-
citur: *Radix tua, & generatio tua de terra Chanaan, pater tuus Amorrhæus,* Ezec 16.
& mater tua Chetæa: aut cum Dominus eandē interfectricē prophe-
tarum, lapidatricémque eorum, qui ad illam missi sunt, appellat: fuit Matt.23.
ne vnquam vllus tam demens, tam audax, tam perditus, qui hæc ad
sacerdotium conuicia referret? Fuerit cū hæc dicebat Isaias, impius
aliquis in illo populo pontifex, fuit & cum Christus dicebat: quid
36 ergò? impius ne pōtificatus, quia impius pontifex est? † Non potest
hominis impietas quamuis magna, sanctā, & à Deo institutam pote-
statem polluere, ipse erit de semine Chanaā, aut Sodomæ, aut Go-
morrę, si opera Chanaā, aut Sodomæ, aut Gomorrę fecerit, eius Ec-
clesia, eius potestas, & dignitas, sācta, & integra, & omni honore di-
gna est. Veniamus ad Apocalypsin. Quomodo Angelus de ea dicat, Apoc.14
Cecidit, cecidit Babylō illa magna, cū Dn̄s dixerit angelorū: *Tu es Petrus,* Matt.16.
& super hanc petrā ædificabo Ecclesiā meam, & portæ inferi non praualebunt
aduersus eā: Et illud: *Vidi mulierē ebriā de sanguine sanctorū, & de sanguine* Apoc.17
martyrū Iesu: vtrū de vrbe Roma dici putamus, in qua innumeri mar-

tyres occisi sunt, an de Apostolica sede, de qua multi sancti Ponti-
Apoc.17 fices sanguinem fuderunt pro Iesu? Ac cum posteà ait angelus: *Et mulier, quam vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ*: potuit ne apertius indicari de vrbe hæc omnia dici, non de Ecclesia Romana, in qua pauci tunc erant, aut de sede Apostolica, cui pauci parebant? † Legant caput decimumoctauum, occurrent 37
plurima, quæ in vrbem dirutam optimè conueniant: ad Ecclesiam Romanam, aut ad sedem Apostolicam, quæ est in vrbe, referre insignis dementiæ sit. Vt illud: *Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta est habitatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custodia omnis volucris immundæ, & odibilis. Et ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur.* Et illud: *Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam, quoniam merces eorum nemo emet ampliùs.* Nemo ne erit Romæ sublato inde Pontifice, qui merces illas pretiosas, & delicatas emat, cum plena futura sit diuitibus, & principibus viris? Et mox: *Et clamauerunt videntes locum incendij eius dicentes: Quæ similis ciuitati huic magnæ?* Postremò cum dixit: *Exulta super eam cælum, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa*: quomodò gaudere possunt Apostoli de euersione Ecclesiæ Apostolicæ, aut Apostolicæ sedis? † Quem Apostolum, 38
quem Prophetã persecuta est Ecclesia Romana, aut sedes Apostolica, vt exultare debeant Apostoli, & Prophetæ? Qua iniuria eos affecit, vt dicatur eis: *quoniam iudicauit Deus iudicium vestrũ de illa?* Quis ergò quamuis indoctus, sanus modò sit ad Ecclesiam Romanam, aut ad sedem Apostolicam referat, quæ de Roma dicta sunt? Satis opinor hæc erant, vt nemo suspicaretur expositionem nostram opem hæreticis afferre: sed vt omnia, quæ de Babylone dicuntur in hoc libro, optimè intelligantur, satis non sunt: quæstioni enim paulò ante propositæ dum satisfacio, & pleniùs rem elucidabo, & malam mentem, malumq; animum hæreticorum (nam inscitiam in eis tantam vix possum suspicari) manifesta veritatis ipsius luce conuincam.

Pono ergò, quod verissimum est, in omnibus, quæ de Babylone, id est, de Roma, ab Apostolo nostro dicta sunt, nihil non solum de Ecclesia Romana, aut sede Apostolica dictum esse, verùm neque de ipsa ciuitate, qualis sub Apostolica sede ante plurimos annos fuit, & nunc est, & qualis Romano Pontifice Domino, ac moderatore semper est futura. † Babylon, quæ casura prædicitur, Babylon mere- 39
trix purpurata, Babylon mater fornicationum, & abominationum terræ, quæ vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes, Roma quidem est, at non Roma Christiana, nõ Romano Pontifici obtemperans, non sedem Petri Apostoli in se retinẽs, & seruans (hęc enim non mater abominationum, aut fornicationum est, sed mater pietatis, columen fidei Catholicę, magistra sanctitatis,) sed Roma illa superstitionum, & impietatum auctor, & cõseruatrix, idololatrię princeps, scelerum omnium sentina, Christiani nominis hostis teterrima,

Babylõ non est Roma Christiana, sed Roma gentilis.

rima, sanctorum persecutrix, atque interfectrix: qualis sub ethnicis
imperatoribus olim fuit, & qualis postquam a Romano Pontifice
40 defecerit, in fine sæculi futura est. † Diuinare me dicet quispiam, sed
hunc ego orabo vt præiudicium deponat, rem totam apud se matu-
ro iudicio examinet, nec plus mihi credat, quam ratio, & veritas per-
suaserint. Hæc vrbs in grauissima apud Deum offensione erat cum
hæc scribebat Ioãnes, quod mater erat abominationum, & fornica-
tionum terræ, & quod plurimum Christiani sanguinis effudisset. *Hic*
(inquit sanctus Leo) *concalcandæ Philosophiæ opiniones, hic dissoluendæ* Sermo
erant terrenæ sapientiæ vanitates, hic confutandi dæmonum cultus, hic omniũ 1. de Pe-
sacrilegiorum impietas destruenda, vbi diligentissima superstitione habebatur tro, &
collectum quicquid vsquam fuerat vanis erroribus institutum. Et prius: *Hæc* Paulo.
*autem ciuitas ignorans suæ prouectionis auctorem, cum penè omnibus domi-
naretur gentibus, omnium gentium seruiebat erroribus, & magnam sibi vide-
41 batur assumpsisse religionem, quia nullam respuebat falsitatem, &c.* † Le-
gamus Ciceronis libros de Natura Deorum, primum, & secundum
Lactãtij Diuinarum institutionum, Tertulliani Apologeticum, Ar-
nobij aduersus gentiles volumina, vt innumeros prętercam, videbi-
mus illam ciuitaté plenam fuisse diis, non solùm plurimis, atque ri-
diculis, sed etiam portentosis, & turpibus, eósq; quos ipsa colebat,
ceteris etiam gentibus colendos dabat. Hinc effectũ est, vt veræ re-
ligionis, sapientiæq; magistros vehementiùs oderit, adeò vt duo or-
bis terræ lumina Petrum, & Paulum, vno die occiderit, & sæuiente
primum Neronis persecutione, deinde etiã Domitiani, cuius tem-
pore hæc scribebantur, incredibilis martyrum multitudo, & in vrbe
ipsa, & eius auctoritate, atque imperio in omnibus prouinciis inter-
fecta sit: de vtrisque enim scriptum est cap. 18: *Et in ea sanguis Prophe-
tarum, & sanctorum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt in terra:* ipsa
42 enim occidit omnes qui iussu, & potestate suorũ occisi sunt. † Æquũ
ergò erat vt tanta eius vrbis impietas tristissimo, atque atrocissimo
excidio aliquando plecteretur, præsertim cum prope finem sæculi
nó minus impia futura sit, vt paulò post explicabimus. Quod Ioan-
nes Apostolus prædicit ad consolationem sanctorum, qui tunc per-
secutione Domitiani grauissimè vexabantur, & post paucos annos
multò grauiùs erant vexandi persecutione Traiani, & aliorũ, postcà
imperatorum, vt æquo animo ferrent omnia, scientes illã potẽtiam,
qua opprimebantur, esse aliquãdo finiendã, & cædes suas esse à Do-
mino vindicandas. Deinde etiam admonere nos voluit, vt quamuis
multas videremus eiusdem vrbis ruinas, & captiuitates, intelligere-
mus nondũ dignũ suppliciũ accepisse immania eius facinora, donec
43 aduentãte iã sæculi fine omnino deleatur. † Idẽ ergò Romę contin-
get ꝙ Ierusalẽ, *quæ occidit Prophetas, & lapidauit eos qui ad illã mittebant-
tur*, multa enim diuersis tẽporibus passa est, variéque afflicta: & quã-
uis multi fuerint in ea sancti põtifices, & sacerdotes, & prophetę ci-
uésq; nó pauci omni virtute prętãtes: cũ eo impietatis deuenit vt re-

 gem glo

gem glorię in crucē agere auderet, atrocissimè à Romanis excisa est, & ruina illa omnium præteritorū parricidiorū pœnas dedit, sicut ait Dominus: *Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui eff sus est super terrā à sanguine Habel iusti, vsq; ad sanguinem Zacharia filij Barachia, quem occidistis inter templum, & altare.* Exigendas autem esse pœnas ab hac ciuitate propter persecutiones illas Neronis, & Traiani dubitare non possumus, cum cap. 18. scriptum sit: *Exulta super eam cælum, & sancti Apostoli, & Propheta, quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa:* Illa enim olim occidit Apostolos, & Prophetas, quos Deus in eius excidio vlciscitur. At quomodo hoc fieri potest, cum populus Romanus qui nunc est, nihil habeat commune cum antiquo illo præter nomen, & situm vrbis: ac multò minùs habiturus sit ille, qui erit in fine mundi? Dico vrbem esse eandem, & locum illum tot sceleribus inquinatum aliquando hoc igne purgari debere. Dico etiam multos esse hodie Romæ, qui & nominibus, & stemmatis se ex veterum Romanorum genere esse gloriantur, qui semper numero, & multitudine in eadem vrbe crescent. Prætereà vt vrbs vna censetur, quæ olim fuit, & quæ posteà in eius ruinis ædificata est, ita ciues iidem censentur, etiam si ex genere priorum non sint, illis enim se adiungūt, & quasi vnum cum eis corpus, atque vna respublica fiunt. Atque tunc maximè vnum corpus censentur cum veterum facta, & scelera imitantur, cuius imitationis causa eorum filij fiunt, quorum natura non erant filij. Ita Ioan. 8. filij diaboli dicuntur, qui imitatores eius sunt. Et Ezec. 16. Iudęi non Patriarcharum filij appellantur, sed Chananæorum. *Hac dicit Dominus Deus Ierusalem, Radix tua, & generatio tua de terra Chanaan. Pater tuus Amorræus, & mater tua Chettæa.* Et Daniel seni impio loquitur, cap. 13: *Semen Chanaan, & non Iuda.* De qua re Origenes homil. 4. in Ezechielem eleganter, & copiosè docet patres, & filios in Scriptura sæpè non tam natura, quàm similitudine morum appellari. Et homil. 6. ait de Ierusalem: *Quamdiu non peccauit, pater eius Deus erat, quando verò peccauit, pater eius Amorræus. Quamdiu non peccauit, radicem habuit Abraham, Isaac, & Iacob: quando peccauit, radix eius Chananæa facta est, &c.* Quare etsi liquidò constaret ciues Romanos in fine sæculi futuros nullo modo pertinere ad stirpem veterum, satis esset eorum scelera imitari, vt propter ea etiam punirentur. Etenim Iudæi nullo modo pertinebant ad stirpem Cain, qui Habelem fratrem occidit, & tamen venit super illos sanguis Habelis iusti. Multi etiam erant, qui non essent de stirpe eorum, qui occiderunt Zachariam filium Barachiæ, cuius tamen sanguinis vltio expetitur ab illo populo, qui post multos annos Domino in terris virtute successit. † Quoniam ergò in fine sæculi recordabitur Deus peccatorum, quæ olim Romani fecerunt aduersus 44
Dominum, & aduersus Christum eius, videbitq; eos, qui tunc erunt, cum peccata maiorum suorū non ignorent, obstinato animo illorū impietatē imitari, etiā in eis maiorū peccata puniet, quia illi propter

imitat.

Matt. 23.

imitationem eadem peccata imputantur, & aliquantò grauiùs punientur quaſi nulla vnquam Romæ impietas fuiſſet, quia & aliquātò grauiùs peccabunt dum illis placent ſcelera maiorum, & imitari ea volunt, & audaciùs atque impudentiùs peccant dum facere non timent quod Deo in maioribus ſuis diſplicuiſſe animaduertunt. Et quoniam cum nouis vetera etiam Babylonis peccata luenda erant, Apoſtolus noſter quaſi de re iam diu geſta loquitur cap. 16: *Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum dare illi calicem vini indignationis iræ eius.* In memoriam venit, quia iam eius vetera ſcelera obliuioni data erant propter religionem, quā amplexa fuerat: ſed poſteà nouis, ſimilibuſque accedentibus priora reuocantur in Dei memoriā. Et cap. 18: *Quoniam peruenerunt peccata eius vſque ad cœlum, & recordatus eſt Deus iniquitatum eius.* Quare vt Ieruſalem non eſſet à Romanis vaſtata propter vetera ſcelera, niſi ea poſtea nouis, grauiſſimiſque cumulaſſet cum tempus viſitationis ſuæ non cognouit, vt ait Dominus, Luc. 19. ſed ipſum, à quo ſeruanda erat, occidit: ita Roma poſt tot idolorum cultum, poſt incredibiles ſuperſtitiones, poſt tot martyrum ſanguinem crudeliter effuſum maneret vſque ad finem ſeculi extremum, quia ſedes vicarij Chriſti effecta eſt, niſi priſtinam illā impietatē nouis ſceleribus, & immanibus peccatis æquatura eſſet. Etenim non propter priora tantùm peccata eam cóflagraturam eſſe magno incendio, vt ante diximus, ſed etiam propter illa, quæ extremis illis temporibus commiſſura eſt, ex huius Apocalypſis verbis adeò per-

45 ſpicuè cognoſcimus, vt ne ſtultiſſimus quidē negare poſſit. † Hic legimus: *Cecidit cecidit Babylon illa magna, quæ a vino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes gentes.* Et cap. 17: *Veni, oſtendam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ ſedet ſuper aquas multas: cum qua fornicati ſunt reges terræ, & inebriati ſunt qui inhabitant terram de vino proſtitutionis eius.* Hæc qui leget, de illis dicta putabit, qui & ante Iohannem, & eius tempore vixerunt, & eſt hoc quidem verum: ſed de illis quoque dicuntur, qui extremo mundi tempore viuent, & cum ea fornicabuntur, cap. enim. 18. vbi de eius incendio ſermo eſt, hoc ſcriptum eſt: *Et flebūt, & plangent ſe ſuper illam reges terræ, qui cū illa fornicati ſunt, & in delicijs vixerunt, cum viderint fumum incendij eius, longè ſtantes propter timorem tormentorum eius, dicentes: Væ, væ, ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis, quoniā vna hora venit iudicium tuum: Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt ſuper il-*

46 *lam, quoniam merces eorum nemo emet ampliùs*, &c. † Vtrùm illi lugebūt, qui ante mille, & multò plures annos mortui ſunt, an qui nūc viuent, & videbūt fumū incēdij eius? Ex quo etiā manifeſtè perſpicitur, peccata, quæ extremo tempore patrabit, omninò ſimilia futura iis, quæ fecit cū imperium tenebāt imperatores, Vnde & de ſanctorū perſecutione illius nouiſſimi temporis eodē modo loquitur Apoſtolus, ac de illis priorum temporū: *Exite de illa populus meus, vt ne participes* Cap. 18. *ſitis delictorū eius, & de plagis eius nō accipiatis. Reddite illi ſicut & ipſa reddidit vobis, & duplicate duplicia ſecundū opera eius: in poculo, quo miſcuit, mi-*

scete illi duplũ. Quoniam igitur dubiũ non est Babylonẽ omnis idololatriæ, & omnium scelerum officinam futuram esse: si fidem fecimus Babylonẽ Romã dici, dubitari nõ potest quin Roma propè finem sæculi hæc omnia habitura sit. † Et quoniã diũ Christiana fuerit, 47
& põtifici suo paruerit, hæc illi cõtingere nõ possunt: necesse est dicere eã à fide, & ab obedientia vicarij Christi eo tẽpore esse defecturã. Itaque dum sub pontificis maximi dominatu fuerit, longè ab huiusmodi sceleribus aberit: erit, vt sub eo fuit semper orbis terræ caput, Apostolicæ fidei custos, & magistra, domiciliũ pietatis: cũ ab eo defecerit, eũq; cũ multitudine sanctorũ vel expulerit, vel fugauerit, in nefariorũ scelerũ sentinã cõuertetur. Itaque quidquid mali de Roma scribitur in hac Apocalypsi, vel ad tẽpus illud spectat, quo gẽtilibus imperatoribus seruiebat, vel quo pontificẽ suũ à se eiecerit. Nec cũ põtificẽ ex ea eiiciendũ esse dico, affirmo vniuersum populũ Romanũ à fide esse defecturũ, multi enim viri boni ex hac potissimũ ciuitate, & ex aliis eiecto põtifici adhærebũt, & fidẽ constanter retinebunt. Fieri etiã potest vt Christiani nõnulli, qui nõ sint sanctitate cõspicui Romæ tũc degere aliquo tẽpore sinantur. Nũ hæreticis auxiliamur cũ Babylonẽ Romam interpretamur, an eorũ inuerecundam maledicentiam, & imperitiã Scripturarũ vera illarũ interpretatione detegimus? Non erit ergo vicarius Christi eo tẽpore Episcopus vrbis Romæ? Vnde datum hoc sumis? vitiosissimè colligis. † Ego vica- 48
riũ summũ Christi semper Ecclesiã habiturã esse sine vlla dubitatione cõfirmo: atque hic semper vbicunque sit, Episcopus Romæ erit, etiã si illa penitus excisa sit. Si Salmãticẽses episcopũ suũ vrbe eiicerent, quocũnque ille in loco exularet, sine dubio Episcopus Salmanticensis esset. Fac vrbẽ euerti, Episcopum fugari, pati hæc, & alia multa potest ab hostibus, sed vt Episcopus eiusdẽ vrbis nõ sit, facere nõ poterunt hostes. Cum Romæ imperatores Ethnici põtifices, Ecclesiámque crudelissimè persequebãtur: quis tã stultus vnquã fuit, vt negaret Romæ Episcopos semper fuisse sanctos illos pontifices, qui diuersis temporibus in siluis, & in specubus latebant, aut in exilium mittebantur? Sed hæc notissima sunt.

Illud potius videamus, qualis postquam à suo põtifice recesserit, futura Roma sit. † Dudũ demonstrauimus summã in ea idololatriæ 49
omnis, & omnium peccatorũ licentiam futuram, qualem fuisse sci-
Cap. 18. mus cum ethnicis parebat imperatoribus. Addamus & illud eiusdem Apostoli: *Quia de vino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes, & reges terræ cum illa fornicati sunt.* Non dixit: Ipsa cum regibus terræ fornicata est, quo verbo significaretur eam idololatriam ab illis acce-
Eze. 16. pisse, sicut cũ Ierusalẽ dicitur: *Et fornicata es cum filiis Aegypti vicinis tuis.* Et posteà: *Et fornicata es in filiis Assyriorũ. Fornicatio Ierusalẽ* (inquit Hieronymus) *cum Aegyptiis idololatriæ eorum imitatio est.* Sed reges terræ cum ea fornicati sunt, quia eius idololatriam ipsi imitabantur.
Apo. 18. † De persecutione sanctorũ iã diximus. Hoc dicere satis nunc erit: 50

Et

Et audiui aliam vocem de cœlo dicentẽ: Exite de illa *populus meus, vt ne par-*
ticipes sitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis: quoniam peruene- Roma
runt peccata eius vsque ad cœlum, & recordatus est Deus iniquitatum eius. Ex ad pri-
eisdem intelligitur summa eius potentia, qua si careret, non fornica- stinam
rentur cum ea reges terræ. Diuitiæ etiam erunt incredibiles, & deli- poten-
ciæ, quæ in toto c. 18. copiosissimè describuntur. *Et mercatores* (in- tiam
quit) *terræ de virtute deliciarum eius diuites facti sunt.* Et superiùs: *Et ne-* reditu-
gotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam: quoniã merces eorum nemo e- ra.
met amplius, merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi,
& purpuræ, &c. Et posteà: *Quantum glorificauit se, & in delicijs fuit, tan-*
tum date illi tormentum, & luctum.

51 † Qua verò ratione ad tam incredibilem potentiã, & diuitiarum,
ac deliciarum magnitudinẽ peruentura sit, certò scire hominẽ arbi-
tror neminẽ, conijcere tamen ex verbis Apostoli, quodãmodo licet.
Cap. 17. meretrix purpurata sedet super bestiã habentẽ decẽ cornua,
in quibus decem reges intelliguntur, qui orbem terræ vniuersum in-
ter se diuident, ac sibi subijcient, vt diximus ex veterum patrum sen-
tentia in ca. 12. nu. 11. & sequentibus. Horũ tempore regnabit An-
tichristus, vt eodem in loco dictum est, & ex Danielis. 7. apertè co-
gnoscimus. Ex quo suspicor Romam eiecto pontifice breui ad anti-
quã reditură esse potentiã, ita vt sub ditione sua habeat illos decem,
qui paulò post in vniuersa terra regnaturi sunt, ideo enim, vt arbi-
tror, sedet super bestiã habẽtẽ illa cornua, vt intelligamus quidquid
52 Diabolo paret, illi quoque parere. † Mirũ hoc videtur, & ego mag-
nopere mirandũ cõfiteor: sed ideo dictũ est: *Et mulier, quam vidisti, est* Apo. 17.
ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ, id est, cui nunc obse-
quuntur illi, qui decẽ cornibus significantur, & terræ omni domina-
turi sunt. Et ca. 18: *Quia in corde suo dicit: Sedeo Regina, & vidua nõ sum,*
& luctum non videbo. Ac si dicat: Quamuis pontificẽ eiecerim, qui vir
meus erat, nõ sum vidua, cũ tot reges mihi pareant. Quod si quis pu-
tat hæc verba ad antiquã illam eius felicitatem esse referẽda, cũ nec
dum collum iugo Christi subdiderat: legat prçcedẽtia, quæ fidelibus
tunc in ea futuris dicuntur, cum illa vastabitur: *Exite de illa populus*
meus, vt ne participes sitis delictorum eius. Reddite illi sicut & illa reddidit
vobis, &c. *Quantum glorificauit se, & in delicijs fuit, tantum date illi tormen-*
tum, & luctum, quia in corde suo dicit: Sedeo regina, & vidua non sum, &c.

53 † Non olim dicebat, sed nunc, cum exire vos ex ea iubeo, ne si-
mul incendio pereatis, dicit: *Sedeo regina*: olim pontifici parebam,
nũc regina sedeo, nemini pareo. Quod si Alexander cùm rex Mace-
doniæ esset, vnus duodecim annis orbẽ terræ sibi subiecit: non est
cur tantopere miremur Romam, quæ plena erit fortissimis viris, bi e-
ius tempore in antiquam gloriã reflorescere. Certè nec reges terræ
fornicarentur cum ea, nec negotiatores terræ flerent in eius exci-
dio, quòd suas merces nemo iam esset empturus, nec ipsa dice-
ret: *Sedeo regina & vidua non sum*, sed luctum non videbo, nec.

ſuper aquas multas, id eſt, ſuper populos multos, & ſuper beſtiam decem cornuum ſederet, niſi florentiſſima, & potentiſſima eſſet. Sed caduca, & fluxa erit eius felicitas, nã citò totum eius imperium 54
decem illi reges inter ſe diuident, & in eam ducent exercitus, eámque miſerabili excidio terræ æquabunt, ſicut apertiſſimè ſcribit Apoſtolus cap. 17. † *Et decem cornua quæ vidiſti in beſtia, hi odient fornicariam, & deſolatam facient illam, & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipſam igni concremabunt.* Atque ita tandem fiet quod Irenæus lib. 5. cap. 25. & 26. & omnes Eccleſiaſtici ſcriptores tradiderunt (vt eſt apud Hieronymum in cap. 7. Danielis) decem reges partituros eſſe inter ſe imperium Romanum. His autem temporibus paſſuram eſſe Eccleſiam in ſuo capite Romano Pótifice, & in electiſſimis quibúſque membris quod tempore imperatorum ethnicorum in minoribus perſecutionibus paſſa eſt, vt fugere, & in ſolitudinibus vagari, ac latebras in magna rerum omnium egeſtate quærere cogatur, & Irenæus lib. 5. cap. 26. ſcripſit, & notius eſt quàm vt in eo ſit immorandum. Longiùs excurri quàm putabam, ſed operæpretium me feciſſe arbitror: his enim, quæ dixi, omnia, quæ de Babylone obſcuriſſimè 55
in hoc libro ſcripta ſunt, ex parte non ſolùm expoſita, ſed explicata etiam videntur.

† Vt omnia quæ dicta ſunt, cõfirmẽtur, ſubiiciã & vaticinia Sibyllarum, quibus manifeſtè Romæ ruina, & incendia prædicta ſunt, & ſeptem eius montes nominati, quorum Iohannes cap. 17. meminit.

Lib. 2.

Δὴ πότε καὶ γενεὴ δεκάτη μετὰ ταῦτα φανεῖται
Ἀνθρώπων, ὁπόταν σεισίχθων ἀστεροπητὴς
Εἰδώλων ζῆλων θραύσει, λαόν τε τινάξει
Ῥώμης ἑπταλόφοιο, μέγας δέ τε πλοῦτος ὀλεῖται
Δευόμενος πυρὶ πολλῷ ὑπὸ φλογὸς Ἡφαίστοιο.

Hoc eſt.

Tunc ſanè generatio decima poſt hæc apparebit
Hominum, cum terræ concuſſor aſtrorum conditor
Idolorum amorem franget, populúmque concutiet
Romæ ſeptem vertices habentis, magnaq; diuitiæ peribunt
Irrigatæ multo igni à flamma Vulcani.

Lib. 8.

Et lib. 8.

Ἥξει σοί ποτ᾽ ἄνωθεν ἴση ὑψαύχενε Ῥώμη
Οὐράνιος πληγὴ καὶ κάμψεις αὐχένα πρώτη,
Κἀξεδαφισθήσῃ καὶ πῦρ σε ὅλην δαπανήσει,
Κεκλιμένην ἐδάφεσσι νέοις, καὶ πλοῦτος ὀλεῖται.
Καὶ σὰ θεμέλια λύκοι, ἀλώπεκές τ᾽ οἰκήσουσι.
Καὶ τότ᾽ ἔσῃ πανέρημος ὅλως, ὡς μὴ γεγονυῖα.

Hoc eſt.

Hoc eſt.

Veniet tibi cœlitus æqualis ò erecta ceruice Roma
Cœleſtis plaga, & flectes ceruicem prima
Et terræ allideris, & ignis te totam abſumet
Inclinatam nouæ terræ, & diuitiæ peribunt.

Et

Et in fundamentis tuis lupi,& vulpes habitabunt.
Et tunc eris tota deserta omnino,ac si numquam fuisses.

56 † Hoc idem est,quod cap.18.scriptum est: *Cecidit, cecidit Babylon magna,& facta est habitatio dæmoniorum,& custodia omnis spiritus immūdi, & custodia omnis volucris immundæ,& odibilis.* Et postea: *Ideo in vna die venient plagæ eius,mors,& luctus,& fames,& igne comburetur,quia fortis est Deus,qui iudicabit illam.* Ac ne dubitemus de qua eius euersione loquatur Sybilla,paulò post ait:

Ἐγγὺς μὲν κόσμου τὸ τέλος, καὶ ἔσχατον ἦμαρ.
Κὰι δοκίμοις κλητοῖς κρίσις ἀθανατοιο θεοῖο.
Πρῶτα δὲ Ρωμάιων ἀπαραίτητος χόλος ἔσται,
Αἱμοπότης καιρὸς. καὶ δύστηνος βίος ἥξει.

Hoc est:

Prope quidem mundi finis,& extremus dies,
Et probatis inclytis iudicium immortalis Dei
Sed prius Romanorum ineuitabilis ira erit,

Hoc est supplicium:

Tempus sanguineum,& infœlix vita veniet.

Multis autem nationibus Romam eo tempore esse dominaturam, vt ex capite 17. demonstrauimus, non obscurè mox indicat cum ait:

Σὴν πρώτην κόλασιν Ρώμη, καὶ βρυγμὸν ὁρῶσα.
Κοὐκέτι σοὶ δοῦλειον ὑπὸ ζυγὸν αὐχέναθήσει
Οὐ Σύρος. οὐκ Ἕλλην. οὐ βάρβαρος. οὐκ ἔθνος ἄλλο.
Ἐκπορθηθεῖση, κ' ἀκπραχθήση ὅσ' ἔπραξας.
Δύσεις τ' οἰμώξασα φόβῳ μέχρι πᾶν ἀποτίσεις.
Καὶ σὺ θρίαμβος ἐσῃ κόσμῳ, καὶ ὄνειδος ἁπάντων.

Hoc est:

Tuam primam punitionem Roma,& fremitum videns.
Nec amplius tibi seruili sub iugo ceruicem ponet
Non Syrus,non Græcus,non Barbarus,non gens alia.
Subuerteris,& fies quæcumque fecisti.
Et cum fleueris timebis donec omnia luas.
Et tu triumphus eris mundo,& opprobrium omnium.

57 † Quid hoc est,nisi quod infra cap.18.legimus: *Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis.Et duplicate duplicia secundum opera eius: in poculo,quo miscuit, miscete illi duplum?* Et rursus: *Exulta super eam cælum, & sancti Apostoli,& Prophetæ quia iudicauit Deus iudicium vestrum de illa.* Et quāuis Sibyllini versus ordinem non seruent, sed repente ab alio ad aliud tempus transeant,quia nō simul dicti,aut scripti sunt:hæc omnia satis constat de extremo vrbis excidio dicta esse,neque enim vnquam ante facta sunt.

Summa ergò omnium est,Ioannem in omnibus, quæ de Babylone loquitur,aduersus vrbem Romam vaticinari postquam & Pontificis maximi obedientiam, & omnem pietatem abiecerit: Babylo-

némque dici quòd hoc illi nomen tempore quo ipse hæc scribebat, maximè conueniret, & tempore, quo hæc explebuntur, non minus, quàm ante conueniet.]

Vers.8. *Quæ a vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes.* Fornicationem

Fornicatio. vocare solet Scriptura omnem declinationē a bono, vt ait Arethas: siue, vt magis propriè loquamur, omnem animę recessum à Deo, cui priùs per fidem, & caritatem desponsa fuerat. Vt Psal. 72: *Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te.* Sed idolorum cultus maximè hoc nomen obtinet, quoniam tunc maximè anima recedit a Deo, & Diabolo se tradit corrumpendam. Hoc passim occurrit in prophetis, vt in Iere. cap. 3. & in Ezec. 16. sæpè repetitur, & alibi sæpissimè. Vtroque modo hic accipere possumus. Ceterùm, hæc verba sinistrè plerique interpretantur putantes Babylonem cadere, quoniam errore idololatriæ inebriauit omnes gētes. Etenim si hic esset sensus, diceret: A vino fornicationis, non *a vino iræ fornicationis.* Alij laborant in explanando cur additum sit, *iræ*: Sed rem tamen non videntur explicasse.

Calix. † Nos sciamus, cum Deus iratus, & pœnas de peccatoribus sumpturus describitur, cum calice pleno vini describi, ex quo vnicuiq; propinat quantum meretur, aut quantum satis esse iudicat, ne quis videlicet existimet aut fortè fortuna, aut temerè, & absque iudicio pœnas infligi peccantibus, vt latiùs exposuimus in Mich. cap. 2. nu. 41. & duobus sequentibus: Præterea per vinum (vt aiunt Euthymius, 58

Calix vini. & Theodoretus, & Basilius in Psal. 74.) supplicia intelliguntur, quæ æquè ac vinum, & vires hominibus tollūt, & mentis harmoniam dissoluunt, & aberrare nos faciunt à via. Ita dictum est Psal. 74: *Quia calix in manu Domini vini meri plenus mistò: & inclinauit ex hoc in hoc: verumtamen fæx eius non est exinanita, bibent omnes peccatores terræ.* Iere. 49: *Ecce quibus non erat iudicium vt biberent calicem, bibentes bibent, & tu quasi innocens relinqueris? Non eris innocens, sed bibens bibes.* Et capite 51: *Calix aureus Babylon in manu Domini inebrians omnem terram, de vino eius biberūt gentes, & ideo commotæ sunt,* id est: Per Babylonem puniet Deus omnem terram. Et in hoc ipso cap. ait Ioannes: *Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne, & sulphure.* † Legitimus ergò sensus est: Ipsa bibet vinū iræ fornicationis suæ, 59
id est, persoluet pœnas debitas tot peccatis, & tantæ idololatriæ. Et quoniam exemplo suo alias ciuitates in idolorū cultum allexit, faciet, vt ipsæ quoque bibant de eodem calice, id est, vt similiter puniantur, & hoc vocat potare, *gentes vino iræ fornicationis suæ.*

Vers.9. *Et imaginem eius.* De qua diximus cap. 13. num. 52.

Vers.9. *Et acceperit characterem.* Ibidem hoc exposuimus numer. 33. & sequentibus.

Vers.10. *Et hic bibet de vino iræ Dei.* Non tantùm Antichristus, & eius prædicatores, & ministri bibent, sed quicumque eum adorauerit, aut eius characterem acceperit.

Vers.10. *Quod mistum est mero in calice iræ ipsius.* Cetera ex iis, quæ diximus de calice

de calice nota sunt, hoc tantùm nunc explicari oportet, quomodo mistum est, si merum est, vinum enim, quod miscetur diluitur: Erasmus affirmat, κεράννυσθαι, id est, misceri, dici quod infunditur in calicem bibituro, etiã si non diluatur aqua, aut alio potus genere. Quare cum in Græco sit τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου, id est, vino mero misto, sensus erit: Bibet de vino iræ Dei, quod merum est, & in calicẽ iræ eius infusum vt peccatores bibant. † Hanc Erasmi sententiam non desunt qui laudent, & reliquis veriorem esse contendant. Sciendum ergo est κεραννύω, quo verbo hic Ioannes, & cap. 18. vsus est, pro quo interpres vertit Misceo, deductum esse à nomine κέρας, quod est cornu, quoniam veteres cornibus vtebantur ad potandum. Docet hoc Athenæus lib. 11. Dipnosophistarum ante medium, atque hanc veterum consuetudinem confirmat auctoritate Pindari in Centauris, Xenophontis lib. 6. & 7. Expeditionis Cyri, Æschyli in Perrhæbis, Sophoclis in Pandora, & aliorum. *Et vas* (inquit Athenæus) *in quo vinum miscetur, craterem appellant ἀπὸ τοῦ κέρατος, quasi κερατῆρα. Manet etiam nunc cornuum ad hunc vsum fabrica, &c.* Hinc factum videtur, vt κεράννυσθαι sit infundere quod bibendum est, siue in cornu, siue in aliud quodcumque vas. Inde apud Homerum libr. 5. Odysseæ Calypso Mercurio, qui ad se venerat, mensam posuit: — Quomodo vinum dicatur merũ & mistum. — Κεραννύω. Et misceo.

60

> Ἀμβροσίης πλήσασα κέρασσε δὲ νέκταρ ἐρυθρὸν, *id est:*
> *Ambrosia implens, & miscuit nectar rubens.*

61 † In quem locum Didymus vetus Homeri Scholiastes interpretans verbum κέρασσε, quod vertitur Miscuit: Κέρασσε (inquit) *nunc infundit, ab antiqua consuetudine, in cornu enim infundentes bibebant, &c.* Nectar autem in illis fabulosis deorum conuiuiis aqua non diluebatur.

Et libro secundo:

> Τοῖς δὲ γέρων ἐλθοῦσιν ἀνὰ κρητῆρα κέρασσεν, *id est:*
> *His autem senex venientibus craterem miscuit.*

Et Plato in Philebo: Τοῖς δὲ θεοῖς, ὦ Πρώταρχε, εὐχόμενοι κεραννύωμεν, id est, diis, ô Protarche, præcantes misceamus, neque enim diis vinum dilutum libabant, sed merum, vt est apud Virg.

> *Hic duo rite mero libans Carthesia Baccho* — 5. Æneі.
> *Fundit humi.-----*

Vbi Seruius ait: Ritè, secundùm ritum sacrificij, quod exigebat vt libaret de mero Baccho, id est, puro. Quòd etiam multorũ veterum testimonio probat Barnabas Brissonius lib. 1. de formulis, & Sollennibus populi Romani verbis. Eodem modo, & Latini vtuntur interdum verbo Misceo, pro eo, quod est propino, vt Cic. 2. de Finibus: Dico ergò in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum ipse non sitiens, & eum, qui illud sitiens bibat. Et de eodem mulso, quod ex vino, & melle fiebat, Martialis scripsit: — Miscere — Martialis li. 13. prope finem.

> *Attica nectareum turbatis mella Falernum*
> *Misceri decet hoc à Ganymede merum.*

† Ita etiam dictum est Apoc. 18: *Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis, & duplicate duplicia secundum opera eius, in poculo, quo miscuit, miscete illi duplum.* Ibi etiam est in Græco verbum κεραννύω. Erit sensus igitur: Et hic bibet de vino mero iræ Dei, quod mistum est in calice iræ ipsius, id est, quod infusum est ad propinandum in calicem, quo vindictam sumit de iis, quibus iratus est, est enim Hyperbaton, & ita ordinanda sunt verba, vt diximus. Quod apertiùs est in Græco: Καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. Ac si diceret: Ex calice vini iræ Dei misti, meri: nã si sensus esset: Ex vino, quod mistum est cum mero, sine dubio dixisset: τοῦ κεκερασμένου τῷ ἀκράτῳ. Omnia, quæ diximus confirmat Arethas dicens: *Merum furoris affabre comparauit vino mero, quod in calice mistum est, siquidem vinum merum facilius inebriari potest, quam mistum, &c.* Et posteà: *Verum si tale est quomodo dicitur vinum mistum in calice?* Manifestum est igitur quod τὸ κεκέρασθαι, id est, Mistum esse, nõ significat temperaturam aliquam, sed additionem, vt sit iste sensus: Quod mistum est, id est, appositum in calice iræ. † Similiter exponitur locus vulgatus Psal. 74: *Quia calix in manu Domini vini meri plenus est misto,* id est, Qui calix vini meri plenus est misto, κεράσματος, id est, mistione, siue infusione vt propinetur: nomen enim illud, Mistum, siue κέρασμα, poturos respicit, quia nõ miscetur, nisi porrigendũ sit poturus. At verò communis omnium ferè expositio tàm in hunc locum Psalmi, quã in verba Apocalypsis, quæ nunc interpretamur, minimè contemnenda est, habet enim plurimum probabilitatis, & fortasse multò plus quàm prior, cùm propter auctores suos, & multos, & valdè eruditos, tum propter proprietatẽ vocabulorum, quam tenaciùs seruat. Hæc autem est vt κεράννυσθαι, atque misceri dicatur cum res diuersæ iunguntur, & confunduntur. Plutarchus in Symposiacis, siue Conuiualibus quæstionibus. lib. 8. Quæstione 6. κεράσαι, interpretatur Latino verbo Miscere, καὶ τὸ κεράσαι μισκῆρε. † Ac nequis fortè diceret Miscere accipi ab eo, pro eo quod est propinare, docet se propriè accipere Miscere, pro diuersa confundere, & coniungere in vnum, ex Homero id comprobans, qui de vino loquens non est vsus verbo κεραννύω, vt aliàs solet, sed verbo, μίσγω, quod non dicitur, nisi de rebus diuersis in vnum confusis.

62

63

64

Ita ergò ait: Καὶ τὸ κεράσαι μισκῆρε καθ' Ὅμηρον:
Ἡ δὲ αὐτ' ἐν κρητῆρι μελίφρονα οἶνον ἔμισγε.

Hoc est: *Et κεράσαι miscere iuxta Homerum:*
Hæc autem in cratere dulce vinum miscebat.

Videlicet vinum cum aqua miscebatur, & ideò misceri dicitur potiùs, quàm fundi. Nec minùs aperta sunt verba Athenæi loco indicato, qui fauere priori expositioni existimabatur, ita enim ait: *Priscos fama est, atque primos homines boum cornibus olim bibisse. Liquet hoc ex eo, quod adhuc dum aqua vinum permiscent κεράσαι dicunt, & vas, in quo vinum miscetur, craterem appellant, &c.* Et Cælius Rhodiginus lib. 27.

Antiqua.

Antiquarum Lectionum, ca. 27. de eadem veterum consuetudine loquēs ait: *Cui rei argumento est quod κεράσαι, dicūt Græci permiscere vino aquam* † Euthymius etiam Græcus autor illud in Psal. 74. *Plenus misto*, siue vt legitur in eius translatione, *Plenus mistione*, πλήρης κεράσματος, ita interpretatur: *Plenus misericordia. Mistio enim* (inquit) *vini aquæ, & mistio austeritatis misericordia*. Similiter in Hebræo accipitur verbum מסך, quod verti solet in κεραννύω, vt Psal. 101: *Et potum meum cum fletu miscebam*, vbi Lxx. verterunt, ἐκίρνων. per quod verbum interpretantur id, de quo nunc loquimur, κεραννύω, Suidas, Hesychius, Fauorinus. Ex quo etiam colligimus autores hos accepisse κεραννύω, pro eo, quod propriè significat Misceo. Et Plutarchus dixit in Numa: Κεράσας οἴνῳ καὶ μέλιτι τὴν πηγὴν, id est. Miscēs vino, & melle fontem. Aliaque huiusmodi innumera occurrunt in Græcis autoribus. Idem verbum est in Hebræo, & in Græco Isai. 19. vbi ait: *Dominus miscuit in medio eius spiritum vertiginis*, ἐκέρασε, Sed ideo quoniam pro Vertiginis in Hebræo est עועים, id est, Errorum, vt etiam in Commentariis vertit Hieronymus, id est, varios errores miscuit, qui capitis vertiginem efficiūt. Cum ergo simpliciter dicitur vinum misceri, rectè intelligemus cū aqua, tam in Hebræo, quàm in aliis linguis. Vt Prou. 9: *Bibite vinum, quod miscui vobis*. Et paulò ante: *Miscuit vinum, & proposuit mensam suam*.

66 † Mulsum autem apud Ciceronem, & Martialem misceri dicitur, vel quia melcum vino miscebatur cum fiebat, vel fortè quia cum bibebatur, aqua simul infundebatur ad vini vim temperādam, longinquitate enim temporis vinum in mulso meracius fieri docet Macrobius lib. 7. Saturnal. cap. 12. vel quid aliud fortasse miscebatur. Ita omnia, quæ diximus, & multa similia, quæ in libris occurrunt, explicari possunt, vt quod est apud Iuuenalem.

Ni scit tot millibus emptus. Saty. 5.
Pauperibus miscere puer.

Quod cur dictum sit altero ab hoc ipso versu explanat:

Quando ad te peruenit ille?
Quando vocatus adest calidæ, gelidæq; minister?

Calidā enim aquam cum frigida miscebant Romani. Homerus autem vinum nectar vocauit, vt indicat epitheton Rubens. Nā & nonnulli nectar vinum esse dicunt in Lydia factū, vt refert Cælius Rhodiginus lib. 7. Antiq. lect c. 13. Idémque ait Homerum non nouisse nectar esse Deorū potum. Platonis verba in Philebo similiter videntur intelligenda, Diis ò Protarche precantes misceamus, vinum enim, quod humi diis fundebatur, merum erat, vt docuit Virgilius, quod sacrificantes diis bibebant, probabile est mistum fuisse cum aqua, sicut & id, quod in mensa bibebatur. Verum cum vnum ad supplicia, & calamitates accomodatur, nusquam ei aquam admisceri intelligendum est, quæ vim illi adimit, sed aliquid, quod aut horrorem faciat, & deterreat, aut magis inebriet. [Vidit hoc Andreas Cæsa-

riensis,qui merum esse dixit, quia non erat mistum Diuinis misera-
tionibus: mistum autē,quia diuersas vltiones & supplicia habebat.]
Ex quibus videmus hanc posteriorē expositionem aut probabilio-
rem priore,aut fortasse solam esse veram. | Ad hūc ergo modū con- 67
uenientissime hæc verba interpretabimur: *Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius*: Bibet de vino mero iræ Dei, quod mistum est aut fæcibus, aut potiùs altero vino mero: nam vina dissimilia permista fortiora sunt ad ebrietatem. Idcirco nō dixit cuius rei esset illa mistio, cū enim dixisset: *De vino mero*, nihil aliud addere necesse fuit, cùm iam ex dictis cognosci posset mistionē fuisse vini meri. Atque ita fortè intelligitur quod Isa. 5. dictum est: *Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem*, idest, ad ea miscenda, quæ magis inebrient, nempe dissimilia vina.
Locus Psa 74. Idem est iudicium de verbis Psal. 74. *Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto*. Calix est vini meri, sed plenus misto, idest, mistione, siue fæcium, vt quidam dicunt, siue dissimiliū vinorū, vt ego arbitror, ad augendā ebrietatem. Hoc autem posteriorē hanc interpretationem iuuat, quod cum in Hebræo sit: כי כוס ביד יהוה ויין חמר מלא מסך *Mi k. s b. ad Iehouah ve ain hamar male mesen*: quod ad verbum sonat, Quoniam calix in manu Domini, & vinum merum est plenum mistione, mollius intelligitur vinum esse plenum mistione quàm calicem.
† Quod si priorem explanationem sequamur, nihil refert calix ne 68
plenus sit mistione, an vinum ipsum, idem enim est. At si non calicē, sed vinum plenū mistione dicamus, quod, vt dixi, mollius est, & sine vlla verborum transpositione exponitur, ruet prior expositio, quæ mistionem pro infusione, siue propinatione capiebat.

Vers. 10. *Et cruciabitur igne, & sulphure*. Sulphur igni additum significat perpetuum eum fore, quia sulphur aptissimum ignis nutrimentum est, tum etiam grauem, ac molestū odorem in eo esse indicat. Sit ne autem apud inferos sulphur cum igne, dicemus cap. 19. num. 37. & sequentibus, vbi verba magis cogunt id vt explicetur, quæ sunt huiusmodi: *Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure*.

Vers 10. *In conspectu angelorum sanctorum*. Vt qui curam hominum gesserunt, lætentur eorum suppliciis, qui nec Deum veriti sunt, neque eorū salutaribus consiliis acquiescere voluerunt. Psalm. 57: *Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris*, &c.

Vers. 10. *Et ante conspectum Agni*. † Vt scilicet videat quas pœnas sibi dent 69
illi, qui se spreto Antichristum sequi maluerunt, & ipsi magis crucientur intelligentes se ab eo videri. Ceterùm in Græco eodē modo dicitur ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων, & ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ne quis forte putet aliud esse *Ante conspectum*, quàm in conspectu.

Vers. 11. *Et fumus tormentorum eorum ascēdet*. In Græco est Ἀναβαίνει, Ascendit, quomodo etiam forte vertit interpres, sin minus certè in Græco præsens pro futuro ponitur, vt adnotauimus cap. 13. n. 32. Et statim ait: *Nec habent requiē die ac nocte*, pro Nec habebunt. Et quoniam

fumus

fumus ſine igne eſſe non poteſt, & eiuſdem ignis præſentis, & mox futuri indicium eſt, vt oſtendat impios ſempiterno igne cruciandos eſſe, ſemperque beatis nota futura eſſe eorum ſupplicia, dicit fumum tormentorum eorum aſcenſurum eſſe in ſæcula ſæculorū. Nec enim verus fumus eſt apud inferos, quoniam fumus ex reſolutione materiæ, quæ igne conſumitur, exhalatur: apud inferos autem nihil erit, quod reſoluatur igne, alioqui finiretur id aliquando.

Nec habent requiem die ac nocte. Præ magnitudine ſcilicet tormentorū. Et quāuis apud eos perpetua nox erit, tamen loquitur more noſtro cum dicit, *Die ac nocte*, vt ait Ambroſius. Diximus autem cap. 7. nu. 23. *Die ac nocte*, accipi in Scriptura pro eo, quod eſt Semper. Ver. 11.

70 *Hic patientia ſanctorū eſt.* Hic ſpectabitur, & examinabitur patientia ſanctorum, ſi non ſinant ſe vllis terroribus Antichriſti à via recta dimoueri, ſed ſemper cuſtodiant patienter, & perſeueranter mandata, & fidem Ieſu Domini noſtri. Non ſatis eſt fidem tenere, mandata etiam ſeruanda ſunt. Ita interpretati ſumus etiam ſimilia verba cap. 13: *Hic eſt patientia, & fides ſanctorum.* Ver. 12.

Et audiui vocem de cœlo dicentem mihi. Quoniam videbat fidē, & patientiam ſanctorum magnis cruciatibus per Antichriſtum eſſe examinandam, ad conſolationem ſanctorum, vt æquo animo & forti omnia perferant, & nullis doloribus deficiant, vocem refert, quam de cœlo audiuit, & verba, quæ per angelum ſibi loquentem a Deo iuſſus eſt ſcribere. Verſ. 12.

Beati mortui, qui in Domino moriuntur. Nihil his verbis videtur facilius, ſed ſi cogitationem in ea intendamus, videbimus non facilè poſſe explicari quid ſit Mori in Domino, ſi ad Scripturæ conſuetudinem, & ad locutionis proprietatem explicandum eſt. † Communis fere expoſitorum ſententia eſt, quam etiam Andreas Cæſarienſis ſequitur, hæc de omnibus iuſtis dici, & Beda ait: *Gratias tibi ago Ieſu, qui beatificas eos in cœlo, qui in te moriuntur in terra. Quanto magis illos, qui & in tua, & pro tua fide felices ponunt animas?* Verùm cur id ſignificetur, & an id tantum ſignificetur, non docent. Nos, ſi Scripturæ cōſuetudinem requiramus, videbimus ב apud Hebræos (quòd apud nos valet In) interdū idē valere quod Propter, aut Pro, vt Gen. 18. vbi nos habemus: *Delebis propter quinq; vniuerſam vrbem*, in Hebræo eſt, בחמשה, id eſt, in quinque. Gen. 29: *Seruiam tibi pro Rachel filia tua.* Et ibidem: *Seruiuit ergo pro Rachel ſeptem annis.* In Hebræo eſt in vtróque loco, In Rachel. Immo & eandē locutionem ſolet vſurpare noſter interpres, vt Hoſ. 12: *Et ſeruiuit Iſrael in vxore, & in vxore ſeruauit*, ideſt, propter vxorem. Et Mich. 3. *Principes eius in muneribus iudicabant.* Ita nūc mori *in Domino*, eſt pro Domino, aut propter Dominū, quod optimè cohæret cū præcedētibus. Cū enim multa eos paſſuros eſſe prædixiſſet illis verbis: *Hic patientia ſanctorum eſt*, &c. vt omnes ad reſiſtendū Antichriſto, & ad mortē generoſè oppetendam pro Chriſto exhortetur, beatos eſſe prædicat eos, qui moriuntur, *in Domino*, ideſt, Propter Verſ. 13.

71 (margin, beside "nem, & ad locutionis proprietatem…")

Qui ſint qui moriuntur in Domino

In pro. Propter.

Christum mori malunt, quàm viuere cū Antichristo. Atque hic sensus, qui solis martyribus conuenit, probatus est etiam Ambrosio, & Ansberto, & Haymoni. † Hæc locutio frequentissima est & in epistolis Pauli, vt Rom. vltimo: *Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ, quæ est in Cenchris, vt eam suscipiatis in Domino dignè sanctis*, idest, Propter Dominum, propter amorem Domini. Ibidem: *Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino.* Et *Salutate Persidem carissimam, quæ multum laborauit in Domino.* 72

In Domino. Sed quæritur an probanda sit communis illa expositio, quam retulimus? Respondeo veram etiam esse, & probandam, eique fauere consuetudinem Ecclesiæ, quæ in Officio defunctorū hæc verba proponit, quasi de omnibus velit quodāmodo intelligi. Causa est quòd Esse in Domino, siue Esse in Christo, significat intra eius corpus contineri, non quomodocunque, sed vt viua membra. Rom. vltimo: *Salutate eos, qui sunt ex Narcisi Domo, qui sunt in Domino.* Ibidem: *Salutate Andronicum, & Iuniam cognatos, & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo*, idest, Qui ante me crediderūt in Christum, vt exponit Theophylactus. † Gal. 1. *Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudaæ, quæ erant in Christo.* Deníque idē est Esse in Domino, & Manere in Domino, nec dicuntur in Domino manere, nisi qui cum fide iungunt caritatem: Ioh. 15: *Manete in me, & ego in vobis.* Et ibidem: *Qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum.* Ita etiam in Domino moriuntur qui vsque ad mortem in eo manent, & cum moriuntur, viua Christi membra sunt. Est autem & hic sensus ad id, quod Apostolus agit, aptissimus, quoniam & priorem illum complectitur, & latiùs manat, ad omnésque iustos pertinet. Et quamuis plurimi eo tempore martyrio vitam finient, tamen multi etiam fugati, & spoliati à ministris Antichristi, & multis incommodis affecti tandem sine martyrio morientur in summa sanctitate, de quibus etiam Apostolo loquendum fuit, & quos non est putandum ab hac beatitudine excludi: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur*, cùm eis causa, quæ reciditur conueniat: *Amodò enim iam dicit spiritus vt requiescant*, &c. 73

Vers. 13. *Amodò iam dicit Spiritus.* † In Græco paulò aliter legitur, Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι. Ναὶ λέγει τὸ πνεῦμα ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν, Idest: Beati mortui, qui in Domino moriuntur amodò. Ita, siue, Etiam, dicit Spiritus vt requiescāt à laboribus suis. Et Arethas ita verba ordinat: *Scribe amodò. Beati*, &c. vt eos qui tunc viuent, & certabunt, consoletur. Sed multò meliùs ordinantur in nostra Translatione, quomodò etiam sunt in Græco codice Complutensi, & in aliis nonnullis. Nam scribe amodò, durum est. Si autem dicamus: Beati mortui, qui in Domino moriuntur amodò, cur ibi additum est, *Amodò*, cùm semper beati fuerint, qui in Domino moriuntur? Dicamus ergo, *Amodò iam dicit Spiritus*, Siue, vt legit Primasius: Ab hinc etiam spiritus, idest: Quoniam Spiritus 74

tus

tus sanctus dicit,& iubet, vt ex hoc tempore requiescāt à laboribus
suis, id est, a tempore mortis, vt exponunt Ambrosius, & Haymo,&
Beda, qui etiam affert illud Psal. 126: *Cum dederit dilectis suis somnum,
ecce hæreditas Domini.* Et Spiritus cum articulo ponitur τὸ πνεῦμα, ex
75 quo Spiritus sanctus intelligitur. † Porrò etiá posuit Primasius pro
Ναί, sicut cap. 1. legimus etiam, *amen*, & est affirmantis idem valens
quod Ita, Certè, Verè, vt diximus c. 1. nu. 59. & 60. Est ergò ac si di-
ceret: Amodò profectò dicit spiritus,&c. Quare suspicor, *Iam*, vitio-
se legi pro Etiam, posuisseque nostrũ interpretem: *Amodo etiam*, post-
ea scriptum, Et iam diuisa in duas particula *Etiam* deinde cùm Et re-
dundare videretur, scribi cœpisse *Amodo iam*. Apud Augustinum 20.
de Ciui. cap. 9. legitur. *Amodo iam etiam dicit, &c.* Ansbertus: In qui-
bus verbis ostenditur sanctos in hoc mundo nequaquam à labore
cessaturos, nec requiem illis esse quærendam. Quousque enim labor
consummetur, necesse est, vt ab opere manus intentionis non dissol-
uantur. Qui enim dicit: *Amodo iam requiescant a laboribus suis.* Ostēdit
quia ante nequaquam debent cessare a laboribus, sed cum nihil ad
laborādum remanserit, tunc perfectā quietem percipere. Hinc Pau
lus admonet, dicens: *Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim* Gal. 6.
suo metemus non deficientes. Hinc Dominus ait: *Qui autem perseuerauerit* Matt. 10
vsque in finem, hic saluus erit.
76 *Opera enim illorum sequuntur illos.* † Ansbertus,& Haymo: Tropica Vers. 13.
locutione mercedem laboris dicit subsequi sanctos post laborem.
Hinc per Prophetā dicitur: *Cesset vox tua a ploratu, & oculi tui à lachry-* Iere. 31.
mis, quia est merces operi tuo, ait Dominus. Quia enim opus efficit merce-
dem: cum merces post laborē electos subsequitur, quasi ipsum opus
eos comitari dicitur. Ambrosius, Sequi pro comitari posuit. Et
postea: Opera igitur sanctorum sequũtur illos, quia merces operum
illorum comitatur illos in perpetuum,&c. In Græco est hoc etiam
expressius: τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ᾽ αὐτῶν, id est, Opera autē il-
lorum sequuntur cum ipsis. Est autem ἀκολουθεῖν sequi, quomodo fa-
muli heros sequũtur. Maluitque dicere, ἀκολουθεῖ μετ᾽ αὐτῶν, id est, cũ
ipsis, vt intelligeretur peracto labore continuò pręmiũ adesse, quam
ἀκολουθεῖ αὐτοῖς, sicut dicendum videbatur.

Et super nubem sedentem similem filio hominis. Id est, similem cuidam Vers. 14.
homini, ponitur enim sine articulo Filio hominis, & ideò non pro
Christo accipitur, sed pro homine indefinitè. Cum enim Christum
significat, duplicē etiam articulũ habet, vt latiùs cõfirmauimus c. 1.
nu. 82. & sequent. Per hunc tamen Christus significatur, vt & in ca. 1.
Sēper autē solet in rebus, quas videt, dicere, Quasi, aut Similis, quo-
niá non ipsas videbat visione illa prophetica, sed earũ similitudines.
77 † Sed iam visionē difficillimam Domino adiuuante, quantum li-
cebit, elucidemus. Ambrosius ita hæc cum præcedentibus copulat.
Nunc, (inquit,) *quia pœnam illorum, qui in Antichristum credituri sunt,
narrauit, beatitudinemque illorum, qui in fide Christi perseuerauerint vsque in*

finem breuiter comprehendit: consequens est vt diem iudicij describat, in quo hæc cuncta complebuntur, &c. [Per anticipationem ergo (vt solet sæpè) hęc nunc scribit Apostolus, quoniam rerum ipsarum contextus supplicia malorum exigebat, quæ nunc prædicturus est.] Nubes candida Christi maiestatem significat, Deus enim sæpè in nube apparet in Scriptura, vt per eam doceamur Diuinam naturam neque nobis apertè cognitam, neque omninò ignotam esse, vt ex Aretha diximus capite 11. num. 28. Sed in Christo hoc habet peculiare, quod cum in nube ascenderit, & in nube descensurus sit ad iudicium, sicut legimus Act. 1. *Hic Iesus, qui assumptus est a vobis in cælum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum:* Meritò nunc, cum proximum est iudiciũ, super nubem candidã videtur, vt is esse intelligatur, qui paulò post iudicaturus est. Similiter describitur apud Dan. capit. 7: *Et ecce cum nubibus cæli quasi Filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit.* Sedere dicitur, quia res hominũ de cœlo quietus despicit, vt videat an completa sint bona merita iustorum, & mala impiorum, vt finis mundi veniat.

Nubes cãdida.

Vers. 14. *Habentem in capite suo coronam auream.* † Corona insigne regni est, 78
aurea autem est, vt per eam indicetur esse Rex regum, & Dominus dominantium, quoniam aurum pretiosissimum metallorum est. [Andreas Cæsariensis: *Christum esse existimamus eum, qui in nube visus est similis Filio hominis: coronam autem, quæ erat super eum, significare regnum visibilium, & inuisibilium potestatum, auream autem esse propter pretium quod apud nos materia eius habet, &c.*]

Vers. 14. *Et in manu sua falcem acutam.* In dextera videlicet, qua messurus est. Falx acuta, & parata ad metendum proximum iam finem mundi esse demonstrat, qui per messionem significatur, sicut Dominus apertè docuit Matth. 13. dicens: *Messis verò consummatio sæculi est*, & sumitur messis, vt & in alijs locis eiusdem parabolæ, pro messione, quæ Græce ibi dicitur θερισμὸς, sicut & messores θερισταί. [Andreas: *Falx consummationem significat: etenim & ipse Dominus messionem mundi consummationem vocauit.*] Ergò, quia finem mundo afferre parat, cum falce acuta videtur à Ioanne.

Falx quid significet.

Vers. 15. *Et alius angelus exiuit de templo.* Id est, De loco in quo beati sunt Deum semper laudantes, & ei seipsos, vt hostias viuas, offerentes, sicut intelligimus ex verbis cap. 7: *Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die, ac nocte in templo eius.* De hoc eodem ait statim: *Et alius angelus exiuit de templo quod est in cœlo.*

Vers. 15. *Clamans voce magna.* Vox magna magnum indicat desiderium, vt ex Gregorio ostendimus capite 6. num. 40.

Vers. 15. *Mitte falcem tuam, & mete.* † Commune beatorum desiderium profert, vt scilicet, regnum peccati finiatur, & Deus solus regnet in omnibus, quod cap. 6. magna etiam voce postulabant animę sanctorum martyrũ, vt suo loco explicauimus. Meritò ergo hoc petiturus exiuit angelus de loco beatorum, quem templum vocauit, vt quasi 79

omnium

omnium legatus mundi consummationem peteret, quam optabant. [Andreas: *Vox angeli per Periphrasim significat supplicationem omnium angelicarum potestatum cupientium misteriorum honorem, & peccatorum excidium.*]

Quia venit hora vt metatur. In Græco, ἦλθέ σοι, quia venit tibi, & præ-
teriti tẽporis est Venit, vt & verba sequentia indicant. Ex signis, quę Vers. 15.
præterierũt, aut potius ex Dei reuelatione, cognoscent sancti iã impletum numerum electorum, ac propterea dicit angelus, *Venit hora vt metatur.* Metere autem est colligere ex hac vita eos, qui tunc viui inuenientur.

Quoniam aruit messis terræ. Aptissima est vt metatur, nihil iã restat Vers. 15.
ad collectionẽ viuentiũ, numerus electorũ cõpletus est. Ita etiã Andreas. Hic locus ex ca. 3. Ioëlis sumptus est, ex quo & plenius intelligitur, ait enim: *Consurgãt, & ascẽdant gẽtes in vallem Iosaphat, quia ibi sedebo vt iudicem omnes gentes in circuitu. Mittite falces, quoniam maturauit messis.*

Et misit qui sedebat super nubem falcem suam in terram. Id est: Cœpit Vers. 16.
metere, & sustulit de vita homines.

80 *Et alius angelus exiuit de templo, quod est in cœlo.* † De loco beatorum, Vers. 17.
vt dictum est. Multi putant hunc angelum eũdem esse cum filio hominis, quod nec mihi sit verisimile, nec ipsi dicere poterunt cur in eo loco filius hominis dicatur Christus, hic verò angelus. Exiuit ergo vt angelus alter, qui exierat, vt beatorum votis consentiens mundi consummationem efficiat, vt continuò explicabimus.

Habens & ipse falcem acutam. Ad eius similitudinem, qua vindemia- Vers. 17.
tores vtuntur: nam & ipse vindemiatoris officio functurus est. Similis falx est, videlicet putatoria, de qua Isa. 18: *Et immatura perfectio germinabit, & præcidentur ramusculi eius falcibus.*

Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem. Lo- Vers. 18.
cus est difficillimus. Ansbertus, & Haymo ignem Spiritum sanctum interpretantur: Ambrosius caritatem, qui sensus literæ nõ sunt. Arethas ignem accipit, quo impij puniuntur, & angelum hunc præposi-
81 tum esse dicit huiusmodi igni, & idem sentit Beda. † At, cũ hic nulla fiat mentio de igne, sed suppliciũ malorum torcularis, & calcationis nomine significatum sit; non satis apparet quid ad rem pertineat dicere: *Qui habet potestatem supra ignem.* Lõgè ergò aliter locus videtur explicandus. In cœlo tẽplum posuit ad similitudinem eius, quod erat in Ierusalem, vt iam vidimus cap. 7. & in hoc capite. In eadem ergo Metaphora permanens ponit in eo altare, cum ait: *Et alius angelus exiuit de altari:* sicut ca. 8. posuit altare thymiamatis, dicens: *Vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.* Et quoniam nũc altare dicit, nec addit aliquid, vnde altare thymiamatis esse intelligamus, vt fecit capit. 8. altare holocaustorum significari arbitror, quod semper intelligi solet in Scriptura cum absolutè altare ponitur. Super altare holocaustorum ignis erat, quo incendebantur holocausta, & partes victimarum.

82 † Porrò holocausta, & victimæ sanctorum martyrum obla-

tionem, & sacrificium significant, quorum corpora Deo immolabantur in odorem suauitatis. Ignis huius altaris ardentissima eorum caritas est. Rursus quemadmodum dæmones nõ omnia peccata hominibus inferunt, sed alius ad superbiam, alius ad gulæ voluptates, alius ad fornicationem incitat, sicut scripsit Cassianus Collatione 7. cap. 17. ita putandum est sanctos angelos hunc ad hanc, illum ad illam virtutem excitare. Vnde & Origenes homil. 13. in Ezec. Angelum pœnitentię commemorat ex libro Pastoris, qui docet pœnitentiam. Angelus ergò, qui potestatem habet supra ignem, angelus magnus est, cui commissum est, vt martyres in certamine adiuuet, & confirmet, ignémque eorum accendat quantùm potest, atque ideò potestatem habet supra ignem, quia hic ignis illi commissus est, & ipse suis cõsiliis, ac precibus eum, quasi flatu quodam excitat, & auget. De hoc angelo fortasse dictum est illud Psal. 33: *Immittet angelus Domini,* (id est, castra ponet,) *in circuitu timentium eum & eripiet eos.* Hic etiam videtur angelus ille, de quo Dan. 3: *Angelus autem Domini descendit cum Azaria, & socij eius in fornacem, & excussit flammam ignis de fornace, &c.* † Ergò quoniam sancti martyres supplicium malorũ optant, euersionémque regni peccati (vt cap. 6. copiosiùs explicatũ est, vbi ipsi clamant: *Vsquequo Domine sanctus & verus nõ iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum de ijs, qui habitant in terra.*) angelus, qui eos ad martyrium hortatus est, & adiuuit, exit *de altari*, id est, de loco illo, & de illa sede, in qua sunt sancti martyres, qui, vt victimæ, Deo oblati sunt, & pro illis clamat vt mali puniantur, & finiantur. Itaque non de igne nunc absolutè sermo est, sed de igne altaris, & cum figuratè altare capiatur, necesse est, & ignẽ figuratè accipi. Possumus etiam aliter explanare, vt altare hoc sit locus, ac requies beatorum martyrum, de quo cap. 6. dictum est: *Vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei:* vt quomodo corpora eorum sub altari in terra quiescunt, ita Metaphoricè idem nomen habeat locus, in quo quiescunt in cœlo, vt cap. 6. num. 36. & 37. latiùs expositum est. † De illo exit angelus quasi legatus martyrum, vt iam diximus. *Sed potestatem habet super ignem:* quia illi commissus est ignis tuendus, & conseruandus, [(vt enim ait Andreas hinc discimus angelicas potestates præpositas esse creaturis, hanc quidem aquis, hanc autem igni, hanc autem alij cuidam parti creaturæ,)] & ideo eius est ignẽ, quo mundus in fine conflagraturus est, incendere, vt impij exurantur, & omnia illorum opera, & labores, & voluptates in cinerem vertantur, de quo scriptum est Psal. 96: *Ignis ante ipsum præcedet & inflammabit in circuitu inimicos eius.* Beda quidem intelligere videtur hunc angelũ præesse cruciatibus ignis, ita vt de inferorum igne hoc accipiamus, ita enim ait: *Duplex est, vt Hieronymus ait, angelorũ officium: aliorũ qui præmia iustis tribuãt: aliorũ, qui singulis præsint cruciatibus, sicut dicitur: Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos ignem ardentem.* Locus Hieronymi est in Dan. c. 7. in illud: *Millia millium ministrabant ei.* Vbi verba à Beda

citata

citata legimus, nec plura, nec pauciora. Sed Hieronymus omnino de
ſanctis angelis loqui videtur: tametſi ad finem lib. 9 in Ezech. dicat:
85 *Neque enim boni ſed mali angeli tormentis præpoſiti ſunt.* † Verum aliud eſt
tormentis præponi, vt exerceant illa per ſe, quod etiā in hac vita ſæ-
pe malorū angelorum eſt: aliud vero præponi tormentis, vt per alios
exerceri iubeant ad exequendū iuſtitiā Dei, quod eſt bonorū ange-
lorū, & ita ſunt hi duo Hieronymi loci cōciliandi, vt ex præcedenti-
bus intelligi poteſt. Verū nos his, ſiue vera, ſiue falſa ſint, nequaquā
indigemus, quoniam ſi ignē propriè accipere velimus, quod abſurdè
non fiet, hoc etiam modo probabiliſſimè explanabimus dictum eſſe
angelum habere poteſtatem ſupra ignem, quia dānatos in ignē mit-
tet, ſicut Dominus ait Matth. 13: *Et in tempore meſſis dicam meſſoribus:
Colligite primum zizania, & alligate ea in faſciculos ad comburendū, tri-
ticū autem congregate in horreū meum.* Quod poſteà ita exponit: *Mittet
filius hominis angelos ſuos, & colligent de regno eius omnia ſcādala, & eos qui
86 faciunt iniquitatem, & mittent eos in caminū ignis.* † Et paulò poſt in alia
parabola: *Sic erit in conſummatione ſæculi: exibūt angeli & ſeparabūt malos
de medio iuſtorum, & mittent eos in caminū ignis.* Atque hoc fortaſſe ſen-
ſerunt Hieronymus, & Beda. Sed quoniā ſemper Dominus de mul-
tis angelis loquitur, Iohannes autē de vno: probabiliter dicere poſ-
ſumus, angelū, de quo loquitur Iohannes, eſſe Michaelē, qui, vt prin-
ceps eorum, qui mittuntur ad nos, per alios minores angelos de qui-
bus Dominus loquitur, damnatos mittet in caminū ignis. Et quam-
uis in hoc ſupplicio malorum Apoſtolus ignis non meminerit, ta-
men quia alias meminiſſe ſolet, & certum eſt eos in ignem eſſe mit-
tendos, non eſt mirum ignem ita, vt diximus, accepiſſe.

Et vindemia botros vineæ terræ. Si iam demeſſa erat terra, ideſt, homi- *Verſ.* 18.
nes morte conſumpti erant, quomodò nūc vindemiare iubet botros
vineæ? Huic quæſtioni rectè ſatisfacere videtur Ambroſius his ver-
bis. *Videtur itaque mihi per meſſem terræ electos, per botros autem, ex quibus* *Matt.* 13.
87 *vinum oritur, quod mentes hominum alienat, reprobos eſſe deſignatos.* † *Iſta eſt
meſſis de qua Dominus dicit in Euangelio: In tempore meſſis dicā meſſoribus,
Colligite primum zizania, & ligate ea in faſciculos ad comburendum, triticum
vero recondite in horreis meis. Qui enim illic per triticum, ipſi in hoc loco per
meſſem deſignantur. Et qui illic per zizania, ipſi in hoc loco per botros vineæ ter-
ræ figurantur,* &c. [Ita etiā Andreas interpretatus eſt ſupra in illud: *Et*
alius angelus exiuit de tēplo, quod eſt in cælo, Et poſteà ait in botris ſigni-
ficari impios & iniquos, qui calicē indignationis Dei implent.] Si-
quis autem quærat cur per meſſem electi intelligantur, potiùs quàm Meſſis.
per botros vineæ, & vice verſa, reſpondet paulò ante idē Ambroſius:
*Et primus meſſem terræ, ſecundus vero botros vineæ præcidiſſe dictus eſt. Sed
primus quo loco meſſem terræ poſuerit, non dicitur: ſecundus autem botros vineæ* Botrus.
terræ in lacū iræ Dei magnū miſiſſe dictus eſt, &c. Hæc Ambroſij ſenten-
tia vera eſt, & abundè cōfirmatur verbis Ioelis, c. 3 ad quæ Iohānem
alluſiſſe diximus. *Mittite,* inquit, *falces quoniā maturauit meſſis. Venite, &*

descendite quia plenum est torcular, exuberant torcularia, quia multiplicata est malitia eorum. Quo loco Propheta & messem posuit, & torcularia: sed

Messis. de messe nihil mali dixit, de torcularibus autem ait: *quia multiplicata est malitia eorum*, vt in illis pœnas malorum significatas a se doceat.

† Præterea Messis in bonum semper accipi solet, & Tritico electos 88

designat, vt Matth. 3: *Et congregabit triticum in horreum suum.* Et c. 13:

Calcare vuas. *Triticum autem congregate in horreum meum.* Calcatio autem vuarum in torculari pœnam significat, & vltionem, quia Deus malos premit,

Calcare torcular. quēadmodū vuæ prælo premūtur, vt Thrē. 1. *Torcular calcauit Dominus Virgini filiæ Iuda.* Et Isa. 63: *Torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir mecum. Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea.* Et Apoc. 19. de eodem iudicio: *Et ipse reget eos in virga ferrea, & calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis.* Et hoc ipsum est quod hic legimus: *Et misit in lacum iræ Dei magnum & calcatus est lacus*, &c. Lacum iræ Dei vocat, quia vuæ in illo calcandæ erant, & ira Dei ostendenda, idest, in eo impij torquendi erant. Ita etiam Arethas: [Andreas: *Lacus Dei est qui Diabolo, & angelis eius paratus est supplicij locus. Magnus autem, propter multitudinem eorum, qui in illo torquentur: lata enim est via perditionis, & spatiosa.*]

Et calcatus est lacus extra ciuitatem. † Ciuitatem vocat Ecclesiam, vt 89

Vers. 20. rectè exponunt Ansbertus, & Rupertus, & Tyconius Hom. 11. quæ dici solet Ciuitas Dei, vt Psal. 86: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.* Ambrosius: *Per calcationem demersionem in infernum possumus intelligere*, &c. Quid sit autem calcare extra ciuitatē, Dominus docet Matt. 13: *Exibunt angeli, & separabunt malos de medio iustorum, & mittent eos in caminum ignis.* Et quoniam per illam separationē iā nec in Ecclesia esse possunt impij, neque iis nocere, qui in Ecclesia sunt, rectè dicitur lacus calcari extra ciuitatē. Alij ciuitatē vocari volūt cœlestē patriā, vt Andreas, & Beda & Ambrosius, quod haud incōmodè etiam intelligi potest, nam & illa ciuitas Dei vocatur, vt videbimus satis cap. 21.

Vers. 20. *Et exiuit sanguis de lacu vsque ad frenos equorum.* Sanguinē vocat mustum ex vuis expressum, quia simile sanguini est. Etenim cum de vinea, & botris loquatur, sanguinem vuæ, siue botrorū intelligere videtur. Ita enim appellari solet in Scriptura, vt Deu. 32: *Et sanguinem*

Sanguis vuæ. *vuæ biberet meracissimū.* Gen. 49: *Lauabit in vino stolā suam, & in sanguine vuæ palliū suum.* † Per hoc, quod nūc dicit, illud significare volunt, 90

quod est apud Ioelē: *Plenū est torcular, exuberant torcularia, quia multiplicata est malitia eorum,* idest plurimos esse damnādos. Sed Iohannes multò magis expressit, cū ait tantū ex illa calcatione musti effluxisse, vt non solum lacus fuerit ad summū vsque impletus, sed etiā in proximā terrā redundauerit vsque ad stadia mille sexcenta, atque ita redūdauerit, vt per tota illa stadia nemo iter facere posset, nisi eques, & vsque ad ipsos frenos equorū mustū peruenerit. Significat ergo magnam quandā, & insolitā inundationē, idest, maxima, & inaudita supplicia malorū. Sed cur hac Metaphora potiùs quā alia vsus fuerit, & qui in equis, qui in frenis intelligātur, deinde cur mille sexcenta stadia

dia ſignata fuerint.nec plura,nec pauciora,difficillimũ eſt explicare, cumque variæ ſint ſcriptorum explanationes, vnã habere vellemus,
91 quã ſine errore ſequeremur † Plerique per *frenos equorum*, rectores populorũ intelligunt,quæ interpretatio Victorini eſt, & poſtea Tyconio Hó.11.placuit,& Primaſio, Bedæ, Ansberto, Haymoni, Anſelmo,& aliis,&in Gloſſa poſita eſt. Rectores autẽ populorũ dæmones eſſe volunt Beda,& Gloſſa,& Anſelmus,perueniſſe quæ ſupplicia etiã vſque ad dæmones. At prçterquã quod de dæmonum ſupplicio, quod & antiquiſſimũ,& manifeſtiſſimũ eſt,loqui neceſſe non erat, ſi freni equorum dæmones ſunt,equi ipſi erunt homines, quos dæmones frenabant. Qui igitur erunt ſeſſores equorum ? [Idem Andreæ obiiciemus,qui equos interpretatur eſſe vltores angelos, frenos verò ſanctos angelos habẽtes Diuinã ordinationẽ,qua ducantur ad ea, quæ iuſſa ſunt.] Verum neque his,neque aliis,quæ poſtea dicũt, refellẽdis moremur,id potius quod nobis videtur probabilius, proferamus. Ego his verbis pœnarũ magnitudinẽ indicari exiſtimo. Sed vt bene intelligamus,in ſimilitudine Apoſtoli iã explicata perſiſtendũ eſt. Quapropter neque in equis,neq; equitibus homines,qui populos gubernauerint,intelligi poſſe arbitror, nec vllum omnino ex numero damnatorũ,quoniã omnes mali,de quibus ſuppliciũ ſumẽdũ eſt,in botris vineæ intelliguntur,qui miſſi ſunt in lacũ iræ Dei vt
92 exprimãtur,& calcatio eſt eorũ ſuppliciũ. † Alij ergo ſunt equi,& equites,quos beatos eſſe neceſſe eſt,quãdoquidẽ nõ poſſunt eſſe è numero dãnatorũ. Puto ergo hũc locũ ex eo elucidari,quod c.19. ſcribit idẽ Apoſtolus: *Et vidi cœlũ apertum,& ecce equus albus, & qui ſedebat ſuper eũ,vocabatur Fidelis,& verax,& cũ iuſtitia iudicat,& pugnat*,&c. *Et veſtitus erat veſte aſperſa ſanguine, & vocabatur nomen eius Verbũ Dei. Et exercitus,qui ſunt in cœlo,ſequebantur eum in equis albis veſtiti byſſino albo,& mundo*, &c. Deſcribit in his Chriſtũ ad ſubueniẽdũ electis,& ad puniẽdum peccatores extremo tẽpore venientẽ,quaſi bellatorẽ equo albo vectum,& ſanguine cæſorũ hoſtiũ reſperſum Angelos etiã, qui cũ eo venient, quaſi milites in eius exercitu venientes ponit in equis albis propter lætitiam futuræ victoriæ, de quibus latius ſuo loco di-
93 cemus.† Ad horũ ergo equorum ſimilitudinem equos alios intelligamus ad quorum frenos ſanguis peruenit,cũ poſt iudiciũ, & victoriã Chriſti exeunt ad videndum pœnas dãnatorũ, iuxta illud, quod in fine Iſaiæ ſcriptum eſt. *Et egredientur,& videbunt cadauera virorum,qui præuaricati ſunt in me. Vermis eorum nõ morietur, & ignis eorum non extinguetur, & erunt vſque ad ſacietatem viſionis omni carni*. Solent enim victores poſt prælium exire vt videant hoſtium cadauera, præſertim cum inſolita multitudo occiſa eſt. Verum ſancti exibunt non loco, ſed intelligentia, vt in eumdem Iſaiæ locum ait Hieronymus: exire enim dicuntur quia læti Chriſti victoria multitudinem dãnatorum mirantes intuebũtur,& (vt idẽ inquit) omniũ ſanctorũ oculis eorum ſupplicia monſtrabuntur. Vt autem plurimos eſſe doceat,qui tunc dãnandi ſunt,ſanguinẽ affirmat exiturum vſque ad frenos equorum.

† Nam cùm cāpus ſanguine totus madet , non pedibus exeunt ad 94
videndum,ſed equis: & cum ſanguis ad frenos vſque peruenit, ſum-
ma quæ eſſe poteſt,ſanguinis copia indicatur,ad quam videndam ex-
ire poſſint:nam ſi maior eſſet,nemo exiret,quoniā natare equos ne-
ceſſe eſſet. Idē autē,quod nos ſub militum ſimilitudine exeuntiū ad
ſpectanda cadauera dicimus,intelligitur , & ſignificatur in altera ſi-
militudine ſanguinis vuarū preſſarū exeūtis è lacu:quandoquidē non
ibi vuas preſſas,ſed impios extremo ſupplicio affectos indicari ſci-
mus. Immo & probabiliſſimè dicere poſſumus Apoſtolū ſubitò trā-
ſijſſe a Metaphora ad rem ipſam,vt ſæpe fit in Scriptura,id eſt,de cæ-
de hominum iam loqui,vt Amos 9. *In die illa ſuſcitabo tabernaculum
Dauid,quod cecidit*, &c. *Vt poſſideant reliquias Idumææ , & omnes nationes*,
&c. Hab. 1: *Propter hoc expandit ſagenam ſuam,& ſemper interficere gentes
non parcet*. In eadem quoque ſimilitudine rectè conuenit multos in
equis exire ad videndum multi copiam inundantem.

Regula. Scriptura ſubitò tranſire ſolet à Metaphora ad rem ipſam.

Verſ. 20.

Per ſtadia mille ſexcenta. Victorinus,Tyconius Hom. 11. Primaſius,
Beda,Ansbertus,Haymo , & alij nonnulli ita interpretantur verbis
Victorini omnes vtētes: Per omnes quatuor mūdi partes quaternitas
enim eſt coquaternata,id eſt,In hoc numero mille ſexcentorum eſt
quaternitas cētenariorum quater repetita, quia quater quadraginta
efficiūt mille ſexcēta.† Hanc tot,tātorumque virorū explanationē ſi 95
ſequamur,citò nos ex magnis difficultatibus expediemus, diceműſ-
que locū ſuppliciorū infernorū verſus omnes mūdi partes extēdi la-
tè. At quæremus tūc,quòd à nemine illorū explicatū aut quæſitū eſt,
cur *ſtadia*,nominētur,cur *mille ſexcenta* , cū quatuor mūdi partes qua-
tuor ſtadijs ſignificare poſſet:aut certè,ſi quaternariū in ſemetipſum
☞ ducere neceſſe erat , per ſedecim ſtadia dicere potuiſſet. [Andreas
magis hoc videtur explicare,ita enim ait: *Per mille ſexcenta ſtadia ma-
gnum hiatum iuſtos à peccatoribus diuidentem docemur, propter perfectionem
malitiæ,& abominationē actionum,decade centuriarum malitiæ perfectā mag-
nitudinem ſignificante,ſenario autem earum ſedulam peccati operationem per
abuſum creaturæ ſenario dierum factæ,& quia ſexcenteſimo anno Noe omnis
terra diluuio mundata eſt*, &c. Sed eadē illi,aut ſimilia obijcientur,quæ
☞ nequeant fortaſſe dilui.] Mihi diu de hac re cogitanti alia ſeſe obtu-
lit ratio explanandi,quæ & melior,& ab his omnibus difficultatibus
libera videtur,vt hi numeri non figuratè , ſed propriè accipiantur.
Stadium centumviginti quinque paſſus habet,quod ſpatiū vno ſpiri-
tu Hercules percurriſſe dicitur. Octo ſtadia milliariū conficiunt,qua-
tuor milliaria leucam noſtram Hiſpanicam reddunt , vt tradunt qui
accuratè dimenſi ſunt. Ita in mille ſexcētis ſtadijs quinquaginta leu-
cæ noſtrates inueniuntur. † In lacu cōmunis expoſitorum ſententia - 96
eſt infernum intelligi. Rurſum , quoniam nunc , vt ex præcedenti-
bus manifeſtum eſt,non de omnibus damnatis loquitur,ſed de illis,
qui tempore iudicij viui inuenientur , qui , vt botri , vindemia-
buntur , & mittentur in lacum iræ Dei : in eadem ſimilitudine

Stadiū.

perſi

persistentes contemplari lacum illum debemus magna ex parte plenum damnatis priorum sæculorum. Mox cum damnati extremi temporis in illum conijcientur, redundabit lacus, & sanguis exibit per mille sexcenta stadia. Totus locus hoc sanguine perfusus, locus tormentorum est, quandoquidem sanguis supplicium damnatorum significat. Ex quo fit in lacu non vniuersum infernum intelligi, sed quasi magna quædam, & profunda fouea intelligenda est cum ora magna circumiacente, quæ extrema, atque summa pars eius est, at-
97 que has duas pates cóniunctas infernum appellamus. † Quoniam ergo tunc damnati cum suis corporibus in infernum mittentur, & lacus plenus ferè erit præteritorum sæculorum damnatis, tũc implendum esse dicit, & totam illam lacus oram corporibus illorum occupandam esse per mille sexcenta stadia versus omnem sui partem, id est, per ducenta milliaria, siue per quinquaginta leucas Hispanicas quoquo versum. Quod spatium paruum videri non debet, cùm valdè probabile sit, quod quidam tradunt, corpora damnatorum apud inferos futura esse quasi aceruum quẽdam incompositum atque confusum. Possumus etiam intelligere, ac fortasse meliùs, lacum vocari locum proprium damnatorum illius extremi temporis, & vt magnã fore loci illorum latitudinem intelligamus, affirmat lacum, id est, profundiorem partem, in qua erunt sceleratores, implendam esse, locúmque circumiacentem per mille sexcenta stadia opplendũ fore corporibus eorum, qui minora admiserint flagitia. Et sanguis de lacu exit, quia ij, qui in lacu, id est, in profundiore parte sunt, reliquis tantorum malorum autores fuerunt. Etenim (vt iam dixi) nisi ita mille sexcenta stadia accipiamus, quæ ratio afferri poterit huius mẽ-
98 suræ, quæ mystica non sit? † Dicerem stadia poni, quoniam longior mensura est, atque ideo non pedes, aut passus cõmemorari, vt ostendatur maxima, atque vastissima capacitas inferorum: dicerem etiam ad eandem capacitatem ostendendam poni quaternarium centenariorum ab scriptoribus illis positum, vt initio dixi, qui plenissimus numerus est, cúmque propter quatuor partes terræ in seipsum duci. At facilè obijci poterit miliarium longiorẽ multò esse mensuram, quæ Apostolis ignota non fuit: legimus enim Matth. 5. *Et quicumque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo*: vbi pro Mille passus, in Græco est μίλιον, id est, miliarium. Obijcietur etiam tantam magnitudinẽ meliùs exprimi maioribus numeris. Cur igitur si quaternarius numerus sumendus erat per ipsum ductus, non sumptus est quaternarius millenariorum, qui per seipsum multiplicaretur? Quæ quoniam solui posse non videntur, præstat vt mille sexcenta stadia propriè intelligamus.

Vt F. Dominicus Sotus in 4. d. 10. q. vnic. art. 4.

Argumentum Cap. XV.

Videt septem angelos habentes septem plagas nouissimas, & mare vitreum, & super illos, qui vicerunt Antichristum, canentes laudes Deo. Templũ, quod est in cœlo aperitur, & septem angeli exeunt,

habentes septem plagas, & vnum ex quatuor animalibus dat illis septem phialas plenas ira Dei: & fumo impletum est templum, ita vt nemo introire possit donec septem plagæ consumentur.

CAPVT XV.

ET vidi aliud signum in cœlo magnum & mirabile, 1
angelos septem, habentes plagas septem nouissimas:
quoniam in illis cõsummata est ira Dei. Et vidi tam- 2
quam mare vitreum mistum igne, & eos qui vicerũt
bestiam, & imaginem eius, & numerum nominis eius stantes super
mare vitreum, habentes citharas Dei, & cantantes canticũ Moysi 3
serui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna, & mirabilia sunt
opera tua Domine Deus omnipotens: iustæ, & veræ sunt viæ tuæ rex
sæculorum, Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen 4
tuum, quia solus pius es, quoniam omnes gentes venient, & adora-
bunt in conspectu tuo, quoniam iudicia tua manifesta sunt. Et post 5
hæc vidi, & ecce apertum est templum tabernaculi testimonij in cæ-
lo, & exierunt septem angeli, habentes septem plagas, de templo, 6
vestiti lapide mundo, & candido, & præcincti circa pectora zonis
aureis. Et vnum de quatuor animalibus, dedit septem angelis sep- 7
tem phialas aureas, plenas iracundiæ Dei viuentis in sæcula sæcu-
lorum. Et impletum est templum fumo à maiestate Dei, & de vir- 8
tute eius, & nemo poterat introire in templum, donec consumma-
rentur septem plagæ septem angelorum.

Vers. 1. *ET vidi aliud signum in cœlo magnum & mirabile.* [Post ea quæ per anticipationem dixit capite præcedenti, nunc ad rectum prophetiæ, rerumque gerendarum ordinem reuertitur.]Quàm mirabile sit hoc signum, quod vidit, tunc videbimus, cum septem plagæ explicabuntur capite sequenti. Magnum ergo erat, & mirabile, quia magna, & mirabilia malorum in toto orbe supplicia prænuntiabat de cœlo ventura, atque ideo in cœlo videtur.

Vers. 1. *Angelos septem habentes septem plagas nouissimas.* Hos ego arbitror esse septem illos spiritus, de quibus dixit cap. 1. *Et à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt: & quibus datæ sunt septem tubæ,* c. 8. Ad eos enim, qui custodes sunt rerum humanarum, pertinet sumere vindictam de impiis, qui sanctos affligunt, & omnia humana perturbant. Io *septem* non multas intelligo, vt Arethas, & Beda, & alij, sed propriè septem, vocat enim *septem plagas nouissimas* eas, quæ phialis septem angelorum continentur, & quæ capite sequenti numerantur, vt posteà videbimus. Cur autem *nouissimas* dixerit, ipse exponit: *Quoniam in illis consummata est ira Dei,* id est, vltimæ [illegible] omnium plagarum, quibus impios in hac vita afficiet. Sicut [illegible] vi-

deatur, vt cùm de extremo damnatorum supplicio locutus fuerit, nunc ad septem plagas redeat, quæ hoc supplicium præcedent: sciat prophetas nequaquam ordinem seruare solere rerum gestarũ etiam in eadem visione sicut in historia seruatur, vt docuit Hieronymus in illud Hamos 2: *Ego sum qui ascendere vos feci*, &c. Quare minus mirum

Prophetæ non seruant semper ordinẽ rerũ gestarum.

2 esse debet non seruari in diuersis visionibus. † Præterea oportebat, vt extrema, eadémque maxima pœna dãnatorũ sæpè inculcaretur, vt homines illius tẽporis, quo abundabit iniquitas, & refrigescet charitas, magis, crebriúsque terrerentur. Sicut & beatorum felicitatẽ sæpè commemorat, vt iusti in tot laboribus, & persecutionibus tantorum bonorum spe vehementius excitentur. Atque ideò Iohannes redire solet ab vltimis ad ea, quæ ante illa sunt, vt vidimus initio c. 8. & 12. quod etiam in reliquis prophetis obseruare licet.

Et vidi tamquam mare vitreum mistum igne. Mare vitreum vocat multitudinẽ hominũ, qui Antichristũ sequentur. Mare, quoniam scriptũ est Isaiæ 57. *Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem, & lutum. Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.* Hoc est, semper feruent, & tumescunt varijs cupiditatibus, quasi fluctibus quibusdã, qui fluctus in lutũ tandẽ desinent, id est, in turpissima peccata. Vitreum dicitur, quia quantumuis impij scelera sua contegant, etiã eorũ cogitationes Deo manifestissimæ — Vers. 2.

3 sunt, ac si lucido quodã vitro tantũ tegerẽtur. † Hoc mare mistũ igne vidit, quoniã & igne, qui iudicẽ Christũ præcedet, flagrabunt, & prius æstu atque igne affligentur, sicut legimus c. 16. *Et datum est æstu homines affligere, & igne, & æstuauerũt homines æstu magno, & blasphemauerunt nomen Dei*, &c. Hæc omnia copiosè explicauimus c. 4. nu. 25. & duobus sequentibus, quæ nunc idcirco breuius attigimus.

Et imaginem eius. Qui noluerunt adorare imaginem Antichristi. Vers. 2.

Et numerum nominis eius. Qui noluerunt insigniri charactere nominis eius, vt exposuimus cap. 13. num. 34. & 35. Ver. 2.

Stantes super mare vitreum, id est, Prope mare vitreũ, ad littus illius. Ver. 2. Capitur enim interdũ Super, pro Iuxta, vt diximus c. 13. nu. 2. Stantes videntur, quia non vincentur ab Antichristo, non cadent. Iuxta mare autem stant, nõ intra, quia pars illius maris nõ sunt nec amaritudinem eius contrahent, quamuis iuxta sectatores Antichristi viuent.

Habentes citharas Dei. † Id est, à Deo datas citharas habentes viden- Vers. 2.

4 tur, quia iusti, cùm viderint supplicia illa magna impiorum, lætabuntur, & gratias Deo agent toto corde, quod per eius gratiam liberati fuerint. Psal. 57: *Lætabitur iustus cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* 2. Machab. 1. *De magnis periculis a Deo liberati magnifice gratias agimus ipsi.*

Et cantantes cãticum Moysi serui Dei. Illud videlicet quod Moses cũ populo cecinit post transitum maris Rubri: de quo Exo. 15: *Tunc cecinit Moyses, & filij Israel carmen hoc Domino, & dixerũt, Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est, equũ, & ascensorẽ deiecit in mare.* Iure autẽ op- Vers. 3.

timo hoc canticum canent iusti victores Antichristi, quoniam sicut filij Israel cecinerunt, quia capti non sunt à Pharaone, nec mersi aquis, quibus hincinde cingebantur, ita iusti canent, quia non sunt victi ab Antichristo, cuius figura fuit Pharao rex affligentium filios Dei, & inter impios versantes, quasi inter mare plenum fluctibus, nequaquam illis fluctibus, id est, peccatis illorum hominum absorpti sunt. Et vt filij Israel cecinerunt in littore maris Rubri, ita iusti canent in littore huius maris vitrei.

Vers. 3. *Et canticum Agni.* † Sicut canticum Mosi vocat, quod à Mose acceperunt, & didicerunt, ita canticum Agni dicitur, quod illos Agnus docuit, quando acceperunt ab Agno, vt canerent. 5

Vers. 3. *Magna & mirabilia sunt opera tua.* Canticum Mosis nō retulit, quia notum erat ex Scriptura, sed canticum Agni, quia ignotum nobis erat, referendum fuit. Est autem hoc: *Magna*, &c. Dicitur etiam canticum Agni, quia illo Agnum laudant. Opera eius magna, & mirabilia esse dicunt, quod tanta Antichristi, & eius ministrorum, tamque crudelia facinora sustinuerit, & tandē dignis eos suppliciis affecerit.

Vers. 3. *Deus omnipotens.* Cuius nunc omnipotentia cernitur in tantæ potentiæ subuersione, & in tot inimicorum maximis suppliciis.

Vers. 3. *Iustæ, & veræ sunt viæ tuæ rex sæculorum.* Regem sæculorum eum vocat, quod æternus sit, neque eius regnum certo tempore finiatur, vt aliorum regum, sed per sæcula omnia semper idem sit. Ita etiā Paulus 1. Tim. 1. *Regi autem sæculorum immortali*, &c. Nam in sæculo æternitas etiam intelligi solet, præsertim cùm sæcula dicuntur, aut sæcula sæculorum, aut etiam sæculum sæculi, vt latiùs ostendimus in c. 5. Michææ num. 39 & 44. † Psal. 44. *Sedes tua Deus in sæculum sæculi.* Psal. 18. *Timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi.* Psal. 47. *Ipse reget nos in sæcula.* Psal. 80. *Et erit tempus eorum in sæcula.* Psal. 103. *Sit gloria Domini in sæcula.* Psal. 83. *Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Viæ opera vniuscuiusque dicuntur, aut institutum, & ratio viuendi. Gen. 6. *Omnis quippe caro corruperat viam suam.* Iob 34. *Opus enim hominis reddet ei, & iuxta vias singulorum restituet eis.* Ezech. 36. *Et recordabimini viarum vestrarum pessimarum, studiorumque non bonorum, & displicebunt vobis iniquitates vestræ.* Iusta ergo vocat opera Domini, quia iure de impiis vindictam sumit, & vera, quia constans est, & verax in promissis, & iustos eripit è periculis, & coronat sicut promisit. Ceterum vbi nos legimus, *Rex sæculorum*, in Græco est τῶν ἁγίων, id est, sanctorum, & ita etiam habent nonnulli codices Latini. Alij Græci habent, Rex τῶν ἐθνῶν, id est, Gentium: ita legitur apud Andream, & apud Arethā, & in Complutēsi codice, & apud Primasium. † Nec mihi displicet Francisci Lucæ Burgensis coniectura, fortasse dictionum contractarum affinitate factū esse, vt pro Sanctorū, legeretur Sæculorum: nam si scribas Scórum, vtrūque posse legi. & quædam vetera exemplaria ita habent, quædam verò Sciorum. Verùm quoniā & Latinus codex Complutensis, & omnes 7

Sæculū. (margin, beside "lus 1. Tim. 1.")

Via. (margin, beside "sæculorum laudabunt te.")

6 (margin, beside "Michææ num. 39 & 44.")

ferè

ferè Latini habent: *Rex sæculorum*, hæc videtur lectio probabilior, & cum Græca exemplaria variauerint, credendum est olim lectum esse τῶν αἰώνων, id est, sæculorum, atque hanc lectionem secutum fuisse nostrum interpretem. Rex autem sanctorum dici potest, quia eum sancti colunt, & solum regem agnoscunt, & ipse ijs consulit, vt filijs, & fauet, eosque semper liberat.

Quis non timebit te? De timore reuerētię loqui magis videtur, quoniam sequitur: *Et magnificabit nomen tuum?* pro quo est δοξάσῃ, id est, Glorificabit, prædicabit. Ver. 4.

Quia solus pius es. In Gręco est ὅσιος. quod propriè idem est, quod sanctus, iustus, purus, innocens: Atque hoc idem significat Pius, purus, & mundus, & sanctus, vt. Vers. 4. Pius.

Ipsa mola, manibusque piis altaria iuxta. Virg. 4. Æne.

8 Id est, mundus. sine ablutis vt mos sacrificiorum exigebat. † Inde Piare, & expiare, Solus pius dicitur, quia ab eo omnis sanctitas est, & qui eam habent, ab eo habent, & nemo cum eo comparatus sanctus videbitur: Opportunè verò hoc dicitur, cum grauissime animaduertit in impios, & iustos magnis periculis liberat. Hoc autem in loco. *Quia*, & *Quoniam*, licet causam etiam indicare possint, magis videtur poni pro Quod, more Hebræorum, & apud Latinos redundare, vt sit sensus: Quis nō magnificabit nomen tuū? Quis non te laudabit dicēs te solum pium esse, & omnes gētes venturas esse ad orandū te, & manifesta esse iudicia tua? Hæc locutio vsitatissima est in Scriptura vt Isa. 3. *Dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinuentionum suarum comedet*, id est, Dicite iusto bene illi futurum. &c. & Ps. 105. & 106. *Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia eius*, idest, Laudate Dominum dicētes eum esse bonum, & misericordiam eius esse in sæculum. Matt. 7. *Et tunc confitebor illis: Quia nunquam noui vos.* Luc. 19: *Videns ciuitatem fleuit super illam dicens: Quia si cognouisses & tu, &c. Quia venient dies in te, & circumdabunt te inimici tui vallo, &c.* Quia & Quoniam.

9 *Quoniam omnes gentes venient.* † Nemo erit iam ex omnibus gentibus, qui te non adoret, & ante te non procidat venerabundus: si qui te ante non nouerant, tunc conuertentur. Quod autem addit: *In conspectu tuo*, auget quodammodo, ac si diceret: Tu ipse videbis, & te spectante palam te adorabunt. Vers. 4.

Quoniam iudicia tua manifesta sunt. Id est: Nemo non videt te iustè fecisse, ac meritò tā grauiter impios punijsse. Iudicia Græcè δικαιώματα, id est, iustificationes, hoc est opera iustè facta, quæ rectè appellantur iudicia. Hæc autem omnia per anticipationem mihi dicta videntur, vt non ante septem plagas dicantur, sed dum illis impij feriuntur, à iustis liberatis canantur. Quare priùs dixit, se vidisse septem angelos habentes septem plagas nouissimas: & posteà: *Et vidi tanquam mare vitreum, &c.* Vers. 4.

Et ecce apertum est templum tabernaculi testimonij. Sæpe vidimus Iohannem templum in cœlo ponere ad similitudinem tabernaculi, aut Ver. 5.

templi, quod fuerat in Ierusalem. Nūc autem etiam tabernaculi me-
minit, in quo secū videtur ipse pugnare, cum templū vocat & taber-
naculum. † Siquidē tabernaculum nunquam templū appellatum est, 10
sed dum in itinere erant filij Israel, habebāt tabernaculum vsque ad
vndecimum annum regni Salomonis, quo templum absolutum est.
3. Reg. 6. Quare si tabernaculum est, templum non erit, & vice versa:
Hanc quæstionem ab expositoribus prætermissam melius soluemus,
Tabernaculū testimonij. si pauca priùs dixerimus. Tabernaculum testimonij dicebatur, quia
in eo seruabatur lex, quæ Testimonium appellatur, vt Psa. 118. *In via*
testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitiis. In mandatis
tuis exercebor. Et quanuis totum tabernaculum ita vocari soleat, nunc
illa eius pars, in qua arca seruabatur cū lege, quæ à Paulo. Heb. 9. ap-
pellatur Secundū tabernaculū, propriè videtur dici Tabernaculum
testimonij, quæ & Sancta sanctorum dicebatur. In ea locus beatitu-
dinis sanctorum significatur, vnde cap. 11. dictum est: *Et apertum est*
templum Dei in cœlo, & visa est arca testamenti eius, vt illic latiùs explica-
uimus. Bene autem lex in Sanctis sanctorum seruabatur, vt intellige-
remus in custodia mandatorum Dei virtute cōtineri beatitudinem.
† Et quoniam omnes plagæ in homines mittentur, quoniam volup- 11
tates sequi voluerunt, & legem Dei contempserunt, iure angeli fe-
rentes impijs plagas exeunt à tabernaculo testimonij. Quæstio igi-
tur proposita ita soluitur. Nō tabernaculū solum nominat, sed tem-
plum etiam: *Apertum est templum tabernaculi testimonij*, id est, ea pars
templi, quæ propriè dicitur Tabernaculum testimonij, siuè ea pars,
in qua seruatur testimonium. Templum dicitur, vt rem firmam, &
immobilem intelligamus. Et cum posset dicere, Apertum est tem-
plum, in quo erat lex, maluit dicere: *Apertum est templum tabernaculi te-*
stimonij, quoniam in tabernaculo semper seruata est lex, in tēplo au-
tem nō fuit arca neque lex ex quo Ierusalem euersa est à Nabucho-
donosor sed ab Ieremia abscondita est cum ipso tabernaculo, vt le-
gimus. 2. Macha. 2. Deinde quoniam tabernaculum habuerunt filij
Israël iter facientes: & vt doceret omnibus plagis feriendos esse à
Deo eos qui, dum in via huius vitæ sunt, legem non obseruant, ap-
tissimè nominatur Tabernaculum: presertim cùm paulò ante de bo-
nis iustorum loquens eiusdem itineris meminerit dicens: *Et cantantes*
Canticum Moysi serui Dei. † Præterea tabernaculum, quod à Mose æ- 12
dificatum est, synagogam significat, templum verò quod à Salomo-
ne figura Christi fuit extructum, significat Ecclesiā, vt autor est Be-
da in lib. de Templo Salomonis, c. 5. Atque eadem ratione in taber-
naculo lex vetus, & prophetæ, in templo Euangelium, & Apostoli
intelliguntur. Rectè ergo tabernaculum, & templum nominantur,
quoniā qui doctrinā Christi, & Apostolorū i. legē nouā violāt, iidē
etiā violāt legē, & prophetas, quia mysteria Christi, ac bona cœlestia
in lege & prophetis significata, & in Euangelio expressa contēnunt.
Nec prætereundum est in parte tabernaculi de qua loquimur, præ-

ter

ter legem etiam seruatam esse vrnam, manna, & virgam Aharon, quæ fronduerat, & ei sacerdotium à Deo datum esse demonstrauerat, vt docuit Paulus Hebr. 9. Et quia impij, qui puniendi sunt, non solùm legem Christi trãsgressi fuerant, sed etiam sacram Eucharistiam cuius figura est manna, iniuria affecerant & sacerdotium Ecclesiæ aspernati fuerant, idest increpationes Ecclesiæ, & sacramenta, eleganter angeli plagarum è templo tabernaculi testimonij egrediuntur. Ver. 6.

13 *Et exierunt septem angeli habentes septem plagas de templo.* De parte illa templi, quam diximus, exierunt septem angeli, per quos videlicet Deus temporibus illis plagas impijs immittet. Plerique prædicatores in angelis intelligi malunt, quod mihi cum de sensu Historico agitur minimè placet. Aliud est enim plagas prædicere, atque à vitijs deterrere, quod prædicatorum est, magis quàm angelorum, vt diximus ca. 14. num. 21: aliud plagis ferire, quod non est prædicatorum, sed angelorum, vt cap. 4. *Post hæc vidi quatuor angelos stantes super quatuor angulos terræ, &c.* quod in illa verba satis exposuimus. Et cap. 8. *Septem angeli habentes septem tubas, & calamitates hominibus afferentes*, non prædicatores sunt, sed angeli, vt dictum est. Angeli autem hi non prædicunt plagas, sed inferunt, quare verè angeli sunt, quoniam non inferuntur plagæ per prædicatores, sed per angelos.

Vestiti lapide mundo. Magna Latinorum codicũ varietas est in hoc loco, quidam enim habent, *Lapide mundo*, quidam, *Lino mundo*. Huius varietatis meminerunt Beda, & Haymo, & vtrumque exponunt, nec Ver. 6.
14 tamen docent vtrum præferendum sit. ¶ Idem facit Ansbertus, sed melius conuenire dicit *Lino mundo*. Atque ita omnino legendum est, & vitiosa est lectio, *Lapide mundo*, [quamuis illius etiam Andreas meminerit,] Nam angeli non possunt dici vestiti lapide mundo, nec vnquam Scriptura ita locuta est. Lino autem indutos angelos solet inducere, vt Ezech. 9. & Dan. 10. Primasius legit: *vestiti linea munda.* Arethas: *vestiti lino mundo*, & ita habetur in codice Complutensi, tam Græco, quàm Latino. Erroris occasio ijs, qui legunt, Lapide mundo, Græcum exemplar vitiatum fuit, in quo pro λίνου, idest, lino, legebatur λίθου, id est, lapide. Lino candido, & mundo vestiti apparent, vt gaudium sanctorum de pœnis obstinatorũ peccatorum indicent, albus enim color lætitiæ index est, vt diximus capit. 3. num. 6: & 64. Significat etiam puritatem angelorum, propter quam æquum est, vt puniant homines qui se fœdis libidinibus sordidarunt. Et quoniam de loco in quo lex erat, exeunt, hoc etiam indicant, per legis custodiam homines mundari, & dealbari, & in lege Euangelica homines exigi mundos, qui per carnis mortificationem, quæ in lino intelligitur per macerationem, & tunsionem ad candorem perducto, corpora sua castigando dealbent, atque ita meritò
15 eos puniri, qui non faciunt. Adnotauit Erasmus quoniam in Græco erat, καὶ λαμπροῦ, non tam candido, quàm splendido fuisse vertẽdum: sed melius noster Interpres intellexit, qui vidit candidum colorem,

quoniam plus ceteris habeat lucis λαμπρὸν Græcis dici, vt adnota-
Vers. 6. uimus cap. 3. num. 64.

Et præcincti circa pectora zonis aureis. Zonæ aureæ caritatem significant, qua sancti angeli homines in terra laborantes in cultu Dei prosequuntur, cuius rei causam reddidimus cap. 1. num. 86. vbi Iohannes vidit similem filio hominis præcinctum ad mamillas zona aurea. Caritas enim eos mouet, vt impios affligant, qui iustos vexant. Significat etiam puritatem sanctorum angelorum, qui non solùm peccatum ab opere, sed etiam a cogitatione excludunt, & ideo optant suppliciũ peccatorum, qui & opere, & cogitatione impuri sunt. Nec non legem Euangelicam cordis, & operis munditiam exigere. & tales per eam homines reddi digneque plecti, qui immundi sunt,
Vers. 7 vt diximus nunc de vestibus albis. 16

Et vnum de quatuor animalibus. † Bene vnum de quatuor animalibus phialas plenas iracundiæ Dei angelis dedit, quoniam, vt scripsit Paulus Rom. 2. Qui per legem peccauerunt, per legem iudicabũtur, id est damnabuntur. Euangelistæ autem legem Euangelicam nobis scriptam reliquerunt, per quam impij damnantur, quia eam nõ seruauerunt. Quare per vnum quemlibet, ex quatuor intelligere possumus, omnes enim hoc fecerunt, & quod de vno dicitur, de omnibus dictum accipitur. Diceremus autem probabilissimè vnũ pro primo accipi, vt fieri solere notauimus c. 6. nu. 1. atque hunc esse Matthæũ, qui hominem Christum peculiariter descripsit, & sermonem eius in mõte retulit accuratissimè, in quo vitæ Christianæ forma tradita est, nisi Primum accipiendum videretur ordine ab eodem Apostolo ser-
Phialæ aureæ. uato, cap. 4. vbi primum animal simile leoni esse dixit, Marcum significans. Iuxta Ezechielis ordinem capit. 1. primum animal Matthæum significat, cui optimà hæc conueniebant. Ceterum Phialæ dicuntur, quoniam hæc supplicia non occulta futura sunt, sed manifesta omnibus, phialarúmque meminit potiùs quàm aliorum vasorum, vt aiunt Primasius, & Beda, quia phialæ patent. † Aureæ sunt, 17
quoniam aurum purissimum metallum est, & pretiosissimum, & ira Dei pura est, & pretiosa, quia nihil habet admistum perturbationis, sed vero, & incorrupto iudicio punit, & semper iustitiam intuetur. Possunt etiam phialæ aureæ vocari, quoniam Deus has plagas immittit non cupiditate nocendi, sed caritate, vt electos vlciscatur, & excitet ad amorem supernorum bonorum, & vt impij corrigantur, aut certè minùs noceant, atque ita minùs posteà puniantur in infer-
Vers. 7. no. Notum autem est in auro caritatem sæpe indicari.

Plenas iracũdiæ Dei. Diuersa cõtinẽtes supplicia, vt videbimus c. 16.

Vers. 7. *Viuentis in sæcula sæculorum.* Hoc ad terrorem impiorum additum videtur, vt his plagis maturè conuertantur, sciántque Deum viuere in æternum, atque æternis supplicijs eos punire posse.

Vers. 8. *Et impletum est templum fumo à maiestate Dei, & de virtute eius.* † Fumus Diuinam præsentiam consequi solet, vt per eum Diuina natura 18
signifi

ſignificetur incomprehenſibilis, & à nobis in hac vita obſcurè co-
gnita: Nam quod fumo plenum eſt, nó poteſt foris videri. Exod. 19:
*Totus autem mons Sinai fumabat, eo quod deſcendiſſet Dominus Deus ſuper
eum in igne, & aſcenderet fumus ex eo, quaſi de fornace, eràtque omnis mons
terribilis.* Iſaiæ 6: *Et commota ſunt ſuper liminaria cardinum a voce claman-
tis, & domus repleta eſt fumo.* Et nunc templum impletur *fumo a maie-
ſtate Dei*, ἐκ δόξης θεοῦ, id eſt, fumus ille exibat è maieſtate, & gloria
Dei, & ex virtute, ſiue potentia eius. Vtroque enim loco eſt in Græ-
co ἐκ, quod eſt, Ex præſentia maieſtatis, & virtutis Dei. Significat
autem homines, qui erunt in terra, videntes tot, tantáque ſupplicia,
& tantam Dei potentiam, quaſi in tenebris fore verſaturos ſtupen-
tes, & neſcientes quorſum illa tendant, & quid ſibi velit Deus tali
oſtenſione maieſtatis, & fortitudinis ſuæ. Ita interpretantur Prima-
ſius, Ansbertus, Haymo, Ambroſius.
19 *Et nemo poterat introire in templum.* † Nonnulli ita interpretãtur. Ne- *Verſ. 8.*
mo poterat corpore, & anima introire in beatitudinem, donec fini-
rentur ſeptem plagę, id eſt, donec dies iudicij veniret, vt Ambroſius,
& idem ſentire videtur Arethas. At facilè intelligitur neminẽ poſſe
introire propter fumum locum caligine complentem: nec de beati-
tudine corporum nunc agitur, nec illi fumus obſtat. Multò meliùs
Primaſius, & Ansbertus, & Haymo interpretantur, neminem poſſe
penetrare hoc ſecretum iudiciorũ Dei, donec finiantur plagæ, tunc
enim fiet iudicium, & omnia omnium peccata patebunt, & intelli-
getur quid Deus acerbitate illa pœnarum efficere voluerit. Itaque
cum dixiſſet templum impletum fuiſſe fumo, quia videri à mortali-
bus non poterant, quæ erant in eo, nunc conſequenter dicit nemi-
nem poſſe introire, quia illi, qui extra templum erant, cognoſcendo
illa Dei iudicia quodammodo in templum introibant, quod fumus
20 tegebat. † Hanc expoſitionem cõfirmant ſatis probabiliter ex Pſal.
72. vbi de iiſdem iudiciis Propheta loquens ait: *Exiſtimabam, vt co-
gnoſcerem hoc, labor eſt ante me donec intrem in Sanctuarium Dei, & intelli-
gam in nouiſſimis eorum*, id eſt, cogitabam mecum, ſi quomodo cauſam
huius rei ſcire poſſem: ſed dum cognoſcere voluero, ſemper labora-
bo donec intrem in tẽplum Dei, à quo hęc conſilia, & iudicia exeũt:
hoc eſt, donec particeps fiam Diuinorum ſecretorũ, quod fiet, cum
horum hominum finem videro, per quem mihi Dominus hoc indi-
cabit. Quare non immeritò dicere poſſumus alluſiſſe Ioannem ad
hæc verba Pſalmographi. Atque hæc expoſitio etiam ad beatos re-
ferri poteſt, qui ſine noua reuelatione ſcire non poſſunt apertè cur
ex malis hos Deus potiùs puniat, quàm illos, qui aut æquè mali, aut
peiores ſunt, cur ſic, & non aliter, cur hic, & nunc, &c. Et ideò non
poſſunt introire in templum, donec conſummentur plagæ, & ſciant
eorum opera, & conſilia, & exitus, & quid Deus de ſingulis decre-
uerit, tunc enim conſtabit non aliter omnia debuiſſe fieri, quàm fa-
cta ſunt. Licet & ita ſimpliciter interpretari, vt intelligamus ſeptem

angelis exeũtibus, quasi exiisse simul cœlites ad spectandum de cœlo tam inusitata supplicia, atque ita admiratione eorum, & rerum nouitate permotos spectasse, vt oculos auertere non potuerint, donec omnia finirentur. In qua expositione apertius intuemur cur non sit dictum: Donec veniret dies iudicij, sed, Donec septem plagæ consummarentur.

Argumentum Capitis XVI.

Septem Angeli iubentur effundere septem phialas iræ Dei, quas habebant, & ad vniuscuiusque effusionem magna prodigia, & supplicia sectatorum Antichristi videntur. Tres spiritus mali mittuntur ad concitandos reges in prælium contra Ecclesiam, & in vnum locum congregantur.

CAPVT XVI.

ET audiui vocem magnam de templo, dicentem sep- 1
tem angelis: Ite, & effundite septem phialas iræ Dei
in terram. Et abijt primus, & effudit phialam suam 2
in terram, & factus est vulnus sæuum, & pessimum
in homines, qui habebant characterem bestiæ: & in eos, qui adora-
uerunt imaginem eius. Et secundus angelus effudit phialam suam 3
in mare, & factus est sanguis tamquam mortui: & omnis anima vi-
uens mortua est in mari. Et tertius effudit phialam suam super flu- 4
mina, & super fontes aquarum: & factus est sanguis. Et audiui 5
angelum aquarum, dicentem: Iustus es Domine, qui es, & qui eras, 6
sanctus, quia hæc iudicasti: quia sanguinem Sanctorum, & Prophe-
tarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti bibere: digni enim sunt.
Et audiui alterum, dicentem: Etiam Domine Deus omnipotens, ve- 7
ra, & iusta iudicia tua. Et quartus angelus effudit phialam suam 8
in solem, & datum est illi æstu affligere homines, & igni: & æstua- 9
uerunt homines æstu magno, & blasphemauerunt nomen Dei ha-
bentis potestatem super has plagas, neque egerunt pœnitentiam, vt
darent illi gloriam. Et quintus angelus effudit phialam suam su- 10
per sedem bestiæ: & factum est regnum eius tenebrosum, & commã-
ducauerunt linguas suas præ dolore: & blasphemauerũt Deum cœli 11
præ doloribus, & vulneribus suis, & non egerunt pœnitentiam ex
operibus suis. Et sextus angelus effudit phialam suam in flumen 12
illud magnum Euphratẽ: & siccauit aquam eius, vt præpararetur
via regibus ab Ortu solis. Et vidi de ore draconis, & de ore bestiæ, 13
& de ore Pseudoprophetæ spiritus tres immundos in modum rana-
rum. Sunt

14 *rum. Sunt enim spiritus dæmoniorum facientes signa, & procedunt*
ad reges totius terræ congregare illos in prælium ad diem magnum
15 *omnipotentis Dei. Ecce venio sicut fur: Beatus qui vigilat, & custo-*
dit vestimẽta sua, ne nudus ambulet, & videãt turpitudinem eius.
16 *Et cõgregabit illos in locum qui vocatur Hebraice Armageddon. Et*
17 *septimus angelus effudit phialam suã in aerem, & exiuit vox ma-*
18 *gna de templo à throno, dicens: Factum est. Et facta sunt fulgura,*
& voces, & tonitrua, & terræmotus factus est magnus, qualis nun-
quam fuit ex quo homines fuerunt super terram, talis terræmotus,
19 *sic magnus. Et facta est ciuitas magna in tres partes, & ciuitates*
Gentium ceciderunt. Et Babylon magna venit in memoriam ante
20 *Deum, dare illi calicem vini indignationis iræ eius. Et omnis insu-*
21 *la fugit, & montes non sunt inuenti. Et grando magna sicut talen-*
tum descendit de cælo in homines, & blasphemauerunt Deum ho-
mines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est vehe-
menter.

1 ET *audiui vocem magnam de templo.* † Vox Dei erat per superiorem *Vers.1.*
angelum iubentis. Vox magna magnitudinem instantium plagarum indicat.

Ite, & effundite. Iam tempus est, vt percutiatis homines plagis, quę vobis commissæ sunt. *Vers.1.*

Et abijt primus. Hic nonnulli addunt, *Angelus*, sed non est addendũ neque enim est in Græco, neque in veteribus expositoribus. *Vers.2.*

Et factum est vulnus sæuum, & pessimum. Hæ plagæ in modum illarum, quibus Ægyptus afflicta est intelligendæ sunt, quamuis multò grauiores sint, [ita enim ait Irenæus lib. 4. contra hæreses. cap. 50: *Si quis autem diligentius intendat ijs, quæ a prophetis dicũtur de fine, & quæcumque Ioannes discipulus Domini vidit in Apocalypsi, inueniet easdem plagas vniuersaliter accipere gentes, quas tunc particulatim accipit Aegyptus, &c.*] Nec explicat quodnã vulnus sit. Multi hęc moraliter interpretantur de spiritualibus animæ plagis, vt Beda, sed nos Historicum sensum quærimus. Andreas, & Arethas figuratè putant vulnus dici ardentem in corde cruciatum. Ego potiùs propriè accipiendum puto, & vlcera significari in interiori corporis parte latentia, quæ, quo magis latent, eò sunt grauiora, ad modum videlicet Ægyptiacæ plagæ. Exod. 9: *Factáque sunt vlcera vesicarum turgentium in hominibus, & iumentis: nec poterant malefici stare coram Moyse, propter vlcera, quæ in illis* *Vers.2.*
2 *erant, & in omni terra Aegypti.* † *Pessimum* autem vocat more Scriptu- Pessimũ
ræ, valde affligens. Vt Ecclesiastæ 1: *Hanc occupationem pessimam dedit Deus filijs hominum.* Et c. 4: *In hoc quoque vanitas est, & afflictio pessima.* Nahũ. 3: *Pessima est plaga tua.* Inde bonũ dicitur quod iucundũ est, vt Bonum

Psal. 33: *Quis est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bonos?* Quomodo etiam Poëta dixit:

3. Geor. *Optima quæque dies miseris mortalibus æui*
Prima fugit, subeunt morbi, tristisque senectus, &c.

Bonitas Et bonitas, id est, iucunditas: Psal. 105: *Ad videndum in bonitate electorum tuorum, ad lætandum in lætitia gentis tuæ.* Verùm, quoniam locus vulneris indicatus non est, vt solet, fortè meliùs intelligemus in toto corpore fuisse, vt Iob. 2: *Egressus igitur Satan à facie Domini percussit Iob vlcere pessimo à planta pedis vsque ad verticem eius.* Simile est illud Deu. 28: *Percutiat te Dominus vlcere pessimo in genibus, & in suris, sanariq; non possis à planta pedis vsque ad verticem tuum.*

Vers. 2. *In homines, qui habebant characterem bestiæ.* Hos ante reliquos peculiariter vulnerari par erat, qui publico testimonio à Deo recesserāt, palàm bestiam, id est, Antichristum, adorantes, aut eius charactere se insignientes.

Vers. 3. *Et secundus angelus effudit phialam suam in mare.* In quibusdam Græcis codicibus ita legitur. Primasius, & Beda non legunt, *Angelus*, sed nihil refert. Effundere phialam in mare est operari in mari, vertit enim illud in sanguinem.

Vers. 3. *Et factus est sanguis tamquam mortui.* † Aqua maris similis erit sanguini, qui effunditur, cum homo occiditur. Aut ita mare rubebit, ac si multorū occisorum sanguine tingeretur. Ita maximus Poëtarum: 3

8. Æneі. *Arua noua Neptunia cæde rubescunt.*

Vers. 3. *Et omnis anima viuens mortua est in mari.* Id est: Omnes pisces, qui erant in mari, sicut Exod. 7: *Et omnes pisces, qui erant in flumine, mortui sunt.*

Vers. 4. *Et tertius effudit phialam suam super flumina.* Hæc omnia ita fient, vt sonant: at non simul, sed paulatim fient, vt plagæ Ægyptiacæ, vt detur tempus pœnitentiæ. Atque ita paulatim etiam crescunt plagæ, multò enim grauiùs est flumina, & fontes verti in sanguinem, vnde siti enecari necesse sit, quàm mare, quod minùs vsibus seruit humanis. Eadem plaga afflicti sunt Ægyptij. Exo. 7: *Tolle virgam tuam, & extende manum tuam super aquas Aegypti, & super fluuios eorum, & riuos, ac paludes, & omnes lacus aquarum, vt vertantur in sanguinem, & sit cruor in omni terra Aegypti, tam in ligneis vasis, quàm in saxeis.* Et mox: *Et pisces, qui erant in flumine, mortui sunt: computruitque fluuius, & non poterant Aegyptij bibere aquam fluminis, & fuit sanguis in tota terra Aegypti.*

Vers. 5. *Et audiui angelum aquarum.* † Elementa, & res inferiores etiam angelorum curæ commissa sunt. Illæ ergò, cui aquæ commissæ sunt, angelus dicitur aquarum. Ita & cap. 14. dictum est: *Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem,* quod ad ignem corporeum etiam referri posse diximus. Arethas: *Non gentibus tantùm præfecta sunt Diuinæ virtutes iuxta legislatorem Mosem, sed & mundi elementis, quemadmodum hæc reuelatio Diuinitus nos docet.* Origenes homil. 14. in Nume. *Opus est tamen ipsi mundo etiam angelis, qui sint super bestias,* 4

Res inferiores angelis cōmissæ.

& ang

& angelis, qui præsint exercitibus terrenis. Opus est angelis qui præsint animalium natiuitati, virgultorum plantationúmque, & ceteris pluralibus incrementis. Augustinus lib. 83. Quæst. Q. 79. *Vnaquaeque res visibilis in hoc mundo habet angelicam potestatem sibi præpositam* Idem docet lib. 3. de Trinitate, cap. 4. & Sanctus Thomas hos autores secutus. 1. p. Q. 110. Ar. 1. Gaudet igitur angelus per aquas sibi commissas iustitiam Dei exerceri aduersus impios.

5 *Iustus es Domine, qui es, & qui eras, sanctus.* † Non est sensus, qui es Ver. 5.
sanctus, & eras sanctus, sed, vt in Græco apertissimum est, Iustus es Domine, qui es ipse qui est, & ipse qui erat, & ipse sanctus: Δίκαιος κύριε εἶ, ὁ ὤν, καὶ, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὅσιος. Sanctus autem, idest, ὅσιος, dicitur Ὅσιος.
innocens, & purus, & amator puritatis, vt diximus cap. 15. nu. 7. quod in eo loco noster interpres vertit, *Pius*: Quia solus pius es. Ac si dicat: O Domine, qui semper fuisti, & semper es, & natura sanctus es, & amator puritatis, iustus es quoniam ita iudicasti. Quare non rectè vertit Erasmus: *Iustus es Domine, qui es, & qui eras, & sanctus, quia hac iudicasti.*

Et sanguinem eis dedisti bibere. Idest, Aquam in sanguinem Ver. 6.
versam.

Et audiui alterum dicentē. Ex his non constat, quī nam hic angelus Vers. 7.
fuerit, aut cur potiùs quàm alius prodierit ad confirmandum iudicium Dei. Sed ex Græco manifestius fit, vbi legitur: *Et audiui alterum ab altari dicentem,* additur enim, ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, idest, ex altari. Ita etiam legunt Beda, & Ambrosius. † In codice Complutensi,
6 tam Græco, quàm Latino legitur: *Et audiui de altari dicentem.* Antiqui codices Latini variabant olim, quidam enim habebant: *Et audiui alterum dicens,* quomodo legunt Ansbertus, & Haymo, qui subaudiri volunt, Verbum. At alij, vt testatur Rupertus, habebant: *Et audiui altare dicens,* quam lectionem ipse magis sequitur, ex eáque intelligitur occasio erroris. Cùm enim initio scriptum esset: *Et audiui de altari dicentem,* aut *alterum de altari dicentem,* quæ vera electio est, paulatim corrupta sunt exemplaria, vt legeretur: *Audiui alterum,* siue, *Audiui altare.* Angelus ergo hic de altari thymiamatis clamat, & iusta esse Dei iudicia dicit. In hoc altari incensa Deo offeruntur, idest, preces sanctorum è terra clamantium, sicut vidimus cap. 8. dicit enim Apostolus *Et alius angelus venit, & stetit ante altare habens thuribulum aureum, & data sunt illi incensa multa, vt daret, de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.* Cùm ergo sancti de terra aduersus impios clament pro iustitia Dei, & pro libertate iustorum vt puniantur, rectè angelus, qui illorum preces offert Deo, gratulatur Diuinæ iustitiæ, & iusta iudicia eius esse testatur. Si autem de altari holocaustorum hoc intelligamus, quoniam nihil additur, quo intelligatur altare thymiamatis, dicemus angelum clamare ab altari, idest, à loco, in quo martyres in cœlo quiescunt, & vindictā petunt. Inde approbat iudicia Dei, quo-

niam ſanguinem ſanctorum vlciſcitur, vt latiùs expoſuimus cap. 14. numero 82. & 83. & fortaſſe eſt idem angelus, de quo ibi dictum eſt. *Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat poteſtatem ſupra ignem.*

Ver. 7. *Etiam Domine.* ναὶ, ideſt, Ita eſt Domine, ita fieri debet, vt ſæpe diximus.

Verſ. 7. *Vera, & iuſta iudicia tua.* † Vera, ideſt, incorrupta, ex veritate orta, 7
non ex falſa ſuſpicione, vera etiam, ideſt, fidelia, rectè præſtas quod promiſiſti, te vindictam de malis ſumpturum fore. Iudicia vocat ſententiam, ſiue opera illa, quæ vt verus iudex facit.

Verſ. 8. *Effudit phialam ſuam in ſolem.* Egit virtute ſua vt ſol multò vehementiùs, atque ardentiùs calefaceret.

Verſ. 8. *Aeſtu affligere homines, & igni.* καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί, quod ſonat, ac ſi diceremus: Aeſtuare facere homines igni, itaque quamuis æſtum dicat, tantam eſſe eius magnitudinem oſtendit, vt ignis potius videatur, quàm æſtus.

Verſ. 9. *Et aeſtuauerunt homines.* ἐκαυματίσθησαν, ideſt, æſtu afflicti ſunt, ſicut prius dixit: Aeſtu affligere.

Verſ. 9. *Habentis poteſtatem ſuper has plagas.* Qui talibus plagis homines affligit, nec remouet earum acerbitatem, cùm poſſit.

Verſ. 10. *Super ſedem beſtiæ.* Super regnum Antichriſti, vt ait Andreas. Percuſſit regnum Antichriſti.

Et factum eſt regnum eius tenebroſum. † ἐσκοτωμένη, id eſt, obſcu- 8
ratum eſt eius regnum, cur autem obſcuratum dicat, ſtatim exponit: *Et commanducauerunt linguas ſuas præ dolore, & blaſphemauerunt Deum cœli præ doloribus, & vulneribus ſuis.* Significat omnes homines, qui Antichriſto parebant, maximis vulneribus percuſſos eſſe, atque ita obſcuratam eſſe illorum proſperitatem, & lætitiam.

Verſ. 10. *Et commanducauerunt linguas ſuas præ dolore.* Linguas ſuas mordebūt, & quaſi concident, quod eſt vehementiſſimæ indignationis, & impotentiſſimi doloris. Hyperbolicè enim dictum videtur, commanducare linguas, pro Mordere & concidere perinde ac ſi māducare vellent. Eadem ſignificatione Latini dicunt Mordere labrum, Græci, ἐσθίειν τὰ χείλη, ideſt, comedere labra. Ariſtophanes in Veſpis: Ὑπ' ὀργῆς τὴν χελύνην ἐσθίων, ideſt, præ ira labra comedens.

Verſ. 11. *Et blaſphemauerunt Deum cœli.* Conuiciis affecerunt ipſum Deū, qui in cœlo regnat, vnde mala illa immiſſa cernebant.

Verſ. 12. *In flumen illud magnum Euphratem.* Euphrates fluuius Babylonis eſt, longus & magnus, atque ideo venientibus ex Oriente verſus Occidentem, præſertimque in Iudæam, tranſeundus, ſicut & eum tranſiit Abraham è Meſopotamia veniens in terram Chanaan, vnde & Hebræus, ideſt, tranſitor dictus eſt.

Verſ. 12. *Vt prepararetur via regibus ab Ortu ſolis.* † Vt citò & expeditè tran- 9
ſire poſſent. Qui autem ſint reges, & quò veniant, ſtatim dicemus.

Et vidi de ore Draconis & de ore bestiæ. Non est addendũ, Exire, neque in Græco additur: immo & Arethas dicit subaudiendum esse: *Egredientes.* Tres spiritus immũdos, quos exire videt ex ore draconis, idest, Diaboli, & ex ore bestiæ, idest, Antichristi, & de ore Pseudoprophetæ eius ministri, de quo multa dixit ca. 13. non est putandum ita exituros esse, vt verba sonant. Quoniã & si de ore Antichristi, & de ore Pseudoprophetæ exire poterant, ex ore Diaboli, quod nullum est, exire non possunt: nisi fortè diceremus tunc Diabolum specie draconis videndum esse simul cum Antichristo, quod non videtur probabile. Quare melius dicemus spiritus de ore eorum exire, quia eorum iussu missi sunt, sicut cap. 12. legimus: *Et misit serpens ex ore suo post mulierem aquam tamquam flumen*, idest, exercitum persequentiũ. Tres autem spiritus immundos ab eis mitti non est mirum, habebũt enim Antichristus, & Pseudopropheta potestatem omnem Vers. 13.
10 Diaboli, & mittere poterunt spiritus. † Nam si nunc magi mittunt spiritus quò volunt, quantò magis hoc facient Antichristus, & Pseudopropheta. Quos similes ranis Iohannes videt, quoniam rana imbelle animal est, & turpe, & loquax, & vocem, & strepitum habet maiorem quàm corpora, sed viribus caret. Ita hi spiritus immũdi magnum tunc strepitum edent, & multos ad arma concitabunt, sed omnis armatorum conatus in nihilum tandem recidet, ipsi potius vincentur, & occidentur, vt mox indicatur.

Facientes signa. Ostendent prodigia, quibus hominibus persuadeant bellum esse suscipiendum, & his signis multos excitabunt. Vers. 14.

Et procedunt ad reges totius terræ. Ibunt sine dubio ad septem reges, Vers. 14.
qui contra Antichristum non pugnauerunt, vt eos ad eum adducãt, quò iunctis totius orbis viribus potentiis contra omnes Christianos pugnent, nec sit quisquam, qui Antichristo obstet, aut resistat. Et hoc est, quod paulò ante, dixit: *Et sextus angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum Euphratem, & siccauit aquam eius, vt præpararetur via regibus ab ortu solis*, idest illis ex his septem regibus, qui erunt tunc in prouinciis Orientis, & venient ad Antichristum, vt cum illo pugnent aduersus Christianos. [Neque enim hi reges longè admodum aberunt, sed vnde citiùs venire possunt: itaque illis solus Euphrates obstare poterit, nullus præterea venientibus occurret fluuius tantus, vt impedire iter exercitus eorum possit. Andreas quidem putat Antichristum cum his regibus esse venturum ex Oriente, idest, ex Perside, in qua erat tribus Dã, de qua ipse nascetur. At hoc fieri non potest, cùm ipse eos vocari iusserit ad se, vt dictum est.] Ex quo intelligitur hos spiritus fore ex principibus, & ex aptioribus ad bella concitanda, ideò pauci mittuntur.

11 *Congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotentis Dei.* † Congregare illos volent ad prælium, vt Christi nomen, & Ecclesiam deleant, sed reuera congregabunt eos, vt omnis eorum potentia vno die à Christo superetur, & omnes simul occidantur. Hoc confir- Vers. 14.

matur, & exponitur verbis illis cap. 17. de decem cornibus: *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum est*, &c. Atque ita toto illo strepitu suo, atque terrore nihil efficiēt, nam neque nomen Christi tollent, neque Ecclesiam destruent, neque vel vnum ex electis Deo adiment. *Diem*, quo reges occidendi sunt, *magnum*, vocat, quia magna Christus in eo facturus est, & memoranda. Rectéque dicit *Omnipotentis Dei*, quia eo die virtutem, & potentiam suam multis, magnísque argumētis demonstrabit. Hic dies nō idem futurus est, quo iudicium omnium fiet, nam post hāc plagam sequetur septima ante diem iudicij, erit tamen valde illi proximus, vt indicant verba sequentia.

Vers. 15. *Ecce venio sicut fur*. Hæc possunt de extremo die intelligi, ac si diceret, Cum hæc fient ego citò adero, vt omnes iudicē, & ex improuiso veniam, sicut fur, cum homines non sperabunt, cum mali minimè timebunt exitū suum, sed bene de rebus suis sperabunt. Quod optimè explicauit Paulus. 1. Thessa. 5: † *De temporibus autem, & momentis, fratres, non indigetis vt scribamus vobis. Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint, Pax, & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in vtero habenti, & nō effugient*. 12
Nec improbabile videtur loqui etiam de aduentu, quo veniet vt hos reges disperdat, veniet enim sicut fur, idest, cùm iam illi omnia mala finita, & omnia pericula se euasisse putabunt, & omnia sibi læta promittent.

Vers. 15. *Beatus qui vigilat*. [Hæc de aduentu ad iudicium intellecta, minimè indigent expositione. In altero sensu: *Beatus qui vigilat*, idest,] qui bonis operibus intentus inuenietur, nec ad partes horum regum transibit, sed me solum adorabit, aduentum meum ad iudicium vigilanter expectans.

Vers. 15. *Et custodit vestimenta sua*. Sanctitatem, & fidem, & virtutes, quibus anima ornatur, & sine quibus turpis apparet, & pudenda, de quibus cap. 3. dixit: *Et nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me aurū ignitum probatum, vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ*. Quæ iam suo loco exposuimus. Est autem sumpta Metaphora ab illis quibus, dum dormiunt, vestimenta fures auferunt.

Vers. 15. *Ne nudus ambulet, & videant turpitudinem eius*. Idest, ne amissis omnibus virtutibus nudus inueniatur, cum ego reges percussero, & tunc simul puniatur inuentus nudus, & hac pœna appareat eius turpitudo, idest, nuditas, per quam mala, & pudenda opera designat.

Vers. 16. *Et congregabit illos in locum, qui vocatur Hebraicè Armageddon*. Quæ dicta sunt ab illis verbis: *Ecce venio sicut fur*, per parenthesin posita sunt, occasione diei illius magni, nunc redit ad id, quod agebat. Omnes hos reges, vt simul vincantur, & occidantur, congregabit in eum
Armageddō. locum, qui vocatur *Armagedon*. † Nomen Hebraicum posuit, quia Hebræorum locus erat, nec apud alios notus, aut nominatus. Vbi 13

autem

autem ſit, nullus expoſitorum docuit, nec auctor libri de nominibus Hebraicis, nec certò ſcire poſſumus, quia nuſquam eius meminit Scriptura. Suſpicor tamen locum eſſe propè Ieruſalem, & vallem Ioſaphat, vbi iudicium futurum eſt, temporéque Apoſtoli fuiſſe obſcurum, extremo autem tempore futurum nobilem. Varias eius nominis interpretationes ſcriptores afferunt, ſed quæ ad rem pertinere non valdè videâtur. Veriſimiliùs eſſet dici ערמגדון ab ערם, *haram* quod ſignificat dolosè agere, & גדד *gadad*, congregare exercitum, quod videatur Deus quaſi dolosè congregaſſe exercitum illorum regum, vt vno die cum ſuis perirent. Itaque Diuina prouidentia loco nomen inditum videtur ab eo, quod in illo futurum eſt. Verùm, quoniam nemo vbi hic locus ſit indicare potuit, nec in Scriptura inuenitur, vehementer ſuſpicor corruptum eſſe nomen (vt paſſim in nominibus peregrinis euenire ſolet) legendúmque eſſe Mageddon. Mageddo enim, ſiue Mageddon, vt videmus Zach. 12. vrbs fuit propè Iezrahelem metropolim olim decem tribuum, ſitámque ad radices montis Gelboe verſus Occidentem. Habuit autem Mageddon campum magnum aptiſſimum ad pugnandum, in quo contra regem Ægypti pugnâs Ioſias interfectus eſt. Huius campi meminit ſecundus Paralip. cap. 35. & Zach. cap. 12. Atque hunc omnino ſignificari arbitror à Ioanne, & quia exercitibus regum aptiſſimus erat, & quia de illo, quaſi de loco noto ex Scriptura loquitur. Quod oſtēdit Tyconius, qui Ho. 13. legit: *In loco, qui vocatur Hebraice Mageddon.* Quod ſi conſtiterit legendum eſſe Harmageddon, dicemus eundem locum vocari campum, quia magna quædam planities erat, & Harmageddon, id eſt, montem Mageddon, quoniam hæc planities erat in excelſo loco. [Quorſum reges congregentur, docet Apoſtolus ca. 19: *Et vidi beſtiam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prælium cum illo, qui ſedebat in equo, & cum exercitu eius.* Cupient vt vbique regnet Antichriſtus, & Chriſtiani nominis delere memoriam, ac prouidere ne poſſint vllo tempore Chriſtiani rebellare, aut templa ſua reædificare, & ad priſtinam redire libertatem.] Sed antequã id fiat, in campo illo occidentur, vt exercitus Senacherib. 4. Reg. 19. & Iſa. 37. De horum morte ſcriptum eſt cap. 20. *Et deſcendit ignis à Deo de cœlo, & deuorauit eos,* vt ſuo loco dicemus.

Et exiuit vox magna de templo à throno. A templo, id eſt, à ſede beatorum. At non ex qualibet parte templi, ſed à throno, in quo ſcilicet Deus ſedebat, hæc enim vox, & finem omnium adeſſe indicat, & quaſi ſententia Dei eſt, ideóque à throno exiit. Verſ. 17.

14 *Factum eſt.* † Id eſt, omnia terminata ſunt, finis omnium rerum iam venit. Eſt enim hæc ſeptima plaga illarum, de quibus dixit cap. 15: *Septem angelos habentes ſeptem plagas nouiſſimas, quoniam in illis conſummata eſt ira Dei.* Significat autem poſt has plagas citò venturum eſſe diem iudicij. Verſ. 17.

Et facta ſunt fulgura, & voces, & tonitrua. Ad demonſtrandum ma- Verſ. 18.

gnam iram Dei iam proximè malis imminentem. Voces etiam articulatæ horrificæ audientur (sicut sæpè in aëre auditæ sunt) hanc ipsam iram indicantes ad maiorem terrorem impiorum. Eadem verba latiùs exposuimus cap.4.num.22. Fortasse voces erunt quasi magni exercitus ad prælium venientis, vt significetur aduentus Domini ad iudicium cum suis sanctis.

Vers.19. *Et facta est ciuitas magna in tres partes.* Præ vi maximi illius terræmotus scindetur, & dirūpetur vrbs in tres partes, [hoc est, trib⁹ magnis hiatibus terræ diuidentur mutuò tres partes ciuitatis, ac si tres essent ciuitates.] Hāc vrbē Arethas Ierusalē esse credit, quod verissimū est: nā & c.11. ciuitas magna dicta est, & tunc magna erit: *Et corpora corū iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, &c.* Et quamuis de Roma hoc dictū accipi posse videbatur, quę ciuitas magna dici solet: nequaquam accipiendum est, quoniam Roma cum hæc fient nulla erit, ante initiū enim regni Antichristi excindēda est a decē regibus, vt apertè prædictum est ab Apostolo infra c.17. & nos in calce huius operis, cū de ordine rerum prædictarum agemus, demonstrabimus. Ierusalem autem Antichristi potentia, atque opibus aucta, maxima tunc erit, atque opulentissima vrbs. † Nec tamen ideo, quis hoc esse putet, quod 15
scriptum est Zach. vltimo, de monte Oliuarum scindendo, & de terræmotu magno. Illa enim in eius loci commentariis, & grauissimorum virorum auctoritate, & verbis ipsis Prophetæ satis ostendimus de excidio Ierusalem sub Tito omnia intelligi. Et cum longa sit, atque obscura prophetia, satis nunc fuerit locum indicasse, nequis erret: præsertim cum hic vrbs scindenda dicatur, ibi autem non vrbs, sed mons Oliueti sciendendus sit, qui est extra vrbem.

Vers.19. *Et ciuitates gentium ceciderunt.* Multæ vrbes gentilium, & cultorum Antichristi ceciderunt impetu illius terræmotus.

Vers.19. *Et Babylon magna venit in memoriam.* Cum hæc fient, iam Babylon erit excisa, vt modò dixi num.14. Sed cùm Deus hæc de Ierusalem Apostolo ostendebat, etiam illi prædixit Babylonem esse diruendam, atque vastandam: atque ideò simul hæc posuit, cùm ad valdè diuersa tempora pertineant. Ex quo magnum, atque euidens argumentum desumitur, Babylonem non esse ciuitatem malorum, quoniam cum veniet Antichristus, Babylon iam non erit, & regnū eius destructum erit: at ciuitas malorum nunquam fuit tam diues, tam potens, tam omnium victrix, & domina, quàm erit regnante Antichristo. More autem nostro dicit venire *in memoriam*, vsitata Scripturæ locutione. Vt enim, qui beneficium, aut iniuriam accepit, & post longum tempus vicem rependit, recordari eius dicitur: ita in Scriptura solet dici recordari Deum alicuius, cum aut bene, aut male illi facere vult. Vt Gen. 9: *Recordatus autem Deus Noe, cunctorumque animantium, & omnium iumentorum, quæ erant cum eo in arca, adduxit spiritū super terram, & imminutæ sunt aquæ.* Iere. 2: *Recordatus sum tui miserans adolescentiam tuam, &c.* Hos. 7: *Et ne forte dicant in cordibus suis omnem*

malitiam

malitiam eorum me recordatum. Et cap. 8: *Nunc recordabitur iniquitatis eorum, & visitabit peccata eorum.*

Dare illi calicem. Id est, vt daret illi calicem bibendum indignationis suæ, de quo diximus cap. 14. num. 58. Vers. 19.

Indignationis iræ eius. Satis videbatur dicere *Indignationis eius*, sed *iræ*, auget adhuc, & ostendit iram esse ex multo tempore, multisque peccatis collectam, hanc iram vocat. Indignatio autem, id est, θυμὸς, est motus efferuescens ad vltionem tunc sumendam, qui ortus est ex nouo peccato, & ex illa veteri ira, quæ in corde seruabatur. Vers. 19.

Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti. Hæc intelligentur satis ex verbis cap. 6: *Et omnis mons, & insulæ de locis suis motæ sunt.* Vbi hæc terræmotu fieri posse ostendimus. num. 54. & 55. diximúsque montes, & insulas crebriùs huiusmodi magnis terræmotibus quati solere. Quare cum hic, de quo nunc loquimur, omnium maximus futurus sit, & qualis numquam fuit, ex quo homines fuerunt super terram, non est mirum multo maiora videri in illo, quàm in vllo alio visa sint. Vers. 20.

Et montes non sunt inuenti. Quia vi terræmotus longiùs pulsi & scissi etiam, aut comminuti sunt, aut in mare deturbati, de maritimis enim montibus loquitur. Vers. 20.

Et grando magna sicut talentum descendit. ὡς ταλαντιαῖα, quod possumus interpretari, vt ea, quæ talentaria vocantur: nam Græci quidquid magnum est, vocant ταλαντιαῖον, id est, talentare. Significat ergò fuisse musicatæ cuiusdam magnitudinis. Hoc incredibile fortasse videbitur, & spiritualiter potiùs interpretandum. Sed nihil incredibile videri debet in signis illius extremi temporis, quo virtutes cœlorum commouebuntur, id est, angeli illi, qui potestatem habent edendorum miraculorum, insolita edent, & multò maiora, quàm anteà. Idcircò ait: *Et blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est vehementer.* Propterea enim blasphemabant, id est, conuiciis incessebant Deum, quòd cum grando esset maximi ponderis, & maximi lapides deciderent, homines, & iumenta interficiebat, & domos euertebat. Similis ex parte grando fuit in plagis Ægypti: Exod. 9: *Et grando, & ignis pariter missa ferebantur, tantaque fuit magnitudinis, quanta ante numquam apparuit in terra vniuersa Aegypti, ex quo gens illa condita est. Et percussit grando in omni terra Aegypti cuncta, quæ fuerunt in agris, ab homine vsque ad iumentum, &c.* Nec mirum hoc, cùm sæpè magni lapides è cœlo cecidisse visi sint, siquidem Iulius Obsequens in libro de Prodigiis, c. 63. affirmat C. Claudio Pulchro, T. Sempronio Graccho, Coss. Lapidem ingentem in agro Crustumino in Lacum Martis de cœlo cecidisse: & lapidibus pluisse sæpè in eodem libro docet, vt capite 31. 32. 33. 36. 37. 40. 42. 45. 51. Vers. 20. ταλαντιαῖον.

Argumentum Capitis XVII.

Purpuratam meretricem videt super aquas multas bestiæ insidentem habenti septem capita, & decem cornua, & ab angelo accipit omnium interpretationem, eiúsque vastitatem futuram discit.

CAPVT XVII.

ET venit vnus de septem angelis, qui habebant sep- 1
tem phialas, & locutus est mecum, dicens: Veni, osten-
dam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ sedet
super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges ter-
ræ, & inebriati sunt, qui inhabitant terram de vino prostitutio- 2
nis eius. Et abstulit me in spiritu in desertum. Et vidi mulierem 3
sedentem super bestiam coccineam, plenam nominibus blasphemiæ,
habentem capita septem, & cornua decem. Et mulier erat circum- 4
data purpura, & coccino, & inaurata auro, & lapide pretioso, &
margaritis, habens poculum aureum in manu sua plenum abo-
minatione, & immunditia fornicationis eius. Et in fronte eius no- 5
men scriptum Mysterium: Babylon magna, mater fornicationum,
& abominationum terræ. Et vidi mulierem ebriam de sanguine 6
sanctorum, & de sanguine martyrum Iesu. Et miratus sum cùm
vidissem illam admiratione magna. Et dixit mihi angelus: Quare 7
miraris? Ego dicam tibi sacramentum mulieris, & bestiæ quæ por-
tat eam, quæ habet capita septem, & cornua decem. Bestia quam 8
vidisti, fuit, & non est, & ascensura est de abysso, & in interitum
ibit: & mirabuntur inhabitantes terram (quorum non sunt scripta
nomina in libro vitæ à constitutione mundi) videntes bestiam, quæ
erat, & non est. Et hic est sensus qui habet sapientiam. Septem ca- 9
pita septem montes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem
sunt. Quinque ceciderunt, vnus est, & alius nondum venit: & cùm 10
venerit, oportet illum breue tempus manere. Et bestia quæ erat, & 11
non est: & ipsa octaua est, & de septem est, & in interitum vadit.
Et decem cornua quæ vidisti, decem reges sunt, qui regnum nodum 12
acceperunt, & potestatem tamquam reges vna hora accipient post
bestiam. Hi vnum consilium habent, & virtutem, & potestatem 13
suam bestiæ tradent. Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet 14
illos, quoniam Dominus dominorum est, & Rex regum, & qui cum
illo sunt,

15 *illo sunt, vocati, & electi, & fideles. Et dixit mihi: Aquæ quas vidisti,*
16 *vbi meretrix sedet populi sunt, & Gentes, & linguæ. Et decem cor-*
nua quæ vidisti in bestia: hi odient fornicariam, & desolatam fa-
cient illã & nudã, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni con-
17 *cremabunt. Deus enim dedit in corda eorum, vt faciant quod placi-*
tum est illi: vt dent regnũ suum bestiæ, donec consummentur verba
18 *Dei. Et mulier quam vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum*
super reges terræ.

1 E*T venit vnus de septem angelis.* Si vnum pro primo accipiamus, vt hactenus fecimus secuti locutionem Hebræorum, angelus, qui primus effudit phialã, & afflixit eos, qui adorauerant Antichristum, & characterem eius acceperant, nunc Iohannem alloquitur ostensurus damnationẽ Babylonis, in qua multos futuros esse [similes his, idest, qui ante aduentum Antichristi æquent eorum scelera, qui Antichristum adorabunt,] probabile est, vt quæ sit mater fornicationum terræ. [Quilibet etiã illorum septem angelorũ ostendere hanc visionem Apostolo potuit, quia ipsi afferunt plagas nouissimas, & illa erit nouissima plaga Babylonis, & nulla nouissimarũ minor. Cúmque par futura sit impietas ciuium Babylonis, & eorum, quos plagæ nouissimæ horum angelorum ferient, & paria supplicia, non immeritò ab eisdem angelis prædicuntur. Propriè autem ostensio damnationis Babylonis tribui potest quinto, aut sexto angelo propter similitudinem plagarum, de quibus agitur capite. 16.] Vers. 1.

Damnationem meretricis magnæ. De vrbe matre fornicationum, & plena idololatria, quasi de meretrice, loquitur, iuxta morẽ prophetarum. Sicut enim in fornicatione omnia vitia, sed maximè idololatria intelligitur, vt diximus cap. 14. num. 57. ita ciuitates idola colentes appellantur meretrices. Mich. 1. *Et omnes mercedes eius comburentur igne, & omnia idola eius ponam in perditionem, quia de mercedibus meretricis congregata sunt, & vsque ad mercedem meretricis reuertentur,* idest, à meretrice transibunt ad meretricem, à Samaria ad Niniuen. Nahum. 3. de Niniue: *Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ.* Lege ca. 3. Ieremiæ & 16. Ezechielis. [Ceterum quamuis excidium Babylonis non eo tempore continget, quo ea, quæ in præcedenti capite scribuntur, vt diximus cap. 16. num. 14. & 15 Apostolus hanc visionem coniunxit, aut quia hoc tempore vidit, aut quia rectè coniungebatur cum eo, quod paulò ante dixerat ca. 16: *Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum dare illi calicem vini indignationis iræ eius.* Et fortasse occasione horum verborum nunc illi ostensa est.] Vers. 1. Meretrix.

2 *Cum qua fornicati sunt reges terræ.* † Cuius idola reges aliarum ciuitatum coluerunt olim, & posteà colent, vt diximus cap. 14. num. 49. & 50. Vers. 2.

Et inebriati sunt, qui habitãt terram de vino prostitutionis eius. Non lo- Vers. 2.

 qui

quitur nunc de vino, vt hactenus, non enim dicit: *De vino indignationis, aut iræ,* sed, *De vino prostitutionis eius.* Et quoniam meretricis Metaphoram seruat, quæ omnibus ad fornicandum prostituta est, eius illecebras, & blanditias, quibus ad fornicandū alliciebat, vocat vinum prostitutionis, quia illis, quasi vino suaui, homines inebriabat, & dementabat. Significat ergo Romam plurimos ad suam idololatriam allexisse, & allecturam esse spe lucri, & honorum, & voluptatum.

Vers. 3. *Et abstulit me in spiritu.* Visione imaginaria, vt diximus in vltima verba cap. 12. In desertum verò abstulit, vt meliùs ostendere posset vrbem ab aliis separatam, aut mulierem sedentem super aquas multas, hæc enim visio meliùs in deserto loco ostenditur. Significat etiam eam in magnam solitudinem esse conuertendam post supplicium, vt videbimus cap. 18.

Vers. 3. *Et vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam.* † [De muliere, 3
atque de Babylone multa essent nunc dicēda, nisi dicta essent supra. c. 14. nu. 33. & sequentibus, quorum nunc recordari lectorem volumus.] Ceterùm apud nos ambigua est oratio, nec enim constat satis vtrùm bestia coccinea sit, & plena nominibus blasphemiæ, an mulier ipsa. Sed in Græco manifestum est bestiam dici coccineam, & plenam nominibus blasphemiæ, & habentem capita septem, & cornua decem. Καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ, καὶ κέρατα δέκα. In quo primùm est obseruandum mulierem, & bestiam sine vllo Articulo poni, vt intelligamus mulierem, & bestiam nunc induci, quæ hactenus inductæ non fuerint, ideo enim non poni Articulum diximus cap. 13. nu. 26. & 27. cùm tamen posteà Articulos addat in hoc ipso cap. quasi de rebus iam notis loquens. Itaque de Babylone quidem locutus fuerat ante, sed sub vrbis nomine, non sub nomine mulieris. Et de Diabolo multa dixerat cap. 12. sub nomine draconis, de hac tamen bestia, qualis nunc describitur, nihil hactenus dictum est, quæ videlicet mulierem sustineat, & vehat, quod draconi conuenire non videtur, sed alteri bestiæ aptiori ad vectionem. Non est ergo hæc bestia, quæ c. 13. & sequentibus commemorata est, idest, Antichristus. † Bestia 4
hæc regnum Diaboli est, aut potiùs Diabolus regnans in mūdo per sua membra, qui ab initio ferè mundi regnare cœpit in hominibus. Coccinea dicitur non propter crudelitatem, vt putauerunt Victorinus, & Arethas, aut certè non tam propter crudelitatem, quæ colore rufo significari solet, vnde c. 12. draco rufus appellatus est, qui color Græcè dicitur πυῤῥὸς, quàm propter diuitias, & fastū regiū, atque delicias: vestis enim coccinea (id est, puluere vermis infecta, qui oritur ex cocco, siue ex grano arbusculæ, quæ Cusculium dicitur) diuitum, & regum vestis est, & valde pretiosa. Inde Nahū. 2: *Viri exercitus eius in coccineis,* & 2. Reg. 1: *Flete super Saul, qui vestiebat vos coccino in deliciis.* Matth. 27: *Et exuentes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei,* volebant scilicet eum ornatu regio induere. Plinius etiam autor

Coccina.

tor

tor est lib. 22. c. 2. imperatorum paludamenta coccineo colore fuisse tincta. Super bestiam mulier sedet, quia tyrannicum regnum Romanorum Diabolus portabat, & sustentabat vt per illud persequeretur, & occideret Christianos, & maneret vbique cultus idolorum. [Altera etiam causa est, quia decem reges futuros, & orbem terræ inter se partituros sub ditione sua habebit, quod latiùs explicauimus cap. 14. num. 51.]

5 *Plenam nominibus blasphemiæ.* Regnum Diaboli plenũ est vndique nominibus blasphemiæ, quia membra eius regnantia, id est, Romani imperatores, & qui eos in monarchia præcesserunt, semper verum Deum blasphemabant, & iustos persequebantur, & se Deos appellari, atque in templis adorari volebant, atque idem postea fiet. [Prosper Aquitanicus in Dimidio temporis, cap. 7. ita hoc exponit: *Aeterna cum dicitur quæ temporalis est, vtique nomen est blasphemiæ. Cum mortales licet reges in ea dicantur Diui, eisque supplices dicant, Numini vestro, Altaribus vestris, Perennitati vestræ, & cetera, quæ vanitas, non veritas tradidit, atque execrabilia sunt: hæc enim æterno Deo debentur.*] Vers. 3.

5 *Habentem capita septem, & cornua decem.* † De quibus paulò post suo loco dicemus. Vers. 3.

Et mulier erat circundata purpura, & coccino. Vrbs, quæ omnibus gentibus dominabatur, & vniuersi orbis terræ opibus abundabat, rectè purpura, & coccino circundata dicitur. Nã purpura (quæ sanguine tingitur purpuræ piscis ex conchyliorum genere, & nigrantis rosæ colore sublucet, vt tradit Plinius lib. 9. c. 36.) vestis etiam regum est, Vers. 3. Purpura.

6 & nobilium, & diuitum. Dan. 5: *Purpura vestietur, & torquem auream habebit in collo, & tertius in regno meo erit.* Lege Plinium in eodem loco. Erat ergo mulier pretiosissimis vestibus amicta, partim coccineis, partim purpureis, & auro, ac lapidibus pretiosis, & margaritis tecta: quoniã Romani omnium gentium victores omnes diuitias in vrbem suam inferebant. Hæc omnia ad futura etiam tempora referenda sunt, vt diximus cap. 14. nu 49. & sequentibus.

Habens poculum aureum in manu sua. Romani innumera idola habebant, & vbique gentibus, apud quas versabantur, & quarum terris præerant, & iis, qui ad vrbem veniebant, sua idola tradebant, suósque mores corruptissimos. Et quoniam omnes Romanorum, quibus & ipsi, & vniuersi parebãt, gratia, & auxilio indigebant, libenter hæc su- Vers. 4.

6 scipiebant. † Ad hæc reges, & principes terræ, qui ante alios placere Romanis cupiebant, vt ab eis regnũ acciperent, aut per eos tuerentur acceptum, facilè eorum idola colebant, & in suis regnis coli iubebant. Atque hinc c. 18. causa damnationis eius hæc traditur. *Quia mercatores tui erant principes terræ, quia in veneficiis tuis errauerunt omnes gentes.* Quod in nullã aliã ciuitatem cõuenire potest. Idcirco mulier depingitur cũ calice aureo pleno abominationũ, (ita enim legẽdum est, vt est in Græco, & apud Andreã, & Aretham, & Primasium) & immũditia fornicationis eius, id est, idololatriæ eius: quẽ propinabat

omnibus gentibus: & ideo dictum est paulò ante: *Et inebriati sunt qui inhabitant terram de vino prostitutionis eius.* Quod & in fine sæculi futurum putandum est, vt diximus cap. 14. num. 49. Abominationes autem vocat grauiora, turpioráque peccata. Calix aureus diuitias eius indicat, qua ratione etiam dictum est Ier. 51: *Calix aureus Babylon in manu Domini inebrians omnem terram.* Sed magis nunc indicat spem diuitiarum, qua gentes ad idola, & ad turpitudines suas alliciebat.

Vers. 5. *Et in fronte eius nomen scriptum est.* Frons sedes est verecundiæ: quia ergo nequaquam sese occultabat, aut tantorum scelerum conscientia latebat, sed palam vbíque nominari, & cognosci volebat, nomen habet in fronte.

Ver. 5. *Mysterium, Babylon magna.* † Cum dicit Mysterium, arcanum significat latere in nomine, idest, nō propriè accipi, sed figuratè, quemadmodum de Ierusalem dixit cap. 11: *Et corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegyptus.* Ceterum cum Articulo dicitur Magna, & Mater, quòd eximia sit inter vrbes magnas, & inter matres fornicationum, & abominationum terræ, quod iam exposuimus num. 5. & 6. 7

Ver. 6. *Et vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorum.* Hoc in nullam vrbem æquè conuenit, ac in Romam, in qua innumerabiles martyres occisi sunt. Quamuis non ebria dicitur tantùm propter sanguinem in ea fusum, sed etiam propter sanguinem, qui eius iussu, & potestate in aliis vrbibus effusus est: nam hunc etiam ipsa fudit. Nec de *sanguine*, vsque ad Iohannis tempora effuso tantum loquitur, verùm & de eo, qui posteà erat effundēdus. *Ebria*, dicitur, vt plurimum sanguinis fusum indicetur, Ebrietas enim copiam magnam solet significare. Vt Psal. 35: *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ.* Deu. 32: *Inebriabo sagittas meas sanguine.* Gen. 45: *Biberúntque, & inebriati sunt cum eo*, idest, abundè biberunt. † Erat autem ebria & sanguine sanctorū, & sanguine martyrum: quoniam multos quoque Christianorum extra martyrium occidit non odio Christi, sed auaritia, & crudelitate, & appetitu dominandi. Multos quoque Iudæorum ante aduentum Christi in prœliis interfecerunt Romani duces.

Ebrietas, & Ebrius.

8

Vers. 6. *Et miratus sum.* Non intelligebat magnam, & obscuram, & multiplicem visionem.

Vers. 7. *Et dixit mihi angelus.* Qui mihi hæc ostendebat.

Vers. 7. *Ego dicam tibi sacramentum mulieris.* Quod Græcè Mysterium dicitur, hoc noster interpres semper Sacramentum vertit, & vtrumque nomen arcanū quippiam absconditum in re alia, & latens significat. Et quamuis in aliis interdum, propriè tamen in rebus sacris hæc nomina vsurpantur, vt vtriúsque etymologia indicat. Nam Sacramentum à sacrando dicitur, mysterium autem à verbo μυεῖσθαι, quod est sacris initiari, institui doctrina ad res sacras pertinente. Inde Mystes sacris initiatus, aut sacrorum peritus, & Mysteriū, arcanū, quod in doctrina sacrorum traditur, siue arcanum sacrorum, aut ad sacra pertinens.

Sacramentū. Mysterium.

9 nens. Sap. 6. † *Quid est autem sapientia, & quemadmodum facta sit, referam & non abscondam à vobis sacramenta Dei.* Dan. 2. *Mihi quoque non in sapientia quæ est in me, plusquam in cunctis viuentibus, sacramentum hoc reuelatum est.* Eph. 5. *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, & Ecclesia.* Et cùm sæpè occurrat hoc vocabulũ, in nostra Trãslatione modò Sacramentum, modò Mysteriũ ponitur, in Græco semper est Mysteriũ. Vnde etiã septẽ Ecclesiæ sacramenta per excellentiã dicta sunt, quoniam in illis sub tegumento rerum sensibilium gratia latet. Sacramenta septem cur ita dicta.

Bestia, quam vidisti, fuit, & non est. Quoniam in bestia non Diabolus intelligitur, sed Diabolus regnãs, rectè de illo ait: *Fuit, & non est. Fuit,* id est, regnabat olim Diabolus in mundo ante aduentum Christi: nunc autem eiectus est a Christo, & fugatus, ac victus. Ita Beda, & Arethas, & Ambrosius. Ioan. 12. *Nunc iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eycietur foras.* Luc. 11. *Cum fortis armatus custodit atriũ suum, in pace sunt omnia quæ possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius auferet.* &c. Etenim licet posteà etiam multis dominatus fuerit, potestas eius cũ illa priori comparata, nulla censetur. Ita etiam exponit hæc Andreas. Sed hoc vberiùs c. 20. explicabitur. Vers. 8.

10 *Et ascensura est de abysso.* † In Antichristo membrorum suorum potentissimo. Hoc est, licet nunc eiectus sit, & regnare desierit, iterum redibit eius regnum cum Antichristus ascenderit ex abysso, id est, ex mari, quod latè explicauimus initio cap. 13. Hoc etiam de ipsa bestia in seipsa intelligendum est, quæ ligata nunc apud inferos tenetur, & ideò non est: sed tempore Antichristi soluetur, & exibit, vt pleniùs exponemus cap. 20. num. 5. 6. & 7. Vers. 8.

Et in interitum ibit. Interibit, Cùm occidetur Antichristus, id est, regnare desinet. Vers. 8.

Et mirabuntur inhabitantes terram. Cùm bestia venerit in Antichristo, & tot per illum signa fecerit, mirabuntur terreni homines. Hæc & sequentia superius explanauimus c. 13. nu. 18. & sequentibus. Ver. 8.

Quæ erat, & non est. Sed iã tunc erit, id est, regnabit in Antichristo. Vers. 8.

Et hic est sensus, qui habet sapientiam. Hoc videtur dicere. Hæc est intelligentia, siue expositio visionis bestiæ, longè tamen aliter se res habet. Nam *Hic* Aduerbium est ὧδε, vt cum Matth. 12. legimus: *Et ecce plusquam Ionas hic.* Et *Ecce plusquam Salomon hic.* Ita ergo Græca habent: ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Id est, Hic mens quæ habet sapiẽtiam, scilicet, adsit, aut animaduertat Qui sapiens est, & intelligere potest quæ dicentur, intendat animum vt percipiat interpretationem. Andreas: [*Cùm spiritualia sint quæ explicantur Spirituali sapientia, & nõ mun-* Vers. 9.
11 *dana opus est, inquit, vt intelligantur quæ dicuntur.* &c.] † Sed νοῦς sensum quoque, & intelligentiam significat, atque hoc magis nostro interpreti placuit, ac si diceret. *Hic,* id est, in his, quæ nunc dicam, *est sensus,* id est, explanatio huius visionis, habens *sapientiam,* id est, vera, & sapiens, verè, & sapienter hæc ita intelligentur.

Septem montes sunt. Hoc iam satis exposuimus cap. 14. num. 30. Ver. 9.

Vers. 9. *Et reges septem sunt.* Videmus hic vnam & eamdem rem duo significare, quod ad sensus præsertim mysticos diligenter obseruandum est.

Vers. 10. *Quinque ceciderunt, vnus est, alius nondum venit.* Sine coniunctione legendum est: *Alius nondum venit*, vt est in Græco, & apud Victorinum, & Primasium. Hoc loco Victorinus insigniter lapsus est, putauit enim Neronem resuscitandum esse, & Antichristum fore, quod etiam multi ex veteribus Ecclesię scriptoribus crediderunt, vt refert Hieronymus in illud Dan. 11. *Et cor eius aduersus testamentum sanctum. Quinque autem reges qui ceciderunt*, eos esse dicit Victorinus, qui post Neronem Romanum imperium tenuerunt, vsque ad tēpus quo Ioannes scripsit Apocalypsin, idest, vsque ad Domitianū. Hi sunt, Vespasianus, Titus, Galba, Otho, Vitellius. † Vnum qui *est*, interpretatur 12
Domitianum, qui tunc imperabat, alium, qui *nondum venit*, vult esse Neruam, qui successit Domitiano, & breue tempus mansit, quoniam biennium non impleuit. Sed quid dicet de tot imperatoribus, qui fuerunt inter Neruam, & finem sæculi, quo Neronem putat esse resuscitandum?

Septem ætates mundi. Vt locum intelligamus obscurissimum, sciendum est septem mundi ætates numerari. Prima est ab Adam vsque ad Noe: secūda à Noe vsque ad Abraham: tertia ab Abrahā vsque ad Dauid: quarta à Dauid, vsque ad transmigrationem Babylonis: quinta hinc vsque ad aduentum Christi: sexta ab aduentu Christi vsque ad Antichristum: septima ab Antichristo vsque ad diem iudicij. In his ætatibus semper Diabolus per reges, & principes sæculi seruos Dei affligit, & vexat. † In prima ætate sicut Cain occidit Habelem, ita eius posteri 13
potentiores persequebantur posteros Seth iusti filij Adam. Fuerunt enim tunc Gigantes potentes à sæculo viri famosi, vt legimus Gen. 6. quos Iosephus 1. Antiq. cap. 4. progeniem insolentem fuisse dicit, & fiducia roboris omne ius & fas contemnentem, quorum facinora (inquit) non absimilia iis, quæ de Gigātibus Græci memorant, posteritati sunt tradita. In secunda ætate extitit Nemrod, de quo Gen. 10. *Ipse cœpit potens esse in terra, & erat robustus venator coram Domino*, id est, vi terram innocentium opprimens, & occupans. De quo lib. 1. Antiquit. cap. 5. hæc scripsit Iosephus. *Hanc superbiam Deiq́; contemptum excitauit in eis Nabrodes nepos Chamæ filij Noe, vir audax, & manu promptus, subinde iactans non Deo, sed propriæ virtuti præsentem felicitatem eos debere, atque ita paulatim rem ad tyrannidem trahebat, ratus fore vt homines ad se deficerent à Deo, si se illis ducem præberet*, &c. In eadem multos etiam huiusmodi fuisse non est dubium, quos nimia vetustas ex hominum memoria deleuit. In tertia ætate reges Aegypti, & aliæ nationes vehementer affixerunt populum Dei. † In quarta afflictus 14
est grauiter idem populus à regibus Assyriorum. In quinta, à regibus Chaldæorum, & Græcorum. In sexta, ab imperatoribus Romanorum primum, deinde à regibus Agarenorum, & à Turcis, & ab

& ab aliis, qui post hos insurgent. In septima, ab Antichristo affligetur, & à sociis eius regibus multò grauiùs, quàm à reliquis omnibus. Septem igitur reges significati in septem capitibus Diaboli regnantis, sunt reges septem ætatum, è quibus *quinque ceciderunt*, id est, perierunt, atque suo regno, & sua potentia voluntate Dei deiecti sunt. *Vnus est*, in quo intelliguntur omnes, qui in hac sexta ætate afflixerunt, & affligent populum Dei. *Alius nondum venit*, id est, Antichristus, qui veniet in septima ætate. *Et cùm venerit, oportet illum breue tempus manere*. id est, tres annos cum dimidio, vt vidimus cap. 11. &

Septem reges significati in septem bestiæ capitibus qui sint.

15 12. † Quod si cui durum videtur in vno rege multos significari, id est, omnes illius ætatis reges, putátque septē esse tantùm, is primùm sciat omnes expositores intellexisse in singulis horum septem multos comprehendi, neminémque septem tantùm homines esse dixisse præter Victorinum, cuius sententiæ meritò omnes refragantur. Neque enim de Romanis regibus, aut Imperatoribus loquitur Apostolus, sed de regibus vniuersi orbis, qui seruos Dei vexauerunt, siquidem hæc capita non mulieris sunt, sed bestiæ. Sed neque in regibus Romanis, neque in aliarum nationum regibus signari poterunt quinque, qui cecidissent cùm Iohannes hæc scribebat, & vnus, qui tunc esset, atque alter posteà venturus, & breui tempore mansurus. Postremò intelligat non esse inusitatum in Scriptura, vt in vno rege multi similes, & quasi eiusdem corporis, significentur, quod est summè obseruandum. Nam Dan. 8. legimus. *Et ecce aries vnus stabat ante paludem habens cornua excelsa, & vnum excelsius altero, atque succrescens.*

In vno rege multi intelligi solent.

16 Et posteà: *Ecce autem hircus caprarum veniebat ab Occidente*. &c. † Porrò hircus habebat cornu insigne inter oculos suos. Deinde vtrumque explanans angelus ait: *Aries, quem vidisti habere cornua, rex Medorum est, atque Persarum*. Quibus verbis, vt rectè Hieronymus exposuit, non hic, aut ille rex designatur, sed omnes reges Medorum, atque Persarum sibi ordine succedentes, & quasi vnum corpus efficientes, qui idcirco quasi vnus rex censentur. Nec enim in vnum regem conueniunt, qui in eo capite prædicuntur, sed in omnes simul. Deinde ait: *Porrò hircus caprarū, rex Græcorū est*. Et ne existimemus hoc de vno homine dici, continuò in cornu magno eius Alexandrū prædici docet, & in quatuor cornibus quatuor eius successores: hæc enim infert: *Et cornu grāde, quod erat inter oculos eius, ipse est rex primus. Quod autem fracto illo surrexerunt quatuor pro eo, quatuor reges de gente eius consurgent, sed non in fortitudine eius*. Nec dissimile est illud Iere. 25. *Et seruient omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis*: cùm tamen non vni regi seruierint, sed Nabuchodonosor, & filio eius, & nepoti, vt constat ex cap. 27. eiusdem prophetiæ. Matth. etiam 20. legimus: *Intrauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali*. In quem locum Hieronymus ait: *Vnus iste omnes, qui sociati sunt malitia intelliguntur*. Denique meminerimus hos omnes dici capita, quia cum singulis eorum alij sunt quasi membra.

Ceterum de quo Ioannes ait, *Vnus est*, intelligitur omninò locus difficillimus apud Paulum. 2. Thessal. 2: *Et nunc quid detineat scitis vt reueletur in suo tempore (nam mysterium iam operatur iniquitatis) tantum vt qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. Tunc reuelabitur ille iniquus*, &c. Id est, hoc detinet, quòd prius oportet finiri imperium eius, qui nunc tenet, id est, regnum huius sextæ ætatis.

Locus 2 Thes. 2.

Vers. 11. *Et bestia quæ erat, & nō est, & ipsa octaua est.* †Hoc est, Diabolus cum 17
suo regno secundùm se quidem octauus est populi Dei persecutor, hostis enim est distinctus à septem illis, & quamuis illi abessent, ipse eum persequetur, sicut initio persecutus est primos parentes. Sed quia ipse in suis membris est, eáque incitat ad nocendum, & vires eis suggerit, ac potissimū Antichristo, in quo maximè dominabitur, de septem etiam est, ipse siquidem est, qui pugnabit in Antichristo aduersus populum Dei, sicut & in reliquis regibus ante pugnauit. Sed quoniam Antichristus citò occidetur, & in interitum ibit, ipse etiam simul cum eo ibit in interitum.

Vers. 12. *Decem reges sunt*. De quibus multa diximus c. 12. num. 11. & seq. & cap. 13. num. 10.

Vers. 12. *Sed potestatem tamquam reges vna hora accipient post bestiam. Vna hora* dixit, pro breuissimo tempore, vt Andreas ait, & vt diximus cap. 3. num. 23. & vt nunc exponit Arethas. Sed in eo, quod ait *Post bestiam*, variant Latina exemplaria, quædam enim habent, Cum bestia, & ita legunt Græcè Andreas, & Arethas. †Ita etiam Primasius. Causa va- 18
rietatis in Latinis libris est Græcæ lectionis ambiguitas: si enim scribatur μετὰ τοῦ θηρίου, significat Cum bestia, si autem (quod facilè mutatu est) legatur μετὰ τὸ θηρίον, significat, Post bestiam. In Græco exemplari Complutensi legitur μετὰ τοῦ θηρίου, id est, Cum bestia: in Latino verò, Post bestiam. Parum tamen refert, sensus enim idem est, eos scilicet accepturos esse potestatem, sed ita vt bestiæ, idest, Diabolo, pareant, & ad eius nutū faciant omnia. Atque idē intelligitur si dicatur, *Post bestiam*, id est, sequentes bestiam, & ei obtemperantes. Beda: Pari consensu tota intentione Diabolo militant, hoc est enim *Post bestiam* accipere regnum, Diabolum imitando Christo aduersari. Dicit autem eos potestatem accepturos *tamquam reges*, quia *vna hora*, id est, breuissimo tempore regnabunt ante potestatem Antichristi, & tunc etiam Diabolo obsequentur. Sed vbi Antichristus surrexerit, ipsi regum quidem nomina habebunt, sed reuera Antichristus regnabit, cui ipsi parebunt. †Itaque *Tamquam* non similitu- 19
dinem indicat, sed veritatem, ac si diceret, Verè reges erunt, sed breuissimo tempore, donec surgat Antichristus. Porrò in Græco non est, *Accipient*, sed *Accipiunt*, λαμβάνουσι, at præsens pro futuro ponitur, vt sæpe vidimus cap. 13.

Vers. 13. *Hi vnum consilium habent*. Vnanimi consensu semper Christo aduersabūtur, & Diabolo parebūt. Dicit virtutē suā, & potestatē bestiæ tradituros, quia facient quæ Diabolus volet. i. aduersabuntur bonis,

bonis & regnum Diaboli, quantum poterunt, constabilient.

Hi cum Agno pugnabunt. Persequendo iustos, & adiuuando regnum Diaboli, vt dictum est. Vers. 14.

Et Agnus vincet illos. De hoc dixit cap. 16: *Et procedunt ad reges totius terræ congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotentis Dei,* vt iam suo loco diximus. Vers. 14.

Quoniam Dominus dominorum est. Quoniam omnes ei subijciendi sunt, vt quem pater posuerit regum omnium potentissimum, & omnium Dominum. Vers. 14.

20 *Et qui cum illo sunt vocati.* † Simul cum illo vincent electi, quos ipse vocauit, & qui fideles illi fuerunt. Quod de ijs maximè dici videtur, qui tunc erunt in terra. Ver. 15.

Aquæ, quas vidisti, vbi meretrix sedet. Aquæ significant populos varios, qui tunc Romanis parebant, vt ait Ambrosius, & qui postea parebunt. Populi significantur in aquis, quoniam vt aquæ semper fluunt, & in mare fluxu illo mutuò sibi succedẽtes eunt, ita homines paulatim in mortem properant cum sonitu, & alteri alteris succedunt. Ver. 15.

Hi odient fornicariam, & desolatam facient illam. Hic iam nõnulli scriptores, qui aliter interpretati fuerant, veritate ipsa coguntur nobis fauere. Nam Ambrosius Romam esse dicit fornicariam: & Ansbertus, & Haymo, & Anselmus decem cornua esse dicunt reges, qui vniuerso orbi dominabuntur, cùm venerit Antichristus. Ex hoc autem, quod nunc ait Apostolus, intelligitur Romam esse vastandam, & euertendam, antequam Antichristus regnare incipiat, vel certè ipso initio regni eius, tempore, scilicet, quo decem reges vniuerso orbi imperabunt, & antequam tres vincantur ab Antichristo. Hoc quomodo futurum sit diximus capit. 14. numer. 51. & sequentibus. Ver. 16.

21 *Et carnes eius manducabunt.* † Hyperbolicè ostendit per hoc odium insatiabile, & rabiem regum. Iob. 19: *Quare persequimini me sicut Deus, & carnibus meis saturamini?* Psal. 26: *Dum appropiant super me nocentes, vt edant carnes meas.* Ex quo intelligitur illud Iob. 31: *Si non dixerunt viri tabernaculi mei: Quis det de carnibus eius vt saturemur? Foris non mansit peregrinus, ostium meum viatori patuit.* Id est, Ita officiosus eram in hospites, & ita omnes excipiebam, vt eius rei causa odio me prosequerentur domestici mei defatigati ministrando illis, vt optimè exponit Hieronymus. Lxx: *Quis det de carnibus eius vt saturemur valde me bono existente?* id est. Quia ego bonus, & officiosus eram in hospites. Nec tamen alterum sensum reiicio, qui Chrysostomo, & Gregorio placuit, vt ex multo amore hæc verba orta sint. Ver. 16. Carnes manducare alicuius. Locus Iob. 31.

Deus enim dedit in corda eorum, id est, Reges hi Romam desolabunt, & incendent, quoniam Deus illorum opera, & ministerio vti voluit ad faciendũ quod volebat, id est, ad sumẽdum supplicium de fornicaria ciuitate. Hoc autem nonnunquam fit Deo hominibus suggerente Vers. 17.

rente vt bellum ſuſcipiant, ſi iuſta ſit cauſa bellandi. & animus bonus, nonnunquam permittente, cùm hæc non adſunt, vt diximus cap. 9 nu. 12. & 13.

Verſ. 12. *Vt dent regnum ſuum beſtiæ.* † Ante hæc verba additur in Græco, 22
Καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην, Ideſt, Et vt vnam ſentẽtiam habeãt, ſiue vnũ conſilium, vt ſupra vertit interpres, & ſtatim præponitur coniunctio verbis, quæ nunc interpretamur, vt legatur: *Et vt dent regnum ſuum beſtiæ.* Et ſine dubio hæc, & valde probabilis, & integra lectio eſt. Nam verba præcedentia: *Deus enim dedit in corda eorum, &c.* ad deſolationem, & incendium Romæ pertinent, cauſam enim oſtendunt tantæ deſolationis ab ijs effectæ, qui amici potius futuri videbantur. Cum hoc ſenſu, qui certè verus eſt, ſatis aptè cohærere videtur, quod continuò ſequitur: *Vt dent regnum ſuum beſtiæ*, nam neque id placitum erat Deo, neque propter id dictum videbatur. *Deus enim dedit in corda eorum, vt faciant quod placitum eſt illi.* At in Græco omnia cohærent, & integrum ſenſum habent: Deus enim dedit in corda eorum, vt faciant, quod placitum eſt illi, videlicet de Roma vaſtanda, & vt vnum conſenſum haberent de tradendo
regnum ſuum Diabolo, vt iuſtos perſequerentur. † Ita omnino 23
legit Arethas, & Primaſius eamdem agnoſcit lectionem, ita enim habet: *Deus enim in cordibus eorum iniecit, vt perficiant quod illi placitum eſt, & eſſe illos in conſenſu, & metu, & tradere beſtiæ regnum, &c.* Quamuis illud, *Et metu* neſcio vnde ſumptũ ſit. Quod ſi ita legamus, vt nunc habent ferè Latini codices, ſenſus ex ijs, quæ in Græco ſunt, ſumendus eſt, vt ſit huiuſmodi: Deus dedit in corda eorum, vt Romam vaſtarent. Dedit etiam, vt regnum ſuum beſtiæ dent, id eſt, permiſit hoc eos velle, & hoc eis placere.

Ver. 12. *Donec conſummentur verba Dei.* Id eſt, vt Diabolus, & eius maximũ membrum Antichriſtus adiuti opera, atque potentia horum regum poſſint omnia facere quæ à Deo prædicta ſunt tam in Daniele à capit. 7. vſque ad finem duodecimi, quàm in hac Apocalypſi de perſecutione iuſtorum, & de omnibus gentibus, & regnis Diabolo per Antichriſtum ſubijciendis.

Argumentum Capitis XVIII.

Vaſtitas Babylonis deſcribitur, & regum ac mercatorum eius fletus, & exultatio ſanctorum.

CAPVT XVIII.

ET poſt hæc vidi alium angelum deſcendentem de cælo, habentem poteſtatem magnam: & terra illuminata eſt à gloria eius. 1
Et exclamauit in fortitudine dicens, Cecidit, cecidit Babylon magna: & facta eſt habi- 2
tatio

3 tatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custo-
dia omnis volucris immundæ & odibilis: quia de vino iræ fornica-
tionis eius biberunt omnes gentes: & reges terræ cum illa fornicati
sunt, & mercatores terræ de virtute deliciarum eius diuites facti
4 sunt. Et audiui aliam vocem de cælo dicentem: Exite de illa popu-
lus meus, vt ne participes sitis delictorum eius, & de plagis eius non
5 accipiatis. Quoniam peruenerunt peccata eius vsque ad cælum, &
6 recordatus est Deus iniquitatum eius. Reddite illi sicut & ipsa red-
didit vobis, & duplicate duplicia secundum opera eius. In poculo quo
7 miscuit, miscete illi duplum. Quantum glorificauit se, & in delicijs
fuit: tantum date illi tormentum & luctum, quia in corde suo dicit,
8 Sedeo regina, & vidua non sum, & luctum non videbo. Ideo in vna
die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne combure-
9 tur: quia fortis est Deus, qui iudicabit illam. Et flebunt, & plangent
se super illam reges terræ, qui cum illa fornicati sunt, & in delicijs
10 vixerunt, cùm viderint fumum incendij eius: longe stantes propter
timorem tormentorum eius, dicentes: Væ, væ, ciuitas illa magna Ba-
11 bylon, ciuitas illa fortis: quoniam vna hora venit iudicium tuum. Et
negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam: quoniam merces
12 eorum nemo emet amplius, merces auri, & argẽti, & lapidis pretiosi,
& margaritæ, & byssi, & purpuræ, & serici, & cocci, & omne lig-
num thyinum, & omnia vasa eboris, & omnia vasa de lapide pre-
13 tioso, & æramẽto, & ferro, & marmore, & cinnamomum, & odora-
mentorũ, & vnguenti, & thuris, & vini, & olei, & similæ, & tritici,
& iumentorũ, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mãcipiorum,
14 & animarum hominum. Et poma desiderij animæ tuæ discesserunt
a te, & omnia pinguia, & præclara perierunt à te, & amplius illa
15 iam non inuenient. Mercatores horum, qui diuites facti sunt, ab ea
longè stabunt propter timorem tormentorum eius, flentes ac lugen-
16 tes, & dicentes, Væ, væ ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso, &
17 purpura, & cocco, & deaurata erat auro, & lapide pretioso, & mar-
garitis: quoniã vna hora destitutæ sunt tantæ diuitiæ, & omnis gu-
bernator, & omnis qui in lacũ nauigat, & nautæ, & qui in mari ope
18 rantur, longe steterũt. & clamauerũt videntes locũ incendij eius, di-
19 centes, Quæ similis ciuitati huic magnæ? Et miserunt puluerẽ super
capita sua, & clamauerũt flentes, & lugentes, dicẽtes: Væ, væ, ciuitas
illa magna, in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in
20 mari de pretijs eius: quoniã vna hora desolata est. Exulta super eam

cælũ, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudi-
cium vestrum de illa. Et sustulit vnus Angelus fortis lapidem quasi 21
molarem magnum, & misit in mare dicens, Hoc impetu mittetur
Babylon ciuitas illa magna, & vltra iam non inuenietur. Et vox 22
citharœdorum, & musicorum, & tibia canentium, & tuba, non au-
dietur in te amplius, & omnis artifex omnis artis non inuenietur
in te amplius, & vox molæ non audietur in te amplius, & lux lu- 23
cernæ non lucebit in te amplius, & vox sponsi & sponsæ non audie-
tur adhuc in te: quia mercatores tui erant principes terræ, quia in
veneficiis tuis errauerunt omnes gentes. Et in ea sanguis prophe- 24
tarum, & sanctorum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt
in terra.

Vers. 1. ET *post hæc vidi alium angelum.* Describit vastitatem Babylonis, de 1
qua dicere cœperat cap. 16. & 17. Videt autem angelum feren-
tem sententiam desolationis Romanæ descendere de cœlo, vt om-
nes videant illam non casu fieri, sed diuina prouidẽtia, & voluntate.

Vers. 1. *Habentem potestatem magnam.* Hoc est, fortissimum: de eo enim ait postea: *Et sustulit vnus angelus fortis lapidem,* &c. Vt videlicet sciamus neminem posse ei resistere, quin omnia faciat, quæ velit, & vrbem euertat.

Vers. 1. *Et terra illuminata est à gloria eius.* Tantus erat eius splendor, vt terram illuminaret, ex quo apparet eum magnum, & fortem esse, ac vr-
Gloria. bis supplicium clarum, & manifestum omnibus futurum. Gloriam vocare solet Scriptura claritatem, & splendorem. 2. Cor. 3: *Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria, ita vt non possent intendere filij Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus eius,* &c. Et Exo. 40. *Operuit nubes tabernaculum testimonij, & gloria Domini impleuit illud.* Nu. 14. *Apparuit Gloria Domini super tectũ fœderis cunctis filiis Israel.*

Et exclamauit in fortitudine. †Tam Græci codices, quàm Latini va-
riant, sed ita, vt ad sensum referat nihil. Quidam enim Græci & La- 2
tini habent: *Et exclamauit in forti voce,* & ita legit Arethas: sed idem est. *In fortitudine,* & in forti voce. Alij ex Græcis habent: *Et exclamauit in fortitudine voce magna:* Andreas: *Et exclamauit forti voce magna.* Primasius: *Et exclamauit voce magna & forti.* Complutensis codex Græcus habet: *In forti voce.* Latinus autem: *In fortitudine:* quæ probatior lectio videtur. Vox autem fortis indicat magnitudinem supplicij, ac Dominum vehementer irasci eidem vrbi.

Vers. 2. *Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta est habitatio dæmoniorum.* Iam iam cadet, ac pœnas debitas exoluet, & fiet habitatio dæmoniorum. Quemadmodum verbis illis, *Cecidit, cecidit Babylon,* allusit Apostolus ad Isaiæ. 21. caput, vbi idem dicitur, & ad Iere. 51. vbi similia verba sunt: ita cùm dicit: *Et facta est habitatio dæmoniorum,* alludit ad c. 13. Isa.

qui

qui de Babylonis vastitate loquens ait: *Non habitabitur vsque in finem, & non fundabitur vsque ad generationem, & generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs, nec pastores requiescent ibi. Sed requiescent ibi bestiæ, & replebuntur domus eorum draconibus, & habitabunt ibi struthiones, & pilosi saltabunt ibi, & respondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & Sirenes in delubris volu-*
3 *ptatis.* † *Per quæ omnia* (vt ait Hieronymus) *vastitatis, & solitudinis signa monstrantur, quod tanta sit depopulatio vrbis quondam potentissimæ, vt præ multitudine dæmonum, ac bestiarum nullus in eam audeat pastorum, id est, deserti appetitor, intrare, &c.* Dicit ergò Propheta quod fieri solet. Nam in vastis solitudinibus, si quæ fortè relicta sunt tecta, & vestigia domorum, in iis bestiæ omnis generis stabulantur, & aues rapaces, & immundæ. Docet etiam experientia spectra ibi dęmonum videri sæpè inusitatis, atq; horribilibus figuris, quos in hoc loco Isaiæ Hieronymus vocat Pilosos, & de quibus ait: *Vel Incubones, vel Satyros, siluestres quosdam homines, quos nonnulli Faunos sicarios vocant, aut dæmonum genera intelligunt, &c.* Certè Lxx. δαιμόνια transtulerunt, nec immeritò, quandoquidem שעירים id est, Pilosi, apertè dęmones intelliguntur Leu. 17. vbi legimus: *Non immolabunt vltra victimas dæmoni-* [Dæmones in desertis, ac riuosis locis habitãtes.]
4 *bus.* † Et vbi legimus: *Sed requiescent ibi bestiæ,* ait idem Hieronymus ציים, quod soli Lxx. θηρία, id est, bestias, transtulerunt: alij ipso nomine, quod apud Hebræos scriptum est, volentes genera dæmonum intelligi, vel Phantasmata. Idem: Pro vlulis quoque omnes ipsum verbum Hebraicum אחים, soli Lxx. Onocentauros transtulerunt. Sirenæ autem תנים vocantur, quas nos aut monstra quædam, vel certè dracones magnos interpretati sumus, qui cristati sunt, & volantes. Idem etiam eleganter describitur apud eundem prophetam cap. 34: *Et possidebunt illam onocrotalus, & ericius, & ibis, & coruus habitabunt in ea.* Et mox: *Et orientur in domibus eius spinæ, & vrticæ, & paliurus in munitionibus eius: & erit cubile draconum, & pascua struthionum. Et occurrent dæmonia onocentauris, & Pilosus clamabit alter ad alterum: ibi cubauit Lamia, & inuenit sibi requiem, &c.* Vbi Hieronymus imitatus Lxx. pro ציים (quod verterat cap. 13. bestiæ, cum iisdem Lxx.) nunc vertit Dæmonia, & vbi verterat Vlulæ pro אחים, vertit Onocentauri: ex quibus intelligitur in vtroque loco dęmones significari in bestia-
5 rum figuris apparentes. † Non est ergò mirum Ioannem nunc dicere: *Et facta est habitatio dæmoniorum,* aut dæmonia in solitudinibus versari. Hieronymus in vita Pauli eremitæ de Antonio per eremum iter ad Paulum faciente ait: *Conspicit hominem equo mistum, cui opinio Poetarum Hippocentauro nomen dedit.* Et paulò post: *Inter saxosam conuallem haud grandem homunculum videt aduncis naribus, fronte cornibus asperata, cuius extrema pars corporis in caprarum pedes desinebat. Hic Antonio respondit: Mortalis ego sum, & vnus ex accolis eremi, quos vario delusa errore gentilitas Faunos, Satyrósque, & Incubos vocans colit.* Et quamuis Hieronymus de primo animali dubitet verũ ne animal fuerit, quod genuerit eremus monstrosorũ animalium ferax, an diabolus terrere

Antonium volens: & de secundo dicat, hominem eiusmodi allatum fuisse Antiochiam ad Constantinum Imperatorem, idque vniuerso mundo teste defendi: mihi non dubium est dæmones fuisse, qui illas monstrosorum animalium, quæ aliquando videntur in eremo, figuras simularint. Etenim licet homo eiusmodi inuentus sit, vt ait Hieronymus, nemo vnquam prodidit eum humano more verba loqui, quæ eum locutum esse ipse tradidit. † Nec dubito, quin ex 6
variis huiusmodi dæmonum apparitionibus ethnici inducti fuerint ad colendū Faunos, Satyros, & Nymphas, quas Ouidius rustica numina appellat, & quas Sirenas à Lxx. & ab Hieronymo in his Isaię locis vocatas arbitror. Idem in interpretatione verborū Isaię sentiunt cū Hieronymo nobilissimi auctores. Cyrillus enim in cap. 34. Isaiæ ait: *Cum dicit dæmonia, & onocentauros sibi inuicem occurrere, summam veluti solitudinem ciuitatum subinnuit. Habitare enim dicuntur libenter in desertis locis etiam mali spiritus.* Et Procopius in cap. 13. eiusdem: *Gaudent enim* (inquit) *desertis, incultisque locis ipsi dæmones.* Et idem probabile putat in Sirenibus significari dæmonum naturam fraudibus aptam, qualia de Sirenibus fabulæ tradiderunt. †Haymo in idem caput Pi- 7
losos esse dicit Faunos, vel Satyros, & Syrenas dæmones posse intelligi, & in cap. 34. in illud: *Et occurrent dæmonia onocentauris,* ait: In diuerso phantasmate S. Thomas in idem cap. 13. Pilosos interpretans ait: *Vel dæmones in tali figura assumentes corpora domos desertas tales frequentantes sunt, qui & ambulant per noctem, & inquietant homines diuersis modis.* Cum his auctoribus cōsentiunt Hugo, & Dionysius in eadem verba, & alij recentiores. Sed nemo tamen omnium, quos citaui, causam huius rei mirabilis, & insolitæ explicauit, cur, scilicet, dęmones locis disertis gaudeant, cùm aptiùs eorum fraudibus videatur inter homines versari. Quę sanè ratio ita Lyranum permouit in cap. 13. Isaiæ, vt nullo modo verùm putarit, dęmones in desertis morari. Ego propterea eos hoc fecisse arbitror ante aduentum Christi, vt hominibus persuaderent versari Deos in terra, quibus curæ essent montes, & rura, & pecora, atque idcircò sacrificia his offerri debere. Et in animalium figura apparebant, quæ rarò videbantur, vt & maiorem sibi reuerentiam conciliarent rarò visi, & cùm animalia illa viderentur, etiamsi in eis ipsi non essent, in illis tamen adorarentur. † In desertis etiam habitant homines simpliciores, qui faciliùs 8
decipi, & aliis visa nuntiare possunt, & ibi faciliùs terrere homines possunt, quàm in vrbibus, & terrore illo eos ad idololatriam inducere. Atque his de causis visibili figura libentiùs versantur in desertis locis, quàm in hominum frequentia, à qua tamen inuisibiles non discedunt, cùm tanta sit malorū spirituū copia, vt & solitudinibus, & ciuitatibus satis sit. Ex quo ratio, quæ Lyranū mouit, abūdè diluitur. Accedit, quod omnes homines persuasum habent Deū non conuersari cum hominibus, sicut Magi dicunt apud Danielem cap. 2. Exceptis diis, quorum non est cum hominibus conuersatio: quare aptior illis est

Dæmones cur locis desertis gaudeant.

illis est eremus. Videamus etiam in historiis ethnicorum, cum dij illorum visi ab aliquo memorantur, id in solitudinibus, aut denique extra ciuitates, contigisse. Post Christi aduentum eædem sunt dæmonibus causæ versandi in desertis infidelium, inter fideles verò, vt simpliciores credentium, vel à fide auocent, vel noxiis superstitio-
9 nibus imbuant, & multis modis decipiant. † Alia autem post Christi aduentum accedit, vt monachos deterrerent ab incolenda eremo, quæ ab ipso ferè tempore Apostolorum coli cœpta est. Ita sæpè apparuerunt beato Antonio variis figuris ferarum, adeò, vt de eodem tempore scribat Cassianus Collatione 7. cap. 23: *Tanta namque erat eorum feritas, vt vix pauci & admodum stabiles, atque ætate prouecti tolerare habitationem solitudinis possent. Siquidem in ipsis cœnobijs, in quibus morabātur octo, vel decem, ita eorum atrocitas grassabatur, & frequentes, ac visibiles sentiebantur aggressus, vt non auderent omnes pariter noctibus obdormire, sed vicissim alijs aegustantibus somnum, alij vigilias celebrantes psalmis, & orationibus, seu lectionibus inhærebant.*

Et custodia omnis spiritus immundi. Id est, receptaculum, in quod libenter diuertat quilibet spiritus immundus. Vers. 2.

10 *Et custodia omnis volucris immundæ, & odibilis.* † Arethas, Primasius, Ansbertus, Haymo, Ambrosius, & alij nonnulli in volucribus immundis dæmones intelligi putant. Sed id satis iam dictum erat, & ex locis ciuitatis Isaiæ constat aues rapaces, & ferociores ad ruinas domorum in solitudine relictas confugere. Et Sophonię 2. de vrbe Niniue: *Et ponet speciosam in solitudinem, & in inuium, & quasi desertum. Et accubabunt in medio eius greges, omnes bestiæ gentium: & onocrotalus, & ericius in liminibus eius morabuntur. Vox cantantis in fenestra coruus in superliminari.* Vers. 2.

Quæritur tamen quasnam aues immūdas vocet? Respondeo aues immundas dici, quæ in lege immundæ iudicabantur, & Leu. 11. numerantur: *Hæc sunt, quæ de auibus comedere non debetis, & vitanda sunt vobis, aquilam, & gryphem, & haliaetum, & miluū, ac vulturē iuxta genus suum, & omne coruini generis in similitudinem suam struthionem, & noctuam, & larum, & accipitrem iuxta genus suum, bubonem, & mergulum, & ibin, & cygnum, & onocrotalum, & porphyrionem, herodionem, & charadriō iuxta genus*
11 *suum, vpupam quoque, & vespertilionem, &c.* † De quibus loqui Ioannem non est dubium, quoniam quædam illarum nominantur, & habitare dicuntur in ruinis vrbium, Isaiæ 13. & 34. & Sopho. 2. constátque idem de reliquis, quæ non nominantur, esse intelligendum, cum in iisdem locis, & ipsæ nidificent. Sed cur immundas vocat, cùm lege tantùm, non etiam natura sua immundæ sint, & in Euangelio nulla auis, & nullum animal immunda censeantur? Mihi ita videtur respōdendum, huiusmodi aues, & animalia non ideò immunda dici solùm quòd lege prohibita sint: nam ante legem erant munda, & immunda animalia. Genes. 6: *Ex omnibus animalibus mundis tolles septena, & septena, masculum, & fœminam: de animantibus verò immundis duo, &* Aues immundæ quæ sint.

 duo.

duc. Et cap. 8: *Aedificauit autem Noe altare Domino, & tollens de cunctis pecoribus, & volucribus mundis obtulit holocausta super altare.* Nec dicendum est, quod quidam sentiunt, munda, & immunda dici à Mose ea, quæ posteà in lege munda, & immunda censenda erant: nam Moses fideliter retulit verba Dei dicta Noë, nec poterat Noë intelligere quid in lege de illis statuendum esset. † Melius Hebræi sentiunt an- 12
te legem fuisse distinctionem mũdorum, & immundorum. Immundæ ergò aues dicũtur propter ferocitatem, & rapacitatem quia non mansuetæ sunt, nec frumento, aut seminibus aluntur, vt columbæ, turtures, perdices: sed feræ, & violentæ, & cum aliarum damno cibum quærentes. Puto autem Ioannem vocabulo illo, *Odibilis,* explicasse quas volucres immundas diceret, quas, scilicet omnes oderunt quasi rapaces, & carne vescentes & violentas. Atque has esse existimo, quas diras appellauit Poëta noster.

Stabat acuta silex præcisis vndique saxis,
8. Æne. *Dirarum nidis domus opportuna volucrum.*

In quæ verba Seruius ait: Modò Dirarum, non mali ominis dicit, vt sunt bubones, sed quæ humanis cadaueribus vescebantur. Notandum etiam multas ex his auibus, quæ lege erant immundæ, ethnicis quoque fuisse inuisas, quia inauspicatæ erant, vt est apud Plinium lib. 10. c. 12. † Verùm, quoniam nullas aues immundas haberi, aut 13
vocari legimus apud alias nationes, nisi apud Iudæos, probabiliùs est Ioannem tantùm immũdas appellasse, quæ in lege erant immundæ, atque ideò vocabulo ipso legis, & Iudæorum vsum esse, quod tamen interpretatus est, cùm eas dixit odibiles, siue inuisas, vt est in Græco. Non quòd iam lege aliqua essent immundæ, sed ita ac si diceret: Facta est custodia auium illarum, quæ omnibus inuisæ sunt, quæque olim in lege, & ante legem immundæ vocabantur. [Non enim omnia, quæ in lege præcipiuntur, noua sunt: sed multa in vsu fuerant apud Patres, vt circumcisio, sacrificia, & oblationes multæ, & munda, atque immunda animalia, & id genus alia.] Quas autem aues lex damnasset, non poterat latere Christianos cõuersos ex gentibus, quoniam in Ecclesiis legebantur etiam lex, & prophetæ, vt nunc fit. Deinde inter conuersos ex gentibus multi morabantur tam Iudæi, quàm ex Iudæis conuersi, eóque tempore nondum omninò lex obseruari desierat: quare nota hæc omnibus esse oportebat.

Vers. 3. *Quia de vino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes.* Eadem verba sunt cap. 14: *Cecidit, cecidit Babylon illa magna, quæ a vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes.* quæ iam suo loco exposuimus.

Vers. 3. *Et reges terræ cum illa fornicati sunt.* † Et hæc posita, & exposita sunt 14
cap. 17. ex iis, quæ dicta erant cap. 14 num. 33. & 34.

Vers. 3. *Et mercatores terræ de virtute deliciarum eius diuites facti sunt.* De virtute, ἐκ τῆς δυνάμεως, id est, quia deliciæ illius erant potentissimæ, & maximæ, neq; sumptui parcebat cuiuis, dummodò voluptatibus,

quas

quas cupiebat, frueretur, mercatores ex omnibus terræ, marísque partibus quidquid gulæ gratum esse poterat, quidquid in vestibus, & in reliquo ornatu placeret, Romam importabant, vt omnia genera auium, animalium, piscium, lapidum pretiosorum, & similium, vt in hoc ipso capite videbimus: atque ita diuites fiebant.

Exite de illa populus meus. Cũ Roma euertenda, & incendenda erit, Deus electos in ea relictos vt exeant admonebit, siue per prophetas, qui tunc erunt, siue per internam inspirationem, siue per angelos, quemadmodum cùm capienda erat Ierusalem à Tito, factum est.
15 † De quo ita scribit Eusebius lib. 3. Histo. Eccl. cap. 5: *Ecclesia verò, quæ in Ierosolymis fuerat congregata, responso à Deo accepto emigrare iubetur, & transire ad opidum quoddam Pellam nomine, trans Iordanem, quo ablatis ex vrbe sanctis & iustis viris, vindictæ cœlesti fieret locus tam de vrbe sacrilega quàm de populo impio per excidium patriæ, euersionémque sumendæ.*

Vt ne participes sitis delictorum eius. Idest, Pœnarum, quas pro delictis suis patientur. Possumus etiam propriè delicta accipere: Exite ne tantorum peccatorum contagio aliquo modo polluamini. Atque hoc verius videtur: cùm sequatur statim: *Et de plagis eius non accipiatis:* quoniam qui inter malos manet, nec fugit cum possit eorum commercium, tacitè quodammodo probare videtur, atque ita etiam quodammodo fit particeps delictorum. Quamuis si, vt priùs diximus, exponamus, rectè dicere possumus illud: *Et de plagis eius non accipiatis*, exaggerationis causa repetitum esse, ac si diceret, sine dubio accipietis de eius plagis, quoniam Deus vehementer ei irascitur, & acerbè eam puniet. Magis tamen placet quod ante dixi. Vers. 4.

16 *Quoniam peruenerunt peccata eius vsque ad cœlum.* † Nullum est peccatum, quamuis paruum, quod non perueniat vsque ad cœlum, idest, ad Dei notitiam, non tamen solet Scriptura huiusmodi verbis vti, nisi cum peccata maxima sunt, & eorum vindicta differenda non est. Inducit enim Deum quasi mansuetum quendam hominem peccata tollerantem, & quasi dissimulantem se videre, ne punire necesse sit. Qui tamen, cum illa vltra modum excrescunt, & iam non possunt non videri, tunc se videre, atque cognoscere fatetur, & ad vindictam sumendam cogi. Ionæ. 1. *Surge, & vade in Niniuem ciuitatem grandem, & prædica in ea, quia ascendit malitia eius coram me.* Gen. 4: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me*: ac si dicat: Tantus iam clamor est, vt dissimulare non possim videre me. Et cap. 18. *Clamor Sodomorum, & Gomorrhæorum multiplicatus est, & peccatum eorum aggrauatum est nimis. Descendam, & videbo vtrum clamorem, qui venit ad me, opere compleuerint, an non est ita, vt sciam.* Ambrosius: *Iniquitates Babylonis Omnipotens Deus semper intuetur, sed cum vindictam non exerit, videtur non videre quod videt.* Ver. 5.

Et recordatus est Deus iniquitatum eius. Idest, Decreuit omnino de ea pœnas sumere. Hoc idem dixit ca. 16. *Et Babylon magna venit in memoriam ante Deũ dare illi calicem vini indignationis iræ eius*, quod iam Vers. 5.

 exposui-

exposuimus cap.14.num.44.

Ver.6. *Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis.* Non iubentur electi aduersus Babylonem pugnare, aut ei nocere, sed gaudere de supplicio, quod Deus de illa sumit, propterà quod sanctos persecuta fuerit, & alia multa peccata cómiserit. Ac si diceret: Sumite cum Deo de illa vindictam, & animis, atque ore iustæ Dei sententiæ fauete. Sicut Babylon de vestris malis lætata est, ita & vos nunc lætamini eam pro suis sceleribus dignè plecti. Eodem modo intelligenda sunt quæ sequuntur: *Et duplicate duplicia secundùm opera eius: In poculo, quo miscuit, miscete illi duplum. Quantum glorificauit se,* &c. Quod enim per alium facimus, per nos ipsos facere videmur. Quemadmodũ sacerdote orante omnes, qui assistunt, etiam tacentes orant, quia per sacerdotem dicunt, quæ per se dicturi erant, & id, quod dicit sacerdos, omnes dici volunt, & hoc satis est, vt dicantur ipsi orare. Ita etiam iudice proferente sententiam, quam omnes proferri cupiunt, & cui omnes fauent, omnes censentur proferre. Eodem modo Christo iudicante iudicant omnes electi. [Sap. 3: *Iudicabunt nationes.* Et.1. Cor.6: *Nescitis quoniam angelos iudicabimus?* Atque hoc modo & Apostoli iudicant, non quod ipsi etiam sententiam pronuntient, aut propriè sint assessores iudicis, sed vt dictum est. Hoc tamen præter ceteros promissum est Apostolis: *Sedebitis super sedes,* &c. idest, locum apud me honorificentissimum habebitis, quo ceteris præferemini. Sedebitis vt optimates coram rege.

Vers. 6. *Et duplicate duplicia secundum opera eius.* Non significat eam duplo maiori pœna affici, quàm commerita fuerat, vt nonnulli videntur intellexisse, nec enim id Diuinæ iustitiæ est: sed sensus est: Affligite illam, & cruciate duplo magis quàm ipsa vos cruciauit. Hoc est. Grauibus vos illa doloribus affecit, sed pro ijs duplo maioribus nunc à Deo afficietur.

Vers.6. *In poculo, quo miscuit, miscete illi duplum.* Explicat quod dixerat subobscurè, & simul repetitione rem exaggerat, quasi dicat: Sine dubio duplum bibet vini iræ Dei, quam vos bibistis. Sumite idem poculum, quod ipsa vobis propinauit, & in illud infundite duplum vinum, & propinate illi. Significat, pro malis quib[us] sanctos læsit, ipsam duplo magis esse lædendam. De poculo, & mistione meri diximus multa cap.14.num.58.& multis sequentibus.

Vers. 7. *Quantum glorificauit se, & in deliciis fuit.* † Glorificare se est superbè 18
iactare, & extollere se, ac velle omnibus maior existimari. Vidistis eam superbissimè iactare se, ac velle ab omnibus coli, vidistis quam delicatè, & quantis in voluptatibus vixerit: gaudete igitur nunc tantumdem esse eã accepturam tormenti, & luctus. Hoc autem de temporalibus plagis, quæ illi imminebant, intelligit, sicut indicant verba sequentia: *Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur.* Quasi dicat: cũ multo tempore se glorificauerit, & in deliciis vixerit, vnius diei afflictio, in qua omnes plagæ eius venient, æquabit longi temporis voluptates. Nam si de pœnis æternis

loqueretur, multò illæ maiores sunt voluptatibus huius vitæ, idcirco tunc ita essent verba exponenda: Quantum meruit pœnarum superbia, & deliciis suis, tantum illi date.

Quia in corde suo dicit: Sedeo regina. Hæc sunt verba, quibus se glorificabat, quibus manifestè alludit ad verba Isaiæ cap. 47. de Babylone illa regia Chaldæorum, quæ figura fuit huius secundæ Babylonis, & ideo de ea quoque dicta sunt: *Et nunc audi hæc delicata, & habitans confidenter, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius, non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem.* Et de supplicio similiter dicit: *Venient tibi duo hæc subitò in die vna, sterilitas, & viduitas.* † Ceterum verba Iohannis non ita accipienda sunt, ac si tunc à Roma dicerentur, cùm ipse viuebat, sed de tempore extremo intelligenda sunt, de quo nunc sermo est, cum iubentur sancti exire, ne cum ea puniantur. Ex quo manifestum est eo tempore magnam futurã esse Romæ potentiam, ac multis eam vrbibus, aut etiam prouinciis imperaturam. *In corde* autem *suo* dicit, quasi effari non audens, ne vel superba videatur, vel hominum potentium inuidiam sibi concilier. *Sedeo regina*, idest, magnum imperium habeo, multis impero. Ver. 7.

19

Et vidua non sum. Vidua dicitur vrbs, quando imperio suo, & frequentia ciuium priuatur. Thren. 1: *Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gentium.* Sed hæc pleniùs exposuimus cap. 14. nu. 52. & 53. Vers. 7.

Et luctũ non videbo. Nihil mihi triste cõtinget, nemo mihi nocebit. Vers. 7.

20 *Ideo in vna die.* † Propter hanc superbiam, & confidentiam subitò, simúlque venient omnes plagæ eius, idest, quæ à Deo decretæ illi sunt pro tot peccatis. *Mors*, quia plurimi in ea occidentur, venientibus aduersus eam decem regibus, vt diximus ad finem ca. 17. *Luctus*, quo superstites lugebunt occisos. *Fames*, qua conficientur, & denique tota vrbs incendetur. Vers. 8.

Quia fortis est Deus, qui iudicabit illam. Siquis miratur tam potentis & florentis ciuitatis opes vno die posse subuerti, sciat Deum, qui eam damnaturus est, esse fortem, & posse omnia facere quæ velit. Vers. 8.

Et flebunt, & plangent se. Reges terræ qui ad illam deliciarũ, & idololatriæ causa confluere solebant, flebunt eius incendium procul intuentes, & non audentes accedere, ne supplicij eius participes fiant. Nam qui propè accedunt ad damnatos, solent eorum amici, & participes criminis existimari, & plecti. Vers. 9.

Magna tamen quæstio est quinã hi reges putandi sint, quãdoquidem tunc tantùm erunt decem reges significati in decem cornibus bestiæ, vt sæpe dictũ est: neque ij esse possunt qui eam lugebũt, quoniam ipsi autores incendij futuri sunt, sicut cap. 17. dictum est. *Hi odient fornicariam, & desolatam facient illam, & nudã, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabunt.* † Difficilis sanè quæstio, sed cui probabiliter satisfacere possumus, si dicamus illos ipsos decem reges esse qui flebunt, & qui cum illa fornicati sunt. Priùs illam Reges lugentes Babylonẽ qui sint.

21

amabant,& cum ea fornicabantur,&deliciis eius fruebantur:sed postea in eam exardescentes vt cap.17.nu.21.dictum est, eam concremabunt. Solent autem magnarum,& potentium vrbium ruinæ etiam ipsis victoribus exaturato iam odio,& sedata iracundia miserabiles esse. Vnde illud.

Quis talia fando.
2.Æneï. *Myrmidonum, Dolopúmue, aut duri miles Vlyssi*
Temperet à lachrymis?

Ita etiam Titus, cùm in Aegyptum profectus Ierosolymam venisset, tristémque solitudinem, quam videbat, antiquæ ciuitatis claritudini compararet disiectorum operum magnitudinem, & veterem pulchritudinem recordatus miserabatur excidium ciuitatis, vt scribit Iosephus lib.7.de Bello Iud.cap.24.

† Si autē quæratur quem timuerint reges, vt propè accedere non 22
sint ausi? responderi potest, non alios reges timuisse, qui nulli tunc erant, sed Deū iratū ciuitati, cuius voluntate tantas eam pœnas dedisse cernebant, ne fortè etiā in se animaduerteret, qui illius misererentur. Sed multò probabilius est, mihíque verissimum videtur, reges vocari illos, qui regnabant in terra, antequam occuparetur vniuersa
Regula. à decem regibus. Vulgatum est enim in Scriptura, & in cōmuni sermone, vt res mutatæ iisdem nominibus appellentur, quæ habebant, antequam mutarentur. Vt Exo.7: *Proieceruntque singuli virgas suas, quæ versæ sunt in dracones, sed deuorauit Virga Aharon virgas eorum.* Sic sacra Eucharistia. Ioh.6. sæpe panis dicitur. Sic etiam nos vxores ducum, regum, comitum defunctorum reginas appellamus, duces, comites. Sic reges post regnum amissum reges dicimus, vt Iud.1: *Septuaginta reges amputatis manuum, ac pedum summitatibus colligebant sub mensa mea ciborum reliquias.*

Vers. 10. *Iudicium tuum.* Damnatio tua, siue sententia damnationis tuæ.

Vers. 11. *Et negotiatores terræ flebunt.*† *Negotiatores*, mercatores vocat, οἱ ἔμποροι, vnde Emporium dictum est. Matth. 13: *Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas*, ἐμπόρῳ. Flebunt autē, quoniam mercimoniis importandis in vrbem maximam, & deliciis deditam, ac diuitiis plenam vehementer ditescebant. Et ideo ait: *Quoniam merces eorum nemo emet amplius*, non quòd aliæ ciuitates non possent multa emere, sed quòd tantam pretiosissimarum mercium copiam nulla alia ciuitas consumere, aut coemere posset. 23

Vers. 12. *Merces auri, & argenti.*† Vt luxuriam, & delicias Romæ ostendat, 24
simulque diuitias incredibiles sigillatim enumerat pretiosiores merces, quæ in eam inuehebantur. Merces autem auri, & argenti sunt vasa pulcherrima, & signa argentea, & aurea.

Vers. 12. *Et lapidis pretiosi.* Omne genus lapidum pretiosorū Romam conuehebatur ad locupletissimos ciues, & nummis minimè parcentes, dum id compararent, quod placebat.

Vers. 12. *Et margaritæ.* Similiter intelligendum est, merces *margaritæ*, id est,

mar

margaritarum. Margarita omnes gemmas pretio superat. Latinis vnio dicitur nomen impositum à Romanis delitiis, quoniam nullæ duæ reperiuntur indiscretæ, & inueniuntur in conchis, maximè in Indico Oceano, Omnia ex Plinio lib.9.c.35. Margarita. Vnio.

Et byssi. Byssus candidissimi, & tenuissimi lini genus est, quod veteribus erat in delitiis. Luc.16. *Homo quidam erat diues, qui induebatur purpura, & bysso.* Quod nomen, vt alia multa, Græci, & Latini ab Hebræis acceperunt. בוץ. *Vers. 12.* Byssus.

25 *Et purpura. & Serici, & cocci.* † De purpura, & cocco, siue coccinis vestibus diximus. c.17.nu.4.& 5. In Græco est, Coccini, sed nihil refert, cùm idem in vtroque significetur, Sericum autem est tenuissimæ lanæ genus, quod Seres Indiæ populi colligunt ex arboribus, de quo Virgilius: *Vers. 12.*

Velleráque vt folijs depectant tenuia Seres. 2. Geor.

Inde Sericæ vestes diuersæ a Bombycinis nunc dictis, quæ tamen apud veteres tanti fiebant, vt libra serici libra auri veniret, vt auctor est Flauius Vopiscus in vita Aureliani, ad finem.

Et omne lignum thyinum. Horum lignorum meminit noster interpres. 3. Reg.10. *Attulit ex Ophir ligna thyina multa nimis, & gemmas pretiosas. Fecitque rex de lignis thyinis fulcra domus Domini, & domus regiæ, & citharas, lyrasque cantoribus.* Non sunt allata huiuscemodi ligna thyina, neque visa vsque in præsentem diem. In Hebræo pro his est עצי אלגומים, Lxx vero semper vertunt, ξύλα πελεκητὰ, id est, ligna dolata. Antonius Nebrissensis in tertia Quinquagena.c.1. ligna Thina (ita enim scribit, odorata ligna esse dicit, vt cedrum, cypressum, iuniperum, à verbo thinoo, quod est, odorem emitto. Ita in eo legitur, sed mendosè, cum vir doctus sine dubio scripserit thyna, & θυόω. *Vers. 12.* Thyina ligna.

26 † Quod autem ipse affirmare videtur, omnia ligna odorata hoc nomine comprehendi, apparet minimè abhorrere à verbis Ioannis. *Et omne lignum thyinum*, si enim vnica esset arboris species, nequaquam diceret: *Omne lignum thyinum.* At verò non omnes arbores odoratas hoc nomine significari, sed certum genus arboris, quam Græci vocant θύον, vt ex Homero statim ostendemus, & θύινον, vt nunc videmus apud Ioannem, & apud Athenæum lib. 5. Dipnosophistarũ, post medium, & Thyam (vnde ligna thyna, & thyina dicta sunt) satis ex iis, quæ nunc dicemus constabit. Nomen autem ab odore sumptum est, vt paulo ante diximus ex Nebrissensi, & θύα numero multitudinis dicuntur odoramenta, & aromata. De hac arbore Plinius lib.13. c.6. hæc tradidit: *Nota etiam Homero fuit, θύον Græcè vocatur,* (ita legendum apud Plinium, non θεῖον, quod sulphur est) *ab alijs thyia. Hanc igitur inter odores vri tradit in delicijs Circes.* Et mox: *Theophrastus, qui primus à magni Alexandri ætate scribit, quæ circa vrbis Romæ quadringentesimum quadragesimum gesta sunt annum, magnum iam huic arbori honorem tribuit, memoratas ex ea referens templorum veterum contignationes, quamdamq; immortalitatem materiæ in tectis contra vitia omnia incorruptæ.* † *Ra-*

27

dice nihil crispius, nec aliunde pretiosiora opera. Præcipuam autem esse eam arborem circa Ammonis delubrũ nasci, & in interiore Cyrenaicæ parte. Locus Theophrasti à Plinio citatus, & pene ad verbũ versus, est in quinto lib. de Historia plantarũ c. 5. vbi etiã ait: Thynũ, quod Thyia ab aliis appellatur, nascitur apud Ammonis fanũ, atque in Cyrenensi agro: forma cupresso similis, cum ramis, tum foliis, caudice, fructuque, vel potiùs ceu cupressus siluestris. Et l.b. 1. c. 15. eam enumerat inter arbores semper virentes. Locus Homeri est in lib. 5. Odysseæ.

Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόσε δ' ὀδμὴ
Κέδρου τ' εὐκεάτοιο, θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει. id est:
Ignis autem in foco magnus ardebat, procul autem odor.
Cedri bene fissilis, & thyi per insulam redolebat.

Ex his videmus aliam arborem esse cedrum, aliã Thyum. At lapsus memoria est Plinius, non enim Circe hęc ligna vrebat, sed Calypso. Similis lapsus est in Arist. 2. Ethicorum ad Nicomachum, cap. vltimo, qui versum Homericum referẽs inquit: Quemadmodum Calypso monebat, cum non ea fuerit, nec Circe, vt putauit Eustratius in Commentariis, & vt habẽt nonnulli codices Latini, sed Vlyssis verba sint, vt videmus in lib. 12. Odyss. Quàm ergò pretiosa fuerint ligna thyna, siue thyina, ex verbis Theophrasti, Pliniiq; intelligimus: simul etiam cõstat certũ genus arboris esse. At si certũ genus arboris est, quid sibi vult Ioannes, cũ ait: *Omne lignum thyinum?* Respõdeo minimè inde colligi cedrum, & iuniperũ, & ceteras arbores odoratas ligna thyina dici, sed aliquas esse species thyæ, sicut variæ sunt species cedri, & aliarum arborum. Quamuis non absurdè etiam interpretari possumus, *Omne lignum thyinum*, id est: Quidquid vbique nascebatur ligni thyini, Romam vehebatur.

(Lapsus memoriæ in Plinio, & in Aristotele.)

Vers. 12. *Et omnia vasa de lapide pretioso.* In Græco est ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, id est, ex ligno pretioso, siue pretiosissimo. Et ita legunt Andreas, Arethas, & Primasius, non de lapide pretioso. Ita etiam est in Gręco codice Complutensi, in Latino autem, De lapide pretioso.

Vers. 12. *Et æramento.* Καὶ χαλκοῦ, id est, & ære.

Vers. 13. *Et cinnamomũ.* Quidam legũt Cinnamomi, vt Primasius: sed nihil refert: nam si legamus Cinnamomum accusatiuo casu, ita positũ est, vt omne lignum thyinum, & omnia vasa eboris, &c. immò hæc omnia accusatiuo casu leguntur in Græco, atque ita potiùs legendum arbitror. Si autẽ legas Cinnamomi, subauditur Merces, vt in sequentibus: *Et odoramentorum, & vnguẽti, &c.* De Cinnamomo, quod & Cinnamum dicitur, multa Plinius libr. 12. cap. 19. Frutex est, vt eo in loco ait, duorum cubitorum altitudine amplissimus, palmiq; minimus, quatuor digitorum crassitudinis, statim à terra sex digitis surculosus, arido similis, cum viret non odoratus, folio origani, siccitate gaudens. Eadem ferè Theophrastus lib. 9. de Historia plantarum, cap. 5. Multa etiam de eo Dioscorides. lib. 1. cap. 13. Et postea idem Plinius: *Pretia quondam fuere in libras denarium mille, auctum id parte dimidia*

(Cinnamomũ.)

nidua est incensis, vt ferunt, Sinus ira barbarorum. Coronas ex Cinnamomo interrasili auro inclusas primus omnium in templis Capitolij, atq; Pacis dicauit Imperator Vespasianus Augustus. Radicem eius magni ponderis vidimus in Palatij templo, quod fecerat Diuo Augusto coniux Augusta, aureæ pateræ impositam, ex qua guttæ editæ annis omnibus in grana durabantur, donec delubrum incendio consumptum est. Hæc Plinius: Ex quibus intelligitur quanti factum fuerit apud veteres cinnamomum. Hic additur in quibusdam exemplaribus: Et amomum, sed malè, cum neque in Græcis sit, neque in emendatis Latinis, neque apud antiquiores auctores.

30 *Et odoramentorum, & vnguenti.* † Odoramenta Græcè vocat Thymiamata, quæ videlicet ad odorem incenduntur. Vnguenta verò liquida sunt, quorum magnus vsus erat apud veteres, vt videmus etiam Lucæ 7. & Ioannis 12. *Vers. 13.*

Et vini. Exquisita genera vinorum memorat, quæ Romam afferebantur. *Vers. 13.*

Et simila. Quid sit simila, siue similago, cuius toties in Scriptura mentio fit, docet Antonius Nebrissensis in tertia Quinquagena, ca. 42. Negat esse florem purgatæ farinæ, vt omnes ferè volunt, hoc est, pollinem illam subtilissimam, quę ex setaceorum concussione reseluitur, atque euolat: aut farinā per sericea cribra purgatissimam: nam panis ex simila factus ad alimentum firmissimus est, factus vero ex polline valdè infirmus auctore Celso lib. 2. Ita autem explanat quid sit, Granum tritici molitum in tres partes resoluitur: in cutem illam tenuē, quā Furfures Medici, Plinius, & Columella Saluiatū appellāt, reliqui farinæ purgamenta: in nucleum, hoc est, in semē illud dulce, & glutinosum in medio sinu grani, quod est semen, vnde erūpit triticū: in corpus quod defendendi seminis causa à natura positū est; & *Vers. 13.* Simila. Similago.

31 cū seminatur, moritur, vt est apud Ioannē. c. 12. † Hoc corpus friabile est, id est, in farinā resolubile, cū illud, quod semen vocamus, lentore suo vix resolui possit. Cùm farina tritici, quæ ex his tribus constat, concutitur setaceo, excernitur purgatissima farina, quā pollinē dicimus, manēte semine in setaceo cū saluiato. Deinde crebra cōcussione secernitur saluiatum à semine, semenq; omnino à saluiato secretū vocatur Simila, seu Similago. Hoc ille Sereni Carmine comprobat.

Addviur excussis dulci similagine furfur.

Et recentiorum Iudæorum auctoritate, qui hoc significari affirmant Hebraica voce סלת, proqua noster interpres semper similam vertit. Simila autem magni semper facta est. Vnde Martialis:

Non poteris similæ dotes numerare, neque vsus
Pistoris totes cùm sit & apta coco. Lib. 13.

Et redarum. Reda, quòd in Gręco etiam est, nec Latinum vocabulum est, neque Græcum, sed Gallicum, vsurpatum tamen à Cicerone, vt auctor est Quintilianus lib. 1. c. 5. est autem currus leuiculi genus, quo nobiles, & diuites vtebātur ad eundū in villas, & ad similia. *Vers. 13.* Reda.

32 *Et animarum hominum.* † Cum dixerit Mancipiorum, superua- *Vers. 13.*

 caneum

caneum videri posset addere: *Et animarum hominum.* Verùm, mancipia alia videbantur, vt seruirent, alia vt occiderentur, id est, vt pugnarent in Circo cum bestiis, aut mutuis vulneribus in spectaculis gladiatorum se conficerent. Cicero Epist. lib. 7. Epist. 1. de ludis agẽs: *Reliquæ sunt venationes binæ per dies quinque magnificæ, nemo negat: sed quæ potest esse homini politico delectatio, cum aut homo imbecillus à valentissima bestia laniatur, aut præclara bestia venabulo transuerberatur?* Hos igitur, vt significet, qui interficiebantur, ait: *Et animarum hominum.* Anima siquidem vitam significat, vt Act. 20: *Nec enim facio animam meam pretiosiorem quàm me.*

Vers. 14. *Et poma desiderij animæ tuæ.* Verba sunt Apostoli ad Babylonẽ, aut Angeli, qui loquebatur Apostolo, exprobrantis Babyloni gulositatem, quæ varia pomorum genera, fructúsque delicatissimos vndique conquirebat ad voluptatem. *Poma,* inquit, quæ anima tua desiderabat, id est, quæ tibi gratissima erant, iam non edes. Ceterùm vbi nos habemus, *Poma,* in Græco est, ἡ ὀπώρα, quam dictionem Arethas dicit communi consuetudine poni solere pro tempore, siue temporis opportunitate. Erit igitur alter sensus cum priore recipiendus: Recessit à te tempus tuum, siue opportunitas tua, nihil iam lætum habebis. † Sed prior sensus meliùs hæret cum sequentibus, & aptior est, Græcis enim, ὀπώρα significat pomum, id est, omnẽ corticis mollioris fructum, vt auctor est Constantinus lib. 10. γεωπονικῶν. Quæ autem duriori sunt cortice, Latinis Nuces dicũtur, Græcis ἀκρόδρυα. opportunitatem autem, quam Græci εὐκαιρίαν vocant, hoc vocabulo significari, non auctoritate eruditorum probari arbitror, sed vulgari consuetudine, vt ipse Arethas fatetur, apud doctos enim non quoduis tempus significat, sed Autumnum, vnde poma, quoniam Autumno proueniunt, idem nomen habuerunt. 33

Vers. 14. *Et omnia pinguia, & præclara.* Omne genus pinguium, & delicatorum ciborũ, hos enim vocat τὰ λαμπρὰ, id est, splendida, & nobilia.

Vers. 14. *Non inuenient.* Tui videlicet emptores, aut non ampliùs inuenientur in te.

Vers. 15. *Mercatores horũ. οἱ ἔμποροι.* Quos paulò ante vocauit negotiatores.

Vers. 17. *Quoniam vna hora destituta sunt tantæ diuitiæ.* Id est, breuissimo tempore, & quasi puncto temporis, desolatæ sunt tantæ diuitiæ huius vrbis, ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος, desolatæ sunt, in solitudinem versæ sunt, & perierunt, vt interpretatur Arethas. Primasius legit: *Quoniam vna hora exterminatæ sunt tantæ diuitiæ.* Duo igitur significat Græcum verbum, & tantas diuitias desolatas esse, atque periisse, & desertas esse, ac destitutas, id est, suis possessoribus orbatas, quod magis secutus videtur Interpres, quoniam ex illis multa relicta sunt deserta, multa à victoribus abducta.

Vers. 17. *Et omnis, qui in lacũ nauigat.* † Καὶ πᾶς ὁ ἐπὶ πλοίων ὁ ὅμιλος. quod ad 34
verbum sonat: Et omnis in nauigiis turba, id est, turba eorum, qui in nauigiis versantur. [Quamuis & alij codices habent ὁ ἐπὶ πλόιων

πλέων,

πλέωυ] lest: Et omnis, qui in nauigiis nauigat.] Quæ, si per se inspiciantur, ad eos etiam referri possunt, qui in mari nauigant. Vnde Primasius legit: *Et omnis, qui per mare nauigat.* Tyconius auté Hom. 16: *Et omnis, qui nauibus nauigat.* Et paulò post Naues vertit interpres: *Qui habebant naues in mari.* At nunc iure vertit: *Et omnis, qui in lacũ nauigat,* quoniã πλοῖον magis parua nauigia significat, qualia in lacubus versantur, quàm naues. Deinde quoniã statim meminit eorũ, qui nauigãt in mari, cum ait: *Et nautæ, & qui in mari operãtur.* Rectè autẽ meminit lacuũ, quorũ nónullos habet Italia, & ex iis hodiéque Romã magna piscium vis conuehitur. Hæc omnia, & præcedẽtia plerique mysticè interpretantur, quasi fieri nõ possint vt sonant. Quorũ nos expositiones nec secuti sumus, quoniam Historicæ nõ sunt, neque refellimus, quoniã exponere verba Apostoli volumus, nõ alios reprehẽdere, dũ id licet. Verùm vbi quidpiam nobis obiiciunt, quod probabile videatur silendũ non est. † Beda igitur expositionẽ nostram ita impro-
35 bare nititur. Nunquid omnes mare nauigantes adesse potuerunt, vt videant incendiũ ciuitatis? Sed mirũ est hoc eũ argumento moueri, cùm sint verba ipsa manifesta, sitque in promptu responsio, non de omnibus nauigantibus Iohannem, sed de omnibus, qui tunc in vrbem venient, cum illa euertetur, & merces suas afferent, qui plurimi erunt, vt ex dictis in hoc cap. intelligitur.

Et nautæ. Nautæ propriè dicuntur omnes, qui nauem regunt, & ducunt, & gubernatori in hoc opere ministrant. Vers. 17.

Et qui in mari operantur. Pulchra periphrasi nautas per mare nauigantes significauit, illi enim maximè operantur, & plurimum laborant, præsertim cũ ventus secundus non est. Ita Psal. 106: *Qui descendunt mare in nauibus facientes operationem in aquis multis.* Itaque nautas priùs vocauit omnes, qui vel naues, vel alia nauigiorum genera curant, nunc autem de iis propriè loquitur, qui naues regunt per mare. Quamuis & ad omnes, qui nauigant pertinere hoc potest: *Et qui in mari operantur.* Vers. 17.

Quæ similis ciuitati huic magnæ? Cui vrbi vnquam contingit, quod huic magnæ vrbi nunc contigisse cernimus? Vers. 18.

Et miserunt puluerem super capita sua. † Quod est multùm lugentiũ, Vers. 19.
36 vt Iob. 2: *Et exclamantes plorauerunt, scissisq́; vestibus sparserunt puluerẽ super caput suum in cœlum.* Iosue. 7: *Iosue verò scidit vestimenta sua, & pronus cecidit in terram coram arca Domini vsque ad vesperam, tam ipse, quàm senes Israel, miseruntque puluerem super capita sua.* 1. Reg. 4. *Currens autem vir de Beniamin ex acie venit in Silo in die illa scissa veste, & conspersus puluere caput.* Mittere puluerẽ super caput.

Flentes, & lugentes. Auget hæc geminatio, ac si diceret, vehementer lugentes. Vers. 19.

In qua diuites facti sunt omnes, qui habebant naues in mari. Arethas hic ita contra expositionem nostram argumentatur: *Hinc certissimum est, quod non de vna ciuitate sit sermo, sed vniuerso hoc corruptibili orbe licet acci-* Ver. 19.

cipere. Nec enim Babylon, neque Roma, nec alia ciuitas ex nauium profe-ctione solum ditescit, &c. Verùm ipse perperam verba hæc intellexit, nec enim vrbem diuitem factam esse dicit ex nauibus, sed eos, qui habebant naues, diuites factos esse mercibus Romam importandis. Nec de omnibus omnium marium nautis loquitur, vt aduersus Bedam paulò ante dicebamus, sed de illis, qui Romam cum mercibus nauigabant, est enim Roma proxima mari, immo & per Tiberim plura nauigia merces in eam inuehunt.

Vers. 20. *Exulta super eam cœlum.* † Ita legendum est, vt in Græco, & apud Andream, & Aretham, & Bedã, non, *Exultate.* Cœlum exultare iubet propter Romæ ruinã, quoniam multa in ea flagitia perpetrata sunt contra Deum, & plurima Idola adorata sunt. Apostolos iubet exultare, quoniam duo principes Apostolorum Petrus, & Paulus Romæ occisi sunt, & Iohannes ipse in dolium feruẽtis olei missus fuerat. Ceteri autem Apostoli, & prophetæ multi noui testamenti, & sancti iussu Romanorum imperatorum, & præsidum prouinciarum perierunt, multi etiam Romæ interfecti sunt. [Nam hæc de præteritis temporibus intelligi ostendimus cap. 14. num. 45. & 46. Sed quod de prophetis dicit, etiam ad postrema pertinet.] Nihil nos ergo mouere debet Arethas, qui hic etiam ait: *Etiam ex hoc confirmatur, quod de mundo sit oraculum, & non de vna ciuitate.* 37

Vers. 20. *Quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa.* Iudicare iudicium alicuius est per verum iudicium reddere alicui quod ei debebatur, aut quod per iniustum iudicium ei ablatum fuerat. Cum autem additur de quo iudicetur illud iudicium, significatur vltio de illo sumpta, quòd iniuria alterum affecerit. Psal. 9: *Quoniam fecisti iudicium meum, & causam meam, sedisti super thronum, qui iudicas iustitiam.* Mich. 7: *Donec causam meam iudicet, & faciat iudicium meum.* † Ex quo videmus quid sit illud Psal. 16: *De vultu tuo iudicium meum prodeat*, est enim ac si diceret. Iudica iudicium meum, atque ideo sequitur: *Oculi tui videant æquitates.* Psal. 118: *Iudica iudicium meum, & redime me.* Hinc etiam intelligitur illud Sap. 12: *Cum ergo das nobis disciplinam, inimicos nostros multipliciter flagellas, vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes, & cum de nobis iudicatur,* (id est, cum nos plectis) *speremus misericordiam.* Est ergo ac si diceret Iohannes: Vltus est vos Deus, damnauit Babylonem propter iniurias, quas vobis intulit. 38

Facere iudiciũ alicuius de alio.

Vers. 21. *Et sustulit vnus angelus fortis.* Fortis appellatur, qui mittens illum lapidem figura est Dei omnipotentis, qui magna fortitudine, & potentia consumpturus est Babylonem.

Hoc impetu mittetur Babylon. Vt fortitudinem in supplicio sumendo indicaret, magnum lapidem in mare mitti oportuit, sed aliquid præterea significat magnitudo lapidis, omnino disperdendam esse hanc Babylonem, & solo æquandam, ita vt nulla eius supersint vestigia. & cum magno strepitu, & cum admiratione omnium esse disperdendam. † Nam lapis molaris magnus est, & grauis, & quò grauior lapis 39
est,

eſt, eò maiori impetu, & maiori ſtrepitu cadit, & profundiùs mergitur, ac minùs apparet. Sed quò mittenda eſt Babylon? In infernum, quaſi in mare profundum, intelligit autem ciues Babylonis. In Græco eſt ὅτως ὁρμήματι βληθήσεται, ſic impetu mittetur, &c. ſed idem ſenſus eſt. Huius rei figura eſt in eo, quod ſcriptum eſt Ieremiæ. 55: *Cumque compleueris legere librum iſtum, ligabis eum ad lapidem, & proiicies illum in medium Euphratem & dices: Sic ſubmergetur Babylon, & non conſurget à facie afflictionis, quam ego adduco ſuper eam, & diſſoluetur.*

Et vox Citharædorum, & Muſicorum. Omnia illa, quibus oblectari ſolebas ò Babylon, penitus peribunt te pereũte. Ita ſolent loqui prophetæ de vrbibus, quæ ſubuertuntur, vt Iere. 25: *Perdámque ex iis vocem gaudij, & vocem lætitiæ, vocem ſponſi, & vocem ſponſæ, vocem molæ, & lumen lucernæ.* Hæc eadem Iohannes commemorat, ſed pro voce gaudij, & voce lætitiæ ſubſtituit vocem Citharædorum, & Muſicorum, &c. Muſicos vocat cantores, nam ſtatim commemorat tibicines, & tubicines. Verſ. 22.

40 *Et tibia canentium, & tuba.* † Tibiam ad ludicra & ad lætitiam adhiberi ſolitã apud veteres nemo ignorat: ſed tuba non ad læta vtebantur, ſed ad bella. Atque ita facilè, & apertè dicere poſſumus. Non audietur in te vox tibia canentium, vt in ludicris, & in choreis ſolebat. Nec audietur in te vox tubæ, qua milites tuos in prœlium educas, nullos enim habebis. Nam apud Græcos non ſunt ita hæc colligata: *Tibia canentiũ & tuba*, vt in Latino, quaſi ad rem eamdem pertineant. Sed diſſociata, Και μουσικῶν, καὶ αὐλητῶν, καὶ σαλπιστῶν, id eſt, & Muſicorum & tibicinum & tubicinum. Quamuis & tibiam in prælia allatam eſſe a Lacedæmoniis, & Cretenſibus probat A. Gellius, lib. 1. Noctium Atticarum cap. 11. Sed id a Romanis factum minimè legimus, an verò poſteà faciendum ſit, incertum eſt. Altera eſt horum verborum expoſitio valde germana. Non audietur in te vox tibicinum, & tubicinum ad mortuos cum pompa, & honore ſepeliendos, iam enim nulli erunt, qui moriantur, ſemel omnes mortui ſunt. Etenim veteres (vt eruditè adnotauit Antonius Nebriſſenſis in tertia Quinquagena. cap. 46.) ad pueros ſepeliendos vtebantur, tibia ad viros, tuba, vnde illud Perſij. Verſ. 22. Tibiæ vſus & tubæ.

Hinc tuba, candelæ, tandémque beatulus alto
Compoſitus lecto, &c. Saty. 3.

41 † Et Virgilius in funere eorum, qui in bello ceciderant: 11. Æneid.

Sparguntur & Tellus lachrymis, ſparguntur & arma,
It cœlo clamórque virum, clangórque tubarum.

Et Gellius lib. 20. cap. 2. cum verba hæc ex oratione M. Catonis retuliſſet: Siticines, & liticines, & tubicines, poſteà infert. Nos autem in Capitonis Attei Coniectaneis inuenimus. Siticines appellatos, qui apud Sitos canere ſoliti eſſent, hoc eſt vita functos, & ſepultos: eoque habuiſſe proprium genus tubæ, quo canerent, à cetero- Sitici- nes. Siti.

rum tubicinum proprietate differẽs, quos ſiciniſtas vulgus dicit. Qui
Sicinniſtæ. rectiùs locuti ſunt, ſicinniſtas litera. N. geminata dixerunt: Sicin-
Sicinnium. nium enim genus veteris ſaltationis fuit. Saltabũdi autem canebant
quæ nunc ſtantes canunt. De tibia verò Statius ſcribit:

Lib. 6. Thebaidos. *Tibia, cui teneros ſuetum deducere manes.*

In Matt. 9. in funere puellæ ſcriptum eſt: *Cùm vidiſſet tibicines, & turbam tumultuantem.*

Verſ. 22. *Et omnis artifex.* Cùm tot priùs fuerint in te omnis generis artifices, iam nullus inuenietur, nec enim erit cui laborent.

Verſ. 22. *Et vox molæ non audietur in te.* † Nemo enim erit, cui triticum mo- 42
latur.

Verſ. 23. *Et lux lucernæ nõ lucebit in te.* Lucernis multis, & magnis, & pulchris vtebantur in conuiuiis, ad quas maximè nunc reſpicere videtur, ac ſi dicat: Non agitabis læta conuiuia.

Verſ. 23. *Et vox ſponſi, & ſponſæ non audietur.* Nullæ in te nuptiæ fient, vt ante, erat enim magnus ſumptus, & apparatus nuptiarum, magna in eis conuiuia, & hilaritas effuſior.

Verſ. 23. *Quia mercatores tui erant principes terræ.* Videtur hoc expoſitioni noſtræ aduerſari, qua ἐμπόρους. i. negotiatores ſiue mercatores in hoc ipſo capite propriè accepimus, eóſque eſſe diximus, qui Romã merces ſuas lucri cauſa importabant. Nec enim cum hoc rectè cohæret quod nunc principes mercatores eius eſſe dicit. At minimè aduerſari ex vero horum verborum ſenſu intelligemus, qui eſt huiuſmodi. Tanta fuit dignitas, & præſtantia imperij tui, vt non ſolùm vulgares ☞ homines mercatores tui eſſent, ſed ipſi etiam principes terrę.] Quod & de præteritorum temporum principibus, & maximè de illis qui in extremis erunt, dictum eſt, vt ea quæ ſequuntur, vt oſtendimus cap.
☞ 14. nu. 45. & 46.] † Principes autem terræ vocat mercatores, quo- 43
niam pretioſiſſima quæque ex iis, quæ in terris ſuis habebant, Romam deferebant, ceu mercatores, ideſt, ſpe quæſtus, & vt ſibi animos Romanorum conciliarent, atque ita principatum ſuum retinerent, aut, quem non habebant, compararent, & a ſuis honorarentur, & ditiores eſſent. Lege cap. 8. lib. 1. Machabæorum, & alia in illis libris duobus, ex quibus hoc, quod dicimus, ex parte intelligi poteſt. Sed cur quaſi cauſa ſupplicij Romæ ponitur, mercatores eius fuiſſe principes terræ? Primùm, vt tyrannis eius oſtendatur, quæ quibus volebat, regnum, & principatum deferebat, etiam ſi alieni, aut indigni, modò amici ſui eſſent. Secundò propter id, quod continuò ſequitur, & nunc explicauimus.

Verſ. 23. *Quia in veneficiis tuis errauerunt omnes gentes.* Quia principes, & reges tuis blanditiis ad idololatriã adduxiſti, atque ita & olim, & nunc omnes gentes in errorem induxiſti, quod facile fuit, regibus earum errantibus: ſicut Ieroboham induxit in errorem Iſrael. Lege Hoſeæ cap. ſeptimum. Veneficia vocat promiſſa eius, & præmia, atque honores, quibus quaſi veneficiis quibuſdam, mentem hominibus
eripie

eripiebat,& ad idolorum cultum,atque ad omnia scelera alliciebat. Hinc videmus quomodò vna ciuitas mater esse potuerit fornicationum terræ,vt latiùs explicauimus,cap.17.num.5.& 6.

Et in ea sanguis Prophetarum.[De prophetis noui testamenti loquitur, qui multi in omnibus Ecclesiis fuerunt, sicut prædictum erat à Ioële cap.2:*Et erit post hæc effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filij vestri, & filiæ vestræ, senes vestri somnia somniabunt,* Vers.24.
44 *& iuuenes vestri visiones videbunt,&c.*] † Repente autem mutat personam more prophetico,quem adnotauimus, ca.2.nu.34. & à secunda transit ad tertiam. Cúmque dicit sanguinem prophetarum, & sanctorum inuentum esse in ea, elegans Metaphora est ab his, qui post homicidium manus, & vestes habent sanguine intinctas, quale est illud Isaiæ.63: *Et conculcaui eos in ira mea,& aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea.* Iere.2: *Et in alis tuis inuentus est sanguis animarum pauperum.*

*Et omnium,qui interfecti sunt in terra.*His verbis conuinci putat Beda non agere Apostolum de vna ciuitate. *Nunquid* (inquit) *eadem ciuitas occidit Apostolos, quæ & prophetas, & omnes sanctos?* Nos autem,vt & alia omnia, ita & hæc de vna ciuitate dici affirmamus, id est, de Roma:non enim dicit omnes sanctos interfectos esse in ea, sed inuentum esse in ea sanguinem omnium Sanctorum,qui interfecti sunt in terra,id est, ipsi imputati vt auctori. Cùm enim quo tempore hæc Ioannes scribebat, Roma vniuerso orbi imperaret, & post multos annos deinde imperium tenuerit,per præsides,quos prouinciis præfecerat, omnia gerebantur, & ipsis iubentibus martyres, & sancti vbique occidebantur,adeò vt Iudæi Pilato dixerint. Ioan.18:*Nobis non licet interficere quemquam.*Quare ex quo persecutio cœpit in Christianos, omnes ferè martyres per Romanos in vniuerso orbe interfecti sunt.Et quamuis per alios quoque quidam fuerint occisi,pauci tamen sunt, aut potiùs nulli, comparatione reliquorum, quos Romani occiderunt, quod satis est, vt verè,& propriè dicatur: Et omnium,qui interfecti sunt in terra,sed multi etiam posteà per Romanos eodem modo interficientur. Vers.24

Argumentum Capitis XIX.

Cœlites gratias Deo agunt quòd pœnas de meretrice sumpserit, & quòd dies nuptiarum Agni, retributionisque Sanctorum aduentet. Angelum hæc nunciantem Ioannes adorare vult, sed idem Angelus prohibet. Posteà videt Christum cum exercitu Angelorum venientem vt laborantes sanctos tueatur, eorumque persecutores capitali supplicio afficiat Antichristus, & eius præcursor viui à terra absorbentur, & reges, atque eorum exercitus occiduntur.

CAPVT XIX.

POST hæc audiui quasi vocem turbarum multarum 1
in cælo, dicentium: Alleluia. Laus, & gloria, & vir-
tus Deo nostro est: quia vera, & iusta indicia sunt 2
eius, qui iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit
terram in prostitutione sua, & vindicauit sanguinem seruorum
suorum de manibus eius. Et iterum dixerunt: Alleluia. Et fumus 3
ascendit in sæcula sæculorum. Et ceciderunt seniores viginti qua- 4
tuor, & quatuor animalia, & adorauerunt Deum sedentem super
thronum, dicentes: Amen, Alleluia. Et vox de throno exiuit, dicens: 5
Laudem dicite Deo nostro omnes serui eius: & qui timetis eum pu-
silli, & magni. Et audiui quasi vocem turbæ magnæ, & sicut vo- 6
cem aquarum multarum, & sicut vocem tonitruorum magnorum,
dicentium, Alleluia: quoniam regnauit Dominus Deus noster omni-
potens. Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia vene- 7
runt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit se. Et datum est illi vt 8
cooperiat se byssino splendenti, & cãdido. Byssinum enim iustificatio-
nes sunt sanctorum. Et dixit mihi: Scribe, Beati qui ad cœnam nu- 9
ptiarum agni vocati sunt. Et dixit mihi: Hæc verba Dei vera sunt.
Et cecidi ante pedes eius, vt adorarem eum. Et dicit mihi, Vide ne 10
feceris: conseruus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testi-
monium Iesu, Deum adora. Testimonium enim Iesu est spiritus pro-
phetiæ. Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus: & qui sedebat 11
super eum vocabatur Fidelis, & Verax, & cum iustitia iudicat, &
pugnat. Oculi autem eius sicut flamma ignis, & in capite eius dia- 12
demata multa, habens nomen scriptum, quod nemo nouit, nisi ipse.
Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocatur nomẽ eius ver- 13
bum Dei. Et exercitus, qui sunt in cælo, sequebantur eum in equis 14
albis, vestiti byssino albo, & mundo. Et de ore eius procedit gladius 15
acutus, vt in ipso percutiat Gẽtes. Et ipse reget eas in virga ferrea,
& ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis. Et habet 16
in vestimento, & in femore suo scriptum. Rex regum, & Dominus
dominantium. Et vidi Angelum stantem in sole, & clamauit voce 17
magna dicens omnibus auibus, quæ volabant per medium cæli, Ve- 18
nite, & congregamini ad cœnam magnam Dei, vt manducetis
carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & car-

nes equo

nes equorum, & sedentium in ipsis, & carnes omnium liberorum,
19 *& seruorum, & pusillorum, & magnorum. Et vidi bestiam, &*
reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prælium
20 *cum illo qui sedebat in equo, & cum exercitu eius. Et apprehensa*
est bestia, & cum ea Pseudopropheta, qui fecit signa coram ipso, qui-
bus seduxit eos, qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adora-
uerunt imaginem eius. Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ar-
21 *dentis, & sulphure. Et ceteri occisi sunt in gladio sedentis super*
equum, qui procedit de ore ipsius, & omnes aues saturatæ sunt car-
nibus eorum.

1 POST *hæc audiui quasi vocem turbarum multarum.* † Quidam pro *Turbarum*, legunt Tubarum, vt Ambrosius, & ita est in libro Bedæ, sed corruptè, ὄχλου πολλοῦ, id est, Turbæ multæ. Meritò autem dicit: *Quasi turbarum multarum*, Aut *turbæ multæ*, quoniam multorum futura est hæc vox, id est, omnium angelorum, & sanctorum, qui tūc erunt in cœlo, & simul cum angelis laudabunt Dominum, quod supplicium de Babylone sumpserit, sicut dixit cap. 18: *Exulta super eam cœlum, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa.* *Vers. 1.*

Alleluia. Non vna dictio est, sed duæ atque idcircò cum distinctione quadam inter duas partes meliùs scribitur hoc modo. Allelu-Ia, & ita proferendum est, vt accentum habeat in vltima, significatio nota est. *Laudate Dominum*: nam הללו sonat Laudate, & Ia vnum est ex decem Dei nominibus, quæ Hieronymus enumerat, & interpretatur in Epistola 136. ad Marcellam, sæpissiméque in psalmis re- *Vers. 1. Alleluia*
2 petitur. † De quo sic ait: *Octauum* יה, *quod in Deo tantum ponitur, & in Alleluia extrema quoque syllaba sonat.* Et in Epistola sequenti ad candē, hæc scribit: *Igitur Alleluia exprimitur, Laudate Dominum.* יה *quippe apud Hebræos vnum de decem Dei nominibus est.* Et illo Psalmo vbi legimus: *Laudate Dominum, quoniam bonus est Psalmus, apud Hebræos legitur. Alleluia, &c.* Multa sunt huiusmodi in Psalmis, nonnulli enim habent pro titulo *Allelu-Ia, aut simplex*, vt 104. & 106. 110. & octo sequentes, aut geminatum, vt 105. atque his omnibus Diuinæ laudes potissimum continentur, & ad eas nos Psalmi ipsi exhortantur, vt ex eorum quoque initiis intelligi potest, multi enim incipiunt: *Confitemini Domino.* Et Psalmus 146. quem Hieronymus citauit, & Psalmus vltimus, vbi nos habemus: *Laudate Dominum*, habent *Allelu-Ia.* Et Psalmus 116. vbi habemus: *Laudate Dominum omnes gentes, laudate eum omnes populi.* Et Psal. 148. *Laudate Dominum de cœlis, laudate eū in excelsis,* Et quæ sequuntur, pro *Laudate* legitur הללו, & multis aliis in locis. *Ia, vnū ex nominibus Dei.*
3 † Quid hoc nomen Ia, significet, aut vnde deriuetur Hieronymus nō exposuit, multi à verbo הוה deducunt, quod Esse significat, quòd ex

Deo omnia habeant, vt sint. Cur autem Apostolis Hebraicis verbis ad Græcos scribens præter morem suum vsus sit, potest ex verbis Hieronymi cognosci, qui in Epistola 137 quam indicauimus, cum quæsisset Marcella, cur quædam Hebraica sine interpretatione posita sint, ita respondet: *Ad quæ nos quia dictandi angustia coartamur, breuiter respondemus, siue LXX. interpretes, siue Apostolos, id curasse, vt quoniam prima Ecclesia ex Iudæis fuerat congregata, nihil ad credentium scandalum innouarent: sed ita vt à paruo imbiberant, traderent: posteà verò quam in vniuersas gentes Euangelij dilatatus est sermo, non potuisse semel suscepta mutari, &c.* Quoniam ergò vsitatissimum erat inter Iudæos, & inter primos credétes Allelu-Ia, & nemo quid valeret ignorabat, facilè inter Græcos quoque retentum est. [Adde quod hoc verbum apud Hebræos propriè significat vocem tollere cum lætitia, vt in rebus lætis, & prosperis fieri solet, ideóque Allelu-Ia acclamationem, & lætam exhortationem habet, quæ minimè intelligitur si dicas, *Laudate Deum:* quare consultò Hebraica vox retenta est.]

Vers.1. *Laus, & gloria, & virtus Deo nostro.* † Quamuis nonnulli codices 4
Latini, & Græci habeant: *Salus, & virtus, & gloria Dei nostri.* parúmq; referat, ita ne legatur, an vt priùs scripsimus, tamen omnino legendum arbitror, vt dixi: *Laus, & gloria, & virtus Deo nostro,* nec addēdum esse *Est*: est enim vox optātium, vt Deus laudetur propter suppliciū, quod de Babylone sumpsit, cuius rei causa priùs dixerunt, Allelu-Ia. Hoc etiam indicat Primasius, qui legit: *Salus, & claritas Deo nostro.* In Complutensi Græco, & Latino legitur: *Salus, & virtus, & gloria Dei nostri,* & subauditur *Sit*, sed vsitatiùs est, quod diximus, vt 1. Tim. 1: *Regi autem sæculorum immortali, & inuisibili, soli Deo honor, & gloria.* Et Apoc. 5: *Sedenti in throno, & Agno benedictio, & honor, & gloria, & potestas in sæcula sæculorum.* Et cap. 7: *Benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor, & virtus, & fortitudo Deo nostro in sæcula sæculorum, Amen.* In quorum locorum explanatione hæc tria vocabula, quæ nunc occurrūt, interpretati sumus. Et sensus est: Deus noster laudetur, & glorificetur ab omnibus, ille potens sit, & omnibus imperet, omnes ei pareant. [Andreas, & Arethas habent: *Salus, & gloria, & honor, & virtus Domino Deo nostro.* Noster interpres ita legit vt vertit, & vt tunc habebant codices emendatiores.

Vers.2. *Quia vera, & iusta iudicia sunt eius.* † Iustissimam sententiam tulit 5
de meretrice, & veram, non ex falsa suspicione ortam. Quæ autem continuò sequuntur, cap. 17. & 18. sæpè explicata sunt.

Vers.3. *Et iterum dixerunt Allelu-Ia.* Idem, quod dixerant, confirmantes, ad maiorem enim asseuerationem dictorum repetunt Allelu-Ia.

Vers.3. *Et fumus eius ascendit in sæcula sæculorum.* Præsentis temporis est Ascendit ἀναβαίνει, quasi dicat: Semper ascendet, hoc est, semper nota erunt beatis eius supplicia, & semper canent Allelu-Ia, lætātes quòd Deus de ea iudicauerit. Eadem verba sunt cap. 14. quæ interpretati sumus. num. 69.

Et cecid

Et ceciderunt seniores. Inter gratias agentes potissimùm numerantur quatuor animalia, & viginti quatuor seniores, de quibus multa diximus cap. 4. quoniam sicut præter ceteros Deum amant, ita gaudent vehementius de victione iustitiæ Dei. Est & altera ratio, quod Euangelistæ doctrinam vitæ Euágelicæ, & normam rectè, perfectéque viuendi scripserunt, eamdémque vigintiquatuor seniores suo exemplo docuerunt, & confirmarunt, quare meritò Deum laudant in eorum suppliciis, qui ab illa vita abhorruerunt, & à quibus multi ipsorum, aut omnes potiùs, vel mortem, vel persecutiones multas pro ea tradenda, atque confirmanda passi sunt. Vers. 4.

6 *Sedentem super thronum.* † Et inde iustè omnia iudicantem. Vers. 4.

Amen. Hac voce confirmant Dei iudicia, & vera, iustáque esse confitentur, de qua diximus cap. 1. nu. 59 & 60. Ver. 4.

Et vox de trono exiuit. Quoniam omnes cœlites magna animorum contentione Deum laudarunt, ne fortè qui erant in terra contristarentur, aut miseratione tantarum calamitatum, aut metu consummationis sæculi, vox exit de throno, id est, à Deo, quæ iubet omnes seruos eius laudare Dominum, & exultare. Sed à Deo exit per Seraphim, vt ait Arethas, aut per Cherubim, & Seraphim, vt Andreas existimat, qui throno coniunctiores sunt, sicut legimus Isai. 6: *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum, & eleuatū, & ea, quæ sub ipso erant, replebant templum.* Seraphim stabant super illud. Vers. 5.

Laudem dicite Deo nostro. Ne dicatis miserias, aut questus, sed laudes Deo nostro. Vers. 5.

Omnes serui eius. Alij lugeant, vos qui serui eius estis, respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Vers. 5.

7 *Et qui timetis eum.* † Qui eum reuerenter colitis, & adoratis, gaudete puniri eos, qui maiestatem illius spreuerunt. Vers. 5.

Pusilli & magni. Pusillos intelligit pauperes, & abiectos, magnos verò diuites, & potentes, vt sit sensus: *Pusilli*, gaudete quia citò efficiemini magni: & vos magni, quamuis videatis diuitias & potentiam vestram finiri in terra, ne doleatis, multò enim maiora vos manent in cœlo. Vers. 5.

Et audiui quasi vocem turbæ magnæ. Malè Ambrosius, & Beda, & Haymo, & quidam alij legunt, Tubæ pro *Turbæ*, cum sit in Græco, ὄχλου πολλοῦ Exprimit gaudium maximum angelorum, & sanctorum omnium de consummatione mundi, & de perfecta glorificatione sanctorum. Sed maxima describitur hæc vox adhibitis rerum valde sonātium similitudinibus, vt intelligamus & illam esse plurimorum, idest, omnium cœlitum, & maximæ cuiusdam, atque ineffabilis lætitiæ testem esse. Beda: *Magna vox canentium, magna cordis est deuotio, quæ multiplici repetitu laudis & ruinam impiorum, & gloriam Domini, suorúmque concelebrat æternam.* Ver. 6.

8 *Et sicut vocem aquarum multarum.* † Idest, Quasi magni exercitus, de quo diximus cap. 1. num. 103. & 104. Vers. 6.

Ver. 6. *Et sicut vocem tonitruorum magnorum.* Voci tonitrui comparatur, quoniam maxima est, & cœlestis, & quoniam hæc vox impiis cùm auditur, terribilis est, vt supra exposuimus cap. 14. nu. 7.

Vers. 6. *Quoniam regnauit.* Iam finitum est regnum peccati, & in posterum solus Deus noster regnabit. [Hoc autem dicit quoniam occiso Antichristo regnum Diaboli erat iam magna ex parte debilitatum, atque confractum, & breui erat penitus extinguendum]

Omnipotens. Cuius est potentia, vt omnia faciat, quæ velit, & cui soli regnum debetur.

Ver. 7. *Quia venerunt nuptiæ Agni.* Vxor futura, dū domi suæ manet, sponsa dicitur: Cum nuptiæ fiunt, & ad sponsi ædes ducitur, iam vxor vocatur. Ita Ecclesia, dum domi suæ expectat sponsi sui aduentum, idest, cum in terra manet vsque ad diem iudicij, vocatur sponsa, sicut ait amicus sponsi: *Qui habet sponsam sponsus est.* Iohan. 3. cum autem in die iudicij ducetur ad domum sponsi, idest, cum Christo ascendet in cœlum, vxor appellabitur. Hæ sunt nuptiæ, de quibus Matth. 22. scriptum est: *Simile est regnum cælorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo*, id est, qui celebrare nuptias filij sui volens misit, vt vocarentur inuitati. Et quoniam iam nuptiæ instabant, (parum enim tunc deerit consummationi sæculi, & expletioni numeri electorum) Iohannes ait: *Quia venerunt nuptiæ Agni.*

Vers. 7. *Et vxor eius præparauit se.* † Videlicet omni ornamento virtu- 9
tum, & omni genere meritorum bonorum, Hoc est, iam venit ad illum cumulum sanctitatis, ad quam electa erat. Perstat in eadem Metaphora: nuptæ enim diligenter se ornant in domum viri ducendæ.

Vers. 8. *Et datum est illi, vt cooperiat se byssino.* Quoniam obscurum videbatur quod dixerat: *Et vxor eius præparauit se*, nunc id explicat. Proditura Ecclesia ad viri sui amplexus ornat se, vt solent nuptæ, & amictu pulcherrimo se se operit, hoc est iustificationibus sanctorum, bonis meritis membrorum suorū. Et quoniam bona opera iustorum dona Dei sunt, ait: *Et datum est illi, &c.* Hac autem veste operiri cœpit ex quo electa eius membra operari cœperunt, sed cum ea finiuntur, tunc verè cooperit se, quia iam tota illa veste tegitur. Præterea ita loqui videtur Apostolus, quasi tunc, cùm exitura est, se cooperiat, quia tunc tota prodit in viri, angelorúmque conspectum, tunc eximia eius pulchritudo tota innotescit, tunc integrum meritorum suorū præmium
accipit. † Intelligit autem iustificationes, idest, opera iustè, & sanctè 10
facta, quibus homines magis iustificantur, in *byssino*, scilicet amictu, quoniam byssus tenuissimi, & candidissimi lini genus est, & maioris perspicuitatis causa additur, *Splendenti & candido*, vt significetur innocentia, & puritas ab omni labe libera, quam tunc habitura est Ecclesia, & quam pœnitentiæ, & reliquarum virtutum operibus comparauit, siquidem linum, cum natura candidum non sit, tunsione, & maceratione assidua mundum, & candidum redditur. Vbi nos legimus:

mus: *Splendenti*, in Græco eſt: Mundo, καθαρὸν, quod idem eſt, cum
enim valde mundum eſt, tunc magis ſplendet, & lucet.

Et dixit mihi. Angelus, qui mihi loquebatur, vt conſtat ex ſequen- Verſ. 9.
tibus.

Scrib. Hoc non ſolùm dici, ſed ſcribi etiam vult, vt ſemper in ani- Verſ. 9.
mis omnium infixum ſeruetur, atque hac ſpe omnes, ſed ij præſer-
tim, qui extremo tempore erunt, ad labores, & ad pericula quæ iis
ſubeunda confirmentur.

Beati, qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati ſunt. Beati, quaſi dicat. Etſi Verſ. 9.
multa aſpera perferant, beati. & ſi eos impij perſequantur, beati, etſi
multùm priùs lugeant, beati tamen appellandi ſunt. Nõ agit de com-
muni vocatione, multi enim ſunt vocati, pauci verò electi, ſed de
vocatione illa, quæ propria eſt electorum, de qua Paulus Ro. 8. *Quos
autem prædeſtinauit, hos & vocauit, & quos vocauit, hos & iuſtificauit, quos*
11 *autem iuſtificauit, illos & glorificauit.* † Notandum autem quod ait, *Ad
cœnam.* Beda: *Non ad prandium, ſed ad cœnam vocatos narrat, quia nimi-
rum in fine diei conuiuium, cœna eſt. Qui ergo finito præſentis vitæ tempore ad
refectionẽ ſupernæ contemplationis veniunt, profectò ad cœnam Agni vocan-
tur*, &c. Quæ ad verbum deſumpſit ex Gregorio, Hom. 24. in Euang.
vbi hæc refert, & ita, vt nos, interpretatur. De hac cœna dictum eſt
Luc. 14: *Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos.*

Siquis verò fortè obiiciat Gregorio, & Bedæ, apud veteres non Prandia,
fuiſſe prandia, ſed cœnas, quod nonnulli exiſtimarunt, ideóque fru- & cœnæ
ſtra eos obſeruare non eſſe dictum, Ad prãdium, ſed *Ad cœnam*: huic, apud ve-
vt errorem agnoſcat ſuum, ſatis erit in memoriã reuocare, quod eſt teres.
in eodem. 14. capite Lucæ: *Cum facis prandium, aut cœnam, noli vocare* An Io-
amicos tuos. &c. Illud potiùs obiiciendum, quod Matt. 22. vbi de eiſ- hannes,
dem nuptiis agitur, non cœna dicitur, ſed prandium. *Et miſit ſeruos ſuos* & Mat-
vocare inuitatos ad nuptias, & nolebant venire. Et iterum miſit alios ſeruos di- thæus
cens: Dicite, inuitatis: Ecce prandium meum paraui. Præterea cœna hæc in de eiſdẽ
hoc ſæculo fieri videtur, ait enim: *Intrauit autem rex vt videret diſcum-* nuptiis
12 *bentes, & vidit ibi hominem non veſtitum veſte nuptiali*, &c. † Reſpondeo loquan-
facilè hæc ſolui poſſe ſi diceremus nuptias nõ ita intelligi, vt hacte- tur.
nus expoſuimus, ſed copulationem eſſe Chriſti, & Eccleſiæ, quæ in
hac vita fit hominibus ad Euangelium venientibus, vt Hieronymus,
& multi alij interpretantur, & in his Ianſenius in Concordia Euan-
gelica cap. 115. Sed re vera de eiſdem nuptiis loquitur, ac Iohannes,
vt docent Hilarius Canone. 22. & Euthymius. Eſt tamẽ hoc diligen- Scriptu
ter memoriæ mandandum. Scripturam ſolere res magnas multis no- ra res
minibus appellare, vt per ea multæ earũdem rerũ proprietates, quo- magnas
ad eius fieri poteſt, explicẽtur. Ita Deus, Chriſtus, beatitudo, Diabo- multis
lus, Pœna dãnatorũ varia nomina habẽt. Sed interdũ nomina affert nomi
in eamdem rẽ conuenientia, quæ ſecũ pugnare videantur. Quemad- nibus
13 modum Chriſtus Apoc. 5. leo, & Agnus vocatur: *Ecce vicit leo de tribu* appel-
Iuda radix Dauid aperire librũ: Et paulò poſt: *Dignus eſt Agnus, qui occi-* lat.

sus est, accipere virtutem. Leo propter fortitudinem, Agnus, propterea quod pro nobis immolatus est. † Et sapientia increata dicitur genita, siue concepta, Prou. 8: *Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram.* 13
Eadem dicitur creata, Eccl. 24: *Ab initio & ante secula creata sum.* Genita, vt ostendatur nata ex patris substantia, creata, vt sine mutatione, & sine labore patris nata intelligatur, quemadmodum interpretatus est S. Hilarius in lib. de Synodis, & eum secutus S. Thomas lib. 4. Contra Gentes cap. 8. Ita sanctorum felicitas & cœna dicitur, & prandium. Cœna, quia finis diei est, & laborum: prandium, ne putemus finiri posse eius voluptatem, sed post eam, quam initio perceperunt beati, aut quam nunc percipiunt, semper aliam, atque aliam manere, id est, vnam illam, & eamdẽ esse perpetuam, sicut post prandium restat alterum conuiuium, hoc est cœna, nec terminatur in eo gaudium, sicut in cœna terminari videbatur. Ac si diceret: Conuiuium conuiuio succedet. Similiter de re eadem locutus est Isaias c. vltimo: *Et erit mensis ex mense, & Sabbatum ex Sabbato,* idest, festus dies festo succedet, non terminabuntur illius vitæ gaudia: vnum, & perpetuum gaudium erit. Loquitur enim Scriptura more hominũ, quibus gaudium vnum perpetuum non est, sed præclarè secum agi putant, si assiduè gaudio gaudium succedat. Quod autem ait Matthæus: *Intrauit autem rex vt videret discumbentes,* non Epulantes dixit, sed *Discumbentes,* ante enim discumbitur, quàm prandeatur. Ergo qui nunc in Ecclesia sunt, discumbunt: quia comparant se ad prandium, idest, ad beatitudinem, quam sine dubio consequentur, si iuxta vocationem suam viuant, sicut ait: *Et egressi serui eius congregauerunt omnes, quos inuenerunt, malos, & bonos, & impleta sunt nuptiæ discumbentium.* At prandium, vel cœna in cœlis sumitur. Non itaque discumbentes dicuntur, quasi in eodem loco cœnaturi, sed quasi proximè parati ad cibos citò sumendos, à nemine impediendi, aut tardandi.

Vers. 9. *Et dicit mihi: Hæc verba Dei vera sunt.* † Ad maiorem eiusdem rei 14
confirmationem hoc addit, vt altiùs in memoria omnium maneat, magisque ad laborandum pro Christo omnes excitentur, ac si dicat: Quod dixi: *Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt,* non mea vox est, sed Dei, & vera, ac certa est, nec vnquam vana inuenietur.

Vers. 10. *Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum.* Multæ in hoc loco dubitationes occurrunt. Iure enim quæri potest, cur nunc adorare angelum velit Iohannes, quod ante non fecit. Deinde quo adorationis genere. Tertiò, rectè ne fecerit, an secus: nam si rectè fecit, cur prohibet angelus? Si autem non rectè, cur similiter eum adorare tentauit cap. 22. In prima dubitatione ratio multorum scriptorum hæc est, Adorare eum Iohannes vult, quia maiorem se eum esse cognouit. At hæc adorandi quidem ratio est, sed non explicat quòd quærimus, cur nunc potiùs adorauerit, quàm ante? † Arbitror Iohannem 15
lætissima prophetia delectatum de nuptiis Agni, & de beatitudine co-

eorum, qui vocati sunt ad easdem nuptias, præ lætitia, & reuerentia in terram cecidisse, & quasi gratias agentem adorare voluisse pro nuntio. Ita Ge. 17. audita promissione Isaac nasciturl Abraham præ lætitia, & venerandi studio cecidit: *Cecidit* (inquit) *Abraham in faciem suam, & risit in corde suo, dicens: Putas ne centenario nascetur filius?* Et Iud. 13. *Manue, & vxor eius proni ceciderunt in terram.* Potest hoc ex capit. vltimo huius libri intelligi, in quo Ioannes iterum cecidit vt angelum adoraret similia nunciantem, hæc scilicet: *Et nox vltra non erit, & non egebunt lumine lucernæ, neque lumine Solis, quoniam Dominus Deus illuminabit illos, & regnabunt in sæcula sæculorum. Et dixit mihi: Hæc verba fidelissima sunt, & vera.* Et quamuis supra quoque quædam de beatitudine dixerit, vt in fine cap. 7. & 11. tamen quæ nũc dicit, expressiora sunt, nec ad quosdam tantùm pertinẽt, vt illa, sed ad omnes, & quasi iam proxima narrantur. Pro his ergò, & pro iterata illa asseueratione: Hæc verba vera sunt, quæ in vtroque loco posita est, gratias agit.
16 † Adde etiam quod cum hæc dicebat, visibili specie Angelus apparuit, quasi specimen quoddam Apostolo daturus futuræ illius fœlicitatis, qua angelis similes, & æquales homines futuri sunt. Atque ideò territus nimio illo splendore Ioannes cecidit ad pedes eius, sicut cecidit cap. 1. cùm primùm eundem Angelum vidit, & sicut ceciderunt Apostoli in transfiguratione Domini.

De adorationis genere nulli dubium esse debet, quin ita adorare Ioannes voluerit, vt Angelum adorari par erat, id est, non vt creatorem, sed vt creaturam: non enim ignorabat aut soli Deo dandam esse adorationem latriæ, aut Angelum esse eum, qui loquebatur, vt initio libri, & sæpè postea dixit: Angelum autem (sicuti neque hominem, etiam quatenùs Deum repræsentat) non esse adorandum ea adoratione, ne non tam ad Deum, quàm ad ipsam creaturam referri adoratio videatur. Nec nos moueat, vt adorationem latriæ esse credamus, verbum Adorare, aut Cecidisse ad pedes eius, cum vulgatum sit in Scriptura sæpè hæc creaturis tribui, vt Gen. 19: *Loth cum vidisset Angelos, surrexit, & iuit obuiam eis, & adorauit pronus in terram.* 3. Reg. 1: *Inclinauit se Bethsabee, & adorauit regem.* Et mox: *Et nuntiauerunt regi dicentes: Adest Nathan Propheta. Cùmque introisset in conspectum regis, & adorasset eũ pronus in terram, dixit Nathan, &c.* Rectè ergò adorat nuntium Dei summi, & beatum, & lætissima nuntiantem. Sed cur
17 prohibet Angelus? † Hanc dubitationem diluit Gregorius Hom. 8. in Euangelia, vbi cum dixisset: *Quia enim cæli rex terram nostræ carnis assumpsit, infirmitatem nostram illa iam angelica celsitudo non despicit.* Hoc etiam addidit: *Hinc est enim, quod Loth, & Iosue Angelos adorant, nec tamen adorare prohibentur. Ioannes verò in Apocalypsi sua adorare angelum voluit, sed tamen idem hunc Angelus ne se debeat adorare compescuit, dicens: Vide ne feceris, conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum. Quid est, quod ante Redemptoris aduentum ab hominibus adorantur, & tacent: postmodum verò adorari refugiunt: nisi quòd naturam nostram quam priùs despexerant,*

Adoratio etiã creaturis datur.

postquam hanc super se assumptam conspiciunt, prostratam sibi videre pertimescunt? Nec iam sub se, velut infirmam, contemnere ausi sunt, quam super se, videlicet in cœli rege venerantur, &c. Gregorium sequuntur Glossa, & Ansbertus, & Haymo, & Rupertus, & alij nonnulli, nec immeritò.
† At hoc addendum videtur, vt plenior causa reddatur, quod ex verbis ipsius Angeli colligitur, noluisse Angelum adorari se, quoniam præter dignitatem, quæ hominibus accessit assumente filio Dei eorum naturam, hæc quoque magna est, ministros Christi esse eos, & Prophetas, & Euãgelicæ doctrinæ nuntios, tum etiam propter hanc doctrinam vexari ab inimicis Christi. *Conseruus* (inquit) *tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu.* Et cap. 22: *Conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum, qui seruant verba libri huius.* Ac si dicat: Mihi summè honorificum est Christi ministrum esse, & eius mysteria tibi nuntiare: cum tu igitur, & fratres tui mihi pares sitis in eo, quod mihi gloriosum est, id est, in reddendo testimonium Iesu Christi, nolo vt me adores, Deum potiùs adora à quo & ego, & vos tantum honorem accepimus. Itaq; in honorem Christi non vult adorari à Ioanne, quasi ostendẽs quanti faciat Christum cùm tanto honore eius amicos fideles prosequatur, & faciat illud: 18

Psal. 138 *Mihi autem nimis honorati sunt amici tui Deus.* Accedit, quod cùm de beatitudine loquatur, in qua homines æquales angelis erunt, rectè, vt hoc ostendat, conseruus Ioannis, & æqualis appellari vult, potiùs quàm adorari.

Vers. 10. *Habentium testimonium Iesu.* † Id est: Habentium in se signa, quibus testentur se esse Iesu, & ipsum Iesum esse verum filium Dei, vt exposuimus cap. 6. num. 39. Tales sunt qui eum prædicant, & annuntiant, & pro eo patiuntur. Hos Prophetas vocat, quoniam multi eorũ habebant spiritum prophetiæ, vt abscondita scripturarum patefacerẽt, & ventura prædicerent, atque ita maiori auctoritate testimonium de Christo redderent. Quare quod hic dixit: *Et fratrum tuorum habentium testimonium Iesu*, cap. vltimo, apertiùs explicauit. *Et fratrum tuorum prophetarum.* Nec absurdè exponeremus prophetas quoque hic veteres commemorari, qui etiam habuerunt testimonium Iesu, id est, multa de eo prædixerunt, & suis prædictionibus se Iesu esse testabantur. 19

Vers. 10. *Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ.* Spiritus prophetiæ, qui est in te, sicut & in alijs prophetis, & quo de Christo testificaris, testimonium quoddam, & indicium est Iesu, non enim datur nunc, nisi credentibus in Iesum. Quare cùm tam apertum habeas testimonium Iesu, meritò non patior me adorari abs te. Diximus etiam de hoc cap. 6. num. 39.

Vers. 11. *Et vidi cœlum apertum.* † Quoniam dixit paulò ante: *Quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit se*, neque ante futuræ sunt nuptiæ, quàm Christus vltionem de hostibus suis sumat: nunc de eius aduẽtu ad hanc vltionem agit. Et quidem si verba pręsentia tantùm con- 20

siderem.

sideremus cum præcedentibus manifestè ad extremum iudicium pertinere videbuntur. Sed si totum locum intentis oculis lustremus, videbimus nequaquam de iudicio illo verba fieri, sed de descensu Christi inuisibili ad subueniendum sanctis laborantibus, & cum Antichristo, & eius ministris certantibus. *Et vidi* (inquit) *bestiam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prælium cum illo, qui sedebat in equo,* & quæ sequuntur. Tunc enim non erit Antichristus, nec possunt ad illum diem referri, quæ in eo loco scripta sunt. Rectè ergò ait Ambrosius: *Nullo modo æstimare debemus quod hoc capitulum ad aduentum Christi pertineat, in quo ad iudicium venturus est, sed potius ad electos, qui in fine mundi nascituri sunt: fine etenim mundi instante veniet Dominus cum sanctis suis vt pugnet per ipsos contra Antichristum, & ministros eius.* Et idem repetit postea cum venit ad explanationem verborum, quæ retulimus. Vt igitur ea, quæ præcesserunt de nuptiis, ad consolationem sanctorum scripta sunt, vt viriliter pro tanta spe pugnent, ita nunc vt sciant se non esse in illo certamine à Christo deserendos, sed eum inuisibiliter affuturum, vt pro se pugnet, eum equo albo descendentem facit. Meritò autem videt cœlum apertum, quoniam Christus, & magna sanctorum multitudo è cœlo veniunt in terram, sicut portæ vrbis aperiuntur turbis per eas erumpentibus.

21 *Et ecce equus albus.* † In equo albo corpus Christi immaculatum, Vers. 11.
vt diximus cap. 6. num. 6. siue eius humanitatem plerique intelligũt, quod mihi hoc quidem loco parum probatur, quoniam angeli qui sunt exercitus eius, etiam vehuntur equis albis, & Zacharias cap. 1. vidit equos albos, quibus scilicet vehebantur angeli, nec potest in illis aliqua humanitas designari. Equum ergò ei tribuit, quoniã quasi ducem ad prælium venientem inducit, & equus multum in prælio equitem iuuat, vt diximus in eodem cap. num. 7. & 8. significat ergò benè instructum, & paratum bellatorem, vt in eodem loco dictum est. Albus est equus, vt victoria futura significetur, albus enim color, vt sæpè dictum est, lætitiam indicat. Inde Apocaly. 6. eques ille, qui exiuit vincens, vt vinceret, equo albo insidebat.

Et qui sedebat super eum vocabatur Fidelis, & verax. Fidelis, quia Vers. 11.
quicquid suis promisit, cumulatè redditurus est: verax eadem ratione dicitur, quasi constans in promissis. Sed videtur, hoc etiam ad impios referẽdum, vt verax etiam dicatur, quia eos ita, vt dixit, puniet. [Opportunéque nunc his nominibus appellatur, cùm venit vt fidem, & veritatem suam re ipsa præstet.]

Et cum iustitia iudicat, & pugnat. In Græco, & in nonnullis codi- Vers. 11.
cibus Latinis legitur: *Et in iustitia iudicat*, sed idem sensus est. Descripserat eum cum magna potentia venientem, & ne quis illum fortasse credat viribus, & potentia abusurum, aut omnes perditurum, dicit eum iustè iudicare omnium merita, nullique nociturum, & aduersus neminem pugnaturum, nisi aduersus eum, qui pœnas suis factis commeruerit.

Vers. 12. *Oculi autem eius sicut flamma ignis.* † Quod est irati, & supplicia inferre molientis, vt diximus cap. 1. num. 90. 22

Vers. 12. *Et in capite eius diademata multa.* Hæc significant, quòd paulò post ait: *Et habet in vestimento, & in femore suo scriptum: Rex regum, & Dominus dominantium.* Itaque multa diademata habet, vt ostendat se habere coronas, id est, potestates, omnium regum sicut ait Matth. vltimo: *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.* Quod etiam ad eorum consolationem dicitur, in quorum auxilium descendit, vt sciant nullam fore tantam opprimentium vim, quæ non cedat auxiliatoris sui potentiæ.

Vers. 12. *Habens nomen scriptum, quod nemo nouit, nisi ipse.* Quodnam hoc nomen sit, paulò post docet: *Et vocatur nomen eius Verbum Dei.* Sed hoc nomen nemini notum esse, nisi ipsi, hoc indicat, nullam creaturam plenè, atque integrè cognoscere, ac comprehendere Diuinam Verbi generationem. Arethas: *Ignotum esse nomen significat incomprehensibilitatem substantiæ ipsius, &c.* Ex parte igitur sciunt Sancti nomen filij Dei, & ex parte nesciunt, vt ait Ambrosius.

Vers. 13. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine.* Plerique vestem aspersam sanguine corpus Christi interpretantur sanguine tinctum, quem pro nobis fudit in cruce. Quod mihi minimè probatur, quoniam Christus habet quidem vestigia vulnerum, sed corpus sanguine aspersum non habet. † Confirmant hoc verbis Isaiæ, ca. 63: *Quare ergo rubrum est indumentum tuum, & vestimenta tua, sicut calcantium in torculari?* Verùm hæc nihil, vt arbitror, ad rem: quoniam Ioannes describit Christum venientem ad occidendum aduersarios suos: Isaias autem facit post victoriam, & post cæsos hostes in cœlum cum triumpho reuertentem. Quo tempore rubra habere vestimenta dicitur, quæ sanguine cæsorum hostium respersa sunt, sicut ipse respondet: *Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui.* Quare si Ioannes similiter describeret nunc reuertentem in cœlum, ac non potiùs descendētem, ex hoc testimonio Isaiæ optimè locus explicaretur: nec tamen ita vestem corpus esse interpretaremur. Arbitror equidem, vt vestis sanguine aspersa apud Isaiam cruentum supplicium iam de inimicis sumptum significat, ita nunc supplicium sumendum, & sanguinem hostium fundendum significare. Hoc etiam indicat venire Christum ad subueniendum electis laborantibus, & ad vltionem sanguinis iustorum ab impiis effusi. † Quemadmodum autem si quis ad vltionem amici nefariè extincti procederet, & pallium eius sanguine tinctum ferret, vt memoria, ac dolore impiæ cædis magis se ad pœnas acriores sumendas excitaret: ita Christus, vt doceat se recordari iustorum, & scelera in eos patrata vindicare velle, vestem habet aspersam sanguine. 23 24

Vers. 14. *Et exercitus, qui sunt in cœlo, sequebantur eum in equis albis.* Hunc locum Gregorius lib. 31. Mor. cap. 12. exponit, cuius verba omnia in

Comment.

Commentarium ſuum ſine autoris nomine tranſtulit Anſbertus. *Equus* (inquit) *eſt vnicuique ſanctæ animæ corpus ſuum, quod videlicet nouit & abſtinentiæ continentiæ freno reſtringere, & rurſum caritatis impulſu exercitatione boni operis relaxare. Equitis ergo nomine anima ſancti viri*
25 *exprimitur, quæ iumentum corporis bene ſubditum regit.* † *Vnde & Iohannes Apoſtolus in Apocalypſi Dominum contemplatus ait: Et exercitus, qui ſunt in cœlo, ſequebantur eum in equis albis. Multitudinem quippe ſanctorum, quæ in hoc martyrij bello ſudauerat, rectè exercitũ vocat: qui idcirco in equis albis ſedere referuntur, quia nimirum eorum corpora & luce iuſtitiæ, & caſtimoniæ candore claruerunt.* &c. Verùm quoniam ſatis oſtenſum eſt non hic de vltimo iudicio agi, ſed de auxilio, quod Chriſtus electis affert laborantibus, non video quomodo martyres hic intelligantur, aut eorum corpora equi dicantur, cùm tunc nulla corpora habituri ſint. Accedit quod exercitus cœli ſemper angeli intelligũtur, vt cum dicitur *Dominus exercituum*, & Luc. 2: *Et ſubito facta eſt cum angelo multitudo militiæ cœleſtis laudantium Deum*, &c. Quare angelos ſine dubio intelligere debemus, atque eos præſertim, qui hominum curam gerunt, quemadmodum & Zachariæ 1. angeli cuſtodes hominum in equis albis ſedent: Et poſt eum equi rufi, varij, & albi, vt ſuo loco expoſuimus. Equi ergo albi id ipſum ſignificant, quod diximus nu. 21.

26 *Veſtiti byſſino albo, & mundo.* † In byſſino angelorum ſanctitatem, Verſ. 14.
& innocentiam indicat, ſicut de ſanctis ipſe expoſuit in hoc ipſo capite: Byſſinum enim iuſtificationes ſanctorum ſunt.

Et de ore eius procedit gladius acutus. Nonnulli codices Græci habẽt: Verſ. 15.
Et vtraque parte acutus, δίστομος ὀξεῖα, id eſt, anceps, acutus. quod eſt ex vtraque parte acutus. Ita & Primaſius, & ante eos ſic legit Cypri. lib. 2. contra Iudæos, c. vlt. Andreas etiã, & Arethas ita legunt. Sed multi alij libri tam Græci, quàm Latini, habent tantũmodo: *Gladius acutus*, & cum his Beda. Et licet parum referat ad ſenſum, fortè hæc poſterior lectio verior eſt, & illud: *Ex vtraque parte*, additum eſt ex loco ſimili cap. 1. *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat*, quod ſæpe fieri ſolet. Quemadmodum Math. 7. *Nolite iudicare, vt non iudicemini*, vbi quædam exemplaria addunt: *Nolite condemnare, vt non condemnemini*, quod non eſt in Græco. ſed deſumptum videtur ex Lucæ. 6. vbi legimus: *Nolite iudicare, & non iudicabimini, nolite condemnare, & non condemnabimini.* Hoc gladio acuto ſententia ſignificatur mortis, ſiue iuſſio ore Chriſti in impios proferenda, quod ſatis expoſuimus capite. 1. num. 106. & 107. ac ſi dicat, Lingua eius gladius quidam erit, multos enim occidet, ſicut ait paulò poſt: *Et ceteri occiſi ſunt in gladio ſedentis ſuper equum, qui procedit de ore ipſius.* Simile eſt illud Iſaiæ. 11: *Et percutiet terram virga oris ſui.* Pro quo Lxx. vertunt: *Verbo oris ſui.*

Vt in ipſo percutiat gentes. Omnes impios, qui ſanctis aduerſantur. Verſ. 15.
27 *Et ipſe reget eas in virga ferrea.* † Hoc eſt acerrimè puniet, & duriſ-

ſimum in illas imperium exercebit. Eadem verba ſunt in cap. 2. quæ copiosè explanauimus in eodem loco, num. 43. & ſequentibus. Areţthas: *Ferrea virga non eſt ad regendum, ſed ad confringendum eos, qui in vita lutei ſunt, & parati vt comterantur.*

Verſ. 15. *Et ipſe calcat torcular vini furoris.* Ipſe eas grauiſſimis ſupplicijs afficiet. De calcatione torcularis diximus cap. 14. num. 88. De vino furoris in eodem capite, num. 58. & ſequentibus.

Verſ. 16. *Et habet in veſtimento, & in femore ſuo ſcriptum.* Hunc locum Gregorius expoſuit Hom. 13. in Ezech. & veſtimentum eſſe putat humanitatem Chriſti, per quam mundo eius maieſtas innotuit, & ideo in veſtimento ſcriptum habere dicitur: *Rex regum*: & Gregorium Ansbertus, & quidam alij ſequuntur. Sed nos iuxta id, quod de veſte eius ſanguine aſperſa diximus. num. 22. & ſequentibus ita vt iam cœpimus, exponere debemus. Et quoniam veſte illa cruentata vltionem futuram ſignificauit, & ſanguinem hoſtium fundendum, rectè in eadem ſcriptum eſt: *Rex regum, & Dominus dominantium*, vt intelligamus reges etiam potentiſſimos, & omnes, qui plurimis dominantur, ipſi eſſe ſubiiciendos, neminémque ex iis fore, qui eius potentiæ reſiſtere valeat, propter hoc dixit ca. 17. de regibus ſocijs Antichriſti. *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum eſt, & rex regum.* † Et quemadmodum viſio veſtis cruentatæ 28
non ſignificat ipſum talem veſtem eſſe habiturum, ſed ore irato, & terribili magna indicia vltionis ſumendæ præ ſe ferre, ita hæc inſcriptio nihil aliud indicat, quàm omnibus hominibus manifeſtam tunc fore eius potentiam, ex iis quæ faciet, & ex multitudine eorum qui occidentur, &c. Eadem ergo veſtis, quæ habet ſanguinem aſperſum, habet & hanc inſcriptionem, quoniam ſimul, & iram in aduerſarios

Femur. magnam oſtendet, & potentiam ad puniendum. In femore autem generis propagatio intelligi ſolet, vt etiam adnotauit Gregorius Hom. 13. in Ezec. & Ansbertus, & Beda, & alij. Ita dictum eſt Exo. 1. *Omnes animæ eorum, qui egreſſi ſunt de femore Iacob.* & Geneſ. 24: *Abraham ſeruum ſuum iurare iuſſit hoc ritu : Pone manum tuam ſubter femur meum, vt adiurem te*, &c. † Et quoniam Chriſtus omnes electos, quos 29
per Euangelium, & per lauacrum regenerationis patri ſuo genuit, (de quibus ait Iſai. 8: *Ecce ego, & pueri mei, quos dedit mihi Dominus*, & reliquos electos ante eius aduentum reges tunc facturus eſt, id eſt, in regno cœlorum cum magna poteſtate, & beatiſſima omnium bonorum vbertate collocaturus eſt, iure habet ſcriptum in femore: *Rex regum, & Dominus dominantium,* quia & ipſe rex eſt, & Dominus, & reges gignit, ac dominos: qui etiam in die iudicij, vt reges, & domini, iudicabunt, iuxta illud Sapien. 3: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Ver. 17. *Et vidi vnum angelum ſtantem in ſole.* Stat quaſi exhortans, & voce magna vocans, vt continuò videbimus. *In ſole*, verò ſtat, vt indicetur id quod prædixit, faciendum eſſe in conſpectu ſolis huius, ideſt, omnibus

nibus videntibus,& nemine rem tantam ignorante,quemadmodum solem omnes vident & omnium oculis expositus est.

30 *Et clamauit voce magna* † Cur voce magna clamet continuò docet, Vers. 17.
quia scilicet clamabat ad omnes, etiam ad longissimè distantes, vt omnes in vnum locum conuenirent, simul etiam subindicatur rei, quæ narratur, magnitudo.

Venite,& congregamini ad cœnam magnam Dei. Christum ducem cum Vers. 17.
exercitu ad prœlium venientem descripsit, nunc prœlij exitum docet, & vt indicet quamplurimos ab eo esse interficiendos, vocat omnes aues ad cœnam magnam Dei, id est, ad conuiuium, quod illis Deus parauit ex cadaueribus eorum, qui occidendi sunt. Solent enim hostium cadauera, cùm plurima sunt, in campo ipso inhumata auibus in escam relinqui. Ita loqui solent prophetæ, cùm magnam stragem edendam esse prænuntiant. Iere. 7: *Et erit morticinium populi huius in cibos volucribus cœli, & bestiis terræ, & non erit qui abigat.* Et cap. 12: *Venite, congregamini omnes bestiæ terræ, properate ad deuorandum.* Ezech. 39: *Dic omni volucri, & vniuersis auibus, cunctisque bestiis agri: Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, victimam grandem super montes Israel, vt comedatis carnem, & bibatis sanguinem, carnes fortium comedetis, & sanguinem principum terræ bibetis,* &c.

31 *Vt manducetis carnes regum.* † Illorũ, qui Antichristo adhærebunt, Vers. 18.
de quibus dixit cap. 17. *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos,* &c. His verbis, & sequentibus docet plurimos ex omni hominum genere, & conditione fore damnandos.

Et carnes tribunorum χιλιάρχων, qui mille viris præfecti sunt, vt diximus cap. 6. nu. 56. latius. Vers. 18.

Et carnes equorum, & sedentium in ipsis. In prœliis non equites modo, sed etiam equi sæpè cadunt, quod sine dubio continget in tanti exercitus interitu. Itaque propriè hæc, & sine vlla figura melius accipimus. Posset & tota oratio figurata intelligi, vt in equitibus homines potentes, & nobiles, ac diuites significentur, qui scilicet in militibus præcipui sunt, in equis autem eorum potentia, ac diuitiæ, quibus inter ceteros eminebant, & quibus maximè confidebant, vt equites equis, iuxta illud Psal. 19: *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus,* atque hæc omnia, cum eorum dominis in die illo disperdenda esse vaticinatur: sed verius est sine dubio quod ante dixi.

Et vidi bestiam. Cap. 13. bestiam Antichristum dixit, cap. verò 17. Vers. 19.
Diabolum. Quæritur ergo vtrum nunc intelligat in bestia? Et respondendum est, Antichristum intelligi, ita enim hoc indicant
32 verba, quæ sequuntur, vt nullus relinquatur dubitandi locus. † Ita siquidem ait. *Et apprehensa est bestia, & cum ea Pseudopropheta, qui fecit signa coram ipso, quibus seduxit eos, qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adorauerunt imaginem eius.* De Pseudopropheta illo

præcurſore Antichriſti multa diximus cap. 13: Reges ergo terræ, & exercitus eorum illi ſeptem reges ſunt, qui Antichriſtum ſequentes contra Chriſti ſeruos pugnabunt, hoc enim eſt pugnare cum ſedente in equo, & cum exercitu eius, quia Chriſtus in ſuis eſt, & illos pugnantes tuetur per angelos ſuos. Siquidẽ idcirco dixit: Saule, Saule, quid me perſequeris? Non tam enim Chriſtianos, quàm Chriſtum ipſum perſequebatur, qui illos hoc tantùm nomine oderat, quod eſſent Chriſtiani.

Act. 9.

Vers. 10 *Et apprehenſa eſt beſtia, & cum ea Pſeudopropheta.* Metaphoram ſeruat prœliorum, in quibus multi occiduntur, multi viui capiuntur, vt vel occidantur, vel libertate donentur. Et quia Antichriſtus cum ſuo præcurſore non occidetur, ita vt reliqui, ſed viui ambo mittentur in infernum, vt ſtatim ait, eleganter dixit apprehenſam eſſe beſtiam, & cum ea Pſeudoprophetam.

Ver. 20. Stagnum ignis

Viui miſſi ſunt hi duo in ſtagnum ignis. † Stagnum ignis dicit, quia 33
fouea illa maxima inferorum tota plena eſt igne, & vndique damnati cinguntur, & operiũtur igne illo, ſicut piſces aqua in ſtagno. Nec fluuium dixit, ſed ſtagnum, quoniam non fluit aut mouetur ignis, vt aquæ fluuiorum, ſed ita eſt in fouea illa, ſicut aqua in ſtagno.

Quomodo occidendus ſit Antichriſtus

Eſt autem magna, & perdifficilis quæſtio, quo modò Antichriſtus mittendus dicatur viuus in ſtagnum ignis, cum Paulus. 2. Theſſ. 2. ſcripſerit: *Quem Dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui*: & ante eum Iſaias dixerit cap. 11. *Et percutiet terram virga oris ſui, & ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impium?* Locum quidem Iſaiæ poſſemus quoquo modo eludere: diceremus enim cum Cyrillo, & Procopio, in impio dæmones intelligi: ſed Pauli verba non ſinunt, qui ſine vlla dubitatione loquitur de Antichriſto. Variè hæc varij exponunt, quomodò ſcilicet viuus mittatur Antichriſtus in infernum, ſed ita, vt referre
neceſſe non ſit. † Bedæ, & Anſelmi, & Thomæ expoſitio plus cete- 43
ris habet probabilitatis, Antichriſtum, & Pſeudoprophetam eſſe quidem interficiendos, ſed dici mitti eos viuos in ſtagnum ignis, vt intelligamus eorum pœnas multò fore acerbiores, quàm aliorum, ſicut grauiùs cruciatur qui viuus in ignem conijcitur, quàm qui citò gladio interficitur. At nec hæc mihi placet: nam neque ita loqui ſolet Scriptura, nec ſatis commodè nunc ita loqueretur, vbi de vera eorum morte agebatur, & de ſupplicio tãtorum ſcelerum, quod quoniam ſciri oportebat, non erat inſolita locutione obſcurandum. Ergo Iohannis verba, quoniam apertiſſima ſunt, nec aliter explicari poſſunt, niſi admodum violenter, ita vt ſonant intelligamus, credamúſque Antichriſtum cum ſuo Pſeudopropheta viuum ad inferos eſſe rapiendum. Quid igitur Paulo reſpondebimus? Sanè Antichriſtum interficiendum dici, quoniam ſubitò rapietur à dæmonibus Chriſto iubente (hoc enim ſignificauit, *Spiritu oris ſui*, verbo ſuo, iuſſu ſuo, vt docent Chryſoſtomus, & Theophylactus, & alij) & deſinit eſſe inter viuentes, totáque ſua potentia, & tyrannide

ſpoliabi-

ſpoliabitur,& ducetur ad locum mortuorum. Nam perire, & interfici,& non eſſe dicuntur,qui in magnas calamitates incidunt, & qui vniuerſa ditione ſua,ac poteſtate priuantur, & illi etiam, qui inter homines non apparent,ſed ad locum ducuntur mortuorum. Ita cap. 17. dictum eſt: *Beſtia, quam vidiſti fuit, & non eſt, & aſcenſura eſt de abyſſo, & in interitum ibit*, id eſt, poteſtate ſua priuabitur. Et Cyrillus, atque Procopius verba Iſaiæ exponentes de dæmonibus: *Et ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impiũ*, non dubitarunt dæmones dicere interfectos eſſe à Chriſto, quòd iis potẽtiam ſuam abſtuliſſet. Et quod eſt apud Iſai. c. 34: *Quoniam inebriatus eſt in cœlo gladius meus*. Hieronymus de deturbatione, & ſupplicio dæmonum interpretatus eſt. Sed manifeſtiſſimum exemplum habemus Num. 16. vbi de Dathan, & Abiron, qui viui deſcenderunt in infernum, Moſes ait: *Si conſueta hominum morte interierint, & viſitauerit eos plaga, qua & ceteri viſitari ſolent: non miſit me Dominus*. Interituros dicit, ſed non morte conſueta. Et paulò poſt: *Deſcenderúntque viui in infernum operti humo, & perierunt de medio multitudinis*. At verò omnis Iſrael, qui ſtabat per gyrum, fugit
36 à clamore pereuntium. † Docet cur perire dixerit, quos viuos in infernum deſcendiſſe affirmat, quòd ſcilicet de medio viuentium ſublati ſint in locum mortuorum ducendi. Simile eſt, & eodem modo intelligendum illud Pſalm. 54. quo Dauid alludit ad eamdem hiſtoriam: *Veniat mors ſuper illos, & deſcendant in infernum viuentes*. Ex his intelligitur non eſſe verum, quod quidam tradunt de morte Antichriſti, & his verbis explicatur ab Haymone in cap. 11. Iſaiæ. *Quem Dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui, hoc eſt potentia iuſſionis ſuæ. Nam licet à Michaële (vt quidam aſſerunt) interficiatur, Domini tamen nutu totum hoc implebitur. Occidetur autem (ſicut doctores tradunt) in monte Oliueti in papilione ac ſolio ſuo, illo in loco contra quem cœlos Dominus aſcendit*. Hæc Haymo. Etenim propriè non occidetur, ſed deſinet eſſe inter viuentes, priuabitur omni ſua potentia, & lætitia ad locum mortuorum ductus. Rapietur autem à dæmonibus, quorum hoc officium eſt, ſed iuſſu fortaſſe Michaëlis, certè iuſſu Chriſti, ſiue id per Michaelem dęmonibus innoteſcat, ſiue per ipſam Chriſti iuſſionem. Dehiſcet ergo terra ſubitò, & viuus cum ſuo Pſeudopropheta rapietur ad ignem gehennæ. Nec obſtat ſtatutum eſſe hominibus ſemel mori, hæc enim acerbior pœna eſt omni morte, & quod in paucis certa aliqua ratione fit, non derogat legi communi, præſertim ipſo legiſlatore iubente, & legis ſupplicium in alterum, quod grauius ſit, commutante. [Andreas Cæſarienſis: *Meritò autem hi communi morte non moriuntur, ſed in ictu oculi extinctis in ſecundam mortem lacus ſulphuris condemnantur, quemadmodum inquit Apoſtolus de aliis non dormituris, ſed ducendis in momento, in nictu oculi. Et hi quidem meritò in iudicium venient, ij verò de quibus nunc loquimur, vt impij, & aduerſarij Dei, non in iudicium, ſed in condemnationem. Si autem quibuſdam hoc non probatur, quoniam Apoſtolus ait Antichriſtum occiſum ſpiritu*

Ver. 6. *Et sicut vocem tonitruorum magnorum.* Voci tonitrui comparatur, quoniam maxima est, & cœlestis, & quoniam hæc vox impijs cùm auditur, terribilis est, vt supra exposuimus cap. 14. nu. 7.

Vers. 6. *Quoniam regnauit.* Iam finitum est regnum peccati, & in posterum solus Deus noster regnabit. [Hoc autem dicit quoniam occiso Antichristo regnum Diaboli erat iam magna ex parte debilitatum, atque confractum, & breui erat penitus extinguendum.]

Omnipotens. Cuius est potentia, vt omnia faciat, quæ velit, & cui soli regnum debetur.

Ver. 7. *Quia venerunt nuptiæ Agni.* Vxor futura, dũ domi suæ manet, sponsa dicitur: Cum nuptiæ fiunt, & ad sponsi ædes ducitur, iam vxor vocatur. Ita Ecclesia, dum domi suæ expectat sponsi sui aduentum, idest, cùm in terra manet vsque ad diem iudicij, vocatur sponsa, sicut ait amicus sponsi: *Qui habet sponsam, sponsus est*, Iohan. 3. cum autem in die iudicij ducetur ad domum sponsi, idest, cum Christo ascendet in cœlum, vxor appellabitur. Hæ sunt nuptiæ, de quibus Matth. 22. scriptum est: *Simile est regnum cælorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo*, id est, qui celebrare nuptias filij sui volens misit, vt vocarentur inuitati. Et quoniam iam nuptiæ instabant, (parum enim tunc deerat consummationi sæculi, & expletioni numeri electorum) Iohannes ait: *Quia venerunt nuptiæ Agni.*

Vers. 7. *Et vxor eius præparauit se.* † Videlicet omni ornamento virtu- 9
tum, & omni genere meritorum bonorum, Hoc est, iam venit ad illum cumulum sanctitatis, ad quam electa erat. Perstat in eadem Metaphora: nuptæ enim diligenter se ornant in domum viri ducendæ.

Vers. 8. *Et datum est illi, vt cooperiat se byssino.* Quoniam obscurum videbatur quod dixerat: *Et vxor eius præparauit se*, nunc id explicat. Preditura Ecclesia ad viri sui amplexus ornat se, vt solent nuptæ, & amictu pulcherrimo se se operit, hoc est iustificationibus sanctorum, bonis meritis membrorum suorũ. Et quoniam bona opera iustorum dona Dei sunt, ait: *Et datum est illi, &c.* Hac autem veste operiri cœpit ex quo electa eius membra operari cœperunt, sed cum ea finiuntur, tunc verè cooperit se, quia iam tota illa veste tegitur. Præterea ita loqui videtur Apostolus, quasi tunc, cùm exitura est, se cooperiat, quia tunc tota prodit in viri, angelorúmque conspectum, tunc eximia eius pulchritudo tota innotescit, tunc integrum meritorum suorũ præmium accipit. † Intelligit autem iustificationes, idest, opera iustè, & sanctè 10
facta, quibus homines magis iustificantur, in *byssino*, scilicet amictu, quoniam byssus tenuissimi, & candidissimi lini genus est, & maioris perspicuitatis causa additur, *Splendenti & candido*, vt significetur innocentia, & puritas ab omni labe libera, quam tunc habitura est Ecclesia, & quam pœnitentiæ, & reliquarum virtutum operibus comparauit, siquidem linum, cum natura candidum non sit, tunsione, & maceratione assidua mundum, & candidum redditur. Vbi nos legimus:

mus: *Splendenti*, in Græco est: Mundo, καθαρὸν, quod idem est, cum enim valde mundum est, tunc magis splendet, & lucet.

Et dixit mihi. Angelus, qui mihi loquebatur, vt constat ex sequentibus. Vers. 9.

Scrib. Hoc non solùm dici, sed scribi etiam vult, vt semper in animis omnium infixam seruetur, atque hac spe omnes, sed ij præsertim, qui extremo tempore erunt, ad labores, & ad pericula quæ ijs subeunda confirmentur. Vers. 9.

Beati, qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Beati, quasi dicat. Etsi multa aspera perferant, beati. & si eos impij persequantur, beati, etsi multùm priùs lugeant, beati tamen appellandi sunt. Nō agit de communi vocatione, multi enim sunt vocati, pauci verò electi, sed de vocatione illa, quæ propria est electorum, de qua Paulus Ro. 8. *Quos autem prædestinauit, hos & vocauit, & quos vocauit, hos & iustificauit, quos* Vers. 9.
11 *autem iustificauit, illos & glorificauit.* † Notandum autem quod ait, *Ad cœnam.* Beda: *Non ad prandium, sed ad cœnam vocatos narrat, quia nimirum in fine diei conuiuium, cœna est. Qui ergo finito præsentis vitæ tempore ad refectionē supernæ contemplationis veniunt, profectò ad cœnam Agni vocantur*, &c. Quæ ad verbum desumpsit ex Gregorio, Hom. 24. in Euang. vbi hæc refert, & ita, vt nos, interpretatur. De hac cœna dictum est Luc. 14: *Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos.*

Siquis verò fortè obiiciat Gregorio, & Bedæ, apud veteres non fuisse prandia, sed cœnas, quod nonnulli existimarunt, ideóque frustra eos obseruare non esse dictum, Ad prādium sed *Ad cœnam*: huic, vt errorem agnoscat suum, satis erit in memoriā reuocare, quod est in eodem. 14. capite Lucæ: *Cum facis prandium, aut cœnam, noli vocare amicos tuos*, &c. Illud potius obiiciendum, quod Matt. 22. vbi de eisdem nuptiis agitur, non cœna dicitur, sed prandium. *Et misit seruos suos vocare inuitatos ad nuptias, & nolebant venire. Et iterum misit alios seruos dicens: Dicite, inuitatis: Ecce prandium meum paraui.* Præterea cœna hæc in hoc sæculo fieri videtur, ait enim: *Intrauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali*, &c. † Respondeo
12 facilè hæc solui posse si diceremus nuptias nō ita intelligi, vt hactenus exposuimus, sed copulationem esse Christi, & Ecclesiæ, quæ in hac vita fit hominibus ad Euangelium venientibus, vt Hieronymus, & multi alij interpretantur, & in his Iansenius in Concordia Euangelica cap. 115. Sed re vera de eisdem nuptiis loquitur, ac Iohannes, vt docent Hilarius Canone. 22. & Euthymius. Est tamē hoc diligenter memoriæ mandandum. Scripturam solere res magnas multis nominibus appellare, vt per ea multæ earūdem rerū proprietates, quoad eius fieri potest, explicētur. Ita Deus, Christus, beatitudo, Diabolus, Pœna dānatorū varia nomina habēt. Sed interdū nomina affert in eamdem rē conuenientia, quæ secū pugnare videantur. Quemadmodum Christus Apoc. 5. leo, & Agnus vocatur: *Ecce vicit leo de tribu Iuda radix Dauid aperire librū*: Et paulò post: *Dignus est Agnus, qui occisus*

Prandia & cœnæ apud veteres.

An Iohannes, & Matthæus de eisdem nuptiis loquantur.

Scriptura res magnas multis nominibus appellat.

sus est, accipere virtutem. Leo propter fortitudinem, Agnus, propterea quod pro nobis immolatus est. † Et sapientia increata dicitur genita, siue concepta, Prou. 8: *Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram.* 13
Eadem dicitur creata, Eccl. 24: *Ab initio & ante secula creata sum.* Genita, vt ostendatur nata ex patris substantia, creata, vt sine mutatione, & sine labore patris nata intelligatur, quemadmodum interpretatus est S. Hilarius in lib. de Synodis, & eum secutus S. Thomas lib. 4. Contra Gentes cap. 8. Ita sanctorum felicitas & cœna dicitur, & prandium. Cœna, quia finis diei est, & laborum: prandium, ne putemus finiri posse eius voluptatem, sed post eam, quam initio perceperunt beati, aut quam nunc percipiunt, semper aliam, atque aliam manere, id est, vnam illam, & eamdē esse perpetuam, sicut post prandium restat alterum conuiuium, hoc est cœna, nec terminatur in eo gaudium, sicut in cœna terminari videbatur. Ac si diceret: Conuiuium conuiuio succedet. Similiter de re eadem locutus est Isaias c. vltimo: *Et erit mensis ex mense, & Sabbatum ex Sabbato*, idest, festus dies festo succedet, non terminabuntur illius vitæ gaudia: vnum, & perpetuum gaudium erit. Loquitur enim Scriptura more hominū, quibus gaudium vnum perpetuum non est, sed præclarè secum agi putant, si assiduè gaudio gaudium succedat. Quod autem ait Matthæus: *Intrauit autem rex vt videret discumbentes*, non Epulantes dixit, sed *Discumbentes*, ante enim discumbitur, quàm prandeatur. Ergo qui nunc in Ecclesia sunt, discumbunt: quia comparant se ad prandium, idest, ad beatitudinem, quam sine dubio consequentur, si iuxta vocationem suam viuant, sicut ait: *Et egressi serui eius congregauerunt omnes, quos inuenerunt, malos, & bonos, & impleta sunt nuptiæ discumbentium.* At prandium, vel cœna in cœlis sumitur. Non itaque discumbentes dicuntur, quasi in eodem loco cœnaturi, sed quasi proximè parati ad cibos citò sumendos, à nemine impediendi, aut tardandi.

Vers. 9. *Et dicit mihi: Hæc verba Dei vera sunt.* † Ad maiorem eiusdem rei 14
confirmationem hoc addit, vt altiùs in memoria omnium maneat, magísque ad laborandum pro Christo omnes excitentur, ac si dicat: Quod dixi: *Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt*, non mea vox est, sed Dei, & vera, ac certa est, nec vnquam vana inuenietur.

Vers. 10. *Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum.* Multæ in hoc loco dubitationes occurrunt. Iure enim quæri potest, cur nunc adorare angelum velit Iohannes, quod ante non fecit. Deinde quo adorationis genere. Tertiò, rectè ne fecerit, an secus: nam si rectè fecit, cur prohibet angelus? Si autem non rectè, cur similiter eum adorare tentauit cap. 22. In prima dubitatione ratio multorum scriptorum hæc est, Adorare eum Iohannes vult, quia maiorem se eum esse cognouit. At hæc adorandi quidem ratio est, sed non explicat quòd quærimus, cur nunc potiùs adorauerit, quàm ante? † Arbitror Iohannem 15
lætissima prophetia delectatum de nuptiis Agni, & de beatitudine

co-

eorum,qui vocati ſunt ad eaſdem nuptias, præ lætitia, & reuerentia
in terram cecidiſſe, & quaſi gratias agentem adorare voluiſſe pro
nuntio. Ita Ge.17.audita promiſſione Iſaac naſcituri Abraham præ
lætitia,& venerandi ſtudio cecidit:*Cecidit* (inquit) *Abraham in faciem
ſuam,& riſit in corde ſuo,dicens: Putas ne centenario naſcetur filius?* Et Iud.
13.*Manue,& vxor eius proni ceciderunt in terram.* Poteſt hoc ex capit.
vltimo huius libri intelligi, in quo Ioannes iterum cecidit vt ange-
lum adoraret ſimilia nunciantem, hæc ſcilicet: *Et nox vltra non erit,
& non egebunt lumine lucernæ, neque lumine Solis,quoniam Dominus Deus
illuminabit illos,& regnabunt in ſæcula ſæculorum. Et dixit mihi: Hæc verba
fideliſſima ſunt,& vera.* Et quamuis ſupra quoque quædam de beatitu-
dine dixerit,vt in fine cap.7.& 11.tamen quæ nūc dicit, expreſſiora
ſunt,nec ad quoſdam tantùm pertinēt,vt illa,ſed ad omnes, & quaſi
iam proxima narrantur. Pro his ergò, & pro iterata illa aſſeueratio-
ne:Hæc verba vera ſunt,quæ in vtroque loco poſita eſt,gratias agit.
16 † Adde etiam quod cum hæc dicebat, viſibili ſpecie Angelus appa-
ruit, quaſi ſpecimen quoddam Apoſtolo daturus futuræ illius fœli-
citatis, qua angelis ſimiles, & æquales homines futuri ſunt. Atque
ideò territus nimio illo ſplendore Ioannes cecidit ad pedes eius, ſi-
cut cecidit cap 1.cùm primùm eundem Angelum vidit,& ſicut ceci-
derunt Apoſtoli in transfiguratione Domini.

De adorationis genere nulli dubium eſſe debet, quin ita adorare Ioannes voluerit,vt Angelum adorari par erat,id eſt,non vt creatorem,ſed vt creaturam:non enim ignorabat aut ſoli Deo dandam eſſe adorationem latriæ,aut Angelum eſſe eum,qui loquebatur,vt initio libri,& ſæpè poſtea dixit: Angelum autem (ſicuti neque hominem, etiam quatenùs Deum repreſentat) non eſſe adorandum ea adoratione,ne non tam ad Deum,quàm ad ipſam creaturam referri adoratio videatur. Nec nos moueat, vt adorationem latriæ eſſe credamus, verbum Adorare, aut Cecidiſſe ad pedes eius, cum vulgatum ſit in Scriptura ſæpè hæc creaturis tribui, vt Gen.19: *Loth cum vidiſſet Angelos.ſurrexit, & iuit obuiam eis, & adorauit pronus in terram.* 3.Reg.1:*Inclinauit ſe Bethſabee, & adorauit regem.* Et mox:*Et nuntiaue-
runt regi,dicentes: Adeſt Nathan Propheta. Cùmque introiſſet in conſpectum
regis,& adoraſſet eū pronus in terram,dixit Nathan,&c.* Rectè ergò ado-
rat nuntium Dei ſummi,& beatum,& lætiſſima nuntiantem.Sed cur

Adoratio etiā creaturis datur.

17 prohibet Angelus? † Hanc dubitationem diluit Gregorius Hom.8.
in Euangelia, vbi cum dixiſſet: *Quia enim cœli rex terram noſtræ carnis
aſſumpſit,infirmitatem noſtram illa iam angelica celſitudo non deſpicit.* Hoc
etiam addidit: *Hinc eſt enim,quod Loth, & Ioſue Angelos adorant,nec ta-
men adorare prohibentur. Ioannes verò in Apocalypſi ſua adorare angelum
voluit,ſed tamen idem hunc Angelus ne ſe debeat adorare compeſcuit, dicens:
Vide ne feceris,conſeruus enim tuus ſum, & fratrum tuorum. Quid eſt, quod
ante Redemptoris aduentum ab hominibus adorantur, & tacent: poſtmodum
vero adorari refugiunt: niſi quod naturam noſtram quam prius deſpexerant,*

postquam hanc super se assumptam conspiciunt, prostratam sibi videre pertimescunt? Nec iam sub se, velut infirmam, contemnere ausi sunt, quam super se, videlicet in cæli rege venerantur, &c. Gregorium sequuntur Glossa, & Ansbertus, & Haymo, & Rupertus, & alij nonnulli, nec immeritò. † At hoc addendum videtur, vt plenior causa reddatur, quod ex verbis ipsius Angeli colligitur, noluisse Angelum adorari se, quoniam 18
præter dignitatem, quæ hominibus accessit assumente filio Dei eorum naturam, hæc quoque magna est, ministros Christi esse eos, & Prophetas, & Euãgelicæ doctrinæ nuntios, tum etiam propter hanc doctrinam vexari ab inimicis Christi. *Conseruus* (inquit) *tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu.* Et cap. 22: *Conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum, qui seruant verba libri huius.* Ac si dicat: Mihi summè honorificum est Christi ministrum esse, & eius mysteria tibi nuntiare: cum tu igitur, & fratres tui mihi pares sitis in eo, quod mihi gloriosum est, id est, in reddendo testimonium Iesu Christi, nolo vt me adores, Deum potiùs adora à quo & ego, & vos tantum honorem accepimus. Itaq; in honorem Christi non vult adorari à Ioanne, quasi ostendẽs quanti faciat Christum cùm tanto honore eius amicos fideles prosequatur, & faciat illud:
Psal. 138 *Mihi autem nimis honorati sunt amici tui Deus.* Accedit, quod cùm de beatitudine loquatur, in qua homines æquales angelis erunt, rectè, vt hoc ostendat, conseruus Ioannis, & æqualis appellari vult, potiùs quàm adorari.

Vers. 10. *Habentium testimonium Iesu.* † Id est: Habentium in se signa, quibus 19
testentur se esse Iesu, & ipsum Iesum esse verum filium Dei, vt exposuimus cap. 6. num. 39. Tales sunt qui eum prædicant, & annuntiant, & pro eo patiuntur. Hos Prophetas vocat, quoniam multi eorũ habebant spiritum prophetiæ, vt abscondita scripturarum patefacerẽt, & ventura prædicerent, atque ita maiori auctoritate testimonium de Christo redderent. Quare quod hic dixit: *Et fratrum tuorum habentium testimonium Iesu*, cap. vltimo, apertiùs explicauit. *Et fratrum tuorum prophetarum.* Nec absurdè exponeremus prophetas quoque hic veteres commemorari, qui etiam habuerunt testimonium Iesu, id est, multa de eo prædixerunt, & suis prædictionibus se Iesu esse testabantur.

Vers. 10. *Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ.* Spiritus prophetiæ, qui est in te, sicut & in alijs prophetis, & quo de Christo testificaris, testimonium quoddam, & indicium est Iesu, non enim datur nunc, nisi credentibus in Iesum. Quare cùm tam apertum habeas testimonium Iesu, meritò non patior me adorari abs te. Diximus etiam de hoc cap. 6. num. 39.

Vers. 11. *Et vidi cælum apertum.* † Quoniam dixit paulò ante: *Quia venerunt* 20
nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit se, neque ante futuræ sunt nuptiæ, quàm Christus vltionem de hostibus suis sumat: nunc de eius aduẽtu ad hanc vltionem agit. Et quidem si verba pręsentia tantùm considerem,

ſideremus cum præcedentibus manifeſtè ad extremum iudicium pertinere videbuatur. Sed ſi totum locum intentis oculis luſtremus, videbimus nequaquam de iudicio illo verba fieri, ſed de deſcenſu Chriſti inuiſibili ad ſubueniendum ſanctis laborantibus, & cum Antichriſto, & eius miniſtris certantibus. *Et vidi* (inquit) *beſtiam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prælium cum illo, qui ſedebat in equo*, & quæ ſequuntur. Tunc enim non erit Antichriſtus, nec poſſunt ad illum diem referri, quæ in eo loco ſcripta ſunt. Rectè ergò ait Ambroſius: *Nullo modo æstimare debemus quod hoc capitulum ad aduentum Christi pertineat, in quo ad iudicium venturus eſt, ſed potius ad electos, qui in fine mundi naſcituri ſunt: fine etenim mundi inſtante veniet Dominus cum ſanctis ſuis vt pugnet per ipſos contra Antichriſtum, & miniſtros eius*. Et idem repetit poſtea cum venit ad explanationem verborum, quæ retulimus. Vt igitur ea, quæ præceſſerunt de nuptiis, ad conſolationem ſanctorum ſcripta ſunt, vt viriliter pro tanta ſpe pugnent, ita nunc vt ſciant ſe non eſſe in illo certamine à Chriſto deſerendos, ſed eum inuiſibiliter affuturum, vt pro ſe pugnet, eum equo albo deſcendentem facit. Meritò autem videt cœlum apertum, quoniam Chriſtus, & magna ſanctorum multitudo è cœlo veniunt in terram, ſicut portæ vrbis aperiuntur turbis per eas erumpentibus.

11 *Et ecce equus albus*. † In equo albo corpus Chriſti immaculatum, vt diximus cap. 6. num. 6. ſiue eius humanitatem plerique intelligũt, quod mihi hoc quidem loco parum probatur, quoniam angeli qui ſunt exercitus eius, etiam vehuntur equis albis, & Zacharias cap. 1. vidit equos albos, quibus ſcilicet vehebantur angeli, nec poteſt in illis aliqua humanitas deſignari. Equum ergò ei tribuit, quoniã quaſi ducem ad prælium venientem inducit, & equus multum in prçlio equitem iuuat, vt diximus in eodem cap. num. 7. & 8. ſignificat ergò benè inſtructum, & paratum bellatorem, vt in eodem loco dictum eſt. Albus eſt equus, vt victoria futura ſignificetur, albus enim color, vt ſæpè dictum eſt, lætitiam indicat. Inde Apocaly. 6. eques ille, qui exiuit vincens, vt vinceret, equo albo inſidebat. *Verſ. 11.*

Et qui ſedebat ſuper eum vocabatur Fidelis, & verax. Fidelis, quia quicquid ſuis promiſit, cumulatè redditurus eſt: verax eadem ratione dicitur, quaſi conſtans in promiſſis. Sed videtur, hoc etiam ad impios referẽdum, vt verax etiam dicatur, quia eos ita, vt dixit, puniet. [Opportunéque nunc his nominibus appellatur, cùm venit vt fidem, & veritatem ſuam re ipſa præſtet.] *Verſ. 11.*

Et cum iuſtitia iudicat, & pugnat. In Græco, & in nonnullis codicibus Latinis legitur: *Et in iuſtitia iudicat*, ſed idem ſenſus eſt. Deſcripſerat eum cum magna potentia venientem, & ne quis illum fortaſſe credat viribus, & potentia abuſurum, aut omnes perditurum, dicit eum iuſtè iudicare omnium merita, nullique nociturum, & aduerſus neminem pugnaturum, niſi aduerſus eum, qui pœnas ſuis factis commeruerit. *Verſ. 11.*

Vers. 12. *Oculi autem eius sicut flamma ignis.* † Quod est irati, & supplicia inferre molientis, vt diximus cap. 1. num. 90. 22

Vers. 12. *Et in capite eius diademata multa.* Hæc significant, quòd paulò post ait: *Et habet in vestimento, & in femore suo scriptum: Rex regum, & Dominus dominantium.* Itaque multa diademata habet, vt ostendat se habere coronas, id est, potestates, omnium regum sicut ait Matth. vltimo: *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.* Quod etiam ad eorum consolationem dicitur, in quorum auxilium descendit, vt sciant nullam fore tantam opprimentium vim, quæ non cedat auxiliatoris sui potentiæ.

Vers. 12. *Habens nomen scriptum, quod nemo nouit, nisi ipse.* Quodnam hoc nomen sit, paulò post docet: *Et vocatur nomen eius Verbum Dei.* Sed hoc nomen nemini notum esse, nisi ipsi, hoc indicat, nullam creaturam plenè, atque integrè cognoscere, ac comprehendere Diuinam Verbi generationem. Arethas: *Ignotum esse nomen significat incomprehensibilitatem substantiæ ipsius, &c.* Ex parte igitur sciunt Sancti nomen filij Dei, & ex parte nesciunt, vt ait Ambrosius.

Vers. 13. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine.* Plerique vestem aspersam sanguine corpus Christi interpretantur sanguine tinctum, quem pro nobis fudit in cruce. Quod mihi minimè probatur, quoniam Christus habet quidem vestigia vulnerum, sed corpus sanguine aspersum non habet. † Confirmant hoc verbis Isaiæ, ca 63: *Quare ergo rubrum est indumentum tuum, & vestimenta tua, sicut calcantium in torculari?* Verùm hæc nihil, vt arbitror, ad rem: quoniam Ioannes describit Christum venientem ad occidendum aduersarios suos: Isaias autem facit post victoriam, & post cæsos hostes in cœlum cum triumpho reuertentem. Quo tempore rubra habere vestimenta dicitur, quæ sanguine cæsorum hostium respersa sunt, sicut ipse respondet: *Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui.* Quare si Ioannes similiter describeret nunc reuertentem in cœlum, ac non potiùs descendētem, ex hoc testimonio Isaiæ optimè locus explicaretur: nec tamen ita vestem corpus esse interpretaremur. Arbitror equidem, vt vestis sanguine aspersa apud Isaiam cruentum supplicium iam de inimicis sumptum significat, ita nunc supplicium sumendum, & sanguinem hostium fundendum significare. Hoc etiam indicat venire Christum ad subueniendum electis laborantibus, & ad vltionem sanguinis iustorum ab impiis effusi. † Quemadmodum autem si quis ad vltionem amici nefariè extincti procederet, & pallium eius sanguine tinctum ferret, vt memoria, ac dolore impiæ cædis magis se ad pœnas acriores sumendas excitaret: ita Christus, vt doceat se recordari iustorum, & scelera in eos patrata vindicare velle, vestem habet aspersam sanguine. 23 24

Vers. 14. *Et exercitus, qui sunt in cœlo, sequebantur eum in equis albis.* Hunc locum Gregorius lib. 31. Mor. cap. 12. exponit, cuius verba omnia in

Comment.

Commentarium suum sine autoris nomine transtulit Ansbertus. *Equus (inquit) est vnicuique sanctæ animæ corpus suum, quod videlicet nouit & abstinentiæ continentiæ freno restringere, & rursum caritatis impulsu exercitatione boni operis relaxare. Equitis ergo nomine anima sancti viri*
25 *exprimitur, quæ iumentum corporis bene subditum regit.* † *Vnde & Iohannes Apostolus in Apocalypsi Dominum contemplatus ait: Et exercitus, qui sunt in cælo, sequebantur eum in equis albis. Multitudinem quippe sanctorum, quæ in hoc martyrij bello sudauerat, rectè exercitū vocat: qui idcirco in equis albis sedere referuntur, quia nimirum eorum corpora & luce iustitiæ, & castimoniæ candore claruerunt.* &c. Verùm quoniam satis ostensum est non hic de vltimo iudicio agi, sed de auxilio, quod Christus electis affert laborantibus, non video quomodo martyres hic intelligantur, aut eorum corpora equi dicantur, cùm tunc nulla corpora habituri sint. Accedit quod exercitus cœli semper angeli intelligũtur, vt cum dicitur *Dominus exercituum*, & Luc. 2: *Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum*, &c. Quare angelos sine dubio intelligere debemus, atque eos præsertim, qui hominum curam gerunt, quemadmodum & Zachariæ 1. angeli custodes hominum in equis albis sedent: Et post eum equi rufi, varij, & albi, vt suo loco exposuimus. Equi ergo albi id ipsum significant, quod diximus nu. 21.

26 *Vestiti byssino albo, & mundo.* † In byssino angelorum sanctitatem, & innocentiam indicat, sicut de sanctis ipse exposuit in hoc ipso capite: Byssinum enim iustificationes sanctorum sunt. Vers. 14.

Et de ore eius procedit gladius acutus. Nonnulli codices Græci habēt: *Et vtraque parte acutus*, δίστομος ὀξεῖα, id est, anceps, acutus. quod est ex vtraque parte acutus. Ita & Primasius, & ante eos sic legit Cypri. lib. 2. contra Iudæos, c. vlt. Andreas etiā, & Arethas ita legunt. Sed multi alij libri tam Græci, quàm Latini, habent tantūmodo: *Gladius acutus*, & cum his Beda. Et licet parum referat ad sensum, fortè hæc posterior lectio verior est, & illud: *Ex vtraque parte*, additum est ex loco simili cap. 1. *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat*, quod sæpe fieri solet. Quemadmodum Math. 7. *Nolite iudicare, vt non iudicemini*, vbi quædam exemplaria addunt: *Nolite condemnare, vt non condemnemini*, quod non est in Græco: sed desumptum videtur ex Lucæ. 6. vbi legimus: *Nolite iudicare, & non iudicabimini, nolite condemnare, & non condemnabimini.* Hoc gladio acuto sententia significatur mortis, siue iussio ore Christi in impios proferenda, quod satis exposuimus capite. 1. num. 106. & 107. ac si dicat, Lingua eius gladius quidam erit, multos enim occidet, sicut ait paulò post: *Et ceteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, qui procedit de ore ipsius.* Simile est illud Isaiæ. 11: *Et percutiet terram virga oris sui.* Pro quo LXX. vertunt: *Verbo oris sui.* Vers. 15.

Vt in ipso percutiat gentes. Omnes impios, qui sanctis aduersantur. Vers. 15.
27 *Et ipse reget eas in virga ferrea.* † Hoc est acerrimè puniet, & durissimum

sinum.

ſimum in illas imperium exercebit. Eadem verba ſunt in cap. 2. quæ copioſè explanauimus in eodem loco, num. 43. & ſequentibus. Aręthas: *Ferrea virga non eſt ad regendum, ſed ad confringendum eos, qui in vita luti ſunt, & parati vt conterantur.*

Verſ. 15. *Et ipſe calcat torcular vini furoris.* Ipſe eas grauiſſimis ſupplicijs afficiet. De calcatione torcularis diximus cap. 14. num. 88. De vino furoris in eodem capite, num. 58. & ſequentibus.

Verſ. 16. *Et habet in veſtimento, & in femore ſuo ſcriptum.* Hunc locum Gregorius expoſuit Hom. 13. in Ezech. & veſtimentum eſſe putat humanitatem Chriſti, per quam mundo eius maieſtas innotuit, & ideo in veſtimento ſcriptum habere dicitur: *Rex regum*: & Gregorium Ansbertus, & quidam alij ſequuntur. Sed nos iuxta id, quod de veſte eius ſanguine aſperſa diximus. num. 22. & ſequentibus ita vt iam cœpimus, exponere debemus. Et quoniam veſte illa cruentata vltionem futuram ſignificauit, & ſanguinem hoſtium fundendum, rectè in eadem ſcriptum eſt: *Rex regum, & Dominus dominantium*, vt intelligamus reges etiam potentiſſimos, & omnes, qui plurimis dominantur, ipſi eſſe ſubiiciendos, neminémque ex iis fore qui eius potentiæ reſiſtere valeat, propter hoc dixit ca. 17. de regibus ſocijs Antichriſti. *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum eſt, & rex regum.* † Et quemadmodum viſio veſtis cruentatæ 28
non ſignificat ipſum talem veſtem eſſe habiturum, ſed ore irato, & terribili magna indicia vltionis ſumendæ præ ſe ferre, ita hæc inſcriptio nihil aliud indicat, quàm omnibus hominibus manifeſtam tunc fore eius potentiam, ex iis quæ faciet, & ex multitudine eorum qui occidentur, &c. Eadem ergo veſtis, quæ habet ſanguinem aſperſum, habet & hanc inſcriptionem, quoniam ſimul, & iram in aduerſarios

Femur. magnam oſtendet, & potentiam ad puniendum. In femore autem generis propagatio intelligi ſolet, vt etiam adnotauit Gregorius Hom. 13. in Ezec. & Ansbertus, & Beda, & alij. Ita dictum eſt Exo. 1. *Omnes animæ eorum, qui egreſſi ſunt de femore Iacob.* & Geneſ. 24: *Abraham ſeruum ſuum iurare iuſſit hoc ritu: Pone manum tuam ſubter femur meum, vt adiurem te*, &c. † Et quoniam Chriſtus omnes electos, quos 29
per Euangelium, & per lauacrum regenerationis patri ſuo genuit, (de quibus ait Iſai. 8: *Ecce ego, & pueri mei, quos dedit mihi Dominus*, & reliquos electos ante eius aduentum reges tunc facturus eſt, id eſt, in regno cœlorum cum magna poteſtate, & beatiſſima omnium bonorum vbertate collocaturus eſt, iure habet ſcriptum in femore: *Rex regum, & Dominus dominantium*, quia & ipſe rex eſt, & Dominus, & reges gignit, ac dominos: qui etiam in die iudicij, vt reges, & domini, iudicabunt, iuxta illud Sapien. 3: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Ver. 17. *Et vidi vnum angelum ſtantem in ſole.* Stat quaſi exhortans, & voce magna vocans, vt continuò videbimus. *In ſole*, verò ſtat, vt indicetur id quod prædixit, faciendum eſſe in conſpectu ſolis huius, ideſt, omnibus

nibus videntibus,& nemine rem tantam ignorante,quemadmodum ſolem omnes vident & omnium oculis expoſitus eſt.

30 *Et clamauit voce magna* † Cur voce magna clamet continuò docet, *Verſ.* 17.
quia ſcilicet clamabat ad omnes, etiam ad longiſſimè diſtantes, vt omnes in vnum locum conuenirent, ſimul etiam ſubindicatur rei, quæ narratur, magnitudo.

Venite,& congregamini ad cœnam magnam Dei. Chriſtum ducem cum *Verſ.* 17.
exercitu ad prœlium venientem deſcripſit, nunc prœlij exitum docet, & vt indicet quamplurimos ab eo eſſe interficiendos, vocat omnes aues ad cœnam magnam Dei, id eſt, ad conuiuium, quod illis Deus parauit ex cadaueribus eorum, qui occidendi ſunt. Solent enim hoſtium cadauera, cùm plurima ſunt, in campo ipſo inhumata auibus in eſcam relinqui. Ita loqui ſolent prophetæ, cùm magnam ſtragem edendam eſſe prænuntiant. Iere.7: *Et erit morticinium populi huius in cibos volucribus cœli, & beſtiis terræ, & non erit qui abigat.* Et cap.12: *Venite, congregamini omnes beſtiæ terræ, properate ad deuorandum.* Ezech. 39: *Dic omni volucri, & vniuerſis auibus, cunctiſque beſtiis agri: Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, victimam grandem ſuper montes Iſrael, vt comedatis carnem, & bibatis ſanguinem, carnes fortium comedetis, & ſanguinem principum terræ bibetis,*&c.

31 *Vt manducetis carnes regum.* † Illorũ, qui Antichriſto adhærebunt, *Verſ.* 18.
de quibus dixit cap. 17. *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos,* &c. His verbis, & ſequentibus docet plurimos ex omni hominum genere, & conditione fore damnandos.

Et carnes tribunorum χιλιάρχων, qui mille viris præfecti ſunt, vt dixi- *Verſ.* 18.
mus cap.6.nu.56.latiùs.

Et carnes equorum, & ſedentium in ipſis. In prœliis non equites modo, ſed etiam equi ſæpè cadunt, quod ſine dubio continget in tanti exercitus interitu. Itaque propriè hæc, & ſine vlla figura meliùs accipimus. Poſſet & tota oratio figurata intelligi, vt in equitibus homines potentes, & nobiles, ac diuites ſignificentur, qui ſcilicet in militibus præcipui ſunt, in equis autem eorum potentia, ac diuitiæ, quibus inter ceteros eminebant, & quibus maximè confidebant, vt equites equis, iuxta illud Pſal. 19: *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei noſtri inuocabimus,* atque hæc omnia, cum eorum dominis in die illo diſperdenda eſſe vaticinatur: ſed verius eſt ſine dubio quod ante dixi.

Et vidi beſtiam. Cap.13.beſtiam Antichriſtum dixit, cap. verò 17. *Verſ.* 19.
Diabolum. Quæritur ergo vtrum nunc intelligat in beſtia? Et reſpondendum eſt, Antichriſtum intelligi, ita enim hoc indicant
32 verba, quæ ſequuntur, vt nullus relinquatur dubitandi locus. † Ita ſiquidem ait. *Et apprehenſa eſt beſtia, & cum ea Pſeudopropheta, qui fecit ſigna coram ipſo, quibus ſeduxit eos, qui acceperunt characterem beſtiæ, & qui adorauerunt imaginem eius.* De Pſeudopropheta illo

ſpoliabitur, & ducetur ad locum mortuorum. Nam perire, & interfici, & non eſſe dicuntur, qui in magnas calamitates incidunt, & qui vniuerſa ditione ſua, ac poteſtate priuantur, & illi etiam, qui inter homines non apparent, ſed ad locum ducuntur mortuorum. Ita cap. 17. dictum eſt: *Beſtia, quam vidiſti fuit, & non eſt, & aſcenſura eſt de abyſſo, & in interitum ibit*, id eſt, poteſtate ſua priuabitur. Et Cyrillus, atque Procopius verba Iſaiæ exponentes de dæmonibus: *Et ſpiritu labiorum ſuorum interficiet impiũ*, non dubitarunt dæmones dicere interfectos eſſe à Chriſto, quòd iis potẽtiam ſuam abſtuliſſet. Et quod eſt apud Iſai. c. 34: *Quoniam inebriatus eſt in cœlo gladius meus*. Hieronymus de deturbatione, & ſupplicio dæmonum interpretatus eſt. Sed manifeſtiſſimum exemplum habemus Num. 16. vbi de Dathan, & Abiron, qui viui deſcenderunt in infernum, Moſes ait: *Si conſueta hominum morte interierint, & viſitauerit eos plaga, qua & ceteri viſitari ſolent: non miſit me Dominus*. Interituros dicit, ſed non morte conſueta. Et paulò poſt: *Deſcenderúntque viui in infernum operti humo, & perierunt de medio multitudinis*. At verò omnis Iſrael, qui ſtabat per gyrum, fugit

36 à clamore pereuntium. † Docet cur perire dixerit, quos viuos in infernum deſcendiſſe affirmat, quòd ſcilicet de medio viuentium ſublati ſint in locum mortuorum ducendi. Simile eſt, & eodem modo intelligendum illud Pſalm. 54. quo Dauid alludit ad eamdem hiſtoriam: *Veniat mors ſuper illos, & deſcendant in infernum viuentes*. Ex his intelligitur non eſſe verum, quod quidam tradunt de morte Antichriſti, & his verbis explicatur ab Haymone in cap. 11. Iſaiæ. *Quem Dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui, hoc eſt potentia iuſſionis ſuæ. Nam licet à Michaële (vt quidam aſſerunt) interficiatur, Domini tamen nutu totum hoc implebitur. Occidetur autem (ſicut doctores tradunt) in monte Oliueti in papilione ac ſolio ſuo, illo in loco contra quem cœlos Dominus aſcendit*. Hæc Haymo. Etenim propriè non occidetur, ſed deſinet eſſe inter viuentes, priuabitur omni ſua potentia, & lætitia ad locum mortuorum ductus. Rapietur autem à dæmonibus, quorum hoc officium eſt, ſed iuſſu fortaſſe Michaëlis, certè iuſſu Chriſti, ſiue id per Michaelem dęmonibus innoteſcat, ſiue per ipſam Chriſti iuſſionem. Dehiſcet ergo terra ſubitò, & viuus cum ſuo Pſeudopropheta rapietur ad ignem gehennæ. Nec obſtat ſtatutum eſſe hominibus ſemel mori, hæc enim acerbior pœna eſt omni morte, & quod in paucis certa aliqua ratione fit, non derogat legi communi, præſertim ipſo legislatore iubente, & legis ſupplicium in alterum, quod grauius ſit, commutante. [Andreas Cæſarienſis: *Meritò autem hi communi morte non moriuntur, ſed in ictu oculi extincti in ſecundam mortem lacus ſulphuris condemnantur, quemadmodum inquit Apoſtolus de aliis non dormituris, ſed ducendis in momento, in nictu oculi. Et hi quidem meritò in iudicium venient, ij verò de quibus nunc loquimur, vt impij, & aduerſarij Dei, non in iudicium, ſed in condemnationem. Si autem quibuſdam hæc non probatur, quoniam Apoſtolus ait Antichriſtum occidi ſpiritu*

Diuinæ iussionis, & quia nonnulli ex doctoribus affirmant inueniri quosdam viuentes post interfectionem Antichristi: eos quidem qui à Daniele beati prædicantur, viuentes dicemus: hos vero corpore incorrupto post euersam eorum potestatem à Deo igni Gehennæ tradi, quæ ipsis erit mors, & interfectio, quæ Dei iussu futura erat, &c.

Verùm, quoniam illud de Dathan, & Abiron simile est huic, quod nunc dicitur, & eos multi affirmant non peruenisse viuos ad locum damnatorum, sed mortuos esse in via, atque ibi corpora remansisse, animas autem descendisse in Gehennam, vt Abulensis in cap. 16. Numerorum, Quæstio. 20. Lyranus, Hugo Cardinalis, Dionysius: hoc potiùs dicendum arbitror, & probabilius videtur, Antichristum, & Pseudoprophetam viuos absorbendos esse à terra, sed terra iterum se concludente ante perituros, quàm Gehennam attingant. Atque ita lex impletur, de qua Hebr. 9. *Statutum est hominibus semel mori.* & interficitur Antichristus iussu Christi, sicut docuit Paulus, terra eum deuorante, & continuò se concludente, & non cogimur fateri corpus eius immortale esse apud Gehennam ante diem iudicij. Quomodo ergo Iohannis verba interpretabimur? Primùm hoc dicemus: Qui viuus mittitur in ignem, satis esse si viuus sit cum mitti incipit, etiam si viuus nõ perueniat ad ignẽ. Ier. 38: *Et submiserunt Ieremiam in funibus in lacum, in quo non erat aqua, sed lutum: descenditque Ieremias in cœnum.* Si satis fuisset dicere: Submiserũt Ieremiam in lacum, vt peruenisse putaretur ad cœnum, non addidisset: *Descenditque* Ieremias *in cœnum:* Sed apertius Danielis 6. *Et in lacum leonum missi sunt ipsi, & filij, & vxores eorum. Et non peruenerant vsque ad pauimentum laci, donec arriperent eos leones.* Satis ergo erit Antichristum viuere cùm à terra absorbetur, vt viuus missus dicatur in infernum, etiam si viuus illuc non peruenerit. Dicemus etiam eos viuos missos esse in stagnum ignis, quoniam viuos terra deglutiet, & omnibus apparebit eos viuos descendisse in infernum. Solet enim Scriptura sæpe de rebus loqui iuxta vulgare hominum iudicium, & iuxta id, quod foris apparet. Atque ita etiam interpretanda sunt verba capitis 16. Numerorum, non, vt plerique interpretantur, infernum ibi sepulchrum dici. Atque ideo Moses ait: *Sin autem nouam rem fecerit Dominus, vt aperiens terra os suum deglutiat eos, & omnia quæ ad illos pertinent, descenderintque viuentes in infernum, scietis quòd blasphemauerunt Dominum.* Nec enim populus scire poterat eos viuos descendere in infernum, sed ad hoc satis erat videre terram dehiscentem, & illos deglutientem.

Sibylla quidem mortem Antichristi non tacuit initio libri tertij, sed ita tamen loquitur, vt quasi subita flamma eum, suósque rapiendos esse significare videatur, ita enim ait:

Ἀλλ' ὁπόταν μεγάλοιο θεοῦ πελάσωσιν ἀπειλαὶ,
Καὶ δύναμις, φλογέουσα δι' οἴδματος εἰς γαῖαν ἥξει,
Καὶ βελίης φλέξει, καὶ ὑπερφιάλους ἀνθρώπους

Πάντας

Πάντας, ὅσοι τούτῳ πίστιν ἐνεπεισήσαντο.

Hoc est:

Sed cùm magni Dei appropinquauerint minæ,
Et potestas ardens inundans in terram veniet,
Et Belier incendet, & superbos homines,
Omnes, quicumque ei fidem præstiterunt.

Nisi fortè iram Christi impios interficientis poëtico more potestatem ardentem vocat.

In stagnum ignis. † Hic varia lectio est, quidam enim legunt: *In* Ver. 20.
37 *stagnum ardens igne, & sulphure*, vt Primasius. alij, *In stagnum ignis ardentis sulphure*, atque hanc verissimam lectionem esse arbitror, & ita est in Græco. Quæritur vtrum figurata sit hæc locutio, an propria, vt verum sulphur esse apud inferos credendum sit. Nam figuratam esse videtur Isaias docere cap. 30. cùm de gehenna ait: *Nutrimenta eius ignis, & ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris, succendens eam.* In quem locum Hieronymus Metaphoricam locutionem esse affirmat, & res ipsa testatur. Si enim sulphur apud inferos est, nutriēdi illius ignis causa est, si autem sulphure nutritur ignis, quid necesse fuit dicere: *Flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam*, quibus verbis non sulphure, sed voluntate Domini nutriri docemur. Deinde absurdum videtur hoc sulphur concedere, æternum enim esse oportet, vt ęternum ignem nutriat. At vnde gignetur nouum sulphur,

An sulphur sit apud inferos.

38 quod sufficiat æternitati? aut quæ causa creata illud gignet? † Respondeo, verum sulphur esse apud inferos, idque haud obscurè ex Scriptura intelligi. Nam igne, & sulphure pluit super Sodomam, & vicinas ciuitates: quam pœnam Iudas Apostolus æterni ignis pœnam esse scribit: *Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram, facta sunt exemplum æterni ignis pœnam sustinentes.* Et apertiùs Apoc. 14. *Et cruciabuntur igne, & sulphure in conspectu angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni*: Et cap. 20 *Et Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, & sulphuris, vbi & bestia, & Pseudopropheta cruciabuntur.* Et cap. 21. *Et pars illorum erit in stagno ardenti igne, & sulphure.* Atque hæc est communis ferè sententia eorum, qui hos omnes Apocalypsis locos interpretantur, & Alfonsi Abulensis episcopi in Matth. ca. 25. Q. 560. quam iisdem locis comprobat. Quod autem ex Isaia obiecimus, in hoc Metaphoricum est, quod flatum Domini ponit incendentem illum ignem, qui similis dicitur torrenti sulphuris, vt ignem semper ardere Domini voluntate intelligamus, perinde ac si torrens sulphuris in il-
39 lum influeret. † Sulphur autem intellexit, cùm dixit, *Ligna multa.* Sed vt doceret Deum semper conseruaturum esse tam ignem, quàm sulphur, quo nutritur, addit illud: *Flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.* Itaque non consumitur igne sulphur, & nouum in consumpti locum succedit: sed, vt corpora ipsa damnatorum vrentur, nec vnquam consumentur, ita & sulphur.

Ponendum autem sulphur fuit, vt esset aliqua materia, in qua ignis incenderetur in loco illo ab eiusdem ignis natura alieno: deinde etiam vt fœtore suo damnatorum pœnas augeret, nec odoratui deessent sua cruciamenta, quæ alijs sensibus non deerunt. Confirmat hoc Ansbertus, cum ait: *Terribiliter autem locus supplicij stagnum ignis, & sulphuris esse perhibetur. Stagnum scilicet, quia demergit, ignis autem, quia exurit, sulphur verò, quia quos demergit, simul & exurit, & continuis fœtoribus replet.* Atque hoc per Dei potentiam fiet sine vlla resolutio-
Vers. 21. ne sulphuris, vt loco citato explicauit Abulensis.

Vers. 21. *Et ceteri.* † Qui minus peccauerant. 40

Occisi sunt gladio. Interfecti sunt iussu Christi, vt iam diximus nu. 26. occidentur autem quomodo exercitum Gog, & Magog occidendum esse dicemus. cap. 20.

Et omnes aues saturatæ sunt. Hoc propriè, & sine vlla Metaphora in-
Vers. 21. telligitur: in campo enim infinita prope cadauera relinquentur, quæ comedentur ab auibus.

Argumentum Capitis XX.

Angelus Diabolum in abyssum detrusum ligat post multos annos exiguo tempore soluendum. Videt in cœlo beatitudinem eorum, qui non adorauerunt bestiam, neque charactere eius insigniti sunt. Soluitur Diabolus, & seducit gentes, in ijsque Gog, & Magog, vt pugnent aduersus sanctos: sed igne cœlitus demisso occiduntur, & Diabolus mittitur in stagnum ignis. Iudicem sedentem in throno videt, & omnes homines coram eo vt iudicentur, & omnes, qui non sunt scripti in libro vitæ mittuntur in stagnum ignis.

CAPVT XX.

ET vidi angelum descendentem de cœlo, habentem 1
clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua. Et 2
apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est
Diabolus, & Satanas, & ligauit eum per annos mille.
& misit eum in abyssum, & clausit, & signauit super illum, vt non 3
seducat amplius gentes, donec consummentur mille anni, & post hæc
oportet illum solui modico tempore. Et vidi sedes: & sederunt super 4
eas, & iudicium datum est illis, & animas decolatorum propter
testimonium Iesu, & propter verbum Dei, & qui non adorauerunt
bestiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in
frontibus aut in manibus suis, & vixerunt, & regnauerunt cum
Christo mille annis. Ceteri mortuorum non vixerunt, donec con- 5
summentur mille anni. Hæc est resurrectio prima. Beatus, & 6
sanctus

ſanctus qui habet partem in reſurrectione prima, in his ſecunda
mors non habet poteſtatem: ſed erunt ſacerdotes Dei, & Chriſti: &
7 *regnabunt cum illo mille annis. Et cùm conſummati fuerint mille*
anni, ſoluetur Satanas de carcere ſuo, & exibit, & ſeducet Gentes,
quæ ſunt ſuper quatuor angulos terræ, Gog, & Magog, & congrega-
8 *bit eos in prælium, quorum numerus eſt ſicut arena maris. Et aſ-*
cenderunt ſuper latitudinem terræ, & circuierunt caſtra Sancto-
9 *rum, & ciuitatem dilectam. Et deſcendit ignis à Deo de cælo, &*
10 *deuorauit eos: & Diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum*
ignis, & ſulphuris, vbi & beſtia, & pſeudopropheta cruciabuntur
11 *die ac nocte in ſæcula ſæculorum. Et vidi thronum magnum can-*
didum, & ſedentem ſuper eum, à cuius conſpectu fugit terra, &
12 *cælum, & locus non eſt inuentus eis. Et vidi mortuos magnos, &*
puſillos ſtantes in conſpectu throni, & libri aperti ſunt: & alius li-
ber apertus eſt, qui eſt vitæ: & iudicati ſunt mortui ex his quæ ſcri-
13 *pta erant in libris ſecundum opera ipſorum. Et dedit mare mor-*
tuos, qui in eo erant, & mors & infernus dederunt mortuos ſuos, qui
in ipſis erant, & iudicatum eſt de ſingulis ſecundum opera ipſorum.
14 *Et infernus, & mors miſſi ſunt in ſtagnum ignis. Hæc eſt mors ſecun-*
15 *da. Et qui non inuentus eſt in libro vitæ ſcriptus, miſſus eſt in ſtag-*
num ignis.

1 E*T vidi angelum deſcendentem de cælo.* [Hic mihi lector gratuletur quòd pauciora ex Commentario huius capitis mihi ſurrepta ſunt, & duæ principales diſputationes de mille annis, & de Gog, & Magog pene integræ mihi, atque illibatæ relictæ ſunt.] Totum hoc caput, quod perobſcurum eſt, explicatur fere ab Auguſtino libro vigeſimo de Ciuitate à capite ſexto, vſque ad decimũ ſextũ, quem reliqui omnes aut ſequuntur penè, aut cum eo in pluribus ſentiunt. Hunc angelum plerique Chriſtum eſſe cenſent, quod mihi non placet. Nam nec Dominus angelus ſine addito appellari ſolet, (vt ſæpe dixi) nec eſt cur à recepta, & vſitata nominis notione recedamus, aut aliter, quàm ſolemus, interpretemur. Meliùs Auguſtinus, qui capite ſeptimo ita ſcripſit. *Ait ipſe Dominus noſter Ieſus Chriſtus. Nemo poteſt introire in domum fortis, & vaſa eius eripere, niſi priùs alligauerit fortem. Diabolum volens intelligi fortem, quia ipſe genus humanum potuit tenere captiuum: vaſa vero eius, quæ fuerat erepturus, fideles ſuos futuros, quos ille in diuerſis peccatis, atque impietatibus poſſidebat. Vt ergo alligaretur hic fortis, propterea vidit iſte Apoſtolus in Apocalypſi angelum deſcendentem de cælo habentem clauem abyſſi, & catenam in manu ſua, &c.*

Verſ. 1.
Mat. 12.

† Ergo verba Iohannis ita interpretor, Christi morte solutũ esse 2
humanum genus à vinculis Diaboli, & Diabolum ipsum eiectum esse de terra, sicut Dominus testatus est Iohann. 12: *Nunc iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras.* Et Apoc. 17. *Bestia, quam vidisti, fuit, & non est*, quod suo loco iam explicauimus. Et quoniam tunc cohibendus erat, ne Euangelicæ prædicationi obstaret, & homines à salute auerteret, & alligandus, vt iam ex Matth. 12. retulimus: hoc Christus, per angelum fecit, & ideo angelum vidit Iohannes descendentem de cœlo. Etenim si dæmonem interfectorem sponsorum Saræ Deus per angelum amouit, ac ligauit, sicut legimus Tob. 8: *Tunc Raphaël angelus apprehendit dæmonium, & religauit illud in deserto superioris Aegypti:* quid mirum si angelus, quem Michaëlem fuisse probabile est, Diabolum vinciat? Hoc autem simulátque Christus mortuus est, factum est, sicut indicauit ipse cum morti proximus dixit: *Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.*

† Nec de præteritis dicere alienum à prophetia est, ad omnia 3
enim tempora pertinet prophetia, ea videlicet nuntians, quæ eo tempore, nisi prophetico lumine cognosci non possint. Notum quidem erat Seruatorem nostrum in crucem actum fuisse propter nos, & mortem obijsse, sed venisse tunc angelum de cœlo, qui Diabolum in abysso ligaret, non erat notum, atque ideo hæc visio Iohanni obiecta est, vt nos per eum cognoscamus, & quod tunc factum est, & quod est in mundi extremo futurum. Bonum autem esse hunc angelum diximus capite nono, numero tertio, & sequentibus.

Ver. 1. *Habentem Clauem abyssi.* Abyssus nunc infernum significat, vt latiùs ostendimus cap. 9. num. 6. & 7. Clauis ei datur, vt locum damnatorum aperiat, & in eo Diabolum alliget, vt ibidem exposuimus. numer. 5. Eadem causa catenam magnam, id est, firmissimam, habere dicitur in manu sua. Subindicatur his verbis Diabolum vehementer repugnantem, atque omnino inuitum alligatum esse, tum magnam esse virtutem eius, ideo enim catena magna vinctus est, quæ firmissima Dei cohibentis voluntas, & iussio intelligitur.

Vers. 2. *Et apprehendit draconem serpentem antiquum.* † Cur Diabolus draco 4
appelletur. diximus capit. 12. numer. 10. cur verò serpens, & Diabolus, & Satanas, ibidem. numer. 28. & 29. Et quoniam his nominibus malitia eius, & calliditas, & inuidia continetur, meritò & cap. 12. eisdem vsus est dicens: *Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur Diabolus, & Satanas*, & nunc ea repetit, vt magis nobis in memoriam reuocet Christi beneficia, cuius iussu, & potestate nocentissima bellua ligata est. [Singula autem nomina suum articulum habẽt, τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, hoc est, Draconem illum, serpentem illum, antiquum illum, Quæ verba Prosper Aquitanicus in Dimidio temporis, c. 4. ita refert: *Et apprehendit draconem illum*

illum magnum, illum serpentem antiquum, qui vocatur Diabolus & Satanas.]

Et ligauit eum. Inuitum detrusit in infernum, & ne electos ad Ecclesiam venturos impediret, prohibuit. Augustinus lib. 20. de Ciuit. cap. 7: *Hoc est, eius potestatem ab eis seducendis, ac possidendis, qui fuerant liberandi, cohibuit, atque frenauit.* Vers. 2.

Per annos mille. Mille annis sine dubio vniuersum tempus complectitur à beata Christi morte vsque ad tempus Antichristi tam ex Victorini, & Augustini cap. 7. quàm ex aliorum omnium sententia. Gregorius etiam. 18. Moral. capit. 27. ait: *Millenario enim numero non quantitatem temporis, sed diuersitatem, qua regnat Ecclesia, designauit.* Et lib. 32. capit. 12. *Millenario namque numero vniuerso pro perfectione sua hoc, quantumlibet sit Ecclesiæ sanctæ tempus exprimitur.* [Andreas: *Mille autem annos non est rationi consentaneum omnino totidem numero intelligere. Neque enim de quibus ait David: Verbi quod mandauit in mille generationes: decies centum numerare possumus, sed multas. Sic igitur & nunc mille annorum numerum existimamus, vel multos significare, vel perfectum. Multis enim annis opus est vt prædicetur Euangelium in vniuerso orbe, & vt radices in eo agant semina pietatis. Perfectum autem significant, quoniam in ipsis à puerili legis gubernatione liberati in mensuram ætatis plenitudinis Christi vocati sumus. Mille igitur anni tempus sunt ab incarnatione Domini vsque ad Antichristi aduentum, &c.*] Quod qua ratione fiat, paulò post explicabimus num. 37. & sequentibus, vbi ait: *Et regnauerunt cum Christo mille annis.* Vers. 2.

5 *Et misit eum in abyssum.* † Hæc verba ita Augustinus interpretatur Vers. 3.
eodem libro capit. 7: *Diabolum vtique misit in abyssum. Quo nomine signi-* Psa. 104.
ficata est multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate aduersus Ecclesiam Dei multùm profunda sunt corda. Non quia ibi Diabolus ante non erat, sed ideo dicitur illuc missus, quia exclusus à credentibus plus cœpit impios possidere. Plus namque possidetur à Diabolo qui non solùm alienatus est a Deo, verùm etiam gratis odit seruientes Deo. Verba Augustini transcribunt Primasius, & Beda: sensum probant Ansbertus, & Haymo, nec improbat Ambrosius. Mihi mysticus videtur, nec dubito in abysso profunditatem inferorum significari, vt sępè ante dixi: Quod ex ijs, quæ posteà dicit, manifestum est: *Et cum consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas de carcere suo, & exibit, & seducet gentes, &c.* Quorum vi Ambrosius coactus est sententiam retractare. *Superiùs* (inquit) *quorundam opinionem sequens dixi per abyssum corda impiorum designari, in quibus Diabolus à cordibus fidelium expulsus religatus teneatur. Si ergo per abyssum corda reproborum designantur, quomodò de abysso, id est de cordibus reproborum, exire dicitur? Numquid reprobos derelicturus est, & inuasurus electos? Nullo modo. Alligationem ergo Diaboli secundùm literam intelligendam puto, vt in aliquo abyssi loco virtute diuina religatus teneatur, vel certè in inferno vsque ad diem solutionis suæ, &c.* Intelligamus ergo hic non de dæmone aliquo ex turba,

 siue,

siue, vt aiunt, de plebe, verba fieri, sed (vt præter alios sensit Lactantius lib. 7. Diuinarum institutionum, cap. 24. & 26.) de eorum principe, qui in terra relicti sunt vt homines exercerent, qui & in hoc cap. & in 12. appellatus est Draco, & Serpens antiquus, & Diabo-
Diabolus Satanas. lus, & Satanas, & cap. 17. nomine Bestiæ significatus est. † Nec enim 6
hæc nomina cuilibet dæmoni dantur in Scriptura, sed principi: quod articuli in Græco additi ostendunt. Et illud Matth. 25: *Qui paratus est Diabolo, & angelis eius:* quem ego puto esse eum, qui Heuam in paradiso decepit serpentis specie, (cuius rei causa serpens antiquus dictus est) & qui Dominum in eremo ieiunantem inuasit, de quo ait Iohannes cap. 12: *Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.* Et cap. 14. *Venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam.* [Quare hæc duo nomina Diabolus, & Satanas Pluralem numerum in Scriptura non habent, neque apud patres ferè.] Cùm verò etiam post Christi mortem Diabolus in Scriptura nominatur, & tentare dicitur: hoc ideo fit, quia per suos etiamnum tentat homines quantum potest: [aut quia propter eandem malitiam, & auiditatem nocendi nomen alteri communicatur.] Hoc ipsum, quod dixi Gregorius docet lib. 4. Mora. cap. 12. vbi hæc ipsa Iohannis verba cum retulisset: *Ille enim* (inquit) *apostata angelus, qui ita conditus fuerat, vt angelorum ceteris legionibus emineret, ita superbiendo succubuit, vt nunc stantium angelorum ditioni substratus sit: quatenus vel nunc ad vtilitatem nostram eis ministrantibus religatus lateat, vel tunc ad probationem nostram eis relaxantibus totis se suis contra nos viribus solutus exerceat.* Et de eodem paulò ante ait: *Sed hunc Leuiatham electi angelorum spiritus nunc in puteo abyssi clausum premunt. Vnde scriptum est. Vidi angelum descendentem de cælo, &c.* † Qui- 7
bus verbis videmus Gregorium docere, & angelum sanctum esse qui ligauit, & in inferno ligasse, & dæmonum principem esse eum, qui ligatus est: Quare cùm eum sensum affert, qui Augustino, & plerisque expositorum probatus est, quod facit 18. Mor. cap. 27. & lib. 32. capit. 12: vtitur more suo mystica expositione, quæ ad morum conformationem aptior est. Hic igitur dæmonum princeps, qui ante Christi mortem vehementius sæuiebat, & quasi triumphabat, post Christi mortem missus est in abyssum, quod Christo miracula faciente dæmones timebant, sicut legimus Luc. 8: Et rogabant illum ne imperaret illis, vt in abyssum irent. Quæro an rogarint ne irent in corda hominum? Hoc denique apertè confirmatur verbis illis cap. 17: *Bestia, quam vidisti, fuit, & non est, & ascensura est de abysso.* Ideo non est, quia ligata est in inferno ab angelo sancto, & ascensura est de abysso, quando in fine mundi soluetur. [Idem sensit & Andreas, cuius hæc sunt verba: *Hic factam in passione narrat Diaboli subuersionem, in qua eum qui fortis esse videbatur fortior eo Christus Dominus noster ligauit, nosque, qui spolia eius eramus, ab ipsius manibus liberauit, condemnato eo in abyssum. Hoc autem ostenditur ex dæmonibus qui ipsum deprecabantur ne se mitteret in abyssum. Ligatum autem eum esse ostendit idololatriæ interitus,*

& sub-

& subuersio templorum idolorum, ac defectus cruoris sacrificiorum, & Diuinæ voluntatis in toto orbe impletio, atque cognitio. Et mox: *Possumus igitur, vt opinor, per ea, quæ dicta sunt, etiam intelligere Christi aduersus Diabolum sententiam. Angelum autem dicit talis sententiæ ministrum, vt hunc ostendat ministrantibus quoque virtutibus potentia inferiorem, frustráque insolescere aduersus principatum, qui omnibus imperat. Catenam autem ad nostram intelligentiam vocauit operationem coercentem ipsius malitiam*]

Et clausit, & signauit super illum. † Clausit abyssum, & portam signa-
8 uit, ne vllo modo aperiri possit. Hoc est: firmissimè eum alligauit, & Vers. 3.
omnem exeundi potestatem ademit. Cum autem dicit: *Super illum*, Diabolum intelligimus, non abyssum, quæ hoc nomine generis est. Augustinus capite septimo: *Clausit super eum, dictum est. Interdixit ei ne posset exire.*

Vt non seducat ampliùs gentes. Augustinus ibidem: *Ab eis autem gentibus seducendis huius interdicti vinculo, & claustro Diabolus prohibetur, atque cohibetur, quas pertinentes ad Christum seducebat antea, vel tenebat. Has enim Deus elegit ante mundi constitutionem eruere de potestate tenebrarum, & transferre in regnum filij claritatis suæ, sicut Apostolus ait. Nam seducere illum gentes etiam nunc, & secum trahere in æternam pœnam, sed non prædestinatas in æternam vitam, quis fidelis ignorat? Nec moueat quod sæpe diabolus seducit etiam illos, qui iam regenerati in Christo vias ingrediuntur Dei: nouit enim Dominus qui sunt eius, ex his in æternam damnationem neminem* Vers. 3. Colloss. 1.
ille seducit, &c. † Ergò (vt rectè Augustinus interpretatur) gentes in-
9 telliguntur electi ex omnibus gentibus, quos prohibetur diabolus
seducere, ne aut ad Ecclesiam non veniant, aut postquam venerint, vitam æternam non consequantur. Sed potest aduersus hanc interpretationem illud obiici, si hoc est diabolum ligari, etiam ante aduentum Christi fuisse ligatum, & nunc dici posse, non solum principem, sed omnes eius ministros esse ligatos, quandoquidē nullo modo impedire valent eorum salutem, qui ad vitam æternam prædestinati sunt. Respondeo diabolum verè ligatum fuisse, quia si solutus, ita vt erat antea, relinqueretur, sine dubio multos electorū ab Euangelio deterreret, alios vel ad infidelitatem, vel ad mores priores reuocaret, atque in æternam mortem adduceret. Verùm, quoniam Diuina prædestinatio, & electio impediri non potest, alligari illum ius-
10 sit Deus, vt prædestinati salui fierent. † Hoc apertè docet Augusti-
nus eodem lib. 20. cap. 8. his verbis: *Quod si permitteretur (videlicet exercere totam tentationem quam potest, ita enim dixerat) in tam longo tempore, & tanta infirmitate multorum plurimos tales, quales Deus id perpeti non vult, & fideles deijceret, & ne crederent impediret. Quod ne faceret, alligatus est, &c.* Simile est illud Matth. 24: *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro. Sed propter electos abbreuiabuntur dies illi.* Quare non ideò dici potest omnes dæmones ligatos esse, quamuis impeditur eorum malitia, & crudelitas ne tam vehementer electos tentent, quàm vellent, & possent: nam & sine vinculis sunt, & in eodem loco

manent: quæ quia dæmonum princeps non habet, nunc ligatus dicitur, & quia per se nocere nullo modo sinitur.

Vers. 3. *Donec consummentur mille anni.* Donec veniat tempus Antichristi.

Et post hæc oportet illum solui modico tempore. Tribus videlicet annis, & dimidio quod est tempus regni Antichristi. Augustinus capite 8. *Nam tribus annis, & sex mensibus ille totis suis, suorumque viribus saeuiturus, & tales erunt, cum quibus ei belligerandum est, vt vinci tanto eius impetu, insidiisque non possint, &c.* Solutus autem efficiet paucissimi, vt ad fidem veniant, & fidelium plurimos Antichristo aggregabit, non tamen ex electis. Quorsum autem soluatur Augustinus eodem cap. 8. ita exponit. † *Si autem nunquam solueretur, minus appareret eius maligna potentia, minus sanctæ ciuitatis fidelissima patientia probaretur: minus denique perspiceretur, quam magno eius malo tam bene fuerit vsus omnipotens Deus, qui eum nec omnino abstulit a tentatione sanctorum, quamuis ab eorum interioribus hominibus, vbi in Deum creditur, foras missum vt forinsecus eius oppugnatione proficerent, & in eis, qui sunt ex parte ipsius alligauit, ne quantum posset effundendo, & exercendo malitiam innumerabiles infirmos, ex quibus Ecclesiam multiplicari, & impleri oportebat, alios credituros, alios iam credentes a fide pietatis illos deterreret, hos frangeret. Et soluetur in fine, vt quam fortem aduersarium Dei ciuitas superauerit, cum ingenti gloria sui redemptoris, adiutoris, liberatoris, aspiciat. In quorum sanè, qui tunc futuri sunt, Sanctorum, atque Fidelium comparatione quid sumus? Quandoquidem ad illos probandos tantus soluetur inimicus, cum quo nos ligato tantis periculis dimicamus, & cetera.* 11

† Quærit autem continuò Augustinus in eodem capite, an illo extremo tempore, quo diabolus solutus totis viribus sæuiet, accessuri sint aliqui ad fidem? Nam neminem esse accessurum illis verbis Domini videtur comprobari, Matth. 12: *Quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, & vasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem? Et tunc domum illius diripiet.* Cùm igitur fuerit solutus, non diripientur eius vasa. Cui quæstioni in hunc modum respondet. Immò verò id potius est credendum, nec qui cadant de Ecclesia, nec qui accedant ad Ecclesiam illo tempore defuturos. Sed profectò tam fortes erũt, & parentes pro baptizandis paruulis suis, & ij, qui tunc primitus credituri sunt, vt illum fortem vincant etiam non ligatum, id est, omnibus, qualibus anteà nunquam, vel artibus insidiantem, vel vrgentem viribus, & vigilanter intelligant, & toleranter ferant, ac sic illi etiam non ligato eripiantur. 12

† Domini autem verba ex Matthæo ita explicat, priùs seruatum esse hunc ordinem, vt fortis alligaretur, & vasa eius diriperentur, & longè, latéque multiplicaretur Ecclesia: sed posteà eadem ex ipsa rerum Diuinitus prædictarum, & impletarum robustissima fide etiam soluto vasa poterit auferre. 13

Vers. 4. *Et vidi sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est illis.* Locus est obscurissimus, & qui magna ex parte euertere omnia videatur,

quæ

quæ hactenus posita sunt. Quæritur enim vtrùm de iudicio extremo loquatur Apostolus, an de aliquo alio ante illud? Si non loquitur de extremo, quomodo eos commemorat, qui non adorauerunt bestiam, nec imaginem eius, nec acceperunt eius characterem, atque eosdem regnare dicit cum Christo mille annis? Qui sunt hi mille anni a persecutione Antichristi? Si extremum iudicium intelligit, quomodo continuò scriptum est: *Ceteri mortuorum non vixerunt donec consummentur mille anni*: Cùm notum sit non solum martyres, sed vniuersos etiam, qui mortui sunt, viuos sistendos esse ad Christi tribunal?

14 † Hunc nodum ita soluit Augustinus libr. 20. de Ciuitate, capite 9: *Non hic putandum de vltimo iudicio dici, sed sedes præpositorum, & ipsi præpositi intelligendi sunt per quos Ecclesia nunc gubernatur. Iudicium autem datum nullum melius accipiendum videtur, quam id, quod dictum est: Quæ ligaueritis in terra ligata erunt & in cœlo, & quæ solueritis in terra soluta erunt & in cœlo.* Vnde Apostolus: *Quid enim mihi est,* (inquit) *de ijs, qui foris sunt, iudicare? Nonne de ijs, qui intus sunt, vos iudicatis?* Et initio capitis: *Interea dum mille annis ligatus est diabolus, sancti regnant cum Christo etiam ipsis mille annis, eisdem sine dubio & eodem modo intelligendis, id est, isto iam tempore prioris eius aduentus, &c.* Itaque regnum Sanctorum intelligit hoc loco nō in cœlo, sed in terra, idq; ex eo probat, quod in Euangelio Ecclesiam dici regnum Dei, & regnum cœlorum quibusdam locis, quos adducit, conuinci videtur. Hoc autem regnum

Matt. 18

1. Cor. 5.

15 quale sit, docet. † *Regnant enim cum illo, qui faciunt, quod Apostolus ait: Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram. De qualibus item dicit, quod eorum conuersatio sit in cœlis. Postremo regnant cum illo, qui eo modo sunt in regno eius, vt sint etiam ipsi regnum eius, &c.* Deinde cetera explanans dicit his mille annis animas martyrum corporibus nondum sibi redditis regnare cum Christo, quoniam & ipsæ pars sunt Ecclesiæ, quæ etiam nunc regnum Christi est. *Sed ideò* (inquit) *tantummodo martyrum animas commemorauit, quia ipsi præcipue regnant mortui, qui vsque ad mortem pro veritate certauerunt. Sed à parte totum, etiam ceteros mortuos intelligimus pertinentes ad Ecclesiam, quod est regnum*

Coloss. 3.

Philip. 3.

16 *Christi, &c.* † At cum ad verba illa omnium difficillima venit: *Et qui non adorauerunt bestiam, nec imaginem eius,* in tantas vir doctissimus, & ingeniosissimus angustias incidit, vt hos similiter dixerit esse viuos, & mortuos: bestiam esse populum infidelium contrarium populo fideli, imaginem eius simulationem intelligi, quæ in his est, qui velut fidem profitentur, & infideliter viuunt, ab illis bestiam non adorari, qui nolunt subijci infidelitati, eos non accipere characterem bestiæ, qui non accipiunt notam criminis, aut in fronte, propter professionem, aut in manibus, propter operationes. Augustini verba transtulit in suum commentarium Primasius nihil addens, nihil explicans. Atque eum Beda imi-

tatus est, & Rupertus similiter exposuit. Horum sententiam in multis, hisque præcipuis sectatus est Ansbertus, & cum Ansberto Haymo, in quibusdam nonnihil discrepant, sed ita tamen vt eorum dictis nihilo magis quæstio soluatur, aut locus obscurissimus exponatur, quàm dictis Augustini.

† Antequam huius loci explanationem aggrediamur, non est si- 17
lentio prætereundum eum lapidem offensionis fuisse grauissimis, & antiquissimis doctoribus. Etenim Papias Hierapolitanus Episcopus Ioannis Apostoli auditor ex hoc loco dixit sanctos post resurrectionem mille annis cum Christo regnaturos esse in terra in omni bonorũ affluentia, vt referunt Eusebius lib. 3. Eccl. hist. c. vlt. Nicephorus hist. eiusdem c. 20. & Hieronymus in Catalogo scriptorum illustriũ, in vita Papię. Addit Eusebius: *Multis tamen post se Ecclesiasticis viris erroris huius præbuit causam, antiquitatem dogmatis tantum ex vetustate tribuens, non etiam ex ratione auctorum, sicut Irenæo, & si quis alius eum in hac parte visus est sequi.* Hieronymus etiam in Catalogo cum de Papia dixisset, hæc infert: *Quod & multi nostrorum, & præcipue Tertulliani liber qui inscribitur, De spe fidelium, & Lactantij Institutionum volumen septimum pollicetur, & Victorini Pictabionensis Episcopi crebræ expositiones, & nuper Seuerus noster in Dialogo, cui Gallo nomen imposuit. Et, vt Græcos nominem, & primum, extremúmque coniungam, Irenæus, & Apollinaris, & cetera.*

Chiliastæ, siue Millenarij.

† Idem posteà defendit Nepos Episcopus Ægyptius, cótra quem 18
copiosè scripsit Dionysius Alexandrinus in libris de Repromissionibus futuris, vt refert Eusebius lib. 7. Hist. Eccl. cap. 22. Sed de hoc loquens carnales eum delitias in hoc regno Christi posuisse tradit: *Hic* (inquit) *Iudaico intellectu de futuris repromissionibus sentiebat, eásque corporaliter exhibendas docebat, & mille annis in delitijs corporalibus in hac terra Sanctos regnaturos esse cum Christo: huiúsque sui dogmatis probamenta sumptis ex Reuelatione Ioannis testimonijs conabatur asserere. De quibus etiã libellos edidit interpretationes huiusmodi continentes &c.* [Irenęus quidem in quinque capitibus additis libro 5. id est, cap. 32. & quatuor sequentibus acerrimè tuetur hanc sententiam multis testimoniis prophetarum.] In libris autem Tertulliani vix quidquam huiusmodi apertum inuenimus. Eiusdem verò liber De spe fidelium, quem citat Hieronymus, periit iniuria tẽporis. At extremo ferè libro 3. aduersus Marcionem, sententiam suam exponit. *Nam & confitemur,* (inquit) *in terra nobis regnum repromissum, sed ante cœlum, sed alio statu, vtpote post resurrectionem in mille annos in ciuitate Diuini operis Ierusalem cœlo delata. &c.* † Et paulò post: *Hanc dicimus excipiendis resurrectione* 19
sanctis & refouendis omnium bonorum vtique spiritualium copia, in copia, in compensationem eorum, quæ in sæculo, vel despeximus, vel amisimus, à Deo prospectam. Siquidem & iustum, & Deo dignũ illic quoque exultare famulos eius, vbi sunt & afflicti in nomine ipsius. Hæc ratio regni cœlestis. Post cuius mille annos, intra quam ætatẽ concluditur sanctorum resurrectio pro meritis

ritis maturiùs, vel tardiùs resurgentium, tunc & mundi destructione, & iudicij conflagratione commissa, demutati in atomo in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelæ superindumentum, transferemur in cœleste regnum. &c. Et eodem loco Tertullianus libri sui meminit, De spe fidelium, vbi de his egit latiùs. In Victorini Commentariis in Apocalypsin, qui vni extant, nihil nūc inuenimus, immo eorum extrema verba reijciunt omnino, ac damnant hoc affirmantes, & cum Cerintho hæretico sentire testātur. Iustinus quidem martyr apertè hoc ipsum docet in Dialogo cum Tryphone paulò post medium, atque ad id testimonio vtitur Isaiæ cap. 65: *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam,* &c. omnia de hoc regno interpretans vsque ad finem capitis. Deinde etiam ait: *Apud nos etiam vir quidam Iohannes nomine, Christi Apostolorum vnus, mille annos commoraturos Ierusalymis eos, qui Christo crediderint, reuelatione, quæ ei facta est spiritu prophetico prædixit: Deinde generalem, & vt paucis absoluam, æternam omnium resurrectionem futuram, ac iudicium,* &c. Sed Lactantius relictus est, qui quicquid de toto hoc ca. Apocalypsis veteres sensissent, nobis luculenter exponeret. Is lib. 7: Diuinarum institutionum, cap. 23. resurrectionem bonorum futuram esse dicit, quam illi primam resurrectionem appellabant, meminit enim hic Iohannes primæ, & secundæ resurrectionis. Atque hoc cap. 25. completis sex annorum millibus ab orbe condito futurum affirmat, post ducentos videlicet annos à tempore, quo hæc ipse
10 scribebat. † Sed cap. 24. prolixius singula persequitur, quorum hæc est summa. Veniet tunc filius Dei, vt viuos, ac mortuos iudicet. Iusti, qui mortui sunt, resuscitabuntur, vt præsint viuentibus velut iudices. Qui autem viui inuenientur, non morientur, sed cum vtrisque Christus regnabit in terra mille annis. Viuentes infinitam multitudinem per eosdem mille annos generabunt, & erit soboles eorum sancta, & Deo cara. Gentes non extinguentur omnino, sed relinquentur in victoriam Dei, vt triumphentur a iustis, ac subiugentur perpetuæ seruituti. Princeps dæmonum catenis vincietur per eosdem mille annos, ne quod malum aduersus populum Dei moliatur. Peracto iudicio ciuitas sancta constituetur in medio terræ, in qua ipse conditor Deus cum iustis dominantibus commoretur. Toto hoc tempore erit summa terræ fecunditas, & pax maxima, atque tranquillitas. Reges gentium venient à finibus terræ cum donis, ac muneri-
21 bus, vt adorent regem magnum Christum. † Deinde cap. 26. hæc subiicit. *Cum mille anni regni, hoc est septem millia ab exordio mundi, cœperint terminari, soluetur denuo princeps dæmonum, atque omnes gentes, quæ tunc erunt sub ditione iustorum, concitabit, vt inferant bellum sanctæ ciuitati, & a Deo debellabuntur. Cum completi fuerint mille anni, renouabitur mundus a Deo, & cœlum complicabitur, & terra mutabitur, & trāsformabit Deus homines in similitudinem angelorum. Tunc fiet secunda resurrectio, in qua excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos. Comprehendetur Diabolus cum ministris suis, & in ignem æternum simul cum omnibus impiis conijcietur.*

Summa eorum, quæ veteres senserunt de regno mille annorum.

Hæc ex Lactantio, quæ omnia ex verbis huius capitis deprompta vi-
dentur, si crasso sensu, & vt sonát, intelligantur. Ac ne vetustiores mi-
remur, Augustinus. 20. de Ciui. cap. 7. hæc scripsit. *Quæ opinio esset vt-*
cumque tolerabilis, si aliquæ deliciæ spirituales in illo Sabbato (id est in illo sep-
timo milliario annorum) affuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur.
† *Nam etiam nos hoc opinati fuimus aliquando, Sed cum eos, qui tunc resurre-* 22
xerint, dicant immoderatissimis carnalibus epulis vacaturos, in quibus cibus
sit tantus, ac potus, vt non solum nullam modestiam teneant, sed modum quo-
que ipsius credulitatis excedant, nullo modo ista possunt, nisi a carnalibus, cre-
di, Hi autem qui spirituales sunt, istos ista credentes χιλιαςὰς *appellant Græ-*
co vocabulo, quod verbum e verbo exprimentes nos possumus Milliarios nun-
cupare, &c. Millenarij etiam hi ab autoribus dicuntur. Qui hac quo-
que ratione permoti sunt, vt in eodem cap. autor est Augustinus:
mundum sex diebus factum esse, septimo Dominum ab omni opere
suo requieuisse, quod Sabbatũ fuit. Et quia sicut est apud Petrũ po-
sterioris epist. cap. vlt. *vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille*
anni sicut dies vnus: censuerunt mundum sex mille annis duraturum,
septimo autem milliario annorum sanctos cum Domino fore reg-
naturos. † Atque hic error non ex Apocalypsis solum verbis malè 23
intellectis, sed etiam ex Iudæorum traditione collectus est, vt docuit
Eusebius lib. 7. Historiæ, cap. 22. & Hieronymus in Vita Papiæ, & in
multis locis Commentariorum in prophetas, quorum quosdam in-
dicabimus, qui quidquid de Ecclesiæ felicitate tempore legis Euan-
gelicæ prædictum est sub typo Ierusalem, ad regnum terrenum, & ad
diuitias, atque ad corporis voluptates transtulerunt. Cuius rei causa
solet sæpe Hieronymus dicere, cum huius rei mentio incidit, Iudæi,
& nostri Iudaizantes. De his Hieronymus in fine ferè libri quinti
Commentar. in Isaiam, & initio decimiquinti, & in illud cap 54: *Pau-*
percula tempestate conuulsa, & in Procemio lib. 18. & in expositione
duorum capitum extremorum eiusdem, & in cap. 36. Ezech & alijs
multis locis, ex quibus perspicuum fit quod retulimus ex Augusti-
no, omnes carnis delicias in regnum hoc mille annorum eos contu-
lisse, tametsi Tertullianus lib. tertio, contra Marcionem, spiritualium
tantùm meminit. Et in Procemio libri 18. in Isai. ait idem Hie-
ronymus. 24

† *Et qua ratione intelligenda sit Apocalypsis Iohannis*, (loquitur autem
de hoc capitulo) *quam si iuxta literam accipimus, Iudaizandum est: si spi-*
ritualiter, vt scripta est, disserimus, multorum videbimur opinionibus cõtraire,
Latinorum, Tertulliani, Victorini, Lactantij, Græcorum, vt ceteros prætermit-
tam, Irenæi tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem: aduersus quem
vir eloquentissimus Dionysius Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex elegantem scri-
psit librum, irridens mille annorum fabulam, & auream, atque gemmatam in
terris Ierusalem, instaurationem templi, hostiarum sanguinem, otium Sabbati,
circuncisionis iniuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum deli-
cias, & cunctarum gentium seruitutem, &c. Quæ ideo retuli, vt scia-
mus

mus quid de hoc regno sanctus martyr Irenæus senserit. Alter er-
ror, vnico & manifesta iam hæresis, occasione horum verborum,
quæ nunc interpretari tētamus, extitit, Apocalypsim nequaquam Io-
hannis Apostoli esse, sed Cerinthi hæretici, qui ætate eiusdem Apo-
stoli vixit. Eorum sensum refert Eusebius lib. 7. Histori. Eccle. cap.
25 23. ex Dionysio Alexandrino, in libro secundo de Repromissioni-
bus. † *Nonnulli ex præcessoribus nostris* (inquit Dionysius) *penitus li-
bellum hunc refutandum, & a canone Scripturarum abiciendum putarunt,
singula quæque eius capitula arguentes, & dixerunt præitulationem libri non
esse veram, sed alienæ Scripturæ Iohannis tantum nomen impositum: vnde ne-
que Iohannis hunc esse librum, nec reuelationem videri posse, quæ crasso quodam
velamine ignorantiæ contegatur. Addiderunt etiam hoc, quod nihil dignum in
ea grauitate Apostolica censeatur. Sed nec alicuius quidem Ecclesiasticorum
saltem virorum scripturam esse dixerunt, sed Cerinthum quemdam auctorem
Cerinthianæ hæreseos volentem dogmatis sui fidem Apostolici nominis opinio-
ne firmare, libello a se conscripto Iohannis titulum prætulisse. Denique* (inquit)
*Cerinthi dogma hoc continet, in terris futurum esse regnum Christi. Et quoniam
ipse carnis, & libidinis amicissimus dicebatur, ea in repromissionibus futuri
regni sanctis præbenda censebat, quæ sui animi libido dictabat, ventris, &
voluptatis opera mansura, ciborum satietatem, & abundantiam poculorum, nu-*
26 *ptias, & cetera quæ horum consequentiam seruant. Et reparari rursum sperat
festiuitates, & sacrificia Iudaica, victimasque legales*, &c. † Ex his quæ
Dionysius tribuit Cerintho, & quæ Irenæo tribuit idem Dionysius,
vt modò retulimus ex Hieronymo in Proœmio lib. 18. in Isaiam, &
quæ nos retulimus ex Lactantio lib 7. cap. 24. & quæ sunt apud Epi-
phanium libro tertio, Hæres. 77. prope finem, colligi videtur ni-
hil, hoc quidem in regno mille annorum, interesse inter Ce-
rinthi, & veterum doctorum de hac re sententiam, contra quam
quidam ex recentioribus opinati sunt. Confirmat hoc Caius scri-
ptor Ecclesiasticus, cuius verba ex Dialogo disputationum refert
idem Eusebius libro tertio, Hist. Eccle. cap. 28. qui etiam Apoca-
lypsin Cerinthi esse existimauit. *Sed & Cerinthus* (inquit) *per re-
uelationes quasdam, quas velut a magno Apostolo conscriptas, & per an-
gelos ei reuelatas putaret, talia quædam nobis portenta inducit. Post
resurrectionem terrenum dicit futurum esse regnum Christi in Ierusalem,
& homines in carne iterum concupiscentiis, & voluptatibus subiectam conuer-
sationem habituros. Contra fidem quoque Scripturarum quosdam mille an-
nos designat, in quibus multa quidem & alia corruptionis opera, & nup-*
27 *tiarum festiuitates dicit futuras, ad eos, qui libidini deditisunt, decipiendos*,
&c. † Eadem sunt apud Nicephorum li. 3. Hist. Ecc. ca. 14. Hierony-
mus quoque in illud Iere 23: *Et conteres laguunculam*, &c. ita ait: *Quan-
quam sibi Iudæi auream, atque gemmatam Ierusalem restituendam putent,
rursusque victimas & sacrificia, & coniugia sanctorum, & regnum in terris
Domini Saluatoris. Quæ, licet non sequamur, tamen damnare non possumus,
quia multi Ecclesiasticorum virorum, & martyres ista dixerunt*, &c.

Verùm quod Iudæi dicunt, ad explanationem spectat prophetarum,
& huius loci non est. Duorum autem errorum circa Apocalypsin,
alterum, qui est de autore, & autoritate libri, iam satis suprà refutauimus in Disputatione, quæ est ante Commentarios: alterum de regno mille annorum ipsa vera loci, quo ille nititur, expositio refutabit: ortus siquidem est in nostris ex deprauata verborũ Apostolicorum intelligentia. Nam hi Papiam secuti sunt, autoritatem dogmati eius propter autoris antiquitatem tribuentes, vt dixit Eusebius lib.
3. Hist. Eccl. cap. vltimo. Papias verò nimiùm crassè verba Apostoli
accipiens deceptus est. † Vnde Eusebius eodem loco scripsit: *Sed ego* 28
puto eum spirituales, & mysticas Apostolorum traditiones corporaliter, & secundum literam suscepisse, nec potuisse discernere ea, quæ illi in figuris, velut latentibus, & paruulis loquebantur: qui & reuera etiam ex ipsis, quæ conscripsit, opusculis, exigui sensus vir, & minus capacis ostenditur. Idem ait Nicephorus lib. 3. Hist. Eccles. cap. 20.

Vera intelligentia mille annorum.

Ergo, vt iam sensum Apostoli aperiamus, nequaquam de Ecclesia in hoc sæculo regnante hæc intelligemus cum Augustino, sed de iis, qui cum Christo regnant in cœlo vt Ambrosius, & alij nonnulli censuerunt. Primùm, quia verba ipsa indicant hunc sensum esse germaniorem, quãdo sine dubio multò magis propriè regnare dicũtur cum Christo, qui in cœlo sunt, & Dei, Christíque conspectu fruuntur, quàm qui sunt in terra, nec vident facie ad faciem, sed per speculum in ænigmate. Deinde, quia nec proprium, nec vsitatum videtur, vt eos regnare cum Christo dicamus, qui persecutionibus iactantur, & doloribus anguntur, & in hac miserrima lacrymarum valle commo-
rantur. † Nec verò aut illam Augustini interpretationem admodum 29
iuuant, aut hanc quam nunc statuimus, lædunt ea, quæ ille protulit ex Euangeliis: Siquidem Ecclesia si regnum cœlorum, aut regnum Dei dicitur, non ideo dicitur, quòd ipsa regnet, sed quòd Deus regnet in ea. Sedes igitur, quas vidit Iohannes, in cœlo positas vidit. Qui sedent super eas sancti sunt, qui ex huius sæculi certamine victores in cœlum euolarunt, & regnant cum Christo. Iudicium illis datum est, quia electi, & designati sunt vt in die iudicij cum Christo iudicent, iuxta illud Sapientiæ. 3: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.* Ita enim Christus illis pollicitus est Apoc. 2: *Et qui vicerit, & custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur, sicut & ego accepi à patre meo.* Itaque cum sedes beatas accipiunt, quasi iudices gentium designantur.

Ver. 4. *Et animas decollatorum.* Omnes sanctos vidit, sed eos peculariter 30
commemorat, qui pro Christo interfecti sunt, vt futuris Christianis, atque iis maximè, qui extremo tempore victuri sunt, animos addat ad certandum pro gloria Christi. Itaque *Et animas decollatorum,* ita nunc dictum est, ac si diceret: Et peculiariter animas decollatorum, vt Mar. vltimo. Dicite discipulis eius & Petro.

Et pro præsertim.

Prop

Propter testimonium Iesu. Quia palàm Iesum confitebantur. Vers. 4.

Et propter verbum Dei. Quia eum verum Dei filium, ac æqualem Vers. 4.
patri esse clamabant, est enim in Græco λόγος cum articulo, *καὶ διὰ
τὸν λόγον τοῦ θεοῦ.* Vel certè quia verbum Dei prædicabant, id est,
Euangelium & pro lege habebant. Ita initio ca. 1. exposuimus illud:
*Qui testimonium perhibuit verbo Dei, & testimonium Iesu Christi, quæcun-
que vidit.*

Et qui non adorauerunt bestiam. Ex his, quæ Apostolus dixit cap. 13. Vers. 4.
& 14. & 16. de bestia, & eius imagine, & charactere, & ex his, quæ in
horum locorum explanatione tradidimus, adeò manifestum est, quę
nunc dicuntur, de iis, dici, qui Antichristo repugnabunt, & viriliter
pro Christo certabunt, vt in alium sensum detorqueri nequeant, nisi
31 quàm violentissimè. † Hoc igitur, quia verum est, & luce ipsa meri-
diana manifestius accipiamus: deinde reliqua, si qua videbũtur cum
hac intelligentia conuenire non posse, Deo duce, ac magistro, expli-
cabimus. Eadem causa nunc Ioanni fuit, vt mentionem de sanctis
extremi temporis faceret, qua & animas decollatorum propter te-
stimonium Iesu se vidisse scripsit, nempè, vt qui grauissimè vexandi
sunt ab Antichristo, his verbis ad amplissimas spes excitentur, & ni-
hil timeant. De imagine, & charactere bestiæ in fronte, siue in manu
dextera imprimendo diximus abundè ferè in fine cap. 13.

Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis. Hoc est, quod Vers. 4.
Augustinum, & multos ab eo sensu, quem modò explicauimus, val-
dè deterruit, quod mille anni intelliguntur vsque ad consummatio-
nem sęculi, nec potest vllo modo dici sanctos illius extremi tempo-
32 ris mille annos esse regnaturos vsq; ad finem eiusdem sæculi. † Qui-
dam hanc expositionem commenti sunt, vt mille anni, quibus sancti
cum Christo regnabunt, illi sint, qui diem iudicij consequentur, id
est, æternitas, ac si diceret: Semper regnauerunt, aut semper regna-
bunt. Sed prohibet Apostolus mille annos intelligere, nisi tempus
quod erit vsque ad consummationem sæculi, quoniam paulò post
ait: *Et cum consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas.* Ambrosius
hac quæstione proposita, qua ipse etiam mouebatur, respõdet: Tem-
pus ab ascensione Christi vsque ad finem mundi, quod per mille an-
nos designatur, omnibus electis deputatum est, vt cum eo sine cor-
poribus gloria cœlesti cum Domino perfruantur. Et scimus, quia
omnes electi membra Christi sunt, & ex multis membris, vnũ cor-
pus efficitur: & si gloriatur vnum membrum, congaudent omnia
membra. Gaudium igitur pręcedentium sanctorum illorum nihilo-
minus erit, qui in fine mundi nasciturí sunt, quia vnum corpus effi-
33 cientur cum eis, & in aliis possidebunt, quod ipsis deerit. † Hæc Am-
brosij responsio, etsi non est prorsus improbabilis, tamen præter ar-
gumentum, quo à nobis paulò post impugnabitur, hoc etiam nomi-
ne videtur posse reprehendi, quòd eadem ratione nos etiam, qui in
terris sumus, possemus dici regnare in cœlis cum Christo, quando-

Vt Alfonsus Castrus libr. 3. contra Hæreses V. Beatitudo, Hæresi 2.

quidem vnum corpus ſumus cum iis,qui nunc cum eo regnāt. Quare ita potiùs reſpondendum videtur,cùm ait: *Et vixerunt,& regnauerunt cum Christo mille annis*: minimè id referendum eſt ad eos, qui non adorauerunt beſtiam, nec imaginem eius, (neque enim illos mortuos eſſe dixit,) ſed ad animas decollatorum propter teſtimonium Ieſu, id eſt, ad eos, qui cum hæc ſcribebantur, mortem pro Chriſto oppetierant. Hos enim, quia mortuos appellauerat, cum decollatos fuiſſe dixit propter teſtimonium Ieſu, meritò vixiſſe dicit, ne mortui, & inhonorati putarentur. Nam infideles homines, cum in mortem properare videbant ſanctos,ſtultos eos putabant,& cum corpore extingui, tam ipſos, quàm omnia ipſorum bona iudicabant. † Propterea ait: *Et vixerunt*. Hoc eſt: Non perierunt, ſed vi- 34
tam multo præſtantiorem aſſecuti ſunt: nec finita ſunt eorum bona, ſed ex eo tempore multò, quàm anteá fœliciores regnāt cum Chriſto. Hoc ipſum eſt, quod Sap. 3. docemur: *Iuſtorum autem animæ in manu Dei ſunt, & non tanget illos tormentum mortis. Viſi ſunt oculis inſipientium mori, & æſtimata eſt afflictio exitus eorum, & ab itinere iuſto abierunt in exterminium, & quod a nobis eſt iter exterminij: illi autem ſunt in pace, &c.* Vidit igitur Ioannes inter animas Sanctorum ſedentes animas decollatorum propter teſtimonium Ieſu,viuentes,& regnantes cum Chriſto,eóſque tantùm viuere dicit,quos mortuos eſſe dixerat. Atque ita omnia ſunt aperta. Verùm autem eſſe hoc, nec de iis, qui erunt regnante Antichriſto ſcriptum eſſe: *Et vixerunt,& regnauerunt cum Christo mille annis*. Ex hoc pleniùs intelligitur, quòd mille anni non numerantur vſque ad ipſum diem iudicij, ſed vſque ad initium regni Antichriſti,quo tempore nihil ipſi paſſi ſunt.†Quod in verbis 35
Apoſtoli manifeſte eſt, ait enim: *Et ligauit eum per annos mille,& miſit eum in abyſſum,& clauſit,& ſignauit ſuper illum,vt nō ſeducat ampliùs gentes,donec conſummentur mille anni.* Id eſt: Donec veniat Antichriſtus. Iam ergò tunc erunt cōſummati. Et poſteà: *Et cum conſummati fuerint mille anni,ſoluetur Satanas.* Nullo igitur modo ad hos pertinet regnū mille annorum,nec poteſt dici,quod quidam aiunt, in iis, qui erunt tempore Antichriſti, partem poni pro toto, quod & Ambroſius ex parte ſenſit, quoniam ne per partem quidem illorum mille annorum regnabunt.

Sed cur, inquis, de ſanctis ſcriptum eſt: *Et regnauerunt cum Christo mille annis*. Id eſt,vſque ad aduentum Antichriſti? Cur non etiam vſque ad diem iudicij? Reſpondeo non excludi his verbis tēpus,quod ſupereſt vſque ad diem iudicij: nam tunc ſimiliter regnabunt: ſicuti neque æternitas excluditur, quæ terminato omni tempore poſt iudicium manebit. † Sed cum de mille annis loqui cœpiſſet, quibus 36
diabolus in abyſſo tenebitur,& poſt quos ſoluetur, eodem numero declarare voluit vitam glorioſam ſanctarum animarum. Vidit enim quod ab aduentu Antichriſti ſupereſt vſque ad diem iudicij, parum eſſe, & in tanto numero annorum pro nihilo haberi, minorémque

ſummam

summam solere in maiori intelligi: hoc autem fuisse docendum, sanctos, qui mortui iudicabantur, semper in cœlis vixisse cum Christo: nam in die iudicij iam ipsi viui, & integri manifesta in luce videbuntur, nec vlla esse poterit post id de eorum vita dubitatio. Deinde si vixerunt, & regnauerunt mille annis, quid dubij esse poterat quin etiam vsque ad diem iudicij viuerent, atque regnarent.

Superest nunc vt dicamus, cur mille annis significetur vniuersum tempus à Christi resurrectione vsque ad regnum Antichristi. Augustinus. 20. de Ciui. cap. 7. duas causas affert. Altera est, quòd in vltimis annis mille res hæc agetur, id est, in sexto annorum milliario, quo mundus erat terminandus, quasi sex diebus, vt posteà sequatur sabbatum, quod non habet vesperam, id est, requies sanctorum. *Cur tẽpus à Christo vsq; ad Antichristũ significetur mille annis.*

37 †Verùm, hęc ratio nullius momenti est, quoniam iuxta numerum annorum, quem sequebantur Augustinus, & Lactantius, & veteres, sumptum videlicet ex translatione Lxx. interpretum, Dominus natus est post quinque mille annos ab orbe condito, ita vt Lactantius, qui antiquior Augustino fuit, & tempore Constãtini Magni floruit, ducentos annos sua ætate restare scribat vsque ad finem sexti milliarij annorum, vt supra retulimus, & Augustinus loco citato ait sexti milliarij spatia iam posteriora volui. At Constantinus imperium cepit Anno Domini trecentesimo duodecimo, vt auctor est Eusebius in Chronicis, & triginta annis tenuit. Quare si benè subducta ratio est à Lactantio, non solùm sextum milliarium iam expletum est, sed etiam septimum. Eusebius in eisdem Chronicis natalem Domini Seruatoris diem collocat in anno ab exordio mundi centesimo nonagesimo nono supra quinquies millesimum. Itaque iam saltem hoc anno, qui est ab illo natalis Dominici millesimus quingentesimus nonagesimus primus, ita sextum milliarium terminatum est, vt etiam septimi termino non desint, nisi ducenti ac decem.

38 † Melius tueri se possent, si confugerent ad veram rationem temporum, quæ est in Hebræis codicibus, & in nostra Translatione, secundùm quam ter mille nongenti triginta septem anni expleti erant, cum natus est Dominus: hoc autem anno quinquies mille quingenti viginti octo sunt, desuntque sex mille annis quadringenti septuaginta duo. At si hoc dicerent, non possent dicere, cur mille anni positi essent, quando iam plus mille quingentis ab ascensione Domini lapsi sunt. Altera causa est, quam eodem capite his verbis explicat Augustinus: *Aut certè mille annos pro annis omnibus huius sæculi posuit, vt perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo, Millenarius enim numerus Denarij numeri quadratum solidum reddit. Decem quippè decies ducta fiunt centum: quæ iam figura quadrata, sed plana est. Vt autem in altitudinem surgat, & solida fiat, rursum centum decies multiplicatur, & mille fiunt.* *Millenarius numerus pro vniuersitate.*

39 † *Porrò si centum ipsa aliquo modo pro vniuersitate aliquando ponuntur, quale illud*

est, quod Dominus omnia sua dimittenti, & eum sequenti promisit, dicens:
Matt. 19 *Accipiet in hoc sæculo centuplum: quanto magis Mille pro vniuersitate ponuntur, vbi est soliditatis ipsius denaria quadratura?* Vnde & illud melius
Psal. 104 intelligitur, quod in Psalmo legitur: *Memor fuit in sæculum testamenti sui, verbi, quod mandauit, in mille generationes, &c.* Eodem modo explicant Primasius, Beda, & reliqui ferè, quos Augustinum sequi diximus. Idem tradit Gregorius nono Mor. capite primo, & libro 35. cap. 20. Et eodem loco Psalmi confirmat. Rectè etiam, & expeditius dicere possumus, Scripturam vti communi locutione, qua sicut centum multa dicere solemus, ita cum mille dicimus, intelligimus multò plura, siue maximam quandam, & indefinitam multitudinem. Quod multis ex locis intelligi potest. Iob. 9: *Si voluerit contendere cum eo, non poterit ei respondere vnum pro mille.* Deut. 7: *Custodiens pactum, & misericordiam diligentibus se, & iis, qui custodiunt præcepta eius in mille generationes.* † Et cap. 32: *Quomodo persequebatur vnus mille, & duo fugarent decem millia?* Psal. 90: *Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis.* Quibus locis Mille non vniuersi intelliguntur, cum addatur statim, *Decem millia*, sed plurimi, in decem millibus autem etiam plures. Simile est illud 1. Reg. 18: *Percussit Saul mille, & Dauid decem millia.* Psal. 89: *Mille anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna, quæ præteriit.* Eodē modo, & sęculares auctores loquūtur, vt Virgilius: 40

Mille pro indefinita, magnáque multitudine.

1. Æneid.

--- *Quam mille secutæ*
Hinc, atque hinc glomerantur Oreades.

Et alio in loco.

11. Æne.

Et quos mille die victor sub Tartara misi.

In vtrumque locum Seruius adnotauit, in Mille numerum finitum positum esse pro infinito. Persius:

Satyra 5

Mille hominum species, & rerum discolor vsus:
Velle suum cuique est, ----

Ex his profectò haud absurdè colligi videtur multos annos restare vsque ad diem iudicij, quandoquidem cùm Mille propriè non capiatur, plures enim mille iam ad hunc vsque diem interfluxerunt, necessariò consequitur vt iuxta Scripturæ consuetudinem accipiatur pro plurimis. Semper autem intelligi maiorem multitudinem, quàm numero illo propriè significetur, ostendit illud Psal. 67: *Currus Dei Decem millibus multiplex:* nam Dan. 7. legimus: *Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei.* Tum etiam locus ille Persij:

----*Mille hominum species.*

& alia, quæ dicta sunt.

Cur mille anni positi sunt.

41 † At restat adhuc scrupulus, qui negotium facessere non desinit, cur hoc loquendi genere Spiritus sanctus sit vsus, quod prophetiam obscuraret, cùm mille annos diceret? Prætereà, non semel dixit, aut iterum, sed quinquies, quod superiorem illam interpretationem mille annorum suspectam reddere videtur. Ita enim nos solemus aduersus

aduersos alios argumentari, posse aliquem numerum finitum pro indefinito accipi cum semel ponitur, at cum sæpe repetitur, non pro indefinito, sed propriè accipi. Respondeo consultissimè Iohannem posuisse mille annos. Si enim annos numerasset vsque ad regnum Antichristi, manifestè ferè explicabat annos, qui supererant vsque ad finem mundi, & vsque ad diem iudicij, quod adeò non oportebat Ecclesiæ reuelari, vt neque ipsis Apostolis notum esse voluerit Dominus Iesus, sed eos ita repulerit: *Non est vestrum nosse tempora, vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate.* Quare neque Iohannem ipsum, neque angelum, qui hæc illi reuelabat, hoc cognouisse crediderim, quia Dominus dixit: *De die autem illo, vel hora, nemo scit: neque angeli in* Act. 1.

42 *cælo.* Mar. 23. † Cum igitur annorum numerus non esset indicandus, & docendum esset plurimos fore, non potuit commodius, aut breuiùs dici quàm dictum est. Nam in Mille plurimos intelligimus, sed ne plures etiam quam par erat intelligerentur, non dixit Decem mille, quo numero multò etiam plures ex eiusdem Scripturæ consuetudine intelligeremus, vt constat ex locis indicatis: *Percussit Saul mille, & Dauid decem millia, cadent a latere tuo mille, & decem millia a dextris tuis,* &c. Quomodo etiam dictum est Psal. 67: *Currus Dei decem millibus multiplex.* Præterea & si obscurè ita dictum est, quod proprium est prophetiæ, non tamen valde obscurè quandoquidem, & profani scriptores, & reliqui homines sæpe ita loquuntur, vt Mille dicant pro valdè multis. Et quoniam semel ita dictum fuerat, idque satis conuenienter: in eodem sermone, & de re eadem, non fuit mutanda locutio, id enim fortasse maiorem pareret ambiguitatem. Itaque licet quinquies ponatur, quia in eadem visione, & intra paucos versus, & in re eadem ponitur hic numerus, quasi semel positus existimari debet. Si autem pluribus in locis semper ita Scriptura loqueretur, vrgeret profectò argumentum, vt numerum illum certum, & definitum putaremus, nisi aliunde veritas perspiceretur.

43 † Postremò tota re iam explicata quæritur quodnam iudicium esse debeat de interpretatione Millenariorum? Et quidem, quamuis Hieronymus in Ieremiæ cap. 19. dicat se non audere hanc damnare, quod eam secuti essent duo martyres Christi Irenæus, & Victorinus, initio tamẽ c. 60. Isaiæ ait: *Quorũ qui sequitur errorem, sub nomine Christiano Iudæorum se similem confitetur.* *Nec dubito quin, si res ad Ecclesiæ iudicium deferretur, hæresis esset damnanda, tamet si autores eius, Tertulliano excepto, hæretici non fuerint.* Idem iudicarunt, qui de hæresibus scripserunt. Omnes enim eam inter hæreses numerant. Verùm hoc non est facile conuincere, nam ab Ecclesia non est, quod sciam, in generali Concilio vllo damnata hæc opinatio, & Scripturæ testimonijs non tam facilè redarguitur, quàm quidam putant. Solent hæc proferri: *Non est enim regnum Dei esca, & potus* Ro. 14. Et illud Matth. 22: *Erratis nescientes Scripturas, neque virtutem Dei: In resurrectione enim nec nubent, nec nubentur, sed sunt sicut angeli Dei in cælo.* † His pugnat Hieronymus

An hæretica sit opinio Millenariorum.

Vnde conuincatur esse hæretica.

44

nymus in Procemio lib. 18. in Isaiam, posteriori etiam Epiphanius Hæresi 77. & alij. Colligunt etiam nullum in resurrectione futurum vsum cibi, & potus, quandoquidem futuri sumus sicut angeli, qui sine cibo corporeo viuunt, sicut Raphael ait apud Tobiam. cap. 12: *Videbar quidem vobiscum manducare, & bibere, sed ego cibo inuisibili, & potu, qui ab hominibus videri non potest, vtor.* Epiphanius loco indicato disputat contra eos demonstrans circumcisionem, & reliquas legis ceremonias, post Euangelium nullo modo seruari posse. Et in eodem Procemio argumentatur Hieronymus: *Vbi cibus, sequuntur, & morbi, vbi morbi, adhibendus est Medicus: vbi Medici, frequenter interitus, rursumque resurrectio, & noua ex integro conuersatio,* &c. At Hieronymus, & Epiphanius hoc animaduertere debebant, duas à Millenariis poni resurrectiones: primam sanctorum, de qua dictum volunt à Iohanne, *Hac est resurrectio prima*: alteram autem generalem omnium expletis mille annis regni terreni: atque in prima ponere eos delicias corporis, & filiorum procreationem, non in secunda, postquam regnabunt in cœlo, de ea enim intelligunt, quod Dominus ait: *In resurrectione enim nec nubent, nec nubentur.*

† Quod manifestè docet Iustinus in Dialogo cum Tryphone his 45
verbis: *Apud nos etiam vir quidam Iohannes nomine, Christi Apostolorum vnus, mille annos commoraturos Hierosolymis eos, qui Christo crediderint, reuelatione, quæ ei facta est, spiritu prophetico prædixit: deinde generalem, & vt paucis absoluam, æternam omnium resurrectionem futuram, ac iudicium. Id quod etiam Dominus noster dixit homines neque vxores ducturos esse, neque eis mulieres nupturas, sed similes futuros angelis, qui sint resurrectionis filij,* &c. Et tueri se possent verbis Euangelicis, cum enim dixisset: *In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur,* continuò addit: *Sed sunt sicut angeli Dei in cœlo*. De secunda ergo resurrectione hoc dictum esse affirmabunt, postquam erunt in cœlo, non de prima. Quid: quod liberorum procreationem, non tribuunt iis, qui resurgent, sed iis, qui tunc viui inuenientur, qui non morientur, vt docuit Lactantius lib. 7. cap. 14. Aliis ergo armis oppugnandi sunt, quæ aut primam illam resurrectionem tollant, aut ex ea certè eiiciant cibum, & potum, & officia matrimonij, si quis hæc in resuscitatis etiam inueniri posse diceret.

† Prætereà si Millenarij in illo regno mille annorum non carnis 46
delicias ponerent, sed spirituales, (quod se aliquando fuisse opinatum testatur Augustinus. 20. de Ciui. cap. 7.) quomodo eos conuinceremus? Etenim quamuis Augustinus ait: *Quæ opinio esset vtcumque tolerabilis, si aliquæ deliciæ spirituales in illo sabbato affuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur: nec de hac dubito qui ei in Ecclesia hoc tempore notam hæresis inureret.* Ergo cum ostenderimus iustos non resurrecturos ante finem sæculi, & ante diem nouissimum, quo omnes resurgent, & iudicabuntur, satis primam illam resurrectionem, & regnum mille annorum sustulerimus. In primis Iob vir sanctissimus ait cap.

19: *Scio*

19: *Scio enim quod redemptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum. Et rursum circumdabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum,* scilicet, ad iudicium omnium venientem. Et Paulus. 1. Thess. 4. apertissimè tradit, cùm Dominus ad iudicium veniet, simul cum sanctis priorum sæculorum, eos, qui tunc viuent, & simul resurgent, tollen-
47 dos esse in aerem obuiam Christo. † *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui viuimus, qui residui sumus, in aduentu Domini non præueniemus eos, qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in iussu, & in voce archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo, & mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi. Deinde nos, qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aera, & sic semper cum Domino erimus.* Et 1. Cor. 15: *Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur. Vnusquisque autem in suo ordine. Primitiæ Christus, deinde ij, qui sunt Christi, qui in aduentum eius crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo, & patri, cum euacuauerit omnem principatum, & potestatem, & virtutem.* Præterea in hoc ipso capite. 20. Apocalypsis, vbi nemo negat de vltimo, ac generali iudicio verba fieri, videlicet post consummationem illorum mille annorum, de quibus priùs mentionem fecerat, simul ponitur iustorum, & iniustorum resurrectio, & iudicium: *Et vidi mortuos magnos, & pusillos stantes in conspectu throni, & libri aperti sunt, &c. Et dedit mare mortuos, qui in eo erant, & mors, & infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant, & iudicatum est de singulis secundùm opera ipsorum.* Ac ne quis fortasse de malis illic verba fieri pertinaciùs diceret, addit mox: *Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.* Alij ergo inuenti sunt in libro, & in cœlum sublati sunt. Et quæ sequuntur. Sed iam ad Apostoli verba redeamus.

48 *Ceteri mortuorum non vixerunt donec consumentur mille anni.* † Ceteri Vers. 5.
qui Christo adhærere noluerunt, non vixerunt vsque ad tempus, quo iam consummati erunt mille anni, id est, vsque ad diem iudicij: Nec loquitur de eadem vita, de qua locutus est cum dixit: *Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis:* sed vitam accipit in genere, vt singulis iuxta rationem sibi conuenientem attribuatur in hunc modum. Decollati propter Iesum, qui penitus extincti putabantur, ad vitam cœlestem, ac beatam perducti sunt, & cum Christo regnant eorum animæ. *Ceteri*, qui in peccatis mortui sunt, nullam vitam habuerunt vsque ad diem iudicij, quo resurgent, & viui cernentur. Sed dum hic dies venit, non viuunt, quia summis cruciatibus torquentur, quæ mors potiùs dicenda est. Vitam tamen, quam habere possunt, in die iudicij habebunt resurgentes in suis corporibus. Ita loqui solet Scriptura, & ita omnes loquuntur. Vt. 1. Corin. 15: *Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita &*
49 *in Christo omnes viuificabuntur.* † Et posteà: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Alia est enim resurrectio iustorum, alia iniustorum, sed resurrectio in genere accipitur, vt dein-

de singulis, pro vt eis conuenit, attribuatur. Quod apertius Dominus apud Iohannem cap. 5. explicauit: *Venit hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem eius: & procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij.* Ambrosius: *Ceteri autem, id est, reprobi, non vixerunt, quia post mortem non ad vitam ducuntur, quæ in cœlestibus sanctorum animabus datur, sed in infernum demerguntur, quæ in hoc libro mors prima vocatur.*

Vers. 5. Resurrectio prima. *Hæc est resurrectio prima.* Augustinus. 20. de Ciui. cap. 6. & 7. contendit hanc primam resurrectionem esse eorum, qui à peccatis resurgunt, confirmatque verbis Domini Iohan. 5: *Venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuent.* Eum scriptores supra nominati sequuntur. At nos fatemur quidem rectè hanc, de qua Augustinus loquitur, resurrectionem dici, sed de ea Apostolum nostrum loqui negamus. Etenim si rectè ostendimus verba illa: *Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis*, de vita, & regno, quæ in cœlis sunt, intelligi debere, necessariò, inde fit, resurrectionem primam esse, qua ij, qui mortui putabantur, ad vitam illam beatam ducuntur. Ac resurrectio dicitur, nō quòd animæ perierint, sed quòd periisse simul cum corporibus putabantur ab infidelibus: aut quia
illi, qui mortui iudicabantur, viuunt meliore parte sui. † Sed & verba 50
ipsa Apostoli manifestius hoc indicant. *Beatus, & sanctus, qui habet partem in resurrectione prima.* In his secunda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei, & Christi, & regnabunt cum illo mille annis. Quibus planè docet ad hanc primam resurrectionem non pertinere, nisi qui beati erunt in æternum, vt ipse Augustinus cap. 6. confessus est. At plurimi à peccato resurgunt, & iterum moriuntur in peccatum relabentes, & in peccato suo decedunt ex hac vita, in quos omnes secunda mors, idest æterna damnatio, habet potestatem. Nec enim dixit: Beatus qui manet vsque in finem vitæ in resurrectione prima, sed: *Qui habet partem in resurrectione prima*, in qua sine dubio partem habent omnes, qui per lauacrum regenerationis iustificantur, si ita vt Augustinus, illam intelligimus. Ambrosius: *Sed quia dicit beatos esse eos, qui habent partem in resurrectione prima, non mihi de Baptismo hoc dictum videtur, eo quòd non omnes beati sint qui per Baptismum à morte animæ resurgere videntur*, &c. Deinde paulò post ita exponit, vt diximus. *Ergo, quod non ait: Hæc est resurrectio prima: non respicit ad proxima verba: Ceteri mortuorum, &c: Sed ad anteriora: Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis.*

Ver. 6. *Beatus, & sanctus, qui habet partem in resurrectione prima.* † Hic iure 51
beatus est, non spe, sed reipsa: & verè *sanctus*, id est, ἅγιος, qui omnino liber est à peccato, qui iam nihil terrestre concupiscere potest, sed
Sanctus. tota mente, & totis viribus Deum amat, & colit. Sanctitas enim est (vt scribit Dionysius in libr. de Diuin. nominibus capitulo 12.) omni scelere libera, perfectáque, & penitus incoinquinata munditia.

In his secunda mors non habet potestatem. Quæ sit secunda mors in hoc ipso capite docet, dicens: Et infernus, & mors missi sunt in stagnum ignis. Hoc est mors secunda. Videri autem potest superuacaneum dicere secundam mortem nó habituram in his potestatem, qui iam beati sunt. At eadem ratione videri posset etiam superuacaneum dicere, decollatos propter testimonium Iesu viuere, & regnare cum Christo. Vtrumque tamen propter eos maximè dictum est, qui nesciunt, quanta sit fœlicitas eorum, qui pro Christo moriuntur, & quantis præmiis, quamque immortalibus donentur, ac si diceret: Illi, qui pro Christo cruciatus, & mortem perpessi sunt, stulti putantur ab hominibus terrena sapientibus, & penitus extincti: at tantum abest mortui vt sint, vt etiam vita multò præstantiore fruantur, & simul cum Christo regnent, talisque sit eorum vita, vt nequaquam mortem vllam, aut casum timere debeant. Vers. 8. Mors secunda

52 *Sed erunt Sacerdotes Dei, & Christi.* † Sacerdotes Metaphoricè appellat, quia semper Deo seipsos offerent, & laudes illi sine fine decantabunt. Augustinus 20. de Ciuit. cap. 10: *Non vtique de solis Episcopis, & Presbyteris dictum est, qui propriè iam vocantur in Ecclesia sacerdotes: sed sicut omnes Christianos dicimus propter mysticum chrisma: sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt vnius sacerdotis.* De quibus Apostolus Petrus: *Plebs,* (inquit,) *sancta, regale sacerdotium. Sanè, licet breuiter, atque transeunter, insinuauit Deum esse Christum, dicendo: Sacerdotes Dei, & Christi, hoc est, Patris, & Filij, quamuis propter formam serui, sicut filius hominis, ita etiam sacerdos Christus effectus sit, &c.* Indicat autem nomine Sacerdotis gaudium, & dignitatem, & officium beatorum, iuxta illud Psalmi 83: *Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Vers. 6. 1. Petr. 2.

Et regnabunt cum illo mille annis. Toto hoc tempore, quo illi à filiis huius sæculi mortui existimantur, viui sacerdotum ministerio fungentur in cœlo, & cum Christo regnabunt. De æterna autem duratione, quæ post terminum sæculi superest, non erat opus dicere, vt ante adnotauimus, quoniam in die iudicij viui, & cum Christo ascendentes in cœlum videbuntur ab omnibus, ita vt nemo iam de eorum vita, ac regno dubitare possit. Vers. 6.

53 *Soluetur Satanas de carcere suo.* † Ab eo soluetur, à quo vinctus fuerat, qui & clauem abyssi habere dictus est. Quid autem facturus sit solutus, ex eo intelligitur, quod sequitur: *Et exibit, & seducet gentes, & cetera.* Et ex iis, quæ de eius alligatione supra diximus. Vers. 7.

Et exibit, & seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog, & Magog. Tota hæc prophetia de Gog, & Magog, respicit ad caput trigesimum octauum, & trigesimum nonum Ezechielis, vnde sumpta est. De quibus Hieronymus initio capitis trigesimi octaui, hæc scribit: *Igitur Iudæi, & nostri Iudaizantes putant Gog gentes esse Scythicas, immanes, & innumerabiles, quæ trans Caucasum* Vers. 7. Gog, & Magog

montem, & Mæotidem paludem, & propè Caspium mare ad Indiam vsque tendantur: & has post mille annorum regnum esse à diabolo commouendas, quæ veniant in terram Israel, vt pugnent contra sanctos multis secum gentibus congregatis. Primum Mosoch, quos Iosephus interpretatur Cappadoces, deinde Thubal, quos idem Iberos, vel Hispanos, Hebræi Italos suspicantur, habentes secum in exercitu Persas, Aethiopas, & Lybias, Gomer quoque, & Thogarma, quos Galatas, & Phrygas interpretantur, & cetera.

† Addit ita quoque eos interpretari verba Apocalypsis, non intelligentes totum volumen esse mysticum, & Reuelationis titulo prænotari, & reuelatione nos indigere, vt possimus cum Pro- 54
Psal. 118 pheta dicere: *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.* Demum Origenis errore de re eadem relato ad extremum ait: *Quæ nos omnia licet arbitrio concedentes, non tam aliena damnare, quam Ecclesiasticam explanationem, (id est, quam viri Ecclesiastici secuti sunt) affirmare conabimur.* Gog Græco sermone δῶμα, Latino tectum dicitur. Porrò Magog interpretatur, De tecto. Omnis igitur superbia, & falsi nominis scientia, quæ erigit se contra notitiam veritatis, his nominibus demonstratur. Et Augustinus 20. de Ciuit. capite vndecimo, hunc locum enarrans, ait: *Gentes quippe istæ, quas appellat Gog, & Magog, non sic sunt accipiendæ, quasi sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari constituti, siue quos quidam suspicantur Getas, & Massagetas, propter literas horum nominum primas, siue aliquos alios alienigenas, & à Romano iure seiunctos. † Toto namque orbe terrarum significati sunt isti esse, cum dictum est: Nationes, quæ sunt in quatuor angulis terræ, easque subiecit esse Gog, & Magog. Quorum interpretationem nominum esse comperimus, Gog, Tectum, Magog, De tecto, tamquam domus, & ipse qui procedit de domo. Gentes igitur sunt, in quibus diabolum, velut in abysso, superius intelligebamus inclusum: & ipse de illo quodammodo sese efferens, & procedens, vt ille sit tectum, ipse de tecto, &c.* 55
Vbi non ita legendum est, ne sibi contradicat Augustinus, sed in hunc modum, vt illæ sint tectum, ipse de tecto. Similiter interpretatur Tyconius Homilia decima septima, & omnes gentes intelligunt, quæ per totum orbem insurgent in Ecclesiam. Augustini verò non sensum solùm, sed verba etiam acceperunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo. Idem placuit Prospero Aquitanico in Dimidio temporis, cap. 4. & Ambrosio, & Ruperto, & Petro Galatino, lib. 5. de Arcanis Catholicæ veritatis, capite 12. Nec mirum est ita hos patres sensisse, quandoquidem Lactantius, qui vnus est asserentium regnum mille annorum, omnes gentes intelligit contra ciuitatem sanctorum surrecturas, libro septimo, capite vicesimo sexto. Hoc idem ab Apostolo nostro manifestè dictum videtur: *Et seducent gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ*, id est, ad Ortum, ad Occasum, ad Aquilonem, ad Meridiem: deinde addit Gog, & Magog, quæ nomina non in secundo casu posita sunt, sed in quarto, vt

to, vt

to, vt in Græco perspicuum est. τὸν γὼγ, καὶ τὸν Μαγὼγ, quasi di-
56 cat: Quod omnes gentes dixi, nunc dico Gog, & Magog. † Deinde totam orationem esse figuratam, vel hinc apparet, quod Ezechiel capite 39. cùm idem prælium Gog, & Magog in sanctos prædixerit, & idem supplicium ignis super eos venturi, tandem ait: *Et egredientur habitatores de ciuitatibus Israel, & succendent, & comburent arma, clypeum, hastas, arcum, & sagittas, baculos manus, & contos, & succendent eam igni septem annis, &c.* Quod vt sonat, eo tempore verum esse non poterit, cùm neque quatuor anni reliqui erunt vsque ad mundi finem.

Ad loci obscurissimi intelligentiam illud primum constituamus, Ezechielem omninò verba facere ex extrema sanctorum persequutione, quæ tempore Antichristi futura est, vt sentiunt in capite tregesimo octauo Ezechielis, Lyranus, & Paulus Burgensis in additione, Vatablus, & Isidorus Clarius, Petrus Galatinus libro quinto, de Arcanis Catholicæ veritatis, capite duodecimo. Atque hoc res ipsa indicat, quæ enim illis duobus Ezechielis capitibus cõtinentur, constat numquam facta esse vsque ad hunc diem. Qua in re insigniter lapsus est Theodoretus in eiusdem loci Commentariis, qui putat post reditum è Babylone factum esse, quod Propheta prædixit. † Verùm id, si ita fuisset, tam celebri historia, qua nulla vnquam
57 celebrior Iudæis contigit, pleni essent libri Iudæorum. Nunc autem Iosephus diligentissimus eorum scriptor nihil vnquam de hac re dixit, nec alter Iosephus filius Gorion, qui historiam illorum temporum similiter scripsit. Qui verò hos tempore consequuti sunt, tantum abest, vt hoc putent aliquando contigisse, vt inde aduersum nos probare contendant nondum venisse Messiam, quod nondum Ierusalem oppugnauerint Gog, & Magog, qui ab eodem interficiendi sunt, vt tradunt Clarius, & Galatinus locis indicatis. Ex his sequitur vnam esse, & eandem hac quidem in re, Ezechielis, Ioannisque prophetiam quod indicant nomina apud vtrumque, Gog, & Magog. Tempus etiam conuenit: nam Ezechielis 38. scriptum est: *Post dies multos visitaberis, in nouissimo annorum venies ad terram, quæ reuersa est a gladio.* Conuenit, & supplicium, eodem enim in capite, ait: *Ignem, & sulphur pluam super eum, & super exercitum eius, & super populos multos, qui sunt cum eo.* Et capite trigesimo nono: *Et immittam ignem in Magog.* Ioannes verò ait: *Et descendit ignis*
58 *a Deo de cælo, & deuorauit eos.* † Demum sicut Ioannes ait: *Venite, & congregamini ad cœnam magnam Dei, vt manducetis carnes regum, &c.* Ita etiam legimus Ezechielis trigesimo nono: *Dic omni volucri, & vniuersis auibus, cunctisque bestiis agri: Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, &c.* Atque ita alter ex alterius verbis explicandus est. Alterum etiam est constituendum, Gog, & Magog non omnium nationum nomina esse, sed in eis certas nationes cum suis principibus indicari,

quod puto cuiuis esse manifestum legenti. Ita enim ait capite 38: *Fili hominis, pone faciem tuam contra Gog, & terram Magog, principem capitis Mosoch, & Thubal, & vaticinare de eo.* Et posteà: *Et venies de loco tuo a lateribus Aquilonis tu, & populi multi tecum ascensores equorum vniuersi,&c.* Hæc omnibus nationibus dici non possunt, sed cuidam potentiori, quæ è certa sede profecta secum multas ad bellum adducat. Quas etiam indicauit: Persæ, Æthiopes, & Lybies etiam cum eis, omnes scutati, & galeati. † Gomer, & vniuersa agmina 59
eius, domus Thogorma latera Aquilonis, & totum robur eius, populique multi tecum. Gomer Galatæ sunt, Thogorma Phryges, vt paulò antè retulimus ex Hieronymo, & sumptum est ex Iosepho libro 1. Antiq. cap. 7. [Ex his intelligi potest Gog non esse Gothos, quod putauit Ambrosius lib. 2. de Fide, cap. vltimo, propè finem,] nihil enim habent illi commune cum iis, quæ de Gog ab Ezechiele, & à Ioanne scripta sunt. Atque, vt alia omittamus, Gog dicitur Ezech. 38: *In nouissimo annorum venies ad terram, quæ reuersa est à gladio.* Gothi autem non in nouissimo annorum, sed ante multos annos venerunt. Quare iure Hieronymus in Traditionibus in Genesin, aut Ambrosium, aut alium quempiam sui temporis scriptorem subindicans, ait: *Scio quemdam Gog, & Magog tam de præsenti loco, quàm de Ezechiele, ad Gothorum nuper in terra nostra vagantium historiā retulisse: quod vtrum verum sit prælium ipsius fine monstrabitur. Et certè Gothos omnes retro eruditi magis Gethas, quàm Gog, & Magog appellare consueuerunt, &c.* Nihil autem post Gothorum prælia contigit ex iis, quæ in Ioanne, & in Ezechiele scripta sunt. Nec illud verius, aut probabilius quod lib. 9. de Demonstratione Euangelica, Demonstratione tertia, scriptum reliquit Eusebius, Romanos appellari Gog, quoniam Num. 24. iuxta Lxx. editionem scriptum est: *Et exaltabitur regnum Gog. & augebitur regnum eius, Deus eduxit ipsum ex Aegypto:* quod ipse ita interpretatur, regnum Christi, qui eductus est ex Ægypto, paulatim creuisse cum regno Romanorum, quod dicitur regnum Gog. Confirmat etiam ex Ezechiele, qui Gog vocat principem Ros, Mosoch, & Thubal, *Vbi per Ros Romanorum,* (inquit,) *vt par est, ciuitatem significat, quandoquidem principatus, & caput ea voce apud Hebræos intelligitur, &c.* At si vidisset Eusebius, quæ in Apocalypsi præcesserant, nequaquam ad regnum Romanorum verba Numerorum detorsisset. Manebit enim Gog, & eius exercitus post Romam euersam, & ipse vnus erit ex illis, qui eam euertent, vt paulò post videbimus. Deinde quando vnquam Romanis contigit quod de Gog prædictum est, vt igne cœlitus delapso absumeretur cum suo exercitu in montibus Israel, & in eadem terra iuxta mare sepeliretur? Verba libri Numerorum nihil eum iuuāt, corruptè enim legitur in editione Lxx. & Symmachi Gog pro Agag. Hieronymus ita vertit: *Tolletur propter Agag rex eius, & auferetur regnum illius.* In Hebræo est, וירם מאגג מלכו, quod etiam ita verti potest: *Et exultabitur magis quàm Agag rex eius,* id est reges Heb.

ges Heb.

ges Hebræorum potentiores erunt finitimis regibus etiam potentissimis, qualis fuit Agag. Chaldæus vertit: *Et roborabitur magis quam Agag rex eius.* Illud autem quod est in nostra Translatione, ad Saul referunt, cui regnum ademptum est quia pepercit Agag regi Amalec, vt est in 1. Regum, ca. 15. Quodque Gog rex Ros, idest, capitis dicitur, posteà explicabimus nu. 62. Alij alia commenti sunt, quæ referenda non arbitror, quoniã veritate explicata quæ vera nõ sunt re-
60 futabuntur, aut ipsa sua sponte concident, & euanescent.] † Quæ ergo nationes sunt Gog, & Magog? Gog, de quo nunc sermo est, in Scriptura nusquam inuenitur, exceptis his Ezechielis, & Iohannis locis. Magog scimus vnum esse ex filiis Iapheth. Gene. 10. Filij Iapheth Gomer, & Magog, & Madai, & Iauã & Thubal, & Mosoch, & Thiras. Porro filij Gomer: Ascenez, & Riphath, & Thogorma. Hi nomina dederũt terris, quas habitandas elegerunt, vt eodẽ loco scripsit Iosephus, vnde Scythia, quam tenuit Magog, ab eo dicta est, terra Magog, vt ibidem tradidit Iosephus. *Magoges*, inquit, *Magogarum à se denominatorum fuit autor, qui ab ipsis vocantur Scythæ, id est, a Græcis.* Ex quo videmus cur Theodoretus, & illi, qui ab Hieronymo referũtur, aliique multi, dixerint Gog, & Magog esse Scythicas nationes. Intelligo ergo in terra Magog nationes illas Scythicas barbaras, & feras, ad Septemtrionem degentes, quæ bellicosissimæ sunt: atque has potiùs, quàm incolas Cœlesyriæ, quamuis Plinius lib. 5. ca. 23. in ea regione ponat Bambicen vrbem, quam vocari dicit Hierapolin, à Syris vero Magog. Est ergo Magog quantum coniectura assequi possum, [non regio aliqua, hæc enim non Magog dicitur, sed terra Magog] sed rex illarum nationum Septemtrionalium, qui Antichristum suis copiis bellicosissimis præter ceteros iuuabit. [Etenim hic apud Iohannem vtrumque nomen Articulum masculinum habet, Τὸν γὼγ, καὶ τὸν Μαγώγ. Et apud LXX. Eze. 38. καὶ γῶν τοῦ μαγώγ. Et de eius interitu loquitur Propheta, sicut & de interitu Gog. cap. 39. *Et immittam ignem in Magog, & in his quis habitant in insulis confidenter.* Ex quo intelligimus eum, etiam insulis regioni suæ proximis dominaturum esse. Sibylla etiam similiter loquitur de Magog, ac de Gog, vt posteà ostendam, cum eius versus protulero. Quod autem cap. 38. dictum est: *Pone faciem tuam contra Gog, & terram Magog* (vt etiam verterunt LXX.) ideo dictum videtur, quòd non milites solùm, sed terra etiam ipsa multa mala patietur: sicut posteà ait: *Et immittam ignem in Magog, & in iis qui habitant in insulis confidenter.*] Cum ergo tunc, cum hæc fient, septem tantùm reges futuri sint in orbe terrarum præter Antichristum, probabilissimum est Magog vocari regem illarum nationum, qui eo tempore regnabit, à primo, scilicet, conditore, & parente, sicut Gene. 10. scriptum est. *De terra illa egressus est Assur, & ædificauit Niniuem*, atque inde quilibet rex Niniues vocatur in pro-
61 phetis Assur. † Gog autem non puto esse Antichristum, sicut Lyranus affirmauit in cap. 38. Ezechielis, & Vatablus, & Burgensis Pau-

Terra Magog.

Terra Gog.

lus in Additione eiusdem, sed vnum alium ex septem illis regibus, quod sensisse videtur Abbas Ioachim, qui Gog dicit non esse Antichristum, sed principem exercitus Antichristi. Hoc apertè intelligitur ex verbis Ezechielis [Capite. 39. affirmat Gog sepeliendum esse in terra Israel ad Orientem maris, cum Antichristum viuum rapiendum esse ad inferos Iohannes in capite præcedenti prædixerit, Et c. 38. Ezechielis legimus.] *Ecce ego ad te Gog principem capitis Mosoch, & Thubal.* Antichristus enim multò plurium nationũ princeps erit, nec erat cur harum propriè princeps diceretur, præsertim cum sint valde inter se distantes, si Iosepho credimus 1. Antiq. cap. 7. qui Mosoch Cappadoces esse vult, Thubal autem Iberos, quos Hieronymus Hispanos esse interpretatur, vel iuxta Hebræorum sententiam, Italos. Alij, quibus magis assentior, Mosoch affirmãt dici eos, quos Pomponius Mela lib. 1. cap. 2. Moschos appellat, & hodie vocantur Moschobitæ: nam Cappadoces dicuntur Hebraicè Chapthorim. Thubal autem nec Hispanos Iosephus esse dixit, nec Itali sunt, sed Iberi. Est autem Iberia Aquilonaris regio iuxta Pontum inter Colchidem, & Armeniam, quæ Caucasijs montibus circumdatur, à quibus profecti dicuntur quidam, qui in Hispaniam venerunt, vnde & ipsa paulatim Iberia dicta est. Hoc autem verius esse vel hinc constat, quòd neque Hispania, neque Italia ad Aquilonem pertinent, nec verò Cappadocia, si propriè loquamur. Moschi autem, & Iberi Aquilonares sunt, & regnum huius principis esse in Aquilonaribus regionibus manifestè docemur in eodem capite: *Et venies de loco tuo à lateribus Aquilonis tu, & populi multi tecum.* † Siue igitur tota 62
illa regio, quæ ei parebat, dicta sit Gog, & inde nomen habet rex, siue nomen sit principum illorum, vt Cæsar, Pharao, Ptolemæus, siue proprium nomen huius regis, Gog rex est Aquilonarium illarum nationum, quem vocat principem capitis, idest, principem capitalem, qui princeps maximus sit, [aut summum principem, sicut vertit interpres Chaldæi,] & qui summo studio sequetur partes Antichristi, adeò vt non suos solùm educat in prælium, idest, Moschos, & Iberos, sed etiam multas alias nationes. Ita siquidem ait Propheta: *Persæ, Aethiopes, & Lybies cum eis, omnes scutati, & galeati: Gomer, & vniuersa agmina eius, domus Thogorma, latera Aquilonis, & totum robur eius, populique multi tecum.* In his populis illi omnes, qui Aquilonares sunt, adhærebunt (vt probabile est) regi Gog, aut regi Magog tamquam vicinis, in illa discessione vniuersi orbis ad decem reges: vel certè ab alio ex regibus ducentur in bellum, & omnes in vno exercitu erunt, sed quod priùs dixi probabilius est. Ex his regibus præcipuè nominari arbitror Gog & Magog, quoniam potẽtia præstabunt inter ceteros, & multitudine, ac ferocitate militum.

† De illis ergo ait Iohannes, *Et seducet gentes, quæ sunt super quattuor angulos terræ, Gog, & Magog.* Quod non est ita accipiendum, ac si 63
quatuor anguli illi sint terræ Gog, & Magog, nam Gog, & Magog

in quarto casu sunt apud Græcos, & Articulum habent masculinum. (vt iam diximus) vt homines esse intelligamus, τὸν γὼγ καὶ τὸν μαγὼγ. Quatuor angulis terræ vniuersus orbis intelligitur, ij sunt Ortus, Occasus, Meridies, Septemtrio. Ex his multi seducentur, & sequentur Antichristum. Seducet itaque Diabolus ex vniuersis orbis partibus multos, & in iis Gog, & Magog, quos propriè nominari oportuit, quoniam eorum feritas, & immanitas maximè tunc spectabitur. Quamuis & ita satis commodè explicari potest: Seducet gentes, quæ sunt in quatuor angulis terræ: Gog, inquam, regem, & Magog, nam cum eis veniet magna hominum multitudo ex quatuor orbis terræ partibus, vt Persæ ab Oriente, ab Occasu Aethiopes, à Meridie Lybies, ab Aquilone Gomer, & vniuersa agmina eius, & domus Thogorma. Et post hos omnes ait: *Populique multi tecum*. Ad illud autem quod obiecimus ex cap. 39: *Et succendent ea igne septem annis*, respondebimus posteà num. 70. & 71.

64 *Et ascenderunt super latitudinem terræ*. † Hoc propriè dicitur de iis, qui antea nulli putabantur, & repentè in magna multitudine apparent. Nam ascendere dicuntur, quæ priùs non videbantur, & subitò in conspectum prodeunt, & latè sese expandunt. Ierem. 46: *Quis est iste, qui quasi fluuius, ascendit, & velut fluuiorum, intumescunt gurgites eius*, Et cap. 47: *Ecce aquæ ascendent ab Aquilone, & erunt quasi torrens inundans, & operient terram*. Latitudo verò terræ eamdem expansionem indicat, Isai. 8: *Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ò Emmanuel*, idem dictum est Ezechielis 38: *Ascendens autem quasi tempestas venies, & quasi nubes, vt operias terram tu, & omnia agmina tua, & populi multi tecum*. Vers. 8. Ascendere.

Et circuierunt castra sanctorum, & ciuitatem dilectam. His verbis Millenarij adducti sunt, vt existimarēt omnes sanctos futuros esse in Ierusalem, illámque ab infidelibus gentibus esse obsidendam. At ciuitatem dilectam non Ierusalem intelligit, sed Ecclesiam, cuius typus fuit Ierusalem, vt omnes interpretantur. Castra autem sanctorum Metaphoricè vocat omnia iustorum habitacula, in quibus manent cum hoste pugnaturi. Cum enim iusti illius temporis veri Christi milites futuri, & aduersus Diabolum, & membra eius, strenuè pugnaturi, sempérque se in bello esse recordaturi sint, iure eorum domicilia castra sunt appellata. Augustinus cap. 11. eiusdem lib. 20. de Ciuitate. Vers. 1.

65 † *Non vtique ad vnum locum venisse, vel venturi esse significati sunt, quasi aliquo vno loco futura sint castra sanctorum, & dilecta ciuitas, cùm hæc non sit nisi Christi Ecclesia toto terrarum orbe diffusa, ac per hoc vbicumque tunc erit, quæ in omnibus gentibus erit, quod significatum est nomine latitudinis terræ, ibi erunt castra sanctorum, ibi erit dilecta Deo ciuitas eius, ibi ab omnibus inimicis suis (quia & ipsi in omnibus gentibus cum illa erunt) persecutionis illius immanitate cingetur, hoc est in angustias tribulationis coartabitur, vrgebitur, concludetur, nec militiam suam deseret, quæ vocabulo est appellata*

castrorum,&c. At quid Ezechieli respondebimus, qui de Ierusalem, & de Iudæa loqui videtur, & de Iudæis reuersis à captiuitate Babylonica? *In nouissimo*, inquit, *annorum venies ad terram, quæ reuersa est a gladio, & congregata est de populis multis, ad montes Israel, qui fuerunt deserti iugiter.* † Et posteà: *Vt inferas manum tuam super eos, qui deserti fuerant, & posteà restituti, & super populum, qui est congregatus ex gentibus, qui possidere cœpit, & esse habitator vmbicili terræ.* Vmbilicus terræ Ierusalē dicta est, vt autor est Iosephus lib. 3. de Bello Iud cap. 3. Responderi satis probabiliter potest, hæc dici de Ecclesia congregata ex multis populis gentium, atque ideo ait: *Et congregata est de populis multis.* Et rursus. *Hæc de populis educta est*, &c. Populus autem Iudæorum reuersus ad Hierusalem de Babylone, figura est eorum, qui ex Diaboli laqueis liberantur, & ad Ecclesiam veniunt: atque ideo nunc Metaphoricè de filiis Ecclesiæ loquitur, perinde ac si loqueretur de filiis Israel reuersis ex Babylone: ita tamen, vt quædam inserat, vt iam diximus, quæ manifestè conueniant in Ecclesiam. Filij itaque Ecclesiæ sunt gens, quæ reuersa est à gladio, idest, quæ cùm Dei esset propter creationem, à Diaboli gladio liberata reuersa est ad montes Israel, idest, ad pascua, & loca tuta Ecclesiæ. † Illud etiam iuuat, quod mon- 67
tes Israel desertos fuisse dicit iugiter, nec enim nunc Israel decē tribus intelligit, quæ nunquam redierunt, sed Iudam. Montes autem Iudæ non possunt dici deserti iugiter, cùm semper habitatores suos habuerint, & ne quadraginta quidem annis deserti fuerint. At montes Ecclesiæ gentium deserti iugiter fuerunt, quia paucissimi ex gentibus ad eam veniebant. Vnde illud Isaiæ. 35. (cui plurima sunt in prophetis similia) *Lætabitur deserta, & inuia, & exultabit solitudo.* Et posteà: *Et quæ erat arida, erit in stagnum, & sitiens in fontes aquarum.* De his montibus Israel scriptum est Ezec. 34: *Et educam eas de populis, & congregabo eas de terris, & inducam eas in terram suam, & pascam eas in montibus Israel.* Vnde & paulò post ait: *Et suscitabo super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruum meum Dauid*, &c. Sequitur continuò in cap. 38. Ezec: *Et habitauerunt in ea confidenter vniuersi*, quod de Ecclesia eadem dixerat apertissimè cap. 34: *Sed habitabunt confidenter absque vllo terrore.* Eumdem sensum habent verba sequentia in eodem cap. 38: *Et inferas manum tuam*, &c. Illud tantùm mouere potest, quod ait: *Qui possidere cœpit, & esse habitator vmbilici terræ.* At vmbilicus terræ dicitur Ierusalem, quæ est typus Ecclesiæ, & propterea figuratè vmbilicus terræ significat Ecclesiā [sicut si diceretur Ierusalem.] † Nec 68
deest causa nomini, rectè enim Ecclesia dicitur vmbilicus terræ, quia ex omnibus terræ partibus ad eam multi veniunt. Immo verò & pro ipsa Ierusalem accipere possumus. Ecclesia enim in Ierusalem cœpit, & inde per orbem diffusa est, itaque initio habitatrix fuit vmbilici terræ. Est & alia omnium verborum Ezechielis explanatio, ac meo quidē iudicio valde germana, [& omnino priori præferenda.] Iudæi tēpore Antichristi conuertendi sunt ad Euangelium per

per Eliam,& Henoch,qui in Ierusalem interficiendi sunt,vt cap. 11. docuit Ioannes. Quare non videtur dubium in ea fore Iudæos, qui conuertentur, & in locis proximis Iudææ. Excitati enim nomine Antichristi,qui Messias à Iudæis dicetur, omnes vndique ex suis regionibus concurrent ad Iudæam. Iudæi ergo ad fidem conuersi sunt maximè qui reuersi sunt à gladio, & congregati ex populis multis. Iidem sunt,qui deserti fuerant,& posteà restituti, qui iterum cœperunt habitare in Ierusalem. Et inhabitabunt confidenter, quoniam

69 conuersione sua,& luce à Deo accepta læti nihil timebũt.† Ita etiam intelligemus quod ait Apostolus: *Et ascenderunt super latitudinem terræ, & circuierunt castra sanctorum, & ciuitatem dilectam.* Venient enim inimicæ illæ nationes,vt reliquos etiam Christianos capiant, & occidant,sed maximè aduersus eos,qui erunt in locis Iudææ, & in Ierusalem, ciuitate olim dilecta,[& cum illis multi etiam erunt ex Christianis aliarum nationum,partim conuersis ab Elia,& Henoch, partim profectis ex aliis prouinciis, vt tantos prophetas prædicãtes audiant.]Cum hoc congruit optimè quod dictum est suprà capit. 16.de exercitu cogendo in Sanctos: *Et congregabitur in loco, qui dicitur Hebraice Armageddon.* quem non multum distare ab Ierusalem diximus in idem caput,num.13. Congruit etiam, & planè rem comprobat,quod Ezech.39.dicitur ipsi Gog: *Super montes Israel cades tu, & omnia agmina tua.* Et posteà: *Dabo Gog locum nominatum sepulchrũ in Israel,vallem viatorum ad Orientem maris,quæ obstupescere faciet prætereuntes,& sepelient ibi Gog,& omnem multitudinem eius.* Probabile etiam videtur infideles, qui erunt inter sanctos in Ierusalem, & in aliis Iudææ locis,recessuros ab eis belli impetum,& minas fugientes: Loca autem tutiora,in quæ sancti fugient, & in quibus manebunt, ne ab hostibus lædantur,Castra appellauit.

Et descendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos. Ioannes præcipuam poenam commemorauit,sed aliæ etiam erũt, quas legimus Ezechielis 38. vbi de Gog scriptum est: *Et conuocabo aduersus eum in cunctis montibus meis gladium,ait Dominus Deus, gladius vniuscuiusque in fratrem suum dirigetur. Et iudicabo eum peste, & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis: ignem, & sulphur pluam super eum, & super exercitum eius, & super populos multos,qui sunt cum eo.* Et de Magog ait:cap. 39. *Et immittam ignem in Magog,* &c. Quare in his verbis Ioannis non Metaphoricè ignis accipiendus est,vt accepit Augustinus 20. de Ciuit. cap.12.sed propriè,vt indicant verba Ezechielis. De his etiam scriptum est in libro tertio Sibyllinorum Oraculorum. Vers. 9.

Αἴ αἴ σοι χώρα γὼγ, ἠδὲ Μαγὼγ, μέσος ον ἔθσα

Αἰθιόπων ποταμῶν, πόσον αἵματος ἔκχυμα δέξῃ:

Καὶ κρίσεως οἴκησις ἐν ἀνθρώποισι κεκλήσῃ.

Καὶ πιεταί σοι γαῖα πολύδροσος αἷμα κελαινόν

Hoc est:

Væ væ tibi regio Gog & Magog,quæ medium es

Aethiopum fluuiorum, quantam sanguinis effusionem accipies?
Et iudicij domus in hominibus vocaberis.
Et bibet terra madefacta tuum sanguinem nigrum.

Nec multò post aliis etiam nationibus minatur, quæ his regibus parebant.

Αἴ αἴ σοι γὼγ, καὶ πᾶσιν ἐφεξῆς ἅμα μαγὼγ
Μαρσὼγ ἠδ' Ἀγγὼν, ὅσα σοὶ κακὰ μοῖρα πελάζει
Πολλὰ δὲ καὶ λυκίων υἱοῖς, μυσῶντε φρυγῶντε.
Πολλὰ δὲ παμφυλίων ἔθνη, λυδῶν τε πεσεῖται
Μαυρῶντ', αἰθιόπωντε, καὶ ἐθνῶν βαρβαροφώνων
Καππαδοκῶντε, ἀραβῶντε. &c.

Hoc est:

Væ væ tibi Gog, & omnibus deinceps cum Magog
Marsog atque Angon: quanta tibi mala fatum affert?
Multa etiam filiis Lyciorum, Mysorúmque, Phrigúmque.
Multa etiam Pamphyliorum gentes, Lydorúmque cadent,
Maurorúmque, Aethiopúmque, & gentium barbaræ vocis,
Cappadocúmque, Arabúmque, &c.

† Et quod suprà cap. 17. scriptum est: *Hi cum agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum*, etiam ex his, quæ modo diximus, intelligitur. Videmus etiam iam quomodo vincendi, & quo mortis genere extinguendi sint. Simul & illud intelligitur cap. 19. *Et ceteri occisi sunt in gladio sedentis super equum.* De loco etiam dictum est cap. 16. *Et congregabit illos in locum, qui vocatur Hebraicè Armageddon.* Non ergo mirabimur (rectè enim conueniunt omnia) scriptum esse Ezechielis 39: *Et erit in die illa, dabo Gog locum nominatum, sepulchrum in Israel, vallem viatorum ad Orientem maris, quæ obstupescere faciet prætereuntes: & sepelient ibi Gog, & omnem multitudinem eius, & vocabitur vallis multitudinis Gog.* 70

Tēpus ab interitu Antichristi vsque ad diem iudicij.

Illud tamen est perdifficile, quod sequitur. *Et sepelient eos domus Israel, vt mundent terram septem mensibus.* Non enim supererunt ab hac victoria septem menses ad diem iudicij. Sed difficiliùs etiam, quod de armis victi exercitus ait: *Et succendent eam igne septem annis.* Lyranus facilè in Ezechielis commentariis, & in cap. 12. Danielis, horum verborum vim eludit: ait enim, quamuis multi dicant quadraginta quinque dies tantùm interfluxuros esse à supplicio Antichristi vsque ad diem iudicij, non constare vtrùm dies sint propriè dicti, an anni, sicut scriptum est Ezechielis 4. *Diem pro anno dedi tibi.* Quòd si dies sint propriè dicti, plures futuros esse. Nos (nisi esset quod magis vrgeret) ab illa communi sententia de quadraginta diebus Lyrani dubitatio non dimoueret: colligi enim videtur ex verbis Danielis cap. 12. vbi cùm quæsiisset: *Vsquequo finis istorum mirabilium?* & responsum illi esset: *In tempus & tempora, & dimidium temporis*, nec id intellexisset, iterum quæsiuit de fine mundi: *Domine mi, quid erit post hæc?* hoc responsum accepit: *Et à tempore quo ablatum fuerit iuge sacrificium,*

ficium, & posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta, id est, Anni tres, & semis. Et statim addit: *Beatus qui expectat, & peruenit vsque ad dies mille trecentos triginta quinque.* Apparet igitur ex præcedentibus dies consummationis sæculi significari, vt perspicuè interpretatus est Hieronymus, aut dicat nobis Lyranus, quid his diebus significatum sit, aut cur beatus dicatur, qui expectat vsque ad
71 dies mille trecentos triginta quinque. † Illud autem ridiculum, cùm in hoc numero mille trecentorum triginta quinque dierum, priores mille ducentos nonaginta dies propriè sint, dubitare vtrùm reliqui 45. dies sint, an anni. Quando vmquam vidit Lyranus diem pro anno sumi? Quòd si Ezechiel dormire iubetur quadraginta dies propter quadraginta annos iniquitatis duarum tribuum, dicente ei Domino: *Diem pro anno dedi tibi*, quid refert vt in Scriptura dies capiatur pro anno? Verba ergo Ezechielis hunc mihi sensum habere videntur: Tot erunt cadauera, vt si omnia sepelienda essent, septem mensium spatio opus esset. Tot relinquētur arma, vt possent foco sufficere per septē annos. Nam verba futuri temporis interdū in Scriptura Futurū tempus interdū non tam actum significat quàm potentiam.
72 non tam actum significant, quàm potentiam. † Tale est illud Hamos 8: *Et conuertam festiuitates vestras in luctum, & omnia cantica vestra in planctum: & inducam super omne dorsum vestrum saccum, & super omne caput caluitium.* Non est necesse omnes sacco indui, aut omnia capita decaluari, sed sensus est, tantā, & tam acerbā futurā esse calamitatem, vt possint omnes cilicio indui, & capita sua decaluare. Isa. 4. *Et apprehendent septem mulieres virum vnum in illa die, &c.* Hoc neque in Iosepho, nec in alijs autoribus factum legimus, vt septē mulieres virum vnum apprehenderint, significatur tamen tanta futura paucitas virorum, vt vni vel septem mulieres inueniri possint. Illud quoque, quod est in capite 12. Danielis: *Porrò docti intelligent*, Hieronymus ita exponit: *Qui docti fuerint disciplina Dei, ipsi intelligere poterunt.* Verùm Ezechielis verba violenter ita exponi videntur, illa præsertim: *Et sepelient eos domus Israel, vt mundent terram septem mensibus. Sepeliet autem eum omnis populus terræ, & erit eis nominata dies, in qua glorificatus sum ait Dominus Deus. Et viros iugiter constituent lustrantes terram, qui sepeliant, & requirant eos, qui remanserint super faciem terræ, &c. Post menses autem septem quærere incipient*, & quæ sequuntur. Quare probabile admodum videtur, post horum regum cædem saltem septem annos esse fluxuros vsque ad diem iudicij. Vt etenim hoc asseramus, cogunt verba Ezechielis, quæ quomodo aliter explicari possint aptè, & sine
73 vi non video. † Adiuuant etiam verba Matthæi capit. vigesimoquarto. *Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes, & bibentes, &c. ita erit aduentus filij hominis*, quæ quadraginta quinque diebus non satis commodè fieri possunt. Posset etiam tunc certò cognosci simul atque Antichristus regnare inciperet, quando dies iudicij futurus esset, quod absurdum censendum est, quia *dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet*. 1. Thessal. 5. Si dicas doctos cognituros esse tantùm, quo-

niam Danielis 12. scriptum est: *Neque intelligent omnes impij, porrò docti intelligent*: id non de mille trecentis triginta quinque diebus dictum est, de quibus nihil tunc Propheta dixerat, sed de proximo fine sæculi, quem, cùm tempus illud venerit Antichristi, proximum iam esse sentient docti, at quantum supersit temporis, nemo liquidò cognoscet. Immo neque prophetæ explicatum est, sed potiùs audit: *Vade Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones vsque ad præfinitum tempus.* [Accedit quod eodem libro tertio Sibyllinorum Oraculorum, docet Sibylla post mortem Antichristi totius orbis imperium penes mulierem quamdam futurum, & post eius regnum finem sæculi esse venturum.

Καὶ τότε δὴ κόσμος ὑπὸ ταῖς παλάμησι γυναικὸς
Ἔσεται ἀρχόμενος καὶ πειθόμενος περὶ πάντας.
Ἤιδ' ὁπόταν κόσμου παντὸς χήρη βασιλεύσει,
Καὶ ῥίψῃ χρυσόν τε, καὶ ἄργυρον εἰς ἅλα δῖαν
Καὶ χαλκόν τε σίδηρον ἐφημερίων τ' ἀνθρώπων
Εἰς πόντον ῥίψει, τότε δὴ στοιχεῖα πρόπαντα
χηρεύσει κόσμῳ, &c.

Hoc est:

Et tunc mundus sub manibus mulieris
Erit dominatu possessus, & in omnibus obediens.
Cùm verò vidua toti orbi dominata fuerit.
Et proiecerit aurum & argentum in mare Diuinum.
Et æs, & ferrum hominum breuis vitæ
In mare proiecerit: tunc elementis omnibus
Viduabitur mundus, &c.

Nihil denique obstare videtur, nisi quod ex capite 12. Danielis retulimus. Sed id de die iudicij intelligi quis nouit, aut nosse potuit? Potest siquidem satis probabiliter intelligi dictum esse, quoniã post dies mille trecẽtos triginta quinque, id est, intra quadraginta quinque dies à raptu Antichristi, occidentur quotquot supererunt hostes Christiani nominis, & persecutores sanctorum: atque idcirco beatus ille dicitur, qui vsque ad id tempus manet, quia tunc extinctis persecutoribus, ij, qui metu à Christo recesserãt, redire poterunt ad eum, & omnes qui steterant, sine vllo metu persecutionis pietatem colere poterunt. Beatus ergo qui vsque ad illum diem victus non fuerit, iam enim postea non vincetur, & beatus, qui licet victus sit, post id tempus viuit, poterit enim iam ex animi sentẽtia Christo adhærere, nec persecutorum vim timebit.

Vers. 10. *Et Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis.* Hoc per anticipationem dictum est, non enim fiet, nisi in vltimo iudicio, vt ait Augustinus. 20. de Ciuit. c. 14. & 15. & Ambrosius. Et ex eo constat, quod postea ait: *Et Infernus & Mors missi sunt in stagnum ignis.*

Vbi & Bestia, & Pseudopropheta cruciabuntur. Quasi dicat, In eodem loco tormentorum erunt, & Diabolus, qui adiuuit, & bestia, hoc est

eſt Antichriſtus, qui ab eo adiutus eſt, & præcurſor ille, qui eum ſecutus eſt. Hic iterum Auguſtinus lib. 20. de Ciu. cap. 14. vt ſibi conſtaret, beſtiam eſſe dixit impiorum ciuitatem, Pſeudoprophetam verò eſſe, aut Antichriſtum, aut imaginem illam, quam impij adorauerunt. Sed tam apertè hæc eius ſententia conuincitur verbis eiuſdem Apoſtoli cap. 13. & 14. vt diximus ſupra num. 50. vt ſuperuacaneum ſit refutare.

74 *Et vidi thronum magnum candidum.* † Candidum dicit, quaſi plenum luce, declarantem videlicet Chriſtum cum magno ſplendore, & cum maieſtate magna venturum ad iudicium. *Verſ. 11.*

A cuius conſpectu fugit terra, & cœlum. Auguſtinus 20. de Ciu. ca. 14: *Peracto quippe iudicio tunc eſſe deſinet hoc cœlum, & hæc terra, quando incipiet eſſe cœlum nouum & terra noua. Mutatione namque rerum non omnimodo interitu, tranſibit hic mundus.* Et idem fuſiùs poſtea repetit cap. 16. Eadem verba ſunt apud Primaſium, & Bedam. Idem eſt Arethæ ſenſus. ſed Ambroſius apertiùs *Quemadmodum*, inquit, *à conſpectu ſedentis ſuper thronum cœlum, & terra fugiet, Pſalmiſta oſtendit, qui dicit:* Ignis in *conſpectu eius exardeſcet. & iterum: Ignis ante ipſum præcedet. Fugiet autem terra, & cœlum, id eſt ſpecies terræ, & cœli, quia per ignem à ſua ſpecie commutabuntur, vt poſſint in aliam reſurgere multo & pulchriorem meliorem, &c.* *Verſ. 11.* *Pſal. 49.* *Pſal. 96.*

De hoc ait Petrus in 2. Epiſt. c. 3: *Cœli autem, qui nunc ſunt, & terra eodem verbo repoſiti ſunt, igni reſeruati in diem iudicij & perditionis impiorum*

75 *hominum.* † Et poſteà: *Nouos vero cœlos, & nouam terram ſecundùm promiſſa ipſius expectamus, in quibus iuſtitia habitat.* Indicat autem locũ Iſaiæ ca. 65: *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora.* Et Apoc. 21: *Et vidi cœlum nouum, & terram nouam, primum enim cœlum, & prima terra abijt, & mare iam non eſt.* Non eſſe autem mutandam terræ, aut cœli ſubſtantiam, ſed ſpeciem, vt ſancti patres interpretantur, manifeſtiſſimè docemur Pſalm. 101: *Initio tu Domine terram fundaſti, & opera manuum tuarum ſunt cœli. Ipſi peribunt, tu autem permanes, & omnes, ſicut veſtimentum, veteraſcent, & ſicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur.* Non perdes, ſed mutabis, ſicut mutatur opertorium, quod inuertitur, quia inueterauerat, & renouatur.

Et locus non eſt inuentus eis. Non ſunt inuenti cœli, nec terra, ſed perierunt, ſecundùm eam dumtaxat formam, quam priùs habebant. De hac Scripturæ locutione diximus ſupra cap. 12, num. 28. *Verſ. 11.*

Et vidi mortuos magnos, & puſillos. Tam, qui viri, aut ſenes, quàm, qui adoleſcentes, & pueri mortui ſunt. *Verſ. 12.*

76 *Et libri aperti ſunt.* † Auguſtinus eodem libro. 20. de Ciuitate cap. 14. libros hos eſſe dicit ſanctos veteres, & nouos, vt in illis oſtenderentur quæ Deus fieri iuſſiſſet. In libro autem vitæ, qui apertus eſt, librum intelligit, in quo ſcripta eſt vita vniuſcuiuſque, id eſt, quid quiſque fecit, aut non fecit. At verò dubium eſſe nõ debet, quin liber vitæ ſit, in quo omnes, qui prædeſtinati ſunt ad vitam æternam ſcripti ſunt, vt ex præcedentibus conſtat. Cap. 3. dictum eſt: *Qui vicerit,* *Ver. 12.* Libri, quia aperiuntur in iudicio. Liber vitæ.

sic vestietur vestimentis albis, & non delebo nomen eius de libro vitæ. Et cap. 13: *Et adorauerunt eam omnes, qui inhabitant terram, quorum non sunt nomina scripta in libro vitæ Agni.* Et eadem verba sunt in capit. 17. Sed nihil præcedentibus indigemus, nihil enim manifestius, quàm quod in hoc ipso capite scriptum est: *Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.* Quæ verba paulò post cap. 15 exponens Augustinus dixit librum vitæ prædestinationem significare eorum, quibus æterna dabitur vita.† Quod si hoc verum est, libri, qui aper- 77
ti sunt, nullo modo esse possunt sancti, sed illi, in quibus vniuscuiusque opera scripta sunt, ait enim Apostolus: *Et iudicati sunt mortui ex ijs, quæ scripta erant in libris secundum opera ipsorum.* De quibus etiam scriptum est Danielis septimo: *Iudicium sedit, & libri aperti sunt.* Nec enim cum de iudicio agitur, sancti appellari solent libri, sed iudicium, aut iudices.

Ver. 13. *Et dedit mare mortuos, qui in eo erant.* Dixerat se vidisse in conspectu throni mortuos magnos, & pusillos, nunc, vt doceat, quomodò id fieri possit, resurrectionem omnium futuram ante iudicium prædicit his verbis: *Et dedit mare mortuos, &c.* Quod Augustinus cap. 14. per recapitulationem dictum esse tradit, & manifestum est: priùs enim mortui resurgent, & posteà stabunt ante thronum. Sed quæritur, quid in Mari intelligat Apostolus? Nam si propriè Mare accipit, quomodo statim dicitur: *Et mors, & infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant*, quandoquidem eorum, qui in mari moriuntur, multi etiam in inferno sunt. Nec rursus mare habet bonos mortuos, infernus verò malos. † Hac quæstione ita proposita res- 78
pondet Augustinus capi. 15: *Sed profectò conuenienter quidam hoc loco Mare pro isto sæculo positum accipiunt, &c.* ita vt mare dedisse dicatur mortuos, qui in ipso erant, quia ij, quos in corpore constitutos inueniet Christus, simul cum alijs resurgent, & simul iudicabuntur. Idem sentiunt Primasius, & Tyconius Homil. 17. & Ansbertus, & Haymo. Multò aliter exponit Arethas, multò aliter Ambrosius, atque alij etiam aliter. Mihi Apostolus nequaquam intelligere animas videtur, cum mortuos dicit datos esse, sed corpora. Nam si animas mortuos vocaret, cur non etiam diceret cœlum dedisse mortuos suos? Nec sine causa ita locutus est: cum enim resurrectionem statueret, quam idcirco ethnici fieri putant non posse, quòd videant corpora perire, & ab animalibus deuorari: atque inter cetera illa maximè perire videantur, quæ in mare mittuntur, & in abyssum profundissimam deueniunt, vnde ne viui quidem exire possent, præsertim ab ignotis, & nunquam fortasse in terram venturis piscibus deuorata, vt hunc errorem ex hominum animis eximeret, rectè ait mare dedisse mortuos, qui in eo erant.

Mortui, quos dabit mare.

Ver. 13. *Et mors, & infernus dederunt mortuos suos.* † Infernus dedit etiam mor- 79
tuos suos, id est, corpora, quæ absorbuerat, & in infernum descendisse putabantur, vt corpora Dathan, & Abiron, & Antichristi, & Pseudopro

doprophetæ,& aliorum multorum, qui in historijs leguntur huiusmodi morte perijsse. Mors dedit mortuos, quos videlicet ipsa vel naturaliter, vel violenter consumpsit in terra. Hos morti attribuit Apostolus, quoniam tantùm mortui sunt, reliquos vel terra, vel mare absorbuit, vt plusquam mortui fuisse videantur.

Et infernus, & Mors missi sunt in stagnum ignis. Augustinus, quem autorem reliqui, quos ante nominaui, sequuntur, ita hęc exponit. 20. de Ciui. cap. 15: *His nominibus significat Diabolum, quoniam mortis est autor, & infernarum pœnarum, vniuersamque simul dæmonum societatem. Hoc est enim, quod supra euidentiùs præoccupando iam dixerat: Et Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, & sulphuris, &c.* Confirmatur hæc explicatio eo, quod sæpe adnotauimus, nomina, quæ Abstracta vocantur à Dialecticis, poni pro illis, quæ ab eisdem Concreta dicuntur, nunc actiuè sumptis, nunc pasiuè. Itaque mors pro occidente ponitur, infernus pro cruciante. Cetera iam explanata sunt.

Argumentum Capitis XXI.

Videt cœlum nouum, & terram nouam, & ciuitatem nouam Ierusalem descendentem de cœlo, cuius murum, & portas, & altitudinem longitudinem, ac latitudinem, & claritatem, & felicitatem describit eleganter.

CAPVT XXI.

1 *ET vidi cœlum nouum, & terram nouam. Primum e-*
nim cœlum, & prima terra abijt, & mare iam nō est.
Et ego Iohannes vidi sanctam ciuitatem Ierusa-
2 *lem nouam descendentem de cœlo, à Deo, paratam, si-*
3 *cut sponsam ornatam viro suo. Et audiui vocem magnam de thro-*
no dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit
cum eis. Et ipsi populus eius erunt: & ipse Deus cum eis erit eorum
4 *Deus. Et absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum: &*
mors vltra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit vl-
5 *tra, quia prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno. Ecce*
noua facio omnia. Et dixit mihi: Scribe quia hæc verba fidelissima
6 *sunt, & vera. Et dixit mihi: Factum est, ego sum α & ω, initium*
7 *& finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ, gratis. Qui vicerit,*
posidebit hæc, & ero illi Deus: & ille erit mihi filius. Timidis autem
8 *& incredulis, & execratis, & homicidis, & fornicatoribus, & ve-*
neficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in
stagno ardenti igne, & sulphure, quod est mors secunda.

Et venit vnus de septem angelis habentibus phialas plenas septem 9
plagis nouissimis, & locutus est mecum, dicens, Veni: & ostendam ti-
bi sponsam, vxorem Agni. Et sustulit me in spiritu in montem mag- 10
num & altum: & ostendit mihi ciuitatem sanctam Ierusalem des-
cendentem de cælo à Deo, habentem claritatem Dei, & lumen eius 11
simile lapidi pretioso, tamquam lapidi Iaspidis, sicut crystallum. Et 12
habebat murum magnum, & altum, habentem portas duodecim, &
in portis angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina
duodecim tribuum filiorum Israel. Ab oriēte portæ tres: & ab Aqui- 13
lone portæ tres: & ab Austro portæ tres: & ab Occasu portæ tres. Et 14
murus ciuitatis habens fundamenta duodecim: & in ipsis duode-
cim nomina duodecim Apostolorum Agni. Et qui loquebatur me- 15
cum, habebat mensuram arundineam auream, vt metiretur ciui-
tatem, & portas eius, & murum.

Et ciuitas in quadro posita est, & longitudo eius tanta est, quan- 16
ta & latitudo: & mensus est ciuitatem de arundine per stadia duo-
decim millia, & longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia
sunt. Et mensus est murum eius centum quadraginta quatuor cu- 17
bitorum, mensura hominis, quæ est angeli. Et erat structura muri 18
eius ex lapide iaspide: ipsa vero ciuitas aurum mundum simile vi-
tro mundo.

Et fundamēta muri ciuitatis, omni lapide pretioso ornata. Fun- 19
damētum primum iaspis: secundum sapphirus: tertium calcedonius:
quartum smaragdus: quintum sardonix: sextum sardius: septimum 20
chrysolithus: octauum beryllus: nonum topazius: decimum chryso-
prasus: vndecimum hyacinthus: duodecimum amethystus. Et duo- 21
decim portæ, duodecim margaritæ sunt per singulas, & singulæ por-
tæ erant ex singulis margaritis, & platea ciuitatis aurum mundum,
tamquam vitrum perlucidum. Et templum non vidi in ea. Domi- 22
nus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus. Et ciuitas 23
non eget sole, neque luna vt luceant in ea, nam claritas Dei illumi-
nauit eam, & lucerna eius est Agnus. Et ambulabunt Gentes in lu- 24
mine eius, & reges terræ afferent gloriam suam, & honorem in il-
lam. Et portæ eius non claudentur per diem, nox enim non erit illic. 25
Et afferent gloriam & honorem gentium in illam. Non intrauit 26
in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, & men- 27
dacium, nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.

Et vidi

1 ET *vidi cœlum nouum.* Renouationem cœli, & terræ subindicat, Vers. 1.
quæ in iudicio fiet, vt explicauimus iam cap. 20. num. 74. [Andreas Cæsariensis: *Et hic non significat creaturam esse delendam, sed renouandam in melius, sicut ait Apostolus: Ipsa creatura liberabitur a seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Et diuinus Psaltes: Sicut amictum inuolues eos, & mutabuntur, &c.* Causam reddit, quoniam quod renouatur non perit, sed vetustatem exuit.] Rom. 8. Psal. 101

Et mare iam non est. Mare secundùm substantiam suam periturum nō est, sed similiter renouādum, vt speciem habeat multò pulchriorem. Cur igitur non dicit se vidisse mare etiam nouum, & primum mare abiisse, sicut de cœlo, & de terra dixit: sed simpliciter ait: *Et mare iam non est?* De hoc ita Augustinus eodem 20. de Ciuit. cap. 16. *Quod autem ait: Et mare iam non est: Vtrum maximo illo ardore siccetur, an & ipsum vertatur in melius, non facile dixerim. Cœlum quippe nouum, & terram nouam futuram legimus: de mari autem nouo aliquid me vspiam legisse non recolo, nisi quod in hoc eodem libro reperitur: Tamquam mare vitreum simile crystallo. Sed tunc non de isto fine sæculi loquebatur, nec propriè videtur dixisse Mare, sed tamquam mare, &c.* Denique hæc eius responsio est, potuisse hoc loco mare dici præsens seculum vita mortalium turbulētum, & procellosum, de quo supra dixi: *Et dedit mare mortuos qui in ip-* An mare in fine seculi siccandum sit.
2 *so erant.* † Primasius, & Beda tantum verba Augustini in suos Commentarios transcripserunt. Idem fecit & Ansbertus, sed Addit: *Tamen B. Augustinus hac sententia confisus quodam loco ait: Mare siccabitur.* Haymo similiter hæret, nec definire quidquam audet. Idem cōtigit Arethæ, Ambrosio, Ruperto, Anselmo. [Andreas: *Notandum autem de cœlo quidem, & terra eum dicere, Abijt, id est, mutatum est, de mari autem ait: Mare non erit amplius. Quæ enim vtilitas maris, cum non sit opus hominibus illud nauigare, &c.* Thomas manifestè negat siccandum esse mare, sed purgandum dicit ardore ignis illius, qui faciem præcedet iudicis, ab omni corruptione, & fœditate, & salsa amaritudine. At non dixit, cur de mari aliter locutus fuerit Apostolus, quàm de cœlo, & terra. Beda quidem in cap. 3. secundæ Epist. Petri, duo elementa dicit esse peritura, ignem, & aquam, duo esse renouanda, terram, & aërem. Sed eius sententiam reiiciunt in Commentariis eiusdem capitis S. Thomas, Titelmanus, Caietanus, & Scholastici ferè doctores in 4. dist. 48. Atq; hoc verius videtur. [manere enim opor-
3 tet mare ad integritatem, & decorem vniuersi.] † Cur ergò aliter de mari loquitur, quam de cœlo, & terra? Fortasse quòd ita sit mare renouandum, vt ne substantiam quidem suam retinere videatur sicut terra, & cœlum: præsertim si verum sit quod quidam dicunt, aquam non fore post finem mundi fluidam, sed cōsolidatam, & instar sphęræ conglobatam. Etenim neque iam fluet, aut refluet, nec vlli pisces futuri sunt, qui in ea natent, vt fluidam eam esse oporteat. Atque ita maior videtur futura mutatio in aqua, quā in cœlo, & in terra, cuius causa non esse dicatur. Sed fortasse melius, & expeditiùs responde-

bimus, si dicamus, vniuersam mundi machinam nomine cœli, & terræ significatã esse hoc loco, sicut Gen. 1: *In principio creauit Deus cœlum & terram.* In quibus tamen & aquã intellectã esse non est dubiũ, cum sequatur cõtinuò: *Terra autem erat inanis, & vacua, & tenebræ erant super faciem abyssi.* Ergò cũ ait: *Et vidi cœlũ nouum, & terrã nouam,* aquã etiam, & cetera elementa renouata significat, sicut & Isaias cum ait cap. 65: *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terrã nouam.* Et c. 66: *Quia sicut cœli noui, & terra noua, quæ ego facio stare corã me, &c.* Deinde cum dicit Apostolus: *Primum enim cœlũ, & prima terra abijt.* Id est, renouata sunt, & esse desierũt qualia ante fuerãt, similiter intelligit: *Et mare iã nõ est,* mare. s. illud, quod ante fuerat, iã enim ex dictis intelligi poterat perinde esse, ac si diceret: *Et mare primũ abijt:* quod perspicuitatis causa additũ est, ne quis fortè putaret pteritũ fuisse mare in hac renouatione.

Vers. 4. *Et ego Ioannes vidi sanctam Ciuitatem Ierusalem nouam.* † Omnia, quę 4
in hoc capite scripta sunt de noua Ierusalem descendente de cœlo, Millenarij de vrbe illa interpretabantur, in qua sanctos cũ Christo mille annis victuros, regnaturósque credebãt, vt ex iis, intelligitur, quæ ex Tertulliano, & Iustino, & Lactantio retulimus, ca. 20. nu. 18. & sequentibus. Sed quoniam inanes esse eorum spes de aurea, atque gemmata Ierusalem satis in eodem capite demõstrauimus, superest vt verum prophetiæ sensum aperiamus. Cùm iam dixerit Apostolus de regno sanctorum ante diem iudicij, & de ipso iudicio reliquum est, vt de regno sanctorum post iudicium dicat, vt hac iucundissima clausula prophetiam absoluat suam. Describit igitur quasi de vrbe aliqua loquens gaudium, & fœlicitatem beatorum, qua cum Christo omnes tam animis, quàm corporibus fruentur. Et quoniam de hac vrbe multa diximus. c. 3. nu. 32. & sequentibus, in verba illa: *Et nomen Ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem, quæ descendit de cœlo à Deo meo,* ea quidem non repetemus, sed breuiter, quæ eo loco dicta sunt, ad hunc accommodabimus, causæ tamen interpretationis ex illo petendæ sunt. † Sub nomine sanctæ ciuitatis Ierusalem domicilium, 5
& beatitudinem sanctorum intelligit, cuius figura fuit Ierusalem vetus iam diu hominibus cognita, hęc autem cœlestis noua est, quia homines eam non viderant.

Vers. 2. *Descendentem de cœlo.* De cœlo descendit, quia iam non vult Deus eã hominib' ignotã esse, vt ante, cùm à solis cœlitibus cognoscebatur ferè, sed quasi in terras descẽdere, & ab hominibus cognosci. Descendit autẽ à Deo, quia ipse Deus bonitate sua homines ad eã vocare, & prædicatores eã promittentes, atq; ad eã homines parantes mittere dignatus est. Itaque *A Deo,* non coniungitur cũ verbo, *Paratam* sed cũ verbo, *Descendentẽ.* sicut cap. 3. dixit: *Quę descendit de cœlo à Deo meo.* Hoc in Græco multò est manifestiùs: καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ οὐρανοῦ. Id est: Descendentem à Deo de cœlo.

Vers. 2. *Paratam sicut sponsam ornatam viro suo.* *Paratam* dicit omnibus instructam, quę ad veram pertinent fœlicitatem. Quod vt explicet, apposita

posita similitudine vtitur sponsę, quæ magno studio omnibus se suis opibus exornat ad viri sui domum deducenda, hoc enim significat, *viro suo*, vt a viro suo videatur, & ad eum ducatur.

6 *Et audiui vocem magnam de throno.* † Vox magna magnitudinē indicat Diuinæ erga homines bonitatis, & misericordiæ, & magnitudinē beatitudinis ipsius. Indicat etiā Deū velle, vt hæc vox ab omnibus audiatur, & omnes tantorū bonorū spe excitentur. Meritóque à *throno* exit, in quo est Deus, quia ipse solus tāta bona hominibus pręparauit. Deum autē esse, cuius vox auditur nunc, satis indicat illud, quod postea legimus: *Et dixit qui sedebat in throno: ecce noua facio omnia.* Vers. 3.

Ecce tabernaculum Dei cum hominibus. Ac si diceret: Hæc vrbs est, in qua Deus habitat, & ad illam homines vocat, quos tanto honore dignatur, vt in eadem vrbe secum habitare velit. Sed cur vrbē magnā, & splēdidam tabernaculum vocauit, quod eius dignitate nomen inferius est? Apud Iudæos valdè celebre erat tabernaculi nomē quod à Mose constructum est, in quo erat arca, & Propitiatorium, & Cherubim, ideóque cœlestis mansionis figura fuit, vt manifestè docet Vers. 3.
7 Paulus Hebr. 9. † Inde tabernaculum Dei dici solet cœleste domicilium, vt Psal. 14: *Domine quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Psal. 41: *Quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis vsque ad domū Dei.* Psal. 83: *Quam dilecta tabernacula tua Domine virtutum!* Videtur autem mihi hoc cœlorum domicilium tabernaculū Dei dici, vt cogitemus illud, quamuis magnificū, & amplum, minus tamē esse Dei maiestate, neq; esse eius propriā domū, sed ipsum in seipso habitare, tabernaculū enim minus domo est, & vilius.

Et ipsi populus eius erunt. Nullius erunt, nisi Dei, neminem Dominum agnoscent, aut adorabunt, nisi Deum. Vers. 3.

Et ipse Deus cum eis erit eorum Deus. Ipse Deus, qui dignatus est habitare cum eis, erit eorum Deus, id est, eos vt filios suos amplectetur, & æterna protectione tuebitur. Vers. 3.

Absterget Deus omnem lachrymam. Eisdem verbis clauditur caput septimum, quæ iam suo loco explicauimus. Vers. 4.

Et mors vltra non erit. Hęc verba sicut, & pręcedētia, ex ca. 25. Isaiæ desumpta sunt, qui ait: *Præcipitabit mortē in sempiternū, & auferet Dominus Deus lachrymā ab omni facie.* Tūc autē fiet hoc quod ait: *Et mors vltra nō erit.* Cū euenerit illud Pauli 1. Cor. 15: *Cū autē mortale hoc induerit immortalitatē, tunc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus?* vt etiam ait Augustinus libro vigesimo, de Ciuitate, capite decimo septimo. Vers. 4.

Nec clamor. Pauperum videlicet oppressorum à potentioribus, & præ iniurię, ac laborum magnitudine clamantium, vt Exo. 3: *Vidi afflictionem populi mei in Aegypto, & clamorem eius audiui propter duritiam eorum qui præsunt operibus.* Et posteà: *Clamor ergo filiorum Israel venit ad me, vidíque afflictionem eorum, qua ab Aegyptijs opprimuntur.* Vers. 4.

Quia prima abierunt. Quia iam vetera illa transierunt, & vita mortalis, quæ Vers. 4.

talis, quæ ærumnis plena erat, terminata est. In nonnullis codicibus legitur: *Quæ prima abierunt*: sed omnino legendum est, *Quia*, non *Quæ*, vt ex Græcis codicibus constat. Ita legitur apud Andream, Aretham, Primasium, & Bedam.

Vers. 4. *Ecce noua facio omnia.* Dubium esse poterat, cur dixisset: *Quia prima abierunt*, ideóque magis id explicans ait: Vetera, quæ conditioni illi priori hominum congruebant, iam terminata sunt. Ego facio nouum cœlum, & terram nouam, & nouam vitam, nouam hominum conditionem, omnia in nouo. Quare non est mirum nullas iam lacrymas, nullum luctum in seruis meis videri: hæc veteris vitæ fuerunt, nunc omnia innouantur.

Vers. 5. *Scribe.* Non vult hæc deleri ex hominum memoria, vt hac bonorum cœlestium spe nullis laboribus parcant, nullis cruciatibus, aut persecutoribus cedant.

Vers. 6. *Et dixit mihi, Factum est.* † Iam finita sunt omnia cum hæc venerint, iam factum est quidquid in vita hominum mortali faciendum erat. Ita cap. 16. locutus est: *Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem, & exiuit vox magna de templo a throno, dicens: Factum est.* 10

Vers. 6. *Ego sum A, & Ω, initium, & finis.* Ego sum omnium rerum initium, ego sum finis. Ponitur autem more Hebræorum Initium pro eo, qui initium facit, Finis, pro finiente, siue finem faciente. Finiénsque dicitur, quia omnibus rebus finē imponit, siue omnia ad fines suos perducit: nam & iis, quæ peritura sunt, finem suo tempore affert, quæ verò sunt immortalia, id est, animos, ad finem sibi debitum perducit, siue ad æternam requiem, siue ad cruciatus sempiternos. Quod rectè congruit cum eo, quod dixit: *Factum est*: & cum eo, quod continuò subiicit: *Ego sitienti dabo de fonte aquæ viuæ gratis.* Eadem de causa hoc ipsum dixit cap. 1: *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt, & plangent se super eum omnes tribus terræ, etiam, amen. Ego sum A, & Ω, principium, & finis, &c.* Ita hęc explicaui, quia cum multis causis dici possit initium, & finis, eæ fuerunt accipiendæ, quæ instituto Apostoli visæ sunt aptiores. De his diximus eodem loco satis, num. 61. & 62.

Vers. 6. *Ego sitienti dabo de fonte aquæ viuæ gratis.* † Sitientes iustos dicit, qui nihil nisi Deum cupiunt, ídque vehementer: more sitientium, & eo frui in hac vita non possunt, itaque semper sitiunt. Propterea Dauid ait Psal. 41: *Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum, &c.* Peccatores enim fruuntur concupitis, qui nihil, nisi terrenum concupiscunt, idque assequi possunt: iusti semper sitiunt, quoniam, etsi haustus quosdam illius fontis viui degustent, sicut Dominus aiebat Ioh. 7. *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat*: illi non sitim Dei sedant, sed augent, vt est 11

Eccle. 23. apud Ecclesiasticum: *Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me adhuc sitient.* Cetera vide cap. 7. nu. 26, vbi verba similia exposuimus: *Et deducet eos ad vitæ fontes aquarū.* Sed cur *gratis* dicat, rectè mihi videntur exp

tur explicare Andreas, & Arethas, quòd videlicet iuxta Apostolum, *non sint condigna passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Rom. 8. Quibus verbis non comparãtur bona merita nostra cum futura beatitudine, sed passiones, idest, labores, quos pro Deo patimur.

12 † Qui tametsi, quatenus è gratia prodeunt, digni sint proculdubio æterna vita, tamen dolor, & afflictio eorum cũ gaudiis beatorum comparari nõ possunt. sunt enim multò maiora, siuè intentionẽ spectemus, siuè durationem. Atque vt gratis dari censetur, quod parui admodum datur, ita sitienti datur aqua vitæ gratis, quia multò minor est dolor huius vitæ gaudio vitæ æternæ. Gratis etiam dicitur, quia licèt meritis iustorum vita æterna debeatur, merita ipsa sine gratia, quæ gratis data est, merita esse non potuerunt. Ita hoc explicant Ambrosius, & Rupertus, & Thomas.

Qui vicerit. Ideò ita loquitur, vt omnes ad pugnandum cum Diabolo, & ad vincendum exhortetur, atque eos maximè, qui tempore Antichristi futuri sunt. Vers. 7.

Et ero illi Deus. Præstabo illi quæ Deum omnipotentem præstare par est iis, à quibus piè, & sanctè cultus est. *Et ille erit mihi filius*, idest, ille mihi præstabit quæ bonum filium præstare par est optimo patri. Possunt & hæc conuerti in hunc modũ. Ego colar ab illo, & amabor toto corde, vt verus Deus, & ipse mihi erit filius, idest, indulgentissimè eum accipiam, vt filium, & semper hereditate bonorum meorum perfruetur. Vers. 7.

13 *Timidis autem* † Respicit eò, quò in illis verbis respexerat. *Qui vicerit*, &c. Timidos enim vocat, qui timore deficiunt in persecutionibus, & non valentes cruciatus sustinere cedunt. Vers. 8.

Et incredulis. Qui videlicet fidem Diuinis promissionibus non habent, sed continuò extante persecutione despondent animum, non credentes Deum sibi affuturum, & vires suggesturum. Quod conuenit optimè cum præcedẽtibus, Nam de iis, qui infideles sunt, & idola colunt, postea ait: *Et idololatris*, &c. Vers. 8.

Et execratis. καὶ ἐβδελυγμένοις. More autem Hebræorum dicit, *Execratis*, pro Execrabilibus, & eos intelligit, qui execrabilia & à moribus, vitaque Christianorum valde aliena committunt, & more idololatrarum viuunt. βδέλυγμα, enim, idest, Execratio, vel Abominatio, solet in Scriptura idolum intelligi, vt. 1. Machab. 1. in Græco est hoc vocabulum, vbi nos habemus: *Et ædificauit rex Antiochus abominandum idolum desolationis*, βδέλυγμα ἐρημώσεως: Et Tit. 1. vbi habemus: *Cum sint abominati, & increduli*, pro Abominati, est in Græco, βδελυκτοὶ quod est ab eodem verbo deductum, & idem significat. Vers. 8. βδέλυγμα Abominatio.

Et homicidis, & fornicatoribus. Omnia potissimùm ad tempus Antichristi refert, quo impij iustos interficient, & voluptatibus indulgebunt, & Antichristum, atque eius imaginem adorabunt. Ad idem tempus pertinent (vt dictum est) timidi, increduli, & execrati. Vers. 8.

14 *Et omnibus mendacibus.* † Beda hoc de mendacio dictum putat, quo Ver. 8.

in religionem peccatur, quod hoc quidem loco valde probabile est, ea enim vitia enumerat, quæ maximè illis extremis temporibus vigebunt, vt videlicet impios eius temporis terreat, piósque in proposito confirmet. Tunc autem maximè vigebit mendacium in religionem, dicent enim ministri Antichristi se Christum verum sequi, ac doctrinam suã esse, quam Deus hominibus tradi iusserit, falsumque esse quidquid vsque ad illa tempora acceperant. Verùm & alia eo tempore mendacia erunt, vt in rebus contrahendis, in promissis, in amicitia, in fide, quæ virtus moralis est, & in similibus: rectéque de his omnibus intelligere possumus, cùm dicat, *Et omnibus mendacibus*, idest, quouis modo perniciosè mentientibus.

Ver. 9. *Et venit vnus de septem angelis.* Rectè Iohanni gaudia sanctorum ostendit vnus ex angelis, qui phialas nouissimas effundent in peccatores, quoniã post illa malorũ supplicia veniet lætitia sanctorũ, & cum illi propter peccata puniuntur, hi ad præmia iustitiæ iam proxima vocantur, sicut ait Dominus Luc. 21. *His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.*

Vers. 9. *Et ostendam tibi Sponsam vxorem Agni.* ┼ Hoc est, ostendã tibi vrbẽ de 15
cœlo venientẽ, ex cuius diuitiis, & decore vtcũque intelligas qualis sit futura beatitudo sanctorum, vt latiùs explicauimus c. 3. nu. 36. & 37. Quemadmodũ siquis absentis regis diuitias, & vestes, & domos, famulitiúmque ostẽderet, regẽ se ostendere dicere posset. *Sponsam vxorem Agni* dicit, quia nunc sponsa est, & posteà cũ ad has opes, & ad hanc gloriã peruenerit, iã vxor erit, vt diximus c. 19. nu. 8. In Græco est, *δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου, τὴν γυναῖκα.* Hoc est: Ostendam tibi sponsam Agni vxorem illam, idest, eam, quæ posteà erit vxor. Beda: *Quòd nunc Deo desponsata tunc ad immortales est perducenda nuptias.*

Vers. 10. *Et sustulit me in spiritu in montem magnum, & altum. In spiritu*, hoc est, visione imaginaria, vt sæpe iam diximus. *In montem* verò defertur, quia in huiusmodi visionibus semper locus ostenditur aptus, & conueniens rei, quæ demonstratur, vt c. 12: *Et steti supra arenam maris*, vt illic explicauimus. Et c. 17: *Et abstulit me in spiritu in desertum, & vidi mulierem sedentem super bestiam.* Ita nunc *in montem*, tollitur, vt rei videndæ magnitudo, & dignitas intelligatur, & quia locus & remotus est ab hominum multitudine, & sublimis, vt propiùs consideret vrbem de cœlo descendentem: & magnus, vt possit vndequaque sine impedimento contemplari vrbis magnitudinem, & portas omnes ad quatuor cœli plagas constitutas.

Ver. 10. *Et ostendit mihi ciuitatem sanctam Ierusalem.* Τὴν πόλιν. *Πόλις* nunc ci- 16
ues significat apud Græcos, idest, ciuium congregationem, quę propriè Latinis dicitur Ciuitas, nunc ipsa ciuium domicilia, quæ propriè apud Græcos dicuntur *ἄστυ*, apud Latinos Vrbs, quomodo hoc loco accipitur, vt ex sequentibus perspicuum est.

Vers. 11. *Habentem claritatem Dei.* Insignem quamdam, & admirabilem claritatem,

ritatem, & maiestatem, & gloriam, hæc enim intelliguntur in Græco nomine δόξα, Claritatem, inquam, non ab hominibus acceptam, sed à Deo, talis enim erat, vt eam efficere nullæ opes hominum possent.

Et lumen eius simile lapidi pretioso. Pro *Lumen*, in Græco est φωστὴρ, quod Luminare significat, id est, Facem, aut quiduis simile, ex quo videmus *Lumen*, accipi more Hebraico pro Illuminatore. Sensus ergo est: Sicut claritas, quæ est in terra, è luminari magno oritur, id est, ex sole, & sol dicitur lumē eius: ita sol huius vrbis, aut eius luminare lōgè sole præstantius, simile est lapidi pretioso. Primasius: *Et quod illuminat eam simile est lapidis pretioso. Hoc autem luminare est Deus, & Christus, vt idem Apostolus docet paulò post, cum ait. Et ciuitas non eget sole, neque luna, vt luceant in ea. nā claritas Dei illuminauit eam, & lucerna eius est Ag-* Vers.1
17 *nus.* Pro Illuminauit est, ἐφώτισεν, vnde deducitur φωστὴρ. † Dicitur autem *Lumen*, hoc, *simile lapidi pretioso*, aut, vt est in Græco, *pretiosissimo*, quoniam mirabilem lucem, & fulgorem præstantiorem, & quauis luce gratiorem emittit. Lux enim lapidis pretiosi & insolita est, & alias gratior. Ad hæc (quod præcipuum esse arbitror) nulla lux est apud nos luce solis iucundior, quæ tamē & oculos lædit, & nubibus, & nebulis obscuratur: at lux, quā lapis pretiosus emittit, nec intuentem lædit, nec vllis nebulis, aut vlla caligine impeditur. Ita Christus fulget omnibus beatis, vt lapis pretiosus, quia sine vllo impedimento, & sine timore amittendi percipiunt illi hanc lucem, & beatitudinem. Nullus iam dolor relictus est, nullum peccatum, semper Deum beneuolum, & propitium intuentur.

Tamquam lapidi iaspidi. Ita est in Græco, & ita potius legendum censeo, quàm: *Iaspidis.* Dixerat lumen supernæ ciuitatis simile esse lapidi pretioso, & ne quæreremus cui lapidi, addidit: *Tamquam lapidi iaspidi.* Verùm quia iaspidum color nō vnus est, sed aliorum alius, vt cap. 4. num. 3 retulimus ex Plinio lib. 37. cap. 8: vt hanc quoque ambiguitatem tolleret, adiecit: *Sicut crystallum.* Quod in Græco est expressius: ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι, Hoc est vt lapidi iaspidi crystallizanti, id est crystallum referenti. Apud Primasium est: *Vt lapidis iaspidis refulgentis in modum crystalli.*

18 † Non ergo viridi iaspidi, aut purpureæ simile hoc lumen dicitur, sed illi, quæ crystallum imitatur colore, de qua Dioscorides lib. 5. cap 43. (aut iuxta alium interpretem. 117.) inquit: *Iaspidum quædam smaragdum imitatur, alia crystallum, colore similis pituitæ,* &c. Eleganter autem hoc dixit, splendor enim, & fulgor maior est in iaspide, quam in crystallo, sed crystallum purissimum est, & maximè perlucidum. Ostenditur ergo lumen hoc ciuitatis beatæ esse magnum, & periucundum, sed simul esse etiam purissimum, vt omnia referat, atque demonstret, sicut reuera sunt, & integram, ac veram omnium cognitionem præbeat. Etenim, etsi fulgor iaspidis gratus oculis est, tamen, si viridis illa sit, aut purpura, aut fulua,

colorem suum transferet in res, quæ eius luce videntur, nec, ita omnino vt sunt, videri sinet. Quæ autem crystallo similis est, puram, atque integram visionem efficit, nihil videnti detrahit, nihil immutat, omnia, vt sunt offert.

Vers. 12. *Et habebat murum magnum, & altum* † Securitatem vitæ beatorum, 19
quam nulla hostium fortitudo, nullus incursus turbare possit, ostẽdit. murus magnus, idest, latus, atque optimè munitus, & altus, quem ascendere, aut superare hostes nequeant.

Vers. 12. *Habentes portas duodecim.* Portæ sunt per quas solas ad hanc vrbem aditus patet, murus enim magnus, & altus est, nec superari ab vllo potest, ita nisi per portas, nemo ingredi valebit. In portis duodecim doctrinam duodecim Apostolorum, siue Apostolos duodecim docentes omnes homines significari arbitror, eorum enim doctrina aditum ad hanc vrbem patefacit, nec per aliam quisquam ingredi in eam poterit. Beda: *Hæ portæ Apostoli sunt, qui suo, vel scripto, vel opere cunctis primordialiter gentibus Ecclesiæ pandebant introitum.* Ambrosius: *Per portas autem duodecim, quas Ierusalem habere dicitur, duodecim Apostoli, eorumque doctrina designantur.* Eadem est sententia Victorini, Tyconij
Hom. 18 Haymonis, Arethæ, Ruperti. † Sed refragatur, & quidem 20
satis probabiliter, Primasius, qui nõ Apostolos, sed patriarchas duodecim intelligi vult, quòd continuò Apostolus dicat in duodecim portis esse inscripta nomina duodecim tribuum filiorum Israel. Accedit, quod de Apostolis paulò post loquitur, & in fundamentis vrbis significari docet: *Et murus*, inquit, *ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.* At si proprietatem sermonis seruemus, nemo est, qui non videat multò magis propriè Apostolos portas huius vrbis dici, quàm patriarchas. Quod si duodecim patriarchæ portæ dicuntur quòd suo exemplo alijs aditum ad verum Dei cultum demonstrauerint, aut quòd duces credentium fuerint: multò æquius erat vt portæ dicerentur Abraham, Isaac, & Iacob, quàm filij Iacob. Illud etiam animaduertere Primasius debuit, nõ esse inscripta in his portis nomina duodecim patriarcharum, sed nomina duodecim tribuum filiorum Israel, idest, hæc nomina, licet eadem sint patriarcharum, & tribuum, non poni vt patriarcharum, sed vt tribuum, vt cum legimus Hose. 8: *Proiecit Israel bonum, inimicus persequetur eum*, Israel non patriarchæ nomen est, sed filiorum: quare potius ipsæ duodecim tribus intelligendæ videbantur, quàm patriarchæ. † Cur autem in his portis nomina duodecim 21
tribuum scripta sint, & cur iterum fundamentis designentur Apostoli, dicemus mox in eorumdem verborum explanatione.

Cur tantum xij. Apostoli commemorentur. Quæritur tamen cur duodecim tantùm Apostoli commemorati sint, cum maxima porta sileatur Paulus Apostolus, qui abundantiùs omnibus laborauit, & plures perduxit ad Ecclesiam? Respondeo Apostolos, qui primùm prædicare Christum cœperunt, nõ nisi duodecim fuisse, ideóque duodecim sunt portæ vrbis: Paulus autem, etsi

nouus

nouus Apostolus fuit, quemadmodum, & Barnabas, non noua porta fuit, quia nouam doctrinam non attulit, sed eam tradidit, quam duodecim Apostoli tradere iam cœperant. Porta enim ipsa doctrina Euangelica est, sed quia ingressum ad vrbem primi duodecim Apostoli per hanc doctrinam hominibus præbuerunt ex omni orbis terræ parte venientibus, duodecim portæ sunt.

Et in portis angelos duodecim. † In quibusdam Latinis codicibus vi- *Vers.12.*
22 tiosè legitur Angulos, pro Angelos, quod etiam quibusdam expositoribus imposuit. Sed errandi occasio, quæ in Latinorum nominũ similitudine inest nulla est in Græcis, quandoquidem Angelus Græci similiter dicunt. Angulus vero dicitur γωνὶ. In Græco igitur est, Angelos duodecim, & apud Andreã, & Arethã, & Primasiũ. Quamuis enim scriptum sit, *Angulos*, apud Primasium, & quosdam alios, ex eorum interpretatione liquidò cognoscitur eos *Angelos* legisse. Angeli ministri sunt Diuinæ in electos prouidẽtiæ. *Omnes enim sunt administratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hereditatem capiẽt salutis,* vt ait Apostolus. Quare duodecim Angeli in duodecim portis sunt, vt intelligamus (quemadmodum aiũt Andreas, & Arethas) per doctrinam Apostolorum, & per procurationem Angelorũ aditum nobis ad beatitudinem dari. Præterea sunt in portis, quasi summa cum caritate excepturi omnes, qui ingredientur, & quasi docentes homines in cœlo inter Angelos esse futuros, & illis similes fore, vt Dominus promisit Matthæi 22. *Hebr.1.*

Et nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel. *Vers.12.*
23 † Duodecim tribus filiorum Israël typus sunt omnium electorum, siue populi prædestinatorum. Hic enim populus primus omnium in Deum verum credidit, primus ab eo legem accepit, quã custodiret postquam ex Ægyptiaca seruitute, & ex Pharaonis tyrannide ereptus est. Et quia nemo potest in hanc vrbem ingredi, nisi à diaboli seruitute liberetur, & verã sanctæ Trinitatis fidẽ habeat, nõ otiosam, & frustra sibi per se solã omnia pollicentem, qualem iactant hæretici, sed operantem per caritatem & legis Dei præcepta seruantem, atque Ecclesiæ: meritò nomina decem tribuum in portis scribuntur, vt nemo ignoret, quales esse debeãt, qui per eas ingressuri sunt.

Ab Oriente portæ tres. Ad singulas mundi plagas ternæ portæ obuersæ sunt, quia per Apostolorum prædicationem, & Angelorũ custodiam, atque auxilium, ex omnibus mundi partibus electi venturi sunt, vt in vrbem ingrediãtur, sicut a Domino accepimus, Matt. 24: *Et mittet Angelos suos cum tuba, & voce magna, & congregabunt electos* *Vers.13.*
24 *eius a quatuor ventis.* † Atq; vt sciamus ex omnibus ferè partibus æqualem fortasse venturum numerum electorum, ad singulas plagas ternæ portæ sunt: aut certè, quia Deus pro sua bonitate omnes, si digni sint, æquè accipere paratus est. Nec illud displicet Ambrosij: *Contra vnamquamque vero plagam ternas portas se vidisse dixit, vt indicet nullum intra Ecclesiam ingredi posse, nisi per confessionem sanctæ Trinitatis:* Si pro

eo quod ipse ait: Intra Ecclesiam: nos dicamus: Intra hanc vrbem
(de ea enim nunc loquitur) siue Intra beatitudinem. Idem sensit
Arethas.

Vers.14. *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim.* Hoc est, duodecim
pretiosissimos, ac pulcherrimos lapides diuersis locis collocatos,
super quos murus ædificatus erat. De his loquitur paulò post: *Fun-
damentum primum iaspis, secundum saphyrus, &c.* Ac ne dubitare possimus
quinam his lapidibus designentur, subiicit: *Et in ipsis duodecim nomina
duodecim Apostolorum Agni.* Tyconius hom. 18. *Quod sunt portæ, hæc fun-
damenta.* Eadem verba sunt, & apud Bedam. Idem Arethas sentit.
† Apostoli prius dicti sunt portæ, aut potius eorũ doctrina, quia vita 25
ad eorum doctrinam instituta sine dubio beatitudinem cœlestẽ ob-
tinebit. Nunc muri eiusdem vrbis fundamenta dicuntur, murũ au-
tem securitatem, & trãquillitatem vitæ beatæ, quæ lædi, aut offendi
non possit, significare diximus, quæ perfectio, & consummatio bea-
titudinis est. *Fundamenta* igitur huius muri sunt, quia ipsi doctrina sua,
& exẽplo æternæ tranquillitatis, & securitatis causa fuerunt electis.
Hoc est, eorũ doctrina aut vita, ad eorũ doctrinæ normã acta, nõ so-
lũ initiũ beatitudinis est electis portas eius vrbis aperiẽs, sed etiã cõ-
summatio, & perfectio, quia fundamentũ muri est. Fundamẽta verò
lapides pretiosi sunt, vt intelligamus Apostolos in perfectione
maximi pretij fuisse, & fortes, qui neq; frangi, neq; dissolui, neq; ful-
gore suo priuari poterũt. Hoc etiã indicatur, totã illius pulcherrimi
muri magnitudinem, & pulchritudinem ex fundamentis illis cõsur-
gere, paruis quidem, si molem inspiciamus, sed pretiosissimis: hoc
est, illam beatorum altitudinem & dignitatem eximiã, illam pacem
inenarrabilem inde illis contigisse, quòd ædificati sunt supra funda-
mentum Apostolorum.

Vers.15. *Et qui loquebatur mecum habebat mensuram arundineam auream.* † Vr 26
bem demetiens angelus, qui hæc Ioanni reuelabat, mensura illa
vult ostendere magnum esse numerum beatorum, magnam esse, nec
vnquam terminandam illorum beatitudinem, vt videbimus. Sed cur
arundine metiatur expositores non docent. Sciendum ergò est in
Calamus. Græco esse: *Habebat calamum aureum.* Calamus autem mensura ma-
gna est sex cubitorum, & quatuor digitorum. Ezech. 40: *Et in manu
viri calamus mensuræ sex cubitorum, & palmi.* Ideoque ad res magnas
metiendas, & ad longiora spacia adhibebatur, vt in eodem capite
Ezechielis ad metiendum templum, & Apoc. 11: *Et datus est mihi ca-
lamus similis virgæ, & dictum est mihi: Surge, & metire templum Dei.* Eadẽ
ratione nunc ad metiẽdum vrbem ea vtitur angelus. Ergò interpres
arundinem pro calamo posuit: quare rectè ait Arethas: *Arundo, qua
ciuitatem metiebatur, Geometrica erat.* Et in quibusdã codicibus Græ-
cis tantummodo est: *Habebat calamum aureum.* Et ita est apud An-
dream, in alijs autem est: *Habebat mensuram calamum aureum.* † Ita 27
in quibusdam Latinis legitur: *Habebat mensuram arundinem au-
ream.* Ita

ream. In aliis verò: *Habebat mensuram arundineam.* Apud Primaſium eſt: *Habebat arundinem auream ad menſuram.* Et ſenſus quidem idem eſt, apertior eſt tamen, ſi legatur. *Habebat menſuram arundinem.* Id eſt, menſuram illam, quæ calamus, ſiue arundo appellatur. Aurea verò eſt arundo, quia nihil non durabile, & pretioſum eſt apud beatos, & mēſura ipſa beatorum, & beatitudinis eſt illa, quę eſt in mente Dei, omnibus videlicet menſuris pretioſior, & certior. Deinde, & menſura durationis ipſius beatitudinis pretioſiſſima eſt, non eſt enim tempus, ſed æternitas.

Et ciuitas in quadro poſita eſt. Cur hoc dicat continuò explicat: *Et longitudo eius tanta eſt, quanta & latitudo.* In quadrata figura non eſt propriè latitudo, & longitudo, cum ea, quæ longitudo dicitur, maior latitudine non ſit, ſed ſicut in aliis figuris data longitudine quod ſu- Verſ.16.

28 pereſt vocatur latitudo, ita & in quadrata fit.† Quæ ſit autem in hac vrbe longitudo, quæ latitudo, variè explicant auctores, & difficillimum eſt explicatu. Mihi longitudo videtur duratio beatitudinis, ſiue gaudij beatorum, latitudo vero eſt eius extenſio ad res, de quibus gaudent beati. Atque hæc explanatio, & cum Scripturæ, omnimque vſu, & cum vocabulorum ipſorum proprietate, congruere videtur: longitudo enim ad durationem pertinet, latitudo ad ambitum rerum hinc inde poſitarum. Inde longitudo dierum ſæpè dicitur in Scriptura, vt Pſal. 90: *Longitudine dierum replebo eum*, quæ non rectè latitudo diceretur. Contra latitudo cordis, & ſimiliū dici ſolet, quæ multa complectitur, nec rectè hæc diceretur longitudo. 3. Reg. 4: *Dedit quoque Deus ſapientiam Salomoni, & prudentiam multam nimis, & latitudinem cordis, quaſi arenam, quæ eſt in littore maris.* Id eſt, intelligentiam innumera ambientem, & complectentem. Benè ergò vrbs in quadro poſita eſt, quia tanta eſt eius longitudo, quāta latitudo. Hoc eſt ſicut beatitudo eſt æterna, ita etiam res, de quibus gaudent beati (quantum quidem ad ipſos beatos attinet) æternæ erunt, quia de quibus rebus nunc gaudent, ſine fine gaudebunt. Longitudo, & latitudo.

29 † Hoc etiam ſciendum, vrbium maximarum, & potentiſſimarum muros ita conſtrui ſolere, vt licet ad vrbis magnificentiam, & ad potentiæ oſtentationem magni, & alti, & muniti ſint, quadrata tamen figura, aut altera parte lōgiore fiant, quæ minus firma eſt, quaſi aut nullam hoſtium fortitudinem timeant ciues, aut neminem fore putent, qui vrbem obſidere, aut oppugnare audeat. Nam, vt auctor eſt Vitruuius libr. 1. de Architectura, cap. 5. collocanda oppida ſunt non quadrata, neque procurrentibus angulis, ſed circuitionibus, vti hoſtibus ex pluribus locis conſpiciatur. In quibus enim anguli procurrunt, difficiliter defenditur, quòd angulus magis hoſtem tuetur, quam ciuem. Idem tradidit Vegetius lib. 4. de re militari, cap. 2. Ita Babylonem fuiſſe quadratam ſcribit Herodotus lib. 1. verſus finem: & Niniue (vt eſt apud Diodorum Siculum lib. 3. Rerū antiquarum. c. 1.) ita condita eſt, vt duo muri latera eſſent aliis duobus longiora. Murorum figura qualis.

Vers. 16. *Et mensus est ciuitatem de arundine.* Id est, Calamo illo aureo, ita enim est in Græco: Καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ. Sed interpres Hebraico more locutus videtur, quo מ, id est, De, poni solet nonnunquam pro Cum, vt Isaiæ 57: *Et pepigisti cum eis fœdus.* In Hebræo est מהם, id est, De eis.

Vers. 15. *Per stadia duodecim millia.* Ita cùm in quadro posita sit vrbs singula eius latera habebunt tria millia stadiorum, & quia necesse erat singula latera habere tria millia stadiorum vniuersus eius ambitus habet stadia duodecim mille. Quæris, cur necesse sit singula latera habere tria mille stadia? Vt sciamus non esse acceptionem personarum apud Deum, sed vndecunque homines veniant, æqualia meritis suis præmia accipere, eáque maxima. † Latera ergò omnia æqualia sunt, 30
quia quidam ab Occidente veniunt, quidã ab Oriente, ab Aquilone, à Meridie, & æquè omnes pro meritis remunerantur. Verum, quia hæc præmia magna sunt, stadiis latera vrbis dimetitur, quæ magna mensura est, & ad longa spatia adhibetur. Tria millia sunt, quia numero millenario magna multitudo significatur, vt diximus cap. 20. nu. 39. & 40. ternarius autem significat vniuersitatem, & primus numerus est, a quo incipimus vniuersitatẽ nominare, vt auctor est Aristoteles lib. 1. de cœlo, cap. 1. Duo enim nõ dicuntur omnes, sed tres iam omnes dici incipiunt. Bona ergò, quæ habet beatus, & quæ innumera sunt, vniuersitate quadam clauduntur, quia licet non habeat omnia, habet tamen omnia, quæ vult. Idcircò sunt tria millia. Præterea hęc bona tam multa habent beati in fruitione triũ Diuinarum personarum: rectè ergò tria millia stadia habent singula latera. Et quoniam hæc omnia currentibus, & certãtibus in stadio dantur pro meritis certaminis, iure stadia nominantur. Stadium enim locus est, in quo cursus certamen est, vnde Paulus 1. Cor. 9: *Nescitis, quod ij qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium?* De eius
Stadiũ. spatio Plinius lib. 2. cap. 23. ita scribit: † *Stadium centum viginti quinque nostros efficit passus, hoc est, pedes sexcẽtos viginti quinque.* Deinde quo- 31
niam per doctrinam duodecim Apostolorum sancti acceperunt, vt currerent in stadio, & laborarẽt in opere virtutum, & millia hæc bonorum acciperent, rectè hac etiam causa duodecim millia stadiorum habet ambitus vrbis.

Vers. 16. *Et longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia sunt.* Rupertus hoc nodo soluendo laborat, quomodo cùm muri altitudo sit centũ quadraginta quatuor cubitorum, & æqualis dicatur latitudini, & longitudini, latera singula habere possint tria millia stadia. Idcirco putat intra murum hunc magnum centum quadraginta quatuor cubitorũ alterum esse ponendum arcis alicuius, cuius latus quodlibet centum quadraginta quatuor cubitorum sit. At nihil est in hoc quidem difficultatis, quia quod nũc ait: *Et lõgitudo, & latitudo, & altitudo eius æqualia sunt* non de muro dicitur, sed de vrbe, *Eius*, id est, Vrbis αὐτῆς. De muro autem nihil tale dictum est, sed altitudinem eius esse centum quadrag.

quadraginta quatuor cubitorum. Itaque longitudo vniuscuiusque lateris muri trium mille stadiorum est, altitudo verò centum quadraginta quatuor cubitorum, longitudoque, & latitudo, & altitudo
32 æqualia sunt in ipsa vrbe, non in muro. † Hoc facilè intelligitur, si magnam vrbem, & pulchrè extructam consideremus, in qua domus omnes magnæ quidam, sed æqualis tamen altitudinis sint, rectóque ordine dispositæ, & altissimis turribus ornatæ, quæ murorum superent altitudinem. Sed hæc vrbs Dei, quoniam reliquas omnes, vt ab hominibus conditas, plurimum ex omni parte superat, vt longitudinem habet trium mille stadiorum, & latitudinem, ita etiam altitudinem habet eamdem, idest, multò maiorem, quàm vnquam in alia vrbe visa sit, sicut & longitudo, & latitudo multò maior est. De Ecbatanis legimus Iudith. 1. *Ex lapidibus quadratis, & sectis fecit muros eius in altitudinem cubitorum septuaginta, & in latitudinem cubitorum triginta, turres verò eius posuit in altitudinem cubitorum centum.* Et quidem cum de ea prius dixerit: *Et ipse ædificauit ciuitatem potentissimam.* Babylonem scribit Herodotus lib. 1. versus finem, quadratam fuisse, magnitudine quoquouersus centenorum vicenorum stadiorum, totum autem circuitum stadiorum quadringentorum, & octoginta Babylonis magnitudo
33 fuisse. † De Niniue, quæ, vt legimus Ionæ. 3, iter habebat trium dierum, Diodorus Siculus lib. 3. Rerum antiquarum cap. 1. memoriæ prodidit, duo muri eius latera longiora centum quinquaginta stadia habuisse altera verò breuiora, nonaginta, totum muri ambitum stadiorum fuisse quadringentorum octoginta. Cum tamen neget idem autor vllam ei æqualem vrbem fuisse conditam, aut ante, aut posteà. Niniues magnitudo
Murus autē huius cœlestis vrbis inferior est eius altitudine, vt semper in vrbibus fit, quo arces, & tecta elegantiora, procul videantur. Significat hoc vrbem procul à viuentibus in terra per fidem videri, ita vt non solùm murus appareat, idest, tranquillitas eius, & securitas, sed etiam elegantia domiciliorum, & mansionum vtcumque hinc cognosci queat. Longitudo vrbis est duratio gaudiorū, vt diximus. Latitudo extēsio eius, idest, res multæ, & magnæ, de quibus gaudent beati. Altitudo est intensio magna gaudiorum: quod enim est in quantitate altitudo, siue profunditas, id in qualitate est intensio. Aequalis ergo est altitudo vrbis lógitudini, & latitudini, quia sicut gaudia, quæ habent, æternùm habebūt, & de quibus rebus gaudent, semper gaudebunt: ita quantum nunc gaudeat semper gaudebunt, neque vlla vnquam diuturnitas aliquid de gaudiis beatorum remittet.

34 *Et mensus est murum eius centum quadraginta quatuor cubitorum.* † Quia murus minùs altus est vrbe, minor quoque mensura adhibetur. In muro, vt sæpe diximus, securitas beatitudinis, & pax, quæ à nemine perturbari possit, intelligitur. In cubito manus est, & ideo cubitis murum angelus metitur, vt sciamus hanc securitatem, & pacem imperturbabilem ex manu, idest, ex fortitudine, & potentia Dei Ver. 17. Cur murum cubito metiatur.

 prote-

protegentis oriri, quia beatos semper manu sua proteget vt filios charissimos. Porrò duodenario numero vniuersitas perfecta significatur, vt ex Augustino ostendimus cap. 4. num. 20: Duodenarij autem figura quadrata centū quadraginta quatuor sunt, tot enim fiunt Duodenario in seipsum ducto. Significatur ergo in centum quadraginta quatuor vniuersitas perfectissima, & omnibus suis numeris absoluta. Et quia multa sunt in hac vrbe, quæ numero Duodenario continentur, vt eorum perfectio intelligatur, vt duodecim portæ, duodecim angeli, duodecim fundamēta, nomina duodecim tribuum filiorum Israel, duodecim mille stadia, duodecim margaritæ: murus habet centum quadraginta quatuor cubitos, vt sciamus hæc omnia ita perfecta, & consummata vt sunt, semper Dei manu, & protectione esse conseruanda in sua tranquillitate, & pace imperturbabili.

Vers. 17. *Mensura hominis, quæ est angeli.* † Idest, Cubitus, quo murum angelus dimensus est, non alia mensura est quàm hominis, idest, quàm ea, qua homines vti solent metiendo. Hac mensura humana vsus angelus nunc est, ac si dicat, Mensura, *quæ est angeli*, idest, qua vsus est angelus, est mensura hominis. Hoc autem addidit, ne metiente angelo aliam mensuram in cubito intelligeremus diuersam à nostra, in qua manus non esset, quæ necessaria est ad cognitionem mysterij. Potest & ita hoc intelligi: *Eadem mensura erit hominis, & angeli*, hoc est, quod in hac mensura muri significatum est, non minus homini conuenit, quàm angelo, ita à Deo protegetur, & seruabitur semper status hominis beatus, vt angeli. 35

Vers. 18. *Et erat structura muri eius ex lapide iaspide.* Viret, & sæpe translucet iaspis, vt inquit Plinius lib. 37. cap. 8. Cum ergo securitas, & pax imperturbabilis beatorū semper eadem sit, & semper vireat, neque vnquam marcescat, cùm etiam transluceat, idest, integrè, & plenè ab ipsis beatis cognoscatur, rectè murus ex lapide iaspide factus dicitur.

Vers. 18. *Ipsa vero ciuitas aurum mundum.* † Aurum pretiosissimum metallorum est, causam docet Plinius lib. 33. ca. 3. *quia rerum vni nihil igne deperit, tuto etiam in incendiis, rogisque durante materia. Quin immò quo sæpius arsit, proficit ad bonitatem: aurique experimento ignis est, vt simili colore rubeat, quo ignis, atque ipsum obryzum vocant. Altera causa pretij maior, quàm minimum vsus deterit, cum argento, ære, plumbo, lineæ producantur, manusque sordescant decidua materia. Nec aliud laxius dilatatur, aut numerosius diuiditur, vtpote cuius vnciæ in septuagenas, & quinquagenas pluresque bracteas quaternum vtroque digitorum spargantur. Super cetera non rubigo vlla, non ærugo, non aliud ex ipso, quod consumat bonitatem, minuat-ve pondus. Iam contra salis, & aceti succos domitores rerum constantia, superque omnia netur, ac texitur lanæ modo, & sine lana.* Omnia ex Plinio. Vrbs ergo, quæ beatitudo sanctorum est, rectè auro mundo comparatur, quoniam & omnium rerum pretiosissima est, ab omnibusque optatur 36

Auri pretiū vnde.

Aurum obryzū.

optatu[illegible] ua est, nihilque tam validum est, vt eam tollat, aut etiam [illegible]

37 † Nullam admittit rubiginem, semper suum splendorem retinet, nihil eius bonitatem consumit, minuitve pondus. Ipsa sine vllo labore omnia fit, & in omnes formas vertitur, quia omnia genera voluptatum non imitatur solùm, sed continet etiam eminenter, ac multò perfectiora quàm in se ipsis sint. Nec tantùm auro similis dicitur, sed auro mundo, nihil enim habet admistum doloris, aut tristitiæ, aut etiam degeneris voluptatis. Atque vt aurum igne purgatur, vt mundum dici possit, ita beatitudinis gaudia per ignem afflictionum, & persecutionum comparantur.

Simile vitro mundo. In Græco est: *Simile vitro mundo,* vt non ad aurum, sed ad vrbem referatur. Ita legunt Andreas, & Arethas, & Primasius. Alij verò vt Tyconius H[illegible] m. 18. & ceteri expositores, legunt: *Simile vitro mundo,* & ita est in vetustioribus codicibus Græcis. Verùm cùm vrbs ipsa sit aurum mundum, nec ex auro mundo, nihil refert aurum ne simile vitro dicatur, an ipsa vrbs, idem enim est. Simile dicitur vitro non colore, aut soliditate, sed quòd, quamuis aurea sit vrbs, est tamen tota perlucida, vt purissimum vitrum. vnusquisque enim beatorum, & suam plenè beatitudinem cognoscit, quanta sit, & vnde, & nullum eam finem habituram, & cognoscit similiter omnium aliorum beatitudinem. *Vers. 18.*

38 *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata.* † Non parua quæstio est, quã ab expositoribus video præteriri, cur *fundamenta,* dixerit, *omni lapide pretioso ornata,* cùm non nisi duodecim lapides pretiosos commemoret. Cui ita respondendum arbitror. Duodecim fundamenta duodecim lapides pretiosi sunt, in quibus Apostoli indicantur, vt diximus nu. 24. Vnumquodque ergo fundamentum, & vnusquisque lapis vnus Apostolus est ex duodecim. In lapidibus virtutes significantur, quibus quisque Apostolorum maximè floruit: sed quia ita illis floruit, vt reliquis nõ careret: *fundamenta,* sunt *omni lapide pretioso ornata.* Quare non est intelligendum: *Omni lapide pretioso* absolutè, sed omnibus lapidibus, quorum nunc mentio fit, in quibus tamen, vt videbimus, omnes virtutes, & omnia dona significata sunt. *Vers. 19*

Fundamentum primũ iaspis. Si omisso numero, & ordine nomina lapidum poneret, intelligeremus singulos Apostolorum virtutibus illis præstitisse, quæ in singulis lapidũ significantur. Verùm cùm fundamenta ordine numeret, ordine etiam Apostolos numerari non dubium est, quemadmodum Arethas numerauit. & Ioachim Abbas. Ex quo difficilior exoritur quæstio, quemnam ordinem in Apostolorum nomenclatura sequi debeamus? † Ille maximè sequendus videbatur, quo ipsi fundamenta vrbis esse cœperunt, id est, quo cœperunt prædicare Euangelium. At hic difficilis inuentu est, simul enim missi sunt à Christo, Matth. vltimo: *Euntes docete omnes gentes,* &c. *Vers. 19.*

39 *Ordo in Apostolis recensendus.*

& ſimul docere cœperunt. Si ordinem vocationis ſeruare velimus, neque hic ex Euangelio cognoſcitur. Si meritorum ordinem quæramus, Hieronymus in caput 10. Matthæi, *Ordinem*, inquit, *Apoſtolorum, & meritu vniuſcuiuſque illius ſui diſtribuere, qui cordis arcana rimatur*, &c. Supereſt, vt ad eum confugiamus, qui in Euangelio ſeruatus eſt: ſed & hic in Euangeliſtis non idem eſt. Quod vt fiat manifeſtius, indicem ſubſcribam Euangeliorum, & Actorum Apoſtolicorum.

Ordo Matthæi. c. 10.	*Ordo Marci. cap. 3.*	*Ordo Lucæ. cap. 6.*	*Ordo Actuum. c. 1.*
Petrus.	Petrus.	Petrus.	Petrus.
Andreas.	Iacobus.	Andreas.	Iohannes.
Iacobus Zeb.	Iohannes.	Iacobus Zeb.	Iacobus Zeb.
Iohannes.	Andreas.	Ioannes.	Andreas.
Philippus.	Philippus,	Philippus.	Philippus.
Bartholomæus.	Bartholomæus.	Bartholomæus.	Thomas.
Thomas.	Matthæus.	Matthæus.	Bartholomæus.
Matthæus	Thomas.	Thomas,	Matthæus.
Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.
Thaddæus.	Thaddæus.	Simon.	Simon.
Simon.	Simon.	Thaddæus.	Thaddæus.
Iudas proditor.	Iudas proditor.	Iudas proditor.	

† Mihi hic ordo ſeruandus videtur, & maximè qui in tribus Euangeliis ſeruatus eſt, parum enim admodum differunt inter ſe Euange- 40
lia, Marcus differt à Matthæo, quod Iacobum, & Iohannem ponit ante Andream, verùm rectus ordo Matthæi eſt, qui etiã eſt in Euangelio Lucæ ſeruatus: Marcus eum mutauit, quia occaſione Petri, cui nomen nouum impoſitum eſt, eos nominare priùs voluit, quibus noua nomina à Domino indita ſunt, ita enim ait: *Et impoſuit Simoni nomen Petrus, & Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, & impoſuit eis nomina Boanerges, quod eſt, Filij tonitrui, & Andreã*, &c. Differt etiam quod in quarto pari nominat Matthæum ante Thomam, cùm Matthæus prius nominet Thomã. Ordo tamen rectus eſt, vt priùs Matthæus nominetur, quem etiam Lucas in Euangelio ſeruauit. Tradunt enim Hieronymus, & Chryſoſtomus, & Euthymius in Matthæum, eum humilitatis, & modeſtiæ cauſa ſe poſt Thomam collocare, cùm ante ab aliis collocatus ſit. Cuius etiam cauſa ſeſe publicanum quoque appellauit. Lucas in Euangelio differt ab eodem Matthæo, quod Simonem ponit ante Thaddæum, rectum verò ordinem eſſe arbitror, quem obſeruauerunt Matthæus, & Marcus, vt Thaddæus ſit ante Simonem. † Lucas verò rationem habuiſſe videtur ordinis 41
eius vocationis, quam ipſe narrat, ait enim: *Et cum dies factus eſſet, vocauit diſcipulos ſuos & elegit duodecim ex ipſis, quos, & Apoſtolos nominauit, Simonem*, &c. In actibus Apoſtolorum non ſolùm ab aliis Euangeliſtis, ſed à ſe ipſo etiam diſſidet, ſed eo loco ordinem tantùm mihi videtur ſeruaſſe, quo illi ſedebant, aut manebant in domo illa cœnaculi.

culi, quod videtur ex eius verbis intelligi: *Et cum introissent in cœnaculum, ascenderunt, vbi manebant Petrus, & Ioannes, Iacobus, & Andreas: &c.* Rectus ergò ordo hic erit. Petrus, Andreas, Iacobus, Zebedęi filius, Ioannes, Philippus, Bartholomæus, Matthęus, Thomas, Iacobus Alphæi, Iudas Thaddæus, Simon, Matthias, qui in locum Iudæ proditoris substitutus est. Hic autem ordo dignitatis omnino est in quibusdam, quãdoquidem apud omnes primus semper ponitur Petrus, vltimus Iudas proditor: sed an in omnibus sit, nouit spirituum ponderator Dominus. Ordo Apostolorum.

42 † Mihi videtur in omnibus seruari ordo vocationis, non primæ omnium, cùm primùm ad Christum accesserunt, in qua primus est Andreas, vt videmus Ioannis 1. nec illius rursum, quę est apud Lucam capite 6. cùm ex multitudine discipulorum selegit duodecim, quos & Apostolos nominauit, quæ vltima omnium fuit, nec tam fuit vocatio, quam selectio quædam, & segregatio, vt illa Act. 13. *Segregate mihi Saulum, & Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos.* Eius vocationis ordo seruatus est, qua Dominus ad se eos vocauit, vt secum perpetuò manerent, nec recederent iam, vt ante fecerant, quæ propriè vocatio dicitur. Ita sentit Alphonsus Episcopus Abulensis in cap 10. Matthæi. Quæst. 28. & 29: Atque hoc ex eo colligo, quod in hac primum locum tribuit Euangelium Petro, & Andreæ, secundum Iacobo, & Ioanni, vt legimus Matthæi 4. vbi eodem ordine nominantur, quo ab ipso postea nominati sunt, cap. 10. & vt diximus eos esse numerãdos. Philippus etiam ex primis fuit, qui quintus ponitur, erat enim à Bethsaida ciuitate Andreæ, & Petri. Deinde cap. 9. Matthæus vocationem suam scripsit. Quare, quod in his fieri videmus, probabilissimum est in aliis esse factum, quorum non sunt scriptæ vocationes, vt ordinis illarum rationem habuerit Matthęus, nisi cùm sibi Thomam præponit, cum ipse fuerit ante illum vocatus, vt ex ordine Marci, & Lucæ intelligi potest.

43 † Hunc & nos ordinem seruatum esse à Ioanne in hoc loco arbitramur in enumeratione fundamentorum, & lapidum, atque ita ipsum exponemus. Eandem expositionis rationem secuti sunt Andreas, & Arethas, tametsi non eodem ordine, sed in hoc imitandi non sunt, quod secundum fundamentum faciunt Paulum, cùm tantùm Ioannes duodecim primos commemoret, qui Dominum in carne secuti sunt, vt iam ante ostendimus. Fundamentum ergò primum Petrus, cui pręter ceteros Dominus dixit: *Tu es Petrus, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam.* Hoc fundamentum est iaspis, & murus, qui firmissimum esse constat, ex iaspide factus est. Rectéque Petrus iaspidi comparatur, propter soliditatem, & firmitatem eius animi, & fidei. Iaspis viret, & sæpè translucet: ita Petri fortitudo, & fides post aduentum Spiritus sancti numquam emarcuit. Fuit etiam simplex, & apertus & minimè dolosus, quod fortium est, qualem Achillem semper facit Homerus. Petrus. Matt. 16

44 *Secundum Sapphirus.* † Sapphirus cærulea est, & aureis punctis Vers. 19.

collucet, nusquam perlucida, & scalpturæ inutilis: ex Plinio lib. 37.
Andreas cap. 9. quem sequitur Isidorus lib. 16. Etymolog. cap. 9. Hunc colorem, qui idem cœli sereni est, indicant verba Ezechielis cap. 1. *Et super firmamentum, quod erat imminens capiti eorum, quasi aspectus lapidis sapphiri similitudo throni.* Et cap. 10: *Et ecce in firmamento, quod erat super caput Cherubim, quasi lapis sapphirus.* Sed illud apertius Exod. 24: *Et viderunt Deum Israel, & sub pedibus eius, quasi opus lapidis sapphirini, & quasi cælum, cum serenum est.* Cúmque color ipse sit per se gratissimus, multò fit pulchrior aureis illis punctis, quibus collucet. Ex quo intelligimus, cur dictum sit Thren. 4: *Rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores.* Et Cant. 5: *Venter eius eburneus distinctus sapphiris.* In hac gemma ille significatur, qui portat imaginem cœlestis, id est, Christi, & qui cum Apostolo dicere potest: *Nostra autem conuersatio in cœ-*
Philip. 3. *lis est*, vt ait Hieronymus in illud Isaiæ 54: *Ecce ego sternam per ordinem* 45
lapides tuos. † Quod conuenit in Andream, qui non in vita solum, sed etiam in morte portauit imaginem Christi, cuius conuersatio semper in cœlis fuit, nihil enim optabat, nisi Christum, & crucem, cui molestæ erant terrenę voluptates, crux autem suauissima, vt per eam transiret ad Christum. Aurea puncta insignem caritatis eius pulchritudinem indicant. Sapphirus scalpi non potest, eóque firmitatem inuicti eius animi aduersus diabolum, & aduersus omnes eius artes declarat.

Vers. 19. Iacobus Zebed. *Tertium Chalcedonius.* Hic Græcè χαλκηδὼν dicitur, de quo Arethas hæc scribit. *Similis est coloris cum carbunculo, ita dictus, quod circa fretum Chalcedonis supra Chrysopolin, iuxta Symplegades scopulos, in locis inaccessis extra hos positus, nempe in saxis, ac scopulis desertorum littorum, cum alijs lapidibus pretiosis inuenitur, veluti dixerunt ij, qui de rebus patrijs Bithynorum scripserunt, &c.* Eiusdem meminit Isidorus lib. 16. Etymolo. cap. 13. Beda etiam ait: *Chalcedonius, quasi ignis lucernæ pallenti specie renitet, & habet fulgorem sub dio, non in domo, &c.* † Iacobus hic est filius Zebedęi, 46
qui ardebat caritate, & lucebat in tenebris, id est, in prouinciis plenis errorum. Et domi quidem non videbatur habere splendorem, qui piscator erat, ac postea apud Dominum primam sedem ambiebat, & cæteris præferri volebat, vt est apud Matthæum cap. 20. Sed vbi ad prędicandum exijt, mirè mundum illustrauit, primùm doctrina, deinde sanguine, quem primus Apostolorum pro Domino effudit. Sed & post mortem illuminauit Hispaniam reliquiis sancti corporis sui, & fide, ac pietate, quam illi impetrauit.

Vers. 19. Ioannes *Quartum Smaragdus.* Hæc gemma adeò viridis est, vt quę maximè viridia censentur, illi comparata nequaquam virere videantur. Idcircò nullius coloris aspectus iucundior est, oculorum aciem lassam recreat, nec vnquam satiat, imagines rerum reddit: Ex Plinio lib. 37. cap. 5. a quo eadem desumpsit Isidorus lib. 16. Etymologiarum capite 7. Smaragdus etiam Diuinæ naturæ similitudinem habet, vt ostendimus capite quarto, numero vndecimo: dixit enim in eodem

capite

capite Ioannes: *Et iris erat in circuitu sedis similis visioni Smaragdinæ.*
47 † Conuenit igitur Ioanni, qui morum puritate, & caritate similis Deo fuit, & de Diuina verbi natura altius ceteris, vberiusque scripsit. Præterea virginitatis virorem perfectissimum semper seruauit, & scriptis suis mirabiliter animos intelligentium recreat, nec satiat, nec quidquam est in sacra Scriptura iucundius, nemo enim plura, aut maiora verba Domini retulit.

Quintum Sardonix. Sardonix gemma est translucida colore vnguem hominis referens carnibus impositum, vt auctor est Plinius libro trigesimo septimo, capite sexto: atque idcirco a Sarda, de qua statim dicemus, & ab vngue, qui Græce dicitur Onyx, siue a gemma, quæ ob vnguis similitudinem dicitur Onyx, nomen accepit, cuius in eodem capite meminit Plinius. Nam ex Onyche candorem, ex Sardio ruborem trahens, ab vtroque nomen Sardonychis accepit, vt ait Beda. Isidorus libro decimo sexto Etymologiarum, cap. 8. constare eum dicit tribus coloribus, inferius nigro, medio candido, su- *Vers. 20. Philippus.*
48 perius minio, id est, colore minij. † Philippus Sardonyche signatur candore animi insignis, & caritate, quæ rubro colore significari solet. Et quoniam Sardonyx colorem habet sanguineum, vt ait Arethas, siue minij, vt Isidorus, animum eius cupidum fundendi sanguinem pro Christo declarat. Niger color inferius indicat inferioris animæ partis tristitiam caritate compressam, atque superatam.

Sextum Sardius. Sardius lapis, qui Sarda Plinio dicitur libro 37. capite 7. de quo diximus capite 4. numero 4. translucet, & ignis habet speciem, ac feris terrorem incutit, vt auctor est Arethas in capite 4. Apocalysis. Bartholomæum significat igne caritatis flagrantem, & dæmonibus terribilem. Scimus etiam ex Plinio lib. 8. cap. 16. igne terreri leones, & de diabolo Petrus ait. 1. Epistola, cap. 5. *Aduersarius vester diabolus tamquam leo rugiens, &c.* *Vers. 20. Bartholomæus*

Septimum Chrysolithus. Chrysolithos Æthiopia mittit aureo colore translucentes. Optimæ sunt, qui in collatione aurũ albicare quadam argenti facie cogunt. Ex Plinio lib. 37. cap. 9. Habet etiam scintillas ardentes, vt ait Beda. Isidorus lib. 16. Etymologiarum, cap. 14: *Chrysolithus auro similis est cum marini coloris similitudine, &c.* Ab hac marini coloris similitudine Hebraicè dicitur Tharsis, quod mare significat, vt auctor est Hieronymus in illud Danielis decimo: *Et corpus eius quasi Chrysolithus*, & in illud Isaiæ secundo: *Et super omnes na-* *Vers. 20. Matthæus.*
49 *ues Tharsis.* † Matthæus in hac gemma indicatur, qui maris, id est, sæculi huius, colorem aliquando habens, cum publicanus erat, & peccator, posteà vera sapientia, & caritate fulsit, & scintillas emisit ardentes, tam ore docendo, quàm scribendo Euangelium, & miraculis coruscando.

Octauum Beryllus. Isidorus libr. 16. Etymol. cap. 7. Beryllus in India gignitur gentis suæ lingua nomen habẽs, viriditate similis Smaragdo, sed cum pallore. Politur autem ab Indis in sexangulas for- *Vers. 20. Thomas.*

colorem suum transferet in res, quæ eius luce videntur, nec, ita omnino vt sunt, videri sinet. Quæ autem crystallo similis est, puram, atque integram visionem efficit, nihil videnti detrahit, nihil immutat, omnia, vt sunt offert.

Vers. 12. *Et habebat murum magnum, & altum* † Securitatem vitæ beatorum, 19
quam nulla hostium fortitudo, nullus incursus turbare possit, ostēdit. murus magnus, idest, latus, atque optimè munitus, & altus, quem ascendere, aut superare hostes nequeant.

Vers. 12. *Habentes portas duodecim.* Portæ sunt per quas solas ad hanc vrbem aditus patet, murus enim magnus, & altus est, nec superari ab vllo potest, ita nisi per portas, nemo ingredi valebit. In portis duodecim doctrinam duodecim Apostolorum, siue Apostolos duodecim docentes omnes homines significari arbitror, eorum enim doctrina aditum ad hanc vrbem patefacit, nec per aliam quisquam ingredi in eam poterit. Beda: *Hæ portæ Apostoli sunt, qui suo, vel scripto, vel opere cunctis primordialiter gentibus Ecclesiæ pandebant introitum.* Ambrosius: *Per portas autem duodecim, quas Ierusalem habere dicitur, duodecim Apostoli, eorumque doctrina designantur.* Eadem est sententia Victorini, Tyconij
Hom. 18 Haymonis, Arethæ, Ruperti. † Sed refragatur, & quidem 20
satis probabiliter, Primasius, qui nō Apostolos, sed patriarchas duodecim intelligi vult, quòd continuò Apostolus dicat in duodecim portis esse inscripta nomina duodecim tribuum filiorum Israel. Accedit, quod de Apostolis paulò post loquitur, & in fundamentis vrbis significari docet: *Et murus*, inquit, *ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.* At si proprietatem sermonis seruemus, nemo est, qui non videat multò magis propriè Apostolos portas huius vrbis dici, quàm patriarchas. Quod si duodecim patriarchæ portæ dicuntur quòd suo exemplo aliis aditum ad verum Dei cultum demonstrauerint, aut quòd duces credentium fuerint: multò æquius erat vt portæ dicerentur Abraham, Isaac, & Iacob, quàm filij Iacob. Illud etiam animaduertere Primasius debuit, nō esse inscripta in his portis nomina duodecim patriarcharum, sed nomina duodecim tribuum filiorum Israel, idest, hæc nomina, licet eadem sint patriarcharum, & tribuum, non poni vt patriarcharum, sed vt tribuum, vt cum legimus Hose. 8: *Proiecit Israel bonum, inimicus persequetur eum*, Israel non patriarchæ nomen est, sed filiorum: quare potius ipsæ duodecim tribus intelligendæ videbantur, quàm patriarchæ. † Cur autem in his portis nomina duodecim 21
tribuum scripta sint, & cur iterum fundamentis designentur Apostoli, dicemus mox in eorumdem verborum explanatione.

Cur tantum xij. Apostoli commemorentur. Quæritur tamen cur duodecim tantùm Apostoli commemorati sint, cum maxima porta sileatur Paulus Apostolus, qui abundantiùs omnibus laborauit, & plures perduxit ad Ecclesiam? Respondeo Apostolos, qui primùm prædicare Christum cœperunt, nō nisi duodecim fuisse, ideóque duodecim sunt portæ vrbis: Paulus autem, etsi

nouus

nouus Apostolus fuit, quemadmodum, & Barnabas, non noua porta
fuit, quia nouam doctrinam non attulit, sed eam tradidit, quam duo-
decim Apostoli tradere iam cœperant. Porta enim ipsa doctrina
Euangelica est, sed quia ingressum ad vrbem primi duodecim Apo-
stoli per hanc doctrinam hominibus prębuerunt ex omni orbis ter-
ræ parte venientibus, duodecim portæ sunt.

Et in portis angelos duodecim. † In quibusdam Latinis codicibus vi- Vers. 12.
22 tiosè legitur Angulos, pro Angelos, quod etiam quibusdam expo-
sitoribus imposuit. Sed errandi occasio, quæ in Latinorum nominũ
similitudine inest nulla est in Gręcis, quandoquidem Angelus Gręci
similiter dicant. Angulus vero dicitur γωνία. In Græco igitur est,
Angelos duodecim, & apud Andreã, & Arethã, & Primasiũ. Quam-
uis enim scriptum sit, *Angulos*, apud Primasium, & quosdam alios, ex
eorum interpretatione liquidò cognoscitur eos *Angelos* legisse. An-
geli ministri sunt Diuinæ in electos prouidẽtiæ. *Omnes enim sunt ad-* Hebr. 1.
*ministratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hereditatem capiẽt
salutis*, vt ait Apostolus. Quare duodecim Angeli in duodecim por-
tis sunt, vt intelligamus (quemadmodum aiũt Andreas, & Arethas)
per doctrinam Apostolorum, & per procurationem Angelorũ adi-
tum nobis ad beatitudinem dari. Præterea sunt in portis, quasi sum-
ma cum caritate excepturi omnes, qui ingredientur, & quasi docen-
tes homines in cœlo inter Angelos esse futuros, & illis similes fore,
vt Dominus promisit Matthæi 22.

Et nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel. Vers. 12.
23 † Duodecim tribus filiorum Israël typus sunt omnium electorum,
siue populi prædestinatorum. Hic enim populus primus omnium in
Deum verum credidit, primus ab eo legem accepit, quã custodiret
postquam ex Ægyptiaca seruitute, & ex Pharaonis tyrannide ere-
ptus est. Et quia nemo potest in hanc vrbem ingredi, nisi à diaboli
seruitute liberetur, & verã sanctę Trinitatis fidẽ habeat, nõ otiosam,
& frustra sibi per se solã omnia pollicentem, qualem iactant hære-
tici, sed operantem per caritatem & legis Dei præcepta seruantem,
atque Ecclesiæ: meritò nomina decem tribuum in portis scribun-
tur, vt nemo ignoret, quales esse debeãt, qui per eas ingressuri sunt.

Ab Oriente portæ tres. Ad singulas mundi plagas ternæ portæ ob- Vers. 13.
uersæ sunt, quia per Apostolorum prædicationem, & Angelorũ cu-
stodiam, atque auxilium, ex omnibus mundi partibus electi venturi
sunt, vt in vrbem ingrediãtur, sicut à Domino accepimus, Matt. 24:
Et mittet Angelos suos cum tuba, & voce magna, & congregabunt electos
24 *eius à quatuor ventis.* † Atq; vt sciamus ex omnibus ferè partibus ęqua
lem fortasse venturum numerum electorum, ad singulas plagas ter-
næ portæ sunt: aut certè, quia Deus pro sua bonitate omnes, si digni
sint, æquè accipere paratus est. Nec illud displicet Ambrosij: *Contra
vnamquamque vero plagam ternas portas se vidisse dixit, vt indicet nullum
intra Ecclesiam ingredi posse, nisi per confessionem sanctæ Trinitatis:* Si pro

eo quod ipse ait: Intra Ecclesiam: nos dicamus: Intra hanc vrbem
(de ea enim nunc loquitur) siue Intra beatitudinem. Idem sensit
Arethas.

Vers. 14. *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim.* Hoc est, duodecim
pretiosissimos, ac pulcherrimos lapides diuersis locis collocatos,
super quos murus ædificatus erat. De his loquitur paulo post: *Fun-
damentum primum iaspis, secundum saphyrus, &c.* Ac ne dubitare possimus
quinam his lapidibus designentur, subiicit: *Et in ipsis duodecim nomina
duodecim Apostolorum Agni.* Tyconius hom. 18. *Quod sunt prædicti fun-
damenta.* Eadem verba sunt, & apud Bedam. Idem Arethas sensit.
† Apostoli prius dicti sunt portæ, aut potius eorũ doctrina, quia vita 25
ad eorum doctrinam instituta sine dubio beatitudinem cœlestẽ ob-
tinebit. Nunc muri eiusdem vrbis fundamenta dicuntur, murũ au-
tem securitatem, & trãquillitatem vitæ beatæ, quæ lædi, aut offendi
non possit, significare diximus, quæ perfectio, & consummatio bea-
titudinis est. *Fundamenta* igitur huius muri sunt, quia ipsi doctrina sua,
& exẽplo æternæ tranquillitatis, & securitatis causa fuerunt electis.
Hoc est, eorũ doctrina aut vita, ad eorũ doctrinæ normã acta, nõ so-
lũ initiũ beatitudinis est electis portas eius vrbis aperiẽs, sed etiã cõ-
summatio, & perfectio, quia fundamentũ muri est. Fundamẽta verò
lapides pretiosi sunt, vt intelligamus Apostolos in persequutione
maximi pretij fuisse, & fortes, qui neq; frangi, neq; dissolui, neq; ful-
gore suo priuari poterũt. Hoc etiã indicatur, totã illius pulcherrimi
muri magnitudinem, & pulchritudinem ex fundamentis illis cõsur-
gere, paruis quidem, si molem inspiciamus, sed pretiosissimis: hoc
est, illam beatorum altitudinem, & dignitatem eximiã, illam pacem
inenarrabilem inde illis contigisse, quòd ædificati sunt supra funda-
mentum Apostolorum.

Vers. 15. *Et qui loquebatur mecum habebat mensuram arundineam auream.* † Vr- 26
bem demetiens angelus, qui hæc Ioanni reuelabat, mensura illa
vult ostendere magnum esse numerum beatorum, magnam esse, nec
vnquam terminandam illorum beatitudinem, vt videbimus. Sed cur
arundine metiatur expositores non docent. Sciendum ergò est in
Calamus. Græco esse: *Habebat calamum aureum.* Calamus autem mensura ma-
gna est sex cubitorum, & quatuor digitorum. Ezech. 40: *Et in manu
viri calamus mensuræ sex cubitorum, & palmi.* Ideoque ad res magnas
metiendas, & ad longiora spacia adhibebatur, vt in eodem capite
Ezechielis ad metiendum templum, & Apoc. 11: *Et datus est mihi ca-
lamus similis virgæ, & dictum est mihi: Surge, & metire templum Dei.* Eadẽ
ratione nunc ad metiẽdum vrbem ea vtitur angelus. Ergò interpres
arundinem pro calamo posuit: quare rectè ait Arethas: *Arundo, qua
ciuitatem metiebatur, Geometrica erat.* Et in quibusdã codicibus Græ-
cis tantummodo est: *Habebat calamum aureum.* Et ita est apud An-
dream, in alijs autem est: *Habebat mensuram calamum aureum.* † Ita 27
in quibusdam Latinis legitur: *Habebat mensuram arundineam au-
ream.* In

ream. In aliis verò: *Habebat mensuram arundineam.* Apud Primasium est: *Habebat arundinem auream ad mensuram.* Et sensus quidem idem est, apertior est tamen, si legatur. *Habebat mensuram arundineam.* Id est, mensuram illam, quæ calamus, siue arundo appellatur. Aurea verò est arundo, quia nihil non durabile, & pretiosum est apud beatos, & mẽsura ipsa beatorum, & beatitudinis est illa, quę est in mente Dei, omnibus videlicet mensuris pretiosior, & certior. Deinde, & mensura durationis ipsius beatitudinis pretiosissima est, non est enim tempus, sed æternitas.

Et ciuitas in quadro posita est. Cur hoc dicat continuò explicat: *Et longitudo eius tanta est, quanta & latitudo.* In quadrata figura non est propriè latitudo, & longitudo, cum ea, quæ longitudo dicitur, maior latitudine non sit, sed sicut in aliis figuris data longitudine quod superest vocatur latitudo, ita & in quadrata fit. Vers. 16.

28 † Quæ sit autem in hac vrbe longitudo, quæ latitudo, variè explicant auctores, & difficillimum est explicatu. Mihi longitudo videtur duratio beatitudinis, siue gaudij beatorum, latitudo vero est eius extensio ad res, de quibus gaudent beati. Atque hæc explanatio, & cum Scripturæ, communique vsu, & cum vocabulorum ipsorum proprietate, congruere videtur: longitudo enim ad durationem pertinet, latitudo ad ambitum rerum hinc inde positarum. Inde longitudo dierum sæpè dicitur in Scriptura, vt Psal. 90: *Longitudine dierum replebo eum*, quæ non rectè latitudo diceretur. Contra latitudo cordis, & similiũ dici solet, quæ multa complectitur, nec rectè hæc diceretur longitudo. 3. Reg. 4: *Dedit quoque Deus sapientiam Salomoni, & prudentiam multam nimis, & latitudinem cordis, quasi arenam, quæ est in littore maris.* Id est, intelligentiam innumera ambientem, & complectentem. Benè ergò vrbs in quadro posita est, quia tanta est eius longitudo, quãta latitudo. Hoc est sicut beatitudo est æterna, ita etiam res, de quibus gaudent beati (quantum quidem ad ipsos beatos attinet) æternæ erunt, quia de quibus rebus nunc gaudent, sine fine gaudebunt. Longitudo, & latitudo.

29 † Hoc etiam sciendum, vrbium maximarum, & potentissimarum muros ita construi solere, vt licet ad vrbis magnificentiam, & ad potentiæ ostentationem magni, & alti, & muniti fiant, quadrata tamen figura, aut altera parte lõgiore fiant, quæ minus firma est, quasi aut nullam hostium fortitudinem timeant ciues, aut neminem fore putent, qui vrbem obsidere, aut oppugnare audeat. Nam, vt auctor est Vitruuius lib. 1. de Architectura, cap. 5. collocanda oppida sunt non quadrata, neque procurrentibus angulis, sed circuitionibus, vti hostibus ex pluribus locis conspiciatur. In quibus enim anguli procurrunt, difficiliter defenditur, quòd angulus magis hostem tuetur, quam ciuem. Idem tradidit Vegetius lib. 4. de re militari, cap. 2. Ita Babylonem fuisse quadratam scribit Herodotus lib. 1. versus finem: & Niniue (vt est apud Diodorum Siculum lib. 3. Rerũ antiquarum. c. 1.) ita condita est, vt duo muri latera essent aliis duobus longiora. Murorum figura qualis.

Vers.16. *Et mensus est ciuitatem de arundine.* Id est, Calamo illo aureo, ita enim est in Græco: Καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ. Sed interpres Hebraico more locutus videtur, quo מן, id est, De, poni solet nonnunquam pro Cum, vt Isaiæ 57: *Et pepigisti cum eis fœdus.* In Hebræo est בהם, id est, De eis.

Vers.16. *Per stadia duodecim millia.* Ita cùm in quadro posita sit vrbs singula eius latera habebunt tria millia stadiorum, & quia necesse erat singula latera habere tria millia stadiorum vniuersus eius ambitus habet stadia duodecim mille. Quæris, cur necesse sit singula latera habere tria mille stadia? Vt sciamus non esse acceptionem personarum apud Deum, sed vndecunque homines veniant, æqualia meritis suis præmia accipere, eáque maxima. † Latera ergò omnia æqualia sunt, 30
quia quidam ab Occidente veniunt, quidã ab Oriente, ab Aquilone, à Meridie, & æquè omnes pro meritis remunerantur. Verum, quia hæc præmia magna sunt, stadiis latera vrbis dimetitur, quæ magna mensura est, & ad longa spatia adhibetur. Tria millia sunt, quia numero millenario magna multitudo significatur, vt diximus cap. 20. nu. 39. & 40. ternarius autem significat vniuersitatem, & primus numerus est, a quo incipimus vniuersitatẽ nominare, vt auctor est Aristoteles lib. 1. de cœlo, cap. 1. Duo enim nõ dicuntur omnes, sed tres iam omnes dici incipiunt. Bona ergò, quæ habet beatus, & quæ innumera sunt, vniuersitate quadam clauduntur, quia licet non habeat omnia, habet tamen omnia, quæ vult. Idcircò sunt tria millia. Prætereà hęc bona tam multa habent beati in fruitione triũ Diuinarum personarum: rectè ergò tria millia stadia habent singula latera. Et quoniam hæc omnia currentibus, & certãtibus in stadio dantur pro meritis certaminis, iure stadia nominantur. Stadium enim locus est, in quo cursus certamen est, vnde Paulus 1. Cor. 9: *Nescitis, quod ij qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium?* De eius
Stadiũ. spatio Plinius lib. 2. cap. 23. ita scribit: † *Stadium centum viginti quin-* 31
que nostros efficit passus, hoc est, pedes sexcẽtos viginti quinque. Deinde quoniam per doctrinam duodecim Apostolorum sancti acceperunt, vt currerent in stadio, & laborarẽt in opere virtutum, & millia hæc bonorum acciperent, rectè hac etiam causa duodecim millia stadiorum habet ambitus vrbis.

Vers.16. *Et longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia sunt.* Rupertus hoc nodo soluendo laborat, quomodo cùm muri altitudo sit centũ quadraginta quatuor cubitorum, & æqualis dicatur latitudini, & longitudini, latera singula habere possint tria millia stadia. Idcirco putat intra murum hunc magnum centum quadraginta quatuor cubitorũ alterum esse ponendum arcis alicuius, cuius latus quodlibet centum quadraginta quatuor cubitorum sit. At nihil est in hoc quidem difficultatis, quia quod nũc ait: *Et longitudo, & latitudo, & altitudo eius æqualia sunt* non de muro dicitur, sed de vrbe, *Eius*, id est, Vrbis αὐτῆς. De muro autem nihil tale dictum est, sed altitudinem eius esse centum

quadrag.

quadraginta quatuor cubitorum. Itaque longitudo vniuscuiusque
lateris muri trium mille stadiorum est, altitudo verò centum qua-
draginta quatuor cubitorum, longitudoque, & latitudo, & altitudo
32 æqualia sunt in ipsa vrbe, non in muro. † Hoc facilè intelligitur, si
magnam vrbem, & pulchrè extructam consideremus, in qua domus
omnes magnæ cuiusdam, sed æqualis tamen altitudinis sint, rectó-
que ordine dispositæ, & altissimis turribus ornatæ, quæ murorum su-
perent altitudinem. Sed hæc vrbs Dei, quoniam reliquas omnes, vt
ab hominibus conditas, plurimum ex omni parte superat, vt longi-
tudinem habet trium mille stadiorum, & latitudinem, ita etiam alti-
tudinem habet eamdem, idest, multò maiorem, quàm vnquam in a-
lia vrbe visa sit, sicut & longitudo, & latitudo multò maior est. De
Ecbatanis legimus Iudith. 1. *Ex lapidibus quadratis, & sectis fecit mu-
ros eius in altitudinem cubitorum septuaginta, & in latitudinem cubitorum
triginta, turres verò eius posuit in altitudinem cubitorum centum.* Et qui-
dem cum de ea priùs dixerit: *Et ipse ædificauit ciuitatem potentissimam.*
Babylonem scribit Herodotus lib. 1. versus finem, quadratam fuisse, Babylonis magnitudo
magnitudine quoquouersus centenorum vicenorum stadiorum, to-
tum autem circuitum stadiorum quadringentorum, & octoginta
33 fuisse. † De Niniue, quæ, vt legimus Ionæ. 3, iter habebat trium die- Niniue magnitudo
rum, Diodorus Siculus lib. 3. Rerum antiquarum cap. 1. memoriæ
prodidit, duo muri eius latera longiora centum quinquaginta stadia
habuisse, altera verò breuiora, nonaginta, totum muri ambitum sta-
diorum fuisse quadringentorum octoginta. Cum tamen neget idem
autor vllam ei æqualem vrbem fuisse conditam, aut ante, aut posteà.
Murus autẽ huius cœlestis vrbis inferior est eius altitudine, vt sem-
per in vrbibus fit, quò arces, & tecta elegantiora, procul videantur.
Significat hoc vrbem procul à viuentibus in terra per fidem videri,
ita vt non solùm murus appareat, idest, tranquillitas eius, & securitas,
sed etiam elegantia domiciliorum, & mansionum vtcumque hinc
cognosci queat. Longitudo vrbis est duratio gaudiorũ, vt diximus.
Latitudo extensio eius, idest, res multæ, & magnæ, de quibus gaudent
beati. Altitudo est intensio magna gaudiorum: quod enim est in
quantitate altitudo, siue profunditas, id in qualitate est intensio. Ae-
qualis ergo est altitudo vrbis lõgitudini, & latitudini, quia sicut gau-
dia, quæ habent, æternùm habebũt, & de quibus rebus gaudent, sem-
per gaudebunt: ita quantum nunc gaudent semper gaudebunt, ne-
que vlla vnquam diuturnitas aliquid de gaudiis beatorum re-
mittet.

34 *Et mensus est murum eius centum quadraginta quatuor cubitorum.* † Quia Ver. 17.
murus minùs altus est vrbe, minor quoque mensura adhibetur. In
muro, vt sæpe diximus, securitas beatitudinis, & pax, quæ à nemine Cur murum cubito metiatur.
perturbari possit, intelligitur. In cubito manus est, & ideo cubi-
tis murum angelus metitur, vt sciamus hanc securitatem, & pacem
imperturbabilem ex manu, idest, ex fortitudine, & potentia Dei

protegentis oriri, quia beatos semper manu sua proteget vt filios charissimos. Porrò duodenario numero vniuersitas perfecta significatur, vt ex Augustino ostendimus cap. 4. num. 20: Duodenarij autem figura quadrata centũ quadraginta quatuor sunt, tot enim fiunt Duodenario in seipsum ducto. Significatur ergo in centum quadraginta quatuor vniuersitas perfectissima, & omnibus suis numeris absoluta. Et quia multa sunt in hac vrbe, quæ numero Duodenario continentur, vt eorum perfectio intelligatur, vt duodecim portæ, duodecim angeli, duodecim fundamẽta, nomina duodecim tribuum filiorum Israel, duodecim mille stadia, duodecim margaritæ: murus habet centum quadraginta quatuor cubitos, vt sciamus hæc omnia ita perfecta, & consummata vt sunt, semper Dei manu, & protectione esse conseruanda in sua tranquillitate, & pace imperturbabili.

Vers. 17. *Mensura hominis, quæ est angeli.* † Idest, Cubitus, quo murum angelus dimensus est, non alia mensura est quam hominis, idest, quàm ea, qua homines vti solent metiendo. Hac mensura humana vsus angelus nunc est, ac si dicat, Mensura, *quæ est angeli*, idest, qua vsus est angelus, est mensura hominis. Hoc autem addidit, ne metiente angelo aliam mensuram in cubito intelligeremus diuersam à nostra, in qua manus non esset, quæ necessaria est ad cognitionem mysterij. Potest & ita hoc intelligi: *Eadem mensura erit hominis, & angeli*, hoc est, quod in hac mensura muri significatum est, non minus homini conuenit, quàm angelo, ita a Deo protegetur, & seruabitur semper status hominis beatus, vt angeli. 35

Vers. 18. *Et erat structura muri eius ex lapide iaspide.* Viret, & sæpe translucet iaspis, vt inquit Plinius lib. 37. cap. 8. Cum ergo securitas, & pax imperturbabilis beatorũ semper eadem sit, & semper vireat, neque vnquam marcescat, cùm etiam transluceat, idest, integrè, & plenè ab ipsis beatis cognoscatur, rectè murus ex lapide iaspide factus dicitur.

Vers. 18. *Ipsa vero ciuitas aurum mundum.* † Aurum pretiosissimum metallorum est, causam docet Plinius lib. 33. ca. 3. *quia rerum vni nihil igne deperit, tuto etiam in incendiis, rogisque durante materia. Quin immo quo sæpius arsit, proficit ad bonitatem: aurique experimento ignis est, vt simili colore rubeat, quo ignis, atque ipsum obryzum vocant. Altera causa pretij maior, quàm minimum vsus deterit, cum argento, ære, plumbo, lineæ producantur, manúsque sordescant decidua materia. Nec aliud laxius dilatatur, aut numerosius diuiditur, vt pote cuius vnciæ in septingenas, & quinquagenas pluresque bracteas quaternum vtroque digitorum spargantur. Super cetera non rubigo vlla, non ærugo, non aliud ex ipso, quod consumat bonitatem, minuatve pondus. Iam contra salis, & aceti succos domitores rerum constantia, superque omnia netur, ac texitur lanæ modo, & sine lana.* Omnia ex Plinio. Vrbs ergo, quæ beatitudo sanctorum est, rectè auro mundo comparatur, quoniam & omnium rerum pretiosissima est, ab omnibusque optatur 36

Auri pretiũ vnde.

Aurum obryzũ.

optatu [illegible] ua est, nihilque tam validum est, vt eam tollat, aut
etiam [illegible].

37 † Nullam admittit rubiginem, semper suum splendorem retinet,
nihil eius bonitatem consumit, minuitve pondus. Ipsa sine vllo la-
bore omnia fit, & in omnes formas vertitur, quia omnia genera vo-
luptatem non imitetur solum, sed continet etiam eminenter, ac mul-
tò perfectiora quam in se ipsis sint. Nec tantùm auro similis dicitur,
sed auro mundo, nihil enim habet admistum doloris, aut tristitiæ,
aut etiam degeneris voluptatis. Atque vt aurum igne purgatur, vt
mundum dici possit, ita beatitudinis gaudia per ignem afflictio-
num, & persecutionum comparantur.

Simile vitro mundo. In Græco est: *Similis vitro mundo*, vt non ad au- *Vers. 18.*
rum, sed ad vrbem referatur. Ita legunt Andreas, & Arethas, & Pri-
masius. Alij verò vt Tyconius Hom. 18. & ceteri expositores, le-
gunt: *Simile vitro mundo*, & ita est in vetustioribus codicibus Græcis.
Verum cum vrbs ipsa sit aurum mundum, nam ex auro mundo, nihil
refert aurum ne simile vitro dicatur, an ipsa vrbs, idem enim est. Si-
mile dicitur vitro non colore, aut soliditate, sed quod, quamuis au-
rea sit vrbs, est tamen tota perlucida, vt purissimum vitrum. vnusquis-
que enim beatorum, & suam plenè beatitudinem cognoscit, quanta
sit, & vnde, & nullam eam finem habituram, & cognoscit similiter
omnium aliorum beatitudinem.

38 *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata.* † Non parua *Vers. 19*
quæstio est, quā ab expositoribus video præteriri, cur *fundamenta*, di-
xerit, *omni lapide pretioso ornata*, cùm non nisi duodecim lapides pre-
tiosos commemoret. Cui ita respondendum arbitror. Duodecim
fundamenta duodecim lapides pretiosi sunt, in quibus Apostoli in-
dicantur, vt diximus nu. 24. Vnumquodque ergo fundamentum, &
vnusquisque lapis vnus Apostolus est ex duodecim. In lapidibus vir-
tutes significantur, quibus quisque Apostolorum maximè floruit:
sed quia ita illis floruit, vt reliquis nō careret: *fundamenta*, sunt, *omni
lapide pretioso ornata*. Quare non est intelligendum: *Omni lapide pre-
tioso* absolutè, sed omnibus lapidibus, quorum nunc mentio fit, in
quibus tamen, vt videbimus, omnes virtutes, & omnia dona signi fi-
cata sunt.

Fundamentū primū iaspis. Si omisso numero & ordine nomina lapi- *Vers. 19.*
dum poneret, intelligeremus singulos Apostolorum virtutibus illis
præstitisse, quæ in singulis lapidū significantur. Verum cum funda-
menta ordine numeret, ordine etiam Apostolos numerari non du-
bium est, quemadmodum Arethas numerauit & Ioachim Abbas. Ex *Ordo*
quo difficilior exoritur quæstio, quem nam ordinem in Apostolo- *in Apo-*
39 rum nomenclatura sequi debeamus? † Ille maximè sequendus vi- *stolis*
debatur, quo ipsi fundamenta vrbis esse cœperunt, idest, quo cœpe- *vnde sumē-*
runt prædicare Euangelium. At hic difficilis inuentu est, simul enim *dus.*
missi sunt à Christo, Matth. vltimo: *Euntes docete omnes gentes*, &c.

& simul docere cœperunt. Si ordinem vocationis seruare velimus, neque hic ex Euangelio cognoscitur. Si meritorum ordinem quæramus, Hieronymus in caput 10. Matthæi, *Ordinem*, inquit, *Apostolorum, & meritum vniuscuiusque illius fuit distribuere, qui cordis arcana rimatur*, &c. Superest, vt ad eum confugiamus, qui in Euangelio seruatus est: sed & hic in Euangelistis non idem est. Quod vt fiat manifestius, indicem subscribam Euangeliorum, & Actorum Apostolicorum.

Ordo Matthæi. c. 10.	*Ordo Marci. cap. 3.*	*Ordo Lucæ. cap. 6*	*Ordo Actuum. c. 1.*
Petrus.	Petrus.	Petrus.	Petrus.
Andreas.	Iacobus.	Andreas.	Iohannes.
Iacobus Zeb.	Iohannes.	Iacobus Zeb.	Iacobus Zeb.
Iohannes.	Andreas.	Ioannes.	Andreas.
Philippus.	Philippus,	Philippus.	Philippus.
Bartholomæus.	Bartholomæus.	Bartholomæus.	Thomas.
Thomas.	Matthæus.	Matthæus.	Bartholomæus.
Matthæus	Thomas	Thomas,	Matthæus.
Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.
Thaddæus.	Thaddæus.	Simon.	Simon.
Simon.	Simon.	Thaddæus.	Thaddæus.
Iudas proditor.	Iudas proditor.	Iudas proditor.	

† Mihi hic ordo seruandus videtur, & maximè qui in tribus Euangeliis seruatus est, parum enim admodum differunt inter se Euange- 40
lia, Marcus differt à Matthæo, quod Iacobum, & Iohannem ponit ante Andream, verùm rectus ordo Matthæi est, qui etiã est in Euangelio Lucæ seruatus: Marcus eum mutauit, quia occasione Petri, cui nomen nouum impositum est, eos nominare priùs voluit, quibus noua nomina a Domino indita sunt, ita enim ait: *Et imposuit Simoni nomen Petrus, & Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, & imposuit eis nomina Boanerges, quod est, Filij tonitrui, & Andreã*, &c. Differt etiam quod in quarto pari nominat Matthæum ante Thomam, cùm Matthæus prius nominet Thomã. Ordo tamen rectus est, vt priùs Matthæus nominetur, quem etiam Lucas in Euangelio seruauit. Tradunt enim Hieronymus, & Chrysostomus, & Euthymius in Matthæum, eum humilitatis, & modestiæ causa se post Thomam collocare, cùm ante ab aliis collocatus sit. Cuius etiam causa sese publicanum quoque appellauit. Lucas in Euangelio differt ab eodem Matthæo, quod Simonem ponit ante Thaddæum, rectum verò ordinem esse arbitror, quem obseruauerunt Matthæus, & Marcus, vt Thaddæus sit ante Simonem. † Lucas verò rationem habuisse videtur ordinis 41
eius vocationis, quam ipse narrat, ait enim: *Et cum dies factus esset, vocauit discipulos suos & elegit duodecim ex ipsis, quos, & Apostolos nominauit. Simonem*, &c. In actibus Apostorum non solùm ab aliis Euangelistis, sed à se ipso etiam dissidet, sed eo loco ordinem tantùm mihi videtur seruasse, quo illi sedebant, aut manebant in domo illa cœnaculi.

culi, quod videtur ex eius verbis intelligi: *Et cum introissent in cœnaculum ascenderunt, vbi manebant Petrus, & Ioannes, Iacobus, & Andreas, &c.* Rectus ergò ordo hic erit. Petrus, Andreas, Iacobus, Zebedęi filius, Ioannes, Philippus, Bartholomæus, Matthęus, Thomas, Iacobus Alphæi, Iudas Thaddæus, Simon, Matthias, qui in locum Iudæ proditoris substitutus est. Hic autem ordo dignitatis omnino est in quibusdam, quādoquidem apud omnes primus semper ponitur Petrus, vltimus Iudas proditor: sed an in omnibus sit, nouit spirituum ponderator Dominus. Ordo Apostolorum.

42 † Mihi videtur in omnibus seruari ordo vocationis, non primæ omnium, cum primùm ad Christum accesserunt, in qua primus est Andreas, vt videmus Ioannis 1. nec illius rursum, quę est apud Lucam capite 6. cùm ex multitudine discipulorum selegit duodecim, quos & Apostolos nominauit, quæ vltima omnium fuit, nec tam fuit vocatio, quam selectio quædam, & segregatio, vt illa Act. 13. *Segregate mihi Saulum, & Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos.* Eius vocationis ordo seruatus est, qua Dominus ad se eos vocauit, vt secum perpetuò manerent, nec recederent iam, vt ante fecerant, quæ proprie vocatio dicitur. Ita sentit Alphonsus Episcopus Abulensis in cap 10. Matthæi. Quæst. 28. & 29: Atque hoc ex eo colligo, quod in hac primum locum tribuit Euangelium Petro, & Andreæ, secundum Iacobo, & Ioanni, vt legimus Matthæi 4. vbi eodem ordine nominantur, quo ab ipso postea nominati sunt, cap. 10. & vt diximus eos esse numerādos. Philippus etiam ex primis fuit, qui quintus ponitur, erat enim à Bethsaida ciuitate Andreæ, & Petri. Deinde cap. 9. Matthæus vocationem suam scripsit. Quare, quod in his fieri videmus, probabilissimum est in aliis esse factum, quorum non sunt scriptæ vocationes, vt ordinis illarum rationem habuerit Matthęus, nisi cùm sibi Thomam præposuit, cum ipse fuerit ante illum vocatus, vt ex ordine Marci, & Lucæ intelligi potest.

43 † Hunc & nos ordinem seruatum esse à Ioanne in hoc loco arbitramur in enumeratione fundamentorum, & lapidum, atque ita ipsum exponemus. Eandem expositionis rationem secuti sunt Andreas, & Arethas, tametsi non eodem ordine, sed in hoc imitandi non sunt, quod secundum fundamentum faciunt Paulum, cùm tantùm Ioannes duodecim primos commemoret, qui Dominum in carne secuti sunt, vt iam ante ostendimus. Fundamentum ergò primum Petrus, cui pręter ceteros Dominus dixit: *Tu es Petrus, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam.* Hoc fundamentum est iaspis, & murus, qui firmissimum esse constat, ex iaspide factus est. Rectéque Petrus iaspidi comparatur, propter soliditatem, & firmitatem eius animi, & fidei. Iaspis viret, & sæpè transflucet: ita Petri fortitudo, & fides post aduentum Spiritus sancti numquam emarcuit. Fuit etiam simplex, & apertus & minimè dolosus, quod fortium est, qualem Achillem semper facit Homerus. Petrus. Matt 16

44 *Secundum Sapphirus.* † Sapphirus cærulea est, & aureis punctis Vers. 19.

capite Ioannes: *Et iris erat in circuitu sedis similis visioni Smaragdinæ.*
47 † Conuenit igitur Ioanni, qui morum puritate, & caritate similis Deo fuit, & de Diuina verbi natura altius ceteris, vberiusque scripsit. Præterea virginitatis virorem perfectissimum semper seruauit, & scriptis suis mirabiliter animos intelligentium recreat, nec satiat, nec quidquam est in sacra Scriptura iucundius, nemo enim plura, aut maiora verba Domini retulit.

Quintum Sardonix. Sardonix gemma est translucida colore vnguem hominis referens carnibus impositum, vt auctor est Plinius libro trigesimo septimo, capite sexto: atque idcirco a Sarda, de qua statim dicemus, & ab vngue, qui Græce dicitur Onyx, siue a gemma, quæ ob vnguis similitudinem dicitur Onyx, nomen accepit, cuius in eodem capite meminit Plinius. Nam ex Onyche candorem, ex Sardio ruborem trahens, ab vtroque nomen Sardonychis accepit, vt ait Beda. Isidorus libro decimo sexto Etymologiarum, cap. 8. constare eum dicit tribus coloribus, inferius nigro, medio candido, su- *Vers. 20. Philippus.*
48 perius minio, id est, colore minij. † Philippus Sardonyche signatur candore animi insignis, & caritate, quæ rubro colore significari solet. Et quoniam Sardonyx colorem habet sanguineum, vt ait Arethas, siue minij, vt Isidorus, animum eius cupidum fundendi sanguinem pro Christo declarat. Niger color inferius indicat inferioris animæ partis tristitiam caritate compressam, atque superatam.

Sextum Sardius. Sardius lapis, qui Sarda Plinio dicitur libro 37. capite 7. de quo diximus capite 4. numero 4. translucet, & ignis habet speciem, ac feris terrorem incutit, vt auctor est Arethas in capite 4. Apocalysis. Bartholomæum significat igne caritatis flagrantem, & dæmonibus terribilem. Scimus etiam ex Plinio lib. 8. cap. 16. igne terreri leones, & de diabolo Petrus ait. 1. Epistola, cap. 5. *Aduersarius vester diabolus, tamquam leo rugiens, &c.* *Vers. 20. Bartholomæus*

Septimum Chrysolithus. Chrysolithos Æthiopia mittit aureo colore translucentes. Optimæ sunt, qui in collatione aurũ albicare quadam argenti facie cogunt. Ex Plinio lib. 37. cap. 9. Habet etiam scintillas ardentes, vt ait Beda. Isidorus lib. 16. Etymologiarum, cap. 14: *Chrysolithus auro similis est cum marini coloris similitudine, &c.* Ab hac marini coloris similitudine Hebraicè dicitur Tharsis, quod mare significat, vt auctor est Hieronymus in illud Danielis decimo: *Et corpus eius quasi Chrysolithus*, & in illud Isaiæ secundo: *Et super omnes na-* *Vers. 20. Matthæus.*
49 *ues Tharsis.* † Matthæus in hac gemma indicatur, qui maris, id est, sæculi huius, colorem aliquando habens, cum publicanus erat, & peccator, posteà vera sapientia, & caritate fulsit, & scintillas emisit ardentes, tam ore docendo, quam scribendo Euangelium, & miraculis coruscando.

Octauum Beryllus. Isidorus libr. 16. Etymol. cap. 7. Beryllus in India gignitur gentis suæ lingua nomen habẽs, viriditate similis Smaragdo, sed cum pallore. Politur autem ab Indis in sexangulas for- *Vers. 20. Thomas.*

mas, vt hebetudo coloris repercussione angulorum excitetur. Aliter politus non habet fulgorem. Beda: *Beryllus est quasi conspiceres aquam solis fulgore percussam rubicundum, ac decorum reddere colorem.* Sed non fulget, nisi in sexangulam formam poliēdo figuretur, repercussu enim angulorum splendor illius acuitur. Verum, quod ait Beda, rubicundum reddere colorem, nescio vnde sumpserit, cum a Plinio libr. 37. cap. 5. & ab Isidoro loco citato inter virides gemmas numeretur. Plinius cum de smaragdis dixisset: *Eandem,* (inquit) *multis naturam, aut certè similem habere berylli videntur, in India originem habentes, rarò alibi reperti. Poliuntur omnes sexangula figura artificum ingeniis, quoniam hebescunt, nisi color surdus repercussu angulorum excitetur. Aliter enim politi non habent fulgorem eundem.* † *Probatissimi sunt ex his, qui viriditatem puri maris imitantur, proximi, qui vocantur Chrysoberylli, & sunt paulo pallidiores, sed in aureum colorem exeunte fulgore.* Cum his rectè conuenit, quod ait 50
Arethas: *Thomas huic comparatur, qui lapis maris, ac hyacinthi colore, & illius ad fidem instabilitatem depingit, & maximè apostolatum, ac legationem in longinquam patriam, nempe vsque ad Indos, & per mare persicam, &c.* Meritò ergò Thomas Beryllus dicitur, qui in India reperitur: nam & ipse in India prædicauit Euāgelium, & ibi eius corpus requiescit. Viridis est hic lapis, quod Thomæ fidem viuam, & non deficientem significat, sed viriditas est cum pallore, quia in resurrectione Domini eius fides degenerauit, & multum viriditatis amisit. Hanc gemmam Deus non solum viriditate ornauit, sed etiam sexangula figura poliuit, quia fidei adiūxit omnia opera virtutum, quorum perfectio senario numero designatur, quia sex diebus Deus compleuit omnia opera sua.

Vers. 20. Iacobus Alphæi.

Nonum Topazius. † Topazius viridis etiam gemma est, de qua Plinius eodem lib. cap. 8: *Egregia etiam num topazio gloria est suo virenti genere: & cum reperta est, prælata omnibus.* Et postea: *Topazium amplissima gemmarum. Eadem sola nobilium limam sentit, cæteræ Naxiis cotibus poliuntur. Hæc & vsu atteritur, &c.* Hinc videmus, cur dictum sit Psalm. 118: *Ideò dilexi mandata tua super aurum, & topazium.* Causam nominis refert Plinius ex Iuba: insulam ex qua primum portatā est, dici Topazium, eámque in Rubro mari à continente stadiis trecentis abesse, nebulosam, & ideò quæsitam sæpè à nauigantibus, ex ea causa nomen accepisse, topazin enim Troglodytarum lingua significationē habere quærendi. Eadem sunt apud Isidorum libr. 16. cap. 7. sed addit eam omni colore resplendere. In hac Iacobus Alphæi significatur omnibus virtutibus resplendens, cuius fidei viriditas adeo numquam emarcuit, vt referat Hieronymus in Catalogo virorum illustrium ex Euangelio secundùm Hebræos, iurasse eum se non comesturum esse panem ab illa hora, qua biberat calicem Domini, donec videret eum resurgentem à mortuis. 51

Vers. 20. Thaddæus.

Decimum, Chrysoprasus. † Chrysoprasus, seu Chrysoprasius, inter virides gemmas numeratur à Plinio li. 37. cap. 8. vbi de quibusdam 52

huiusmodi.

huiusmodi gemmis locutus ait:. *Præfertur his Chrysophrasius porri succum, & ipsa referens, sed hæc paulùm declinans à topazio in aurũ*, &c. Quod Plinius scribit, nomine ipso ostenditur, ab auro enim, & à porro, quod Græci πρασον vocant, Chrysoprasus dicitur. Isidorus lib. 16. c. 7: *Chrysoprasus Indicus est, colore porri succum referens aureis intercurrentibus guttis. vnde & nomen accepit.* In hac Iudas Thaddæus significatur propter eximiam eius fidem, & caritatem.

Vndecimum Hyacinthus. Hyacinthus violacei coloris est à similitudine coloris hyacinthi floris nomen habens. Plinius lib. 37. cap. 9. de amethysto loquens ait: *Multum ab ea distat hyacinthus, tamen e vicino descendens. Differentia hæc, quod ille emicans in amethysto fulgor violaceus dilutus est in hyacintho. Primo quoque aspectu gratus euanescit antequam satiet, adeóque non implet oculos, vt pene non attingat, marcescens celerius* *Vers. 20. Simon.*
53 *nominis sui flore.* † Isidorus lib. 16. cap. 9: *Hyacinthus ex nominis sui flore vocatur. Hic in Aethiopia inuenitur cæruleum colorem habens, optimus qui nec rarus est, nec densitate obtusus, sed ex vtroque temperamento lucens, purpuráque refulgens. Hic autem non rutilat æqualiter, sed cum facie cœli mutatur: sereno enim perspicuus est, atque gratus, nubilo coram oculis euanescit, atque marcescit. In os missus frigidus est, in sculpturis durissimus, nec tamẽ inuictus*, &c. quæ ex eo etiam Beda desumpsit. Huic Simon Chananæus assimilatur cœlestibus moribus præditus, ad terrena immutabilis, cùm solius cœli facie mutari solitus, idest, cum Dei voluntate, illis perspicuus, quibus Deus prædicari Euangelium volebat, ceteris coram oculis euanescens.

Duodecimum, amethystus. Amethystum ex iis, quæ modo ex Plinio retulimus lib. 37. cap. 9. constat violaceum etiam habere colorem fulgentiùs emicantem hyacintho. Et pauló ante hæc scripserat: *Causam nominis afferunt, quod vsque ad vini colorem accedens, priùs quàm eum degustet, in violam desinat, fulgórque quidam in illa purpura nõ ex toto igneus, sed in vini colorẽ deficiens. Perlucent autẽ omnes violaceo colore, sculpturis faciles*, &c. Et ante hæc: *Principatum amethysti Indicæ tenent*, &c. Isidorus eodem libro cap. 9: *Inter purpureas gemmas principatum amethystus Indicus tenet. Amethystus purpureus est permisto violaceo colore, & quasi rosæ* *Vers. 20. Matthias. Amethystus vnde dicatur.*
54 *nitor, & leniter quasdam flammulas fundens.* † Eadem sunt apud Bedam, qui etiam ait: *Sed & quidam in purpura illius non ex toto igneum, sed quasi vinum rubens apparet*, &c. Dicta est autem amethystus, vt Plinius, & Isidorus volunt, quòd non inebrietur, idest, quod vini colorem non integrè accipiat, aut quod ebrietati resistere credatur, μεθύσκω enim idem est, quod Inebrior. In amethysto Matthias significatur, cuius nomen quidam Paruum interpretantur, qui vt verè humilis, non potuit superbia inebriari, quamuis vnus ex omni discipulorum numero Diuina sorte vocatus sit ad Apostolatum: scalpturis, idest, impressionibus, & figurationibus Diuinis facilis, & cœleste quiddam vbique spirans, caritate ardens. Hactenus de duodecim gemmis, in quarum interpretatione hoc est animaduertendum, singulos,

Apostolos ab eo, quod in eis magis eminebat, nomine lapidum fuisse designatos, quamuis eadem dona & reliqui haberent, atque idcirco dictum est, vt iam exposuimus: *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata.*

Vers. 21. *Et duodecim portæ duodecim margaritæ sunt per singulas.* † Verba sunt 55
satis ambigua, tam Græca, quam Latina. Nam & ita intelligi possunt, vt singulæ portæ habeant duodecim margaritas: & si sequentia attendamus, videbitur potius singulas portas singulis constare margaritis cùm continuò scriptum sit: *Et singulæ portæ erant ex singulis margaritis.* Quod adeò quosdam mouit, vt Ansbertus dixerit: *Horum verborum ordinem vix vtcumque in superficie literæ intelligere valemus.* Et Ambrosius ait: *Hoc secundum literam stare non potest, si singulæ portæ erant ex singulis margaritis, quomodo per vnamquamque duodecim margaritæ fuisse dicuntur?* &c. Hinc etiam quidam tantum intelligunt his verbis significari singulas portas ex singulis esse margaritis, nihil enim amplius in illis interpretantur, vt Arethas, Tyconius, Primasius, Beda. Alij, vt Ansbertus, intelligunt portas singulas ex singulis margaritis factas habere insuper duodenas margaritas, idest, omnes centum quadraginta quatuor. Atque hoc mihi non solum verius videtur, sed etiam verba nostræ translationis nullum alium sensum capere posse. † Itaque quemadmodum 56
singula fundamenta singuli lapides sunt, sed sunt eadem omni lapide pretioso ornata, id est, duodecim illis, quorum nomina etiam scripta sunt, quia quod omnes Apostoli habent, singuli quoque habent, ita nunc portæ (in quibus doctrinam Apostolorum duodecim, siue ipsos Apostolos, significari ostendimus numer. 19. & 20.) singulæ sunt ex singulis margaritis, & singulæ habent duodecim margaritas, eadem prorsus ratione, quia gratias, & dona, quæ habent omnes, habent & singuli. De margaritis diximus cap. 18. num 24. ex Plinio lib. 9. cap. 35: *Latinis eas dici vniones, quod nullæ duæ reperiantur in conchis indiscretæ, omnésque gemmas pretio superare.* Atque hoc optimè conuenit, doctrina enim Apostolorum, per quam solam in hanc vrbem aditus patet, pretiosissima margarita fuit, de qua dictum est Matth. 13. *Simile est regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas: inuenta autem vna pretiosa margarita abijt, & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam.* Et doctrina vniuscuiusque Apostolorum, licet interdum parum attentè considerantibus diuersa nonnihil videretur, eamdem omnium, quæ doceri oportebat, plenitudinem habebat, & eadem in audientibus efficiebat cum doctrina omnium.

Vers. 21. *Et platea ciuitatis aurum mundum.* † Platea locus est, in quo multitu- 57
do ciuium congregari solet, vnde illud Prou. 1: *Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocem suam, in capite turbarum clamitat,* &c. Et Iob. 29: *Quando procedebam ad portam ciuitatis, & in platea parabant cathedrā mihi.* Quamobrem in platea mihi nunc gaudium significari videtur,

quod

quod beati percipiunt alter ex alterius beatitudine. Quod quoniam maximum est, & pretiosissimum, cui nihil in hac vita valeat comparari, & ex magna Dei, fratrúmque caritate oritur, eleganter aurum dicitur. Nec quoduis aurum, sed aurum mundum, quod nihil aut terræ, aut vilioris metalli habeat admistum: nihil enim illi gaudio admiscebitur tristitiæ, aut inuidiæ, aut simultatis, sicut in hac vita admisceri solet sæpe, etiam inter amicissimos. Et quia hoc gaudium ex aliorum beatitudine ortum, & caritas ardens, cui nihil subesse possit simulationis, aut doli, nota erunt mutuò omnibus beatis, postquam illud auro propter dignitatem comparauit, nunc propter hanc perspicuitatem vitro lucido comparat.

58 *Et templum non vidi in ea.* † Templa fiunt vt per ea mentes hominum erigantur, ad Deum, dum cogitant se in domo Dei esse, & excitentur ad Deum adorandum, & amandum, ad orandum, ad offerendum sacrificia. Sed beati templo non indigent ad hæc, videntes enim Deum, & Agnum pro se immolatum tota mēte, & toto corde in Deum eleuantur, & totis eum viribus amant, seque ipsos illi offerunt, & tradunt. Atque ideò dixit: *Dominus enim Deus templum illius est, & Agnus.* *Vers. 22.*

Et ciuitas non eget sole, neque luna. Multò præstantius, ac fulgentius lumen habet, quàm sol, & luna. Non indiget iis, quæ mundum hunc inferiorem illustrant, & fecundant, omnia habebit meliora. Alludit ad cap. 60. Isaiæ, in quo scriptum est: *Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunæ illuminabit te: sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam.* *Vers. 23.*

Nam claritas Dei illuminauit eam. Ita legendum est, ἐφώτισεν, non, Illuminabit. De his iam diximus nu. 16. *Vers. 23.*

59 *Et lucerna eius est Agnus.* † Si diceret: Lumen eius, aut φωστὴρ, sicut dixerat priùs, idest Luminare, nihil miraremur, est enim filius lux, sicut & pater. At cum dicat, *Lucerna eius*, siue λύχνος αὐτῆς, iure quæritur cur ita loquatur Apostolus: cum lucerna ad noctis tenebras fugandas adhibeatur, & ipse paulò post dicat: *Nox enim non erit illic.* Quod ita videtur soluendum. Lucerna nemo indiget vbi solem habet, sed vbi solis luce vti nequit, nocti paratur lucerna. Claritas Dei illuminans hanc vrbem est quasi sol magnus illuminans mentes beatorum vt clarè Deum videant. Sed quia oculi corporei Dei naturam videre non possunt, neque claritate illa inuisibili frui, ne in tenebris essent quodam modo, humanitas Christi illis obiicitur intuenda, vt & ipsi claritatem suam, & lucem, & lætitiam incomparabilem habeant. Atque ideo dictum est: *Et lucerna eius est Agnus*, videlicet vt homo: nam vt Deus est, commune habet cum patre illud, quod modò dixit: *Claritas Dei illuminauit eam.* Similiter de Agno locutus est, cum dixit: *Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus.* Atque hæc causa est cur his in locis duobus nihil de Spiritu sancto dixerit, cùm patris, & filij *Vers. 23.*

meminerit. Eodem etiam modo arbitror intelligendum illud Isaiæ. 60: *Sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam.* vt Deus tuus propriè Christus accipiatur.

Ver. 24. *Et ambulabunt gentes in lumine eius.* † In Græco, & apud Andream 60
est: τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων, idest, gentes eorum qui seruantur, aut salui fiunt. Per quod intelligimus, de quibus gentibus sit sermo. Quamuis hoc additum videtur, & ex margine irrepsisse in contextum, nec enim est apud Aretham, aut apud Primasium, aut apud Tyconium, aut apud Bedam. Cum autem dicit: *In lumine eius*, non subauditur, Agni, sed Ciuitatis, est enim αὐτῆς. Atque hoc si de Ecclesia in hoc statu diceretur, nihil obscurum haberet, cùm scriptum sit Isaiæ. 60: *Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui.* At de statu beatorum quomodo dici possit? Respondeo hæc ad Ecclesiam in hoc statu pertinere posse, nam gentes quæ Deum non nouerant, cum ad Ecclesiã veniunt, ambulant in lumine eius, idest, in fide, ac doctrina, quam ipsa à Deo habet. Pertinet etiã ad statũ beatorum: nam & ipsi, qui sunt in Ecclesia, ambulant, & in cœlestem patriam iter faciunt, excitati lumine Christi, & promissis eius, & cognitione futurorum bonorum, quam per fidem habent. Et de hoc lumine beatitudinis nunc ait Apostolus: *Et ambulabunt gentes in lumine eius*, de illo priori locutus est Isaias.

Ver. 24. *Et reges terræ afferent gloriam suam, & honorem in illam.* † Et hoc de 61
Ecclesia dici solet propter reges, & præstantes viros, qui ad eam veniunt, lege Isai. capit. 60. & 65. & 66. At Iohannes de Ecclesia in futuro statu loquitur, & gloriam diuitias intelligit, sicut cum Matth. 6. dictum est: *Amen dico vobis, quia nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis.* Ergo reges terræ afferent diuitias suas in hanc vrbem, quia ipsi amore eius conuertentur, & venient ad Ecclesiam, & eas libenter expendent, vt homines ad æternam patriam perueniant, & vrbs hæc plures habeat ciues, templa videlicet ædificando, & locupletando, & prædicatores Euangelij in varias regiones mittendo, & inimicas fidei nationes cohibendo, quemadmodum fecerunt Constantinus Magnus, & alij imperatores Christiani, & ætate nostra Carolus quintus imperator gloriosæ memoriæ, & eius filius Philippus Hispaniarum, & vtriusque Indiæ rex, & Iohannes Tertius rex Lusitaniæ, cuius memoria in benedictione est.

† Honorem etiam suum afferent, vtentes ad hæc eadem regij no- 62
minis autoritate, & dignitate, & nihil sibi gloriosius, nihil honorificentius existimantes quàm Christo seruire, & omnia præ eo contemnere, atque omnia, quæ habent, in eius gloriam conuertere.

Vers. 25. *Et portæ eius non claudentur per diem.* Hoc est, nullos hostes timebit, secura semper erit, portæ enim vrbium timore hostium claudi solent. *Die, ac nocte*, dicere solet Scriptura pro Semper, vt adnotauimus

uimus capite 7. numero 23. siue per diem, & noctem. Quare cum docere vellet Apostolus numquam esse claudendas portas, dicere debuit: Per diem, neque per noctem, sed quia ibi semper dies erit, cui nulla succedet nox, satis fuit dicere, *Per diem*: causam tamen continuò reddit: *Nox enim non erit illic.* Hoc ita esse satis ex Isaiæ 60. intelligi potest, in quo similia dicuntur de Ecclesia: *Et aperientur portæ tuæ iugiter, die, ac nocte non claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducantur.* Ecclesia enim in hoc statu habet noctem, id est, aduersa, quibus præmitur, & exercetur, & à diabolo, atque ab eius membris tentatur. Ex quo illud Cant. 3. *Vniuscuiusque ensis super femur suum propter timores nocturnos.* Et tamen nocte etiam Ecclesiæ portæ patent, vt venire possint omnes electi, qui tunc etiam veniunt, cùm illa vehementiùs affligitur. At in futuro beatitudinis statu nulla erit nox, nulla prosperorum, atque aduersorum vicissitudo.

63 † Beda: *Quod autem portæ non claudentur, plenissima securitatis indicium est. Non enim ibi iam dicitur, Vigilate, & orate ne intretis in tentationem, sed potius: Vacate, & videte quoniam ego sum Deus.* Nec mouere nos debet in portis Apostolorum doctrinā fuisse designatam, siue ipsos Apostolos docentes: nam portæ in eo, quod aditum præbent ad vrbem, Apostolos significant, in eo autem, quod non clauduntur, indicant eiusdem vrbis securitatem, & pacem. Quemadmodum Ionas Propheta, cùm à ceto absorbetur, & in littus eiicitur, & Niniuitas hortatur ad pœnitentiam, Christi gerit figuram, cùm verò salua vrbe dolet, & conqueritur, figura Iudæorum est de salute nationum dolentium. *Matt. 26* *Psal. 45.*

Et afferent gloriam, & honorem gentium in illam. Angeli, & magistri Ecclesiarum, & sacramentorum ministri afferent in hanc vrbem diuitias, & honorem gentium conuersarum, quomodo iam explanauimus similia verba num. 61. Potest etiam ita intelligi: Quidquid erit gloriosum, & honore dignum in gentibus, quæ conuertentur, inferetur in hanc vrbem, præstantissimi quique ethnicorum conuertentur, & salui fient. *Vers. 26.*

64 *Non intrabit in eam aliquod coinquinatum.* † Legendum est, *Aliquid* vt est apud Bedam. Hoc autem, & sequentia in odium hæreticorum dicit, & maximè Antichristi, & sectatorum eius, qui omni immunditiæ se tradēt. Pro, Aliquid coinquinatum est in Græco πᾶν κοινοῦν, idest, omne, quod coinquinat, sicut vertit Erasmus, & interpres Arethæ. At non ita legendum est, sed πᾶν κοινὸν, id est, omne immūdum, vt est in Græco codice Complutensi, & in aliis, & vt est apud Andream. Ita etiā inuenio in Græco apud Aretham. Quam lectionem veriorem esse docent Tyconius hom. 18. & Primasius legentes: *Non intrabit in eam omne immundum.* Et ideò eam noster interpres sequutus est. *Vers. 27.*

Aut abominationem faciens. Pro *Abominatione*, est βδέλυγμα, quod iam interpretati sumus numero 13. quemadmodum & quod statim *Vers. 27.*

ſequitur: *Et mendacium*, numero decimo quarto.

Verſ. 27. *Niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni.* De hoc diximus, cap. 3. num. 8. & ſequentibus.

† Hæc omnia, quæ nos de domicilio, & requie beatorum explanauimus, nonnulli ad Eccleſiam in hoc ſęculo militantem referunt, vt Tyconius hom. 18. & eum ſecuti Primaſius, & Beda. Sed ſi omnia accuratè conſiderentur, apertiſſimum eſt de beatitudine intelligi, ſunt enim multa, quæ minimè conuenire poſſint in militantem Eccleſiam, vt quod modò interpretabamur: *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, &c.* Et illud: *Et portæ eius non claudentur per diem, nox enim non erit illic.* Et paulò antè: *Et ciuitas non eget ſole, neque luna, &c.* Quare & ipſi, quos dixi, coguntur hæc ad ſtatum beatorum referre. Immò & Hieronymus in illud Iſaiæ. 60: *Non erit tibi amplius ſol ad lucendum per diem.* Hæc ſcripſit: *Ex hoc capitulo cogimur omnia quæ dicta ſunt, & dicenda, ad vltimum referre tempus, quando cælo, terráque tranſeuntibus ſolis, ac lunæ ceſſabit officium, & erit Dominus ipſe lumen perpetuum, &c.* 65

Conciliatio ſimiliũ locorũ.

Deinde etiam ſciendum quædam eſſe in Scriptura ſimilia his, quæ ſcribit Apoſtolus noſter, ex quibus, quædam pertinent ad Eccleſiam in vtroque ſtatu, priùs in hoc ſæculo, deinde in futuro, vt quæ ſcripta ſunt Tobiæ 13. & Iſaiæ 60. 65. 66. & alia nonnulla, in prophetis, quæ de terrena Ieruſalem interpretabantur Millenarij.

† Alia pertinent ad Eccleſiam in futuro ſtatu, vt quod eſt in capite 26. Iſaiæ: *In die illa cantabitur canticum iſtud, &c.* Et Ioëlis 3: *In die illa ſtillabunt montes dulcedinem, &c.* Alia pertinent ad Eccleſiam in hoc præſenti ſtatu, vt quæ ſcripta ſunt Iſaiæ 54. & Pſal. 86. & Zachariæ 2. Ex his igitur erunt explicanda quæ diſcrepare inter ſe mutuò videbuntur, vt diſtinguantur tempora, & concordentur Scripturæ. Hoc etiam eſt animaduertendum, cum de his Scriptura loquitur in locis indicatis, figurata oratione vti, & rem eamdem propter diuerſas proprietates diuerſis rebus ſimilem dici. Quod vno exemplo ſatis declarabitur. De portis ait Ioannes: *Et duodecim portæ duodecim margaritæ ſunt per ſingulas, & ſingulæ portæ erant ex ſingulis margaritis.* At Tob. 13. legimus: *Portæ Ieruſalem ex ſapphiro, & ſmaragdo ædificabuntur.* Si propriè Scriptura loqueretur, non Metaphoricè, & materiam aliquam certam indicare vellet, ſine dubio eodem modo vtrobique locuta eſſet. At voluit diuerſa notare in margaritis, (quod iam diximus numero 56. in ſapphiro, & ſmaragdo,) per illas portas intrari in cæleſtem vitam, & beatam, ſimiléinque Diuinæ, & caritate plenam, vt intelligi poteſt ex his, quæ diximus num. 44. & 46. atque ita de reliquis. 66

Argum

Argumentum Capitis XXII.

Videt fluuium procedentem de ſede Dei, & Agni, & in vtraque eius ripa lignum vitæ, & plateam ſanctæ Ciuitatis, illiuſque fœlicitatem prædicit. Adorare angelum vult hæc oſtendentem, ſed ille prohibet. Adhortatur omnes, vt ex iis, eſſe ſtudeant, qui pars erunt huius ciuitatis, & finem citò venturum eſſe teſtatur Ad extremum grauiſſima ſupplicia comminatur addenti, aut detrahenti quidquam huic prophetiæ.

CAPVT XXII.

1 *ET oſtendit mihi fluuium aquæ viuæ, ſplendidum tam-*
quam cryſtallum, procedentẽ de ſede Dei, & Agni. In
2 *medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignũ*
vitæ afferens fructus duodecim, per mẽſes ſingulos red-
3 *dens fructum ſuum, & folia ligni ad ſanitatem Gentium. Et omne*
maledictum non erit amplius: & ſedes Dei, & Agni in illa erunt,
4 *& ſerui eius ſeruient illi. Et videbunt faciem eius: & nomen eius*
5 *in frontibus eorum. Et nox vltra non erit, & non egebunt lumine*
lucernæ, neque lumine ſolis, quoniam Dominus Deus illuminat illos,
6 *& regnabunt in ſæcula ſæculorum. Et dixit mihi. Hæc verba fide-*
liſsima ſunt, & vera. Et Dominus Deus ſpirituum prophetarum
7 *miſit angelum ſuum oſtendere ſeruis ſuis, quæ oportet fieri citò. Et*
ecce venio velociter. Beatus qui cuſtodit verba prophetiæ libri hu-
8 *ius. Et ego Ioannes, qui audiui, & vidi hæc. Et poſtquam audiſſem,*
& vidiſſem, cecidi vt adorarem ante pedes angeli, qui mihi hæc
9 *oſtendebat. Et dixit mihi, Vide ne feceris, conſeruus enim tuus ſum,*
& fratrum tuorum prophetarum, & eorum, qui ſeruant verba li-
10 *bri huius. Deum adora. Et dicit mihi, Ne ſignaueris verba prophe-*
11 *tiæ libri huius, tempus enim prope eſt. Qui nocet, noceat adhuc: &*
qui in ſordibus eſt, ſordeſcat adhuc: & qui iuſtus eſt, iuſtificetur ad-
12 *huc: & ſanctus, ſanctificetur adhuc. Ecce venio citò, & merces mea*
13 *mecum eſt reddere vnicuique ſecũdum opera ſua. Ego ſum* A, *&* Ω,
14 *primus, & nouiſsimus, principium, & finis. Beati qui lauant ſtolas*
ſuas, vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ, & per portas intrent in Ci-
15 *uitatem. Foris canes, & venefici, & impudici & homicidæ, & ido-*
16 *lis ſeruientes, & omnis qui amat, & facit mendacium. Ego Ieſus*
miſi angelum meum teſtificari vobis hæc in Eccleſiis. Ego ſum ra-
17 *dix, & genus Dauid, ſtella ſplendida, & matutina. Et Spiritus,*
& Sponſa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui ſitit veniat:

& qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. Contestor enim omni 18
audienti verba prophetiæ libri huius. Si quis apposuerit ad hæc:
apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto.

Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius: auferet 19
Deus partem eius de libro vitæ, & de Ciuitate sancta, & de
his, quæ scripta sunt in libro isto. Dicit, qui testimonium perhibet 20
istorum.

Etiam venio citò: Amen. Veni Domine Iesu. Gratia Domini 21
nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. AMEN.

Vers. 1.

ET *ostendit mihi fluuium aquæ viuæ.* In Græco est ὕδατος ζωῆς, id 1
est, Aquæ vitæ, & ita legunt Andreas, Arethas, Primasius, &
Beda, sed sensus est idem, aqua enim vitæ dicitur more Hebræo-
rum aqua viua, id est, semper emanans, vt capite vigesimo primo:
Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Et capite septimo: *Et deducet*
eos ad vitæ fontes aquarum. Rursus in Græco, & apud Andream, & Are-
tham est: *Et ostendit mihi purum fluuium.* Sed καθαρὸν, id est, purum,
non est apud Primasium, neque addendum videtur, cùm sequatur
statim: *Splendidum tamquam crystallum.* Prosequitur autem Apostolus
quod cœperat de beatitudine, & per vrbem, & per mediam plateam
eius fluentem amnem ostensum sibi dicit ab angelo, à quo ea, quæ
dixit, acceperat. Quem amnem illum esse arbitror, de quo dictum
est Psalmo quadragesimo quinto: *Fluminis impetus lætificat Ciuitatem*
Dei. Fluuius per vrbem fluens magnam illi affert, & amœnitatem,
& vtilitatem. Nam oculos, atque animos exhilarat tam aquis, quàm
arboribus, & herbis riparum, propter quod dictum est: *Fluminis im-*
petus lætificat Ciuitatem Dei: & omnia quæ vitæ vtilia sunt, facilè per il-
lum inuehuntur. †Significat ergò fluuius magnã, & mirabilem esse 2
beatorum lætitiã, & voluptatẽ, nihil eis deesse, sed eos omni afflue-
re genere bonorum, tum etiam perpetuam fore eorum vitam, vt
numquam non tantis, ac talibus bonis perfruantur. Hoc declarat
lignum vitæ in vtraque eius ripa consitum. In quo ad terrestrem
paradisum alludit, habebat enim paradisus lignum vitæ, id est, ar-
borem, cuius fructu, dum vescerentur primi parentes, mori non
possent. Erat autem in medio paradisi fons, quo arbor vitæ irriga-
retur. In cœlesti etiam paradiso multæ arbores vitæ sunt in vtraque
ripa, vt intelligamus omnes beatos, quocumque in loco sint, id est,
quibuscumque meritis præstent, siue maioribus, siue minoribus,
arborem vitæ habere, ex cuius fructu comedant, id est, in æter-
num esse victuros. Si enim vnicum vitæ lignum poneret, puta-
re aliquis posset vnius arboris fructus tantæ futuræ multitu-
dinis sufficere non posse. Nec fonte irrigantur arbores, sed
fluuio.

Aqua vitæ, siue viua.

Ligni vitæ in vtraque ripa.

fluuio qui copiosior, & plenior est, vt pleniorem hanc vitam esse intelligamus, quàm illam paradisi.

3 † Rursum, etsi fluuius magnus esset arescere arbores possent, si procul ab eo essent, idcirco in ripa sunt, sicut de fructifera arbore scriptum est Psal. 1: *Et erit, sicut lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo.* Non autem in altera ripa tantum, ne qui iuxta alteram morantur, aut eius fructu careant, aut cum labore eum habeant: sed in vtraque ripa, idest, vbicunque beati commorabuntur. Egreditur autem fluuius *de sede Dei, & Agni*, vt fluuius vitæ esse intelligatur ex fonte, à quo exit. Præterea non est satis vbi ciborum habere copiam, nisi & aquæ habeat, idcirco præter arbores vitæ fluuius perennis egreditur, de quo bibant quantum volent, neque aliquid sit ad vitam necessarium, quod non abunde suppetat in hac beatitudine. Hæc omnia breuiter, sed valde eleganter docuit sacer vates Psal. 35. dicens: *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Quoniam apud te est fons vitæ.* Nec *de sede Dei*, solum exit fluuius, cuius aspectus vitam æternam præbet beatis, sed etiam de sede *Agni*, quoniam meritis Christi hominis hanc vitam consecuti sunt & eius humanitatis aspe-
4 ctu mirificè recreantur. † Est & apud Ezec. cap. 47. torrens de templo egrediens, in cuius etiam ripis arbores sunt, qui non idem est cum hoc nostro, sed ei ex parte similis. Nam ibi de Ecclesia in hoc statu sermo est, & torrens ille doctrinam significat Euangelicam, vt eleganter exposuit Hieronymus, quæ animos abundè spirituali cibo, & potu reficit: hic autem de statu beatorum loquitur. Sed cùm Ecclesia militans multis in rebus triumphanti similis sit, non est mirum multa de militante dici ad eorum similitudinem, quibus fruitur triumphans, sicut cap. 21. vidimus in illis, quæ de superna vrbe scripta sunt. Denique fluuius est splendidus sicut crystallum, quia & beatorum vita purissimam habet voluptatem, cui nihil triste misceatur, & illius vitæ, ac voluptatis æternitas non est eis ignota, sed plenissimè cognita, quemadmodum purus fluuius, & clarus, atque perlucidus instar crystalli, nihil habet, quod lateat intuentes.

5 *In medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignum vitæ.* † Hoc est. *Vers. 2.*
Ligna vitæ multa, Singularis enim pro Plurali ponitur. Nec intelligendum est plateam seiunctam esse a fluuio, ita vt lignum vitæ sit in ripis, & in platea: sed fluuius è fonte suo egrediens totam vrbem intersecat, in cuius medio platea est, per quam etiã fluit, ita vt & in platea, & in reliqua vrbe arbores vitæ sint in vtraque ripa. Si autem in platea gaudium beatorum intelligitur, quod alter ex alterius beatitudine percipit, vt diximus capit. 21. nume. 57. rectè nunc dicemus fluuium per plateam fluentem, & ligna vitæ in vtraque vita habentem significare gaudium illud fore immortale, hoc est eumdem beatorum numerum semper futurum esse, eamdémque mu-

tuæ consuetudinis, atque conuictus suauitatem ita vt nihil vnquam minuatur, nunquam marcescat, sed semper eumdem seruet virorem. [Andreas quidem Cæsariensis ligna vitæ putat esse beatos ipsos: quod mihi non probatur. Nam lignum vitæ à vita, quam comedentibus sua poma præstabat, nomen habet. Deinde quoniam mox ita loquitur, vt præter ligna vitæ beatos in hac ciuitate ponat, de quibus multa dicit, quæ in ligna vitæ non quadrant: vt, *Et serui eius seruient illi, & videbunt faciem eius, & nomen eius in frontibus eorum*, &c. Et apertiùs etiam hoc ostendit posteà cùm ait: *Beati qui lauant stolas suas, vt sit potestas eorum in ligno vitæ*, idest, vt semper ligno vitæ vesci possint.]

Vers.2. *Afferens fructus duodecim.* Hoc nequis forte ita acciperet, ferre has arbores simul duodecim fructus diuersos, verbis sequentibus explanat: *Per menses singulos reddens fructum suum*. Quod tamen ambiguum est, nec enim constat vtrùm duodecim fructus diuersos afferant, an eumdem fructum duodecies.

† Verùm quia nihil dicitur, quod diuersos fructus intelligere co- 6
gat, (& si diuersi essent, mutarentur gaudia beatorum, aliquid enim haberet hic fructus, quo ille careret) hoc potiùs dicendum est, eumdem fructum ferri duodecies, in quo indicatur eximia quædam, & beatissima fertilitas illius terræ viuentium, quæ plena est vndique bonis, & gaudiis, terra enim, quæ bis in anno fructificat, fecundissima putatur. Deinde fructum huius arboris neque vnquam defuturum, neque tædium vllum allaturum. Nam fructus, quos arbores nostræ ferunt, sæpe antequam alteri colligantur, deficiunt, vel quia non est tanta illorum copia, vel quia tantam diuturnitatem sustinere non possunt. Deinde etiam si per totum annum durarent, non æquè grati durant, noui præstantiores, & gratiores sunt, & tempore veterascunt, & saporis, ac coloris gratiam perdunt, & satietatem afferunt. At arbor singulis mensibus nouum fructum ferens, & inopiam copia fructuum tollet, & satietatem, ac fastidium nouitate. Ita beatorum gaudia nec vnquam deficiunt, nec aliquid præstantiæ suæ amittunt, nec satietate tædium efficiunt.

[Simile quippiam Homerus, sed in diuersis tamen arboribus, scribit de hortis Alcinoi regis Phœacum.

Lib.7. Odyssææ.

Τάων οὔποτε καρπὸς ἀπόλλυται, οὐδ' ἐπιλείπει
Χείματος, οὐδὲ θέρους, ἐπετήσιος, ἀλλὰ μάλ' αἰεὶ
Ζεφυρίει πνείουσα τὰ μὲν φύει, ἄλλα δὲ πέσσει.
Ὄγχνη ἐπ' ὄγχνῃ γηράσκει, μῆλον δ' ἐπὶ μήλῳ.
Αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλή, σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ.

Hoc est.

Ex his fructus nunquam perit, neque deficit
Hieme, aut æstate, toto anno durans, sed sane semper
Zephyrus spirans hæc quidem crescere facit, alia autem maturescere,

Pirus

Pirus post pirum senescit, malúmque post malum,
Porro post vuam vua, ficus autem post ficum.

7 *Et folia ligni ad sanitatem gentium.* † Folia non habent suauitatem Ver. 2.
fructuum, sed aliquid tamen arboris sunt, & quodámodo arborem,
ac eius præstantiam indicant, aut odore, aut sapore aliquo, aut vi me-
dicamentis apta. Folia ergo huius arboris vitæ sunt verba, quæ de
gaudiis beatorum, & de dignitate vitæ illius æternæ in Scriptura, &
in libris patrum sunt, & ore magistrorum Ecclesiæ traduntur. Hæc
siquidem sanitatem gentibus afferunt, quia, & illas adducunt ad Ec-
clesiam. & in ea positas à vitiis ad pœnitentiam, & sanctitatem tra-
ducunt spe certa bonorum cœlestium.

Et omne maledictum non erit amplius. Quid maledictum appellet de- Vers. 3.
clarat Græcum vocabulum κατανάθεμα, ac si diceret: Nihil iam erit,
quod execratione, & separatione dignum sit, nulla peccati labes
erit in illa vrbe, nec in iis, qui in illa erunt, quamuis multi ex eis ali-
quando peccauerint, idcirco enim dixit: *Non erit amplius*, quod ex-
plicauimus cap. 3. num. 30. & 31. Hoc magis explicatur verbis se-
quentibus.

Et sedes Dei, & Agni in illa erunt. Hoc est, nunquam hanc vrbem Vers. 3.
deserent, quia nihil in ea erit, quod eis displiceat, nunquam desi-
nent viuere cum eius ciuibus.

8 *Et serui eius seruient illi.* † Omnes illius ciues semper se seruos Dei Vers. 3.
esse agnoscent, eíque perpetuo cultu, & deuotione animi seruient.
Quasi dicat: Atque ideo semper Dei sedes in illa vrbe erit.

Et videbunt faciem eius. Semper cum eo viuent in summa familiari- Ver. 4.
tate, & amicitia, & clara eius visione fruentur, vnde illi æterno amo-
re inhærebunt.

Et nomen eius eius in frontibus eorum. Semper se Dei esse gloriabun- Vers. 4.
tur, & ab illo toti possidebuntur, vt explicauimus cap. 3. nu. 31. & 32.
& c. 14. nu. 6. in quibus verba similia leguntur.

Et nox vltra non erit. Quoniam homines assueti nocti, & diei, & vi- Vers. 5.
cissitudini bonorum. & malorum timidi sunt, & vix cogitare possunt
vitam, quæ perpetuam lætitiam, & claritatem habeat nullis tenebris
interruptam, libenter repetit nullam fore noctem, vt certiùs, ac fir-
miùs, credant. In nocte autem non solùm tenebras, sed res etiam om-
nes aduersas intelligere videtur.

Et non egebunt lumine lucernæ. Quod ad noctis tenebras adhibetur: Vers. 5.
Non egebunt iis, quæ nunc illis voluptati sunt.

9 *Neque lumine solis.* † Diem habebunt perpetuum, quem multò præ- Vers. 5.
stantior sol hoc, quem nunc vident, efficiat. In sole etiam prosperita-
tem omnem sæculi intelligere videtur.

Et regnabunt in sæcula sæculorum. Cùm dixerit: *Et serui eius seruient illi,* Vers. 5.
rectè nunc ait: *Et regnabunt*, vt sciamus seruitutem illam regnum esse
felicissimum.

Et dixit mihi. Hæc verba fidelissima sunt, & vera. Quoniã multa dixit Vers. 6.

de sancta ciuitate, quæ magnopere accendere possint animos credentium, iterum ea confirmat, vt nemo de iis possit dubitare. Beda: *Non de Iohannis diffidentia dubitabat, sed veram visionem omni Ecclesiæ, in qua & paruulos futuros nouerat, commendabat.* Fidelissima, πιςοὶ fide digna.

Ver. 6. *Et Dominus Deus spirituū prophetarum.* Hoc est, qui prophetis futura inspirat. Spiritus vocat propheticas reuelationes, ac si dicat: Qui prophetis dat spiritus propheticos. Arethas: *Hoc significare vult per hoc quod ait: Dominus spirituum, ac si dixisset:* Dominus *prophetici doni.* Ambrosius. *Idest, Dominus Deus, qui spiritum prophetiæ dedit omnibus sanctis prophetis.*

Vers. 6. *Quæ oportet fieri citò.* Quidquid in hoc sæculo, aut in fine sæculi faciendum est, semper in Scriptura citò fieri dicitur, quia æternitati Dei hæc reuelantis omnia tempora quasi nullius durationis sunt.

Vers. 7. *Et ecce venio velociter.* † Christus loquitur de quo dixit: *Et Dominus* 10
Deus spirituum prophetarum, &c. Ipse ait: *Ecce venio velociter,* siue citò, ac si dicat, Manete in fide, & in dilectione, ne timeatis malorum supplicia, & minas, & labores citò omnia finientur, & ego veniam redditurus singulis pro meritis suis.

Vers. 8. *Et ego Iohannes.* In fine libri iterum confirmat omnia, quæ dicta sunt, sicut & initio eius fecit, ne quis dubitet de huius prophetiæ veritate. Idem fecit in Euangelio cap. 19: *Et qui vidit testimonium perhibuit, & verum est testimonium eius.* Et cap. 21: *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc: & scimus quia verum est testimonium eius.*

Vers. 8. *Cecidi vt adorarem.* Hæc iam abundè explanauimus cap. 19. num. 14. & sequentibus.

Vers. 10. *Ne signaueris verba prophetiæ libri huius.* Arethas: *Hoc est: Ne apud te
conclusa serues, sed manifesta omnibus,* &c. † Liber signatur vt non lega- 11
tur, solet autem Deus præcipere prophetis vt libros signent, quando ea, quæ dicunt, post multum tempus futura sunt, & nihil eo tempore, quo dicuntur, legi necesse est. Dan. 8: *Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit.* Et cap. 12: *Tu autem Daniel claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum.* Et posteà: *Vade Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones vsque ad præfinitum tempus.* Apo. 10: *Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere.* Nunc autem è contrario vetat signare verba prophetiæ huius, quia tempus propè est. Est ergo sensus: Ne serues apud te librum, sed omnibus legendum exhibe, quæ enim in eo scripta sunt, iam nunc legi possunt, & vtilia erunt legentibus. Hoc autem propterea dictum est, quòd multa dicta sunt, quæ profuerint hominibus illius ætatis, qua scribebat Apostolus, vt quæ tribus prioribus capitibus continentur, quædam citò incipienda erant. Ea verò, quæ ad extrema tempora pertinebant, etiam tunc legi vtile erat, quoniam quædam similia, & quasi figuræ extremorum futura erant citò, & oportebat vt ea, & ipsa, quæ extremo tempore facienda sunt, præsentes posteris patefacerent, sicut

Signare verba, vel librum.

ipsi

ipſi intellexerant, omnéſque ſemper parati expectarent, tam alio-
rum temporum, quàm extremorum Pſeudoprophetas, & perſecuto-
res. Apud Danielem verò iure ſermones ſignâtur, quia populus ille,
dum in illo ſtatu erat, nihil de iis viſurus erat, quæ ſub Antichriſto
fient, vt populus Chriſtianus. Si igitur Ioannes ſignare hunc librum
prohibetur, quia legi eum Deus vult: cur eum refugiamus? Cur non
legamus? cur intelligi poſſe deſperemus? Si enim legi vult, & intelli-
gi volet, quid enim proderit non intellectus?

12 *Qui nocet noceat adhuc.* † Perinde eſt, ac ſi diceret: Ego liberos ho- *Verſ. 11.*
mines relinquo, nemini vim afferam: ipſi videant quid faciant, &
quam viuendi rationem ſequantur: nam citò veniam, & vnicuique
pro meritis retribuam. Itaque illud: *Qui nocet, noceat adhuc, &c.*
Permiſſio quædam eſt admiſtam habēs ironiam, quaſi dicat: *Noceat,*
ſi vult, ego nunc quidem non obſtabo. Permiſſionem, & ironiam
indicat quod ſequitur: *Ecce venio citò, & merces mea mecum eſt, &c.* Si-
mile eſt quod legimus Eccleſiaſtæ. 11: *Lætare ergo iuuenis in adoleſcen-
tia tua, & in bono ſit cor tuum in diebus iuuentutis tuæ, & ambula in vijs cor-
dis tui, & in intuitu oculorum tuorum: & ſcito quod pro his omnibus adducet
te Deus in iudicium.* Quod autem ait: *Et qui iuſtus eſt, &c.* Quia dignum
Deo eſt, ſeriò dictum accipiendum eſt, & ad illud eadem ratio ac-
commodanda: *Ecce venio citò, &c.*

Et qui iuſtus eſt. Quemadmodum in malis duo poſuit, quorum v- *Verſ. 11.*
num ad alios refertur, id eſt, *Qui nocet, ὁ ἀδικῶν,* id eſt, qui alterum
iniuria afficit, alterum verò ad ſeipſum: *Qui in ſordibus eſt, &c.* nulli vi-
delicet, niſi ſibi ipſi, nocens: ita in bonis duo memorat, quorum al-
terum ad alios pertinet. *Qui iuſtus eſt,* id eſt: Qui nemini nocet, ſed
vnicuique reddit quod ſuum eſt: alterum ad ſeipſum. *Qui ſanctus eſt,*
id eſt, purus, & ſine ſordibus.

13 *Et merces mea mecum eſt.* † Mercedem ad manum habeo, facilè mi- *Verſ. 12.*
hi eſt omnibus eam reddere. Itaque *Merces mea*, eſt merces, quam
ego redditurus ſum. Iſaiæ 40: *Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet,
& brachium eius dominabitur: ecce merces eius cum eo.* Et capite ſexage-
ſimo ſecundo: *Ecce Saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo.* *Verſ. 12.*

Reddere vnicuique. Vt reddam vnicuique, vt vertit Eraſmus. *Verſ. 13.*

Ego ſum A. & Ω, primus, & nouiſſimus. Quorſum hæc dicātur, oſten-
dimus capite 21. num. 10. quod hic etiam congruit cum præceden-
tibus. *Et merces mea mecum eſt, &c.* Quod autem ait: *Primus, & nouiſſi-
mus,* illud eſſe puto, quod eſt in Iſaię 43: *Ante me non eſt formatus Deus,
& poſt me non erit.* Dum vixit in terra Chriſtus, humiliter ferè de ſe
loquebatur, vt homo, ſed poſt reſurrectionem iam regnans magis
Diuinitatem ſuam detegit. Ita dixit Matthæi vltimo: *Data eſt mihi
omnis poteſtas in cælo, & in terra. Euntes ergo docete omnes gentes,* & quę ſe-
quuntur vſque ad finem capitis, quod apertiùs demonſtrat ſemper
in Apocalypſi, vt hæc verba indicant.

Beati, qui lauant ſtolas ſuas. Qui puram ſemper animam habere cu- *Verſ. 14.*

 rant.

rant. De hac locutione diximus, capite tertio, numero quinto, & capite septimo, numero vigesimo primo. Satis hic ostendit, quomodo dixerit supra: *Qui nocet, noceat adhuc, &c.*

Vers. 14. *Vt sit potestas eorum in ligno vitæ.* † In ligno vitæ dicit, pro: *In lignum* 14
vitæ, more suo, & Scripturæ Hoc est, vt potestatem habeant in lignū vitæ, & possint eius fructu vesci semper, id est, vt æterna beatitudine perfruantur.

Vers. 14. *Et per portas intrent in ciuitatem.* Vt Apostolicam doctrinam sequentes participes sint æternæ vitæ, nisi enim per has portas intrari non potest in eam.

Vers. 15. *Foris canes, & venefici.* Canes dici solent idolorum cultores, sed quia mox ait: *Et idolis seruientes*, aliter accipiendum est. Canis immundum animal est, & ad lacerandum dentibus pronum, ideoque significat homines vitiis plenos, vitam sanctorum, & corpora rabie magna lacerantes, vt Beda intellexit. Eorum autem vitiorum maximè meminit, quæ tempore Antichristi magis vigebunt, de quibus iam diximus, cap. 21. num. 13. & 14.

Canis.

Vers. 16. *Ego sum radix, & genus Dauid.* Id est, Messias, qui promissus erat, vt homines redimeret, & saluos faceret. Quod cur ita dictum sit, explicauimus. ca. 5. num. 10. & 11. Nunc autem hoc dicit significans sine se neminem saluum fieri posse, hortansque per id, vt quæ in hac Apocalypsi scripta sunt, custodiant.

Vers. 16. *Stella splendida, & matutina.* † Cuius luce tenebræ errorum, & pec- 15
catorum fugantur, cui credere, quem semper sequi debetis. Hæc copiosè explicauimus, cap. 2. num. 47. & 48.

Vers. 17. *Et Spiritus, & Sponsa dicunt, Veni.* Sancti optant, vt veniat dies iudicij, quo peccatum omnino finiatur, & Deus vbique regnet, sicut ait Paulus 2. Tim. 4: *De reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex*, non solum autem mihi, sed & iis, qui diligunt aduentum eius. De hoc aduentu Christi intelligitur quod nunc ait, *Veni*, vt ex præcedentibus constat: *Ecce venio velociter, &c.* Spiritus ergò sanctus, qui cum Articulo ponitur, *Τὸ πνεῦμα*, dicit, *Veni*, id est, iustos hortantur vt aduentum meum desiderent, ac petant. Quod ita dictum est, vt Rom. 8: *Ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, id est, efficit vt postulemus. *Et Sponsa*, hoc est, Ecclesia Spiritus sancti inspirationibus assentiens, dicit: *Veni*, quotidie enim dicit: *Adueniat regnum tuum*, Hoc autem de electis tantùm Ecclesiæ membris accipiendum est, multi enim non optant aduentum Domini, atque idcirco Paulus dixit: *Sed & iis, qui diligunt aduentum eius.* Ita etiam Andreas hæc interpretatus est.

Vers. 17. *Et qui audit dicat, Veni.* † Omnes, qui hoc audierint, aut legerint, 16
idem similiter optent, & petant.

Vers. 17. *Et qui sitit, veniat.* Hæc verba, quem sensum habeant, docent illa capite vigesimo primo: *Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis.* (vt rectè ait Ambrosius) quæ supra exposuimus, numero vndecimo, & duodec

duodecimo. Hoc est: Qui magno vitæ æternæ desiderio ardet, veniat ad me, ac si dicat: Ne contristetur, citò veniet, putet se iam vocari à me, vt bibat aquam vitæ gratis. Illud autem: *Et qui vult*, hoc significat, Qui vult, & cupit venire, qui vult bibere, iam veniet, & quantum volet bibet de fonte omnium bonorum.

Contestor enim omni audienti. Hoc est, testificor, & contestando admoneo. Illud autem difficille est, cur dixerit, *Enim*, cum nullam caussam reddat dictorum. Sed sciendum est γὰρ, id est, *Enim*, iuxta proprietatem linguæ Græcæ interdum redundare, vt nihil pertineat ad sensum, sed ornatui seruiat, vt apud Homerum lib. 7. Iliados. Vers. 18. Enim redundans.

Ἀτρεΐδαι τε, καὶ ἄλλοι ἀριστῆες παναχαιῶν,
Πολλοὶ γάρ τεθνᾶσι καρηκομόωντες Ἀχαιοί.

Hoc est:

Atrida, atque alij optimates Græcorum,
Multi enim perierunt criniti Achiui.

Et Virgilius similiter:

Quam pius Aeneas tibi enim, tibi maxima Iuno. 8. Æne.

Multas sacra ferens. Ita noster interpres accepisse videtur. 1. Cor. 10. vbi vertit: *Quoniam vnus panis, vnum corpus multi sumus, omnes, qui de*
17 *vno pane participamus.* In Græco est: † *Omnes enim de vno pane participamus.* Verùm mihi magis placet, vt legatur: *Contestor ego*, ita enim est in Græco codice Complutensi, μαρτυρῶ ἐγὼ, & apud Andream, & Aretham, & Primasium, & Ansbertum, & Ambrosium, & Rupertum, Anselmum, & Thomam. Eodem modo legerunt Tyconius homilia 18. & Haymo, licet in eis corruptè legatur, *Ergo* pro *ego*. Ita etiam inueni in antiquo codice manuscripto. Et sensus est valdè cõsentaneus, dixerat enim paulò ante: *Ego Iesus misi angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesijs.* Ad quę alludens Apostolus ait: *Contestor ego*, id est, Illa testatus est angelus, ego hæc etiam contestor, συμμαρτυροῦμαι, priùs dixerat μαρτυρῆσαι, id est, testificari. Atque idem sensus est si legatur μαρτυρῶ.

Si quis apposuerit ad hæc. Tyconius homilia decima octaua: *Scriptum est hoc propter falsores sanctarum Scripturarum, non propter eos, qui simpliciter quod consentiunt, dicunt.* Idem aiunt Beda, & alij. Videbat Ioannes iam suo tempore hæreticos grassari, & alios postea grassaturos, qui Scripturas deprauarent addendo illis, vel detrahendo, & quoniam prophetiam hanc vtilissimam Ecclesiæ esse sciebat, hanc comminationem addendam putauit, vt integra semper seruaretur. Vers. 18.

18 *Apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto.* † Grauissimis quibusque plagis earum, quæ in hoc libro scriptæ sunt, afficietur. Vers. 18.

Dicit, qui testimonium perhibet istorum. Nonnulli hæc verba Christi esse volunt, sed manifestum est esse Apostoli, (qui & in Euangelio ita loqui solet, vt cap. vltimo: *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de ijs, & scripsit hæc.*) Sequitur enim: *Etiã venio cito. Veni Domine* Vers. 20.

Iesu. Gratia Domini, &c. Et quoniam Christus dixerat: *Et qui sitit, veniat*: Ioannes, qui sitiebat, & iam senex erat, studio videndi Deum, & bibendi ex fonte aquæ vitæ ait: *Etiam*, quod in Græco est, Ναὶ, & est affirmantis, atque assentientis iis, quæ dicta sunt, vt diximus cap. 1. num. 59. & 60. Quasi dicat: Ita fit Domine, ego sitio, & citò ad te veniam, nolo morari.

Vers. 20. *Amen, veni Domine Iesu.* Amen idem valet, quod etiam, aut Ναὶ, vt diximus loco citato, hoc est, ita fiat quod dixisti, cito venias Domine, vt destruatur regnũ peccati, & tu solus regnes in sæcula sæculorum, Amen. Beda enim cum sequentibus coniunxit particulã *Amen*, & Primasius, & Rupertus. Quamuis & ad confirmationem præcedentis verbi referri potest, sicut in Græco refertur: verùm, sequitur statim Ναὶ, ἔρχου κύριε Ἰησοῦ, id est, *Etiam, veni Domine Iesu.* Quare si non repetitur, melius copulatur cum sequentibus, vt prius dixi.

ORDO TEMPORIS RERVM in tota hac Apocalypsi prædictarum.

HACTENVS de sacræ Apocalypsis verbis. Superest tamen, vt & rei ipsi, & multorum votis satisfaciamus, seriẽ omnium, quæ in ea prædicta sunt, quantum Deus donare dignabitur, contexere. Hæc autem cap. 6. incipiuntur, & vigesimo terminantur. Nam, quæ tribus primis capitibus continentur, ad septem illas Asiæ minoris Ecclesias, & ad earum Episcopos propriè spectant. Capite autem 4. & 5. liber proponitur septem sigillis signatus, qui cum suis sigillis ea complectitur, quæ vsque ad finem mundi futura sunt in Ecclesia: & sigilla cap. 6. aperiri incipiunt vsque ad calcem cap. 11. libri autem prædictiones à cap. 12. vsque ad finem libri conscriptæ sunt. caput 21. & 22. de beatitudine sanctorum sunt, & quæ in iis sunt, quæque aliis in locis de eadem beatitudine dicuntur, vt in fine cap. 7. & 11. & in initio 14. notum est post diem iudicij implẽda prędici, siquidem de consummata corporum, & animarum fœlicitate scripta sunt. Ad seriem igitur horum 15. capitum cognoscendam, illud memoriæ mandandum est, sæpè Ioannem quasi ad finem omnium venire, & sæpe deinde ad ea, quæ ante illum futura sunt, recurrere, vt nouimus, cap. 15. num. 1. & 2. causásque eius rei aperuimus. Quibus hæc, quę præcipua videtur, addenda est, non eodem tempore hæc omnia illum vidisse, sed cum diuersæ fuerint visiones, & diuersi dies, aut horæ diuersæ, quibus illæ Apostolo ostensæ sunt, & res ipsæ sunt diuersæ, sæpeque altera non pendet ex altera, sicut in omnibus prophetis factum videmus. Legenda etiam sunt, quæ cap. 10. num. 18. & sequentibus de ordine, & de partitione huius libri scripsimus, quę nunc vsui, vel maximè erunt. Quinque sigilla priora capitis 6. etsi quodammodo etiam pertinent ad tempora nouissima, tamen pertinent

Ordo rerum non seruatus ab Apostolo.

nent etiam ad priora, vt ſuo loco expoſitum eſt. Sigillum ſextum, & quæ ſequuntur vſque ad finem cap. 10. manifeſte ad tempora proxima, & contigua nouiſſimis referenda ſunt. Extrema autem, aut nouiſſima tempora nunc quidem vocamus annos ipſos, quibus regnabit Antichriſtus. Ante igitur quàm appareat Antichriſtus, fiet quod eſt in ſexto ſigillo cap. 6. de ſolis, & lunæ obſcuratione, quoniam plagæ non incipiunt immitti, niſi in eos, qui non ſunt ſignati ab angelis, vt videmus cap. 8. & 9. ij autem, qui ſignati ſunt, ſignantur cap. 7. quod pertinet ad ſextum ſigillum, & ante omnes plagas eſt, ſicut ibi ait angelus: *Nolite nocere terræ, & mari, nec arboribus, quo ad vſque ſignemus ſeruos Dei noſtri,* &c. hæc autem ſignatio viſa eſt poſt obſcurationem ſolis, & lunæ, vt conſtat ex initio ca. 7. Quare quod ait Dominus Matt. 24: *Statim autem poſt tribulationem dierum illorum ſol obſcurabitur,* non intelligitur poſt finitam tribulationem, ſed poſtquam cœperit, ſtatim ſol obſcurabitur. Sequitur ergo obſcurationem ſolis, & lunæ ſignatio Iudæorum ca. 7. ante omnes plagas, vt dictum eſt. Capite. 8. plagæ immitti incipiunt in eos, qui ſignati non ſunt ab angelis. In his plagis, & in reliquis ea fuſiùs exponuntur, & patefiunt, quæ Dominus de iiſdem temporibus breuiter prædixit Matth. 24. Mar. 13. Lucæ. 21. Inter has plagas factũ eſt quod de euertenda Babylone ſcriptum eſt cap. 14. & 17. & 18. ſine dubio enim euertetur ante regnum Antichriſti, quandoquidem ab illis decem regibus euertenda eſt, qui regnabunt antequam ipſe regnare incipiat, vt apertiſſimè ſcriptum eſt cap. 17. *Et decem cornua* (inquit) *quæ vidiſti in beſtia, hi odient fornicariam, & deſolatam facient illam, & nudam,* &c. Initio autem regni Antichriſtus tres ex his regibus occidet. Euertenda eſt ergo Babylon cum decem erunt reges, hoc eſt ante initium regni Antichriſti. Hoc ergo excidium Babylonis ponitur ab Apoſtolo vbi illi prædictum eſt, & oſtenſum, non tamen inter res eodem tempore faciendas. Mihi probabile videtur locum eius eſſe in capite. 9. in tuba ſexti angeli, vbi quatuor angeli alligati in Euphrate ſoluti ſunt, & infinita penè hominum multitudo in bella concitata eſt. Illud conſequitur lætitia, & exultatio cœlitum, quæ ponitur initio capitis. 19. Deinde fieri incipient reliqua, quæ in libro ſcripta erant, quem Iohannes deuorauit, quæ omnia ad tempus Antichriſti pertinent, vt latius expoſuimus in calce capitis decimi. In qua extremi temporis prophetia primum locum obtinet Diaboli ſolutio capite 20. & inde quæ cap. 13. de Antichriſti manifeſtatione, & de Pſeudo propheta eius præcurſore ſcripta ſunt. Deinde pugna Diaboli cum ſanctis per Antichriſtum, & eius membra, cap. 12. quæ tunc cœpta intelligenda eſt protendi per totum tempus Antichriſti. Hinc quæ ſunt in capite 14. de iis, qui antichriſto non ceſſerunt, & de prædicatoribus clamantibus imminere iudicium. His ſuccedent ſeptem plagæ nouiſſimæ, quæ deſcribuntur cap. 16. & 17. & inter eas mors Eliæ, & Henoch, qui ſub aduentum Antichriſti prædicare incipiẽt, & Iudæos

conuertent, & paulò ante Antichristum occidentur. Quod ostensum quidem est Apostolo cap. 11. at non factum eo tempore, sed postea. Has autem plagas nouissimas futuras, Apostolus ipse testatur dicens, cap. 15: *Quoniam in illis consummata est ira Dei.* Sequitur ergo statim, quod est in septimo sigillo, id est, septem angeli canentes tubis capite. 8. & omnes plagæ ab eis prædictæ, cap. 15: *Et vidi aliud signum in cœlo, magnum, & mirabile, angelos septem habentes plagas septem nouissimas,* quoniam in illis consummata est ira Dei. Inter effusionem phialarum sexti, & septimi angeli mors Antichristi, & Pseudoprophetæ, & regum comitum eiusdem Antichristi intercessit. Nam & rerum ipsarum contextus ita exigit, & Iohannes locum reliquit, in quo hæc facta esse intelligamus cap. 16. vbi post effusam phialam sexti angeli ait: *Et congregabit illos in locum, qui vocatur Hebraice Armagedon,* &c. hic victi, & occisi sunt. Quare bene statim ait: *Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem, & exiuit vox magna de templo dicens: Factum est.* Quod regnante Antichristo bene dici non potuit. Quod ergo est in visione illa capitis. 19. de hac cæde, atque strage, cuius initium est: *Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus,* &c. inter phialam sexti, & septimi angeli fiet. Hinc iudicium vltimum sequitur capit. 20. & post illud consummata beatitudo sanctorum, de qua cap. 21. & 22.

HActenus cum lectoribus meis locutus, si quis tamen hæc quoque si quis captus amore leget, nunc opere confecto ad te Christe Iesu conuertar, cuius amore, & instinctu cœptum, cuius ope & gratia absolutum est. Dixi Domine in obscurissimæ prophetiæ, quam dilecto discipulo dedisti, explanatione quæ ad institutū Apostoli tui pertinere, quæ cum verbis, quæ per os prophetarum olim locutus fueras, quæque per te loqui dignatus es, cum in terris visus es, & cum hominibus conuersatus es, congruere existimaui, quæ filiis Ecclesiæ tuæ non ignota esse debere arbitratus sum. Si quid fortasse imprudens dixi, quod illi, quæ columna est, & firmamentum veritatis, non probetur, nec mihi vnquàm probabitur. A veritate sine dubio abhorret quidquid ab eius sensu abhorret. Tu enim eam doces, & ego per eam à te doceri volo, illi quæ scripsi, quæque scribam omnia emendanda, & corrigenda trado. Sicubi dixi quæ illa non dicit, certè non nisi quod sentit, & dicit dicere volui, quia tu Deus ita docuisti me à iuuentute mea, & vsque in senectam, & senium non derelinques me. Ago igitur tibi gratias æterna Sapientia, & lumen de lumine, quantas possum maximas, qui illuminasti tenebras meas per tenebrosam prophetiam, & opertam non mortis caligine, sed vitæ. *Beatus* enim, *qui legit, & audit verba prophetiæ huius, & seruat ea, quæ in ea scripta sunt, tempus enim prope est.* Rem quidem magnam, & longè meis viribus imparem aggressus sum, at non illis, sed misericordia tua fretus, qui etiam per infantes doces homines scientiam. *Transiui per ignem, & aquam, & eduxisti me in refrigerium. Ad Dominum*

cum

cum tribularer clamaui, & exaudiuit me. Audiuit Dominus, & misertus est mei, Dominus factus est adiutor meus: vt cantet tibi gloria mea, & non compungar. Domine Deus meus in æternum confitebor tibi. Exaudi ergo iterum Deus deprecationem meam, intende orationi meæ, da vt Scripturas tuas & sanè intelligam, & fideliter exponam, & non auferas de ore meo verbum veritatis vsquequaque. Da vt amore tuo penitus flagrem, & quæ legero, atque intellexero vertam in opera. Da iis, qui hæc legere, & micas colligere volent, quæ de mensa tua ceciderunt, vt sensus tuos teneant, & tenentes magis, ac magis caritate tua incalescant, aliósque eodem igne accendant quo ipsi felicissimè ardent, vt non deficiat laus tua de ore nostro, sed tibi toto corde semper seruiamus, & te cum patre, & Spiritu Sancto in æternum perfruamur. Amen.

FINIS.

INDEX LOCORVM SACRAE SCRIPTVRAE IN HOC OPERE EXPLICATORVM.

Numeri initio locorum additi versiculos capitum ipsorum indicant.

GENESIS.

Cap. I.

Cap.

INDEX

INDEX RERVM, ET VERBORVM IN QVO QVÆ AD SCRIPTVRÆ INTELLIGENTIAM PERTINENT,

hac nota † indicantur.

Et prior numerus caput indicat: posterior, numerum eiusdem.

A

Chri-

† Μέλλω

Præ-

INDEX
IN EVANGELIA
TAM DE TEMPORE, QVAM DE SANCTIS.

LECTORI.

Quoniam Apocalypsis explanatio tota Historica est, multa in hoc indice inuenies, quæ Historicæ Euangelicorum expositioni tantùm deseruiant: ea nos prætermittere noluimus, quia valde etiam vtilia futura putauimus.

IN DOMINICA I. Aduentus.

In Circuncisione accipit characterem populi Dei, & filiorum Dei, quia genitures est nouos filios Dei. & ideo habet Scriptum in femore Rex regum. cap. 19. nu 29. Et est principiū creaturæ Dei, ca. 3. nu. 41. Cū Deus dixit Abrahæ: Multiplicabo te vehementer nimis, & patrem multarum gentium constitui te, tunc iubet illum circumcidi. Gen. 17.

Lógè alius est hic character Christi à charactere Antichristi. Vide de eo c. 13. nu. 33. & sequent.

In die Epiphaniæ.

Ecce magi, &c. Vide. cap. 1. nu. 53

Rex Iudæorum. Omnium confitentium Deum, & affectibus suis dominantium, qui verè reges dicuntur. Vide. cap. 19. nu. 29

Venimus adorare eum. Iure cum magi, idest, Sapientes, adorant, quia summa Sapiētia est solum adorare, soli subiici, solum autorem bonorum agnoscere, sicut faciunt qui sapientissimi sunt, idest, cœlites. Vide cap. 5. nu. 17. & sequentib. & cap. 7. nu. 18. & 19. Præterea ipsi sunt reges, ille autem est rex regum. vide. cap. 19. nu. 29

Qui regat populum meum Israel. Vide. cap. 2. num. 45

Ite, & interrogate diligenter de puero. Quod posteà facturus est Diabolus in membris pariente muliere, c. 12 nu. 18. & seq. nunc facere vult in capite per Herodē.

Obtulerant ei munera, aurum, &c. De auro vide ca. 21. nu. 36

Dominica infra Oct. Epiphaniæ.

Et non cognouerunt parentes eius. Solet loqui Scriptura iuxta vulgare hominum iudicium. ca. 3. nu. 13. Quod & ad illud pertinet: *Ecce pater tuus, & ego.*

Sedentem in medio doctorum, audientem, & interrogantem. Candelabra sunt doctores, in quibus lux Dei est ad illuminandum reliquos. Septem candelabra, multi doctores in quorum medio est Christus. Vide. c. 1. nu. 81. & seq. Et in medio septem cādelabrorum similē filio hominis. Nunc verè est similis filio hominis, cū audit, & interrogat quasi nesciret. Possunt ad eū accommodari quæ de eodem dicuntur ibi.

In octaua Epiphaniæ.

Ecce Agnus Dei. Vide cap. 5. nu. 11. & cap. 6. num. 1

Quia prior me erat. Quia est primus, & nouissimus. cap. 1. nu 110. & est principium creaturæ Dei. c. 3. nu. 41. & ideo etiam ipse est qui baptizat in Spiritu sancto.

Dominica. 2. post Epiph.

Vinum non habēt. Preces sanctorum sunt Deo gratissimæ, & magna impetrant. Vide cap 5. num. 15. & cap. 8. num. 9. & seq.

Implete hydrias. Ignis est caritas Christi, non potest latere. Vide ib. numer. 9

Dominic. 3. post Epiph.

Multi ab Oriente, & Occidente venient. Vide cap. 21. in expositione versiculi. 13. & eodem cap. in expositione versiculi. 16.

Et recumbent cum Abraham, &c. Vide cap. 19. in expositione versi. 9. & cap. 7. nu. 25. & c. 22. nu. 14

Eiicientur in tenebras exteriores. Vide. ibid. in expositione versi. 15

Dominic. 4. post Epiph.

Motus magnus factus est in mari. Mare est hoc sæculum, in quo sunt varij, & periculosi fluctus. vide.

vide

vide ca.6.n.17 Hoseæ.12. Chanaan in manu eius statera dolosa, calumniam dilexit.

Feria.4.post.1.Domin.Quad.

Volumus à te signum videre. Messias multa signa editurus erat, ideo Antichristus, & eius præcursor, vt Messias ille credatur, multa facient, sed fallacia. Vide c. 13. nu 29. vsque ad. 32

Et condemnabit eam. Quomodo hoc faciant iusti. vide cap. 18. nu. 17

Ambulat per loca arida. Vide ca. 18. nu. 3. & sequentibus.

Feria.5.post.1.Dom.Quadrag.

Dimitte eam, quia clamat post nos. Desiderium est magnus clamor. vide cap.6. nu.40

Feria.6.post.1.Dom.Quadrag.

Cæcorum. vide cap.3.nu.62.

Iam noli peccare. Hoc est quod Christus semper optat. Illud autem: Qui nocet, noceat adhuc, &c. permissionis cuiusdam ironicæ est. vide cap. 22.nu.12

Sabbato. vide Dominicam sequentem.

Dominica.2.in Quadrag.

In montem excelsum. In monte videtur Agnus. vide capite 14.nu.1. Ad hoc Euangelium facilè accommodari possunt omnia, quę sunt in c.21. à n.15. vsque ad 19

Respondens autem Petrus. vide cap. 7.num.20

Ecce nubes lucida, &c. ca. 12. numer. 28. & cap. 14.nu.77

Feria.3.post.2.Dom. Quad.

Nec vocemini magistri, quia magister vester vnus est, Christus. Vide capite 1.numero 35

Feria.4.post 2.Dom. Quad.

Et die tertia resurget. vide cap. 5. in expositione vers.6

Potestis bibere calicem, &c. vide quid hoc sit cap.14.nu. 58. & multis sequentibus.

Feria 5.post.2.Dom.Quadra.

Et induebatur purpura. vide cap. 17. num.5

Et bysso. vide cap.19.n.10. & c.18. nu.24. Melius indutus fuisset si indueretur alia bysso, in qua intelliguntur iustificationes Sanctorum. vide cap.19.nu.10

Sed & canes veniebant, & lingebant vlcera eius. Impij canes dicũtur, vide cap.22.nu.14. Sed nec hoc nomine digni sunt, cum canes sint magis misericordes illis.

Feria 6.post Dom.2. Quad.

Et fodit in ea torcular. Meritò tantis bonis non vtentibus ipse calcabit torcular. vide cap.19.numero 27. & cap.14.numero 88

Cum autem tempus fructuũ appropinquasset. Ferentem hos fructus Deus alet optimis fructibus ligni vitæ. vide cap.22.nu.5. & 6

Eiecerunt extra vineam. Meritò de illis dicitur: Foras canes, &c. vide cap. 22.numero 14

Sabbato post Dom.2.Quad.

Facta est fames valida. vide ca.6.numero 19. & sequentibus.

De dignitate per pœnitentiam restituta. vide cap. 7. numero 71. & sequent. Exhortationem ad pœnitentiam vide. capite 2. numero 18. & cap.3.nu 69

Dominica.3.Quadrag.

Signum de cœlo quærebant ab eo. vide capite 13.numero 30

Ideo ipsi iudices vestri erunt. vide capite 18.numero 17

Perambulat per loca inaquosa. vide capite 18.numero 3. & sequentibus.

Feria.4.post Dom.3.

Cæci sunt, & duces cæcorum. vide

gaudiũ vertetur in tristitiã. vide ca. 1. ab expositione ver. 13. vsque ad finem capitis, & cap. 18. num. 17. & sequentibus. vsque ad 21. & cap. 18. num. 37. vsque ad finem capitis.

Mulier cum parit, tristitiam habet. Animæ in parturitione bonorum operum tristitiam habent, sicut Ecclesia parturiens, cap. 11. in expositione vers. 2

Dominica 4. post Pascha.

Arguet mundum. Vide cap. 3. nu. 67

Princeps huius mundi iam iudicatus est. Vide de hoc multa. cap. 20. nu. 1. vsque ad 13

Dominica 5. post Pascha.

Amen amen dico vobis. Vide cap. 1. num. 59. & 60

Si quid petieritis. De orationibus iustorum, vide cap. 5. num. 15

In Ascensione Domini.

Vide eius similitudinem, cap. 11. num 27. & 28

Dominica infra Oct. Ascens.

Spiritum veritatis. Omne bonum hic iudicat, vide cap. 16. num. 16

Et vos testimonium perhibebitis. Vide cap. 1. nu. 9. & 10

Dominica Pentecostes.

Vide huius rei similitudinem cap. 12. in expositione vers. 11. hoc enim die venit spiritus vitæ à Deo, & Apostoli verè steterunt super pedes suos, qui ante iacebant, & cadebant.

Et sermonem quem audistis, non est meus, &c. Vide cap. 1. nu. 3

Venit enim princeps mundi huius. Vide cap. 20. nu. 6

In Festo Sanctæ Trinitatis.

Vide de hoc mysterio cap. 1. n. 18. & seq. & cap. 4 num. 48. & 49

In solemnitate Corporis Christi.

Caro mea verè est cibus, Vide cap. 17. num. 21

Et sanguis meus verè est potus. Non bibentibus, aut nõ benè bibentibus hunc sanguinem alius sanguis dabitur, vide cap. 6. nu. 52. & cap. 16. nu. 4. & 5

Dominica inf. Oct. Corporis Christi.

Homo quidam fecit cœnam magnam. Ad cœlum homines inuitat, vide cap. 3. nu. 33. & cap. 19. in expositione vers. 9

Dicere inuitatis vt venerint. Væ non venientibus, quia ad eorum cadauera inuitabuntur volucres, vide cap. 19. in expositione ver. 17. & 18

Dominica 3. post Pentecosten.

Quia hic peccatores recipit. Non solùm recipit venientes, sed quærit vt veniant. vide cap. 3. n. 69. & 70. & eos mensa, & throno suo dignatur, cap. 3. nu. 71. & sequentibus.

Exhortationem ad pœnitẽtiam vide cap. 2. num. 18

Dominica 4. post Pentecosten.

Per totam noctem laborãtes. Ita in nocte tribulationum extremorum temporum laborabunt prædicatores Ecclesiæ, vide cap. 12. in expositione versi. 2

In verbo autem tuo. Vide cap. 1. nu. 63. & cap. 14. num. 71

Dominica 5. post Pentecosten.

Non intrabitis in regnum cælorum. Quantis bonis hi priuent se, vide cap. 3. num. 33. & cap. 19. in expositione vers. 9

Qui autem occiderit. Vide cap. 13. num. 22

Dominica 6. post Pentecosten.

Quia ecce iam triduo sustinent me. In hoc triduo significãtur tres anni Antichristi, per quos qui Christum sustinuerint, magnam mi-

sericordiam consequentur, vide cap. 20. num. 73

Dominica 7. post Pentecosten.

Attendite a falsis prophetis. Horum similitudo, & imago cernitur in falso propheta præcursore Antichristi, vide omnia quę de illo dicuntur, cap. 13. nu. 23. & multis sequentibus, & accommoda ad hos.

Dominica 8. post Pentecosten.

Redde rationem villicationis tuæ, iam enim non poteris villicare. Ad hæc accommodari possunt, quę sunt in cap. 2. in expositione versic. 4. & 5

Recipiant vos in æterna tabernacula. Vide cap. 11. num. 31. & 32. & cap. 15. num. 10. & 11

Dominica 9. post Pentecosten.

Et circundabunt te inimici tui vallo. Ad hoc Euangeliũ possunt accommodari multa eorum, quæ cap. 18. dicuntur de excidio Babylonis, præsertim quæ sunt à numero 36. vsque ad finem capitis.

Dominica 10. post Pentecosten.

Deus tibi gratias ago quoniam non sum sicut cæteri hominũ. Ad hæc referri possunt omnia, quæ sunt in cap. 3. num. 60. vsque ad 66

Dominica 12. post Pentecosten.

In lege quid scriptum est? Rectè ita interrogat, quia in custodia mandatorum Dei est beatitudo. Vide cap. 15. nu. 10. & 11

Diliges Dominum Deum tuum, &c. Hęc duo caritatis pręcepta sunt aurum, quod emere iubet Christus, vide cap. 3. in expositione versic. 18

Dominica 16. post pentecosten.

Cùm inuitatus fueris ad nuptias. Omnes inuitati sumus ad nuptias, vide cap. 3. nu. 33. & cap. 19. in expositione versic. 9

Dominica 17. post Pentecosten.

In his duobus mandatis vniuersa lex pendet. Vide cap. 15. numero 10. & 11

Dominica 19. Post pentecosten.

Et misit seruos suos. Vide de hoc Euãgelio suprà in Dominica infra Octauam corporis Christi.

Et missis exercitibus suis perdidit homicidas illos. Vide cap. 1. nu. 39

Et vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali. Vide cap. 17. nu. 14. & 15. & de veste nuptiali vide quæ scripta sunt cap. 3. num. 64. & cap. 16. nu. 12

Mittite eum in tenebras exteriores. Vide quæ scripta sunt in cap. 22. in expositione vers. 14. & 15

Dominica 20. post Pentecosten.

Incipiebat enim mori. Vide ca. 3. n. 57

Dominica 23. post Pentecosten.

Quæ sanguinis fluxum patiebatur annis duodecim. Hoc de anima intelligitur, quæ omni tempore fuit in peccatis, vniuersitas enim significatur in duodenario, vide cap. 4. num. 20

Si tetigero tantùm vestimentum eius, salua ero. Nam per Sacerdotum & oblationem Christi omnes salui fiunt, quæ in vestimento eius significantur: vide cap. 1. num. 84

Et vidistis abiectionem. Vide capit. 18. num. 40

Dominica 24. post Pentecosten.

Cùm videritis abominationem desolationis. Vide de his, quę de adoratione Antichristi scripta sunt cap. 13. in expositione versic. 3. vsque ad expositionem versi. 8. & in expositione vers. 14. vsque ad expositionem 16

Erit enim.

In die

DEO GRATIAS.

FRANCISCI RIBERÆ VILLA-CASTINENSIS, PRESBYTERI SOCIETATIS IESV. Doctoriſque Theologi.

De Templo, & de iis quæ ad Templum pertinent, libri quinque.

Ad Sacræ ſcripturæ intelligentiam ita neceſſarij, vt vix in ea paginam integram legas, in qua tibi vſui non ſint.

Cum quinque copioſis Indicibus: Primus eſt capitum ſingulorum librorum, Secundus quæſtionum Scripturæ, qui ante primum librum ſunt, Tertius locorum, Quartus rerum, atque verborum, Quintus Euangeliorum totius anni in vſum Concionatorum.

LVGDVNI,
EX OFFICINA IVNTARVM.

M. D. XCII.

INDEX CAPITVM QVINQVE LIBRORVM DE TEMPLO, ET DE IIS, QVÆ ad Templum pertinent.

LIBER PRIMVS.

Qui est de Fabrica Templi primi, & secundi, & eius, quod ab Herode ædificatum est.

LIBER II.

Qui est de iis quæ erant in templo.

LIBER III.

Qui est de sacerdotibus, & de vestibus sacerdotalibus.

De

LIBER. IIII.

Qui est de Sacrificiis Hebreorum.

LIBER. V.

Qui est de diebus festis Hebræorum.

FINIS.

INDEX
QVÆSTIONVM
SACRÆ SCRIPTVRÆ QVÆ PAVLO FVSIVS IN HOC OPERE DISPVTANTVR.

Quæstiones Scripturæ tot sunt ferè in hoc opere, quot singulorum capita librorum, ideò hic non omnes, sed insigniores indicabimus.

Approbatio operis.

HOS quinque de Templo, & de iis, quæ ad Templum pertinent libros à Doctore Francisco Ribera e Societate Iesu, & apud Salmanticenses sacrorum Bibliorum interprete compositos, qua potui diligentia iussu supremæ Curiæ Regiæ per legi. Cumque nihil inuenerim, quod pias aures offendere, aut Catholicæ veritati possit aduersari, imò verò multa in illis sint, quæ miram eruditionem redoleant, Theologicum studium adiuuent, atq; ad sacrarum literarum intelligentiam viam muniant, & sternant, dignissimos censeo, qui typis excudantur, & manibus studiosorum euoluantur. Salmanticæ vigesimo die Mensis Maij, Anno M. D. X C.

Ioannes Alfonsus Curiel
Sacræ Theologiæ Doctor.

DE TEMPLO
ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT

LIBER PRIMVS.

Qui est de fabrica Templi primi, & secundi, & eius quod ab Herode ædificatum est.

PROOEMIVM.

MVLTA, eadémque cognitu dignissima latent in scriptura eos qui templi fabricam, & eorum, quæ in eo erant, rationem ignorant. Et cum de illis sæpe loquatur, si ignorentur, plurima ignorari necesse est: vix enim librum in ea inuenias, in quo non multa occurrant de Sancto sanctorum, de templo exteriori, de vestibulo, de atriis, de arca, de Propitiatorio, de altari thymiamatis, & holocausti, Quare vt breui commentario multos scripturarum locos explicaremus, visum est hæc omnia semel explanare, vt earum studiosis ad ingrediendũ in hæc Sancti Spiritus adyta omni cultu reuerẽtiáque dignissima, facem (quantum patris luminum benignitas dabit) præferamus. Dicturi ergo templo, & de iis, quæ in eo erant, primùm de templi fabrica, & tabernaculi dicemus: deinde de omnibus quæ erant in templo, & in tabernaculo, adhærentes vbique verbis sacræ historiæ, & ex aliis authoribus addentes quæ maximè addenda videbuntur. Quare nunc caput sextum libri tertij Regum interpretabimur, vbi de templi fabrica agitur, quod etiam subscribendum putauimus.

CAP. VI. LIBRI III. REG.

*FACTVM est ergo quadringentesimo & octogesimo anno e- 1
gressionis filiorũ Israel de terra Aegypti, in anno quarto (men
se zio ipse est mensis secũdus) regni Salomonis super Israel, ædifica 2
re cœpit domũ Domino Domus autẽ quam ædificabat rex Salomõ
Domino: habebat sexaginta cubitos in lõgitudine: & viginti cubi- 3
tos in latitudine, & triginta cubitos in altitudine. Et porticus e-
rat ante tẽplum viginti cubitorũ lõgitudinis iuxta mensurã latitu
dinis tẽpli: & habebat decẽ cubitos latitudinis ante faciem tẽpli.
Fecitq; in templo fenestras obliquas. Et ædificauit super parietem 4
templi tabulata per gyrum in parietibus domus per circuitum 5
tẽpli, & Oraculi: & fecit latera in circuitu. Tabulatũ quod subter 6
erat, quinq; cubitos habebat latitudinis: & medium tabulatũ sex
cubitorũ latitudinis: & tertium tabulatũ septem habens cubitos
latitudinis. Trabes autem posuit in domo per circuitum forinsecus
vt non hærerent muris templi. Domus autem cum ædificaretur de 7
lapidibus dolatis, atq; perfectis ædificata est: & malleus, & securis
& omne ferramẽtem non sunt audita in domo cùm ædificaretur. 8
Ostiũ lateris medij in pariete erat domus dextra, & per cochleam
ascendebant in medium cœnaculũ, & à medio in tertium. Et ædi- 9
ficauit domum, & consummauit eam, Texitq; domum laquearib. 10
cedrinis. Et ædificauit tabulatum super omnẽ domum quinq; cubi
tis altitudinis, & operuit domũ lignis cedrinis. Et factus est sermo 11
Domini ad Salomonẽ dicens, Domus hæc quam ædificas, si ambu- 12
laueris in præceptis meis, & iudicia mea feceris, & custodieris om
nia mandata mea gradiens per ea: firmabo sermonem meum tibi 13
quem locutus sum ad Dauid patrem tuum. Et habitabo in medio 14
filiorum Israel: & non derelinquam populum meum Israel. Igitur 15
ædificauit Salomon domum, & consummauit eam. Et ædificauit
parietes domus intrinsecus tabulatis cedrinis: à pauimẽto domus
vsq; ad summitatẽ parietum, & vsque ad laquearia operuit lig- 16
nis cedrinis intrinsecus, & textit pauimentũ domus tabulis abie-
gnis. Aedificauitq; viginti cubitorum ad posteriorẽ partem templi 17
tabulata cedrina à pauimento vsq; ad superiora: & fecit interiorẽ 18
domum Oraculi in Sanctum Sanctorum. Porrò quadraginta cubi
torum erat ipsum templum pro foribus oraculi & cedro omnis do-
mus intrinsecus vestiebatur, habens tornaturas & iuncturas suas 19
fabre-*

fabrefactas & celaturas eminentes, Omnia cedrinis tabulis vestie
20 bātur nec omnino lapis apparere poterat in pariete. Oraculum au-
21 tē in medio domus in interiori parte fecerat: vt poneret ibi arcam
fœderis Domini. Porro Oraculum habebat viginti cubitos lōgitu-
dinis: & viginti cubitos latitudinis, & viginti cubitos altitudinis,
22 & operuit illud atq; vestiuit auro purißimo, Sed & altare vesti-
23 uit cedro. Domum quoq; ante oraculum operuit auro purißimo: &
24 affixit laminas clauis aureis, Nihilq; erat in tēplo quod non auro
tegeretur. Sed & totum altare oraculi texit auro. Et fecit in Ora
culo duos cherubin de lignis oliuarū, decem cubitorum altitudinis.
25 Quinq; cubitorum ala Cherub vna: & quinq; cubitorum ala che
rub altera: id est, decem cubitos habentes à summitate alæ vnius
26 vsq; ad alæ alterius summitatē. Decem quoq; cubitorum erat che
27 rub secundus in mensura pari: & opus vnum erat in duobus che-
rubim, idest, altitudinem habebat vnus cherub decem cubitorum:
& similiter cherub secundus. Posuitq; Cherubim in medio templi
interioris. Extendebant autem alas suas cherubim, & tangebat
28 ala vna parietatem, & ala cherub secundi tangebat parietem
29 alterum: alæ autem alteræ in media parte templi se inuicem con-
tingebant. Texit quoque cherubim auro: Et omnes parietes templi
per circuitum sculpsit variis cælaturis & torno. Et fecit in eis che-
30 rubim, & palmas, & picturas varias, quasi prominētes de pariete
31 & egredientes. Sed & pauimentum domus texit auro intrinsecus
32 & extrinsecus. Et in ingressu Oraculi fecit duo ostiola de lignis oli-
uarum: postesq; angulorum quinq; & duo ostia de lignis oliuarum:
Et sculpsit in eis picturam cherubim, & palmarum species, & a-
33 naglypha valde prominentia; & texit ea auro, & operuit tā che-
34 rubim quàm palmas & cetera auro. Fecitq; in introitu templi po-
stes de lignis oliuarum quadrangulatos, & duo ostia de lignis ab-
iegnis altrinsecus: vtrumque ostium duplex erat: & se inuicem
tenens aperiebatur. Et sculpsit cherubim, & palmas, & cælaturas
valde eminentes, operuitque omnia laminis aureis opere quadro
11 ad regulam. Et ædificauit atrium interius tribus ordinibus lapi-
dum politorum, & vno ordine lignorum cedri. Anno quarto fun-
data est domus Domini in mense Zio, & in anno vndecimo men-
se Bul (ipse est mensis octauus) perfecta est domus in omni opere
suo, & in vniuersis vtensilibus suis. Aedificauitque eam annis
septem.

DE TEMPORE, QVO TEMPLVM ÆDIFICATVM EST.

CAPVT PRIMVM.

Versus 1.

FACTVM *est ergo quadringentesimo, & octogesimo anno.* Templum Hierosolymitanum bis, aut potius ter, ædificatum est, vt dicemus postea: primum à Salomone rege, quod templum primum dicitur: deinde ab iis qui è captiuitate Babylonica reuersi sunt, quod templum secundum vocatur: tertiò ab Herode magno rege Iudææ. Primum templum, de quo nunc loquimur, sacra historia cœptum esse dicit anno quadringentesimo, & octogesimo ab egressione filiorum Israel ex Ægypto, anno quarto regni Salomonis, mense zio: qui anni ita computantur. Moses octoginta annorum erat quando loquutus est ad Pharaonem, vt dimitteret populum. Exo. 7. & mortuus est, cùm esset annorum centum, & viginti, Deuter. vltimo. † Itaque ab anno egressionis filiorum Israel vsque ad mortem Mosis anni quadraginta numerantur, vt constat ex Exo. 16. & Deut. 8. Post Mosem Hothoniel, additis annis, quibus præfuit Iosue, & qui fuerunt inter Hothonielem & Iosue, rexit populum 40. annos. Iud. 3. Ahod. 80. annos, Iud. 3. Barac, & Debora. 40. Iud. 5. Gedeon. 40. Iud. 8. Abimelech filius Gedeonis. 3. Iud. 9. Thola. 23. Iud. 10. Iair. 22. Iud. 10. Deinde fuit interregnum 18. annorum. Iudi. 10. Iephte. 6. Iudi. 12. Abesan. 7. Iud. 12. Ahialon, siue, vt est in Hebræo Ælon. 10. Iud. 12. Habdon 8. ibidem Samson 20. Iud. 16. Heli sacerdos. 40. 1. Reg. 4. Sam. & Saul. 40. Act. 13. Dauid. 40. 2. Reg. 5. & 3. Reg. 2. † His adiiciendi sunt tres anni regni Salomonis, siquidem mense secundo quarti anni ædificare templum cœpit. Ita annos numerat Alfonsus Episcopus Abulensis q. 12. in cap. 3. Iudic. & q. 4. huius cap. admonetq; ad rectam libri Iudicum intelligentiam non esse numerandos omnes annos, quorum liber ille meminit, tanquam inter se distinctos, (ita enim erunt plusquam sexcenti) sed omittendos esse multos numeros, tanquam in se inuicem redeuntes, vt nunc factum est, atque ita fient anni quadrigenti octoginta. Eandem rationem secutus est Dionysius in vtrumque locum. At videtur hæc enumeratio planè aduersari scripturæ, nec solùm hæc enumeratio, sed summa etiam quadringentorum octoginta annorum in hoc cap. signata, quoniam ex historia libri Iosue, & Iudicum multò plures anni apertissimè colliguntur. Iosue vltimo † legimus: *Seruiuitq; Israel Domino cunctis diebus Iosue, & seniorum, qui longo vixerant tempore post Iosue, & qui nouerant omnia opera Domini, quæ fecerat in Israel.* Ex cap. autem 2. Iud. intelligimus

Anni vsque ad fundationem templi quo modo computentur.

Margin numbers: 1 (line "no. Templum Hierosolymitanum"), 2 ("centum, & viginti"), 3 ("His adiiciendi"), 4 ("Iosue vltimo")

telligimus post eorum mortem qui cum Iosue vixerant, filios Israel declinasse ad idola,& eam ob causam traditos sæpe fuisse in potestatem hostium, donec in afflictione clamabant ad Dominum, & iudices à Domino suscitabantur, per quos liberarentur. Primus ergo iudex Hothoniel non continuò post mortem Iosue suscitatus est, sed post mortem seniorum, qui longo post eum tempore vixerant; & post Hebræorum idololatriam, ob quam in potestatem Chusanrasathaim Regis Mesopotamiæ irato Deo
5 traditi sunt. Iudic. 3. † Deinde ait: *Egressusq; est ad pugnam, & tradidit Dominus in manus eius, Chusanrasathaim regem Syriæ, & oppressit eum, quieuitq; terra quadraginta annis,& mortuus est Hothoniel.* Similiter Ahod secundus iudex non est creatus continuò post mortem Hothonielis, sed postquam populus iterum idololatria sua Deum irritauit, & seruiuit Heglon Regi Moab decem & octo annis. Iudic. 3. Deinde ait: *Humiliatusq; est Moab in die illo sub manu Israel, & quieuit terra octoginta annis.* Eadem est de cæteris iudicibus ratio vsque ad Abimelech à quo iam manifestius iudicum tempora notantur: nam vsque ad eum non creantur iudices continuo post mortem præcedentium sed postquã populus in potestatem hostium traditus est, & à tempore, quo liberatur, dicitur terra quiescere tot annos, quot communis sententia illis iudici-
6 bus assignat, vt videmus Iudi. 4. & 5. & 8. † Quare necesse est multo maiorem summam annorum colligi. Confirmat hoc Iosephus, qui ita, vt diximus, hæc omnia intellexit, & ab exitu Israel ex Aegypto vsque ad initium fabricæ templi annos numerat quingentos nonaginta duos. 8. Antiq. cap. 2. non sexcentos, & duodecim, vt putauit Abulensis. Q. 4. huius ca. dum vitiosis codicibus credit, in quibus, & in quibusdam recentioribus, scriptum est: *Annis D C X duobus postquam Israelitæ ex Aegypto excesserant*, sed errore librariorum, C. litera post D, posita est, quæ ponenda erat post, X, vt legeretur. Annis D X C duobus, vt manifestum est ex Græco. Locus Iosephi restitutus.

7 † Alij versi à Ruffino habent: *Anno quingentesimosecundo*, quos secutus est Dionysius. At ne forte mendũ subesse apud Iosephum, aut temere eum ita scripsisse suspicemur, bis hoc idem confirmat: libro enim, 10. cap. 11. ait: *Incensum est autem templum annis ex quo structum fuerat elapsis quadringentis septuaginta, mensibus sex, & diebus decem additis, exactis à transmigratione ex Aegypto annis mille sexa-*
8 *ginta duobus, mensibus sex, diebus decem.* † Si igitur ex hoc numero deducantur anni 470. durationis primi templi ab exordio fabricæ supersunt. 592. ab exitu ex Aegypto vsque ad ædificationem templi. Idem lib. 11. ca. 4. docet gubernationem iudicum post Mosis, & Iesu imperium plusquam quingentis annis durasse. Mosi autem tribuit 40. annos, Iesu 25. 5. Antiq. capit. 1. Et quia supersunt 27. ad 592. dixit plusquã quingentis annis durasse. Huic

DE TEMPORE, QVO TEMPLVM ÆDIFICATVM EST.

CAPVT PRIMVM.

Versus 1.

FACTVM est ergo quadringentesimo, & octogesimo anno. Templum Hierosolymitanum bis, aut potius 1
ter, ædificatum est, vt dicemus posteà: primum à Salomone rege, quod templum primum dicitur: deinde ab iis qui è captiuitate Babylonica reuersi sunt, quod templum secundum vocatur: tertiò ab Herode magno rege Iudææ. Primum templum, de quo nunc loquimur, sacra historia cœptum esse dicit anno quadringentesimo, & octogesimo ab egressione filiorum Israel ex Ægypto, anno quarto regni Salomonis, mense zio: qui anni ita computantur. Moses octoginta annorum erat quando loquutus est ad Pharaonem, vt dimitteret populum. Exo. 7. & mortuus est, cùm esset annorum centum, & viginti, Deuter. vltimo. † Itaque ab anno egressionis 2
filiorum Israel vsque ad mortem Mosis anni quadraginta numerantur, vt constat ex Exo. 16. & Deut. 8. Post Mosem Hothoniel, additis annis, quibus præfuit Iosue, & qui fuerunt inter Hothonielem & Iosue, rexit populum 40. annos. Iud. 3. Ahod. 80. annos, Iud. 3. Barac, & Debora. 40. Iud. 5. Gedeon. 40. Iud. 8. Abimelech filius Gedeonis. 3. Iud. 9. Thola. 23. Iud. 10. Iair. 22. Iud. 10. Deinde fuit inter regnum 18. annorum. Iudi. 10. Iephte. 6. Iudi. 12. Abesan. 7. Iud. 12. Ahialon, siue, vt est in Hebræo Ælon. 10. Iud. 12. Habdon 8. ibidem Samson 20. Iud. 16. Heli sacerdos. 40. 1. Reg. 4. Sam. & Saul. 40. Act. 13. Dauid. 40. 2. Reg. 5. & 3. Reg. 2. † His adiiciendi sunt tres anni regni Salomonis, siquidem men- 3
se secundo quarti anni ædificare templum cœpit. Ita annos numerat Alfonsus Episcopus Abulensis q. 12. in cap. 3. Iudic. & q. 4. huius cap. admonetq́; ad rectam libri Iudicum intelligentiam non esse numerandos omnes annos, quorum liber ille meminit, tanquam inter se distinctos, (ita enim erunt plusquam sexcenti) sed omittendos esse multos numeros, tanquam in se inuicem redeuntes, vt nunc factum est, atque ita fient anni quadrigenti octoginta. Eandem rationem secutus est Dionysius in vtrumque locum. At videtur hæc enumeratio planè aduersari scripturæ, nec solùm hæc enumeratio, sed summa etiam quadringentorum octoginta annorum in hoc cap. signata, quoniam ex historia libri Iosue, & Iudicum multò plures anni apertissimè colliguntur. Iosue vltimo † legimus: *Seruiuitq́; Israel Domino cunctis diebus Io-* 4
sue, & seniorum, qui longo vixerant tempore post Iosue, & qui nouerant omnia opera Domini, quæ fecerat in Israel. Ex cap. autem 2. Iud. intelligimus

Anni vsque ad fundationem templi quo modo computentur.

telligimus post eorum mortem qui cum Iosue vixerant, filios Israel declinasse ad idola, & eam ob causam traditos sæpe fuisse in potestatem hostium, donec in afflictione clamabant ad Dominum, & iudices à Domino suscitabantur, per quos liberarentur. Primus ergo iudex Hothoniel non continuò post mortem Iosue suscitatus est, sed post mortem seniorum, qui longo post eum tempore vixerant; & post Hebræorum idololatriam, ob quam in potestatem Chusanrasathaim Regis Mesopotamiæ irato Deo
5 traditi sunt. Iudic. 3. † Deinde ait: *Egressusq; est ad pugnam, & tradidit Dominus in manus eius, Chusanrasathaim regem Syriæ, & oppressit eum, quieuitq; terra quadraginta annis, & mortuus est Hothoniel.* Similiter Ahod secundus iudex non est creatus continuò post mortem Hothonielis, sed postquam populus iterum idololatria sua Deum irritauit, & seruiuit Heglon Regi Moab decem & octo annis. Iudic. 3. Deinde ait: *Humiliatusq; est Moab in die illo sub manu Israel, & quieuit terra octoginta annis.* Eadem est de cæteris iudicibus ratio vsque ad Abimelech à quo iam manifestius iudicum tempora notantur: nam vsque ad eum non creantur iudices continuo post mortem præcedentium sed postquā populus in potestatem hostium traditus est, & à tempore, quo liberatur, dicitur terra quiescere tot annos, quot communis sententia illis iudici-
6 bus assignat, vt videmus Iudi. 4. & 5. & 8. † Quare necesse est multo maiorem summam annorum colligi. Confirmat hoc Iosephus, qui ita, vt diximus, hæc omnia intellexit, & ab exitu Israel ex Aegypto vsque ad initium fabricæ templi annos numerat quingentos nonaginta duos. 8. Antiq. cap. 2. non sexcentos, & duodecim, vt putauit Abulensis. Q. 4. huius ca. dum vitiosis codicibus credit, in quibus, & in quibusdam recentioribus, scriptum est: *Annis D C X duobus postquam Israelitæ ex Aegypto excessenant*, sed errore librariorum, C. litera post D, posita est, quæ ponenda erat post, X, vt legeretur. Annis D X C duobus, vt manifestum est ex Græco. Locus Iosephi restitutus.

7 † Alij versi à Ruffino habent: *Anno quingentesimosecundo*, quos secutus est Dionysius. At ne forte mendū sub esse apud Iosephum, aut temere eum ita scripsisse suspicemur, bis hoc idem confirmat: libro enim, 10. cap. 11. ait: *Incensum est autem templum annis ex quo structum fuerat elapsis quadringentis septuaginta, mensibus sex, & diebus decem additis, exactis à transmigratione ex Aegypto annis mille sexa-*
8 *ginta duobus, mensibus sex, diebus decem.* † Si igitur ex hoc numero deducantur anni 470. durationis primi templi ab exordio fabricæ supersunt. 592. ab exitu ex Aegypto vsque ad ædificationem templi. Idem lib. 11. ca. 4. docet gubernationem iudicum post Mosis, & Iesu imperium plusquam quingentis annis durasse. Mosi autem tribuit 40. annos, Iesu 25. 5. Antiq. capit. 1. Et quia supersunt 27. ad 592. dixit plusquā quingentis annis durasse. Huic

argumento Abulensis locus citatis respondet numeros libri Iudicum non esse accipiendos tanquam inter se distinctos: ita enim plus iusto excedentis summa excresceret, sed omittendos esse multos et quam sibi coincidentes. *Ob hoc* (inquit in 3. cap. Iud.) *considerandum quod quandocunque ponuntur aliquot anni, quibus Israelitæ oppressi sunt ab aliquibus hostibus, illi non sunt per se computandi, sed computantur sub annis quibus terra dicitur quieuisse, vel quibus dicitur præfuisse aliquis iudex, & hoc modo reducentur omnia ad concordiam. † Vt* 8
quum tempore Hothonielis terra dicitur quieuisse 40. annos, in illis 40. numerantur anni Iosue, & seniorum, & octo anni quibus seruierunt Regi Chusan, & anni ipsius Hothonielis, &c. Ita intelligendos esse annos libri Iudicum docent Hebræi in maiori Chronologia, cap. 12. & recentiores Hebræi, quorum verba refert Andreas Masius in cap. vltimum Iosue, in versum 31. Petrus Comestor in historia libri Iudic. cap. 5. Lyranus, & Dionysius Iud. 3. & 3. Reg. 6. Hugo Cardinalis Iud. 3. Ioan. Lucidus lib. 2. de Emendatione temporum, cap. 8. Matthæus Beroaldus in Chronico lib. 3. cap. 4. Montanus in Daniele, siue de temporibus. Genebrardus lib. 1. suæ Chronographiæ pa. 38. † Qui omnes, licet nonnihil differant inter se ini- 9
tio computationis, in hoc conueniunt, ita accipienda esse verba libri Iudicum, vt dictum est, neque ab illis multum discrepat Masius loco citato. Imò & Eusebius in Chronicis, in annis, quibus terra quieuisse dicitur, semper includit annos præcedentes, quibus scribitur Hebræos vexatos fuisse ab hostibus, idque se facere dixit iuxta Hebræorum traditiones. Verùm hi auctores dum partem scripturæ tueri volunt, alteri manifestam vim afferunt. Quũ enim legamus: *Egressusq; est ad pugnam, & tradidit Dominus in manus eius Chusan, & oppressit eum, quieuitq; terra quadraginta annis*, atque ita de cæteris iudicibus, quis non intelligat terram quieuisse post quam Chusan oppressus est, & victus? nec enim poterat terra quiescere, quæ ab hostibus affligebatur dura seruitute. † Propter- 10
ea vt veritatem historiæ ita tueamur, vt molliter etiam verba ipsa explicentur, sciendum est hanc esse Hebræorum consuetudinem, vt numeralibus Cardinalibus vtantur pro Ordinalibus (ita enim vocant.) Et quidem à decem, & supra necesse est hoc facere, quia ordinalibus carent. Sed tamen etiam ab vno vsque ad decem facere solent. Vt Hag. 1. & Zachar. 1. *In anno 2. Darij regis*, Hebr. In anno duobus. 3. Reg. 15. *In anno tertio Asa.* Hebr. In anno tribus Asa. Ita dictum est Genes. 1. *Factumque est vespere, & mane dies vnus, pro primus, & vna sabbathorum, pro prima sabbathorum.* Zachar. 1. *Iste iam septuagesimus annus est*, Hebr. Iste iam septuaginta annus. Leuitici 25. † *Sanctificabisque annum quinquagesimum.* Hebr. Annum 11
quinquaginta. Et in hoc ipso capite: *Factum est ergo quadringentesimo, & octogesimo anno.* Hoc etiam in verbis citatis Iudicum factum puto, vt quum ait cap. tertio: *Quieuitque terra quadraginta*

annis

annis,& mortuus est Hothoniel, sensus sit: Quieuit terra quadragesimo anno, id est, post mortem Iosue, & seniorum expulso dominatu regis Syriæ tandem quadragesimo anno terra quieuit. Nos etiam eodem modo loquimur, quia Numeralibus Ordinalibus caremus in multis, nisi ex Latino sermone capiamus. Ita de cæteris iudicibus dicendum est, & seruata proprietate literæ conficitur numerus quadringentorum octoginta annorum. † Quod si
12 aliquis obiiciat deesse literam ב ad hunc sensum conficiendum: sæpe in similibus locutionibus solet desiderari apud Hebræos, vt etiam adnotauit Pagninus libro primo. Hebr. Institut. cap. 25. Verùm quoniam hæc responsio, & si cum verbis Hebraicis satis congruat, cum nostra translatione non congruit, in qua cap. quinto scriptum est: *Quieuitque terra per quadraginta annos*, dicamus cum in fine vitæ Iudicum dicitur: *Quieuit terra quadraginta annos*, intelligi de annis, qui præcesserunt, & per quos ille iudicauit, non de consequentibus, vt verba sonare videntur. Hoc intelligimus ex Iudicum tertio: *Quieuitque terra quadraginta annis, & mortuus est Hothoniel.* Quiescere autem dicitur à præliis, vt manifestum est in cap. eodem: *Et quieuit terra octoginta annis à præliis*, sensus ergo est: Quadraginta annis Israelitæ bellum non gesserunt,
13 qui videlicet cum vita huius iudicis terminati sunt. † Et bellum non gerere dicuntur, quia repentè traditi à Deo hostibus, nec aduersus eos rebellabant, nec alios bello adoriebantur. Donec tandem per iudicem liberabantur. Itaque quadraginta annos, quieuit terra, quia maxima huius temporis pars, atque adeò, tota ferè nulla prœlia habuit. Postremò notandum est quadraginta annos, quibus Palæstini oppresserunt Hebræos, Iudicum 13. incidere partim in viginti annos Samsonis, Iudicum 15. *Iudicauitque Israel in diebus Philistim viginti annis*, partim in quadraginta annos Heli sacerdotis. Ex his exploditur Cani opinio, qui contra omnium Hebræorum, & Græcorum sententiam libro 11. de locis, cap. quinto in responsione duodecimi, argum. dicit vitiatos esse codices, tertio Regum sexto, & multo maiorem annorum fuisse summam.

Mense Zio.

14 † SECVNDVS mensis anni intelligendus est, non anni quarti regni Salomonis. Quódque ait: *Ipse est mensis secundus*, parenthesis est, vt sit sensus: In anno quarto regni Salomonis, mense zio, ipse est mensis secundus. Quod præterquam quod à nonnullis adnotatur, vt à Beda in libro de Templo Salomonis, capite quinto & ab Anselmo, à Ricardo in libro eiusdem tituli, & à Lyrano, apertum est ex secundo Paralipomen. tertio, vbi legimus: *Cœpit autem ædificare mense secundo, anno quarto regni sui.* Mensis autem secundus anni Hebræis dictus est, זו Vltima vocali, siue u, sit, zo.
siue o,

ſiue o, vtroque enim modo legi poteſt, non conſonante, vt Lyra, & Vatablus,& quidam alij putauerunt, quoniam,& Hieronymus ſcripſit zio, & Lxx. poſtea in hoc capite non ſcripſerunt, ζιυ, ſed ζιϐ. Cui in noſtris menſibus reſpondet pars Aprilis, & pars Maij, quod tempus ædificiis incipiendis aptiſſimum eſt.

VBINAM SACRIFICIA OBTVLERINT Hebræi antequam templum conderetur.

CAPVT II.

SED quæritur, his quadringentis octoginta annis vbi
nam ſacrificia obtulerint filij Iſrael. Per quadraginta 1
certè annos, quibus verſati ſunt in deſerto, & poſtea
donec terrã promiſſionis occuparẽt, tabernaculum il-
lud quod in deſerto conſtructum eſt Deo iubente,& formã præ-
ſcribente fuit illis pro templo, ac ſemper illud ſecum portarunt
per diuerſa loca, donec pacata,terra portare deſierunt,& fixerunt
illud in Silo. Ioſ. 18. *Congregatique ſunt omnes filij in Silo, ibique fi-*
xerunt Tabernaculum teſtimonij, & fuit eis terra ſubiecta. Erat autem
Silo vrbs in ſorte tribus Ephraim,prope Bethel tribus(ſi Gallico
vocabulo vti licet) leucis diſtans ab Ieruſalem, vt ait Brocardus
in Deſcriptione terræ ſanctæ. Iud. 21: *Ecce ſolennitas Domini eſt an-*
niuerſaria in Silo, quæ ſita eſt ad Septemtrionem vrbis Bethel, ad Orien-
talem plagam viæ, quæ de Bethel tendit ad Sichimam, & ad Meridiem
oppidi Lebna. † Poſitum eſt autem in Silo, quod is locus propter
pulchritudinem viſus ſit idoneus, in quo tantiſper maneret, dum
maior commoditas ædificandi templi ſe præberet, vt ſcribit Io- 2
ſe. lib. 5. Antiq. cap. 1. Simul etiam(vt ait Abulenſis in cap. 18.
Ioſue) quoniam Ioſue, qui Princeps erat populi, erat ex tribu
Ephraim, Num 13. ibique oportebat figi tabernaculum, vt Io-
ſue accuratius obſeruari faceret omnia quæ ad tabernaculi ſan-
ctitatem pertinebant. Manſit autem tabernaculum in Silo vſque
ad tempora Helcanæ patris Samuelis. 1. Regum. 1. Et aſcende-
bat vir ille de ciuitate ſua ſtatutis diebus vt adoraret,& ſacrifica-
ret Domino exercituum in Silo. Imminò & vſque ad annum vlti-
mum Heli Sacerdotis, quo grauiſſimo bello Palæſtinorum in-
gruente miſit populus in Silo & tulerunt inde arcam fœderis, &
capta in eo bello arca mortuus eſt Heli. 1. Reg. 4. †. Arca autem
ducta eſt à Palæſtinis in Azotum. 1. Reg. 5. & manſit in eorum 3
regione ſeptem menſibus. 1. Reg. 6. Deinde remiſſa eſt ab illis
in vrbem Bethſames. 1. Reg. 6. poſteà in Cariathiarim. 1. Reg 7.
Ibiq́; manſit donec Dauid cõfirmato iam regno ſuper Iudã,& Iſ
rael reduxit eã ex Cariath-iarim. 1. Par. 13. Manſitq; in domo Ho-
bededõ Gethæi tribus menſibus,in villa quadam prope Ieruſalẽ,

Tabernaculum Moſis fuit in Silo

Silo

Tabernaculum,& arca quo translata fuerint.

vt

vt ait Ioseph.7.antiq. cap.4. Inde à Dauide ducta est in domum suam, in superiorem partem Ierusalem, quæ Ciuitas Dauid dicta est, vbi locum arcæ ædificauit, tetenditq; ei tabernaculum, 1. Paralip.15. quod aliud erat ab illo, quod fecit Moses, vt rectè ait
4 Lyranus 1.Paral.15. † Et constat apertè ex 2.Paralip.1. vbi cùm dictum esset tabernaculum Mosis fuisse in Gabaon, dicitur continuò: *Arcam autem Dei adduxerat Dauid de Cariathiarim, in locum quem præparauerat ei, & vbi fixerat illi tabernaculum*, hoc est, in Ierusalem. De hoc tabernaculo, quod arcæ præparauit Dauid, dictum est, 3.Reg.1. Adonias autem timens Salomonem surrexit, & abiit in tabernaculum Domini, tenuitq; cornu altaris. Et c.2. *Fugit ergo Ioab in tabernaculum Domini, & apprehendit cornu altaris.* Ita Abulens. Quæst.41. in cap.1. lib.3. Regum. Et ratio docet, hæc enim omnia celerrimè facta sunt eodem die, vt ait Abulens. Nec poterant ire in Gabaon in tanta temporis angustia, præsertim
5 cum non esset ibi arca Domini. † Tabernaculum autem, quod Moses construxerat, translatum est de Silo, sicut scriptum est Psal.77. *Et repulit tabernaculum Silo, tabernaculum suum, vbi habitauit in hominibus.* Quo tempore translatum fuerit, non satis constat ex scriptura, sed valdè probabile est translatum fuisse, cum arca inde educta est; & Palæstini vicerunt Hebræos, vt aiunt in eundem Psal. August. & Euthy. Ianse. Genebrardus. Quod verba eiusdem Psalmi videntur indicare: *Et tradidit in captiuitatem virtutem eorum, & pulchritudinem eorum in manus inimici, &c.* De hoc etiam Ierem. 7. *Ite ad locum meum in Silo, vbi habitauit nomen meum à principio, & videte quæ fecerim ei propter malitiam populi mei Israel*, vbi Hieronymus ait locum in ruinas, cineresq; collapsum
6 fuisse, iuxta illud: *Et repulit tabernaculum Silo.* † Inde translatum est in Nobe ciuitatem sacerdotum, vbi erat, quum Dauid fugiebat Saulem 1.Reg.21. Inde venit in Gabaon vrbem tribus Beniamin quæ authore Iosepho libro 2. de bello, cap.23. quinquaginta stadiis distat ab Ierusalem, id est, sex mille ducentis quinquaginta passibus, siue iuxta Brocardum tribus leucis. 1. Paralipo.21. Tabernaculum autem Domini, quod fecerat Moses in deserto, & altare holocaustorum ea tempestate erat in excelso Gabaon, id est, quando angelum stricto gladio vidit Dauid, & sacrificium Domino obtulit in area Ornan Iebusæi. Ibi autem mansit donec cum arca illatum est à Salomone in templum. 3. Regum 8. *Et portauerunt arcam Domini. & tabernaculum fœderis, & omnia vasa*
7 *sanctuarij, quæ erant in tabernaculo.* † Hoc autem esse illud, quod Moses fecerat, docet Iosephus 8. antiq. cap.2. Manserunt autem tabernaculum, & arca in templo donec destructum est à Chaldæis, tunc enim ab Ieremia seruata sunt in spelunca, 2. Macha.2. Ex his intelligimus cur dictum sit Psal.77. *Et repulit tabernaculum Ioseph, & tribum Ephraim non elegit, sed elegit tribum Iuda, montem* Locus. *Psalm.77.*

Sion, *quem dilexit*. Et cur etiam dictum sit 3. Regum 3. *Abiit itaque Salomon in Gabaon, vt immolaret ibi. Illud quippe excelsum erat maximum*, videlicet præferebatur omnibus excelsis, quod in eo esset tabernaculum a Mose factum. 2. Paralipo. 1. *Et abiit cum vniuersa multitudine in excelsum Gabaon, vbi erat tabernaculum fœderis Domini, quod fecit Moses famulus Dei in solitudine.* † Sacrificia verò semper 8
populus offerebat in Silo, dum ibi fuit tabernaculum & arca, sed postquam translatum est, offerebantur in loco in quo erat tabernaculum, vt à Salomone, 3. Regum 3. aut in montibus, aut locis excelsis, non enim ædificatum erat templum nomini Domini vsque in diem illum. Hoc tamen, quod de excelsis, & montibus dicimus, Abulensis contra Lyranum, & Hebræos. q. 2. in cap. 2. lib. 3. Regum, & q. 5. in hoc caput, nemini licuisse putat citra peculiarem Dei dispensationem ad quosdam factam. Ita Samuel immolauit in Ramatha, & in Galgalis. primo Regum 7. & 10. & 11. Elias in monte Carmelo. 3. Regum 18. Dauid in area Ornam Iebusæi, 1. Paralipomenon 21. Quod multis probat Abulensis, sed eo potissimum, quod scriptum est, 3. Regum 3. *Dilexit autem Salomon Dominum ambulans in præceptis patris sui, excepto quod in excelsis immolabat, & accendebat thymiama.* † In his excelsis constituebantur altaria, in quibus Deo immolabant. Quare semper Deo fuerunt inuisa, & antequam templum fieret, vt dictum est, & multò magis postquam est factum, quoniam extra templum sacrificare no poterat. Leui. 17. hostiæ iubebantur immolari ante ostium tabernaculi, & Deuteron. 12. scriptum est: *Caue ne offeras holocausta tua in omni loco, quem videris, sed in eo, quem elegerit Dominus, &c.* Quod autem sæpe de regibus etiam bonis, vt de Iosaphat 3. Reg. vltimo dicitur: *Verumtamen excelsa non abstulit*, adhuc enim populus sacrificabat, & adolebat incensum in excelsis, etiamsi de hostiis idolis immolatis non intelligeretur: sed de iis, quas populus veterem consuetudinem retinens Deo vero immolabat, vitiosum iam erat, & Deo ingratum. † Ex his intelligitur difficilis locus Ecclesiast. quadragesimonono: *Præter Dauid, & Ezechiam, & Iosiam omnes peccatum commiserunt: nam reliquerunt legem altissimi reges Iuda, & contempserunt timorem Dei: quoniam Dauid non immolauit in excelsis*, tertio Regum tertio: *Ambulans in præceptis Dauid patris sui, excepto quod in excelsis immolabat.* Ex quo cognoscimus Dauidis tempore populum non immolasse in excelsis. Ezechias autem & Iosias excelsa abstulerunt. De Ezechia 4. Reg. 18. *Fecitque quod erat bonum coram Domino iuxta omnia, quæ fecerat Dauid pater eius. Ipse dissipauit excelsa, &c.* Quare & Dauidem excelsa dissipasse intelligimus. De Iosia idem legimus quarto Regum 23.

Excelsa. (margin)

9 (margin, beside "immolabat, & accendebat thymiama. † In his excelsis")

10 (margin, beside "tiosum iam erat, & Deo ingratum. † Ex his")

Locus ex Ecclesiast. 49. (margin)

CFR

CVR DAVID NON AEDIFICAVERIT *templum, sed Salomon.*

CAPVT III.

1 QVAERITVR etiam cur Dauid non ædificauerit templum, sed Salomon. Ex omnibus, qui præfuerunt Israeli, primus Dauid de templo ædificando cogitauit. 1. Paralipom. 17. *Cum autem habitaret Dauid in domo sua dixit ad Nathan Prophetam: Ecce ego habitabo in domo cedrina, arca autem fœderis Domini sub pellibus est.* Pellibus enim extrinsecus tabernaculum tegebatur. Cui per Nathan respondit Dominus: *Non ædificabis tu mihi domum ad habitandum, neq; enim mansi in domo ex eo tempore, quo eduxi Israel vsque in diem hanc, sed fui semper mutans loca*
2 *tabernaculi; & in tentorio manens cum omni Israel.* † Causam ipse Dauid ostendit cap. 28. *Deus autem dixit mihi: Non ædificabis domum nomini meo, eò quòd sis vir bellator, & sanguinem fuderis* Propterea relicta est hæc cura Salomoni, qui iuxta nomen suum, pacificus fuit, ipse ædificauit templum quia typus erat Christi regis pacifici, qui ædificaturus erat Ecclesiam. Ex hoc intelligitur ratio illa, 1. Paralipo. 17. *Neque enim mansi in domo ex eo tempore, quo eduxi Israel, &c.* Est enim ac si diceret: Non ego templum mihi fieri volo propter indigentiam meam, si enim egerem, initio ædificari illud iussissem, sed propter mysterium, vt significetur ædificium futurum Ecclesiæ, ideò nec ab iis, qui præcesserunt, neque à te ædificari volui, sed à rege pacifico Salomone, qui expressior typus est
3 Christi mei. † Alioqui eadem ratione concluderetur, neque à Salomone fuisse ædificandum. Reliquit tamen Dauid Salomoni magnam vim auri, argenti, æris, materiæ cedrinæ, quæ parauerat, cum templum ædificare moliebatur. Reliquit etiam magna munera omnis generis, quæ populus obtulerat, & sigillatim omnia enumerantur. 1. Paralip. 28. & 29. Illud autem magis mirandam, reliquisse etiam eum illi formam totius templi, & vasorum, non humano ingenio excogitatam, sed à Deo sibi traditam. 1. Paral.
4 28. † *Dedit autem Dauid Salomoni filio suo descriptionem porticus, & templi, & cellariorum, & cœnaculi, & cubiculorum in adytis, necnon & omnium, quæ cogitauerat atriorum, & exhedrarum per circuitum in thesauros domus Domini, & in thesauros sanctorum, diuisionumq; sacerdotalium, & Leuiticarum in omnia opera domus Domini, & in vniuersa vasa ministerij templi Domini, &c.* vsque ad finem vers. 18. Et postea: *Omnia venerunt scripta manu Domini ad me, vt intelligerem vniuersa opera exemplaris.*

DE LOCO IN QVO EXTRVCTVM *est templum.* CAP. IIII.

1 VT formam futuri templi præscripsit Dauidi Deus, ita etiam locum. 2. Par. 3. *Et cœpit Salomon ædificare domum Domini in Ierusa-*

rusalem, in monte Moria, qui demonstratus fuerat Dauidi patri eius, in loco quem parauerat Dauid in area Ornan Iebusai, qui vocatur in Hebræo Arauna 2. Reg. 24. & in nostra translatione Areuna, in Paralipomenis vero Orna, à LXX. semper Orna siue Ornan. Erat autem Iebusæus vnus ex priscis vrbis habitatoribus, atque ex primis Amicis Dauid, vt ait Iose. 7. Antiq. c. 10. Mons Moria est in quo olim Abraham Dei iussu sacrificare voluerat Isaac: siquidem Genes. 22. ait illi Dominus: † *Tolle filium tuum vnigenitum quem diligis, Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super vnum montium, quem monstrauero tibi.* Pro in terram visionis, in Hebræo est: *In terram Moria*, pro quo LXX. verterunt: *In terram excelsam*. Aquila: In terram, τὴν καταφανῆ, id est, quæ illustris, vel conspicua est. Symmachus: *In terram visionis*, vt in traditionibus Hebraicis in Genesim docet Hieronymus, estque omnium idem sensus. Mons enim erat excelsus, & propterea valde conspicuus, longeque videri poterat, & ex eo multa longe poterant videri. Deinde subiicit Hieronymus: † *Aiunt ergo Hebræi hunc montem esse, in quo postea templum conditum est in area Ornæ Iebusæi, sicut & in Paralipomenis scriptum est.* Idem ait in illud Ierem. 7. *Dabo domum istam sicut Silo.* Eadem est Iosephi sententia. 7. Antiq. cap. 10. & Bedæ in libro De templo Salomonis, cap. 5. & multorum. Est autem Moria pars montis Sion (propter quod dictum est Psalm. 77. *Sed elegit tribum Iuda, montem Sion, quem dilexit. Et ædificauit, sicut vnicornium, sanctificium suum in terra, quam fundauit in sæcula)* & à torrente Cedron ascendit versus vrbem exigua planitie, & vndique præceps, atque decliuis, vt ait Iose. lib. 6. De bello, capit. 6. Idem lib. 15. †. Antiq. c. 14. *Tumulus erat petricosus, arduus, à vertice sensim versus Orientale vrbis latus resuspinus. &c.* & propter altitudinem toti vrbi imminebat. Aristhæus in libello de LXX. interpretibus ad Philocratem: *Vrbem* (inquit) *in monte suspicimus totius Iudaicæ regionis mediam, sublimem prospectum præbentem in cuius vertice templum apparebat visu pulcherrimum, &c.* Inde sicuti qui ex aliis vrbibus veniebant in Ierusalem, dicebantur ascendere, quia vrbs erat in sublimi ædificata, vt Matth. 20. *Ecce ascendimus Ierosolymam*: ita qui ex vrbe veniebant in templum, ascendebant, vt Lucæ. 18. *Duo hommines ascendebant in templum vt orarent.* † Erat autem templum ad occidentalem plagam Ierusalem, ita vt eius longitudo esset ab Oriente in Occidentem, & latitudo à Meridie ad Septentrionem, & ostium quo ad quotidiana ministeria templi ingrediebantur, erat versus Orientem: ita vt exoriens Sol æquinoctialis sine vllo obstaculo radios suos per ostia templi, & Oraculi in ipsam arcam, quæ erat intra Sancta Sanctorum, mitteret, vt ait Beda in libr. Quæst. in libros Regum. Q. 12. & Angelomus. Iosephus quoque ait libr. 8. Antiq. ca. 2. templum conuersum fuisse ad Orientem. Idem lib. 3. c. 5. ait: *Tabernaculum autem statuit in eius*

Mons Moria

2 3 4

eius medio versum ad Orientem, vt Sol surgens radios in illud mitteret.
6 † Hoc autem ideo factum videtur quod Ethnici ita ædes sacras constituebant, vt signum in ara collocatum spectaret ad vespertinam cœli regionem, & sacrificantes spectarent ad Orientem, vt ipsa simulac hra viderentur exorientia contueri supplicantes. Ita Vitruuius libr.4. de Architectura. cap. 5.

DE INTERIORI TEMPLI FABRICA, ET PRIMVM *longitudine, & latitudine, & altitudine eius.*

CAPVT II.

1 DOMVS *autem, quam ædificabat rex Salomon Domino.* Ab interiori ædificio orditur, quod proprie vocatur Domus, nam quæ circa illud erant, potius atria vocabantur: tametsi tota interior, & exterior fabrica sæpe domus dicantur, & templum. Longitudo eius est sexaginta vulgarium cubitorum, latitudo viginti. Exigua fortasse videbitur domus, sed si consideremus intra hos sexaginta cubitos nemini ingredi licuisse, nisi sacerdotibus, ipsumq; altare holocaustorum & atrium sacerdotum extra illos esse, superuacaneum esse videbitur longiorem, aut latiorem facere domum. Altitudo fuit triginta cubitorum: quæ pro longitudine, & latitudine satis ampla visa est: sequitur continuo (simul enim sunt omnia explicanda) *Vers.2.*

2 † *Et porticus erat ante templum*: Videlicet per quam ingrediebantur in domum illam sexaginta cubitorum, Hebraicè: *Et porticus erat ad faciem templi*, cuius longitudo erat viginti cubitorum, latitudo viginti. Sed longitudo eius respondebat latitudini domus, quoniam longior huius porticus pars erat viginti cubitorum, sicut latitudo templi. latitudo verò respondebat longitudini domus: & ita domus adiuncta porticui longitudinem septuaginta cubitorum habebat, latitudinem verò semper eandem, id est, viginti cu- *Vers.3.*
3 bitorū. † Sed cum per se consideratur porticus, & separata à domo habet suam latitudinem respondentē longitudini domus. Sciendum est tamen 2. Paral. 3. multo altiorem domum describi, ita enim scriptum est: *Porrò altitudo centum viginti cubitorum erat.* Sed habent hæc verba dubitationem, quoniam non de tota domo, sed de porticu dicta videntur, vt ex verbis præcedentibus, coniici potest. Porticum vero ante frontem, quæ tendebatur in longum iuxta mensuram latitudinis domus, cubitorum, viginti: porro altitudo centum viginti cubitorum erat. Atque ita quidam sentiunt altitudinem domus esse triginta cubitorum, porticus verò *Altitudo totius domus.*
4 altitudinem, centum & viginti. † At falsa est omnino hæc sententia, verbaq; non ad solam porticum, sed ad domum etiam referenda sunt: itaque non pertinent ad præcedentem proximè sententiam, sed ab illis noua incipit, vt probat grauissimorum autorum

 con-

conſenſus. Ita interpretantur Beda in libro de Templo Salomo-
nis. cap. 6. & 10. & in libr. Quæſtionum in libros Regum. Q. 11.
& Angelomus in hoc ca & Rupertus lib. 3. comment. in lib. Reg.
cap. 7. & idem Beda lib. 2. in Heſdram. cap. 7. Ricardus in lib.
de Templo, Petrus Comeſtor in hiſtoria tertij libri Regum. cap.
9. Lyran. Abulenſis, Caietanus in hoc cap. Vatablus in c. 3. 2. Pa-
ralip. † Deniq; Ioſephus ſacerdos, & eruditus, & proprius gentis 5
hiſtoricus palam hoc docet. 8. Antiq. ca. 2. *Huius*, inquit: *ædificij al-*
titudo fuit cubitorũ, ſexaginta & totidẽ longititudo, latitudo vero viginti.
Super hoc autem erat aliud ædificium pari menſura, ita vt tota al-
titudo templi centum viginti cubitis conſtaret. Et lib. 15. cap. 14.
inducit Herodem ita Iudæis loquentem: *Templo huic quod poſtlimi-*
nio reuerſi à captiuitate Babylonica patres noſtri inſtaurauerunt, deſunt
ad priſcam altitudinem ſexaginta cubita: tanto enim celſius erat vetus il-
lud Salomonis ædificium, &c. † Templum autem ſecundum, de quo 6
ibi loquitur, cõſtat habuiſſe ſexaginta cubitos altitudinis ex Heſ-
dræ. 6. prohibente, videlicet, Cyro altius templum ædificari, vt
ibidem ait Ioſephus, & ex cap. 6. Heſdræ intelligitur. Cum au-
tem ſecundum multo minori magnificentia extructum fuiſſe con
ſtet, quàm primum, non eſt dubium primum habuiſſe multo ma-
iorem altitudinem. Confirmat hoc quod legimus Heſdras. 3. Plu-
rimi etiam de Sacerdotibus, & Leuitis, & principes patrum, & Se-
niores, qui viderant templum prius: cum fundatum eſſet & hoc
templum in oculis eorum, flebant voce magna, ſcilicet, quoniam
ex fundamento cognoſcebatur, non poſſe illud ſurgere in altitu-
dinem prioris. † Poſtremo cum in capite illo deſcribatur men-
ſura longitudinis, & latitudinis domus, & nihil de altitudine di- 7
ctum ſit, non eſt dubium, quin id, quod mox ſubiicit: *Porro alti-*
tudo centum viginti cubitorum erat: non ſolum ad porticum, ſed e-
tiam ad domum referri debeat. Multum tamen iuuari videtur ſen-
tentia, quam nunc refutamus, ſequentibus vrbis: *Et deaurauit eam*
intrinſecus auro mundiſſimo, non enim ſubaudiri poſſe videtur, Do-
mum, ſed porticum: quoniam continuo ait: *Domum quoque maio-*
rem texit tabulis ligneis, &c. † Atque ita neceſſario videtur dicen- 8
dum de porticu tantum ſermonem fieri, cum dicitur: *Porro alti-*
tudo centum viginti cubitorum erat. Sed negamus ſubaudiendum eſ-
ſe porticum, cum dicitur: *Et deaurauit eam*, imo ſubaudiendum
eſt Domum, vt multi ex autoribus citatis intellexerunt, & vt ma-
nifeſte docet translatio LXX. apud quos Porticus neutrius gene-
ris eſt, *καὶ τὸ αἰλὰμ* aut potius *τὸ ἐλάμ*, quod ſępe videre licet apud
eoſdem, Ezec. 40. & 41. & poſtea ait: *καὶ κατεχρύσωσεν αὐτὸν*,
ſcilicet, *οἶκον*, ideſt, domum. Itaque vt rectè ait ibidem Caietanus,
prius docet ſcriptura totam domum vniuerſim fuiſſe deauratam,
deinde cum dicit: *Domum quoque maiorem*, de partibus ſigilla-
tim

9 tim loquitur,in quibus , quæ longior erat, vocabatur domus maior,vt ſtatim dicemus.† Dicendum ergo eſt, ſi & citatos autores & veritat em ipſam ſequi volumus , in hoc noſtro capite deſcribi altitudinem domus vſque ad primam contignationem , in Paralipomenis verò vſq; ad ſupremam:& ita omnia conciliantur. Ioſephus autem non de prima contignatione locutus eſt , ſed de media , quoniam ab ea incipiebat alterum ædificium , ſiue alterum templum altitudinis ſexaginta cubitorum , & inferiorem contignationem omiſit , quia pars erat templi primi , ſiue inferiorio. Abulenſis: *Sciendum autem,* inquit, *quod duæ domus iſtarum , ſcilicet, ſuperiores,non habent expreſſa aliqua miniſteria, ad quæ eſſent, ideo ſcri-*
10 *ptura de eis rarò mentionem facit. † Sed credendum eſt, quod ibi reponebantur theſauri templi, & veſtes miniſtrorum, & alia multa, quia erant ibi ſecuriſſima, &c.* Idem aiunt Lyranus , & alij : atque admodum probabile eſt , præſertim cum in templo ſeruatum ſit tabernaculum Moſis,& illud fortaſſe quod fecit Dauid , & altare holocauſtorum vetus,& plurima ſacrificiorum inſtrumenta,& templi, ac Sacerdotum ornamenta,De his contignationibus intelligunt autores citati, & Ioſephus quod poſtea dicitur: *Et per cochleam aſcendebant in medium cœnaculum, & a medio in tertium.* Quod ſi vere exponitur,valide hinc omnia confirmantur quæ dicta ſunt. Sed de his poſteà.

DE TRIBVS PARTIBVS TEMPLI, ET *de altitudine Sancti Sanctorum.*

CAPVT VI.

AEdificauitque viginti cubitorum. Vt ordine procedamus, Verſ.16.
1 & ſemel de interiori fabrica dicamus, tranſimus,à verſu tertio huius capitis ad. 16.Tota hæc domus ſeptuaginta cubitorum in tres partes diuidebatur : extima omnium verſus Orientem , porticus dicitur, & veſtibulum Hebraicè אולם. Poſt porticum exterior domus pars Hebraicè dicitur: הֵיכָל, Latine templum,ſicut ſuperius ait: *Et porticus erat ante templum.* Dicitur etiam exterior domus. Intima omnium Hebraicè דְּבִיר id eſt,Oraculum,à דָּבָר quod ſignificat loqui, quia inde reſponſa diuina reddebantur , vt dicemus cum loquemur de arca, Exodi 30. *coram propitiatorio,quo tegitur teſtimonium, vbi loquar tibi.* Et קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים id eſt , ſanctitas ſanctitatum, ſiue ſanctum ſanctorum, ſiue ſancta ſanctorum, aut etiam ſancta per antonomaſiam. † Pſal.133. *In noctibus extollite manus veſtras in ſancta,& benedicite Dominum,εἰς τὰ ἅγια,* id eſt,in ſancta,Hebraicè: In ſanctum. קֹדֶשׁ Ita & Paulus Apoſtolus Hebr.9.*Introiuit ſemel in ſancta æterna redemptione inuenta.* Sanctum verò ſanctorum dicitur

Sancta Sanctorum.

Vlam. Hechal.

Codes haccodaſim Sancta ſanctorum.

citur, quoniam hæc est pars totius templi sanctissima, in qua, scilicet, erat arca, & propitiatorium, & Cherubim: quomodo dicitur Canticum Canticorum, id est, eximium, & præstantissimum Canticum. Et: Vanitas, vanitatum, id est, eximia, & maxima vanitas. Ita dictum est Leuit. 6. de simila oblata, qua solis sacerdotibus vesci licebat: *Sanctum Sanctorum erit*, id est, maximè sanctum. Et posteà: *Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus eius, quia sanctum sanctorum est.* Et cap. 7. *In loco sancto vescetur his carnibus, quia sanctum sanctorum est.* In his locis, & in similibus, qui sæpe occurrunt, est similiter in Hebræo קֹדֶשׁ קָדָשִׁים apud LXX. ἅγια ἁγίων. Templum, siue hechal, aut exterior domus, longa erat cubitis quadraginta. Oraculum verò non nisi viginti, quoniam in exteriorem domum introibāt sacerdotes, in interiorem verò non nisi summus sacerdos, idque semel singulis annis, nempe decimo die mensis septimi in festo die Expiationum. † Hebr. 9. *In priori quidem tabernaculo*, (id est, in exteriorem tabernaculi partem) *semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes, in secundo autem semel in anno solus Pontifex.* De altitudine Oraculi non eadem omnium opinio est: sunt enim qui velint fuisse triginta cubitorum, vt Beda cap. 10. libri citati de Templo Salomonis, Comestor in Historia 3. Regum, cap. 10. Lyranus, Ricardus: aiuntq; cum viginti cubitorum dicitur, id non ad totius Oraculi altitudinem pertinere, sed ad parietem diuidentem Oraculum à templo, qui viginti cubitos habebat, vt per aperturam illam intraret in Oraculum fumus altaris thymiamatis, quod erat ante Oraculum, & operiret arcam existentem in ipso Oraculo. † Vatablus in hoc cap. affirmat Oraculum habuisse triginta cubitos altitudinis, sed ideò dici viginti, quia illi viginti erant tecti auro, decem autem postremi tegebantur lapillis pretiosis, idq; tradere doctissimos Hebræorum. At hoc commentum Hebræorum est, quod nullo argumento probant, vt solent multa. Probabilius videbatur quod ait Beda, sed nos id dicamus, quod bis in hoc cap. dicit sacra historia, altitudinem fuisse viginti cubitorum, & ita prorsus fuisse quadratum Oraculum, quod etiam confirmat Ioseph. 8. antiq. c. 2. & Abulensis, qui prius quidem dixit: *Altitudinem habet viginti cubitorum secundum Hebræos, vel secundum nos triginta*, id est, secundum Christianos Doctores. † Sed tunc tantum sententiam aliorum retulit, suam vero confirmauit q. 15. huius capitis: nempe Oraculum fuisse quadratum, quoniam etiam in tabernaculo Mosis erat quadratum, idest, longitudine, & latitudine, & altitudine decem cubitorum, vt ex Exo. 26. colligitur. Ita exponere videntur autores à me paulò antè nominati quod in hoc eodem capite legimus: *Aedificauitque viginti cubitorum, ad posteriorem partem templi tabulata cedrina à pauimento vsque ad superiora, & fecit interiorem domum Oraculi in Sanctum Sanctorum.*

Hechal.

Altitudo sancti sanctorum.

3

4

5

Tabulata

Tabulata hæc esse volunt parietem separantem Oraculum à tem-
plo, atque hunc tantum habuisse viginti cubitos. † Sed refel-
lunt hanc interpretationem verba, quæ paulò post sequuntur:
*Porro Oraculum habebat viginti cubitos longitudinis, & viginti cubitos
latitudinis, & viginti cubitos altitudinis.* Refellunt eam, & verba He-
braica, nam vbi nos habemus: *Tabulata*, in Hebræo est: *latera*,
ita enim habent: *Et ædificauit viginti cubitos ad posteriorem partem
domus in lateribus cedrinis, &c.* Ita etiam vertunt L X X. Latera
autem cedrina vocat tabulas cedrinas, quibus non solum parie-
tes Oraculi tegebantur, sed ipsum etiam pauimentum, quo præ-
stabat exteriori domui, cuius pauimentum tegebatur tabulis
abiegnis, vt exponunt rectè Vatablus, & Caietanus. Leo Iudas
vertit: *Aedificauit etiam viginti cubitis à lateribus ædis asseribus cedrinis*
7 *à pauimento ad parietes.* † Atque hinc intelligitur quomodo Ora-
culum habet altitudinem viginti cubitorum, cùm reliqua domus
haberet triginta: nimirum quod latera illa, siue tabulata, non sur-
gebant nisi vsque ad viginti cubitos, & inde trabibus quibusdam
continuabantur cum totius domus contignatione, quæ erat tri-
ginta cubitorum. Vnde L X X. transtulerunt: *A pauimento vsque
ad trabes*, quæ scilicet erant in tecto Oraculi. Quare quod in no-
stra translatione habemus: *A pauimento vsque ad superiora*, intelli-
gitur vsque ad superiores partes parietum, quemadmodum pau-
lò ante vertit eadem vocabula: *A pauimento domus vsque ad summi-
tatem parietum*, Hebraicè: *A pauimento vsque ad parietes*, id est, tam
pauimentum, quam parietes toti ad summum vsque erant obte-
8 cti tabulis cedrinis. † Quod autem ait: *Et fecit interiorem domum
Oraculi in sanctum sanctorum*, idem est, ac si diceret: Et interiorem
partem domus fecit, siue ædificauit (ita enim est in Hebræo) vt
esset sanctum sanctorum. Vt Genes. secundo: *Et ædificauit Dominus
Deus costam, quam tulerat de Adam in mulierem*, id est, fecit vt esset
mulier. Deinde quod ait: *Oraculum autem in medio domus in interio- Versu 19.
re parte fecerat*, pugnare secum videtur, quomodo enim in inte-
riori parte domus esse potest, si est in medio domus? Sed con-
suetudo Hebræorum est, vt dicant: In medio domus, pro intra
domum, & similia. Vt Hab. tertio: *Domine opus tuum in medio an- In medio.
norum viuifica illud*, id est, intra annos, quos constitueras, & per
prophetas promiseras. Psal. 100. *Non habitabit in medio domus meæ
9 qui facit superbiam.* † At Ricardus argumentatur acutè contra id
quod dictum est, vt probet tabulata cedrina viginti cubitorum
esse parietem distinguentem oraculum à templo, atque illud tan-
tum fuisse viginti cubitorum, vt per aperturam illam decem cu-
bitorum fumus ingrederetur ad arcam. Argumentum est ex se-
cundo Paralipomenon tertio, vbi velum factum dicitur ante
Oraculum, nec dubium est quin velum hoc sit, quod in passione
scissum est à summo vsque ad deorsum. Consentiunt autem om-

nes Doctores scissum esse hoc velum, vt paterent ea, quæ erant intra sancta sanctorum. Si hoc velum pendebat ante parietem, nihil eius scissio profuisset, quandoquidem integer paries manebat: necesse est ergo dicere pependisse ante illos decem cubitos, qui sine pariete remanserant à tabulato viginti cubitorum vsque ad primam contignationem triginta Præt. † Vectes quisemper 10
arcæ circulis inserti erant, apparebant extra Oraculum, 2. Par. 5. Vectiũ autem quibus portabatur arca, quia paululum longiores erant, capita patebant ante Oraculum, si verò quis paululùm fuisset extrinsecus, eos videre non poterat. Ergo vectes ex vna parte super summitatem parietis viginti cubitorum iacebant, ita vt eorum capita extrinsecus apparerent: & quia velo illo tegente spacium decem cubitorum sine pariete operiebantur, videbantur ab iis, qui prope erant, si quis verò paululùm fuisset extrinsecus, eos videre non poterat. † Horum argumentorum so- 11
lutio melius ex iis, quæ paulò post dicentur, cognoscetur: nunc hoc satis erit, fores Oraculi fuisse magnas, sempérque patuisse: ita capita vectium arcæ prominentia, & velo tecta apparebant, ita etiam velo scisso à summo vsque deorsum patuerunt Sancta sanctorum. Quamuis & aliter ea verba de apparitione vectium possint intelligi, iuxta Caietanum, de quo suo loco dicemus.

CVR DOMVS MAIOR FVERIT, *quàm tabernaculum Mosis.*

CAPVT VII.

MERITÒ hic quæret quis cur domus maior constru- 1
cta fuerit, quàm tabernaculum, quod vt colligitur ex mensuris capitis 26. Exodi, longum erat triginta cubitos, latum decem, & altum totidem. Quamuis Iosephus tertio Antiqui. capite quinto, latitudinem dixit fuisse duodecim cubitorum, & totidem altitudinem, sed id extrinsecus intelligendum est, vt ipse exponit. Hanc quæstionem optimè dissoluit Abulensis q. 11. huius cap. Negat causam fuisse multitudinem hominum maiorem tempore Salomonis, quàm Mosis: quoniam in sancta sanctorum solus pontifex introibat, in templum verò, quod erat ante sancta sanctorum, non introibant omnes sacerdotes, sicut modo introeũnt in templa nostra, ita enim oporteret esse maius, vt plures caperet sacerdotes, sed vnus tantum introibat manè, † & vespere ad incẽdendas lucernas, & ad ado- 2
lendum incensum, vt intelligitur ex Exodi 30. Atque ita Luc. 1. Zacharias introiuit ad ponendum incensum solus, & populus eum foris expectabat: certè non introibant multi simul. Quare quod Paulus scribit ad Hebræos nono: *In priori quidem tabernaculo*

culo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes: in secundo autem semel in anno solus pontifex: non de templo dicitur, sed de tabernaculo: & primum tabernaculum, id est, exterius, videtur latè sumi, vt comprehendat etiam locum extra illud, in
3 quo erat altare holocaustorum. † Causæ igitur sunt duæ, prior est pulchritudo, & magnificentia templi, quam decet amplior magnitudo, dixerat enim Dauid. primo Paralipomenon vigesimosecundo: *Domus autem, quam ædificare volo domino, talis esse debet vt in cunctis regionibus nominetur.* Huius rei causa Salomon quædam maiora fecit quàm Moses, & Herodes templum reædificans etiam maius illud fecit, quàm fecerat Salomon, vt suo loco dicemus ex Iosepho. Posterior causa est munitio templi, quod munitissimum esse oportuit, vt in eo sacra sine metu fierent, &
4 diuitiæ templi diutius seruarentur. † Et quidem tabernaculum, quia portabatur, & mouebatur cum exercitu, neque ita magnum esse potuit, aut debuit, neque ita munitum: templum autem semper in eodem loco mansurum erat. Seruata est tamen in templo proportio tabernaculi, quoad eius fieri potuit: nam vt in tabernaculo longitudo triginta cubitorum tripla est ad latitudinem decem: ita in domo longitudo sexaginta ad latitudinem viginti: & sicut longitudo domus dupla est ad longitudinem tabernaculi, ita & latitudo ad latitudinem. In altitudine autem non potuit seruari proportio, quoniam altitudo tabernaculi erat altitudo vnius tabulæ, quæ non poterat esse decem cubitis longior, aut si esset, non poterat tabernaculum portari, ideoq; fuit altitudo decem cubitorum, templum autem instar turris ædificari oportebat.

DE FORIBVS SANCTI SANCTORVM, *siue Oraculi.*

CAPVT VIII.

1 DOMVS sexaginta cubitorum, in qua adhuc versamur, diuersa erat à pariete, qui relinquebat versus Occidentem viginti cubitos, & versus Orientem quadraginta: sic fiebant duæ domus, vt dictum est, altera viginti cubitorum, id est, Sanctum Sanctorum: altera quadraginta, id est, templum, aut domus exterior. In hoc pariete erat ianua, qua introibatur in Oraculum, de qua dicitur: *Et in ingressu Oraculi fecit duo ostiola de lignis oliuarum, postésque angulorum quinque.* Id est, in ipsa ianua, per quam ingrediebantur ad Oraculum, fecit duas fores oleaginas, quas vocat interpres ostiola, atque ita vocari putant Lyranus & Abulensis, quoniam parua erant cum eis collata, quæ erant in ianua ex- *Versu 31.*

tima totius templi. † At noster interpres non diminutionis cau- 2
sa ostiola posuit, sed perinde, ac si diceret: Ostia, nam Hebraicè
dicuntur דְּלָתוֹת & Lxx. *θύρας*, & ipse continuò ait: *Et duo ostia
de lignis oliuarum.* Fortasse Ostiola dixit, vt more Græcorum, ipso-
rum elegantiam, decoremq; ostenderet: solent enim parua gra-
tiora oculis esse, & pulchriora. Porò in Hebræo non est: *Duo*, in
primo loco, sed absolutè: *In ingressu Oraculi fecit ostia*, ita etiam est
in Græco, & in Hebræo, & in emendatioribus codicibus Latinis,
& ita inueni in manu scripto codice antiquo. Ita legit Beda cap.
15. Quod vel ex eo intelligitur, quod statim repetit: *Et duo ostia de
lignis oliuarum*, ac si diceret: Ostia quæ sine numero posui, duo
erant. † Sed non parum habere dubitationis videtur, è qua mate- 3
ria facta sint hæc ostia, quamuis enim interpres vertat: *De lignis
oliuarum* tamen quod in Hebræo est, עֲצֵי־שֶׁמֶן Id est de ligneis
olei: recentiores secuti R. Dauidem vertunt, De *ligneis pigneis*
Iosephus autem. 8. Antiq. cap. 2. De lignis cedrinis Lxx. *ἐκ ξύ-
λων ἀρκευθίνων*, id est ligneis iuniperi, quæ nullam cariem sen-
tiunt, & perpetuitati ædificiorum aptissima sunt. Imò iidem con-
tinuò vbi habemus: *Et duo ostia de lignis oliuarum*, verterunt: *ἐκ ξύ-
λων πευκίνων*, Id est, ex ligneis pineis, aut piceæ arboris, ex qua pix
educitur. Nec mirum est variare alios interpretes, cum ipse no-
ster interpres variet, & Nehe. 8. verterit: *Et frondes ligni pulcherrimi,*
Hebraicè עֲצ־שֶׁמֶן id est, ligni olei. † *Egredimini* (inquit) *in mon-* 4
Lignū pulcherrimum — *tem, & afferte frondes oliuæ, & frondes ligni pulcherrimi.* Lignum au-
tem pulcherrimum Hieron. in illud Zach. 14. *Et omnes qui reliqui
fuerint*, affirmat à Iudæis intelligi cedrum. Quod quidem rectè
conuenit cum Iosepho, qui fores cedrinas esse voluit, nisi quod
in montibus Iudææ non inueniuntur Cedri. Quare Lxx. ibi ver-
Lignū olei. — terunt: *Et frondes lignorum Cupressinorum*. Dicamus ergo עֵץ שֶׁמֶן
Non vnius arboris nomen esse, sed multarum, vt varietas inter-
pretationum indicat, significat enim lignum olei, siue pinguedi-
nis. Atque ideò illis arboribus conuenit, ex quibus oleum, aut
pinguedo educitur, cuiusmodi sunt Oliua, pinus, larix, picea, cu-
pressus, cedrus, iuniperus. † Sed quoniam oleum oliuæ propriè, & 5
simpliciter dicitur oleum, atque hoc maximè significatur nomi-
ne Hebraico, שֶׁמֶן vbicumque per se ponitur lignum olei, si ni-
hil sequatur, aut præcedat, quod aliter interpretari cogat, meritò
oliuam interpretabimur, vt fecit hic Hieron. & Isaiæ 41. *Dabo in
solitudine cedrum, & spinam, & myrtum, & lignum oliuæ.* Propterea
Chaldæus similiter affirmat fores sancti sanctorum fuisse ex oliua
& semper ita vertit. At Nehem. 8. quoniam iam dictum erat: *Af-
ferte frondes oliuæ*, rectè Hieronymus de alia arbore interpretatus
est. Cur autem è lignis oliuæ factæ sint, intelligere possumus ex
verbis Vitruuij lib. 1. cap. 5. qui de huiusmodi lignis ait: *Namque
ei materiæ nec tempestas, nec caries, nec vetustas potest nocere.* † *Sed ea* 6
& in

& in terra obruta, & in aqua collocata permanet sine vitiis vtilis sempi-
terno. Sequitur continuò: *Postesq; angulorum quinque*, id est, (vt ex-
ponunt Lyranus & Abulensis,) superficies postium, qui erant ad
latera ianuæ, secundum longitudinem suam habebat quinque an-
gulos, de quo nihil scripsit Iosephus. Quinque anguli fortasse
præter decorem nullam habent causam, sicuti neque quatuor
in postibus ostij templi exterioris, sed mysterij causa, quod sig-
nificant positi sunt, de quo suo loco dicemus. Multa enim so- Regula.
let exprimere sacra historia, quæ non tam historiæ, quàm Alle-
7 goriæ deseruiunt. † Quale est cultros secundæ circuncisionis fi-
liorum Israel fuisse lapideos. Ios. 5. buccinas, quibus euertenda
erat Iericho, fuisse sacerdotales, templum fuisse sexaginta cubi-
tos longum, latum viginti, fores Oraculi fuisse de lignis oliuæ, de
quibus omnibus postea agemus. Cæterum vbi nos habemus: *Po-*
stesq; angulorum quinque, recentiores omnes vertunt: Superlimina-
re, & postes angulorum quinque: quoniam præter id quod sonat:
Postes angulorum quinque, in Hebræo est: הָאַיִל, qua voce po-
stem, siue superliminare significari dicunt. Imo & Chaldæus ita
vertit: *Et porta domus Oraculi fecit valuas è lignis olea, superluminaribus*
8 *eius, & postibus inter se ordinatis.* † Verum nihil nostræ translationi
addēdum est, ita enim & Lxx. transtulerunt, καὶ φλιὰς πενταπλᾶς, id
est, & postes quincuplices, id est, quinque angulorum. Quod vt
intelligatur, sciendū est, אַיִל, planiciem interdum significare, vt
Gene. 14. *Vsque ad campestria Pharam*, id est, vsque ad planitiem.
Interdum verò significat frontem, siue partem rei anteriorem, vt
sæpe Ezech. 40. & 41. vbi Hieron. id est, initio ferè cap. 41. expo-
nens illud: *Mensus est in fronte porta duos cubitos*, dicit Symmachum
vertisse: περὶ τὴν θύραν, id est, circa portam, Theodotionem ipsum
vocabulum, אַיִל, reliquisse, Aquilam vertisse ostium, se autem
9 frontem. † Ita igitur interpretari possumus Hebraica: *Et planities*
postium quinque angulorum. הָאַיִל מְזוּזוֹת חֲמִשִׁית vel: *Et frons,*
id est, extima superficies postium angulorum quinque, quod
idem est cum nostra trāslatione, nisi quod scribendum est, הָאַיִל
vt semper apud Ezechie. scribitur, & vt ratio ipsa docet. Addit
etiam scriptura: *Et sculpsit in eis picturam Cherubim, & palmarum spe-*
cies, & anaglypha valde prominentia, & texit ea auro, &c. De Cheru-
bim dicemus cum agemus de iis, quæ erant in templo. Postea
10 etiam explicabimus, quid palmæ significarent, & sculpturæ. †
Anaglypha vocat nunc sculpturam eminentem, & signis asperam, Anaglypha
quam sculptores vulgò releuatam vocant. Ita paulò post vertit:
Et celaturas valde eminentes, varias videlicet imagines rerum non
planas, sed eminentes. In Hebræo est vtrobique, וּפְטוּרֵי צִצִּים,
vtroque loco Lxx. similiter transtulerunt: καὶ διαπεπετασμένα
πέταλα, Id est, & extensas laminas. Recentiores vertunt: *Et aper-*
tiones florum, vt significent cælatos simul fuisse flores cum ape-

 riuntur,

riuntur, & explicantur: quod etiam poteſt rectè verti, quoniam ציץ & florem ſignificat,& laminam,& פְּטוּרִים apertiones,ſiue emiſſiones, ac ſi diceret: Emiſſiones laminarum,id eſt,ſculpturas exurgentes ex ipſis laminis.

DE VELO SANCTI SANCTORVM.

CAPVT IX.

Velum ſancti ſanctorũ

ANTE hunc parietem, & ante hoc oſtium velum pendebat, de quo 2. Paralip. 3. *Fecit quoque velum ex hyacintho, purpura, cocco, & byſſo, & intexuit ei Cherubim.* Et Ioſephus 8. Antiquit. cap. 2. *Et in pariete adytum à reliquo corpore ſeparante fores appoſuit cedrinas, has quoque cælatas, & inauratas, eas prætexit velis picturatiſſimis, hyacintho, purpura, cocco, byſſoq́; ſplendidiſſima ac molliſſima diſtinctis, &c.* Horum quatuor ſæpe meminit ſcriptura cum de ornatu templi, & ſummi ſacerdotis agit. 1

Hyacinth.

Hyacinthum vocat lanam coloris hyacinthini, qui violaceo, atque cœleſti ſimilis eſt, quam lanam pretioſam fuiſſe apud veteres docet illud Odyſſ. 4. vbi Helenæ colum famula affert violaceam lanam habentem--

Αὐτὰρ ἐπ' αὐτῷ--
Ηλακάτη τετάνυστο ἰοδνεφὲς εἶρος ἔχουσα.
Hoc eſt: *At ſuper ipſum--*
Colus extenſa eſt violaceam lanam habens.

Purpura.

† PVRPVRAM vocat lanam rubei coloris ſubobſcuri, quam olim veteres ſummo in pretio habebant, & regibus tribuebant, tingebantq́; illã ſucco piſcis ex conchyliorum genere, qui purpura dicitur, de quo Plinius lib. 9. cap. 36. Ibidem de colore purpuræ ait: *Nigrantis roſæ colore ſublucens.* Coccus bis tinctus dicitur nunc lana, quæ tingebatur ſanguine vermiculi ad modum rubri, qui naſcitur in coccis, id eſt, in granis arbuſculæ, quam Cuſculium dicunt, vt docet Plinius libro 16. cap. 8. Vnde nobis *Coſcoia* dicta eſt, & granum ipſum vocatur *grana.* De quo vermiculo legimus Iſa. 1. *Et ſi fuerint rubra, quaſi vermiculus, velut lana alba erunt.* Hebraicè: תּוֹלָע, id eſt, vermis. Vt autem lana pleniùs hoc colore pretioſiſſimo imbueretur, bis tingi ſolebat, ſemel antequam in fila deduceretur, & iterum poſtquam deducta erat, & dicebatur tunc תּוֹלַע שָׁנִי, id eſt, vermis ſecundus. 2

Coccus bis tinctus.

Byſſus.

Byſſus vocabulum apud Græcos, & Latinos ab Hebræis mutuatum, בוּץ, tenuiſſimi, & candidiſſimi lini genus eſt, quod veteribus erat in deliciis: Lucæ 16. *Homo quidam erat diues, qui induebatur purpura, & byſſo.* Et de coccinis veſtibus. 2. Regum 1. *Filia Iſrael ſuper Saul flete, qui veſtiebat vos coccino in deliciis.* Huius veli magnitudinem ſcriptura non docuit, ſed intelligendum eſt eiuſdem fuiſſe magnitudinis

cum

cum pariete ipſo, quem tegebat, quoniam eadem magnitudine fuit velum, quod erat in tabernaculo, vt planè intelligitur ex Exo. 26. & apertè confirmat Ioſeph. 3. Antiq. cap. 5.

DE FORIBVS DOMVS EXTERIORIS, *id eſt, ſecundæ partis, quæ erat ante veſtibulum: & de ipſo veſtibulo, ſeu porticu.* CAP. X.

1 DE domo exteriori deinde loquitur ſcriptura: *Fecitq́; in introitu templi poſtes de lignis oliuarum quadrangulatos.* De quo iam diximus: *Et duo oſtia de lignis abiegnis altrinſecus.* Oſtia, vt & ſuperius, pro foribus ponit. De his foribus hoc tantum ſcripſit Ioſeph. 8. Antiq. cap. 2. *Ianuæ demum fores altitudini parietis proportione conuenientes addidit, latas cubitos viginti, & auro illitas.* Sed mendoſus omnino videtur numerus, quoniam tota latitudo parietis non erat niſi viginti cubitorum. Figuram forium ita deſcribit Beda ca. 15. *Neceſſe erat parietem iſtum templi, quum eſſet extimus domus, & altus eſſet cubitos viginti conuenientem craſſitudinem habere.* Decem videli- Verſu 33. Verſu 34.
2 cet cubitorum, vt ait Comeſtor. † In huius craſſitudinis extrema parte oſtia affixa erant altera contra altera, ita vt vtrumq; oſtium vnius lateris tegeret totam craſſitudinem aperturæ, duoque oſtia vnius lateris inter ſe connectebantur anſulis quibuſdam, ita vt cum aperiebantur, alterum alterum deferret. Quo fiebat, vt ſi fores eſſent clauſæ, videretur omninò vnus paries continuus, tam intrinſecus, quàm extrinſecus, cùm eaſdem celaturas haberent cum pariete, apertę verò totam craſſitiem parietis lateris ſui bina oſtia tegerent, & eadem pulchritudo cerneretur in craſſitudine parietis, quæ in ipſo pariete extrinſecus atque intrinſecus videbatur. Sed ſi parietis craſſitudo decem cubitorum fuit, vt ratio exigit, oportebat duo oſtia vnius lateris eſſe decem cubito-
3 rum, id eſt, ſingula quinque. † Ita intellexit Comeſtor in hiſtoria 3. lib. Reg. cap. 10. & Abulen. Et hoc eſt quod dicitur: *Et vtrumque oſtium duplex erat, & ſe inuicem tenens aperiebatur.* Poterant enim complicari hæc oſtia, & tunc alterum non deferebat alterum, ſed cum aperiebantur, alterum alterum ferebat propter anſulas, quibus fuerunt copulata, quæ anſulæ in medio oſtiorũ manebant cum aperiebantur. Neceſſe autem fuit anſulas apponi, quoniam ſi ſimplex eſſet oſtium decem cubitorum, magni ponderis eſſet, & multo labore clauderetur, atque aperiretur. Hoc & mihi magis probatur. Sed obſtare videntur Hebræa, quæ ita habent ad verbum: *Et duo oſtia de lignis abiegnis: duo latera oſtij vnius rotunda, & duo latera oſtij alterius rotunda,* ſicut verterunt Pagninus, & Leo
4 Hebræus. † Quare ſi latera duo in vtroque oſtio erant rotunda, binæ fores fuiſſe videntur in vtroque oſtio rotundæ verſus poſtes, poſitæque more libri complicati erecti. Sed reſpondendum

dendum est, dici rotunda, id est, volubilia, quæ voluebantur. Et ideò Hieronymus dixit, pro גְּלִילִים Et se inuicem tenens aperiebatur. L X X. Duæ plicaturæ ostium vnum; & çardines, siue vertebræ ipsorum, & duæ plicaturæ ostium secundum, quæ conuoluuntur. Itaque in medio duarum forium erant vertebræ ferreæ, siue aureæ, quibus conuoluebantur fores ipsæ, & se inuicem tenebant. Hæc omnia videntur confirmari verbis Ezechiel. 41. *Et duo ostia erant in templo, & in sanctuario, & in duobus ostiis ex vtraque parte bina erant ostiola, quæ in se inuicem plicabantur.* † Nonnulli, 5
vt Ricardus, eodem modo existimant disposita fuisse ostia Oraculi, id est, fuisse quadruplicia. Verum id neque ex verbis scripturæ colligitur, neque idoneo vllo argumento comprobatur: imò id apertè negat, Beda cap. 15. Ante hanc ianuam, & ante hunc parietem velum alterum appensum erat simile illi, quod erat in Oraculo. Iosephus 8. Antiquit. capite 2. *Oppansum est præterea au-*
Porticus. *læum & huic ianuæ, simile illi, quod interior ianua habuit, &c.* Porticus verò nec fores habebat, nec velum, sicut Iosephus indicat in eodem loco. Cùm enim dixisset ianuæ domus exterioris fores esse additas, & aulæum oppansum, subiicit: Cæterùm porticus nihil tale habebat. Tota ergo patebat anterius, & sine vlla contignatione surgebat in altitudinem. 120. cubitorum, latera tantum parietes claudebant, erat enim vestibulum, & additum videtur ad domus maiestatem, & venerationem augendam, & ad alia, quæ in eo collocabantur, vt libro 2. dicemus.

DE INTERIORI ORNATV DOMVS, id est, qualis esset hæc domus intrinsecus.

CAPVT XI.

Versu 15. De ornatu domus interiori hæc dicta sunt. *Et ædificauit parietes domus intrinsecus tabulatis cedrinis*, (id est, 1
lateribus vel costis cedrinis.) *A pauimento domus vsque ad summitatem parietum, & vsque ad laquearia.* Id est, ipsa etiam laquearia, siue tecta laqueata, cedrina erant, & hoc est quod ait: *Et operuit lignis, cedrinis intrinsecus,* (scilicet laquearia.) *Et texit pauimentum domus tabulis abiegnis,* quod de domo exteriori intelligendum est, nam pauimentum. Oraculi tabulis cedrinis tegebatur, vt supra dictum est. Et
Versu 18. postea: *Omnia cedrinis tabulis vestiebantur: nec omnino lapis apparere poterat in pariete.* † Tabulæ autem omnes, exceptis iis, quæ 2
erant in pauimento, habebant *tornaturas*, id est, torno erant expolitæ, & *iuncturas fabrefactas*, id est, ita altera cum altera copulabatur, vt firma esset iunctura, & latens, vt non duæ tabulæ viderentur, sed vna. *Et cælaturas eminentes*, id est, palmas,

&

& Cherubim, & flores sculpta in ipsis tabulis, ita vt eminerent. His tabulis omnibus tam parietum, quam pauimentorum vtriusque domus laminæ aureæ infixæ erant clauis aureis, ita vt singuli claui siclos quinquagenos appenderent, vt legimus. 2. Paralipo. 3. † Sed tanta artis subtilitate, vt *quadra essent ad regulam* id est, æqualiter vndique quadræ, vt sine vllo hiatu copularentur, & sculptæ etiam essent, ita vt sculpturæ auri eædem essent cum cælaturis tabularum, idest, eædem figuræ apparerent in auro quæ sculptæ prius fuerant in tabulis. At pauimenti tabulæ, & laminæ nullam sculpturam habebant, quoniam planum esse debuit pauimentum. De ornatu porticus nihil hic dicitur, nec in Paralipomenis, quare non constat, an parietes eius similiter essent cedro, & laminis aureis contecti, immo negare hoc videtur Iosephus. Verum non est dubium talem fuisse porticum, vt magnificentiæ reliquæ domus responderet.

DE ORNATV DOMVS EXTERIORI, ID EST, *qualis esset hac domus extrinsecus.*

CAPVT XII.

1 DE exteriori ornatu, & pulchritudine domus legimus 3. Reg. 5. *Præcepitque rex, vt tollerent lapides grandes pretiosos in fundamentum templi, & quadrarent eos.* Et Iosephus. 8 Antiq. capite secundo: *Iecit igitur rex in altissimam terræ profunditatem fundamenta templi è saxis validissimis, quæ contra omnem temporum iniuriam resistere possent, ita vt cum contigua terra coalita, solum ac firmamentum imponendis substructionibus præberent: & propter inconcussam soliditatem facile molem ædificij cum paratu ornamentorum sumptuosissimo perferrent, non minorem admirationem habitura, quam quæ superne ad amplitudinem, pulchritudinem, & magnificentiam operis per artifices elaborata sunt. Extruxeruntque*
2 *illud vsque ad lacunar ex albo lapide, &c.* † De summitate domus hæc ait Scriptura: *Texitquoq; domum laquearibus cedrinis:* tectum videlicet supremum, vt rectè ait Ricardus: *Et ædificauit tabulatum super omnem domum quinq; cubitis altitudinis, & operuit domum lignis cedrinis:* Beda cap. 9. Turriculas significat, (id est latera, siue parietes in modm propugnaculorum, aut minarum factos) quæ in supremo domus tecto per circuitum erant factæ, ne quis ad altiora perueniens repente laberetur ad ima. Quod in omni domo quam quisque ædificaret Moses fieri præcepit: *Cùm ædificaueris*, inquiens: *domum nouam, facies murum tecti per circuitum, ne effundatur sanguis in domo tua, & sis reus labente alio, & in præceps ruente*, Deuter. 22. Idem ait in libro quæst. in libros Regum, q.
3 13. † Hoc est pinnaculum templi, de quo Matth. 14. Erat enim

tectum templi, qualia erant tecta domorum in Palæstina, & in Iudæa, & in Ægypto, id est, planum, atque aptum ad sedendum. & deambulandum, iuxta quod dictum est Matth. 10. *Et quod in aure auditis, prædicate super tecta*, & Prou. 21. *Melius est sedere in angulo domatis* (id est, tecti expositi iniuriis cœli) *quam cum muliere litigiosa, & in domo communi*. Quod autem secundo dicit: *Et operuit domum lignis cedrinis*, propter supernam faciem supremi tecti dictum videtur, quæ etiam cedrina fuit. Ita exponit Beda in citata quæstione. † De lapidibus totius domus, & de toto ædificio ait: 4
Domus autem cum ædificaretur, de lapidibus dolatis, atque perfectis ædificata est, & malleus, & securis, & omne ferramentum non sunt audita in domo, cum ædificaretur. Quod recentiores Hebræi, genus hominum fabularum appetentissimum, ideo factum tradunt, quod Salomon haberet sanguinem cuiusdam vermiculi, qui vocatur Thamir, quo aspersa marmora facilè secabantur. Verum inane est eorum commentum, & ridiculum: legimus enim. 3. Regum. 5. lapides templi dolatos fuisse prius à cæmentariis, non ergo id sanguine vermiculi, sed ferramentis factum est. Quomodo hoc factum sit Scriptura ipsa docet, vt bene adnotat Abulensis, q. 12. huius capitis, & communis sententia. † Videlicet lapides dola- 5
bantur, & præparabantur in monte ipso, vnde excidebantur, & ita perfecti, ac parati ducebantur in templum, vt nullo ferramento opus esset vt apte inter se cohærerent, quia præpositi latomorum omnes parietum, & lapidum, & angulorum mensuras tenebant. Atque idem de lignis dicendum est, ita enim legimus: *Præcepitq́ rex vt tollerent lapides grandes, lapides pretiosos in fundamentum templi, & quadrarent eos. Quos dolauerunt cæmentarij Salomonis, & cæmentarij Hiram. Porrò Giblii, præparauerunt ligna, & lapides ad ædificandum domum*. † Est autem Giblos, aut Gibil, vrbs Phœnices hu- 6
iusmodi peritis artificibus abundans. Idem scribit Ios. 8. Ant. c. 2. Et postea: *Tota vero structura ex lapidib. politißimis constabat ita ad vnguem inter se quadrantibus, & commissuris oculos fallentibus, vt intuentibus nullam vsquam mallei, aut cuiuslibet fabrilis instrumenti vestigiū appareret, sed connata potius omnia, quā arte congesta viderentur, &c.* Hoc, vt Caiet. adnotauit, verba Hebraica docent legitur enim in Heb. *Et domus cum ædificaretur, ex lapide*, נַסַע *nasa* id est, profectionis, ædificata est. † Vbi nos habemus: *De lapidibus dolatis*, in He. est: *De* 7
lapide, שְׁלֵמָה *selamach* Dicitur autē lapis, שְׁלֵמָה id est, integer, & nulla ex parte diminutus, vt apte, scilicet copularentur inter se Lxx. ὁλόκληρος, id est, integer. Sed conuenit etiam vtrúmque nomen in ea, quæ absoluta & completa sunt ideo vertit: *Dolatis*, מַסַע vero profectionem significat, à נָסַע id est, profectus est, & dicuntur lapides profectionis, qui profecti è monte fuerant, & adducti, Lxx. ἀκροτόμοις. id est, dolatis, atque excisis vndique: Chaldæus: מְסַסַּם, id est, ordinationis, id est, iam præparatis,

Locus Prou. 21.

Vers. 5.

Vers. 7.

tis, vel aptis vt inter se ordinarētur. Propterea Hieronymus vertit: *Perfectis*. † Ex quibus discimus nomen vtrumq; significare & lapides prius dolatos fuisse, & deinde in templum portatos. Iam ex his possunt intelligi hæc verba: ***Et malleus, & securis, & omne ferramentum non sunt audita in domo cum ædificaretur***: tantum enim loquitur de ferramentis, quæ ad dolandum lapides, & ligna adhibebantur, quoniam dolata hæc afferebantur: non de ferramentis quibus alia efficiebantur, vt notauerunt Abulensis, & alij, Hoc ipsa Scriptura docuit: cùm enim prius diceret: ***Domus autem de lapidibus dolatis atque perfectis ædificata est***, id pro commentario esse voluit verborum sequentium: *Et malleus, & securis, &c.* Etenim cum in hoc ipso capite legamus: *Et affixit laminas clauis aureis*, quî id fieri potuit sine ferramentis, & sonitu? At dices, Scriptura negat auditum esse malleum, sine malleo ergo fixi claui sunt. Respondeo Scripturam hic loqui de malleo, quo petræ scinduntur, vt dolentur, de quo etiam ait Ierem. 23: ***Numquid non verba mea sunt quasi ignis, dicit Dominus, & quasi malleus conterens petram?***

(Margin numbers: 8 beside line 2 "tit: Perfectis"; 9 beside line 12 "lapidibus dolatis".)

DE FENESTRIS DOMVS.

CAPVT XIII.

1 VERVM antequam ab interiori fabrica ad exteriorem transeamus, superest vt dicamus de fenestris, quæ partim ad hanc, partim ad illam pertinent. De his legimus versu. 4. *Fecitque in templo fenestras obliquas.* Vbi hoc primum adnotandum est templum hic non accipi pro exteriori domo, sicut alias in hoc capite accipimus, sed pro tota domo tam interiori, quā exteriori, neq; enim est in Hebræo הֵיכָל, sed לַבַּיִת, id est, domui. Has fenestras nonnulli Hebræi, & quidam qui eos sequuntur, vt Isidorus Clarius in hoc capite, & alij putant fuisse introrsum angustiores, extrorsum verò latiores. † At nostrorum doctorum communis sententia est extrorsum fuisse angustiores, introrsum latiores. Ita Beda de templo capit. 7. Angelomus, Ricardus, Comestor capit. 9. Lyranus, Abulensis, Caietanus, Vatablus, immo, & nonnulli Hebræi, vt postea dicemus. Verum Angelomus, & Abulensis affirmant non dici obliquas eo quod re vera essent obliquæ, sicut exiguæ fenestræ, quæ fiunt in quibusdam arcibus, sed quod cùm essent introrsum latiores, lineæ laterum illarum non erant parallelę, sed à se inuicem semper elōgabantur, sicut latera trianguli, ita enim exponit Abulensis, & addit: ***Istud autem fit ad hoc vt lux multa intret per illas, quod non fieret si essent fenestræ æquales intus, & extra. Causa huius est, quod radii Solis venientes ab extra intersecant se in superficie fenestræ, vbi est locus strictior, & deinde dilatantur, & intrat lux in domum per modum pyramidis euersa. De quo patet libr. 1. Perspectiuæ communis propositione.6.***

(Margin: Vers. 4. beside "De his legimus"; 2 beside "dam qui eos sequuntur"; 3 beside "semper elōgabantur".)

ne. 6, & sic fiunt fenestræ communiter in Ecclesiis, & aliis domibus. Hæc Abulensis. Pro Obliquas in Hebr. est, שְׁקֻפִים אֲטֻמִים, pro quibus Chaldæus vertit: *Aperta intrinsecus, & clausas forinsecus,* quemadmodum doctores nostri affirmant. Eodē modo interpretatur Pagninus in V. שָׁקַף & in V. אָטַם & citat in eamdē sententiam R. Dauid, quamuis contrario modo fuerat prius in translatione sua interpretatus: שְׁקֻפִים proprie apertas. significat, id est, quæ luci. & visui patent, à שָׁקַף id est, aspexit, aut prospexit. † אֲטֻמִים vero significat clausas ab אָטַם id est, clausit, 4
aut obturauit, quia scilicet intrinsecus erāt apertę, extrinsecus verò claussæ, non ita vt nihil videri posset, non enim essent fenestræ, sed quod erant, & angustiores, & cancellis quibusdam clausæ. Hoc magis explicat translatio Lxx. *καὶ ἐποίησεν τῷ οἴκῳ θυρίδας δεδικτυωμένας κρυπτάς*. id est, fenestras cancellatas occultas. Posterior dictio, אֲטֻמִים pro qua verterunt. Lxx: *κρυπτὰς* inuenitur Ezec. 40. vbi habemus: *Et fenestras obliquas in thalamis, καὶ θυρίδες κρυπταὶ.* Chaldæus: *Et fenestræ obturatæ.* Et cap. 41. *Limina, & fenestras obliquas*, vbi vertunt, Lxx. *θυρίδες δικτυωταὶ*, id est, fenestræ reticulatæ, siue cancellatæ. † Chaldæus similiter *obturatæ.* Quæ omnia apertius exposuit Hieronymus: nam in cap. 40. 5
Ezechie. ita scribit: *Fenestras absconditas, quæ Hebraicè appellantur* אֲמוֹטוֹת *Symmachus τοξικὰς transtulit.* Et postea: *In quibus fenestræ erant obliquæ, quas Lxx. absconditas, Simmachus τοξικὰς vocat. Quæ fenestræ obliquæ, siue τοξικαί, idcirco à sagittis vocabulum perceperūt, quod instar sagittarum angustum in ædes lumen immittant, & intrinsecus dilatentur, omniaque per circuitum plena erant huiusmodi fenestris, &c.* Ego etiam à sagittis nomen accepisse puto, quod ita factæ sint angustæ extrinsecus, & intrinsecus latiores, vt per eas clam sagittæ mittantur nec possit qui mittit ab hostibus lædi. Cuius rei causa Hispanicè *Saeteras* dicūtur & in arcibus fiunt. † Idem Ezec. 41. *Fene-* 6
stræ quoq; erant factæ in modum retis, instar cancellorum, vt non speculari lapide, nec vitro, sed lignis interrasilibus, & vermiculatis clauderētur (pro quibus in Hebraico obliquas fenestras habet) quæ in tribus tantum erant partibus templi, ad dexterā videlicet, & ad sinistram, & post tergum, id est, ad Meridiem, & ad Aquilonem, & ad Occidentem. Orientalis autem pars non habebat fenestras, quia ipse introitus clarū immittebat lumen intrinsecus, & cuncta interiora templi ianuarum lumine complebantur, ita vt per singulas fenestras, & cancellorum foramina intro quis posset aspicere. Hæc 7
Hieronymus. † Ex quibus, quamuis de templo Ezech. dicta sint, satis probabiliter intelligimus ita fuisse fenestras dispositas in templo Salomonis. Videmus etiam fenestras אֲטֻמוֹת ab Hebræis iuxta Hieronymum vocari, quæ obliquæ sunt, eumque pro duobus Hebraicis vocabulis, quæ significant apertas, & clausas, vnum posuisse, id est, obliquas, vt obliquitatem in eo intelligamus, quod cum sint extra angustæ, intus verò latæ,

lumen

lumen non rectum ingreditur, ac ſi æquales eſſent vndique feneſtræ ſed obliquum, propter decliuitatem ipſarum, vt explicuerunt Beda, & Angelomus, & Abulenſis locis citatis. Quot autem fuerint, aut vbi, ſcriptura non docet: ſed multas fuiſſe conuenit, quoniam magnæ non erant. Deinde probabile eſt fuiſſe non ſolum in parietibus primæ contignationis, id eſt, vſque ad primos triginta cubitos, ſed etiam in cæteris omnibus alioqui cœnacula illa ſuperiora obſcura eſſent, & nullius vſus.

DE EXTERIORI FABRICA TEMPLI, ET PRImùm de tabulatis, quæ erant circa domum.

CAPVT XIIII.

ET ædificauit ſuper parietem templi tabulata per gyrum in parietibus domus per circuitum templi, & Oraculi, & fecit latera in circuitu. Verſ. 5.
Quamuis in circuitu latera facta eſſe dicat, non de pariete Orientali intelligendum eſt, in quo erat porta magna, ſed de cæteris, hunc enim ſine impedimento cellarum eſſe oportebat. Et quidem de hoc inter omnes conuenit, ſed de tabulatis magna inter omnes autores contentio eſt: ex Latinis enim plurimi exiſtimant hæc tabulata fuiſ-
2 ſe deambulacra quædam circa templum, & latera appellari turriculas, ſeu cancellos erectos, ne deambulantes deciderent. † Ita ſenſit Beda c. 7. & in libro Quæſt. in libros Reg. q. 13. Angelomus, Ricardus, Comeſtor capit. 9. Lyranus, & omnium latiſſimè Abulenſis, q. 11. Volunt autem tabulata impoſita fuiſſe capitibus trabum primæ contignationis domus exeuntium per parietes videlicet. 30. cubitis à pauimento, ſecunda vero trabibus ſecundæ contignationis ſimiliter exeuntibus ſexageſimo cubito à pauimento, tertia trabibus tertiæ contignationis centeſimo vigeſi-
3 mo cubito atq; hoc ſupremum tabulatum ferè dicunt eſſe pennaculum templi, quò ductus eſt Dominus Matth. 4. † At Hebræi, & Vatablus nequaquam deambulacra eſſe exiſtimant, ſed cellas circum tẽplum triplici ordine fabricatas. Quam ego ſententiam veram omnino eſſe arbitror, prioremq́ue vix, aut ne vix quidem, poſſe ſuſtineri, tota enim euerti videtur his verbis: *Trabes autem* Verſ. 6.
poſuit in domo per circuitum forinſecus, vt non hærerent muris templi.
4 ſ. tabulata, Quomodo igitur facta eſſe poſſunt ſuper capita trabum prodeuntium? † Dicunt quidam inter tabulata, & parietes relictum eſſe breue ſpatium, ita tamen vt per illud nec deambulantes decidere, nec pedem immittere poſſent. Sed quoniam Lyranus, & Abulenſis, & alij viderunt id ſine vlla ratione dici, aliter ſoluunt: affirmantq́ue murum templi in prima contignatione reductum fuiſſe cubitum vnum, in quo trabes tabulatorum fulciebantur, deinde in ſecunda contignatione reductum fuiſſe cubitos duos eadem ratione, in tertia tres, atque ita factum eſſe vt

cùm tabulatum supremum latum esset septem cubitos, medium sex, infimum quinque, omnia tamen essent æqualia ad perpendiculum. † Atque hoc de muri reductione non solum antiquioribus placuit, quos nominauimus, & Comestori, sed etiam recen- 5
tioribus, vt Isidoro Clario, & Caietano, & aliis, placet. Confirmatur autem optimè ex eo, quod vbi nos habemus: *Trabes autem posuit in domo, &c.* in Hebr. est, מִגְרָעוֹת, id est deficientias à גָּרַע defecit, & deficientiæ dicuntur illæ reductiones muri in quibus aliquid semper muro deficit. Adde quod in Heb. ratio redditur inæqualitatis tabulatorum, &c. כִּי מִגְרָעוֹת נָתַן id est: *Quoniam deficientias dedit, siue posuit.* Similiter vertunt. Lxx. ὅτι διάστημα ἔδωκεν, id est. Quoniam distantiam posuit domui in circuitu, & distantia appellari videtur spatium illud, quod relictum est in pariete. † At contra hæc pugnant non solum nostræ 6
translationis verba, verùm etiam Hebraica ipsa. Si enim trabes posuit in domo forinsecus, vt non hærerent muris templi tabulata, manifestum est: non potuisse poni in reductione parietis. Si autem esset legendum: *Deficientias autem posuit*: deficientiæ sunt paries ipse, & murus templi, quomodo ergo non hærent muris templi? His verbis commoti quidam dicunt has trabes esse quæ erant in exteriori parte tabulatorum, & ea sustinebant. Sed hæc quomodo positæ sunt vt tabulata non hærerent muris templi? † Abulensis reiectis aliorum sententiis tandem ait hoc de trabibus quibusdam crassis intelligi, quas fixit Salomon in terra cir- 7
cum templum, ne aliquis posset accedere ad parietes templi, tam vt illi seruarentur illæsi quàm propter ipsius templi sanctitatem. Sed debuit considerare Abulésis se nouum quoddam vallum ponere circum templum quod nemo posuit: deinde malè exponi verba scripturæ: *Vt non hærerent muris templi*, quod de tabulatis intelligitur ab omnibus, non de hominibus, nec enim homines dicuntur hærere parietibus, sed accedere ad illos. † Dicendum 8
ergo est non deambulacra fuisse, sed cellas circumædificatas. Hoc primum confirmatur autoritate Iosephi. 8. antiquit. cap. 2. cui hac in re fides potius habenda est. Eius verba, non vt ab interpretibus versa sunt, sed vt sunt in Græco, ita habent: *Circum ædificauit autem templum in circuitu triginta breuibus domibus, quæ coagmentatio, & complexus totius futura erant (id est, templum roboratura propter densitatem, & multitudinem exterius circumposita. Erantque inter se peruiæ, & patebant singulæ in longum viginti cubitos*) ita omnino nunc legitur in Græco, sed in veteri Ruffini translatione scriptum est longitudinem fuisse quinq; cubitorum, ex quo constat vetustiores, ac emendatiores codices Iosephi ita olim habuisse) *ac totidem in latum, & viginti cubitis attollebantur.* † *Super has alia series cellarum erat extructa, super quam rursum aliæ, omnes in-* 9
ter se numero & amplitudine pares, ita vt coniuncta inferius ædificium

æqua-

æquarent: nam superius non erat circumædificatum, tectum vero ipsis impositum est cedri. Et cellæ quidem suum quæque tectum habebant non proximo contiguum, &c. Sed quoniam Abulensis ait Iosephum hoc templum non vidisse, eodem modo cellæ circum ædificatæ sunt templo ab Herode reędificato, in quod Iosephus quotidie ingrediebatur, quod non est dubium eadem forma, qua primum illud Salomonis, fuisse ædificatum. De quo hæc scribit libr. 6. de Bello, capit. 6. † *Circa latera vero inferioris templi multa erant membra*
10 *peruia triplici tecto suspensa, & ad vtrumque latus ad ea introitus à porta patebat.* In Græco apertius: *Circum latera autem inferioris templi peruia erant domus trium tectorum multa, & ad vtrumque ingressus erant à porta ad ipsas. Superior autem pars* (templi) *has domos iam non habebat.* Ex his Iosephi locis habemus non solum domunculas fuisse, sed etiam inferioris templi altitudinem æquasse, hoc est, in. 60. cubitos surrexisse. Id etiam itelligitur ex templo Ezechielis, quod licet, maius erat, & præstantius, tamen ad huius similitudinem conformatum est, in quo ponuntur circa domum tria, quæ dicuntur latera nec deambulacra erant, sed domun-
11 culæ. Ezec. 41. † *Latera autem latus ad latus* (scilicet continuatum) *bis triginta tria.* Et postea: *Et vidi in domo altitudinem per circuitum fundata, altera ad mensuram calami sex cubitorum spatio, & latitudinem per parietem lateris forinsecus quinque cubitorum. Et erat interior domus, in lateribus domus*: idest, cingebatur inferius templum totum illis lateribus. Verùm manifestius etiam perspicitur ex. 1. Paralip. 28. *Dedit autem Dauid Salomoni filio suo descriptionem porticus, & templi & cellariorum & cænaculi, & cubiculorum in adytis, & domus propitiationis.* In Hebræo. est: *Et dedit Dauid Salomoni filio suo descriptionem porticus, & domorum eius.* quēadmodum verterūt, & Lxx. domos autem eius vocat domum exteriorem, & interiorem adiunctas porticui, & ideo Hierony. vt apertius diceret, vertit: *Et templi.* subiicit. *Et cellariorum eius, & cænaculi eius, & cubiculorum eius interiorum.* Non est dubium hæc omnia fuisse in domo ipsa, aut illi adiuncta: nam de atriis, & cubiculis quæ erant circum atria, continuo ait: *Necnon & omnium, quæ cogitatauerat, atriorum, & exhedrarum per circuitum in thesauros domus Dei, & in thesauros Sanctorum.* Atque hæc ita esse nec Beda negare potuit capit. 8. Quare cellaria, quæ Lxx. ἀποθήκας vertunt, sunt huiusmodi cellæ ædificatæ in lateribus templi, quæ quasi promptuaria quædam erāt, in quibus reponerentur diuitiæ templi & ideo altæ erant cubitos. 20, vt ait Iose-
13 phus, latæ autem quinq; & totidem longæ. † Ædificatæ enim sunt etiam ad munitionē & firmitatem templi, vt diximus ex Iosepho, & ad pulchritudinem atq; custodiam, ideo cellaria, siue apothecę dicuntur. Quare necesse est fenestras magnas habuisse è regione fenestrarum domus. Cænaculum intelligit quod erat super cōtignationē. 60. cubitorum Lxx. καὶ τῶν ὑπερῴων, id est, superiorum tectorum

tectorum. Hebr. עֲלִיּוֹת Cubicula in aditis siue interiora, sunt
quæ erant in secundo, & in tertio tecto templi, & interiora di-
cuntur, vt distinguantur à cellariis, quæ sunt exteriora. Nunc
Verf. 5. verba interpretemur. † *Et ædificauit super parietem templi tabulata* 14
Super pro Iuxta. *per gyrum*, idest, iuxta parietem templi siue ad parietem templi, vt
Caietanus, & Pagninus, & alij adnotarunt, quod vsitatum est in
Scriptura, vt Luc. 4. *Et stans super illam imperauit febri.* Et Psalm.
136. *Super flumina Babylonis, &c.* Quomodo autem essent iuxta pa-
rietes, & in parietibus domus, statim dicemus: *Tabulatum, quod*
Verf. 6. *subter erat, &c.* Inæqualitatis tabulatorum caussa fuit angustia a-
reæ, fuit enim admodum angusta, vt videbimus, cum de atriis
agemus. Ideo non potuit esse inferiorum cellarum latitudo nisi
quinque cubitorum. † Cellæ autem secundi ordinis non potue- 15
runt habere ampliorem proiecturam quàm vnius cubiti, tum pro
pter firmitatem, tum propter decorem: & super has commodè
ædificari potuerunt aliæ cubito latiores. Quod verò ait: *Trabes
autem posuit in domo per circuitum forinsecus, &c.* Ita intelligendum
est: In muro cum fiebat, relictæ sunt prominentiæ, quæ canes
dicuntur ab architectis, super quas transuersæ trabes poneren-
tur, atque ita cellæ illæ fierent, vt non hærerent muris templi, id
est, vt non esset necesse capere partem muri, aut perforare, vt ta-
bulata sustinerentur. † Atque hæc est vera horum verborum intel- 16
ligentia, in quibus tot fuerant, tamque variæ expositorum sen-
tentiæ. Ideo eleganter Chaldæus: *Quoniam proiecturam fecit in
medio.* Docemur hoc Ezechiel. 41. vbi de similibus lateris ita
ait: *Latera autem latus ad latus bis triginta tria. Et erant eminen-
tia, quæ ingrederentur per parietem domus in lateribus per circuitum, vt
continerent, & non attingerent parietem templi.* Quæ vocat eminen-
tia, hic vocantur trabes, quia eminebant ex pariete ad sustinen-
dum trabes transuersas imponendas, ideóque Hebr. dicta sunt,
מִגְרָעוֹת, idest, deficientiæ, quoniam non erant integræ trabes
sed capita: & à Lxx. in Ezec. dicta sunt, διάζωμα, sicut, & in hoc
loco Regum, vnde omnia explicantur, atque confirmantur: quia
recedunt à pariete foras prominentes. †. Hebraicè autem בָּאוֹת 17
id est, venientia, quia per parietem veniebant siue per parietem
ingrediebantur, quod de reductionibus muri non dicitur, non e-
nim veniunt, neque ingrediuntur per parietem domus. Quod
sequitur, ita est in Hebræo: *Vt tenerentur, & non tenerentur in parie-
tibus templi*, id est, vt illæ trabes, siue illa prominentia, tenerent ta-
bulata, & non tenerentur tabulata, in parietibus templi perfo-
ratis, aut quouis alio modo læsis. Chaldæus: *Tabulata autem tabu-
latum super tabulatum, triginta tria, vndena per ordinem, defixa parie-
ti intra tabulata per circuitum, vt capita trabum requiescerent super il-
lud, quod eminebat neque trabes penetrarent per parietes domus.* † Cel- 18
las, siue domunculas, triginta fuisse dicit Iosephus, quæ cum lon-

gitudinem, & latitudinem haberent cubitorum quinque, rectè ædificari potuerunt circa domum, nam cubitis sexaginta ex vtroque latere domus, & viginti ex latere Occidentali addendi sunt cubiti crassitudinis murorum domus. Domunculæ exigunt spatium centum quinquaginta cubitorum, domus autem intrinsecus habet. 140. cubitos, excepto latere Orientali, addita autem crassitudine parietum, quæ nouem aut decem cubitorum fuit necesse est plures esse, ac satis spatij superesse domunculis. † Ex his
19 soluuntur omnia, quæ obiecta sunt, præter illud quod dicebatur, in illis verbis: *Trabes autem posuit, &c.* Caussam reddit, quoniam in Hebræo est: *Quoniam trabes posuit, &c.* Sed ad hoc respondendum est nó reddi causam inæqualitatis tabulatorum, sed explicari quo fundamento niterentur. Sæpissimè enim apud Hebræos: *Quia & Quoniam*, & similes particulæ ponuntur initio sententiæ, ita vt causam non significent sed ornatui tantum deseruiāt, pro consuetudine illius linguæ, vt Lucæ: 1. *Et dixerunt ad illam: Quia nemo est in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine, &c.* & cap. 2. *Sicut scriptum est in lege Domini Quia omne masculinum adaperiens vuluam sanctum*
20 *Domino vocabitur*, & Psal. 17 †. *Quoniam in te eripiar à tentatione*, Eccles. 11. *Si multis annis vixerit homo, &c.* Hebr. *Quoniam si multis, &c.* Illam autem expositionem de capitibus trabum tabulatorum prodeuntibus non recipimus, quoniam omnia tabulata non ascendebant, nisi in. 60. cubitos, vt diximus ex Iosepho.

Quia & quoniam sępe soli ornatui deseruiunt.

DE OSTIIS TABVLATORVM, ET DE COchlea, qua ad illa ascendebatur. CAPVT XV.

1 OSTIVM *lateris medij in pariete erat domus dextra.* Dubium est de vtro latere medio loquatur, de eo ne quod medium erat in tribus illis ordinibus cellarum an de secundo tecto domus, quod. 60. cubitis surgebat à pauimento. Nonnulli, vt Lyranus, intelligunt hæc de secundo tecto domus quod medium cœnaculum dici arbitratur. Et videtur id valde confirmari verbis Iosephi. 8. Antiq. cap. 2. dicentis: *Porrò ascensum in superiorem templi partem sic commentus est rex, vt cochleam in hunc vsum crassitudini parietis includeret.* Hæc enim pars non habebat ab Oriente magnam ianuam, vt inferior, sed
2 à lateribus inerant parua ostiola. †. At sine dubio non de tectis domus, sed de tabulatis loquitur nunc, vt docent Chaldæus, Abulēsis, Caietanus & Vatablus, immo vt verba ipsa planè docent: nam tecta templi nihil habent cur latera dicantur, sed latera vocauit tabulata ædificata circa domum, vt etiam interpretatus est Ricardus. Sensus ergo est, in crassitudine parietis, quæ decem cubitorum erat, factam esse cochleam, per quam in omnes cellas singulorum tabulatorum ascenderetur. Itaque à pauimento vsque ad medium latus, siue tabulatum, quod à vigesimo cubito

Versu.8.

ſurgebat cochlea aſcendebat; & ibi erat Oſtium, per quod in-
troibatur ad ipſum tabulatum. Noluit enim Salomon extra do-
mum ſcalas apponi, ne extra aſcenderetur ad tabulata, & vt va-
cua area relinqueretur decoris cauſa. † Inde aſcendebat adhuc 3
Cochlea vſque ad latus ſupremum,& erat in pariete alterum o-
ſtium ad ingrediendum in ipſum tabulatum. Quoniam autem
cellæ vniuſcuiuſq; lateris perviæ erant omnes, vt diximus ex Io-
ſepho, vnum oſtium ſatis erat ad ſingula latera per circuitum. Et
aſcendentes (vt ait Beda, cap.8.) creberrimas habebant à Meri-
die feneſtras quarum luce certum per omnia, & ſine offenſione
iter facerent. Oſtium itaque lateris medij, ideſt, medij tabulati,
per quod ſcilicet a domo tranſibatur ad cellas medij tabulati,
erat in pariete domus dextræ, ideſt, non erat in pariete ipſius ta-
bulati, ſed in pariete ipſius domus, in pariete, inquam, dextræ, id
eſt, qui ad dextram erat, ſiue in pariete dextro. Lxx. ἐπὶ τὴν ὠμίαν,
τοῦ οἴκου τὴν δεξιάν, id eſt, ad humerum, ſiue latus dextrum. † La- 4

Dextrum dicitur quid ad Meridiem.

tus dextrum. vocatur Meridionalis murus, vt Beda capit. 8. &
alij adnotarunt, quoniam qui Orientem ſpectat, Meridiem ha-
bet ad dexteram, Aquilonem ad ſiniſtram. 3. Reg. 7. *Mare au-
tem poſuit ad dexteram partem templi contra Orientem ad Meridiem.*
Meritò autem oſtium in latere domus factum eſt, non in fron-
te, quoniam tabulata non in fronte domus erant ſed ad latera
circum circa. Quod autem ait *In medium cœnaculum*, ſatis Hieron.
indicat tabulata illa non fuiſſe deambulacra, ſed cellas, vt Ioſep.
docuit: etenim in Hebræo non eſt cœnaculũ, ſed ita habetur: *O-
ſtium lateris medij in pariete erat domus dextræ, & per cochleam aſcen-
debant in medium, & à medio in tertium.* In medium ſcilicet latus,
ſed quia domunculis conſtabat, recte dictum eſt cœnaculum.
† Quare falſum eſt quod putauit Ricardus, per cœnaculum te- 5
ctum domus medium intelligi, quaſi Scriptura prius loquatur de
lateribus, & poſtea idem etiam de cœnaculis, id eſt, de tectis
templi, velit intelligi. At illud non eſt explicatum ab autoribus,
cur de oſtio lateris medij locutus ſit, non autem de oſtio inferio-
ris lateris, quod prius erat, aut etiam de oſtio ſupremi. Et vt du-
bitatio augeatur, vbi in Hebræo & in noſtra tranſlatione habetur
Oſtium lateris medii, L x x. verterunt: *Oſtium lateris inferioris*, τῆς
πλευρᾶς τῆς ὑποκάτωθεν, & Chaldæus: *Porta appendicis inferioris.* 6
† Reſpondeo ſcripturam non loqui de oſtiis, per quæ à cochlea
introibatur in tabulata, hæc enim tria erant, vt ipſa tabulatata,
nec dubium erat oſtia futura fuiſſe in pariete templi, vt ad illa
tranſiretur: ſed de oſtio, quo in cochleam introibatur, quod vni-
cum erat in domo, reliqua enim non ducebant à domo in tabu-
lata, ſed a cochlea in tabulata, & à templo non videbantur. Hoc
autem oſtium, quod à templo ibat in cochleam, oportebat dicere
quo in latere parietis, aut vbi denique eſſet: cùm enim dictum eſ-
ſet,

ſet,hoc fuiſſe,apertum in latere dextro domus,& inde per Cochleam aſcendi ad medium tabulatum,ſatis intelligebatur oſtia,per
7 quæ ad tabulata introibatur,in eodem pariete eſſe debere. † Itaque oſtium lateris medij dicitur id per quod à templo aſcendebatur ad latus medium:ad primum enim non aſcendebatur, cum in ipſo pauimento eſſet. Atq; idem oſtium dicitur etiam lateris inferioris,quoniam à templo per hoc oſtium ingrediebantur qui tranſituri erant infimum tabulatum,& hoc eſt quod ait Abulenſis,vnum oſtium fuiſſe pro omnibus tabulatis : Ita idē eſt ſenſus omnium translationum. Ad verba Ioſephi reſpōdeo eum nequaquam noſtræ ſententiæ refragari , ſed oſtendere aliud quod ſcriptura tacuit,ideſt, qua aſcenderetur ad ſuperiorem domum, ſiue
8 ad ſuperiorem partem templi.† dicitq; aſcenſum à rege fuiſſe excogitatum in craſſitudine parietis,quoniam domus ſuperior non habebat ab Oriente ianuam , ſicut inferior, vt extra parietem aſcenſus eſſet faciendus. Atq; hoc ſatis aptè intelligi poterat,cochleam quæ aſcendebat vſque ad tertium tabulatum vlterius fuiſſe, progreſſam , id eſt, vſque ad ſexageſimum cubitum , in quo erat ſuperior domus. Sed quoniam continuo ait:*ſed à lateribus inerant parua oſtiola*,aut(vt eſt in Gręco) *A lateribus erant introitus per parua valde oſtia* ſignificare videtur alteram cochleam fuiſſe in pariete Septemtrionali , ſiue ſiniſtro , quo ad domum ſuperiorem
9 intraretur. † Arbitror enim fuiſſe illam domum ſuperiorem in duas partes ad longum diuiſam , & multa cubicula habuiſſe, ſiue multas cellas , ſicut. 1. Paral. 28. ſignificari iam diximus in illis verbis : *Et cœnaculi & cubiculorum in adytis*,ideoque oſtiola eſſe oportebat ex vtroque latere. Quod etiam conuenit cum eo,quòd de templo Ezech. dicitur ca. 41. *Et platea erat in rotundum,* (ideſt, latitudo quædam rotunda) *aſcendens ſurſum per cochleam , & in cœnaculum templi deferebat per gyrum.*

DE ATRIIS.

CAPVT XVI.

1 ET *ædificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum & vno ordine lignorum cedri.* De atriis confusè admodum loquuntur autores,quoniam cōfundunt tempora,& templa,& templo Salomonis tribuunt quæ de templo Herodis ſcripta ſunt,vt Beda capi. 16. & Caſſiodorus in Pandectis à Beda citatus. Comeſtor.cap. 14. & 15. Abulenſis q. 21. Nos autem , quoniam de primo templo nunc loquimur, vt à Salomone ædificatum eſt, ea tantum modo commemorabimus, quæ fuerunt in templo Salomonis mox de templo ſecundo, de-
2 que Herodis templo dicturi. † De atriis templi Salomonis nunc ait:*Et ædificauit atrium interius.* Atrium Hebraicè. חָצֵר. *haſer* Græcè *αὐλὴ* , apud veteres prima domus pars fuit , quæ ſtatim

Verſ.36.

Atrium.

ab interiori ianua introeuntibus occurrit, continetque aream
in quam collecta ex omni tecto pluuia descendit. Habet dex-
tra ac sinistra alas, quæ Græce pteromata dicuntur, vt ex Vi-
truuio ostendit Daniel Barbarus in scholiis eiusdem, libro sex-
to capite quarto.] Ex quo apparet non ex omni parte fuisse te-
ctum atrium: sed ex lateribus, & vt idem ait cap. præcedenti,
idem cauædium dicitur, sed alia ratione: nam cauædium dici-
tur caussa illius partis, quæ est sub diuo, & in medium impluit,
atrium verò causa illius quæ tecta est. † Spatia illa laterum cum 3
tectis porticus dicta sunt: Vnde illud.

2. Æneidos — *Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat.*

Porticus. — Talia erant atria templi Salomonis, & porticus habebant, quo
se populus reciperet cum pluuiæ, aut æstus vrgebant, sicut & in
theatris eadem causa fiebant a veteribus. Vitruuius libr. 5. capite
9. *Post scenam porticus sunt constituendæ, vti cum imbres repentini lu-
dos interpellauerint, habeat populus quo se recipiat ex theatro, &c.* Nul-
lum porticibus deerat ornamentum, nulla commoditas, imbres
soles, cœlumque graue vitabant, ambulationibus, negotiis, spe-
ctaculis aptæ erant. A magnitudine milliariæ, aut stadiariæ voca-
bantur, ex eodem Daniele libr. 5. capit. 1. Cum autem Scriptu-
ra dicit: † *Aedificauit atrium interius*, satis indicat fuisse & atrium 4
alterum exterius ædificatum ab eodem: quod manifestius est ex
2. Paral. 4. *Fecitque etiam atrium sacerdotum, & basilicam grandem,
& ostia in basilica, quæ texit ære.* Atrium sacerdotum est, quod
nunc vocat atrium interius, quia porticui, & domui adiunctum
erat, Basilicam grandem vocat atrium exterius, quo populi
multitudo confluebat: nam in atrium sacerdotum soli sacerdotes
introibant. Et quoniam atrium exterius magnam multitudi-
nem capere debebat, basilica grandis dictum est, erat enim mul-
to maius atrio sacerdotum. † Quo in loco Lxx. tam atrium, quàm 5
basilicá *αὐλὴν* vocant, in Heb. atrium sacerdotum חָצֵר *hase*, ba-
silica verò עֲזָרָה *hazarah* dicitur, quoniá illuc ad orandum con
ueniebant, & a Deo iuuabantur, עָזַר *hazar* enim significat ad-
iuuare. Nec ego plura atria fuisse tempore Salomonis existimo,
quoniam plura loci angustiæ nó patiebantur, vt mox videbimus.
Hinc de rege Manasse dictum est. 4. Re. 21: *Et extruxit altaria vni-
uersa militiæ cœli in duobus atriis templi Domini*, acsi diceret: Nihil
reliquit quod non pollueret: nam de domo etiam dixerat: *Extru-
xitque aras in domo Domini.* † Quare Beda, & reliqui, qui quatuor a- 6
tria ponunt confundunt, vt dixi, tempora. Hinc etiam Iosephus
de eodem templo loquens. 8. Antiq. capit. 2. tantum meminit a-
trij interioris & exterioris. De atrio sacerdotum ait: *Circumdedit
deinde templo septum quoddam trium cubitorum altitudine quod nostra
lingua Gison vocamus, exclusurum profanam multitudinem, & solos sa-
cerdotes admißurum.* Ex quibus intelligimus verba nostri capitis:

Duo atria tantum in templo Salomonis.

Aedifi-

Aedificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum. Nec enim significat fuisse tres ordines lapidum, ita vt primus esset exterior, secundus interior in eadem altitudine, tertius adhuc interior, vt intellexit Ricardus: sed, vt rectè exposuit Abulensis, q. 21.
7 † murus diuidens sacerdotes à laicis tres tantùm cubitos altus erat, vt laici videre possent sacerdotes, & sacrificia, & tres ordines habebat lapidum, quorum alter alteri impositus erat. Quod autem addit: *Et vno ordine lignorum cedri:* Ricardus, & Abulensis, & quidam alij censent hunc murum intrinsecus vestitum fuisse tabulis cedrinis, idque nunc significari. Sed planè verbis scripturæ videntur aduersari: ponit enim tres ordines lapidum politorum, & vnum ordinem lignorum cedri, qui decoris causa super lapides additus est: ex iisq; ordinib. quatuor altitudo fiebat trium cubitorum vt Iosephus scripsit: quare non erant singuli ordines
8 lapidum cubitales, vt putauit Abulensis. † Hos lapidum ordines quidam fuisse putant diuersorum colorum, vt Lyranus, & Abulensis, sed nihil de hoc constat. Hunc murū, siue hoc septum Iose. vocari dixit Geison Hebraica lingua, quo vocabulo vsi sunt Lxx. Geisus.
Eze. 40. vbi nos habemus: *Et labia eorum palmi vnius.* Et cap. 43. vbi habemus: *Et definitio vsq; ad labium eius in circuitu palmi vnius.* Lxx. verterunt: *Et Gisus per labium eius in circuitu palmi vnius.* In priorem locum ita Hierony. *Rursum vbi nos diximus: Et labia eorum, &c. Lxx. transtulerunt: Et gisos palmi habentes dolatum intrinsecus per circuitum.*
9 †. *Quod verbum vtrum Hebræū, an Græcum sit, scire non possumus nisi hoc tantum, quod pro Giso Symmachus, & Theodotio* χεῖλος id est, labia: Aquilæ prima editio ἐπ ςάσεις *numero plurali, Secunda labia transtulerunt pro quo in Heb. habetur* שְׂפָתַיִם *Siphathaim:* In posteriorē vero i a: *Aquila, Symma. & Theodotio posuerunt terminum. Lxx. rursum* γεῖσον *interpretati sunt. Cuius verbi, vt ante iam dixi, non possum scire rationem nec cuius lingua sit dicere confidenter, &c.* Hoc ergo, quod se ignorare Hieron. fatetur, discimus ex Iosepho, Hebraicum nomen esse, & septum significare, siue terminum, aut labium,
10 quod instar labij cingat, & claudat. † Eodem vocabulo vtitur aliquoties Iosephus sexto de Bello, capite sexto Sed iuxta Græcum, lib. 5. ca. 14. & 15. nisi quod ibi γείσιον scribitur, & ita appellat septum, quod diuidebat in templo Herodis sacerdotes Atrium Sacerdotum.
à populo. De hoc atrio Beda capit. 16. ait: *Habebat autem hoc atrium tres cubitos altitudinis, vt Iosephus narrat, quatenus ab ingressu templi exteros prohiberet, & solum hoc sacerdotibus licere significaret. Erat que ianua ad Orientalem plagam, ad quam vsque populus hostias suas & sacrificia inferebat inde suscipienda à sacerdotibus, atque ad altare* Atrium exterius:
perferenda, &c. † De atrio exteriori hæc ibidem subiicit idem Iosephus: *Extra hoc septum erat fanum porticibus magnis, ad latus cinctum & portis altis patens quarum singulæ singulos ventos spectabant, & foribus auratis claudebantur. In hoc fanum cuilibet è populo, puro modo*

ac casto, & præscriptorum legis obseruanti accessus patebat, Dici *autem non potest, ac vix etiam oculis credi quam mirandum fuerit illud exterius fanum. Vallibus enim expletis tam profundis, vt ad prospectum oculi caligarent, & aggesta ad quadringentos cubitos terra, eam vertici montis, in quo templum extructum est, æquauit, atque hoc modo factum est, vt area fani cum solo templi æquaretur.* † *Hanc cinxit duplicibus porticibus, quas columnæ e natiuo saxo sustentabant, & laquearia cedro expolita tegebant. Fores verò habebant omnes ex argento fabricatas.* Hæc 12

Iose. Sed intelligendum est hanc fani, siue atrii exterioris coæquationem, ita factam esse, vt per gradus quosdam ab atriis ascenderetur ad domum, sicut idem Iosep. docet quum de templo Herodis agit lib. 6. de Bello ca. 6. Porticus duplex dicitur, quam terni columnarum ordines efficiunt. Saxum natiuum est quod sponte sua in loco illo gignebatur. † Sed magna dubitatio est v- 13
trum hæc atria totã domum vndique cingerent, an verò anteriorem tantum domus partem. Plerique totã domum cinxisse existimant, vt Cassiodorus in Pandectis citatus à Beda cap. 16. & ipse ibidem: Comestor cap. 19. & Lyranus & alij. Abulensis verò Q. 21. putat atrium sacerdotum non circumdedisse templum, sed fuisse plateam quamdam magnam, & quadratam ad Orientalem partem templi: atrium autem secundum, & alia duo quæ ipse ponit omnino templum circumdedisse. Ego neutrum horum atriorum templum totum circumdedisse existimo, sed anteriorẽ tantum templi partem, id est, Orientalem quod manifestissimè docet Iosep. lib. 6. de bello. ca. 6. his verbis. † *Fanum autem conditum* 14
erat, vt dixi: supra durissimam collem. Et initio quidem vix templo atque areæ sufficiebat iacens in summo planities, quòd vndique præceps erat, atque decliuis. Cùm autem rex Salomon, qui etiam templum ædificauerat muro eius partem ab oriente cinxisset, vna porticus aggeri est imposita. & manebat ex aliis partibus nudum, quoad sæculis posterioribus semper aliquid aggeris accumulante populo coæquatus collis latior effectus est. Ex his Iosephi verbis intelligimis cur cellæ in latere domus ædificatæ sint paruæ, & inæquales: nempe quia initio area illa vix templo ipsi sufficiebat vndique præceps, atque decliuis. † Dein- 15
de discimus partem tantum Orientalem fuisse cinctam muro alto, vt ita valles aggeribus complanarentur, & templum ex aliis partibus fuisse nudum; id est, non cinctum atriis. His aggeribus porticum impositam esse dicit, porticus nomine totam illam aream complectens, in qua erant atrium interius, & exterius: nam στοὰν siue porticum vocamus locum amplum, & spatiosum ad ambulandum tecto inclusum. Atque hæc porticus omnino est quæ Porticus Salomonis dicta est Ioannis decimo *Et ambulabat Iesus in templo in porticu Salomonis.* Et Actorum tertio. *Cucurrit omnis populus ad eos ad porticum, quæ appellatur Salomonis.* Et ca. 5. *Et erant vnanimiter omnes in porticu Salomonis.* † Dicta est autem porticus 16

An Atria totã domũ cingerent.

Salo-

Salomonis, quod à Salomone sit facta, vt ab aliis secerneretur, quæ sæculis posterioribus complanato aggeribus monte (vt ibidem ait Iose.) ad alias templi partes ædificatæ erant, solent enim porticus nomen ab autoribus habere, vt Romæ porticus Pompeianæ. Atq; inde semper nomē Salomonis, areæ mansit, licet ea, quæ super aream ædificata sunt, euersa fuerint à Chaldæis. Quare omnino lapsi sunt graues autores in huius porticus explanatione, sed præcipue Abulensis in hoc cap. bis, Titelmannus in Ioh. cap. 10. qui existimant porticum Salomonis esse porticum latam decem cubitos, & longam viginti, quæ erat ante domum exteriorem: quod etiam suspicari videntur Iansenius in Concordia, ca.
17 93.† Cum constet illam porticum fuisse interiorem ipso atrio sacerdotum neminémque ex laicis potuisse ingredi in atrium sacerdotum, ne dum in porticum illam. Et quamuis aliæ porticus factæ sunt postea, vt videmus in templo Herodis, & ad alias tē[m]pli partes complanatis vallibus circa templum: numquam tamen atrium sacerdotum cinxit totum templum, nec vltra Orientalem partem extēsum est, quoniam in ea parte erat altare holocaustorum & porta templi. Sed neque aliæ porticus ita factæ sunt, vt eadem porticus totum templum cinxerit, vt suo loco videbimus,
18 in quo plurimi errauerunt.† Quare quod Ioseph. 8. Ant. ca. 2. dixit: *Circumdedit deinde templo septum quoddam, &c.* quo scilicet, atrium Sacerdotum claudebatur, intelligendum est ab Oriente cinxisse tantum.

At videtur necessario esse quatuor atria ponenda, vt à Beda, Cassiodoro, Comestore, Abulensi ponuntur: quoniam immundi non ingrediebantur in atrium exterius. Propterea scriptores, quos nominaui, ponunt atrium mulierum mundarum, quas separari ab hominibus decebat, & aliud atrium immundorum, tam virorum quàm mulierum, & Gentilium venientium ad adorandum. Confirmari hoc apparet ex Iosepho. 8. Antiq. capit. 2. affirmante a-
19 trium exterius tantum mūdis patuisse. † Præterea. 1 Par. 28. legimus Dauidem reliquisse Salomoni descriptionem omnium, quæ cogitauerat atriorum. Duo autem, non solent dici omnia, sed minimum tria, vt Aristot. docet. 1. de Cœlo ca. 1. Respondeo tamen in templo Herodis fuisse (iuxta quosdam) hanc distinctionem atriorum, vt postea dicemus, vnde hi autores desumunt, quasi eadem fuerint in templo Salomonis, quod neq; probant, neq; probare possunt. In porticu tamen Orientali à Salomone facta propter areæ paruitatē tot atria esse nō potuerunt, quare neq; in lib. Reg. neq; in Paralipom. neq; in Iosepho vnquā mentio facta
20 est, nisi de interiori & exteriori atrio. † Sed sicut ante atrium tabernaculi magna area relinquebatur populo, ita in templo Salomonis. Immo neq; in templo Herodis ita omnino fuerunt hæc atria vt ab his autoribus ponūtur. Ad verba Iosephi respondendū est

est Salomonem non fecisse alterum atrium laicis immundis si-
cuti neque sacerdotibus immundis fecit alterum atrium sacer-
dotum. Immo,& hoc addendum , immundos donec mundaren-
tur, non potuisse ingredi in templum, vt docet Moses Ægyptius
lib. 3. Directoris, seu Ducis dubitantium, ca. 57. quod numerat
inter negatiua præcepta,& est præceptum.77. & Lyranus in illud
Leuit. 11: *Et si necesse fuerit, &c.*† Quod si in autores animaduer- 21
tissent vidissent non esse necesse ponere atrium immundorũ. Mu-
lieribus certum locum designatum esse probabile est, quemad-
modum in templo Herodis factum dicit Iosep libr. 6. de Bello
capi. 6. at intra idem atrium cancellis quibusdam separatum , vt
nunc fit in nostris templis. Gentiles autem, qui ad templum ve-
niebant , consistebant , extra hoc atrium exterius , & inde vide-
bant templum , & adorabant. Ezechiel. 44. *Sufficiant vobis omnia
scelera vestra domus Israel, eo quod inducitis filios alienos incircumcisos
corde & incircumcisos carne, vt sint in sanctuario meo, & polluant domum
meam.*† Ad locum. 28. capitis 1. lib. Para. respondeo non esse sen-
sum:Dedit ei descriptionem omnium atriorum,sed nomen, *om-* 22
nium, complecti omnia,quæ sequuntur,ac si diceret: Dedit ei de
scriptionem omnium , quæ cogitauerat, atque ibi fiat distinctio,
& postea sequatur: *Atriorum &c.* quasi dicat:nempe atriorum, &
exhedrarum , &c. Hoc ex Hebræo manifestum est, vbi ita habe-
tur ad verbum: *Et descriptionem omnis, quod fuit in spiritu eius cum eo
ad atria domus Domini , & ad omnes exhedras in circuitu , ad thesauros
domus Dei , &c.* Lxx. etiam ita verterunt : *Et exempla omnium , quæ
erant in spiritu cum eo, & atriorum domus Domini, & omnium exhedra-
rum in circuitu, &c.*

Atrium immundorum nullũ erat.

DE EXHEDRIS.

CVPVT XVII.

INTRA hæc atria fuisse exhedras, dubitare non pos- 1
sumus cùm legamus in hoc ipso loco , quem nunc in-
terpretabamur: *Nec non & omnium quæ cogitauerat , a-
triorum & exhedrarum per circuitum in thesauros domus
Dei, & in thesauros sanctorum.* Erant autem exhedræ in porticibus
atrij exterioris in interuallis portarum nam ad omnes mundi
plagas portas habebant,vt iam ex Ioseph.diximus:ita enim sole-
bant exhedræ in nonnullis publicis ædificiis constitui , vt docet
Vitruuius , libr. 5. cap. 11. *Constituuntur*,inquit,*in tribus porticibus
exhedræ spatiosæ.* Exhedra autem propriè dicebatur cubiculum
columnis fultum , & epistyliis pluribus , excisis spatiis , quibus
prospectus in viam erat nonnunquam sub diuo , nonnunquam
sub tecto , vt autor est Alexander libro. 5. Genialium dierum
capit. 11. † Inde Iosephus libro. 6. de Bello capi. 6. de Exhedris 2
templi

Exhedra.

templi Herodis ſcribit, poſt introitum, vbi latiores portæ ipſæ
fiebant, exhedras vtrinque fuiſſe magnas, quarum ſingulas impo-
ſitas binæ columnæ ſuſtinebant. In exhedris multæ ſedes erant,
vnde & nomen habent. De publicis exhedris Vitruuius lib. 5. c.
11. ait: *Habentes ſedes, in quibus Philoſophi, Rhetores, reliquiq́; qui ſtudiis
delectantur: ſedentes diſputare poſſint, &c.* In domibus vero priuatis
loca ſunt ad colloquendum per æſtatem cum amicis, aut ad me-
ridiandum. Verum hæ, de quibus nunc loquimur in templo, par-
tim erant ad cuſtodiam rerum templi, partim vt in eis manerent
3 ſacerdotes cum in templo miniſtrabant. † Legimus enim 1. Paral.
28. *Et exhedrarum per circuitum in theſauros domus Dei, & in theſauros
ſanctorum*, id eſt vt ibi reponerentur cum aliæ opes templi, præ-
ſertim quæ erant eius miniſtris diuidendæ, vt videmus Nehe. 13.
tum omnia, quæ populus offerebat ad templum totum reficien-
dum, & conſeruandum in ſuo decore maxime autem ad reficien-
dum Sancta, ſiue Sanctitates, id eſt, Sanctum Sanctorum, aut
etiam domum exteriorem. Quid ſit theſaurus Sanctorum intelli- Theſaurus ſanctorum.
gimus ex 4. Regum 12. *Omnem pecuniam ſanctorum, quæ illata fuerat
in templum Domini à prætereuntibus, quæ offertur pro pretio animæ, &
quam ſponte & arbitrio cordis ſui inferunt in templum domini, accipiant
illam ſacerdotes iuxta ordinem ſuum, & inſtaurent ſarta tecta domus,*
4 *ſi quid neceſſarium viderint inſtauratione.* † Pecunia illata à præter-
euntibus pro pretio animæ dicitur illa, quæ offerebatur quando
numerabatur populus: pro quolibet enim prætereunte, ſiue trãſ-
eunte, ſcilicet, ad numerum eorum, qui idonei erant ad bellum, id
eſt, à vigeſimo anno, & ſupra offerebatur dimidius ſiclus, ne ille
periret, ſi non offerret. Exodi 30. *Quando tuleris ſummam filiorum
Iſrael iuxta numerum, dabunt ſinguli pretium pro animabus ſuis domino,
& non erit plaga in eis, cum fuerint recenſiti. Hoc autem omnis, qui tran-
ſit ad nomen, dimidium ſicli iuxta menſuram templi. Qui habetur in nu-*
5 *mero à viginti annis & ſupra, dabit pretium.* † Hæc igitur pecunia, &
quæ ſponte offerebatur ab aliis, ſeruabatur ad templum reficien-
dum, & vocabatur theſaurus ſanctitatum, ſiue ſanctorum. Exhe-
dræ autem in quibus huiuſmodi pecuniæ ſeruabantur, propriè di-
ctæ ſunt Gazophylacia, ideoq́; in exteriori atrio erant propè ia-
nuas, vt populus ingrediens facilè offerre poſſet, quod vellet, &
mittere in donaria. Quare credibile eſt iuxta ianuam gradus pau-
cos habuiſſe, quibus facilè populus inferre pecuniam poſſet in ga
zophylaciũ, niſi forte erat ibi ſacerdos accepturus, quod eſt pro-
6 babile ex 2. Para. 24. vt poſtea referemus. † De his Iere. 35. *Et in-
troduces eos in domum Domini in vnam exhederã theſaurorum, & dabis
eis bibere vinum. Et introduxi eos in domum Domini ad gazophylacium
filiorum Hanan, quod erat iuxta gazophylacium principum, ſuper the-
ſaurum Maaſiæ filij Sellum, qui erat cuſtos veſtibuli.* Quod prius exhe-
dram, poſtea gazophylacium vocat. Inde etiam 4. Regum 23.
In introitu templi domini iuxta exxedram Nathan Melech. 1. Paralip. 9.

His quatuor. Leuitis creditus erat omnis numerus ianitorum, & erant su-
per exhedras, & thesauros domus Domini. † Habebant autem exhe- 7
dræ, siue gazophylacia nomina, vel ab iis, quibus custodienda
committebantur, vt gazophylacium Hanan. Vel ab iis, quorum
dona ibi seruabantur, vt gazophylacium principum. Et cap. 36.
Legitq́; Baruch ex volumine sermones Ieremiæ in domo Domini in gazo-
phylacio Gamariæ filij Saphan scribæ in vestibulo superiori, in introitu
portæ nouæ domus Domini audiente omni populo. Et ibidem: Porro volu-
men commendauerunt in gazophylacio, Elizamæ scribæ. Ex his satis in-
telligimus vbi Dominus loqueretur, cum ait Ioan. capite 8. Hæc
verba locutus est Iesus in gazophylacio docens in templo, nempe in por-
ta quadam atrij exterioris, vbi erat maximum gazophylacium,
in quod plures dona mittebant, & qua plures ingrediebantur.
Pastophoria. † Sed sciendum est exhedras etiam pastophoria vocari in scrip- 8
tura, nam vbi legimus 1. Paral. 28. Atriorum, & exhedrarum. Lxx.
vertunt: Atriorum domus Domini, & omnium pastophoriorum. De his
etiam scriptum est 1. Mach. 4. Et viderunt sanctificationem desertam,
& altare profanatum, & portas exustas, & in atriis virgulta nata, sicut
in saltu, & pastophoria diruta. Et postea; Et ornauerunt faciem templi
coronis aureis, & scutulis, & dedicauerunt portas, & pastophoria, & im-
posuerunt eis ianuas. Et dicuntur pastophoria, quia habitabant in
eis sacerdotes, cum templo deseruiebant, nam παστὸς thalamum
significat, atque inde pastophori vocabantur sacerdotes, qui tha-
lamis illis præerant, siue qui in his habitabant, & ipsi thalami in-
de pastophoria. † Vocabantur etiam pastophori apud Ægyptios 9
sacerdotes quidam honoratiores, qui paston, id est, pallium fere-
bant sacerdotale. Inde Isa. 22. vbi nos habemus: Vade, ingredere ad
eum, qui habitat in tabernaculo. Lxx. verterunt. Vade ad pastophorium
ad Somnam quæstorem, hoc est, dispensatorem thesaurorum do-
mus Dei, vt ibi ait Hieronymus, lib. 7. in Isa. & ibidem interpre-
tatur pastophorium ibi dici thalamum, in quo habitabat præpo-
situs templi. Inde etiam 3. Hesd. 9. Et exurgens Hesdras ante atrium
templi abiit in pastophorium Ionathæ filij Nasabi, & hospitatus ibi non
gustauit panem, neque aquam bibit super iniquitatē multitudinis. † Qua- 10
re eodem modo loquitur Scriptura de exhedris, & de pastopho-
riis, vt 1. Paral. 9. Hi sunt principes cantorum per familias Leuitarum,
qui in exhedris morabantur, vt die, ac nocte iugiter suo ministerio deserui-
rent, videlicet iuxta ordinem vicis suæ vnusquisque. Lxx. ibi verterunt:
ἐν παστοφορίῳ διατεταγμένοι εἰς ἐφημερίας, id est, in pastophorio or-
dinati in vices, id est, vt quisque iuxta ordinem vicis suæ mini-
straret. De his vicibus dicitur Luc. 1. Factum est autem cum sacer-
dotio fungeretur Zacharias in ordine vicis suæ ante Deum secundum con-
suetudinem sacerdotij, &c. ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ. Ac propterea
cum dictum esset 1. Paral. 28. † Dedit Dauid Salomoni descriptionem 11
atriorum, & exhedrarum, additur: Diuisionumq́; sacerdotalium, ac Leui-
ticarum

ticarum in omnia opera domus domini, vt significaret exhedras illas
esse domicilia sacerdotum, quia iuxta ordinem vicis suæ erant in
templo ministraturi. Ideò apertius verterunt LXX. *Dedit illi exem-
plar atriorum, & omnium exhedrarum. &c. & in diuisiones, quæ per vices
sunt sacerdotum, & Leuitarum:* καὶ εἰς τὰς διαιρέσεις ἐφημεριῶν τῶν ἱερέων.
Et 1. Paral. 13. *Et erunt* (Leuitæ) *sub manu filiorum Aharon in cultum
domus domini in vestibulis, & in exhedris.* LXX. *Super atria, & super pa-*
12 *stophoria.* † Hæc omnia vel inde confirmantur, quod vbicunque
in nostra translatione est *Exhadra*, & apud LXX. *pastophorium*, in
Heb. semper est idem nomen לִשְׁכָּה *lisecath*, id est, cubiculum,
pro quo & Gazophylacium vertere solet Hieronymus, quoniam
hæc tria vnum erant. Vt Neh. 13. *Fecit ergo sibi gazophylacium gran-
de, & ibi erant ante eum reponentes munera, & thus, & vasa, & deci-
mam frumenti, vini, & olei, partes Leuitarum, & cantorum, & ianitorum,
& primitias sacerdotales.* Quo ex loco melius intelligimus quid in
exhedris saruaretur. Ezech. 40. *Et per singula Gazophylacia ostium.*
LXX. *Et pastophoria ipsius.* Et prius: *Et eduxit me ad atrium exterius, &*
13 *ecce gazophylacia.* LXX. *Et ecce pastophoria.* † Ex quibus abundè cog-
noscitur lapsos fuisse Comestorem, cap. 15. & Abulensem, q. 21.
qui distinguunt gazophylacia à pastophoriis, & pastophoria vo-
lunt esse loca separata ad comedendum, vt in eis sacerdotes co-
mederent partes sacrificiorum sibi obuenientes. Et addunt: *Qui-
dam tamen volunt, quod ibi tantum foris venientes à finibus Israel come-
debant, & inde dici pastophoria, à pastu, & foris,* quam etymologiam
veram putauit Abulensis, cum ridicula sit: at hoc non hominis,
sed sæculi illius vitium fuit. Quod autem scriptum est 4. Reg. 12.
*Et tulit Ioiada pontifex gazophylacium vnum, aperuitq́; foramen desu-
per, & posuit illud iuxta altare ad dexteram ingredientium domum Do-*
14 *mini, &c.* † nihil dictis obstat, non enim est ibi gazophylacium
exhedra, sed area, vt manifestè videmus 2. Parali. 24 *Præcepit ergo
rex, & fecerunt arcam, posueruntq́; eam iuxta portam domus Domini fo-
rinsecus.* Imò & in loco ipso vbi nos habemus gazophylacium, in
Hebræo, & in Græco est, Arcam אָרוֹן *Aron*, & κιβωτόν. Posita est
autem iuxta altare in atrio sacerdotum, vt melius seruaretur, sed
sacerdotes accipiebant à populo munera, & deferebant in arcam
sicut statim ait: *Mittebántque in eo sacerdotes, qui custodiebant ostia,
omnem pecuniam, quæ deferebatur in templum Domini.* † Comestor, &
Abulensis & alij ponunt in hoc atrio quædam alia, quæ ego præ-
tereo, quoniam neque ex scriptura colliguntur, neque ex
Iosepho, neque ex probatioribus authoribus. Certè
cathedram, seu cathedras fortasse, docentium
legem certum videtur in hoc atrio fuisse,
aut saltem in muro, quo atrium
sacerdotum separabatur ab
atrio exteriori.

DE TEMPORE QVO TEMPLI *ædificatio absoluta est.*

CAPVT XVIII.

Vers. 33. POSTREMÒ additur in fine capitis: *Anno quarto fundata est domus Domini in mense zio.* Id est, quarto anno regni Salomonis fundamenta templi iacta sunt.) *Et in anno vndecimo, mense Bul, ipse est mensis octauus, perfecta est domus in omni opere suo, & in vniuersis vtensilibus suis, & ædificauit eam annis septem*, id est, vndecimo anno regni Salomonis perfecta sunt omnia, tam opus ipsum & ædificium, quàm vasa omnia, & vniuersa templi suppellex. In his hoc adnotandum est corruptè legi in Biblijs Complutensibus & Regijs: Mense Elul, cum legendum sit: *Mense Bul*, vt constat ex Hebræo, & ex septuaginta, Elul enim non octauus mensis est, sed sextus, quod etiam adnotatum est à Lyrano & ab Abulensi. † Mensi autem Bul respondet apud nos pars Octobris, & pars Nouembris. Ex dictis intelligitur ædificatum esse templum non septem annis, sed septem & dimidio, quia à mense zio, qui est secundus, vsque ad Bul, qui est octauus, sex menses sunt, sed more scripturæ, & humanarum historiarum annus cœptus sæpe non numeratur. Quæritur tamen quomodo templum dicatur perfectum mense octauo cum omnibus vtensilibus suis, cum cap. 8. legamus dedicatum fuisse illud mense septimo conuocato vniuerso Israel: *Conuenitq; ad regem Salomonem vniuersus Israel in mense Ethanim in solenni die, ipse est mensis septimus.* Si autem non erant perfecta omnia vtensilia, quomodo dedicabatur? † Ad hoc respondet optimè Comestor c. 21. sed latius Abulensis q. 2. in capite 8. Salomonem dedicationem celebrasse perfecto iam templo, non tamen omnibus templi vtensilibus perfectis. quia nonnulla deerant, quæ tandem octauo mense perfecta sunt, ac propterea dixit scriptura mense octauo perfectam fuisse domum in omni opere suo, & in vniuersis vtensilibus suis. Fieri etiam potuit, vt aliquid operis in remotioribus partibus remaneret, sed omnia mense octauo plenè absoluta sunt. † Noluit autem Salomon differri dedicationem in mensem octauum, quo plenè essent omnia absoluta, quoniam mensis septimus maximas solennitates habet Tubarum, & Expiationum, & Tabernaculorum. Leuitici 23. atque ideò eo mense Israeliticus populus conuenire debebat in domum Dei, Exodi 23. & 34. Ne igitur populus grauaretur, & bis veniret, sed semel vtrumque fieret, maluit mense septimo dedicare. Hanc huius quæstionis solutionem post alias posuit Bedá cap. 17. & ex eo desumpsit Angelomus in fine capitis sexti.

Margin numbers: 1 2 3 4

TOTIVS TEMPLI FABRICAE MYSTICA *expositio ac primum temporis, & loci, quo templum ædificatum est.*

CAPVT XIX.

TEMPLVM Salomonis quatuor sensuum, qui scripturæ
1 tribuuntur, capax videtur. Iuxta Historiam enim significatur in eo ædificium illud Dei cultui dicatum: iuxta Allegoriam corpus Christi Domini, de quo dixit ipse Ioh. 2. *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*, quod Euangelista exposuit: *Ille autem dicebat de templo corporis sui*, quem sensum persequitur Rupertus in Comment. 3. Reg. Significat etiam Ecclesiam Catholicam: quæ est domus Dei 1. Tim. 3. *Vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei*
2 *viui.* † Iuxta Tropologiam significat templum, quod per pœnitentiam, & alias virtutes Deo in anima nostra erigimus, vt semper nobiscum habitet, cuius rei causa dicitur 1. Corinth. 3. *Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis?* Anagogico sensu significat regnum cœlestis beatitudinis, seu potius Ecclesiam triumphantem, in qua Deus habitat, vt in domo gratissima. Si enim Ecclesia militans, in qua sunt multi peccatores, & qui iusti sunt, sine peccatis venialibus non viuunt: domus, & habitaculum Dei dicitur, quanto magis Ecclesia triumphans, in qua nullum peccatum est, sed iustitia, & sanctitas, & perpetua Dei laus, iuxta illud Psal. 83. *Beati qui habitant in domo tua Domine in sæ-*
3 *cula sæculorum laudabunt te?* † Hunc sensum ostendit nobis Dauid in eodem Psal. *Quàm dilecta tabernacula tua Domine virtutum. concupiscit, & deficit anima mea in atria Domini.* Et Psal. 23. *Quis ascendet in montem Domini* (quoniam templum ædificatum est in monte excelso) *aut quis stabit in loco sancto eius?* Et Psal. 14. *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Ex his sensibus celebrior est apud patres ille de Ecclesia militante, quem nos etiam accuratiùs explicabimus, ita tamen vt reliquos
4 non penitus omittamus. † Templum igitur à Salomone ædificatum per septem annos Ecclesiā significat, quæ à rege pacifico, & verò Salomone, de quo dictum est Psal. 71. *Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis, donec auferatur luna*, ædificatur per totum huius sæculi tempus, quod septennario numero intelligitur, quia per septem dies, totum sæculi tempus deuoluitur, & nascentibus electis, quasi noui lapides proferuntur ad ædificium. Septem annis templum absolutum est cum omnibus vtensilibus suis. Anno quarto regni Salomonis fundatur, mense zio, qui est mensis secundus, & anno vndecimo absoluitur, mense Bul, ipse est mensis
5 octauus. † Primus annus regni huius Salomonis fuit tempus legis naturæ, secundus fuit tempus legis scriptæ. tertius fuit tempus, qui ipse inter homines homo versatus est, quo fecit conui-

uium magnum prædicationis suæ, & præsertim corporis, & sanguinis sui optimatibus suis, id est, Apostolis, sicut de rege Assuero in eius figuram scriptum est Esther 1. *Tertio igitur anno imperij sui fecit grande conuiuium cunctis principibus, & pueris suis, fortißimis Persarum, & Medorum inclytis, & præfectis prouinciarum corã se.* Quartus annus est tempus prædicationis Apostolorum, quo intrante multitudine gentium ædificari vbique cœpit Ecclesia, sicut ait Apostolus Rom. 10. *Sed dico: Numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.*
† Præterea quarto anno etiam Christi ædificata est Ecclesia, quia 6
quarto anno prædicationis eius inchoato, id est, ex quo baptizatus est, & discipulos habere cœpit, fundata est Ecclesia ipso moriente, & legem veterem antiquante, ac noua Sacramenta Ecclesiæ suæ relinquente. Eleganter autem dictum est, mense secundo, vt Beda cap. 5. & cum eo Angelomus adnotarunt, vt intelligamus templum fundatum fuisse peracto iam Pascha, quod videlicet primo mense celebrabatur. Scriptum tamen est Nume. 9. *Homo, qui fuerit immundus super anima, siue in via procul, in gente vestra faciat Phase Domino in mense secundo.* † Immundus super anima dicitur, 7
qui ex contactu hominis mortui immundus est, homo enim anima vocari solet per Synecdochen. Quia igitur plurimi ex Iudæis & Gentiles non celebrauerunt Pascha mense primo, cum immolatus est agnus, id est, non crediderunt cum Dominus crucifixus est, sed immundi erant super anima, quia mortuum contigerant, id est, pleni erant peccatis, quæ sunt opera mortua, & immunda, & erant in via, id est, remoti ab Ecclesia, sicut ait Paulus ad Ephes. cap. secundo: *Vos qui aliquando eratis longe, facti estis prope in sanguine Christi*, celebrauerunt Pascha mense secundo, id est, crediderunt in Iesum Christum crucifixum, & ita ædificari cœpit Ecclesia. † Verùm anno octauo, & octauo men- 8
se consummatum est templum in omni opere suo, & in omnibus vtensilibus suis, quia cum vniuersus numerus electorum expletus fuerit, & illi omnibus suis virtutibus, & meritis absoluti fuerint: in die iudicij vniuersa Ecclesia electorum in cœlum transferetur, & nihil illi deerit, quia plenè Deum possidebit & habebit illud: *Ostende nobis patrem, & sufficit nobis.* Vt ait Beda, cap. 17. † Vbi mox subiicit: *Constat enim quod dies iudicij sæpe in scripturis* 9
octonario numero typice exprimitur, eo quod hoc sæculum, quod septem diebus currit, sequatur. Vnde & Propheta Psalmo titulum pro octaua imposuit, quem ob metum eiusdem, districti iudicis cantauit ita incipiens: Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me, &c. Sed cur anno quadringentesimo octogesimo egressionis filiorum Israel ex Ægypto fundatum est templum? Tabernaculum figura fuit Synagogæ, templum autem figura fuit Ecclesiæ ex gentibus congregandæ, vt ait Beda cap. 5. Tabernaculum enim factum

Iob 14. Dies iudicij octonario numero significatur.

Psalm. 6.

factum est dum tempus veniebat templi faciendi,& vt venit,de-
siit in honore esse tabernaculum, & templum ab omnibus vise-
batur:ita lex vetus data est,donec veniret noua, & Synagoga sta-
10 bat donec tempus veniret ædificandæ Ecclesiæ. † Præterea, Ta-
bernaculum ab Hebræis factum est principe Mose, templum au-
tem ab Hebræis & à gentilibus ædificatum est rege Salomone,
accersitis videlicet Tyriis, & Sidoniis,& Gibliis artificibus. Sy-
nagoga enim Hebræos magistros habuit, Ecclesia autẽ ab Apo-
stolis ædificata est,& ab eorum discipulis,id est, à doctoribus ex
gentilitate vocatis à Christo, sicut Salomon accersiuit artifices
ex Tyro,& Sidone,& ex Gibliis. Quoniam igitur quadringentis
octoginta annis tabernaculum stetit,totum tempus veteris legis
& status Synagogæ totidem annis significatum est,& statim abro
gata veteri lege desiit in honore esse synagoga, & omnes gentes
confluere cœperunt ad Ecclesiam, iuxta illud Esa. 2. *Et fluent ad
eum omnes gentes,& ibunt populi multi,& dicent:Venite,& ascendamus
ad montem Domini,& ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias suas &
11 ambulabimus in semitis eius.* †Dedit Dauid filio suo descriptionem
templi,& omnium,quæ in eo futura erant,quia Deus pater Chri-
sto filio suo demonstrauit quomodo esset Ecclesia ædificanda,
& gubernanda, & cæt. Dedit illi aurum, & argentum, & æs,
& materiam cedrinam, quia demonstrauit ei electos, ex quibus
(quamuis & multos ex iis, qui damnandi sunt, habeat) ædifican-
da erat maximè Ecclesia, & dedit illi doctrinam Euangelicam,
& virtutes, ac dona, quibus electi instruerentur, & ornarentur.
Ædificatur templum in monte Moria, id est, in monte visio-
nis, siue excelso, quia Ecclesia excelsa est, & super omnem do-
ctrinam humaam & super omnes respublicas eleuatur, Isaiæ
12 secundo, & Michææ quarto. † *Et erit in nouissimis diebus præpa-
ratus mons domini in vertice montium, & eleuabitur super colles.* In
monte etiam ædificatur, quia illustris est, & vndique videtur.
Matthæi quinto. *Non potest abscondi ciuitas supra montem posita,*
& ipsa proxima cœlo est, & apta; vt ex ea videantur arcana
cœlestia, quæ ex nullo alio loco videri possunt. Ædificatur in
area Ornan, non Hebræi: sed quem Scriptura non tacuit esse Ie-
busæum,quia non in Iudæa solum,sed in locis gentilium, id est,
in vniuerso orbe, Ecclesia erat ædificanda. Ornan est exultans,
Iebusæus conculcatus, quia Gentiles, qui prius à vitiis con-
culcabantur, & ab immundis spiritibus, admissi in Ecclesiam
exultauerunt accepta gratia Dei; & spe futurorum bonorum,
13 primæ Petri primo: † *In quem nunc non videntes creditis, credentes
autem exultatis lætitia inenarrabili.* Rectè quoque ædificatur in
loco eodem, quo Abraham immolare voluit filium suum, &
arietem immolauit, quia Ecclesia in fidem, & cultum veterum
patrum succedit, sicut ait Aposto. 2.Corinth.4. *Habentes eundem*

spiritum

ſpiritum fidei, ſicut ſcriptum eſt: Credidi, propter quod locutus ſum: & nos
credimus, propter quod & loquimur. Nos enim in eundem Deum
credimus, & eundem cum illis Deum inuocamus, & colimus, non
quidem eiuſdem ſacrificiis, ſed illo tamen quod ſignificabatur in
Iſaac, & in ariete, & in omnibus ſacrificiis. † Templũ verſum erat 14
ad Orientem, & portam magnam habebat, qua totum Orientis
1. Timoth. 3. Solis lumine perfundebatur, quia Eccleſia Chriſti, qui Sol iu-
ſtitiæ eſt, radios pleniſſimè excipit, atque ita ab eo illumina-
tur, vt columna dicatur, & firmamentum veritatis, & omni-
bus hominibus in maximis tenebris verſantibus ipſa ſola luce
plena eſt, nec vllo modo errare poteſt in credendis, aut in agen-
dis. Iſa 4. *Et creauit Dominus ſuper omnem locum montis Sion, & vbi*
inuocatus eſt, nubem per diem, & fumum, & ſplendorem ignis flammantis
in nocte. † Alludit ad expreſſam huius rei figuram, cum populus in 15
terram promiſſionis tendens per diem columna nubis duceba-
tur, per noctem columna ignis, vt dux eſſet itineris eius vtroque
tempore, Exo. 13. Sed apertiſſimè Iſa. 60. *Surge illuminare Ieruſa-*
lem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper te orta eſt. Quia ecce
tenebræ operient terram, & caligo populos, ſuper te autem orietur Domi-
nus, & gloria eius in te videbitur, &c.

MENSVRARVM TEMPLI, ET TRIVM EIVS *partium myſtica explanatio, & quid vnaquæque pars ſignificet.* CAP. XX.

LONGITVDO domus (vt Beda inquit cap. 6.) longa- 1
nimitatem deſignat ſanctæ Eccleſiæ, quæ in exilio pe-
regrinationis huius patienter aduerſa quæque tolerat,
donec ad patriam, quam expectat perueniat. *Latitudo*
inſinuat caritatem, qua dilatato ſinu mentis non ſolum amicos in Deo, ſed
inimicos gaudet diligere propter Deum, donec veniat tempus, quoad pacẽ
ſuam conuerſis, ſeu funditùs extinctis inimicis, cum ſolis gaudeat amicis in
Deo. Altitudo ſpem denuntiat futuræ retributionis, cuius intuitu libenter in-
fima quæque, ſiue quæ demulcent; ſiue quæ aduerſantur, contemnit, vſque
dum vtriſq; tranſcenſis ſola mereatur videre bona Domini in terra viuen-
Sexagenarius. *tium.* Hæc Beda & Angelomus, qui omnia quæ de templo ſcribit,
ex Beda deſumit. † Sexagenarius numerus fit ex denario multi- 2
Denarius. plicato per ſenarium. Denarius plenitudinem magnam, & vni-
uerſitatem ſignificat, quia omnes numeros continet, quandoqui-
dem vſque ad decem numeramus, & poſt decem non nominan-
tur noui numeri, ſed illi, qui nominati erant, repetuntur. Senarius
Senarius. autem (vt ait Beda) ſignificat perfectionem bonorum operum,
Longitudo. quia ſex diebus mundus factus eſt. Longitudo ergo eſt ſexaginta
cubitorum, quia dum in hoc exilio ſumus, perfectioni bonorum
operum in magna plenitudine incumbendum eſt, ita vt nihil re-

linquamus

linquamus faciendum, nihil fugiamus pro Deo perferendum. Latitudo est viginti cubitorum, quia & vniuersos amicos diligere, & vniuersos inimicos sustinere, & diligere debemus propter Deũ, nec vllis eorum odiis, aut malefactis vinci debemus. Rom. Latitudo.
3 12 *Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.* † Altitudo est centum viginti cubitorum, quia futura retributio continet vniuersitatem omnium bonorum multo maiorem quam intelligi possit, & nihil potest deesse beatis: nam denarius plenitudinem, & vniuersitatem significat, vt dictum est, eandemque vniuersitatem, & plenitudinem, adhuc plenius significat duodenarius, quia constat ex duobus senariis. Ita cum dicitur Matth. 19. *Sedebitis super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, in duodecim sedibus vniuersitas iudicantium intelligitur, (alioqui Paulus non iudicaret, nec haberet sedem) & in duodecim tribubus vniuersitas iudicandorum, vt docet Augustinus in Psal. 49. in illud: *Et in circuitu eius tempestas valida*, & in Psal. 86. in illud: *Diligit Dominus portas Sion*. Quia ergo centum & viginti duodecim denarios habent, meritò in hoc numero vniuersitas bonorum maxima, & cumulatissima significatur. Altitudo. Duodenarius.
4 † Verũ in hac altitudine sunt tres contignationes, quibus tres status Ecclesiæ designantur, id est, incipientium, proficientium & perfectorum. In prima quæ triginta cubitorum erat, indicantur incipientes, quoniam id habent, sine quo salui esse non possunt, id est, custodiam præceptorum decem cum fide sanctæ Trinitatis: triginta enim fiunt ex decem multiplicatis per tria. Ita altitudo arcæ Noe, qua typice continentur omnes qui salui futuri sunt, triginta cubitorum erat, Gen. 6. Deniq; hunc numerum pertinere ad incipientes docemur, Matth. 13. *Qui verò in terram bonam seminatus est, hic est, qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert, & facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud vero tricesimum.* Ex quibus verbis intelligitur numerum sexagesimum, qui secundæ contignationis est pertinere ad proficientes, Tres contignationes templi.
5 quia vniuersitatem bonorum operum amplectuntur, non præceptorum tantum, sed etiam consiliorum. † Tertia contignatio, quæ centum viginti cubitorum erat, pertinet ad perfectos, quia pleniorem & firmiorem habent vniuersitatem bonorum operum. Et quidem in Euangelio centenarius eis tribuitur, quia fecundissimi agri eum fructum ferunt, hic verò iidem significãtur in centum, & viginti, quoniam vt ille agris, sic hic numerus templo aptior fuit: sed vterque magnam perfectionem significat. Iidem tres status significantur in tribus partibus domus, id est, in porticu, & in domo exteriori, & in inferiori. Sed duæ priores quid præterea significarent eleganter Paulus docuit ad Hebr. 9. his verbis: *In priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes: in secundo autem semel in anno solus pontifex, non sine sanguine, quem offert pro sua, & populi ignorantia: hoc significante* *Matth. 13.* Tres partes domus.

Spiritu ſancto nondum propalatam eſſe ſanctorum viam adhuc priori tabernaculo habente ſtatum,&c. † Senſus eſt, prius tabernaculum, id 6
eſt, priorem tabernaculi partem, quam in templo vocamus domum exteriorem (cui nos addere poſſumus porticum, immò & atrium quoq; ſacerdotum) ſignificare ſtatum veteris legis, quoniam in illa conſummabantur ſacrificia, & erant ea, quæ ad cultum Dei pro illo tempore pertinebant, vt menſa, & candelabrũ, & panes, & altare thymiamatis, & holocauſtorum altare. Sanctum autem ſanctorum cœlum ipſum ſignificabat, quia in illo erant arca, & Cherubim, & diuina maieſtas, & erat poſt primum tabernaculum, ſicut prior eſt cultus huius vitæ quàm beatitudo, quæ merces illius eſt. Quod igitur opertum erat ſanctum ſanctorum, & nemo illuc ingrediebatur, niſi ſolus pontifex ſemel in anno, id eſt, in feſto die Expiationum, ſignificabat nondum eſſe propalatam viam ſanctorum, id eſt, non patuiſſe hominibus aditum in cœlum dum ſtabat prius tabernaculum, id eſt, dum durabat ſtatus veteris legis, in qua munera, & hoſtiæ, quæ offerebantur, non poterant animam ſanctificare, & cœlum aperire. † Sed 7
Chriſtus aſſiſtens, id eſt, accedens, quod Græce dicitur *παραγενόμενος*,) pontifex futurorum bonorum, id eſt, vt impetraret nobis futura bona cœleſtia, ſicut verus pontifex noſter, expleta paſſione ſua, qua peccata noſtra expiauit, non per ſanguinem hircorum, aut vitulorum, id eſt, non virtute ſacrificiorum veteris legis, ſed per ſanguinem ſuum, quem fuderat, introiuit ſemel in ſancta, id eſt, aſcendit ad patrem. Inde cum ipſe expirauit, velum templi ſciſſum eſt à ſummo vſque deorſum, vt ſciremus iam propalatam eſſe ianuam regni cœleſtis. Sed totum hoc, quod ſacrificiorum & thymiamatis oblationis locum includit, ſignificat nunc præſentem Eccleſiam, (vt aiunt Beda in libro de Templo, cap. 10. & S. Thomas in hunc locum Pauli) in qua nos Deo ſacrificare debemus. † Siue, vt magis propriè dicamus, ſignificat præſentis vitæ 8
noſtræ ſtatum: quoniam ſicut in prius tabernaculum ſemper introibant ſacerdotes ſacrificiorum officia conſummantes, ita nos ſemper offerre debemus Deo ſacrificia pœnitentiæ, & reliquarum virtutum. Et nunc quidem totos nos offerre, & quaſi holocauſta viuo Deo immolare debemus, nõ ſolum animam, & quid quid in ea eſt, ſed etiam corpus, iuxta illud Rom. 12. *Obſecro vos fratres per miſericordiam Dei, vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, Deo placentem.* Nunc ad altare thymiamatis accedentes offerre Deo debemus pia ſuſpiria, & preces, & laudes. Et ſicut per atrium ſacerdotum, & domum exteriorem tranſibatur ad ſanctum ſanctorum, ſic per laborem bonorum operum tranſitur ad ęternã beatitudinem. Primum omnium occurrebat locus laudibus diuinis dicatus, deinde altare holocauſti, poſtea altare thymiamatis, & ſanctum ſanctorum: quoniam non eſt ſatis Chri-

Domus exterior.

Sanctũ ſanctorum.

Matth. 27.

ſtianos nos eſſe confiteri,& laudare Deum verbis,niſi per opera
pœnitentiæ,& oppugnationem affectuum nos Deo immolemus
Sed neque hic ſiſtendum eſt,adolēda ſunt thymiamata, quia cum
affectus mactauerimus,caritati incumbendum eſt,& orationum
ſpiritualium,ac cœleſtium deſideriorum odoramenta per ignem
interim amoris in conſpectu creatoris noſtri offerre debemus,
10 donec intremus in æternam beatitudinem.† Inter atrium,& do- Porticus.
mum exteriorem porticus erat media, qua ſignificabitur mora,
& perſeuerantia in ſacrificio bonorum operum,& in mactatione
affectuum, vt intelligamus non ſatis eſſe breui tempore opera
carnis mactare,vt in magnam Dei familiaritatem recipiamur, &
accedamus ad altare thymiamatis,id eſt,vt habeamus ignem cha-
ritatis,& gemitus; & ardentia deſideria cœleſtium bonorum. Id-
eò poſitæ ſunt in porticu duæ columnæ firmiſſimæ,vt videbimus Duæ colum
altera ad dexteram, altera ad ſiniſtram: quibus ſignificatur forti- næ.
tudo,& perſeuerantia tam in proſperis, quàm in aduerſis. Huius
longitudo erat viginti cubitorum: in qua ſignificatur longani-
11 mitas,& patientia electorum,vt dictum eſt.†Et erat iuxta latitu-
dinem domus,in qua deſignatur latitudo charitatis: quia quanta
eſt latitudo charitatis:quæ in amicos,& inimicos extenditur,tan-
ta debet eſſe patientia, & longanimitas in operibus pœnitentiæ,
cæterarumq; virtutum: vt tam ſuauia, quàm inſuauia amplecta-
tur,& nullo tempore deſit,nulla difficultate vincatur,iuxta illud:
Patientia autem opus perfectum habeat. Latitudo erat decem cubito-
rum,quæ addebatur longitudini domus,quia ad omnia ſuauia,&
inſuauia patientia,& conſtantia extenditur, vt perficiatur longi-
tudo domus:in qua,vt diximus ſignificatur,dum in hoc exilio ſu-
mus, in magna plenitudine incumbendum eſſe perfectioni bo-
norum operum, quia nimirum virtus boni operis perſeuerantia
eſt, vt ait Gregor. homil. 25. in Euangelia, & idem 1.Moral.cap.
vltimo:*Incaſſum*,inquit,*bonum agitur,ſi ante terminum vitæ deſeratur,
quia & fruſtra velociter currit qui antequam ad metas veniat, deficit.*
12 † Vnde præclarè domus exterior longitudinem habet quadra- Quaternarius.
ginta cubitorum,quoniam quaternario omnia tempora ſignifi-
cantur:ſiquidem dies quatuor habet tempora,matutinum,meri-
dianum, veſpertinum, nocturnum: & annus quatuor tempori-
bus conſtat, vere, æſtate, autumno, hyeme. In denario autem Denarius.
intelligitur ſcientia creatoris, & creaturarum: habet enim ter- Ternarius.
narium, qui creatorem indicat, id eſt, Sanctam Trinitatem,
& ſeptenarium, qui indicat creaturam, quia ſex diebus omnia Septenarius
facta ſunt, & ſeptimo Deus requieuit ab opere, quod patra-
uerat: & quia creatura perfectiſſima, id eſt, homo, conſtat
in corpore quatuor humoribus, in anima tribus potentiis. Ita Quadragenarius.
Auguſtinus 2.de Doct.Chriſt.c.16. Quadragenarius fit ex dena-

rio quater multiplicato: ergo domus exterior quadraginta cubitos longa est, quia dum denarius temporaliter trahitur, id est, quater multiplicatur, hoc est, dum in hoc tempore toto creatorem, & creaturas cognoscimus, propter gloriam creatoris omnia incommoda creaturarum perferenda sunt, & viriliter agendum est donec accedamus ad sanctum sanctorum, id est, cœlestia præmia capiamus. † Sanctum sanctorum viginti cubitorum habet 13
longitudinem, & quadratum, atque æquale vndique est. quia cælestis beatitudo semper sui similis est, neque aliquid suscipit varietatis, vt figura quadrata: & propter stabilitatem, quam eadem figura habet. Hinc de cœlesti Ierusalem dictum est Apoca. 21. *Et ciuitas in quadro posita est, & longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia sunt.*

OSTIA, ET VELVM TAM ORACVLI, QVAM *domus exterioris, & porticus ostio, ac velo carens, & vniuersum harum rerum opus quid significent.*

CAPVT XXI.

Ostia. I

IN eius ingressu duo ostia facta sunt de lignis oliuarum, & postes angulorum quinque. Introitus vnicus est, quia vnus in regnum cœleste per opera fidei sperandus introitus est, vt ait Beda cap. 15. sed ostia duo sunt quia sine charitate Dei, & fratrum non patet ingressus in cœlum. De lignis oliuarum fiunt, quia charitas otiosa esse non debet, sed plena operibus misericordiæ & lucis, iuxta illud Matth. 5. *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cœlis est.* Itaque per opera misericordiæ intratur in cœlum, iuxta illud Lucæ 16. *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Et Matth. vigesimoquinto. *Venite benedicti, &c. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare, &c.* Rectè etiam dicuntur ligna olei, quia homines auari, & aridi illuc introire non possunt.

Postes. Postes angulorum quinque fiunt, quia operibus charitatis, & misericordiæ in fratres adiungenda est abnegatio, & mactatio quinque sensuum, vt intremus in cœlum. De his foribus

Fores. dicitur: † *Et sculpsit in eis picturam Cherubim, & palmarum species, & anaglypha valde prominentia.* Cherubim significant electos 2
eò tendere debere, vt angelorum vitam puritate, & amore imitentur, inter quos sibi viuendum est in cœlo. Palmæ, quæ non deprimuntur pondere, sed surgunt, & tollunt onus, atque ideò victorum insigne sunt, indicant non esse cedendum tentationibus, aut laboribus vllis, sed viriliter esse pugnandum, vt palma donemur. Hinc de sanctis scriptum est Apocalypsis 7. *Et palmæ in manibus eorum.* Anaglypha valde prominentia, significant variarum virtutum opera non latentia, sed extra prominentia, & exemplo

emplo alios prouocantia. Sed hæc omnia reguntur laminis aureis, quia omnibus virtutum operibus fulgor supereminere amoris debet, vt magna cum charitate fiant, & non humana merces, sed Dei gloria quæratur, iuxta illud primæ ad Corinth. decimo:
3 *Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriā Dei facite.* † Paries diuidens sanctum sanctorum à domo exteriori significat in hac vita separari nos à sanctis, qui cœlum incolunt, eamq; non gaudij esse, sed laboris. Velum significat abscondita esse nobis illa bona, quæ speramus, ac per fidem ambulandum esse, non per speciem, sicut legimus Isaiæ 64. *Oculus non vidit Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te.* Quod verò intextum erat hyacintho, purpura, cocco, bysso, significat nostram fidem eius veritate niti, qui prima veritas est, & vniuersa fecit, his enim quatuor vniuersa creatura significatur, vt ait Iosephus lib. 6. de Bello, capite 6. Coccus enim colore ignem imitatur, hyacinthus verò aërem, & cœlum. Purpura mare significat, byssus terram, non colore, sed origine, quia purpura è mari est, byssus è terra vt ibidem ait Iosephus. Significat etiam eamdem fidem non ignauam esse debere, sed ornandam esse, atque picturandam his maximè virtutum operibus, quæ his quatuor in-
4 dicantur. † Hyacinthus quia colore cœlum refert, significat vitam fidelium cœlestem esse debere, non terrestrem, qualis est vita infidelium, & plenam supernorum bonorum, desideriis, quæ fides ostendit. Coccus, quia ignem imitatur, ardorem significat charitatis, & bis tinctus esse debet, vt non solum Deus diligatur, sed etiam fratres. Purpura, quæ sanguine inficitur, imitationem passionis Christi, & patientiam laborum, crucisq; portationem designat, vt ait Beda cap. 15. Byssus, eodem authore, atque in eodem loco, quia de terra virenti germine nascitur, & multo artificum labore exercetur, vt natiuum exuat virorem, atque ad albentem deducatur speciem, congruè castigationem nostræ carnis insinuat, quæ exercenda est operibus pœnitentiæ, & edomanda, vt candida fiat, & munda. Intexuntur velo Cherubim, vt angelorum vitam imitari studeamus, sicut dictum est, & vt in bonis, quæ agimus (vt ait Beda) multitudine scientiæ indesinenter vtamur (nam Cherubim multitudinem scientiæ significat) respicientes semper ad eloquia diuina, & ne fortè à virtutum calle aberremus,
5 horum intuitu vestigia nostra regentes. † In introitu templi postes erant de lignis oliuarum quadrangulati. Potest introitus hic considerari vel quatenus initium est domus, & primus eius ingressus, vel quatenus est post altare holocaustorū, & post atrium sacerdotum. Beda cap. 15. primo modo considerat, atque ita significare dicit primordia nostræ conuersionis ad Deum, quando in Ecclesiam ingredimur. Postes quadrangulati facti sunt, propter quatuor sancti Euangelij libros, quorum doctrina in fide veritatis

Paries diuidens sanctū ab exteriori domo.

Velum.

Hyacinth.

Coccus.

Purpura.

Byssus.

Postes quadrangulati.

ritatis erudimur, siue propter quatuor virtutes principales. Duo autem ostia, propter dilectionem Dei & fratrum. At mihi videtur posteriori potius modo considerandus introitus templi, vt à Pauli expositione nunquam recedamus: alioqui & ipse introitus in sanctum sanctorum posset similiter designare introitum nostrum ad Ecclesiam. †Postquam ergo nos per pœnitentiam Deo 6
immolamus, & holocaustum corporis, atque animæ nostræ offerimus, quod significatur in altari holocaustorum, & in atrio sacerdotum: vt dictum est, & in hoc permanemus constanter, quod significatur in porticu: nouus nobis introitus offertur ad maiora bona, & penitius intramus in domum Dei magis Deo famillliares, & domestici effecti, & viciniores efficimur altari thymiamatis, in quo purissima & incensa mentis eleuatio & desiderium ardens fruitionis Dei magna cũ perfectione offeratur. Postes sunt quadrangulati, propter quatuor præcipuos affectus, quos breuiter summus Poëta indicauit:

Virgil. 6. Aenei. *Hinc metuunt, cupiuntq́, dolent, gaudentq́.*

QVOS iam quasi expoliunt, & rationi subiiciunt, nec vnquam hanc curam abiiciunt, siue in prosperitate spirituali sint, siue in aduersitate. †Sed sunt de lignis oliuarum, siue de lignis olei, quia 7
ita nostris affectibus edomandis incumbere debemus, vt nunquam misericordiæ operum tam spiritualium, quàm corporalium obliuiscamur. Atque in hoc introitu postes sunt de lignis oliuarum, in introitu autem Sancti Sanctorum non postes: sed fores ipsæ ex oliuis sunt: quoniam quo magis proficimus, & magis mente pura in Deum ascendimus, maiori curæ & potiora nobis sunt opera misericordiæ. Quo enim magis cognoscitur Deus, magis amatur, & magis cognoscitur humana mysteria, & grauitas: atque deformitas peccati, & magis subuenire illi studemus. Idcirco ibi fores ipsæ, quæ charitatem significat, sunt ex lignis oliuarum & quia iam perfecta charitas tota in misericordiæ opera vertitur, & quia illa misericordia maiorem nobis gratiam, & maiorem diuinarum rerum cognitio- 8
nem, ac denique introitum in beatitudinem impetrat. †Inde duo discipuli Lucæ 24. qui Dominum in via colloquendo non cognouerant: in opere illo misericordiæ, & infractione panis cognouerunt, vt adnotauit Gregorius Homil. 23. in Euangelia: *Ecce,* inquit, *Dominus non est cognitus dum loqueretur, & dignatus est cognosci dum pascitur.* Itaque in illo statu misericordia est quasi ad latus: in hoc verò est in conspectu & recta facie eam intuemur. Duo ostia dilectionem Dei, & fratrum significant: sed in introitu templi significant charitatem in statu proficientium, in introitu autem Oraculi, in statu perfecto. Et abiegna sunt, quia abies robusta arbor est, & latè ramos expandit, sempérque viret. Debet ergo charitas esse fortis, & in omnes expandi, neque iniuriis vllis,

aut

aut tempore vllo debet arescere, & hoc ipsa charitas per pœnitentiam, & abnegationem affectuum & perseuerantiam assequitur. Atque hæc ostia altrinsecus posita sunt: quoniam vt rectè ait Beda cap. 15. vna dilectio sine altera haberi non potest, nec enim

9 Deum diligit qui non diligit fratres, nec fratres charitate diliget, qui non diligit Deum. † Ostium exterius significat dilectionem fratrum, vt ait Beda: interius significat dilectionem Dei, quia ab operibus charitatis in fratres venimus magis ad opera charitatis in Deum 1. Ioannis quarto: *Qui non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere?* Eccles. 6. *Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula. Non te pigeat visitare infirmum: ex his enim magis in dilectione firmaberis.* Verum vtrumque horum ostiorum duplex erat, & se inuicem tenens aperiebatur, quia in vtraque dilectione duo sunt, quæ maximè obseruare debemus. In dilectione Dei debet esse fides veritatis, & puritas bonæ operationis: *quia sine fide impossibile est placere Deo*, ad Hebræos vndecimo: *& fides sine operibus mortua est*, Iacobi secundo. Quare vtrumque ostium se inuicem tenens ape-

Ostium exterius, & interius.

Ostia duplicia.

10 ritur, quia neque fides sine operibus, neque sine fide bona opera placere possunt. † In dilectione fratrum debent esse patientia, & benignitas, iuxta illud primæ ad Corinthios decimotertio: *Charitas patiens est, benigna est.* Patientia ad tolerandas iniurias, molestiásque fratrum, benignitas ad dimittendum ex corde, & benefaciendum iis quorum iniurias sustinet, sicut ait D. Lucas 6. *Dimittite, & demittetur vobis: date, & dabitur vobis.* At neque iniurias bene tolerabit qui non est paratus ad remittendum ex animo & ad benefaciendum: neque benefacere poterit qui iniurias & molestias tolerare nescit ex Beda capite decimoquinto. Possumus etiam in vtraque dilectione duplex ostium interpretari exteriorem feruorem operum, & interiorem animi deuotionem,

11 quorum neutrum permanere sine altero potest. Ante hæc ostia erat velum, sicut & ante ostium Oraculi. † Quemadmodum autem illud significabat clausum esse cœlum, & abscondita esse hominibus quæ intra cœlum erant: ita hoc velum templi significat abscondita esse hominibus nondum expertis bona maxima, quæ Deus præparauit iis qui per pœnitentiæ, & abnegationis sui perseuerantiam transeunt ad perfectionem charitatis, & semper de futuris bonis cogitant eáque tantum expetunt obliti cæterorum. Porticus neque ostium habet, nec velum, quia omnibus notum esse oportet quanta sit perseuerantiæ in pœnitentia vis & vtilitas, & omnes ad id vocandi sunt atque hæc perseuerantia cæteris, quæ intus sunt, maiestatem & venerationem conciliat.

Velum.

Porticus sine ostio, & velo.

ORNATVS

æterna requies. Psalmus enim quinquagesimus est remissionis, & annus Iobilæi quinquagesimus est, & Spiritus sanctus quinquagesimo die descendit in Apostol. verba autem diuina quibus in bonis operibus continemur, remissionem nobis peccatorum pollicentur, & gratiam Spiritus sancti, & æternam requiem. In pauimento nullæ erant cælaturæ, quia humilitas videri refugit, & latere, atque conculcari cupit. Habet quidem & ipsa opera sua externa, sed hæc maximè ostendit dum se planam, & æqualem, & calcabilem præbet.

EXTERIOR ORNATVS DOMVS, QVID significet.

CAPVT XXIII.

1 FVNDAMENTVM domus quod nam sit, aperte Paul. ostendit, 1. Corint. 3: *Fundamentum autem aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Iesus.* Qui (ait Beda ca. 4.) rectè ideo fundamentum vocatur, quoniam, vt Petrus dixit Act. 4. *Non est aliud nomen sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.* Verùm hic est primus lapis ædificij, lapis angularis ceteros continens, atq; connectens de quo Isai: 28. *Ecce ego mittã in fundamentis Sion lapidem, lapidẽ probatum, angularem, pretiosum in fundamento fundatũ.* Sed lapides, de quibus nũc loquitur, sunt Apostoli & Prophetæ, sicut exponit idem Paul. Ephes. 2. *Superædificati supra fundamẽtum Apostolorum, & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu.* Ideo eleganter

2 dictũ est: † *Praecepitque rex vt tollerent lapides grandes pretiosos in fundamentum templi, & quadrarent eos.* Fuerunt enim Apostoli, & Prophetę quadrati, id est, ex omni parte excisi, & expoliti, & æquales. Beda c. 4. *Qui bene lapides primo quadrari, ac sic in fundamento poni iubentur, Quadratum namque omne quocunque vertitur, fixum stare consueuit. Cui nimirum figuræ corda assimilantur electorum, quæ ita in fidei firmitate consistere didicerunt, vt nulla occurrentum rerum diuersitate, nec ipsa etiam morte à sui rectitudine status possint inclinari, &c.* Significat quadratum, vt in talis videmus, quomodocunq; proiiciatur semper rectum stare, & ideo de viro bono, & forti scripsit Aristoteles, 1. Ethicorum ad Nicom. cap. 10. *Fortunamq; feret pulcherrimè, & omni ex parte concinnè, ac æquabiliter, quippe qui verè bonus atque, quadratus est.* †, Domus tecta erat laquearibus cedri- Tecta domus.

3 nis, quia perfecti, quos in hac suprema contignatione significari diximus, omni virtutum varietate decorantur. *Cedrus* (inquit Beda cap. 9.) *arbor est imputribilis omnino naturæ, odoris iucundi aspectus nitidi, serpentes accensa nidore fugans, ac perimens. Quæ perfectu quibusque conueniunt, quorum insuperabilis est patientia forma virtutum eximia, præsentia cunctis gratissima, bonis autoritas ad reuincendos, confutandosque eos, qui veritati resistunt constantissima: qui & in hac vita,*

& in futura singulari præ ceteris sanctis eminentia fulgent,&c.† Suprema autem, atq; extima domus pars cœlum spectans super quam tabulatum quinq; cubitorum altitudinis ędificatum est ne ascẽdentes caderent, beatitudinem cœlestem significat, quæ tota in Dei aspectum conuertitur,& cedrina est,id est,immortalis,& tutissima, vnde nemo decidere vllo euentu potest, vt ibidem ait Beda. Quinque cubitos altitudinis habet,quoniam(vt idem scribit)ita nos in illa patria Diuinæ præsentia claritatis adimplet, vt nihil aliud visus noster,nihil auditus, nihil olfactus, nihil gustus, nihil tactus dulce habeat,nisi diligere Dominum Deum nostrum ex toto corde, tota anima, tota virtute: diligere & fratres tamquam nos ipsos. † Lapides totius domus dolari, atque perfecti fuerunt,& malleus, & securis & omne ferramentum non sunt audita in domo dum ædificaretur. Lapides,ex quibus totum domus ædificium constat, quatenus,vt primũ quoddam subiectum considerantur tabularum cedrinarum, & cœlaturarum,& auri,naturam nostram significant, cui decor gratiæ accedit, & virtutum, quatenus verò domum ipsam constituunt & domus ipsa sunt,indicant beatos, qui lapides sunt cœlestis templi, & domum illam beatam atque illam supernam Ierusalem conficiunt. Vt ergo lapides in monte ipso, vnde excidebant,dolabantur,& quadrabantur vt in templo collocarentur,nec ibi ad dolationem vllam ferramentum audiebatur,† ita electi in hac vita laboribus,& ærumnis exercentur,& dolantur, vt suis quiq; locis in cœlesti beatitudine disponantur,& (vt ait Beda.c.7.) castigatione cessante solo amoris glutino,quo inuicem copulentur,vno impleti spiritu perfundantur. Quod eleganter in Ecclesiastico hymno indicatũ est.

Tabulatũ circa domũ (margin)

4 (margin)

Ferramentum non auditum in templo. (margin)

5 (margin)

6 (margin)

Tunsionibus, pressuris expoliti lapides
Suis coaptantur locis per manus artificis,
Disponuntur permansuri sacris ædificiis.

POTEST iuxta hunc sensum in tabulis cedrinis, quibus teguntur lapides,perpetuitas beatitudinis significari,in laminis aureis, fulgor, atque præstantia maxima eiusdem beatitudinis, in cælaturis,varietas ac multitudo gaudiorum,quę & perpetua sunt: & ideo cælaturæ factæ sunt in tabulis cedrinis, & eximium fulgorem atque admirabilem præstantiam habent. † Et ideo cælaturæ etiam sunt in auro:quidquid enim gaudij est in hac vita non magis cum gaudiis illis comparari potest, quam terra cum auro. Claui, quibus hæc connectuntur, sunt dulcissimi affectus amoris. Verùm hæc ad Anagogicum sensum spectant. Iuxta priorem, lapides dolantur vt non audiatur ferramentum cum domus ædificatur, quoniam vt templum Dei efficiamur, id est, vt non solum gratiã habeamus,sed tales etiam simus,vt in nobis diu,quasi in propria domo permaneat Deus & conquiescat, exercitatione virtutum naturam nostram dolare,atq; expolire debemus,id est, 7

affectus

noſtros comprimere, vt ita domus Dei ædificetur.

8 † FENESTRÆ templi (vt ait Beda c. 7.) *doctores Eccleſiæ ſunt, qui dum fidei myſteria & facienda docent per eos lux ad reliquos ingreditur. Ideo dictum eſt Matth. 5. vos eſtis lux mundi.* Feneſtræ obliquæ ſunt eodem autore, *quia nimirum neceſſe eſt vt quiſquis iubar ſupernæ contemplationis vel ad momentum perceperit, mox ſinum cordis amplius caſtigando dilatet, atque ad maiora capeſſenda ſolerti exercitatione præparet, &c.* Sunt etiam introrſum latiores, quia & ſi magna latitudo caritatis cerni in eis debet exterius, maior intus debet in corde feruere. In corpore Chriſti feneſtras interpretari poſſumus vulnera quæ cum magnam oſtendant caritatem, multo tamẽ maior erat in eius corde intus. † Erant autem feneſtræ in tri- Feneſtræ.

9 bus lateribus templi, id eſt, in omnibus, præterquam in Orientali, & in omnibus contignationibus, quia omnium cõditionum homines lumine ſolis iuſtitiæ indigent, quod per doctores Eccleſiæ, & per ſpirituales viros diffunditur. Latus Orientale, quia magnam habet ianuam, & orientis ſolis radiis pleniſſimè perfunditur, feneſtris non indiget, quia pars illa Eccleſiæ, quæ plenè à Deo illuminatur in beatitudine, non neceſſe habet ab hominibus doceri: Apoc. 21: *Et ciuitas non eget Sole neque Luna, vt luceant in ea: nam claritas Dei illuminauit eam, & lucerna eius eſt agnus.*

TRES ORDINES CELLARVM, ET OSTIA, ET *cochlea quid ſignificent.*

CAPVT XXIIII.

1 TRES ordines cellarum circum domum ædificati tres vitæ rationes ſignificant, vt ait Beda cap. 7. quæ omnes bonæ ſunt, & ad Eccleſiam pertinent. Prima eſt coniugatorum, ſecunda continentium, 3. virginum. Et quia quælibet harum multos recipit, ac proinde multæ in eis diuitiæ domus Dei ſeruantur, rectè cellæ dicuntur, ſiue domunculæ. Primus ordo ſtrictior eſt, quia minorem habuerunt latitudinem animi, atque ſpei coniugati putantes ſe aut nullo modo aut difficillimè, in caſtitate poſſe permanere, & illud Pauli auſcultantes. 1. Cor. 7: *Quod ſi non continent, nubant.* Hæc latitudo maior eſt in continentibus, & maior adhuc in virginibus, id-

2 circo ſecundus ordo latior eſt, tertius adhuc latior. † Primus ordo quinque cubitorum eſt, quia à quinque ſenſuum voluptatibus non admodum abſtinet: ſecundus ſex, quia perfectior eſt, ſenarius enim perfectionem ſignificat, vt ſupra diximus: tertius ſeptem, quo numero integra perfectio ſignificatur. In his omnibus à Beda recedimus, quoniam in ea fuit ſententia, vt putaret infimũ tabulatum eſſe ſeptẽ cubitorum, ſupremũ verò quinq;. Rectè etiam interpretatur Rupertus in Com. lib. 3. Reg. c. 10. qui in his

tabulatis significari affirmat tres viuendi distinctiones, quæ significatæ sunt Ezec. 14. in Iob Noe, Daniele. Prima est coniugatorum qui per fidem, & patientiam, in coniugio Deo placent, vt Iob. Secunda est prælatorum, qui in Noë, qui gubernauit arcam in fluctibus, significantur. Tertia & suprema est contēplationi vacantium, qualis fuit Daniel. Prima est quinq; cubitorum, in qua mensura intelligitur labor exterior quinq; sensus corporis occupans. † Secunda est sex cubitorum, quia versatur & laborat 3
in opere Dei, Deus autem sex diebus absoluit opera sua. Tertia septem habet, quia septimo die, id est, sabbatho requies significatur, & sabbatismus: in hac enim viuendi ratione sancta anima sabbatizat sæculo altior, & cum adhuc teneatur in corpore, per contemplationis requiem quodammodo iam fruitur cœlo. Hæ viuendi rationes siue hoc, siue illo modo interpretemur, adiunctæ sunt templo, quoniam Ecclesiasticam normam sequuntur, & ad Ecclesiam pertinent, sed non hærent muris templi, id est, non sunt perforati muri ad eas sustinēdas, aut super muros fulciuntur: nihil enim per earum diuersitatem onerata, aut grauata est Ecclesia, nihil de sua integritate, aut vnitate amisit. Trabes tamen positæ sunt in muro, quibus hæc tabulata sustineantur, quoniam hæc viuendi rationes præceptis & consiliis Christi, quæ nobis 4
Ecclesia tradidit innitūtur. † Ostium quo ad has intrabatur, in pariete domus erat, non extra, quia qui ita viuunt, membra Ecclesiæ sunt, & extra Ecclesiam nec coniugium Deo placet, vt coniugium Sanctorum, nec continentia, aut virginitas, etiam si verè hæ duæ virtutes extra eam inuenirentur. Sed erat in pariete domus dextero, id est, in Meridiano, quæ pars cœli in bonam partem sumi solet in Scriptura, quia plus lucis, & caloris habet, sicut pars Septemtrionalis in malam, quia frigida est, & obscurior vt sciamus has distinctiones graduum in Ecclesia bonas esse, & Deo placere. Ad primum ordinem cellarū facilè quisque ascendit quia nemo est qui sibi continentiam non promittat in coniugio. Ille magis ascendit, qui transit ad secundum, id est, ad vitam continentium, qui iterum, atq; iterum secum voluit quàm fluxæ sint voluptates carnis, & simul per orationem mente ad Deum ascendit, ac illas contemnit, & vitam ab eis abhorrentem elegit. † Similiter à secundo ascenditur ad tertium, quoniam qui continentiam ad tempus elegerat, similiter voluendo, & ascendendo 5
transit ad electionem perpetuæ virginitatis, si eam nondum amisit aut si amisit, transit ad altioris continentiæ genus per votum sollenne, & ad tantam puritatem, & tantum castitatis amorem, vt meritum virginitatis possit æquare. Si autem, iuxta Rupertum, medius ordo sit doctorum, tertius contemplationi vacantium, ab eo ad hunc tertium ascenditur, quia qui bene, & magna cum caritate docent, & in opere Dei laborant, ad altiorem contemplationis

plationis gradum prouehuntur. Beda, qui cetera hactenus de Ecclesia explicauerat, nunc cap. 8. ostium lateris medij dicit esse vulnus lateris Christi, quia dexterum ei latus à milite apertum sancta credit Ecclesia, vt idem ait, & addit: † Vbi & apto etiam
6 verbo vsus est Euangelista, vt non percussit diceret, aut vulnerauit, sed: *Vnus militum lancea latus eius aperuit*, quasi ostium lateris medij per quod nobis iter ad cœlestia panderetur. Per hoc namque ostium nobis ascensus est in medium cœnaculum, & à medio in tertium, quia per fidem, & mysteria nostri Redemptoris de præsenti Eccle. conuersatione ad requiem animarum post mortem ascendimus, rursumque de requie animarum adueniente die iudicij ad immortalitatem quoq; corporum, quasi in tertium cœnaculum, sublimiore profectu penetrabimus. Rupertus etiam capite. 10. ostium dicit esse latus Christi lancea apertum, quia ex eo exiuit sanguis, & aqua, id est, baptismus, per quem in Ecclesiam ingredimur & tunc aut manemus in imo, aut ascendimus ad medium, siue ad tertium cœnaculum pro voluntate nostra cum gratia Dei. † Quod diximus ex Iosepho de altera cochlea
7 ad cœnacula domus, similiter potest exponi de ascensu incipientiũ ad perficientes & ad perfectos; quãuis nihil necesse est in iis, quæ ab Scriptura dicta non sunt, mysteria quærere, quoniam ideo (vt arbitror) non sunt ab ea dicta, quæ mysteria non habebant. Quod mihi videtur sensisse Beda. c. 17. cum ait: *Hæc quidem de structura templi studioso lectori credidimus intimanda: verùm in eis, quæcunq; Scriptura sacra referre commodum duxit, figuras mysteriorum quæramus, ceteris per Historiæ cognitionem simpliciter vtamur, &c.*

ATRIA, ET EXHEDRAE QVID SIGNIFICENT.
CAPVT XXV.

1 DE atrio sacerdotum iam diximus, cùm de domus significatione agebamus capite. 20. ex Paulo Hebr. 9. nempe in illo significari confessionem Dei & laudem & immolationem nostram per opera pœnitentiæ, siue statum accuratè Deo seruire volentium, & offerre semetipsos per confessionem peccatorum, & per assidua opera satisfactionis. Ex quibus haud difficile intelligimus in atrio exteriori significari eorum vitam, qui fideles quidem sunt, sed nondum à communi hominum vita recesserunt, nódum se per arctius vitæ genus Deo immolarunt, quod etiam sensit Beda ca. 16. Septum quibus hi separantur ab iis, qui sunt in atrio sacerdotum, tres ordines habet lapidum politorum, & quartum lignorum cedri: quoniam hi (vt ibidem ait Beda) sufficere sibi credunt si fidem, spem, & caritatem, & operum munditiam habeant. At alteri addunt ad hæc consilia Euangelica, vigilias etiam, ieiunia, eleemosynas.

hymnos ſpirituales. † Tribus ordinibus lapidum politorum fi- 2
des, ſpes, caritas, ſignificantur, quæ firmi lapides ſunt ad ſpiritua-
le ædificium: & lapides politi dicuntur, quoniam (vt ait Beda)
neceſſaria eſt diſcendi ſollertia, quo quiſque modo, quid crede-
re, quid ſperare, ſeu quid diligere debeat dignoſcat. Ordo lig-
norum cedri eſt bona operatio ſine corruptione ſimulationis ex
hibita, ſine qua virtutes vel non manent, vel informes manent,
& gratia atque decore ſuo carent. Porticus ſignificant ſubſidia,
& quaſi vmbracula, quibus Deus fouet, & tegit laborantes in o-
pere virtutum. Exhedræ, ſiue gazophylacia, in quibus theſauri
domus Dei ſeruantur, & ſacerdotes hebdomadarij manent ſigni-
ficant per hæc Dei præſidia, & per hanc protectionem eſſe in no-
bis conſeruarique theſauros gratiæ atque virtutum, & donorum
magis quam per noſtram induſtriam: & per eadem effici vt nos
Deo miniſtremus, & ei per pœnitentiam, & bona opera ſacri-
ficium cordis contriti, & humiliati offeramus.

TEMPLVM SALOMONIS QVOT ANNIS ſteterit, & templum ſecundum, quod à Iudæis è captiuitate Babylonica reuerſis conſtructum eſt, quo tempore ædificatum ſit, & quot annos durauerit.

Capvt XXVI.

DE fine templi Salomonis hæc ſcribit Ioſephus libr. 10. 1
Antiq. cap. 11. *Incenſum eſt autem templum annis, ex quo
extructum fuerat elapſis, CCCC lxx. menſibus ſex, & diebus
decem, additis exactis à traſmigratione ex Ægypto annis M.
LXII. menſibus ſex, diebus decem. A diluuio vſque ad templi deuaſta-
tionem interceſſerunt anni M. DCCCC. L. menſes ſex, dies decem. Ab
Adamo item condito vſque ad hunc templi caſum tria millia annorum ela-
pſa ſunt, & inſuper. D XIII. menſes ſex, dies decem, &c.* Sed reuera
deprauatus eſt hic numerus annorum: à quarto enim anno Re-
gni Salomonis, quo templum fundatum eſt, vſq; ad vndecimum
annum Sedeciæ, quo euerſum eſt a Nabuchodonoſor Rege Chal
dæorum; quadringenti viginti ſeptem anni numerantur iuxta fi-
dem ſacræ hiſtoriæ. † Cumq; aduerſus eundem Ioſephum eadem 2
hiſtoria doceat. 3. Reg. 6. quartum annum regni Salomonis fuiſ-
ſe quadringenteſimum octogeſimum egreſſionis filiorum Iſrael
ex Ægypto: conſtat templum ſtetiſſe quadringentis viginti ſe-
ptem annis, euerſurumque fuiſſe anno nongenteſimo ſeptimo e-
greſſionis ex Ægypto: Falſum eſt enim quod quidam ex recentio-
ribus Hebræis aiunt, non ſtetiſſe niſi quadringentis decem. A
diluuio vſque ad exitum ex Ægypto anni colliguntur ex ſacra hi-
ſtoria iuxta Hebræum, & noſtram tranſlationem, ſeptingenti no-
naginta duo, quibus neceſſario addendi ſunt centum triginta an-
ni quos natus erat Cainam filius Arphaxat, cùm genuit Sale vt

est apud Lxx. Gen. 11. recipit enim hanc generationem Lucas capite. 3. His si addamus nongentos,& septem, qui fluxerunt vsque ad templi desolationem, relinquuntur à diluuio vsq; ad eam anni mille octingenti viginti nouem. A creatione mundi vsque ad diluuium apertè anni colliguntur ex Genes. 5. mille sexcenti quinquaginta sex quibus priori summæ adiectis colliguntur anni à creatione mundi vsque ad templi Salomonis fundationem ter mille quinquaginta octo: vsque ad desolationem verò, ter mille quadringenti octoginta quinque.

3 † TEMPLVM secundum anno secundo à solutione Babylonicæ captiuitatis ædificari cœpit, idest, annis ex quo dirutum est à Chaldæis quinquaginta quatuor, tot enim fuerunt iuxta verissimam chronologiam ab vndecimo anno Sedechiæ regis, qui fuit decimus nonus regni Nabuchodonosor, vsque ad secundum annum Cyri, quo ædificari tẽplum cœpit, Hesd. 3. vt demonstrauimus in caput. 1. Zach. num. 21. & sequentibus. Itaque ædificari cœpit anno, ex quo primum fundatum est à Salomone, quadringentesimo octogesimo primo: ante natalem autem domini nostri Iesu Christi quingentesimo quinquagentesimo nono, nam Eusebio in Chronicis, aliisque doctissimis viris quingenti sexaginta anni numerantur à libertate ex captiuitate Babylonica, siue à primo anno Cyri, vsque ad salutarem Seruatoris aduentum. Quare à fundatione templi Salomonis vsque ad Christi natalem anni fiunt mille & triginta, à mundi verò creatione iuxta emendatissimam chronologiam, quatermille nonaginta quinque licet ij, qui Lxx. interpretes sequuntur, multo plures addant sed deprauata est numerorum ratio apud Lxx. vt ingenue fatetur Augustinus. 15. de Ciuit. capite 13. Templi secundi tempus.

4 † ITAQVE ædificari quidem cœpit secundo anno Cyri regis Persarum, sed eo bellis distracto finitimarum gentium inuidia, & Cambysis filij Cyri prohibitione interruptum opus est vsque ad annum secundum Darij filij Hystaspis, & anno regni eius sexto absolutum, vt legimus Hesdræ sexto. Sed iuxta Iosephum. 11. Antiquit. capite quarto intra septennium consummatum est, id est, anno eiusdem regis nono, quo tandem porticus, & exterior templi fabrica absolutæ sunt. Absolutum ergo est templum secundum anno ex quo fundari cœpit vigesimo tertio, nec plures vllo modo numerari possunt, vt ostendimus Zach. 1. nu. 32. & sequentibus. Etenim à templi desolatione, quæ contigit anno vndecimo Sedechiæ, vsque ad annum secundum Darij, septuaginta anni sunt, vt planè docet Zacharias cap. 1: *Domine exercituum vsquequo tu non misereberis Ierusalem, & vrbium Iuda quibus iratus es iste iam septuagesimus annus est?* † Ierusalẽ autem euersa est anno. 19.
5 Nabuchodonosor. 4. Reg. vlt. cui qui plures annos tribuunt, 40. quinq; tribuunt. Supersunt ergo ex eius regno vsq; ad initiũ regni

Euilme-

Euilmerodach filij eius. 26. anni. quod apertum est ex. 4 Reg. vltimo: *Factum est verò in anno tricesimo transmigrationis Ioachin regis Iuda, mense duodecimo, subleuauit Euilmerodach rex Babylonis anno quo regnare cœperat, caput Ioachim, &c.* Ioachin autem transmigrauit Babylonem vndecim annis, ante templi desolationem, vt constat ex. 4. Reg. 24. Quos vndecim si deducamus ex. 37. relinquuntur. 26. regni Nabuchodonosor. Euilmerodach iuxta receptissimam omnium sententiam, regnauit viginti tres annos
† Huic successit Balsassar filius, cui tres annos tribuunt optimi 6
annorum computatores. Hoc interfecto regnauit Cyrus Dan. 5. Quare à templi desolatione, vsque ad secundum Cyri annum, quo templum fundatum est, sine dubio plures anni non sunt quàm quatuor, & quinquaginta, restant enim vsque ad secundum annum Darij filij Hystaspis sedecim, vsque ad nonum verò viginti tres. Quod ergo Iudæi dicunt Ioh. 2: *Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc*, falsum est, & ab hominibus dictum, qui temporum rationem minimè tenebant, quod Origenes 12. tomo in Ioh. & apertius Lyranus, & Ioannes Eckius in cap. 1. Haggæi animaduerterunt. † Stetit hoc templum vsque ad decimum 7
octauum annum Herodis regis Iudææ, vt cum de templo Herodis agetur, ostendemus, tametsi Antiochi Epiphanis tempore bona ex parte destructum, sed Iudæ Machabæi victoriis & industria cito instauratum, & in primam dignitatem restitutum, vt videmus. 1. Mach. 4. Cum autem Dominus. 32. anno Herodis natus sit, vt Eusebius in Chronicis, & alii tradunt, atque à secundo anno Syri quo fundatum est vsq; ad Christi natalem numerati diximus annos quingentos quinquaginta nouem, constat templum stetisse à prima fundatione quinquagentis quadraginta quinque, ab absolutione vero integra, quæ incidit in nonum annum Darij, quingentis viginti duobus.

DE FORMA TEMPLI SECVNDI & quid à primo differret.

CAPVT XXVII.

FORMA ædificij eadem fuit quæ in primo, sed magnificentia, & ornatus multo minor. Primum enim à rege opibus florentissimo conditum est, secundum, à multitudine, quæ ex lxx. annorum captiuitate cum iis tantum opibus redierat, quas rex Persarũ exportari voluerat Summa eius altitudo sexaginta cubitorũ fuit cum primum centũ & viginti habuerit. De hoc legimus Cyri decretũ à Dario filio Hystaspis confirmatũ in hunc modum, Hes. 6. *Anno primo Cyri regis Cyrus rex decreuit vt domus Dei ædificaretur, quæ est in Ierusalem, in loco vbi immolent hostias, & vt ponant fundamenta supportantia altitudinem cubitorum sexaginta, ordinem cubitorum sexaginta*

ginta ordines de lapidibus impolitis tres,& sic ordines de lignis nouis,&c. Atque ideo qui prius templum viderant, flebant quum huius,
2 fundamenta iacta cernebant, Hesd. 3. † Sed magna in his verbis Hesdræ quæstio est cur nihil de longitudine dicatur, sed latitudini dentur sexaginta cubiti,cum prius non habuerit nisi viginti. Lyranus putat latitudinem hîc accipi pro longitudine,siue pro latere magis protenso, quoniam, nisi ita sit, templum hoc triplo latius fuisset templo primo. Beda lib. 2. in Hesdram,cap. 7. nihil in hac re laborat, nec laborandum esse putat, quoniam Cyrus suo sensu & arbitrio templum fabricari iussit. At cũ Deus suscitauerit spiritum Cyri, vt Hes. 1. legimus,ad templum ædificandum,non est probabile, vt rectè ait Lyranus, eum suo sensu fabricam fieri voluisse,sed ad exemplar prioris, nisi quod altitudinem tantam esse noluit,ne munitissimum templum habentes res nouas fortasse
3 se molirentur. † Quare probabilius videtur latitudinem hic non strictè accipi, sed pro extensione poni siue in latum, siue in longum ita vt prohibeatur templum quaqua versum extendi vltra sexaginta cubitos: est enim Chaldæo, פְּתָיֵהּ *phethaettj* quod est à verbo. פְּתָא, *phatha* id est, dilatauit, siue extendit,quare latitudinem pro extensione posuit quomodo,& Ioannes dixit Apoc. 20. *Et ascenderunt super latitudinem terræ*: Porrò in eo quod dicit: *Ordines de lapidibus impolitis tres, &c.* Beda loco citato in Hesdram nihil certi statuit, intelligendum tamen est Hebræos ita olim ædificasse,vt in parietibus pulchrioribus tres ordines lapidum politorum disponerent, deinde quartum cedri, siue alterius ligni pretiosi adderent, inde iterum tres ordines lapidum, & quartum ligni, &c. vsque ad summum. Ita fabricatum fuisse septum atrij sacerdotum iam diximus, sed illud non habebat plures ordines quoniam trium cubitorum erat, vt ex Iosepho demonstrauimus. Deniq; de atrio domus,quàm Salomon ædificauit vxori suę filię Pharaonis, legimus. 3. Reg. 7. *Et atrium maius rotundum trium ordinum de lapidibus sectis, & vnius ordinis de dolata cedro nec non & in atrio domus Domini interiori, & in porticu domus*,id est,ita ædificatus
4 erat murus atrij interioris templi, & porticus.† Quamuis & hæc verba ex Hebræo ita verti possunt, sicut& à. LXX. & à Chaldæo, & à nouis interpretibus versa sunt: *Et atrio magno in circuitu tres ordines lapidum sectorum. & ordo dolatarum cedrorum, & atrio domus Domini interiori, & vestibulo domus,* vt sit sensus. Habuit hoc atrium septum constans tribus ordinibus lapidum sectorum, &c. quale habuit atrium sacerdotum,& porticus,vno enim septo hæc duo cingebantur: & iuxta hoc censeo verba nostræ translationis esse interpretanda. Sed etiam si ita legantur, idem confirmatur, quod volumus. Præterea sciendum est, vbi nos habemus apud Hesdram: *Ordines de lapidibus impolitis tres*, omnino legendum esse: *De lapidibus politis*, nec enim tantum templum è lapidi-

bus impolitis fieri iuberent Cyrus, aut Darius, cum magno, studio cultus Dei fieri imperarent. Sed nec lignorũ ordo apte collocaretur super lapides impolitos, & huiusmodi ædificatio semper vt iam vidimus, fiebat de lapidibus politis. Aristæus etiam magna cum magnificentia extructum fuisse dicit hoc templum. Quin & Iosephus 11. Antiq. cap. 4. referens idem decretum Cyri scripsit: *Et lapidibus politis* δι᾽ξεστῶν. † In Chaldæo est, דִּי גְּלָל 5
אֶבֶן quod ex Hebræis quidam lapidem marmoreum interpretantur alij lapidẽ, quem ob ingẽtem grauitatem deuoluere necesse est, quoniã גְּלַל significat voluit aut reuoluit. Sed re vera lapidem rotundatum significat, id est, sectum, & politum, sicut vertit noster interpres, nam rotunditas etiã hoc vocabulo significatur quod apta sit vt voluatur. Hoc templum habuit iam vndequaque atria, licet fortasse non ita ampla, vt templum Herodis, ita enim ibidem scripsit Iosephus: *Aedificauerant enim Iudæi porticus quoque quibus templum circum quaque includebatur.* † Hoc templum 6
tempore Ptolemæi Philadelphi, & LXX. interpretum, id est, ducentis octoginta annis ante Christi natalem (Christus enim natus est anno tertio Olympiadis. 194. LXX. autem verterunt Scripturam Olympiade. 124. iuxta Eusebium in Chronicis) habuit triplicem murum, quo collis ille cingebatur, ita enim Aristęus illorum temporum scriptor, tradidit in libello de LXX. interpretibus his verbis: *In cuius vertice templum apparebat visu pulcherrimum, Hoc muri tres circumambiunt, altitudine supra LXX. cubitos sublimes, latitudine ea quæ ad altitudinem deceret, longitudine omnem templi apparatum magnifico opere, & decore circumeunt, &c.* Sed de his plura dicemus in templo Herodis. Alterum addidit idem Aristæus, quod nouum, neque admodum probabile videtur: *Erat* (inquit) *& extrinsecus velum, quo templum in circuitu clauditur, appensum simili portarum magnificentia. Quod quidem visu iucundissimum spectaculum præbebat, tum maxime cum mota per pauimentum aura velum subintrans illud ad summum vsque crispantibus finibus in vndarum morem motat.*

DE EODEM TEMPLO AB HERODE REædificato, & quot annos steterit.

CAPVT XXVIII.

HERODES Iudææ rex, qui Innocentes infantes interfecit decimooctauo regni sui anno post magna, & miranda ædificia absoluta ad templum Dei ædificãdum animum conuertit, quod videret ei tam in altitudine, quàm in reliquo ornatu multum deesse prioris magnificentiæ. Nec ante vetus templum demoliri voluit, quàm vniuersam materiam futuræ fabricæ magnis sumptibus compararet, Templum 1
deinde

deinde à fundamentis euertit, ac noua reposuit, ac totum octo an-
nis magnificentissimè extruxit, vt tradunt Iosephus. 15. Antiq.
cap. 14. & alter Iosephus filius Gorionis. libr. 5. Historiarum Iu-
daicarum, cap. 24. & duobus sequentibus. Hos cum nominabi-
mus, quoniam sæpe citandi sunt, Iosephum sacerdotem scripto-
rem Antiquitatis Iudaicæ Iosephum absolutè vocabimus, alter
dicetur Iosephus Gorionis, siue alter Iosephus, aut posterior Io-
sephus. Atq; hic quidem multum ab Scriptore Antiquitatis dif-
fert, & antiquitate, & autoritate: quare vbi illi aduersabitur, nihi-
2 li eius testimonia faciemus. † Addit ergo Iosephus: *Herodes autem
interiora, à quibus profani lege arcebantur, non ausus ingredi, per sacerdo
tes curabat fabricam intimarum porticuum, absolutoque octo annis reli-
quo ædificio tandem etiam templum ipsum eorundem sacerdotum opera
sesquianno perfecit.* Ex his videmus totum opus nouem annis, &
dimidio fuisse perfectum, id est, vigesimoseptimo anno regni eius
eiusdem Herodis, quinto autem ante natalem Christi, qui, vt di-
ximus trigesimo secundo anno Herodis natus est. Euersum
est à Tito Cæsare Vespasiani filio anno ab ascensione Domini
quadragesimo, vt autor est Eusebius. Constat hoc templum He-
rodis stetisse postquam absolutum est septuaginta octo annis, à
fundatione vero sua fere octoginta octo. Huius templi memine-
runt duo Iosephi locis citatis, & Egesippus libr. 1. de excidio Ie-
rosolimitano, cap. 35. Hieronymus in cap. 11. Zach. i. ferè ini-
3 tio, & Rupertus in cap. 2. Haggæi, & alij quàm plurimi. † De
quo etiam hoc Iosephus scripsit loco citato: *Fertur toto tempore,
quo templum struebatur, nunquam interdiu pluisse, noctu tantum imbri-
bus descendentibus ne interrumperetur templi ædificatio: eaq; fama quasi
per manus tradita, ad nos peruenit à maioribus.* Idem narrat alter Iose.
lib. 5. c. 26. In huius templi descriptione Iosephū vbiq; sequemur
& grauē historicum, & testem oculatum, qui sæpè in eo sacerdos
sacra fecit. Sed quoniā sępe ita lubricus est, vt cum maximè tene-
re eum te credas, elabatur, vixq; animo possis concipere fabricæ
formam, præsertim in Latinis trāslationibus, vtar quidē eius ver-
bis semper quantum licebit, sed adhibebo tamen lucem, quam
potero, ex Græco codice, & ex translationum collatione, tum
ex diuturna rei, atque verborum eius consideratione. Si quando
igitur à Iosepho recedere videbor, non à Iosepho recedo, sed
ab eius Latina translatione, quam sæpe obscuriorem, interdum
etiam non nimis fidam reperi.

DE IIS. QVIBVS IN INTERIORI *ædificio hoc templum à primo differebat.*

CAPVT XXIX.

1 AC de interiori quidem ædificio ea solum videntur adnotan-
da, quæ huic templo cum primo illo non fuere communia,

ne eadem iterare cogamur, cum constet tam secundum templum quam hoc de quo loquimur, ad prioris formam fuisse constructa eisdemq; locis altaria, & cetera omnia collocata, quibus ante fuerant. De his ita Iosephis is Antiq. cap. 14. *Sublatis deinde veteribus fundamentis, & nouis repositis desuper templum extruebat longitudine centum cubitorum* (quæ fuit in primo sexaginta) *altitudine totidem, & viginti amplius, qui viginti cubiti aliquanto post sidentibus fundamentis decesserunt, eosq; denuo addere curauerunt nostri Neronis temporibus.* † Et alter Iosephus: *Habuit autem templum illud, quod Herodes rex erexit, centum cubitos in longitudine, & centum in latitudine, in altitudine autem centum & viginti, in medio scilicet altitudinis ædificij & fundamenta de subtus decem tenebant cubitos.* Quod verò latitudinem templi centum cubitorum fuisse dicit, non de interiori latitudine intelligendum est, quoniam Iosephus libr. 6. de Bello capite. 6. viginti tantum cubitorum fuisse docet, sed de exterioris faciei templi latitudine addita parietum templi domuncularum, siue cellarum hinc inde constructarum crassitudine, vt ex Iosepho paulo post dicemus. 2

† Iosephus: *Constabat autem structura ex lapidibus candidis, firmissimis magnitudine vigintiquinque cubitorum in longum, octo in altum, latitudine verò cubitorum duodecim:* Consentit omnino & alter Iosephus, atque addit: *Vnam & eamdem mensuram habebant omnes lapides à fundamento ædificij vsque ad summitatem eius.* Iosephus: *Habebatque basilicæ similitudinem, hinc & inde humilius, media sui parte excelsum, à multis stadiis conspicuum, maximè ex aduerso habitantibus, aut aduentantibus.* Eadem & alter Iosephus. Basilica autem ædificij genus est cuius pars media sublimior latera habet vtrimque humiliora, qualia templa sunt quæ trium nauium vulgus vocat, quam formam templum habebat, quoniam pars media duplo celsior domunculas ab vtroque latere adiunctas habebat. Nec habuit hoc templum tres contignationes, vt templum Salomonis, sed duas vt manifestè intelligitur ex Græco Iosepho pro eo .n. quod recentior translatio habet: *Cum autem interior pars contignatione intercepta esset*, est in Græco, τοῦ δὲ ναοῦ ὄντος εἴσω διστέγου, id est, cum templum intus duas contignationes haberet. † De exteriori autem templi facie ita scripsit idem lib. 6. de Bello capite 6. *Exterior autem facies nihil quod animus aut oculi mirarentur, non habebat. Crustis enim aureis grauissimis vndiq; tecta ad primos ortus* (ita enim ex Græco legendum est) *igneo splendore lucebat, vt cum intuerentur oculi quasi solis radiis, auerterentur. Hospitibus quidem adeuntibus procul monti niueo similis videbatur nam vbi deauratum non erat templum, candidissimum erat. In summo autem aureis verubus horrebat acutissimis, ne ab insidentibus auibus pollueretur. Nonnullorum autem saxorum eius longitudo quadraginta quinq; cubitorum erat, altitudo quinq;, & latitudo sex,* ex quibus intelligimus merito apud Marcum capite. 13. cum

Dominus

Dominus de templo egrederetur, dixisse vnum ex discipulis: *Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ.* Et respondens Iesus ait illi: *Vides has omnes magnas ædificationes? non relinquetur lapis super lapidem, quo non destruatur.*

DE PORTA PRIMA DOMVS EXTERIORIS, quæ erat ante Sanctum Sanctorum, & velo eius ac de porticu.

CAPVT XXX.

1 DE hac Iosephus lib. 6. de Bello. ca. 6. (quod ita vt in
Græco habetur, referam.) *Quæ autem in domo erat porta inaurata quidem erat, vt dixi, tota, & totus, qui circa ipsam erat paries. Habebat autem & aureas super se vites, ex quibus botri statura hominis longitudine pendebant. Et fores habebat aureas quinquaginta, & quinque cubitis altas, sexdecim verò latas, ante has verò fores æqualis longitudinis aulæum. Velum hoc erat Babylonium variegatum ex hyacintho, & bysso coccoq́ue, & purpura mirabiliter elaboratum: non indignam contemplatione materiæ commistionem habens, sed*
2 *velut omnium imaginem præferens.* † *Cocco enim videbatur ignem imitari, & bysso terram, & hyacintho aërem, ac mare purpura: partim quidem coloribus: bysso autem ac purpura, origine: quoniam byssum quidem quia de terra, mare autem purpuram gignit. Eratq́ue in eo perscripta omnis cœli ratio præter signa.* Eadem fere scripsit lib. 15. Antiq. c. 14. Nisi quod velum habuisse dicit purpureos flores, & intertextas columnas, nec vites aureas fuisse dicit, sed vitem: propter quod interpretes non transtulit vites aureas, *sed pampinos aureos*, in Græco tamen est ἀμπέλος. Alter verò Iosephus ita scripsit: *Fecit enim rex columnas argenteas, & bases earum argenteas, capita autem earum fecit aurea. Fecit insuper vitem de auro mundo & posuit in summitate columnarũ, cuius pondus erat mille talentorum aureorum.* †*Erat autem vi-*
3 *tis ipsa facta opere ingenioso habẽs ramos perplexos, cuius folia, & germina facta erant ex rutilanti auro, botri autem ex auro fuluo & grana eius, acini atq́ue folliculi facti erant ex lapidibus pretiosis, totumq́ue opus erat fabrefactum opere vario, vt esset mirandum spectaculum, & gaudium cordis omnibus intuentibus ipsum. Multi quoque scriptores Romani testantur se eam vidisse, quum desolaretur templum, &c.* De porta verò & foribus ac velo Sancti sanctorum an eadem materia, formaque constarent, nihil in his autoribus reperio, nisi quod vbi lib. 15. habet Iosephi translatio: *Ianua vero penè ipsi templo par, & superliminare aulæis variegatis ornabatur, &c.* in Græco ita legimus. † *Fores*
4 *vero introitibus simul cum superliminaribus æquales templo variegatis aulæis ornauit purpureos flores habentibus, & intertextas columnas. Super ipsas autem* (scilicet fores) *capitibus vitis expandebatur aurea, &c.* Quod videri potest de vtriusq; partis templi foribus dictum. Sed si vitem auream non habebant fores Sancti sanctorum, & ianua, certe in reliquis non est credibile minorem habuisse ma-

De vestibulo vero quod Hebraice vocari diximus אֻלָם, *Vlam* Ioseph. Goronis ait: *Construxit præterea porticum interiorem, & posuit eam in fasie latitudinis templi addiditq; & duos parietes opere artificiosissimo, & connexuit eam foris ferro, nec est homo, qui amplius sciat artificium illius operis*. Iosephus lib. 6. de Bello cap. 6. ait hoc vestibulum, quod primam ædem vocat, perpetuam altitudinem habuisse nonaginta cubitorum nulla contignatione interceptam, longitudinem verò quadraginta cubitorum, latitudinem viginti.
† Nonaginta cubitos habebat altitudinis quod iam licet centum 5
& viginti habuerit, ceteri gradibus, quibus ad hoc summum templum ascendebatur tegebantur. Quadraginta autem cubitorum erat longitudo, quoniam vt iam diximus, centum cubitis longum erat hoc templum Herodis: viginti habebat Sanctum sanctorum quadraginta sequens pars, ac totidem vestibulum. Porta vestibuli septuaginta cubitis alta erat, & vigintiquinque lata, neque fores habebat; erantque totæ frontes inauratæ, ac prima ædes omnis perlucebat, extrinsecus, auróq; circum interiorem fani partem splendida cuncta cernentibus occurrebant ex. 6. de Bello capite 6.

DE PRIMO ATRIO QVOD ERAT omnibus commune.

CAPVT XXXI. 1

IAM de atriis dicamus initium ab extimo omnium capientes, ac deinde ad interiora transeuntes, vt Iosephi ordinem teneamus, Collem in quo templum extructum est etiam secundi templi tempore, triplici muro fuisse cinctum dixi paulo ante ex Aristæo, in libello de Lxx. interpretibus: vt enim ait Iosephus lib. 6. de Bello, cap. 6. post Salomonis tempora semper aliquid aggeris accumulante populo latior collis effectus est, ita vt area eius plusquã sex stadiorum ambitum haberet, vt postea ex eodẽ Iosepho demonstrabo. In hac area murus lapideus quadratus factus est, qui totum collis verticem cingebat, habebantque singula eius latera singula 2
stadia. † Sed quoniam in Septemtrionalis, atque Occidentalis lateris angulo arx erat quadrangularis munitissima, olim à Machabæis facta ad pontificalium vestium custodiam quam Herodes postea munitiorem reddidit ad tutelam templi, & in memoriam Marci Antonij amici sui vocauit Antoniam: murus quidem totus quatuor stadiorum ambitum habebat, vt Iosephus scribit lib. 15. Antiq. sed addita arce sex stadia complectebatur, vt idem ait lib. 6. de Bello. Hic erat murus primi ambitus, siue templi (nã ita semper Iosephus appellat) cuius omnia latera duplices porticus habebant, quas columnæ sustinebant quinis, & vicenis cubitis

tis altæ, de ſingulis ſaxis marmore candido, & laquearibus cedrinis tegebantur opere imprimis memorabili. Totum autem ſub dio ſpatium, ideſt, quod extra porticus erat, omnium generũ
3 lapidibus ſtratum variabatur, ex, 6. de Bello. † In porticibus lateris Orientalis ſpolia barbarica circumcirca ſuſpenſa erant quæ reges Iudææ Deo ſacrauerant: eademq; Herodes denuo ſuſpendi iuſſit adiectis etiam quæ ipſe ex Arabibus retulerat. Latus muri Occidentale quatuor portas habebat, vna ducebat in regiam duæ in ſuburbia, quarta in reliquam vrbem. Meridianum latus portas etiam habebat in medio, & triplicem porticum baſilicam longitudine ab Orientali valle ad Occidentalem peruenientem. Triplicem porticum dicit, quoniam quatuor erant ordines co-
4 lumnarum paribus interuallis diſpoſiti, quorum quartus copulatus erat muro ipſi lapideo, atque ita tres porticus fiebant. † Sed harum media celſior erat ceteris, & ideo porticum baſilicam Ioſephus vocat. Columnæ omnes centum ſexaginta duæ fuerunt, capitellis ſculptis opere Corinthio pulchris vſq; ad miraculum: Vniuſcuiuſq; longitudo vigintiſeptem pedum præter baſin, craſſitudo quantam poſſent tres homines conſertis inter ſe complecti brachiis. Porticus externæ pares erant, vnaquæq; triginta pedes latitudinis habebat pluſquam quinquaginta altitudinis, ſtadium longitudinis, mediæ verò latitudo erat ſeſqui altera, altitudo dupla. Eius enim conuexitas altius ſurgebat excitato ſuper epiſtylia pariete lapideo politiſſimo columnis inſertis diſtincto, ita vt eſſent hæc incredibilia audientibus, cum ſtupore autem ſpectabilia iis, qui aderant, In hoc latere Meridiano ſpectaculum erat, ſi vllum aliud ſub Sole, memorabile. Nam cum vallem haberet in immenſum dehiſcentem, ita vt caligarent deſpicientium oculi: deſuper extructa erat præalta porticus, cuius tecto conſcenſo ſi quis vtramque altitudinem coniunctam contemplaretur abſque vertigine id non poterat viſu deficiente ob nimiam profunditatẽ prius quàm ad imum pertingeret. Ex Ioſe. lib. 15.

DE SECVNDO FANO, SEV TEMPLO *quod erat atrium laicorum.*

CAPVT XXXII.

1 HOC *modo*, inquit Ioſe. *ſe habebat primus ambitus. Interius vero non longo interſtitio ſecundus, ad quem paucisgradibus ſcandebatur, quem circumibat vallum lapidei cancelli cum inſcriptione, quæ vetaret transgredi alienigenam ſub interminatione pœnæ capitis.* Hæc libro 15. Antiq. Sed libr. 6. de Bello magis explicat: *Qua vero*, inquit, *ad ſecundum templum ibatur, cancellis ſeptum ſaxeis ad tres cubitos altis nimiumque grato opere factis, vbi æquis depoſitæ interuallis columnæ*

ſtabant

stabant legem castimoniæ præmonentes, alia Græcis, alia Latinis literis,
in locum sanctum transire alienigenas non debere. Ideo autem factum
fuerat hoc septum, & inscriptio posita, quoniam primum tem-
plum, siue quadriporticus illa extima, de qua locuti sumus, genti-
libus etiam patebat, qui aut spectandi, aut adorandi causa venie-
bant, secundum autem templum non nisi Iudæis, atque iis qui-
dem castis, id est, mundis, seu nullam habentibus iuxta legem
immunditiam. Hinc intelligimus quod Act. 21. de Paulo legi-
mus: *Dum autem septem dies cosummarentur, ij, qui de Asia erant Iudæi*
cum vidissent eum in templo, concitauerunt omnem multitudinem, & in-
iecerunt ei manus clamantes: Viri Israelitæ adiuuate. Hic est homo, qui
aduersus populum, & legem, & locum hunc omnes vbique docens insuper
& gentiles induxit in templum, & violauit sanctum locum istum. Vide-
rant enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quem æ-
stimauerunt quoniam in templum introduxisset Paulus. Atque
ideo hoc templum sanctum vocabatur, vt ait Iosephus, & ita vo-
cari videmus Acto. 21. in verbis citatis, non enim tantum alie-
nigenæ ab eius ingressu arcebantur, sed etiam quicunque im-
mundi essent ex Iudæis, vt diximus, & bis à Iosepho dictum est
locis indicatis.† Hoc templum quadrangulare erat, ac proprium 3
murum habebat exteriori altitudine in quadraginta cubitos sur-
gens interiori in viginti quinque, quoniam gradibus ad illud as-
cendebatur, ideóque interius humilior erat murus quàm
exterius. Gradus, quibus ascendebatur, quatuordecim erant
circum templum vniuersum: post quos spatium erat vsque ad
murum decem cubitis planum, vt est in Græco non trecen-
tis, vt habetur in translatione, nam neque tantum spatium o-
pus, erat ibi, neque tanta erat latitudo areæ templi vt spa-
tium ingens, ac non necessarium caperet. Ab hoc spatio, in
Portæ atrij laicorum. quo quatuordecim gradibus ascensis quiescebatur, alij quinq;
gradus ducebant ad portas. † Erant autem portæ decem, qua- 4
tuor à Septemtrione, totidem à Meridie, duæ ab Oriente. Prima
per quam casti vna cum vxoribus introibant, vt verbis vtar Iose-
phi, altera interius è regione huius. Etenim in hoc secundum tem
plum mulieres quoque ingrediebantur, siue indigenæ, siue hos-
pites, modo ex genere Israel essent ac mundæ, idcirco necesse
fuit vt proprius eis locus, atque is muro diuisus, & secretus à vi-
ris, in templo signaretur. Signatus est autem in latere Orientali,
protendebaturque à muro illo in quo erat porta, quam extimam
diximus, vsque ad secundam portam Orientalem, quæ erat è re-
gione primæ, vt ipsæ quoque aspectu intimi templi sacerdotum-
que, & sacrificiorum frui possent. † Sed ad hanc secundam por- 5
tam quindecim gradibus ascendebatur, ij sunt quos beatissima
virgo conscendit quum trima templo est oblata, & sacerdotibus
nec vlterius transire mulieribus licebat, sed ad illam vsque sacer-
dotes

dotes prodibant, aut victimas ab eis accepturi, aut quippiam aliud facturi, quod vsus postularet. Hunc autem locum capacissimum fuisse conuenit, cum versus alia templi latera non protenderetur, & tanta esset feminarum multitudo. Habebat prӕterea locus fœminarum in latere Septentrionali ianuam vnam, alteram in Meridiano, vt faciliùs & citiùs fœminӕ ingrederentur. Omnia ex 6. de Bello, quӕ in Latino sunt perobscura, in Grӕco multò
6 apertiora. † Sed in 15. Antiq. cum huius secundi templi meminit septem portas illud habuisse dicit, tres à Septentrione, tres à Meridie, vnam ab Oriente magnam, per quam casti vnà cum vxoribus introibant. Etenim ibi de loco mulierum loqui noluit, tantum dixit: *Interiora autem fani mulieribus nefas erat ingredi*, & ideò portas, quӕ loci fœminarum propriӕ fuerunt, omisit: de quibus in 6. de Bello sigillatim locutus est, vnde dicenda etiam desumpsimus. Huius templi latus Occidentale nullas portas habebat:
7 sed vt ait Iosephus, perpetuus ibi murus erat extructus. † De portis mira scribit Grӕcus Iosephus, quem ego sequor, non Latinum, vbi à Grӕco discrepat: *Portarum autem*, inquit, *nouem quidem auro, & argento vndique tecta erant, similiterq́; postes, ac superliminare: vna vero, quӕ extra templum erat, ӕre Corinthio quӕ multo argento inclusas, & inauratas honore superabat. Et binӕ fores quidem in singulis ianuis erant tricenis cubitis altӕ, quinis denis etiam latӕ.* Et paulò post: *Et aliarum quidem ӕqualis erat magnitudo; quӕ verò super Corinthiam à loco mulierum ab Oriente aperta erat è regione portӕ templi, multo maior. Quinquaginta enim cubitis surgens quadraginta cubitorum fores habebat, ornatumq́; magnificentiorem, quoniam craßiori argento, atque auro vestiebatur, quod quidem nouem portis infuderat Tiberij pater Alexander.*
8 † Hӕc porta, quam Iosephus Corinthiam vocauit, & cӕterarum omnium pulcherrimam esse dixit: Speciosa vocabatur, de qua Actorum 3. legimus: *Et quidam vir, qui erat claudus ex vtero matris suӕ, baiulabatur, quem ponebant quotidie ad portam templi, quӕ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab introeuntibus in templum*, videlicet quoniam per illam non viri solum, sed etiam mulieres introibant. De hac scribit Iosephus libro septimo de Bello, capite 12. *Orientalis autem porta interioris templi*, (id est secundi,) *cum esset ӕnea, atque grauißima, & sub vesperam vix à viginti viris clauderetur, & cӕtera visa est noctis hora sexta sponte patescere.* Inter has portas, quӕ ӕquis inter se spatiis distabant: porticus erant à muro intro constratӕ ante Gazophylacia, & pulchris admodum, & magnis columnis sustinebantur. Erant autem hӕ porticus simplices, non duplices, vt primi fani, & immensӕ magnitudinis, & nulla re ab iis, quӕ erant in primo Templo, vincebantur.

Porta Speciosa.

9 † Post introitum verò vbi latiores portӕ ipsӕ fiebant, exhedras vtrimque habebant tricenorum cubitorum, turribus la-

titudine, & longitudine similes, altas verò plusquam viginti cubitis: quarum singulas impositas binæ columnæ sustinebant altitudinis duodecim cubitorum. In hoc templo facta sunt omnia ferè, quæ legimus in Euangeliis Dominum fecisse in templo, atque hic docebat, neque enim transire vlterius poterat cum non esset veteris legis sacerdos. Hinc eiecit ementes, & vendentes. Ioan. 2. & Matth. 21. quoniam domus, ac locus orationis erat: de quo etiam Marcus cap. 11. addidit: *Et non sinebat vt quisquam transferret vas per templum.* Et Ioan. ait cap. 8. *Hæc verba locutus est Iesus in Gazophylacio docens in templo.*

DE TERTIO TEMPLO, SIVE ATRIO, *quod solis patebat sacerdotibus, & Leuitis.*

CAPVT XXXIII.

IN tertio templo, de quo Iosephus Gorionis ait: *Templum autem non intrauimus, quia locus erat Sacerdotum,* 1
locus intelligitur, in quo consistebāt sacerdotes extra porticum domus Domini, ipsa etiam domus cum porticu sua, & sancto sanctorū, ac parte illa quæ erat inter porticum, siue vestibulum, & sanctum sanctorum. Totum igitur hoc templum tertium vocabatur, vt Iosephus ait: τὸ ἅγιον ἱερὸν, id est, sanctum sacrum, vt à secundo templo differret, quod iam ex eodem diximus vocatum esse sanctum. Ad illud à secundo fano duodecim gradibus ascendebatur, cuius altitudo centenos cubitos habebat (reliqui enim gradibus tegebantur) totidémque latitudo in fronte Orientali, Occidentalis enim latitudo sexaginta tantum habebat, quoniam Orientalis frons ex vtraque parte, quibusdam quasi humeris, aut lateribus vicenorum cubitorum protendebatur, qui Occidentali deerant. † Templum autē intimum, 2
atque altare holocaustorum, quod ante ipsum erat, cingebat vndique septum quoddam ex pulchris lapidibus confectum, ac decorum vsque ad cubitum surgens, quod separabat sacerdotes à reliquo populo. Sacerdotes ministraturi amicti erant veste byssina, atque mundi: cum quibus & summus sacerdos introibat, non semper, sed sabbatis, & Calendis, vel si quādo patria festiuitas atq; annua ab omni populo agebatur. Qui vero ex origine sacerdotū genus ducenes cæcitatis, & mutilationis alicuius membri causa munere non fungebantur, intra septū quidem illud manebat, sed cōmunibus vestibus, non sacerdotalibus. Deinde domus exterior erat, & sanctum sanctorum, de quibus iam diximus. Hęc ex li. 6. de bello. Hoc in fine admonēdum, Iosephum filium Gorionis loco citato quædam scribere Iosephi dictis aduersa, & quidem cum se 3
oculatum testem profiteatur. Sed vbicumque ab illo dissidet, recipiendus

cipiendus non est, (vt ante dixi) quoniam Iosephus quotidie in hoc templum ingrediebatur, & sacra faciebat, vt ipse scribit 15. Antiq. cap. vltimo, iuxta Græcum, & veterem translationem: *In eo*, inquit, *templum erat, & ante hoc altare, in quo hostias Deo immolamus*. Iste verò filius Gorionis nec sacerdos erat, nec templum vnquam vidit, quamuis ipse se vidisse mentiatur, fuit enim multis annis post templum à Romanis euersum, vt ostendimus in Habdiam, num. 110. & 111. Nec desunt qui eius nomine inscriptum librum totum commentitium, & fictum putent: de quo quoniam nihil exploratum habeo, iudicium nunc quidem sustineo.

DE FORMA TABERNACVLI VETERIS.

CAPVT XXXIIII.

1 DE tabernaculo, quod erat quasi templum mobile, seu portatile, siue vt ait Iosephus 3. Antiq. cap. 4. nihil ab ambulatorio templo, & portatili differebat. Post ea quæ dicta sunt de templo, pauca restant dicenda ex Exo. 26. & 27. vbi eius forma traditur, & ex Iosepho de eadem re agente. 3. Antiq. cap. 5. idq; non quòd de eo verba facere instituerimus, sed vt quæ de templo dicuntur, melius intelligantur. Atrium primò fiebat longitudinis centum cubitorum, latitudinis quinquaginta. Fiebat autem vicenis vallis æreis, siue columnis in singulis lateribus longioribus: decem verò in postico latere, in quarum columnarum singulis inerant anuli, & capitella argentea: bases verò æneæ mucronatæ imæ hastæ similes, ex ære factæ, & in terram defixæ, ipsæ verò columnæ argenteis laminis vestitæ, Exodi 27. Anulis innectebantur funes, qui clauis cubitalibus humi confixi columnas firmabant, & contra ventorum vim tabernaculum muniebant. Linteum deinde byssinum mollissimum circuntendebatur à capitellis ad bases intrinsecus dependens, totumq; eum locum sepiens, vt nihil à pariete differre videretur.

Atrium tabernaculi.

2 † Quartum latus anterius quinquaginta cubitorum, ianuam habebat viginti cubitos patentem, habentémque vtrimque tres columnas similes prioribus instar postium, linteo byssino similiter coopertas. Ad ianuam vero pendebat velum longum cubitis vigintiquinque, & quinque altum. In huius atrij medio erat tabernaculum facie ad Orientem versum, tergo ad Occidentem. Longitudo eius erat triginta cubitorum, latitudo decem, diuidebaturq; in Sanctum sanctorum decem cubitorum, & in Sanctum quod erat cubitorum viginti. Singula eius latera fiebant vicenis tabulis ligneis quadrangulis crassitudine quatuor digitorum, latitudine vnius cubiti, & dimidij, longitudine denorum cubitorum, quas intus, & extra laminæ aureæ contegebant.

Tabernaculum.

3 † Tabulæ

Occidentalis parietis sex erant, quibus coniunctæ sunt aliæ duæ tabulæ dimidij cubiti ad angulos duos. Iungebantur autem tabulæ in castraturis binæ, & binæ, & singulæ habebant cardines binos, qui in foraminibus basium argentearum suscipiebantur, vt firmius tabulæ starent. Habebant & annulos aureos per exteriores frontes eminentes, per quos aurati vectes quatuor cubitorum immissi tabulas coniungebant, intrabatque caput vectis vniuscuiusque in alterius vectis caput in modum pyxidis.

Pyxides.| Pyxides dicuntur ossa caua, in quibus aliorum ossium capita excipiuntur, & pyxidata vocantur. Sancti sanctorum parietem quatuor columnæ efficiebant ex eadem materia, & opere eodem, in quo ianua erat, & velum appensum decem cubitorum quaquauersum.† Parietem secundæ partis tabernaculi quin- 4
que columnæ efficiebant quinque æreis basibus innixæ, & in eo ianua erat, & velum magnitudine, atque opere simile priori, quod à summo ad dimidium columnarum pendens ibi anulis sustinebatur, & introitum sacerdotibus præbebat. Huic penè cōtiguum erat extrinsecus aliud velum magnitudine par, sed è lino contextum, anulis à funiculo per transuersum pendens, quod interdum adducebatur: interdū festis præcipuè diebus, reductum populi prospectū admittebat. Reliquis diebus & maximè parum serenis, obiectu suo picturatum illud velum à tempestatibus protegebat. Vnde mos mansit etiam post templum exædificatum, vt
velū huic simile in aditu prętenderetur.† Ante hanc ianuam erat 5
altare holocaustorum, & locus sacerdotum. Erant præterea decem aulæa, siue cortinæ, vt est in nostra translatione) de bysso retorta, & hyacintho, ac purpura, coccoq; bis tincto: quorum singula latitudinem habebant quatuor cubirorum: longitudinem viginti & octo, sed quinque iungebantur anulis hiacynthinis quasi consuta, & faciebāt vnam cortinam magnam: mox altera quinque: & hæ duæ magnæ cortinæ iungebantur circulis aureis, siue (vt est in Iosepho) vncinis aureis, qui contiguorum anulis ita inserebantur, vt vnum aulæum omnia viderentur. Hæc extensa tabernaculum supernè obtegebant, & parietes à lateribus, & à tergo, minus vno pede ad terram pertingentia. Hæc lanea erant, alia vndecim erant è pilis contexta, (quæ in nostra translatione vocantur saga Cilicina, erantque è pilis caprarum) eiusdem latitudinis, sed longiora, triginta cubitórum singula, quæ similiter tabernaculum tegebant vsque ad terram demissa: vnum autem eorum à fronte prominebat, quod in hunc vsum supra denarium
numerum erat adnexum. †Hæc rursus ab aliis è pellibus arietum 6
rubricatas consutis contra æstus, ac pluuiarum iniuriam protegebantur. Vltimum operimentum erat è pellibus hiacynthinis, id est, violacei coloris. Sed hæc duo operimenta tectum solum tegebant, iuxta quod Exodi 26. docent Strabus, & Caietanus, &

Lipomenus

Lipomanus, quod Scriptura ipsa videtur indicare cum ait: *Facies & operimentum aliud tecto de pellibus arietum,&c.* Probabilius tamen & certius est ea totum tabernaculum texisse, vt probat Abulensis quæst.10.in cap.26. Exodi, quoniam si tectum tantum tegerent, latera tabernaculi læderentur imbribus, & tabulæ auratæ madefierent, & cortinæ pretiosæ dissiparentur. Cum autem dicit Scriptura: *Facies & operimentum aliud tecto*, intelligitur simile prioribus,
7 quod tecto impositum totum tabernaculum tegeret. † Pelles hiacynthinas sectatores Hebræorum pelles taxorum esse volunt, sed Hebræi ipsi variant, & alij huius animalis esse volunt, alij illius. Hieronymus & Lxx. semper hiacynthinas interpretantur, & Ioseph. 3. Antiq. c.4. ouium pelles vtrasque esse dicit, partim hiacynthino, partim rubro, partim etiam aliis coloribus infectas. Ex quo proditur nouorum Hebræorum inscitia. Erant autem pelles vtræque horrido pilo, & æstui, aquisque arcendis opportuno, vt pelles luporum. Quæritur an in atrium illud ingredi possent laici? Respondeo non potuisse, sed solis sacerdotibus, & Leuitis locus ille patebat, vt docet Augustinus quæstione vltima in librum Exodi, & alij. Sed authoribus opus non est cum Scriptura ipsa apertè id tradiderit Exodi vltimo: *Tentorium in introitu tabernaculi testimonij pones, & ante illud altare holocausti: labrum inter altare, & tabernaculum, quod implebis aqua. Circundabisq; atrium tentoriis, & ingressum eius.* Et posteà enumerans Moses ordine omnia, & à Sancto sanctorum incipiens, postquam de arca, & altari aureo, & candelabro, & mensa dixit: *Posuit*, inquit, *& tentorium in introitu tabernaculi testimonij, & altare holocausti in vestibulo testimonij. Labrum quoque statuit inter tabernaculum testimonij, & altare, &c.* Ideò porta Orientalis atrij erat viginti cubitorum, tabernaculi vero latus Orientale non nisi decem, vt posset extra atrium totum videri. De mystica tabernaculi expositione nihil dicam, quæ & lógior est, & mei instituti non erat. Si quis eam fortè desiderat, Bedam legat toto ferè lib.2.de Tabernaculo & vasis eius, eam eruditè explicantem.

*

DE TEMPLO
ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT.

LIBER SECVNDVS.

Qui est de iis, quæ erant in Templo.

DE ARCA TESTAMENTI, *siue fœderis.*

CAPVT I.

DE IIS, quæ in templo erant dicturi à sancto sanctorum, quas à loco sacratiore, primordia capiamus, vt ad reliqua paulatim deinde venientes cum omnia transierimus, quasi à templo exeamus. Atq; in eo primum de arca dicamus, qui facta est de lignis settim. Est autem setta (ita enim singulari numero dicitur, plurali settim) arbor, quæ nascitur tantum in deserto Arabiæ, similitudinem habens spinæ albæ colore, & foliis, non magnitudine, multo enim maior est quam spina. Lignum eius fortissimum est, & imputribile, & incredibilis læuitatis, ac pulchritudinis, ex Hieron. Isaiæ 41. in illud: *Dabo in solitudine cedrum, & spinam*, & in illud Ioel 3. *Et irrigabit torrentem spinarum.* Longitudo arcæ, vt videmus Exodi vigesimoquinto habet duos cubitos, & dimidium, latitudo cubitum & dimidium, altitudo similiter cubitum, & dimidium. Magnitudo tanta fuit, quanta & decoris ratio, & magnitudo Cherubim, & ea, quæ in arca collocanda erãt, postulabant: de quibus mox dicemus. † De mẽsura autem cubiti dubitant Comestor in libro Historiæ Exodi, cap. 46. & Abulensis q. 12. in cap. 25. Exodi, negantque hic accipiendum esse cubitum Geometricum, vt in arca Noë, sed humanum, siue cubitum ipsius Mosis quod apparet (inquit Comestor) in altari Lateranensi, infra quod dicitur esse arca. At Iosephus 3. Antiq. cap. 6. quem sequitur Beda lib. 1. de tabernaculo, cap. 4.) rem apertè definit his verbis.

Settim. 1 2.

verbis: *Longitudo eius erat quinque palmorum, altitudo vero, & latitudo trium palmorum.* Et ne vlla sit in palmo ambiguitas, semper pro Palmorum in Græco est, σπιθαμῶν, id est, Spithamarum: habet autē spithama digitos duodecim, est enim interuallum inter medium digitum, & pollicem: cubitus autē est interuallum flexu à brachij ad extremum medij digiti, & digitos habet viginti quatuor. Spithama. Cubitus.

3 † Hic est cubitus vulgaris, de quo hic loquitur Moses vt indicat Iosephus, nec est vllus maior cubitus, præter regium, qui vigintiseptem digitos continet, vt author est Herodotus lib. 1. & Geometricum, qui sex cubitos nostros habet, vt author est Origenes Homil. 2. in Genes. quem refert, & sequitur August. quæst. 4. in Genes. & 15. de Ciuit. Dei, cap. 27. Cubitus vulgaris. Cubitus regius. Cubitus Geometricus. Cæterùm arca tota erat laminis aureis cooperta intus, & foris, & quidem ex auro mundissimo. In summo coronam habebat auream per circuitum, id est, limbum quendam aureum, quem coronam vocat, quod arcam totam cingeret, qui fortè (vt Abulensis ait q. 13. in cap. 25. Exodi & Ricardus in explanatione Tabernaculi, ca. 2.) surgebat in duos, aut tres digitos super operculum.

4 † In duobus lateribus longitudinis binos circulos aureos habebat in summitate laterum ad angulos, vt verba Hebræa indicant: *Et dabis super quatuor angulos eius quatuor circulos, &c.* & in eis erant vectes de lignis settim inclusi, qui operti erant auro. De his ita scribit Iosephus 3. Antiq. cap. 6. *Ex vtroque autem longiore latere inerant anuli aurei duo totum lignum penetrantes, & per eos vectes aurati vtrinque traiecti, vt quoties opus esset quocunque transportari posset, neque enim à iumentis vehebatur, sed sacerdotum humeris transferebatur. Facta est hac arca, vt in ea seruarentur duæ tabulæ legis, quas Dominus dedit Mosi, & inde dicta est arca fœderis, quòd in ea esset lex, per quam Dominus fœdus percusserat cum Hebræis se fore eorum Deum, & benefacturum eis, si legem seruarent.* Exodi 24. *Scribe tibi verba hæc, quibus & tecum, & cum Israel pepigi fœdus, &c.* & scripsit in tabulis verba fœderis decem. Arca fœderis.

5 † Eadem ratione dicitur arca testamenti, quod nomen fœdus, pactúmque significat, vt Psal. 82. *Simul aduersum te testamentum disposuerunt tabernacula Idumæorum & Ismaelitæ, &c.* atque inde lex Dei eadem ratione vocatur testamentum, vt Psal. 77. *Non custodierunt testamentum Dei, & in lege eius noluerunt ambulare.* Arca testamenti. Testamentum. Eadem causa dicta est arca testimonij, lex enim Dei dicitur testimonium, quia in ea testatum reliquit Deus quid fieri vellet à suis quod sæpe occurrit in Psal. 118. vt: *Beati, qui scrutantur testimonia eius.* Et postea: *In via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitiis, in mandatis tuis exercebor.* Arcæ testimonij. Ex quo intelligimus illud Exodi 25. *Ponesq; in arca testificationem* (id est,) *legem quam dabo tibi.* Inde etiam tabernaculum ipsum vocatur tabernaculum fœderis, & tabernaculum testimonij, quod in se legem contineret, siue arcam legem habentem. Tabernaculum fœderis, siue testimonij.

QVID

QVID FVERIT IN ARCA FOEDERIS.

CAPVT II.

SED magna dubitatio est,& quæ vehementer eruditorum torsit ingenia, an in ea solæ tabulæ legis fuerint. 1
Etenim scriptum est 3. Reg. 8. *In arca autem non erat aliud, nisi duæ tabulæ lapideæ, quas posuit in ea Moses in Horeb*, & idem legimus 2. Paralip. 5. & eisdem verbis traditum est à Iosepho 8. Antiquit. capite 2. Paulus verò ad Hebræos nono ait: *Et arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro,in qua vrna aurea habens manna, & virga Aaron, quæ fronduerat, & tabulæ testamenti.* In hac re plurimum laborant omnes epistolæ ad Hebræos enarratores,& multa dicunt, quæ neque ipsis, qui dixère, fortasse satisfecerunt. Hæc sunt quæ maximè probantur. Primùm est, licet tempore Salomonis non fuerint,cum hæc tamen Paulus scribebat iam fuisse omnia in arca, siue id factum sit Ieremia captiuitatis Babylonicæ tempore, arcam abscondente, vt legimus 2. Macha. 2. quod ait Theophylactus, siue sacerdotibus volentibus vrnam, & virgam in secretiori, tutioriq; loco conseruari, vt Canus exposuit lib. 2. de Locis, cap. 11. ad 7. † Alij affirmant dici duas 2
tabulas lapideas ibi tantum fuisse, quoniam etsi cætera essent, quæ commemorat Paulus, tamen ad legem seruandam arca potissimum facta est, quæ fuit sancti Thomæ sententia. Sunt quibus hoc magis placeat, in arca solas tabulas lapideas fuisse, sed extra in quodam sinu, qui erat in latere, fuisse virgam & vrnam. In his sunt Lyranus. 3. Regum 8. & ibidem Abulensis q. 6. & Caietanus in Paulum,& alij. Idq; ex eo confirmant,quod Deut. 31. ait Moses: *Tollite librum istum, & ponite eum in latere arcæ fœderis, &c.* Verum hæc,præter quam quod nullo solido fundamento nituntur,facillimè refelli possunt,quoniam Paulus de eo tempore omnino loquitur,quo tabernaculum per desertum portabatur, vt ex eius verbis fit manifestissimum. † Deinde etiamsi arca potissi- 3
mum ad tabulas legis seruandas facta sit, si tamen in ea erant vrna, & Manna, quomodo verè dici potest, in arca non fuisse nisi duas tabulas lapideas? Quod autem de latere arcæ dicunt, si illud extra arcam ponitur, commentitium est, nihil enim vnquam Scriptura docuit factum esse extra arcam. Si autem est intra, iam in arca est, quod in ipso est, vt verbi gratia, Ionæ 1. vbi nos habemus: *Et Ionas descendit ad interiora nauis*, Hebræi interpretantur: *Ad latera nauis*, latera autem nauis in naui ipsa sunt. Libentius dicerem & multò probabilius est, quod Ambrosius Catharinus affirmat in libello de Clauibus Scripturæ, in claue secunda, & libro 1. Annotationum in Caietanum, hæc omnia fuisse in arca tempore Mosis, sed cum Salomon templum dedicauit, tantū fuisse

4 se in eas tabulas lapideas. † Verum & hæc diuinatio est, & Iosephus 3. Antiq. cap. 6. & lib. 8. cap. 2. facilè ostendit nunquam aliquid in ea fuisse, præter tabulas, fauente ad id maximè scriptura. Mihi videtur hic difficillimus nodus commodissimè ita posse dissolui: Paulum nequaquam libris Regum aduersari, nec dicere hæc fuisse in arca, sed in tabernaculo. Atque hoc quidem in Græco non est obscurum, nam tabernaculum fœminei generis apud eos est, id est, σκηνή. Itaque cum dicit: *In qua vrna aurea habens manna, & virga Aaron, &c.* In qua non refert arcam, sed tabernaculum fœminei similiter generis, quod paulo ante præcesserat. Hoc apertè intelligitur, & abundè confirmatur ex Scriptura, quæ nunquam tradidit vrnam manna, aut virgam Aaron fuisse in arca,

Solutio quæstionis.

5 sed in tabernaculo, Exodi 16. *Dixitq; Moses ad Aaron: † Sume vas vnum, & mitte ibi man, quantum capere potest Gomor, & repone coram Domino ad seruandum in generationes vestras. Posuitq; illud Aaron in tabernaculo reseruandum.* Nume. 17. *Dixitq; Dominus ad Mosem: Refer virgam Aaron in tabernaculum testimonij, vt seruetur tibi, &c. Fecitque Moses sicut præceperat Dominus.* Nec ex eo quod esset in tabernaculo, consequitur fuisse in arca, nam & hic Paulus docet aureum thuribulum fuisse in tabernaculo, quod tamen in arca non erat. Sed quid coniecturis opus est, cum Moses ipse, si rectè eius verba intelligantur, planè doceat vrnam, & virgam extra arcã fuisse? *Refer*, inquit, *virgam Aaron in tabernaculum testimonij.* Cum nihil addat, in eodem loco reponi vult, in quo erat prius. At prius non erat in arca, legimus enim in eodem cap. *Loquere filiis Israel, & accipe ab eis virgas singulas, ponésque eas in tabernaculo fœderis coram testimonio*, id est, coram arca in qua erat testimonium, siue lex. Et postea: *Quas cum posuisset Moses coram Domino in tabernaculo.* Nusquam tabulas legis inueniemus dici positas coram Domino, nã coram Domino esse dicitur, quod est coram arca & propitiatorio (vbi Deus esse existimabatur, & vnde responsa reddebat) siue esset in sanctis sanctorum, siue prope illa. Vt Exo. 27. de candelabro: *Et collocabunt eam Aaron, & filij eius vt vsque mane luceat coram Domino.* Et cap. 28. *Quæ erunt in pectore Aaron cum ingredietur coram Domino.* Et cap. 30. *Vret thymiama sempiternum coram Domino.* Ex quo etiam fit vrnam manna quæ Exo. 16. reponi iubetur coram Domino,

Coram Domino.

6 non fuisse in arca, sed coram arca. † Quare rectè Paulus Burgensis in additione c. 9. epist. ad Heb. tantum dicit fuisse in arca duas tabulas lapideas, sed virgam & vrnam fuisse coram arca, vt habetur Exodi 16. & Numer. 17. Vidit hoc Anselmus (seu quis alius fuit) qui in hunc locum Pauli ait vrnam, & manna dici esse in arca, quia erant prope arcam. Quod si quis existimat verba Pauli hunc sensum non admittere, quoniam relatiuum id referre debet, quod proximum est, & ibi propior erat Arca quam tabernaculum respondemus Paulum nequaquam ab Scriptura recedere

 potuisse,

potuisse,tum falsum id esse. Relatiuum semper referre proximum
vt passim in omnibus Scripturis videre licet. Imò in his ipsis ver-
bis hoc videmus: *Post velamentum autem secundum tabernaculum,*
quod dicitur Sancta Sanctorum, aureum habens thuribulum, & arcam te-
stamenti circũtectã ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna,
hic enim propius est testamenti, quod Græcis fœmineũ nomen
est, διαθήκης, & tamen cũ dicit: *In qua vrna aurea*, non refert Testa-
mentum.† Et Ro. 1. *De filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secun-* 7
dum carnem, qui prædestinatus est filius Dei, &c. Qui, non refert Da-
uid, sed Christum. Si dicas hoc quod nos dicimus, id est, relati-
uum non referre semper quod proximum est, fieri in casibus ob-
liquis, & minus præcipuis, quoniam id, quod præcipuum est, re-
ferri solet: etsi sit remotius hoc ipsum nos dicimus, Arcam hic
esse casum obliquum, & principalius esse tabernaculum quam
arcam, atque ideo referri, etiamsi remotius sit. Duo præterea vi-
dentur obstare in Paulo; primum quod in omnibus codicibus le-
gitur. In qua si autem referret tabernaculum, legendum esset, in
quo: alterum, quod cum dixisset: *In qua vrna aurea habens manna, &*
virgam Aaron, quæ fronduerat, & tabulæ testamenti, continuò sequi-
tur: *Superq; eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatoriũ*, ma-
nifestè ergo loquebatur de arca. † Respõdeo testamentũ esse no- 8
men fœmineum, vt dictum est, Διαθήκη, quare cũ dicit *ὑπεράνω δὲ*
αὐτῆς, i. super ipsam autem refert, *διαθήκην* hoc est, testamentum, id
est, legem: quoniam hæc tria erant in tabernaculo, sed testamen-
tum, id est, lex, erat in arca, & propterea dicit: Cherubim obum-
brantia propitiatorium fuisse super legem, quoniam propitiatio
non datur nisi seruantibus legem, nec societas Cherubim, alio-
qui cum Cherubim constaret fuisse in Propitiatorio, id est, in
operculo arcæ, quis poterat dubitare eos fuisse super arcam. Po-
ni autem legem, siue testamentum, aut testimonium pro arca ip-
sa contiuente legem valde visitatum est in libris eiusdem legis.
Vt Numer. 17. *Ponésque eas in tabernaculo fœderis coram testimonio.*
Et quod maximè responsionem nostram confirmat, Exo. 30. ait:
Ponesq; altare contra velum, quod ante arcum pendet testimonij, coram
Propitiatorio, quo tegitur testimonium. En Moses dicit propitiato-
rium esse super legem, sicut in hoc loco dixit Paulus. Et capite
vigesimoseptimo: *Vt ardeat lucerna semper in tabernaculo testimonij*
Regula. *extra velum, quod oppansum est testimonio.*† Demum, vt hæc, & supe- 9
riora confirmentur, sciendum est nostrum interpretem sæpe
casus, & genera, quæ sunt in Græco, seruare etiamsi Latinitati
non conueniant, quia maiorem sensus rationem habet quam
verborum. Casus, vt Sapientiæ decimo: *Et sciret quoniam omnium*
potentior est sapientia. Matthæi vigesimo: *Scitis quia principes gen-*
tium dominantur eorum. Genera, vt Sapientiæ primo: *Spiritus*
Domini repleuit orbem terrarum, & hoc quod continet omnia, scien-
tiam

tiam habet vocis. Genesis tertio: *Inimicitias ponam inter te, & mulierem, & semen tuum, & semen illius. Ipse conteret caput tuum*, respexit ad זרע *zerah* masculinum nomen. Ita etiam septuaginta, αὐτός. Et Apocalypſ. vndecimo: *Hæ sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes*, pro, stantia, vt Erasmus vertit, sed dixit: *Stantes*, conuenienter nomini Græco, δύο λυχνίαι ἑστῶσαι, Apocalypsis decimo: *Accipe librum, & deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum: sed in ore tuo erit dulce, tanquam mel*, est enim in Græco βιβλαρίδιον, Psalmo 74. *Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto. Et inclinauit ex hoc in hoc*, scilicet, calicem, sed ita posuit vt erat in Græco, vbi est, ποτήριον. Hoc ipsum fit sæpe, Habacuc primo, ex illis verbis: *Tunc mutabitur spiritus, &c.* vsque ad finem capitis, vbi multò melius intelligitur loqui de gente Chaldæorum, de qua loqui cœperat, quam de Nabuchodonosor, de quo nihil omnino dixerat. Et tamen Gens fœmineum nomen est, sed גוי *goi*, est masculinum. Nihil etiam prohibet dicere, cum Apostolus scripsisset: *Aureum habens thuribulum, & arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro*, per parenthesim interposuisse quæ sequuntur: *In qua vrna aurea habens Manna & virga Aaron, quæ fronduerat, & tabulæ testamenti*, & iterum ad arcam redire cum ait: *Superque eam erant Cherubim gloriæ.*

10 *ria.* † Quæ hactenus dixi facilè Græco lectori probabuntur, nam & vera sunt, & ad Græcorum locutionem accommodata. Sed si cui graue videbitur nostrum interpretem toties nominum genera permutare, & dicere, *in qua*, pro, *in quo*, aut, *super eam*, *pro*, *super id*, poterit & aliter interpretari: *in*, sæpe in Scriptura poni pro *Cum*, iuxta Hebræorum consuetudinem non est dubium, vt Hoseæ quarto: *Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis qui habitat in ea, in bestia agri, & in volucre cœli, sed & pisces maris congregabuntur*, id est, simul cum bestia agri, & cum volucre cœli, vt verterunt septuaginta. Et Genesis trigesimosecundo: *In baculo meo transiui Iordanem istum, & nunc cum duabus turmis regredior.* Hoc est, cum baculo meo, nullum præterea comitem habui. Chaldæus: *Solus transiui Iordanem istum*, secundæ Petri 1. *Vos autem curam omnem subinferentes ministrate inde vestra virtutem: in virtute autem scientiam, in scientia autem abstinentiam, &c.* Id est, cum fide vestra ministrate virtutem, cum virtute

In *pro* cum.

11 scientiam, cum scientia abstinentiam. † Ita igitur nunc dicemus: In qua vrna aurea, &c. Hoc est, cum qua arca erant etiam in tabernaculo vrna Manna, & virga Aaron, & tabulæ testamenti. Quasi dicat: Non erat sola arca in oraculo, præter illam erant hæc tria. Sed vbi essent singula non dixit breuitatis caussa, ipse enim ait: *De quibus non est modo dicendum per singula.* Deinde rectè sequitur: *Superq; eam*, id est, super arcam. Ita dixit paulò ante: *Tabernaculum aureum habens thuribulum & arcam testamenti, &c.*

licet

licet hæc duo non eodem modo haberet, sed arcam in se, thuribulum prope se. Anselmi etiam responsio non est omnino improbabilis, hæc tria dici esse in arca, quia erant iuxta arcam. Et quamuis eodem modo de illis loquatur, confiteatq; tabulas testamenti non fuisse iuxta arcam, sed in arca, nos pro eo respondebimus: in loco aliquo dici esse & quæ sunt in ipso, & quæ iuxta ipsum. † Hoc posterius confirmat verbis Ioan. cap. 10. *Et ambulabat* 13
Iesus in templo, in porticu Salomonis. Porticus Salomonis extra id erat quod propriè templum dicebatur, sed templi tamen nomen habet, quia templo adiuncta erat. Ita dictum est Ioan. 1. *Hæc in Bethania* (seu potiùs in Bethbara) *facta sunt trans Iordanem, vbi erat Ioannes baptizans.* Nec tamen in ipsa vrbe baptizabat, sed propè vrbem. vbi aquæ erant multæ. Et Lucæ 13. de morte sua Dominus loquitur: *Non capit prophetam perire extra Ierusalem*, cum tamen non in vrbe, sed iuxta vrbem mortuus fuerit, extra portam enim passus est, vt scripsit Apostolus: Maneat igitur Paulum à verbis legis, & ab historia lib. 3. Regum nequaquam discrepare, maneat vrnam Manna, & virga Aaron non in arca, sed iuxta arcam fuisse in Oraculo, & ad locorum in speciem dissidentium conciliationem eruditus lector ex tribus eam expositionem eligat, quam probabiliorem iudicabit, quandoquidem & veras esse omnes ostendi, & ab Scripturæ consuetudine non abhorrere. Mihi quidem prima vereor, & probabilior videtur.

Hebr. 13.

An Deuteronomium, fuerit in arca.

† SED quæritur an Deuteronomium fuerit in arca, quemadmodum omnes ferè affirmant illis verbis adducti Deut. 31. *Postquam ergo scripsit Moses verba legis huius in volumine, atque compleuit, præcepit Leuitis, qui portabant arcam fœderis Domini dicens: Tollite librum istum, & ponite eum in latere arcæ fœderis, &c.* Si verum esset quod authores illi de capsula extra arcam facta commentabantur, ad hunc librum referendum esset, sed quoniam id commentitium esse diximus, omnino videtur respondendum præcepisse quidem id Mosem, sed non fuisse factum, aut quoniam arcam eo mortuo aperire non sunt ausi, aut alia causa, quandoquidem in lib. 3. Reg. cap. 8. & 2. Paralip. 5. legimus nihil in arca fuisse, nisi duas tabulas lapideas, † Verùm meliùs dicemus, positum fuisse li- 15
brum Deuteronomij in latere arcæ, id est, ad latus, videlicet, extra, & prope arcam Hebraicè מִצַּד *missad*, id est, à latere. Atque hunc librum non seruatum fuisse in arca, sed in tabernaculo, ac deinde ad locum thesaurorum translatum templo ædificato, intelligi videtur ex 2. Paralip. 34. vbi scriptum est: *Cumque efferrent pecuniam quæ illata fuerat, in templum Domini, reperit Helcias sacerdos librum legis Domini per manum Mosi, & ait ad Saphan scribam, Librum legis inueni in domum Domini.* Hæc arca qualis descripta est, posita est in tēplo Salomonis. 3. Reg. 8. ita vt vectes nonnihil extra Oraculum apparerent, ac videri possent velo cooperti ab iis,

Vbi posita fuerit arca.

qui

16 qui propè essent, non autem à remotioribus. † Mansit autem in templo Salomonis quandiu illud stetit, nam cum Iudæi captiui abducebantur Babylonem, Ieremias arcam eduxit, & tabernaculum Mosis, & portari secum iussit in montē Nebo, è quo Moses vidit terram promissionis, & abscondit in spelunca hæc simul cum altari thymiamatis, vt legimus 2. Machab. 2. & ostium obstruxit. An verò tempore secundi templi inuenta fuerit arca, & in locum suum restituta, non satis constat: nobis haud improbabile visum est in caput 1. Haggæi, num. 15. & sequentibus inuentam fuisse. Illud certè cōstat, tempore Iosephi, & cum templum euersum est à Romanis, nihil fuisse in Sancto sanctorum, ita enim
17 scribit libro 6. de Bello cap. 6. † *Intima verò templi pars viginti cubitorum erat, discernebatur autem similiter velo ab exteriore, nihilq; prorsus in ea erat positum, inaccessa verò, & inuiolata, & inuisibilis omnibus habebatur, sanctiq; sanctum vocabatur.* Quare quod Comestor scribit in historia libri Iudith cap. 3. fuisse arcam inter spolia à Romanis abductam cum mensa, & candelabro, & quod scripserat ante in historia libri Exodi, capite 46. seruari eam Romæ in templo Lateranensi, vtrumque falsum est, vt probat Abulensis. q. 14. in 25 cap. Exodi. Falsum est etiam quod multi putant, ductam fuisse arcam in triumpho Titi, quoniam in arcu eiusdem Titi triumphali, qui nunc Romæ cum integra inscriptione extat, arca videtur portari in pompa triumphi, cum Iosephus illius triumphi spectator hæc memoriæ tradiderit libro septimo, de
18 Bello, cap. vigesimoquarto. †*Spolia vero alia quidem passim ferebantur, eminebant autem ea, quæ apud Ierosolymam in templo reperta sunt, mensa aurea ponderis talenti magni, & candelabrum similiter quidem auro factum, &c. post hæc autem portabatur lex Iudæorum nouissima spoliorum.* Quæ igitur in arcu Titi sculpta est, non arca est, sed mensa illa aurea, cuius mentionem fecit Iosephus, vbi etiam candelabrum cernitur. Quæri etiam poterat an intra sanctum sanctorum fuerit thuribulum aureum, vt planè significare videtur Paulus ad Hebræos nono. Sed de hoc commodius postea agemus in altari thymiamatis.

DE ARCAE MYSTICA SIGNIFICATIONE.

CAPVT III.

1 QVÆ ad significationem arcæ, & Propitiatorij, & Cherubim spectant, quoniam difficiles admodum habent explicatus, nec multa, vt in aliis, sed pauca, traduntur à multis, quæ si diligenter examines, singula singulis haud improbabiliter conueniant, omnia autem quasi in vnum corpus collecta non satis aptè vbique cohæreant: nos, vt ex hoc

labyrintho exeamus, Pauli verba ex cap. 9. Epistolæ ad Heb. quasi Ariadnæ fila, teneamus. Is cùm de Sancto sanctorum locutus esset, in quo arcam & Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium fuisse testatur: Sanctum sanctorum cœli typum esse docet, vt libro primo, capite 20. fusiùs explicauimus. † Quare cùm 2
in hac interpretatione arcæ, & propitiatorij, ac Cherubim meminerit, perspicuè docet horum trium significationem ad cœlum pertinere, omniaque ad ea, quæ sunt in beatorum domicilio, esse referenda. Atque hinc pendere arbitror harum omnium germanam explanationem, ac secus explicari nec debere, nec posse.

Ratio expositionis in his allegoriis sequenda.

Ab arca igitur incipiendum est, quam beatorum hominum figuram esse existimo. Scio alios multò aliter interpretari: possémque sine labore quæ ab illis dicta sunt, huc transcribere, sed aliud est de solius arcæ significatione loqui, aut propitiatorij, aut Cherubim seorsum, quomodo multa dici possunt, quæ populo placeant, & plausum excitent, aliud ita exponere, vt quæ de arca, & de reliquis seorsum dixeris, coniungas omnia, & componas, ita vt apta inter sese, & connexa, miniméque discrepantia videantur. † Hoc enim difficillimum, & paucorum est, vt 3
ij demum sentient qui experiri volent: sæpe enim quæ pulchrè texta videbantur, retexere cogentur: & multa inuenient, quæ sibi plurimisque probabantur, & acuta iudicabantur, quæ quia cum cæteris cohærere non possunt, velint, nolint, improbabunt. Noë ego nunc deminutis concionatoribus loquor, qui, vt ille inquit, id sibi negocij credunt solum dari, populo vt placeant quas fecerint conciones, ac flosculos vndique captant, & nihil præterea curant: sed de illis qui verum, germanúmque scripturarum sensum sub historia latentem totis vestigiis indagare student quorum acutum iudicium, quorum teretes & religiosæ aures. Vidit hoc Gregorius, & admonuit, cuius verba ex prologo in primum librũ Regum libenter referam, quasi apologiã eorum, quæ in mystica expositione hactenus dixi, quæque postea dicam, & eorum quæ scripsi in commentariis duodecim prophetarum. † *Sed quia in diuersis*, inquit, *sanctorum patrum operibus di-* 4
uersa huius historiæ testimonia inueniuntur exposita; notare lector debet quia aliquando eorum sensus tractando subsequor, aliquando autem enodare historiam aliter insudo: vt opus quod spe diuinæ inspirationis aggredior, & antiquorum patrum authoritate sit validum, & lectori nequaquam fastidiosum, dum inter ea, quæ nouit vetera: ea etiam ei, quæ non nouit, noua repræsentat. Ad quam profectò sententiarum pronuntiationem aliquando ex necessitate ducor, quia & patres venerabiles, si seriatim cuncta exponerent, quæ ex parte tetigerunt, eam seriem locutionis, quam tenere visi sunt, obseruare nequaquam potuissent. Dum igitur sanctorum patrum intellectus prætereo, necessitate aliquando, aliquando commoditate vtor, quia & fastidium lectori amoueo, & dum

totum

totum seriatim discutio, multa ex mediis contra me veniunt, quæ illorum
5 *sequi sententias non permittunt.* † Hæc verissime Gregorius. Sed ad rem. Arca in Sancto sanctorum beatos significat in patria cœlesti, quæ facta est ex lignis settim, quæ imputribilia, & pulchra sunt, quia beati post resurrectionem pulchra, & immortalia corpora habebunt. Auro circumtecta erat, quia & animæ eorum ineffabili diuinæ visionis claritate, & corpora admirabili splendore fulgebunt, sicut ait Dominus: *Tunc iusti fulgebunt* Matth.13.
sicut Sol in regno patris eorum. Corona aurea, quam habebat in summo, coronas significat sanctorum, omnes siquidem gloria & honore coronantur vt victores, & vt reges, ipsorum : est enim regnum cœlorum. De quo Paulus scribit ad Timotheum: 2.Timoth.4.
In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex. Non solum autem mihi, sed & iis, qui diligunt aduentum eius. Adde quòd qui inter beatos summi ferè sunt, præter illam diuinæ visionis beatitudinem, coronas quasdam habent, quas Theologi Aureolas vocant, id est, fidei doctores, martyres, virgines. Acceperunt autem illi hoc nomen ex sacris libris : in Exodi enim vigesimoquinto capite scriptum est: *Et super illam alteram coronam aureolam*, pro quo in Hebræo est: זֵר זָהָב *zer zahan*, id est, coronam auream : atque ita etiam loquitur cum in eodem capite de arca inquit : *Faciésque supra coro-*
6 *nam auream per circuitum.* † In ea sunt tabulæ legis, quoniam electi legem & habuerunt, & habebunt semper in medio cordis sui, quasi rem pretiosam, & quam summo amore complectentur. Isaiæ quinquagesimoprimo : *Populus meus, lex mea in corde eorum*, & caput ipsum electorum ait Psalmo trigesimooctauo: *In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam Deus meus volui, & legem tuam in medio cordis mei.* Longitudo duorum Longitudo.
cubitorum, & dimidij est, quia longitudo ad longanimitatem, & patientiam pertinet, cubitus autem mensura communis est. Quidquid patiendum est laboris, vel ab hominibus, Deo permittente, vel ab ipso Deo patimur, ídque certa mensura adhibita vt recte, & cum vtilitate patiamur, sicut scriptum Psalmo septuagesimonono : *Cibabis nos pane lachrymarum, & potum*
7 *dabis nobis in lachrymis in mensura.* † Electi ergo quia in hac vita æquo animo pertulerunt mensuram laborum tam à Deo, quàm ab hominibus profectorum, rectè longitudinem habent duorum cubitorum, id est, duarum mensurarum. Sed quia parati erant ad plures etiam ferendos, eósque non semel petierunt, longitudinem habent duorum cubitorum mensuram excedentem. Latitudo autem ad amplitudinem charitatis refertur, vt Latitudo.
docuit Gregorius Homilia vigesima prima in Ezechielem.

Et quia charitatis mensuram fratribus reddiderunt, quam debebant

bebant: Deo autem nunquam reddere potuerunt, quia cum maximè eum amarent, multò maiori amore dignum esse sentiebant: latitudo cubitum habet cum dimidio: cubitum amoris hominum, dimidium amoris Dei. Altitudo etiam est cubiti, & dimidij quia in desiderium æternorum bonorum supra communem aliorum hominum mensurā se leuauerunt. † Quatuor anuli aurei, & vectes per eos immissi ideò positi sunt in arca, vt facilè quocumque vsus postularet, sacerdotum humeris portaretur. Quare quid aliud in sanctis significare debent, quàm ea, per quæ illi prompti, & mobiles ad nutum Sancti Spiritus, agilesque redduntur, siue standum sit, siue per desertum eundum, per terram desertam, inuiam, atque inaquosam? Hæc sunt dona Spiritus sancti, quæ ad hanc, quam dixi, mobilitatem, atque agilitatem supra tres virtutes Theologicas adduntur. In summitate arcæ sunt anuli, & vectes quia hæc dona supremam animi portionem, nobilissimámque exornant, & præparant diuinæ motioni, In lateribus longitudinis collocantur, quoniam labores, quibus electorum vita conflictatur, tardos, ac remissos, & graues eos redderent, nisi eorum longanimitas (sic enim vocemus, quam Græci μακροθυμίαν) Spiritus sancti impulsu, atque afflatu adiuuaretur. † Duo sunt autem in hac explicatione perobscura. Primum est, quatuor esse anulos & duos vectes, qui sex efficiunt, septem autem Spiritus sancti dona numerari. Alterum est, aureos esse anulos, vectes verò ex lignis settim, & auro tectos, multumque inter anulos, & vectes interesse, cum similia sint inter se dona. Primum ita videtur explicandum. Sex quidem sunt anuli cum vectibus, sed vectes non simplices sunt, lignum enim habent, & aurum, atq; ita septem fiunt. Quatuor anuli magis hærent arcæ, & aurei sunt, in quibus quatuor dona intelligimus, quæ ad intellectum pertinēt, sapientiam, intellectum, scientiam, consilium, & quodammodo magis menti hærent, quia in suprema & nobilissima portione animi sunt, ac propter eximiam præstantiam quasi aurea censentur. In vectibus reliqua tria significantur, quæ in voluntate sunt, pietas, timor, fortitudo. † Atque vt vectes in anulos mittuntur, ita dona intellectus accipiunt in se dona voluntatis, quia per exactam Dei, rerumque diuinarum intelligentiam ipsum, vt patrem piè, sanctéq; colimus, quod pietatis est, & vt boni filij, eum reueremur, & ab eius voluntate declinare refugimus, quod est timoris, & metum laborum, periculorumq; abiicimus, quibus deterrebamur ab iis, quæ ad Dei gloriam, & ad felicitatem nostram inchoaueramus, & fiduciam quandam animo concipimus euadendi ex omnibus periculis, & perueniendi ad eandem fælicitatem, quæ finis est omnium bonorum, quæ nobis præbet fortitudo. Et vt anuli non sunt satis vt arca moueatur, nisi vectes addantur, ita quamuis intellectus ornatus, & instructus donis suis sit, nisi illa accedāt, quæ voluntatis

Altitudo.

Anuli aurei.

8

9

10

voluntatis esse diximus, non erit omnino animus aptus vt ab Spi-
11 ritu sancto moueatur. † Ac pietas quidem, & timor merito auro vectium comparantur, Deum enim sibi obiectum intuentur, fortitudo autem quia circa pericula, metúsque versatur, non aurum est, sed lignum settim auro contectum, lignum Settim pulcherrimum, & fortissimum, neq; putrescit vnquã; & fortitudo pulcherrima est, & mirabilis nec cedit malis, nec temporis longitudine vincitur. Et gemina est quodammodo, vt vectes, quia partim ad pericula superanda descendit partim fiducia æternæ felicitatis erigitur. Teguntur hi duo vectes auro quo pietatem, & timorem significari diximus, quia nisi fortitudo coniuncta esset cum pietate, qua Deum, vt patrem colimus, & cum timore, quo eum
12 vt boni filij, veremur, nequaquam se tantis periculis laboribusque obiicere auderet. † Vectes semper erant in anulis, siue cum arca humeris sacerdotum portabatur, siue cum in tabernaculo aut postea in templo quiescebat: quia sancti, & cum erant in hac vita mortali facile quocúnque mouebantur à sacerdotibus, qui sibi pro Christo preærant, tutique eorum humeris ferebantur, & cum in cœlesti patria quiescunt, animos habent ad parendum Deo paratos, & accepta etiam mercede felicitatis æternæ pristinam semper retinent obedientiam. Hactenus de arca, quam scio veteres quosdam de Christo interpretari, quos cur non fuerim secutus dicam cap. 5. cum de Propitiatorio agemus: tametsi haud scio an omnia ad eum rectè accómodare poterint, sed id eruditi lectoris iudicium esto. Illud certe non tacebo, si de Christo exponendum sit, non de eo cum in hac vita versabatur, sed post-
13 quam victor ascendit ad patrem, exponi debere, vt initio huius capitis dixi. † Vidit hoc melius quam alij Gregorius, qui Hom. vltima in Ezechielem: *Arca*, inquit, *intra velum est redemptor noster in cœlo.* Coram arca vrna erat manna, vt illius beneficij memoria semper apud posteros maneret, vt intelligimus ex Exo. 16. quia beati semper ante oculos habent admirabilem illam Dei beneficentiam, qua cœlesti pane refecti, sacra Eucharistia, dum per desertum huius vitæ iter faciebant, alti sunt. Seruabatur etiam ante arcam virga Aaron, quæ fronduerat, quia semper iidem memoria retinent sacerdotium Christi inter omnes homines à patre electi vt sacrificio corporis sui tolleret peccata mundi, de eóque illi immortales gratias agunt, & sine fine lætantur.

DE PROPITIATORIO
CAPVT IIII.

1 POST hæc omnia legimus in eodem 25. cap. Exod. *Vers 17.* *Facies & Propitiatorium de auro mundissimo: duos cubitos,, & dimidium tenebit longitudo eius, & cubitum, ac semissem latitudo, &c.* Ex quo constat æquale prorsus fuisse arcæ: aptumque vt eius operculum

esset, nec fuisse laminis aureis tectum, vt arcam, sed totum aureum. Sed mirum est ita de eo loqui Mosem, ac si pars arcæ non esset, cum arca sine operculo non posse constare videatur. Existimo equidem veteres ita arcas fabricasse, vt sine operculis constarent,& licet opercula adderentur, rectè tamen sine illis arcæ dicerentur. Hoc indicat corona aurea addita arcæ, quæ nunc in arcis non ponitur. † Sed apertius videmus,apud Homerum, vbi 2
Lib.8. Odyss. cum Arete regina Phæacum arcam proferri iussa optimam, in qua Vlysses vestes sibi dono datas seruaret,eam protulisset,Vlyssi ait.

Αὐτὸς νῦν ἴδε πῶμα, θοῶς δ' ἐπὶ δεσμὸν ἴηλον.
Μή τίς τοι καθ' ὁδὸν δηλήσεται,&c.

Hoc est.

Nunc ipse vide de operculo, statim vero vinculum circum liga.
Ne quis tibi in itinere damnum afferat.

Hoc operculum aureis cardinibus coaptatum fuisse arcæ, testatur Ioseph. loco citato, dictumque est Hebraicè כַּפֹּרֶת *caphoreth* quod operculum significat,& propitiatorium, à כָּפַר, *caphar* quod est tegere,& propitiari. Propterea. LXX. eleganter vtrumque significatum nobis tradiderunt vertentes, ἱλαστήριον ἐπίθεμα, 3
idest placatorium, siue propitiatorium operculum.† Dictum est autem propitiatorium quasi locus placationis, quia ibi Deus Mosi apparens, & cum eo loquens placabatur, & propitiabatur populo,sicut ipse ait, Exo. 25. *Inde pracipiam, & loquar ad te supra Propitiatorium, ac de medio duorum Cherubim, qui erunt super arcam testimonij,cuncta,quæ mandabo per te filiis Israel.* Num. 7. *Quumque ingrederetur Moyses tabernaculum fœderis vt consuleret Oraculum, au-*
Oraculum. *diebat vocem loquentis ad se de propitiatorio,quod erat super arcam testimonij inter duos Cherubim, vnde & loquebatur ei.* Atq; inde dicta est hæc pars templi Oraculum quod in ea Deus responsa redderet. Inde etiam in nostra translatione Propitiatorium ipsum vocatur nonnunquam Oraculum, vt ibidem: *Duos quoque Cherubim aureos & productiles facies ex vtraque parte Oraculi. Vtrumque latus Propitiatorij tegant expandentes alas, & operientes Oraculum:* pro quo semper est in Hebræo, כַּפֹּרֶת *caphoreth* id est, Propitiatorium, apud LXX. verò ἱλαστήριον, Et quia Deus hic apparebat, & loquebatur dicebatur sedere super Cherubim, idest, super alas Cherubim tegentes Propitiatorium.

De significatione Propitiatorii

CAPVT V.

PROPITIATORIVM sine dubio significat Dominum 1
nostrum Iesum Christum, per quē nobis pater propitius factus est: ita enim Apostolus interpretatur. Rom: 3. *Quē proposuit*

proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius. Atque vbi nos habemus *Propitiationem*, siue vt alij legunt: *Propitiatorem*, in Græco est, ἱλαςήριον, quo vocabulo Lxx. interpretes semper Propitiatorium appellant: immo & Paulus ipse Heb. 9. vbi in Latino legimus: *Superque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia Propitiatorium.* Quare rectè coronula aurea arcæ paululum erigebatur super propitiatorium, quia sanctorum coronis (quas illa significat) Christus coronatur: ab ipso enim sunt sanctorum victoriæ & coronæ, sine cuius gratia non solum vincere non poterant sed ne cogitare quidem aliquid, quod prodesset ad victoriam. Quod intelligens Apost. ait: *Sed abundantius illis omnib. laboraui, non autem* 1. Cor. 15.
2 *ego sed gratia Dei mecum.* † Non est autē Propitiatorium partim ligneum, & partim aureū vt arca (pretiosius enim & Deo coniunctius est, quam arca) totū est ex auro, quia eius humanitas, cū vera humanitas sit, non per se sed per Diuinitatem subsistit, & tota ineffabilibus donis plena est, vt in qua plenitudo Diuinitatis inhabitat corporaliter. De quo Iohannes ait: *Et vidimus gloriam eius* Iohan. 1.
gloriam quasi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis. Sed aurum mundissimum est, quia omni labe peccati caruit, & nihil habuit sordium admistum, quibus ceteri homines inquinantur. Longitudo eius est duorum cubitorum, & dimidij, quia (sicut in explanatione arcæ diximus fortiter. & libēter passus est Christus quicquid eū pater pati voluit & quidquid homines iniuriæ intulerunt *& cū malediceretur* (sicut ait Petrus) *non maledicebat, cū pateretur, non* 1. Pet. 2.
3 *comminabatur, tradebat autem iudicanti se iniustè.* † Impleuit igitur vtramq; mensurā id est duos cubitos, longanimitate sua: Sed multo etiā plura pateretur si ita salus humani generis postularet, atq; ita aliquid supra duos cubitos habet lōgitudo. Latitudo vnius cubici, & dimidij est, quia sancta Christi anima mensuram integram amoris hominibus reddidit, quę cubito indicatur, idest, tantū eos amauit quantum amādi fuerunt, sed Deo mensuram, qua ille dignus erat, hoc est, infinitum amorem reddere non potuit, id enim creatæ naturæ non est, atque idcirco cubitum alterum integrum non habuit latitudo. Altitudinem Propitiatorij non sine causa tacuit Scriptura, quia quamuis ea, quæ in tabula illa aurea fuit, facile potuit indicari, quod in ea tamen significabatur, id est, quantum beatissima illa anima supra omnium electorum mensuram sese in cœlum extulit desiderio gloriæ Dei nemo, etsi hominum linguis loquatur, & angelorum, explicare potest.
4 † Super arcam ponitur, quia omnium Sanctorum virtutes, & gratiam infra se habet, & super omnes est, & cum omnibus indiuidua caritate copulatur, & omnes ei hærent, & quasi membra capiti, & arca operculo, ei coniuncti sunt. Hic mihi explicent velim qui Christum arcam esse volunt, cum dubitare non liceat cum in Propitiatorio significari, quomodo

Propitiatorium sit supra arcam id est, Christus supra se ipsum, cur arca & lignea sit, & aurea, Propitiatorium verò tantum aureum? Cur altitudo arcæ expressa sit, Propitiatorij autem prætermissa? Si in arca humanā naturam intelligi velint, in Propitiatorio Diuinam quomodo à propitiatione humanitatem secernere poterunt, sine qua Christus pati non potuit? Quomodo Cherubim super Propitiatorium collocantur? quomodo Deus sedet super alas Cherubim? Hæc qui soluere poterunt, & omnia quæ de arca ducuntur ad Christum in cœlo haud inuita accommodare valebunt, ita vt volunt exponant: ego quæ violenta videbantur, & quæ cohærere inter se non videbam, dicere non debui.

DE CHERVBIM, QVI ERANT SVPRA *Propitiatorium.*

CAPVT VI.

Versus 1. DE his legimus in eodem cap. 6. lib. 3. Reg. *Et fecit in Oraculo duos Cherubim de lignis oliuarum decem cubitorum altitudinis, &c.* In Oraculo erant Cherubim, & arca, quæ tegebatur alis eorumdem Cherubim. Sed aliter positi erant Cherubim in tabernaculo, aliter in templo. Nam arca in tabernaculo erat in medio Sancti sanctorum in pauimento, & è Cherubim, qui toti erant aurei alter erat in latere vno operculi arcæ, quod Propitiatorium dicitur, alter in altero mutuo se aspicientes, & alis vndiq; tegentes Propitiatorium. Nam à Meridie, & Septemtrione tegebant illud crassitudine corporum, ab Oriente autem, & Occidente alis extensis, ita vt dextera ala vnius tangeret sinistram alterius, & vice versa, vt si duo homines se se aspiciant, seque manibus teneant. † At ij, quos Sa- 2
lomon fecit & in medio Oraculi similiter posuit, multo maiores erant videlicet decē cubitorum altitudine, ideoq; non erant toti aurei, vt priores, sed de lignis oliuarum, quod ei *materiæ nec tempestas, nec caries, nec vetustas possit nocere*, vt ait Vitruuius lib. 1. cap. 5. operti tamen laminis aureis. Nec se mutuo aspiciebant sed facies habebant versas ad domum exteriorem, siue ad Orientem terga ad Occidentem, & alas habebant quinque cubitorum singulas extensas versus Meridiem, & Septemtrionem, ita vt ala exterior vnius tangeret parietem Meridianum, altera alterius parietem Septemtrionalem, interiores verò alæ amborum sese attingerent tegentes arcam cum Propitiatorio, & cum duobus Cherubim aureis, quos fecerat Moses, & ibi similiter positi erant vt ait Abulensis, q. 18. in 25. cap. Exo. & ante eum Beda ca. 13.
† De forma Cherubim variæ sunt sententiæ, quarum nonnullas 3
refert Sixtus Senensis lib. 5. Bibliothecæ, Adnotatione. 58. Iosephus

ſephus lib. 3. Antiq. ca. 6. hæc ſcribit: *Operculo autem impoſita erant effigies duæ, quas Hebræi Cherubim appellant: ea ſunt animantia volucria noua ſpecie, nec vnquam cuiquam hominum viſa, quæ Moſes in Dei ſolio viderat figurata.* Et. 8. Antiq. cap. 2. *Hæ cherubicæ effigies quanam ſpecie fuerint, nemo vel coniicere poteſt, vel eloqui, &c.* Verum hæc eſt receptiſſima, & veriſſima ſentẽtia, humana forma factos fuiſſe Cherubim, non quidem vtroque ſexu inſignes, (quod ridiculum eſt) ſed humana tamen forma, vt ſatis indicat Scriptura, cuius verba de ſitu Cherubim ad nullius animalis formam ita commodè referri poſſunt itaque ad formam hominis, præſertim cum ſcriptum ſit, 2. Paral. 3. *Ipſi autem ſtabant erectis pedibus, & facies eorum erant verſæ ad exteriorem domum.*

4 † Alæ autem quatuor, quia viginti cubitos habebant, quæ eſt altitudo, & longitudo Oraculi aut intelliguntur habere viginti cubitos, id eſt, ſingulæ quinque non per ſe, ſed cum dimidia parte corporis ad eam pertinente vt intellexit Abulenſis, aut certæ alæ in tergo iungebantur, & totum corpus tegebant, quod magis cum Scripturæ verbis congruit, ſingulis alis quinq; cubitos tribuentis. Nec dubitãdum eſt hoc loco Cherubim nomen eſſe cœleſtium ſpirituum, vt hic Beda interpretatur, cap. 13. & Hieronymus in Ezec. cap. 9. & 10. Sed forma corporea facti ſunt, vt cerni poſſent, quemadmodum apud nos angeli.

5 † Cauſa faciendi, & apponendi ad arcam fuit, vt ille, qui colebatur, intelligeretur eſſe is, qui toties in prophetis dictus eſt *Dominus exercituum*, id eſt, qui regnat in cœlo, & omnibus cœleſtibus ſpiritibus præeſt, etiam ſummis. Atque hac ratione toties dicitur Deus ſedere ſuper Cherubim, vt Pſalm. 79. *Qui ſedes ſuper Cherubim, manifeſtare coram Ephraim.* Pſal. 98. *Dominus regnauit, iraſcantur populi, qui ſedes ſuper Cherubim, moueatur terra* id eſt: Qui potentiſſimus es, & cuius viribus nemo poteſt reſiſtere. Iſai. 37. *Domine exercituum Deus Iſraël, qui ſedes ſuper Cherubim tu es Deus ſolus omnium regnorum.* Eadem cauſa currus, in quo gloria Dei apparet Ezech. cap. 10. portatur ab ab animalibus, id eſt à Cherubim ſub forma animalium. Eccle. 49. Ezec. *qui vidit conſpectum gloriæ, quam oſtendit illi in curru Cherubim.*

6 † Hinc etiam de Deo Pſal. 17. *Et aſcendit ſuper Cherubim, & volauit*, id eſt, venit ad opem mihi ferendam ille qui Cherubim habet ſub pedibus, & eis vtitur miniſtris ad omnia, quæ velit, id eſt, qui potentiſſimus eſt. Sed cur non ſuper Seraphim ſedere dicitur, ſed ſuper Cherubim, neque enim vnquam legimus ſedere eum ſuper Seraphim ideoque Hierony. in Epiſtol. 143. ad Damaſum, cuius initium eſt: *Septuaginta, &c.* ait: *Illorum quoque, pius licet, attamen coarguendus error, qui in orationibus, & oblationibus ſuis audent dicere Qui ſedet ſuper Cherubim & Seraphim.* Hanc quęſtionem proponit Abulenſis. q. 19. in 25 cap. Exodi ſed meo iudicio non ſoluit: reſpondet enim non ſignificari ſpiritus de octauo ordine, qui certam

Cur non dicatur ſedere ſuper Seraphim.

 figuram

figuram non habent, ſed duos cœleſtes ſpiritus, qualeſcunque illi ſint, Reſpondendum ergo Cherub ſignificare multitudinem ſcientiæ, vt ait Hieronymus Ezec. 10. prope finem, & in fine fere libri primi Commentariorum in Epiſtolam ad Epheſios, & in Epiſtola centeſima tertia ad Paulinum, & alibi ſæpe, & Beda ca. decimo tertio & plurimi alij. † Vt igitur ſignificetur homini- 7
bus Deum eſſe ſapientiſſimum, & omnem ſcientiam, etiam altiſſimorum ſpirituum, longe ſuperare, & ſumma ſapientia, atque prouidentia diſponere res hominum, merito dicitur ſedere ſuper Cherubim. Atque id maximè in oraculo decebat, vnde reſponſa dabat, & populum ſuum regebat. Vnde autem Cherub ſignificet multitudinem ſcientiæ, difficile dictu eſt. Pagninus in interpretatione nominũ Hebraicorum putat dici à נָכַר *nachar* id eſt cognouit, & רַב *rab* id eſt, multum: Probabilius videtur, dici Cherub, id eſt, figuratum, aut pictum, metaphoramque à corpore ad ſpiritum duci, vt ſpiritus ſapiens & multarum rerum formis inſignitus, & ornatus dicatur Cherub. † Hoc intelligi- 8
tur ex verbis Hieronymi in Epiſtol. decimatertia ad Marcellam, cuius initium eſt: *Epiſtolare officium. Nam in Exodo*, inquit, *ceteriſque locis vbi deſcribuntur veſtes plumaria arte contexta, opus Cherubim, ideſt, varium atque depictum eſſe factum deſcribitur, ita tamen vt* ו *Vau literam Cherubim non habeat quia vbicunque cum hac litera ſcribitur, animalia magis quam opera ſignificat, &c.* Id eſt, litera Vau additur, aut tollitur ad tollendam ambiguitatem ſignificationis: cum reuera eadem ratione hæc omnia Cherubim appellata ſint.

QVID SIGNIFICENT DVO CHERVBIM qui ſunt ſupra Propitiatorium.

CAPVT VII.

QVONIAM ab inſtituta explanatione recedendum nõ eſt, vt hæc quæ intra velum, ideſt, in Sancto ſanctorum 1
ſunt in cœlo eſſe intelligamus, vt rectè intellexit Beda in libro de Templo, capite decimotertio & Angelomus monachus antiquus autor, in commentariis, capitis 6. libri tertij Regum, non poſſumus Cherubim duo teſtamenta interpretari, ſed angelicos ſpiritus, qui eiuſdem cum Chriſto, & eius membris beatitudinis participes ſunt. Super Propitiatorium collocantur, quia natura angelorum præſtantior humana eſt, & Chriſtus, non vt Deus, ſed vt homo humanitate in ſe ipſa conſiderata, minor angelis eſt, iuxta quod ſcriptum eſt: *Minuiſti eum paulo minus ab Angelis.* De quo Paulus Hebr. 2. *Eum autem, qui modico quam angeli minoratus eſt videmus Ieſum propter paſſionem mortis gloria & honore coronatum.* † Qua ratione etiam in Apocalypſis 2
initio primum Deus deinde Angeli, poſtremo Chriſtus nominatus

Pſalm. 8.

natur: *Gratia vobis, & pax ab eo, qui est, & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt, & à Iesu Christo qui est testis fidelis*: Nec enim dignitatis personæ in his ratio habetur sed naturæ. Sed quia Christus homo qui ratione humanæ naturæ minor erat angelis, longe illis erat præstantior, & sublimior, quia humana illa natura, qua per se minor angelica erat eximia sanctitate, & maiori gratia, maioribusque Dei donis ornabatur: Cherubim, qui in tabernaculo erant supra Propitiatorium, in templo Salomonis infra illud positi sunt: pedes enim in pauimento habebant, in quo erat & arca. In quo & illud ostenditur, homines in cœlo æquales angelis futuros, & inter eos sessuros esse. Duo sunt Cherubim, vt mutuam caritatem beatorum indicent, quæ minus quam inter duos esse non potest, & in eius rei symbolum Apostoli bini missi sunt à Domino, vt scribit Gregorius Hom. 17. in Euangelia. † Mutuo se aspiciunt
3 quia beatorum idem est sensus, & eadem voluntas est enim summa eorum amicitia. In templo autem facies versas habent ad domum exteriorem, & ad Orientem, atque ad ciuitatem, vt ostendant semper se Ecclesiam dilexisse, diligenterque pro sua quemque parte, pro hominum salute vigilasse: *omnes enim sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hereditatem capient salutis.* Hebr. 1. Quamobrem Cherubim qui erant in tabernaculo, ac se mutuò non etiam ciuitatem, idest, Ecclesiam aspiciebant,
1 aurei sunt, & ductiles, in quo præstantia eorum & naturæ, & gratiæ indicatur, simulacra, enim ductilia, & malleo, manuque confecta absolutiora sunt fusilibus, & elaboratiora. Sed Cherubim qui erant in templo, qui docent magna etiam se erga homines caritate affectos fuisse, ita sunt aurei, vt sint intus oleagini, quia viscera misericordiæ in humanum genus semper habuerunt. † A-
4 las iungunt, earumque complexu quasi sedem Deo præstant, quia super omnes spiritus, & in omnibus Deus est, & ita illi inter se caritate copulantur, vt vnanimi consensu à Deo possideri, & subiici velint, omnemque suam sapientiam, & illam naturæ præstantiam & Deo minorem, & ab illo acceptam esse fateantur, tum semper illi seruire gestiant. Alæ enim velocitatem naturæ illorum cuncta intelligentia sua penetrantem, & promptitudinem *Alæ.* in obsequium Dei paratam significant. Verùm hoc animaduertendum, Cherubim, qui, erant in tabernaculo, magnitudinem non indicari, nec alarum, sicut Cherubim, qui erant in templo: quoniam tabernaculum Synagogæ typus erat, templum verò Ecclesiæ, vt libro primo diximus, capite decimo nono (quod memoria diligenter tenendum est) & in Ecclesia, id est, nouæ legis tempore, vt cetera mysteria, ita etiam quæ ad angelicæ naturæ dignitatem, & ad mysteria spectant, quibus hominum salutem procurant, multo magis cognita perspectaq; sunt.

† ALTI-

† Altitudo Cherubim decem cubitorum est, quia, etsi alij aliis
præstantiores sint, omnium tamen perfectissima natura est, 5.
Denarius. & quia perfectiorem nullam in creaturis inuenimus. Cubito e-
nim res magnas metimur, & denarius numerus perfectissimus est
vt Pythagoræi testabantur, siquidem eo omnis numerus conclu-
ditur neque vllum habemus altiorem: quia vsque ad decem nu-
meramus, nec numerare amplius possumus, nisi numeros qui eo
continentur repetamus. Decem etiam cubitorum sunt, quia sem-
per illorum conatus, & labor quærenda hominum salute eo ten-
debat vt lex Dei, quæ decem præceptis continetur, integrè cu-
stodiretur. Alæ binæ singulorum decem etiam cubitorum sunt
quia totam naturæ suæ præstantiam, & se denique totos, quanti
sunt, Dei præbent obsequiis. Et quoniam alas esse diximus ve-
locitatem naturæ illorum omnia intelligentia sua penetrantem,
& promptitudinem ad Dei obsequium paratam, atque hæc in-
tellectu, & voluntate consequuntur: rectè, vt opinor, dicemus
alam vnam esse aciem illam admirabilem intelligentiæ alteram
voluntatem, siue amorem. † Singulæ itaque alæ quinque cubito-
rum magnitudinem habent, quia totam intelligentiæ suæ aciem 6.
totam suæ voluntatis, atque amoris vim in Deũ conferunt: Et ex
his duabus partibus tota eorum natura constat, sicut Denarius
ex duobus quinariis. His mutuo sese tangentibus sedem Deo
præstant, quia quod alter intelligit, alter amat, itaque idem
omnes sentiunt, & amant, & quidquid habent ei subiiciunt, quem
intelligunt, & amant. Extremis alis parietes Sancti sanctorum
tangunt quia cœlum plenum est Angelicis spiritibus: deinde
quia per omnia cœli loca discurrunt: tertio quia omnia quæ
in eis sunt norunt, & altissima mysteriorum cœlestium cogni-
tione prædititi sunt. Ex sede illa quam faciebant alæ Cherubim,
Deus responsa reddebat, quia Deus in cœlo super omnes crea-
turas eleuatus beatis se videndum præbet, eosque visione sua
mirabiliter erudit, & cum eis, consilia sua communicat.

DE ALTARI THYMIAMATIS.

CAPVT VIII.

IAM de his agamus, quæ erant in secunda parte tem- 1
pli, siue in domo exteriori, in quibus primum om-
nium occurrit altare thymiamatis. In eo thus, & alia
aromata suauissimi odoris incendebantur, ita enim
ait Iosephus libr. 6. de Bello, capite. 6. *Thuribulum autem per tre-
decim odores, quibus replebatur ex mari: & inhospito & inhabitabili
designabat omnia Dei esse, Deoq; seruire*, &c. Atque inde dicebatur
thymiamatis, à θυμιᾶν, quod est suffire, siue odores incendere.
Inde ab interprete nostro vocari solet *Altare incensi*, vt Lucæ. 1. &
thuribulum

turribulum Græcè dicitur θυμιατήριον. De hoc altari legimus Exodi trigesimo *Facies quoque altare ad adolendum thymiama de lignis setim habens cubitum longitudinis, & alterum latitudinis, idest quadrangulum, & duos cubitos in altitudine cornua ex ipso procedent, &c.* Hoc altare maius esse non oportuit, quoniam non factum est ad victimas immolandas, sed ad odores incendendos. Vers. 1.

2 † Quod autem ait: *Cornua ex ipso procedent*, significat cornua hæc non fore addititia, sed ex ipsis lignis altaris. In Hebræo est: *Ex ipso erunt cornua eius.* Cornuum figura neque ab Scriptura traditur, neque à Iosepho: probabile tamen est quod Caietanus, & Lipomanus scribunt Exo. 27. & 30. fuisse radios quosdam elegātes erectos sursum in modum obelisci super quatuor angulos altaris, ita vt è lignis quatuor, quæ altare sustinebant, erigerentur, vt ait Caietanus. Nam quatuor cornua fuisse satis intelligitur ex altari holocaustorum, quod quatuor cornua habere dicitur Exod. 27. eaque ad decorem, & ornatum altaris fiebant.

3 † Deinde ait: *Vestiesque illud auro purissimo tam craticulam eius, quàm parietes per circuitum, & cornua.* Craticulam vocat tectum eius: erat enim cauum altare, & super hoc tectum imponebantur odores. Et quidem Hebraica vox, גגו *gago* tectum eius significat tantum modo, LXX. τὴν ἐσχάραν, id est focum vertunt, hoc est, superficiem extimam, in qua ignis ponendus erat interpres Iosephi vertit Foculum pro eodem vocabulo, quod est in Græco. Sed Hieronymus, vt ostenderet hoc tectum fuisse reticulatum, vt in humum decideret, si quid forte cineris superesset, vertit Craticulam. Sequitur: *Faciesque ei coronam aureolam per gyrum* (id est, limbum aureũ totum altare cingentem qualis in arca factus est) *& duos anulos aureos sub corona per singula latera vt mittantur in eos vectes, & altare portetur.* Tale erat altare thymiamatis, quod fecit Moses tabernaculo, sed præter hoc Salomon putatur à multis fecisse alterum in tēplo, quia 3. Reg. 7. scriptum est: *Fecitq; Salomon omnia vasa in domo Domini, altare aureũ, & mensam, &c.* † Hoc altare Abulensis quæstione. 16. in cap. 6. lib. 3. Reg. & paulo ante, putat alterum fuisse ab eo, quod fecit Moses, quoniam altare Salomonis erat ex cedro, altare Mosis de lignis settim. At existimo idem fuisse sed à Salomone fuisse magnificentius ornatum: non enim dicit Scriptura. 3. Reg. 6. Salomonem altare fecisse ex cedro sed hoc ait: *Sed & altare vestiuit cedro*, quod autem vestitur, non fit quia iam erat, sed tegitur. Et de eodem ait paulo post: *Sed & totum altare Oraculi texit auro.* Ideo Scriptura nunquam meminit in libr. Regum aut Paralipomenon noui altaris facti à Salomone. Quare falsum est quod ait Beda in lib. de Templo, cap. 12. & Lyranus in caput. 6. libri tertij Regum, hoc altare factum fuisse à Salomone ex lapide. Atq; ita non laborabimus cum Comestore, & Abulensi & & aliis vbinam, positum fuerit altare thy-
Vers. 1. Craticula.
4

miamatis factum à Mose. Cum ergo Salomon dicitur fecisse altare aureum, fecisse dicitur quia refecit, idest cedro vestiuit, ac maius fecit, & auro magnificentius, ac pulchrius ornauit. Quod vero pro se citat Abulensis ex primi Paralipom. 28. *Ipse adificabit domum meam, & altaria mea*: non ita legendum est, sed, *Atria mea*, vt ex Græco & ex Hebræo constat, Hoc autem quod dicimus facile indicat Iosep. 8. Antiq. ca. 2. nam altare holocaustorum, quod æneum erat, planè docet à Salomone fuisse extructum, vt suo loco videbimus: de altari autem aureo, siue thymiamatis, nihil vnquam tale dixit, sed paulo post ait: *Medium autem inter vtrumque locum obtinebat altare illud aureum*: de quo cum nihil dixisset haud obscurum est dixisse, Altare illud aureum, ac si diceret: Altare illud vetus quod erat in tabernaculo. In hoc altari odores incendebantur quotidie mane, & vespere à summo sacerdote, cum in templum veniebat, siue à minoribus sacerdotibus, vt à Zacharia, Lucæ primo & simul lucernæ candela- 6
bri componebantur, vt legimus Exod. 30. † Verum de loco, in quo erat hoc altare, magna controuersia est, magni enim autores censent intra Sanctum sanctorum fuisse, vt Origenes Ho. 9. in Leuit. Augustinus. q. 173. in lib. Exodi, & quidam, quos sine nomine refert Theophylactus in cap. 9. epist. ad Hebr. & alij. Nec defuit ad hoc dicendum occasio ex verbis Scripturæ, nam 3. Reg. 6. legimus: *Sed & altare Oraculi texit auro*. Præterea, Exo. 30. *Et deprecabitur Aharon super cornua eius semel per annum in sanguine*. Scimus autem summum sacerdotem semel per annum ingredi solitum in Sanctum sanctorum. Accedit quod Apost. Pau. affirmat Heb. 9. In Sancto Sanctorum fuisse thuribulum aureum, quod Abulensis, q. 16. in cap. 6. lib. 3. Reg. & in ca. 25. Exo. q. 6. probat omnino esse intelligendum altare thymiamatis, quod erat aureum. Verùm in hac re non est multum immorandum, cum Iosephus planè asserat fuisse extra Oraculum, lib. 3. Antiq. ca. 7. loquens de exteriori parte tabernaculi, in qua erat mensa, & candelabrum: *Inter hoc* (inquit) *& mensam, vt dixi, sita erat arula suffu-* 7
migatoria, & ipsa e ligno imputribili, &c. † Et de templo loquens. 8. Antiq. cap. 2. cum dixisset de mensa, & de candelabro: subiicit: *Medium autem inter vtrumque locum obtinebat altare illud aureum. Hæc omnia continebat anterior illa templi pars quadraginta cubitos longa, & velo disparata ab adyto, &c.* Et aliquanto post: *Candelabrum autem, & mensam, & altare aureum statuerunt in templo ante adytum eisdem locis, in quibus in tabernaculo prius sita fuerunt, &c.* Eadem est sententia Theophylacti in illud Hebræ. 9. *Non sine sanguine*, Bedæ in lib. de Templo c. 13. S. Tho. 1. 2. q. 102. ar. 4. ad 6 & Comestoris in Historia libri Exodi, capite sexagesimo septimo Lyrani Exod. 30. & tertij Regum sexto & Hebræo. nono Ceaietani tertij Regum sexto & Exo. 30. Lipomani Exodi trigesimo & aliorum.

Altare thymiamatis vtrùm in Sancto sanctorum fuerit, an extra:

rum. Sed latissime omnium, & eruditissimè hoc docet, & con-
8 firmat Abulensis. q. sexta in caput trigesimum Exodi & quæst. decima sexta in caput sextum libri tertij Regum. † Intelligitur hoc manifestè ex Exod. 40. vbi altare aureum collocatur inter mensam & Candelabrum quæ nemo vnquam dubitauit fuisse semper in ea parte, quæ erat extra Sanctum sanctorum: Posuit & mensam in tabernaculo testimonij ad plagam Septemtrionalem extra velum. Posuit & candelabrum in tabernaculo testimonij, è regione mensæ, posuit & altare aureum sub tecto testimonij contra velum. Et paulo ante: *Candelabrum stabit cum lucernis suis & altare aureum in quo adoletur incensum coram arca testimonij.* Ex quibus videmus, cum dicitur capite trigesimo: *Ponesque altare contra velum, quod ante arcam pendet testimonij coram Propitiatorio.* intelligendum esse, Contra velum, ita vt velum esset inter arcam, & altare. non autem intra velum, vt Augustinus loco citato interpretatus est. Quod ex Hebr. fit manifestissimum, nam vbi habemus, Contra velum, pro Contra, est לִפְנֵי *lippene* id est, coram sicut Psal. 50. *Et peccatum meum contra me est semper*, id est, coram me. † Et vbi statim ait: *Coram propitiatorio*, vbi etiam est,
9 לִפְנֵי. Perspicitur etiam id apertissime ex Leuit. decimo sexto, *Assumptoque thuribulo, quod de prunis altaris impleuerit, & hauriens manu compositum thymiama in incensum, intra velum intrabit in Sancta sanctorum*, vbi in Hebræo, & apud. Lxx. est, *Altaris quod est coram Domino.* ex quo cernitur male interpretatos fuisse Lyranum, & Abulensem de altari holocaustorum; Et postea: *Quum autem exierit ad altare, quod coram Domino est, oret pro se, &c.* Coram Domino esse dicit, quoniam erat coram Propitiatorio. Ergo exibat è Sancto sanctorum vt rediret ad altare thymiamatis. Præterea ad altare thymiamatis veniebant minores sacerdotes: non ergo erat in Oraculo, quo nemo præter summum sacerdotem ingredi poterat. Probat hoc Abulensis ex Leuit. 10. vbi Nadab, & Abiu filij Aharon obtulerunt incensum in thuribulis, cùm essent minores sacerdotes. At hoc non satis certum est factum fuisse in altari thymiamatis: immo Iosephus lib. 3. Antiq. cap. 9. ait fuisse in altero altari. Illud est certum, Zachariam patrem Iohannis obtulisse incensum in eodem altari, Lucæ. 1. qui è minoribus sacerdotibus erat, quoniam erat de vice Abia, vt ibidem ait
10 Lucas, quæ erat octaua sors sacerdotum. 1. Paralip. 24. de qua non erat summus sacerdos. † Lucas quoque ait: *Sorte exiit vt incensum poneret, &c.* summus autem sacerdos non ministrabat sorte, sed minores. Iam ex his facile dilui possunt quæ obiecta sunt. Etenim illud: *Sed & altare Oraculi texit auro*, nihil habet difficultatis in Hebræo: Altare אֲשֶׁר לַדְּבִיר, *laddebir asser* id est, quod ad Oraculum erat, id est, iuxta Oraculū. Et Lxx manifestius: *Καὶ ἐποίησε θυσιαστήριον κατὰ πρόσωπον τοῦ Δαβίρ*, id est: & fecit altare ante faciem

Oraculi Possunt & ita exponi Hebræa: *Sed & altare, quod erat Oraculo texit auro*: quem sensum secutus est Hieronymus vertens: *Sed & altare Oraculi*. Immo & propriè etiam vertitur Altare Oraculi. Intelligendum ergo est hoc altare dici Oraculi, non quod esset in Oraculo, sed quod admotum esset Oraculo, vt ita distingueretur ab altari holocaustorum, quod erat remotum ab Oraculo. Ideo etiam dictum est Leui. 16: † *Altare quod erat coram Domino*. 11
Dicitur etiam altare Oraculi seu altare, quod erat Oraculo, quoniam factum erat vt deseruiret Oraculo, idest, vt, quoniam in Oraculum, vbi maximè erat præsentia Dei, ingredi non licebat nisi summo sacerdoti, idque semel singulis annis in illo altari quod erat prope Oraculum, odores quotidie incenderentur, & intrarent in Oraculum per aperturam illam decem cubitorum quam relictam fuisse diximus in pariete diuidente Oraculum ab exteriori domo. Eadem ratione dicitur, לַדְּבִיר *laddebir* id est, ad Oraculum, hoc est, ad vsum, & ministerium Oraculi, vt odorum suauitatem mitteret in Oraculum, semper enim thuris, & aliorum odorum incensio Deo data est apud omnes nationes. Illud Exo. 30. *Et deprecabitur Aharon super cornua eius semel per annum in sanguine*, ex Leu. 16. facile dissoluitur: nam fiebat id quidem eo die, quo summus sacerdos in Oraculum ingrediebatur, sed fiebat postquàm exierat, ex quo probauimus euidenter altare thymiamatis esse extra velum Oraculi. † Multo difficilius est quod 12
de aureo thuribulo obiicitur: verùm hoc ita soluunt graues autores. Negant hoc thuribulum esse altare thymiamatis, sed illud thuribulum esse volunt, quo pontifex ingrediens in Oraculũ incendebat thymiama, vt eius fumo operiret Sanctum sanctorum, ne videri possit ab iis, qui foris erãt. Ita censuit Anselmus & Sanctus Thomas, & Lyranus in c. 9. Epist. ad Hebræos, & idem Lyranus. 3. Reg. 6. & Exo. 30. & videtur hæc esse communis sententia. Sed valde mirum est non vidisse hos autores eam apertissimè refelli ex illis ipsis verbis. Leuit. 16. quæ pro se videntur afferre. Etenim hoc thuribulũ aureum ipsi intra Oraculũ seruatum fuisse volunt, idque Paulum docere: at thuribulum, quo pontifex thymiama adolebat in Oraculo, extra Oraculum sumebat, & in Oraculum inferebat, sicut ibi ait Moses: † *Assumptoque thuribulo, quod de prunis altaris impleuerit, & hauriens manu compositum thymiama in incensum, vltra velum intrabit in Sancta*. Hoc idem aliis 13
argumentis bene cõfirmat Abulensis locis citatis. Quum igitur hæc sententia probabilis non sit, neq; Scriptura alicuius vnquam thuribuli aurei meminerit, præsertim quod in Oraculo seruaretur, omnino censeo sentiendum cum Origene Hom. 9. in Exodum. & cum Abulensi thuribulum aureum esse altare thymiamatum: Primùm quoniam cum vellet Paulus enumerare omnia, quæ erant

Thuribulũ aureum quid sit.

Thuribulũ aureum est altare thymiamatis.

erant in duabus partibus tabernaculi, & omnia commemorasset non videbatur omissurus altare thymiamatis, quod pretiosissimum erat materia, & dignitate, & loco. Omisit autem sine dubio nisi in aureo thuribulo intellexit. Deinde quoniam altare thymiamatis re vera nihil aliud erat quàm magnum quoddam thuribulum: si quidem in eo nihil offerebatur, sed ignis imponebatur, & odores incendebantur.
14 † Quare non inepte Syriaca trãslatio pro Thuribulum aureum posuit Domus aromatum. Atque hoc confirmat Iosephus, qui in thuribulo altare thymiamatis sine vlla dubitatione significauit. 6. de Bello capite 6. his verbis: *Et prima quidem pars ad quadraginta cubitos aulsa hac tria mirabilia, & prædicanda opera cunctis hominibus habebat, candelabrum & mensam & thuribulum*: vbi Iosephus, vt de Paulo diximus, enumerat ea, quæ erant in singulis templi partibus, nec poterat altare thymiamatis, quod aureum erat præterire, sed in thuribulo significauit, sæpe enim diximus hæc tria fuisse in exteriori domo. Atque vt minus superfit dubitationis, idem Iosephus. 3. Antiquit. capite 7. eodem vocabulo vsus est cum Paulo, & cum ait inter candelabrum & mensam positam fuisse aram suffumigatoriam in Græco est, θυμιατήριον, quẽadmodum & apud Paulum.
15 † At videbitur obstare nobis Paul. qui thuribulum aureum fuisse dicit in Sancto sanctorum. Verum hoc Paulus non dicit, sed tabernaculum illud quod dicitur Sanctum sanctorum, habuisse thuribulum aureum, & arcam, &c. Habere autem dicitur non quod in eo sit, sed quia ad eius ministerium illud altare deputatum est, sicut exposuimus illud tertij Regum sexto ex Hebræo, *Sed & totum altare, quod erat Oraculo, texit auro*, supra nume. 11. Itaque aliter Oraculum habet altare thymiamatis, aliter arcam habet: arcam, tamquam in se existentem, altare, tanquam sibi adiunctum, & ad se pertinens, multis enim modis dicitur Habere, vt docet Aristoteles in calce Categoriarum. Ita herus famulum habet, & templum habet ministros, & rex satellites, &c. & rectè vtrumque coniungimus, vt si dicamus, Templum multam pecuniam habet multas possessiones, multos ministros. Siquis autem putat tempore Iosephi non fuisse altare thymiamatis quoniam absconditum est à Ieremia secundi Mach. secundo, longe errat: quandoquidem Lucæ primi legimus Zachariam accessisse ad altare incensi: & in secundo templo fuit primo Mach. primo: etenim, etsi in eo arca nulla fuerit iuxta quorundam sententiam, quia iam non extabant tabulæ, quarum causa illa facta fuerat, altare thymiamatis extare oportebat, ne thuris honos Deo debitus illi loco deesset, in quo Deus adorari, & loqui solebat, Quale autem esset thimiama, quod in altari incendebatur, docet Scriptura Exodi 30. ex illis verbis: *Sume tibi aromata, stacten, & onycham, &c.* vsque ad finem capitis.

DE SIGNIFICATIONE ALTARIS thymiamatis.

CAPVT IX.

QVÆ extra Sanctum sanctorum sunt ad præsentis vitæ 1
statum pertinent eaque significant, per quæ in illud, id est, in cœlum, perueniendum est, vt superioris libri cap. 20. explicauimus. Egredientibus ex Sancto sanctorum velum primum occurrit, sed de velis, & parietibus diximus iam in eodem lib. cap. 21. Ea ergo tantum nunc explicabimus quæ libr. illo explicata non sunt. Altare thymiamatis in quo thura, & aromata incēdebantur, vitam significat orationi, & laudibus Dei deditam, & ardentibus desideriis in cœlestem patriam tendentem. Sed libet hoc potius verbis Bedæ dicere in libro de templo Salomonis capite duodecimo: *Significat autem,* inquit, *typice perfectorum vitam iustorum, qui quasi in vicinia Oraculi sunt positi: quia desertis infimis delectationibus de solo regni cœlestis ingressu curam omnem impendunt.* † *Vnde bene in hoc altari non car-* 2
nes victimarum, sed sola incendebantur thymiamata, quia tales non adhuc peccata carnis, & illecebras cogitationum in se mactare opus habent, sed tantum orationum spiritualium, & cœlestium desideriorum odoramenta per ignem interni amoris in conspectu sui conditoris offerunt, &c. Quibus verbis Beda non negat perfectos viros habere in se etiam de peccatis carnis, & de cogitationum illecebris quod vincere debeant, cum integra illis in hac vita pax & sanitas animæ non detur, sed vicisse iam hæc eos dicit, ita vt quamuis omnino securi esse non debeant, non sit tamen eorum præcipuus labor pugnare cum his. Hoc altare fit de lignis settim, quia pulchros virtutibus, & (quantum in hac vita contingere potest) imputribiles vitiis esse decet eos, qui orationi, & contemplationi se dedunt, & desiderio tendunt in cœlestia. † Sed aureum est, 3
quia super omnia caritatem habere debent magnam, longéque fulgentem, quod est vinculum perfectionis. Cubitum longitudinis habet, quia siue à Deo, siue ab homine patiantur, æquo animo omnia ferunt, nec homines sibi nocentes intuentur, sed siue homo sit, siue Diabolus, siue quiduis aliud, in vnum omnia referunt, vnum cogitant, id est, Deum, à quo ad eius gloriam & vtilitatem suam exerceri gaudent, & quo inuito nihil se pati posse certo sciunt. Beato Iob multum Diabolus, & per se, & per alios nocuerat: verum ille non multos cogitat, sed vnum Deum intuetur: *Dominus,* inquit, *dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit ita factum est, sit nomen Domini benedictum.* Et Sanctus Dauid oblitus maledicentis sibi Semei, in vnum Deum oculos mentis suæ coniiciebat dicens: *Dimittite eum vt maledicat,*

Lōgitudo.

Iob. 1.

Dominus enim præcepit ei vt malediceret Dauid, & quis est qui audeat
4 *dicere quare sic fecerit?* † Cubitum etiam habet latitudinis, quia Latitudo.
& longanimitas in illis caritati æqualis est: multos enim amant eosque inter se valde diuersos: sed omnes in illis vnum sunt, quia omnes quasi Dei filios, aut à Deo conditos intuentur: nihil in eis occurrit quod Dei esse non videant, & in quo Deum non agnoscant, itaque omnia in Deo, & propter Deum amant. Hoc faciebat Paulus, qui dicebat: *Caritas enim Christi vrget nos* 2.Cor.5. *æstimantes hoc, quoniam si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus mortuus est Christus.* Altitudo duorum Altitudo. cubitorum est, quia non solum mente, sed corpore etiam in cœlestia feruntur, sicut ait Dauid: *Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum.* Psalm.83. Sed iuxta suam quodque mensuram: mens quantum per vitæ & temporis huius curas, & labores licet, corpus quantum grauitas, quam nunc habet & indigentia, & peccatum habitans in carne nostra sinunt, menti subseruiens, & suo
5 se modo in altum tollens. † Quatuor cornua habet, quia quatuor illæ virtutes, Prudentia, iustitia, Temperantia, Fortitudo, Cornua. rectæ in illis sunt, & valde eminent. Ex ipso altari sunt hæc cornua quia huiusmodi virtutum actiones non sunt in illis secundum speciem, sed ex intimo corde exeunt. Craticula vero in qua Craticula. odores ponuntur, quid nisi eorum corda significat, in quibus aromata illa, quæ diximus Domino incenduntur? Quæ reticulata est, quia cum in conspectu Dei sunt, & incensa aromata flagrant: si quid cineris ex illis erat in corde relictum, si quid terræ adhærebat, quantum possunt excernunt, vt decidat, vt pura sit oratio, & laus Dei pura desideria. Habent enim corda iustorum quædam quasi foramina, per quæ cinerem demittant cum eorum oblationes igne Diuini amoris expurgatæ aliquid terrenum, & graue habere deprehenduntur, quod in cœlum non ascendat,
6 sed ad imum suo pondere feratur. † Corona aurea, quam habet Corona aurea. altare per gyrum, coronam significat, quam, si in sanctitate sua permanserint accipient & cui perfectione illa vitæ proximi sunt. Quatuor anuli cum vectibus dona Spiritus sancti sunt, quibus Quatuor anuli. ab eo iusti facile mouentur, & ad præclara facinora excitantur. De quo iam diximus cap. 3. cum de arca agebamus.

DE MENSA PROPOSITIONIS, *& panibus.*

CAPVT X.

1 MENSA propositionis, vt videmus Exod. 25. fiebat è lignis settim, sicut & cetera omnia, quæ ad tabernaculum pertinebant. Longitudo eius duorum cubitorum erat, latitudo cubiti & dimidij, & laminis auri purissimi

rissimi tegebatur. Magnitudo tanta fuit, quanta panum numerus, in ea ponendorum exigebat. Eam (vt Iosephus ait: 3. Antiquit. capite 7.) *sustinebant pedes dimidia sui parte inferiore per omnia pedibus similes, quales lectis Dorienses addere solent; sed superne quadrangulares erant.* Huic mensæ iubetur fieri labium per circuitum, idest, limbus aureus mensam cingens, & in ipso labio corona interrasilis quatuor digitorum, hoc est clausura quædam (id enim significat מִסְגֶּרֶת, à *misgereth* סָגַר *Stagar* quod est, clausit) LXX. στεφάνην vocant, idest, coronam. Ita etiam idem vocabulum coronulam vertit 3. Reg. 7. *Et inter coronulas, & plectas, leones, & boues, &c.* Sed Hieronymus hanc coronam vocat interrasilem, quod sculpturas haberet aliquas, media verò spatia plana, & quasi rasa, huiusmodi enim opus dicitur interrasile. † Itaque clausura vocatur Hebraicè, non solum quod mensam clauderet, sed etiam quod in ea intermedia spatia claudebantur sculpturis prominentibus. Huic coronæ, siue clausuræ, corona minor aurea imponebatur ad ornatum, & vt altior esset corona, meliusq; panes, ac tutius in mensa essent, nec decidere possent. Iosephus tantum dixit de his omnibus: *Habebatque labrum circumquaq; quatuor digitis tam inferne quàm superne prominens.* Ex quo intelligimus labrum illud primum additum esse extrinsecus crassitudini tabulæ, & non nihil infra tabulam descendisse. Habebat autem circulos aureos ad singulos pedes in summo, per quos vectes de lignis settim aureis laminis operti immittebantur, vt portaretur a sacerdotibus. Verùm hoc aliter fieri quàm in arca, docet ibidem Iosephus his verbis: *Et per singulos pedes inerant anuli ferè circa summum pedem, adhibebanturque Vtrimque duo ceu, manubria è ligno firmissimo deaurata, quæ non per circulum vtrumque, vt vectes, traiiciebantur, sed fibulato morsu mensæ labrum superne, infernè pedis anulum comprehendendo facultatem transferendi quocumq; opus esset præbebant.* † Hos circulos 3
aureos, & vectes Abulensis. q. 27. in idem cap. 25. probabiliter censet positos fuisse in lateribus latitudinis, vt mensa à quatuor viris portaretur: si enim ponerentur in lateribus longitudinis, non posset propter angustiam illorum laterum commodè portari nisi à duobus, oportebat autem vt à quatuor portaretur propter pondus mensæ, & panum, qui semper erant coram Domino. Huius mensæ vsum exponit nobis ibidem Scriptura cum ait: *Et pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper.* Et Leu. 24. *Accipies quoque similam, & coques ex ea duodecim panes, qui singuli habebunt duas decimas, quorum senos altrinsecus super mensam purissimam coram Domino statues, & pones super eos thus lucidissimum, vt sit panis in monumentum oblationis Domini. Per singula sabbatha mutabuntur coram Domino suscepti à filiis Israel fœdere sempiterno, eruntque Aharon, & filiorum eius, vt commedant eos in loco sancto, &c.* † Hinc legimus Matthæi 12. *Non legistis quid fecerit* 4
Dauid

Interrasile. Vsus mensæ. Vers. 30. Vers. 15. Panes propositionis, & eorũ magnitudo. 2 6

Dauid quando esuriit, & qui cum eo erant, quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis comedit, quos non licebat ei edere, neque iis, qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus? Iosephus 3. Antiq. cap. 10. *Permanent vsque in proxime sequens sabbatum, tunc demum alij pro illis recentes supponuntur, & hi priores sacerdotibus in cibum dantur*, thus item sacro igne aboletur, quo ad holocaustomata vti solent, & pro eo aliud quoque cum panibus proponitur: *Erant autem panes*, vt ait idem Iosephus 3. Antiq cap. 3. *azymi, è farina duorum assaronum, quæ mensura Hebræorum septem cotylas Atticas continet. Super panes autem ponebantur duæ phialæ aureæ thure plenæ, &c.* Cotyla Attica mensura est tam liquidorum, quàm aridorum, nouem vncias habens. Cum autem dicit Scriptura: *Qui singuli habebunt duas decimas*, intelliguntur decimæ eius mensuræ, quæ dicitur Oephi, quæ erat omnium vulgatissima, & familiarissima, vt aiunt Abulensis, & Comestor cap. 49. libri historiæ Exodi, & est decima pars cori, vt videmus Ezech. 45. Corus autem triginta modios habet. Ita Oephi tres modios capit. Modius est ferè quarta eius mensuræ pars, quam Hispani *fanecam* vocant, decimaque pars Oephi habebit ex

Assaro. Cotyla. Oephi. Corus. Modius.

5 nostris mensuris tres quartellas, & aliquid præterea. † Singuli igitur panes habebant plusquam celeminum Hispanicum, & dimidium. Habebant igitur singuli panes quasi libras octo, quare quod Iosephus ait hos panes factos esse è farina duorum assaronum, qui habent quatuordecim cotylas, siue libras octo: de singulis panibus intelligendum est, vt & ex eodem constat, qui libro eodẽ c. 10. testatur hos panes confici ex farinæ assaronibus vigintiquatuor. Ponebantur autẽ panes seni, & seni in mensa, ita vt alij aliis imponerentur, aliter enim non eos caperet parua mensa, q̃ recte animaduertit Abul. q. 18. in 25. c. Exo. & Ioseph. id indicauit cum dixit: *Super panes autem ponebantur duæ phialæ aureæ*, videlicet, vna super senos, altera super alteros senos. Offerebãt eos filij Israel vt semper esset coram Domino memoria duodecim tribuum, ideóque panes duodecim erant. Propterea dictum est Leuit. 24. *Vt sit panis in monumentum oblationis Domini.* Et postea: *Suscepti à filiis Israel fœdere sempiterno.* Iosephus 3. Antiq. cap, 10. *Ex publico præbetur panis non fermentatus ex farina assaronibus vigintiquatuor.*

6 † Non autem offerebant eos confectos, & coctos, sed similam offerebant sacerdotibus, id est, dulciorem, & ad nutrimentum aptiorem farinę partem, & sacerdotes ipsi conficiebant. sicut ait: *Accipies quoque similam, & coques ex ea, &c.* Hieronymus verò in cap. 1. Malachiæ hoc etiam addit: *Panes vero propositionis, iuxta traditiones Hebraicas, ipsi sacerdotes serere, ipsi demetere, ipsi molere, ipsi coquere debebant.* At hæc traditio parum mihi conuenire videtur cum verbis Scripturæ, & Iosephi. Quoniam verò panis optimum omnium alimentum est, & maximè ad vitam necessarium, quia *initium vitæ hominis panis & aqua.* Ecclesiastici 29. panes offere-

bant testantes se à Deo ali, & conseruari. Panes propositionis dicti sunt, id est, propositi, quia semper propositi erant coram Domino, & nunquam deesse poterant. Hebraicè dicuntur panes

Cur dicti sint panes propositionis.

פנים *phanim*, id est, facierum, non quod duas facies haberent, id est, eiusdem figuræ essent superius & inferius, & vtraque pars facies videretur, vt hic aiunt Lyranus, & Abulensis: nam si ita esset, malè ab Hieronymo dicti essent panes propositionis, imò & à Lxx. qui 2. Paral. 5. vocant eos ἄρτους προθέσεως, id est: panes propositionis. Et Paulus dixit Heb. 9. *Et propositio panum, quæ dicitur sancta πρόθεσις.* † Dicuntur ergo panes facierum, quia semper po- 7
siti erant in mensa coram Domino in memoriam sempiternam duodecim tribuum Israel, vt bene vidit Comestor in historia Exodi cap. 49. & Vatablus, & Lipomanus in hæc eadem verba Exodi & Augustinus Eugubinus in Adnotationibus, in Exodi cap. 25. Hoc rectè intelligimus ex Lxx. qui verterunt: *Et impones super mensam, ἄρτους ἐνωπίους ἐνώπιόν μου*, id est, panes, (vt ita dicam) faciales coram me. Panis ἐνώπιος, id est, facialis dicitur, qui in facie alicuius ponitur ab ἐνώπιον, id est, in facie, siue coram: atque ideò eadem ratione eleganter dicti sunt panes propositionis, in quo valde errant noui quidam Hebræi, & eorũ sectatores. Apertiùs hoc erit si consideremus פנים *panim*, id est, facies non habere singularem apud Hebræos, quare perinde est, ac si dicerentur panes faciei, id est, qui sunt ad faciem, videlicet Domini. Eadem ratione mensa ipsa dicitur propositionis, quia panes illos coram Deo positos sustinebat. Erat autem ad Septentrionalem domus exterioris partem prope altare thymiamatis. † Adduntur præte- 8
rea hæc verba Exodi 25. *Parabis & acetabula, ac phialas, thuribula, & cyathos, in quibus offerenda sunt libamina, & pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper.* Quæ verba & quosdam alios, & Abulensem maximè mouerunt, vt putarent hæc pertinere ad hanc mensam panum, adeò vt Abulensis ante quæstionem 28. eiusdem cap. 3. multis verbis contendat hæc quæ nunc recensentur, & cætera instrumenta vtriusque altaris, collocari solita super mensam propositionis. Sed si consideramus magnitudinem panum, & mensæ paruitatem, videbimus nihil loci relinqui tot vasis. Hæc tamen, quæ hic commemorantur, cùm mensa ponebantur ad libamina, id est, vt cum vinum esset fundendum, aut sicera, aut quiduis simile, ea vasa præsto essent. Nume. 4. *Mensam quoque propositionis inuoluent hiacynthino pallio, & ponent cum ea thuribula, & mortariola, cyathos, & crateras ad liba fundenda.* Inde libamen, נסך *nesen*, dicitur à נסך *nasana*, id est, fudit, Deutero. 32. *Et bibebant vinum libaminum.* Mensa quali sdescripta est, tabernaculo parata est, quæ in templo etiam posita fuisse videtur, aut qualis ante fuit, aut magnificentiùs ornata. Sed in templo aliæ quoque mensæ fuerunt, legimus enim 2. Paralip. 5. *Fecitq́; Salomon omnis vasa*

Libamen.

a *domus*

domus Dei, & altare aureum, & mensas, & super eas panes propositionis. Iosephus vero ita scribit 8. Antiq. cap. 2. *Mensas quoque multas dedicauit rex, & in his vnam magnam auream, in qua proponebantur sacri panes; reliqua non multò deteriores diuerso modo facta sustinebant phialas, & pateras aureas vigesies mille, argentearum quadraginta millia, &c.* Mensarum numerum docemur 2. Paralip. 4. *Necnon & mensas decem, & posuit eas in templo, quinque a dextris, & quinque a sinistris. Phialas quoque aureas centum.* Ex quo videntur deprauati esse numeri apud Iosephum.

DE SIGNIFICATIONE MENSAE *propositionis, & panum.*

CAPVT XI.

1 IN domo exteriori, id est, in ea templi parte, quæ extra sanctum sanctorum, & extra velum est, atque ideò præsentis temporis Ecclesiam indicabat, tria erant magna & præclara, plenaq; mysteriis, altare thymiamatis in medio, ad Septentrionalem verò domus partem, id est, ad sinistram mensa propositionis, ad Meridianam, atque dexteram candelabrum. In quibus tres vitæ, seu tres viuendi rationes designantur, quæ sunt in Ecclesia præstantissimæ, proximæq; sancto sanctorum, id est, cœlesti beatitudini. Quidam enim sunt, quibus vnum opus est diuina contemplari, orare, laudes Deo canere, qui in altari thymiamatis intelliguntur, vt cap. 9. diximus. Alij actioni se totos dedunt, & misericordiæ operibus exercendis fratres iuuant, quos rectè in mensa propositionis exprimi dicemus. Alij misericordia etiam, & charitate pleni melioribus, ac maioribus officiis Ecclesiā prosequuntur lucentes in domo Domini verbis, ac factis, tenebrásque errorum, & vitiorum luce sua
2 fugantes, quorum typum gerit candelabrum. † Meritóque ad Meridiem, quæ pars est templi dextera, collocatur candelabrum, quia hi, & præstantiores, & Deo chariores sunt iis, qui in corpora vtuntur misericordia. Sed in medio vtrorumque altare thymiamatis ponitur, quia nisi vtrique ad preces, & ad laudes Dei crebrò veniant, & mente se in cœlum ferant, tueri virtutem, dignitatem, vitæque rationem illam præstantem non valebunt. Sed ad eos, quos in mensa propositionis significari diximus, redeat oratio: sunt enim, quasi mensa quædam, omnibus parati,
3 & expositi, nihil seruant, nihil condunt, omnibus patent, quia omnibus propter Deum benefacere cupiunt. Mensa fit de lignis settim, quia nisi eorum anima sit pulchra virtutibus, & firma, ita vt non putrescat, id est, vt nullis iniuriis, nullis peccatorum illecebris dissoluatur, non poterunt cum misericordiæ, & beneficentiæ cursum obtinere, quem instituerant, occurrent enim

plurima, quæ eos ab incepto reuocent, & retrahant. † Tota ta- 3
mē auro tegitur, quia nisi charitate Dei fuerint muniti, facilè ce-
dent laboribus, & difficultatibus. Longitudo eius duorum cubi-
Longitudo. torum est, quia amicorum & inimicorum suorum & alienorum,
Latitudo. fidelium & infidelium molestias tolerare debent. Latitudo cubi-
ti est, quia in his omnibus charitas vnum Deum respicit, & eius
Altitudo. gratia perfert omnia. Altitudo cubiti, & dimidij, quia nisi supra
communem mensuram aliorū sese sanctis desideriis in cœlestia
bona leuent, oculatiusque quàm multi beatam illam sanctorum
mercedem intueantur, quam Dominus quasi procul indicat, di-
Matth.5. cens: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur*, tan-
Labium aureum. tis se laboribus exerceri non sinent. † Mensæ fit limbus aureus, 4
quo tota cingitur extrinsecus, & quem non sine causa noster in-
terpres labium vocauit, quia non satis est misericordem te esse
corde & opere, nisi etiam ore misericors sis, id est, nisi labium
aureū habeas, hoc est, verba charitate plena, ac dulcedine, quib.
& ædifices, & cōsoleris eos erga quos misericors es, & cum dee-
rit vnde misericordiā facias, verba tamen misericordiæ non de-
sint, quæ misericordem animum, & ad benefaciendum paratum
ostendant. Labio huic aureo corona additur aurea altitudinis 4.
Corona aurea. digitorum, quia qui verè misericordes sunt propter Deum, & fra-
tres ore, ac manu iuuant, etiam in hac vita gloria, & honore coro-
nātur, id est, maximis virtutibus, ac Dei donis augentur, sicut ait
David: *Beatus qui intelligit super egenum, & pauperem, in die mala libe-*
Psalm.40. *rabit eum Dominus. Dominus conseruet eum, & viuificet eum, & beatum*
faciat eū in terra. † Per has virtutes, & per hæc dona accipit vt per-
fectionem, & consilia, quæ quatuor Euangeliorum libris conti- 5
nentur, exequatur, & ideo corona quatuor digitorum altitudi-
nem habet. Nec immeritò hæc mensura digitorum est, quia co-
rona hæc operis est, non quietis & cum manu, ac digitis omnia
faciamus, tunc solent digiti nominari, cum in opere illo poten-
Digiti. tia, aut præstantia, ac denique perfectio commendatur. Sic magi
Pharaonis potentiam Dei admirati exclamauerunt: *Digitus Dei*
Exodi 8. *est hic.* Sic Dominus dixit: *Porro si in digito Dei eiicio dæmonia. profe-*
Lucæ 11. *cto peruenit in vos regnum Dei.* Sic Sanctus Dauid lætus canit: *Quo-*
Psal.8. *niam videbo cælos tuos opera digitorum tuorum.* Rectè itaque mensu-
ra digitorum ad consilia & perfectionem Euangelij, id est, ad
opera perfectiora, & pulchriora, & in quibus diuina potentia ma-
gis elucet, accommodatur. † Nec sine causa hic corona clausura
dicitur Hebraicè, quia huiusmodi virtutibus, & donis misericor- 6
dia tam operis, quam oris clauditur, atque in sua semper integri-
tate seruatur. Est autem interrasilis, id est, sculpturas aliquas
habens, spatia verò intermedia plana, & quasi rasa, quia quæ
Deus in illis efficit, quos ita coronat in misericordia, & in mise-
rationibus, alia quidem apparent, ac videntur, alia intus in eo-
rum

rum animis potenter, ac mirabiliter operatur, quæ si oculis cernerentur, homines non crederent, quia non caperent. Huic coronæ corona similiter aurea imponebatur, quæ suprema est, quia misericordes misericordiam magnam in vita consecuti, mox in cœlo corona iustitiæ coronantur, & cum patre misericordiarum, quasi charissimi filij, iucũdissimè in misericordia vberi conquiescunt. † Hãc cum in Hebræo corona aurea, sicut & prima illa, quæ
7 labium dicta est, appelletur, noster interpres coronam aureolam vocauit, quoniam dum in hac vita sumus, satis intelligere non possumus quanta veræ misericordiæ merces reposita sit in cœlis. Ignaris quidem, & procul spectantibus coronula videtur, sed est re vera maxima, atque amplissima corona. De anulis aureis, & vectibus diximus supra cap. 3. eadem enim causa in arca, & in altari, & in mensa ponuntur, atque adeò idem in his omnibus significant. Panes propositionis ipsa misericordiæ opera sunt, quibus benefacimus fratribus, qui semper in conspectu Domini esse debent, quia omni tempore parati esse debemus ad misericordiam & illa opera semper esse debent in conspectu Dei, ita enim facienda sunt vt Deo placeant, neque plausus hominum Panes propositionis.
8 quærant, sed Deum maximè intueantur. † E simila fiunt, quia non vilia & abiicienda, sed meliora largiri debemus, non hominibus, sed Deo nos largiri ea indicantes. Duodecim sunt: quia duodecim mensibus constat annus, nec certis mensibus sed omnibus paratos nos esse oportet ad iuuandum fratres. Vel quia duodenario vniuersitas significatur, vt sensit Augustinus libro 2. de Ciuita. cap. 5. & in Psal. 86. qui in duodecim sedibus iudicantium omnes iudicantes intellexit, & in duodecim tribubus Israel, quas iudicaturi sunt Apostoli, omnem iudicandorum numerum contineri dixit. Super eos thus lucidissimum ponebatur, quia cum huiusmodi opera fiunt, mens in Deum leuanda est, & quasi sacrificium Deo offerendum quod fit, thus enim ad sacrificia adhibetur. Sed thus lucidissimum sit, quod nihil terræ habeat admistum, vt oblatio illa cum oratione coniuncta leuis, & pura in conspectũ Dei ascendat, & fiat illud: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, eleuatio manuum mearum, sacrificium vespertinũ.* Duodenarius. Psal. 140.
9 † Per singula sabbata mutãtur & alij calidi in eorum locum substituuntur, quia sabbata ad diuinorum beneficiorum memoriam colendam, & retinendam instituta sunt, & nos debemus cum nouum sabbathum venit, id est, cum noua beneficia accipimus, aut acceptorum recordamur, nouis in fratres beneficiis gratos, & memores nos Deo præstare, & hoc fœdus sempiternum esse debet, vt prius nos vita, quam beneficiorum memoria deficiat. Panes magni sunt, habẽt enim singuli duas decimas Oephi, quia magnis operibus nos parare, nec paruis contenti esse debemus. Verùm in tabernaculo vnica mensa fuit, in templo de-

cem, quia in Ecclesia, quæ vt sæpe diximus, templo designatur, multo plus misericordiæ & est, & esse debet, quam olim in Synagoga, postquam experti sumus viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos Oriens ex alto, & postquam ab eodem maximè nobis opera misericordiæ commendata sunt. † Quinq; erant à dextris, & quinque à sinistris, quia postquam Deus dixit:
Matth. 5. *Diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt vos*, æquè in amicos & in inimicos misericordes esse debemus. Nam etsi amici digniores beneficiis sint, tamen magis nos vincimus, cum inimicis benefacimus, & danda est opera vt illorum obstinatam duritiem
Prouer. 5. beneficentia nostra emolliamus, & carbones ignis super capita eorum congeramus, nec vinci nos sinamus à malo, sed (iuxta
Roma. 12. magnum Apostolum) *vincamus in bono malum.*

De Candelabro. CAP. XII.

AD Meridianum tabernaculi latus, candelabrum aureum positum est è regione mensæ, ita vt medium haberent altare thymiamatis. Eius forma describitur 1
Vers. 31. Exo. 25. *Facies & candelabrum ductile de auro mundissimo, hastile eius, & calamos, & scyphos, & sphærulas, ac lilia ex ipso procedentia.* Hoc est, calami, vel rami ex hastili exeuntes, & scyphi, & sphærulæ, & lilia: quibus rami per interualla distinguebantur, ex ipso erunt, (ita enim est in Hebræo,) id est, non erunt additicia,
Vers. 32. sed ex ipso hastili. Deinde ait: *Sex calami egredientur de lateribus, tres ex vno latere, & tres ex altero.* † Deinde docet quomodo cala- 2
Vers. 33. mi distinguantur scyphis, & sphærulis, & liliis. *Tres scyphi quasi in nucis modum, per calamos singulos, sphærulaq; simul, & lilia. Hoc erit opus sex calamorum qui producendi sunt de hastili. In ipso autem candelabro,*
Vers. 34. (id est, in hastili candelabri) *erunt quatuor scyphi in nucis modum, sphærulaq; per singulos, & lilia, &c.* Erant igitur in ramis primum scyphi, deinde sphærulæ, siue globuli quidam simul cum scyphis, deinde lilium. Mox paululum calami, & statim scyphus, & sphærula, & lilium. Inde quod reliquum erat calami, cũ scypho, sphærula, & lilio, & super hæc lucerna, atque ita septem lucernæ erant in sex calamis, & in hastili. Hastile autem è pede suo rectum semper & æquale surgebat, donec inciperent ex ipso rami, siue calami in hanc & in illam partem extendi qua primum parte habebat scyphum, & sphærulam, & lilium, & inter sphærulam & lilium nascebatur primi duo calami. † Deinde crescebat hastile paululum, 3
& habebat scyphum, & sphærulam & lilium, & inter sphærulam, & lilium nascebantur secundi duo calami, atque ita de tertiis. & super lilium vltimum imponebatur lucerna. Scyphi quales fuerint ostenditur in eo quod ait: *In nucis modum*, sphærulæ perfectam habebant rotunditatẽ. Vbi nos habemus scyphi, Lxx. & Io-

ſephus κρατῆρες, quod idem eſt, & pro *In nucis modum*, quod recentiores malunt vertere: *In modum amygdalæ*, in Hebræo eſt: מְשֻׁקָּדִים *Meſſucadim*, Lxx. ἐκτετυπωμένοι καρυίσκους, id eſt, figurati in modum nucis. Habebat præterea candelabrum emunctoria, id eſt, מַלְקָחִים *Malcchahim* à לָקַח *lachah*, id eſt, ab apprehendendo, & מַחְתֹּתֶיהָ *maheththih* quo nomine intelligi ſolet vas, in quo ignis recipitur, vt thuribulum, Leuit. 16. *Aſſumptóque*
4 *thuribulo, &c.* † Nunc autem id ſignificat, in quo quod emunctum eſt recipitur, ne graui odore moleſtum ſit: propterea Hieronymus optimè tranſtulit: *Et vbi ea, quæ emuncta ſunt, extinguantur.* Lxx. καὶ τὰ ὑποθέματα αὐτῆς, id eſt, ea, quæ ipſi ſupponuntur. Hoc candelabrum non admodum magnum fuiſſe ex eo conſtat, quod ſtatim legimus: *Omne opus candelabri cum vniuerſis vaſis ſuis habebit talentum auri puriſſimi.* Pro talentum eſt כִּכָּר *ciccar*, ac ne dubitemus Verſu 39.
cuius ponderis ſit apud Hebræos, Ioſephus oſtendit 3. Antiq. cap. 7. *Pondo*, inquit, *minarum centum*. Hoc pondus Hebræi cinchares, Græci talentum ſua lingua nominent, legendum eſt *cibcharem*. Credendum eſt autem Ioſephum minas accepiſſe iuxta Hebræorum conſuetudinem, quæ habent ſexaginta ſiclos, vt conſtat ex Ezech. 45. id eſt, drachmas ducentas quadraginta. Quare hoc talentum plus etiam duplo maius erit Attico talento, quod habet ſexaginta minas centum drachmarum, & talento magno,
5 quod habet minas octoginta. † Sed intelligendum eſt non fuiſſe ſolidum candelabrum, vt idem Ioſephus ait. Addit, ſeptem eius lucernas ſignificare planetas ſeptem, & obliquè poſitum fuiſſe in tabernaculo, ita vt lucernæ ad Orientem, & Meridiem reſpicerent. Cur autem in Oraculo non ſit poſitum candelabrum manifeſtum eſt, quoniam lucernæ quotidie mane, & veſpere componebantur, vt ſemper arderent, vt videmus Leuitici 24 atque ita quotidie neceſſe eſſet ingredi in Oraculum. Extra domum exteriorem propter ventum, & pluuias eſſe non poterat. Aduerſus formam hanc candelabri, quam deſcripſimus, pugnat candelabrum ſculptum in arcu Titi Romæ, quod non habet hos ſcyphos & ſphærulas & lilia. Sed Ioſephus 7. de Bello, cap. 24. rem explicat inquiens: *Et candelabrum ſimiliter quidem auro factum, ſed opere*
6 *commutato ab vſus noſtri conſuetudine, &c.* † In templo autem plura fuere candelabra, legimus enim 3. Reg. 7. *Et candelabra aurea quinque ad dexteram, & quinque ad ſiniſtram ex auro puro.* Ex his videmus mendum magnum eſſe apud Ioſeph. 8. Antiq. cap. 2. vbi ait: *Candelabrorum item fecit decem millia iuxta præceptum Moſis,* (id eſt, ea forma, qua Moſes iuſſerat) *ex quibus vnum in templo dedicauit, &c.* Legendum enim eſt *Decem*. In his credendum eſt etiam fuiſſe candelabrum Moſis.

Talentum Hebræorũ.

De significatione candelabri.

CAPVT XIII.

DIximvs supra cap. 11. in Candelabro eos intelligi, qui 1
verbis ac factis lucent in domo Domini, & vitiorum, atque hæresum tenebras luce Euangelicæ veritatis fugant. Hastile. In hastili ex quo calami prodeunt, Christum significari putarem, & doctrinam eius in lucerna, quæ est in summo hastili, si aliquid magnum de lucerna illa diceret Scriptura, quod ceteris non conueniret. Quod si lucerna illa doctrina Christi non est, melius, vt opinor, in hastili intelligemus Ecclesiam, è qua calami prodeunt, id est, Euangelici Doctores, qui sunt ex ipsa, id est, eius partes, & membra sunt. Lucerna, quæ est in summo hastili, doctrina vera, & sana est, quam Ecclesia recepit & traditionibus, ac sacrorum Consiliorum definitionibus explicauit.
† Reliquæ lucernæ, quæ hanc mediam tenent, doctrina ma- 2
gistrorum Ecclesiæ est, quæ Ecclesiasticam doctrinam semper intuetur, & illi adhæret, neque ab ea recedit. Calami. Sex calami magistri sunt, qui omni tempore fuerunt, & erunt in Ecclesia: nam sex diebus omnia facta sunt, & ideo tempus durationis rerum huius sæculi, & sæculi ipsius senario designatur, post quem relinquitur sabbatismus populo Dei, *Heb. 4.* quia post laborem huius sæculi septimo die perpetuum, & felicissimum sabbathum celebrabimus, quod nunc speramus. Et quia quidam ex illis in vna, eademque Ecclesia ab exordio mundi vsque ad aduentum Christi fuerunt alij ab aduentu Christi ad finẽ mundi erunt, tres calami cum tribus lucernis hinc, totidem cum aliis tribus lucernis illinc
sunt. † In hastili, & in calamis certis interuallis sunt scyphi, & 3
sphærulæ, & lilia. Scyphi. Scyphi, siue crateres, vt verterunt Lxx. vino impleri solent, sed in candelabro vacui sunt, vt meminerit magister se quidem cum in Ecclesia laborat, vas esse vtile Domino, sed nihil ex se habere quod aliis propinet nisi à Deo, & ab eius Ecclesiæ doctrina acceperit. Semper igitur vacuum se consideret, sitiat anima eius ad Deum viuum quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum. *Psal. 41.* Sphærulæ. Sphærula, quia rotunda est, ostendit qualis debeat esse animus eius, qui à Deo docendus, & populum Dei docturus est, id est, perfectus qui non totus terrena contingat sed exigua parte sui vt sphæræ, siue globi. Rotundus etiam esse debet, ne in angulis sordes insideant. Quare rectè Virgilius de viro bono scripsit: In epigrammate de viro bono.

Mundi instar habens, teres, atque rotundus,
Externæ nequid labis per læuia sidat.

Lilia. † Lilia pulchritudinem virtutum quibus ornari debet, & 4
suauem earum odorem per omnes partes diffusum significant, sicut de episcopo, qui doctor Ecclesiæ est, scripsit Paulus: *1. Timot. 3.* *Oportet*

autem

autem illum & testimonium habere bonum ab iis, qui foris sunt. Liliis imponuntur lucernæ, quia qui hæc habuerit, quæ diximus, ille germanus Ecclesiæ magister erit. Nec satis est inopiam suam intelligere, aut à terrenorum contactu separari, id est, iungi scyphos cum sphærulis, nisi præterea lilia addantur, id est, suauis odor virtutum, & testimonium bonum ab iis inter quos versatus est. Et quia non semel, aut iterum in vita hæc tria iungenda sunt, sed sæpe sunt recolenda, & repetenda: post modicum spatium in calamis redeunt scyphi, & sphærulæ, & lilia, ter videlicet in singulis calamis, quia quotidie tribus temporibus hæc cogitare debemus, quæ signauit Dauid dicens: *Vespere & manè, & meri-* Psalm. 54.
5 *die narrabo, & annunciabo, & exaudiet vocem meam.* † Sed vt calami sunt ex hastili, ita scyphi, & sphærulæ, & lilia ex ipso calamo sint oportet, nec extrinsecus addita: ex intimo enim corde hæc prodire debent, non ad plausus hominum confingi. Hastile quater habet scyphos, & sphærulas, & lilia, habet enim in summo, vbi lucerna est, & vbi calami tres in singulis lateribus ex eo egrediuntur: quia ipsi principes Ecclesiæ, hoc est, summus potifex, & episcopi Ecclesiarum cum ad definitiones fidei, & morum conueniunt, vt id statuant, quod doctores populo Christiano tradituri sunt, non errabunt illi quidem in statuendo, etsi mali sint, sed vt vtiliter statuant, hoc est, vt Ecclesiis persuadeant quod iubent, vt eas in officio contineant, & ad pristinam illam meliorum temporum sanctitatem reuocent, exemplo præeant, & ad Deum sitiant ipsi, teretésque, & rotundi sint, quibus nihil sordium adhæreat, & omni virtute, ac bona existimatione floreant necesse est.
6 † Nec enim vnquam consequi poterunt sancti vt sint ij, quibus præsunt, nisi eos alliciant, & quasi cogant, exemplo. Calami ergo inter sphærulas, & lilia prodeunt ex hastili, quia quamuis se vasa inania esse sentiant, quod scyphis designatur, nisi internam virtutem, quam significant sphærulæ, cum sancto exemplo, quod intelligitur in liliis, coniunxerint principes Ecclesiæ, nec dignitati suæ satisfacient, nec Ecclesiis, quas regunt. Hastile, & calami ex auro purissimo fiunt, quia & principes Ecclesiæ, & magistri pleni esse caritate, &, quantum hæc mortalitas patitur, nihil terrenæ fæcis admistum habere debent. Nec fusile candelabrum est, sed ductile, quia vtrique crebris tentationum, & persecutionum ictibus apti euadunt, vt plenè luceant in domo Dei, & sint lux mundi: rarò enim, nisi per hæc, ad summam perfectámque virtutem per-
7 uenitur. † Sed quia interdum lucernæ non satis lucent, id est, quædam habent doctrinæ magistrorum Ecclesiæ, quo lux earum obscuratur, dum nonnulla iuberi aut tradi videntur, quæ aut rectæ rationi, aut fidei Ecclesiæ consentanea non sunt, vt cum Deo hominum aut membra, aut affectus tribuuntur. cum oculum eruere, dexteram abscindere, castrare nosmetipsos propter regnum Emunctoria.

P cœlorum

cœlorum iubemur: emunctoria adhibenda sunt, vt lucernæ plenè luceant. Emunctoria sunt disputationes, & explicationes, quibus sua lux redditur veritati. Sed id vt fiat, sint etiam ex auro purissimo emunctoria, ex eadem videlicet materia cum candelabro, id est, sint veræ, germanæque expositiones, cum fide Scripturarum, & cum Ecclesiæ, patrūmque traditione consentien-

Vasa emunctoria.

tes. † Vasa quoque in quibus ea, quæ emuncta sunt, extinguan- 8
tur, aurea fiūt, quia fidelium mentes, quæ audiunt, non proptereà contemnere verba illa, quæ veritatem obscurare videbantur, sed fide pura amplecti, & pia animi deuotione, & magna caritate venerari par est, existimantes, id quod est, non sine causa verbis illis vti Spiritum sanctum per ministros suos loquentem, magnam inesse in illa obscuritate vtilitatem, vt fides, & humilitas exerceatur, humiles erudiantur, superbi repellantur, & qui probati sunt, manifesti fiant in nobis. Talentum auri mundissimi habet cādelabrum cum vasis suis, quia talentum pondus plenum atque perfectum est; & doctrina magistrorum Ecclesiæ plena esse, atque perfecta, & ipsi vita graues, & mundi, & pleni, atque perfecti esse debent. † Et quoniam multò maior lux doctinæ, 9
clariorque Diuinorum mysteriorum cognitio est in Ecclesia, quàm olim fuit in Synagoga: in tabernaculo Mosis vnicum candelabrum fuit, in templo Salomonis decem, quinque ad dexteram, & quinque ad sinistram. Decem candelabra maximum, perfectumque numerum magistrorum designat, per quos omnia plena sunt luce: Denarius enim perfectissimus numerus est, & omnes numeros continet. Et quoniam siue læta sint tempora Ecclesiæ, siue tristia, siue regnet, & triumphet, siue persecutionibus prematur, semper est luce plena, nec successibus erigitur, nec persecutionibus deiicitur, quinque candelabra sunt ad dexteram, & quinque ad sinistram.

DE IIS QVAE ERANT IN PORTICV, *id est, de duabus columnis.*

CAPVT XIIII.

DE his legimus. 3. Reg. 7: *Et statuit duas columnas in portico templi, cumque statuisset columnam dexteram, vocauit eam nomine Iachin. similiter erexit columnam secundam, & vocauit nomen eius Bohoz.* Vtraque nomen 1

Vers. 21.

habet à fortitudine, nam יכין *Iachin* dicitur quod firmiter fundata esset à verbo כון *Cun* quod est firmiter stabilire, & Bahoz significat, In ipso fortitudo. In Hebręo legitur בעז *Bohaz*, & similiter in quibusdam codicibus Lxx. sed in antiquissimis eorum exemplaribus legitur Bohoz. Vtraque alta erat decem & octo cubitos: verùm quoniam. 2. Paral. 3. scriptum est: *Ante fores etiam templi duas columnas, quæ triginta & quinque cubitos habebant altitudinis*: Ricardus in libro de templo, Lyranus,

tanus & Abulensis. & Caietanus in cap. septimo libri tertij Regum, atque idem, secundi Paralipomenon tertio, ita hæc conciliant, columnas quidem solas habuisse octodecim cubitos, sed cum capitibus, & basibus, & capitellis habuisse triginta quinque, quoniam capita habebant quatuor, capitella quinque cubitos, basis quot habuerit non dicitur, sed octo
2 habuisse intelligitur, vt omnia conueniant. † Mihi non placet hæc conciliatio, quoniam cum dixisset liber Paralipomenon habuisse trigintaquinque cubitos, statim addit: *Porro capita earum quinque cubitorum*, non ergo erant numerati cubiti capitum in illis triginta quinque. Multo magis placet quod Vatablus dixit in eundem locum Paralipomenon, ibi positam fuisse altitudinem ambarum columnarum, non quidem quam re vera habebant, hæc enim erat triginta sex cubitorum, sed quæ apparebat, quoniam vtraque habebat semicubitum absconditum in capite, siue in capitello. Columnæ, & capitella fusilia erant ex ære. De vtraque earum Ieremias cap. vltimo scripsit: *Porrò grossitudo eius quatuor digitorum, & intrinsecus caua erat.* Circunferentiam Iosephus octauo Antiquit. cap. secundo, fuisse dicit duodecim cubitorum, ita enim intellexit illud tertij Regum septimo: *Et linea duodecim cubitorum ambiebat columnam vtranque.* Ita etiam intellexerunt Caietanus, & Vatablus, & Abulensis, atque ita intelligendum est. † Hoc autem non de ambabus columnis
3 simul, sed de singulis accipiendum est, vt videmus Ierem. vltimo. *Decem, & octo cubiti altitudinis erant in columna vna, & funiculus duodecim cubitorum circuibat eam.* Diameter vnius columnæ quatuor cubitorum erat, quia omnis diameter triplicatus cum septima parte sui constituit circulum: ita Abulensis. De capitellis ita ibidem Iosephus: *His imposita erant capitella fusilia liliata*, id est, in modum lilij facta. *proceritate quinque cubitorum, quibus circundata erant retiacula ærea, quæ operiebant lilia, dependebántque inde duæ series malorum Punicorum ducentorum numero*, &c. Sed ad intelligentiam verborum cap. septimi libri tertij Regum quæ valde implicata sunt, animaduertendum est super has columnas fuisse epistylia, & capitella, quæ etiam capita dicuntur, vt bene notauit Ricardus in libro de templo: ita enim legimus secundo Paral. quarto: *Fecit columnas duas, & epistylia, & capita.* Nunc autem Scriptura tertij Regum à summo incipit, & loquitur de capitellis. † Igitur capitella quinque cubitorum cingebantur fa-
4 scijs quibusdam factis in modum retis, siue catenarum, quoniam habebant per interualla aperturas, per quas capitelli elegantia appareret. Hæ fasciæ similes erant catenis, siue fasciis factis in Oraculo, & ideo dicitur, secundi Paralipomenon tertio: *Nec non & quasi catenulas in Oraculo*, id est, quasi eas, quæ erant in Oraculo. Eædem septies circuibant capitella singula, & hoc

Vers. 16.
3. Reg. 7.
Vers. 17.

hoc est quod ait: *Septena versuum* (idest, gyrorum) *retiacula in capitello vno, &c.* Singuli versus retiaculorum, siue fasciarum, habebant duos ordines malorum granatorum, ita vt centum malogranata essent interposita fascijs, de quibus dicitur. 2. Par. 3. *Malogranata etiam centum, quæ catenulis interposuit.* Reliqua centum erant appensa ex eadem fascia, seu funiculo. De his ait statim: *Et per-*
Vers. 18. *fecit columnas, & duos ordines per circuitum retiaculorum singulorum,* id est, duos ordines malorum granatorum, qui ordines per circuitum erant singulis, retiaculis siue fasciis: 2. Paral, 4. ita vt bini ordines malogranatorum singulis retiaculis iungerentur. † Fe- 5
cit inquam, hæc retiacula, vt tegerent, & circumdarent capitella, quæ retiacula erant super summitatem malorum granatorum: nam superior retiaculi portio erat super summitatem malorum granatorum interpositorum, inferior autem erat super summitatem appensorum. *Eodem modo fecit capitello secundo*, id est, hoc, quod dixi, fecit in capitello primæ columnæ, & eodem modo fecit in capitello secundo, id est, secundæ columnæ. Deinde ait: *Capitella autem, quæ erant super capita columnarum, quasi opere lilij fabricata, erant in porticu quatuor cubitorum.* hoc est, Illa capitella, quæ magis propriè vocantur in Paralipomenis epistylia, quoniam sine medio imposita erant summitati scapi, in modum lilij fuerant facta, erántque quatuor cubitorum in porticu, id est, versus porticum, hoc est, in latum, non in altum, vt rectè animaduertit Caietanus. † Habebant autem epistylia tres cubitos alti- 6
tudinis. legimus enim 4. Reg. vltimo: *Decem & octo cubitos altitudinis habebat columna vna, & capitellum æreum super se trium cubitorum, & retiaculum, & malogranata super capitellum,* videlicet in capi-
Vers. 20. tello secundo. Deinde 3. Reg. 7. additur: *Et rursum alia capitella in summitate columnarum desuper iuxta mensuram columnæ cõtra retiacula.* Hoc est, super secundum capitellum erat tertium quasi coronis addita contra retiacula, id est, super retiacula, & è regione illorum, quod capitellum erat iuxta mensuram columnæ, id est, eiusdem latitudinis cum columna, nempe duodecim cubitorum in circuitu. Quòd meritò additum est: non enim esset satis decorum capitellum, si minorem ambitum haberet quàm columna.
† Mox ait in circuitu capitelli secundi, & medij fuisse ducentos 7
ordines malogranatorum, quod iuxta Hebraicum rectè intelligere possumus fuisse ordines ducentorum malogranatorum, vt vertunt recentiores. Sed quoniam & noster interpres, & LXX. (vt est in quibusdam codicibus Græcis) verterunt: *Ducenti ordines,* intelligendum est vnum ordinem fieri ex malogranato interposito, & altero dependente. Erant igitur ducenti ordines in ambobus capitellis, ita vt capitella ambo duarum columnarum haberent quadringenta mala granata. Verùm aduertendum est iuxta consuetudinem Scripturæ, & communis locutionis maiorem

numerum

uumerum poni,etiamsi aliquid desit ei summæ, nam mala granata dependentia non erant centum,sed nonaginta sex. Ierem.vltimo: *Et fuerunt malogranata nonaginta sex dependentia,& omnia malogranata centum retiaculis circumdabantur*, id est,illa quæ interposita erant retiaculis,erant centum.

QVID COLVMNAE DVAE SIGNIFICENT.

CAPVT XV.

1 DVAS columnas Beda in lib,de Templo Salomonis,c. 18.& Angelomus in c.7.lib.3.Reg. prædicatores esse volunt,qui popolum gentium,& populum Iudęorum in Ecclesiam introducunt, atque ideo eas ante fores positas fuisse dicunt. Quam ego expositionem quomodo sequar non video,cùm,si id verum sit,effici videatur atrium sacerdotum, & atrium exterius, quò fidelis populus conueniebat, esse extra Ecclesiam,nec pertinere ad eam altare holocaustorum, Quod si columnæ positæ fuissent ante portam atrij exterioris. à quo templum incipiebat,quod Ecclesiam significat, valde probabilis esset eorum sententia: nunc verò cum in loco sacro sint,& omnia, quæ sunt intra hoc atrium, ad Ecclesiam pertineant, & intra eam sint: quomodo columnæ prædicatores erunt, qui duos populos
2 introducunt in Ecclesiam? † Hinc ergò exclusi ad illud redibimus,quod libro 1. cap.29. dicere cœpimus, porticum (quæ media erat inter atrium sacerdotum, & domum exteriorem) significare moram & perseuerantiam in sacrificio bonorum operum, & mactatione affectuum, vt ibi explicauimus. Quo etiam loco diximus duas columnas firmissimas in porticu collocatas, alteram ad dexteram,alteram ad sinistram, significare fortitudinem, & perseuerantiam,quam modo dixi,tam in prosperis, quæ dextera significantur, quàm in aduersis, quæ intelliguntur in sinistra. Ideo æquales,& eiusdem operis, & omnino similes sunt, quia æqualis debet esse in vtrisque perseuerantia, & fortitudo, vt siue aduersa vrgeant, siue prospera arrideant, semper Deo nos tradamus & immolemus, neque à virtute recedamus, semper affectus reprimamus, & in officio simus, sicut ait Paulus: *Per arma iustitia à dextris, & à sinistris per gloriam, & ignobilitatem per infamiam & bonam famam.* 2.Cor.6.
3 † Nomina rectè conueniunt, quæ à firmitate, & à fortitudine sumpta sunt. In altum erectæ sunt,quia cœlum suspicere, & eius desiderio fortes permanere debemus. Sed quasi de vna nunc loquamur, idem enim & de altera similiter intelligendum est. Altitudo eius decem & octo cubitorum est,quia dum in hac vita sumus, non in fide tantum, aut tantum in operibus bonis perseuerandum est, sed in fide, & in operibus, quia *fides sine* Altitudo columnarum.

 operibus

operibus mortua est in semetipsa. Vt enim Bedæ, & Angelomi verbis vtar, tria ad eidem pertinere propter sanctam Trinitatem, sex ad operationem, quod in eo dierum numero mundus sit factus, [illegible] est. Et tria per sex multiplicantur, cum iustus, qui ex fide viuit, cognitionem piæ credulitatis executione bonæ actionis accumulat. † Ter autem seni decem & octo 4

Crassitudo faciunt. Crassitudo eius quatuor digitorum est, quia qui vsque ad finem permansurus est in custodia præceptorum, multa etiam ex Euangelicis consiliis adhibere debet, quæ si contemnat, præcepta ipsa sæpe violabit. Mensura autem quatuor digitorum opera consiliorum indicari diximus in hoc libro capite vndecimo, numero quinto. Post hanc crassitudinem intus caua est columna, quia quantumuis iusti virtutibus fulgeant, quantumuis erecti sint animis in cœlestia, non potest eorum perseuerantia, & fortitudo integra, & solida omninò esse in hac vita, in qua & corpori multum dandum est, & a labore interdum feriandum, in qua denique sine peccatis non viuitur.

Linea duodecim cubitorum. Linea duodecim cubitorum cingit columnam, quia perseuerantia, & fortitudo iuxta Apostolicæ institutionis normam tenenda est. † Si enim ad ea fortes esse velimus, aut constantes, quæ doctrinæ nobis à duodecim Apostolis traditæ non 5
sunt consentanea, mollities animi, & pertinacia potius quam fortitudo, & perseuerantia appellabuntur. Linea enim cubitorum duodecim, vt ait Beda, norma est Apostolicæ institutionis. Columnæ capitellum imponitur; quia *qui perseuerauerit vsque in finem & legitime certauerit, coronabitur*, sicut ait Apostolus: Nam qui certat in agone, non coronatur, nisi legitimè certauerit. Altitudo capitelli quinque cubitorum est, quia corona pro quinque sensuum voluptatibus animosè contemptis, atque superatis redditur. Fascia cingens capitellum beatitudo est, quam Theologi Accidentalem vocant. Septies illud cingit, quia plurimis ex rebus hæc beatitudo oritur, & multæ sunt causæ gaudendi, septem enim pro multis ponuntur, sicut videmus, primi Regum secundo. Vbi enim nos habemus: *Donec sterilis peperit plurimos* in Hebræo est: *Donec sterilis peperit septem.* † In modum retis facta est fascia, vt per a- 6
perturas elegantia capitelli appareat, id est, vt intelligamus coronam illam maximam, quæ est clara Dei visio, cognitione rerum; quæ gaudium illud efficiunt, quod Accidentale vocari diximus, neque tolli, neque obscurari, neque impediri. Habet autem tota fascia duos ordines malorum Punicorum, alterum in eam insertum, alterum ex ea pendentem. Malum Punicum, quod vno cortice multa grana coniuncta inter se, & cohærentia continet, collectionem significat iustorum, quos caritas copulat, & ex multis quasi vnum corpus facit. Gaudium igitur

In libro de Téplo c.18.

2. Tim. 2.

Capitella.

Septem pro multis.

Malū Punicum.

igitur hoc accidentale inde in beatis est, quod in Deo se se mutuò, & omnes iustos amant: ac idcircò lætantur cum vident Deum à iustis, qui in hac vita sunt, sanctè coli, eosque proficere in dies, & multa in gloriam Dei fieri per eosdem: eos verò, qui iam eius visione perfruuntur: mercedem debitam accepisse laborum, quam amittere non possint, extra aleam iam esse, perpetuò cum illis esse viuendum, Dei bonitatem, & misericordiam eorum beatitudine æternis laudibus, & gaudi-
7 diis esse celebrandam. † Mala Punica inserta eos significant, qui in patria cœlesti habitant: ea verò, quæ pendent, illos designant, qui partim cum beatis coniuncti, partim disiuncti sunt, id est, iustos in terra viuentes, qui caritate cum beatis copulantur, non etiam visione Dei, quam nondum sunt assecuti. Et quia vtrorumque magnus numerus est, centum mala Punica sunt in fascia, centum ex ea pendent: centenario enim magnus quidam numerus indicatur, cum ex denario constet decies repetito. Capitellum, quod erat super caput columnæ, etiamsi sub hoc secundo fuerit, de quo hactenus diximus, iam ad coronam pertinet perseuerantiæ, sicut & secundum, & tertium capitellum, de quo mox dicemus. Quatuor hoc cubitorum erat, & in modum lilij factum. Quare, vt rectè aiunt Beda, & Angelomus in locis initio capitis indicatis, Quid per lilia, nisi supernæ claritas patriæ, atque immortalitatis floribus
8 redolens paradisi designatur amœnitas? † Quæ quatuor cubitorum est, quia per Christi doctrinam quatuor Euangelij libris comprehensam nobis promittitur, & datur. Tertium capitellum sublimitatem, & magnitudinem æternæ beatitudinis designat, quod iuxta mensuram columnæ est, quia quanta fuerit in bonis operibus fortitudo, & perseuerantia, tanta erit æternæ illius, ac beatissimæ mercedis magnitudo. Quæ contra retiacula est, hoc est, super fasciam malorum Punicorum, & è regione illius, quia hæc alteri illi, quam Accidentalem dicimus, præstat, & propter eam Accidentalis illa possidetur, nisi enim visione Dei fruamur, nihil ex omnibus aliis gaudij nobis contingere poterit. Fusilia sunt capitella, quia qualis fuerit caritas, & labor in opere virtutum, talis erit corona, & beatitudo. Fusilia enim eius vasis formam capiunt, in quo funduntur, eámque non retibus, sed simplici fusione capiunt.

Centenarius.

Vas aptum coronæ cœlestis beatitudinis formandæ est caritas, & labor in opere virtutum, quibus æqualis merces futura est. Et corona illa cito fit, & quasi simplici fusione datur animis ab omni labe purgatis.

* * *

DE IIS

DE IIS, QVAE ERANT IN ATRIO SACERDOtum. *De labro, & de Mari æneo, quod erat in templo.*

CAPVT XVI.

MARE æneum, de quo mox dicemus, & altare holo- 1
cauſti, & vaſa ærea templi, columnæ etiam de quibus iam diximus, ex quali ære facta ſint docet Scriptura, 2. Reg. 8. *Et de Bete, & de Beroth ciuitatibus Adarezer tulit rex Dauid æs multum nimis, de quo fecit Salomon omnia vaſa ærea in templo, & Mare æneum, & columnas, & altare, &c.* Teſtatur autem Ioſephus lib. 7. Antiq. cap. 6. hoc æris genus auro pretioſius habitum eſſe. Sed prius de labro æneo dicamus. In tabernaculo po-
Verſ. 18. ſitum eſt labrum, de quo Exod. 38. *Fecitq́; labrum æneum cum baſi ſua de ſpeculis mulierum, quæ excubabant in oſtio tabernaculi.* In quo variè erratur à multis, tam ex Iudæis, quàm ex noſtris. Sed verus ſenſus eſt, factum eſſe labrum, id eſt, vas quoddam magnum, in quo abluerentur ſacerdotes antequam ad ſacra accederent: quod æneum erat, factumque è ſpeculis mulierum. Non è tegumentis ſpeculorum, vt multi putāt, ſed ex ipſis ſpeculis, quæ olim non erāt vitrea, ſed ærea, aut ſtannea, aut argentea metallo diligentiſſimè terſo, ac polito, vt optime imagines redderet. Plinius lib. 33. cap. 9. & lib. 34. ca. 17. autor eſt optima apud maiores fuiſſe Brunduſina ſpecula ex ſtanno, & ære facta, poſtea prælata eſſe argentea. † Specula autem erant ſanctarum mulierum, 2
quæ excubabant, & vigilabant ieiunantes ad oſtium tabernaculi, & abiecta iam cura ornandi ſe, tabernaculo ſpecula obtulerant, vt ex ijs vaſa fierent, quoniam æs habebant optimum, & valde
Verſ. 19. expolitum. Vſum labri docemur Exo. 30: *Et miſſa aqua lauabunt in eo Aharon, & filii eius manus ſuas, ac pedes, quando ingreſſuri ſunt tabernaculum teſtimonij, & quando acceſſuri ſunt ad altare, vt offerāt in eo thymiama Domino, ne fortè moriantur.* Pedes lauabant, quia nudis pedibus per tabernaculum miniſtrabant, Nec lauabant in eo, ſed ex eo, vt eſt in Hebræo, per fiſtulam aliquam, vt adnotauit Caietanus: Abluebantur ibi etiam partes animalium, quæ offerebantur, vt aiunt Abulenſis, & Lipomanus in Exod. 30. Locus in
Verſ. 18. quo erat labrum, indicatur ibidem: *Ponéſque illud inter tabernaculum teſtimonij & altare,* ſcilicet, holocauſtorum. In templo verò factum eſt vas quoddam maximum, quod capiebat duo mille bathos, vt eſt in lib. 3. Regum, c. 7. † In quibuſdam codicibus ad- 3
Verſ. 26. ditur: *Et tres mille metretas,* quod non habetur in Hebræo, neque in Græco, neque in Chaldæo, neque in Complutenſi codice
Bathus. Latino, neque in Regio, neque in multis manu ſcriptis. Bathus capit ſextarios ſeptuaginta duos, vt autor eſt Ioſephus, 8. Antiq. c. 2. hoc eſt, ex menſuris Hiſpanicis duos cantharos cum quarta parte

alterius

alterius. Videtur autem nullo modo legi posse, *Tria mille metretas*, nam metreta capit idem quod Bathus, id est, congios duodecim, Sextarios verò septuaginta duos. Sed quid faciemus cum. 2. Paral. 4. legatur: *Et capiebat tria mille metretas.* Lyranus, & Abulensis, & quidam alij putant Bathum continere metretam, & dimidiam; sed hoc falsum est, vt docent omnes, qui de mensuris agunt. Immo & in Hebræo habetur, Tres mille Bathos. Caietanus in libros Paralip. respondet in tertio libro Regum describi mensuram secundum quantitatem aquæ in communi vsu; in Paralipomenis autem quantitatem aquæ, quæ poterat apponi implendo illud vsque ad summum. Confirmat hoc, quoniam in Hebræo Metreta. Vers. 5.

4 haberi dicit: *Facienti impleri mensuras tria mille tenebat.* † Mihi vera videtur hæc expositio, quoniam in libris Regum tantum habetur; *Duo millia bathos capiebat:* in Paralipomenis verò ita est ad verbum: *Fortificare faciens*, id est, מַחֲזִיק *mahazich* siuè fortificare facienti, *tres mille Bathos capiebat.* Fortificare faciens, id est, si quis illud fortificaret, & tantum infunderet, quantum illud capere valebat. Propterea etiam Iosephus dixit cepisse, non tria millia congiorum, vt habet Gelenij translatio, sed tria millia bathorum, vt est in Græco, & in translatione Ruffini. De hoc Mari ait Iosephus libro octauo Antiquit. cap. 2. *Fecit etiam vas abeneum fusile semiorbis specie quod propter capacitatem appellatum est Mare.* Nam congregationes aquarum magnas vocare solent Hebræi Maria, ex Gen. 1. *Erat enim labrum patens per dimetientem lineam in cubitos decem, crassitudine palmari*, id est, quatuor digitorum.

5 † De hoc Mari perspicuè loquitur Scriptura, sed quædam subobscura sunt explicanda. Quod ait: *Et resticula triginta cubitorum cingebat illud per circuitum*: Iosephus. octauo Antiquit. cap. 2. ita exponit: *Eius meditullium sustinebatur spira decies replicata cuius dimetiens linea fuit cubitalis*, &c. Intelligendum ergo est hanc resticulam cinxisse illud in infima parte, vt esset quasi basis. Rursus in illo: *Duo ordines sculpturarum bistriatarum*, Lyranus, & Abulensis, Hugo, & Dionysius, & ante eos Glossa, Rabanus, Eucherius, Angelomus, Beda in libro de Templo c. 19. Comestor in Historia. 3. Regum cap. 18. putant Histriatarum dictum esse pro Historiatarum, & hic sculptas fuisse veteres historias. At proculdubio legendum est Striatarum, nam histriatarum nihil significat. Striata autem columna, aut sculptura, dicitur, quæ striis est exornata. Strias autem vocant architecti canaliculos, aut sulcos per lignum, aut per æs ductos. Ita posuit Pagninus in secunda sua translatione edita cum adnotationibus anno 1557. ita etiam habetur in Bibliis Coloniæ excussis anno 1529. & in Bibliis Benedicti doctoris Parisiensis anno 1573. † Etenim in Hebræo pro Sculpturarum striatarum vnica dictio est פְּקָעִים *pechaim* non duæ, vt quidam putant, nam dictionem quæ statim se- 3. Reg. 7. Vers. 23. Vers. 24. Sculpturæ striatæ.

Q quitur,

quitur, יְצוּקִים *isuchem* interpres vertit *Fusiles*. Sed prior dictio significat, iuxta recentiores, cucurbitas agrestes, iuxta Chaldæum oua: denique significat hoc in loco rotunditates in sculpturis, quæ non cernuntur nisi in sculpturis striatis, in quibus quædam pars prominet, & quædam subsidet, atq; ita fiunt striæ. Ante hæc
Vers.24. verba legimus: *Et sculptura subter labium circuibat illud decem cubitis ambiens Mare*, id est, in summitate continuò post labiũ Maris, erat sculptura quædam cingens Mare, non totum, sed quasi tertiam eius partem decem cubitorum. † Hæc autem sculptura erant duo 7
ordines sculpturarum striatarum. Atque ita hæc esse intelligenda cognoscimus perspicuè ex 2. Paral. 4. vbi ita legimus *Et decem cubitis quædam extrinsecus cælaturæ, quasi duobus versibus, labium Maris circuibant*. Et quod sequitur.

Vers.25. *Et stabat super duodecim boues*. Ita legendum est, vt constat ex Hebræo, & ex Græco, id est, Mare stabat. LXX: Et Mare super ipsos
Vers.26. desuper, In eo verò quod ait *Grossitudo autem luteris trium vnciarum erat*, Luterem vocat quod hactenus Mare appellauit, Hebraicè, &
Vncia. Græcè tantum habetur, Grossitudo eius. Tres vnciæ quatuor digitos faciunt, nam vncia est duodecima pedis pars, pes autem habet sedecim digitos, & tres vnciæ sunt quarta pedis pars, id est, quatuor digiti, quæ mensura Græcè dicitur παλαιςὴ, Latinè Palmus: hoc vocabulo nunc vtuntur LXX. & Iosephus. 8. Antiq. c. 2. vbi interpres vertit: Crassitudine palmari. Hebraicè טֶפַח *tepath* Inde 2. Paral. 4. dictum est de eadem re: *Porrò vastitas eius habebat mensuram palmi*. LXX. παλαιςῆς, Hebraicè טֶפַח *tephah* Quódque sequitur: *Labiúmque eius quasi labium calicis*: intellige repandum, id est, modicè flexum in exteriorem partem.

DE SIGNIFICATIONE LABRI, *& Maris ænei.*

CAPVT XVII.

MAre æneum, quod erat in templo (atque idem de labro, quod erat in tabernaculo iudicium est) Beda in libro de Templo Salomonis, c. 19. & Angelomus in cap. 7. lib. 3. Regum, sacramentum baptismi esse interpretantur, quo omnia peccata eluuntur. Quod ego nullo modo adduci possum vt credam, cum, vt iam dictum est, & porticus & atrium vtrumque interius, & exterius Ecclesiam huius temporis significent, & qui ad baptismum veniunt, extra eam sint, ante quam illum suscipiant. Quare (vt de columnis diximus c. 15.) si baptismum designaret, ante portam exterioris atrij fuerat collocandum. Qui autem ad Mare æneum veniebant abluendi, non solum intra Ecclesiam erant, sed etiam sacerdotum ministerio fungebantur. † Non ergo baptismi, sed pœnitentiæ 2
sacramentum in labro, & in Mari intelligitur, quo omnes eorum qui iam in Ecclesiã recepti sunt, sordes eluuntur. Et quia iam per bapti-

baptiſmum filij Dei ſunt, haud ineptè ſacerdotes appellantur: non quod poſsint omnes ſacrificium corporis, & ſanguinis Domini noſtri Ieſu Chriſti, aut conſecrare, aut per ſe offerre, (quod tantummodo initiatorum eſt) ſed quod omnes Deo dicati ſuo modo ſint, & ſacrificium illud offerre debeant, de quo ſacer vates ſcripſit: *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non deſpicies.* Hoc enim eſt quod Petrus ait: *Vos autē genus electum, regale ſacerdotiū*: & quod eſt in Apocalypſi *Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo, & fecit nos regnū, &* Pſal. 50. 1. Pet. 2.
3 *ſacerdotes Deo, & patri ſuo.* † Labrum de ſpeculis mulierum factum eſt quæ excubabant in oſtio tabernaculi. Quod egregiè Beatus pater Gregorius expoſuit, Hom. 17. in Euang. docens ſimul quod modo diximus, in labro pœnitentiam indicari. *Moſes ergo*, inquit, *labrum ſacerdotibus de ſpeculis mulierum fecit, quia lex Dei lauacrum compunctionis peccatorum noſtrorum maculis exhibet, dum ea, per quæ ſanctæ animæ ſuperno ſponſo placuerunt, intuenda nobis cœleſtia præcepta præbet. Quibus, ſi diligenter intendimus, interna noſtræ imaginis maculas videmus: videntes autem maculas in pœnitentiæ dolore compungimur: compuncti verò quaſi in labro de ſpeculis mulierum lauamur.* Quæ ſint autem ſpecula mulierum excubantium in oſtio tabernaculi,
4 prius his verbis explicauerat. † *Specula quippe mulierum ſunt præcepta Dei, in quibus ſe ſanctæ animæ ſemper aſpiciunt, & ſi quæ in eis ſunt fœditatis maculæ, deprehendunt: cogitationem vitæ corrigunt, & quaſi renitentes vultus velut ex reddita imagine componunt: quia dum præceptis Dominicis ſolerter intendunt, in eis proculdubio vel quid in ſe cœleſti viro placeat, vel quid diſpliceat agnoſcunt. Quæ, quamdiu in hac vita ſunt, æternum tabernaculum ingredi nequaquam poſſunt: Sed, tantum ad oſtium tabernaculi mulieres excubant, quia ſanctæ animæ, etiam cum infirmitate adhuc carnis grauantur, amore, tamen continuo ingreſſum æterni introitus*
5 *obſeruant.* Hæc Gregorius. † In eo lauant Aaron, & filij eius manus, ac pedes quando ingreſſuri ſunt in tabernaculum, vel quādo acceſſuri ſunt ad altare, quia Pontifices, & ſacerdotes, quorum maximè typum gerunt Aaron, & filij eius, puris manibus, & pedibus, id eſt, opere, & affectu mundi eſſe debent cùm in templum Dei ingrediuntur ad ſua miniſteria, præſertimque cùm ad altare accedunt oblaturi patri corpus, & ſanguinem Ieſu Chriſti, in odorem ſuauitatis, & pœnitentia, ac compunctione cordis eluere omnes ſordes. Chriſtiani etiam reliqui, qui quadam ex parte ſacerdotes dicuntur, & in templo puri eſſe debent, & tunc maximè cum ad idem altare accedunt ſacram ſumpturi
6 Euchariſtiam ne fortè moriantur. † At rectè inter altare holocauſtorum, & inter tabernaculum, ſiue in templo inter domum exteriorem, collocatur, quia vt ad altare interius introeatur, non ſatis eſt carnem ieiunijs, & verberibus affligere niſi etiam quidquid aut in actione, aut in affectu impurum eſt, lauare ſtu-

deamus. Mare, quod erat in templo æneum est, æs enim clarum sonũ reddit, & pœnitentia talis esse non debet, vt in corde tantum lateat, sed per gemitus, & lacrymas, & macerationem carnis foras prodeat, & se sono suo prodat, in verba etiam puræ, & humilis confessionis erumpat, qua Christi vicario sacerdoti dicta prcta cogitatáque integrè detegat. Fusile est, quia vasa fusilia ignis liquefiunt, & in vas fusa sine mora eius formam, & magnitudinem capiunt. † Ita cor durũ amore Dei, & dolore peccatorum liquefieri debet, atque ita paratum continuò Diuinę naturę 7
per gratiam particeps, & consors fiet, quę tanta erit, quanta fuerit cordis compunctio. Rotundum erat, vt omnes vndique ad illud accederent, sciremusque nulli sexui, aut conditioni, aut regioni prȩcludi lauacrum pœnitentię, sed omnibus Christianis omni tempore patere. Decem cubitorum erat à labio vsque ad labium quia qui verè emundari hoc lauacro volunt, non ad vnum, aut alterum mandatum, sed ad decem legis diuinę mandata implenda parati esse debent: quoniam qui totam legem seruauerit, offendat autem in vno, factus est omnium reus. Quinque cubitorum erat altitudo eius, quia quidquid visu, auditu, olfactu, gustatu, tactu delinquimus, totum sacramento pœnitentiæ deletur. † 8
Et quia frustra abluimur nisi gratiam, quam in hoc sacramento accipimus, studio bonorum operum, quasi quodam fune restringamus ne defluat, resticula triginta cubitorum cingebat illud per circuitum. *Per resticulam enim* (vt Beda inquit) *disciplina praeceptorum cœlestium, qua à nostris voluptatibus religamur, potest aptè signari.* Et paulò post. *Quæ nimirum resticula, aptè triginta dicitur esse cubitorum. Quinquies etenim seni triginta faciunt, Senario autem numero, in quo Deus hominem fecit cum non esset, & cum peryßet, refecit, rectè bona operatio etiam nostra figuratur. Et sex per quinque multiplicantur vt ad triginta peruenias, cum omnes nostri corporis sensus Diuinis humiliter subiugamus imperijs*, &c. Senario numero hominem factum, & refectum esse dicit Beda, quia & sexto die conditus est homo, & Christus eũ sexto die moriẽs refecit. † Duo ordines sculpturarũ striatarum decem cubitorum erant sub labio, quia cum peccata per 9
confessionem effundimus, quod in patente labio intelligitur; cor memoria firma, & dolore præteritorum peccatorum, deinde etiam cogitatione, & voluntate non peccandi non leuiter pictum, sed firmiter sculptum esse debet. Et quia in his contemplatio Diuinæ bonitatis, & nostræ infirmitatis recordatio inueniuntur, sculpturæ striatæ sunt, in striis enim pars quædam prominet, & pars subsidet. Et quia dolor est de peccatis, quæ contra decem præcepta commisimus, & voluntas eadem decem præcepta custodiendi, rectè duo ordines decem cubitorum sunt. Super duodecim boues Mare positum est, quorum tres ad Orientem, tres ad Occidentem, tres ad Meridiem, tres ad Aquilonem

Iaco. 2.

In libro de Templo. c. 19.

nem respiciunt,quia fides,qua Ecclesia complectitur, & veneratur hoc sacramentum , eoque omnia peccata deleri docet , non hominũ ingenio,doctrináve mittitur, sed Christi ipsius traditione quam duodecim Apostoli per vniuersum orbẽ terræ detulerunt.

10 † In bobus enim prædicatores Euangelij signari Paulus apertè testatus est dicens: *Qui bene præsunt presbyteri,duplici honore digni habeantur,maxime qui laborant in verbo, & doctrina. Dicit enim Scriptura:Non alligabis os boui trituranti: & Dignus est operarius mercede sua.* 1.Tim.5. Posteriora boum vniuersa intrinsecus latitabant, quia qua mercede sancti prædicatores in perpetuum donentur,in interni arbitri examine iam dispositum est, sed nobis , qui adhuc foris sumus,manet occultum,vt rectè exposuit Beda. Crassitudo eius trium vnciarum est,quia hoc sacramentum tribus partibus constat , contritione ,confessione , satisfactione. Est etiam crassitudo quatuor digitorum ; quia vt Mare non rumpatur,id est,vt gratia,quæ in hoc sacramento datur , non pereat, opera consiliorum ad præcepta adhibere debemus , qui enim penitus consilia abiecerit, præcepta nõ semper seruabit.

11 † Hac autem mensura opera consiliorum designari ostendimus capite. 11.huius lib.nume.5.Labium eius sicut labium calicis,& folium repandi lilij est , id est, in exteriorem partem modicè flexum, quod in calice fit , vt melius quod in eo est effundatur , quia confessio peccatoris non intro rsum reflexa esse debet, vt aliquid contineat, & tegat , sed in exteriorem partem effundi , vt omnia quæ in corde sunt ,pateant sacerdoti. Idem indicat lilij similitudo,quod eiusdem formæ est,& rectè in id , de quo agitur,conuenit,quoniam confessionis pudor,& molestia pulchritudine,& suauitate virtutum , & sanctitatis, quæ per eam comparantur , & in lilio significantur , abunde compensantur. Mare hoc duo mille bathos capere dicitur , vt intelligamus illud fuisse capacissimum & habuisse vnde innumeræ sordes elui possint , In Mille notissimum est Scripturam inusitatum quemdam , & quasi infinitum numerum comprehendere solere, vt Psal.89.*Mille anni ante oculos tuos,tamquam dies hesterna , quæ præterijt*.Psalm. 90. *Cadent à latere tuo mille*.Cant.4.*Mille clypei pendent ex ea*. Mille.

12 †.Bathus certa mensura,sed magna est,quo haud ineptè peccatum intelligitur,in quo certa,& magna mensura.& culpæ,& pœnæ est. Capit ergo Mare, duo mille bathos , quoniam pœnitentia innumera peccata capit ,& delet,innumeras,inquam,culpas , & innumerarum culparum pœnas æternas,Hæc aquæ mensura solebat infundi in Mare, sed , vt Hebraicè dicam , fortificare facienti capiebat tres mille bathos,aut tres mille metretas,id est,si quis tantũ infunderet quantum Mare capiebat,tres mille bathos infundere posset.Hoc est: si quis dolorem habeat communem , & vsitatum qualem fere plerumque homines habent , delebit pœnitentia omnes culpas,

delebit & pœnarum æternitatem.† At si quis velit virtutem sacra- 13
menti experiri, & dolorem quendam afferat maximum, multumque communem superantem, capiet Mare tres mille bathos, id est, tollentur sacramẽti vi non culpæ solum, & pœnæ æternæ, sed temporales etiam, quamuis multæ sint, penitus remittentur: hac enim de causa sacramentum pœnitentiæ eleganter à sanctis patribus laboriosus quidam baptismus appellatum est.

Conc. Trid. Sess. 14. c. 2.

DE DECEM LVTERIBVS.

CAPVT XVIII.

3. Reg. 7. Vers. 38.

3. Reg. 7. Vers. 39. Luter.

MOx fecit Salomon decem luteres, id est, decem labra ærea fusilia, quorum singula capiebãt bathos quadraginta, eosque operosissimis basibus imposuit, quas latè describit Scriptura. Facti sunt ad ministerium sacerdo- 1
tum, & ablutionem victimarum (atque inde nomen habent, id est, ab abluendo, λȣω enim est lauo, vnde λȣτὴρ dictus est) positique inter altare holocaustorum, & porticum; quinque ad dexteram partẽ, & quinque ad sinistram. *Mare autem posuit ad dexteram partem templi contra Orientem ad Meridiem*, id est, ita erat ad Meridiem, vt verteretur tamen ad Orientem, quia obliquè quodammodo positum erat. Vsum eius docemur. 2. Paral. 4: *Fecit quoque conchas decem, & posuit quinque à dextris, & quinque à sinistris, vt lauarent in eis omnia, quæ in holocaustum oblaturi erant; porro in Mari sacerdotes lauabantur.* Si quæras quomodo hostiæ abluerentur in luteribus, cùm videantur fuisse ablutæ in Probatica piscina, quæ erat propè templum? respondet Abulensis q. 14 in cap. 7. lib. 3. Regum, moris fuisse vt sacerdotes prius iugularẽt, in atrio animalia, & sanguinem funderent per circuitum altaris, interdum etiam per cornua, vt Leu. 1. 3. 4. &. 6. videre licet.† Mox ea excoriabãt, quod solis sacerdo- 2
tibus licebat, nisi fortè multæ essent victimæ, & pauci sacerdotes, tunc enim iuuabãtur à Leuitis, vt factum est. 2. Paralip. 29. Deinde animal integrum, & excoriatum ferebant sacerdotes ad Probaticam, & aperiẽtes viscera abluebãt intestina, & caput, & pedes, & reducentes in atrium carnes ablutas cõcidebant in frusta, vt sic ponerent super altare; non enim ponebatur animal integrũ. Leu. 1. Sed illæ partes antequam ponerentur, abluebãtur iterum in luteribus. Quæritur cur facti sint luteres, cùm non fuerint in tabernaculo? Respondet in eũdem locum Abulensis, Mosem pauca vasa fecisse, & parua, vt possent cõmodè portari, sed in templo plura, & maiora facta sunt, quia iam illa ratio non obstabat. Ita decem candelabra facta sunt, & decem mensæ. † Forma luterum ex no- 3
mine intelligitur, vocantur enim conchæ. 2. Paral. 4. quod malè de basibus intellexit Abulensis, cum ibi legamus: *Fecit quoque conchas decem, &c. vt lauarẽt in eis omnia.* Et postea: *Bases etiam fecit, & conchas,*

Vers. 6.

conchas, quas superposuit basibus,&c. Et Iosephus id docet. 8. Antiq. capit. 2. *Deinde, inquit, ex eodem ære fecit decem labra rotunda conchæ specie, quorum quodque capiebat congios quadraginta: erat enim altitudo quatuor cubitorum, & tantumdem spatij patebat inter margines,&c.* vbi interpres iterum errauit congios vertendo pro bathis. Forma basium satis ab Scriptura describitur sed quædam, quæ sunt in ea

4 subobscura, exponenda sunt.

† *Et sculpturæ inter iuncturas & inter coronulas, & plectas leones, &c.* Vers. 28.
Beda in libro de templo Salomonis, c. 20. putat in tabulis basium Vers. 29.
sculptas fuisse coronulas, & plectas, & inter coronulas, & plectas leones, & boues, & Cherubim positos: super leones autem, & boues, quasi lora ex ære dependentia sculpta esse. plectas autẽ intelligere videtur nexus rerũ inter se iunctarum. Idem sensit Angelomus: ita enim intelligunt verba nostræ trãslationis quæ sic habet: Vers. 28.
Et ipsum opus basium interrasile erat. Et sculpturæ inter iuncturas, & inter Vers. 29.
coronulas, & plectas leones, & boues, & Cherubim: & in iuncturis similiter desuper: & subter leones, & boues quasi lora ex ære dependentia. Sed hîc vitioso codice deceptus Beda legit: *Et super leones:* cum apertissimum sit ex Hebræo, & Græco, & ex emendatis codicibus Latinis legendum esse, *& subter leones:* itaque lora ex ære dependentia non super leones, sed sub leonibus erant. In Hebræo sunt omnia apertiora quàm in nostra translatione, In eo ita est ad verbum: *Et hoc opus basis, Clausuræ eis, & clausuræ inter iuncturas, & super clausuras quæ inter iuncturas & leones, bos, & Cherubim. Et super iuncturas sic desuper. Et subter leones, & bouem copulationes, opus descensionis.* Opus interrasile clausura vocatur Hebraicè, quod in eo Clausura.
sculpturis intermedia spacia plana claudantur, vt diximus in hoc libr. c. 10. num. 1. Ipsum igitur, quod interrasile dicitur, vocatur continuò sculpturæ idem enim vocabulum est in Hebræo, & apud LXX. συγκλειστὸν idest, conclusum. Idem est quod vertit Coronulas, & quas ante vocauerat Iũcturas, mox vocat Plectas, quæ sunt omnia etiã apertissima in trãslatione LXX. Bases habebant opus interrasile, id est, clausum sculpturis, & inter ipsas iũcturas erat interrasile, id est, erãt sculpturæ. Vbi autẽ ego cum Lxx. verto *Super sculpturas,* potest etiam verti: *Ad sculpturas,* siue, Iuxta sculpturas, siue etiam, Inter sculpturas, & iuncturas, vt vertunt recen-

5 tiores. Iuncturæ sunt, quibus quatuor tabulæ æneæ, ex quibus basis constabat, iungebantur inter se. † Explicat ergo cur dixerit opus basium esse interrasile, quoniam inter iuncturas, siue (vt vertunt Lxx.) per medium iuncturarũ, erãt sculpturæ quibus iuncturæ tegerẽtur, vt non multæ tabulæ, sed vna integra, & solida viderentur. Et inter sculpturas, quas Hieronymus vocat Coronulas, quia etiam quatuor illas tabulas cingebant vndique, & inter plectas, idest, inter iuncturas inferiores tabularum, in ipso videlicet spatio tabularum, erãt leones, & boues, & Cherubim. Eędẽ

figuræ

figuræ erant ſuper iuncturas ſuperiores. Sub leonibus autem, & bobus, & Cherubim erant quaſi lora inter ſe copulata, & connexa (quæ idcirco dicta ſunt copulationes) dependentia, id eſt, deorſum tendentia, quæ propterea in Hebræo, & in LXX dicta ſunt Opus deſcenſionis.

Verſ.30 *Et per quatuor partes quaſi humeruli.* † In quatuor angulis ſupremis baſium ſurgebant prominentiæ quædam, quaſi humeri parui, quaſi tenentes luterem ne caderet. Ioſephus lib. 8. Antiquit. ca. 2: *Angulos autem supernè continebant fuſiles humeruli manuum extenſarum, his impoſita erat ſpira, cui labrum inſerebatur, ita vt mani-*
Verſ.31 *bus ſuſtineri videretur. Os quoque luteris intrinſecus erat.* Os luteris vocat, quod in ſuprema tabula baſis factum erat, vt exciperet ipſum luterem imponēdum, id eſt, ſpiram illam, quam Ioſephus humerulis, quaſi manibus, contineri dixit, cui luter inſereba-
Verſ.35. tur, & hanc eſſe dicit in capitis ſummitate, id eſt, in altiori parte baſis; quod poſtea magis Scriptura explicat dicens. *In ſummitate autem baſis erat quædam rotunditas vnius, & dimidij cubiti, ita fabrefacta vt luter deſuper poſſet imponi, habens cælaturas ſuas, variáſque ſculpturas ex ſemetipſa*, id eſt, non addititias, ſed ſimul cum ipſa fuſas. Ioſephus de eiſdem: *Qua parte effigies leonum, & aquilarum ſic erant adaptatæ, vt connatas putares, interuenientibus inter eas palmarum arbuſculis. Atque hæc rotunditas habebat altitudinis cubitum, &*
Verſ.31 *dimidium, ſed dimidius cubitus tegebatur cælaturis, & tantum cubitus apparebat.*

In angulis autem columnarum variæ cælaturæ erant. Has columnas, & earum vſum deſcribit in eodem loco Ioſephus his verbis: *Huius operis* (id eſt, ſingularum baſium) *partes ſeorſim fabricatæ ſic com-*
Verſ.32 *pingebantur. Quatuor erant columellæ per totidem angulos diſpoſitæ quadrangulæ, quibus latera baſium vtrimque inſerebantur.*

Verſ.33 *Et media intercolumnia.* † Intercolumnium vocat ſcapum co- 7
lumnarum, quem non rotundum fuiſſe dicit, ſed quadrangulum. *Tales autem rotæ erant, &c.* Rotæ ſuppoſitæ erant baſibus, vt moueri poſſe viderentur, cùm non mouerentur; & ideo omnia habebant, quæ habebant rotæ veræ, modiolos, ex quibus oriuntur ra-
Verſ.36 dij, quaſi à centro euntes ad circumferentiam rotæ, cuius circumferentiæ exterior pars vocatur canthus.

Sculpſit quoque in tabulatis illis, quæ erant ex ære, & in angulis Cherubim, & leones, & palmas. In tabulatis, hoc eſt, ſuper ſummas tabulas baſium, ſculpſit Cherubim, &c. vnde ſcilicet incipiebant illi humeruli, quos. LXX. vocant Manus, quia erant in modum manuum facti. LXX: *Et aperiebantur* id eſt, ſculpebantur, ita etiam eſt in Hebræo *ſuper principia manuum eius, & concluſa. ſiue clauſuras eius, Cherubim, & leones,* &c. vbi enim nos habemus *In angulis*, in Hebræo eſt; *Et ſuper ſculpturas eius*, ſiue ſuper clauſuras

eius

eius, id eſt, ſuper ſculpturas, quæ erant in angulis illius ſupremæ tabulæ, vnde incipiebant ſurgere humeruli, qui erant in quatuor angulis ſculpti erant Cherubim, &c. † His omnibus addendum
8 eſt quod ſcribit Ariſtæus in libello de L X X. interpretibus, non longe a principio: fuiſſe in templo occulta receptacula aquarum quæ ad diluendum ſanguinem iugulatarum hoſtiarum funduntur quarum fluxus tam aſſiduus (inquit) eſt, vt perennis fons videatur. Et ad hoc ſunt iuxta aræ baſin frequentes aperturæ ſolis miniſtris cognitæ. Sed mirabilius eſt, & fere inenarrabile, ſubterraneorum conceptaculorum magnitudo, quæ ad quinque vſque ſtadia per circuitum templi cuncta penetrat. Plumbeæ ad ea fiſtulæ quacumque per muros, & templi ſolum, quibus omnia abluantur mundenturque, deſcendunt.

De ſignificatione decem luterum.

CAPVT XIX.

1 LVTERES, quoniam ad abluendum poſiti ſunt, vt nomen ipſum indicat, hoc idem ſignificare putandum eſt, quod labrum, ſiue Mare æneum, id eſt ſacramentum pœnitentiæ. Vt enim decem candelabra in templo poſita non aliud deſignabant, quàm vnum, quod erat in tabernaculo, ſed idcirco poſita ſunt: vt maior luminis copia in Eccleſia eſſe demonſtraretur, quam olim fuerat in Synagoga, ita decem luteres in Templo collocati ſunt vt intelligeremus multo verius eſſe in Eccleſia, quam in Synagoga illud: *Quoniam apud Dominum miſericordia, & copioſa apud eum redemptio.* In tabernaculo erat labrum æneum, in templo non tam labrum dicitur, quam Mare à collectione, & congregatione multarum aquarum. Hoc eſt: In Synagoga erat pœnitentia, per quam peccata remitterentur, ſed illa ſacramentum non erat, in Eccleſia mare plenum aqua id eſt, ſacramentum pœnitentiæ, plenum virtute ad omnia peccata a- Pſalm. 129.
2 bluenda magna miſericordia, copioſa redemptio.† Atque vt harum aquarum miſericordiæ & redemptionis magna in Eccleſia copia & omnibus obuia eſſe monſtretur, decem luteres ſiunt in templo in quo ſæpè iam diximus deſignari Eccleſiam. Quinque ſunt ad dexteram templi, quinque ad ſiniſtram, qua ſiue proſperæ ſint res Chriſtianorum, ſiue aduerſæ, ſemper in Eccleſia præſto erunt lauacra, quibus maculæ animi per quinque ſenſus collectæ diluantur. Etenim ſiue in regionibus fidelium, ſiue inter hæreticos degas, nuſquam deſunt fideles ſacerdotes, qui tibi luterem præbeant, & te abluant. In pace qua nunc Eccleſia fruitur, quanta ſit vbique luterum copia videmus, ſed & olim cum à Romanis imperatoribus vrgebatur, & per ſolitudines Chriſtiani vagabantur, non deerant, nec deerunt cùm maior extremi temporis

sæuiet persecutio. † Quam male catholicos sacerdotes accipiunt 3
hodie hæretici in Anglia quibus eos cruciatibus torquent, atque enecant? tamen & alij nó pauci, & ex nostra Societate Iesu nonnulli sacerdotes per eam ignoti discurrunt, omnibus fidelibus adsunt, vbicumque illis indigeant præsto sunt nullis laboribus parcentes, nulla capitis discrimina metuentes. In mari æneo sacerdotes, In luteribus victimæ per sacerdotes abluebãtur quæ erant in holocaustum offerendæ. Sed (vt est apud Bedam in li. de Templo cap. 20.) holocaustum Domini generaliter omnis electorum multitudo potest intelligi, quæ per sacerdotes abluitur, cùm per eos remissionem accipit peccatorum: propriè enim eorum, qui sacris initiati sunt typum portant veteres sacerdotes. Dicuntur & reliqui fideles quadam ex parte sacerdotes, ita vt diximus cap. 18. sed alia est sacerdotum ratio, alia victimarum, siue holocaustorum. Sacerdotes vocantur cum offerunt, victimæ cum offeruntur: Sacerdotes sunt cùm Deo immolant cor contritum, & humiliatum, & cum per verum propriéq; dictum sacerdotem sacrificium corporis, & sanguinis Agni immaculati patri offerunt: victimæ sunt cùm se ipsos Deo immolant, & corpus inedia, ac verberibus macerant, iuxta quod ait Apostolus: *Obsecro itaque* Rom. 12. *vos fratres per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum.* Quare bene iidem & sacerdotes quodammodo, & victimæ appellantur & ad idem sacramentum Mare & luteres pertinent. Quadraginta Bathos capiebant luteres singuli, vt sciamus toto vitæ tempore ablui nos posse luteribus, idest, dum viuimus semper esse locum sacramento pœnitentiæ, per quod & culpæ, & pœnæ nobis remittantur. Quod in bathi mensura intelligitur, vt diximus

Quadragenarius numerus.

5 paulo ante cap. 17. num. 12. † Quadragenario autem numero integrum, atque perfectum annorum vitæ nostræ significari curriculum ieiunium Domini docuit, qui dum quadraginta diebus ieiunat, monet toto vitæ tempore abstinendum esse à voluptatibus

Denarius Quaternarius.

sæculi. Denarius enim completus numerus est, quia vsque ad decem tantum numeramus, itaque omnes nemeros continet: quaternario verò tempora vitæ signantur, eo siquidem numero dierum, & annorum curricula peraguntur, vt ait Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana cap. 16. Dies quatuor tempora habet, matutinum, meridianum, vespertinum, nocturnum. Annus etiam quatuor temporibus continetur, vere, æstate, autumno, hieme. † Si quatuor per decem multiplicemus, (idest, si dies, & an- 6
ni nostri ad completum numerum suum veniant) quadraginta sunt. Quatuor cubitorum sunt, quia huius sacramenti virtus, & Matth. 3. C. 4. præstantia quatuor Euangelij libris traditur, & commendatur, in quorum initio legimus: *Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cælorum.* Cur autem luteres ænei sint, & fusiles, satis capite. 17.

pit.17.explicauimus nu.6.& 7. Bases quæ luteres sustinent, sacerdotes sunt, sine quibus nullum est pœnitentiæ sacramentum. Qui quoniam eius virtutem personare, & populum docere debent, bases æneæ sunt. Fusiles sunt, & futura vna omnes, quia omnes, per verbum sacræ initiationis, & pontificis potestatem legitimam tradentis, similiter fiunt huius sacramenti ministri.† Lon- Bases
7 gitudo basium quatuor cubitorum est, quia quatuor hominum ætates patienter sustinere debent sacerdotes huiusmodi: pueros, qui confiteri peccata nesciunt, iuuenes, qui feruore ætatis in eadem carnis peccata crebro relabuntur, viros, qui & opes summo studio colligunt per fas, & per nefas, ægreque ferunt si aut ab illo vitæ, siue rerum contrahendarum genere recedere, aut malè parta restituere cogantur: senes, qui morosi sunt & difficiles, assiduisque fidei blasphemarum cogitationum, odiorum, rixarum tentationibus anguntur. Longitudo enim, vt sæpe diximus ad longanimitatem pertinet, quia quantum ministri huius sacramenti futuri egeant, norunt illi qui experti sunt. Latitudo etiam quatuor cubitorum est, quia ad easdem quatuor ætates caritatem suam protendere omnesque paterno affectu comple-
8 cti debent. † Altitudo trium cubitorum est qua sanctissimam Trinitatem semper intueri, atque desiderare oportet eos, qui has ætates & ferre, & amare volunt: numquam enim rectè id facient nisi amore Dei & spe cœlestis beatitudinis, quæ in visione eiusdem Trinitatis, & amore sita est excitentur. Opus basium interrasile erat, idest, sculpturas habebat, & media inter eas spatia plana, in quibus nihil esset sculptum, quia sacerdotes ad hæc omnia partim exemplis caritatis, & patientiæ sanctorum permouentur, quæ sculpta in animo suo habere debent, partim sui ipsorum consideratione, qui nulla vnquam bona haberent, nisi Dei munere accepissent. In nomine quasi quatuor tabulæ sunt sibi mutuò hærentes. idest intellectus, voluntas, sensus, corpus: quæ sculpturis, idest, exemplis sanctorum patrum, ita per Dei gratiam iungendæ sunt, vt intuentibus quasi vnum quiddam appa-
9 reant. † Hoc est ita se gerere debent sacerdotes, qui populum Dei loturi sunt, vt quamuis homines sint, nec in hac mortalitate plenè, aut voluntas rationi, aut rationi, & voluntati sensus pareat, sic viuant, & sic gratia Dei, ac ratione quidquid faciunt, moderentur, vt nihil in eis homines videant, in quod offendant, nihil in quo corpori vltra quod infirmitas eius postulat, indulgeatur, nihil, in quo appetitus imperet, sed omnia ad præscriptum rationis, vt totus homo quasi ratio quædam esse videatur. Hoc vt rectè fiat, leones in tabulis sculpuntur, & boues, & Cherubim. Leones, vt generosa quadam ferocitate, vitia inuadant, & aduersus ea pugnent, nullique cupiditati cedant, nemini, dum officio suo funguntur, parcant, sed quamuis nobi-

lis sit, & diues, & potens, quamuis famulorum & clientum turba
septus, quamuis sceptro, & corona insignis, cogant eum saluta-
ribus monitis obtemperare, sacramento se se aptos prębere, nun-
tium omnino peccatis remittere, aliena reddere, suspecta con-
tubernia vitare, ac nisi paruerint, ligatos, vt erant ante, dimit-
tat. † Sed boues sint cum leonibus oportet, vt feruorem illum 10
correptionis, & illam ferocitatem tarditate quadam consilij, &
spiritu mansuetudinis reprimant, ac coërceant, vt sicut ait Be-
da, numquam vngulam discretæ actionis ad loquelam, num-
quam verba Diuinæ lectionis, velut ruminando, in ore volue-
re cessent. Addantur & Cherubim, (quod plenitudinem scien-
tiæ interpretantur) vt norint quo tempore leonis ferocitatē, quo
tarditatem bouis adhibere debeant, vt sciant soluere, & ligare
vt eruditione præstent, quæ quanta in huius sacramenti ministris
èsse oporteat, nemo ignorat, nisi qui expertus non est. Sed quo-
niam his & in alios, & in se ipsos vti debent, leones, & boues, &
Cherubim, & super iuncturas tabularum sunt, & infra in ipsis ta-
bulis. † Sub leonibus, & bobus, & Cherubim sunt quasi lora de- 11
pendentia, idest, virtutes inter se nexæ, & ligatæ, quæ motus à
ratione abhorrentes reprimunt, & hominem ligant ne quod ap-
petitus cupiebat faciat, nisi enim eas habuerint, non diu mane-
bunt leones, & boues, & Cherubim. Firmæ illæ esse debent,
ideoque lora ex ære sunt. Deorsum tendunt, siue, vt est in He-
bræo, & in Græco, opus descensionis sunt, vt qui eis præditi
fuerint non altum sapiant, sed per humilitatem ad se ipsos, & ad
infima quæque, quæ animarum salus postulet, descen-
Rotæ basium. dant. Quatuor rotæ per bases singulas, vt norint sacerdotes
sacramentum in omnes mundi partes deferre, & ad omnes æta-
tes, idest, ad pueros iuuenes, viros senes, & securos, ac nihil ta-
le cogitantes quærant vt eos in sacro lutere abluant. Propterea
de illis dictum est: *Tales autem rotæ erant, quales solent in curru fieri
& axes earum, & radij, & canthi, & modioli, omnia fusilia*: nihil vi-
delicet deerat ad velocem volubilitatem. † Axis, qui rotas iun- 12
git inter se vt simul moueantur, Caritas Dei est qua impulsi in
2. Cor. 5. hanc & illam partem mouentur, sicut ait Paulus: *Caritas Christi
vrget nos æstimantes hoc, quoniam si vnus pro omnibus mortuus est: ergo
omnes mortui sunt & pro omnibus mortuus est Christus.* In rotis modio-
lus est amor fratrum, radij, labores, quos pro fraterna salute
suscipiunt, qui ab vno quasi centro, aut principio orti per varias
partes in canthum tendunt, qui rotūdus cum sit perfectionem in-
dicat vitæ Christianorum, in quam labores properant Sacerdo-
tum. Hæc & quæ sequuntur omnia fusilia, quia propriam formam
habere non debent, sed ad formam caritatis, & regulæ Diuinæ
Quatuor humeruli. accommodari. Quatuor humeruli in summo basium positi, vt re-
cte in eis luteres collocarentur, quotuor virtutes sunt, quibus
maximè

maximè indigent qui idonei, atque inculpati huius sacramenti dispensatores futuri sunt: temperantia, fortitudo, iustitia, prudentia.
13 † Si enim desit temperantia, cedent voluptatibus, & sacramenti sanctitatem polluent: si fortitudo, cedent periculis, & laboribus, soluentque metu cogente eos, quos ligare oportebat: si iustitia desideretur in despensatore, soluet ligandos, soluendos ligabit, aliena non restituentur, prece aut pretio Diuina & humana violabit. De prudentia nihil dicere opus est, quæ vix in vllo maior esse debet: vt discernat ætates, res tempora, personas, mores, vires, ac singulis ea tribuat, quæ prosint maximè. Contra se inuicem humeruli respectant, quia vna quæque quatuor virtutum ita quod sui muneris est præstat, vt alteri contraria non sit, sed mutuo omnes se iuuent. Orbis ille, quem Scriptura vocat Os luteris, ad excipiendum luterem in summa basi erectus, puritatem animi indicat, & scientiam, & quidquid aptum, atque idoneum sacerdotem efficit, vt legitimus sit tanti sacramenti administer. Hic autem orbis sculpturis ornatus est, quia eius animus variis virtutibus ad Sanctorum patrum imitationem parandus est. Quod ex eo videbatur, vnum cubitum habebat altitudinis quia vna caritas Dei, quæ semper in cœlum se tollit, est quæ maximè animum præparat. Sed quia, quamuis multum se operibus caritas exerat, plus etiam eius in corde absconditum latere debet, dimidius cubitus altitudinis sculpturis absconditur. Quatuor columnæ, quibus, vt ait Iosephus. 8. Anti. cap. 2. latera basium vtrimq; inferebantur, quatuor Euangelia sunt, quorum præceptis, atque consiliis hominis partes ita compinguntur, vt quasi vnũ quippiam videantur, iisdémq; homo vehementer confirmatur. Quæ quia non sunt oratorum eloquentia polita, columnæ rotundæ non sunt. Quatuor tamen angulos habent sculpturis fabrefactos, quia exemplis, & verbis Christi quatuor hominum ætates, quas sæpe diximus, erudiunt.

Quatuor columnæ.

15 † Quatuor autem rotæ quæ per angulos basium erant, cohærebant sibi subter basin quia licet in diuersa eant sacerdotes salutẽ quærentes animarum, vno tamen spiritu semper agũtur. Singulę rotæ altitudinẽ habent cubiti & dimidij, sicut & os illud quod luterem impositum excipiebat, quia volubilitas, & velocitas rotarum tanta esse debet, quantum est os luteris, id est, quanta est in animo caritas, & virtutũ, & eruditionis præparatio: ne si se altiora quæsierit sacerdos & suis viribus maiora, perdat eos, quos lucrifacere cupiebat. In tabula basis summa vnde incipiebant humeruli (in quibus quatuor virtutes signari diximus) & in principio humerulorum super reliquas sculpturas erant sculpti Cherubim, & leones, & palmæ vt sciant sacerdotes, etiamsi virtutibus illis præstent, non posse se victoriam de Diabolo perditore animarum, & de peccatis obtinere, nisi cœlesti sapientia, & fortitudine adiuuentur. Quare

ſuper reliquas ſculpturas quàm primum Cherubim ponuntur, in quibus plenitudo ſcientiæ pluſquam humanæ,ideſt, cœleſtis, indicatur, deinde leones, quorum maior eſt vis,& fortitudo quàm hominum poſtremo palmæ, ſignum victoriæ. Atque hæc non iacentia, ſed in modum hominis ſtantia ſculpuntur, vt hæc dona cœleſtia non otioſa, & quaſi iacentia in nobis manere ſinamus, ſed aſſiduis precibus, & ſanctis meditationibus, omnique actione virtutum,excitare & erigere ſtudeamus. Si enim Cherubim, & leones iacent, palmas quoque iacere neceſſe eſt:neque enim vincere poterimus, ſi deſidia torpeamus.

De altari Holocauſti.

Capvt XX.

In vtroque ca. à verſ. 1.

HOc altare deſcribitur Exo. 27. & 38. Vocatur Holocauſti à digniore oblatione: omnes enim victimæ,etiã ſi holocauſta non eſſent, in eo offerebantur. Fiebat de lignis ſettim,& operiebatur ære,longum erat quinque cubitos, & totidem latum, altum tres. Quatuor cornua habebat, vt diximus de altari thymiamatis, & intus cauum erat anuloſque habebat, & vectes æreos quibus portaretur. Reliqua facilia ſunt, quod de craticula dicit difficile eſt, & variè exponitur. Craticulam in vtroque altari legimus fuiſſe æneam in modum retis, & quoniam in ea cremanda erant animalia, non arbitror ligneam fuiſſe, ſed totam æneam. Similiter aram in qua imponebatur ignis, oportebat totam eſſe æneam, altare autem,etſi ligneum eſſet, intrinſecus laminis æreis craſſis operiebatur. 1

Craticula.

2 † Hanc craticulam quidam, vt Lyranus,& Abulenſis,quæſt. 6. in cap. 27. Exo. exiſtimant extrinſecus circumdediſſe altare, quod nullo modo congruit cum verbis Scripturæ, aut Ioſephi,intelligo ergo craticulam factam eſſe æqualem cauitati altaris, ita vt inferri in illud poſſet, & efferri. Eius ſuperficies erat in ſummitate altaris,eius fundum erat quæ dicitur arula, in qua erat ignis atque hæc erat in media altitudine altaris nam cap. 27. dicitur: *Eritq́; craticula vſque ad altaris medium*, videlicet à ſuperficie deorſum, non enim poterat eſſe in fundo altaris. Et cap. 38. *Craticulamq́; eius in modum retis fecit aneam,& ſubter eam in altaris medio arulam.*

Verſ. 5.

Verſ. 5.

3 † Habebat enim craticula pedes æneos, vſque ad imum altare deſcendentes,quibus ſuſtinebatur arula,atque ita erat in medio altaris arula,& craticula veniebat vſq; ad mediũ altaris, qua eius corpus,vt ita dicamus,finiebatur in arula. Anuli erant in quatuor infimis arulæ extremitatibus, ideóque dicuntur eſſe ſubter arulam. In hos immittebantur vectes cum efferebatur ex altari vt portaretur. Ac ne quis putet eoſdem fuiſſe anulos altaris, & craticulæ, vt putauit Ricardus in explanatione Tabernaculi.

cap. 11.

cap. 11. decipiaturq; verbis illis Exo. 38. *Fusis quatuor anulis per* Verſ.5.
totidem retiaculi summitates, ad immittendos vectes ad portandum. Quos Verſ.6.
& ipſos fecit de lignis ſettim, induxitque in circulos, qui in lateribus al- Verſ.7.
taris eminebant: primum iam videt anulos in quatuor craticulæ,
ſiue retiaculi ſummitatibus, & alios in lateribus altaris, vtriſque
4 paratos eſſe vectes docet ca. 27. † Deinde ſciat cùm dicitur: *Quos
& ipſos fecit, &c.* verba fieri de vectibus altaris: vt in cap. 27. ita
enim eſt in Hebræo: *Et fecit vectes de lignis ſettim, &c.* Induxitque
per circulos, qui in lateribus altaris eminebant. Eodem modo
verterunt L X X. Perinde ergo eſt iuxta noſtram tranſlationem,
ac ſi diceret: Fecit alios vectes ſimiles prioribus in vſum altaris.
In hoc altari Beda lib. 2. de Tabernaculo capite. 12. & Ricardus
loco citato, & Comeſtor in Hiſtoria Exodi. cap. 59. ponunt ex
autoritate Caſſiodori oſtiolum in latere, per quod carbones, &
cineres extraherentur. Beda etiam vt per illud ligna immitteren-
5 tur. † At neq; Scriptura, neque Ioſephus poſuerunt, neque ne-
ceſſarium videtur: cum poſſet craticula ſurſum extrahi, quantum
ſatis eſſet, & tunc ligna imponi, quæ erant in arula, & infra cra-
ticulam, vt aiunt Beda & Ricardus locis citatis. Ex quo fit car-
nes fuiſſe ſuper craticulam, vt rectè docuit Beda libr. 2. de Taber-
naculo, cap. 12. Negat hoc Abulenſis quæſt. 6. & vult ligna fuiſ-
ſe cum carnibus, idque probari putat ex Leuit. 1. Sed nihil in-
de probatur, ita enim habet: *Et ſubucient in altari ignem ſtrue ligno-
rum ante compoſita, & membra quæ ſunt cæſa, deſuper ordinantes*: De
ſuper enim interpretabimur Super craticulam. Hoc altare Ri-
cardus, & Abulenſis, & Comeſtor locis citatis, & alij volunt ple-
num terræ fuiſſe vſque ad medium, vt illud impleretur Exod. 20.
6 *Altare de terra facietis mihi, & offeretis ſuper illud holocauſta.* † Verùm
non terra ſed lapidibus plenum fuit, vt videmus. 1. Mach. 4. vbi
Iudas & fratres diruerunt altare holocauſtorum profanatum à
gentibus, & repoſuerunt lapides in monte domus in loco apto
& acceperunt lapides integros ſecundum legem, & ædificaue-
runt altare nouum ſecundum illud, quod fuit prius. Hoc dicit
quoniam in eodem loco Exodi ſcriptum erat: *Quod ſi altare lapi-
deum feceris mihi non ædificabis illud de ſectis lapidibus*: atque hi lapi-
des non ſecti dicti ſunt integri. 1. Macha. 4. Non eſt autem poſi-
tum altare intra tabernaculum, aut templum, ſed ſub diuo, pro-
pter ignem, & odorem ſanguinis, & victimarum. Ex hoc vide-
mus non conſtitiſſe ex lapidibus temerè coniectis in altare, ſed
ex illis ordinatis conſtructum fuiſſe altare quod poſtea altari
æneo tegeretur. Vnum autem altare erat, licet multa, & varia eſ-
ſent ſacrificia, ne viderentur habere Iudæi multa altaria, ſicut
gentiles, qui multis diis multa erigebant altaria, vt ait Abulen-
ſis. Ideo etiam erat vnicum templum. Verum hoc in templo mul-
to maius erat, 2. Paralip. 4. *Fecit quoque altare æneum viginti cubito-* Verſ.1.
rum

fortitudine, iustitia, prudentia, terribiles spiritualibus aduersariis
3 esse debent. †Ex ipso sunt cornua, quia longo operum pœniten-
tiæ vsu virtutes huiusmodi non adultæ, aut aduentitiæ, sed qua-
si connatæ videntur. Ære tegitur, ne ligna adurantur, in quo firmi-
tas animi, & constantia indicatur: quæ si absit, cito animus, & cor-
pus quasi vrentur, id est, laboribus cedent, & pœnitentiæ refu-
gient molestias. Habet altare in medio sui craticulam ad susci-
pienda holocausta per [illegible], quia præparant electi locum Do-
mino in intimo sui cordis, vbi amore Dei opera & affectus car-
nis incendant, atque consumant. Arulam habet subter craticu-
lam, in qua ligna & ignem holocaustorum suscipiat, quia ea-
dem ipsa electorum corda, vt est apud Bedam libro secundo, de
Tabernaculo capite duodecimo, receptaculum in se præparant
auditui verborum cœlestium, quibus calefacti, imò & inflam-
mati per donum sancti Spiritus affectus, quos diximus, carnis in-
cendant. Ligna arulæ imponuntur, cum pias cogitationes men-
te concipimus: ignem addimus, cum per gratiam sancti Spiri-
4 tus illis excitamur, & inardescimus. †Craticula fit in modum re-
tis, vt cinis decidat, id est, vt pura sit oblatio, & quidquid immun-
dum adhæserat, excernatur, quod latiùs explicauimus cap. nono
huius libri numero quinto. Anuli, & vectes craticulæ, & altaris
dona Spiritus sancti significant, quibus iusti ab eodem Spiritu
mouentur, quod etiam satis explicatum est in hoc eodem libro,
capite tertio, numero octauo, & sequentibus. Quamuis, vt in ar-
ca omnia erant aurea, ita in hoc altari omnia sunt ænea, ideóque
anuli ænei sunt, & laminis æneis vectes teguntur, quia pauperior
est, ac minus iucunda vita eorum, qui pugnant cum affectibus,
eósque vim sibi quandam inferentes Deo mactant, quam bea-
torum, qui in arca intelliguntur, aut etiam precationi & con-
templationi vacantium qui sunt in altari thymiamatis significa-
ti. Adde etiam quod hi percussi sonant acutiùs, & queruntur, do-
lore etiam & iracundia pertentantur: nondum enim mortui sunt,
& mori adhuc timent. Altare intus vacuum est vt satis loci sit
lignis, & igni, quo victimæ adolendæ sunt: vt sciamus corda no-
stra expurganda esse ab omni rerum terrenarum appetitione, vt
locus sit in eis sanctis cogitationibus, & verbis Dei, igniq; Spiri-
tus sancti, quo victimæ arsuræ sunt.

De vasis tabernaculi & templi. CAP. XXII.

1 OMNIA vasa, quæ fuerunt in tabernaculo, seruata sunt
in templo, vt videmus 3. Reg. 8. & 2. Paral. 5. De vasis
autem tabernaculi legimus Exo. 25 *Parabis & acetabu-
la, ac phialas, thuribula, & cyathos, in quibus offerenda sunt
libamina.* Et cap. vigesimoseptimo: *Faciesque in vsus eius* (altaris ho-
locausti) *lebetes ad suscipiendos cineres, & forcipes, atque fuscinulas &*

ignium receptacula, omnia vasa ex aere fabricabis. 3. Reg. 7. *Fecit ergo Hiram lebetes, & scutras, & amulas, &c. Propter multitudinem autem nimiam, non erat pondus aeris.* Et postea: *Et lucernas desuper aureas, & forcipes aureos, & hydrias, & fuscinulas, & phialas, & mortariola, & thuribula de auro purissimo.* Secundo Paralipomenon 4 adduntur Creagræ, & thymiateria, ait enim: *Thymiateria quoque, & thuribula, &c.*

Acetabulũ. ACETABVLVM vas paruulum capiens octauam partem sextarij, sicut & Cyathus, qui duodecima pars est sextarij. Pro acetabulo est in Heb. קְעָרָה *chearah*, quod scutellam significat, Græce, τρύβλιον, acetabulum, vel patella. Pro Cyatho, מְנַקִּית *Menachah*, quod septuaginta similiter verterunt Cyathos. Thuribula vocat קְשׂוֹת *Chessoh*: pro quo Hieronymus vertit Numeri 4. Crateras, primo Paralipomenon vigesimooctauo, & Exodi trigesimoseptimo, & aliis locis vertit thuribula, Septuaginta: σπονδεῖα, siue σπονδεῖα, id est, calices, seu vasa ad libandum vinum, vt ait Athenæus libro nono, capite primo. Phialas, Exodi vigesimo quinto vocat כַּפּוֹת *Caphoth*, id est, vasa parua in modum volæ manus facta quæ dicitur כַּף *Caph*, Septuaginta: θυΐσκας, id est, mortaria, & Hieronymus mortariola solet vertere, vt Numer. septimo. Hæc vasa ponebantur ad mensam panum ad libamina, vt quoties vinum esset fundendum in sacrificiis, præsto essent, vt diximus capite decimo. † Lebetes, id est, סִירוֹת 2
Siroth, (pro quo Hieronymus sæpe ollas vertit) vas erat in modum ollæ ad cineres suscipiendos. Forcipes יָעִים *Iaim*, a יָעָה *Iahah*, id est, remouit, pro quo Numer. quarto vertit Hieronymus Tridentes, nunc vertit Forcipes, quibus ignis capitur. Fuscinulæ, quæ Creagræ dicuntur a carne capienda siue ex olla, siue ex quouis alio loco, Hebraice: מַזְלֵג *Mazleg*, solet Hieronymus vertere Tridentes, Exodi trigesimooctauo vertit vncinos, verum hoc in loco Exodi vigesimoseptimo inter forcipes, & fuscinulas ponitur, in Hebræo: מִזְרָקוֹת *Mizrachoh*, id est, phialæ, vt ibi verterunt septuaginta, & semper vertit Hieronymus. Est autem vas magnum & amplum ad bibendum. Eius vsus erat in templo ad victimarum sanguinem excipiendum. Zachariæ nono: *Et replebuntur vt phialæ, & quasi cornua altaris*, scilicet, sanguine hostium. Ponebantur etiam ante altare plenæ odoramentis, vt ait Hieronymus in caput vltimum Zachariæ. Verum hoc idem vocabulum postea capite trigesimooctauo de eadem re loquens vertit Fuscinulas, Septuaginta Phialas, quomodo ibi etiam fortasse vertere voluit, sed ita vertit, omisit מִזְלָגוֹת *Mizelegoh*, pro quo capite trigesimooctauo vertit Vncinos. At tertio Reg. septimo. Lebetes ita accipit, vt diximus. Erant enim ollæ, quibus carnes coquebantur. Vbi habemus scutras, in Hebræo est: יָעִים *Iaim*, quod verterat Forcipes. Septuaginta

Marginalia: Thuribula (beside "chah, quod septuaginta…"); Phialæ. (beside "num, vt ait Athenæus…"); Lebetes. (beside "sto essent…"); Forcipes. (beside "dum ollæ…"); Tridentes. (beside "nymus Tridentes…"); Creagræ. (beside "Fuscinulæ…"); Phialæ. (beside "phialæ, vt ibi…"); Scutræ. (beside "scutras, in Hebræo…").

Septuaginta: *θερμαστρῖς*. Est autem scutra rotundi vasis genus quale ad mensas adhibetur, vnde & scutella dicta est. Amulas (Amula.) vocat מזרקה *Mezarakoh*, amulam autem vocant Latini genus vasculi ad aquam gestandam. Thymiateria dicuntur secundo Pa- (Thymiateria.) ralipomenon quarto vasa, in quibus odores incendendi ponebantur cuiuscumque figuræ essent, Hebraicè: מזמרה *mezammeroh*, a canendo quod tunc Psalmi canerentur. Mortaria, (Mortariola.) aut mortariola sunt vasa parua in modum volæ facta ad thura, & ad similia parata. Sed ex iis quæ diximus, nonnulla sequenti capite plenius explicabimus.

QVID SIGNIFICENT VASA tabernaculi, & templi.

CAPVT XXIII.

1 IN his omnibus illud semper tenendum est, quod libro secundo de Tabernaculo capite vndecimo Beda scriptum reliquit: *Vasa*, inquit, *altaris diuersa vel diuersas fidelium personas, vel certe multifarias ipsorum actiones, siue cogitationes in famulatum sui conditoris dispositas accipere debemus*, &c. Acetabula, & phialæ, thuribula, & cyathi ad men- (Acetabula & Cyathi.) sam propositionis pertinent, in qua misericordium vitam, & homines iuuantium significari diximus capite vndecimo, numero primo. In eis hoc designatur, etiamsi parum sit quo fratribus subuenire possimus, non esse tamen à misericordia abstinendam. Deinde non æquè omnibus largiendum esse quod habe-

2 mus, sed vnicuique pro indigentia, alij plus, minus alij. † Le- (Lebetes.) betes qui altari holocausti deseruiebant ad suscipiendos cineres, memoriam significant nostræ mortalitatis, & contagionum terrenorum, quæ nobis inhærent, quoniam recordatio valde vtilis est ad eas victimas immolandas, quas in hostiis altaris eiusdem designari diximus. Forcipes, quibus ignis capitur, & incensa (Forcipes.) ligna in altari componuntur, virtutem discretionis indicant. qua sanctas cogitationes, & verba Dei audita in mente suo loco, suóque ordine componuntur, & ita ordinantur, vt quisque id capiat, quod sibi vtile est, eoque loco & tempore, quo vtile est. Fuscinulæ, quibus carnes in vsum comedentium ministro- (Fuscinulæ, siue Creagra.) rum extrahuntur, prædicatorum sanctam, ac discretam industriam designant, quia ex Scripturis sacris ea decerpunt, & colligunt, quibus & sui, & aliorum animi reficiuntur, & aluntur.

3 † De his, & de ignium receptaculis satis aptè mihi Beda loqui videtur libro secundo, de Tabernaculo, capite vndecimo cuius verba subscribam: *Et quia dictorum est spiritualium, quæ vnique personæ audienda committant, solertissimè discernere, rectè fuscinu-*

la facere iubetur sacerdotibus Moses, quibus carnes hostiarum, prout oportuerit, componant, & alia quidem hominibus, sed mundis, edenda afferrent, alia verò altaris ignibus consumenda relinquant. Quia sunt in verbis Dei nonnulla, quæ nostræ humilitati reuelare, ad nostræ epulas refectionis concedere dignatus est: sunt item alia tantæ profunditatis, quæ sancti Spiritus solum modo scientiæ pateant, nostræ vero capacitatis per omnia mensuram transcendant. Porrò ignium receptacula ad hoc deputata sunt, vt per hæc ignis sanctus ab altari holocausti ad altare thymiamatis referre, & mane ad incensum ponendum deferretur: quæ & ipsa patenter figuram tenent doctorum, qui tanquam ignem de altari holocaustorum ad altare deferunt incensi, cum suos docent auditores ad virtutem semper proficere, meritisque crescentibus paulatim ad altaria, & interiora diuinæ visionis arcana penetrare. † *Sed & omnes, qui feruentia pietate* 4
corda proximorum videntes imitari festinant, quasi receptacula ignium fiunt, qui flammam cœlestis sacrificij, quam in fraternis conspiciunt, in suis quoque accendere mentibus satagunt. Deinde cur hæc omnia vasa ænea sint, docet idem Beda his verbis: *Quæ nimirum cuncta ex ære vasa fiunt, cum deuotio fidelium perseueranter diuinis curat obsecundare præceptis: vel certe hoc, quod ipsa recte agit, proximis quoque agendum clara voce sedulæ exhortationis insonat: æternamque, non vnquam* (vt sæpiùs dictum est) *& propter diuturnitatem suæ incorruptibilitatis, perseuerantiam mentis fidelium, & propter claritatem soni, vocem solent designare doctorum.* Hæc Beda. Phialæ, quæ victimarum sanguinem excipiunt, sacramenta sunt, in quibus sanguis Christi est ad abluenda peccata. † Illæ autem quæ plenæ odoramentis pone- 5
bantur ante altare, sanctorum animas charitate dilatatas indicant, quæ gratas Deo preces, & suspiria omni tempore in cœlum mittunt. Lebetes, siue ollæ, quibus carnes ministris templi diuidendæ coquebantur, corda sanctorum prædicatorum sunt charitate feruentia, in quibus vitalis scripturarum cibus cogitatione & meditatione quasi coquitur, & præparatur, vt eo vesci possint reliqui ad salutem. Scutræ, & amulæ ignium receptacula sunt, de quibus diximus paulò ante numero 3. Quod si amulam vas, quo vinum fundebatur ad libamina, esse dicamus, vt alijs placet, animum significat dolore peccatorum paratum ad effundendum lætitiam super sacrificium suum, id est, ad immolandum Deo affectus suos cum lætitia. Thymiateria in quibus odores incendendi ponebantur, id ipsum designant, quod modo in phialis plenis odoramentorum significari diximus. Atque idem in mortarijs, siue mortariolis intelligitur, nam thus sanctas piorum preces significat. Sed quia hæc charitatis dilatatio, & precandi, atque desiderandi cœlestia facultates non æquales in omnibus sunt, sed in hoc ampliores, in illo angustiores secundum mensuram Spiritus sancti qui diuidit singulis prout vult: tam ad thura, quam ad odoramenta quædam vasa maiora, quædam minora parabantur.

Ignium receptacula.

Cur sint vasa ænea.

Phialæ.

Lebetes, siue ollæ.

Scutræ, & Amulæ.

Thymiateria.

Mortariola

† SED

6 † SED iam his, quæ ad templum, & ad omnia, quæ in eo erant, pertinebant, non pro dignitate, sed pro nostræ intelligentiæ infirmitate, vtcunque perfectis, quis non tuam immensam sapientiam miretur, ô pater luminum, quam effudisti super omnia opera templi tui, vt nobis nostri Salomonis templum, id est, Ecclesiam filij tui indicares? Verè Domine omnia in sapientia fecisti, & nimis profundæ factæ sunt cogitationes tuæ. Nec dubito, quin si omnia recte, & vt par erat, explicarentur, & latentia in singulis mysteria plenè detegerentur, hoc vnicuique nostrum eueniret, quod de regina Saba legimus: quæ videns omnem sapientiam Salomonis, & domum quam ædificauerat, & cibos mensæ eius, & habitacula seruorum, & ordines ministrantium, vestésque eorum, & pincernas, & holocausta, quæ offerebat in domo Domini, non habebat vltra spiritum. Verum quis sum ego Domine Deus, vt res tantas explicem, quarum vix partem vllam serui tui, quos spiritu sapientiæ tuæ replesti, & quorum ora in medio Ecclesiæ aperuisti, satis explanare potuerunt? Ignosce ergo Domine audaciæ meæ, & si quid forte post illos dixi, quod verum sit: si quid latens erui in lucem, aut clausum aperui, tuum est, qui soles cum vis aperire ora mutorum, tibi gratia agantur, ad te redeant omnia. Vnum oro, vt qui hæc legent, tuam sapientiam & bonitatem contemplantes, atque mirantes, igne sancti Spiritus incalescant ad te amandum, & laudandum: ad tibi toto pectore seruiendum, & hic sit mei laboris in paruo opere non admodum parui fructus amplissimus, & gratissimus, qui cum Filio, & eodem Spiritu sancto viuis, & regnas in sæcula sæculorum, Amen. 3. Reg. 10.

DE TEMPLO

ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT.

LIBER TERTIVS.

Qui eſt de ſacerdotibus, & de veſtibus ſacerdotalibus.

QVID DIFFERAT INTER SACERDOtes & Leuitas, & de vtrorumque initiatione.

CAPVT I.

QVÆ DE LEVITIS & ſacerdotibus, ac de ſacris eorum veſtibus in Scripturis tradita ſunt, multum habent, & iucunditatis, & vtilitatis: ac tam ſæpe occurrunt legenti, vt ea qui ignorauerit, damni ſine dubio facturus ſit plurimum, ſiue Scripturæ intelligentiæ, ſiue concionibus operam daturus ſit. Quare multum è re omnium ſtudioſorum facturi videmur, ſi hæc quæ potuerimus diligentia breuiter, perſpicueq; noſtris hominibus explicauerimus: præſertim cum ea quæ de templo diximus, atque hæc apta inter ſe maximè atque connexa ſint. Cum ergo iam de templo, déque iis quæ erant in templo, egerimus, ordo ipſe poſtulat, vt de ſacerdotibus, & de ſacris eorum veſtibus agamus. Sacerdotes omnes neceſſario erant ex tribu Leui, quam ſolam pro reliquis tribubus Deus ſibi adiudicauit, & dicauit, vt prius in tabernaculo, deinde in templo miniſtraret, Numer. 3. *Locutuſq; eſt Dominus ad Moſen dicens: Ego tuli Leuitas à filiis Iſrael pro omni primogenito, qui aperit vuluam in filiis Iſrael, eruntq; Leuitæ mei. Meum eſt enim omne primogenitum: ex quo percuſſi primogenitos in terra Aegypti, ſanctificaui mihi quidquid primum naſcitur in Iſrael, ab homine vſque ad pecus, mei ſunt, ego Dominus.* Hinc factum eſt, vt cum numerarentur 1

rarentur

rarentur in omnibus tribubus viri à vigesimo anno, & suprà, qui
possent ad bella procedere, vetuerit Deus numerari Leuitas,
Numero. 1. quoniam non bello destinati erant, sed templo. *Tribum*, inquit, *Leui noli numerare, neque pones summam eorum cum filiis Israel, sed constitues eos super tabernaculum testimonij, & cuncta vasa eius, & quidquid ad ceremonias pertinet. Ipsi portabunt tabernaculum, &*
2 *omnia vtensilia eius, & erunt in ministerio, &c.* † Erant ergo omnes
sacerdotes Leuitæ, id est, ex tribu Leui, non tamen omnes Leuitæ
erant sacerdotes. Idcircò sacerdotes à Leuitis separantur, Ioan.
1. cum miserunt Iudæi ab Hierosolymis sacerdotes, & Leuitas ad Leuitarum
Ioannem. Leuitarum ætatem, & ministeria docemur in libro Nu- ministeria,
merorum cap. 8. scriptum est: *Hæc est lex Leuitarum: A vigintiquinque annis, & suprà ingredientur vt ministrent in tabernaculo fœderis. Cumque quinquagesimum annum ætatis impleuerint, seruire cessabunt, eruntque ministri fratrum suorum in tabernaculo fœderis, vt custodiant quæ sibi fuerint commendata, opera autem ipsa non faciant.* Hoc est, A & ætas.
quinquagesimo anno non laborabunt oneribus portandis, sed
tantum custodient quæ sibi commissa fuerint. Sed Numer. 4.
Leuitæ numerantur à trigesimo anno vsque ad quinquagesimum
non quasi id pro lege esset habendum, lex enim erat ab anno vigesimoquinto, sed voluit Deus vt tunc onera tabernaculi portare inciperent, qui firmioribus viribus erant, & ætate grandiores. Iussit etiam consecrari omnes Leuitas ab anno vigesimoquinto, vt citò possent priores adiuuare, vt eruditè docet Alfonsus Abulensis Episcopus in cap. 8. Nume. quæst. 31. cum priùs
3 aliorum sententias refutasset. † Et cap. 3. videmus quid differat Quid diffe-
inter sacerdotes, & Leuitas: *Locutusque est Dominus ad Moysem, dicens:* rat inter sa-
Applica tribum Leui, & fac stare in conspectu Aaron sacerdotis, vt mini- cerdotes, &
strent ei, & excubent, & obseruent quidquid ad cultum pertinet multitudinis coram tabernaculo testimonij, & custodiant vasa tabernaculi seruientes in ministerio eius. Dabisque dono Leuitas Aaron, & filiis eius, quibus traditi sunt à filiis Israel. Aaron autem, & filios eius constitues super cultum sacerdotij. Externus qui ad ministrandum accesserit, morietur. Leuitas.
Illud autem: *Et obseruent quidquid ad cultum pertinet multitudinis,*
hunc habet sensum, vt ministrent in omnibus, in quibus filij Israel ministrare debebant, quãdoquidem eorum loco positi sunt.
Cæterum familiæ Leuitarum, & vniuscuiusque familiæ officia
capite 3. & 4. eiusdem libri continentur, & vniuersi qui erant ex
tribu Leui, vt vigesimumquintum annum attigerant, ad ministe-
4 rium familiæ suæ vocabantur. † Sacerdotium soli Aaron, & filiis
eius datum est, quorum munus erat victimas, & sacrificia offerre,
& orare pro populo, 1. Paralip. 6. *Fratres quoque eorum Leuitæ, qui ordinati sunt in cunctum ministerium tabernaculi domus Domini. Aaron verò, & filij eius adolebant incensum super altare holocausti, & super altare thymiamatis in omne opus Sancti sanctorum, & vt precarentur pro Israel*

Israel iuxta omnia, quæ præceperat Moses seruus Dei. Sed Aaron sum-
Sacerdotii origo. mus sacerdos erat, siue pontifex, eius filij minores sacerdotes fue-
runt. Quatuor autem fuerunt, primogenitus Nadab, deinde Abiu; &
Eleazar & Ithamar. Sed Nadab, & Abiu occisi sunt à Domino,
quod ignem alienum obtulissent, & absque liberis mortui sunt,
soliq; cum patre relicti sunt Eleazar, & Ithamar. Omnia ex cap.
3. Numerorum. Eleazar patri successit Numer. 20. & deinde ad
eius posteros venit pontificatus, qui enumerantur omnes vsque
ad transmigrationem Babylonis, 1. Paralip. 6. sed minores sacer-
dotes omnes ex aliis filiis Eleazar, & ex filiis Ithamar originem
Moses sacerdos. ducunt, vt videbimus. Moses quidem sacerdos fuit, qui conse-
crauit Aaronem, & filios eius, & sacrificia obtulit, Leuit. 8. Vn-
de Psal. 98. *Moses, & Aaron in sacerdotibus eius, &c.* Verùm postea
Aaroni, & eius filiis tantum datum est sacerdotium, & posteri
Mosis numerati sunt inter Leuitas, vt legimus 1. Paralip. 23. Nec
tamen ministrare poterant aut Leuitæ, aut sacerdotes: quamuis
certum esset eos esse Leuitici, aut sacerdotalis generis, nisi prius
certis, & legitimis ritibus consecrarentur: quod satis, ac super
conuincit hæreticorum nostri temporis insaniam, qui omnes
Christianos protinus sacerdotes esse volunt, & corpus Christi
consecrare. † Ritum consecrationis Leuitarum habemus Nu- 5
Initiatio Leuitarum. merorum octauo. *Tolle Leuitas ex medio filiorum Israel, & purifica-
bis eos iuxta hunc ritum. Aspergantur aqua lustrationis; & radant om-
nes pilos carnis suæ. Cúmque lauerint vestimenta sua, & mundati fue-
rint, tollent bouem de armentis, & libamentum eius similam oleo con-
spersam: bouem autem alterum de armento accipies pro peccato, & ap-
plicabis Leuitas coram tabernaculo fœderis conuocata omni multitudine
filiorum Israel. Cúmque Leuitæ fuerint coram Domino, ponent filij
Israel manus suas super eos, & offeret Aaron Leuitas munus in conspe-
ctu Domini à filiis Israel,* (id est, sibi donatos à populo) *vt seruiant
in ministerio eius. Leuitæ quoque ponent manus suas super capita boum,
è quibus vnum facies pro peccato, & alterum holocaustum Domini, vt de-
preceris pro eis. Statuésque Leuitas in conspectu Aaron, & filiorum
eius, & consecrabis oblatos Domino, ac separabis de medio filiorum Is-
rael, vt sint mei, & postea ingrediantur in tabernaculum fœderis, vt
seruiant mihi. Sicque consecrabis, & purificabis eos in oblationem Domi-
ni, quoniam dono donati sunt mihi à filiis Israel. Pro primogenitis, qui
aperiunt omnem vuluam in Israel, accepi eos.* † Aqua lustrationis di- 6
citur, cui cineres vaccæ rufæ pro peccatis combustæ infunde-
bantur, & ea aspergebantur qui immundi erant, vt mundaren-
tur. Numerorum decimonono: *Colliget autem vir mundus cine-
res vaccæ, & effundet eos extra castra in loco purissimo, vt sint multi-
tudini filiorum Israel in custodiam, & in aquam aspersionis, quia pro
peccato vacca combusta est.* Ibidem iubentur immundi aspergi hac
aqua. Rasio pilorum, & lotio vestium fiebant purgatis lepro-
sis,

ſis, vt nihil eſſet in quo remanere poſſet lepra. Leui. 14: *Cumque lauerit homo veſtimenta ſua, radet omnes pilos corporis, & lauabitur aqua, purificatúſque ingredietur caſtra.* Significabant hæc eos, qui in ſortem, & miniſteriũ Dei vocantur, mundos eſſe debere ab omnibus ſordibus, atque ita vt nihil in eis remaneat, in quo poſsint hærere ſordes, id eſt, ſanctificari oportere ab omnibus peccatis, & procul amandari omnia, quæ iterum inducere poſsint in peccata. Pontifex ita conſecrabatur. Immolabantur hoſtiæ, & ad oſtiũ tabernaculi teſtimonij lauabatur aqua, & induebatur veſtibus ſacris, & fundebatur ſuper caput eius oleum ſacrum. Filij eius, hoc eſt minores ſacerdotes, etiam ad oſtium tabernaculi abluebantur, & veſtibus ſacris induebantur, manúſque eorum vngebantur. Quæ cum alijs nonnullis, quæ fiebant, ſcripta ſunt Exodi cap. 29.

Pontificis initiatio

Sacerdotũ initiatio

DE REDDITIBVS LEVITARVM, & Sacerdotum.

CAPVT II.

1 SCIENDVM etiam vniuerſam tribũ Leui nullam ſortem accepiſſe in terra promiſſionis, ſicut aliæ acceperunt, præter 48. vrbes cum agris ſuis ad paſtum iumentorum. Numeror. 35. Ex quibus tredecim datæ ſunt ſacerdotibus. Ioſue. 21. atque ideo non ſolere numerari inter duodecim tribus, quia per eas diſperſa erat, & earum decimis alebatur. Numero. 18: *Filijs autem Leui dedi omnes decimas Iſraëlis in poſſeſsionem pro miniſterio, quo ſeruiunt mihi in Tabernaculo fœderis,* &c. Nihil aliud poſsidebunt decimarum oblatione contenti, quas in vſus eorum, & neceſſaria ſeparaui. Sed ex his decimis Leuitæ decimas pendebant, ſicut ſtatim legimus: *Præcipe Leuitis, atque denuncia cum acceperitis à filiis Iſrael decimas, quas dedi vobis, primitias earum offerte Domino, id eſt, decimam partem decimæ, vt reputetur vobis in oblationem primitiuorum*: id eſt, vt in hoc etiam pares ſitis reliquis tribubus, quæ ex labore ſuo offerunt Deo decimas *tam de areis, quam de torcularibus & vniuerſis, quorum*
2 *accipitis primitias, offerte Domino, & date ea Aaron ſacerdoti.* † Decimæ ergò decimarum pontifici dabantur, vt interpretantur Lyranus, & Abulenſis. At Ioſephus libro quarto Antiquitatum c. 4. ſacerdotibus offerri dicit: *Nunc,* inquit, *dicendum quæ ſint ſacerdotum propria. Ex quadragintaocto oppidis iuſsit, vt Leuitæ concederent eis tredecim, & decimarum à populo quotannis acceptarum decimas penderent.* In Græco *eſt*: *Decimam ipſis diuiderent.* In quo potius Ioſepho fides habenda eſt, qui ſacerdos erat, & ignorare id non poterat. Eadem eſt ſententia Hieronymi, qui in illud Ezec. 45.

Et hæ sunt primitiæ, ait: *Δεκάδα* hoc est decimam partem omnium
frugum Leuiticæ tribui populus ex lege debebat. Rursum ex
ipsis decimis Leuitæ, hoc est inferior ministrorum gradus de-
cimas dabat sacerdotibus, Et hæc est quæ appellatur *Δευτεροδε-
κάδα*. Idem in epistola centesima vigesima sexta, ad Fabiolam,
de veste sacerdotali *Aeditui, & ianitores accipiunt decimas, & rur-
sus decimas decimarum offerunt sacerdotibus, tantò illis minores,
quantò ipsi minores populo*. Atque id ratio ipsa persuadet, nam si
decimas has non acciperent sacerdotes, pauperrimi essent, si
quidem decimas à populo Leuitæ accipiebant, & tamen adhuc
egebant, ita vt aliunde eis subueniri opus esset. Atque idcirco
secundam decimam quisque seruabat, vt eam in templo come-
deret, de qua Deuteronomij decimoquarto. *Et comedes coram
Domino Deo tuo, & epulaberis tu, & domus tua, & Leuita, qui in-
tra portas tuas est. Caue ne derelinquas eum, quia non habet aliam
partem in possessione tua.* † Erat & tertia decima, de qua conti- 3
nuò scriptum est: *Anno tertio separabis aliam decimam ex omnibus,
quæ nascuntur tibi eo tempore, & repones intra ianuas tuas. Veniétque
Leuites, qui aliam non habet partem, nec possessionem tecum, &c.
Et comedent, & saturabuntur.* Quare si solus pontifex secundam
decimam haberet, ipse sine dubio supra modum locuples esset,
alij sacerdotes multum egerent. Quod ergò ait: *Et date ea
Aaron sacerdoti*, ita intelligendum est, vt ea ille diuidat filijs
suis sacerdotibus, suo tempore, & seruari iubeat. Quemadmo-
dum in eodem capite dixit, *Locutúsque est Dominus ad Aaron:
Ecce dedi tibi custodiam primitiarum mearum*: hoc est, vt custodiri
iubeas, & filijs tuis diuidas, sicut continuò sequitur: † *Omnia,* 4
quæ sanctificantur à filijs Israel, tibi tradidi, & filijs tuis. Ita etiam
intelligendum est illud Nehemiæ decimo. *Et Leuitæ offerent de-
cimam partem decimæ suæ in domo Dei nostri ad gazophylacium in do-
mo thesauri*, id est, vt seruetur in gazophylacio, & inde sacer-
dotibus distribuatur. Sequitur enim: *Ad gazophylacium enim de-*
An sacerdotibus cõmunes essẽt decimæ cũ Leuitis?
portabunt filij Israël, & filij Leui primitias frumenti, &c. Verùm de-
cimas Abulensis, & multi existimant datas fuisse à populo Le-
uitis, non etiam sacerdotibus atque id haud improbabiliter
colligunt ex verbis legis. Sed Iosephus qui, vt diximus, igno-
rare id non poterat, hæc scripsit libro quarto, Antiquit. capite
quarto. *Et insuper à toto populo decimas annui fructus exegit Leuitis
simul, ac sacerdotibus conferendas.* Quod etiam Nehemiæ decimo
docemur. *Erit autem sacerdos filius Aaron cum Leuitis in decimis Le-
uitarum*, id est, Sacerdotes filij Aaron simul cum Leuitis par-
ticipes erunt decimarum populi. Pro quo alius interpres: vertit:
*Et vt sacerdos filius Aaronis cum Leuitis partem habeat in decimis Leui-
ticis.* Quare quod Numeror. decimooctauo, scriptum est: † Fi- 5
lijs *autem Leui dedi omnes decimas in possessionem*, non significat Le-
uitis

uitis datas esse, quatenus à sacerdotibus secernuntur, vt existimauit Abulensis, sed vniuersis filijs Leui, siue vniuersæ tribui. Ratio enim, quæ redditur: *Pro ministerio, quo seruiunt mihi in tabernaculo fœderis*, non minus sacerdotibus conuenit, quàm Leuitis, immò illis magis; Aaroni enim ait in eodem capite Dominus: *Tu autem, & filij tui ministrabitis in tabernaculo testimonij*. Vnde, & quod in eadem ratione additur *Solis filiis Leui mihi in tabernaculo seruientibus & portantibus peccata populi*, Abulensis ipse confessus est posse non solum de Leuitis intelligi, sed etiam de sacerdotibus. Immò cum decimæ penduntur à populo, Scriptura interdum dicit dari filijs Leui. Cum verò à Leuitis dantur sacerdotibus, iam non filios Leui dicit, sed Leuitas, vt videre licet in verbis, Nume. cap. decimooctauo, citatis, numero primo, Nec illud obstat, quod Nehemiæ 10. post ea, quæ offerenda sunt sacerdotibus, legimus: *Et decimam partem terræ nostræ Leuitis*: prius enim dixit quæ sacerdotibus dabantur, quatenus sacerdotes erant, deinde in decimis Leuitarum eos in Leuitis
6 numerauit. † Præter hæc sacerdotibus dabantur primitiæ, quæ nec erant plus quàm quadragesima fructuum pars, nec minus quàm sexagesima, sed inter hos duos terminos eas quisque pro voluntate sua metiebatur, vt scribit Hieronymus in illud Ezechieli quadragesimoquinto, *Et hæ sunt primitiæ*. Habebant etiam omnia, quæ offerebantur Domino, & alia huiusmodi, quæ numerantur Numeror. cap. decimooctauo & à Iosepho, 4. Antiquitatum, capite quarto, Quota autem pars horum omnium, & secundæ decimæ Leuitarum obueniret pontifici, neque ex Scriptura, vt arbitror, constat, neque ex Iosepho: sed non est dubium habendam fuisse rationem officij, & dignitatis, quomodo nunc fit cum decimæ diuiduntur episcopis, & parochis, atque aliis ministris Ecclesiarum.

DE OFFICIO PONTIFICIS *& Sacerdotum.*

CAPVT III.

1 NVNC de sacerdotum officio agamus, vt hinc liqueat quid esset pontifici commune cum illis, quid proprium. De his Numero. 18. scriptum est: *Tu autem, & filij tui custodite sacerdotium vestrum: & omnia, quæ ad cultum altaris pertinent, & intra velum sunt per sacerdotes administrabuntur. Si quis externus accesserit, occidetur.* Quinque autem erant ministeria sacerdotum, quæ colligit Abulensis in idem cap. quæstio. 3. Primum immolatio sacrificiorum quæ fiebat extra tabernaculum in altari holocaustorum, in

& atrio tabernaculi, post ædificatum templum in atrio sacerdotū. Secundum erat oblatio panum propositionis super mensam, quæ fiebat in exteriori parte tabernaculi ad latus eius septemtrionale, Exod. 26. Tertium erat compositio lucernarum in candelabro, quæ fiebat in eadem parte tabernaculi ad latus Meridianum contra mensam propositionis, Exod. 26. fiebatque quotidie manè, & vespere, Exod. 27. † Quartum erat oblatio thymiamatis, quæ 2
fiebat in altari aureo, quod erat ante Sancta sanctorum, & fiebat quotidie mane, & vespere, Exod. 30. Quod si quis putat hoc non licuisse minoribus sacerdotibus, quoniam in eodem cap. scriptum est: *Et adolebit incensum super eo Aaron suaue fragrans. Manè quando componet lucernas, incendet illud, &c.* sciat intelligi in eo etiam minores sacerdotes, nam paulò post ait: *Et missa aquá lauabunt in ea Aaron, & filij eius manus suas, ac pedes quando ingressuri sunt tabernaculum testimonij, & quando accessuri sunt ad altare, vt offerant in eo thymiama Domino, ne forte moriantur.* Simili argumento colligeret quispiam solum pontificem componere posse lucernas, cum certum sit ex cap. 27. Exodi esse hoc etiam filiorum Aaron, id est, minorum sacerdotum. Et 1. Paralipom. 6. *Aaron verò, & filij eius adolebant incensum super altare holocausti, & super altare thymiamatis,* Quintum erat introire in Sancta sanctorum ad aspergendum sanguinem hirci. introibat autem pontifex solus, idque semel in anno in die Expiationis, quæ fiebat decima die mensis septimi. Quæ omnia simul cum ritu in introitu illo obseruando, scripta sunt Leuit. 16. † Vltimum hoc ministerium proprium 3
erat pontificis, reliqua tam eius, quàm sacerdotum. Pontifex autem non quotidie introibat in tabernaculum, sed sabbatis tantum, & Calendis, & diebus festis, vt scribit Iosephus libro 6. de Bello, cap. 6: Erat etiam pontificis, & sacerdotum immolare extra castra vitulam rufam, Numero. 19. & leprosos expiare Leuit. 13. & 14. Ad hæc ministeria non licebat Leuitis accedere quantumuis essent consecrati, immò neque altare, neque vasa Sanctuarij contingere poterant, neque introire in tabernaculum, neque in locum sacrificiorum, Numero. 18: *Excubabuntque Leuitæ ad præcepta tua, & ad cuncta opera tabernaculi, ita dumtaxat, vt ad vasa Sanctuarij, & altare non accedant, ne & illi moriantur, & vos pereatis simul.* † Atque hinc intelligemus id, quod multis negotium fa- 4
cessit, cur Dominus interfecerit Ozam. 2. Regum 6. quòd manum ad arcam extendisset calcitrantibus bobus, & eam inclinantibus. Videlicet Oza filius erat Abinadab Leuitæ, vt testatur Iosephus. 6. Antiquit. cap. 2. & cum sacerdos non esset, nequaquam tangere arcam poterat, Hanc causam Iosephus & legis, & historiæ scientissimus refert. 7. Antiquit. cap. 4. his verbis *Bobus enim exorbitantibus plaustrum, & arca inclinata, Oza cum non esset sacerdos, ausus manū sustentandi causa admoliri, in vestigio expirauit.*

Introitus in Sancta.

Cur Oza sit interfectus 2. Reg. 6.

Hæc

Hæc Iosephi sententia non probatur Abulensi in cap.6.lib.2.Regum, quæstio.10. quia Leuitis licebat tangere arcam, cùm illam portare iuberentur, Numero. 4. ipseque pro causa affert coniecturas, quas probare non potest, quod inhonestè arcam tetigerit, & irreuerenter. Nec quidquam efficit quod affert ex Numero.4. immò in eo capite sacerdotes iubentur arcam velo obuoluere, & vectes per anulos arcæ immittere, ne videlicet Leuitæ arcam tangant, & post hæc ait: *Cúmque inuoluerint Aaron, & filij eius Sanctuarium, & omnia vasa eius in commotione castrorum: tunc intrabunt filij Caath, vt portent inuoluta: & non tangent vasa Sanctua-*
5 *rij, ne moriantur.* † Verùm hæc, quæ de Leuitis, & sacerdotibus diximus, ita constituta sunt dum per desertum iter faciebant filij Israel, & dum templum non habebant. Cum autem iam templum ædificãdum erat, Dauid aliter distribuit officia Leuitarum, 1. Paralipo. 23. Dixit enim Dauid: *Requiem dedit Dominus Deus Israel populo suo, & habitationem Ierusalem vsque in æternum. Nec erit officij Leuitarum, vt vltra portent tabernaculum, & omnia vasa eius ad ministrandum, &c.* Ideò factum est quod initio eiusdem cap. scriptum est, *Numeratique sunt Leuitæ a viginti annis, & supra, & inuenta sunt triginta octo millia virorum. Ex his electi sunt, & distributi in ministerium domus Domini viginti quatuor millia, præpositorum autem, & iudicum fuere sex millia. Porrò quatuor millia ianitores. & totidem psaltes canentes Domino in organis quæ fecerat ad canendum.* Quod autem ait: *In ministerium domus Domini*, Iosephus 7. Antiquit. cap.11. ita interpretatur, vt curarent ædificium templi. Probabilius videtur eos separatos esse, vt ministrarent sacerdotibus in ministerio templi in omnibus, quæ illi iuberent, & in parandis ijs, quæ erant ad sacrificia necessaria, vt optimè explicat Abulensis in idem cap. quæstio .12. & intelligitur ex verbis Paralipo. quæ referemus. Sed vtrumque verum est, ante ædificatum templum curabant eius ædificium, postea ministrabant in ijs, quæ sacerdo-
6 tibus erant necessaria. † Et quoniam tanta multitudo ministrare simul non poterat, distribuit eos Dauid per familias, vt omnes per hebdomadas suas ministrarent. Et hoc est, quod ibidem legimus: *Et distribuit eos Dauid per vices filiorum Leui, Gerson videlicet, & Caath, & Merari, &c.* Et sortes miserunt quæ familia vnaquaque hebdomada ministraret, vt legimus in fine cap. 24. libri 1. Paralipo. quæ melius intelligentur ex ijs, quæ de sacerdotibus dicemus. De eorum officijs scriptum est, cap.23: *Et erunt sub manu filiorum Aaron in cultum domus Domini in vestibus, & in exhedris, & in loco purificationis, & in Sanctuario, & in vniuersis operibus ministerij templi Domini.* In cultum domus Domini, id est, vt ministrarent in omnibus, quæ ad templum pertinerent pro voluntate sacerdotum. In vestibulis, & in exhedris, vbi, scilicet, erant gazophylacia. & oblationes populi. In loco purificationis, id est, in

Officia Leuitarũ aliter à Dauide distributa.

Diuisio Leuitarum.

quo erant labra ænea ad ablutionem sacerdotum, & victimarum, vt aiunt Lyranus & Abulensis, quæ Leuitæ implebant, & euacuabant. In Sanctuario, id est, in loco magis sacro, vt cantores, vt ait Abulensis. † Deinde diuisit Dauid sacerdotes, 7
id est, vniuersam posteritatem duorum filiorum Aaron, Eleazar, & Ithamar in 24. familias, filios Eleazar in sedecim, filios Ithamar in octo, multò enim plures filij Eleazar inuenti sunt, quàm Ithamar. Diuisæ sunt autem familiæ sortibus quæ prima futura esset in ministerio, quæ secunda, &c. omnia ex primo Paralipomen. capite vigesimoquarto, Sed quoniam eadem scribit, & magis explicat Iosephus septimo Antiquitatum caput 11. referam eius verba: *Et separatis à reliqua tribu sacerdotibus, viginti quatuor eorum cognationes inuenit: ex Eleazari familia sexdecim, ex Ithamari octo: Instituítque, vt vna cognatio ministraret Deo per dies octo à sabbato vsque ad sabbatum. Atque ita sortitio facta est omnium cognationum, & cuius prima sors exijt, descripta est cognatio prima, & post hanc secunda, deincépsque vsque vigesimam quartam: quæ quidem diuisio durat vsque in hodiernum diem.* † Deinde de Leuitis ait: *Leuiticam quoque tribũ in partes vigintiquatuor diuisit, & sortitione facta & illis, quemadmodum & sacerdotibus, octoni ministerij dies obuenerũt*, &c. Inde ministerium hebdomadæ vniuscuiusq; familiæ vicem appellant, siue ἐφημερίαν. Lucæ. 1. *Fuit in diebus Herodis regis Iudææ sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia.* Quæ videlicet erat octaua familia in illis vigintiquatuor, vt videmus primo Paralipomenon vigesimoquarto. Et postea: *Factum est autem cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum, &c.* Eadem breuiter retulit Innocentius libro primo de Sacro altaris mysterio, capite sexto. Quare vitiosè omnino legitur apud Iosephum in Latinis codicibus apud Iudæos quatuor esse tribus sacerdotum, & singulas habere plusquam quinque millia hominum, cum legendum sit, vigintiquatuor tribus: in Græco codice, quem vidi, hæc, & alia nonnulla iniuria temporis desiderabantur.

Diuisio sacerdotũ in 24 familias.

8 (margin, at "vsque in hodiernum diem")

DE NATHINÆIS, ET NAZARÆIS & Scribis, & Pharisæis.

CAPVT IIII.

AD templi ministros pertinebant etiam Nathinæi, de 1
quibus, 1. Paralipo. 9. scriptum est: *Qui autem habitauerunt primi* (id est, post reditum ex captiuitate Babylonica) *in possessionibus, & in vrbibus suis: Israel, & sacerdotes, & Leuitæ, & Nathinæi.* Et Hesdræ. 8: *Et de Nathinæis, quos dederat Dauid, & principes ad ministeria Leuitarum, Nathinæos ducentos viginti.* Hos Lyranus primo Paralip. nono, affirmat fuisse Gabaonitas;

baonitas, qui portabant aquam, & ligna, vt legimus Iosue nono. *Et non deficiet de stirpe vestra ligna cadens, aquámque comportans in domo Dei mei.* Idem sensit Abulensis in idem caput nonum, quæstione quarta & ante hos Hieronymus in Traditionibus Hebræorum in librum primum Paralipomen. in medio ferè, vbi & causam nominis reddit his verbis: *Nathinæi, id est, Donati, sunt enim Gabaonitæ, eo quod ad seruiendum dati sunt ad templum Domini à Iosue,* &c. Deductum est nomen à verbo נתן *nathan* quod est, Dedit, dati enim sunt sacerdotibus, vt cæderent ligna, aquámque comportarent in vsum sacrificiorum, primùm à Iosue deinde à Dauide, vt videmus in locis citatis Iosue nono & Hesdræ octauo. Inde cùm sacerdotibus, & Leuitis numerantur apud
2 Hesdram eodem c.8.& c.2.† Inter ministros templi numerantur ab Innocentio, libro primo de Sacro altaris myster. cap. sexto Nazaræi
Nazaræi: ita enim ait: *Erant autem multi minores sacerdotes, quos Nazaræos communiter appellabant, vnus autem erat summus sacerdos, &c.* Certum tamen est Nazaræos nequaquam pertinere ad sacerdotes, neque ad tribum Leui, sed ex quacunque tribu esse poterant, sicut Samson erat ex tribu Dan, & fuit Nazaræus Iudic.13. Dicebantur Nazaræi à נזר *Nazar* quod est Segregauit, aut Sanctificauit, quasi segregati à populo, & Deo dicati, quod sponte sua se Deo traderent radentes cæsariem, & abstinentes à vino, & ab vuis, tam recẽtibus quàm siccis, & alia præterea habebant, quę cum ritu consecrationis tradita sunt Numer. sexto, Vbi multa de illis disputat Abulensis. Ex his quidam perpetuum votum habebant, vt Samson, Iudic. 13: quidam certo tantum tempore obseruabant, de quibus potissimum agitur cap. illo sexto Numerorum. Ex his veteris legis ministris ortum habuerunt ministri nouæ legis, id est, ad eorum exemplum sunt in Ecclesia constituti. ex cantoribus templi, cantores Ecclesiæ, ex Aaron, & filijs eius, qui componebant lucernas Exod. 27. Acolyti, quos Ceroferarios vocant, ex Nathinæis Subdiaconi ex Leuitis Diaconi, ex sacerdotibus filijs Aaron presbyteri, ex pontifice episcopi, vt docet Innocentius libro primo, de Sacro altaris mysterio, à cap. 2. vsque ad septimum: ex Nazaræis verò religiosi orti sunt Deo dicati, & sanctificati.
3 † Scribæ autem & Pharisæi non numerantur inter sacerdotes & ministros templi, quoniam ex omni tribu esse poterant, & in templo non ministrabant, nisi fortè sacerdotes essent, vt Hesdras, Hesdræ septi- Scribæ.
mo. Scribæ vocabantur Theologi illius temporis, & legis, qui sacras literas populo interpretabantur, & de dubijs respondebant, Dicti sunt autem סופרים *Sopherim* id est, scribæ, quòd solis legem scribere liceret, vt doctis, ne ea scribendo deprauaretur & quòd in legem interpretationes scriberent, Græcè γραμματεῖς id est, literati, quòd sacras literas callerent; aut etiam ab scribendo

scribendo. Hinc Isai. 33: *Vbi est literatus? vbi verba legis ponderans?* vbi pro Literatus in Hebræo est סֹפֵר *Sopher*, id est, Scriba. Et Paulus dixit 1. Corinthio. 1. eadem verba referens: *Vbi sapiens?* Et vbi habemus: *Vbi verba legis ponderans?* Paulus dixit, *ποῦ γραμματεὺς* id est, vbi scriba? Hos autem credibile est, magna saltem ex parte, fuisse sacerdotes, ad quos pertinet de lege respondere, vt est apud Malach. cap. 2: *Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius.*

Pharisæi. † Pharisæi ex quacunque tribu esse poterant, siquidem Paulus, qui erat ex tribu Beniamin, Pharisæus etiam erat, vt videmus Actor. 23. Erant hi quasi Philosophi Iudæorum, vt docet Iosephus 2. de Bello, cap. 7. & legem interpretabantur, aut potius traditionibus suis corrumpebāt. Inde Matth. 7: *Admirabantur turbæ super doctrina eius. Erat enim docens eos, sicut potestatem habens, & non sicut scribæ eorum, & Pharisæi:* Dicti sunt à פָּרַץ *paraz* quod significat diuidere, quod se, quasi iustos à populo separarent, vt autor est Hieronymus in Trad. in Genes. & Mat. 22 siue, vt alij volunt, à פָּרַס *paras* quod etiam significat 4

Sadducæi, & Essæni. interpretari. Quod de Pharisæis diximus, idem de Sadducæis, & Essenis intelligi volumus: erant enim tres sectæ Philosophorum apud Iudæos, vt scribit Iosephus loco citato, & libro 13. Antiquit. ca. 9. & libro 18. cap. 2. & alijs sæpe in locis. Esseni facultates in communi possidebant, & à coniugio abstinebant. De eorum placitis, & Pharisæorum, & Sadducæorū multa Iose. in eisdem locis, à quo desumpsit Sixtus Senen. libro 2. verbo, *Traditiones seniorum.* † De his legimus Acto. 23: *Sadducæi autem dicunt non esse resurrectionem mortuorum, neque angelum, neque spiritum* 5 *Pharisæi autē vtraque confitentur.* Dicti sunt Sadducæi à צָדַק *zarach* quod est, Iustificauit, aut, Iustus fuit. Esseni, siue Essæi, vt appellat Philo, à sanctitate dicti sunt, vt quidem putat Philo, in lib. Quod omnis probus liber sit, quod vnde deducat, nescio. Certè ἐσσῆνα vocant Græci regem apum, aut principem atque inde dici potuerunt, quasi dignitate præstantes, & alios docentes viuere.

An Scribæ fuerint ex Tribu Issacar. Quod autem quidam putant scribas fuisse de tribu Issachar, quoniam 1. Paralipo. 12. legitur: *De filijs quoque Issachar viri eruditi: qui nouerant singula tempora ad præcipiendum quid facere deberet Israel*, non de eruditione legis intelligitur, vt putauit Abulensis in cap 49 Genes. in illud: *Issachar asinus fortis*, & Lyranus in eundem locum Paral: sed de disciplina militari, de qua tunc agebatur: nam initio illius catalogi scriptum est: *Iste quoque est numerus principum exercitus, qui venerunt ad Dauid, cum esset in Hebron*, &c. Et quamuis eruditi illi fuissent in lege, nō tamen inde efficiebatur semper eos huic studio deditos fuisse, aut alios non extitisse ex alijs tribubus, qui scribæ dicerentur.

Origo Scribarum & Pharisæorum. † De Scribarum, qui in Euangelio reprehenduntur & Pharisæorum ortu Hieronymus in illud Isai. 8. *Et in petram scandali duabus domibus* 6 *Israel*

Israel, hæc ſcribit: *Duas domos Nazarai, qui ita Chriſtum recipiunt, vt obſeruationes legis non amittant, duas familias interpretantur Sammai, & Hillel, ex quibus orti ſunt Scribæ & Phariſæi, quorum ſuſcepit ſcholam Akibas, quem magiſtrum Aquilæ Proſelyti autumant, &c.* Sammai igitur & Hillel, non multò prius quam Dominus naſceretur, orti ſunt in Iudæa. Et in illud Zachariæ 12. *Familia Semei ſeorſum*, ait: *In Semei doctores accipiuntur, ex hac enim tribu magiſtrorum agmina pullularunt.* Et in q. 10. ad Algaſiam, tradit Akibam, Simeonem, & Hillel magiſtros fuiſſe Phariſæorum, Simeonem autem vocat eum qui Sammai, & Semei dicitur. Ita enim appellatus eſt à Lxx. apud Zachar. cap. 12. Sed ego multò antiquiores eſſe arbitror, quoniam Ioſephus 13. Antiq. cap. 9. docet iam fuiſſe illas tres ſectas tempore Ionathæ fratris Iudæ Machabæi, hoc eſt, centeſimo quadrageſimotertio anno ante Chriſti aduentum. Et lib. 18. cap. 2. de tempore Herodis magni ſcribens ait: *Iudæi patriæ ſapientiæ ſtudioſi iam inde à multis retro ſæculis in tres ſectas erant diuiſi.* Manifeſtum etiam eſt ex verbis Zachariæ citatis, qui meminit Sammai, & à Zacharia vſque ad Chriſtum quingenti plus minus anni ſunt. Quamuis igitur nihil de eorum initiis dicit Ioſephus, conſtat tamen multò ante cœpiſſe, quàm Dominus naſceretur.

DE VESTIBVS SACERDOTALIBVS generatim, & earum cauſis.

CAPVT V.

1 LEVITARVM nullæ veſtes propriè fuerunt, quoniam non miniſtrabant in ſacrificiis, ſed ſacerdotes veſtes ſacras habebant, quibus vtebantur eo duntaxat tempore, quo miniſtrabant, & ſoli qui miniſtrabant, vt tradit Ioſephus libro 6. de Bello, capite 6. Ex his quædam erant omnibus ſacerdotibus communes, quædam propriæ pontificis. Quemadmodum autem nunc epiſcopi veſtes etiam habent preſbyteri, & diaconi, & ſubdiaconi in pontificali ornatu: ita pontifex veſtes omnes habebat minorum ſacerdotum. Ita cum dixerimus de pontificiis veſtibus, vniuerſum ſacerdotalem ornatum deſcripſerimus. De quo egerunt inter alios Ioſephus libro 3. Antiquit. cap. 8. Philo lib. 3. de vita Moſis, Origenes hom. 6. in Leui. Hieronymus in epiſt. 127. ad Fabiolam, de veſte ſacerdotali, cuius initium eſt: *Vſque hodie*, Iſidorus lib. 19. Etymologiarum cap. 21. Beda lib. 3. de Tabernaculo, & vaſis eius. Nomina igitur horum ſcriptorum tantum indicabimus. Si quando verò alios, aut hos ipſos in aliis libris citabimus, locos quoque dicemus. † Si-
2 militer quia de his veſtibus potiſſimum agitur Exodi vigeſimooctauo cum enarratores Scripturæ nominabimus ſine loci indi-

catione, in commentariis huius ipsius capitis eorum sententiam expositam esse intelligamus. Vestes numerantur Exodi 28. his verbis: *Hæc autem erunt vestimenta, quæ facient. Rationale, & Superhumerale, tunicam, & lineam strictam, cidarin, & balteum.* Et in calce eiusdem capitis addit feminalia linea. Finem indicat cum ait: *Facient fatri tuo Aharon, & filiis eius vestimenta sancta, vt sacerdotio fungantur mihi.* Causam efficientem ostendit: *Et loqueris cunctis sapientibus corde, quos repleui spiritu prudentiæ, vt faciant vestes Aharon fratri tuo in gloriam, & decorem, in quibus sanctificatus ministret mihi.* Hi sunt Beseleel, & Ooliab cum aliis eis adiunctis, vt legimus Exodi 31. De materia ait: *Accipientq́; aurum, & hyacinthum, & purpuram, coccúmque bis tinctum, & byssum.* Quæ omnia explicauimus cum de interiori templi fabrica agebamus libro primo cap. 9. Aurum intelligit in fila deductum. Hyacinthum vocat lanam coloris hyacinthini, qui violaceo, atque cœlesti similis est.

Materia sacrarum vestium.

3 † Purpuram verò lanam nigrantis rosæ colore sublucētem, quam tingebant succo, siue sanguine piscis ex conchyliorum genere, qui Purpura dicitur. Coccus bis tinctus dicitur nunc lana tincta vermiculi puluere, qui in coccis, idest, in granis arbusculæ nascitur, quæ Latine Cusculium dicitur. De qua Plinius libro. 9. capi. 41. Vt autem lana melius hoc laudatissimo colore imbueretur, bis cocco tingebatur, semel cum rudis erat atque iterum postquam in fila deducebatur. Byssus tenuissimi, & candidissimi lini genus est. De forma autem vestium sigillatim postea dicemus. His coloribus significabatur sacerdotem illum esse summi rerum omnium conditoris, eique sacrificia offerre, nam vt autor est Iosephus libr. sexto de Bello, cap. sexto, de velo templi agens, (quod ex eadem materia, & eisdem coloribus contextum erat,) omnium rerum imaginem præferebant huiusmodi colores.

Coccus bis tinctus.

4 † Coccus ignem imitatur, byssus terram, hyacinthus aërem, purpura mare. Coccus quidem, & hyacinthus coloribus byssus autem, & purpura, origine, nam byssum terra, purpuram mare gignit. Beda capite tertio: *Cuncta autem fiunt de auro, pretiosisque coloribus, quia nihil vile, ac sordidum in sacerdotis ore, vel opere debet apparere, sed cuncta quæ agit, vniuersa quæ loquitur, omnia quæ cogitat, & coram hominibus præclara, & in conspectu interni arbitri oportet esse gloriosa, &c.* Hoc etiam rectè dicemus, auro significari Diuinarum rerum cognitionem, hyacintho cœlestes cogitationes, purpura resistendum esse peccatis, etiam vsque ad sanguinis effusionem, cocco, qui ignem colore imitatur ardentem caritatem exprimi, qui bis tingitur, vt nullo vnquam tempore decolor fiat, sed quocumque res exciderint, semper sui similis sit.

Mysticæ causæ.

5 † Byssus perfectam castitatem indicat, quæ per carnis macerationem augetur, & conseruatur. His enim virtutibus instructos, atque ornatos esse decet sacerdotes Dei, sicut scriptum est:

est: *Sacerdotes tui induantur iustitia.* Cæterùm pretiosas, & elegantes vestes esse voluit Deus, vt intelligeremus optima quæque Deo omnium authori esse offerenda, & vt dignitas illius ministerij indicaretur, támque ipsi qui ministrabant, quàm reliquus populus ad reuerentiam, & ad attentiorem Dei cultum, ac denique ad religionem excitarentur. Sunt & aliæ causæ, quas reddit Abulensis Exodi 28. quæstione 1. *Psalm. 131.*

De feminalibus.

CAPVT VI.

1 VISVM est Iosephi, & Hieronymi, atque adeò rerum ipsarum ordinem imitari, & à feminalibus, siue femoralibus incipere. De quibus legimus Exodi 28. *Facies & feminalia linea, vt operiant carnem turpitudinis suæ à renibus vsque ad femora, & vtentur eis Aaron, & filij eius quando ingredientur tabernaculum testimonij, vel quando appropinquant ad altare, vt ministrent in sanctuario, ne iniquitatis rei moriantur.* Hieron. *Lineis femnalibus, quæ vsque ad genua, & poplites veniunt, verenda celantur, & superior pars sub vmbilico vehementer astringitur, vt si quando expediti mactant victimas, tauros, & arietes trahunt: portantq; onera, & in officio ministrandi sunt, etiamsi lapsi fuerint, & femora reuelauerint: non pateat quod opertum est. Inde & gradus altaris prohibentur fieri, ne inferior populus ascendentium verenda conspiciat, vocaturq; lingua Hebræa hoc genus vestimenti,* מִכְנְסֵי michenese, *Græce:* περισκελῆ, *à nostris feminalia. Refert Iosephus hæc feminalia de bysso retorta ob fortitudinem solere contexi, & postquam incisa fuerint, acu consui: non enim posse in tela hu-
2 iuscemodi fieri, &c.* † In Hebræo est: *Facies,* מִכְנְסֵי בַד *michenese bad,* id est, femoralia linea, sed Iosephus, qui (vt ait Hier.) testis erat oculatus, non è quouis lino facta dicit, sed è bysso, eáque retorta, vt firmiora essent. Est autem byssus retorta, quæ fit ex lino, quod netur, & postea duplicatur, & torquetur, quæ Hebraicè dicitur שֵׁשׁ מָשְׁזָר *Ses massezar,* id est, byssus duplicata, quemadmodum interpretantur Hebræi, Septuaginta vertunt, *βύσσος κεκλωσμένη,* id est, quæ netur, siue torquetur. Ex hac cortinæ tabernaculi fiebant, Exodi vigesimosexto, & superhumerale, Exodi vigesimooctauo. Femoralia autē dicuntur, מִכְנָסַיִם *michennesaim* à verbo כָּנַס *chanas,* id est, collegit, quod Iosephus ita interpretatus est. Quasi dicas constrictorium quare non habent nomen ex eo, quod duas alas, siue duas oras habeant, vt putauit Rabbi Dauid. Feminalia verò, vt Beda c. 9 & omnes consentiunt, castitatem sacerdotalē significant, quæ firmissima esse debet, & nullo tēpore violari, ideò è bysso retorta fiebant feminalia. Nemo enim

Byssus retorta.

Mystica significatio.

nescit quàm sæpè linum tundatur, & maceretur, donec amisso
colore natiuo, album fiat: idq; apertè carnis macerationem significat, quæ necessaria est, vt naturali appetitu compresso discat
colere castitatem. † Atque hoc est quod dicitur: *Vt operiant carnem turpitudinis suæ*, id est, vt quamuis carne constent, vt homines: nihil tamen in ea turpe appareat, quod pudorem afferat. 3
Hinc etiam illud Exodi vigesimo, quod attigit Hieronymus: *Non ascendes per gradus ad altare meum, ne reueletur turpitudo tua*, ac si diceret: Ne ita ad altare accedas, vt tua scelera, & tua impudicitia
oculis, ac menti hominum obuersentur. Est autem castitas adeò
propria sacerdotum, vt etiam Virgilius dixerit:

6. Aeneid. *Quique sacerdotes casti, dum vita manebat.*

De linea stricta, & zona.

CAPVT VII.

SECVNDA vestis est, quæ Exodi vigesimooctauo. Linea stricta dicitur, de qua Iosephus: *Super hoc*, (id est, super feminalia) *induit linteam interulam byssinam, è duplicata tela confectam*, Chetomene *nostris vocatur, significatq; ea vox Lineam, linum enim vocamus* Cheton. *Id indumentum est tunica talaris corpori adstricta, habens manicas circa brachia & ipsas strictas, quæ accingitur circa pectus paulò axillis inferius, zona lata digitos quatuor, intus inani, ita contexta, vt serpentis exuuium videri possit, floribus etiam picturatur puniceis purpureis, hiacynthinis, & byssinis: stamen verò ex sola bysso constat. Quæ semel atque iterum circa pectus reuoluta ad talos vsque defluit tantisper dum sacerdotes à sacris feriantur: cum vero sacris est ministrandum, ne ventilata sit impedimento, super humerum læuum reiicitur.* † *Hanc zonam Moses nominauit, Abaneth, nos vocabulo à Babyloniis mutuato Emian dicimus, sic enim illi nominant. Sed tunica nusquam sinuatur, habétque circa collum amplam aperturam, cuius ora vncinis à pectore, & à tergo committuntur.* Hæc Iosephus. Atque eadem Hieronymus, nisi quod quædam magis explicat. *Secunda*, inquit, *ex lino tunica est* ποδήρης, id est, talaris, appellatúrque כתנת *chethonneth*, id est, χιτῶν, quod Hebraico sermone in lineam vertitur, &c. Græcum vocabulum manifestè ex Hebræo sumptum est. Hanc dicit esse sine ruga, & vt milites lineas habent, quas camisias vocant, sic aptas membris, & adstrictas corporibus, vt expediti sint vel ad cursum, vel ad prælia, sicut habebat Ioab, secundo Regum 20. *Porro Ioab vestitus erat tunica stricta ad mensuram habitus sui*, sic sacerdotes in ministeriũ Dei paratos vti hac tunica, vt habentes pulchritudinem vestimentorum nudorum celeritate discurrant. † De zona quam etiam cingulum, vel balteum appellari dicit, Hebraicè: אבנט *abeneth*, Babylonicè,

Babilonicè, siue Chaldaicè: ת מְיַיבִין *hemeanin*, hæc scribit Iosepho consentiens: *Hoc cingulum in similitudinem pellis colubri, qui exuit senectutem, sic in rotundum textum est, vt marsupium longius putes. Textum est autem sub tegmine cocci, purpuræ, hiacynthi, & stamine byßino ob decorem, & fortitudinem, atque ita polymita arte distinctum, vt diuersos flores, ac gemmas artificis manu non textas, sed additas arbitreris. Lineam tunicam*, de qua supra diximus: *inter vmbilicum, & pectus hoc stringunt balteo, &c.* Recentiores addunt hanc tunicam ita fuisse textam, vt oculorum figuras continuis, contiguisque ordinibus haberet, vt scutulatæ vestes apud Romanos. Hoc autem ex eo confirmant, quod vbi nos habemus Exodi 28. *Stringesq́; tunicam bysso*, id est, cinges tunicam zona byssina, in Hebræo est: וְשִׁבַּצְתָּ הַכְּתֹנֶת שֵׁשׁ *Eßebaszethi haccethoneh ses*, verbum: שִׁבַּצְתִּי *Sibbaszethi*, vertunt: *Oculabis*, id est, oculis distingues.
4 † Hæc sententia recentiorum Hebræorum est, Salomonis, Abraham, Sahadiæ, quæ placuit Vatablo, nec videtur displicuisse Lipomano in Catena Exodi, cap. 28. & aliis. Verùm vt de Hieronymo taceam, quo nemo est Hebraicarum rerum scientior, valde mirum est Iosephum, qui quotidie hac tunica induebatur, non vidisse quod viderunt isti, qui nec vnquam illam viderunt, nec in aliquo veteri scriptore legerunt. Sed neque Philo hoc dixit, qui Iudæus erat, & doctissimus semper habitus est. Ridendus ergo censeo istos commentitios oculos in tunica, & illam translationem: *Oculabis tunicam bysso*, neq; enim id significat verbum: שִׁבֵּץ *sibesz* sed constringere, aut ligare. Itaque quod Exo. 28. legimus: *Et lineam strictam*, pro quo est in Hebræo: וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ *vecbthoneth hassephesz*, quod significat: Et tunicam constrictionis, siue ligationis, id est, arctè corpus constringentem. † Lxx. verterunt: καὶ
5 χιτῶνα κοσυμβωτὸν, id est, tunicam constringentem, nam κόσυμβος nodum significat, siue succingulum, & κοσύμβη, interprete Suida, est ἀναδεσμος, id est, vinculum, siue colligatio, aut iuxta Hesychium, ἐγκάμβωμα καὶ περίζωμα, id est, alligatio: siue succingulum. Similiter vertit Chaldæus: וּכְתּוּנִין מְרַמְּצָן *Vebbittunin meramesζan*, id est, & tunicas strictas, רְמַץ *remaz*, enim Chaldæis significat constrinxit, siue inclusit. Atque hoc ex hoc ipso cap. 28. apertè confirmatur, est enim hoc verbum in Hebræo, vbi nos habemus: *Inclusi auro erunt per ordines suos*. Lxx. verterunt: Contecti auro, & colligati in auro. Chaldæus: Inclusi auro, & ipse Pagninus, qui Hebræis subscribit, similiter etiam transtulit. Inde מִשְׁבְּצֹת *missebbezach*, ligatura, siue vncinus, vt tam Hieronymus quàm Lxx. verterunt, vbi legimus: *Facies & vncinos ex auro*, Lxx. ἀσπιδίσκας. Et paulò ante: *Sculpes eos nominibus filiorum Israel inclusos auro, atque circundatos*. In Heb. est: Inclusos ligaturis auri.
6 † Quare quamuis probare nobis possent hoc verbum significare etiam oculis variare, siue distinguere, nequaquam hoc ad hãc

tunicam accomodare deberent, sed veterum sententiæ acquiescere, cum nullo authore possint ostendere talem eam fuisse, & ipsi negare non possint verbum Hebraicum significare constringere, aut ligare.

Mystica significatio lineæ strictæ.

QVID significet linea stricta docet Beda his verbis capite 8. *Cum enim constet lino, vel bysso, continentiam, & castitatem significari corporis nostri. strictam habent lineam, siue tunicam de bysso sacerdotes, cum propositum continentiæ nequaquam eneruiter, & fluxa mente custodiunt. Hæc autem linea non solum stricta, verumetiam poderis est, videlicet ad pedes vsque descendens, cum continentia non vnicuilibet membro violenter imposita, sed in toto est corpore delectabiliter consummata.* † *Hæc etenim linea manus, ac brachia debet stringere sacerdotis, ne quid* 7
nisi vtile, faciat pectus: ne quid inane cogitet vẽtrem: ne delicias vltra modum appetendo Deum se gulosus facere præsumat: subiecta etiam ventri membra, ne lasciuiendo totam sacerdotalis habitus pulchritudinem corrumpant: genua, ne ab orationis instantia torpeant, tibias, & pedes, ne ad malum currant. Induatur ergo sacerdos primo linea stricta, vt & corpus ab iniquis operibus. & à prauis mentem cogitationibus compescat, &c. Verum hoc addamus, tunicam esse talarem, vt castitas ad finem vsq; vitæ seruetur. Ideò enim Ioseph, qui inter fratres iustus perseuerasse describitur, solus talarem tunicam habuisse perhibetur Genes. 37. vt scribit Gregorius lib. 1. Mor. cap. vltimo.

Mystica significatio zonæ.

DE zona verò ait in eodem loco Beda: † *Accingantur filij Aa-* 8
ron tunicis lineis, vt castitatem habeãt. Sacerdotes accingantur balteis, ne ipsa castitas sit remissa, & negligens; ne vento elationis animum perflandi aditu præbeat, ne crescente iniquitate refrigescere faciat charitatem ipsorum, ne bonorum gressus operum iactantia suæ præsumptionis impediat, ne præpedito virtutum cursu ipsa etiam terrestris concupiscentiæ sordibus polluta vilescat, & ad vltimum auctorem suum ad ruinam superbiendo impellat. Hæc Beda. Sed quoniam non sine causa talis zona effecta est tentemus singula exponere. Similis erat pelli colubri, qui senectutem exuit, vt renouationem veteris hominis in sacerdote necessariam indicet, qui per angustum foramen pœnitentiæ: & vitæ arctioris ingrediens, vt coluber, nouus homo appareat renouatus secundum imaginem eius, qui creauit eum.
† Varietas colorum, florum, similitudóque gemmarum, quibus 9
picturatur, varietatem omnium virtutum significat. Hac zona stringit tunicam lineam, quia parum est habere castitatem, nisi eã
Matth. 25. reliquis virtutibus ornemus, & cingamus, vt parabola fatuarum virginum declarat. Immo & ipsa castitas impediet nos per elationem, nisi cæteris virtutibus constringatur. Semel atque iterum

rum hac zona cinguntur ſacerdotes circa pectus ne vnquam ſit caſtitas ſine exercitatione virtutum, deinde vt virtutes oſtendat debere eſſe duplices, id eſt, in pectore, & in opere. Quatuor digitorum latitudinem habet propter quatuor virtutes, quæ vulgò appellantur Cardinales. Ad talos vſque deſluit, quia ad finem vſque vitæ virtutes protendi debent. † Sed cum ſacerdos ſacris operatur, ſuper humerum læuum reiicitur, ne impediat miniſtrãtem, quia eo tempore etiam ab opere virtutum, quæ intentionem animi miniſterio illi debitam impedire poſſent, abſtinendum eſt. At non propterea ſtudium virtutum abiicitur, ſed ſuper humerum læuum, quo onera portantur, reiicitur, vt oſtendat ſacerdos ſemper ſibi curæ eſſe virtutes, ac libenter ſe tunc etiam illis operam ſuam fuiſſe nauaturum, niſi opus maius, ac Deo acceptius impedirent.

De Tiara. CAPVT VIII.

1 TIARAM, ſiue pileum ſacerdotum, qui etiam Cidaris, & Mitra dicitur, ita deſcribit Ioſephus: *Super caput autem geſtat pileum non faſtigiatum, neque totum caput comprehendentem, ſed paulò plus quàm medium. Eſt autem tali paratu vt videatur linea ſæpe in orbem replicata, & conſuta, quam ſuperne alia tela integit vſque ad frontem deſcendens, & per ſuperficiem verticis ſuturarum deformitatem occultans. Hic adaptatur accurate, ne inter ſacrificandum delabatur.* Hæc eadem Hieronymus in hunc modum explicat: *Quartum genus eſt veſtimenti rotundum pileolum, quale pictum in Vlyſſe conſpicimus, quaſi ſphera media ſit diuiſa, & pars vna ponatur in capite. Hoc Græci & noſtri Tiaram, nonnulli galerum vocant, Hebræi* מצנפת miſzenepeth, *Non habet acumen in ſummo, nec totum vſque ad comam caput tegit, ſed tertiam partem à fronte inopertam relinquit, atque ita in occipitio vitta conſtrictum eſt, vt non facile labatur ex capite. Eſt autem byßinum, & ſic fabrè opertum linteolo, vt nulla acus veſtigia*
2 *extrinſecus appareant.* † His addit Beda capite octauo. Pilea ſacerdotum habuiſſe coronulas quaſdam, quoniam Exodi trigeſimonono ſcriptum eſt: *Fecerunt & tunicas byßinas opere textili Aaron, & filiis eius, & mitras cum coronulis ſuis ex byſſo.* Atque has coronulas aureas fuiſſe putat (licet etiam byſſinæ intelligi poſſent) quoniam Ioſephus teſtis oculatus aureas fuiſſe teſtatur. Verùm hoc de coronis ſummi ſacerdotis Ioſephus ſcripſit, vt poſtea videbimus, non de coronulis minorum ſacerdotum, de quibus nihil hoc quidem nomine Ioſephus, aut Hieronymus, aut Iſidorus dixerunt, ſed dixit tamen aliquid Ioſephus, vnde id intelligi poſſit, nempe eſſe in pileo vittam lineam ſæpe in orbem replicatam. Illos orbes Scriptura appellat coronulas, atque ideò dixit: *Et mitras cum coronulis ſuis ex byſſo*, tam enim pileus, quam orbes ex byſſo

byſſo erant. †Verùm hæc apertiùs ex verbis Hebraicis intelligimus, nam pro eo quod eſt in translatione noſtra: *Et mitras cum coronulis*, in Hebræo eſt: Et mitram, ſeu cidarin ex byſſo, & decorem pileorum ex byſſo. Similiter eſt in Chaldæo: Et mitram ex byſſo, & gloriam, (id eſt, decorem,) pileorum ex byſſo. Lxx. Et cidares ex byſſo, & mitram ex byſſo. Quibus verbis manifeſtè docemur tam mitram pontificis, quàm pileos ſacerdotum fuiſſe ex byſſo. Quod autem eſt in Hebræo: *Decorem pileorum*, nonnulli interpretantur, pileos elegantes, vt Vatablus & alij, quibus aſſentitur Lipomanus in Catena. Et quidem verbis Hebraicis ſatis apta eſt hæc interpretatio, at non verbis noſtræ tranſlationis, quàm optimè etiam ferunt verba Hebraica. † Hæc autem melius intelligentur ſi verba Ioſephi repetamus non vt verſa ſunt à Ruffino, nec vt habet noua tranſlatio Sigiſmundi Gelenij, quæ verior eſt & correctior, non tamen ſatis Ioſephi ſenſum explicans, ſed vt ſunt in Græco. Ita enim ait: *Τῇ δὲ κατασκευῇ τοιοῦτος ἐστίν, ὡς στεφάνη δοκεῖν ἐξ ὑφάσματος λινέου ταινία πεποιημένη παχεῖα, καὶ γὰρ ἐπιπτυσσόμενον ῥάπτεται πολλάκις. Ἔπειτα σινδὼν ἄνωθεν αὐτὸν ἐκπεριέρχεται διήκουσα μέχρι μετώπου, τὴν τεράφην τῆς ταινίας, καὶ τὸ ἀπ' αὐτῆς ἀπρεπὲς καλύπτουσα.*

3 (margin, line 1) — 4 (margin, at "Hæc autem melius")

Qvæ ita ad verbum vertuntur: *Paratu autem talis eſt, vt corona videatur ex textura linea vitta facta craſſa. Et quod complicatum eſt, conſuitur ſæpe. Deinde tela ſuperne circa ipſum venit deſcendens vſque ad frontem ſuturam vitæ, & quod ab ipſa eſt indecorum, velans.* Hæc Ioſephus. Si ergo illa vitta craſſa linea, id eſt, ex byſſo facta, videtur corona, & ſæpe replicetur, & conſuatur, cur non illi orbes eiuſdem vitæ coronulæ appellentur? Et quoniam iidem pileos ornabant, rectè dictum eſt. Et decorem pileorum ex byſſo.

Pileorum ſignificatio.

† Hoc indumento admonebantur ſacerdotes omnes capitis ſenſus Deo conſecratos habere, vt ait Beda capite octauo, *ne vel oculi viderent vanitatem, vel aures audirent opprobrium aduerſus proximum ſuum, vel os abundaret malitia, & lingua concinnaret dolum, &c.* Et poſtea: *Mitras cum coronulis habent ſacerdotes ex byſſo, qui ſic viſum, auditum, guſtum, olfactum, & tactum ſuum in venuſtate caſtimoniæ cuſtodiunt, vt pro eadem cuſtodia ſe coronam vitæ, quam repromiſit Deus diligentibus ſe, accipere ſperet.* Et mox: *Et rectè ſacerdos cum ſtolis byßinis coronas ſuperadditas geſtat, vt & in continentia ipſe ſua iugiter æterna præmia meditetur, & in prædicatione continentiæ, vel bonæ operationis, ſimul eadem gaudia æternæ beatitudinis audientibus promittat: ne ſi abſque ſpe retributionis pondus imponat laboris, iugum Chriſti ſuaue & onus leue aſperum ſuis auditoribus reddat, & durum.* Hactenus Beda. † Præterea caput, quia ſummum membrum eſt, 6
portionem

portionem animæ superiorem designat, hoc est mentem, siue rationem, quæ libera esse non debet, vt de rebus Diuinis pro arbitrio suo iudicet, sed vitta byssina constringenda est, vt captiuus fiat intellectus in obsequium Christi. Vitta enim quia constringit, & byssina est, abnegationem proprij iudicij significat in capite posita. Orbes illi sunt ratiocinationes, quibus sacerdos intelligentiæ suæ persuadet vt Deo subdatur, & verius esse iudicet, quod fides tradit, quàm quod humana ratio excogitauit, ac simul quærit vnde coniuncat, quod supra rationem est, non esse contra veritatem. Hæ ratiocinationes, quoniam pulchræ sunt, & magnam ei coronam pariunt, satis apte dicuntur coronulæ mitrarum, siue ornamentum, & decor. Linteolum supernè integens est assensus ipse fidei, qui omnia ambit, & humanæ rationis ac ratiocinationis defectus occultat.

DE VESTIBVS PONTIFICIS, ET primum de tunica hyacinthina.

CAPVT IX.

1 HIs tantum, quæ hactenus diximus, vtebantur minores sacerdotes ad ministerium, absque amictu enim tunicati sacra libationesque peragebant. vt ait Philo lib. 2. de Monarchia, paulo post principium. Atq; hæc communia illis erant cum pontifice: quidquid enim habebant minores sacerdotes, habebat & pontifex Exod. 28: *Porro filiis Aharon tunicas lineas parabis, & baltheos, ac tiaras in gloriam, & decorem vestiesque his omnibus Aharon fratrem tuum, & filios eius cum eo.* Quæ supersunt dicenda propria pontificis sunt. In his prima est ea vestis. quæ Exod. 28. tunica dicitur. *Hæc autem* (inquit) *erunt vestimenta quæ facient,* Vers. 4.
Rationale, & Superhumerale, tunicam, & lineam strictam. De qua in eodem capite scriptum est: *Facies & tunicam superhumeralis totam hyacinthinam: in cuius medio supra erit capitium, & ora, per* Vers. 31.
gyrum eius textilis, sicut fieri solet in extremis vestium partibus. ne facile rumpantur. Hanc Hebraice vocat Moses מְעִיל הָאֵפוֹד *me-*
2 *hil Haephor.* † Est autem מְעִיל *mehil* vocabulum valde vsitatum in Scriptura, ita differens à כְּתֹנֶ *Chethonez* sicut apud Græcos, *χιτῶν*, & *ἱμάτιον* Matth. 5. apud Latinos tunica, & pallium. sicut in eodem loco legimus: *Et ei qui vult tecum in iudicio contendere. & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium.* Itaque כְּתֹנֶת *Chethoneth* est tunica interior, quo nomine appellata est tunica illa linea sacerdotum: מְעִיל *mehil* vero est vestis exterior, quod est in Hebræo 1. Reg. 2. vbi habemus: *Et tunicam paruam faciebat ei mater sua quam afferebat statutis diebus.* Et primo Paralipom. 15. *Porro Dauid erat indutus stola byssina & vniuersi Leuitæ, qui portabant arcam.* Iob. 1.

Tunc surrexit Iob, & scidit vestimenta sua aut *tunicam suam* vt habent alia exemplaria. Recte ergo tunica exterior pontificis dicitur מְעִיל *mehil.* sed dicitur tunica Ephod quoniam coniuncta erat cum Ephod vt mox videbimus. Apud LXX. dicitur ὑποδύτης ποδήρης id est, tunica talaris. De qua, & de linea stricta dictum est Ecclesia. 45. Circumpedes, & femoralia, & humerale posuit, & & in Græco est, ποδήρη, καὶ περισκελῆ, videtur autem plurali numero dictum ποδήρη, pro quo interpres vertit circumpedes. De hac Iosephus ait: *Sed superinduitur hyacinthinam tunicam talarem, quam nostrates Methir nominant.* † Vbi corruptè legitur 3
Methir, pro *Mehil*, sicut & quædam alia vocabula deprauata sunt in hoc autore, sed multo magis apud innocentium tertium; libr. primo de Sacro altar. myster. capit. 11. & sequentibus. Et mox *Hac tunica*, inquit Iosephus: *non erat è duobus segmentis, vt suturas habeat in humeris, ac lateribus, sed vnica tela in longum contexta aperturam in summo habet, non transuersam, sed in longum descendentem à tergo, & ante vsque ad medium pectus. Cui decoris causa assuta est fimbria ne scissura appareat. Eodem modo quà manus exeruntur, est scissa, &c.* His Hieronymus nihil addit, nisi hanc tunicam manicas habere eiusdem coloris, quod neque hîc legimus, nec capite trigesimonono, nec cum Iosephi verbis cõgruit dicentis: *Eodem modo qua manus exerunt est scissa.* Sed neque Philo neque aliquis alius ex veteribus, quos viderim, manicas habere hanc tunicam dixit, Quare quod scripsit Abulensis quæstione decima sexta in caput vigesimumoctauum Exodi, Iosephum affirmare hanc tunicam habuisse manicas consutiles, vitiosa translatione deceptus scripsit. Erat igitur tunica hyacinthina, id est, ex lana violacea. quam pretiosam fuisse apud veteres Homeri testimonio ostendimus, cum de veli coloribus agebamus. † Quod autem Hierony- 4
mus scribit fimbriam, quæ erat in apertura ipsius, ex ipsa esse, id est, non esse assutam, sed simul in eadem contextam, quod his verbis explicat: *Et in superiori parte, qua collo inducitur, aperta, quod vulgo capitium vocant oris firmissimis ex se textis*: Augustinus etiam existimauit quæst. 118. in Exodum, & nonnulli alij. Quibus nos assentiri non possumus, quoniam Iosephus ait: *Cui decoris causa assuta est fimbria, ne scissura appareat.* Quare quod habemus in nostra translatione. *Et ora per gyrum eius textilis,* ita intelligendum est, illam fimbriam ex eadem lana hyacinthina esse contextam seorsum, & postea eidem tunicæ assutam. De eius extremitate ait Dominus Mosi: *Deorsum vero ad pedes eiusdem tunica per circuitum, quasi mala Punica facies, ex hyacintho, & purpura, & cocco bis tincto, & bysso retorta mistis in medio tintinnabulis, ita vt tintinnabulum sit aureum. & malum Punicum.* † Iosephus: *Ceterum ima vestis* 5
ornabatur limbo effigie malorum punicorum distincto, à quo tintinnabula aurea sic dependebant, vt medium esset quódque malum Punicum in-

ter

ter duo tintinnabula situm, & tintinnabulum inter duo mala Punica. Hieronymus his nihil addit, nisi septuaginta duo fuisse tintinnabula & totidē mala punica. De quo numero nihil inuenio in Scriptura, nisi quod Ecclesiasticus ait capit. 45. *Et cinxit eum tintinnabulis aureis plurimis in gyro.* Idem cum Hieronymo scripsit Isidorus libr. 1. Etymol. cap. 21. de numero malorum Punicorum, & tintinnabulorum. Cur hoc fiat statim docet Dominus: *Et vestietur ea Aaron in officio ministerij, vt audiatur sonus quando ingreditur & egreditur sanctuarium in conspectu Domini, & non moriatur.*

Tunicæ hyacinthinæ Allegorica significatio.

QVORSVM hæc facta fuerint ostendit eorum significatio, de qua legimus Sapient. 18. *In veste enim poderis, quam habebat, totus erat orbis terrarum.* Quod verbis Iosephi, & Philonis explicabimus. Iosephus: *Quin & pontificis tunica, cum sit lintea, terram similiter significat, hyacinthus vero polum. Per mala Punica fulgetra referens, sicut tonitrua per tintinnabulorum strepitum.* † Philo.
6 *Hic fuit amictus pontificis. Quid autem sibi velit, & integer, & partes eius, ne id quidem videtur prætereundum silentio, Totus enim totius mundi quædam imago fuit, partes verò singularum partium. Incipiamus à talari tunica, hæc tota est hyacinthina ad significandam figuram aëris, natura enim aër nigricat, & quodammodo talaris est à Lunari orbe protensus vsque ad terræ terminos. Vnde etiam tunica à pectore vsq; pedes per totum corpus diffunditur. Circa talos habet flores, mala Punica, & tintinnabula. Flores terram significant, in qua florent, & germinant omnia, Mala Punica aquam, ῥοαί, dicta à fluendo iuxta Græcam etymologiam, Tintinnabula vero horum elementorum concentum, & congruentiam. Nam nec terra sine aqua, nec aqua sine terra generationi sufficit, sed*
7 *amborum coitus, & contemperatio, &c.* † Eadem scripsit libro secundo de Monarchia, tametsi quod de floribus ait neque in Scriptura inuenio, neque in Iosepho, neque in Hieronymo. Hieronymus quidem in reliquis sentit cum Philone, in tintinnabulis, & malis Punicis cum Iosepho. Verùm accedit ad hæc colorum quatuor varietas, quæ erat in malis Punicis. de quibus hæc scribit Hieronymus Hebræorum sententiam referens: *Quatuor colores ad quatuor elementa referuntur, ex quibus vniuersa subsistunt. Byssus terræ deputatur quia ex terra gignitur, purpura, mari, quia ex eius cochleolis tingitur: hyacinthus aeri, propter coloris similitudinem coccus igni, & etheri, &c.* Idem sentit Iosephus libro sexto de Bello capite sexto Quorsum autem pontifex mundum portet in vestibus, statim explicat Hieronymus: *Et iustum esse commemorant vt pontifex creatoris non solum pro Israel, sed & pro vniuerso mundo roget, siquidem ex terra, & aqua, & aere, & igne mundus*

iſte conſiſtit, & hæc elementa ſunt omnium. † Et poſtea: *Iuſtum ergo* 8
*erat, ſicut ſupra ex parte diximus, vt pontifex Dei creaturarum omnium
typum portans in veſtibus ſuis indicaret cuncta indigere miſericordia Dei
& cum ſacrificaret ei, expiaretur vniuerſalis conditio, vt non pro libe-
ris, ac parentibus, & propinquis, ſed pro cuncta creatura, & voce, &
habitu precaretur, &c.*

Eiuſdem Moralis ſignificatio.

QVID verò hæc tunica ſignificet ad mores pertinens Be-
[illegible] eleganter explanat capite ſexto, cuius verba redigam in
com[illegible]dium. In eo quod tota vnius coloris eſt, vita ſacerdo-
tis qualis eſſe debeat manifeſtè docetur, hoc eſt, ſupernis ſolum
Philip.3. deſideriis inceſſanter intenta, & conuerſationem, iuxta Apo-
ſtolum, habens in cœlo, ac ſui Saluatoris inde deſideranter
expectans aduentum. Ad pedes vſque pertingebat, vt oſten-
deretur nihil in ſacerdotali vita infimum, ac ſordidum remane-
re, ſed omne, quod ageret, quaſi æthereo colore ſpecioſiſſi-
mum vniuerſa membra eius à capite vſque ad pedes gratia vir-
tutum contecta eſſe debere. † Item tunica talari ſacerdos tota 9
hyacinthina veſtitur, vt admoneatur opus cœleſte non inchoan-
dum tantummodo, verumetiam vſque ad finem in eo eſſe perſe-
uerandum omnibus, qui ſalui eſſe voluerint. Tunica namque
hyacinthina vſque ad pedes veſtiri, eſt bonis operibus vſque ad
Apoc.2. finem vitæ huius inſiſtere præcipiente, ac promittente Domino:
Eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ. Capitium, ſi-
ue apertura tunicæ firmiſſimam oram habet, cum primordium
bonæ noſtræ actionis forti radice timoris Domini ſubnixum,
& contra omnes inſidias hoſtis antiqui probatur eſſe munitum.
De tintinnabulis verò & malis Punicis hæc ſcribit Gregorius in
ſecunda parte Paſtoralis curæ, capite. 4. & libro primo, Epiſtola
24. *Hinc Moſi præcipitur vt tabernaculum ſacerdos ingrediens tintinna-
bulis ambiatur, vt videlicet voces prædicationis habeat, ne superni ſpe-
ctatoris iudicium ex ſilentio offendat. Scriptum quippe eſt, Vt audiatur
ſonitus quando ingreditur Sanctuarium in conſpectu Domini, & non mo-
riatur.* † *Sacerdos namque ingrediens vel egrediens moritur, ſi de eo ſo-*
nitus non audiatur, qui iram contra ſe occulti iudicis exigit, ſi ſine ſo- 10
*nitu prædicationis incedit. Aptè autem tintinnabula veſtimentis illis de-
ſcribuntur inſerta. Veſtimenta etenim ſacerdotis quid aliud quam recta*
Pſalm.131. *opera debemus accipere, Propheta atteſtante, qui ait: Sacerdotes tui in-
duantur iuſtitiam? Veſtimentis itaque illis tintinnabula inhærent, vt vita
viam cum linguæ ſonitu ipſa quoque bona op·r· clament ſacerdotis. Sed
cum rector ſe ad loquendum præparat, ſ·b quarto cautelæ ſtudio elo-
quatur attendat, ne ſi inordinato ad loquendum rapitur, errorũ vul-
nere audientium corda feriantur, & cum fort·ſſ· ſapiens videri deſide-
rat*

rat vnitatis compagem insipienter abscindat. Hinc in sacerdotis veste iuxta Diuinam vocem tintinnabulis mala Punica cõiunguntur. Quid enim per mala Punica, nisi fidei vnitas designatur? Nam sicut in malo Punico vnico exterius corticè multa interius grana inueniuntur, sic innumeros Sanctæ Ecclesiæ populos vnitas fidei contegit, quos intus diuersitas me-
11 *ritorum tenet, &c.* † Bed. vero ait loco indicato, malis Punicis multifariam virtutum operationem vno caritatis munimine tectam designari: & ad pedes tunicæ poni tintinnabula, & mala Punica per gyrum, cum ad tantam perfectionem vitę sacerdos peruenit, vt nihil in illo aliud quàm splendor varius bonorum operum, nihil ab illo aliud cum os aperuerit, quàm suauissimus eorundem operum sonus audiatur. Mala enim punica fiunt ex quatuor coloribus, qui varietatem virtutum indicant. His vero in medio tintinnabula permiscentur, cum neque opus sacerdotis vnquam à sonitu verbi, quod loquitur discrepat, nec à rectitudine operis linguæ sonitus dissentit. Fiuntque bina mala circum singula tintinnabula, & circum singula mala bina tintinnabula, cum & omnia quæ loquitur, bonis confirmantur actibus, & vniuersa quæ agit, quam sint rationabilia discreto sermonis sonitu produntur, &c. His addamus tintinnabula esse aurea, quia per aurum pretiosissimum metallorum rectè sermones de rebus Diuinis significantur. Deinde hoc aduertendum, hæc & quæ de vestibus pontificis dicentur, posse ad presbyteros etiam nostros transferri, si dicamus prius maiorem requiri in presbytero Euangelico Sanctitatem, quàm in pontifice legis, aut simili quapiam præmunitione vtamur.

DE EPHOD.
CAPVT X.

1 EPHOD Hebraicè ab אֵפַד, *aphad* quod est cinxit, Grę-
cè ἐπωμίς dictus à Lxx. idest, Superhumerale, diligēter *Vers. 6.*
ab Scriptura describitur: *Facient autem Superhumerale*
de auro, & hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto, & bys-
so retorta opere polymito (idest, variorum filorum, ac colorum *Vers. 7.*
LXX. ἔργον ὑφαντὸν ποικιλτοῦ, id est, opus textile variegato-
ris.) *Duas oras iunctas habebit in vtroque latere summitatum, vt in* *Vers. 8.*
vnum redeant. Ipsa quoque textura, & cuncta operis varietas erit ex auro, & hyacintho, &c. Quæ Iosephus ita explicat, *Super hanc tertiam* (vestem, aut tunicam) *etiam num induit vocatam Ephodem Græcanicæ epomidi similem. Ea fit hoc modo: Ex variis coloribus auro intermisto ita contexitur, vt circa medium pectus lacuna relinquatur, manicul is quoque ita extantibus, vt plane tunica appareat.* Verum Græca Iosephi male versa sunt, quæ ita habent ad verbum: *Super his tertium induitur, qui Ephodes dicitur, & Græcanicæ Epomidi similis*

 est.

Fit autem hoc modo textus deorſum cubitali menſura ex omnigenis coloribus, & auro ſimul variegato lacunam circa medium pectus relinquit, cum manicisque fabricatus, & omni figura in modum tunicæ factus. Ruffinus vertit: *Fit enim hoc modo, vt ſit textus eius magnitudine cubiti.* Ex quibus videmus Ephod habere non maniculas, ſed manicas integras. In quo Sixtus Senenſis libro tertio Biblioth. capit. 12. & multi alij errarunt, qui in modum ſcapularis monaſtici eum factum eſſe dicunt. Deinde videmus non protendi vltra cingulum, vt multi volunt, ſed vſque ad cingulum. Ad cingulam vſque protendi non eſt dubium, cum Exod. trigeſimo nono legamus Ephod, & Rationale ligari zona: ſed non vlterius docet Ioſephus, qui cubitali menſura eum eſſe dicit, atque ideo dicebatur, ἐπωμὶς, quod humeros tantum cum pectore ornaret. Epomis etiam Græcanica, cui Ioſephus eum ſimilem eſſe dicit veſtis muliebris eſt, vt ait Pollux libro ſeptimo capite 13. & ab humeris ornandis nomen habuit. Quod ex eo cernitur, quod Athenæus libro 13. Dipnoſophiſtarum verſus finem verſus refert Chæremonis Tragici poëtæ huiuſmodi.

Iacebat hæc ad albos Lunæ radios,
Oſtendens vbera ſoluta pectoris faſcia.

In Græco ita habent.

Ε᾽κεῖτο γὰρ ἡ μὲν λευκὸν εἰς σεληνάφως
φαίνουσα μαστὸν λελυμένης ἐπωμίδος.

VBI bonus interpres Iacobus Dalemchampius epomidem vocauit pectoris faſciam, quod ſatis cum Græco conuenit. Et in margine adnotat hanc vocem iuxta veteres ſignificare Strophium, quod Martialis vocat Mamillare, quo tumor papillarum cohibetur, vinctum ad humeros. Inde L X X. duas partes Ephod anteriorem, & poſteriorem vocant duas epomides Exodi vigeſimooctauo & trigeſimonono vbi nos habemus: *Duas oras iunctas habebit, &c.* Arbitror etiam fuiſſe infra manicas conſutum, aut fibulis connexum, quoniam Ioſephus ait eum omni figura ſimilem eſſe tunicæ, tunicæ autem conſuuntur ad latera. Hoc etiam ſignificatum puto verbis illis: *Duas oras iunctas habebit in vtroque latere ſummitatum*, ſummitates enim vocat extremitates vtriuſque lateris קְצוֹת, *Cheſoth* quod fines, & extremitates ſignificat, vt Pſalmo. 18. *Et in fines orbis terræ verba eorum.* Omnia confirmantur ex verbis Philonis libro ſecundo de Monarchia, qui ita deſcribit Ephod. *Huic*, (ideſt, tunicæ hyacinthinæ) *ſuperinduitur textum pectorale thoracis ſpecie, &c.* In Græco ὕφασμα θωρακοειδὲς. & Ioſephus libro ſexto de Bello,

Lib. 14. Epygr. 66.

capite

capite sexto de Epomide, siue Ephod, ait: *Et habitu quidem indumento thoraci similis videbatur.* De reliquo eius ornatu hæc scribit idem Iosephus. *In vtroque autem humero singuli Sardonyches auro inclusi fibularum vice Epomidem adnectunt. His insculpta sunt Iacobi filiorum nomina literis vernaculis lingua nostratis in vtroque lapide sena, ita vt seniores dextrum humerum obtineant, &c.* Quibus verbis intelligitur quod ait Dominus: *Sex nomina in lapide vno, sex reliqua in altero, iuxta ordinem natiuitatis eorum,* intelligimus enim in lapide dexteri humeri fuisse nomina sex maiorum natu filiorum, Ruben, Simeonis, Iudæ, Dan, Nephtali, Gad. In sinistro erant Aser, Issachar, Zabulon, Ephraim, Manasses, Beniamin: hic enim est ordo natiuitatis eorum, vt constat ex Genesis vigesimonono & trigesimo nisi quod Leui demimus, qui erat ordine tertius, & pro Ioseph, qui erat post Zabulon, ponimus duos eius filios, vt explicabimus capite sequenti. Quorsum hoc fiat docet Scriptura: *Et pones in vtroque latere Superhumeralis memoriale filiis Israel: portabítque Aharon nomina eorum coram Domino super vtrumque humerum ob recordationem*, id est, vt pontifex ingrediens in Sancta sanctorum nomina populi, pro quo rogaturus est Dominum, portet in humeris, vt ait Hieronymus. Beda, capite quarto: *Tres enim ob causas Aaron nomina patriarcharum inter sacrificia semper in humeris, sicut & in pectore portabat, videlicet vt ipse fidem, vitámque patriarcharum meminisset imitari, vt duodecim tribuum, quæ de his natæ sunt, orationibus, & sacrificiis memor existeret: vt idem populus scripta in veste præsulis sui patrum nomina videns curaret sedulo ne ab illorum meritis desciscens ad errorum contagia declinaret.*
5 † Ad hoc enim valet quod dictum est: *Et pones in vtroque latere Superhumeralis memoriale filiis Israel.* Quod verò ait Iosephus, circa medium pectus lacunam relinqui ita intelligendum est, vt ab Hieronymo exponitur dicente: *Contra pectus nihil contextum est, & locus futuro Rationali derelictus.* Addit Scriptura: *Facies, & vncinos ex auro, & duas catenulas, &c.* De quo capite sequenti dicemus. Intelligimus etiam ex verbis Iosephi duas partes Superhumeralis non fuisse in humeris inter se consutas, sed illis duabus gemmis, quasi fibulis quibusdam, connexas. Præterea, vbi nos habemus: *Duos lapides onychinos*, Hebr. Duos lapides שֹׁהַם *schoham:* L X X. soli verterunt Smaragdos, Aquila vero, & Symmachus, & Theodotion, Onychinos: Iosephus Sardonychas vocat cum Hebræo, Aquiláque consentiens, vt vel colorem lapidum, vel patriam
6 demonstraret, vt scribit Hieronymus. † Sensit itaque Hieronymus Onychem esse, quam Iosephus vocat Sardonychem. Onyx gemma est translucida colore vnguem hominis referens carnibus impositum, vt autor est Plinius libro 37. cap. 6. Iosep. autem

Onyx.

autem vocat eam Sardonychem, (quo nomine etiam vſus eſt libro. 6. de Bello cap. 6.) vel quod Sardibus in vrbe Aſiæ minoris inuenta ſit, vel quod cum candore paululum habeat ruboris, qui magis in Sarda, ſiue Sardio lapide emicat. De his gemmis 3. Antiquit. cap. 9. mirum quippiam, & notatu dignum ſcribit idem Ioſephus: *Ex lapillis, inquit, quos pontifex in humeris geſtabat (Sardoniches erant, quorum natura nulli non notam narrare ſuperuacuum puto) micabat alter quoties litatum eſſet, is qui dextrum humerum occupabat, tantumque fulgorem emittebat, vt procul etiam intuentibus conſpiceretur, idque præter naturam ſuam, & conſuetudinem, &c.* Duplex tamen fuit Ephod, vt adnotauit Hieronymus in epiſtola. 127. ad Fabiolam, & in epiſtola. 130. ad Marcellam. Alter fuit qualis modo deſcriptus eſt, qui ſolius erat pontificis, alter lineus tantum, quo non ſolum ſacerdotes, & Leuitæ, ſed etiam laici vtebantur. † Nam de Samuele, qui erat Leuita, legimus. 1. Regum 2. *Samuel autem miniſtrabat ante faciem Domini puer accinctus* 7
Ephod lineo. Et cap. 22. *Irruit in ſacerdotes, & trucidauit in die illa octogintaquinque viros veſtitos Ephod lineo.* Et de Dauide, qui neque erat ſacerdos, nec Leuita, ſcriptum eſt. 2. Regum. 6. *Porro Dauid accinctus erat Ephod lineo*, videlicet cum ſaltaret, & caneret ante arcam Domini. Ex dictis intelligitur Ephod lineum non fuiſſe veſtem ſacerdotalem, nec Leuiticam, ſed ex ſimilitudine Ephod pontificis factam, vt ab iis geſtaretur, qui quoquo modo Diuino cultui deſeruirent. Quod latius exponitur ab Alfonſo Abulenſi, in libr. 1. Reg. cap. 22. quæſtione. 27.

Duplex Ephod.

Allegorica ſignificatio Ephod.

ALLEGORICAM ſignificationem Ioſephus ita explicat: *Epomis etiam vniuerſi huius naturam indicabat è quatuor coloribus contexta, quibus aurum acceſſit, ſicut ego interpretor, propter adiunctam rebus omnibus lucem, Duo præterea Sardonyches in veſtitu pontificis pro fibulis additi Solis & lunæ ſignificationem habent.* Philo: *At epomidem cæli figuram eſſe certis coniecturis colligitur.* † *Primum è duobus Smaragdis* 8
dis rotundis humeralibus, quos quidam exiſtimant typos Solis Lunaque, ſed propius ad veritatem accedit per hos deſignari duo hemiſphæria. Sunt enim, ſicut hæ gemmæ ambo inter ſe paria neutro creſcente, deſcreſcente ve ſecus quàm in luna videtur. Atteſtatur & color, Smaragdo enim aſpectus totius cæli eſt ſimilis. Vnde factum eſt, vt gemma vtraque ſculperetur ſex nominibus, quia vtrumque hemiſpharium diuiſo ſignifero circulo ſex ſigna complectitur. Idem breuius repetit lib. 2. de Monarchia.

Moralis ſignificatio Ephod.

QVOD autem ad moralem attinet, quoniam in humeris, vt ait Beda cap. 4. onera portantur, & iuxta Philo. libr. 3. de Vita Moſis

Moſis, per humerum ſignificatur operatio, quid per Superhumerale pontificis niſi labores bonorum operum, quæ iugiter coram Domino ferri debent, oſtenduntur? Superhumerale ergo illud Euangelicum onus accipiamus, de quo Dominus ait: *Iugum enim meum ſuaue eſt onus meum leue.* De auro fit, vt ante omnia in habitu ſacerdotis intellectus ſapientiæ principaliter emicet. Cui hyacinthus, qui aërio colore reſplendet, adiungitur, vt per omne, quod intelligendo penetrat, non ad fauores infimos, ſed ad Matth. 11.
9 amorem cœleſtium ſurgat. † His purpura permiſcetur, vt ſacerdotale cor, cum ſumma, quæ prædicat, ſperat in ſemetipſo, etiam ſuggeſtiones vitiorum reprimat, eiſque ex regia poteſtate contradicat, & nobilitatem ſemper intimæ regenerationis aſpiciat, & cœleſtis regni ſibi habitum morib. defendat. Quamuis in purpura effuſio etiam ſanguinis pro Chriſto intelligitur, & paſſionum tolerantia, quæ merito ſuper ſacerdotis humeros refulget, vt ipſum ad patienda aduerſa ſemper doceat eſſe paratum. His coccus bis tinctus adiungitur, vt ante oculos Dei omnia virtutum bona caritate decorentur. Quæ ſcilicet caritas, qua Deum ſimul, ac proximum diligit, quaſi ex duplici tinctura fulgeſcit. Adiungitur & byſſus torta, quia tunc caſtimonia ad perfectum munditiæ candorem ducitur, cum per abſtinentiam caro fatigatur. Duæ oræ Superhumeralis ſibi inuicem copulantur, dum omnia, quæ foris bona monſtramus intus pura, & ſimplici intentione Deo placendi gerimus. Et hoc in vtroque latere Superhumeralis, vt inter aduerſa & proſpera concordi ſemper actione, &
10 cogitatione conditori noſtro ſeruiamus. † Pontifex in ſuperhumerali nomina geſtat Patriarcharũ, cùm doctor quiſq; ſiue pręſul Eccleſiæ in omnibus, quæ agit, patrum præcedentium facta conſiderat, atque ad eorum imitationem vitam dirigere, & onus Euangelicæ perfectionis ferre ſatagit. Quæ videlicet nomina patrum aptè in lapidibus pretioſis ſculpi iuſſa ſunt: lapides quippe pretioſi opera ſunt virtutum ſpiritualium. Habetque ſacerdos in humeris lapides pretioſos, & in eis nomina patrum ſcripta, cum & ipſe claritate bonorum operum cunctis admirandus extiterit, & eamdem claritatem non à ſe nouiter inuentam, ſed antiqua ſibi patrum autoritate traditam eſſe docuerit. Duplici autem ratione hæc in humeris portat, vt & ipſe præceptis Dominicis humiliter ſubditus incedat, & auditoribus ſuis ſemper cœleſtia, ſiue
11 ſua, ſiue patrum exempla, quæ ſequantur proponat † Apte etiam iidem lapides includi auro, atque circumdari iubentur. Auro namque vel intellectus, vel certè caritas inſinuatur, quia ſicut aurum metallis ita caritas virtutibus præſtat ceteris. Includuntur auro lapides, cùm operatio virtutum adeo puro vndique intellectu circumſpicitur, vt nihil in eis vitiorum latere, nihil remanere ſordidum permittatur: Cum ipſæ virtutes ita vin-

culo caritatis continentur, vt nulla rerum mutabilitate à suo statu decidere, numquam de habitu sacerdotis torpente mentis custodia valeant prælabi. Omnia ex Beda breuiter collecta. Quibus hoc addimus, Superhumerale manicas habere quia onus, quod imponitur, vtráque manu complectendum est. Pectus tegit, & vltra zonam non transit, quia tantum est in bono opere elaborandum, quantum Deum velle cogitabimus, & vltra virtutum limites progrediendum non est quæ in zona significantur vt diximus cap. 7. num. 9.

De Rationali.

CAPVT XI.

RATIONALE non noua vestis est, quamuis ab Hieronymo distinctionis, & perspicuitatis causa quasi noua ponatur: sed pars quædam, atque ornamentum in- 1
signe Superhumeralis, quam tamen nos ab eo separauimus quoniam multa habet contemplatione digna. De qua Dominus hæc Mosi Præcepit *Rationale quoque iudicii facies opere polymito iuxta texturam Superhumeralis, ex auro, hyacintho, & purpura coccoque bis tincto, & bysso retorta Quadrangulum erit, & duplex. Mensuram palmi habebit tam in longitudine, quàm in latitudine, &c.* Hieronymus: *Septimum vestimentum est mensura paruum, sed cunctis supradictis sacratius. Intende quæso animum, vt quæ dicuntur intelligas Hebraicè vocatur* חשן, *Hosen Græcè autem* λόγιον *nos Rationale possumus appellare, vt ex eo ipso statim nomine scias mysticum esse quod dicitur. Pannus est breuis ex auro, & quatuor intextus coloribus, hoc est iisdem, quibus & Superhumerale, habens magnitudinem palmi per quadrum, ne facile rumpatur, &c.* † Causa nominis Græci, & Latini ex iis, quæ dicemus intelligetur, nam Hebræum noui He- 2
bræi tradunt significare Pectorale, quod super pectus ponatur. Sed aliorum multorum, ita etiam huius vocabuli proprietatem ignorant, vt ex Iosepho intelligi potest, dicente: *Id vocatur Essen, ac si dicas,* λόγιον, *id est, Rationale.* Vbi corrupte legitur semper Essen, pro Hosen. Ac ne dubitemus vtrum palmus mensura sit quatuor digitorum, vt sæpe apud Latinos, an maior: ambiguitatem substulit Hebraicum nomen, זֶרֶת, *Zereth* quæ mensura est duodecim digitorum, siue dimidium cubiti, & Spithama, quo L X X. & Iosephus vsi sunt. Hîc pannus siue frustum aut, vt, Iosephus ait. περίτμημα, implet omnino lacunam illam quam relictam esse diximus in Superhumerali, quare merito non tam nouum vestimentum dicendum est, quàm pars Superhumeralis. Copulabatur autem cum Rationali hoc modo: *Facies in Rationali catenas sibi inuicem cohærentes ex auro purißimo, & duos anulos aureos quos pones in vtraque Rationalis summitate, &c.* † Hoc Iosephus

Vers. 15.

Vers. 16.

3 phus ita exponit: *Id committitur cum tunica* (Id est, cum Superhumerali, quod tertiam appellat) *anulis aureis per singulos angulos ex oris tunicæ, ac Essenis extantibus intercurrente tænia hyacinthina, & ne quid inter circulos hiet, filo hyacinthino suturam explente, &c.* Itaque Rationale non assuebatur humerali, sed alligabatur. Erat autem Rationale duplex, vt diximus, id est, tela duplici contextum vt sustinere posset pondus gemmarum, quæ in eo ponebantur. Facies eius interior habebat in quatuor angulis quatuor anulos aureos quibus in Superhumerali respondebant alij quatuor. Vtríque, idest, tam Rationalis, quàm Superhumeralis anuli, copulabantur inter se vitta quadam hyacinthina. Deinde si quid forte vacui inter circulum, & circulum relinqui videbatur, filo hyacinthino explebatur. Facies exterior habebat in duobus angulis superioribus duos anulos aureos eminentes, quibus catenæ aureæ inserebantur, quoniam anuli priores (vt Iosephus ait) non possent gemmarum pondus sustinere. † Ascendebant au-
4 tem catenæ (vt testantur Iosephus, & Hieronymus) per fistulas quasdam ad humeros, & annectebantur circulis aureis, qui erât à tergo in summitate posterioris partis Superhumeralis. Fiebant autem fistulæ ob pulchritudinem, vt ait Hieronymus. Ex quo Erasmi error proditur, qui pro *Fistulas*, putauit legendum *Fibulas* apud Hieronymum. Atque ita his catenis & Superhumerale sustinebatur, ne defluere posset, & Rationale separari non poterat à Superhumerali, immo ita iungebantur inter se, vt vna textura contra videntibus putaretur, vt scribit Hieronymus. Anuli autem superhumeralis, quibus catenæ Rationalis inserebantur sunt illi ipsi, de quibus, cum de Superhumerali ageret Moses dixit: *Facies & vncinos ex auro, & duas catenulas auri purissimi sibi inui-* Vers. 13.
cem cohærentes, quas inseres vncinis. Ac propterea Iosephus, & Hieronymus, cum de Superhumerali agerent nihil de his vncinis, & catenulis dixerunt, quia dicturi erant cum ad Rationale peruentum esset, quos nos imitati sumus. † Catenulas autem sibi inui-
5 cem cohærentes dicit catenulas duplicatas, quarum extremæ partes iunguntur inter se, ac simul terminantur. Pro, *Sibi inuicem cohærentes*, in Hebræo est, מִגְבָּלֹת *mineballoth* id est, quarum termini inter se iunguntur, L X X. καταμεμιγμένα ἐν ἄνθεσιν, id est, commistas in floribús, id est, quarum partes copularentur inter se extremitate quadam in modum floris facta. Atque ita esse hęc intelligēda ex eo videmus, quod si simplex catenula esset, in vtraque extremitate vncinum habere oportebat, vt & cum Rationali & cum Superhumerali iungeretur. Nunc autem vnum tantum habet quo connectatur superhumerale. *Catenásque aureas* (inquit) *iungens anulis, quæ sunt in marginibus eius, & ipsarum catenarum ex-* Vers. 24.
trema duobus copulabis vncinis in vtroque latere Superhumeralis, Erat Vers. 25.
igitur catena non simplex, sed inserta per anulos Rationalis

 duplicaba-

duplicabatur vsque ad superhumerale, & ibi ambæ eius extremitates vncino adnectebantur anulo superhumeralis. Præterea si illud: *Sibi inuicem cohærentes*, diceretur propter partes catenæ sibi inuicem connexas, satis improprie dictum esset, nec enim pars catenæ dicitur catena, sed multæ eius partes sibi connexæ. In Rationali erant duodecim gemmæ quatuor ordinibus dispositæ. In primo ordine, siue, vt habet nostra translatio, *In primo versu*, (quod ordo ille versus scriptus videatur) *erat lapis Sardius, & Topazius, & Smaragdus. In secundo Carbunculus, Sapphyrus, Iaspis. In tertio Ligurius, Achates, Amethystus. In quarto Chrysolitus, Onychinus, Beryllus. Inclusi*, inquit Moses, *auro erunt per ordines suos habebuntque nomina filiorum Israel.* Duodecim nominibus cælabantur, singuli lapides nominibus singulorum per duodecim tribus. † Nec verò 6 arbitror in his nominibus fuisse positum nomen Leui, vt existimauit Abulensis, sed loco Ioseph positos esse duos eius filios Ephraim, & Manassem, quos Iacob adoptauit, & dici voluit suos: & singuli suæ tribus principes erant, ita tamen vt Ephraim, qui minor natu erat, ponatur ante Manassem, quoniam à Iacob prælatus est Ephraim maiori fratri, vt videmus Genes. 48. Causa est quod si ponebatur Leui necesse erat præteriri Ephraim, aut Manassem, atque ita non essent in lapidibus nomina duodecim tribuum, semper enim duodecim tribus intelliguntur exclusa tribu Leui. † Quare nec sacerdos pro hac tribu oraret, nec eius re- 7 cordari videretur, quod illa ferre non posset. Nam tribus Leui non præteribatur, etiamsi ponerentur duo filij Iacob, quoniam ipse pontifex, & omnes sacerdotes, ac ministri templi erant ex tribu Leui & eam repræsentabant, talesque futuri erant, vt ipsi potius pro aliis orarent, quàm alij pro ipsis. Hoc Iosephus significauit, cum dixit: *His erant sculpta filiorum Iacobi nomina, quos tribuum autores habemus, &c.* Et posteà cap. 11. ait: *Pro Leui autem allegit inter autores tribuum Manassem Iosephi filium, & Ephramem pro Iosepho. Hos enim Iacobus in adoptionem à Iosepho impetrauerat, sicut supra diximus, &c.* Atque idcirco Ephraim, & Manasses filij etiam vocantur Iacob, & vt filij Iacob, acceperunt hereditatem: quoniam ipse Iacob dixit Genes. 48. *Ephraim & Manasses, sicut Ruben & Simeon, reputabuntur mihi, Reliquos autem, quos genueris, tui erunt & nomine fratrum suorum vocabuntur in possessionibus suis.* Atq; idem est iudicium de nominibus scriptis in duobus lapidibus Superhumeralis. Hos autem lapides non casu esse positos in Rationali, sed mysterij causa dubium non est: cùm enim dixisset Dominus: *Ponesq; in eo quatuor ordines lapidum*, nec Mosi optionem lapidum dedit, nec loci, sed certos lapides signauit, certumq; cuique locum dedit. Mysterium omnino illud esse existimo, quod est in Apoc. 21, ca. in duodecim lapidibus pretiosis, qui vrbis illius cœlestis fundamenta esse, dicuntur: *Et fundamenta* inquit, *muri ciuitatis*

Gemmæ Rationalis. Vers. 17.

Vers. 18.
Vers. 19.
Vers. 20.
Vers. 21.

An in Rationali esset nomen Leui.

uitatis omni lapide pretioso ornata, Fundamentum primum Iaspis secun-
8 *dum Sapphyrus,&c.*† Vt ergo ibi lapides positi, sunt quorum singuli virtute, & proprietate sua singulorum Apostolorum virtutes referrent, ita hic lapides sunt electi, qui patriarcharum, aut posterorum illorum virtutibus responderent.

QVOD & Hieronymus sensisse videtur, cum ait: *Et sub horum nominibus & specie, virtutum vel ordo, vel diuersitas indicatur.* Atque hoc multo melius cognosceretur, si & lapidū virtutem exactè teneremus, & patriarcharum mores resq; gestas sacra Historia plenius docuisset. Conabimur tamen omnia explicare, quantum licebit, ea maximè sequentes, quæ de duodecim patriarchis scripta sunt Genes. 49. & Deuteronom. 33. Nec vero nos mouere debet quod hic scripsit Thomas Caietanus: *De nominibus autem lapidum ne sis solicitus, quia periisse aiunt apud Hebraos notitiam nominum propriorum lapidum, animalium, atque locorum.* Periit sane, sed apud recentiores Hebræos: quare quæ de illis scribunt, aut ipsi, aut eorum sectatores, contemnenda sunt, nisi vbi cum veteribus consentiunt. At nos eos sequimur apud quos harum rerum notitia non perierat, sed quid Hebraica nomina valerent egregiè nouerant, LXX. interpretes loquor, & Iosephum, & Hieronymum. Hi nobis ea in Græca verterunt. Græca autem quam vim habeant, nobiles scriptores Græci, ac Latini docent.

9 † IN primo ordine primus est Sardius, qui & Sarda Plinio dicitur lib. 37. cap. 7. hic translucet, & ignis habet speciem. Conuenit hoc Ruben, qui prius igne libidinis incensus ad patris concubinam accessit, & sicut Sardius translucet, ita eius ignis patri notus fuit. Genes. 35. *Abiit Ruben & dormiuit cum Bala concubina patris sui, quod illum minimè latuit.* Inter translucentes lapides nullus tardius suffuso humore hebetatur, quàm Sardius, vt ait Plinius: ita Rubē tardius, ac minus quā vel reliqui fratres suffuso inuidiæ humore hebetatus est, id est, fulgorem suum amisit, cum de occidendo Ioseph agebatur, Gen. 37. Reperiuntur etiam, vt idem scribit, circa Ægyptum Sadij, qui bractea aurea sublinuntur, talemque hunc Sardium fuisse probabile est, cum circa Ægyptum fuerunt filij Israel, quo tempore hæc fiebant. Igitur Ruben tametsi in eo, quod foris apparebat, particeps parricidii illius videretur, tamen inferius bracteas aureas habebat, quia caritatem in corde seruabat, & Ioseph incolumem seruare cupiebat, vt legimus Genes. 37. Sardius Ruben.

10 † SECVNDVS lapis est Topazius, qui viridis est, & omnibus eius coloris gemmis præfertur autore Plinio libr. 37. capite 8. Significat Simeonis præsentem animum, & timori non cedentem, qui cum fratre Leui stuprum sororis Dinæ plurimis interfectis vindicauit, Genesis, 34. Topazius Simeon.

TERTIVS Smaragdus, qui maxime viridis est, & oculorum Smaragdus Iudas.

aciem lassam recreat, & gratissimi coloris est, ex Plin. libr. 37 ca. 5. Si tertius patriarcharum esset Leui sacerdotium, & doctrinam posterorum eius animos omnium recreantem significaret. Sed quia non eum in hoc lapide, sed Iudam positũ putamus significat eius fortitudinem, & regiam potestatem in hac tribu, quæ semper vsque ad Christum quadam tenus ratione mansit, in quam vniuersus Israel oculos cum lætitia conuertebat, vt per eam ab hostibus liberaretur. Et quia hic lapis Diuinæ naturæ similitudinem habet in multis, vt diximus in cap. 4. Apocal. num. 11. quæ semper viret, & pulcherrima est, cum summaque voluptate spectatur: rectè tribuitur Iudæ, ex cuius tribu natus est Christus verus Deus, & homo semper viuens, & genus humanum æterna donans libertate.

Carbunculus, Dan.

† IN secundo ordine primus lapis est Carbunculus: de quo Pli. 11
libr. 37. cap. 7. de ardentibus gemmis sermonem instituens ait: *Principatum tenent Carbunculi a similitudine ignium appellati, cum ipsi non sentiant ignes, ob id à quibusdam apyrots vocati.* Hic lapis tribuitur Dan propter tribum eius, cuius magna fuit fortitudo, quæ ad similitudinem ignis exussit vrbem Lais, Iudic. 18. Et maximè propter Samsonem, qui velut ignis quidam fuit in Palæstinos. De hac fortitudine scriptum est, Deut. 33. *Dan catulus leonis.*

Sapphirus, Nephthali.

SECVNDVS lapis est Sapphirus, quæ cœlestis coloris est, id est, cærulea, & aureis punctis collucens, vt ait Plin. libr. 37. cap. 9. Indicat cœlestes mores nonnullorum Apostolorum, qui fuerunt ex tribu Nephthali vt est in Psal. 67: *Principes Iudæ duces eorum principes Zabulon, & principes Nephthali.* Aurea pũcta Sapphiri significant verba Apostolorum de Diuinis mysteriis. Ge. 49. scriptum est: *Nephthali ceruus emissus, & dans eloquia pulchritudinis.* † Apostoli
enim, quasi cerui emissi à Christo velociter per orbem terræ dis- 12
currerunt emittentes pulcherrima, ac saluberrima eloquia.

Iaspis, Gad.

TERTIVS est Iaspis pulcherrima gemma, virens, & translucens, & magnæ firmitatis. Lege Plin. 37. ca. 8. Indicat magnam & manifestam omnibus fortitudinem tribus Gad & sanctitatem ipsius patriarchæ. Deut. 33. *Benedictus in latitudine Gad quasi leo requieuit, cœpitque brachium, & verticem, &c.*

Ligurius, Aser.

IN tertio ordine primus est Ligurius, pro quo Græcè legitur λιγύριον, Quare male in quibusdam Codicibus Latinis, & apud quosdam scriptores legitur Lyncurium. In quo etiam lapsus est Sigismundus Gelenius, qui in translatione Iosephi vertit Lyncurium, cum in Græco sit λίγυρος, & in veteri Ruffini translatione, Ligurius. Etenim Lyncurium non est gemma, sed quod Latine dicimus Succinum, aut electrum, quod vt nomen indicat, ex vrina lyncis fit. † De quo Plinius refellens eorum sententiam,
qui gemmam esse crediderunt, hæc scripsit libr. 37. cap. 3. *De Lyn-* 13
curio proximè dici cogit autorum pertinacia. Quippe etiamsi non electrum id.

id esset gemmam esse contendunt. Fieri autem ex vrina quidem lyncis, sed egestam terra protinus bestia operiente eam, quoniã inuideat hominum vsui esse autem, qualem in igneis succinis, colorem, scalpique. Ego falsum id totum arbitror nec visam in auo nostro gemmam vllam ea appellatione, &c. Ego sit ne gemma lyncurium, vt Theophrastus in lib. de Lapidibus, & alij quorum meminit Plinius voluerunt, an non sit, hoc quidem in loco non admodum contenderim, quamuis si ex lyncis vrina succinum fit, quomodo gemma fieri possit, non video. Hoc dico geminam ex vrina lyncis adeo pretiosam fieri vt inter pulcherrimas gemmas Rationalis poneretur, non esse ad modum probabile. † Hoc etiam siue lyncurium gemma sit, siue
14 non sit, nihil ad nos pertinere, quoniam hæc lyncurium Græce dicitur, LXX. autem & Iosephus non λυγκούριον scripserunt, sed hîc λίγυρος, illi λιγύριον, quod nihil ad lyncurium. Ex quo intelligimus cur Hieronymus dixerit: *Satisq; miror cur hyacinthus pretiosissimus lapis in horum numero non ponatur: nisi forte ipse est alio nomine lyncurius. Scrutans eos qui de lapidum scripsere natura atque gemmarum lyncurium inuenire non potui, &c.* Vbi vtroque in loco non Lyncurium, sed in primo Ligurius, in altero Ligurium legendũ est: in quo lapsi sunt Erasmus, & Marianus Victorius in scholiis Hieronymi. Etenim lyncurium multis in locis inuenire potuit Hieron. apud huiusmodi scriptores, cum Plinius affirmet se eorũ pertinacia cogi ad agendum de lyncurio. † Mihi suspicio est li-
15 gurium genus esse carbunculi, cuius meminit Plinius lib. 37. c. 7. his verbis *Est & Anthracitis appellata, in Thesprotia fossilis, carbonibus similis. Falsum arbitror quod in Liguria nasci tradidederunt, nisi forte tunc nascebatur. Esse in iis & pracincta candida vena traduntur. Harum igneus color vt superiorum est: peculiare quiddam, quod iactata in ignem velut mortua, extinguuntur, contra aquis perfusa exardescunt &c.* Forte hæc gemma, quam prisci autores in Liguria nasci tradiderunt, inde etiam apud veteres dicta est, λίγυρος, aut Ligurium, nam Y pro, V, poni, & in V passim verti videbũt qui obseruauerint. Conuenit Aser propter eius caritatem, & copiam spiritualium bonorum in terræ bonis indicatam. Gen. 49. *Aser pinguis panis eius, & prabebit delicias regibus.* Deu. 33. *Benedictus in filiis Aser sit placens fratrib. suis. & tingat in oleo pedem suũ, &c.* Ascẽsor cœli auxiliator tuus.

SECVNDVS lapis est Achates. Plinius lib. 37. c. 10. *Achates in magna fuit autoritate, nunc in nulla est, reperta primum in Sicilia iuxta* Achates.
16 *fluuium eiusdem nominis, postea plurimis locis excedens amplitudine, numerosa varietatibus diuersis mutantibus cognomina eius, &c.* Isidorus Issachar.
libr. 16. Etym. ca. 10. addit: *Est autem nigra habens in medio circulos nigros, & albos iunctos, & variatos, &c.* Tribuitur Issachar propter varietatẽ virtutum, & propter sanctitatẽ tribus eius quæ cum esset in tenebris id est, inter peccatores, candorẽ non amisit, & peccatores ad iustitiã vocauit: Deu. 33. de Zabuló ait: *Latare Zabulõ in*

exitu

exitu tuo, & Issachar in tabernaculis tuis populos vocabunt ad montem ibi immolabunt victimas iustitiæ, id est, Tantæ pietatis erunt, vt ad templum vocent alios, & victimas Deo gratissimas immolent.

Amethystus. Zabulon.

17 † TERTIVS lapis est Amethystus, quæ ad vini rubri colorem accedens tandem in violaceum desinit, ex Plin. libr. 37. ca. 9. Significat caritatem, & mores cœlestes Zabulon, & tribus eius de qua dictum est, quod modo retulimus: *Populos vocabunt ad montem, ibi immolabunt victimas iustitiæ.* Præsertim cum & ex hac tribu quidam apostoli fuerint, vt ex Psalm. 67. intelligimus: *Principes Iuda duces eorum, principes Zabulon, & principes Nephthali.*

Chrysolithus Ephraim.

In quarto ordine primus lapis est Chrysolithus, quæ aureo colore translucet, vt ait Plin. libr. 37. cap. 9. siue vt Isidorus scribit libr. 16. Etym. cap. 14. auro similis est cum marini coloris similitudine. Datur Ephraim propter regiam potestatem, quam eius tribus habuit in Ieroboham, & eius posteris, & quod quasi mare multiplicatus sit. Ita de eo dixit Iacob Genes. 48. *Et semen illius crescet in gentes.*

Onychinus Manasses.

18 † SECVNDVS est Onychinus. Onyx, siue lapis Onychinus, ab humani vnguis similitudine carni impositi dictus est, autore Plinio lib. 37. cap. 6. Candorem virtutum significat, qui fuit in Ioseph patre Manasse, & in ipso Manasse, cum caritate coniunctum, & cum humanitate.

Beryllus Beniamin.

VLTIMVS omnium lapis est Beryllus viridis gemma, quæ sexangula forma politur, quoniam hebescit, ni color eius surdus repercussu angulorum excitetur. Ex Plinio lib. eodem ca. 5. Conuenit Beniamin, qui perfectione virtutum, quæ senario numero designatur, à Deo expolitus est, & mirum fulgorem emisit. Sed maximè illi tribuitur propter apostolum Paulum, qui fuit ex eius tribu Deut. 33. Et Beniamin ait: *Amantissimus Domini, habitabit confidenter in eo: quasi in thalamo tota die morabitur, & inter humeros illius requiescet.* Hoc est: In eo Dominus confidenter habitabit quasi in thalamo suo, & inter humeros eius, hoc est, Onus eius erit, ipsum solum portabit Beniamin, nec aliis se subiiciet.

DE DOCTRINA, ET VERITATE QVAE erant in Rationali.

CAPVT XII.

Exod. 28. Versu 30.

SVPEREST etiam num Rationali aliquid, & quidem magnum, & valde difficile explicatu, de quo ait Dominus: *Pones autem in Rationali iudicij Doctrinam, & veritatem quæ erunt in pectore Aaron, quando ingredietur coram Domino, & gestabit iudicium filiorum Israel in pectore suo, in conspectu Domini semper.* Vbi habemus *Doctrinam*, in Hebr. est אוּרִים *Vrim* id est, lumina, siue illuminationes, quod est, Doctrinam valde illumi- 1

illuminantem, Lxx. τὴν δήλωσιν, id eſt, manifeſtationem, ideò Hieronymus vertit: *Doctrinam.* pro *veritatem*, eſt תֻּמִּים *Thummim*, id eſt, perfectiones. In quo eſt difficilis & permoleſta quæſtio, vbinam, & quomodo fuerint in rationali, ſiue Vrim, & Thummim, ſiue doctrina, & veritas: vtrum aliquid in illo poſitum fuerit, quod hæc duo ſignificaret, an potius Hebraicis literis ſcriptum fuerit, Vrim, & Thummim. Si ſcriptum dicas, quomodo hoc Scriptura tacuit? Quomodo in tam exiguo ſpatio, quod vix duodecim lapidibus ſatis fuiſſe videbatur, tot literæ ſcribi potuerunt? Si aliquid poſitum eſt hæc duo ſignificans, quodnam illud eſt, & vbi poſitum? Si neutrum dicas, quomodo fuerunt in rationali Doctrina, & veritas? Quid ſint Vrim, & Thummim

2 † CAIETANVS de hoc ita ſcripſit: *Quid intelligatur nominibus Vrim, & Thummim, nullus (quantum nouimus) hactenus explicauit. Diuerſi diuerſa dicunt, nec certi aliquid habetur, &c.* Rabbi Dauid in libro Radicum ait: *Non eſt manifeſtum apud nos quid hæc ſignificent, &c.* Atque vt res erat obſcura, multa de ea, ac mira dicta ſunt. Auguſtinus quæſt. 117. in Exo. ait: *Quid ſibi hoc velit, vel in quali re, vel metallo poneretur ſuper rationale demonſtratio, & veritas, (quoniam talia dicit fieri in veſte ſacerdotis, quæ corporaliter fiunt) inuenire difficile eſt. Fabulantur tamen quidam lapidem fuiſſe, cuius color, ſiue ad diuerſa, ſiue ad proſpera mutaretur, quando ſacerdos intrabat in ſancta, & cæt.* Rabbi Salomon Scripturam dicit fuiſſe nominis Dei, quam ponebant intra duos pannos rationalis, per quam Deus lucere faciebat, & perficiebat verba ſua. Cuius ſententiam latius retulit Vatablus, & ſecutus eſt Auguſtinus Eugubinus in Annotationi-

3 bus in Pentateuchum. † Alij dicunt fuiſſe quædam multiplici figura diſtincta, & clara, ac lucida, ſpeculiq; inſtar terſa, quæ latebant inter duos pannos rationalis, alij laminas quaſdam fuiſſe. Hugo Sancti Victoris in Annotationibus in Exodum affirmat hæc nomina Hebræa ſcripta fuiſſe in textura ipſius rationalis, quod Auguſtino in eadem quæſtione minimè diſplicuit. Imò & Philoni eadem ſine dubio ſententia eſt, qui lib. 3. de vita Moſis ait: τὸ δὲ λόγιον τετράγωνον, διπλοῦν κατεσκευάζετο, ὡσανεὶ βάσις, ἵνα δύο ἀρετὰς ἀγαλματοφορῇ, δήλωσίν τε, καὶ ἀλήθειαν. Hoc eſt, rationale autem quadrangulum duplex factum eſt, tanquam baſis, vt duas virtutes depictas ferat, manifeſtationem, & veritatem. Et lib. 2. de Monarchia: ἐπὶ δὲ τοῦ λογίου διττὰ ὑφάσματα καταποικίλλει προσαγορεύων, τὸ μὲν δήλωσιν, τὸ δὲ ἀλήθειαν. Hoc eſt, in rationali autem texturas variauit, appellans hanc quidem manifeſtationem, illam autem veritatem. Græca retuli, quoniam Latina non ſatis aptè verſa ſunt. F. Hieronymus ab Oleaſtro in Comment. huius cap. affirmat lapides pretioſos illos dici Vrim, quia fulgebant, & ſplendorem ac lucem emittebant, Thummim verò, id eſt completiones, ſeu perfectiones, ſcilicet, lapidum, aut completos,

& perfectos lapides, quoniam Exo. 25. vbi nos habemus: *Et gem-
mas ad ornatum Ephod, ac rationale*, in Hebræo est: *Lapides plenitudi-
num*, seu completionis, *quod complerent Rationale*. At, præterquam
quod eius interpretatio à veterum sensu abhorret: si ita res se
haberet, cur postquam lapides iussit Dominus poni, iterum dicat:

Quid sit vere Vrim, & Thūmim.

Et pones Vrim & Thummim in rationali? &c. † Mihi probabilissimū 4
omnium videtur Vrim & Thummim esse duodecim illos lapides
Rationalis inscriptos nominibus duodecim patriarcharum, qua-
tenus per eos Deus futura solebat prænuntiare, & respondere de
agendis. Hoc autem ex eo intelligitur, quod Exo. 39. vbi Scriptu-
ra narrat factum esse in vestibus quidquid Dominus præceperat
Mosi, nihilq; prætermitti solet, nihil de Vrim & Thummim scri-
ptum est, quia id ipsum erant, quod duodecim lapides. Deinde
Iosephus cum de rationali ageret, nihil de illis dixit. Capite ta-
men sequenti quiddam se omisisse dicit in vestibus sacerdotalib.
quod omittendum non fuit: nēpe per hos duodecim lapides fu-
tura fuisse præcognita: ex quo sine dubio intelligitur Vrim, &
Thummim fuisse lapides illos, quatenus ex eis futura cognosce-
bantur. Inde Lyranus exponit: *Pones autem in Rationali Doctrinam,
& Veritatem*, id est, *lapides per quorum fulgorem manifestabitur sacer-
doti Diuinum beneplacitum, & hoc secundum Iosephum, &c.* Eadē causa
Hieronymus, cum de cæteris ageret diligenter, nihil de his dixit,
sed postea mysticè exposuit quid esset Doctrina, & Veritas, nihil
tamen explicans eorum quæ quærebamus. † Sed meliùs intellige- 5
tur ex collatione locorum Scripturæ, in quibus hæc nomina re-
periuntur, Numer. 27. iubetur Iosue successor Mosis sisti coram
Eleazaro sacerdote, & omni multitudine. Deinde sequitur: *Pro
hoc, si quid agendum erit, Eleazar sacerdos consulet Dominum*, videlicet:
vt responso Domini cognoscatur agendum ne illud sit, an omit-
tendum, sicut statim ait: *Ad verbum eius ingredietur, & egredietur ip-
se, & omnes filij Israel cum eo*, id est, ex eius præscripto facient om-
nia. Pro quo est Hebræo ad verbum: *Et interrogauit illi* (id est, pro
illo) *in iudicio Vrim*. Quod est, cum aliquid erit agendum, ponti-
fex consulet Dominum per Vrim, id est, per lapides Rationalis.
Chaldæus: Vt consulat pro eo in iudicio illuminationis coram
Domino. Ita enim pontifices Dominum consulebant pro regi-
bus, & ducibus suis. Inde Achimelech, cum obiurgaretur à Saule
rege quod pro Dauide consuluisset Dominum, 1. Reg. 22. ait:
Num hodie cœpi pro eo consulere Dominum? † Et cap. 23 *Quod cum Da-* 6
*uid rescisset, quia præpararet ei Saul clàm malum, dixit ad Abiathar sa-
cerdotem: Applica Ephod.* Et ait Dauid: *Si tradent me viri Ceilæ in ma-
nus eius? & si descendet Saul, sicut audiuit seruus tuus? Domine Deus Is-
rael indica seruo tuo.* Et ait Dominus: *Descendet.* Dixitq; Dauid: *Si
tradent me viri Ceilæ, & viros qui sunt mecum, in manus Saul?* Et dixit
Dominus: *Tradent.* Et cap. 30. *Et ait ad Abiathar sacerdotem: Applica
ad me*

ad me Epod. Et applicauit Abiar Ephod ad Dauid, & consuluit Dauid Dominum dicens: Persequar latrunculos hos, & comprehendam eos, an non? Dixitq; ei Dominus: *Persequere, absque dubio enim comprehendes eos, & excuties eis prædam* Hoc autem de Ephod dictum esse propter Rationale, quod erat in Ephod, certum est ex aliis Scripturæ locis, 1. Reg. 28. *Consuluitq; Dominũ, & non respondit ei, neque*
7 *per somnia, neq; per sacerdotes, neq; per prophetas.* † Vbi nos habemus, Per sacerdotes. in Hebræo est: בְּאוּרִים *phaurim*, id est, neque per Vrim, Lxx. ἐν τοῖς δήλοις, id est, in manifestis, siue in manifestationibus, vt interpretari solet Hieron. Et Esd. 2 *Hi quæsierunt Scripturam genealogiæ suæ & non inuenerunt, & eiecti sunt de sacerdotio. Et dixit Athersata eis, vt non comederent de Sancto sanctorum, donec surgeret sacerdos doctus, atq; perfectus.* Eadem verba sunt Neh. 7. *Donec staret sa-*
8 *cerdos doctus, & eruditus.* † In Heb. est, donec stet sacerdos לְאוּרִים וּלְתֻמִּים *leurim Vle thummim*, id est, ad Vrim, & ad Thummim. Lxx. τοῖς φωτίζουσι, καὶ τοῖς τελείοις, id est, illuminantibus, & perfectis, quod idem est. In posteriori autem loco, τοῖς φωτισμοῖς, καὶ ταῖς τελειώσεσι, id est, illuminationibus, & perfectionibus, siue ad illuminationes, & perfectiones. Hinc summa pontificis dignitas indicatur, cum illi dati dicuntur Vrim & Thummim, vt Deut. 33. Leui quoque ait: *Perfectio tua, & doctrina tua viro sancto tuo, quem probasti in tentatione.* In Heb. est: Vrim, & Thummim tui viro sancto tuo, &c. Lxx. Date Leui manifestationes eius, & veritatẽ eius, δήλους αὐτοῦ. Hinc Leuit. 8. non commemorantur gemmæ Rationalis, sed Vrim, & Thummim: *Et desuper humerale imposuit, quod astringens cingulo aptauit Rationali, in quo erat Doctrina, & veritas.* Quomodo autem hoc Deus faceret, Iose. indicat 3. Antiq. c. 9. Vbi, cum de duabus gemmis, quæ erant in Ephod, locutus esset, earúmque eam, quæ erat in dextro humero, magnum fulgorem solitam fuisse emittere dixisset, quoties Deus placaretur sacrificiis, hæc subiicit: *Sed mirabilius est, quod nunc dicturus sum. Per duodecim gemmas, quas in pectore pontifex insutas Essen gestat, in bello victoriam pronuntiare Deus solebat.*
9 † *Nam prius quam exercitus se moueret, tantus fulgor ex eis emicabat, vt toti populo facile innotesceret adesse Deum, opemq;, & auxilium suum inuocantibus esse allaturum. Quapropter Græci, qui à nostra religione non abhorrent, cum hoc miraculum pro compertissimo habeant, ita vt negari non possit, Essena vocant, λόγιον, hoc est, Oraculum. Desiit tam Essen, quàm sardonyx fulgorem emittere annis ducentis ante quàm hæc commentaremur, irato Deo propter legum suarum præuaricationem.* Hæc Iose. Quæ ego vera esse censeo, sed puto etiam, imò pro certo habeo, non hoc tantũmodo Deum respõdisse, sed illo quoque, qui in verbis li. 1. Re. indicatur i. loquente sacerdote, & singula explicante, qui tamen sacerdos ad præsentiã rationalis, &
10 sacrarum gemmarum spiritum prophetię accipiebat. † Hoc ex eo intelligitur, quod vt iãdiximus, 1. Re. 28. legimus: *Consuluitq; dominũ,*

que quidquam falsi habere admistum, sicut responsa, quæ dabant oracula gentilium. Ita videtur intellexisse Hieronymus, atque idcircò Hesdræ 2. & Nehem. 7. vbi in Hebræo est: *Donec staret sacerdos ad Vrim, & Thummim*, ipse vertit in priori loco: *Donec surgeret sacerdos doctus, atque perfectus*, in posteriori: *Donec staret sacerdos doctus, & eruditus*. Hoc est, sacerdos doctus, qui futura à Deo didicisset, & perfectus qui perfectè, & sine admistione falsi enuntiaret quæ acceperat. Siue eruditus qui non falleretur in iis, quæ
13 Deus docuerat, nec falsa diceret pro veris. † Inde Hieronymus dixit: *Porrò quod dicitur in ipso Rationali, δήλωσις esse, & ἀλήθεια, id est, manifestatio, atque doctrina, vel veritas, hoc ipsum significat quod nunquā in Dei ratione mendacium sit, &c.* Et moraliter exponit in hac ipsa epistola 127. ad Fabiolam, & in illud Hos. 3. *Quia dies multos sedebunt, &c.* vt non solum sacerdos fidem rectam sciat, sed &, quod nouerit, possit alios docere. Eodem ferè modo interpretatur Doctrinam, & Veritatem Origenes homil. 6. in Leuit. & vterque desumpsit ex Philone lib. 3. de Vita Mosis.

Rationale vnde dictū.

Ex dictis etiam intelligemus cur dictum sit rationale iudicij. Rationale quidem cur dicatur, Iosephus exponere videtur in iis, quæ retulimus ex 3. Antiquit. cap. 9 *Quapropter*, inquit, *Græci, qui à nostra religione non abhorrent, cum hoc miraculum pro compertissimo habeant, ita vt negari non possit, Essena vocant λόγιον, hoc est Oraculum*, Verùm paulò liberior est hæc translatio, in Græco enim non est illa interpretatio: *Hoc est Oraculum*. sed Sigismundus Gelenius ad-
14 didit quod Græco nomine λόγιον, significari existimauit. † Contra Ruffinus adiecit: *Hoc est Rationale*. Græca ita habēt: ὅθεν Ἕλληνες οἱ τὰ ἡμέτερα τιμῶντες ἔθη, διὰ τὸ μηδὲν ἀντιλέγειν δύνασθαι τούτοις, τὸν ἐσσῆνα λογίον καλοῦσι. Quod ita ad verbum vertitur: *Vnde Græci, qui quidem nostras venerantur consuetudines, propterea quod nihil his contradici possit, Essenem logion vocant, &c.* λόγιον autem Græcis dicitur quidem Oraculum, at non vnde responsa petuntur, sed ipsa Dei responsa, quod in hunc locum non conuenit. Est tamē quod optimè conueniat. Græci λογίους appellant eos, qui futura prædicunt, vt Plutarc. in Sylla: Τυῤῥηνῶν δὲ οἱ λόγιοι μεταβολὴν ἀπεφαίνον ἀποσημαίνειν τὸ τέρας. i. Tyrrenorū vates mutationem ostendebāt, significare prodigium illud. Quare Rationale vocabant λόγιον, ac dicerent fatidicum, aut futura prædicens. Eadem causa dictum arbitror Rationale, quod cùm per illud responsa de futuris redderentur, non res sine ratione, sed ratione & intelligentia prædi-
15 ta videretur. † Inuenio etiam interdum scriptum, λογεῖον, apud Lxx. in eodem cap. 28. Exodi, & apud Philonem in locis indicatis & apud Hieronymum in capite 3. Oseæ, & apud alios authores, & id quoque nomen aptum est, significat enim locum, vbi conueniunt consulentes: sed meliùs scribitur λόγιον. Rationale iudicij dicitur, quia per illud Deus docebat quid faciendum esset. Iudi-

Iudicium. cium enim dici solet in Scriptura id, quod quisque facere debet, vt Psalmo trigesimosexto: *Os iusti meditabitur sapientiam, & lingua eius loquetur iudicium.* Prouerb. 21. *Gaudium iusto est facere iudicium, & iustitiam.*

Allegorica Rationalis significatio.

DE Allegorica Rationalis significatione hæc scribit Ioseph. *Essen quoque in eius medio est insertus*, (hoc est, in medio superhumeralis) *non aliter quam terra medium mundi locum obtinet. Gemmarum etiam duodenarium, siue ad menses retuleris, siue ad parem partium numerum eius circuli, quem Græci Zodiacum vocant, nequaquam à vera coniectura aberraueris.* † Philo verò ita: *Præterea in pectore duodecim gemmæ discolores, ternæ distributæ in quatuor ordines, quid aliud significant, quàm ipsum signiferum circulum? Nam & hic in quatuor partes e ternis signis constantes diuiditur, atque ita horas anni efficit, ver, æstatem, autumnum, hyemem, &c.* Et mox ait varietatem colorum in gemmis ideò positam esse, quod circuli signa suum quodque colorem efficiat in terris, aqua, & aëre, & horum accidentibus, atque etiam in animalium, stirpiúmque generibus omnibus. Idem ait libro 2. de Monarchia. Addit etiam in priori loco, hoc est libro 3. de vita Mosis: *Quod autem Rationale duplicatur, causam habet hanc: Duplex est ratio, altera in mundo, quæ est incorporearum idearum ratio, altera in homine. In homine etiam duplex est, altera interna, altera externa, huius interpres, quæ dicitur oratio. Quadrangulum est Rationale, quia oportet rationem, siue naturæ, siue hominis, inconcussam esse, ac solidam.* 16

Rationalis Moralis significatio.

TROPOLOGIAM eiusdem explanat Gregorius in 2. parte Pastoralis curæ, capite 2. & libro 1. epistola 24. his verbis: 17
Hinc diuina voce præcipitur, vt in Aaron pectore Rationale iudicij vittis ligantibus imprimatur, quatenus sacerdotale cor nequaquam cogitationes fluxæ possideant, sed ratio sola constringat, ne indiscretum quid vel inutile cogitet, qui ad exemplum aliis constitutus ex grauitate vitæ semper debet ostendere quantam in pectore rationem portet. In quo etiam Rationali vigilanter adiungitur, vt duodecim nomina Patriarcharum describantur. Ascriptos etenim patres semper in pectore ferre est antiquorum vitam sine intermissione cogitare. Nam tunc sacerdos irreprehensibiliter graditur, cum exempla patrum præcedentium indesinenter intuetur, cum Sanctorum vestigia sine cessatione considerat; & cogitationes illicitas deprimit, ne extra ordinis limitem operis pedem tendat. † *Quod bene etiam Rationale iudicij vocatur, quia debet rector semper subtili examine bona, malaq; discernere, & quæ, vel quibus, quando, vel qualiter congruant, studiose cogitare: nihil quoque proprium quærere, sed sua commoda propinquorum bona deputare. Vnde illic scriptum est: Pones autem in rationali iudicij* 18

Doctrinam,

Doctrinam, & veritatem, & gestabit iudicium filiorum Israel in pectore suo in conspectu Domini semper. Sacerdoti quippe iudicium filiorum Israel in pectore coram Domini conspectu gestare est subiectorum causas pro sola interni iudicis intentione discutere, vt nihil se ei humanitatis admisceat in eo, quod diuina positus vice dispensat, ne correptionis studia priuatus dolor exasperet, cumq; contra aliena vitia æmulator ostenditur, quæ sua sunt non exequatur, ne tranquillitatem iudicij, aut latens inuidia
19 *maculet, aut præceps ira perturbet.* † Hactenus Gregorius. Origenes vero Homil.6 in Leuit. ait: *Logium sapientiæ iudicium est quia sapientia in ratione consistit. Sed quæ sit sapientiæ huius, & rationis virtus ostendit: imponit enim super rationale manifestationem, & veritatem. Non enim sufficit pontifici habere sapientiam, & scire omnium rationem, nisi possit etiam populo manifestare, quæ nouit. Ideò ergo imponitur rationali manifestatio, vt possit respondere omni poscenti se rationem de fide, & veritate. Ponitur autem super illud & veritas, vt non illa adstruat, quæ proprio excogitare potest ingenio, sed quæ veritas habet, nec vnquam a veri-*
20 *tate discedat, vt in omni sermone eius semper veritas maneat, &c.* † Sed ait idem Origenes paulò pòst: *Sed & ipse ordo rerum quam sanctus sit, & quàm mirabilis, intuere. Non ante logium, & posteà humerale, quia non ante sapientia quàm opera, sed prius opera haberi debent, & posteà quærenda sapientia est. Tum deinde non ante manifestatio quàm rationale, quia non ante alios docere, quàm nos instructi, & rationabiles esse debemus. Super hæc autem additur veritas, quia veritas est summa sapientia. Denique Propheta hunc eundem ordinem seruat, cum dicit: Seminate vobis ad iustitiam, & metite fructum vitæ, illuminate vobis lumen scientiæ. Vides quomodo non dicit primo: Illuminate vobis lumen scientiæ, sed primo: Seminate vobis ad iustitiam. Et non sufficit seminare, sed: Metite,* inquit, *fructum vitæ, vt post hæc possitis implere quod sequitur: Illuminate vobis lumen scientiæ.* Hęc Origenes. Refert autem verba Oseæ capite 10.
21 iuxta Lxx. translationem. † Verùm quia desunt quædam tam in Gregorij, quàm in Origenis explanatione, ea compendio quodam supplebimus ex Beda, cap.5. Rationale fit duplex, vt rationem nostri examinis, & inuisibilis intus arbiter probet, & nunquam humana foris existimatio meritò condemnet. Seu certè duplex ferimus Rationale, quando ea, quæ de fide Veritatis, ac de vita inuisibili loquimur, aut cogitamus, ratione fixa subsistunt: & quæ agimus, aut agenda disponimus, æquè iudicio iustæ discretionis probantur esse librata. Quod autem mensuram palmi habebat per quadrum, conatum indefatigabilem ac perpetuum piæ intentionis ostendit. Qui enim palmo aliquid metitur, summo vtique conamine dispansis digitis manum extendit. Vnde meritò, sicut per manum operatio, ita per palmum exprimitur ipsa inflexibilis contentio bonæ operationis: dum suam quisque dexteram in vniuersa quæ valet, insignia virtutum dilata-
22 re satagit. † Et bene idem Rationale tam in longitudine, quàm

quàm in latitudine, mensuram palmi habere præcipitur: quia siue in longitudinem vitæ æternæ desiderium mentis erigat, seu in latitudinem charitatis erga curam proximi suum inclinet affectum, necesse est per omnia cor sacerdotale nequaquam segne, & desidiosum manere, sed ardenti semper studio extendi ad comprehendendum brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu. Gemmarum positio diuersarum in rationali multiplicem variarum virtutum operationem designat, quæ concordi serie disposita in sacerdotis debet corde semper apparere. Singuli autem lapides singulis patrum nominibus scribuntur, dum Sanctorum vitam rector inspiciens, qui quibus maximè virtutum operibus floruerunt sedula inquisitione scrutatur, & hæc cuncta in abditis sui pectoris meditando colligere, atque operando proferre
satagit. † Atque hæc nomina in superhumerali sunt in lapidibus 23
eiusdem generis, vt significetur vna fides in Deum, vna spes, vna charitas omnium patrum corda repleuisse. In rationali sunt in multis lapidibus diuersi generis, quia multiplex est varietas, & gratia bonorum operum, quibus sanctorum fides, spes & charitas confirmata refulget. Quatuor ordines gemmarum sunt propter quatuor virtutes, quia omne quod cogitat sacerdos, qui eas portat in pectore, prudentia circunspectum, fortitudine firmum, iustitia eximium, temperantia à malis omnibus secretum esse debet. Sed iidem ordines ternas habent gemmas, quia eædem virtutes sanctæ Trinitatis fide consecratæ esse debent. Rationale cum superhumerali connectitur, quia superhumerale bonorum operum consummationem indicat, rationale autem munditiam co-
gitationum, quæ semper iungi debent. † Catenulæ aureæ signi- 24
ficant continuationem charitatis, qua sicut catenula ex plurimis auri virgulis vna contexitur: ita charitas ex multifaria virtutum operatione perficitur. Duæ sunt, quia & erga Deum charitas est, & erga proximum. Anuli aurei, è quibus pendent catenulæ, significant iugem memoriam perpetuæ, & nunquam finiendæ charitatis in patria cœlesti. Duo vncini superhumeralis eminentes aureis anulis, quibus inserebantur catenæ, significant firmissimam intentionem Deo placendi, & iuuandi proximos tam in prosperis quàm in aduersis rerum euentibus. Vittæ hiacynthinæ, quibus rationale constringitur cum superhumerali, sunt ligaturæ cœlestis desiderij firmissimæ, cum agnita luce patriæ cœlestis in illam suspiramus, & vt in cœlum intrare mereamur, concordi fide, & vita, opere, & professione seruire Domino studemus.

De

DE ZONA.

CAP. XIII.

DE hac zona legimus: *Et balteum facies opere plumarij,* Vers.39 Exod.28
id est, variorum colorum, quale solet esse opus plumarij. Hebr. opere רֹקֵם *Dochem* quod solet vertere, Opere polymito, aut opere polymitarij, LXX. ἔργον ποικιλτοῦ opus variegatoris. Ex quo intelligimus variis coloribus fuisse contextam, illis scilicet, quibus Ephod & aurum similiter habebat. Et cap. 39. *Fecit igitur Superhumerale de auro, hyacintho, &c. & balteum ex eisdem coloribus, sicut praeceperat Dominus Moysi.* Hoc magis explanat Iosephus his verbis: *Essen autem assuta erat zona iam dictis coloribus, & auro distincta, quae totum complexa, rursúmque supra suturam nodata deorsum propendere sinebatur, omnes autem fimbriae quibusdã oris fistulosis vtrimque includebantur.* Sed pro hoc vltimo est in Gærco: τοὺς δὲ θυσάνους χρύσεαι σύριγγες καθ' ἑκατέραν ἄκραν ἐκλαβοῦσαι πάντας ἐμπεριέχουσιν αὐταί id est: *Fimbrias autem, siue oras, aureae fistulae in vtraque summitate capientes omnes circumeunt ipsae.*

2 *Mystica zonae significatio.*

DE significatione eius ait idem Iosephus: *Zona item, qua cingitur, Oceani similitudinem habet, qui vniuersa circumplectitur, &c.* De morali iam dictum est cap.7. Aurum verò, quod huic zonae additur, caritatem significat, siue diuinarum rerũ intelligentiam. Fistulae aureę vtrimque additę significant caritate, & Diuinarum rerum intelligentia omnes virtutes solidari, atque muniri. Additur haec zona internę illi, vt sciamus varietatem virtutũ non intus tantum in animo, sed exterius etiã debere apparere in opere. Origenes Hom.6. in Leuit: *Iam & superius dixerat, quia cinxit eum zona super tunicam, & modo iterum cingitur secundum facturam Superhumeralis. Quod est istud duplex cingulum, quo constrictum vult esse ex omni parte pontificem? Constrictus sit in verbo, constrictus in opere, expeditus ad omnia, nihil remissum, nihil habeat dissolutum. Accinctus sit animi virtutibus, constrictus sit à corporalibus vitijs, nullum animae lapsum, nullum corporis timeat, vtroque cingulo semper vtatur, vt sit sanctus corpore, & spiritu. Benè autem, & secundum facturã Superhumeralis cingitur: secundum enim facta sua, & secundum opera sua cingulo virtutis vtitur.*

DE TIARA PONTIFICIS.

1 CAP. XIIII.

DE tiara pontificis hoc tantum legimus in Scriptura: *Facies & laminam de auro purissimo, in qua sculpes opere* Exod.28
caelatoru: Sanctum Domino. Ligabisque eam vitta hyacin- Vers.36
thina, & erit super tiaram imminens fronti pontificis. Vers.37
Et postea: *Erit autem lamina semper in fronte eius, vt* Vers.38

placatus sit ei Dominus. His Hieronymus hoc tantum addidit Hæc super pileolum lineum & commune omnium sacerdotum in pontifice plus additur, vt in fronte vitta hyacinthina constringatur, totamque pontificis pulchritudinem Dei vocabulum coronet, & protegat, &c. Est autem hoc nomen Dei, quod Tetragrammaton, & ineffabile appellant, est enim hæc inscriptio, קֹדֶשׁ לַיהוָה *codes lachoah* Ineffabile autem dicitur autore Philone libro tertio de Vita Mosis, quòd solis aures, linguámque sapientia purgatis fas est audire, nominaréque in sacris, præterea nemini. Iosephus autem præclarè rem totam explicauit his verbis: *Porrò pileo, quali ceteri sacerdotes, vtebatur: super quem extabat alius consutilis ex hyacintho variatus.* 2
† *Hunc aurea corona triplici circumdabat, in qua spectabantur calyculi aurei, quales videmus in herba, quæ apud nos vocatur Dacchartus, apud Græcorum herbarios Hyosciamus.* Et paulò post: *Eiusmodi corona ab occipitio circum tempora vtraque procedebat: nam frontem isti calyculi non ambiebant, sed, cælorum quoddam latum aureum, quod sacris characteribus Dei nomen incisum habebat,* &c. Herbæ huius, quæ Græcè dicitur Hyosciamus, meminit Dioscorides libro quarto, capite quinquagesimonono. Latinè dicitur Apollinaris, siue Altercum, in officinis (vt ibidem testatur Ruellius) corrupto Græco vocabulo vocatur Iusquiamum, Hispanicè *Belenno*, & vulgaris, ac nota herba est. Hæc, vt Iosephus ait, emittit è ramis calyculum ipsis inhærentem. Calyculum autem vocant folliculum, quo primum flos, deinde semen herbarum, aut fructus arborum cooperitur, cuiusmodi habent amygdalæ nuces, castaneæ: indeque calyx Græcis dictus est à καλύπτειν, 3
quod est tegere. † Calyculum graphicè describit Iosephus. *Calyculus,* inquit, *est quantus articulus minimi digiti circumferentiam habens crateri similem. Ima sui parte circa fundum dimidiato globo est rotunditate similis, mox in processu paulatim coartatur, donec in extremitate rursum dilatatus in labrum exeat mali Punici vmbilico incisuris simile, cui operculum orbiculare inhæret, quasi de industria tornatum, eminentes habens incisuras, quas dixi, vt in malo Punico, aculeatas, & in acutos mucrones desinentes.*

Tiaræ Allegorica significatio.

De eius significatione hæc idem Iosephus. *Pileus item cæli significatio videtur esse, cùm sit ex hyacintho confectus alioqui non sustineret Dei nomen. Et corona illustratur aurea propter splendorem,* 4
quo maximè Deus delectatur. † Philo: *Cidaris autem pro diademate imponitur capiti, quia quantisper sacerdos honore suo fungitur, & ministerio, non solum priuatis hominibus est eminentior, verum etiam*

cunctis regibus. Huic præfigitur aurea lamina insignita quatuor literis per quas Entis nomen aiunt indicari, quandoquidem nihil potest absque inuocatione Dei subsistere, nam huius bonitate fauente integritate sua fruuntur omnia. &c.

Tiaræ Moralis significatio

TRopologiam eius docet his verbis Beda cap. septimo, *Sicut Diuina potentia cunctis, quæ creauit, supereminet, ita oportebat vt nomen eius ceterum pontificis habitum, ornatumque transcendens altius præmineret, & velut cuncta sanctificans eximiam in eius fronte sedem teneret. Significat autem ipsam professionis nostræ fiduciam, quam in fronte portamus, dicentes singuli cum Apostolo Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi. Et recte hoc vnum in toto pontificis habitu de auro est solo factum, vt munditiam cordis, siue corporis, in qua mysteria redemptionis nostræ recondere, vel gestare* Gal. 6.
5 *debemus ostenderet.* † *Vel, quia ita passionem Domini venerari debemus vt claritatem in illo Diuinæ maiestatis confiteamur. Ligatur autem lamina cum tiara pontificis vitta hyacinthina, cum spe cælestium bonorum, quam hyacinthus significat, in fide confortamur, eo artius vel sacramenta nostræ redemptionis, vel imaginem, ac similitudinem nostri conditoris, ac Redemptoris intemeratam seruare contendimus, quo nullum esse aliud salutis iter cognoscimus.* Origenes Homilia sexta in Leuit: *Verùm iste capitis ornatus, vbi nomen Dei impositum dicitur, post illa omnia, quibus inferiora corporis membra fuerant ornata, superponitur. In quo mihi indicari videtur quod super omnia, quæ de mundo, vel de ceteris creaturis sentiri, aut intelligi possunt, eminentior, tanquam autoris omnium, scientia sit Dei. Et quia ipse est caput omnium, ideò & ornatus iste super omnia capiti superponitur, nihil enim post hæc adijcitur pōtificis capiti,* &c. Pileus hyacinthinus significat pontificem non tantum continentiam habere debere in omnibus sensibus, vt ceteros sacerdotes; sed etiam cogitationes eius debere esse cœlestes, vt tota eius mens huiusmodi cogitationibus, & affectibus ambiatur, nec reliquis, quę eiusmodi non sunt locus relinquatur.
6 † Triplex corona aurea ostendit, eum circa cuius nomen ponitur, esse regem regum, & Dominum dominantium. Nam aurea corona regum est, sed triplex corona non regem solum eum esse indicat, sed regem omnium regum: ternario enim sæpe in Scriptura significatur vniuersitas: est siquidem primus numerus, ex quo omnes dici incipiunt, vt Aristoteles autor est libro primo de Cœlo, cap. primo. Atque hinc dignitas pontificis intelligitur, qui tanti regis sacerdos summus sit: & ipse pontifex docetur quàm regaliter imperare debeat affectibus suis. Atque hinc factum arbitror vt summus pontifex triplicem
7 in capite coronam gerat. † Quamuis huiusmodi corona à Petro

apostolo accepta sit, cuius vetustissima effigies seruatur Romę in eius templo, ea quam Siluester pontifex Constantino imperatori ostẽdit, triplici corona insipitis capillis insignita. At Petrus instinctu Spiritus sancti illa vsus est, vt figuræ responderet veritas, & ipse pontifex Christi gereret quod pontifex vetus figura Christi gesserat. Et quoniam Hyosciamus soporem, & quasi insaniam quandam efficit, meritò pontifex eius calyculos portat in corona aurea, vt cum eos viderit, meminerit fastigium illud summæ dignitatis multos à mente, atque à sensu abalienare, nec debere committere, vt ipse idem patiatur, sed in vera mentis sobrietate, & humilitate permaneat.

An pontifex semper vteretur vestibus suis.

Superest nunc, vt quæramus semper ne pontifex his omnibus vestibus ornari solitus sit, cùm erat in tabernaculo, siue in templo ministraturus? Et respondendum est idem esse de pontifice, ac de sacerdotibus iudicium, vt enim illi, ita etiam ipse tantum sacris vestibus vtebatur cùm sacris operabatur. Exod. 28: *Vt faciant vestes Aaron, in quibus sanctificatus ministret mihi.*
8 † Et postea: *Facient vestimenta sancta fratri tuo Aaron, & filijs eius vt sacerdotio fungantur mihi.* Et de tunica hyacinthina: *Et vestietur ea Aaron in officio ministerij, vt audiatur sonitus quando ingredietur, & egredietur Sanctuarium.* Id vbique sentire videtur Iosephus. Et Philo. lib. tertio de vita Mosis ait. *In hunc modum ornatus pontifex ad sacra mittitur: vt quoties ritu patrio vota facturus pro populo totum mundum secum introducat sub figuris, quas gestat,* Idem scripsit libro. secundo de Monarchia. Assentitur & Alfonsus Abulensis, quæst. 11. & 13. in cap. 28. Exod. & in cap. decimumsextum. Leuit. quæst. 9. & 10: excipit tamen in his locis tempus, quo ingreditur in Sancta sanctorum in die Expiationis, quo ijs tantum vestibus induebatur, quæ illi cum minoribus sacerdotibus communes erant. Idem tempus excipiunt Lyranus Leuit. 16. & Hebræi. Hoc confirmat optimè Abulensis verbis Leuitici: *Loquere ad Aaron fratrem tuum, ne omni tempore ingrediatur Sanctuarium, quod est intra velum coram Propitiatorio, quo tegitur arca, vt non moriatur, nisi hæc ante fecerit. Vitulum pro peccato offeret, & arietem in holocaustum. Tunica linea vestietur, feminalibus lineis verenda celabit, accingetur zona linea, cidarin lineam imponet capiti. Hæc enim vestimẽta sunt sancta, quibus cunctis, cum lotus fuerit, induetur.*
9 † Si autẽ quæras cur in die illo festo celeberrimo, pontificijs vestibus non vtatur: respondet Abulensis, esse quidem celeberrimum non esse tamen lætitiæ diem, sed mœroris, quia dies Expiationis erat quo Iudæi affligebant animas suas, & ieiunabant, & pontifex pro peccatis suis, & totius populi orabat. Atque idcirco tunc pretiosioribus, & lætioribus vestibus vti non licebat. Quemadmodum in sexta feria maioris hebdomadæ, cùm passionis Domini memoria

memoria fiat, qui dies celeberrimus est, atris vestibus vtitur Ecclesia, quia dies est tristitiæ. Itaque sacerdos illa die duo officia gerebat, vt ait Abulensis, quæst. 9. in cap. 16. Leuit. Primum erat expiatio, quam faciebat intra Sancta sanctorum aspergendo illa sanguine: alterum erat adolere holocausta in atrio tabernaculi, id est, in altari holocaustorum. In primo vestibus minorum sacerdotum vtebatur, ad secundum vestes pontificias assumebat, quia iam facta erat expiatio, ac sacrificium illud iam
10 non mœroris sacrificium erat, sed exultationis. † Hoc docemur in eodem cap. Leutici. 16: *Cúmque portauerit hircus omnes iniquitates eorum in terram solitariam, & dimissus fuerit in deserto reuertetur Aaron in tabernaculum testimonij & depositis vestibus, quibus prius indutus erat cùm intraret Sanctuarium, relictisque ibi, lauabit carnem suam in loco sancto, induetúrque vestibus suis. Et postquam egressus obtulerit holocaustum suum, ac plebis*, &c. In tabernaculum testimonij reuertitur, quia erat extra tabernaculum in atrio ad altare. Vestes deponebat, vt ablueretur, abluebaturque, vt doceret factam esse iam expiationem. Post ablutionem induebatur vestibus suis id est, pontificijs, assumptis tamen prius vestibus minorum sacerdotum, quæ omnia latè in idem cap. decimumsextum Leuit. explicauit Abulensis. Sed facessit negotium nobis Iosephus, qui affirmare videtur pontificem tantum vti veste pontificali, cùm introibat in Sancta sanctorum. Nam libro. 6. de Bello, ca. 6. cum de pontificis veste ageret, ait: *Ea quidem veste non semper sed alia ambitiosa vtebatur, illa vero, si quando adyta introibat.* Solus autem, atque semel in anno intrabat, quo die cunctos ieiunare
11 Deo mos erat. † Græca ita se habent: ταύτην μὲν οὖν τὴν ἐσθῆτα, οὐκ ἐφόρει τὸν ἄλλον χρόνον, λιτοτέραν δὲ ἀνελάμβανεν, ὁπότε δὲ εἰσίοι εἰς τὸ ἄδυτον, εἴσεισι δὲ ἅπαξ κατ' ἐνιαυτὸν μόνον ἐν ᾗ νηστεύειν ἔθος ἡμέρᾳ πάντας τῷ θεῷ. Sed deprauata esse manifestum est, vel ex eo quod tota oratio pendet, neque integram claudit intelligentiam: ita enim ad verbum vertuntur: *Hanc autem vestem non ferebat per aliud tempus, viliorem autẽ assumebat. Quando autem ingrederetur in adytum, ingreditur autem semel in anno, eo tantum die, quo omnes Deo ieiunare mos est.* Quare prior illa negatio delenda est, οὐκ, & cum dicit ὁπότε δὲ, id est, Quando autem, delenda est etiam particula δὲ, siue Autem, vt sit sensus: Hanc autem vestem ferebat alio tempore, sed viliorem, (siue minus ambitiosam]) assume-
12 bat, cum ingrederetur in adytum. † Ingreditur autem semel, &c. Ita hæc corrigenda esse constat non solum ex Leuitici verbis, sed ex eo etiam, quod sibi ipsi contradiceret Iosephus, qui haud obscurè semper docet vestibus pontificijs vti pontificem cùm sacra facit.

Postremò animaduertendum est, vestes pontificis ad Christum etiam referri posse, qui noster pontifex est, & quæ diximus

de earum ſignificatione, ad Chriſtum transferenda ſunt, in quo multò perfectiùs, & cumulatiùs ſunt virtutes, quæ in membris eius inueniuntur. Habenda eſt tamen ratio decori, vt ita transferantur, vt perſonam eius decet. Fecit hoc iam Rupertus in Exodum, ſiue libro quarto, de Trinitate, & operibus eius, capite vigeſimotertio, quod in ipſo authore legat qui volet. Dixi, Domine de ſacerdotibus tuis, & Leuitis, de ſacris veſtibus, in quibus & ſumma tua ſapientia, & ſacerdotum Chriſti tui eruditio non mediocriter elucent: elucerent autem clariſſimè, ſi potuiſſem omnia myſteria, quæ illis teguntur, reſerare, atque effari populo ſancto tuo. Sed ſi quid potui, vt dediſti, tuum eſt quidquid bene, veréque dictum eſt. Si qui ergo per hæc fortè profecerint, agant tibi gratias, & mihi vbi errauero ignoſcant, veritatem enim quàm potui diligentiſſimè indagaui. Te autem oro, atque obſecro per Ieſum Chriſtum filium tuum, pontificem noſtrum, qui introiuit ſemel in Sancta æterna redemptione inuenta, vt ſacerdotes tui induantur iuſtitiam, & ſancti tui exultent, quò ſanctè & piè ad ſanctum altare tuum accendamus, téq; populo tuo placatum, beneuolúmque reddamus, vt cum eodem filio, & Spiritu ſancto lauderis, ameris; colaris in ſæcula ſæculorum, Amen.

DE TEMPLO

ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT.

LIBER QVARTVS.

Qui est de Sacrificiis Hebræorum.

PROOEMIVM.

DE Sacrificiis quoque Hebræorum dicendum est, ne aliquid ad integritatem operis de templo desiderari iure videatur: neque enim aut studioso lectori, aut rei ipsius dignitati satisfaciemus, nisi post templi fabricam, & ea, quæ erant in templo, post Leuitarum, Sacerdotum, vestiúmque Sacerdotalium tractationem, Sacrificiorum etiam rationem explanauerimus. Nec ita tamen de his agam, ac si librum Leuitici suscepissem enarrandum, sed, vt feci in reliquis, ea tantum attingam, quæ ad plenam sacræ Scripturæ intelligentiam pertinere videbuntur, id est, quibus Sacrificiorum vniuersa ratio contineatur, & quæ de illis in vtroque testamento dicta sunt, quantum satis est, intelligantur. Omnia autem, vt in præcedentibus libris, Historico sensu, & postea mystico elucidabimus: quod fauente nobis æterna Sapientia, quæ hæc in gloriam suam instituì, & cuius opem supplices inuocamus, omnibus Scripturarum studiosis non parum vsui futurum existimamus.

DE TRIPLICI SACRIFICIORVM GENERE, *& de animalibus, quæ in eis immolabantur.*

CAPVT I.

OMNINO apud Hebræos tria genera fuerunt 1
Sacrificiorum, holocaustum, siue holocaustoma, hostia pacifica, Sacrificium pro peccato, quod simpliciter dici solet Pro peccato, vt Psalm. 39. *Holocaustum, & Pro peccato non postulasti.* Quæ nunc quidem verbis sancti Thomæ satis erit explicare. *Triplex,* inquit, *erat Sacrificiorum genus. Quoddam, quod totum comburebatur, & ideo dicebatur Holocaustum: & offerebatur Deo specialiter ad reuerentiam maiestatis ipsius, & amorem bonitatis eius. Secundum dicebatur, Pro peccato, quod offerebatur ad remissionem peccati: cuius vna pars comburebatur, altera cedebat in vsum sacerdotum, nisi cum offerebatur pro peccato totius populi, vel pro peccato sacerdotis, nam tūc totum comburebatur. Tertium vocabatur Hostia pacifica, quæ offerebatur Deo vel pro gratiarum actione, vel pro salute & prosperitate offerentium ex debito beneficij vel accipiendi, vel accepti. Huius vna pars incendebatur, altera cedebat in vsum sacerdotum, tertia in vsum offerentium,* &c. † In his non om- 2
ne genus auium, aut quadrupedum immolabatur, etiamsi munda essent, sed pauca quædam, quæ & facilius parabantur, & natura ad significationem videbantur aptiora. Hoc ego verbis Philonis disertissimi Iudæorum commodiùs explicabo, qui in libello de Victimis hæc scripsit. *Animalia, quæ in sacris mactari solent, aut terrestria sunt, aut volucria. Sed volucrium cum sint innumeræ species, duas tantum selegit Moses legifer: quoniam columba inter natura mansuetas, & gregatim volitantes est mitissima, turtur verò inter solitarias cicuratu facillima. Terrestrium quoque innumeris gregibus omissis tria præcipue secreuit genera, boum, ouium, caprarum, vt mitiora, mansuetioráque. Siquidem armenta magna boum, magni greges caprarum & ouium, ab vno quouis aguntur, nec solum viro, sed & puero dum exeunt in pascua, rursúmque suo tempore decenter ad septa redeunt.* † *Quod autem animalia hæc ingenio miti sint prædita vel il-* 3
lud euidens est indicium, quod omnia vescantur herbis, non carnibus, nec vnguibus aduncis armata, nec continua serie dentium, nam gingiuæ dentibus aliquot destituta sunt. Præterea maxime vitam iuuant hæc animalia. Arietes vestitum præbent tegendis corporibus: boues arando terram sementi præparant, & fruges ipsas tritura reddunt alimento vtiles. Ex caprarum pilis, ac tergoribus contextis, consutisque fiunt penulæ viatoriæ, velamináque militibus, & aliis, quos necessitas aliqua cogit extra vrbes sub diuo degere. Moses Ægyptius libro tertio. Doctoris dubiorum, capite quadragesimoseptimo, alteram causam affert quòd scilicet hæc tria animalium genera apud Ægyptios, &

1.2.q.103. ar.3.ad.8.

Holocaustum.

Pro peccato.

Historia pacifica.

in libro Zenzit. Et quia non poterat quilibet offerre beſtiam, præceptum eſt, vt applicatio fieret de volucribus, quæ inueniuntur in terra promiſſionis, & de illis, quæ facilius inueniuntur, ſicut ſunt turtures, & columbæ, &c. Piſces immolari noluit, quia ea, demum immolanda fuerunt quæ in poteſtate hominum eſſent, & vſu communi poſſiderentur: piſces autem non ſunt huiuſmodi. Viua etiam afferri quæ immolanda ſunt, & à ſacerdotibus deinde mactari debent: piſces autem raro, nec ſine negotio viui afferri poterant, vt in tabernaculo mactarentur, Quod rectè expoſuit Abulenſis, q. 12.
4 in cap. 1. Leuitici. † Qualia autem eſſe hæc animalia debeant vt Deo immolentur, continuo ita idem Philo docet. *Requiruntur autem integra hæc omnia, illæſa partibus omnibus, & maculis etiam næuiſq; carentia. Tanta enim cautela vtũtur in hoc negotio, & qui offerunt victimas, & ipſi ſacrifici, vt probatiſſimi ſacerdotum, peritiſſimiq; ab extremis pedibus exorſi per totum corpus inquirant quæ ſunt conſpicua, ne ventre, feminibuſque celetur vel minima labecula. Adhibetur autem hæc cura nõ propter victimas, ſed vt ſine omni culpa ſint qui eas mactandas offerunt. Submonentur enim his ſymbolis, vt quoties accedunt ad altaria vel nuncupaturi vota, vel reddituri, nullum vitium, nullúmque morbum afferant in anima ſed conentur omnino nitidam, & immaculatam in conſpectu Dei producere, ne viſam auerſetur.* Hæc Philo. quæ ſunt memoriæ mandanda, vt iis ad myſticam victimarum ſignificationem vtamur, præſertim cum Philo ipſe non taceat, hæc omnia, quæ in ſacrificiis fiunt, ſymbolo eſſe, id eſt, ſigna futurorum: de quibus ſimiliter dicere poſſumus quod de feſtis diebus ſcripſit Paulus: *Quæ ſunt vmbra futurorum, corpus autem Chriſti.* *Coloſ. 2.*

De Holocauſto.

CAPVT II.

HOLOCAVSTVM quid ſit ex nomine ipſo intelligitur ὁλόκαυστον enim dicunt Græci quaſi ὅλον καυστὸν id eſt, totum combuſtum quod tota victima in Dei honorẽ comburetur: quod etiam eadem ratione Holocautoma appellatur. Hebræis ſimiliter, כָּלִיל *Calil* dicitur: quod totum conſumatur, & comburatur. Fiebat autem holocauſtum de illis generibus animalium, quæ ſola Domino cædi lege diximus, hoc eſt, de bobus, de ouibus, de columbis, ſiue turturibus. de ſingulis diſertè loquitur legislator Leuit. primo: ac primùm de bobus ait: *Si holocauſtum fuerit eius oblatio, ac de armento maſculum immaculatum offeret ad oſtium tabernaculi teſtimonij ad placandum ſibi Dominum: ponetque manus ſuper caput hoſtiæ, & acceptabilis erit, atque in expiationem eius proficiens, Immolabitque vitulum coram Domino, & offerent filii Aaron ſacerdotes ſanguinem eius fundentes per altaris circuitum, quod eſt ante oſtium tabernaculi detra-* *Verſ. 3.*

ctaque pelle hostiæ artus in frusta concident, & subiicient in altari ignem strue lignorum ante composita, & membra, quæ sunt cæsa, desuper ordinantes, caput videlicet, & cuncta, quæ adhærent iecori, intestinis & pedibus lotis aqua, adolebitque ea sacerdos super altare in holocaustum, & suauem odorem Domino.

Immaculatum. † IMMACVLATVM autem (vt adnotauit Abulensis) non vocat quod pellem totam vnicolorem habet, nullisque alterius coloris notis distinctam, quæ maculæ vocari solent, & immaculosa animalia, vt: 2

Vir.g.1. AEnei. --- *Et maculosa tegmine lyncis.*

Macula. SED quod integrum est, id est, quod & omnibus suis membris constat & insignem deformitatem non habet. Macula enim vocatur defectus alicuius membri, vel deformitas, Hebraicè מום *Mum*, quid LXX. *μῶμον*, vertunt id est, reprehensionem hoc est vitium reprehensione dignum, & immaculatum vertunt *ἄμωμον*, id est, irreprehensibile, quod irrideri non possit. Leui. 21. *Homo de semine tuo per familias qui habuerit maculam, non offeret panes Deo suo.* Quid autem maculam dicat, statim explicat: *Si cæcus fuerit, si claudus, si vel paruo, vel grandi, vel torto naso, si fracto pede si manu, si gibbus, si lippus, si albuginem habens in oculo, si iugem scabiem, si impetiginem in corpore, vel herniosus. Omnis qui habuerit maculam de semine Aaron sacerdotis non accedet offerre hostias Domino.* Ex quibus verbis illud intelligimus, quod est in Cantico Canticorum: *Tota pulchra es amica mea, & macula non est in te.* Et ca. 22. † *Immaculatum offeret vt acceptabile sit. Omnis macula non erit in eo. Si cæcum fuerit, si fractum, si cicatricem habens, si papulas, aut scabiem, aut impetiginem, &c.* Immaculatum semper in Hebræo vocatur תמים *Tamim* id est integrum, atque perfectum LXX *ἄμωμον*, id est, irreprensibile. Cùm igitur legimus Exo. 12: *Erit autem agnus absque macula,* non est intelligendum eum aut omnino album, aut nigrum omnino posci, sed integrum, & sine deformitate, eodem enim modo hoc dicitur in Hebræo, & in Græco, quemadmodum & in verbis, quæ nunc interpretamur ex 1. capite Leuitici. Quod dicit: *Offeret ad ostium tabernaculi*, locum significat in quo erat altare holocaustorum, vt continuo fere explicat, cum ait: *Sanguinem fundentes per altaris circuitum, quod est ante ostium tabernaculi.* Quodque sequitur *Ad placandum sibi Dominum, &c.* videbitur verbis S. Thom. repugnare quæ ca. primo retulimus, holocausta Deo offerri solitą ad reuerentiam maiestatis ipsius: non tamen repugnat. Qui enim holocaustum offert, ad Dei honorem, & reuerentiam offert, sicut scribit Philo de victimis. 3

† PRIMO

4 † PRIMO, inquit, *illi generi, quod solum Dei honorem sibi proponit, lex aptè holocautoma tribuit, quando victima integra igne absumitur humana cupiditate nihil inde sibi vsurpante.* Et postea: *Atque ita holocautoma solius est Dei, cui semper debetur honor, etiam si nihil expectaremus ab eo gratia.* Verum nihil impedit eum qui offert hoc honore, atque hoc reuerentiæ indicio Deum sibi placatum ac propitium velle. Nihil etiam impedit Deum eodem honore placari, ac beneuolum reddi offerenti, etiamsi nihil ille de placatione cogitaret. Sed illud in primis obseruabatur, vt ipse qui offerret, manus victimæ imponeret quasi iram Dei deprecans eamque, non in suum, sed in victimæ illius caput immitti petens. Quod ex Leuit. 16. intelligemus, in quo scriptum est: *Post quam emundauerit Sanctuarium, & tabernaculum, & altare, tunc offerat hircum viuentem: & posita vtraque manu super caput eius confiteatur omnes iniquitates filiorum Israel, & vniuersa delicta, atque, peccata eorum, quæ imprecans capiti eius emittet illum per hominem paratum in desertum.*

5 † CETERA, quod ad sensum Historicum pertinet, manifesta sunt. Hoc tantum hadendum, in holocausto pelles victimarum fuisse sacerdotum Leuitici septimo: *Sacerdos qui offert holocausti victimam, habebit pellem eius.*

DE secundi generis animalibus ita in eodem capite primo legislator: *Quod si de pecoribus oblatio est, de ouibus, siue de capris in holocaustum: masculum absque macula offeret, immolabitque ad latus altaris, quod respicit ad Aquilonem, coram Domino. Sanguinem vero illius fundent super altare filij Aaron per circuitum, diuidentq; membra, caput, & omnia, quæ adhærent iecori, & imponent super ligna, quibus subiiciendus est ignis. Intestina vero, & pedes lauabunt aqua: & oblata omnia adolebit sacerdos super altare in holocaustum & odorem suauissimum Domino.* In quibus ea tantum adnotemus, quæ à priori holocausto differunt. In primis agnum, & hœdum anniculos esse oportebat, vitulum grandiorem etiam mactare licebat, vt testatur Iosephus sacerdos libro tertio Antiquitatum capite decimo.

Holocaustum pecorum.

LEGITVR & in nonnullis codicibus, *Agnum masculum anniculum, & absque macula offeret*, cùm in Hebræo, & in translatione LXX. & in Chaldaica paraphrasi hoc tantum sit, quod posuimus: *Masculum absque macula offeret.* Anniculus autem intelligitur, qui annum non excesserit, licet totum minimè expleuerit. Illud etiam peculiare huius holocausti, immolari ad latus altaris Aquilonare, non super altare, sed iuxta, cauum enim erat altare, vt suo loco diximus, nec eiusmodi vt super illud animalia immolarentur. Cur autem ad latus Aquilonare, dicemus in mystica significatione: sunt enim

per multa in his, quæ significationis tantum causa præcepta sunt, Sanguis phiala exceptus per parietes altaris fundebatur. Et cum dicit: *Quibus subiiciendus est ignis*, perinde est ac si diceret: Ligna quibus carnes imponendæ sunt, sint supra ignem altaris: neque enim aliunde ignis afferebatur, sed semper erat in altari, sicut legimus Leuit. 6. *Ignis autem in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos subiiciens ligna mane per singulos dies, & imposito holocausto desuper adolebit adipes pacificorum. Ignis est iste perpetuus, qui numquam deficiet in altari, &c.* † Hic ignis miraculo à Deo datus est Leu. 9. 7
& vsque ad captiuitatem Babylonicam seruatus, vt est in secundo Mach. cap. 1. quo quia vti noluerunt in sacrificio Nadab, & Abiu filij Aaron, sed alienum ignem attulerunt, subito à Deo extincti sunt. Leui. 10. Ita ergo ait: *Super ligna quibus subiiciendus est ignis*, id est, super ligna, quæ supra ignem altaris imponentur vt vtantur. Ita etiam dixit Paulò ante: *Et subiicient in altari ignem strue lignorum ante composita, & membra, quæ sunt cæsa, desuper ordinantes*: hoc est, cùm struem lignorum ante composuerint, & membra victimæ super illa collocauerint, admouebunt illis ignem, qui infra est in altari.

Holocaustum auiũ.

De holocausto auium hæc continuo infert, *Sin autem de auibus holocausti oblatio fuerit Domino, de turturibus, & pullis columbæ, offeret eam sacerdos ad altare, & retorto ad collum capite, ac rupto vulneris loco decurrere faciet sanguinem super crepidinem altaris, vesiculam vero gutturis, & plumas proiiciet prope altare ad Orientalem plagam, in loco in quo cineres effundi solent. Confringetque ascellas eius & non secabit, neque ferro diuidet eam: & adolebit super altare lignis igne supposito. Holocaustum est, & oblatio suauissimi odoris Domino.* Auium oblatio pauperum erat, vt videmus Leuitici duodecimo. *Quod si non inuenerit manus eius, nec potuerit offerre agnum, sumet duos turtures, vel duos pullos columbarum, &c.* Sicut qui non poterat offerre vitulum, offerebat agnum, aut hœdum.

† Cur autem ex auibus turtur, & columba eligantur, diximus ex Philone capite primo numero secundo & tertio: nũc breuiter dicimus turtures posci ad holocaustum, & pullos columbarum, non autem pullos turturum, aut columbas, quoniam in turturibus pluris fiunt, & aptiores ad cibos iudicantur grandiores quàm pulli: contra in columbis, suauiores, ac meliores sunt pulli. Quod ita præcipiendum fuit vt rudis, ac carnalis populus vbique doceretur meliora esse Deo offerenda. Nec aues ferro interficiebantur, vt aliæ victimæ, sed capite ad collum retorto; vt fieri solet: & quoniam sanguis erat effundendus de crepidine altaris, id est, de summitate parietum, vt per eos decurreret, siue, vt in Hebræo est: *super parietem altaris*, 8

vulnus

vulnus non ferro fiebat, sed vngue: ideo enim ait: *Erupto vulneris loco, &c.* Pro eo quod Hieronymus vertit: *Et retorto ad collum capite à rupto vulneris loco*, in Hebræo est tantum, ומלק את ראשו *Vmalach Eth rosso*, quod est: *Et vngue secabit caput eius*, aut etiam retorquebit. Similiter LXX. καὶ ἀποκνίσει τὴν κεφαλὴν Significat enim ἀποκνίζειν euellere, amputare, contorquere. Caput ergo retorquetur, & in contrarium vertitur ad externam colli partem versus pennas, & collum secatur, siue rumpitur vngue. Idem verbum est in Græco, & in Hebræo Leuitici quinto, vbi Hieronymus vertit: *Retorquebit caput eius ad pennulas.* Caput retorquetur vt à corpore non separetur, ideo in verbis quæ modo retulimus ex capite quinto additur: *Ita vt collo adhæreat, & non pœnitus abrumpatur*: Vesicam gutturis vt immundam, & plumas, quæ sacrificio inutiles erant, proiiciebant in locum iuxta altare, in quo cineres qui ex sacrificiis in imo altari subsederant, seruabantur: sacri enim censebantur, quia ex sacris carnibus supererant. Leuitici sexto. *Quidquid tetigerit*
9 *carnes eius sanctificabitur.* † In eodem loco hæc in cineres redigebantur & cineres à sacerdote extra castra efferebantur. Leuitici sexto *Hæc est lex holocausti. Cremabitur in altari tota nocte vsque mane ignis ex eodem altari erit. Vestietur tunica sacerdos & feminalibus lineis, tolletque cineres, quos vorax ignis exusserit, & ponens iuxta altare spoliatur prioribus vestimentis, indutusque aliis efferet eos extra castra, & in loco mundissimo vsque ad fauillam consumi faciet*, id est, iterum eos cremabit ne aliqua carnis particula aut adipis relicta sit sed meri cineres sint.

DE SIGNIFICATIONE *Holocausti.*

CAPVT III.

VT nemo nesciat quantum referat hæc, quæ de Sacrificiis dicuntur, mystice exponere, subscribam elegantissima verba Origenis ex prima in Leuiticum Homilia. *Sicut in nouissimis*, inquit, *diebus Verbum Dei ex Maria carne vestitum processit in hunc mundum, & aliud quidem erat quod videbatur in eo, aliud quod intelligebatur, carnis namque aspectus in eo patebat omnibus, paucis vero, & electis dabatur Diuinitatis agnitio: ita & cum per prophetas, vel legislatorem verbum Dei profertur ad homines, non absque competentibus profertur indumentis: nam sicut ibi carnis, ita hic litera velamine tegitur vt litera quidem aspiciatur tamquam caro, latens vero intrinsecus spiritualis sensus tamquam Diuinitas sentiatur. Tale ergo est quod & nunc*

inuenimus librum Leuitici reuoluentes, in quo sacrificiorum ritus, & bestiarum diuersitas, ac sacerdotum ministeria scribuntur. Sed hæc secundum literam, quæ tanquam caro Verbi Dei est, & indumentum Diuinitatis eius, digni fortasse vel aspiciant, vel audiant, & indigni. Sed & beati sunt illi oculi, qui velamine literæ obtectum intrinsecus Diuinum spiritum vident, & beati sunt qui ad hæc audienda mundas aureis interioris hominis deferunt.

† SED iam ad mysteria in iis, quæ de holocausto dicta sunt latentia veniamus, in quorum explanatione hoc magis Dei auxilio indigemus, quod duces, quos sequi institueramus, non idem filum expositionis vbique tenent, sed illud relinquentes alterum subito arripiunt: vt Origenes, qui vitulum in holocaustum offerendum cum semel Christum esse dixisset, cum pellis ei detrahi iubetur, repente ad verbum Dei, quod est in Scriptura, & ad sensus eius diuertit: quod nos sequi non possumus, de eodem enim omnia intelligenda sine dubio existimamus. Vitulus optima omnium victimarum erat, quæ in holocaustum offerri poterant, & Deo gratissima, qui enim vitulum habere non poterat agnum aut hœdum offerebat, sicut & qui hæc non habebat, offerebat turturem, aut pullum columbæ. 2

Christi holocaustum. Ephes. 1.

† VITVLVS ergo Christi caro est in ara crucis pro humano genere oblata. Homo qui vitulum offert ipse Christus est, quia (vt ait Apostolus) *tradidit semetipsum pro nobis oblationem, & hostiam Deo in odorem suauitatis*: quæ victima omnium præstantissima, & Deo acceptissima fuit. Masculus verò est vitulus (vt ait Origenes Homilia prima in Leuiticum) quia peccatum, quod est femineæ fragilitatis, ignorat. Solus ergo ille masculus, solus sine macula est, *qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus est in ore eius.* Ad ostium tabernaculi offertur id est, non intra ostium, sed extra ostium. Extra ostium enim fuit Iesus, quia in sua *propria venit, & sui eum non receperunt.* Non est ergo ingressus tabernaculum illud ad quod venerat, sed ad ostium eius oblatus est in holocaustum, quia extra vrbem passus est. Nam & illi mali coloni venientem filium patris familias eiecerunt foras extra vineam, & occiderunt. 3

Ioh. 1. Matth. 21.

† AD placandum sibi Dominum offerre dicitur, quia peccata nostra suscepit luenda, & quasi sua reputat quæ nostra sunt, sicut testatus est cum dixit: *longè à salute mea verba delictorum meorum.* Denique caput nostrum est, & sibi dari censet quod membris suis datur. Manus super caput hostiæ imposuit quia voluntate patris carni suæ imposuit peccata nostra: pœnas pro eis exoluturus, sicut scripsit Isaias: *Et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum.* Et Apostolus. *Etenim Christus non sibi* 4

Psalm. 21. Isai. 53. Rom. 15.

bi placuit, sed sicut Scriptum est : Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Origenes : *Posuit ergo & manum suam super caput vituli, hoc est, peccata generis humani imposuit super caput suum. Idem sanguinem fudisse dicit sacerdotes filios Aaron in circuitu altaris, quia Annas, & Caiphas, & ceteri sacerdotes quia consilium inierunt contra Dominum, erant filij Aaron, & ipsi obtulerunt & sanguinem fuderunt in eodem loco, in quo erat altare, id est, in Ierusalem, sicut ipse dixerat : Quia non capit prophetam perire extra Ierusalem.* Psalm. 68. Luc. 13.

5 † SED melius, vt opinor dicemus ipsum esse sacerdotem qui & hostia fuit, non quidem filium Aaron, sed significatum tamen per filios Aaron. Ipse se patri obtulit, & sanguinem fudit in circuitu altaris : idest, crucis, ipsa enim altare huius sacrificij fuit, & sanguis ex ipsa versus omnes partes fusus est, vt sciremus omnes orbis terræ nationes participes futuras fuisse sanguinis, & crucis Christi. Pellis detracta est hostiæ cum vestibus omnibus spoliatus est, & eas diuiserunt inter se milites. Artus in frusta concisi sunt, cum sacrum corpus tam vehementer in cruce distentum est, vt quasi diuisi artus, & ossa locis suis emota, & à se mutuo separata viderentur, iuxta quod ipse ait : *Foderunt manus meas, & pedes meos: dinumerauerunt omnia ossa mea.* Psalm. 21. Ignis quo crematur hoc holocaustum, vere non humanus ignis, sed Diuinus est, id est, ardentissimus amor quo Christus totum se obtulit pro nobis vsque ad consumptionem quæ esse poterat, idest, vsque ad mortem. Ligna fuerunt miseriæ nostræ, quæ eius amorem excitabant. Intestina, & pedes abluebantur aqua vt significaretur in hac victima nihil immundum futurum fuisse sed quæ in aliis immunda esse solent, in ea purissima, & immaculatissima inueniri.

6 SECVNDVM dignitate holocaustum erat ex pecoribus, quod offerebant qui vitulum non habebant. Primum ergo holocaustum est Christi se ipsum in cruce patri offerentis. Secundum est minus diuitum, id est, martyrum, qui Christum imitantes semetipsos obtulerunt. Hoc holocaustum agni est, aut hœdi qui masculus sit, & immaculatus. Agnus martyr est propter innocentiam, & mansuetudinem, qua inimicis minimè resistit, sicut ait Ieremias : *Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam.* Et Isaias : *Sicut ouis ad occisionem ducetur, quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.* Masculus propter fortitudinem, immaculatus propter sanctitatem. Idem in hœdo intelligitur, quia natura filius iræ erat, & ad vitia procliuis, vt virtutes quibus anima ornatur, & vitia, quibus caruerit non naturæ bonitati sed

Martyrum holocaustũ

Ierem. 11. Isai. 53.

ſed gratiæ Dei tribuat natura enim non agnus erat ſed hœdus.
† Immolatur ad latus altaris, quod reſpicit Aquilonem, quod de 7
vitulo dictum non eſt, quia pars Aquilonaris frigidior eſt & obſcurior: & martyres, quamuis ſancti ſint habent tamen ignorantiam: & peccata minima, quæ illa ſanguinis effuſione deleantur. Chriſtus tamen neutrum habuit, & omnino pro alienis peccatis mortuus eſt. Altare in quo ſe offerunt Deo martyres, ſancta Eccleſia eſt, vt enim Deo placere non poterat hoſtia, quæ ad altare non offerretur: ita nullum ſacrificium extra Eccleſiam illi gratum eſt. Et quia veſtigia ſanguinis martyrum manent in Eccleſia, & ad Dei, ac martyrum ipſorum gloriam, atque ad exhortationem noſtram magna omnium fidelium exultatione celebrantur, rectè ſanguis per circuitum altaris à filiis Aaron fundi iubetur, ſacerdotum enim opera tota hos triumphos Eccleſia cognoſcit, & colit. Membra diuiduntur quia libenter ſe 8
pro Deo martyres à parentibus, cognatis, amicis, & ab omni poſſeſſione, & voluptate ſeparant, & diuidunt, vt Deo offerant. Quare non iniuria ea quæ iecori adhærent, commemorata ſunt, quibus intimi affectus & quæ cordi maxime adhærebant, intelliguntur. Ignis, quo hoc holocauſtum crematur idem eſt, quo & nobilius illud holocauſtum Chriſti crematum eſt, id eſt, ardens Dei amor: ligna exempla paſſionum Chriſti, & aliorum martyrum, memoriaque inſignium Dei beneficiorum, quibus amor ille in horas in illis augetur, & latius ſe ſe diffundit. Inteſtina reliquiis concoctorum ciborum, pedes puluere ſordidantur. Ita inteſtinorum ſordes immoderatum affectum rerum huius ſæculi cordi adhærentem indicant: puluis autem affectus quaſi cutem animæ ſolum tegentes, & qui facile excuti poſſunt, ſignificat. Et quia ſi quid tunc eſt amoris rerum huiuſmundi quod vel in corde inhæreat, vel animam quodammodo fœdet, pœnitentiæ dolore diluunt martyres ſancti. bene inteſtina, & pedes antequam creminentur, aqua lauantur.

Holocauſtum confeſſorum.

† TERTIVM holocauſtum eſt eorum, qui cùm ſanguinem 9
pro Chriſto fundere non poſſint quia deeſt tyrannus qui fundat, vltro ſe ipſi per aſſiduam carnis macerationem, & voluntatis ſuæ abnegationem quaſi viuas hoſtias Deo mactant, totoſque ſe illi dedunt. De his Paulus ait: *Obſecro itaque vos fratres per miſericordiam Dei vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum. Et nolite conformari huic ſæculo, sed reformamini in nouitate ſenſus veſtri.* Hoc holocauſtum de auibus eſt, magnum enim eſt homines verſantes inter cæteros, qui in terra ſunt, & terrena ſapiunt

Rom. 12.

piunt, & corpori indulgent, & voluptates amant, & suo more viuere volunt, terram relinquere, & quasi volucres grauia corpora pennis charitatis Dei, & sanctarum orationum in altum tollere, & volucres cœli appellari. † Nec de omnibus auibus holocaustum fit, sed de columbis, & turturibus. Columba velocis,
10 ac diuturni volatus est, ideóque Dauid omnes huius sæculi curas effugere cupiens, & ab illis quàm longissimè recedere: *Quis*, inquit, *dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam?* Fecunda etiam auis est, & mansueta, ac felle carens. Turtur castitatem amat, solitudinem appetit, atque vtraque auis assiduè gemit, sicut est apud Poëtam:

Columba. Psal. 54. Turtur.

Nec tamen interea rauca, tua cura, palumbes,
Nec gemere aëria cessabit turtur ab vlmo.

Virg. Ecl. 1.

Sic iusti volant celeriter, nec labore defatigantur, & fecunditatem bonorum operum habent, mansueti sunt, felle carent, vicem in iniuriis referre nesciunt, castitatis studiosi sunt, solitudinem ad orationem & ad vacandum Deo quærunt, pro cantu gemitum edunt, quia dum alij lætantur voluptatibus, ipsi pœnitentiæ gemitibus sua atque aliorum peccata deflent, de quibus dictum esse docet Hieronymus illud: *Beati qui lugent, quoniam ipsi*
11 *consolabuntur.* † Pulli columbarum, & turtures grandiores, qui meliores ac suauiores putantur, hoc indicant eos, qui in hoc hominum genere præstãtiores sunt eligi à Deo in holocaustum, id est, illos esse, qui verè holocaustum offerunt Domino, cui totos se tradunt, omnia relinquentes, vt nudi nudum Christum sequantur. Caput ad collum retorquetur, quia qui holocaustum de se offerre vult, non ciborum voluptates aspicere debet, sed caput, id est, mentem, ad collum reflectere, vt gutturi suo moderetur, & ieiuniis corpus affligat: ita tamen vt caput non abrumpatur à corpore, id est, vt prouidentia corporis non penitus contemnatur, est enim corpus quidem inedia macerandum quantum licet, non occidendum. Propterea & vulnus non ferro fit, quod durum & acutum est, & plus secare potest quàm oporteat, sed vngue, qui tardiùs, & mitiùs ferit, vt modus scilicet, debitus in ieiuniis
12 seruetur, & sit, vt ait Paulus: *rationabile obsequium nostrum.* † Et quoniam caro non est affligenda, vt quemadmodum hypocritæ cupiunt, appareamus hominibus ieiunantes, sed vt morbi animi curentur, corpúsque in seruitutem spiritus redigatur, bene additur: *Decurrere faciet sanguinem super crepidinem altaris.* Sanguis enim immundus erat in lege, & vitium, peccatúmque significat, sicut ait Dauid: *Libera me de sanguinibus Deus, Deus salutis meæ*, quòd latiùs explicauimus in capite Hoseæ quarto, numero tertio, vbi etiam Propheta dixit: *Et sanguis sanguinem tetigit.*

Matthæi 5. & Hieron. in eadem verba. Modus in ieiuniis seruandus. Roman. 12. Sanguis. Psalm. 50.

Altare cor nostrum est, in eo enim sacrificium illud Deo im-
P sal. 50. molamus, de quo regius vates ait: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus.* Et tunc super altaris parietem sanguis fusus decurrit, cum appetitiones peccatorum è corde exeunt, illúdque extrinsecus intingunt, quia quasdam quasi cicatrices priorum vulnerum in
Ventris ingluuies. eo relinquunt. Vesicula gutturis quid nisi ventris ingluuiem indicat, quam tunc quasi immundam, & peccatorum stercora conseruantem proiicimus? † Plumæ, quæ & carnem tegunt, & mol- 13
Vestes pretiosæ. les sunt, vestes pretiosæ, ac deliciis aptæ sunt, quas etiam abiicit qui Dei holocaustum est, & ex animo vanitatibus sæculi nun-
Matth. 3. tium remittit. Ita de Ioanne scriptum est: *Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis Camelorum, & zonam pelliceam circa lum-*
Matth. 11. *bos suos.* Et Dominus ait: *Sed quid existis videre? hominem mollibus vestitum? Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.* Etenim molles vestes mollem animum indicant, verè enim dictum est à
Eccles. 19. Sapiente: *Amictus corporis, & risus dentium, & ingressus hominis, enuntiant de illo.* Hæc proiiciuntur prope altare, quia citò relinqui debent, in locum Cinerum ad Orientalem plagam, id est, versus portam templi, vt statim ex domo Deo dicata exeant, & nus-
Humilitas. quam præterea appareant. Ascellæ confringendæ sunt, in quibus plumæ nascuntur alarum, vt quamuis pennas habeat, & virtutibus floreat, ne quaquam superbia erigatur, sed semper in imo sit, id est, cogitationes superbas erumpentes reprimat con-
Maceratio carnis quatenus adhibenda. sideratione suæ vilitatis, & paupertatis. † Ad huiusmodi ascel- 14
las confringendas humilitas pœnitentiæ, & assidua carnis maceratio valent plurimum, sed ita tamen his sunt ascellæ confringendæ, vt nec corpus pereat, nec salus ad Deo gratiora necessaria immodico macerationis vsu, quasi ferro, violenter secetur, & ideò additum est: *Et non secabit, neque ferro diuidet eam.* Ignem, & ligna ita interpretamur vt suprà numero octauo. Sed legem omnium holocaustorum silentio præterire non debe-
Leuitici 6. mus. *Hac est*, inquit, *Lex Holocausti: Cremabitur in altari tota nocte*, non enim interdiu tantum, id est, cum lux prosperitatis fulget: sed noctu etiam cremandum est holocaustum, *vt quamuis persecutiones nos vrgeant*, & res penitus aduersæ sint, nunquam solitum sacrificium offerre Deo desinamus, neque illum
Psal. 48. imitemur, de quo dictum est: *Confitebitur tibi cum benefeceris ei*,
Ecclesiast. 29. aut eos de quibus scriptum est: *Donec accipiant osculantur manus dantis.* Vsque ad mane ardet, id est, vsque ad extremum vitæ terminum, quo mane æterni diei illucescet, & omnia aduersa finientur.

Ignis ex eodem altari erit. Quia nullum holocaustum cremandum est alio quàm diuini amoris igne: reliqui ignes alieni sunt,
Versu 9. & procul à Dei sacrfiicio arceri debent. † Deinde ait: *Vestietur* 15
sacerdos tunica, & feminalibus lineis, tollétque cineres, quos vorans

ignis

ignis exußit, & ponens iuxta altare spoliabitur prioribus vestimentis, indutúsque aliis efferet eos extra castra, & in loco mundißimo vsque ad fauillam consumi faciet. Quidquid in nobis carnis est, & adipis, id est, quidquid crassum est, exuri debet: si perfectum sit holocaustum, quale martyrum est. Sed si quid supersit non exustum sacerdos, id est, ipse qui holocaustum obtulit, vestiatur tunica, & feminalibus lineis, hoc est, munditiem & candorem animi diligenter quærat per pœnitentiam vsque ad finem vitæ, quod est vestiri tunica linea, & carnem ab omni voluptate contineat, quod feminalia indicant, & cineres, inter quos illud, quod crematum non fuerat, ponat iuxta altare Deo miseriam corruptionis suæ detegens, & suppliciter veniam petens. Sed quia sæpe vsu venit, vt prius pœnitentia finiatur quàm omnes animæ sordes prorsus eluamus, quæ postea purgatorio igni exurendæ sunt: sacerdos exuit vestes illas, id est, finit cum vita pœnitentiam, & indutus suis, quas ante habebat cum sacris non ministrabat, egreditur extra castra, id est, ex hac vita exit, & in locum proficiscitur: in quo nullus iam meritorum locus sit, nec pœnitentiæ operibus seipsum exerceat, sed talis iudicetur qualis in hoc egressu inuentus est. Et in loco mundissimo, id est, in purgatorij ignis regione, in qua peccata nulla fiunt, sed facta purgantur, vsque ad fauillam consumi cineres faciet: ibi enim exurentur plene omnia, quæ cum igne digna essent, non sunt in hac vita exusta.

De hostia pacifica.

CAPVT IIII.

1 RITVS hostiæ pacificæ tradidit Moses Leuitici tertio, his verbis: *Quod si hostia pacificorum fuerit eius oblatio, & de bobus voluerit offerre marem, siue feminam, immaculata offeret coram Domino. Ponétque manum super caput victimæ suæ, quæ immolabitur in introitu tabernaculi testimonij, fundéntque filij Aaron sacerdotes sanguinem per altaris circuitum. Et offerent de hostia pacificorum in oblationem Domino adipem, qui operit vitalia, & quicquid pinguedinis est intrinsecus, duos renes cum adipe, quo teguntur ilia, & reticulum iecoris cum renunculis, adolebúntque ea super altare in holocaustum lignis igne, supposito in oblationem suauißimi odoris Domino.*

POTERAT hæc hostia ex ouibus offerri, atque etiam ex capris, eodem prorsus ritu, quo quum erat ex bobus. nisi quod cum erat ex ouibus, & offerebatur agnus, cauda etiã tota incendebatur Domino. Deinde addit legislator: *Omnis adeps Domini erit iure per-*

petuo in generationibus. & cunctis habitaculis vestris: nec sanguinem, nec adipem omnino comedetis.

1 † Qvæ ad ritum huius sacrificij pertinent, partim iam explicauimus, cap. 2. partim cap. 6. explicabimus cum de sacrificio pro 2
peccato agemus. Nunc duo exponenda sunt, cur hostia pacifica, siue pacificorum dicatur, & cur in hoc sacrificio masculus siue femina offerri possint, quod in aliis non semper licebat. Hostiam
Hostia pacificorum. pacificam siue pacificorum in gratiarum actionem pro accepto beneficio offerebant, aut ex voto, aut sponte, vt scilicet à Deo impetrarent quod volebant, aut eum magis placarent, & magis propitium haberent, vt ex verbis cap. 7. Leuit. quæ paulò post referemus intelligetur. Hinc à Mose dicta est: זֶבַח שְׁלָמִים *zebah selamim*, id est, hostia pacificorum, seu perfectorum, vtrumq; enim significat שֶׁלֶם *selem*. Nonnulli ex Hebræis putant ideo ita vocari hoc sacrificium, quòd pacem faceret inter offerentes, & Deum & sacerdotes, quia in eo suum cuiq; tribuebatur, sanguis, & adeps altari, pectus, & armus dexter sacerdoti, reliqua caro offerenti. Deinde etiam quia pro pace & incolumitate, & salute offerretur, atq; ideò à Lxx. *θυσία σωτηρίου*, id est, hostia salutaris vocatur, siue etiam *θυσία τῶν εἰρηνικῶν*, id est, hostia pacificorum. † Et quia
sæpe in gratiarum actionem offerebatur, à Iosepho *εὐχαριστήριος* 3
θυσία dicitur, id est, hostia gratiarum actionis, lib. 3. Anti. cap. 10. qua etiam causa à quibusdam ex recentioribus sacrificium retributionum, seu compensationum, appellatū est. Et rectè quidem hæc omnia, quoniā verbum שָׁלַם *Salam*, vnde hoc nomen deductum est, significat pacificare, pacificum esse, id est, trāquillum, & incolumem, complere, finire, retribuere. Huius sacrificij sępe meminit Scriptura, & hoc est, de quo ait Amos 5. *Et vota pinguium vestrorum non respiciam*, vbi enim nos vota habemus, est, שֶׁלֶם *Selem*, & apud Lxx. similiter *σωτήριον*. Masculus aut femina offerebatur, quia cum non esset necessarium, vt quod erat pro peccato, sed spontaneum sacrificium, neq; totum in honorem Dei fieret, vt holocaustum, sed priuatam etiam offerentis vtilitatem respiceret, arbitrio eius relinquebatur, vt aut pro re ipsa, aut pro affectu diuini honoris plus, vel minus, hoc est, masculum, aut feminam offerret. Aues non immolabantur, vt in holocausto, quia huius sacrificij victimæ in tres partes diuidendæ erant, turtures autem, aut pulli columbarum non poterant ita rectè diuidi. De qua re eruditè agit Alphonsus Abulensis in caput tertium Leuitici, quæstione prima.

†Qvæ huic sacrificio desunt, addit postea legislator cap. 7. his verbis: *Hæc est lex hostiæ pacificorum, quæ offertur Domino. Si pro* 4
gratiarum actione oblatio fuerit, offerent panes absque fermento conspersos oleo, & lagana azyma vncta oleo, coctamq; similam, & collyridas olei admistione conspersas, panes quoque fermentatos cum hostia gratiarum

quæ

quæ immolatur pro pacificis, ex quibus vnus pro primitiis offertur Domino, *& erit sacerdotis qui fundet hostiæ sanguinem. Cuius carnes eadem comedentur die, nec remanebit ex eis quidquam vsque mane. Si voto, vel sponte, quispiam obtulerit hostiam, eadem similiter edetur die, sed etsi quid in crastinum remanserit, vesci licitum est: quidquid autem tertius inuenerit dies, ignis absumet. Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet oblatio eius, nec proderit offerenti: quin potius quacumque anima tali se edulio contaminauerit, præuaricationis rea erit. Caro quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur, sed comburetur igni. Qui fuerit mundus vescetur ex ea. Anima polluta quæ ederit de carnibus hostiæ pacificorum, quæ oblata est* Domino, *peribit de populis suis. Et quæ tetigerit immunditiam hominis, vel iumenti, siue omnis rei quæ polluere potest, & comederit de huiuscemodi carnibus, interibit de populis suis.*

5 † *Panes absque fermento.* Leuitici 2. *Omnis oblatio quæ offertur domino, absque fermento fiet. nec quidquam fermenti, aut mellis adolebitur in sacrificio domini. Primitias tantum eorum offeretis, ac munera, super altare verò non imponentur in odorem suauitatis.* Panes autem, id est, חלות *haloth*, intellige qui primò fiunt, quales matres filiolis conficere solent, חול *hul* enim significat incipere.

Conspersos oleo. Non oleo inspersos, aut respersos, sed oleo admisto factos, ita vt farinæ aqua cũ oleo infunderetur, aut oleum solum pro aqua בלולת בשמן *Beluloth basemen*, id est, confusos in oleo. Idem intellige de collyridis, de quibus ait: *Et Collyridas olei admistione conspersas.* Quæ verò respergebantur oleo postquam iam facta erant, oleo vncta, siue lita appellat, sicut nunc ait: *Et lagana azyma vncta oleo.* Ita etiam cap. 2. Panes, scilicet, absque fermento conspersos oleo, & lagana azyma oleo lita.

Et lagana. Placentæ ita appellantur à Græcis, Hebræi: רקיקים *rechichim*, dicunt ab extensione, quod tenues & extensæ sint.

Coctamq; similam. Quæ optima, & vtilissima farinæ pars est, vt latius explicauimus in cap. 18. Apocal. num. 30. & 31.

6 *Et Collyridas.* † Ita Græci vocant tortas panis. In Hebræo est idem nomen quod prius posuit cum dixit: *Panes absque fermento conspersos oleo.* Eademque verba nunc repetuntur, sed intelligendum est has collyridas faciendas fuisse ex simila cocta, quod de primis illis panibus dictum non est.

Panes quoque fermentatos. Ex hos vocat חלת *haloth*, quos prius panes, mox Collyridas Hieronymus interpretatus est. Offerebantur autem panes fermentati non vt in altari adolerentur, quod Leuit. 2. prohibitum est, sed vt illis sacerdotes vescerentur. Denique panis hic fermentatus pro primitiis offertur Domino: *Ex quibus vnus*, inquit, *pro primitiis offertur domino*, quod capite 2. non prohibebatur. Primitias, inquit, eorum tantum offeretis, ac munera. Quod autem Lyranus, Augustinus Eugubinus, Isidorus

Clarius. F. Hieronymus Oleastrius ex Hebraica lectione adnotarunt, ex singulis illorum quatuor panum generibus vnum pro primitiis offerri debere, translatio nostra non patitur. Cum enim dicit: *Ex quibus vnus pro primitiis offertur domino*, satis indicat se de fermentatis panibus loqui, quos proximis verbis offerendos esse dixerat, quod rectè confirmauit Abulensis. † Nam panis azymus 7
offerebatur, id est, oblationes ex eo fiebant, quæ super altare adolerentur, ex fermentato vero non fiebat oblatio huiusmodi, sed pro primitiis offerebatur in vsum sacerdotum, Leuit. 2. *Omnis oblatio quæ offertur Domino, absque fermento fiet, nec quicquam fermenti, ac mellis adolebitur in sacrificio Domini. Primitias tantum eorum offeretis, ac munera, super altare verò non imponentur in odorem suauitatis.* Cætera autem panum genera, offerebantur vt adolerentur, vt ex eodem capite manifestum fiet legenti. Verùm quoniam tota hęc pericope breuiter, ac concisè versa est ab Hieron. parùmque cum Hebræo congruere videtur, vertam ad verbum Hebræa, ex illis verbis: *Panes quoque fermentatos, &c.* ac deinde omnia explicabo. Ea sunt huiusmodi: *Cum placentis panis fermentati offeret munus suum cum hostia laudis, siue gratiarum actionis, pacificorum suorum. Et offeret ex eo vnum ex omni munere primitias Domino.* Vbi vertit: *Cum placentis & cum hostia laudis*, pro *Cum*, in Hebræo est עַל *al*, quæ particula orationem obscuriorem reddit, quod variè accipi soleat pro *Super, Cum, Præter, Contra, De, Pro*, & similibus. † Hic autem & Hiero- 8
nymus, & plerique interpretes idem valere putant quod *Cum*, vt sensus ipse exigit. Quod vertimus: *Munus*, Hebraicè קָרְבָּן *corban* ita enim Marcus interpretatus est capite 7. *Corban*, quod est donum, & Hieronymus sæpe vertit oblatio, & sacrificium, quo nomine in Leuitico sæpe intelliguntur oblationes panis, & vini, & similium, quæ cum victima quæ ceditur, offeruntur, vt lagana, & placentæ, & panes oleo subacti. Vt Leuit. 2. *Anima cum obtulerit oblationem sacrificij Domino, simila erit eius oblatio.* Et posteà: *Cum autem obtuleris sacrificium coctum in clibano de simila, panes scilicet absque fermento conspersos oleo, & lagana azyma oleo lita.* Et cap. 7. *Qui offert victimã pacificorum Domino, offerat simul & sacrificium*, id est, libamenta eius, in Hebræo ita legitur: *Qui offert hostiam pacificorum suorum Domino, adducet corban suum Domino, &c.* Cum igitur ait: *Cum placentis panis fermentati offeret munus suum*, munus vocauit panes azymos conspersos oleo, & lagana azyma vncta oleo, coctámque similã, & collyridas olei admistione conspersas. Quod Hieronymus breuiter dixit: *Panes quoque fermentatos*, scilicet offeret, id enim ex præcedentibus subauditur. Et: *Quoque* dixit pro, cum illis quæ dicta sunt. Et quod sequitur: † *Et offeret ex eo vnum*, potest 9
intelligi: ex eo pane, sicut Hieronymus intellexit cum vertit: *Ex quibus vnus pro primitiis offertur domino.* Si cui parum probabitur subaudiri pane, cum vicinius sit munus, & si nõ semper viciniora

subaudiri

ſubaudiri ſoleant, non contendemus, ſed ita interpretabimur, vt idem ſenſus ſit. Et offeret ex eo munere vnum. Quod quoniam ita intelligi videbatur, vt ex iis quæ appellauerat Corban, ſiue Munus, vnum offerretur, id eſt, ex illis azymorum panum generibus, quibus fermentatos adiungi præceperat, addidit: *Ex omni munere*, ac ſi diceret: Ex omni, inquam, munere, iungantur fermentati panes cum aliis, & ex omnibus vnus ſeparetur pro primitiis. Non dicit: Ex ſingulis vnus, ſed ex toto munere vnus, בָּל *cal*, enim & omnem ſignificat, & totum. Geneſ. 25. *Et totus in morem pellis hiſpidus.* Et cap. 31. *Et ipſæ noſtis quod totis viribus meis ſeruierim patri veſtro.* Malach. 3. *Et me vos configitu gens tota.* Sicut & apud nos Omnis, vt:

Omnis, & totus. בָּל cal

Tu decus omne tuis.---- Et:

Omnis in Aſcanio chari ſtat cura parentis.

Virg Ecl. 5. Virg. 1 Ae.

CVMQVE incertum eſſet ex quo genere ſumendus eſſet vnus qui ex toto munere ſumi iubebatur, ſequentibus verbis indicatur ex fermentato pane ſumi debere, quoniam ait: *Primitias Domino*, nec enim ex cæteris panum generibus primitiæ offerebantur,
10 ſed ex fermentato, vt ex cap. 2. Leuit. paulo ante oſtendimus. † At nondum ex his ſcopulis euaſimus, vrgebunt enim nos noui interpretes, quod Hieronymus primitias vertit, in Hebr. eſſe תְּרוּמָה *Therumah*, quod eleuationem ſignificare volunt, hoc eſt, donum quoduis quod ſumitur, vt Deo offeratur, nam nec Lxx. primitias tranſtulerunt, ſed ἀφαίρεμα quod oblationem, ſiue ſegregationem ſignificat. Quod ſi nihil hic de primitiis dictum eſt, nihil erit quod cogat interpretari de ſolis panibus fermentatis vnum eſſe offerendum. vt hactenus expoſuimus. Et quidem fateor תְּרוּמָה *Thermah*, interdum pro quauis oblatione accipi, vel quod ſurſum ac deorſum moueretur & eleuaretur, vt quidam volunt, vel (quod verius eſt) quod ſeponeretur & ſegregaretur Domino, vnde & Chald. vertere ſolet אַפְרָשׁוּתָה *Apheraſuthah*, id eſt, ſeparatio. Sed negare non poſſumus & primitias ita vocari quod ex toto aceruo, ſiue fructu primæ ſeparentur vt domino offerantur. Nam & Hieronymus interpres noſter perſæpe ita vertit, & Lxx. interpretes qui linguam Hebraicam, hoc eſt, ſuam in qua nati & educati ſunt, melius aliis callebant, ſimiliter primitias vertũt, ter initio cap. 25. Exo. & c. 36. vbi nos habemus: *Nec vir, nec mulier quicquam offerat vltra in opere Sanctuarij*, ipſi tranſtulerunt: *In primitias*
11 *Sanctuarij.* † Et Leuit 22. *Si filia ſacerdotis cuilibet ex populo nupta fuerit, de iis quæ ſanctificata ſunt, & de primitiis non veſcetur.* Lxx. *Ipſa primitiis ſanctorum non veſcetur.* Sed non neceſſe habeo LXX. interpretes citare, ipſi velint, nolint, fateri debent. תְּרוּמָה *Terumah*, hoc loco pro primitiis poni: affirmant enim ex omnibus panis genebus vnum offerri debere, cúmque fermentati non poſſint offerri niſi in primitias eos hoc nomine intelligi voluit legiſlator.

Cuius

Cuius carnes eadem comedentur die. Carnes hostiæ oblatæ pro gratiarum actione eadem die comedi iubet, eius verò quæ voto, vel sponte offertur, eodem die aut sequenti, tertio nihil edi permittit. Quæ quoniam à Philone in libello de Victimis apertius traduntur, causæq; indicantur: æquum erit vt eius verba referamus. De posteriori quam pro salute vocat, hæc scribit: *In hoc genere duobus tantum diebus epulari fas est, ita vt nihil reliquiarum supersit in tertium, idq; de causis pluribus. Vna, quia sacra mensa vsus tempestiuus esse debet curando ne quid corrumpatur mora temporis, cum carnium, vel conditarum, natura sit obnoxia putredini. † Altera quia victimarum partes non sunt in penum retrudendæ, sed in medium proponendæ omnibus indigentibus, iam enim sunt non offerentis, sed eius cui litatum litatum est, qui cum sit beneficus, ac munificus, vult conuiuis vocatis communicari suum epulum. Postrema, quia sacrificium hoc pro salute duorum offertur corporis, & animæ; proinde suus cuique dies epularis tribuitur, quod æquum videatur vt prima diei conuiuium admoneat nos salutis animæ, sicut postera dies sanitatis corporis. Quoniam autem tertium nihil est cui propriè quæratur salus, seriò vetitum est proferri epulum vsque diem tertium, ita vt ne per obliuionem quidem liceat superesse reliquias absque piaculo, &c.* Quodque Moses ait: *Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet eius oblatio, nec proderit offerenti.* His verbis enunciat: *Quod si quis hos ritus negligat, seuerè diuina voce obiurgabitur. Hoccine homo ridende putas sacrificium? Nihil moror tua sacra profana polluta, execrataq;, carnes istas quas tibi ipse coxisti ventri seruiens, ne in somnis quidem doctus rationem veram sacrificij.* † Deinde de hostia תודה *thodah*, quam ipse cum LXX. interpretatur hostiam laudis, Hieronymus verò gratiarum actionis, quod idem est, qualis sit docens, & cur ita dicatur, ita loquitur: *Cum aliquis in nullam aduersitatem incidit, vel rerum externarum, vel corporis, sed quieta, tranquillaq; vita fruitur prospere degens, & feliciter absque offensis, &c. necesse est, vt Deo gubernatori debeat sanitatem continuam, & non interpellata commoda, atque in vniuersum sinceras felicitates nullis vitiatas calamitatibus, & horum largitorem demereatur hymnis, laudationibus, sacrificiis, & aliis gratiarum actionibus, quæ omnia comprehenduntur laudis nomine. Hanc victimam non biduo, sicut priorem illam pro salute, sed ipsa prima die lex iubet absumi, vt qui experti sunt propensum, paratumq; fauorem cœlestis numinis incunctanter de hoc sacrificio impertiantur aliis.* Hactenus Philo.

Caro quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur. Si caro hostiæ oblatæ contactu rei immundæ fœdabitur, nemo eam comedet.

Qui fuerit mundus vescetur ex ea. Non nisi qui mundus fuerit comedet de carnibus hostiæ pacificæ.

Anima polluta quæ ederit de carnibus. † Duplex erat immundus, alter qui ex se immunditiam habebat, vt leprosus, aut semine

fluens

fluens, qui verbis his indicatur: alter qui eam ex contactu cuiusuis rei immundæ contrahebat, de quo dicit: *Et qua tetigerit immunditiam hominis, &c.* Vt cadauer, aut quiduis aliud immundum. Vtrique carnis hostiæ pacificæ comedere capitale erat.

De vsu siue de diuisione hostiæ pacificæ hæc in eodem capite septimo scripsit Moses. *Tenebit* (videlicet qui offert) *manibus adipem* hostiæ & pectusculum, cumque ambo oblata Domino consecrauerit, tradet sacerdoti, qui adolebit adipem super altare: pectusculum autem erit Aaron, & filiorum eius. Armus quoq; dexter de pacificorum hostiis cedet in primitias sacerdotis. Qui obtulerit sanguinem, adipem filiorum Aaron, ipse habebit & armum dextrum in portione sua.

Sacerdos victimam occidebat, & excoriabat, deinde laico qui offerebat, tradebat adipem, & pectusculum, quæ cum laicus eleuabat coram Domino ea offerens, & consecrans, rursum reddebat sacerdoti. Erat autem pectusculum, & armus dexter sacerdotis qui offerebat.

DE SIGNIFICATIONE hostiæ pacificæ

CAPVT V.

ISYCHIVS, & Radulphus libro secundo in Leu. cap. primo, hostia pacifica minus perfectorum vitam significari docent. Sed quoniam breuius, &
1 apertius id à Radulpho traditum est, eius verba subiungam. *In holocaustis perfectorum vita, in hostiis veró pacificis mediocris conuersatio designatur. Sunt quippe nonnulli, qui quamuis summa virtutum fastigia non ambiant, offensum tamen Deum habere refugiunt, indeque licet bona summa non expleant, mala tamen summa deuitant. Isti ergò hostias pacificas, siue (vt LXX. transtulerunt) salutares offerunt, quia saluari quidem volunt sed sufficit, eis saluentur, quamuis inter extrema sanctæ Ecclesiæ mebra computentur. Hostiarum igitur pacificarum eàdem pene quæ superior, diuisio est: alia namque bouis, alia ouis, alia verò capræ oblationem continet. Bouem immolat quisquis in sæculari vita mundi actibus deditus de ipsis laboribus suis Deo ministrat.* † *Ouem offert qui laborare non sufficiens & infir-*
2 *mitate, & ætate, seu etiam paupertate à misericordiæ actibus reuocatus per solam innocentiam Deo placet: pax enim in terra hominibus bonæ voluntatis. Sed & capræ hostiam litat quisquis veterem conuersationem melioris propositi castigatione immutat. Auium nulla hic fit mentio, quia contemplationis virtus perfectioribus tribui solet.* Hæc Radulphus. Isychius in boue eos intelligit qui circa agenda quæ legis sunt vacant. Sed quoniam hoc commune est omnibus qui salui fieri

cupiunt, præstat eos intelligi qui labores vtilitatis aliorum causa perferunt, nec sibi se, sed publico bono natos putant, vt qui pauperes alunt, qui rempublicam gubernant, qui bonas artes docent, qui concionantur. Hæc enim hostia maior, & gratior Deo est quàm ouis, aut capra, id est, quàm sola innocentia vitæ, aut sola veterum peccatorum correctio. Hi marem, & feminam offerre possunt, quia & perfectiora interdum Deo offerunt, atq; fortiora, & si minus perfecta, atque fortia offerant in hoc vitæ genere minus perfecto, tolerabile est. In holocausto, vbi perfecta virtus est, fœmina nõ offertur. † Sed siue mas, siue femina sit, 3
immaculatam hostiam esse oportet, id est, integram & omni deformitate carentem; siue magnæ virtutis, siue paruæ sit, nulla tamen labe eius opera vitientur, vt rectè Deo offerantur. Manum super caput hostiæ ponimus, cùm nos plenè Deo deuouemus, atque ita omnia facimus, vt eum nobis placare studeamus, illique soli placere. Atque ideo etiam in introitu tabernaculi immolatur, quia Deum intueri debemus, & ad eum omnia conuertere, non ad hominum gratiam. *Attendite*, inquit Dominus, *ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus vt videamini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui in cœlis est.* Capur hostiæ finis actionum est, finis enim in iis quæ ad actionem spectant principij vim, & rationem habet. Sanguis verò immundus in lege censetur, & crebro in malum accipitur; quare tunc sanguinem fundimus, cùm ex vita, atque ex actionibus nostris omnes prauas cupiditates eiicimus. Sæpe enim Deo placere cupimus, & in ipsa honesta actione, si benè discutiamus, sanguinem fœdantem omnia inuenimus, id est, latentem cupiditatem gloriæ, aut honoris, aut voluptatis, quæ etsi minùs sentiebatur, magis ad agẽdum mouebat quàm caritas Dei. † Hunc san- 4
guinem eiicere debemus vt munda sit hostia, ne nobis illud Dominus dicat: *Cum ieiunaretis, & plangeretis in quinto, & septimo per hos septuaginta annos, nunquid ieiunium ieiunastis mihi? Et cum comedistis, & bibistis nunquid non vobismetipsis comedistis, & vobismetipsis bibistis?* Hunc sanguinem fundi iubebat Paulus cùm dicebat: *Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.* Et non fundentibus dictum est: *Manus vestræ sanguine plenæ sunt.* Eum fundunt filij Aaron, id est, iusti, qui sacrificium pontificis nostri Christi, vt possunt, imitantur offerentes Deo semetipsos in odorem suauitatis, & cor purum, atque humile. Et in circuitu altaris fundunt dum Christi virtutes mente reuoluentes vitiosos affectus à se eiiciunt. Altare enim nostrum Christus est, cui quidquid patri gratum futurum est imponimus, & per eum offerimus, sicut ait Petrus: *Offerentes spirituales hostias acceptabiles Deo per Iesum Christum.* † Adeps hostiæ affectus animæ nostræ est, 5
quo opera pinguescunt, si bonus sit, & nitorem accipiunt, & anima ipsa

Marginalia: *Matth. 6.* — Sanguine. — *Zacha. 7.* — *1. Cor. 10.* — *Isaia 1.* — *1. Pet. 2.*

ma ipsa mollescit, & Deo tractabilis redditur, quod optabat Dauid dicens: *Sicut adipe, & pinguedine repleatur anima mea, & labiis exultationis laudabit os meum.* Contra si malus sit, opera peiora reddit, animumque emollit ad malum. Quid igitur maximè offerre Deo debeant qui in hoc vitæ genere versantur, ipse indicat cum ait: *Et offerent de hostia pacificorum in oblationem Domino adipem, qui operit vitalia, & quidquid pinguedinis est intrinsecus, duos renes cum adipe quo teguntur ilia, & reticulum iecoris cum renunculis, adolebùntque ea super altare in holocaustum lignis igne imposito in oblationem suauissimi odoris Domino.* Quæ quoniam eleganter mihi a Radulpho videntur explicata, verba eius referam. *Adeps qui operit vitalia, eum qui ad hanc vitam habetur affectum significat. Delectat enim nos viuere, & si fieri posset, ad mortem nos accedere nunquam vellemus in vitalibus verò sedes animæ est. & quasi quoddam vitæ huius retinaculum.* Psalmo 2. Libro. 2. in Leui c. 1.

6 † *Pinguedo quoque quæ intrinsecus est, eorum innuit amorem, quæ in hac vita possidentur, vt est domus, agri, pecunia, pater, & mater, & alij propinqui, quæ omnia si abundent in hac vita, quasi beatos videntur facere possidentes. Iam in duobus renibus quid intelligitur nisi genuina illa voluptas, quæ coniunctione maris, & feminæ procedit? Hoc & ipse numerus indicat, quod duo sunt renes, vt quasi duarum personarum, ad quas voluptas illa pertinet, mentionem factam intuearis. His autem adeps quo teguntur ilia, siue (vt alibi dicitur) qui est iuxta ilia adiungitur. Ilia situ ipso membrorum genitalibus appropinquant. Adeps igitur iste, qui renibus in sacrificio copulatur, voluptatis illius denotat affectum: qui tamen cum ilia tegere, aut ilibus iuxta esse describitur, cautela nobis timoris tribuitur, vt scilicet cogitemus quia si mens praua concupiscentiæ subditur non longè est vt etiam corpus prauo operi substernatur: mors enim secus introitum delectationis posita est. In iecoris verò, id est, hepatis reticulo*

7 *quid nisi nocendi appetitum accipimus?* † *Hepar siquidem fons sanguinis est: & quid per sanguinem nisi crudelitas figuratur?* Vnde & Beatus Gregorius illud Isaiæ sic exponit vt dicat: *Manus vestræ sanguine plenæ sunt,* id est, opera crudelitate. Hos igitur omnes adipes Dominus sibi sequestrari, & in altari coram se incendi præcipit, vt videlicet affectus isti Diuino igne absumantur: non vt prorsus absumantur, quod proculdubio perfectæ beatitudinis esset, sed vt per creatoris amorem isti affectus, per quos creatura seu licitè, seu illicitè concupiscitur, ad iustum modum, mensuràmque legitimam reuocentur. Nam si amatur hæc vita ab imperfectis, si amantur ea quæ in hac vita possidentur, ab illis scilicet qui omnibus renuntiare nequaquam sufficiunt: necesse est tamen vt amori Diuino hæc omnia postponantur, vt videlicet si eo articulo fidelis quilibet constringatur, quo aut ista perdere, aut à Deo compellatur recedere, quamuis ægrè, quamuis cum dolore, malit diuelli ab omnibus, quàm pietatis iura apud se violare. *Qui enim amat patrem, aut matrem plus quàm me,* (ait Isa. 1.

Matth.10. Dominus) *non est me dignus.* † Quod etsi tempore pacis Eccle- 8
siasticæ necessitatis huius desit examen, debet tamen seipsam
fidelis anima subtiliter discutere quid cui intus in corde præ-
ponderet, amor sæculi, an Dei, temperandusque est ea mensura
præsentium appetitus, vt quamdiu pacato Deo possideri pote-
runt, habeantur: si verò ea negetur facultas, abijciantur. Ignis
quo hæc cremanda sunt, est ille de quo Ecclesia ait: *Vre igni San-
cti spiritus renes nostros, & cor nostrum Domine.* Ligna sunt exempla
Sanctorum, qui constanter hanc hostiam Deo mactarunt.
Quum offerebatur agnus, cauda tota incendebatur Domino:
quia cauda finis corporis est. Quid igitur (inquit idē Radulphus)
Libro.2.in Leu.c.2. *nisi consummatio sanctæ deuotionis accipitur. Et vide quos potissimum
de perseuerantia monuerit: non enim de boue caudam offerri præcepit,
sed de oue. Reuera namque simplicibus &c, desidiosis de inconstantia
timendum est.* Qui enim sanctis laboribus se exercent, lucris
quotidianis, & propositi sui successu lætificati, voluptate
maxima saginantur, & in maius proficiendi desiderium quoti-
die succenduntur, quia scriptum est: *Anima operantium impin-*
Prouer.13. *guabitur.* † Qui verò laborem refugientes pigritiam ample- 9
ctuntur, fastidio suo grauati in aliud transire quasi melius
aliquid reperturi, & consilium sæpe mutare coguntur. Idem
de capram immolante sentiendum est, qui enim pœniten-
tiam veterum peccatorum agit, & facta deflet, ne deflenda fa-
ciat, quo carnem magis affligit, eo magis eius animum Deus
spirituali lætitia perfundit, eaque magis ad laborandum inci-
Adeps Deo offerendus. tatur, vt minus illi de inconstantia timendum sit. Ceterum
omnis adeps meritò Domini erit iure pérpetuo, quia omnis no-
ster affectus in eum conferendus est, & per eum in reliquas res.
Non est comedendus adeps hostiæ, quia cum Deo aliquid offe-
Sanguis nō comedēdus. rimus, non nostro affectui satis facere, sed illi placere quæren-
dum est. Sed neque sanguinem edere licet, quia ab omni praua-
Ephes.5. rum cupiditatum gustatu longè abesse debemus. sicut scribit
Apostolus: *Fornicatio autem, & omnis immunditia, aut auaritia, nec
nominetur in vobis, sicut decet sanctos, aut turpitudo, aut stultiloquium
aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet.*

Lex Hostiæ pacificæ.

Ex Leuit. 7. Vers. 11.

HIc iam duces quos sequebar, sequi non licet: cùm enim 10
de hostia pacifica sermo sit, quam mediocrem vitam inter-
terpretati sunt, quasi eius interpretationis obliti ad diuersa longè
transeunt, & in re eadē non eamdem seruant expositionem. Nos
Deo duce dabimus operam vt ab ea minimè recedamus. *Hæc
est*

est lex hostiæ pacificorum, quæ offertur Domino: Si pro gratiarum actione fuerit oblatio, offerent panes absque fermento, & cetera quæ præcedenti capite retulimus. Qui hoc mediocris vitæ genus sequuntur, aut pro gratiarum actione offerunt hostiam, aut voto vel sponte, quod LXX. & Philo dicunt. Pro salute: quia quidam mala, & lapsus multorum videntes in id maximè deuotionem animi sui conferunt, vt Deo, cuius beneficio ipsi seruantur, & liberantur, gratias agant: alij pro salute offerũt, vt peccata vitent, & salute animæ perpetua perfruantur, quam in tot aduersarij nostri laqueis, & multorum ruinis, nisi Dei misericordia protegantur, tenere se non posse vident. Aut potius ijdem interdum

11 pro gratiarum actione, interdum pro salute offerunt. † Qui offerunt pro gratiarum actione, offerre iubentur panes azymos, & conspersos oleo, quia gratiarum actio cum operibus misericordiæ coniungenda est, vt aliquid scilicet in eius gratiam faciamus, cui gratias agimus. Tunc enim nos verè gratos præstamus, cùm non animo tantum, & verbis, sed re ipsa quàm possumus gratiam referimus, & quia domino ipsi non possumus, domesticis eius quantum licet benefacimus. Opera autem huiusmodi, quia & aliis prosunt, & ex misericordia oriuntur, quam oleum significat, rectè panes oleo conspersi vocantur, quia non solum ad ea misericordia excitamur, sed etiam dum fiunt, dulcem illum misericordię affectum admiscere debemus. Multi enim misericordia ad largitionem eleemosynarum mouentur, sed in ipsa largitione vitis eorum, quibus subueniunt, irascuntur, aut verbis, & misericordiã vertunt in iracundiã. Quare panes oleo non liti, sed conspersi sunt, vt non externam misericordiæ faciem postquam facta sunt illa præferant, sed intus quasi in visceribus seruent. Et quia ab omni inanis glo- Beneficẽtia

12 riæ affectu libera esse debent, panes azymi sunt. † Lagana azyma etiam offeruntur, quæ tenuiora quidem sunt, sed latiora, non conspersa oleo, sed lita, quia quæ dum fiunt, misericordiæ affectum admissum non habent, et si ampliora hominibus fortasse videantur, quia latiora sunt, id est, vel pretiosiora, vel latius manantia, Deo tamen tenuiora videntur. Sed si oleo conspersa non sunt, saltem postea oleo linantur, & vel in fine misericordiæ affectu ne careant. Coctam similam offert, qui magna beneficia, & ad vsum parata aliis præstat non misericordiæ, sed liberalitatis, aut religionis, aut publicæ vtilitatis, aut alterius denique virtutis causa. Sed quia beneficia, etsi parua videantur, multò magis Deo placent cùm tota plena, & quasi imbuta sunt misericordia, post similam coctam iterum collyridas, siue panes, seu crustula oleo conspersa, offerri iubet. Panes fermentati sunt opera incipientium, quæ nonnihil inanis gloriæ, aut similis alicuius labis plerumq; habent admistum atque hæc

etiam admittit, modò peccata non sint, quia neque imperfecta nostra prorsus aspernatur, sed ita vt vnum duntaxat ex eis pro primitiis sibi offerri velit, hoc est, opus aliquod cæteris perfectius, quod sibi magis placeat. † Quod huiusmodi est, sacerdotis est 13
fundentis sanguinem hostiæ, id est, ipsius qui facit, quoniam illud opus maxime facientis est, quod præ cæteris est ab omni labe seiunctum, nam etsi cætera prodesse possint, hoc maximè omnium illorum prodest. Carnes eadē die comeduntur, quia non est actio gratiarum differenda, sed in singulis quæ Deo immolamus, gratias ei agamus, cuius beneficio habuimus quod immolaremus,
1 Thessal. 5 sicut ait Apostolus: *In omnibus gratias agite*. Carnes hostiæ quæ pro perpetua salute offertur, eadem die comedendæ sunt, quia vita melior, & purior continuò inchoanda est, nec futurum tempus expectari oportet. Rectè enim dixit Ethnicus Poëta:

Ouid. lib. 1. de remedio amoris.

Qui non est hodie, cras minus aptus erit.

Sed si quid, inquit, *in crastinum remanserit, vesci licitum est*. Quod hodie non absumpsisti, cras: quod hodie nō correxisti, cras, id est, postea corrigi potest. Cras futurū vitæ tempus intelligimus, sicut

Cras Hodie.

Hodie præsens tempus est, quemadmodum Dominus dixit: *Ecce*
1. Cor. 3. *sanitates perficio hodie, & cras. Quidquid autem*, inquit, *tertius inueneris dies, ignis absumet*, quia quæ hic non corrigimus, post mortem purgatorius ignis absumet, ait enim Apostolus: *Vniuscuiusque opus*
Luc. 13. *quale sit ignis probabit. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem*. † Post diem tertium irrita 14
fiet eius oblatio, quia post mortem meriti locus non est. *Caro hostiæ, quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur, sed comburetur igni*, quia illa vitæ, vel temporis pars quæ peccati sordibus inquinatur, placere, aut sapere nobis non debet, sed igne pœnitentiæ, & lachrymarum consumenda est, ne vehementiori & acriori igne in futuro sæculo cremetur: *Qui fuerit mundus vescetur carnibus hostiæ*, quia qui Deo per munditiam animæ placet, & ritè hostiam suam offert, is illa iure alitur, & validior, atque robustior virtutibus, atque spe cœlestium bonorum fit. Anima polluta, siue quæ nemine suadente voluntate sua immunda facta est, siue quæ aliorum ex conuictu, atque consiliis immunditiam contraxit, carnem hostiæ comedere non debet. Prius sordes suas pœnitentiæ lachrymis eluat, deinde fructus oblationis percipiet, illísque aletur, & roborabitur, si enim immundus sit, quam mercedem ex oblatione sperabit sua? Quod si eluere noluerit, sed satis sibi putarit offerre hostiam operum, cùm sit à Dei gratia alienus, peribit de populis suis, & in generationibus electorum non numerabitur.

De

De hostiæ diuisione.

15 QVI offert manibus tenere iubetur adipem hostiæ, & pe-
ctusculum. Adeps affectum significat, vt dictum est, quem
qui hostiam offert, & Deo placere cupit, manibus tenere, id
factis exterius ostendere debet, ne bona voluntas lateat, &
quasi torpescat, sed Deo per bona opera consecretur. In pectu-
sculo significatur bona conscientia, vt autor est Hieronymus in
cap. secundum Malachiæ. Hæc etiam manibus tenenda est, vt ne-
mo se putet bonum esse si virtutem cupit, & spiritualem vitam
amat, nec sibi magnorum peccatorum conscius est, nisi bona o-
pera bonæ cōscientiæ testes adhibuerit. De bona voluntate sine
opere ait Dominus: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intra-
bit in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem patris mei qui in cælis* Matth. 7
est, ipse intrabit in regnum cælorum. Qui bonam conscientiam factis
testatam Deo consecrat, is cum Paulo dicere poterit: *Viri fratres
ego omni conscientia bona conuersatus sum ante Deum vsque in hodier-* Act. 23.
16 *num diem.* † Vbi hæc Domino consecrauerit, tradet sacerdoti. Sa-
cerdos idem esse potest qui & offerens. Quod si hæc secernere
malumus, sit sacerdos Christi rerum spiritualium, & certaminis
cum Diabolo non inexpertus, qui dicere possit: *Vt non circumue-
niamur à Satana, non enim ignoramus cogitationes eius*, huic tradat 2. Cor. 2.
affectum suum, vt eum dirigat, & super altare Deo incendat, hoc
est vt à sæculi cupiditatibus eū auocet, & Diuino amore semper
incendat ea docens, atque præcipiens, quibus in eo caritas Dei
magis in dies inardescat. Pectusculum etiam tradat, id est, san-
ctitatem, & sapientiam (quæ etiam rectè significatur in pectus- Sacerdos
culo) sacerdoti Dei attribuat, non suo sensu duci se volens, sed quomodo
eius qui Dei sacerdos est, & quem pro Deo sibi præesse voluit. alios reget.
Tunc Deo placere, tunc bonam conscientiam habere putet, cùm
illam sacerdoti secundum Deum omnia iudicanti probabit. At
sacerdos pectusculum sibi retineat, quia *labia sacerdotis custodient* Malac. 2.
scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exerci-
17 *tuum est.* † Semper sapiat nec aliis tantum, sed multo magis sibi:
rectè enim ait Græcorum prouerbium.

Odi sapientem, qui sibi ipsi non sapit.

ADIPEM autem ne sibi seruet, sed super altare adolebit. Nō
enim in se transferre affectum discipulorum debet, vt ipse plus
æquo ametur, & illorum & re, & seruitio abuti velit, lucro
suo studentis id quidem est, & sua quærentis, non quæ Iesu
Christi. Affectum liberum, atque integrum Christo relinquat,
eius gloriam, & discipulorum salutem spectet, sua commoda
contemnat. Paulum imitetur qui ait: *Propter quod vigilate me-* Act. 20.
*moria retinentes quoniam per triennium nocte & die non cessaui cum
lachrymis monens vnumquemque vestrum. Argentum, & aurum, aut ve-
stem nullius concupiui.* Armus quoq; dexter de pacificorum hostiis
cedet

cedet in primitias sacerdotis. Sacerdos filius Aaron, & verus Christi imitator qualis erat Paulus, qui fundit sanguinem hostiæ, id est, qui Dei minister, & adiutor est ad prauas cupiditates ex animis discipulorum extrahendas, præter pectusculum etiam armum dextrum habere debet in portione sua, † Vt sui officij putet esse huiusmodi sanguinem fundere, adipem adolere, id est, omnem suorum affectum non in se, sed in Christum trans ferre, pro eorum salute labores perferre, ieiuniis, & lachrymis eorum spiritualia commoda quærere, infirmos patienter sustinere, nihil non pro eorum vtilitate tolerare. Ita Paulus aiebat: *Ideò omnia sustineo propter electos, vt ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cœlesti.* Armus enim in reliquis animantibus dicitur qui in hominibus humerus appellatur, cui onera imponuntur, & propriè patientiam laborum significat. Et quoniam hæc non pro bonis huius vitæ, quæ in sinistra intelligitur, sed pro mercede futura, quæ dextera dicitur, ferre debet, meritò non sinistrum sed dextrum armum accipit. Hæc in hac vita habeat in portione sua, & cum apparuerit princeps pastorum, percipiet (sicut scribit pastor maximus) *immarcescibilem gloriæ coronam.* Hos labores primitias putet æternæ beatitudinis (initium enim felicitatis est in Christi gratiam, & obsequium laborare) quod reliquum est, & *quod oculus non vidit, neque auris audiuit*, postea accepturus. Nunquam sibi pectusculum deesse patiatur, qui quasi thesaurus quidam Sapientiæ cœlestis esse debet, ex quo noua, & vetera proferantur, Quiduis potius amittat quàm armum dexterum, vt sit filius dexteræ, & per eum multi collocentur ad dexteram.

2. Tim. 2.

Armus.

1. Pet. 5.

DE SACRIFICIO PRO *peccato.*

CAPVT. VI.

SAcrificium pro peccato non semper eodem modo fit, sed variatur personis, & hostiarum genere, & causis offerendi. Personis quia aut pro peccato pontificis offertur, aut pro peccato populi, aut principis, aut plebeij hominis. Hostiarum genere: quia aut vitulus offertur, aut hircus, aut capra, aut vacca, aut agna. Causis offerendi: quia aliter offerunt qui per ignorantiam peccant, aliter qui scientes, & volentes. De omnibus sigillatim dicendum est, si prius adnotauerimus in his aues non offerri, vt in holocausto, quoniam victimæ diuiduntur, & pars singularum sacerdoti tribuitur, pars igni datur: turtures verò, aut pulli columbarum paruæ aues nequeunt in tot partes rectè diuidi.

De victima peccantis pontificis.

Ex cap. 4. Leuitici. Vers. 2.

ANIMA *quæ peccauerit per ignorantiam, & de vniuersis mandatis Domini, quæ præcepit vt non fierent, quippiam fecerit, si sacerdos qui vnctus est peccauerit delinquere faciens populũ, offeret pro pec-*
2 *cato suo vitulum immaculatum Domino.* † *Et adducet illum ad ostium tabernaculi testimonij coram Domino, ponetque manum super caput eius, & immolabit eum Domino. Hauriet quoque de sanguine vituli inferens illum in tabernaculum testimonij. Cúmque intinxerit digitum in sanguine asperget eum septies coram Domino contra velum Sanctuarij, ponetq́; de eodem sanguine super cornua altaris thymiamatis gratißimi Domino, quod est in tabernaculo testimonij. Omnem autem reliquum sanguinem fundet in basin altaris holocausti in introitu tabernaculi. Et adipem vituli offeret pro peccato, tam eum qui vitalia operit, quàm ea quæ intrinsecus sunt duos: renunculos, & reticulum quod est super eos iuxta ilia, & adipem iecoris cum renunculis, sicut offertur de vitulo hostiæ pacificorum, & adolebit ea super altare holocausti. Pellem verò, & omnes carnes cum capite, pedibus, & intestinis, & fimo, & reliquo corpore efferet extra castra in locum mundum vbi cineres effundi solent incendétque ea super lignorum struem, quæ in loco effusorum cinerum cremabuntur.* Hæc legislator, nos quæ minus aperta videbuntur, ordine explicemus.

3 † *Anima quæ peccauerit.* Animam sæpe Scriptura pro homine ponit, vt Exod. 12. *Iuxta numerum animarum, quæ sufficere possunt ad esum agni.* Gen. 17. *Masculus cuius præputij caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo:* quod passim in libris legis occurrit. *Et de vniuersis mandatis Domini, &c.* De negãtibus pręceptis loqui tantum videtur, sed loquitur etiam de affirmantibus, qui enim vel hæc, vel illa violat facit quod Deus præcepit vt non fieret. Si quis occidat, facit quod Deus præcepit vt non fieret, si vero inhonoret patrem, aut matrem, cùm Deus honorare præceperit, facit quod Deus præcepit, vt non fieret. Idem facit si honorem Debitum illis dare omittat, vulgari enim sermone nõ solum commissiones quælibet, sed omissiones etiam, si quouis modo voluntariæ sint, facta appellantur. Ac si quis tenacius verbis legis inhærens præcepta affirmantia hinc excludere velit: meminerit in eis etiam latere negationes: nam *Honora patrem, & matrem*, negationem hanc includit. Ne iniuria afficias parentes, ne debito honore defraudes. Denique paulo post ait: *Quod si omnis turba filiorum Israel ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatum Domini est, &c.* Ex quibus hęc quæ nunc interpre-
4 tamur, intelligimus. † Difficilius est, & longiori disputatione dignius, vtrum peccatum, de quo in toto capite verba fiunt, ad vniuersa legis præcepta pertineat, an tãtum ad quædam. Etenim

Alfonsus Abulensis episcopus q. 11. in ca. 4. Leu. serio negat ad vniuersa pertinere, multisque, ac magnis, vt putat, rationibus adducitur vt dicat legislatorē de iis tantummodo peccatis agere, quæ contra præcepta ceremonialia fiunt. Summa earum hæc est. Moses de peccatis per ignorantiam commissis loquitur, in præcepta autem Decalogi ignorantia cadere non potest aut si in quemquam cadat, in pontificem certè, aut in populum vniuersum non cadet, quorum tamen in hoc capite peccata commemorantur. Non ergo de peccatis contra Decalogi præcepta cōmissis agitur. Deinde, aduersus violantes præcepta moralia multo grauiores pœnæ constitutæ erant, nec huiusmodi expiationes quærebant, vt videre licet Nu. 25. Deut. 19. Exod. 22. Leuit. 20. & aliis sæpe in locis, in quibus multi vltimo etiam supplicio affici iubentur. Eodemque argumento probat neque de peccatis quæ fiebant contra præcepta iudicialia intelligi posse.

Quod nam peccatum sit, pro quo offertur hostia pro peccato.

† Ego quidē fateor ignorantiā sæpius cadere in pręcepta ceremonialia, sed legislatorem de peccatis contra vniuersa præcepta moralia, iudicialia, ceremonialia loqui pro certo habeo: 5
Nam nec Iosephus libro. 3. Antiquit. cap. 10. de sacrificiis agens, nec Philo in libello de victimis hæc explicans quidquam de ceremoniis scripserunt, sed de lege vniuersè loquuntur, quod non omisissent Iudaicarum rerum, id est suarum, peritissimi scriptores. Immo vero Philo paulo post ait in his omnibus loqui Mosem de peccatis in homines factis. Nec video quomodo non manifestam vim afferat Abulensis verbis legis: *de vniuersis mandatis Domini quæ præcepit vt non fierent, quippiam fecerit.* An erit quisquam qui cùm vniuersa mādata Domini audierit, sola ceremonialia intelligat? Potuit ne dicere apertius se de vniuersa lege loqui? Negat Abulensis cadere in præcepta moralia ignorantiam aut certe cadere in pontificem, aut in vniuersum populum. At si iuris ignorantia non ceciderit, ignorantia facti cur cadere non possit? Vt si per errorem homo occidatur, si rem alienam contrectes, quam tuam putabas, si iure iurando confirmes quod falsum esse nesciebas. † Altera eius ratio facile etiam 6
soluitur. Fateor sane grauiora supplicia decreta fuisse in moralium ac iudicialium præceptorum transgressores, at non cùm per ignorantiam, sed cùm prudentes, & scientes transgrediebantur. At non tantum, inquies de his loquitur Moses sed de illis quoque qui scientes, & volentes peccant. verùm id quidem, at non de publicis, sed de occultis peccatis quod manifestè indicat Iosephus libro. 3. Antiq. cap. 10. cum ait, *Qui autem sciens peccauit nemine conscio, arietem offert lege ita iubente, &c.* Quare & de peccatis per ignorantiam factis idem intelligendum censeo hoc est. maximè de occultis agere legislatorem.

Si sacerdos qui vnctus est, peccauerit, Non de quouis sacerdote loquitur,

quitur, sed de magno, hoc est, de pontifice. Nam & LXX. pro Sacerdos verterunt, ἀρχιερεὺς id est, pontifex, & Chaldæus dixit: *Sacerdos magnus*. Nec vero puto quod sequitur: *Qui vnctus est*, addi vt sacerdos magnus intelligatur, quod sensisse videntur Lyranus & Vatablus, quoniam minores sacerdotes non propriè dicebantur vngi, sed aspergi, vt ex capite 8. Leuit intelligi videtur, quamuis mihi rectè dici videntur vncti, quod Exod. 29. magis explicatur, & præsertim. 30. in quo legimus: *Faciesque oleum vnctionis sanctum, vnguentum compositum opere vnguentarij*, &c. *Aaron & filios eius vnges, sanctificabisque eos, vt sacerdotio fungantur mihi.* Sed addi hæc existimo, vt hac lege pontificem obligari intelligamus donec consecratus sit. † Vt si moriatur Aaron, filius eius pri-
7 mogenitus in pontificatu succedit, sed etiam si per ignorantiam peccet, antequam vngatur oleo iubetur offerre vitulum, sed victimam principis, aut plebeij offeret: Hoc ex eo intelligitur quod LXX. postquam dixerant: *Si peccauerit pontifex*, nihilominus addiderunt, ὁ κεχρισμένος, id est, ille qui vnctus est. Si autem hoc additum esset vt sacerdotem non quemuis sed summum intelligeremus, LXX. profecto postquamdixerant. Pontifex, frustra addidissent, *Qui vnctus est.*

Delinquere faciens populum. Quoniam LXX. verterunt τοῦ τὸν λαὸν ἁμαρτεῖν, qupd potest verti: *quod populus peccauit*, aut vt peccaret populus. Philo in lib. de Victimis quod prius vertimus accepit, atque ita exposuit: *Si inquit, pontifex ignoranter peccauerit*, moxque addit: *Eò quod populus peccauit*, tantum non dicens verum pontificem expertem peccati esse: quod si quando labatur, id ei non priuatim, sed propter populum accidere. Quo in loco interpres Philonis vbi nos exposuimus: *Eò quod peccauit populus*, male conuertit, *Vt delinquat populus*, quod nihil pertinet ad sen-
8 sum Philonis. † Sed si Hebraica consuluisset Philo, vidisset non ita posse verti enim לְאַשְׁמַת הָעָם *leaßemath haham*, id est, ad peccatum populi, hoc est, vt peccare faciat populum, sicut Lxx. intellexerunt vertentes, τοῦ τὸν λαὸν ἁμαρτεῖν, id est, vt peccaret populus, vt suo peccato populum alliceret ad peccandū: ita enim passim loquuntur LXX. & ita vertere solent Hebræa. at quomodo per ignorantiam peccauit pontifex, si populum exemplo suo ad peccandum allicere voluit? Non id voluit pontifex, sed Scriptura more suo euentum quasi causam exposuit, id est, quod factum est ita dicit, ac si ille fieri voluisset. Vt Genes. 43. *In meam hoc fecistis miseriam vt indicaretis ei & alium habere vos fratrem*. Nun- Regula
quam illi id dixerant vt patrem molestia, aut dolore afficerent, sed dolor tamen inde patri magnus exortus est. Quam Scripturæ consuetudinem in cap. 2. Hamos num. 18. latissimè explicauimus. Ita quoniam peccatum pontificis, si notum sit occasio, est populo peccandi, Moses nunc ait: *Ad peccatū populi*, siue, *Vt peccare*

faciat populum: quod optime intelligens Hieronymus eleganter vertit: *Delinquere faciens populum*, re enim vera quamuis id minimè cogitet, si ipse peccat, efficiet vt ad suum exemplum populus peccet. † Monet ergo pontificem tacitè vt diligentissimè pecca- 9
ta vitet quoniam solum se peccare credet, peccabit autem, vbi id nouerit, populus simul. Possunt Hebraica & ita haud incommode verti: *Si peccauerit pontifex ad peccatum populi*, id est, iuxta peccatum populi; ita vt quiuis alius de populo peccare solet, vt doceat lex pontificis non esse peccare, sed populi, ipse enim Deum populo placaturus est.

Offeret pro peccato suo vitulum immaculatum. Hoc est, sine vitio vt interpretatus est Iosephus 3. Anti. cap. 10. integrum, & nulla deformitate notabilem vt copiosè exposuimus, c. 2. num. 2. & 3.

Ad ostium tabernaculi testimonij. Vbi scilicet erat altare holocaustorum.

Ponetq́, manum super caput eius. Hoc iam explicauimus c. 2. nu. 4.

Et immolabit eum Domino. Non alius sacerdos vt putauit Abulensis, quæstione. 14. in cap. 4. Leuit. sex idem pontifex, vt Philo & alij intelligunt, & vt verba ipsa apertissimè declarant, quæ semper de eodem loquuntur. Quod enim idem dixit vt huius rationis vim eluderet, inane est, etiam de offerente holocaustum dictum esse Leui. 1. *Immolabitq́, vitulum coram Domino*, cùm tamen ipse immolaturus non esset, quia non erat sacerdos, sed immolari faciebat, eodemque modo nunc dici de pontifice: *Et immolabit eum Domino.* † Scio equidem offerre & immolare dici 10
non solum sacerdotem, sed etiam laicum qui offert vt immoletur: at postquam hoc dictum est continuo, quædam adduntur ex quibus facile intelligas eum non per se, sed per sacerdotes immolasse, tametsi nemini obscurum erat id non posse fieri nisi per sacerdotes. *Immolabit*, inquit, *vitulum coram Domino, & offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem eius fundentes per altaris circuitum, &c.* Cum vero de pontifice loquitur, non tantum dicit: *Et immolabit eum Domino*, sed cetera etiam infert sine mentione alterius sacerdotis. *Hauriet quoque de sanguine vituli inferens illum in tabernaculum.* Et tamen si id per alium sacerdotem faciendum fuerat, necessario fuit explicandum ne erraremus, cùm posset per eundem pontificem fieri. Si enim id prætermissum non est, vbi constabat necessario fieri debere per alium, cur prætermitteretur vbi potuit fieri per eumdem, de quo lex loquebatur?

† *Inferens illum in tabernaculum testimonii.* Immolatur vitulus 11
extra tabernaculum in altari holocausti, quod erat ante ostium tabernaculi: deinde cratere excipitur pars aliqua sanguinis, ideo enim dixit: *Hauriet quoque de sanguine vituli*, & infertur in tabernaculum. Quorsum inferatur, continuo docet.

Asperget eum septies Asperget de illo sanguine septies. Aspersio

sangui-

ſanguinis ad expiationem peccati fit:ſcribit enim Apoſtolus ad Hebr. 9. *Et omnia penè in ſanguine ſecundum legem mundantur, & ſine ſanguinis effuſione non fit remiſsio.* Et quoniam in Septenario, vt ſæpe dictum eſt perfectio ſignificatur, aſperſio ſepties facta perfectam expiationem indicat.

Contra velum Sanctuarij. Verſus velum, quod pendebat ante Sanctum Sanctorum.

Thymiamatis gratiſsimi Domino. Thymiama quod in illo altari incendebatur, gratiſſimum, & ſuauiſſimi odoris erat Deo, vt intelligitur ex Exodi. 30.

In baſin altaris. Iuxta baſin altaris vt paulo poſt ait.

Tam eum qui vitalia operit, Vitalia vocat cor, & præcordia.

12 *Quam omnia quæ intrinſecus ſunt.* † Offeret omnem adipem, tam eum qui operit vitalia quàm eum, qui eſt intra ipſa vitalia & viſcera: qui ſenſus in verbis Hebraicis manifeſtiſſimus eſt: Ita enim habent: *Et adipem tegentem interiora, & adipem qui eſt ad interiora.* Reticulum vocat telam adipis in modum retis factam: Hebraicè, חֵלֶב *heleb* tantum dicitur, ideſt. adeps.

Et adipem iecoris cum renunculis. Simul cum renunculis ponatur in ſacrificio adeps iecoris.

Pellem verò, & omnes carnes. Hoc eſt quod ſcripſit Paulus Hebr. 13. *Quorum enim animalium infertur ſanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra caſtra.* Quod ex Leui. 6. ſumptum eſt, vbi legimus: *Hoſtia enim quæ caditur pro peccato, cuius ſanguis infertur in tabernaculum teſtimonii ad expiandam in Sanctuario, non comedetur, ſed comburetur igni.* Itaque ſanguis aſpergebatur, & fundebatur poſtea ad baſin altaris, adeps omnis, & renunculi, & reticulum quod eſt ſuper eos, & adeps iecoris incendebantur ſuper altare holocauſti: reliqua omnia efferebãtur extra caſtra, & in loco mundo cremabantur in peccati deteſtationem, quod in pontifice tetrius, atque execrabilius cenſebatur, & vt pœna peccato illi debita iam populum, qui morabatur in caſtris non læderet, ſed quaſi eiecta longe, & fugata videretur. Locus autem mundus quæritur, quoniam vitulus ille Deo mactatus fuerat, & quamuis in deteſtationem peccati illa comburerentur eis quædam reuerentia debatur.

De, Sacrificio pro peccato totius populi per ignorantiam. Ex Leuit. 4. Verſ. 13.

13 EADEM, atque eodem modo fiunt in hoc ſacrificio, ac in ſa- *Verſ. 22.*
crificio pro peccato pontificis, niſi quod in illo pontifex manum ponebat ſuper caput vituli, in hoc autem ſeniores populi ponunt. Peccare dicitur totus populus quum vel omnes, vel maxima pars peccant.

De peccato principis per ignorantiam. Ex Leuit. 4.

Vers. 22 *PRinceps per ignorãtiam peccans offeret,* inquit, *hostiam Domino hircum de capris immaculatum, ponetq; manum suam super caput eius: Cumque immolauerit eum in loco vbi mactari solet holocaustum coram Domino quia pro peccato est: tinget sacerdos digitum in sanguine hostiæ pro peccato tangens cornua altaris holocausti, & reliquum fundens ad basin eius. Adipem vero adolebit supra, sicut in victimis pacificorum fieri solet. Rogabitque pro eo sacerdos, & pro peccato eius, & dimittetur ei.*

MVTTA ex his sunt iam in præcedentibus exposita, cetera breuiter exponemus. Princeps, qui Hebraicè dicitur נָשִׂיא *nasia* & à Lxx ἄρχων, à nostro interprete *Princeps* siue Dux dicitur quicúnque dignitate inter alios eminet, siue rex sit, siue princeps militiæ, siue dux, siue qui est in aliqua familia maximus, & dignissimus, dicitur enim à נָשָׂא *nasa* quod significat leuare. Genes. 23. *filij Heth dicunt Abrahæ: Princeps Dei es apud nos.* † Num. 7. 14
singuli duces per singulos dies offerant numera, &c. eos indicans qui erãt in singulis tribub. quasi capita, vt Naason in tribu Iuda, Nathanael in tribu Issachar, &c. Num. 1. *Hi nobilissimi principes multitudinis per tribus & cognationes suas, & capita exercitus Israel.*

Hircum de capris. Quia dignior est pontificis, aut etiam totius populi persona quàm principis: peccata principis minori hostia expiantur, id est, hirco. Non autem hirco simpliciter, sed hirco ex capris, siue (vt est in Hebræo) hirco caprarum, id est, nouo & tenero hirco, ita enim loquuntur Hebræi, vt exposuimus in capite nono Zachariæ. nume. 37.

Quia pro peccato est, In Hebræo, & in Græco est, peccatum enim est, id est, Hostia oblata pro peccato, quomodo sæpe in hoc capite, & in sequentibus loquitur Scriptura, sicut & Paulus dixit 2. Corin. 5. *Eum qui non nouerat peccatum pro nobis peccatum fecit.*

Rogabitq; pro eo sacerdos. Hoc obseruandum in hoc sacrificio. & in sequenti, carnes victimarum non cremari extra castra, quemadmodum in sacrificio pontificis, & totius populi, quoniam horum sanguis non inferebatur in Sancta, sicut sanguis vituli oblati pro peccato pontificis, aut totius populi, sed extra tabernaculum sanguis aspergebatur, & tingebantur cornua altaris holocausti, non altaris thymiamatis. Quod Paulus legis peritissimus adnotauit Hebr. 13. *Quorum enim,* inquit, *animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra.*

De peccato plebij per ignorantiam, ex Leu. 4. Vers. 27.

PLEBEIVS homo qui more Scripturæ vocatur de populo terræ, offerre iubetur capram aut etiam ouem. Fit autem sacrificium eodem ritu, quo cùm offertur hircus pro peccato principis. Plebeium nunc voco quemlibet de populo, qui princeps nõ sit. 15

Princeps. (margin)

sit. Et quia minus digna persona est quàm principis, minorem etiam victimam offert, nec marem, sed feminam, huic enim femina conuenit, sicut mas magistratui, vt ait Philo in libello de Victimis: minus quippe virilitatis, vt ita dicam, sapientiæ habet priuatus homo quàm princeps.

De peccato per ignorantiam contra ceremonias, id est, contra Deum, & sacra eius, vt interpretatur Philo in libello de victimis. Ex Leuit. 5. Vers. 15.

SI quis ceremonias sacrorum per ignorantiam violaret, vt si oleo sacræ vnctionis, aut thimiamate Deo dicato vteretur, aut ederet sacros cibos, quos solis sacerdotib. edere licebat, arietē offerre iubebatur propter cultū Deo rebusq; sacris debitum.

De peccato sine ignorantia commisso. Ex Leuit. 6.

Anima quæ peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo suo depositum, &c. & quodlibet aliud ex pluribus fecerit, in quibus solēt peccare homines, pro peccato suo offeret arietem immaculatum de grege, & dabit eum sacerdoti iuxta mensuram, æstimationémque delicti Qui rogabit pro eo coram Domino, & dimittetur illi pro singulis, quæ faciendo peccauit. Vers. 6.

Arietem immaculatum de grege, id est, tenerum, & optimum quomodo de hirco exposuimus. num. 14.

16 *Iuxta mensuram, æstimationemq́, delicti.* † Ita hoc intelligendum est, vt pro maiori peccato melior & pretiosior aries offeratur, vilior, & deterior pro minori, vt iudicauerit sacerdos. Scio hoc nō placere Abulensi, qui mauult arietem hìc exigi emptum duobus siclis, quoniam paulo ante dixit de eo qui per errorem in ceremonias peccauerat: *Offeret pro delicto suo Arietem immaculatum de gregibus, qui emi potest duobus siclis.* Quare cum nunc ait: *Iuxta mensuram æstimationémque delicti*, ipse ita interpretatur: Tantus erit valor istius arietis qui offertur, quanta æstimatio, vel mensura posita in ariete pro peccato, id est, duorum siclorum. At nō animaduerterit vbi pretium duorum siclorum constituitur, non addi: *Iuxta mēsuram æstimationemq́, delicti*, quia iam certum pretium definiebatur: vbi vero dicit: *Iuxta mensuram, æstimationemque delicti*, non constitui pretium duorum siclorum, quoniam constitui non poterat, cùm pretium arietis immolandi arbitrio

17 sacerdotis relinqueretur. † Verba ergo ipsa me tacente Abulēsis expositionē refutant quomodo enim erit aries iuxta mensuram, æstimationemq́; delicti, si eiusdem pretij sit qui pro peccatis omnibus offertur? Itaque haud obscuram hic vmbram, & figuram confessionis nostræ videmus, quando quidem & de occultis peccatis hic agitur, vt aperte docuit Iosephus libro 3. Antiq.

Typus confessionis sacramentalis

Antiq. ca. 10. dicens: *Qui autem sciens peccauit, nemine conscio a-
rietem offert lege ita iubente, &c.* & is qui peccaret, iubetur adi-
ri sacerdotem, & peccatum illi detegere, vt pro eius arbitrio
aries eligatur, & ipse pro peccatore oret. At de publicis potius
peccatis agi quispiam putabit, quoniam lex ait: *Conuicta delicti
reddet omnia, quæ per fraudem voluit obtinere.* Lyranus putat hęc ver-
ba *Conuicta delicti*, redundare. *Hoc*, inquit, *non habetur in Hebræo,
& videtur male additum in translatione nostra ex ignorantia aliquorum
expositorum, qui hoc posuerunt in glossa interlineari. & postea scriptores
nescientes distinguere inter glossam, & textum inseruerunt intra textum:
quia si aliquis esset conuictus de tali fraude non solum redderet defrau-
dato damnum, sed etiam duplum, vt habetur.* Exod. 22. † *Ideo videtur* 18
*quod lex hic loquitur de eo qui non est conuictus, sed pœnitens de pec-
cato voluntarie reddit damnum, & ideo non restituit nisi simplum, &
quintam insuper partem dat domino.* Hæc Lyranus: cui non transla-
tiones modo recentiorum fauent, in quibus hæc verba non sunt,
sed translatio etiam Lxx. & Chaldaica Paraphrasis. Sed de He-
bræo mox videro, nunc hoc dico, non satis animaduertisse Lyra-
num quid sit in hoc loco *Conuicta delicti*: neque enim testibus,
aut publico iudicio conuincendus est is de quo nunc loquimur:
sed propria conscientia, qua stimulante, atque arguente sacer-
doti illud detegit, ac confitetur. Nec verba hæc redundant, sed
in Hebræo sunt, modo Hebræum rectè intelligatur quod Hier.
optimè intellexit, & eleganter vertit, vt opportunius postea ex-
plicabimus nu. 37. Et quid Lxx. in hoc loco vertunt, καὶ πλημμε-
λήσῃ, quod sonat, Et deliquerit, sed id tamen eos voluisse intel-
ligi quod Hieronymus ex Hebræo consentientibus Hebræis ex-
pressit. testis est Philo in libro de Victimis, qui cum Lxx. inter-
pretes semper sequatur, ita hęc explicauit. † Deinde transit ad ea 20
quæ admittuntur à volentibus ac scientibus: *Si quis*: inquit, *men-
titus fuerit de societate: aut deposito, aut rapina, aut inuentione rei per-
ditæ, deinde advitandam suspitionem iurare non recusarit, & tandem
damnans confessus conscientia periurium suum, abnegationémque ipse
arguente se intus fuerit ac veniam petierit: merebitur delicti obliuionem.*

Cur in peccatis scienter admissis vna omnibus pœna statuta sit.

At hoc explicatu dignissimum est cur in peccatis per igno-
rantiam admissis pontificis, & totius populi, principumq; me-
minerit, in iis autem quæ consulto admittuntur, vnam omnibus
legem statuerit, & sine vllo delectu de omnibus dixerit: *Anima
quæ peccauerit, & contempto Domino, &c.* nec maiorem hostiam à
pontifice aut à toto populo, aut à principe afferri iubeat, quàm à
plebeio homine, cùm secus in peccatis ex ignorantia statuerit.
Deinde cùm constet grauiora esse peccata quæ scientes facimus
quam quæ per ignorantiam fiunt, cur in his vitulum offerri præ-
cepit maiorē hostiam & meliorē, in illis verò arietem? † Mihi qui 21
dem videtur Moses in peccatis, quæ homines scientes admittunt

non

non meminiſſe pontificis, aut principis, aut populi totius, vt doceret hos inſcientes quidem peccare poſſe, vt homines à ſcientibus verò longiſſimè abeſſe debere omne peccatum. Itaque quod de Solone Salaminio memoriæ prodiderunt Cicero, & Diogenes Laërtius, & alij, cum interrogaretur cur nullum ſupplicium conſtituiſſet in eum, qui parentem necaſſet, reſpondiſſe ſe id neminem facturum putaſſe, ac ſapienter eum feciſſe cum de eo nihil ſanxerit quod antea commiſſum non erat, ne non tam prohibere, quam admonere videretur: id quodam modo exiſtimaſſe videtur Moſes, nec pontificem, nec principem nec totum populum ſcientes vnquam eſſe peccaturos. Ita, inquam, locutus eſt, ac ſi exiſtimaſſet: nam neque tantum prophetam, ac multò minus Deum omnia ſcientem, latebat ſæpe eos eſſe peccaturos, ſed ſilentio ſuo magis eos monuit vt magnopere à peccando cauerēt, dum id prætermiſit quod factum non fuerat, ne vt Cicero dixit, non tam prohibere quàm admonere videretur. Nam negare depoſitum fidei ſuæ creditum, vt extorquere aliena, calūniari, rem perditam inuenire, & peierare, & ſimilia in plebeium hominem cadere poſſe putari voluit: in totum verò populum Dei, in principes Reipublicę in Pontificem cadere poſſe quaſi putari noluit.

Diogenes lib. 1. de vitis philoſ. in Solone. Cicero. pro Sext. Roſcio Amerino.

22 †Quod ſi tantæ perſonæ quippiam huiuſmodi facerent, quod abiectorum hominum eſt, quamuis nec pontifex eſſe defineret, nec princeps, tamen quia vitio in populariūm conditionem, & turpitudinem degenerabant, voluit eas & infimorum hominum pœnis affici & eadem atque illos offerre ſacrificia. vt pares eſſent pœna iis, quibus non erant virtute ſuperiores. Ita etiam humanis legibus in quibuſdam grauiſſimis criminibus, vt hæreſis, aut læſæ maieſtatis, aut concubitus maſculorum, nobiliſſimi quique, & ampliſſimi homines eodem ſupplicio cum media plebe puniuntur, quod minimè æquum iudicent nobilitatem, aut conditionem in iis intueri, qui eam nefariis ſceleribus commaculauerint. His vtrique quæſtioni ſatisfactum videtur, ſi id addiderimus, maiores, ac pretioſiores victimas offerre iuberi qui ſcientes peccant, quàm qui inſcientes: quoniam homo de populo terræ per ignorantiam peccans capram offert, aut ouem, ſi prudens & ſciens peccet, offert arietem: pontifexq́; aut princeps, aut totus populus, ſi ſciens peccet quaſi quiſpiam de media plebe iudicatur.

Quid fieret de hoſtia pro peccato.

Ex Leuit. 6. Verſ. 25.

23 *ISta eſt lex hoſtiæ pro peccato. In loco vbi offertur holocauſtum, immolabitur coram domino. Sanctum ſanctorum eſt. Sacerdos qui offert, comedet eam in loco ſancto, in atrio tabernaculi. Quidquid tetigerit carnes*

 eius.

eius, sanctificabitur. Si de sanguine illius vestiũ fuerit aspersa, lauabitur in loco sancto. Vas autem fictile, in quo cocta est, confringetur, quod si vas æneum fuerit, defricabitur, & lauabitur aqua. Omnis masculus ex genere sacerdotali vescetur de carnibus eius, quia sanctum sanctorum est. Hostia enim quæ caditur pro peccato, cuius sanguis infertur in tabernaculum testimonij ad expiandum in sanctuario non comedetur, sed cõburetur igni.

DIXIMVS iam hostiam pro peccato principis, aut etiam plebeij, oblatam non cremari extra castra, vt eam quæ offertur pro peccato pontificis, aut totius populi. De hac igitur nunc loquitur, quæ non crematur tota: de cæteris enim iam locutus est, & de omni sacrificio pro sacerdotibus oblato in eodem capite 6. Leuit. ait: *Omne enim sacrificium sacerdotum igne consumetur, nec quisquam comedet ex eo.* † Hanc hostiam, quæ non crematur, Sanctum 24
sanctorum vocat, id est, valde sanctam, & Deo dicatam (ita enim sæpe loquitur de rebus sacrosanctis) ac propterea immolari eam vult vbi & holocaustum, id est, ad partem Septentrionalem altaris holocausti, & in loco sancto comedi, id est, in atrio tabernaculi, & sanctum est quidquid eam tetigerit. Cúmque ait: *Sacerdos, qui offert, comedet eam*, sacerdotem intelligit, qui ea hebdomada sacris operatur. Et illud: *Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus eius*, non domesticos illius sacerdotis intelligit, sed sacerdotes omnes ex illa familia sacerdotali, quæ secundum ordinem vicis suæ ministrat ea hebdomada, est enim in Hebræo, & in Græco: *Omnis masculus in sacerdotibus*. Vigintiquatuor autem erant familiæ, siue cognationes sacerdotales ordine ministrantes, vt diximus in libro de Sacerdotibus, & vestibus sacerdotalibus, cap. 4. num. 7. † Hoc seruatum arbitror postquam crescente multitudine 25
sacerdotum Dauid separauit illas familias: at cum à Mose præceptum est, quia multò pauciores erant sacerdotes, & pauciora sacrificia, omnibus distribuebantur hostiæ oblatæ, quamuis pars melior & maior esset sacerdotis offerentis, cuius rei causa dicitur comedere eam sacerdos qui offerebat, aut pertinere ad eum hostiam. Ita etiam cap. 7. de hostia pro delicto ait: *Omnis masculus de sacerdotali genere in loco sancto vescetur his carnibus*, cum post pauca inferat: *Ad sacerdotem qui eam obtulerit, pertinebit.* Hæc ita intellexisse videntur Iosephus, & Philo.

De hostia pro delicto.

Ex Leuitici 7. Versu 1.

HAec quoque est lex hostiæ pro delicto, Sancta sanctorum est. In loco vbi immolatur holocaustum, mactabitur & victima pro delicto. Sanguis eius per gyrum altaris fundetur. Offerent ex ea caudam, & adipem qui operit vitalia, duos renunculos, & pinguedinem quæ iuxta ilia est, reticulumq;

ticulumq́, iecoris cum renunculis, & adolebit ea sacerdos super altare, & cætera.

26 † QVOD interpres noster vertit: *Peccatum*, cum capite 6. dictum est: *Ista est lex hostia pro peccato*. Hebraicè dicitur, חַטָּאת *hatath*, Septuaginta semper vertunt ἁμαρτία, quod autem nunc delictum interpretatur, dicitur אָשָׁם *Asam*, apud Septuaginta semper, πλημμέλεια. Quid autem inter hæc duo differat, cum sit fere semper eadem vtriusque significatio, difficillimè explicatur. Vatablus quæ grauioru sunt, peccata dici putat, quæ minora, delicta, cui nullo modo assentior. Etenim Genes. 26. vbi legimus: *Et induxeras super nos grande peccatum*, in Heb. est: Et induxeras super nos אָשָׁם *Asam*, id est, delictum. Hoc pluribus placet, peccati nomine commissionem intelligi, Delicti verò nominè omissionem, vt Lyrano, Abulensi, Isidoro Clario, Petro Serrano episcopo Cauriensi. Sed placuit ante eos Augustino, qui quæstione 20. in Leuiticum cum hoc idem quæsisset, his verbis soluit quæstionem: *Fortassis ergo peccatum est perpetratio mali, delictum autem desertio boni, vt quemadmodum in laudabili vita aliud est declinare a malo, aliud facere bonum, quod admonemur dicente Scriptura: Declina à malo, & fac bonum: ita in damnabili aliud sit declinare à bono, aliud facere mala, & illud delictum, hoc peccatum sit. Nam & ipsum vocabulum si discutiatur, quid aliud sonat delictum, nisi derelictum? & qui delinquit quid de-* *Psalm. 33.*

27 *relinquit nisi bonum?* † Et paulo post similiter ex Græci nominis etymologia argumentatur, πλημμέλεια, simile nomen est negligentiæ, nam Græcè negligentia, ἀμέλεια dicitur, quia curæ non est quod negligitur. Sic enim Græcus dicit: Non curo, οὐ μέλει μοι. Particula ergo quæ additur, πλὴν, vt dicatur, πλημμέλεια, præter significat, vt πλημμέλεια, quod vocatur negligentia, videatur sonare: Sine cura, πλὴν μέλειαν, præter curam, penè tantūdem est. Hinc & quidam nostri πλημμέλειαν, non delictum, sed negligentiam interpretari maluerunt. In Latina autem lingua quid aliud negligitur nisi quod non legitur, id est non eligitur? Gregor. homi. 21. in Ezec. exponens illud cap. 40. *Vt immoletur super eas holocaustum, & pro peccato, & pro delicto. Hoc*, inquit, *inter peccatum & delictum distat, quod peccatū est mala facere, delictū verò est bona derelinquere, quæ summopere sunt tenenda.* Vel certè peccatum in opere est, delictum in cogitatione. Alij aliter, Augustinus Eugubinus in Adnotationibus in Pentateuchum, peccatum per imprudentiam, siue per igno

28 rantiam admissum delictum interpretatur. † Diu me hæc res dubium tenuit, omnes enim interpretationes, etsi ab authoribus suis non comprobentur, probabiles meritò videri possunt, sed cùm scripturam relego atque horum nominum in ea vsum diligenter obseruo, alienæ penè omnes, atque ab eo abhorrentes videntur, cúmque nunc huic, nunc illi aduersari. Nam delictum dici cùm bona omittimus, Scriptura ipsa negat, cum ait Leuitici 4. *Quod si*

Peccatum & delictū.

omnis turba filiorum Israel ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatum Domini est, quo loco additur in Hebræo: *Et deliquerit.* Delictum ergo dicitur cum fit aliquid contra mandatum Domini. Idem verbum additur & postea in illis verbis: *Si peccauerit princeps, & fecerit vnum è pluribus per ignorantiam, quod Domini lege prohibetur.* Et ipse noster interpres mox exprimit Hebræum dicens: *Quod si peccauerit anima per ignorantiam de populo terræ, vt faciat quicquam de iis quæ Domini lege prohibentur, atque delinquat.* An potest apertius ostendi delictum etiam dici cum mala facimus? Quod si apertius etiam dici oportet, verba capitis 5. audiamus:
† *Anima quæ tetigerit aliquid immundũ, siue quod occisum à bestia est, aut* 29
per se mortuum, aut quodlibet aliud reptile, &c. subiacebit delicto. Anima quæ iurauerit, & protulerit labiis suis vt vel malè quid faceret, vel bene, & id idipsum iuramento, & sermone firmauerit, oblitaq; postea intellexerit delictum suum, &c. Ex eisdem etiam facilè intelligitur non esse delictum in cogitatione, vt senserunt Gregorius, & Radulphus libro 4. in Leuiticum, cap. 5. sed in dictis, & in factis: nec id quod in Deum ipsum committitur, vt in caput 5. & 7. Leuitici putauit Isychius. Quódque alij dicebant: Peccatum esse quod scientes: Delictum, quod inscientes admittimus, non minus cum verbis Scripturæ pugnare videtur quàm quæ iam diximus. Etenim cùm de sacrificio Pontificis, aut totius populi, aut principis agitur, Leuit. 4. Peccatum sæpe dicitur, non Delictum: interdum etiam Peccatum, & Delictum. Et capite 6. Delictum dicitur in iis quæ scientes homines faciunt. *Anima*, inquit, *quæ peccauerit, & contempto domino negauerit proximo suo depositum, quod fidei eius creditum fuerat, vel vi aliquid extorserit, aut calumniam fecerit, &c. Conuicta delicti reddet omnia quæ per fraudem voluit obtinere, &c.* In Hebræo est:
Et erit cum peccauerit, & deliquerit, & restituet furtum, &c. † Quid 30
ergo in rei obscuræ, & difficilis explicatione dicemus? Inuocemus Dominum, & eundem spiritum petamus, quo hæc per sanctum Prophetam suum scribi voluit. Mihi sanè diu cogitanti Eugubini Augustini sententia multò verior videtur, Delictum nunc quidem dici quod per imprudentiam commmittitur, peccatum, quod prudentes & scientes facimus. Primùm ita Hieronymus ipse, qui nostræ translationis author est, exposuit in cap. 40. Ezechielis, vbi Propheta inquit: *Vt immoletur super eas holocaustum, & pro peccato, & pro delicto*, ita enim interpretatur: *Vt primum immoletur holocaustum, quod totum sacer ignis absumat, deinde pro peccato, & ad extremum pro ignorantia, quod vel scientes commisimus, vel ignorantes, &c.* Confirmat hoc & Lxx. interpretum auctoritas, qui cum in Hebræo eadem vocabula viderent, חַטָּאת *hatath*, vt solent semper, verterunt, ἁμαρτίαν, אָשָׁם *Asam* verò, quod solent vertere πλημμέλειαν, vertunt in hoc loco, Ezechielis ἄγνοιαν, id est, ignorantia, τὰ ὑπὲρ ἁμαρτίας, καὶ τὰ ὑπὲρ ἀγνοίας. docentes videli-

cet

cet pro eodem habere πλημμέλειαν, id est, delictum, & ἄγνοιαν, id
31 est, ignorantiam. Ex quo satis Augustino responsum est. † Similiter interpretati sunt idem vocabulum Genes. 26. vbi nos habemus: *Et induxeras super nos grande peccatum.* Nec possumus de hac re dubitare, si quantum par est authoritatis vulgatæ Latinæ translationi tribuamus, cum ita hoc vocabulo vtatur. Vt Leuit. 5. *Anima, si preuaricans ceremonias per errorem in iis, quæ Domino sunt sanctificata peccauerit, offeret pro delicto suo arietem.* Et postea vbi habemus: *Quia per errorem deliquit Domino.* In Hebræo est vocabulum אָשָׁם *Asam* & verbum, quod eius radix est, & ad verbum est: *Delictum ipse delinquens deliquit Domino*, vbi apertè docuit delictum esse quod per errorem, siue per ignorationem fit. Cum ergo propheta de peccatis egerit tam à scientibus, quàm ab ignorantibus admissis, & de hostiis pro verisque offerendis: rectè nunc de loco in quo illæ & immolandæ, & comedendæ sunt, & de ritu comedendi loquitur cum ait: *Ista est lex hostiæ pro peccato*, & mox: *Hæc quoque*
32 *est lex hostiæ pro delicto.* † At vrgent verba capitis 6. quæ cum Propheta propriè agit de lege hostiæ pro peccato, eam cædi testantur pro peccatis per ignorantiam factis, ita enim habent: *Hostia enim quæ cæditur pro peccato, cuius sanguis infertur in tabernaculum testimonij ad expiandum in sanctuario, non comedetur, sed comburetur igni.* Quod de peccatis ab inscientibus admissis dici, id est, de peccato pontificis, & totius populi, suprà ex capite 4 Leuitici satis exposuimus. Cuperem sanè hanc obiectionem vel ab Hieronymo, vel ab aliis dissolui, quæ plurimum negotij habere videtur, mihi quidem certè exhibuit. Dicam igitur quod sentio, & quod diu cogitaui, det mihi æterna sapientia vt & quod verum est dicam. Hæc duo nomina, de quibus disputatio instituta est pro eodem plerumque accipi tam apud Hebræos, quàm apud Græcos, & Latinos, & in sacris Scripturis, & in profanis vsitatissimum est, & nemo ignorat. Rursum in hoc loco Leuit. aliud esse peccatum, aliud delictum, nemo dubitare potest, cum capite 7. legamus: *Sicut pro peccato offertur hostia, ita & pro delicto, vtriusque hostiæ lex*
33 *vna erit.* † Cumq; satis ostenderimus cum hæc duo secernuntur, delicta esse quæ per ignorantiam fiunt, & inter Peccata numerari videamus quædam etiam quæ per ignorantiam facta sunt, quod probat obiectio: necesse est alteram esse ignorantiam, pro qua offertur hostia pro peccato, alteram quæ hostia pro delicto expiatur. Eam quæ inuenitur in quibusdam ex iis, quæ propriè nunc peccata dicuntur, ignorantiam facti esse arbitror, eam quæ est in delictis ignorantiam iuris, aut potiùs iuris & legis obliuionem, vocari censeo. Itaque illi offerunt pro peccato qui factum ignorant, hoc est, qui nesciunt alienum esse quod capiunt, aut sacrum esse quod edunt, aut pollutum esse quod tangunt. Pro delicto verò offerunt qui id quod faciunt aut lege prohiberi nesciunt,

aut certè non recordantur. Quæris cur delictis ignorantiam iuris,
peccatis ignorantiam facti tribuam. Video id meritò quæri, ne
voluntate aut errore potiùs quàm ratione dictum esse videatur.
Ex verbis ipsis legis mihi haud obscurè videor intelligere. † Quũ 34
de ignorantia quæ est in peccatis agitur, peccata pontificis, & to-
tius populi memorantur, quos ignoratione facti labi interdum,
vt homines, probabile est, sed ius ignorare aut pontificem qui il-
lud docet, aut vniuersum populum, in quo multi prudentes, ac le-
gis non ignari sunt, non est credibile. Obliuione etiam capi vni-
uersus populus non potest, nam in tanta hominum multitudine
non pauci erunt qui meminerint. Pontifex potiùs obliuisci po-
terat: sed sicut de illo mentionem facere noluit in peccatis quæ
à scientibus fiunt, ne id quod erat turpissimum, aliquando fieri
posse videretur, vt diximus num. 21. ita neque obliuionis ponti-
ficis meminisse voluit, ne eam illi quasi condonare videatur, sed
vt eum tacitè commoneat præcepta legis ita in numerato haberi
debere, vt nulla vnquam eorum incidat obliuio. At cùm non de
vniuerso populo, sed de parte eius loquitur, Delictum vocat:
Si sacerdos, inquit, *qui vnctus est, peccauerit delinquere faciens populum,
&c.* Sacerdotis errorem peccatum appellat, qui ius non ignorat,
errorem autem populi vocat delictum. † Quare? Quia populus, 35
qui subtilem iuris cognitionem non habet æquum, & legi con-
sentaneum putat quod à pontifice fieri animaduertit. Denique in
peccatis obliuio non ponitur, sed in Delictis, vt capite quinto:
*Anima quæ tetigerit aliquid immundum, &c. & oblita fuerit immundi-
tiæ suæ, rea est, & deliquit. Et si tetigerit quidquam de immunditia homi-
nis iuxta omnem impuritatem qua pollui solet, oblitaq́; cognouerit postea,
subiacebit delicto. Anima quæ iurauerit, & protulerit labiũ suũ vt vel ma-
le quid faceret, vel bene, & idipsum iuramento, & sermone firmauerit,
oblitaq́; postea intellexerit delictum suum, agat pœnitentiam pro peccato.*
Hoc est: Qui iurauerit se aliquid facturum quod bonum aut ma-
lum esset. Hic deliquit, aut quia bonum non fecit, aut quia malum
se facturum iurauit, nesciebat tamẽ, vel oblitus est hæc lege pro-
hiberi. Quod dicit, pro peccato, in Heb. delictum est. Nec refert
si postea etiam peccatum vocetur, cum plerumque vtroq; voca-
bulo Scriptura pro eodem vtatur, vt diximus. † Nec me fugit in 36
his locis legi, וְנֶעְלַם מִמֶּנּוּ *Enehelam mimennu*, hoc est: *Et abscõ-
ditum fuerit ab eo*, verum Hieron. vertit, oblitáque postea, vt expli-
caret quomodo id delictum absconditum fuerit ab eo, videlicet
quia oblitus est illud lege prohiberi, Lxx. quidẽ interpretes ver-
tunt, *καὶ λάθῃ αὐτὸν*, quod propriè significat: Et latuerit eum. Sed in-
telligunt, si latuerit eum per obliuionem, quod nihil est aliud quã
si oblitus fuerit. Hoc ex eorum verbis abundè perspicitur, qui in
eodem cap. scribunt: *ψυχὴ ἐὰν λάθῃ αὐτὴν λήθη*, hoc est, *Anima, si latue-
rit ipsam obliuione*. Quare non immeritò vbi nos habemus: *Oblitaq́;
postea*

postea intellexerit delictum suum, Vatablus Hebraicum verbum ita interpretatur, id est, *oblitus rei fuerit, atque ita peierarit*. Illud superest explicandum, quod ex cap. 6. obiecimus, delictum poni in iis quæ scientes & prudentes facimus, cum ait lex: *Anima quæ peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo suo depositum, &c. Conui-*
37 *cta delicti reddet omnia, quæ per fraudē voluit obtinere.* † Vt ergo multa quæ in his cap. Leuit. 4. 5. & 6. obscuriora sunt, rectè intelligātur, sciamus verbum אשם *Asam*, quod vt dictum est, in nostra translatione vertitur: *Delinquere*, in Græca πλημμελεῖν, sæpe ita poni vt nihil aliud sit quam reum se agnoscere, siue pœnæ obnoxium, ac peccatum suum confiteri. Quod & nonnulli ex Hebræis docent, & Isychius in c. 5. & 7. Leu. confirmauit, cum dixit delictū vocari peccatum cognitum. Quare c. 5. vbi habemus: *Quod si omnis turba filiorum Israel ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatū Domini est*, in Heb. additur: ואשמו *Veasemmu*, id est, Et deliquerint R. Dauid interpretatus est: *Et cōfessi fuerint peccatū suum.* Nec tamen hoc legis testimonium protuli, quod ita intelligendum censeam, aliter enim paulò post interpretabor, sed vt id quod verum est confirmem, Hebræos ita hoc verbum interdum accipere. Ita dictum est ca. 6. *Conuicta delicti reddet omnia, &c.* hoc est, cum peccatum suum stimulante conscientia confessa fuerit. In
38 Heb. *Et erit cum peccauerit, & deliquerit, reddet, &c.* † Quod optimè est explicauit Philo in lib. de victimis his verbis: *Si quis mentitus fuerit de societate, aut deposito, aut rapina, aut inuētione rei perdita, deinde ad vitandam suspicionem iurare non recusarit, & tandem arguente se intus conscientia periurium suum, abnegationemq́ ipse damnans confessus fuerit, ac veniam petierit, merebitur delicti obliuione.* Hoc tamen sæpiùs occurrit, vt: אשם *Asam*, id est, deliquit, omnino idem valeat quod pœnæ obnoxium se fecit, debitorem se constituit expiationis per sacrificia faciendæ, atque idcircò Hieron. cum in Heb. est: *Peccauit, & deliquit*, interdum omittit verbum: *Deliquit*, quòd obscurum non sit eum qui peccat debitorem se pœnæ, atque expiationis constituere, vt cap. 4. vbi legimus: *Quod si omnis turba filiorū Israel ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatum Domini est.* Et vbi habemus: *Si peccauerit princeps, & fecerit vnum e pluribus per ignorantiam quod Domini lege prohibetur.* Interdū addit, ne semper tollere videatur, vt in eodē cap. *Quod si peccauerit anima per ignorantiā de populo terræ, vt faciat quicquam de iis quæ Domini lege pro-*
39 *hibētur, atq; delinquat.* † Et c. 5. *Et oblita fuerit immūditiæ suæ, rea est, & deliquit*, in Heb. est: *Polluta est, & deliquit.* Et postea: *Oblitaq́ cognouerit postea, subiacebit delicto.* In Heb. est: *Et ipse cognouit, & deliquit* i. debitorē pœnę, & expiationis faciēdæ se reddidit. Et vbi habem⁹: *Oblitaq́ postea intellexerit delictum suū, agat pœnitentiam pro peccato & offerat de gregib. agnam, &c.* In Heb. ita est ad verbum: *Et absconditū fuit ab eo, & ipse cognouit, & deliquit in vno ex his. Et erit cū deliquerit in vno ex his, cōfitebitur quod peccauit in his.* Similiter verterūt LXX. &

Delinquere.

Deliquit,

Deliquit, est, reum se fecit. Hæc quæ diximus si recte teneantur, verba horum trium capitum Leuitici perobscura, & ita altera alteris implicata, vt se cum persæpe pugnare, & quasi Creticus labyrinthus omnem exitus inueniendi spem præcidere videantur, vtcumque fortasse intelligentur. Cætera quæ de hostia pro delicto dicuntur, satis ex præcedentibus aperta sunt.

DE SIGNIFICATIONE SACRIFICII *pro peccato.*

CAPVT VII.

De peccato Pontificis.

Anima quæ peccauerit per ignorantiam. Origenes homilia 2. in Leuit. *Recte animam dicit quam peccare describit: non enim spiritum vocasset quem diceret peccatorem. Sed ne hominem quidem hunc diceret, in quo nequaquam imago Dei peccato interueniente constaret.* 1

Si sacerdos qui vnctus est, peccauerit. Origenes ibidem: *Terror simul & misericordia in diuinis legibus ostentatur. Ita ne tandem nihil tutum est, nec pontifex quidem? & qui pontifex? Ipse qui vnctus est, ipse qui sacris ignibus diuina succendit altaria, qui Deo munera, & salutares hostias immolat, qui inter Deum, & homines medius quidam repropitiator interuenit. nec iste, inquam, ipse immunis manet à contagione peccati. Vides ergo dispensationem diuinæ sapientiæ. Sacerdotes statuit non eos qui omni modo peccare non possent, alioqui non essent homines, sed eos qui imitari quidem debeant illum, qui peccatum non fecit. Sed quid præcipue in huiusmodi sacerdote mirandum est? non vt non peccet, quod fieri non potest, sed vt agnoscat & intelligat peccatum suum. Nunquam enim se emendat, qui peccasse se non putat. Simul quia & facilius potest indulgere peccantibus is qui alicuius infirmitatis suæ conscientia remordetur, &c.*

† *Offeret pro peccato suo vitulum immaculatum Domino.* Multum grauitatis affert peccato persona sacerdotis, & maximè pontificis; idcircò cum ille qui vnctus, & consecratus Deo est, peccat in Deum, maiori victima indiget, maiorem pœnitentiam postulat peccatum illud, vitulum offerat qui pluris quàm cæteræ hostiæ emitur. Sit autem immaculatus vitulus, id est, plena atque integra pœnitentia, quæ dolorem habeat magnum, confessionem verecundam, & humilem addat, ad satisfaciendum sit parata. Adducat illum ad ostium tabernaculi coram Domino, id est, gemat, & lugeat coram Domino. Manum super caput vituli ponit cum ab ipso pœnitentiæ, & luctus initio Deum iustum, & bonum confitetur, seipsum omnibus plagis, omni supplicio dignum agnoscit. Et quoniam in sanguine peccatum significari notum 2

est

est dicente Propheta: *Et sanguis sanguinem tetigit*, de sanguine vituli haurit, & infert illum in tabernaculum testimonij cum Deo peccata sua vniuersè confitetur cum dolore, & seipsum accusans sacrificium laudis offert Deo in odorē suauitatis, paulatim appropinquans altari thymiamatis, in quo incensa, id est, preces, & laudes offeruntur Deo.

3 † Digitum intingit in sanguine, quem aspergit coram Domino contra velum sanctuarij, cum timore debito, & cum humilitate agnoscens non digitum solum, sed totam manum se fuisse in sanguine intincturum, nisi Dei seruantis misericordia fuisset adiutus: hoc est, non peccatum illud modo quod commisit, sed omnia se fuisse commissurum nisi seruatus à Deo fuisset. Hūc sanguinem aspergebat qui dicebat: *Nisi quia Dominus adiuuit me, paulò minus habitasset in inferno anima mea.* Et: *Nisi quia dominus erat in nobis, dicat nunc Israel, nisi quia dominus erat in nobis. Cum exurgerent homines in nos, forte viuos deglutissent nos.* Et quoniam septem sunt peccata, quæ capita, & fontes reliquorum sunt, à quibus Dei gratia liberatus est, meritò septies aspergit sanguinē. De eodem sanguine ponit super cornua altaris thymiamatis, quæ recta sursum tendebant, vt cum preces, & laudes in cœlum miserit, & Dei misericordia peccatorum obliuiscentis directa fuerit oratio eius sicut incensum in conspectu Dei, minimè efferatur, sed sanguinis, id est, præteritæ suæ turpitudinis recordetur, & humiliter tremat, & suppliciter clamet: *Libera me de sanguinibus Deus, Deus salutis meæ.*

Psalm. 93. Psalm. 123. Psalm. 50.

4 † Et quia satis non est peccata Deo confiteri, sed ore confessio homini fit ad salutem, omnem reliquum sanguinem fundet in basin altaris holocausti, hoc est, illa non vniuersè, sed sigillatim sacerdoti aperiet, ita vt nihil reliquum sit sanguinis, nihil taceatur quod animam polluat, & cruentet. Et quoniam altare Christus est, vt capite quinto diximus, basis altaris est sacerdos, qui pro Christo peccata remittit audita. Nam basis humilis quidem est, sed super illam altare collocatur: ita in sacerdote, quamuis homo sit, atque peccator, virtus Christi est, & qui ad eum venit, ad Christum ascendit. De adipe, & renunculis, & de iis quæ ex hac hostia Deo offerenda sunt, diximus capite 5. numero 5. & sequentibus. Cum omnes suos affectus, & omnes cupiditates sacerdos supra altare adoleuerit omnibus videntibus pellis, & carnes, &c. id est, reliqua omnia quæ ex hoc sacrificio superfuerint, crementur extra castra, vbi populus non videat, & nihil penitus remaneat, omnia in loco mundo vertantur in cineres. Etenim peccata sacerdotum non debent in publicum iactari, neque in locum immundum, id est, in detractorum conuenticula & in profanas, ac maledicas linguas, sed danda est opera vt taceantur, & omnes eorum reliquiæ igne charitatis consumantur, & perpetuo silentio contegantur, nihilque sit quod relinqui possit in exemplum. Hæc eadem aliter

exponit Origenes Homilia ſecunda in Leuiticum his verbis. † 5
In morali autem loco poteſt pontifex iſte ſenſus pietatis, & religionis videri, qui in nobis per orationes, & obſecrationes quas Deo fundimus, velut quodam ſacerdotio fungitur. Hic ſi in aliquo deliquerit, omnem continuò qui intra nos eſt, bonorum actuum peccare populum facit. Neque enim recti operis aliquid gerimus cùm in prauum declinauerit dux bonorum operum ſenſus, & ideò ad huius emundationem non qualiſcumque hoſtia, ſed ipſius ſaginati vituli requiritur ſacrificium.

De Sacrificio pro peccato totius populi

MAGNVM eſt etiam totius populi peccatum, atque eo maius quo plurium eſt, vt enim totius populi pœnitentia facillimè placari ſolet Deus, ita tot hominum animis in malum conuenientibus vehementiùs irritatur. Magna ergo hoſtia indiget, id eſt, maiori dolore, maiore ſatisfactione; ideò vitulus hic etiam offerri iubetur, qui pluris emitur quàm reliquę hoſtię. Omnia itaque erunt interpretanda vt priora ſumus interpretati.

De peccato principis.

EADEM erit & de peccato principis interpretatio, ſed minor in illo hoſtia offertur, quia minus eſt peccatum princi- 6
pis quàm ſacerdotis, aut totius populi. Eadem ad peccatum plebeij hominis, & ad reliqua quæ poſtea dicuntur accommodanda ſunt. Sed aries pro maiori peccato offertur, qui pretioſior eſt capra, & oue. At qui ouem, & arietem offerunt, tacitè admonentur, vt in poſterum innocentiæ ſtudeant, déinque operam, vt quibus aut iniuria aliqua, aut exemplo nocebant, omni ratione proſint.

Quid fieret de hoſtia pro peccato.

IN *loco vbi offertur holocauſtum immolabitur coram Domino.* Quia qui verè de peccatis dolet holocauſtum quodam modo cordis ſui Domino offert & benè in eodem loco immolatur, vt quamuis externis ceremoniis ab holocauſto differat hoc ſacrificium, interna cordis oblatione & mactatione minimè differat. *Sanctum ſanctorum,* quia gratiſſimũ Deo eſt hoc ſacrificium, & omni veneratione dignum *Sacerdos qui offert comedet eam,* quoniam de ſacerdotibus ſcriptum eſt: *Peccata populi mei comedent.* Hoſtiam etiam comedit, quia ſacerdos qui debitam reuerentiam, & caritatem & diligentiam, & miſericordiam ad huius ſacramenti adminiſtrationem adhibet, magnos ex ea re fructus percipit, quibus ſpiritũ ſuum alat, virtutes augeat, & gratiæ pinguedine ſaginetur.

Hoſ. 4.

7 *In loco sancto comedet*, quoniam hostia sancta est. † *In atrio tabernaculi*, vbi versantur sacerdotes, quia nihil foras efferendum est, omnia sacro, & venerabili silentio contegenda & quasi consumenda sunt. *Quidquid tetigerit carnes eius sanctificabitur*, quia non solum huius sacramenti substantia sancta esse debet, & obseruanda, sed etiam quidquid illam contingit sanctum haberi oportet; hoc est, non solum peccata tacenda, & consumenda sunt in loco sacro, sed ea etiam quæ ad ipsa pertinent, & ad eorum expositionem obiter dicuntur, tacere consultissimum est. *Si de sanguine illius vestis fuerit aspersa, lauabitur in loco sancto*, quia qui forte fortuna peccatum confitentis audiuit, in eodem loco sancto relinquere debet, vt cùm inde exierit, nunquam se quidquam audisse meminerit, & sacrum magis quàm profanum arcanum existimet. *Vas autem fictile, in quo cocta est, confringetur: quod si vas æneum fuerit defricabitur, & lauabitur aqua.* Vas fictile confringitur, quia succo carnium hostiæ imbuitur, nec potest eo omnino exui; quare cùm foras educendum esset vas, simul aliquid hostiæ educeretur. At æneum non imbuitur, extremitati dumtaxat inhæret succus: ita-
8 que fricari satis erit, & ablui. † Quid est vas in quo coquitur hostia, nisi memoria sacerdotis, qui si ita peccata confitentis imbibit, vt magnum odorem eorum exterius proferat, omni ratione laboret vt eorum recordationem abijciat, & quasi vas confringat. At si ita memoriæ inhærent, vt vix tenuis odor ab iis qui prope aderunt, percipi possit, fricari satis erit recordatione eorum quæ ipse admisit, & aqua obliuionis abluere. *Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus eius*, quia ad hoc munus non omnes sacerdotes vocandi sunt, sed qui masculi erunt, & peccatis aliorum non polluentur: infirimi, quos vicini vitij contagium lædit, procul arcendi sunt. Cur autem hostia, cuius sanguis infertur in tabernaculum, comburenda sit extra castra diximus numero quarto.

De hostia pro delicto.

QVÆ ad hanc hostiam pertinet omnia in præcedentibus exposita sunt tam in hoc capite, numero 6. quàm cap. 5. numero quarto & sequentibus.

DE IVGI SACRIFICIO.

CAPVT. VIII.

QVALE hoc sacrificium sit, & cur iuge dicatur lex ipsa docet Num. 28. *Hæc sunt sacrificia quæ offerre debetis agnos anniculos, immaculatos duos quotidie in holocaustum sempiternum. Vnum offeretis mane, & alterũ ad vesperum in* Vers. 3.

 decimam

decimam partem Oephi similæ, quæ conspersa sit oleo purissimo, & habeat quartam partem hin. Holocaustum iuge est quod obtulistis in monte Sinai in odorem suauissimum incensi Domini, & libabitis vini quartam partem hin per agnos singulos in Sanctuario Domini. Alterumque agnum similiter offeretis ad vesperam iuxta omnem ritum sacrificij matutini, & libamentorum eius, oblationenem suauissimi odoris Domino.

De eo eadem dixerat Exodi vigesimo nono. *Hoc est, quod facies in altari, agnos anniculos duos per singulos dies iugiter, &c.* Ideo ergo iuge sacrificium dicebatur, quia iugiter omnibus diebus offerebatur. Cuius sæpe meminit Daniel propheta capite octauo 11. & 12. vocabaturque siue iuge sacrificium, siue holocaustum iuge, aut sempiternum, vt in locis indicatis videmus. Idem dicitur sacrificium matutinum, & sacrificium vespertinum.
† Cum agno anniculo, & immaculato, id est, integro, ac nihil 2
deforme habente, vt sæpe iam diximus, offerebatur decima pars Oephi similæ conspersæ oleo, id est, ita factæ vt farinæ aqua cum oleo infunderetur, aut oleum solum pro aqua, vt diximus capite quarto, numero quinto. Oleum autem quo simila conspergenda est, debet esse mensura quartæ partis hin. Cum enim ait: *Et habeat quartam partem hin*, subaudiendum est Oleum: quod apertius explicatum est, Exodi vigesimo nono: *Decimam partem similæ conspersæ oleo tuso, quod habeat mensuram quartam partem hin.* Eadem mensura vinum erat adhibendum, id est, quartæ partis hin. Est autem Oephi, siue Oepha, decima pars cori, vt videmus Ezechielis 45. id est, tres modij: nam corus triginta modios habet, vt autor est Hieronymus in eundem locum Ezechielis, & in caput tertium Hoseæ, & Epiphanius in libro de Mensuris, & ponderibus. Modius habet sedecim sextarios, heminas triginta duas, éstque quarta pars fanecæ Hispanicæ. De hin ita Iosephus, libro tertio Antiquitatum capite 10. *Ea est mensura prisca Hebræorum duos choas Atticos continens, qua oleum, ac vinum metiuntur: nam vinum circa altare libant.* Duo cohæ Attici capiunt sextarios duodecim, idest, plusquam tertiam partem canthari Hispanici. † O- 3
leum purissimũ vocat bene contusum, & expressum ex oleis, Hebraice כָּתִית *chattith* quod Exod. 29. Hieron. vertit cum LXX. *Oleo tuso.* Et vbi ait: *Ad vesperum*, in Hebræo est, בֵּין הָעַרְבַּיִם *Ben haarephaim* id est, inter duas vesperas, eo scilicet tẽpore quo agnus in Pascha occidebatur, quod lib. 5. explicabimus, c. 3. cum de Pascha agemus. Hoc sacrificium obtulerunt in monte Sinai, vt videmus Exodi c. 29. Atque vbi ait: *Et libabitis vini quartam partem hin*, est, *effundetis in oblationem Domino* נָסַךְ *nasaph* נָסַךְ enim, quo verbo vtitur Moyses, significat fundere. Quod ille fusionẽ, LXX. σπονδὴν appellant, Latini libationem. vt:

Oephi. Hin.

Dixit. & in mensa latianum libauit honorem,
Virg. *Primáque libato summo tenus attigit ore.*

Inde

Inde etiam dictum est Deut. trigesimo secundo, *De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum.* Hoc iuge sacrificium publicis expensis offerebatur, vt testatur Iosephus lib. 3. Antiquit. cap. 10. nec erat dies quo non offerretur, nam etsi festi dies inciderent, quibus aliæ victimæ cædendæ erant vt Sabbatum, Neomenia, Azyma, &c. vt latè videmus in eodem. 28. c. Numerorum, ita cædebantur vt iuge sacrificiũ non intermitteretur.

De Iugis sacrificij, significatione.

CAPVT IX.

IVGE sacrificium legis significat iuge sacrificium Euangelij, quod omnibus diebus offertur in Ecclesia, vt ex Danielis cap. duodecimo facilè intelligitur,
1 qui ad tempora Antichristi respiciens, *Et a tempore,* inquit, *cum ablatum fuerit iuge sacrificium, & posita fuerit abominatio in desolationem dies mille ducenti nonaginta.* Itaque agnus, qui quotidie offerebatur, Christum sine dubio significabat in Cruce patri offerendum. Quod intelligens Iohannes Baptista digitoque Christum demonstrans clamabat: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Ac si diceret: Hic est agnus, quem sibi pater offerri voluit, vt mundum sibi reconciliaret, hic est qui tollit peccata hominum, quæ agnus legis tollere non potuit.

Agnus Christus.

Io. 1.

Hinc toties in Apocalypsi vocatur *agnus.* Manè significabat tempus legis, & Prophetarum, & legis naturæ, vesper finis temporum est, quo Christus venit in mundum, & omne quod vsque ad consummationem sæculi superest. † Vt ergo sciremus omnes qui salui facti sunt, ac fient ab initio mundi vsque ad aduentum Christi, & ab eo vsque ad finem sæculi, per sanguinem agni in cruce occisi seruari, agnus mane, ac vespere immolabatur. Sed cur agnus in iuge sacrificio sumptus est ad Christum significandum? Origenes Homil. 24. in Numeros: *Dicitur agnus quia voluntas, & bonitas, eius, qua Deũ repropitiauit hominibus, & peccatorum indulgentiam dedit, talis extitit humano generi, quasi agni hostia immaculata, & innocens, qua placari hominibus Diuina creduntur.* Augustinus in libro viginti vnius Sententiarum cap. 2 *Agnus eligitur vt simplicitas, & innocentia designetur. Masculus quæritur vt virtus comprobetur, immaculatus, vt sine crimine,* &c. Agnus igitur electus est ad figuram Christi propter innocentiam, & mansuetudinem nescit enim agnus vel nocere alicui, vel nocenti resistere. Atque ita de Christo dictum est Isa. 53 *Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum. Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram*
3 *tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.* † Anniculus agnus tener est, & sacrificio aptissimus, ita Christus nihil in se durum, aut ingratum habens optima, & acceptissima Deo hostia fuit. Immaculatus, quia Christus integer, & perfectus fuit &

Gg 2 nihil

DE TEMPLO ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT.

LIBER QVINTVS.

Qui est de diebus festis Hebræorum.

PROOEMIVM.

CVM de Templo, & de iis quæ erant in Templo, de sacerdotibus etiam, & Leuitis déque sacerdotalibus vestibus, & earum causis, & de sacrificiis multa diximus, quæ ad multorum Scripturæ locorum intelligentiam vsui futura videbantur: suscepti operis ratio postulat, vt de diebus etiam festis Hebræorum disputemus, vt nihil omittamus eorum, quæ ad Templum pertinent, sed omnia pro captu nostro ad Dei gloriam, & ad studiosorum Scripturæ vtilitatem, & Historico sensu, & mystico, vt in reliquis fecimus, explicemus. In festis autem diebus ordinem & rebus ipsis, & doctrinæ aptum seruantes, primum de illis dicemus, qui omnibus mensibus communes sunt, vt de Sabbato, de Neomenia, deinde eos, qui vniuscuiusq; mensis proprij sunt, mox qui non ad menses ad sed annos pertinent, quantum Diuina, & æterna Sapientia (quam supplices inuocamus) nobis dare dignabitur, persequemur.

DE SABBATO, ET QVID sabbatum secundo primum.

CAPVT I.

QVÆ ad Hebræorum dies festos pertinent, & aliis
in locis, & maximè in capite vigesimo tertio Leui-
tici, nobis tradita sunt, cuius in hoc opusculo & ver-
Vers. 2. ba interpretabimur, & ordinem sequemur. *Hæ sunt*
(inquit) *feriæ Domini, quas vocabitis Sanctas. Sex diebus facietis opus: dies*
Sabbatum *septimus, quia sabbati requies est, vocabitur Sanctus. Omne opus non facie-*
vnde dictū. *tis in eo: Sabbatum Domini est in cunctis habitationibus vestris.* Sabbati
nomen Plutarchus, lib. quarto Symposiacorum, siue Quæstio-
num Conuiuialium, quæstione quinta, à Baccho ductum putat,
cuius cultores Iudæos fuisse mentitur: nam Sabbos, inquit, vul-
gus nunc Bacchos vocat, & illi Sabbatum se colore dicunt quòd
se mutuò inuitent ad potandum. Hæc Plutarchus imperitissimè:
cuius, sententiam parum fideliter retulit Ludouicus Cælius lib.
septimo Antiquarum lectionum, capite decimo quinto, vt planè
perspiciet qui Plutarchum siue Græcum, siue Latinum legerit. 2
† Nihilo doctiùs Apion Grammaticus Alexandrinus, quem Io-
sephus libro secundo contra eum edito non longè à principio
meritò ridet, quòd dixerit Hebræos ex Ægypto redeuntes labo-
rasse inguinum vlceribus, qui morbus Ægyptiis Sabbo dicitur,
& septimo die quieuisse, ideoque eum ab illis Sabbatum appella-
tum. Tolerabilius Lactantius errauit lib. septimo Diuinarum
Instit. capite decimoquarto, sed errauit tamen. Non ignorauit
Hebraicum esse vocabulum, vt Apion, & Plutarchus, putauit
tamen à numero dierum Sabbatum nomen accepisse, quod se-
ptimus dies esset, cū septem apud Hebræos שֶׁבַע *Seba*, & septi-
mus שְׁבִעָה *sibehah* dicantur. At שַׁבָּת *Saphath*, id est, Sabbatum
requiem significat, & à verbo שָׁבַת *Sacath*, quod est Quiescere,
dictum esse constat, quia eo die quieuit Deus à creatione rerum.
De quo Iosephus libro primo Antiqui. cap. secundo: *Septima au-
tem die requieuisse Deum, & ab operibus cessauisse: quamobrem etiam
nos vacationem à laboribus per hanc diem celebramus appellantes eam
Sabbatum, quæ vox requiem Hebræorum lingua significat.* &c. Quod
in Hebræo vel apertissimum est Genes. secundo vbi legimus:
*Compleuitque Deus die septimo opus suum quod fecerat, & requieuit die
septimo ab vniuerso opere quod patrarat. Et benedixit diei septimo, &
sanctificauit illum, quia in ipso cessauerat ab omni opere suo.* Et Deut.
quinto: *Septimus dies sabbati est, id est, requies Domini Dei tui.* Sanctifi- 3
cauit autem dixit, id est, cultui suo dicauit. † Hinc intelligitur
cur Dominus eum diem coli, & in eo Hebręos ab omni opere ser-
uili quiescere iusserit; quod Exo. 20 & Deut. 5. & alibi sæpe legi-
mus. Alteram causam addidit Deut. 5: *Memento quod & ipse seruieris
in Aegypto, & eduxerit te inde Dominus Deus tuus in manu forti, & in*
brachio

brachio extento. Idcirco praecepit tibi, vt seruares diem Sabbati. Quod Moses Ægyptius lib. 2. Ductoris dubiorum, cap. 32. dictum putat, quoniam cum essent Hebræi in Ægypto, & dura seruitute premerentur, non faciebant quod volebant, sed laborare cogebãtur, nec dies vllus eis dabatur, quo in cultum, & honorem Dei ab opere illo feriarentur, Iubentur igitur diem Sabbati seruare, vt beneficiorum Dei reminiscantur, cuius misericordia effectum est vt à laboribus Ægypti quiescerent. Tertia his verbis Exod. 31. indicatur: *Videte vt sabbathum meum custodiatis, quia signum est inter me, & vos in generationibus vestris, vt sciatis quia ego Dominus, qui sanctifico vos*, id est, vt signum sit (sicut ait Lyranus) quod sitis mihi peculiaris populus meo cultui specialiter applicatus,
4 & ego vester Deus.† Aut apertius Hac quiete, & hoc cultu Sabbati testabimini vos populum esse à me sanctificatum, id est, mihi dicatum, cum in honorem meum diem septimum præter aliarum gentium consuetudinem custodiatis. Vnde & ab ethnico poëta dictum est: Ouid. lib. 1. de Arte amandi.

Cultáque Iudæo septima sacra viro.

Ex hac Sabbathi celebritate factum est vt reliqui hebdomadæ dies à Sabbato nomen habeant apud Hebræos, aut sine Sabbato non nominentur, sed primus dies, id est, Dominicus dicatur prima Sabbathi, aut vna sabbati Matt. 28 *Vespere autem Sabbati, qua lucescit in prima Sabbathi*, Lucæ vlt. *Vna autẽ Sabbati valde diluculo venerũt ad monumentũ.* 1. Cor vl. *Per vnam Sabbathi vnusquisq; vestrum apud se seponat, &c.* Ita etiam reliqui: secunda Sabbathi, quod in titulo Psal. 47. posuere Lxx. tertia Sabbati, & quarta Sabbathi, quod August. legit in titulo Psal. 80. Hiero. in epist. 150. ad Hedibiam q. 4. *Vna Sabbati dies Dominica intelligenda est quia omnis hebdomada in sabbatum & in primam, & secundam, & tertiam, & quartam, & quintam & sextam Sabbathi diuiditur quam ethnici idolorum & elementorum nominibus appellant, &c.* Idem docet Augustinus in titulũ Psal. 80. Inmo & tota hebdomada, quia Sabbato clauditur, Sabbatũ interdum dicitur à die sanctiori, & celebriori desumpto nomine. Vt Luc. 18. *Ieiuno bis in Sabbato.* Leui. 23. *Numerabitis ab altero die Sabbati, in quo obtulistis manipulum primitiarum, septem hebdomadas*, Pro quo est in Hebræo. *Septem Sabbata.*† Et cap. Dies hebdomadæ.
5 25. *Numerabisq; tibi septem hebdomadas annorũ m. Hebraice, Septem Sabbatha annorum.* Adnotant hoc Theophylactus, & Euthymius in Lucæ cap. 18. & sanctus Remigius in Psalmum. 23. Hinc & ad festos omnes dies translatum nomen est, vt docent Chryso. Hom. 40. in Matthæum, Theophyl. & Euthymius in caput Lucæ sextum. Leu. 23. de die Expiationis scriptum est: *Sabbatum requietionis est: & affligetis animas vestras*, Et mox: *A vespera vsque ad vesperã celebrabitis Sabbatha vestra.* In eo autem quod Marc. ca. 16. scripsit Sabbathum pro tota hebdomada. Pro quouis die festo.

Et valde mane vna Sabbatorum veniunt ad monumentum. Et Io.20.vbi nos habemus *Vna autē Sabbati,* pro quo in Græco est: *Vna Sabbatorum:* nec Nicephorum, nec Euthymium audio, quorum ille li.1. Historiæ Eccle.cap.33. hic in Matt.ca.68.quemlibet hebdomadæ diem Sabbatum dici docent. Siue enim Sabbatum, siue sabbata dixeris, idem semper intelligitur dies. † Vt 1. Macha. 2. *Et constituerunt aduersus eos prœlium in die Sabbatorum. Et dixerunt: Non exibimus, neq; faciemus verbum regis, vt polluamus diem sabbatorum.* Et mox: *Et intulerunt illis bellum sabbatis, & mortui sunt ipsi, & vxores eorum, & filij eorum, & pecora eorum vsq; ad mille animas hominum.* Pro quibus Iose.lib.12. Ant.c.8. hæc scripsit: *Aggreßi sunt eos die sabbati, & ita vt erant, in speluncula exusserunt non repugnantes, ac ne aditus quidem speluncarum obturantes.* Etenim propter religionem diei repugnare nolebant, ac ne in aduersitatibus quidem violare honorē Sabbati, quando lex iubet feriari ab omni opere. Similiter illud intelligitur Act.16. *Die autem sabbatorū egreßi sumus foras, &c.* Et cap.13. *Et ingreßi synagogam die sabbatorum sederunt.* Hoc autem nihil esse aliud, quam si diceret: Die sabbati, sequentia verba declarant: *Post lectionem autē legis, & prophetarum miserunt principes Synagogæ ad eos, &c.* Lex enim, & prophetæ quolibet sabbato leguntur in Synagogis, quod & hodie Iudęi obseruāt. Act 15. *Moses enim tēporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis, vbi per omne sabbatum legitur.* † De prophetis autē ca.13. *Hunc ignorantes, & voces prophetarum, quæ per omne sabbathum leguntur, &c.* Deniq; quam Matt. & Lucas primam sabbathi vocant, Mar. & Iohannes, vt in Græco est, vnam appellant Sabbatorum. Immo cum in Græco sit apud Iohannē vna sabbatorum, noster interpres vertit vna sabbati videns, sine dubio nihil referre sabbati ne diceret an sabbatorum. Sed quid interpretem appello, cum idem Apostolus postea dicat: *Cum ergo sero esset die illa vna sabbatorum, &c.* De huius diei sanctitate in Scripturis persæpe commendata quid attinet dicere, cum nec cibos parare fas esset, sed id præcedenti die, idest, feria sexta, faciendum esset, quæ ideo Parasceue, id est, paratio, dicta est? Exo.35. *sex diebus facietis opus, septimus dies erit vobis sanctus, sabbatum, & requies Domini: qui fecerit opus in eo, occidetur: Non succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem sabbati.* Et cap.16. eiusdem lib. *sexta die collegerunt mensuras duplices Manna, ne sabbatho colligerent, nec computrescebat vt aliis diebus, cum plusquam quod illi diei satis erat, colligebatur.* Quod cum nunciaretur Mosi, (idest, collectos esse duplices cibos) ait eis: *Hoc est, quod locutus est Dominus. Requies sabbati sanctificata est Domino cras: quodcumque operandum est facite, & quæ coquenda sunt coquite, quidquid autem reliquum fuerit, reponite vsque in mane.* † Illud prætereundum non est, licuisse iter facere sabbato, sed breuissimū. Id quantum sit quamuis videtur ex Scriptura posse dignosci, quoniam

Margin notes: Sabbatum & Sabbata idem. — 6 — 7 — Sanctitas Sabbati — Iter Sabbati. — 8

niam Act. 1. ſcriptum eſt: *Tunc reuerſi ſunt Ieroſolymam à monte, qui vocatur, Oliueti qui eſt iuxta Ieruſalem ſabbati habens iter*: non conſtat inter ſcriptores. Orige. enim lib. 5. Stromatum vnum milliare eſſe docet, quod duo mille cubitos habeat, cui ſubſcribit OEcumenius in c. 1. Act. Alij iter mille paſſuum eſſe volũt, vt Beda, Gloſſa interlinearis, Lyranus, omnes in eundem locum Actuum, Beda autẽ etiam in libello de locis ſanctis, c. 7. Aliis magis placet duo millia paſſuum eſſe, vt Eraſmo, in annotationib. eiuſdẽ loci, Vatablo, & aliis recentiorib. Origenes ſententiá ſuá eò cõfirmat, quòd cùm in terrã promiſſam venirent Hebræi, tanto interſtitio tabernaculũ, & arca caſtrorum ordinẽ præcedebant, & à tanto interuallo tẽtoria figebant, quo ſpatio licebat iis, qui caſtrametati erant, ad tabernaculũ ſabbato accedere. De hoc legimus Ioſue 3.
9 *Sitq́; inter vos & arcam ſpatium cubitorũ duũm millium.*† Recẽtiores quod de duobus mille paſſibus dicunt, traditionem Hebræorum eſſe confirmant in li. quem appellant Miſnaioth. Ceteri nõ probant quod dicunt. Mihi ex his ſentẽtiis nulla videtur vera, ſed illa Origenis veriſimilior eſt. Traditioni quidẽ Iudæorũ magis credendum videbatur, ſed habemus eorumdem traditionem, & antiquiorẽ multo, & veriorem apud Hier. in epiſ. 151. ad Algaſiam q. 10. *Præterea*, inquit: *quia iuſſum eſt vt diebus ſabbatorum ſedeat vnuſquiſque in domo ſua, & non egrediatur, neque ambulet de loco, in quo habitat: ſi quando eos iuxta literam cœperimus artare, vt non iaceant, non ambulent, non ſtent ſed tantum ſedeant, ſi velint præcepta ſeruare, ſolent reſpondere, & dicere: Rabbi Akiba, & Simeon, & Hillel magiſtri tradiderunt nobis, vt bis mille pedes ambulemus in ſabbatho, &c.*
10 † Si hæc veſtutiſſimorum Hebræorum traditio vera eſt, multo breuius iter eſt, quàm ſcriptores illi putabant, quos nominaui, nam mille paſſus quinq; mille pedes ſine dubio continent. Hanc ego veram eſſe arbitror, quoniam ad Scripturam multo propiùs accedit, immo ſatis cum ea congruit. Etenim iuxta Lucam mõs Oliueti diſtat à Ieruſalem itinere ſabbati: & mons Oliueti (vt tam Ioſephus quàm reliqui, qui de terra Sancta ſcripſerunt, autores ſunt) ad Orientem Ieruſalem ſitus eſt, adeoq́ue vrbi propinquus eſt, vt inter eam & montem vallis tantum ſit, quæ appellatur Cedron, vnde & torrens, qui per eam fluit, torrens Cedron dictus eſt. Hoc melius ex Ioſepho teſte oculato intelligemus, qui libro 6. Antiquit. capite tertio, cùm loca indicaret in quibus Titus caſtrametatus eſt: *His*, inquit, *præceptum erat ſexto ab Ieroſolymis ſtadio caſtra ponere, qua in parte mons, qui appellatur Elaeon (id eſt, Oliuetum) contra ciuitatem ab Oriente ſitus eſt, altaque interiacente valle diſcernitur, cui nomen eſt Cedron, &c.*

† Vt ergo multum diſtet ab Ieruſalem mons Oliueti, non
11 plus certe diſtat ſex ſtadiis, id eſt, ſeptingentis quinquaginta paſſibus; ſtadium enim centum vigintiquinque paſſus ha-

bet. Falsum est ergo quod de duobus mille passibus dicitur,& verissimum putari solet quandoquidem & Bethania, quæ remotior est ab Ierusalem, quàm mons, & non ad radices, sed in latere montis Oliueti sita est, vt ait Hieronymus in Locis Hebraicis quindecim tantum stadiis distat, vt Iohannes scribit capite 11. *Erat autem.*, inquit, *Bethania iuxta Ierosolymam quasi stadiis quindecim*, quæ duo millia passuum non continent. Quare rectè Hieronymus in Locis Hebraicis dixit eam esse in secundo milliario ab Ælia, id est, ab Ierusalem. Falsum etiam est distare mille passibus, nam eos sex stadia non efficiunt. Sed neque mons Oliueti sex stadiis distabat, sed locus ille eius, in quo milites à Tito positi sunt, quos non necesse erat in ipso montis initio poni. Accedit, quod (vt idem Iosephus scribit in eodem libro, capite. 13.) Titus muro totam vrbem cinxit quadraginta stadiorum ne quis ex ea exire posset, qui per Cedronem, & montem Oliueti veniebat, quem ipse semper vocat Elæonem: Ex quo videmus quàm vicinus vrbi fuerit mons, præsertim si addamus quod scribit Beda in libello de Locis Sanctis, cap. 6. vallem, per quam fluit torrens Cedron, paruam esse. † Quare valde proba- 12
bilis est Iudæorum illa traditio, quam retulit Hieronymus, iter Sabbathi esse spatium duorum mille pedum, quod paulo plus est tribus stadiis, quoniam nec quatuor stadiis hunc montem abfuisse ab Ierusalem intelligitur ex Brocardo monacho, qui in descriptione terræ Sanctæ ait: *Vltra torrentem Cedron in latere Aquilonari montis Oliueti est mons alius altus quatuor stadiis distans à Ierusalem.* Ac breuissimũ esse vel ex eo constat, quod (vt ex verbis Hieronymi intelligitur Hebręi hoc acceperunt ex illis verbis Exo. 16. *Maneat vnusquisq; apud semetipsum, nullus egrediatur de loco suo die septimo.* Ab his non magnopere discrepat Ori. sententia, miliarium enim non quinq; mille pedum intellexit, sed duorum mille cubitorum, id est, trium mille pedum, cubitus enim pedem habet cum dimidio. Sed vt dixi, quod de bis mille pedibus dictum est mihi omnium verissimum videtur, & cum eo interuallo, quod, qui viderunt, dicunt montem distare ab vrbe, optime congruit.

Quomodo cognitus fuerit dies Sabbathi.

Si autem quærat quispiam vnde Hebræi scire potuerint hic ne dies, an ille Sabbathum fuerit, quo Dominus quieuit ab opere suo, id est, quis esset primus dies Hebdomadæ, vel septimus cùm vsque ad tempora Mosis non fuerit Sabbathum festus dies, vt ita cognosceretur, nec continuo vt mundus creatus est, tempus distinctum videatur in annos, & menses, & hebdomadas: respondet Alfonsus Abulensis episcopus, q. 3. in caput 23. Leuitici, eos hoc cognouisse ex verbis Mosis, qui Sabbathum indicauit Exo. 16. *Requies Sabbathi sanctificata est Domino cras, &c.* † Confirmat hoc Philo Iudæus libr. 1. de Vita Mosis his 13
verbis

verbis: *Cùm enim iam dudum quæsissent, quis esset mundi natalis, quo hoc vniuersum absolutum est, rem a suis maioribus ignoratam tandem didicerunt non solum oraculo, verumetiam argumento manifestissimo. Videbant enim corrumpi, vt dixi, quidquid superaret diebus ceteris, quod autem depluebat pridie Sabbathi, duplum prouenire, duraréque in biduum, &c.* At obstat Paulus, qui si diligenter legatur, docet Hebræ. 4. *Sabbatum in honorem requiei Domini ab initio orbis condito cœpisse celebrari.* Probat enim requiem illam, de qua dictum est Psalm. 94. *Quibus iuraui in ira mea: Si introibunt in requiem meam*, non esse requiem Sabbathi, his verbis. Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit: *Sicut iuraui in ira mea: Si introibunt in requiem meam*: & quidem operibus ab institutione mundi perfectis, id est, in illam requiem, quæ propter requiē Domini instituta erat, iam ingressi fuerunt ex quo mundus perfectus est, altera ergò super est. Frustra enim diceret: *Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis*, nisi ex eo tempore Sabbatum coli cœpisset, possumus igitur omnia conciliare si dicamus ab initio sæculi ita factum esse, sed Hebræos in Ægypto idololatriæ deditos morem interrupisse maiorum, ac desuetudine illa diem Sabbati ignorasse, donec à Mose edocti sunt.

SECVNDÒ quæritur quid Sabbatum Secundo primum, quod legimus tantum in Euangelio Lucæ, cap. 6. & quod ita difficile est, vt Hieronym. in epistola 2. ad Nepotianum hæc scripserit: *Attrita frons interpretatur sæpe quòd nescit, & cum aliis persuaserit, sibi quoque vsurpat scientiam. Præceptor quondam meus Gregorius Nazianzenus rogatus à me vt exponeret quid sibi vellet in Luca Sabbatum δευτερόπρωτον, eleganter lusit, Docebo te, inquiens, super hac re in Ecclesia, in qua mihi omni populo acclamante cogeris inuitus scire quod nescis. Aut certe si solus tacueris solus ab omnibus stultitiæ condēnaberis.* Chry. Homil. 40. in Matthæum docet Sabbathum Secūdoprimum vocari diem festum, qui continuo consequebatur Sabbathum. Verius tamen est quod visum est Theophylacto, & Euthymio in ca. 6. Lucæ, cùm sexta Sabbati, siue Parasceue, dies festus erat, Sabbathum illi succedēs Secundoprimū appellari. Hoc mihi videor aperte hoc argumento comprobare. Dies ille, quem hoc nomine Lucas indicauit, sine dubio Sabbathum fuit, præcessit ergo illum alter dies festus cuius comparatione Secundoprimum dicatur. Quod assumimus perspicuè traditur à Matthæo, qui de eadem re cap. 12. ait. *In illo tempore abiit Iesus per sata Sabbato.* Immo & apud Lucam respondens Dominus calumniæ Pharisæorum,
1 semper de Sabbatho loquitur.† Quod si quis fortasse putat Sabbatum apud Matthæum pro quouis festo die accipi, errat: hoc enim erat Sabbati proprie dicti vt in eo escæ parari non possent, vt diximus nu. 7. quod aliis diebus festis licebat, sicut de diebus Azimorum legimus, Exo. 12. *Nihil operis facietis in eis exceptis iis,*

Sabbatum Secundoprimum.

Tetrum Chaos illabitur, &c.

Et iterum:

Iam sol recedit igneus.

17 † Ex his intelligitur illud Lucę 23. qui cum de eo tẽpore loqueretur quo corpus Domini inuolutũ sindone, & in monumento positũ est, ait: *Et dies erat Parasceues, & sabbatũ illucescebat.* Hoc est iam erat propè Solis occasum, iam propè erat initiũ sabbati, sed quia adhuc erat dies Parasceues, quia sol nondũ occiderat, reuertẽtes parauerunt aromata, & vnguenta. Nec tamen vngere Dñm potuerunt, quia continuo Sabbatũ cœpit: & ideo sequitur: *Et sabbato quidẽ siluerunt secundũ mandatum.* Sed obiicietur nobis, verba Leuitici non de omnibus diebus festis dici, sed de Expiatione cum dicat lex: *Die nono mensis à vespera vsque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra.* Respondet Abulensis q. 23. in idem cap. & in c. 35. Exodi. q. 1. id de omnibus aliis festis diebus æquè intelligi At hoc erat explicandum cur quod omnibus commune est, vni Ex-
18 piationis diei tribuatur. † Id ex Hebræo, & ex Græco facile soluitur, sine dubio enim non de eo tantum die, sed de omnibus dicitur. In Hebræo ita est: *Et affligetis animas vestras die nono mensis in vespera. A vespera vsque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra.* Similiter est in Chaldæo. Quare verba illa: *Die nono mensis*, ad præcedentem sententiam pertinent, vt sit sensus. Affligetis animas vestras die nono mensis, idest, incipientes die nono mensis vespere quod Lxx. optime explicauerunt: *Et affligetis animas vestras à die nono mensis.* Nam cum afflictio ingrata carni sit, & dies expiationis esset dies decimus mensis, facile castigatio corporis in diem decimum reiici potuit: quod ne fieret, addendum fuit. *Die nono mensis*, id est à die nono. Deinde causam huius maturationis reddens legislator ait: *A vespera vsque ad vesperam, &c.* acsi diceret: Ita enim celebrare debetis omnes festos dies, vt à vespera præcedentis diei sumant exordium.

19 † SED quoniam Apostolus ait: *Nemo vos iudicet in cibo, aut in potu aut in parte diei festi, aut Neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi*: idque de reliquis etiam festis diebus similiter intelligitur, vt ait Orig. Hom. 23. in Nu. de dierum festorum significatione etiam dicendum est. Sed de sabbato breuius, eius enim significatio omnib. nota, & peruulgata est. Moraliter significat populum Deo dicatum à peccato abstinere debere, quod opus seruile est, & verè hominem seruum efficit, *A quo enim quis superatus est, huius & seruus est.* 1. Petr. 2. Deinde, quia septem diebus voluitur tempus vniuersum per laborem sex dierum quibus Deus omnia creauit, labor huius vitæ intelligitur, & in Sabbato, quod sex diebus succedit, & requiem significat, Anagogico sensu indicatur requies æterna beatorũ. De qua Isai. vltimo: *Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbatho.* Et apertius Paulus

Colos. 2. Sabbatum quid significet mystice.

Paulus Hebræ.4. *Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei, qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut a suis Deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem, &c.* Qui plura volet legat Origenem Homilia. 23. in Numeros, (vnde desumpsit Glossa in illud Nu. 28. *Die autem Sabbathi*) & Isychium in caput 23. & 26. Leuitici, initio: & Radulphum latius hæc explicantem libro 16. in Leuiticum capite primo.

De Neomenia, siue Calendis.

Capvt II.

PRimvs cuiusuis mensis dies festus erat apud Hebræos non quod tunc ab operibus necessario cessarent, sed quod Deum certis sacrificiis solemniter colerēt. Vocatur his dies apud Hebræos caput, siue initium, mensis. Lxx. semper Neomenia vertunt, noster interpres modo Neomenia, modo Calendæ. Neomenia autem dicitur quasi nouus mensis, νέος enim nouum significat & μὴν μηνὸς mensem. Male ergo Lyranus in caput. 28. Num. in illud: *In Calendis autem*, & Abulensis in Leuit. cap. 13. quæstio. 5. & in caput 28. Numer. quæstione nona, censuerunt dici à νέος, id est, nouus & μὴν, id est, defectus, quod tunc luna deficeret, & non videretur. Hieronymus autem Calendarum nomine vtitur, quod Romani primum diem mensis ita appellarent. Non tamen erat idem mensium initium, aut finis apud Hebræos, & apud Romanos, siue apud nos quod ad omnia, quæ de festis diebus dicemus, diligenter adnotandum est. Menses Hebræorum cum luna incipiebant, & cum eadem terminabantur, & dies primus lunæ idem erat & primus mensis dies. Habebat itaque eorum annus duodecim menses lunares, siue (vt recentiores loquuntur) 12. lunationes. † Vnus mensis habebat triginta dies, alter viginti nouem, quoniam luna viginti nouem diebus, & duodecim horis conficit cursum suum, quæ horæ ne pereant, secundo quoque mense computantur additio vno die, qui trigesimus est, Ita eorum annus non habebat nisi. 354. dies, desuntque ad rationem anni solaris vndecim dies: quare vt eum æqualem anno solari redderent nunc secundo, nunc tertio cuique anno mensem decimum tertium addebant, quo anno septies intercalato intra decem & nouem annorum spatium anni lunares æquabantur solaribus. In quolibet enim decem & nouem annorum curriculo tertio anno fiebat intercalatio, & sexto, & octauo, & vndecimo, & decimoquarto, & decimoseptimo, & decimonono: & dies, qui decem & nouem annis lunaribus deerant, nouem erant & ducenti, ij vero qui ex mensibus intercalaribus addebantur, totidem fuerunt.

Margin notes: 1 (beside the first line of the chapter); "Menses, & anni Hebræorum." (beside "nos quod ad omnia…"); 2 (beside "menses lunares, siue…").

fuerunt, per quos anni lunares ita solaribus æqui reddebantur, vt nec dies deesset, nec superesset. Hæc ex Beda in libro de Temporum ratione, capite 43. & ex Abulensi in secunda parte Defenso-
3 rij, capite 14. & quæst. 19. in caput 23. Leuitici. † Ex quo intelligimus vni mensi Hebræorum non respondere apud nos mensem alterum integrum, sed partem vnius mensis cum parte alterius, vt perspicuum erit ortus lunæ nouæ obseruanti, verbi gratia, primo eorum mensi, qui dicitur Nisan, respondet pars Martij, & pars Aprilis, atque ita in reliquis. Huius mensis initium est prima luna quæ propinquior est æquinoctio verno, quod iuxta Abulensem: fit decimoquarto die mensis Martij, cum sol ingreditur primum gradum Arietis, & ideò (vt rectè explicat, ac probat Abulensis in caput 12. Exodi, quæstione 3.) nunquam potest mensis Nisan celerius incipere quàm primo die Martij, nec tardiùs, quàm vigesimooctauo, aut vigesimonono, si æquinoctium ponamus in die decimoquarto Martij, vt ipse ponit, quia noua luna non potest, ab æquinoctio distare plusquam quatuordecim diebus. Ex quo etiam sequitur, quando primus mensis Hebræorum incipit ante æquinoctium, maiorem eius partem incidere in Martium: quando autem incipit post æquinoctium, maiorem eius partem
4 continere Aprilem. † Etenim cùm æquinoctium fiat decimoquarto die Martij, si mensis incipit pridie eius diei, decem & octo eius dies incident in Martium, atq; idem fiet si incipiat in æquinoctio, aut in tribus sequentibus diebus. Si autem decimusoctauus dies Martij lunæ initium sit, & deinceps, maior pars primi mensis incidet in Aprilem: quia non plures dies eius quàm quatuordecim Martius habebit, cęteri erunt Aprilis. Omnia ex Abulensi loco modo indicato in cap. 12. Exodi, quæ magnopere conferent ad solennitatem Paschæ, & azymorum, & ad reliquas. At nunc æquinoctium fit vigesimoprimo die Martij, vt est in Kalendario Gregoriano, aut vigesimo die, vt alij volunt: atque ideò seruata proportione eodem modo ratio subducenda est. Idem intelligendum est quoties æquinoctium mutabitur, mutatur enim successione annorum, & ab anno 1590. vsque ad 1721. fiet vigesimo die Martij iuxta Kalendarium Gregorianum, sed iuxta aliorum calculum decimonono, atque ita deinceps, quia spacio centum & triginta vnius annorum æquinoctia retrocedunt vno die. Sed cum Luna in die coniunctionis cum sole biduum saltem lateat, ac interdum tertio die videri incipiat, quæritur vtrum primam lunam scriptura intelligat cum apparere incipit, an diem
5 primum, qui coniunctionem consequitur. † Vt rectè hoc intelligatur sciendum est, mensem, qui mensura est cursus Lunæ, triplicem poni ab Astrologis: est enim mēsis peragrationis, & mensis illuminationis, & mensis coniunctionis. Mensis peragrationis est tempus, quo ab vno puncto Zodiaci luna discedens proprio

Prima luna quæ sit.

motu, ab occasu ad ortum per transito Zodiaco redit ad illud punctum, quod vigintiseptem dierum est, & octo horarum. Mensis illuminationis est, tempus quo luna post coniunctionem cum sole incipiens apparere, rediens ad coniunctionem cum sole desinit apparere, quod vigintiocto dierum est. Mensis coniunctionis est tempus, quo luna ab vna coniunctione cum sole redit iterum ad solis coniunctionem, & hic est mensis communis habens viginti nouem dies, & duodecim horas, vt supra dictum est. Ex quibus verba Plinij intelligimus, libro 2. Naturalis histo. cap. 9. *Vicenis diebus, septenisq; & tertia diei parte peragit spatia eadem, quæ Saturni sidus altissimum triginta, vt dictum est, annis. Deinde morata in coitu solis biduo, cum tardissimè à tricesima luce rursus ad easdem vices exit, &c.* † Quod autem dicimus, de medio motu intelligendum 6
est: nam luna velocissimo motu peragit in singulos dies decem & septem gradus, & tunc nihil fere latet sub Sole tardissimo peragit decem gradus, & tunc plusquam biduò latet, medio motu peragit tredecim gradus cum duodecim minutis, & biduo latet. Medios igitur motus numerando intelligenda sunt quæ diximus. Hoc modo Luna lucet viginti octo diebus, & inde intelligitur quod paulò ante diximus, non posse nouam Lunam distare ab æquinoctio plusquam quatuordecim diebus: quoniam si distaret quindecim, aut sedecim, relinquerentur ex ea tredecim dies, aut duodecim, & illa Luna esset initium primi mensis Hebræorum, quia propinquior esset æquinoctio quam altera, quæ distat quindecim diebus, & semper mensis primus Hebræorum incipere debet à Luna propinquiori æquinoctio verno. † Quare itaque quæ- 7
stioni respondendum est, primam Lunam, siue Neomeniam, aut Calendas, aut initium mensis tunc esse cum primum Luna à Sole relicta apparere incipit, semperq; mensis durare intelligitur dum noua Luna non apparet, quæ initium sit sequentis: non enim numeramus menses illuminationis, sed menses coniunctionis, qui viginti nouem dies & duodecim horas habent, & ideo alteri viginti nouem dies damus, alteri triginta, vt diximus Numero. 2. Hoc hodie etiam testatur consuetudo Iudæorum, habent enim turriculas in Synagogis, & cognito ex tabulis Astronomicis tempore coniunctionis, occidente Sole turriculas ascendunt, & diligenter speculantur Lunæ ortum, ac continuò tuba canunt Neomeniam denunciantes.

VT igitur ad rem redeamus: Neomeniæ solennitas fiebat propter beneficium Diuinæ gubernationis, sicut solennitas sabbati propter beneficium creationis, vt testatur Sanctus Thomas 1. 2. quæst. 102. art. 4. ad 10. & Lyranus in illud Numer. 28. *In Calendis autem, &c.* qui etiam addit: *Ideò fiebat in nouilunio, quia mutatio in istis inferioribus magis apparet secundum innouationem Lunæ, quàm temporibus aliis, & ideo celebrabatur hoc festum in nouitate Lunæ, non autem in eius*

in eius plenitudine, ad euitandum idololatrarum cultum, qui in tali tempore Lunæ sacrificabant, &c. Ego & alteram causam esse puto, quod vt rerum è terra nascentium primitias sibi Deus offerri voluit, ita etiam voluit temporis primitias, quod motu cœli fit, atque
8 ideò primos quosque dies mensium elegit. † Tertia est, vt Deo precibus, & sacrificiis placato felix, faustúmque esset mensis initium: & omnia, quæ in eo fierent. Eo die multa sacrificia fiebant, de quibus Numerorum 28. *In Calendis autem*, id est, *in mensium exordiis, offeretis holocaustum Domino, vitulos de armento duos, arietem vnum, &c.* Tubis etiam canebant, vt videmus Numerorum 10. *Si quando habebitis epulum, & dies festos, & Calendas, canetis tubis super holocaustis, & pacificis victimis, vt sint vobis in recordationem Dei vestri.* Magna igitur erat solennitas Neomeniæ. Vnde illud Psalmo 80. *Buccinate in Neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestræ.* Et Isa. 1. *Neomeniam, & sabbatum, & festiuitates alias non feram, iniqui sunt cœtus vestri: Calendas vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea.* Sed quæri potest, cur tantæ solennitatis non meminerit lex Leuitici 23. in catalogo sacrorum dierum. Et respondet Abulensis in capite 28. Numerorum, quæstione 18. propterea factum esse, quod in Neomenia offerebantur quidem sacrificia, non tamen legis præcepto abstinebatur ab opere seruili, nisi quis sponte sua abstineret.

9 † NEOMENIÆ significationem eleganter exponit Glossa in cap. 28. Numerorum his verbis: *In Calendis*, id est, *in Neomeniis, cum Ecclesia, vel qualibet anima Soli iustitiæ sic propinquat, vt vnus spiritus cum eo fiat, & per ipsum innouata veterem hominem abiiciat. & cæt.* Sed latius Origenes Homilia 23. in Numer. cuius verba in compendium redegit Glossa: *Sol iustitiæ*, inquit, *Christus est. huic si luna, id est, Ecclesia sua, quæ lumine ipsius repletur, iuncta fuerit, & penitus ei adhæserit, ita vt secundum verbum Apostoli, qui se iungit Domino, vnus cū eo spiritus fiat, tunc festiuitatem Neomeniæ agit*, tunc enim noua efficitur cum abiecerit veterem hominem, & induta fuerit nouum, qui secundum Deum creatus est, atq; ita meritò innouationis solennitatem, quæ est Neomeniæ festiuitas geret. Tunc denique est quando neque videri, neque comprehendi humanis aspectibus potest. Anima enim, cùm tota se sociauerit Domino, & splendori lucis eius tota concesserit, nihílque omnino terrenum cogitat, nihil mundanum requirit, nec hominibus placere studet, sed totam se sapientiæ, totam lumini, totam calori Spiritus sancti mancipauerit, subtilis, & spiritualis effecta quomodo cerni ab hominibus, aut ab humanis potest aspectibus comprehendi? Animalis namque homo intelligere, & discernere non potest spiritualem. Et ideò dignissimè diem festum aget, & hostiam Neomeniæ domino, vtpote per ipsum innouata, iugulabit.

Neomenia quid significet mystice.

1. Corinth. 6.

Ephes. 4.

1. Corinth. 2.

DE PASCHA.

CAPVT III.

NVNC de diebus festis singulorum mensium agamus, 1
quorum primum est, Pascha, (quamuis hic dies festus
ne dicendus sit, inferiùs disputabimus,) de quo Leui.
Versu 5. 23. *Mense primo quartadecima die mensis ad vesperam Phase Domini est.* Hæc solennitas instituta est in memoriam insignis illius beneficij, cùm Dominus occidit primogenitos Ægyptiorum, & domos Hebræorum angelus percutiens non tetigit, quoniam sanguine agni occisi linierant vtrumque postem, & superminaria domorum, in quibus eundem agnum comedebant. Et quoniam id contigit 14. luna mensis primi, hinc Deo præcipiente omnibus annis eodem die agnum immolabant & comedebãt, vt latè scriptum est in capite 12. Exodi. Atque hinc nomen accepit, id est, à transitu illo Domini, siue angeli percutientis, qui
Phase. sine cæde pertransiit domos Hebræorum: Phase enim transitum significat, nec est transitus filiorum Israel ad terram promissam, nec transitus maris rubri, vt existimasse videtur Augustinus tract. 55 in Ioan. sed transitus angeli, & propterea Leuit. 23. dictum est: *Phase Domini est*, & Exodi 12. *Est enim Phase*, (id est, transitus) *Domini*. Quibus in verbis Hieronymus interpretationem illam addidit, id est, transitus, vt vis Hebraici nominis intelligeretur. Et apertiùs posteà: *Et cum dixerint vobis filij vestri: Quæ est ista religio? dicetis eis: Victima transitus Domini est, quando transiuit super domos filiorum Israel in Aegypto percutiens Aegyptios, & domos nostras liberans.*
† Quod nos Phase proferimus in Hebræo scribitur פֶּסַח *pesah*, 2
à verbo פָּסַח *phasah*, quod est transire, nomina enim finita in ח præcedente puncto Pathah. Lxx. & Apostoli finiunt in E, cum accentur in prima, si dissyllaba sunt, vt Noë, Thare, Chore, Iephthe. Idem nomen est Pascha, variè tamen scriptum, atque prolatum, quo semper vtuntur Lxx. & Apostoli. Ex quo error inoleuit apud multos, teste Hieronymo in cap. 26. Matth. in quo etiam auctor Glossæ fuit, Græcum nomen esse Pascha, & dictum ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quod est pati. Est igitur nomen Hebraicum transitum significans, vt docent Iosephus lib. 2. Antiq. cap. 5. Hierony. in Matth. cap. 26. in Isa. 31. in Mich. 7. Ambros. in libro de Cain, & Abel, cap. 8. & serm. 53. Augustinus epist. 119. lib. 2. de Trin. cap. 17. lib. 16. de Ciuit. cap. 43. & in Ioan. tracta. 55. & multi alij, res enim est non dubia. Nec verò hoc aliud nomen existimandum est signgnificans transitum, sed vnum atque idem cum פֶּסַח *pesah*, siue Phase. Sed פּ vertitur in P tenue, vt sæpe fieri solet. ס omnino valet idem quod nostrum S, aut Græcum σ. ח Sæpe à Lxx. vertitur in Ch, vt cum dicitur Rachab, Chebron, Charam, & similia.

†Quod

3 † Quod autem Hebræi dicunt פֶּסַח *phesah*, Chaldæi more suo dicunt, פִּסְחָא *phischa*, ita enim scribendum censeo cum Lxx. & Apostolis, & Iosepho, non vt nunc scribunt פַּסְחָא *phischa*. Dixi autem more suo, quoniam Chaldæi vocabulis Hebraicis solent addere A, in fine, vt in Abba, Malcha, Golgotha. Et cum post reditum de captiuitate Babylonica Iudæi Chaldaicis nominibus persæpe vterentur, Lxx. scripserunt Pascha, quos Apostoli, & Iosephus imitati sunt. Itaque Pascha (si propriè vocabulum sumamus) neque agnum significat, neque immolationem agni, sed transitum, sed quoniam in memoriam huius transitus solennitas fiebat, & agnus immolabatur, paulatim ipse agnus, qui immolabatur, Pascha dictus est, vt Lucæ vigesimosecundo: *Venit autem dies Azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha.* Et iterum: *Vbi est diuersorium, vbi Pascha cum discipulis meis manducem?* Ipsa etiam solennitas Pascha dicitur, vt Lucæ vigesimosecundo: *Appropinquabat autem dies festus Azymorum, qui dicitur Pascha.* Nec tantum ipse dies immolationis agni, sed tota solennitas Azymorum illi adiuncta, vt Acto. duodecimo: *Apposuit vt apprehenderet & Petrum: erant autem dies Azymorum. Quem cum apprehendisset, misit in carcerem tradens quatuor quaternionibus militum custodiendum, volens post Pascha producere eum populo*, id est, post dies Azymorum.

De mense Paschæ.

TEMPVS solennitatis ostendit Moses cum ait: *Mense primo, &c.* † In quo hoc est animaduertendum, duos menses fuisse
4 apud Hebræos, qui primi vocarentur, sicut & duplex annus erat, sacer, & vulgaris. Annus sacer initium habuit eo tempore, quo ex Ægypto egressi sunt, & quo in fastis vtebantur. Huius primus mensis est ipse, quo egressi sunt, qui Hebræis dicitur Nisan, Macedonibus Xanthicus, vt ait Iosephus 2. libro Antiq. cap. 5. De quo Dominus dixit Exodi 12. *Mensis iste vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni.* De hoc diximus multa cap. 2. ostendimúsque partem eius incidere plerumque in Martium nostrum, partem in Aprilem. Annus vulgaris est quo vtebantur ad commercia antequam egrederentur ex Ægypto, & postquam egressi sunt. Iosephus libro 1. Antiq. cap. 4. *Moses autem Nisan, qui est Xanthicus, mensem primum in suis fastis ordinauit, quod per hunc Hebræos ex Aegypto eduxisset. Eundem etiam omnium, quæ ad rem diuinam pertinerent, exordium fecit: alioqui quod ad nundinationes rerum venalium, reliquamq́; dispensationem anni attinet, nihil de pristino ritu innouauit, &c.* Eius initiũ Septembrem multi esse credunt, in quibus est Moses Ægyptius lib. 3. ductoris dubiorum, cap. 44. sed Hieron. in ca. 3. Ezech. prope principium, affirmat apud omnes Orientales primum mensem esse Octobrem. Vtrumque verum est, pars enim

Duplex annus Hebræis.

eius incidit in Septembrem,& pars in Octobrem,cùm sint menses omnes lunares.

De die Paschæ, & de hora immolationis agni.

DIES erat decimus quartus,siue decima quarta luna,quod ex iis quæ cap. 2. dicta sunt, satis intelligitur. Hora cognoscitur ex eo quod in Exodi 12. legimus: *Immolabitq; eum vniuersa multitudo filiorum Israel ad vesperam.* Pro quo in Hebræo est: בין הערבים *ben haarebaim*,id est, inter duas vesperas,quod similiter verterunt LXX. Leuitici vigesimotertio, ἀναμέσον τῶν ἑσπερινῶν, id est, inter vesperas, siue inter vespertina. Et Lyranus verba Exodi interpretans ait: *Vespera secundum Doctores Hebræos, prout hic accipitur, incipit à septima decimaquarta diei, (id est, ab hora prima à meridie) quia ex tunc sol incipit tendere ad occasum, & ab illa hora vsque ad principium noctis potest immolari Phase secundum eos, &c.* Quod & Abulensi quæstione 6. in caput vigesimumtertium Leuitici, & quæstione 1. in caput 16. Deuteronomij,& aliis placuit. Sed huic sententiæ aduersum videtur illud Deuteronomij 16. *Immolabisq; Phase vespere ad solis occasum, quando egressus es de Aegypto.* Egressus autem est nocte, sicut est in principio eiusdem capitis: *Quoniam in isto mense eduxit te Deus tuus de Aegypto nocte.* Quo in loco non est in Hebræo: *Inter vesperas*, sed: *Vespere cum sol occidit.* Exodi etiam 12 scriptum est: *Et edent carnes nocte illa assas igne, & azymos panes.* Non ergo inter vesperas, sed omnino vespere, aut ad solis occasum immolabatur agnus. † Respondendum est veram esse sententiam 6 Hebræorum, agnúmque potuisse immolari, & comedi inter duas vesperas, vt dictum est, non enim omnes eadem hora poterant. Poterat etiam vespera ipsa immolari, vt docent verba quæ retulimus ex Deut. 16. Iosue 5. similiter legimus: *Et fecerunt Phase decimaquarta die mensis ad vesperam,* בערב *Bahereb*, id est, in vespera. Sed hoc intelligitur in occasu solis, hoc est, antequam stella orietur, quæ vesper, siue hesperus dicitur (quod tempus iam nox censetur) quoniam ab ortu stellæ incipiebat dies decimus quintus, & lex præcipiebat vt die decimo quarto agnus immolaretur, vt sæpe dictum est. Postquam tamen die decimoquarto immolatus erat, comedi poterat nocte, quæ iam ad decimumquintum pertinebant: & ita omnia conciliantur. 5

Vtra vesperam dici 14. immolaretur agnus.

† SED de tempore non satis dictum est, nisi definierimus vtra 7 decimæ quartæ lunæ vespera agnus esset immolandus, priorine, qua dies decimus quartus incipere putatur, an posteriori, quæ initio decimiquinti adiuncta erat. Quæ res nec paucis, nec facilè potest explicari: quamuis enim posteriori immolari debuisse diximus, multa ad tuendam, atque confirmandam veritatẽ dicenda sunt, quæ prætermittere non possumus. Id ergo dicimus quod

diximus

diximus, neque enim nobis ab ea recedendum est, quæ vetustissimorum quorúmque patrum, ac doctissimorum concors sententia est: posteriori vespera, quæ diei decimiquarti finis erat, agnum lege immolari debuisse: quod magnis, atque euidentibus argumentis demonstrabimus.

PRIMVM ex verbis ipsius legislatoris desumitur, qui Exodi 12. ait: *Erit autem agnus absque macula, &c. Et seruabitis eum vsque ad quartam decimam diem mensis huius, immolabitq; eum vniuersa multitu-*
8 *do filiorum Israel ad vesperam.* † In toto hoc cap. tam veteres quàm recentiores expositores vesperam finem decimiquarti diei interpretantur, nec tanquam dubium id confirmandum putant, sed vt rem de qua nulla sit quæstio, pro certo haberi volunt. Sunt tamen eorum verba diligenter attendenda, non enim disertè dicũt, vt nos, posteriori vespera, sed id aliis verbis significant docentes huic vesperæ adiunctum initium esse quintedecimæ lunæ, siue quintidecimi diei. Ita Hugo S. Victoris in Annotationibus in Exodi interpretatus est. Et Lyranus & Abulensis quæst. 10. & 19. in idem caput 12. & in secunda parte Defensorij, cap. 7. & 8. & in 2. Paral. cap. 2. quæst. 15. & 16. & in Deut. cap. 16. q. 1. & Caietan. Atque vt Bedam, Anselmum, Hieronymum, Ambrosium, aliosq; omittam, quorum verba postea referam, ex quibus hoc idem facillimè colligitur: Iosephum grauem, ac domesticum testem citabo. Sed quæram prius, si priori vespera diei decimiquarti agnus immolatur, cum lex dicat: *Nec remanebit quidquam ex eo vsque mane*, hoc mane vtrum diei decimiquarti erit, an decimiquinti? Planè decimiquarti, non enim finitur dies ille vsque ad vesperam se- Exodi 12.
9 quentem. † Si igitur dicat Iosephus sequens mane esse decimiquinti, non erit dubium eum sensisse agnum immolandum esse posteriori vespera, atq; ita omnes Iudæos facere. Vide ergo quid scribat lib. 3. antiq. c. 10. *Mense autem Xanthico, qui nostris Nisan vocatur, & annum exorditur, luna quartadecima, Sole arietem obtinente, quandoquidem hoc mense ab Aegyptiaca seruitute liberati sumus, sacrificium quod tunc exeuntes fecisse diximus, Pascha nominatum quotannis instaurare lege iubemur, celebramusq; id per sodalitia nihil è victimis in sequentem diem relinquentes, quæ est quintadecima, & Azymorum festiuitatis prima.* Quid dici potuit apertius? Nec verò Græca aliter sunt interpretanda, quæ ita habent: μηδενὸς τῶν τεθυμένων εἰς τὴν ἐπιοῦσαν τηρουμένου. πέμπτη δὲ καὶ δεκάτη διαδέχεται τὴν τοῦ πάσχα, ἡ τῶν ἀζύμων ἑορτὴ, &c. Hoc est: *Nihil eorum quæ immolantur in posterũ diem seruato. Quintus autem & decimus excipit diem Pascha, qui Azymorum solennitas est.* Est enim sensus: Decimus quintus dies est qui consequitur diem Paschæ, id est, vesperam qua immolatũ est Pascha. Alioqui cui dubium erat 14. diem excipi 15. Sed cum dixisset: *In posterum diem*, ne quis fortè putaret esse decimumquartum, vt in aliis solennitatibus, decimũquintũ esse dixit. Quod si vim Græci nominis

nominis inſpiciamus εἰς τὴν ἐπιοῦσαν,nihil manifeſtius,eſt enim ſi
de diebus ſermo ſit, proximè inſequens dies. Fac igitur eos agnum immolaſſe prima veſpere diei decimiquarti,ἐπιοῦσα erit mane diei decimiquarti,docet autem eſſe manè decimiquinti, nam dies decimusquintus διαδέχεται,id eſt,excipit continuò diem Paſchæ. Ea ergo quam vocauit ἐπιοῦσαν, id eſt, poſteram,ex quę excipit diem Paſchæ,nam dies poſterus,ſiue ſuperueniens,eſt idem qui & excipiens: ſed poſterus dicitur cum nondum venit, excipiens autem cum iam venit,nec poteſt diem præteritum excipere niſi qui poſterus erat.Verùm quid aut Ioſephi, aut aliorum te-
Veſpera. ſtimonio opus eſt, cum vſu Scripturæ, & omnium gentium veſper autveſpera finis eius diei,cuius veſpera dicitur,ſemper intelligatur nunquam principium? Quid enim aliud intelligi poteſt
Geneſ.30. cum legimus:*Redeuntiq́, ad veſperam Iacob de agro egreſſa eſt in occur-*
Leuit.23. *ſum eius Lia*:aut cum ſedit Moſes vt iudicaret populum,qui aſſiſtebat ſibi
à mane vſque ad veſperam, niſi finis illorum dierum? Itaque etſi
Exodi 18. ſcriptum ſit: † *A veſpera vſque ad veſperam celebrabitis ſabbata veſtra*, 10
dieſq; feſti à veſpera inciperent,tamē initium feſti diei nunquam veſpera dictum eſt,neque vt initiū ponitur,ſed vt finis illius diei vnde feſtus incipit:& cum à veſpera incipere dicitur:à fine diei illius, cuius veſpera ponitur, incipere intelligitur: quia (vt ſemel dicam) veſpera non reſpectu ſequentis diei, ſed præcedentis potius accipitur. Quod adeò verum eſt vt partem Paraſceues propiorem initio ſabbati Luc.nequaquā veſperam ſabbati appellare
Luca 23. voluerit,vt impropriam, atq; inſolentem locutionem vitaret,ſed manè.*Et poſuit*,inquit,*eum inmonumento exciſo, in quo nondū quiſquā poſitus fuerat*.Et dies erat Paraſceues,& ſabbatum illuceſcebat.Et Leui.23.ſcriptum eſt:*Et affligetis animas veſtras die nono menſis,à veſpera vſq; ad veſperam celebrabitis ſabbata veſtra*.Dies Expiationum, de quo loquitur, 10.erat,ſicut paulò antè dixit: *Decimo die menſis huius ſeptimi dies Expiationum erit*,ſed quoniam ieiuniū,& afflictio à veſpera præcedenti incipiebant, non dixitq́: A veſpera 10.diei affligetis animas veſtras,ne finē ipſius diei 10.omnes merito ſignificari putarent, ſed: *Affligetis animas veſtras die nono menſis*, quoniam veſpera, qua dies decimus incipiebat, finis erat diei noni.
†Ac ne totus dies nonus intelligeretur,addidit:*A veſpera vſque ad* 11
veſperam celebrabitis ſabbata veſtra, ac ſi diceret: Veſpere diei noni incipietis afflictionem decimi, qui Expiationum eſt. Cum ergo dicit decimaquarta die ad veſperam, finis decimiquarti diei ſine dubio intelligitur. Præterea ſolennitas Azymorum quis poteſt dubitare vtrum priori veſpera diei viceſimi primi finiatur, an poſteriori, cùm priori dies viceſimus primus non finiatur, ſed incipiat?Quare cum præcipit legiſlator Exodi duodecimo:*Primo menſe quartadecima die menſis ad veſperam comedetis azyma vſque ad diem viceſimam primam eiuſdem menſis ad veſperam*,vſq; ad poſterio-

rem

rem vesperam intelligit. Si ergo vespera diei vicesimæ primæ vespera posterior est, cur vespera diei decimæ quartæ non sit etiam posterior? Cur eadem verba in eodem contextu non eodem modo intelligantur? Adde quod cum dicit: *Immolabitque eum vniuersa multitudo filiorum Israel ad vesperam*, in Hebr. est, בֵּין הָעַרְבַּיִם *pham haerepheim*, id est, inter duas vesperas: quod alibi Lxx. vertisse diximus ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν quod idem signifi-
12 cat. † Si autem priori vespera decimæquartæ diei agnus immolatur non potest immolari inter duas vesperas, nam dies à vespera incipit, & tempus illud inter duas vesperas interiectum non est decimiquarti diei, qui nondum incepit, sed decimitertij. Aut igitur tertiodecimo die immolabitur contra legis præceptum, aut si die decimoquarto immolandus est inter vesperas, necesse est vt propè posteriorem vesperam immoletur. At dices vesperam initium diei dici, quoniam ita dies numerari cœperunt, ait enim Moses: *Factúmque est vespere, & mane dies vnus*. Nego sanè dies illos ita numerari, sed à mane vsque ad alterum mane, vt Beda in libro de Temporum ratione docet his verbis: *Moses autem proprium* (diem) *ita descripsit: Et factum est inquiens, vespere, & factum est mane dies vnus. Quem Hebræi, & Chaldæi, & Persæ sequentes iuxta primæ conditionis ordinem diei cursum à mane ad mane deducunt, vmbrarum videlicet tempus luci supponētes. At contra Aegyptij ab occasu ad occasum. P[illegible] Romani à medio noctis in medium. Vmbri, & Athenienses à meridie ad meridiē dies suos cōputari maluerunt, Diuina autem autoritas, quæ in Genesi dies à mane vsq; ad mane cōputandos esse decreuit, &c.*

Genes. 1.

Varia dierum initia

13 † QVONIAM igitur prius factam lucem esse dixit, quæ perfecta, & diei primi initium fuit, (dies enim ille fiebat non secundum motionem solis sed primogenia illa luce suum splendorem diffundente, vt autor est Basilius Hom. 2. in Hexahemeron,) rectè dicit: *Factum est vespere & mane dies vnus. Videlicet tempus vmbrarum, vt Beda dixit luci supposuit: & vespere, id est, finis diei artificialis, cum prima illa luce, & mane sequentis factum est dies vnus. Et vidit*, inquit, *lucem quod esset bona & diuisit lucem à tenebris. Appellauitque lucem Diem & tenebras Noctem: factumque est vespere, & mane dies vnus: hoc est, lux illa, quæ dies artificialis dicitur, & vespere terminatur simul cum nocte, quæ vsq; ad alterum mane protenditur, dies primus fuit. Deinde reliqui dies eodem modo numerati sunt: Et factum est vespere & mane dies secundus, &c. Vespere cum luce eiusdem diei, quæ primo mane cœpit factum est dies secundus. Atq; ita de reliquis.* Hoc ex Basilio in eo loco quem modo indicaui, intelligitur, & apertius ex eius imitatore, & quasi interprete Ambrosio libro. 1. in Hexahemeron, capite 10. *Quærunt*, inquit, *aliqui prius vesperum, postea mane Scriptura memorauerit, ne forte noctem prius quàm diem significare videatur. Nec aduertunt primo quod præmiserit diem dicendo: Et vocauit Deus, Diem lucem & tenebras vocauit Noctem. Deinde quod vesper finis diei sit, &*

lam facere sinentibus moram nec pulmenti quicquam occurrerat præparare. Quare omnino mane exierūt, vt recte animaduerterit Abulensis in ca. 23. Leuit. q. 6. Idemque q. 1. in. c. 16. Deute. affirmat iussisse Mosem vt nihil in mane sequens relinqueretur, ne putarent se eo tempore mansuros, sed scirent cum magna festinatione se fore exituros. Si autem mane illo profecti non essent sed totum diem in Aegypto mansissent, profecto & panem fermentare, & pulmenta præparare potuissent. Ita vt dico veteres intellexerunt. Hieronymus in illud Hoseæ. 3. *Dies multos expectabis*: ait, *Quintadecima die illucescente mensis Nisan percussa sunt*
17 *Aegyptiorum primogenita, & Israelis de Aegypto eductus est populus.* † Et Beda in lib de Temporum ratione, cap. 61. *Vna quippe dies Pascha, id est, transitus est quartadecima videlicet primi mensis, in qua vesperascente agnus immolari iussus est, & mox sequenti nocte transiuit Dominus Aegyptiorum primogenita percutiēs, & signatas agni sanguine domos filiorum Israel liberans. Sequentes verò dies septem, id est, à decimoquinto vsq; ad vigesimum primum mensis eiusdem, Azymorum propriè vocantur.* Iosep. quoq; lib. 2 Ant. ca. 5. haud obscurè idē sensit: idē enim dicit quod ex Exo. retulimus: *Nam pestis, inquit, illa nocte absumpsit primogenita Aegyptiorum vt agminatim ad regiam concurreretur à proximis vociferantibus nō amplius detinendos Hebræos. Tunc rex accito Mose mandat vt abeant, ratus ob eorum exitum regionem cessantibus calamitatibus esse subleuandam. Donis etiam Hebræos honorabant, alij quo celerius discederent, alij propter vicinitatis consuetudinem. Atq; hoc pacto exitū est flentibus Aegyptiis & pœnitētibus ob præteritam malā tractationem, &c.* Quo tempore exierint ex præcedētibus relinquit intelligendum, nocte videlicet illa, de qua loquebatur, nec enim alterius temporis meminerat. † Sed cum his quæ diximus pugnare Exod. 12.
18 quædā videntur in Scriptura, & in probatis historicis. Primū in Exo. legimus Mosem edixisse senioribus filiorū Israel: *Nullus vestrum egrediatur ostiū domus suæ vsq; mane. Transit enim Dominus percutiens aegyptū, &c.* Non ergo ante diem egredi potuerunt, Rursum constat eos noctu egressos esse ex Ægypto. Exo. 12. *Nox ista est obseruabilis Domini, quando eduxit eos de terra Aegypti.* Et Deu. 16. *Quia in isto mense eduxit vos Deus de Aegypto nocte.* Et postea: *Immolabis Phase vespere ad Solis occasum, quando egressus es de Aegypti.* Quod ad primum locū attinet, eamdem quæstionē proponit, ac soluit Rupertus li. 2. de Trin & operibus eius, c. 18. his verbis: *Si nocte vocatu Moses, & Aaron hæc dixit, quomodo illud quod supradictum est, Nullus vestrum egrediatur ostium domus suæ vsque mane, iuxta literam stabit? Sed fuerit hoc illis manè, quod vocati exire compulsi sunt transacta iam media nocte, & aspirante præsentis lætitiæ luce, &c.* † Et Caietanus in
19 illud: *Vrgebantque Aegyptij,* ait: *Hinc & ex subiunctis in hoc eodem capite apparet quod non obstante mandato Mosi vt nullus egrederetur*

 domum.

domum vſque mane, vrgentibus Aegyptiis cœperunt eadem nocte verſus
diem egredi,&c. Audierat Moſes nocte illa percutiendos eſſe pri-
mogenitos Ægyptiorum, ſed moram percuſſionis neſciebat,id-
eo mane expectari tunc quidem voluit. Sed poſtquam vocatus
eſt à Pharaone & ſtragem primogenitorum iam factam cogno-
uit egredi ex domibus omnes permiſit, & vrgentibus Ægyptiis
valde mane, cum adhuc tenebræ eſſent profectus ex Ægypto eſt
cum ſuis. Quapropter cum dicitur: *Nox iſta eſt obſeruabilis Domini,*
quando eduxit eos de terra Aegypti, confirmatur his verbis ſententia
noſtra,atque adeo omnium ſcriptorum non impugnatur.De no-
cte enim loquitur, qua primogeniti occiſi ſunt, & ea populus
eductus eſt de terra Ægypti, ante lucem videlicet ſequentis diei.
Nam totum tenebrarū tempus לַיְלָה *lailah* id eſt,nox,Hebręis
dicitur.Gen.1.*Et diuiſit lucem à tenebris. Appellauitq; lucem Diem,&*
tenebras Noctem. Ex quo illud Deut. explicatur, *Quia iſto menſe e-*
duxit vos Deus de Aegypto nocte. † Quodq; ex eodē Deuteronomij 20
ca.attulimus.*Immolabis Phaſe veſpere ad Solis occaſum,quando egreſſus*
*es de Aegypto.*Hieronym.Olea ſtrius ita interpretatur,eos non ad
ſolis occaſum profectos eſſe ex Ægypto ſed poſt mediā noctem
ante lucem,ideóq; his verbis nō horam noctis indicari, ſed tem-
pus id eſt, nocte nondum finita exiiſſe. Quod rectè dictum eſt,
iubet enim Phaſe immolari in ſolis occaſu, verùm non eo tem-
pore quo egreſsi ſunt ex Ægypto,id eſt, ait vt non differatur vl-
tra noctem illam,qua egreſſi ſunt ex Ægypto quæ incipiebat oc-
cidenteſole diei. *Pro Quando*, in Hebræo. eſt *Tempore exitus tui*,
& apud Lxx. *Tempore quo egreſſus, es &c.* ſolet autem tempus ita
Regula. poni vt non certam horam ſignificet,ſed moram quamdam tem
poris longiorem vt.2.Regum.11.*Factum eſt autem vertente anno,eo* 21
tempore quo ſolent reges ad bella procedere. Gen. 17. † *Pactum vero*
meum ſtatuam ad Iſaac,quem pariat tibi Sara tempore iſto in anno alte-
ro. Num eodem ipſo die, quo hæc dicta ſunt neceſſe fuit parere
Saram? Ita dicitur tempus meſſis,tempus conceptus ouium,tem-
pus fructuum & id genus multa.

In hiſtoricis Ioſephus nobis aduerſari videtur, qui libro
2. Antiquitatum cap. 5. ait: *Illuceſcente vero quartadecima omnes ad*
exitum animati ſacrificabant,& ſanguine domos luſtrabant,&c.Initio-
ergo diei decimiquarti, id eſt, priori veſpera, non poſteriori, vt
nos diximus,agnū immolarunt Hebræi. Primum de Ioſephi ſen-
tentia ambigendum non eſt.qui li.3.Ant.c.10.ſequentem lucem
à veſpera immolationis agni decimumquintū diem eſſe, nihilq;
ex agno in eam relinqui licere dixit,quod falſum eſſet, niſi poſte
riori veſpera agnus mactaretur.Cumq; de prima agni immolatio
ne ſcripſerit in hoc ipſo loco,quē nobis obiicimus: *Et peracta cœna*
reliquias carnium exuſſerunt tamquam exituri: quod perinde eſt ac ſi
diceret: Non ſeruauerunt eas in lucem ſequentem, ante quam
exituri

exituri erant, & quam postea decimumquintum diem esse scripsit, quis non videat eum palam dicere posteriori vespera ma-
22 ctatum esse Pascha? † Cur ergo dixit illucescente quartadecima omnes sacrificasse? Nec hoc Iosephum dixisse, sed eius interpres vitiose vertit. Non enim dixit, Ἐνιστάσης quod præsentis temporis est, sed ἐνστάσης quod præteriti significationem habet, & quidem nonnumquam plusquam perfecti lib. 17. Iliados.

---- ἅ θεοὶ οὐρανίωνες
πατρὶ φίλῳ ἔπορον, ὁ δ' ἄρα ᾧ παιδὶ ὄπασσε.

Hoc est:

---- *Quæ dij cœlestes*

Patri caro dederant, hic autem filio suo dederat.

VERTENDVM igitur erat. *Postquam adfuit dies decimus quartus, omnes sacrificabant*, tempore scilicet quod illis præscriptum fuerat, idest, posteriori vespera, vt si conuiuium fuisset in diem quartumdecimũ promissum, & paratum, rectè diceremus: Postquam dies decimus quartus illuxit, ad conuiuium omnes sederũt & epulati sunt: non scilicet manè, sed paulò ante meridiem hora
3 solita. † Sed hoc in 4. argumento plenius explicabimus. Zonaras fortasse quempiã moueat, qui in primo sui Chronici tomo scripsisse dicitur: *Egressi sunt mense Xanticho die 15. oriente Luna*. Quod si Oriẽte Luna profecti sunt ex Ægypto, in ipso Solis occasu exierunt, in plenilunio enim cum Sol occidit, oritur Luna. At id Zonaras se dixisse etiam negabit, non enim id scripsit, sed: Ἐξῆλθον δὲ μηνὸς ξανθικοῦ πεμπτῃ καὶ δεκάτῃ κατὰ σελήνην, hoc est, *Exierunt autem mensis Xanthici quintadecima secundum Lunam*. Quod ille ex Iosepho, vt reliqua fere de Iudæis, desumpsit, qui li. 3. Ant. c. 10. Pascha celebrari dicit mẽse Xanthico, quem Hebręi vocant Nisan, quartodecimo die κατὰ σελήνην, id est, secundum Lunam, vt scilicet quartumdecimum intelligamus non secundum Solis cursum, vt nos numeramus, sed secundum numerationem cursus Lunæ, ideoq; interpres vertit Decima quarta Luna. Quod vel ex eo intelligi satis potest, quod Diogenes Laërtius scripsit lib. 1. in Solone. ἠξίωσε τε Ἀθηναίους τὰς ἡμέρας κατὰ σελήνην ἄγειν. Quod eleganter vertit interpres in hunc modum: *Athenienses vero vt dies secun-*
24 *dum Lunæ cursum agerent monuit.* † Quod si quis interpretetur Secundum Lunam, lucente Luna, aut per Lunam & nos dicemus eos per Lunam profectos esse, idest, ante lucem, in plenilunio enim Luna vsq; ad Solis ortum lucet. Sed quod ante diximus verum est. Et quidem Iosephus, cum id in aliis festis diebus non adnotasset, cùm ad eum venit, qui primus omnium est, & initio anni celebratur, merito addidit Secũdum Lunam, vt inde omnes dies quomodo accipiendi essent, semel intelligeretur. Expositis Scripturę, & historicorum verbis atque autoritate tacente, ratio

ipsa vrget semper, & reclamat. Qui fieri potuit, vt tot hominum
millia in terra Gessen dispersa nocte illa conuenirent in Rames-
ses vrbem, vnde profecta fuisse constat ex Num. 33? Quomodo
vasa aurea, & argentea tam cito acceperunt ab Aegyptiis? Vt ce-
lerrimè hæc fierent, vno saltem die opus fuit. Ad hæc Iosep. re-
spondet lib. 2. Anti. c. 5. de Mose loquens: *Ille vero instructos prius
ad profectionem & per sodalitia distributos in vno loco continebat.* Post-
quam verò adfuit quartus decimus dies omnes ad exitum anima-
ti sacrificabant. † Ante decimum quartum ergo diem omnes e- 25
rant in eodem loco vnde profecti sunt, id est, in Ramesse, & qui-
dem per sodalitia distributi. Quare rectè omnes exire potuerũt.
Vasa autem aurea, & argentea aut ante diem decimum quartum
petierant, vt Augustinus quæst. 45. in Exodum, & Abulensis exi-
stimat aut certè iam profecturi petierunt Ægyptiis mortis ter-
rore turbatis facile concedentibus. De quo in eodem loco Iose-
phus: *Tunc rex accito Mose mandat vt abeant, ratus ob eorum exitum
regionem cessantibus calamitatibus esse subleuandam. Donis etiam He-
bræos honorabant, alij quo celerius discederent, alij propter vicinitatis
consuetudinem.*

TERTIVM argumentum. Dominus eodem die agnum im-
molauit, quo omnes Iudæi secundum legem immolabant, quod
ex tribus prioribus Euangelistis ita perspicuum est, vt confirma-
ri non debeat. Atqui Christus. 15. die mensis, qui continuo
immolationem agni fuit consecutus, primoque die solennita-
tis Azymorum in crucem sublatus est, posteriori ergo vespera
diei decimi quarti agnum occidit, & comedit. † Quod assum- 26
psi decimoquinto die mensis primi sublatum esse in crucem, si
confirmauero, tota ad exitum perducta, & profligata quæstio
est. At hoc tam facile confirmatu est, vt non solum penè vete-
rum omnium patrum, ac recentiorum Scripturæ enarratorum,
sed Scholasticorum quoque Theologorum in hoc sententiæ,
ac verba conueniant. Atque ita multi illorum de die, quo Chri-
stus agnum occidit, & de eo quo ipse occisus est, loquuntur, vt
simul de communi legis immolatione loquantur, & omnia quæ
hactenus diximus, confirment. Ambrosius libro decimo Epi-
stolarum, epistola octuagesima tertia: *Et celebrauit Pascha hebdo-
madæ, in qua fuit quarta decima Luna quinta feria. Denique ipsa die
Pascha cum discipulis manducauit. Sequenti autem die, hoc est, sexta
feria, crucifixus est Luna quintadecima.* Chrysostomus Hom. 28. in
Matth. primum diem Azymorum dicit esse vesperam quintæ
Sabbati, quæ erat ante primum diem Azymorum, *consueuerunt
enim* (inquit) *semper dies à vespere numerare, & eius mentionem face-
re in vespere quo Pascha erat immolandum, &c.* Si ergo dies sequens,
quo Christus est occisus, fuit primus dies Azymorum, 15. die oc-
cisus est. † Idem apertius docet bis Hychius in ca. 23. Leuit. Beda 27

in

in lib. de Temporũ ratione, ca. 45. *Nam quod Dominus decimaquinta Luna feria sexta crucem ascenderit, & vna Sabbatorum, id est, die Dominica surrexerit à mortuis, nulli licet dubitare Catholico, ne legi quæ per agnum Paschalem decimaquarta die primi mensis ad vesperam immolari præcipit, pariter & Euangelio, quod Dominum eadem vespera tentũ à Iudæis, & mane sexta feria ac crucifixum sepultum, prima sabbati resurrexisse perhibet, videatur incredulus.* Idem apertissimè docuit in cap. 26. Matthæi, in c. 14. Marci in c. 22. Lucæ, Innocentius. III. lib. 4. de Sacro altaris mysterio c. 4. Anselm. in. ca. 26. Matthæi, Sanctus Thomas in 4. distinctione. 11. q. 2. art. 2. q. 3. in. 3. part. q. 46. artic. 9 lib. 4. Contra Gent. c. 69. & in 1. Opusculo, quod est contra errores Græcorum propè finem, & in Euangeliũ Iohannis c. 13. Abulensis in 2. parte Defensorij, c. 7. & . 8. & in li. 2. Par. ca. 2. q. 16. & alij quã plurimi. Nec mirũ est hoc Christianos sensisse doctores, quandoquidẽ & Iudæorũ traditio fuit, quã refert Aug. Eugubinus in Annotationib. c. 12. Exo. decima quinta die mensis Nisan redimẽdum fore Israel in diebus Messiæ. † At quis
28 credat inquies, Christum in crucem actum fuisse primo die Azymorũ, qui celeberrimus erat, & quo nec iudicia fieri poterãt, nec supplicio quemquam afficere, nec sepelire, licebat? Immo quis non credat, cum id plurimi, grauissimiq; scriptores tradiderint quos iam nominaui, & Chrysost. in altero præterea loco hoc est, Hom 86 in Matt. Idem Apostolos docuisse tradidit. Epiphanius lib. 3. Contra hæreses, Hæresi. 70. *Dicunt enim,* inquit: *iidem Apostoli Quando illi* (Iudæi) *conuiuantur, vos ieiunantes pro ipsis lugete quoniam in die festiuitatis Christum crucifixerunt, &c.* Sententiam mortis non Iudæi tulerunt, sed Pilatus, & milites Romani eum flagellauerunt, atq; in crucem egerunt, quos religio diei festi nõ mouebat. Sed neque Iudæos ipsos mouebat, qui hoc se maximè religiosos putabant, quod hominem, vt ipsi iactabant, blasphemum, & lesæ Diuinæ Maiestatis reum accusarent, mortemq; illi
19 omni ratione accelerarẽt. † Etenim Sabbatho filij Israel inuenerunt hominem colligentem ligna, & eo die quo nec cibos parare fas erat, apprehensum adduxerunt ad Mosem, & Aaron, & vniuersam multitudinem, & recluserũt eum in carcerem lapidibusque extra castra obruerunt, vt est in ca. 15. Numerorum. Sepelire autem eodem die necesse erat quoniam Deut. 21. præcepit Dominus: *Quando peccauerit homo quod morte plectendum est, & adiudicatus morti appensus fuerit in patibulo, non permanebit cadauer eius in ligno sed eadem die sepelietur.* Atque hoc magis tunc faciendum erat, quòd Sabbatũ instabat, quod magnus dies dicitur à Iohanne quia Sabbatum erat, & dies secundus Azymorum. Nec vero huic sententiæ quisquam aduersum putare debet, quod de die passionis Christi scripsit Iohannes capite 19. *Erat autem Parasceue Pascha hora quasi sexta,* vt propterea id factum neget ipso die

festo

festo Paschæ,id est,primo Azymorum quoniam Parasceue diem festum præcedit. Non enim est Parasceue aut Azymorum, aut alterius vllius sollennitatis, nisi sabbati „quia ceteris diebus festis cibos parare licebat, atque adeo ipso primo die Azimorum, vt disertè Moses docuit Exo. 12. †. Solo Sabbato id non lice- 30
bat,sed sexta feria præcedenti parādi erant,quæ propterea Græcè dicta est Parasceue,id est, præparatio. Quamobrē non is sensus est quem verba primo aspectu præferunt,Erat dies qui antecedit primum Azymorum,sed perinde est ac si diceret,Erat sexta feria,quam continuo Sabbatum consequebatur,eademq; erat dies Paschæ,id est,primus dies Azymorum,de quo Ioha.dixit.c. 13.*Ante festum Pascha,&c.*Quod verò dicunt Iudæi primum diem Azymorum non posse incidere in sextā feriam,meræ nugæ sunt, aduersus quas in cap.13.Iohannis latius disputabimus,si Dominus voluerit,& optimè disputatū est ab eruditissimo viro.P.Francisco Toleto Societatis nostræ, in commentariis eiusdem, c.13.

Dies Paschæ an esset festus.

QVARTVM argumentum,quod caput est,& omnia continet, in extremum distulimus,quoniam vt eius vis intelligeretur,nonnulla fuerunt ante explicanda,& tam illustre,tamq; validum est. vt si in fronte collocaretur, frustra cetera afferri viderentur. Id est huiusmodi. Dies Paschę non erat dies festus,vt dies Azymorum vt à vespera vsq; ad vesperam celebraretur, sed eius tantum finis hoc est vespera,quam in hac disputatione posteriorem sæpe appellauimus, quia agno immolando dicatus erat,& Pascha vobatur.† Extra controuersiam igitur esse debet agnum sub finem 31
decimiquarti diei immolari debuisse, ac sequentē continuo auroram decimiquinti,id est,primi diei Azymorum fuisse. Nouum hoc multis videbitur, sed ego vetus esse ostendam. Principio hoc docet Innocentius. III. libr. 4. de Sacro altaris mysterio, capit.4. his verbis: *Dies autem festus Paschalis erat quintadecima Luna secundum illud: Et in quinta decima solennitetem celebrabitis altissimo Domino. Nam quartadecima non erat solennis nisi tantum à vespera. Ante diem festum hunc Dominus Pascha cum Apostolis celebrauit, &c.* Satis hîc, & in toto capite indicat de vespera, quam dies passionis secutus est, loqui se. Hoc idem sensit Abulensis quæstio. 11. in caput 9. Numerorum, sed latius,& apertius in secunda parte Defensorij, cap.8. Cuius etiam libenter verba subscribam. *Nunc autem sciendum est, quod dies quartus decimus mensis, quamquam esset Pascha, tamen non erat dies festus, quia non vacabatur à laboribus, sed fiebant illa die opera seruilia, sicut ceteris diebus: & nihil aliud erat quod specialiter pertineret ad istum diem nisi quod immolabatur agnus ante solis occasum, & comedebatur. † Festum autem Azimorum, quod incipie-* 32
bat die sequenti,& durabat septem diebus, bebebat duos dies solennes, in quibus cessabatur ab omni opere seruili. Exod. 12. Ideo dies quartus decimus poterat vocari Pascha propter agnum Paschalem, sed non poterat

propriè

propriè vocari festum. Dies autē quintus decimus poterat vocari dies Azymorum, & etiam dies festus propter celebritatem eius, Hæc Abulensis. Sed nos potius hoc autoritate Scripturæ confirmemus. Innocentius,& Abulensis proferunt illud Ioan. 13. *Ante diem festum Pascha.* &c. quo in loco vespera decimiquarti diei, qua agnus cędebatur, intelligitur, cum dicitur, *Ante diem festum Pascha.* ipsa enim Pascha vocabatur, non dies festus Paschæ: at primus dies Azymorū, quia festus erat, iure dictus est dies festus Paschæ. † Quod si Scripturæ
33 verba obseruemus, inueniemus diem Azymorum sollennem, & festum,& solennitatem vocari, diem verò decimum quartum solennem non dici, nec festum, nec sollennitatem, quoniam simpliciter non erat sollennis, sed secundum extremā partem. Leuit. 23. *Hæ sunt ergo feriæ Domini sanctæ, quas celebrare debetis temporibus suis. Mense primo quarta decima die mensis ad vesperam Phase Domini est, & quinta decima die mensis huius sollennitas Azymorum Domini est,* quod paulò post explicabimus. Eodē modo loquitur c. 9. & 28. Numer. & Deut. 16. & alibi sæpe. Quod enim Exodi 12. scriptum est: *Habebitis autem hunc diem in monimentum, & celebrabitis eum sollennem Domino in generationibus vestris cultu sempiterno: aut* de die Azymorum dictum est, aut certè de Pascha cum illo coniuncto, quasi vnus dies, aut vna sollennitas sit. Hoc seqnentia verba declarant: *Septem diebus azyma comedetis In die primo non erit fermentum.* Cum enim azyma ab ipsa vespera Paschæ incipiant, & continuò dies sequātur Azymorum, quasi pro eadem sollennitate numerantur. Apud LXX. hoc manifestius est, qui vertunt: *Et erit dies hæc vobis in memoriale, & celebrabitis eam festum Domino in generationes vestras*
34 *legitimum sempiternum, celebrate eam septem dies.* † Hoc etiam videbimus in iisdem locis nunquam Hebræis præcipi vt in eo ab opere seruili ferientur, vt in primo, atque vltimo die Azymorum & in aliis. Cui obseruationi si alteram adiungas, quam tradidit Iosephus lib tertio Antiquitat. capite decimo, his verbis: *Nullum autem festum ducitur absque holocautomate, & laborum vacatione, sed in omnibus omnino hæc duo lex obseruari iubet*, perspicuum fiet diem hunc nō fuisse festum, Quod facilè intelligitur ex Mar. 14. *Et primo die Azymorum quando Pascha immolabant, dicunt ei discipuli: Quo vis eamus, & paremus tibi vt manduces Pascha? Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis: Ite in ciuitatem, & occurret vobis homo lagenam aquæ baiulans,* &c. Si enim dies festus esset, nec Apostoli parare possent, nec homo ille lagenam aquæ ferret in ciuitatem.

Obseruandum etiam in aliis diebus festis mentionem vesperæ non fieri, nisi in Pascha, quoniā totus dies profestus erat, eius tantum extremum sacrum erat, quia tūc agnus immolabatur. Quare Pascha nō duas vesperas habebat, vt festi dies, sed eam quæ diem
35 decimum quartū claudebat. † Si dicas, non fuisse nec esse vesperæ meminisse in illis, quoniam de omnibus dictum erat Leuit. 23.

A vespera usq; ad vesperam celebratis Sabbata vestra: quæro cur in eodem cap. in Pascha mentio vesperæ fiat? Meritò, inquies, fit vt tempus immolationis agni indicetur. Rectè sanè. Sed addo, ideo etiam factum esse, quia præter illud tempus immolationis, nihil habebat amplius quam cæteri dies. Vt in eo quod ante retulimus ex Leuitici 23. *Hæ sunt ergò feriæ Domini sanctæ, quas celebrare debetis temporibus suis. Mense primo quartadecima die mensis ad vesperum Phase Domini est*, ac si diceret, Tempus celebritatis, & sanctitatis est sola vespera. Quoniam igitur decimusquartus dies, quod ad sollennitatem attinet, non incipiebat, nisi posteriori illa vespera, etiamsi Iosephus dixisset illucescente decimoquarto die Hebræos sacrificasse, ita esset interpretandum, illucescente quantum ad sollennitatem Paschæ spectat. tunc enim incipiebat sollennitas, de qua ipse loquebatur sicut & Lucas dixit: Et Sabbatum illucescebat, cum finiebatur vespera Parasceues.

DE LOCO.

LOcus, in quo immolādus erat agnus, erat Ierusalem Deu. 16. 36
Vers. 5. *Non poteris immolare Phase in qualibet vrbium tuarum, quas Dominus Deus tuus daturus est tibi, sed in loco, quem elegerit Dominus Deus tuus, vt habitet nomen eius ibi*. Ideò in hac sollennitate iubebat lex omnes venire in Ierusalem, vt est in eodem capite: & postquam Ierusalem euersa est, nullibi agnum vnquam immolant.

De ritu immolandi.

Vers. 3. NVnc de ritu immolandi, & comedendi agni dicendum est. De hoc legimus Exodi 12. *Decima die mensis huius tollat vnusquisque agnum per familias, & domos suas. Sin autem minor est numerus, vt sufficere possit ad vescendum agnum, assumet vicinum suum, qui coniunctus est domui suæ, iuxta numerum animarum, quæ sufficere possunt ad esum agni. Erit autem agnus absque macula masculus, anniculus, iuxta quem ritum tolletis & hœdum. Et seruabitis eum vsque ad quartam decimam diem mensis huius, immolabitque eum vniuersa multitudo filiorum Israel ad vesperam.* Quod iubet agnum decimo die tolli, vt decimoquarto immoletur, illius tantum temporis præceptum fuit, quo Iudæi exituri erant ex Ægypto, non vt postea fieret, vt docet Abulensis in cap. duodecimum Exo. quæstione quarta, quoniam cū sæpe de immolatione agni verba fiant in lege, nusquam hoc præcipitur, vt Deuter. decimosexto, & aliis in locis, nusquam hoc in alia immolatione factum legimus in Scriptura † Tunc autem fieri oportuit, quia cum Hebræi petituri essent vasa aurea, & argentea ab Ægyptiis, & paraturi quæ erant ad 37
tam

tam longum iter necessaria, & tanta cum festinatione exituri non possent agnos habere cum facienda erat immolatio, præsertim cùm tam multi essent quærēdi, & quidem anniculi, & sine macula. Et cum dicit: *Tollat vnusquisque*, de dominis mediocrium familiarum loquitur, pauperiores enim ditioribus adiungebantur, sicut ait: *Assumet vicinum suum, qui coniunctus est domui sua, &c.* Si autem domus erat magna cui agnus vnus sufficere non posse videretur, non debebat tollere duos agnos, vt rectè ait Abulensis in cap. 12. Exodi, quæstione 5. quoniam lex ait: *Tollat vnusquisque agnum per familias, & domos suas.* Atque ideò paruas familias maioribus adiungi voluit, idque lex præcepit: de maioribus autem nihil dixit, quia idem de illis, atque de mediocribus intelligi voluit. Nec refert (quod obijci poterat) nō posse agnum tot hominibus sufficere, neque enim ad satietatem comedere oportebat, sed satis erat parum ex illo sumere, cum postea cœnare solerent, vt factum videmus Iob 13. Si autem quis agnum habere non poterat, licebat pro eo hœdum accipere, modo, & masculus esset, & sine macula, atque anniculus. Propterea dixit: *Iuxta quem ritum accipietis & hœdum.* Nec licebat vllum aliud animal immolari pro agno, vt in eadem quæstione docuit Abulēsis.

38 †Quare quod Deut. 16. Scriptum est: *Immolabisque phase Domino Deo tuo de ouibus, & de dobus*, nō de phase propriè dicto intelligendum est, sed de hostiis pacificis, quas in diebus Azymorum quotidie immolabant, vt est in cap. vigesimooctauo Numeror. Ita etiam Abulensis in iam citata quæstione, & Lyranus in cap. 16. Deut. Etenim vt agnus, ita etiam ceteræ victimæ illius sollennitatis appellabantur Phase. Ex quo locus perdifficilis intelligitur Ioan. 18. *Et ipsi non introierunt in pratorium, vt non contaminarentur, sed vt manducarent Pascha*, id est, Victimas illas Azymorum, quas, nisi mundi, edere non poterant; nam agnum superiori nocte manducauerant. Cur autem agnus, aut hœdus immolarentur potiùs quàm alia animalia dicemus in mystica huius immolationis significatione. Et quod dicitur de postibus, & superliminaribus sanguine tingendis, tunc faciendum fuit, non postea, vt rectè ait Abulensis quæstione 10. in idem caput, atque ideò nec postea præcipitur vt fiat, nec factum vnquam legimus.

De Ritu comedendi.

39 RITVS comedendi hic erat. † Soli Hebræi edere ex eo poterant: alienigenæ autem non poterant, nisi priùs circumciderentur. Exodi duodecimo: *Hac est religio Phase: Omnis alienigena non comedet ex eo: Omnis autem seruus emptitius circumcidetur, & sic comedet. Aduena, & mercenarius non edent ex eo.* Mercenarium autem intelligit alienigenam, qui mercedis, & lucri causa assiduè inter Hebræos versabatur. Et paulò post: Vers. 43.

*Quod ſi quis peregrinorum in veſtram voluerit tranſire coloniam,& face-
re Phaſe Domini, circumcidetur priùs omne maſculinum eius , & tunc
rite celebrabit, erítque ſicut indigena terræ.* Reliqua ſimiliter ex eo-
dem 12. capite colligamus.

Verſ.46. *In vna domo comedetur,nec efferetis de carnibus eius foras,nec os illius
confringetis.* Hoc eſt, Agnus, qui in vna domo comeditur, totus
in ea comedetur, nec licebat aliquam eius particulam ex illa
domo efferre.

Verſ.8. *Et edent carnes nocte illa aſſas igni,& azymos panes cum lactucis agre-
ſtibus.* Carnes aſſæ comedebantur, quia citiùs ita parabantur, ad
cibum quàm ſi coquerentur, & plus nutriebant: vtrumque au-
tem feſtinantibus; & iter facturis conueniebat. Sed horum om-
nium cauſas pleniùs poſtea in myſtica ſignificatione reddemus.† 40
Panes azymi comedebantur tam decimo quarto die cum agnus
comedebatur,quàm ſeptem diebus ſequentibus, qui vocabantur
Azymorum. cauſa fuit recordatio eius, quod Exo.12.ſcriptum
eſt: *Coxerúntque farinam, quam dudum de Aegypto conſperſam tule-
rant, & fecerunt ſubcinericios panes azymos*: neque enim poterat fer-
mentari cogentibus exire Ægyptiis, & nullam facere ſinentibus
moram. Et Deut 16:*Septem diebus comedes abſque fermento afflictio-
nis panem, quoniam in pauore egreſſus es de Ægypto, vt memineris diei
egreſsionis tuæ de Aegypto omnibus diebus vitæ tuæ.* Hinc intelligimus
re vera octo fuiſſe dies Azymorũ, vt apertè docet Ioſephus li. 2.
Antiquit. cap.5. ſeptem videlicet, qui pertinent ad ſollennita-
tem Azymorum, quæ incipiebat decimoquinto die vſque ad
diem vigeſimum primum, & diem Paſchæ, qui erat decimuſ-
quartus, non enim agnus comedi poterat niſi cum pane azymo.
Quare rectè etiam dies Paſchæ dicitur primus dies Azymorum
Matth.26. & Marc. 14. qui ait: *Et primo die Azymorum quando
Paſcha immolabant, &c.* † Et Lucas, cap. 22. *Venit autem dies Azy-* 41
morum,in qua neceſſe erat occidi Paſcha. Lactuca agreſtis amaro gu-
ſtu eſt,vt ait Dioſcorides lib2.c.130.quam Ruellius eam eſſe te-
ſtatur,quę vulgo in officinis dicitur Endiuia.Cur ea adhiberetur
docet Abulenſis quæſt.11.in idem caput his verbis: *Fiebat autem
hoc ad ſignandam amaritudinem,de qua tunc exierunt:iſte enim erat finis
principalis, vt recognita miſeria,quam ibi ſuſtinuerant,& Diuina libera-
tione mirabili aſſurgerent in magnas laudes eius,&c.*

Lactuca agreſtis

An agnus comederetur cum lactucis agreſtibus.

Verum vbi nos habemus: *Cum lactucis agreſtibus*, in Hebræo eſt
עַל מְרוֹרִים *al merorim* id eſt,*cum amaritudinibus* , vt recentiores
interpretantur, putantque non lactucas agreſtes, ſed herbam
quamlibet amaram intelligi. Lyranus:*In Hebræo habetur,Cum ama
ritudinibus.Et per hoc intelliguntur herbæ amaræ indifferentur, nec plus
fuit præceptum de lactucis,quã de aliis herbis,vt dicũt Hebræi.* †Hoc for 42
taſſe ab aliquo indocto Hebræo accepit Lyranus,ſi enim lex tan-
tum diceret,Cũ amaritudinibus,ſimiliter quiduis aliud amarum,
etiam

etiam si herba non esset, accipi poterat. Nec verò æquum videbatur, vt cum, cetera omnia minutissimè præscribat, hac tantum in re suum Iudæis arbitrium relinqueret, vt vel quiduis aliud, vel hanc, aut illam herbam adhiberent, sed eundẽ ab omnibus ritum obseruari oportuit. Scio quidem hoc nomine Amaritudines etiam significari, vt Thren. 3: *Repleuit me amaritudinibus*: sed hoc contendo commune vocabulum vsu Hebræorum ad herbam quandam amaram accommodatum esse, id est, ad lactucam syluestrem, & ita Mosem accepisse, ne quiuis pro arbitrio in re tanta hanc vel illam acciperet. Hoc nos docent LXX. qui nequaquam verterunt, Cum amaritudinibus sensum scilicet Mosis plenius assecuti quàm recentiores, sed ἐπὶ πικρίδων : πικρίδα autem Theodorus Gaza, vir Græcæ linguæ, id est suæ, peritissimus, lactucam agrestem interpretatus est in Aristotele, libro nono, de Historia animalium, capite sexto. Eodem modo verterunt Numerorum nono, vbi nos etiam habemus: *Cum azymis, & lactucis agrestibus comedent illud.*

Deinde ait: *Non comedetis ex eo crudum quid, nec coctum aqua,* Vers. 9.
43 *sed assum tantum igni.* † Quod videtur pugnare cum eo, quod dictum est Deut. 16: *Immolabis Phase vespere ad Solis occasum, quando egressus es de Ægypto, & coques, & comedes in loco, quem elegerit Dominus Deus tuus.* Hæc Abulensis q. 12. in c. 12. Exodi cõciliat in hunc modum, verbum Hebraicum significare Assare, & Coquere, nec posse ambiguitatẽ tolli nisi ex adiuncto: ac propterea tam in nostra translatione, quàm in Hebræo, nõ dici vt nihil coctum comedatur, sed vt nihil coctum aqua, ambiguitas enim vocabuli causa fuit, vt adderetur Aqua, quasi aliter rectè intelligi nõ posset verũ assum diceret, an coctum. Eius sententia vera est בָּשַׁל *Basal* enim significat id facere, quo cibus aptus fit vt edatur, siue assatio sit, siuè decoctio, siue maturitas in fructibus. Cõfirmat hoc nostra translatio secundo Paral. 35. *Et assauerunt Phase super ignem, sicut in lege scriptum est.* Similiter verterunt LXX. cùm sit in Hebræo, hoc ipsum verbum, quod coquere, & assare significat. Sequitur:

Caput cum pedibus eius, & intestinis vorabitis. In Hebræo non est *Vorabitis* nec apud LXX. sed ab Hieronymo perspicuitatis causa
44 additum est. † Pendet igitur ex præcedentibus: *Non comedetis ex eo crudum quid nec coctum aqua, sed assum tantum igni, caput cum pedibus eius, & intestinis*, id est. Ne pedes abscindatis, aut caput, vt fieri solet, aut aliquam eorum partem procijciatis, aut aliter hęc ad escam paretis, sed similiter assa igne comedite. Intestina autem educebantur, & abluta ipsi agno imponebãtur, vt simul torrerentur, & cum reliquo corpore comederentur. De reliquis verò continuò ait: *Nec remanebit ex eo quidquam vsque mane. Si quid residuum fuerit, igne comburetis.* Hoc etiam in quibusdam sacrificiis Vers. 9.
fiebat, Leu. septimo, *Cuius carnes eadem comedentur die, nec remanebit*

nebit ex eis quicquam vsque manè. Est autem sensus: Ossa, & neruos, & carnem illis inhærentem continuo igne consumite, nec reseruentur in diem sequentem. Si vero causa aliquo in diem sequentem reseruata fuerint, sine mora comburantur. Hoc ex Hebræo manifestum est, in quo habetur: *Si quid verò residuum fuerit vsque mane, igne comburetis.* similiter verterunt Lxx. & Chaldæus.

† *Sic autem comedetis illum: Renes vestros accingetis, & calceamenta* 45
habebitis in pedibus tenentes baculos in manibus, & comedetis festinantes,
Ver. 11. *est enim Phase, id est, transitus Domini.* Hæc omnia festinationem indicant quoniam profecturi tunc erant ex Ægypto, & in memoriam huius festinationis omnia eodem modo fiebant. Renes accingunt qui properare volunt, ne laxis, & dimissis vestibus gressus impediantur 4. Reg. 4. *Accinge lumbos tuos, & tolle baculum meum in manu tua, vade. Si occurrerit tibi homo non salutes eum, & si salutauerit te quispiam, non respondeas illi.* Calceamenta in pedibus habere iubentur, quoniam in cœnis sine calceamentis discumbebant, ne tororum stragula pollurentur. Ita Maria Magdalena lachrymis lauit pedes Domini, quos scilicet ad cœnam nudauerat more Hebræorum, & aliarum gentium. Baculi etiam sunt iter facientium. Vnde autem nonnulli dixerint illos stantes comedere agnum solitos esse, nescio. Dixit id quidem (vt apparet) Philo in libello de Sacrificiis Habelis, & Caini, in medio ferè: sed si id vere sensit, ne ille errauit: nam neque ex Hebræo, neque ex Græco id colligi potest, & Ioannes cap. 13. cum ex multorum consensu de cœna agni locutus fuerit, inquit: *Surgit à cœna, & ponit vestimenta sua.* Posteà: *Cum recubuisset iterum dixit eis,* &c. In eo verò quod ait: *Est enim Phase Domini,* causam primam huius festinationis indicat, quæ fuit imitatio velocitatis angeli percutientis Ægyptios, & transeuntis Hebræos. Altera causa fuit festinatio, qua paulò post profecturi erant ex Æypto.

Luc. 7.

Agnum non comedebāt stantes.

DE MYSTICA PASCHAE *significatione.*

CAPVT IIII.

AGNVM in Pascha immolatum expressam Iesu Christi Domini nostri figuram fuisse nemo est qui nesciat, cum dicat Ioannes: *Ad Iesum autem cum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura, sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò exiuit sanguis & aqua. Facta enim sunt hæc vt Scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo,* &c. Et Apostolus ait: *Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus &c.* Immolatio ergò agni Christi in cruce immolandi apertus typus fuit, per quem de captiuitate Pharaonis, id est, Diaboli, liberatissumus, & per eius sanguinem, & crucem vindictam 1

Ioh. 19.

1. Cor. 5.

dictam Diuinam effugimus,& liberamur ab angelo percutiente, sanguis enim agni, quo postes, & superliminaria tingebantur in modum crucis, crucem & sanguinē in ea fusum indicat. Isychius in ca. 23. Leu. *Primum mensem tempus Dominicæ passionis rectè dicimus, in quo cõueniunt maximè & hæc ad Mosem verba à Deo dicta: Mensis hic vobis principium mensium, primus erit vobis in mensibus anni. Initiū* Exod. 12.
enim & ingressus nouæ vitæ, & nūc à nobis inchoatæ cõuersationis est, &c. Vespere immolatur agnus, quia diu expectatus tandem in consummatione sæculorum, quæ Deus Saluti hominum præfinierat oblatus est. † Hinc videmus multos à Domino sanatos esse ves- Hebr. 9.
2 pere, id est, post Solis occasum, qua hora agnus immolabatur, & qua Dominus passus expirauerat. Matth. 8. *Vespere autem facto obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eyciebat spiritus verbo, & omnes male habentes curauit.* Marci primo: *Vespere autem facto cum occidisset Sol, afferebant ad eum omnes male habentes, & dæmonia habentes*, &c. Quarta decima die immolabatur, quia tunc plenilunium est, & Luna recepta luminis sui plenitudine Sole iam Occidente in Oriente consurgit, quia moriente Christo Sole iustitiæ Ecclesia, quæ in Luna intelligitur, ad vitam consurgit, & luminis amissi damna reparat, & de damnationis suæ barathro sanguine illius à sordibus suis abluta conscendit, vt exponit Radulphus libro 10. in Leui. cap primo & libro 16. cap. 2. Agnus decimo die tollebatur, sed non nisi quarto decimo immolabatur quia per legem præfigurata est passio Christi, tempore tamen noui testamenti, & Euangelij exhibita est. Denarius enim legem significat propter decem præcepta decalogi, qua ternarius autem pertinet ad nouam legem propter quatuor Euangelia. Ita Beda in Expositione in Exodum, cap. 11 † Tota multitudo filio-
3 rum Israel eum immolat, quia omnes Iudæi coram Pilato petierūt vt crucifigeretur. Agnus Christum significat, qui in passione sua non restitit, aut repugnauit aduersariis suis, sed quasi agnus se gessit traditus in iustis iudicibus, Isa. 53. *Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.* Masculus est propter fortitudinem, nihil enim effeminatum habuit. Anniculus, quia tunc agnus valida cornua non habet, nec vires firmas, atq; ideo citius capi, & facilius occidi potest: & Christus, quasi imbecillus esset, ac se tueri non posset, tradi voluit inimicis. Immaculatus est propter summam innocentiam. Hœdus eodem ritu tollebatur, quia in illo etiam Christus significabatur, qui cum agnus esset innocens, tamen inter iniquos reputatus est, & quasi peccator cum peccatoribus crucifixus, hœdus enim peccatorem significat. Deinde quia ipse hostia pro peccato fuit, vt in eodem loco ait Beda. Tertiò, quia peccata nostra suscepit. Inde Iacob Christum significans hœdinis pellibus se contexit, Genesis 27. Vt autem agnus immolatus figura erat passionis Christi

in

in Euchariſtia manducamus. † Soli Hebræi ex eo comedunt, quia hoc ſacramentum non datur niſi fidelibus, nec paſsio prodeſt, niſi credentibus. Si quis autem ex eo edere velit, priùs circumcidatur oportet, id eſt, baptizetur. Et qui per peccatum à deo alienus factus eſt, vt comedat, circuncidere debet cor ſuum, & auferre quidquid in eo erat immũdum. In multis domibus comeditur, quia in multis Eccleſiis immolatur Chriſtus, & ſumitur. Non licet particulam eius extra domum, in qua immolatur, efferre, quia huius ſacrificij, & ſacramenti illi tantum participes ſunt, qui ſunt in Eccleſia. Os non confringitur, quia crura Chriſto in cruce pendenti frangenda non erant, ſicut latronibus, vt Iohannes cap 19. interpretatus eſt. Præterea quia, quamuis quod infirmum erat in Chriſto, (id eſt, carnem) paſſum atque iniuriis affectum fateamur, tamen quod forte erat, & carne tegebatur (id eſt, Diuinitatem) ſupra omnem iniuriam paſsionis manſiſſe credimus, atque hac fide, & paſsionem Chriſti venerari, & corpus manducare debemus. Carnes eius nocte comeduntur, quia Chriſtũ ibi non videmus, ſed in fidei obſcuritate, credentes quieſcimus. Non comeduntur crudæ, aut coctæ aqua, ſed aſſæ igni. † Crudas carnes comedit, qui ita vt exteriùs apparet, Chriſtum iudicat, & hominem tantum eum eſſe credit, quia vt homo paſſus eſt, aut in ſacramento verum Deum, & hominem latere non credit. Coctas aqua comedit, qui humana ratione ſublimia paſſionis, & Euchariſtiæ myſteria conſequi ſe poſſe putat: aqua enim humanam ſcientiam ſignificat, vt ait Gregorius Homil. 22. in Euang. vnde *aqua furtiua dulciores ſunt*. Igne aſſas comedit qui conſiderat Diuinam erga nos caritatem (*ſic enim Deus dilexit mũdum vt filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in ipſum, nõ pereat, ſed habeat vitam æternam*) creditq; Chriſtum verum Deum, & hominẽ pro nobis paſſum eſſe, & ſeſe nobis in cibum præ nimia caritate reliquiſſe. Cum azymis panibus comeduntur, & cũ lactucis agreſtibus, quia Chriſti paſsio cum magna mentis puritate cogitanda eſt, & cum magno animi dolore. Similiter Euchariſtia cum animi puritate, & dolore de peccatis ſumenda eſt. Beda in Expoſitione in Exodum, c. 11. † *Quod autem azymos panes cum lactucis agreſtibus manducare iubentur, ſignificat quod vitam ab omni fermento malitia reparatam ducẽtes amaritudinem compunctionis cordis ſemper habere debemus, quod ſignificat lactuca. Cum enim manducantur ſic ſunt ſalſa, & amara, vt producãt comedentis lacrymas. Sic nimirum & cæleſtem panem accipientes irrigare faciem debemus*. &c. Caput cum pedibus, & inteſtinis vorari ita idẽ Beda explicat. In capite Diuinitatis ſignum, in pedibus humanitatis, Inteſtina ſecretiora, & occultiora myſteria ſignificant: quæ omnia debemus vorare, id eſt, credere. Ita etiam Gregorius in eadem Homilia: In eo autem quod dicitur *Non remanebit ex eo quidquam vſque mane*. Gregorius, & Beda mane

inter

Margin notes: 4 (beside "quia hoc sacramentum..."); 5 (beside "Crudas carnes..."); Prou. 9. (beside "humanam scientiam..."); Ioan 3. (beside "derat Diuinam..."); 6 (beside "stibus manducare iubentur...").

interpretantur diem resurrectionis omnium, siue diem iudicij: sed cum sensus verborum sit, vt iam ostendimus, si quid reseruatum fuerit vsque manè, igni comburatur, nescio quomodo in die
7 iudicij, quod reseruatum fuerit, igne comburēdum sit. † Propterea ita potius explicarem. Si comedere in nocte agnum est comedere, & accipere in obscuritate fidei, ille vsque ad mane aliquid reseruabit, qui passionis, & sacræ Eucharistiæ mysteria aperta rationis naturalis luce cognoscere, & comprehendere cogitat. At postquam id frustra tentauerit, videritque humanam intelligentiam tanto splendore perstringi, id quod residuum fuerat vsque ad mane, id est, quod ratione naturali cognoscere tentauerat non contentus iis, quæ per fidem didicerat, igne comburet. Gregor. Homil. 22. in Euang. *Quod ex agno remanet igne comburimus, quando hoc quod de mysterio incarantionis eius intelligere, & penetrare non possumus, potestati sancti Spiritus humiliter reseruamus*. Eodem modo exposuit libro 20. Moral. cap. 9. quo in loco explicat quid sit potestati sancti Spiritus humiliter reseruare, his verbis: *Quæ plerumque humilitas ea etiam electorum sensibus aperit, quæ ad intelligendum im-
8 possibilia esse videbantur*. † Similiter Beda intellexit in Expositione in Exod. cap. 11. Sed quoniam ignem, quo carnes agni assandæ erant, nu. 5. interpretati sumus summum Dei amorem erga nos, & hic dicere poterimus quod reliquum fuerit igne esse comburendum, id est, consumendum vt nihil remaneat, considerando amorem eximium Dei plura, ac maiora in his mysteriis fecisse, quàm nos aut intelligentia consequi, aut etiam cogitatione fingere possimus. *In eo quod ait: Sic autem comedetis illum. Renes vestros accingetis*. Gregor. in eadem Homil. & Beda, delectationem carnis restringi debere intelligunt. Quid in renibus, ait Greg. nisi delectatio carnis accipitur? Vnde & Psalmista postulat, dicens: *Vre re-* *Psal. 25.*
nes meos. Si enim voluptatē libidinis in renibus esse nesciret, eos vri minimè petisset. Qui ergo Pascha comedit, habere renes accinctos debet, vt qui solennitatem resurrectionis, atque incorruptionis agit, corruptioni iam per vitia nulla subiaceat, voluptates
9 edomet, carnem à luxuria restringat, &c. † Sed quoniam capite 3. nume. 15. accingere renes diximus esse parantis sese ad festinandum, ita etiam interpretari possumus, eum qui Pascha celebrat, id est, qui Dominicæ passionis memoriam agit, & qui corpore eius vescitur, tantis beneficiis deuinctum terrena contemnere, & in cœlestem patriam festinare debere, vt iam nihil illi placeat nisi regnum. quod sanguine illo paratum est, & quod in sacramēto illo significatur. Calceamenta habere debebant in pedibus, vt per lapides etiā, & spinas properare possent, quod nudis pedibus non fit, id est, vt significarent ad patriā cœlestem per omnes difficultates fortiter esse properandum. Simile est, quod ait Apostol.

Calceati pedes in præparationem Euangelij pacis, id eſt, vt parati ſimus ire quocumque nos beatitudo in Euangelio promiſſa vocabit. Placet etiam Gregorij expoſitio, pedes eſſe opera, calceamenta, quibus pedes muniuntur, & quæ è pellibus mortuorum animalium fiunt, eſſe ſanctorum patrum exempla, quibus noſtri operis pedes munimus. † Baculus laborem ſubleuat iter facientis, & ca- 10
nes, ac nocentia animalia abigit. Significat ergo baculus in manibus labores cœleſtis itineris eſſe fortiter ferendos, nec vnquam in eo deficiendum eſſe, ſed feſtinandum, & obſtantes tentationes baculo crucis repelli, ac fugari debere. Cum feſtinatione comeditur agnus, vt comedendo, non tam voluptas, quàm vires ad iter faciendum quærantur, & nos in meditatione paſſionis Chriſti, & in ſumptionne ſacræ Euchariſtiæ non tam conſolationum ſpiritualium delectationem appetamus, quàm vires ad labores in via Dei perferendos, & ad feſtinandum in patriam cœleſtem. Gregorius: *Mandata Dei, myſteria redemptionis, cœleſtis patriæ gaudia cum feſtinatione cognoſcite, & præcepta vitæ cum feſtinatione implere curate. Feſtinantes ergo Paſcha comedite, id eſt, ad ſolennitatem patriæ cœleſtis anhelate.*

De diebus Azymorum.

CAPVT V.

QVEMADMODVM Paſcha fiebat in recordationem li-
berationis Hebræorum, quod die decimoquarto pri- 1
mi menſis angelus percutiens eorum domos pertranſiſſet, ita fiebat ſolennitas Azymorum decimoquinto die, quia eo die populus egreſſus eſt ex Ægypto. Egreſſus eſt enim populus nocte, vt diximus cap. 3. non tamen ſimul vt agnum immolauit, ſed eadem nocte antè quàm illuceſceret. Nam media nocte percuſſi ſunt primogeniti Ægyptiorum, & poſtea territi Ægyptij compulerunt Hebræos exire ante lucem, vt videmus Exodi 12. Et propterea additum eſt: *Nox iſta eſt obſeruabilis domini, quando eduxit eos de terra Aegypti.* Num. 33. Profecti igitur de Rameſſe menſe primo quintadecima die menſis primi altera die Phaſe filij Iſrael in manu excelſa videntibus cunctis Ægyptiis, & ſepelientibus primogenitos, quos percuſſerat Dominus, (nam & in diis eorum exercuerat vltionem) caſtrametati ſunt in Soccoth. Quo in loco mendosè legitur, in quibuſdã codicibus: *Quintadecima die menſis primi fecerunt altera die Phaſe filij Iſrael*, quaſi decimoſexto die fecerint, cùm conſtet ex Exo. 12. feciſſe die decimoquarto. † Delendum igitur eſt verbum *fecerunt*, & interpretandum eſt. *Altera die Phaſe*, id eſt, die ſequenti poſt celebratũ Phaſe. 2
Hoc in Heb. apertiſſimum eſt, מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח *Mimmaharath happheſath*,

phesath, id est, in die crastino Phase. Lxx. τῇ ἐπαύριον τοῦ πάσχα ἐξῆλθον, id est, *die crastino Pascha exierunt*. Similiter est in Hebræo, & in Græco Leuit. 23. vbi legimus: *Qui eleuabit fasciculum coram domino, vt acceptabile sit pro vobis, altero die sabbati*, id est, altero die post sabbatum. Cur autem his diebus panis azymus comederetur, nec inueniri posset in domibus Hebræorum panis fermentatus, diximus cap. 3. numero 10.

SEPTEM erant dies Azymorum, de quibus Leuitici 23. *Septem diebus azyma comedetis. Dies primus erit vobis celeberrimus, sanctusq́; omne opus seruile non facietis in eo, sed offeretis sacrificium in igne Domino septem diebus: dies autem septimus erit celebrior & sanctior, nullumq́; seruile opus facietis in eo.* In his primus, & septimus dies erant reliquis sanctiores: quoniam in illis ab omni opere seruili vacandum erat, exceptis iis, quæ ad vescendum pertinent, vt ex- Versu 7.
3 pressit lex Exo. 12. † Est autem in diebus festis considerandum interdum præcipi vt abstineatur ab omni opere, interdum non simpliciter ab omni opere, sed ab omni opere seruili. Cũ simpliciter dicit: *Ab omni opere*, intelligitur eo die neq; ignem incendi, neque cibos parari posse, vt in sabbato, & in die Expiationis Leuit. 23. *Omne opus nõ facietis in eo, sabbatum Domini est, &c.* De Expiationis die in eodem capite legimus: *Omne opus non facietis in tempore diei huius.* Quo in loco & Numer. 29. multi codices habent: *Omne opus seruile*, sed redundat *seruile*, neque in Hebræo est, neque in Græco, sed ita vt nos retulimus. Quod ex sequentibus etiam perspicuum est: *Et quæ operis quippiam fecerit, delebo eam de populo suo. Nihil ergo operis facietis in eo.* Ita etiam intellexit Abulensis in caput 23. Leuitici, quæstione 7. Cum autem de cæteris solennitatibus loqui-

Abstinere ab omni opere, & ab omni opere seruili.

4 tur lex, tantum ait: *Omne opus seruile non facietis.* † Nam in eo, quod Deute. 16. scriptum est de extremo die Azymorum. *Non facies opus*, subaudiendum est seruile, quod iam ante explicauerat Leuitici 23. Quare Lxx. verterunt: *Non facies in ipsa omnes, præter ea quæ fient animæ*, id est, præter ciborum præparationem. † Laborant autem multi in definiendo an dies septimus sanctior esset primo, quoniam legimus: *Dies autem septimus erit celebrior & sanctior.* Sed de hac re controuersia esse non debet, cum scriptum sit Exo. 12. *Dies prima erit sancta, atque solennis, & dies septima eadem festiuitate venerabilis.* Pares ergo erant, atque ideò de die septimo dictum est Ioannis 7. *In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat.* Verum hoc addendum quod legimus de die septimo, Deuter. 16. *Sex diebus comedes azyma, & in die septima, quia collecta est domini Dei tui, non facies opus.* Eo enim die colligebantur, & congregabantur vt diuinis vacarent, quod pleniùs exponemus cum agemus de die festo Cœtus, siue Collectæ, cap. decimoquinto. Quod ad verba attinet, Abulensis quæstione 10. in cap. 23. Leuit. respondet septimum diem non comparari cum primo, qui

Vter dies esset sanctior, primus, an septimus.

Sanctissimus dicitur,id est,velde sanctus.sed cum reliquis, atque ideo sanctiorem,& celebriorem dici.Verum sciendum est in Hebræo nullam fieri comparationem, sed ita haberi ad verbum: *In die septimo vocatio sanctitatis.* L x x. *Et dies septima vocata sancta erit vobis.* Denique vbicumque legimus: *Vocabitur celeberrimus, atque sanctissimus,siue celebrior,& sanctior*, semper in Hebræo est ita vt diximus,sine vlla comparatione,aut superlatione.†Vt paulò supe- 5
riùs vbi habemus:*Dies primus erit vobis celeberrimus,sanctusq;*,in Hebræo est: *In die primo vocatio sanctitatis erit vobis.* Similiter Lxx. *Et dies primus vocatus sanctus erit vobis.* Et postea: *Dies Expiationum erit celeberrimus, & vocabitur sanctus.* In Heb.est: *Dies Expiationum ipse vocatio sanctitatis erit vobis.* Et: *Dies primus vocabitur celeberrimus, atque sanctissimus.* In Hebræo:*In die primo vocatio sanctitatis.* Lxx.vbique vertunt ita vt dixi. Cum igitur ait: *Septimus autem dies erit celebrior,& sanctior*,nulla cōparatio fit,sed ita dictum est vt illud:

1.Æneid.1. *Tristior,& lachrymis oculos suffusa nitentes.*

Qvod valde vsitatum est apud Latinos. Singulis diebus sacrificia offerebantur,quæ lege præcepta sunt. Num. 28.dicuntúrque Leuit.23.in igne offerri, vt holocausta esse intelligantur, ac propterea Lxx.verterunt: *Offeretis holocautomata Domino.* Sed hoc habebat secundus dies peculiare, quod (vt legimus Leui.23.) *altero die sabbathi*,id est,secundo die Azymorum (primus enim dies propter celebritatem sabbatum vocatur) ferebant ad sacerdotem manipulos spicarum primitias messis, sacerdosque vnum ex illis eleuabat coram Domino, vt acceptabiles essent Domino, cui offerebantur. Atque eodem die cædebatur agnus anniculus immaculatus in holocaustum cum simila,& vino. † Quod autem 6
dicit de tempore horum manipulorum: *Cum messueritis segetem*, non ita intelligendum est, quasi tota seges esset priùs metenda, neque enim primo mense tempus erat metendi, sed spicas quasdam tantum metebant,quæ grandiores essent,& ad maturitatem propinquiores,vt quidem exposuit Lyranus. Verùm eius expositio non est intelligenda de segete triticea, sed de hordeacea:messis enim triticeæ primitiæ offerebantur in Pentecoste.Exodi 34. *Solennitatem hebdomadarum facies tibi in primitiis frugum messis tuæ triticeæ.*Cur autem Pentecoste dicatur solēnitas hebdomadarum, dicemus cap.7.Sed meliùs hæc ex Iosepho intelligemus,qui lib. 3.Antiq.cap.10.ait:*Secunda Azymorum die, quæ est mensis huius decimasexta, frugibus demessis & hactenus intactis incipiunt frui: æquumq́; rati Deum huius vbertatis authorē per gratitudinē honorari hordei primitias offerunt in hunc modum.Spicarum manipulum igni torrent,hordeum deinde pinsunt, atque ita in alicæ modum fractis assaronem ad aram offerunt, inde pugillo vno in eam iniecto reliquum sacerdotum vsui cedit, & ex eo licitum fit publicas,ac priuatas messes metere,&c.*†Sed interpres 7
non satis fideliter reddidit verba Iosephi, non enim ipse ait: *Frugibus*

gibus demessis, sed τῶν καρπῶν οὓς ἐθέρισαν, id est, *fructibus quos messuerūt, &c.* Fructus autem vocat spicas maturiores, quas in primitias collegerunt, nisi ita intelligamus, tunc eos incipere vti frugibus demessis, quia postquam eo die spicas messuerant in primitias, iam metere poterāt hordea. Quod autem dicit Iose. *Spicarum manipulū igni torrent, &c.* legimus Leuit. 2. *Si autem obtuleris munus primitiarum frugum tuarum Domino de spicis adhuc virentibus torrebis igni, & confringes in modum farris*, (id est, sicut far confringi solet vt farina fiat) *& sic offeres primitias tuas Domino fundens super ea oleum, & thus imponens, quia oblatio Domini est, de qua adolebit sacerdos in memoriam muneris partem farris fracti, & olei, ac totum thus, &c.* Assaro septem cotylas, siue quatuor libras habet. Fiebat autem hæc manipulorum collectio, & oblatio secundo die Azymorum, quoniam primo quidem facienda erat, sed in eo non licebat operari, & differebatur in secundum. Opportuneq; fiebat hæc oblatio, & grati animi declaratio eo tempore, quandoquidem eodem eduxerat illos Dominus de Ægypto virentibus frugibus. Exodi 13. *Hodie egredimini mense nouarum frugum.*

Assaro.

8 † SCIENDVM quoque Iudæos hodie etiam obseruare solēnitatem Azymorum, id est, septem diebus vesci azymis, etiamsi neque agnum immolent, neque sacrificia offerant. Vt autem tam in hac re, quàm in reliquis intelligamus quid Iudæi obseruent, quid non, canonem optimum nobis proponit Abulensis quæst. 55. in cap. 12. Exodi his verbis: *Ad cognoscendum quæ seruant Iudæi, vel quæ non seruant, considerandum est, quod omnia ceremonialia, quæ determinant certum locum, non seruantur ab eis: quæ autem absolute sine loci determinatione dicuntur, nunc ab eis obseruantur, vt circuncisio, manducatio azymorum, Pentecoste, exceptis sacrificiis. Agnus verò non immolatur, neque sacrificia offeruntur. Denique in omnibus solennitatibus obseruāt quæ possunt*, id est, *quæ certo loco fieri non iubentur, cætera omittunt.*

Quid obseruent hodie Iudæi, & quid nō obseruent.

9 † EXORITVR hic grauis, & difficilis quæstio, tam ad hoc, quod de azymis diximus, quàm ad reliqua quæ dicenda sunt, cur quædam solennitates vno die celebrentur, vt Pascha, Pentecoste, Expiatio: aliæ septem, vt Azymi, Scenopegia, &c. Sed breuiter respondendum est, cum omnes festi dies in memoria alicuius Diuini beneficij instituti sint, si beneficium vno die datum fuit, vno etiam die illius memoriam coli: si pluribus diebus datum est septem diebus colitur, quia in septem scriptura multos intelligere solet, sicut 1. Reg. 2. *Donec sterilis peperit plurimos*, pro quo est in Hebræo: *Peperit septem.* Hoc iam ex parte vidimus, septimo enim die requieuit Deus ab opere suo, & ideò septimus quisque dies illi dabatur. Vespere agnus immolatus est in Ægypto, & nocte sequenti Ægyptiorum primogeniti interfecti sunt: vespere etiam occiditur agnus. Multis diebus comederunt azyma, septem diebus agitur solennitas azymorum. Idem in reliquis festis obseruabimus,

Cur quædā solēnitates vnum diem habeāt, aliæ multos.

uabimus, ne nunc ea dicamus, quæ postea necessariò dicenda erunt. Iure etiam maiores huius vitæ solennitates septem diebus definiuntur, quia septem diebus vniuersum tempus voluitur, & eo finito octauus dies succedet perpetuæ solennitatis.

DE MYSTICA AZYMORVM *significatione.*

CAPVT VI.

ISYCHIVS in cap. 23. Leuitici diligenter adnotauit Pascha quidem celebrari die decimaquarta, nomen tamen solennitatis, aut festiuitatis non Paschæ dari, sed azymis. ita enim ait lex: *Mense primo quartadecima die mensis ad vesperam Phase Domini est. & quintadecima die mensis huius solennitas Azymorum Domini est.* Causam esse ait, quod decimoquarto die agnus immolabatur, qui figura Christi fuit, sed die decimoquinto Christus ipse immolandus erat in cruce, qui veritas fuit *Memoriam*, inquit, *facit quarta decima, quia figuram habebat, festiuitatem autem agere quinta decima præcepit, quia in ipsa verum est Pascha de quo Paulus dicebat: Pascha nostrum immolatus est Christus, &c.* 1

1. Corinth. 5. Origenes Homilia 23. in Numer. *Post hanc, immo continuata huic, festiuitas sequitur Azymorum, quam merito celebrabis si extermines omne fermentum malitiæ, & nequitiæ ab anima tua, & azyma sinceritatis, veritatisq; custodias,* † Isychius: *In ipsa celebritate solennitatem Azymorum Domini prædicauit. Si enim celebrare ei Pascha propriè, & verè volumus, azymi ab omni malitia esse debemus: & multo magis à Iudaico errore & vetustate. Vnde postquam Paulus dixit: Pascha nostrum immolatus est Christus.* Subdidit: *Epulemur non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ, & nequitiæ: sed in azymis sinceritatis & veritatis. Et non ad tempus, sed omni nostra vita à fermento malitiæ mundi esse debemus.* Propterea ait: *Septem diebus azyma comedetis, per septenarium numerum de omni nobis vita præcipiens, &c.* Quod autem iubet lex primũ, ac septimum diem sanctiores haberi, & nullum opus seruile in eis fieri, ita interpretatur idem Isychius: *Deinde non solum primam, sed & septimam propterea nominauit, vt in prima, & in septima totam comprehenderet vitam humanam: illa enim initium, ista finem habet, in qua omnia comprehenduntur. Videtur autem, & hoc præcipere, vt is, qui imbuitur, siue initiatur mysterio, nullum opus seruile agat: oportet quippe illa agere quæ libertatis sunt, qua nos Dominus liberauit, eum, qui ei signatus est.* † *Si autem aliquid post hoc egerit, quod ad seruitutem pertinet peccans vt homo, saltem eius, quæ ad finem est, libertatis diligentiam gerat & intendat quomodo noster finis bonus efficiatur, quomodo septima dies, tempus videlicet in quo transimus, omne opus seruile non habeat. In eo enim in quo nos Deus inuenerit, in ipso & iudicare promittit. Propter quod & Dauid: In finem ne corrumpas, plurimos psalmorũ præscribit, &c.* Ac ne putaret quis diebus inter primmm, & septimum interiectis

2 (margin, beside "veritatisq; custodias, † Isychius")

3 (margin, beside "Si autem aliquid post hoc egerit")

facienda

facienda esse opera seruilia, id est, peccandum esse: *Vide.* (inquit, idem Hychius) *quid subdidit: Sed offeretis sacrificium in igne Domino,* siue vt Lxx. *Offeretis holocautomata domino septem diebus. Holocautomata ergo septem diebus offerri praecipiens, abstinere etiā ab omnibus operibus seruilibus in eis praecepit. Quomodo enim qui holocaustum Deo offerat diabolo dignus, aut seruilia agens? &c.* Radulphus etiam Flauiacē-
4 sis eleganter. † Primum diem azymorum dicit esse cum nos ab iniquitate resipiscimus, qui Deo, angelisq; solennis est, qui ait: *Manducemus & epulemur, quia hic filius meus mortuus fuerat, & reuixit, perierat, & inuentus est.* Septimam etiam celebrem esse, quia incipientibus de progressu ne deficiant valde timendum est, eo quod incertus sit vitæ nostræ cursus, lateatq; vnumquemque quid crastina pariat dies: qui autem laborum suorum finem attigit, lætus cum Apost. decantat: *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. De reliquo reposita est mihi corona iustitia, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex.* Deinde addit: Notandum tamen quod de vtraque die prima, & septima dicitur: *Omne opus seruile ne facietis in eo,* aliter atque aliter intelligendum esse. Aliter namque prima dies in proficientibus innocentiam seruat, aliter septima. Prima namque vt non peccet, aut certè vt rarissimè peccet, summopere nititur: vltima, si ad perfectionem perueniat quis, hoc adipiscetur. Prima ergo libertatem habet in affectu, vltima in ef-
5 fectu, vltima in effectu. † Mox ad verba libri Iob respiciens de equo: *Numquid suscitabis eum quasi locustas,* hæc infert: *Caeterùm sicut diuina testatur Scriptura, equus Dei quasi locusta suscitatur, quia anima, cui misericorditer Deus praesidet, quando Deum sequi incipit, in ipso exordio in quibusdam more locustarum flexis poplitibus terra inhaeret, in quibusdam expansis alis se suspendit. Conuersionū quippe initia bonis moribus, malisq; permista sunt, dum & noua iam per intentionem agitur, & vetus adhuc vita ex vsu retinetur. Tanto autem minus permistis interim malis laedimur, quanto contra illa quotidie sine cessatione pugnamus. Nec suos nos iam culpa vendicat, cuius prauo vsui nostra sollicite mens resultat. &c.* In eo autem quod lex ait: *Quum ingressi fueritis terram, quam ego dabo vobis, & messueritis segetes terrae vestrae, offeretis manipulos spicarum primitias messis vestrae ad sacerdotem, &c* terram à Deo datam Euangelicam doctrinam, & conuersationem cum Hychio interpretemur, ipsa enim terra dicitur proper fructus virtutum: qui ex ea oriuntur. Ab ipso autem Deo data est, neque enim mediatore ad
6 hanc vsus est, sed proprio eam annunciauit ore. † Cum ergo hæc terra optatos fructus nobis proferre cœperit, primitias Deo offeramus ab eo nos omnia bona habere profitentes, nec antea in nostros vsus ea conuertamus, quàm ei gloriam & laudem reddiderimus. Prima dies conuersionis nostræ est, vt diximus, secunda est, cum iam spicas metimus laudabilium actionum, quæ primitiæ esse debent frugum nostrarum, vt ante omnia gloriam Dei

Libro 10. in Leuit. cap. 2.
Lucæ 15.
2. Timoth. 4.
Iob 39
Anima iusti equus Dei
Bona opera perfectorū, & imperfectorū quantum differant.

Dei quæramus. Sed hæ primitiæ hordeaceæ sunt, quia incipientium fructus minus pretiosi, magis asperi, minúsque ad edendum apti esse solent: postea perfectiores primitias segetis triticeæ in Pentecoste offeremus. Ad sacerdotem feruntur manipuli, vt eleuet vnum pro omnibus, aut vnum confectum ex omnibus coram Domino, quia fructus nostri tunc Deo grati erunt, cum sacerdos noster Christus eos patri obtulerit. † Beda in Expositione in Le- 7
uit. cap. 23. *Quod autem præcipit vt feramus manipulos primitiarum ad sacerdotem, qui eleuabit eos altero die Sabbathi, & sanctificabit, significat quod tunc verus sacerdos Christus, cui debemus primitiua operum nostrorum, & præcipua offerre, eleuauit & sanctificauit opera nostra cum transacto sabbato Iudæorum altera dies, id est, noui testamenti, & gratiæ tempus aduenit, & ita sunt accepta opera nostra, &c.* Eodem die immolabatur agnus anniculus immaculatus, quia per sanguinem agni immaculati Christi fructus bonorum operum ferimus, & per eũ illa Deo grata sunt, sine quo nihil nostrum gratum, atque acceptum esse potuit.

DE PENTECOSTE, SIVE SOLENNITATE Hebdomadarum.

CAPVT VII.

Versu 15. DE hac solennitate legimus Leuit. 23. *Numerabitis ergo ab altero die sabbati, in quo tulistis manipulum primitiarũ septem hebdomadas plenas vsque ad alteram diem expletionis hebdomadæ septimæ, id est, quinquaginta dies, & sic offeretis sacrificium nouum Domino, &c.* Ex his videmus Pentecosten celebrari mense tertio, nam his quinquaginta diebus continentur quindecim ex primo mense, qui numerabantur à 16. eius die, qui erat secundus Azymorum, & vigintinouem ex toto mense secundo, & 6. die mensis tertij celebrabatur Pentecoste, id est, Quinquagesima, à numero dierum desumpto nomine, sicut & festum hebdomadarum dicitur Deut. 16. à septem hebdomadibus integris, quæ numerabantur. Cumq; dicit: *Vsque ad alterum diem expletionis hebdomadæ septimæ*, perinde est, ac si diceret, vsque ad diem sequentem post expletionem hebdomadæ, vt explicauimus cap. 5. nume. 2. Hinc etiam videmus in Dominica nostræ Pentecostes impleri omninò hunc numerum, rectéque de ea dixisse Lucam Act. 2. *Dum complerentur dies Pentecostes, &c.* Tunc enim sabbatum fuit 2. dies Azymorum, & ab eo vsque ad sabbatum septimæ hebdomadæ quadraginta nouẽ dies sunt, Dominica igitur fuit quinquagesima, siue Penecoste. † Itaque nostra Pentecoste, quæ ve- 2
teri illi successit, non numeratur à die, quo Dominus passus est, esset enim quinquagesimus primus dies, nec à die resurrectionis quia esset quadragesimus nonus, sed ab eodem die, à quo

Iudæi

Iudæi numerabant, id est, à secundo Azymorum, quo die Spiritus sanctus descendit in Apostolos. Colebatur autem dies hic quinquagesimus in recordationem legis acceptæ à Deo quinquagesimo die ab egressu ex Ægypto: atque ideò eodem oportuit vt descenderet Spiritus sanctus in Apostolos, nouam legem priori illa significatam per vniuersum orbem terræ laturos. Legem verò datam esse quinquagesimo die ex Scriptura vix colligi potest. Constat quidem eos venisse in montem Sinai, in quo lex data est die quadragesimo quinto ab exitu ex Ægypto, quoniam Exo. 19. scriptum est: *Mense tertio egressionis Israel de terra Aegypti in die hac* (id est, in die prima, ita enim interpretantur) *venerunt in solitudinem Sinai.* Si enim ex primo mense sumamus quindecim dies ex secundo viginti nouē cum primo tertij, quinquaginta quinque fiunt. † Cui numero tres tantum videntur addendi, quoniā Dominus vocato ad se Mosi dixit: *Vade ad populum & sanctifica illos hodie, & cras, lauentque vestimenta sua: & sint paratim diem tertium: in die enim tertia descendet Dominus coram omni plebe super montem Sinai.* Quare Abulensis quæstione. 10. in cap. 19. Exod. plene negat legem datam esse quinquagesimo die, putatque die potius quadragesimo octauo datam, id est, tertio die, ab adventu eorum in solitudinem Sinai. Sed dubium esse non debet quin die quinquagesimo data fuerit, ita enim docet Hierony. in epistola. 127. ad Fabiolam, Mansione. 12. & in illud Mos. 3. *Dies multos expectabis me, &c.* August. q. 70. in lib. Quæstionum in Exodum, & lib. 2. de Trinitate, ca. 15. (tametsi aliter numerat quàm nos, vt dicemus) Lyranus, & Caietanus in c. 19. Exodi, R. Salomon, quem in eodem loco testem citat Lyranus, Moses Ægyptius lib. 3. Ductoris dubiorum, cap. 44. & multi alij tam ex nostris quam ex Hebræis. † Error autem Abulensis ex deprauata intelligentia oritur verborum illorum: *Mense tertio egressionis Israel de terra Aegypti, in die hac venerunt,* &c. Putat enim (quod & nonnulli dicunt, & ego aliquando sensi) in Die hac diem primum intelligi, quod nec ratione, nec consuetudine Scripturæ probare possunt. Scio Abulensem quæst. 1. in idem caput hanc rationem reddere. Dies prima mensis, inquit, vocatur dies hæc, quia illa dies à qua mensis denominari incipit talis aut talis mensis, vocatur dies hæc. Verum nec mensis denominatur talis, aut talis à primo die, sed potius primus dies denominatur à mēse, dicitur enim primus dies, siue Neomenia primi mensis, aut secundi nec si demoniaretur, quidquam referebat vt vocari posset Dies hæc. Et si prima dies mensis vocatur Dies hæc, cur non etiam primus mensis anni vocetur Mensis hic? Quis vnquam pro primo dixit hunc? Hebræi tamen dicunt interdum hunc pro eodem, vt Psal. 141 *In via hac qua ambulabam absconderunt superbi laqueum mihi.* Nec enim vllam viam ostēdit, sed perinde est acsi diceret: In via

(margin, beside "quinquaginta quinque fiunt"): 3
(margin, beside "stris quam ex Hebræis"): 4

Lex an quinquagesimo die data sit.

Quid sit Dies hæc.

Hic pro Idem.

quagesimo die datam esse legem à Deo: & quæ potius ratio sequenda sit ex diebus Pentecostes facile perspicimus. Si quis autem quærat cur vno die solennitas Pentecostes peragatur, non septem, cùm multis diebus Moses fuerit in monte, cùm legem attulit ad suos? sciat hanc sollennitatem nō agi nisi in memoriam illius diei, quo Dominus descendit in montem Sinai, & legem dedit Mosi, qui dies vnicus fuit, de quo Exo. 19. *Iamque aduenerat tertius dies, & mane inclaruerat, & ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, & nubes densissima operire montem, clamorque buccinæ vehementius perstrepebat, & timuit populus, qui erat in castris.* Cur vno die celebretur sollennitas Pētecostes

8 † *Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis. Totus autem mons Sinai fumabat eo quod descendisset Dominus Deus super eum in igne, & ascenderet fumus ex eo, quasi de fornace, eratque omnis mons terribilis, &c.* Ita etiam sensit Moses Ægyptius lib. 3. Ductoris dubiorum, cap. 44. cuius hæc sunt verba: *Dicemus igitur quod festum Pentecostes est dies, in qua data fuit lex & propter honorem ipsius diei numerantur dies à die Pascha vsque ad ipsum diem sicut qui expectat visionem amici quem diligit ex animo, & numerat dies donec videat ipsum. Quod ideo dicit, quia omnibus his diebus Iudæi conueniebant in synagogas, & post sollennem benedictionem dicebant, Hic est primus dies, aut secundus, aut tertius, &c.* Et mox: *Illa vero manifestatio grandis, & honorabilis non fuit nisi vna die & ita memoria eius singulis annis agitur vna die, &c.* De hoc die legimus Leu. 23 *Et vocabitis hunc diem celeberrimum, atque sanctissimum, omne opus seruile non facietis in eo.* Vtrumque quomodo intelligen-

9 dum sit diximus ca. 5. numero. 3. & duobus sequentibus. † Non itaque abstinebatur ab omni opere, sed à seruili, ac propterea segetis triticeæ spicas metebant, quas offerrent Deo primitias, fiebant enim ex illis duo panes. Et hoc est, quod ait lex Leuit. 23. *Et sic offeretis sacrificium nouum Domino ex omnibus habitaculis vestris, panes primitiarum duos de duabus decimis similæ fermentatæ, quos coquetis in primitias Domini.* Decimas autem intelligit mensuræ OEphi quæ erat Hebræis, familiarissima, estque decima cori pars ac tres modios habet, nam corus habet triginta, vt est apud Ezec. capite. 45, Hanc decimam partem OEphi Iosephus Assaronem vocat. Quatuor itaque libras singuli panes pendebant, vt explicauimus libro. 2. de Templo, cap. 10. numero 4. &. 5. Iosephus lib. 3. Antiquitatum, cap. 10. *Post Paschale sacrum elapsis septem septimanis, hoc est, quadraginta nouem diebus, quinquagesima, quam numero Asartha Hebræi vocant, offerunt Deo panē e farina triticea duo-* Decima. OEphi. Corus Assaro.

10 *bus Assaronibus cum fermento confectum, &c.* † Victimæ etiam Deo cædebantur, de quibus in eodē loco legimus: *Offeretisq; cum panibus septem agnos immaculatos, anniculos, & vitulum de armento vnum, & arietes duos, & erunt in holocaustum cum libamentis suis in odorem suauissimum Domino. Facietis & hircum pro peccato, duosque*

Sacrificium *agnos anniculos hostias pacificorum, Cumque eleuauerit eos sacerdos cum panibus primitiarum coram Domino, cedet in vsum eius,&c.* Sacrificium nouũ nouos panes vocat, non enim solum animalibus, sed panibus etiam sacrificij nomen datur in Scriptura. Leuitic. 2. *Anima cum obtulerit oblationem sacrificij Domino, simila erit eius oblatio.* Et postea: *Cum autem obtuleris sacrificium coctum in clibano de simila, panes scilicet, absque fermento, &c.* Dicit autem: *Ex omnibus habitaculis vestris,* quoniam hæc erat altera solennitas, quia omnes masculi in templum venire iubebantur vt videmus Deut. 16. Panes fiunt è simila fermentata, quia in cibum sacerdotum offerebantur, non vt in honorem Dei aliqua eorum pars cremaretur quod fieri non poterat, nisi azymi essent. Leuitic. 2. *Omnis oblatio, quæ offertur Domino, absque fermento fiet, nec quidquam fermenti: aut mellis adolebitur in sacrificio Domini.* Deinde excipit quod nunc fieri iubet. *Primitias tantum eorum offeretis, ac munera, super altare verò non imponentur in odorem suauitatis, &c.* Libamenta vocat vinum, & oleum & similia, quæ cum sacrificiis offerebantur.

De significatione Pentecostes.

CAPVT VIII.

ORIGENES Hom. 23. in Numeros: *Post hanc sequitur sextafestiuitas, quæ dicitur Nouorum, id est, cum primitiæ de nouis fructibus offeruntur. Vbi enim seminatus fuerit ager, & diligenter excultus, atque ad maturitatem peruenerit seges, tunc fructuum perfectione festiuitas Domini geritur. Si ergo & tu vis Nouorum diem festum agere cum Domino, vide quomodo semines, aut vbi semines, vt possis tales metere fructus ex quibus lætari facias Deum, & agere diem festum, quod aliter implere non poteris, nisi audias Apostolum dicentem: qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Si* 1
Gala. 6. *sic semines, & sic metas, vere diem festum ages Nouorum, &c.* Pentecoste typus fuit celeberrimæ sollennitatis, qua Spiritus sanctus in discipulos descendit eodem die. Tunc data est lex Hebræis, postea Spiritus sanctus Apostolis datus est, vt de *Sion exiret noua lex & verbum Domini de Ierusalem.*† Tunc segetes metere incipiebant 2
& cùm venit Spiritus sanctus, iam tempus erat vt Apostoli, qui
Iohan. 4. prius iussi fuerant leuare oculos suos, & respicere regiones iam albas ad messem, falces mitterent, vt ait Chrysost. & frumenta in
in cap. 2. Actor. horreum Dominicum inferrent. Tunc offerebantur duo panes noui vt primitiæ essent Domino, postea primitiæ oblatæ sunt de duobus populis Iudæorum, & gentium. Cædebantur etiam Deo agni, & arietes, & vitulus, & hircus quia multi martyres pro Christo immolati sunt partim qui purissimi fuerant, & Christi imitatores, id est, agni anniculi immaculati, partim ex magistris Ecclesiæ, qui sunt arietes, partim ex iis, qui potentiores fuerant in

sæculo

sæculo, quos vitulus designat, partim qui vsque ad illud tempus in peccatis vixerant,& Dei misericordia ad nouam vitam vocati simul pro eo sanguinem fuderunt, qui rectè significantur in hirco. Sed de animalibus nihil in hoc libro dicemus, in quarto enim,in quo de sacrificiis egimus,ex parte dictum est. Verùm referamus hoc etiam ad mores nostros,vt cœpit Origenes.† Primum diem Azymorum esse diximus cùm à peccatis cóuertimur, *Sup.cap.6. num.6.* secundum,cum spicas laudabilium actionum metere incipimus. Ab hoc die septem hebdomadæ numerandæ sunt,vt quinquagesimo die solennitas fiat Pentecostes,id est, plenitudinis Spiritus sancti. Vt enim plenè nobis detur Spiritus sanctus,& perfecta eius plenitudine lætemur, non satis est à peccato conuerti,& laudabiliter agere incipiere, diu, multúmq; deflenda sunt peccata illa quæ reliquimus,& assiduo dolore,ieiuniis,precibus,verberibus,vigiliis,omni deniq; carnis maceratione compessenda sunt, Quinquagenarius. vt penitus deleantur. Quinquagenarius enim numerus perfectæ pœnitentiæ est vt Hierony. docet,ac multis confirmat initio ferè libri. 2. in Isaiam: quod etiam psalmus quinquagesimus ostendit, qui præcipuus inter eos est, qui pertinent ad pœnitentiam: & annus quinguagesimus Iobilæi, quo omnia debita remittebantur. Leuit.25. vt in eodem loco Hierony.scripsit. Tunc exuto veteri homine, & per Spiritum Domini plenius renouati primitias Deo offerimus non hordeaceas,vt incipientes,sed triticeas, atque etiam è simila confectas. † Duos panes primitiarum
4 rum Radulphus libr. 16.in Leui.c.4.amorem Dei & proximi interpretatur. Tunc enim perfectè amamus & in fratribus Deum videmus,solum quærimus.soli placere studemus,non quærentes iam *quæ nostra sunt, sed quæ Iesu Christi*. Atque hunc amorem,quo intus exardescimus, primitias merito vocamus,non multo enim post integra oblatio infertur in domum Domini,id est, plenissimus,& cumulantissimus pulcherrimarum fructus actionum,quibus Deus colitur quibus fraternitas mirificè iuuatur. Fermentum habent,quia fratrum corda fermentant huiusmodi actiones & ad virtutem egregiè stimulant,ac sapore suo implent: *simile enim est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum.* *Matth.13.* Nec sine causa hi panes, cum quidem Domino offerantur, in vsum sacerdotum cedunt,quoniam quidquid boni siue erga Deum, siue erga homines propter Deum facimus Deo offerimus,sed vtilitas tamen tota nostra est.

* *
*

De die Festo Tubarum.

CAPVT IX.

MENSIS septimus in honore erat apud Hebræos, & 1
magna ex parte sacer: quatuor enim solennitates ha-
bebant, Tubarum, Expiationis, Tabernaculorum,
Cœtus, siue Collectæ, de quibus sigillatim agemus.
Vt igitur dies septimus sanctus erat, sic & mẽsis septimus, & an-
nus septimus erant alia ratione venerabiles. Origenes Homilia
23. in Numeros: *Sicut enim inter dies septimus quisque obseruatur
Sabbatum, & est festiuitas: ita & inter menses septimus quisque mensis
Sabbathum est mensium. Agitur ergo in eo festiuitas, quæ dicitur Sabba-
ta Sabbatorum, &c.* Dies primus septimi mensis, & Neomeniæ
honorem habebat, & sollennitatis Tubarum. Et quoniam de
Neomenia diximus cap. 2. nunc quod ad sollennitatem Tuba-
rum pertinet, exequemur, Hanc & Hebræi, & nostri consentiunt
fere & in memoriam illius beneficij institutam esse, quo Deus
Isaac liberauit ne à patre immolaretur & arietem pro eo substi-
tuit sacrificio, vt Genes. 22. Scriptum est. Et quia arietem inue-
nit Abraham inter vepres hærentem cornibus, tubis corneis
clangebant, ac propterea hodie à Iudæis festum Cornu appel-
latur. Quo autem die ac mense Isaac sacrificio fuerit ereptus,
non constat: Hebræi traditione à maioribus accepta in Neome-
nia septimi mensis id contigisse confirmant. † De hac solenni- 2
Vers. 24. tate legimus Leuitic. 22. *Mense septimo prima die mensis erit vobis
Sabbatum memoriale clangentibus tubis & vocabitur Sanctum. Omne
opus seruile non facietis, in eo, & offeretis holocaustum Domino. Sabba-
tum* solennitatem intelligit, siue requiem, vt verterunt. Lxx. Vbi
autem habemus: *Memoriale clangentibus tubis*, in Hebræo est: *Me-
moriale clangoris*, Lxx. μνημόσυνον σαλπίγγων, id est, *Memoriale tuba-
rum*. Num. 29. *Quia dies clangoris est, & tubarum*, vbi Hieronymus
quod verterat prius: *Clangentibus tubis*, vertit *Clangoris, & tuba-
rum* in Hebræo vtroque in loco est, תְּרוּעָה *Theruah* id est, *Clan-
goris*. Memoriale autem dicitur id quod aliquid in memoriam
reuocat, & Numero. 10. legimus *Si quando habebitis epulum, & dies
festos. & Calendas, canetis tubis super holocaustis, & pacificis victimis: vt
sint vobis in recordationem Dei vestri*, id est, vt Deus recordetur ve-
stri, & benefaciat vobis quasi filiis rite eius præcepta seruantib.
Est enim in Heb. *Et erunt vobis in memoriale coram Deo vestro* quod
paulò ante verterat: *Et erit recordatio vestri corã Domino Deo vestro.*
† Quoniam igitur clangor tubarum communis erat Neomeniis 3
cum reliquis diebus festis: Memoriale tubarum festum diem Tu
barum intelligemus, vt perinde sit ac si diceret: Prima die mẽsis
erit vobis sollẽnitas, siue requies: solennitas, inquã, Tubarũ: Et
sicut in aliis diebus erat eorum recordatio corã Domino clan-
gentibus

gentibus tubis, iuxta quod ſolennitas illa ſignificabat: ita prima die mẽſis ſeptimi cum canebabant tuba cornea liberationẽ Iſaac referentes, Deus eorum recordabatur, vt ſicut eripuerat a morte Iſaac, eos etiã a mortis periculis liberaret. Cetera iam ſupra expoſita ſunt c. 5. nu. 3. & ſequentibus, Sacrificia autẽ quę offerenda erant legimus Num. 29. quę duplicia fuerunt, altera quę propria erant ſolennitatis Tubarum, altera quæ illi cum ceteris Neomeniis erant communia, vt ex verbis eiuſdem capitis intelligitur.

De ſignificatione ſolennitatis Tubarum.

CAPVT X.

1 ORIGENES Homilia. 23. in Numeros: *Quis eſt qui feſtiuitatem gerat memoriæ Tubarum, niſi poteſt Scripturas propheticas, & Euangelicas, atque Apoſtolicas, quæ veluti cœleſtis quædam perſonant tuba, mandare memoriæ, & intra theſaurum cordis ſui recondere? Qui ergo hæc facit, & in lege Dei meditatur die ac nocte iſte feſtiuitatem gerit memoriæ Tubarum. Sed & ſi quis poteſt in gratias illas Sancti ſpiritus promoueri quibus inſpirati ſunt prophetæ, & pſallens dicere: Canite initio menſis tuba in die inſigni ſolennitatis eius & qui ſcit in Pſalmis iubilare ei digne agit ſolennitatem Tubarum, &c.* Radulphus quidem in præfatione libri. 17. in Leuiti. ſeptimo menſe tempus gratiæ, & fidei gentiũ intelligi confirmat, in quo dicit, iuxta Apocalypſin, ſeptem ſpiritus Dei miſſos eſſe in omnem terram: templum etiam Salomonis ſeptem annis & ſeptem menſibus conſtructum eſſe, quoniam à Chriſti aduentu vſque ad reditum per ſeptiformem ſpiritus gratiam conſtruitur Ecclesia, donec in fine temporum conſummetur: Septem menſibus fuiſſe arcam Dei in regione Philiſtinorum. † Hinc capite primo colligit ſolennitatem Tubarum figuram eſſe lætitiæ quæ futura erat in conuerſione gentium: *Sollennitatis ergo*, inquit, *noſtræ principium, quaſi prima dies ſeptimi menſis, temporibus* (vt diximus) *Apoſtolorum fuit, quando prima gentium facta eſt vocatio clangentibus tubis, mundũ ſcilicet perluſtrante tonitruo Diuinæ prædicationis.* Deinde paulò, poſt de eadẽ exponit verba Pſal. 80. *Sumite pſalmum & date tympanum, pſalterium iucundum cum cithara. Buccinate in Neomenia tuba, in inſigni die ſollennitatis veſtræ,* & addit: *Quod autẽ dicitur: Sumite pſalmum & date tympanum illud reſpicit, quod ex lege paulo ante commemorauimus in die clangoris, & tubarum ab omni opere ſeruili eſſe ceſſandum: quoniam qui recipiunt tubam Euangelicæ prædicationis, quæ pſalterij inſtar de ſupernis ſonat, reddere debent tympanum, quod ex corio ſicco conficitur vt ſcilicet ab illicitis voluptatibus*
3 *corporis noſtri corium ſiccetur, &c.* † Iſychius: *Omne opus ſeruile non facietis in eo, & offeretis holocauſtum Domino: Non eſt enim iam tempus*

Pſalm. 80.
Apoc. 3.
3. Reg. 6.
1. Reg. 6.

tempus

tempus opera seruilia agere, quia sufficit præteritum tempus ad voluntatem gentium, in quo gesta sunt opera seruilia: & debemus, quemadmo-
.6. *dum exhibuimus membra nostra arma iniquitatis ad iniquitatem, ita exhibere membra nostra arma iustitiæ in sanctificationem: hoc est enim verum holocaustum, &c.*

De die Expiationis.

CAPVT XI.

DE hac legimus Leui. 23. *Decimo die mensis huius septimi dies Expiationum erit celeberrimus, & vocabitur san-*
Verſ. 27. *ctus. Affligetisq; animas vestras in eo, & offeretis holocau-* 1
stum Domino. Omne opus non facietis in tempore diei hu-
S. Tho. 1. 2. q. 102. ar. 4 ad 10. *ius, &c.* Sanctus Thomas ait: *Festum expiationis erat in memoriam illius beneficij, quo Deus propitiatus est peccato populi de adoratione vituli ad preces Mosi, &c.* Idem sensit Lyranus in eadem verba, qui etiam hoc addidit: *Et ideo celebrabatur decima die mensis septimi, quia tunc descendit Moses de monte portans secundas tabulas in signum propitiationis Diuinæ, &c.* Quod affirmat Lyranus, eodem die Mosem rediisse cum tabulis secundis in signum propitiationis Diuinæ, traditione Hebræorum teneri potius arbitror, quàm Scripturæ autoritate, quãquam & Scriptura nõ parum illi fauet. Nã lex data est sexto die, tertij mensis vt c. 6. ostendimus. Deinde
Moses fuit in monte sex & quadraginta diebus Exo. 24.† Et cum 2
iterum accepit tabulas, fuit etiam quadraginta diebus. Inter hæc aliquot dies interfluxerunt, vt intelligitur ex 32. & 33. c. eiusdem libri. Quare cum dies decimus septimi mensis sit dies Expiationis, & numerus dierum non repugnet, satis probabile est eo die Mosem descendisse cum secundis tabulis. Solennitas ipsa voca-
Expiatio tur כִּפֻּרִים *Chipburim* id est expiationum, Verbum enim כִּפֵּר *Chipher* significat propitiare, siue placare, remouere iniquitatem, siue expiare peccatum: cùm enim propitiatur, & placatur Deus, dicitur peccatum deleri, remoueri, auferri. Vt Psal. 50. *Dele iniquitatem meam.* Exod. 24. *Qui aufers iniquitatem, & scelera.* Et postea: *Et auferas iniquitates nostras, atq; peccata, nosq; possideas.* Siue ergo dicamus. Dies Expiationis, siue Dies propitiationis, idẽ dicimus: quare Hierony. nunc hoc, nunc illo modo vertit, sicut paulò post ait: *Omne opus non facietis in tempore diei huius, quia dies Propitiatio-*
nis est, vt propitietur vobis Dominus Deus vester. † Rursus siue Expia- 3
tionem dicamus, siue Expiationes, nihil refert, & vtróque modo vertit noster interpres. In Hebræo pluralis numeri est, apud Lxx. singularis, Dies ἐξιλασμȣ̃, id est, Propitiationis, siue Expiationis: nam ἐξιλάσκομαι, similiter significat propitiare, & expiare peccata. Nomen sumptum est ab expiatione peccati, cum vitulum a-

adorauit Exo. 32. & ab expiatione, quæ hoc die fiebat peccatorum populi per ieiunium, & sacrificia. Erat enim hic dies peculiariter dicatus expiandis peccatis per pœnitentiam quam ieiunio, & sacrificiis oblatis profitebantur. & in quo Dei misericordia largiùs se effundebat præparans homines ad remissionem peccatorum, vt apud nos tempus Quadragesimæ. Propterea dictum est: *Affligetisq; animas vestras in eo*, ieiunabant enim eo die vsque ad vesperam, vt ait Iosephus lib. 3. Antiq. c. 10. & hæc erat afflictio. Iudæi addunt, atq; ita obseruare dicuntur, eodē die à potu etiam fuisse abstinendum, ab vxoribus, à balneis, calceos præterea abiiciendos. Intelligendum est autem à vespera diei noni, & ideò ait: *Et affligetis animas vestras die nono mensis. A vespera vsque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra*, vt supra iam exposuimus cap. 1. num. 18.

4 † De sacrificiis offerendis scriptum est Numer. 29. *Offeretisq; holocaustum Domino in odorem suauissimum, vitulum de armento vnum, arietem vnum, &c.* Quid sit autem esse celeberrimū, & vocari sanctum pleniùs exposuimus cap. 5. nu. 3. & sequentibus, diximusq; peculiare esse sabbato, & diei Expiationis, vt nihil operis in eis fiat, ne ad cibos quidem parandos, reliquis enim diebus festis parari posse quæ ad victum pertinerent, atque in hoc loco, & Numeror 29. cum dicitur: *Omne opus seruile non facietis*, redundare: *Seruile*. Expiatio autem hæc fiebat per pontificem, nec tantum populus expiabatur, sed etiam templum, & sacerdotes. Leuit. 16. *Expiabit autem sacerdos qui vnctus fuerit, & cuius manus initiata sunt, vt sacerdotio fungatur pro patre suo: indueturq; stola linea, & vestibus sanctis, & expiabit sanctuarium, & tabernaculum testimonij, atque altare, sacerdotes quoque & vniuersum populum, &c.* Atque ita hoc tantum die pontifex introibat in sanctum sanctorum, vt est in eodē cap.

DE SIGNIFICATIONE DIEI *Expiationis.*

CAPVT XII.

1 ORIGENES Homilia 23. in Numeros: *Est adhuc & alia festiuitas, cum affligunt animas suas, & humiliant se Deo festa celebrantes. O mira festiuitas; dies festus vocatur afflictio animæ. Vide ergo, si vis diem festum agere, si vis vt lætetur Deus super te, afflige animam tuam, & humilia eam. Non ei permittas explere desideria sua, nec concedas ei lasciuius euagari, sed inquantum fieri potest, afflige, & humilia eam. Denique Pascha festiuitas, & Azymorum panem afflictionis habere dicitur, nec potest quis agere diem festum, nisi afflictionis panem manducauerit, & manducauerit Pascha cum amaritudine. Hoc ergo deposcit & Propitiationis dies. Cum enim afflicta fuerit anima, & humiliata in conspectu Domini, tunc ei repropitiatur Deus, & tunc ad eam venit ille, quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine suo, Christus Iesus Dominus, & redemptor* Rom. 3. *eius, &c.*

eius, &c. † Verùm si meminerimus, quod capite 10. dictum est, sep- 2
timo mense significari tempus legis Euangelicæ, & conuersionis gentium, ac solennitatem tubarum figuram esse lætitiæ, quæ futura erat in eadem conuersione, rectè, nisi fallor, dicemus solennitatem Expiationis, quæ illi proxima fuit, significasse pœnitentiam, & contemptionem voluptatum, ac sui ipsorum, quæ initio fuit in iis, qui conuersi sunt, & nunc debet esse in omnibus, qui perfectè ad Deum conuertuntur. Prædicato enim Euãgelio continuò ieiunia, vigiliæ, atque omnes animæ afflictiones pro voluptatibus haberi cœperunt. Huius prædicationis initium fuit: *Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorum*, & in ea primum auditum est: *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* Et: *Qui autem sunt Christi, carnem suam*

Matth.3. & 4. Matth.16. Galat.5.

crucifixerunt cum vitiis, & concupiscentiis. † Decimo die celebratur 3
solennitas Expiationum, quia qui decem præcepta implere cupit, vt semper impleat, & perfectus euadat, semper carnis affligendæ, & spiritui subiiciendæ rationem habere debet, ac dare operam, vt eam quam purissimam conseruet, & perpetuum cum peccatis bellum gerat, atque ita semper creatori suo holocaustum suauissimi offerat odoris. Et quidem in omnibus festis diebus illud statim audimus: *Omne opus seruile non facietis in eo*, quia & qui incipiunt, & qui proficiunt, & qui perfecti sunt, dum in carne peccati viuunt, & inter diaboli laqueos versantur, nunquam securi esse debent, nec ita de libertate lætari, vt ad seruitutem se reduci non posse existiment. Sed in die Expiationis etiam ab opere parandorum ciborum abstinendum est, vt meliùs ac puriùs Deo vacetur: quia qui se in septimo mense, id est, in tempore gratiæ, esse meminerunt, ac serio perfectionem assequi student, corporis etiam solicitudinem abiiciunt paucis, vilibusque contenti, ac Deum sibi ex animo seruientibus non defuturum confidentes, iuxta quod à Seruatore dictum est: *Nolite ergo soliciti esse dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur? Hæc enim omnia gentes inquirunt. Scit enim pater vester quia his omnibus indigetis. Quærite ergo primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis.*

Matth.6.

DE SOLENNITATE TABERNACVLORUM, *siue Scenopegiæ.*

CAPVT XIII.

AQuinto decimo die mensis huius septimi erunt feriæ Taberna- 1
culorum septem diebus Domino. Dies primus vocabitur celeberrimus, atque sanctissimus. Omne opus seruile non facietis in eo, & septem diebus offeretis holocausta Domino. Leu. 23. Hæc erat magna solennitas Iudæis, & tertia, in qua omnes masculini

Vers.34.

culini ſexus venire iubebantur in Ieruſalem, vt videmus Deu. 16. Hebraicè dicitur חג הסכות *hag haſucoth*, id eſt, feſtum Tabernaculorum. Græcè ἑορτὴ σκηνῶν, quod idem eſt. Dicitur & σκηνοπηγία a figendis ſcilicet tabernaculis. Corruptè ergo in multis libris ſcribitur Scenophegia pro Scenopegia. Quódque Abulenſis in eadem verba ait: *Vocatur autem iſtud feſtum alio nomine Scenophegia*, id eſt, *comeſtio in publico, à cenon, quod eſt commune, & phagia, quod eſt comedere*, miſerabili illius ſeculi barbariæ tribuamus. Simile eſt quod ait Radulph. li. 17. in Leui. c. 3. Phago comeſtionem ſonare, & inde dici Scenophegiam. Cur ita dicatur, & in cuius beneficij memoriam celebretur ipſe legiſlator paulò pòſt aperuit: *Menſe ſeptimo feſta celebrabitis, & habitabitis in vmbraculis ſeptem diebus. Omnis qui de genere eſt Iſrael, manebit in tabernaculis, vt diſcant poſteri veſtri quod in tabernaculis habitare fecerim filios Iſrael cum educerem* — Scenopegia

2 *eos de terra Aegypti, &c.* † Septē ergo diebus celebratur, quia multis diebus factum eſt, quod in ea memoratur, vt ſuprà diximus c. 5. num. 9. Primus dies ſanctus dicitur, in quo ab omni opere ſeruili feriandum erat: nec tamen ſeptimo idem honor habetur, vt in diebus Azymorum, quoniam dies proximus, qui erat Cœtus, atque collectæ, ſanctus futurus erat, & prouideri oportebat ne quo ad eius fieri poſſet, diem, in quo ab opere ſeruili quieſcebatur, alter ſimilis dies ſubſequeretur, quod vniuerſo populo, ac pauperibus, præſertim graue, atque incommodum futurum videbatur. Atque in Azymis quidem ſeptimus dies idem erat Azymorum, & Cœtus, atque Collectæ. quod in diebus Tabernaculorum fieri non potuit, quoniā tantæ ſolennitati ſeptem dies dari oportebat, vt ſolennitati Azymorum, & dies Cœtus non potuit in Tabernaculis agi, vt cap. 15. dicemus, ſed extra illa.

3 † De materia tabernaculorum, & de loco in quo fiebant, hæc ſcribit Abulenſis quæſt. 24. in ca. 23. Leui. tabernacula facta fuiſſe extra domos, vel in aliquo loco nō operto, & ex ramis arborum facta dicit, quoniam quadraginta annos in deſerto Hebræi non habitauerunt in domibus, ſed in vmbraculis ſub arboribus. Rem tamen ex Neh. cap. 8. diſcimus: *Egreſſus eſt*, inquit, *populus & attulerunt, feceruntq́ ſibi tabernacula, vnuſquiſque in domate ſuo, & in atriis ſuis, & in atriis domus Dei, & in platea portæ aquarū, & in platea portæ Ephraim.* Itaque in domatibus. i. in tectis domorum, & in reliquis locis ſpacioſis ſub diuo poſitis intra vrbem conſtruebant tabernacula. Sed tunc quia pauci erant, & hoſtes propinqui, meritò ſe intra vrbem continebant. Sed poſtea multa etiā tabernacula extra vrbem poſita fuiſſe probabile eſt. Cum enim ex omnibus locis terræ promiſſionis in Ieruſalē conuenirēt, & ſingulæ familiæ ſingula tabernacula conſtruerent, vt ait Ioſep. 3. Anti. cap. 10. nequaquam tot in vrbe conſtrui poterant. Eſtq; verò ſimile ita fuiſſe diſpoſita tabernacula, vt quaſi vrbs quædam fieret, & ſingulæ — Materia, & locus tabernaculorū.

 familiæ

familiæ seorsum manerent, ita enim faciebant cum per desertum quiescebant, cuius rei memoriam tunc colebant. Materiam autem tabernaculis construendis non eam fuisse opinor tantum, quam Abulensis vult, neque enim semper in deserto ex ramis arborum ea facere poterant, cùm necesse esset interdum diuertere ad loca, quæ arboribus carerent, & tantæ multitudini nullæ siluæ sufficerent. Denique si singulis annis in Ierusalem ex arboribus fierent, breui montes, & siluæ desolarentur. † Talia igitur erant ta- 4
bernacula, qualia erant in vsu apud veteres, & qualia populus habuit iter faciens per desertum, è lignis videlicet, & linteis, pellibúsque confecta, vt æstum, & pluuiam arcerent. Ligna, vel sudes, primum figebantur, deinde lintea tendebantur, quæ domicilium constituerent, & pellibus extrinsecus tegebantur. Ita tabernaculum factum est Exodi 26. quod ad communem tabernaculorum similitudinem compositum videtur. Indicant hoc etiam multi Scripturæ loci, in quibus legimus moueri tabernacula, aut tendi, aut figi, vnde etiam Scenopegiæ nomen deductum esse diximus. Vt Genes. 12. *Et inde transgrediens ad montem, qui erat contra Orientem Bethel, tetendit ibi tabernaculum suum.* Et cap. 13. *Reuersúsque est per iter, quo venerat à Meridie in Bethel, vsque ad locum, vbi prius fixerat tabernaculum.* Et postea: *Mouens igitur tabernaculum suum, &c.* Et cap. 31. *Iamq́; Iacob extenderat in monte tabernaculum: cumq́; ille consecutus fuisset eum cum fratribus suis, in eodem monte Galaad fixit tentorium.* † Hinc Cant. 1. *Nigra sum, sed formosa filia Ierusalem, sicut* 5
tabernacula Cedar, sicut pelles Salomonis, quæ scilicet cum tabernaculum extrinsecus tegerent, Sole, & pluuiis denigrabantur. Et Hab. 3. *Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian*, à parte totum intelligens pelles vocauit tentoria. Immò & Iosephus loco modo indicato de festo Tabernaculorum agens ait: σκηνὰς πήγνυσθαι κελεύει κατ' οἰκίαν ἕκαστον, id est, *Tabernacula figere iubet vnumquemque secundum familiam*, id est, magna, vel parua pro numero domesticorum. Quod de tabernaculis dixi ostendit Isa. cap. 54. his verbis: *Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas: longos fac funiculos tuos, & clauos tuos consolida.* Et cap. 33. *Tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit, nec auferentur claui eius in sempiternum, & omnes funiculi eius non rumpentur, &c.* In lignis enim, quæ vicem columnarum habebant, erant anuli quibus innectebantur funes, qui clauis magnis humi confixi ligna firmabant, & contra ventorum vim tabernacula muniebant. Huiusmodi tabernaculorum artifex erat Paulus, sicut legimus Actorum 18. *Erant autem scenofactoriæ artis.* Nec verò ex frondibus quoque arborum facta fuisse tabernacula multa negauerim, præsertim quæ pauperum erant, qui pretiosioribus illis tabernaculis carerent. De holocaustis & victimis, quæ singulis diebus cædebantur, lege cap. 29. Numerorum.

6 Hoc præterea lex iubet: *Sumetiſq; vobis die primo fructus arboris pulcherrimæ, ſpatulaſq; palmarum, & ramos ligni denſarum frondium, & ſalices de torrente, & lætabimini coram Domino Deo veſtro.* Quod Ioſephus libro 3. Antiquitatum cap. 10. ita interpretatur: *Et ſimul pro gratiarum actione ſacrificare, manibus interim geſtantes ramos myrti, ſalicis & palmæ, ex quibus mala Perſica dependeant, &c.* Sed Græca non ſatis commodè verſa ſunt, quæ ſic habent, φέροντας ἐν ταῖς χερσὶ εἰρεσιώνην μυρσίνης, καὶ ἰτέας σὺν κράδῃ φοίνικος πεποιημένην τοῦ μήλου τοῦ τῆς περσέας προσόντος. Quæ ita reddenda ſunt: *Ferentes manibus ramum myrti, & ſalicis cum ramo palmæ laborato: adeſt & malum, quod Perſeæ eſt, id eſt, ferunt etiam ramos arboris Perſeæ.* Eſt autem Perſea arbor, quam malum Perſicum, ſiue citrum quidam vocant, (certè ita Ioſephus accepit) mala enim citria vocantur mala Medica, ſiue mala Perſica, vt auctor eſt Dioſcorides lib. 1. c. 131. Et quamuis arbor μηλέα frequentiùs dicitur, fructus autem μῆλον, tamen,
7 & arbor ipſa μῆλον vocatur. † Quatuor ergo arborum ramos ferre manibus iubebantur iuxta Ioſephum, myrti, ſalicis, palmæ, citri. Idem ſenſit Moſes Ægyptius lib. 3. Ductoris dubiorum, c. 44. Ex quibus perſpicimus arborem pulcherrimam intelligi citrum, cui Hebræi ſuffragantur. Sed & Chaldæi interpres hic vertit: *Fructum arboris citri.* Quod ergo Hieronymus ſcripſit in illud Zachar. 14. *Et omnes qui reliqui fuerint, &c.* Arborem pulcherrimam in Leuitico à Iudæis cedrum intelligi, nequaquam cedrum eam intelligit excelſam arborem, & præſtantem, quæ plerumque hoc nomine ſignificari ſolet, ſed eam quam Latini citrum vocant, quod ex Dioſcoride intelligitur libro 1. cap. 131. vbi de malis loquens: *Eam autem,* inquit, *quæ Medica dicuntur, aut Perſica, aut Cedromela, Latine autem citria, omnibus nota, &c.* Cedromela dicuntur
8 quaſi mala cedri. † Arbor denſarum frondium myrtus intelligitur, vt etiam interpres Chaldæi vertit. Lxx. tranſtulerunt: *Arboris denſæ,* & Zachar. 1. vbi habemus: *Et ipſe ſtabat inter myrteta,* verterunt: *Inter duos montes vmbroſos,* id eſt, habentes vmbroſas arbores ac denſarum frondium. Sicut ergo in tabernaculis habitare iubebantur, vt infirmis, & quietis ſedibus collocati recordarentur ſe multis annis habitaſſe in tabernaculis, quod ipſi intellexerunt, ſcribit enim Moſes Ægyptius in eodem loco: *Similiter in exeundo de domibus, & morando in vmbraculis, ſicut faciunt eremitæ, vt recordemur quod ita fuimus in diebus antiquis, & mutauit nos de deſertis illis, vt habitaremus in domibus picturatis, & in palatiis delectabilibus, & in craßitie terrarum, &c.* ita ferre iubentur manibus ramos arborum, quas nominauimus, vt recordarentur ſe de ſterili ſolitudine in terram feracem, & riuis (id enim indicant ſalices de torrente) ac optimis arboribus abundantem tranſlatos fuiſſe. † Propterea arbores pulchræ, & optimæ aſſumuntur, vt palma, & citrus, & myrtus, & iuxta riuos naſcentes, vt ſalices. In his

Arbor pulcherrima.

Arbor dēſarū frondiū.

etiã citrus,& myrtus odoris boni sunt,salices verò,& palmæ pulchræ & humida diuq; virorem seruantes non enim 1.tantum die, sed sex etiam reliquis sumebãtur,quod Moses indicauit Leui. 23. cũ dixit: *Sumetisq; vobis die primo fructus arborũ pulcherrimæ,spathulasque palmarum,& ramos ligni densarum frondium,& salices de torrente, & lætabamini coram Domino Deo vestro, celebrabitisq; solennitatem eius septem diebus per annum.* Et quidem iam dixerat septem diebus peragi debere ferias Tabernaculorum , sed cùm ramos arborum primo die sumi præciperet,ne quis putaret eo tantum die sumendos esse, meritò addidit : *Celebrabitisq; solennitatem eius septem diebus.* Ita intellexit Moses Ægyptius,vt continuò videbimus, & idẽ à Iosepho tradi testatur Petrus Comestor in historia Numeror. cap.47. Falsum ergo est , quod affirmauit Abulensis quæst.28.in
cap.23.Leui,primo tantum die ramos sumi.† Quod dixi de ramis 10
arborum & de eorum causis Moses Ægyptius eodem lib.3. Ductoris dubiorum, capite 44.docet his verbis: *Quod autem mihi videtur in istis quatuor generibus rerum, est , quia læti sunt cum exirent de deserto, in quo nihil seminabatur, nec inueniebatur ibi ficus, vitis , nec mala granata, nec aqua ad bibendum : & intrauerant in terram delectabilem , in qua erant riui , & arbores multæ. Vt igitur haberentur ista in memoria præcepit accipi de bonis fructibus. Et ista sunt quatuor genera, de quibus præcessit sermo,in quibus conueniunt,quia inueniuntur in multis locis in terra promissionis in tempore illo,& quilibet potest illas habere. Secundum est,quia sunt pulchra,& humida,& quædam ipsorum sunt boni odoris,scilicet pomum citrium, & myrtus. Tertium est, sicut in palma, & salice , quia tenet eorum humiditas in bono statu totis septem diebus, quod non inuenitur in aliis generibus huiusmodi rerum, &c.* Eum secutus est sanctus Thomas 1.2.quæstione 102.artic.4. ad decimum. Cum autem legimus fructus arborum,fructus cum ramis,in quibus sunt,intelligamus,vt ex verbis Scripturæ & Iosephi,& Mosis
Ægyptij perspicitur.† Quare malè,vt diximus, vertit nouus Iose- 11
phi interpres: *Gestantes manibus ramos myrti, salicis, & palmæ, ex quibus mala Persica dependeant* , cùm mala hæc Persica non ex alienis, sed ex suis ramis pendere deberent. Quod verò ait : *Et lætabimini coram Domino Deo vestro* , ita exponit Abulensis : *Saltabitis habentes istos ramos in manibus coram Domino Deo vestro. Dicunt enim aliqui quod quando Iudæi habebant istos ramos in manu , habebant cum eis colligatos fructus , & sic saliebant eleuantes , & deprimentes illos fructus ad omnem differentiam positionis,quod significabatur esse ad laudem Dei.qui erat Dominus omnium positionum mundi,&c.* Et postea: *Dicebatur hoc fieri coram Domino , quia ista lætitia & saltatio fiebat in sanctuario , vbi dicebatur esse Deus,&c.* Ex hoc cernitur non semper eos mansisse in tabernaculis illis septem diebus,sed ita vt quis domi suæ habitare dicitur,in qua comedit,& dormit, & manet cum opus est, aut etiam exit.

DE

DE SIGNIFICATIONE TABERNACV-lorum, siue Scenopegiæ.

CAPVT XIIII.

1 ORIGENES Homilia 23. in Numer. *Iam verò vltimus dies festus Dei quis sit, quo Deus lætatur in homine, videamus. Scenopegia,* inquit. *Lætatur ergo super te, cum te viderit in hoc mundo in tabernaculis habitantem, cum te viderit non habere fixum, & fundatum animum, ac propositum super terras, nec desiderantem quæ terrena sunt, nec vmbram vitæ huius quasi possessionem propriam, & perpetuam deputantem, sed velut in transitu positum, & ad veram illam patriam Paradisi festinātem, ac dicentem: Incola ego sum, &* Psal. 29.
peregrinus, sicut omnes patres mei. In tabernaculis enim habitauerunt, & patres: & Abraham in casulis, id est, in tabernaculis, habitauit cum Isaac, Hebr. 11.
& Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem. Cum ergo incola fueris, & peregrinus in terris, & non est mens tua fixa, & radicata in desideriis terrenorum, sed paratus es vt citò transeas, & paratus es extendere te semper ad anteriora vsquequo peruenias in terram fluentem lac, & mel, & hereditatem capias futurorum: si te, inquam, positum in his videat Deus,
2 *lætatur in te, & diem festum agit super te, &c.* † Diximus cap. 12 secundam septimi mensis solennitatem, id est, diem Expiationis, significasse pœnitentiam, & contemptionem voluptatum, ac sui ipsorum, quæ initio fuit in iis, qui conuersi sunt, & nunc esse debet in omnibus qui perfectè conuertuntur. Scenopegia igitur, quæ illam subsequitur, indicat eos, qui pœnitentia se exercent, & voluptates, seque ipsos contemnunt per desertum vitæ huius festinare debere in veram terram promissionis, & in tentoriis habitare, hoc est, tantum ex rebus huius mundi sumere, quantum ad iter faciendum necessarium sit. Quare de gentibus ad Euangelium conuertendis in hunc modum vaticinatus est Zacharias: Zachar. 14.
Et omnes qui reliqui fuerint de vniuersis gentibus, quæ venerunt contra Hierusalem, ascendent ab anno in annum vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrēt festiuitatem Tabernaculorum. Et postea: *Sed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes quæ non ascenderint ad cele-*
3 *brādam festiuitatem tabernaculorum.* † Decimoquinto die celebratur Scenopegia, quo iam Luna decrescere incipit, quia nisi res sęculi fluxas, & caducas esse verè intelligamus, amabimus eas, & in eis manere cupiemus, nec desiderio festinabimus ad cœlestes. Cui igitur Luna decrescit, i. qui bona sæculi, quæ mutantur, & transeunt, atque in Luna indicantur, talia esse cognoscit qualia sunt, ille Scenop[illegible]am continuò celebrat, & festinat ad æterna. Septem diebus a[illegible] tot vitā nostrā Deo dicare, & semper futura quęrere [illegible]ych. *Quando congregauerimus omnes fructus terræ ab oper[illegible] cessantes, festa celebremus septem dies, id est,*

101

totam nostram demus vitam in diuina festiuitate celebranda, &c. Dies primus *vocabitur celeberrimus, atque sanctissimus*, quia nihil iucundius, aut lætius nobis contingere potest eo die, quo iam plenè ad cœlestia aspiramus, nihil hoc desiderio sanctius. *Omne opus seruile non facietis in eo*, quia tunc maximè ab omni seruitute recedimus, cum nihil est in terra quod nos capiat, aut festinare prohibeat ad superna. † Illis septem diebus offeruntur holocausta Domino, 4
quia dum ita viuimus, totos Deo nos tradimus, & eius desiderio magis magísque indies incandescimus. Fructus arboris pulcherrimæ, id est, citri, quæ colore aurum referunt, tunc verè sumimus, quia *non quærimus quæ nostra sunt sed quæ Iesu Christi*, & fructibus caritatis, quæ omnium virtutum pulcherrima est, abundamus toti Dei gloriæ, & fratrum vtilitati traditi. Spathulæ palmarum victoriam indicant, sicut de sanctis victoribus scriptum est: *Et* Apocal.7. *palmæ in manibus eorum.* Tunc enim gloriosè vincimus & de hostibus triumphamus, cùm nihil illi habent in terra vnde nos teneãt, & in humum deiiciant, quia *conuersatio nostra in cœlis est.* Ramos salicis sumi diximus, quia diu virorem retinet, nec illis septem diebus arescit, & firmitatem animi non marcescentem, sed semper in felici illo virtutum statu perseuerantem significat. † Quæ 5
de torrente sumitur, quia nisi crebro in lege Domini meditemur, & meditationi pias & assiduas preces adiungamus, marcescet in nobis, & deficiet ille animi vigor. Ita de viro bono cecinit Psal.1. Propheta: *Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte. Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Et folium eius non defluet, & omnia quæcumque faciet, prosperabuntur.* Ramus ligni dẽsarum frondium quod pulchrum est, & humidum, atque ideò sumitur in Scenopegia, vt cap. proximo diximus dẽsitatem virtutum nobis ostendit semper in suo virore permanentium. Vt enim ex animo in cœlestem patriam festinemus, & terrena contemnamus, non satis est cupere & quiescere, atque otiari: sed omnes virtutes crebrò adhibendæ, & ita exercendæ sunt vt nulla earum in nobis arescat, sed pulchritudinem suam teneant. Huiusmodi ramis celebranda est Scenopegia totis septem diebus, id est, toto vitæ tempore, quos qui leuauerit, verè coram Domino lætabitur, & hilarem in eodem vitam aget.

DE DIE FESTO COETVS, ATQVE *Collectæ.*

CAPVT XV.

HIc dies vigesimus secundus erat septimi mensis, octa- 1
uus autem post septem dies tabernaculorum. Hebraicè עֲצֶרֶת *azereth* dicitur, id est, cœtus, siue cógregatio, vt Iere.9. *Quia omnes adulteri sunt, cætus præuaricatorum.*

De

De quo legimus Leuiti.23. *Dies quoque octauus erit celeberrimus, atque ſanctiſsimus, & offeretis holocauſtum Domino, eſt enim cœtus, atque Collectæ. Omne opus ſeruile non facietis in eo.* Verſ.36. P10: *Eſt enim Cœtus, atque Collectæ.* Lxx. verterunt: ἐξόδιόν ἐστιν id eſt, *Exodium eſt*, de quo poſtra plura dicemus. Duplex fuit dies Cœtus apud Iudæos, alter idẽ qui ſeptimus erat Azymorum, alter is, de quo nunc agere cœpimus, quem ita nobis explicat S. Thomas 1.2. quæſtione 102. art. 4. ad decimum. *Octauo*, inquit, *die celebrabatur aliud feſtum, ſcilicet, Cœtus atque Collectæ, in quo colligebantur à populo ea quæ erant neceſſaria ad expenſas cultus diuini, & ſignificabatur adunatio populi, & pax præſtita in terra promiſsionis, &c.* Petrus Comeſtor in hiſtoria libri Numerorum, cap.47. affirmat octauum diem feſtum fuiſſe, quia conueniebant ad faciendam collectam, fortè in vſus pauperum,

Duplex dies Collecta

51 vel in alios vſus communes. † Lyranus in c.23. Leui. pecunias tũc colligi ſolitas eſſe dicit in ſumptus ſacrificiorum, vel tabernaculi vel templi. Idem ſenſit Abulẽſis q.26. & 27. in idem cap. & ſumptus ſanctuarij vel tabernaculi, aut tẽpli indicat, reficere ea, quæ corruerant, vel noua facere, facere vaſa aurea, & argentea, & veſtes, emere animalia, quæ neceſſaria erant ad quotidiana ſacrificia. Verùm Paulus Burgenſis in Addit. eiuſdem cap. 23. hanc ſententiam vehementer impugnat, atque hoc maximè argumento, quòd ſeptimus dies Azymorum dicebatur etiam dies Cœtus, atque Collectæ, quo nemo affirmat colligi ſolere pecunias: tum etiam quia manifeſtum eſt apud Doctores Hebræorum huiuſmodi collectionem pecuniarum ad ſumptus templi per totam terram promiſsionis factam fuiſſe duodecimi menſis die primo: *Vnde*, inquit, *feſtum Cœtus dicitur ex hoc quod erat dies celebris, in quo populus debebat adunari, ſeu colligi ad vacandum diuinis, & per conſequẽs*

3 *ceſſare ab operibus ſeruilibus, &c.* † Ego ex verbis Sancti Thomæ, quæ ante retuli, & ex his Pauli Burgenſis mihi coniicere poſſe videor quid ſit dies Cœtus: is ſcilicet, quo relictis tabernaculis ſimul omnes in tabernaculum, ſiue in templum conueniebant gratias Deo ſolennibus ſacrificiis relaturi quod poſt longã illam quadraginta annorum peregrinationem tandem in terram promiſſam omnes tribus ſaluæ veniſſent, & optata quieta terra, incolumitate frui cœpiſſent. Atque ideò poſt ſeptem dies Tabernaculorum conueniebant, quibus annos peregrinationis teſtabantur, & Cœtus, ſiue Collecta dicebatur quod omnes ſimul congregarentur. Simili ferè de cauſa dies extremus Azymorum eodem nomine colebatur, quod cùm trepidi & feſtinantes ex Ægypto exiiſſent, quod manducandis panibus azymis referebant, tandem omnes incolumes in vnum, atque eundem exercitum conueniſſent, & mare tranſiiſſent. Atque hoc & rerum ipſarum ordo, diuinorúmque beneficiorum cognitio, & commemoratio, tum etiam nomen ipſum Cœtus poſtulant: præſertim cum pecunias

septimo die Azymorum collectas fuisse non sit probabile, cùm liceret (vt ait Lyranus in cap.16. Deut.) omnibus secundo die in patriam proficisci, & si petendæ erant pecuniæ, antequam discederent, erant petendæ. † Si autem septimo die Azymorum non 4
petebantur, cur die octauo consequente Scenopegiam peti dicamus, cùm idem vterque dies nomen habeat, atque eadem ratione habere videatur? Qui pecunias colligi voluerunt, nomine Collectæ moti sunt, quo Paulus in eadem re vtitur, 1. Corinthior. 16. *De collectis autem quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.* Verum ita habeant, in Hebr. tantum legi עֲצֶרֶת הִיא. *Eseret hi*, id est, *Cœtus ipsa quod est.* Est enim dies Cœtus, sed Hieronymus perspicuitatis causa addit: *Atque Collecta.* Nec Collectam necesse est esse pecuniæ, nam & Orationes Collectæ vocantur, Cœtus autem hominum est. Quare rectè Chaldæus vertit: *Collecti eritis.* Præterea Deut. 16. vbi nos habemus: *Collecta est Domini Dei tui*, cũ in Hebræo sit לַיהוָה *laihoah*, rectè vertere possumus, quemadmodum & Lxx. verterunt: *Domino Deo tuo*, tametsi idem in vtraque translatione sensus est: *Cœtus est in honorem domini Dei tui*, idem enim vocabulum, quod prius verterat duobus: *Cœtus atque Collecta*, nunc vno vertit, id est, *Collecta*, quod Cœtum hominum sine dubio significat. Et quoniam vt gratias Deo referrent congregabantur, dixit: *Collecta est Domini Dei tui*, siue Domino Deo tuo. † Sed & illud 2. Paralip. 7. *Fecitq; die octauo Collectam eò* 5
quod dedicasset altare septem diebus, & solennitatem celebrasset diebus septem, vtrum ita interpretabimur, pecunias colligi ab omnibus iussit ad sumptus templi, an iussit omnes congregari vt gratias Deo agerent? Num rex locupletissimus, qui auro, perinde atque alij argento, abundabat, pecunias tunc exigi iuberet? Nec in templo tantum; sed etiam in domibus vehementiùs eo die lætabantur, sicut Moses Ægyptius lib. 3. Directoris dubiorum, cap. 44. testatur his verbis: *Exitus vero de festo Tabernaculorum ad octauum diem, similiter festum est ad complendum in ipsa die genera lætitiæ, quæ non poterant consummari in vmbraculis, sed in domibus magnis, & in habitationibus securis, &c.* Huc etiam pertinere arbitror translationem Septuaginta qui nomen עֲצֶרֶת *Asereth*, pro quo nos aut Cœtum, aut Collectam, aut vtrumque habemus, semper vertunt ἐξόδιον, quæ vox Latinis inusitata non est, & exitum, finemq; significat, ac propriè canticum, quod histriones è scena exeuntes canebant, vt & ex aliis, & ex Tito Liuio, lib. 7. ab vrbe condita intelligitur. † Quare celebrem illam gratiarum actionem, qua Cœtus 6
filiorum Israel duas magnas solennitates Azymorum, & Tabernaculorum claudebant, & è loco sancto exeuntes in vrbes suas reuertebantur, non immerito ἐξόδιον appellarunt. Liuij verba, si quis requirat, hæc sunt: *Iuuentus histrionibus fabellarum actu relicto ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare cœpit, quæ*

inde Exodia appellata, consertaq́; fabulis, potißimum Atellanis sunt,&c. Videre hoc licet apud Lxx.Leuit.23.Num.29.Deut.16.2.Para.7. & Nehe.8.Theodoretus quæst.32.in Leui.ita interpretatur: *Exodium autem festorum indicat finem.*

DE SIGNIFICATIONE DIEI *Cœtus, siue Collectæ.*

CAPVT XVI.

SI rectè interpretati sumus diem Cœtus esse, quo omnes filij Israel in templum conueniebant gratias Deo relaturi verbis, & sacrificiis quod eos in terram promissam lætos, atque incolumes deduxisset, non erit profectò dubium eo die gaudium indicari cœtus beatorum, & immortalem illam gratiarum actionem, de qua dictum est Psal. 83. *Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te*, quod eos scilicet tot periculis liberatos in optatam patriam perduxerit. Nam si septimus mensis tempus gratiæ significat, vt diximus, & prima eius solennitas lætitiæ, quæ futura erat in conuersione gentium, typus fuit: secunda pœnitentiæ, contemptionisq́; voluptatum, tertiam festinationis in cœlestem patriam quartam quæ Cœtus dicitur, & dies festos legis claudit, ac perficit, & vitam in tabernaculis actam consequitur, rectissimè beatissimam illam, extremámque solennitatem interpretabimur. † Numerus etiam perpulchrè conuenit: septem enim diebus vniuersum tempus vitæ præsentis voluitur, & octauus dies beatitudinis est, & lætitiæ & immortalitatis, quo & Dominus resurrexit, & omnes veri filij Israel resurgent semper cum Christo regnaturi. Isychius in cap.23 Leuit. *Sed & septem diebus holocausta offerri præcepit ostendens oportere per omne tempus perfectam conuersationem sequi. Quando ergo sic præsentem vitam percurrimus, tunc celeberrimum, atque sanctißimum octauum diem, sæculum videlicet futurum, habemus vocante nos in præparata sanctis bona, eo, qui nos & in hanc conuersationem vocauit. Tunc ergo offerimus holocausta Domino, quæ hic præparauemus, est enim Cœtus, atque Collectæ*, vel sicut Lxx. *Egressus est quia hinc exitus, illic habitatio est, sicut ait Paul. Cupio dissolui, & esse cum Christo.* Philip.1. *Omne opus seruile nō faciemus, quia sicut Angeli Dei tempore illo erimus, &c.* In eundem sensum hunc diem Collectę interpretatur Radul-
3 phus lib.17.in Leu.c.3. † Quod dicitur: *Et offeretis holocaustū Domino*, melius in ista congregatione beatorū fit, in qua interim cum totis viribus, & tota animi contētione Deus intelligitur & amatur. Tunc fit plenè quod præceptum est: *Diliges Dominum Deum tuū ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua.* Et illud: Deuter.16. *Benedic anima mea Domino, & omnia quæ intra me sunt, nomini sancto eius*, & quæ sequūtur. Illud obscurius, cur dictū sit: *Omne opus seruile* Psalm.102.

non facietis in eo, cum potius dicendum videretur quod de Sabbato dicitur, Omne opus non facietis in eo, hoc enim maximæ sollennitati datur, vt Sabbato illud, mediocribus etiam commune est, vt nullum opus seruile in eis fiat. Vtrumque sane ad beatitudinem pertinet, vt nihil quod laboris sit, in ea inueniatur, quod Sabbato conuenit, & vt nullum opus seruile fiat in ea, id est, vt longissimè sint beati ab omni peccato, quod est opus seruile at non ab omni opere. Licebat die octauo cibos parare, atque ita beata vita laborem non habet, sed opus tamen habet, quo (sicut Lxx. verterunt Deut. 16.) necessaria animæ, id est, vitæ, parentur, intelligunt enim Deum, & amant, sine quo beata vita nulla est, & intelligendo, atque amando cibum beatissimæ immortalitatis sibi parant, qui Deus est, nec aliter eo fruerētur.

De die dati ignis.

CAPVT XVII.

HVNC festum diem alter proximè consequebatur, qui inuenti ignis dictus, est. De quo quoniam neque in sacris libris; excepto secundo Machabæorum, neque in Iosepho, neque in Philone, neque in iis qui de festis diebus egerunt, quidquam inuenio, ea tantum referam quæ 2. Mach. 1. scripta sunt, ex quibus causam sollennitatis intelli-
Vers.18. gemus. Ea sunt huiusmodi. *Facturi igitur quinta & vicesima die mensis Chasleu purificationem templi, necessarium duximus significare vobis vt & vos quoque agatis diem Scenopegiæ, & diem ignis, qui datus est quando Nehemias ædificato templo & altari obtulit sacrificia. Nam cum in Persidem ducerentur, patres nostri, sacerdotes qui tunc cultores Dei erant, acceptum ignem de altari occulte absconderunt in valle vbi erat puteus altus & siccus, & in eo contutati sunt eum, ita vt omnibus ignotus esset locus. Cùm autem præterissent anni multi, & placuit Deo vt mitteretur Nehemias à rege Persidis: nepotes sacerdotum illorum qui absconderant, misit ad requirendum ignem: & sicut narrauerunt nobis, non inuenerūt ignem, sed aquam crassam. Et iußit eos haurire, & afferre sibi: & sacrificia quæ imposita erant, iußit sacerdos Nehemias aspergi ipsa aqua
& ligna & quæ erant superposita †. Vtque hoc factum est & tempus af- 2
fuit quo Sol refulsit, qui prius erat in nubilo, accensus est ignis magnus, ita vt omnes mirarentur. Orationem autem faciebant omnes sacerdotes dum consummaretur sacrificium Ionatha inchoante & ceteris omnibus respondentibus.* Et postea: *Cum autem consumptum fuisset sacrificium, ex residua aqua Nehemias iußit lapides maiores perfundi. Quod vt factum est, ex eis flamma accensa est, sed & ex lumine quod refulsit ab altari, consumpta est.* Ignis de quo loquitur, sacer ignis est cœlitus olim datus quo vno in altari vti licebat ad sacrificia, de quo Leuit. 6. *Ignis autem in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos subijciens*

ligna mane per singulos dies. Ignis est iste perpetuus, qui nunquam
deficiet in altari. Quem quia Nadab, & Abiu filij Aaron non
adhibuerunt, sed ignem alienum, egressus ignis à Domino deuo-
rauit eos, & mortui sunt coram Domino Leu. 10. Hic ignis sem-
per in tabernaculo, & in templo seruatus est vsque ad tempus ca-
ptiuitatis, quo & templum incēsum est, & Iudæi Babylonem ab-
3 ducti sunt. † Sed tunc in puteo à sacerdotibus absconditus, &
soluta captiuitate ab eorum nepotibus Nehemia iubente quæ-
situs non est inuentus, sed aqua crassa pro eo reperta est, quæ in
eumdem ignem est in sacrificio conuersa. Quare falsum est quod
recentiores Hebræi, eorúmque studiosi dictitant, in templo se-
cundo cœlestem ignem semper defuisse. Quo de ignis datus sit
Scriptura non docuit, sed aut Scenopegia, aut (quod multo ve-
rius puto) continuo fere post illam datum esse coniicimus ex eo
quod ait: *Vt & vos quoque agatis diem Scenopegiæ, & diem ignis qui
datus est, quando Nehemias ædificato templo & altari obtulit sacrificia.*
Hæc autem sacrificia sine dubio illa sunt, quæ Nehemiæ. 12. c.
commemorantur his verbis: *Steteruntq́, duo chori laudantium in do-
mo Dei, & ego, & dimidia pars magistratuum mecum. Et sacerdotes, &c.
Et clare cecinerunt cātores, & Iezraia præpositus: Et immolauerunt in die
illa victimas magnas, & lætati sunt, Deus enim lætificauerat eos lætitia ma
gna. Sed & vxores eorum, & liberi gauisi sunt, & audita est lætitia Ie-
rusalem procul, &c.* † Tempus ex præcedentibus intelligitur, ca-
4 pite enim octauo dictum erat: *Fecit ergo vniuersa Ecclesia eorum qui
redierant de captiuitate, tabernacula, & habitauerunt in tabernacu-
lis: non enim fecerant à diebus Iosue filij Nun taliter filij Israel vsque ad
diem illum & fuit lætitia magna nimis. Legit autem Hesdras in libro le-
gis Dei per dies singulos à die primo vsque ad diem nouißimum, & fece-
runt sollennitatem septem diebus, & in die octauo collectam iuxta ritum.*
Deinde caput nonū ita incipit: *In die autem vicesimoquarto mensis
huius conuenerunt filij Israel in ieiunio, & in saccis & humus super eos.
Et separatum est semen filiorū Israel ab omni filio alienigena, &c.* Cum-
q; alter dies numeratus non fuerit, non videtur dubiū per idem
tēpus, id est, paulò post Scenopegiam oblata esse illa sacrificia.

Significatio dati ignis.

QVID autem ignis inuentus post tempus captiuitatis, nisi
5 caritatem post peccatū per sacerdotes Ecclesiæ & per sa-
cramentum pœnitentiæ recuperatam significat? Quis puta-
ret vnquam ex aqua crassa super hostias infusa ignem esse orituru-
rum? Sed iussit infundi Nehemias, & opera sacerdotum infusa
est cœlestiq́; virtute subito ex ea ignis eluxit. Mirabile est verbis
sacerdotis peccata remitti, quę, si vt hominis sunt considerentur,
quam vim habere possunt, vt animi sordes abstergant, & offen-
siones in Deum amoueant, magis quàm aqua crassa vt ex ea fiat

altaris diebus octo, & obtulerunt holocausta cum lætitia, &c. In huius beneficij memoriam fiebat singulis annis Encænia, non in memoriam primæ, aut secundæ dedicationis. Quod ex eo fit manifestissimum, quod non legimus in Scriptura festos dies institutos esse in illarum recordationem, sicut de tertia dedicatione in eodem loco legimus: *Et statuit Iudas, & fratres eius, & vniuersa Ecclesia Israel, vt agatur dies dedicationis altaris in temporibus suis ab anno in annum per dies octo à quinta & vicesima die mẽsis Casleu, cum lætitia*
3 *& gaudio.* Idem scriptum est 2. Macha. 10. † De eadem re hæc etiam memoriæ mandauit Iosephus lib. 12. Ant. c. 11. *Tanta vero lætitia ob reductos ritus patrios, & priscam religionem occupauit gentis animos, maxime quod ea felicitas ex insperato obtigerat, vt lex lata sit ad posteros, quæ iuberet quotannis hoc festum reparari cum ceremonijs templi per octo dies celebrari, & ex eo tempore mos hic apud nostros obtinuit, vocamusq; hanc festiuitatem Luminum, opinor ideo quod ex insperato nobis illuxerit tanta felicitas, &c.* octo igitur diebus fiebant Encænia, quia octo dies Iudæi in lætissima illa templi dedicatione consumpserunt. Cur autem illi octo dies consumpserint, hæc causa fuit, quod nihil apud Iudæos hilarius erat diebus Tabernaculorum cum octauo die Cætus, quibus & iter suum per desertum, & felicem in terram promissionis ingressum commemorabant atque ideo diem, quo pulsis hostibus, & recuperato templo quasi restitutos se eidem terræ putabant, eademq; hilaritate celebrare voluerunt recordantes se paulo ante in montibus ha-
4 bitasse in tabernaculis. † Hoc discimus ex verbis 2. Macha. 10. *Qua die autem*, inquit, *templum ab alienigenis pollutum fuerat, contigit eadem die purificationem fieri vicesima quinta mensis, qui fuit Casleu: & cum lætitia diebus octo egerunt in modum Tabernaculorum recordantes quod ante modicum temporis diem sollennem Tabernaculorum in montibus, & in speluncis more bestiarum egerant. Propter quod thyrsos, & ramos virides, & palmas præferebant ei qui prosperauit mundare locum suum, &c.* Probabile est autem (nihil enim certi ex Scriptura, aut ex Iosepho habeo) in his octo diebus primũ, & vltimum sanctos fuisse quibus ab omni opere seruili abstineretur, eo scilicet modo, quo in diebus Tabernaculorum, quos hac noua sollennitate imitari cupiebant.

Encæniorum significatio

1 QVID ea significarent obscurum non est, si recordemur nos templa Spiritus sancti esse, sicut ait Paulus: *Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?* Hoc templum pollui- *1. Cor. 3.*
tur ab alienigenis cùm è contrariis potestatibus in consensum peccati mortalis adducimur, easque nos possidere, ac nobis dominari sinimus. Sed per Iudam Machabæum fortissimum ducem populi Dei mundatur, & reficitur, & dedicatur, cùm per Christi gratiam renouamur, vt iam in nobis Deus honoretur, & sacrificium

ficium ei offeratur cordis contriti,& humiliati. Hic dies summa
Lucæ 15. lætitia celebratur, quia Dominus ait: *Gaudium erit coram angelis*
Ibidem. *Dei super vno peccatore pœnitentiam agente.* Et iterum: *Cito proferte sto-*
lam primam & induite illum, & date anulum in manum eius,& calcea-
menta in pedes eius (hæc est refectio templi) *& adducite vitulum sa-*
ginatum, & occidite, & manducemus, & epulemur, quia hic filius meus
mortuus erat, & reuixit, perierat, & inuentus est. † In modum Taber- 6
naculorum celebratur, quia hæc renouatio, atque hæc noua Spi-
ritus sancti habitatio quasi typus est futuræ felicitatis, in qua
1.Corint.15. Deus erit omnia in omnibus,& nos omnino possidebit. Cúmque
Denarius, vt sæpe diximus, perfectissimus numerus sit, Nouena-
rius ex hoc imperfectus apparet, quod aliquid ei deest ad Dena-
rium, sed plenior ac melior fit quò magis ad eum accedit. Bene
ergo spiritualis templi per pœnitentiam reparatio vigesimo quin
to die mensis noni colitur, quia illa suam plenitudinem, ac suum
decorem minimè obtinet, nisi per septem dies trahatur, quibus
vt capite proximo diximus, totum vitæ spatium intelligitur, &
octauo perficiatur, qui iam in decimum mensem perfectum inci-
dit,& extremam gratiæ perfectionem, quam in cœlesti patria ha-
bebimus, indicat.

DE DIE FESTO OB CAEDEM NICANORIS, *& eius significatione.*

CAPVT XVIII.

MENSE duodecimo: qui Hebraicè dicitur, אֲדָר *Adar*, 1
duplex erat solennitas, altera ob cædē Nicanoris: alte
ra, quæ dicebatur Sortium. Priorem illam, quæ ob be
neficiū cædis Nicanoris instituta est, qui vnus fuit ex
principibus Demetrij regis, melius ex sacra historia cognosce-
mus, cuius hæc verba sunt lib. 1. Mach. c. 7. *Et post hæc verba ascendit*
Nicanor in montem Sion,& exierunt de sacerdotibus populi salutare eum
in pace, & demonstrare ei holocautomata, quæ offerebantur pro rege. Et
irridens spreuit eos & polluit, & locutus est superbè, & iurauit cum ira,
dicens: Nisi *traditus fuerit Iudas,& exercitus eius in manus meas, conti-*
nuo cum regressus fuero in pace, succendam domum istam. Deinde cum
narrasset pugnasse cum eo Iudam & victum, atque occisum fuis-
se Nicanorem tertiodecimo die mensis Adar, qui est mensis duo
decimus, subiicit: *Et acceperunt spolia eorum in prædam,& caput Nica*
noris amputauerunt,& dexteram eius, quam extenderat superbe,& attu-
lerunt,& suspenderunt contra Ierusalem. † *Et lætatus est populus valde &* 2
egerunt diē illam in lætitia magna. Et cōstituit agi omnib. annis diē istam
tertiadecima die mensis Adar. Lib. vero 2. c. vlt. vbi res eadē narratur,
etiā nomen festi ostendi videtur: *Itaque omnes,* inquit, *cōmuni consi-*
lio decreuerunt nullo modo diem istum absq; celebritate præterire, habere
autem

autem celebritatem tertia decima die mensis Adar, quæ dicitur voce Syriaca, Pridie Mardochæi diei. Sed locus deprauatus est in codicibus Latinis, ita enim legendum est: *Habere autem celebritatem tertia decima die mensis (Adar dicitur voce Syriaca) pridie Mardochæi diei.* Hoc verum esse constat ex Græcis codicibus emendatissimis, atque inter eos ex Pontificio, & ex varietate Latinorum: deinde ex sensu ipso, nullam enim vocem Syriacam posuit autor huius libri, nisi Adar, & propterea parenthesi vsus dixit, *Adar dicitur voce Syriaca*, quod imitatus Iosephus similiter addidit, *Mensis Adar, vt nostri nominant.* Non ergo nomen festi indicauit, cum dixit: *Pridie Mardochæi diei*, sed tempus. Meminit & Iosephus eiusdem diei libro 12. Antiq c. 17. his verbis: *Ea victoria contigit decima tertia die mensis Adar, vt nostri nominant, qui Macedonibus Distrus dicitur: eaque die festiuitatem nostri per singulos annos renouant, ob rei prosperè gestæ memoriam, &c.*

Significatio huius diei.

3 HAEC solennitas typus est lætitiæ sanctorum in hac vita, sed maximè in futura, cum videbunt omnes, à quibus grauissimè vexabantur, pœnas suorum scelerum dedisse, iustos respirare, regnum peccati euerti, iustitiam Dei triumphare. Hoc enim est, quod petunt Apoc. 6. *Vsquequo Domine sanctus & verus non iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant in terra?* De hac exultatione iustorum scripsit Dauid Psal. 51. *Videbunt iusti, & timebunt, & super eum ridebunt, & dicent: Ecce homo, qui non posuit Deum adiutorem suum, sed sperauit in multitudine diuitiarum suarum, & præualuit in vanitate sua.* Et Psalm. 57: *Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* Rectéque hæc solennitas agitur mense duodecimo, qui vltimus est, quoniam nunc ex parte exultant sancti, & ex parte euertitur regnum peccati, in fine autem sæculi prorsus delebitur, & veniet regnum Dei, nihilque erit non subiectum Christo, sicut ait Apostolus: † *Oportet* 1. cor. 15
4 *autem illum regnare donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius.* Et iterum: *In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei.* Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. Dies huius victoriæ decimus tertius est, quem consequitur continuò plenilunium, quo Luna accipit quicquid habere potest pulchritudinis. Luna plena est Ecclesia summam suam pulchritudinem, quam in cœlesti patria habitura est, adepta. Prius igitur impij sanctorum persecutores opprimentur a veniente iudice sanctis videntibus, & exultantibus, deinde Ecclesia iustorum in cœlum translata, omnem suum decorem obtinebit.

in qua dies Phurim, id est, Sortium, non obseruentur à Iudæis, & ab eorum progenie, quæ his ceremoniis obligata est, &c.

Ex eodem capite intelligimus ante dies Sortium Iudæos ieiunare, & clamare solitos esse, quoniam Esther, & Mardochæus, & ceteri Iudæi ieiunauerant, & ad Dominum clamauerant, vt illud à se periculum deprecarentur. Ita enim ait: *Et illi obseruanda susceperunt à se, & à semine suo ieiunia*, & *clamores, & Sortium dies.* † Fiebat
5 autem hoc ieiunium Esther (ita enim vocabant) die decimo tertio, sed postea incidente in eum diem solennitate occisi Nicanoris, de qua diximus cap. 18. aut abrogatum est ieiunium, aut in præcedentem diem translatum. Ex his quæ ex sacra historia retulimus, constat dies Sortium duos esse, decimum quartum, & decimum quintum, atque ita legenda esse verba illa cap. 9. vt à nobis posita sunt: *Dies autem tertius decimus mensis Adar vnus apud omnes interfectionis fuit, & quarto decimo die cædere desierunt, quem constituerunt esse solennem, vt in eo omni tempore deinceps vacarent epulis*, &c. Ita inueni in manu scripto codice antiquo, & ita est in emendatis exemplaribus. Si enim legatur, vt in quibusdam: *Et decima quarta die cædere desierunt quem constituerunt esse sollennem*, putabimus tertium decimū diem fuisse solennem, si enim loqueretur de die decima quarta, dicturus erat. *Quam constituerunt esse solennem, vt in ea omni tempore*: &c. † Et tamen constat decimum quartum fuisse
5 solennem, quia in eo cædere desierunt. Quod Lxx. apertissimè verterunt in hunc modum: *Et requieuerunt* (scilicet à cædendo) *decimo quarto die mensis eiusdem, & egerunt eumdem diem quietis cum gaudio, & lætitia.* In Hebræo etiam nihil potest esse manifestius: *Et quieuerunt decimo quarto die, & fecerunt ipsum diem conuiuij atque lætitiæ.* Hoc etiam animaduertendum, Iosephum libro 11. Antiquitatum, cap. 6. videri quodam modo dies festos numerare decimum tertium, & decimum quartum, quòd si sensit, longè aberrauit, cùm sacra historia planè decimumquartum, & decimum quintum designet. Quódque infert: *Quam ob rem ea festa per eos dies obseruant Phruræa vocantes, quasi conseruatoria*: primum Phruræa, corruptè legitur pro Phuræa, deinde illud, *Quasi conseruatoria*, quod vim Hebraici vocabuli videtur indicare, interpres è suo addidit, non est enim in Græco, & malè addidit, cum Phurim sortes significent, non conseruatoria, & פור *phur*, vnde nomen deductum videri potest, non conseruare significet, sed confringere, & conte-
6 rere. † Quamuis Phur pro sorte vox est gentis, de qua ibi Scriptura loquitur, id est, Persica, atque ideo eam continuò altera Hebraica interpretatur, id est, Goral: nam vbi nos legimus cap. 3: *Missa est sors in vrnam, quæ Hebraicè dicitur Phur*, in Hebræo est, הפיר פור הוא הגרל *hiphir phur hu hagoral*, id est, *Misit Phur, ipse est Goral, quod est sors.* Phurim igitur dies vocati sunt, id est, non Sortis, sed Sortium, non quòd Iudæi sortem miserint, sed in re-

cordationem sortium quas miserat Haman ad eos perdendos. Etenim quamuis Scriptura dicat: *Missa est sors in vrnam*, duas sortes missas esse intelligimus, alteram de mense, de die alteram: quod haud obscurè ipsa indicat, cum ait: *Missa est sors coram Haman de die in diem, & de mense in mensem*. ita enim est in Hebræo. Ac ne dubitemus, Lxx. verterunt: *Et misit sortes diem ex die, & mensem ex mense*. Dicebantur etiam Dies Mardochæi, quoniam, vt iam vidimus, Mardochæus ad omnes Iudæos scripsit, vt hi dies festi agerentur. Ita 2. Machab. vltimo scriptum est, solennitatem occisi Nicanoris institutam esse decimo tertio die mensis Adar, pridie Mardochæi dici.

De significatione dierum Sortium.

CAP. XX.

DIES sortium omnino eandem lætitiam Sanctorum significant, quam capite præcedenti explicauimus, cum videlicet de malignis spiritibus, & de tyrannis, déque reliquis persecutoribus suis triumphum agent, qui sortes miserant, quo tempore Sanctos perderent, nihil potestatis ad id sibi deesse existimantes, & certum sibi eorum interitum promittentes. Sed per virum vnum, & per vnam mulierem liberati sunt, id est, per Christum, & Mariam, & inimicos suos gladiis punient, sicut scriptum est Psalm. 149. *Et gladij ancipites in manibus eorum, ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis, vt faciant in eis iudicium conscriptum: gloria hæc est omnibus sanctis eius*. Hoc in fine sæculi, id est, in die iudicij, continget, ideo duodecimo mense celebratur. 1
† Die decima quarta agitur, id est, in plenilunio, quoniam cùm sancti cum Christo iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, iam Ecclesia Sanctorum plenitudinem decoris sui habebit. Sed solennitati quintus decimus dies additur, quo Iudæi cædere hostes desierunt, & summa cum voluptate eorum cadauera spectauerunt, à quibus se occidendos fore putabant. Itaque hoc secundo die gaudium illud significatum est, quod Sancti capient videntes semper impiorum persecutorum damnationem, sicut in Isaia scriptum est: *Et egredientur, & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni.* 2

Isaiæ vlt.

De

De solennibus ieiuniis Hebræorum.

CAP. XXI.

1 HEbræorum ieiunia, etsi dies festi non sunt, tamen quia solennia sunt, ad eos quodammodo pertinent, & nequid, quod argumenti pars esse videatur, prætermittatur, breuiter perstringenda sunt.

In primi mensis, quem Nisan vocari diximus, Neomenia, siue Calendis, ieiunia est ob mortē filiorum Aharon Nadab, & Abiu. Leu. 10.

Die decimo ieiunium ob mortem Mariæ sororis Mosis, & puteum obturatum. Nu 20.

Die vigesimo sexto ieiunium ob mortem Iosue. Iosue. vlti.

Secundi mensis die decimo ieiunium quod eo obierit Heli sacerdos capta arca fœderis. 1. Re. 4.

Die vigesimo nono ieiunium ob mortem Samuelis, & planctum domus Israël in eius morte. 1. Re. 25.

2 † Tertij mensis die vigesimo tertio ieiunium, quòd decem tribus tunc desierint primitias portare in Ierusalem regnante Ierobоham filio Nabath. 3. Re. 12.

Die xxv. ieiunium ob cædem Simeonis filij Gamalielis, & Ismahelis filij Elisæi, & Haninā sacerdotis, qui celebres Iudæorum magistri fuerunt.

Die. xxvij. ieiunium ob combustum simul cum libro legis R. Haninam Tardionis filium.

Quarti mensis die. xvij. ieiuniū ob tabulas legis fractas, & quia eo die iuge sacrificium desijt, & Epistemon legem combussit idolo in templo collocato. Exo 32.

Quinti mensis Neomenia ieiunium, quod eo Aharon sacerdos magnus è vita excesserit. Nu. 20.

Die ix. ieiunium ob incensam eo die Ierusalem, & templum, primò à Chaldæis, secundò a Romanis, & quòd eo capta sit a Romanis Bethera, & vrbs excisa, & quod Dominus dixerit Mosi homines illos non ingressuros esse in terram promissionis. 4. Reg. vltimo.

3 † Die. xviij. ieiunium, quòd eo die extructa sit lucerna Occidentalis in diebus Achaz. Iere. 41.

Sexti mensis die. vij. ieiunium, quoniam tunc exploratores terræ detrahentes plaga extincti sunt. Num. 14.

Septimi mensis die. iij. ieiunium Godoliç, quoniam tunc occisus est Godolias filius Ahicam filij Sapham, & Iudæi, qui cum eo erant in Maspha.

Die. v. ieiunium, quòd eo die mortui sint. xx. homines de Israel & R. Akiba filius Ioseph vinctus.

Die. vij. ieiunium ob decretum in Iudæos gladium, & famem.

4. Reg. vltimo. Octaui mensis die. vj. ieiunium ob excæcatum Sedeciam regem, & eius filios interfectos à Nabuchodonosor.

Iere. 36. Noni mensis die. vij. ieiunium ob combustum à rege Ioakim volumen, quod scripserat Baruch dictante Ieremia.

Decimi mensis die. viij. ieiunium, quod illo die lex in Græcum versa sit tempore Ptolemæi regis, & tenebræ occuparint mundum triduo.

Die. ix. ieiunium, cuius Doctores Hebræorum causam non indicarunt.

Iere. 39. † Die. x. ieiunium, quòd eo Nabuchodonosor cœpit obsidere, 4
& oppugnare Ierusalem.

Mensis vndecimi die. iij. ieiunium, quoniam tunc mortui sunt iusti, qui fuerant diebus Iosue.

* Iu. 20. * Iu. 19. * Iu. 17. Die. xxiij. ieiunium, quòd eo * congregati sunt omnes Israelitę aduersus tribum Beniamin, & * propter concubinam Leuitæ in Gabaa, & * simulacrum Michæ.

Deuter. vlt. Duodecimi mensis die. vij. ieiunium ob mortem Moysis.

Die. ix. ieiunium ob domum Sammai, & domum Hillel principum Scribarum inter se sectas, & diuisas.

His diebus addiderunt magistri Iudæorum singulis anni hebdomadis ieiunium secundi, & quinti diei, id est, secundæ, & quintæ feriæ, tribus de causis propter excidium templi, propter combustam legem, & propter blasphemiam Rabsacæ.

† Quæ de ieiunijs scripsi, ita posui vt sunt in festis Hebræorum, 5
quos Genebrardus ex Hebræo vertit in Latinum, præter locos Scripturæ in margine signatos, in quibus non tam tempora, quàm res gestæ leguntur, cetera ex Historijs, & traditionibus addiderunt. Ex quibus lector facilè intelliget eorum institutionem ex Scriptura non colligi, præter quàm paucorum, de quibus Zacharias capi. 8. *Hæc dicit Dominus exercituum: Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium septimi, & ieiunium decimi erit domui Iudæ in gaudium, & in lætitiam, & in solemnitates præclaras.* Quæ Hieronymus veteres Hebræos secutus ita interpretatus est. Ieiunium quarti mensis fit quoniam tunc Moses descendens de monte Sina tabulas legis confregit Exodi. 32. Ieiunium quinti, quoniam tunc iussi sunt Hebræi errare in solitudine quadraginta annos, vt in terram promissionis non ingrederentur. Numerorum. 14. & quia eodem mense vrbs incensa est à Chaldæis. Ieiunium septimi propter cædem Godoliæ. Ieremiæ. 41. Ieiunium decimi, quia Ezechiel, & qui erant in captiuitate eo mense audierunt templum fuisse subuersum. Ezec. 33. Scio non deesse qui Hieronymo repugnent, sed quoniam à me defensus est in ca. 8. Zach. num. 29. & sequentibus, non erunt hic eadem repetenda.

De

De septimo quoque anno, qui dicitur Sabbatum terræ, siue annus Remissionis.

CAP. XXII.

1 DE septimo quoque, & de quinquagesimo anno agam, quia anni festi quodam modo videri possunt. De septimo scriptũ est Leu. 25: *Quando ingressi fueritis terram quã ego dabo vobis, Sab-* Vers. 2.
batizet terra Sabbatum Domini. Sex annis seres agrum tuũ, & sex annis putabis vineam tuam, colligesque fructus eius: septimo autem anno Sabbatum erit terræ requietionis Domini, agrum non seres, & vineam non putabis. Quæ sponte gignet humus, non metes, & vuas primitiarum tuarum non colliges quasi vindemiam, annus enim requietionis terræ est. Sed erunt vobis in cibum, tibi, & seruo tuo, ancillæ, & mercenario tuo, & aduenæ, qui peregrinatur apud te, iumentis tuis, & pecoribus omnia, quæ nascuntur, præbebunt cibum, &c. Non igitur tunc metebãtur segetes sed leuiter carpebantur, & fructus agri, & vineæ & olíueti communes erant omnibus: quod in pauperum subsidium institutum est. Exod. 23: *Anno autem septimo dimittes eam, & requiescere facies vt comedant pauperes populi tui, & quidquid reliquum fuerit, edant bestiæ agri. Ita facies in vinea, & in oliueto tuo.* Ac ne timidi essent, aut pigri ad misericordiam, Leuitic. 25. ait: *Quod si dixeritis: Quid comedemus anno septimo si non seuerimus, neque collegerimus fruges nostras? dabo benedictionem meam vobis anno sexto, & faciet fructus trium an-*
2 *norum.* † Secunda remissio erat seruitutis, serui enim Hebræi eodem anno manu mittebantur. Exod. 21: *Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis.* Nam si alienigena erat seruus, numquam manu mittebatur. Leuit. 25: *Seruus, & ancilla sint vobis de nationibus, quæ in circuitu vestro sunt, & de aduenis, qui peregrinantur apud vos, vel qui ex his nati fuerint in terra vestra, hos habebitis famulos, & hereditario iure transmittetis ad posteros, ac possidebitis in æternum.* Tertia remissio erat debitorũ, omnia enim debita septimo anno remittebantur, Deu. 15: *Septimo anno facies remissionem, quæ hoc ordine celebrabitur. Cui debetur aliquid ab amico, vel proximo, ac fratre suo, repetere non poterit, quia annus Remissionis est* Domini. *A peregrino, & aduena exiges, ciuem, & propinquum repetendi non*
3 *habebis potestatem.* † Nec putare debemus, quoniã dictum est: *Sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis,* numerandos esse septem annos ab emptione serui, aut à debito contracto, sed vnum, atq; eũdem esse omnibus annum Remissionis, sicut vnus, & idem dies erat omnibus Sabbatũ. Ab anno igitur, quo ingressi sunt in terram promissionis incipiebatur computatio, & septimus quisq; annus erat annus Remissionis, vt planè ex illis verbis Leu. 25. intelligitur: *Quando ingressi fueritis terrã, quam ego dabo vobis, Sabbatizet terra Sabbatũ Domini. Sex annis seres agrũ tuum: &c. Septimo autẽ anno*

Sabbatum erit terræ requietionis Domini. Et Moses ipso anno, quo ingressuri erant, ait Deuter. 31: *Post septem annos anno remissionis*, &c. Quamobrē quò propior erat annus septimus, eò minoris seruus vendebatur, & auari cautiores erant ad mutuandum, quos Dominus admonet Deut. 15: *Caue ne forte subrepat tibi impia cogitatio, & dicas in corde tuo: Appropinquat septimus annus remissionis: & auertas oculos tuos a paupere fratre tuo nolens ei quod postulat mutuum commodare, ne clamet contra te ad Dominum, & fiat tibi in peccatum.* Quod ad sacra attinet, nihil hic annus habebat peculiare, nisi quod liber Deuteronomij in eo legi iubebatur. Deutero. 31: *Post septem annos anno Remissionis in solemnitate Tabernaculorum, conuenientibus cunctis ex Israel vt appareant in conspectu Domini Dei tui in loco quem elegerit Dominus, & leges verba legis huius coram omni Israel, audientibus eis & in vnum omni populo congregato, &c.*

De significatione septimi anni.

CAP. XXIII.

SEptimus annus, qui libertatis, & remissionis est, & 1
Sabbatum terræ dicitur, sine dubio beatam illā requiem significat, qua in cœlo cum Christo perfruemur, in qua vera libertas erit, & remissio, & quies iucundissima. Terra seritur cùm mēs nostra verba Dei audit, & corde percipit (*semen enim est verbum Dei*) ex quibus opera sancta colligit, quibus alitur, & confirmatur. Vinea pūtatur cum superflua ex nostris cordibus resecamus, vt colligamus fructus, quibus mēs nostra lætificetur, & in Deo lætetur, consolationésque ab eo mirificas percipiat. Oliuas colimus, & fructum earum colligimus cum misericordiæ, & caritatis actionibus, fratribusque omni ratione iuuandis nos peculiari cura tradimus, ac dicamus. In his sex annis laborandum est, septimo quiescimus. Isychius in c. 25. Leu.
Sex annis serere nostrum agrum, & plantare vineam, & colligere fructus,
qui ex ea nascentur possumus, id est, vsque dum in vita hac, & in creatura
hac visibili sumus, quam sex dierum numerus rectè significat, quia in sex die
bus consummata sunt quæ videntur omnia. † *Septimo autem anno Sabbatum,* 2
& requies erit terræ. Quando enim intelligibile nostrū venerit Sabbatum,
id est, præsentis seculi requies, de quo ait Paulus: Ergo relinquitur Sabbatis-
Heb. 4. *mus populo Dei, quē designat dies septimus, in qua septima die requieuit Deus*
ab omnibus operibus suis, videlicet visibilibus, tunc operationis non est tem-
pus, &c. Quod autē ait: *Sed erunt vobis in cibum, tibi, & seruo tuo, &c.* ita
idē interpretatur. *Quæcumque enim nunc operati fuerimus, horū ibi fru-*
Psa 127. *ctus percipimus, & tunc psalmi nobis aptabuntur. Beati omnes qui timent Domi-*
nū. Labores fructuū tuorum manducabis: beatus es, & bene tibi erit, &c. Fructib' terrę illius anni septem pascūtur serui, & ancillę, & aduenę,

quia

quia Sancti Deo fruentes vtiles maximè sunt iis, qui eos in terra piè inuocant,& ad eorum patrocinium confugiunt, & aliis etiam non inuocantibus,ipsis quoque iumentis, siue bestiis agri, id est, hominibus peccatoribus,& ineruditis,ac simplicibus,& ipsis qui efferatis moribus sunt,quorum multos Deus seruat,& ad se con- Preces Sancto-rum.
5 uertit precibus,& meritis Sanctorum. † Eodem anno seruus Hebræus gratis liber egreditur. Seruus Hebræus quis est,nisi corpus iusti, quod fideliter animæ seruit, & transire etiam cupit in gloriam filiorum Dei:(nam Hebræus à transeundo dicitur:) & eiusdem nationis, & gentis est? Hic à laboribus quiescit, & in resurrectione accipit gloriam,& honorem: & quidem gratis quodammodo:non quòd sine meritis accipiat, sed quòd eius labores magnitudine,& duratione nihil sunt, si cum æternis gaudiis conferantur,quæ & maxima sunt,& æterna. Hoc enim est,quod scripsit Apostolus: *Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam,quæ reuelabitur in nobis.* Rom. 8. Debita tunc remittuntur, quia requie illa frui non potest,cui prius omnia debita dimissa non fuerint,& qui ipse aliis non remiserit. Liber Deuteronomij eodem anno legitur in festo Tabernaculorũ, quia qui in hac vita cœlestia semper cupierunt, & in tabernaculis vixerunt, cum huius rei recordantur,& legis Dei,in qua nocte,& die meditabantur,incredibilem ex ea memoria percipiunt voluptatem.

De quinquagesimo quoque anno, qui Iubileus dicitur.

CAP. XXIIII.

1 LEVIT. 25: *Numerabis quoque tibi septem hebdomadas annorum, id est, septies septem,quæ simul faciunt quadraginta nouem,& clanges buccina mense septimo decima die mensis Propitiationis tempore, in vniuersa terra vestra.sanctificabisque annum quinquagesimum, & vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ tuæ:ipse est enim Iubilæus.* Vers. 8. Quinquagesimus quisq; annus,qui numerari cœpit ab anno,quo ingressi sunt in terram promissionis, quemadmodum de anno septimo diximus capite 22. Celeberrimus erat apud Hebræos iis de causis, quas paulò post explicabimus. Et sicut septimo anno elapso incipiebat altera hebdomada annorum numerari,ita finito quinquagesimo incipiebant alij quinquaginta computari. Itaque totum tempus apud Hebræos per septenarios,& quinquagenarios diui-
2 debatur,ita tamen vt semper vterq; numerus integer esset. † Primus ergò annus quinquagesimus post ingressum in terram promissionis successit vltimo septimæ hebdomadæ annorum,& vnus annus remissionis alterũ subsecutus est. Annus deinde primus se-

cundi quinquagenarij, id est, qui numerari incipiebat, vt fieret se-
cundus Iubilæus, fuit secundus octauæ hebdomadæ annorum, at-
que ita deinceps in reliquis, vt eruditè docet Abulensis quæstio-
ne 7. in 25. cap. Leuitici. Anno quadragesimo nono mense septimo
clangebant buccinis, de quibus dictum est Iosue. 6: *Septimo autem
die sacerdotes tollent septem buccinas, quarum vsus est in Iubilæo, &c.* Vt
notū esset omnibus, ac cum lætitia denūciaretur annum sequentē
esse Iubilæum. Ideò dictum est: *Sanctificabisque annum quinquagesi-
mum*, id est, præparabis populum celebritati anni quinquagesimi,
hoc enim est Sanctificare, præparare, vt Isaię 13: *Ego mandaui san-
ctificatis meis, id est, Medis, & Persis, quos præparaui vt deleant imperium
Chaldæorum.* † Propterea etiam ait: *Et vocabis remissionem cunctis* 3
habitatoribus terræ, id est, Denuntiabis. Septimo mense fiebat, quia
mensis ille sanctior reliquis habebatur, septimus enim erat, &
multis, magnísque sollennitatibus abundabat. Inter illas autem
dies Expiationum sanctissimus erat, vt suo loco diximus. Deinde
etiam significationi cōueniebat: nam eo die Deus propitius red-
debatur, & peccata ignoscebat, & æquum erat vt eodem ipsi ad-
monerentur libenter sibi mutuò debita remittere.

Sanctificare.

In eo autem quod ait: *Et vocabis remissionem cunctis habitatoribus
terræ tuæ.* Hoc animaduertendum est, annum septimum, vt iam vi-
dimus, dici annum Remissionis, quod etiam quinquagesimo con-
uenit, verum multò aliter, quia hic annus est perfectę remissionis.
Etenim fieri interdum poterat, vt seruus septimo anno libertate
non donaretur, qui tamen quinquagesimo sine dubio liber exi-
bat. Exo. 21: † *Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septi-* 4
*mo egredietur liber gratis. Sin autem dominus dederit illi vxorem, & pepe-
rerit filios, & filias, mulier, & liberi eius erunt domini sui, ipse verò exibit
cum vestitu suo. Quod si dixerit seruus: Diligo dominum meum, & vxo-
rem, ac liberos, non egrediar liber: offeret eum dominus dijs, & applicabitur
ad ostium, & postes, perforabitque aurem eius subula, & erit ei seruus in sæ-
culum.* Hoc est, vsque ad annum Iubilæi, est enim in Hebræo
לעלם, *leolam* adnotatque Hieronymus in Epist. ad Galat. cap. 1.
in illud: *Vt eriperet nos de præsenti sæculo nequam*, hoc nomen cum si-
ne litera, ו, scribitur, significare annum quinquagesimum, cùm verò
illam habet, significare æternitatem, quod sæpè in Scriptura vi-
debimus. Loquitur autē de vxore alienigena: nā Hebræa septimo
etiam anno libera egrediebatur: & tamen quinquagesimo anno
tam ipse, quàm vxor, & filij liberi erant. Similiter septimo anno
non redibat res immobilis vendita ad venditorem, nisi eā pretio
redimeret: quinquagesimo autem sine prætio etiam possessiones
redibant, ad veteres dominos. † Leuitici. 25: *Reuertetur homo ad* 5
*possessionem suam, & vnusquisque redibit ad familiā pristinam: quia Iubi-
læus est, & quinquagesimus annus.* Hoc fiebat ne alij bona aliorum
possiderent, & locupletissimi fierent aliis in paupertate degen-
tibus,

Quid interesset inter annum septimum, & quinquagesimum.

tribus. Deinde ne sortes in terra promissionis cuique tribui assignatæ permiscerentur, & ad alias tribus transirent: ita enim permiscerentur & familiæ, quę per sortes cognoscebantur, & qui habebat agrum in sorte tribus Iudæ, eius esse tribus censebatur, atque ita in reliquis. Propterea redeunte possessione ad veterem dominum homo censebatur reuerti ad suam familiam: qui enim ex tribu Iudæ putabatur, quoniam possessionem in illius sorte habebat, cum esset ex alia tribu, reddita possessione viro ex tribu Iudæ ipse redibat ad suam tribum, id est, iam non censebatur esse de tribu Iuda, sed de sua vera tribu: (quod optimè explicauit Abulensis quæstione decima tertia, in hoc idem caput,) & ideò di-
6 ctum est: *Et vnusquisque rediet ad familiam pristinam.* † Hinc fiebat, vt quò propior esset annus quinquagesimus, eò minoris res immobiles vēderentur. Leuit. 25. *Quanto plures anni remanserint post Iubilæum, tanto crescet & pretium: & quanto minus temporis numerauerit, tanto minori & emptio constabit, tempus enim frugum vendet tibi,* id est, non vendidit substantiam rei, sed tempus fructuum colligendorum. Si quis tamen domum venderet intra vrbis muros collocatam, nec intra anni spatium redimeret, nec in Iubilæo redimi poterat, vt est in eodem capite. Quod ideò præceptum est, quòd per possessiones, quæ erant intra vrbes, non fiebat distinctio tribus, & familiarum, cùm in qualibet tribu Israël darentur Leuitis vrbes ad habitandum, Numero. 35. nec tamen eis dabantur agri illarum, atque idcircò domus, quæ erant in villis, cum agris suis transibant. Præterea hoc fiebat, vt homines in vrbibus manerent, nec domos suas venderent scientes nullo tempore eas fore recuperandas. Quod latius explicat Abulensis quæstione 20 in hoc caput 25 Leuitici. At domus Leuitarum vbicumq; essent, etiamsi non redimerentur, in Iubilæo ad dominos redibant. Hoc etiam in eodē ca. præcipitur: *Non seretis, neque metetis spontè in agro nascentia, & primitias vindemiæ non colligetis ob sanctificationem Iubi-*
7 *læi, sed statim ablata comedetis.* † Quidam legunt *Oblata*, sed legendum est, *Ablata*, id est, non seruabitis, aut vinum ex vuis facietis, sed quæ colligitis continuò comedetis. In Hebræo est apertiùs: *De agro comedetis fructum eius*, id est, terræ. Lxx. *De agris comedetis fructus eius.* Atque hæc sunt, quæ de quinquagesimo anno ab Scriptura accepimus, nec plura ferè Iosephus scripsit. Referam tamen eius verba de anno septimo, & de quinquagesimo ex libro tertio Antiquit. cap. 10. quæ nonnihil ad ea, quæ dicta sunt, explicanda iuuabunt. *Septimo quoque anno* (inquit) *remissionem agris dedit, immunesque aratro, & plantatione esse iussit, quemadmodum iam ante populo septima quoque die remissionem à laboribus dederat. Quę verò per hunc annum spontè sua terra protulerit, publica esse, & promiscui vsus iussit, & neque indigenā neque aduenam ab eis fructibus colligēdis arceri: idemque obseruari post septimam annorum septimanam, qui numerus quinqua-*

ginta conficit, vocatúrque Hebræis quinquagesimus quisque annus Iobelus: in quo & debitoribus fœnus remittitur, & serui manu mittuntur. qui contribules cùm essent, legem aliquam violauerint, & supplicij vice in seruitutem vindicati fuerint. † *Agri quoque ad pristinos dominos ex hac le-* 8
ge redeunt hunc in modum. Instante Iobelo, quæ vox libertatem significat, conueniunt venditor agri, & emptor, computatísque fructibus, ac expensis in agrum factis. si fructus maiores fuisse comperiantur, recipit agrum venditor. Quod si expensæ maiores fuerint, hoc quod deest recipiens emptor possessionem alteri cedit, sin vtraque paria fuerint, possessio ad veteres dominos reuertitur. Idem ius est & in domos, quæ in vicis non munitis venduntur: diuersum vero de illis, quæ intra oppidorum mœnia venduntur. Licet enim ante annum elapsum reddita pecunia domum recipere: quod si integer annus interim abierit, emptori possessionis ius confirmatur, &c. In his Iosephi verbis vbi interpres vertit: *Fœnus remittitur:* δάνειον, quod est in

Iubilæus. Græco, mutuum, & omne debitum significat, etiamsi fœnus non sit. † Ceterùm in interpretatione nominis laborant recentiores 9
scriptores, ac nihil certi statuunt. Nec certiùs, aut probabiliùs quod putauit Andreas Masius in cap. 6. Iosue, à Iubal primo Musicorum instrumentorum inuentore deductum esse nomen, nobis satis sit Iosephi doctissimi hominis, & suæ linguæ peritissimi auctoritas, qui hoc vobabulo libertatem significari docet, vt iam vidimus: cui & Hieronymus haud obscurè assentiri videtur libro 2. in Isaiam ferè initio. Assentiuntur & Lxx. qui pro Iubilæo sæpè vertũt ἄφεσιν, id est, remissionem. Quare quod Sanctes Pagninus, & Munsterus in suis Lexicis, Augustinus Eugubinus, in Adnotationibus in caput vltimũ Numerorum, Hieronymus Oleastrius in Commentariis in cap. 25. Leuit. & multi alij sensérũt יובל *Obel* significare cornu arietinum, & inde Iubilæum dici, quod cornibus arietum eo anno clangerent, commentum est Hebræorum

Buccinę Iubilæi. tàm à veritate abhorrẽs, quàm quod maximè. Quis enim credat, aut quorsum id fieret, vt in maxima Iubilæi celebritate cornibus arietinis clangerent? † Denique Iosue 6. tubæ, quarum vsus est in 10
Iubilæo, proferri iubentur vt corruant muri Iericunthis, quis ergò eas ex arietum cornibus factas putet? Scio sanè Iosephum libro 5. Antiq. c. 1. tubas, de quibus nunc loquimur, cornua appellare, sed cornua appellare potuit, quòd ad similitudinem cornuum essent factæ: nisi fortè putamus Turnum cornibus arietum signum belli dedisse, cùm nobilissimus Poëtarum ait:

8. Æne. *Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce*
Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu.

Et illud apertiùs:

7. Æne. *Aereáque assensu conspirant cornua rauco.*

Cornua enim dicebantur tubæ, etiamsi ex alia materia factæ essent, vt auctor est M. Varro libro 4. de lingua Latina, quoniam primùm corneæ fuerunt. Nec tamen nego tubas Iubilæi corneas

fuisse,

fuisse,hoc enim verisimilius , immò hoc solum verum : quoniam cum Leuit. 25. ait : *Clanges buccina* , in Hebræo est , שופר *Saphar*, quod Hieronymus in cap. 5. Hoseæ,in illud: *Clangite buccina in Gabaa*,buccinam interpretatur,& cornu recuruo effici dicit , & Lxx. verterunt *tubam corneam*,cum dicitur in Psal.97: *In tubis ductilibus,*
11 *& voce tubæ corneæ* † Verum ex cornu arietis factas esse nego,quod neque significationi , vt in festo tubarum , nec vsui conueniebat. Buccina enim pastoralis est (ait Hieronymus in eodem loco)nec pastores cornu arietino ad buccinas vtuntur , sed bubulo. *Cornua* (inquit Varro libro.4 .de lingua Latina) *quod ea , quæ nunc sunt ex ære,tunc fiebant ex bubulo cornu.* Quare Iosue.6. vbi habemus : *Sacerdotes tollent septem buccinas*,in Hebræo est vocabulū,quod diximus, in Græco autem κερατίνας ,id est, buccinas corneas maiorum animalium.Malè ergo Abulensis tubas Iubilæi argenteas illas fuisse censet,quibus in sollennitatibus populus conuocabatur , vt est in decimo capite Numerorum(quod scriptum reliquit in c.25. Leuit.quæstione.7.) Illæ enim duæ fuerunt , vt ex eodem loco constat,& ex Iosepho.li.3.Antiqui.ca.11.in Iosue autem septem buccinæ Iubilæi scribuntur , & aliud nomen habent in Hebræo , nec vnquam eis vtebantur,nisi in Iubilæo,ideò siquidem dicitur: *Quarum vsus est in Iubilæo.* Quod ad nominis Orthographiam attinet, rectiùs Iobilæus scriberetur , vt apud Hieronymum lego in cap. 1.epistolæ ad Galatas. Iobelum mallem , vt Iosephus , cùm sit in Hebræo Iobel,aut certè Iobelæum.Sed quoniam cósuetudo obtinuit,vt Iubilæus dicatur,scientiam nobis reseruemus, vsum populo relinquamus.

De Significatione anni quinquagesimi.

CAP. XXV.

1 HSychius hæc eadem verba Leuitici interpretans in septem hebdomadibus annorum totum huius sæculi tempus intelligi vult,quia in hebdomades dierum totum sæculum humanum diuiditur , & hic numerus in semetipsum multiplicatus finem volubilitatis temporum indicat , vt in anno quadragesimo nono , septies enim septem quadraginta nouē fiūt. Annus ergò quinquagesimus diem resurrectionis omnium significat, post finem enim resurrectio sequitur.Clangorem buccinæ illum esse vult,de quo Paulus, 1.Thess.4: *Quoniam ipse Dominus in iussu,& in voce archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo,& mortui qui in Christo sunt,resurgent primi.* Sed quoniam hoc simul cum resurrectione fiet , non tam ad quadragesimum nonum,quàm ad quinquagesimum pertinet,nósque illud ad quadragesimum nonum pertinere ostēdimus capite præ-

ced. de signis potius interpretabimur, quæ proxima erunt iudicio, & finem sæculi, instantémque resurrectionē prænunciabunt. Etenim Iohannes Apo. 8. & 9. de eadem re loquens septē tubas commemorat. † Mense septimo clangūt buccina, quia illa est septima, 2
atque extrema ætas mundi, vt ait Isychius: Die Propitiationis, quia ad pœnitentiam. & ad expiationem peccatorum omnes tunc
1. Tim. 2. Deus adhortabitur per illa signa, vt propitius sit omnibus, *omnes enim vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis peruenire.* Tunc remissio, & quies, & sabbatum perfectum erit omnibus, qui laborauerunt pro Christo, *amodo enim iam dicit Spiritus vt requiescant à laboribus suis: opera enim illorum sequuntur illos.* Nam Iubilæus est, quæ vox libertatem significat, libertatē, inquam, gloriæ filiorum Dei. Tunc homo reuertitur ad possessionem suam, nam qui hominem se esse meminit dum vixit, & non posse cogitare aliquid à se quasi
2. Co. 3. ex se, sed sufficientiam suam ex Deo esse cognoscens semper ad eum confugit, & quasi Domino, & creatori suo obsecutus est, reuertetur ad possessionem paradisi, quā amiserat, & beatitudinem, ad quam in primorum parentum iustitia ius habebat, recuperabit. † Eadem ratione redibit ad familiam suam: cum enim relictis 3
terris corpore etiam in cœlo habitauerit, apparebit iā eius familiam, & tribum non esse illam, quæ ab Adam ortum, & labem traxit, in qua sunt illi, qui filij hominum tantum appellantur, sed familiam sanctorum, qui per gratiam Christi regenerati, & filij Dei
1. Co. 15. effecti, heredes etiam sunt æternorum bonorū. Qualis enim terrenus, tales & terreni, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Primus homo Adam de terra terrenus, cuius filij terreni in terra habent familiam, & possessionem. Secundus homo Christus Iesus de cœ-
Eph. 2. lo cœlestis, cuius filij sunt ciues sanctorum, & domestici Dei superædificati supra fundamentum Apostolorum, & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu. † Omnis tunc seruitus 4
finietur & corporis, & animi, quoniam ipsorum est regnum cœlorum & corpore, & animo regnabunt. Nullum erit debitū, omnia iam erunt per Dei gratiam remissa. Non seretur terra, quoniam non noua merita erunt, sed veterum fructus suauissimè comedentur. Sed ceteris expositis superest quod de domo intra muros vendita dictum est, quæ potest eodem anno redimi, postea autem neque in Iubilæo redit ad pristinum dominum. Domus, quæ extra muros sunt, redeunt ad dominos in Iubilæo. At domus Leuitarum quocumque tempore redimi possunt vbicúmque sint. Hæc ita explicat Origenes Homilia. 15. in Leuiticum. Dicam eius verbis, sed breuius. Quæ est ergo ista domus, & quale ædificiū
2. Co. 5. est Paulus exponit apertiùs, cùm dicit: *Domum habemus non manu factam, æternam in cœlis.* † Hæc est domus, quam extruere, vel 5
habitare nemo potest, nisi in simplicitate mentis, & puritate cordis. Sed quoniam accidere solet vt etiam qui benè ædificauerit,
&

& domum sibi cœlestem benè agendo, & benè viuendo, ac rectè credendo construxerit, incurrat alicuius peccati debitum, & hanc crudelissimo fœneratori venundare cogatur, pietas, & clementia legislatoris succurrit, vt intrà certum tempus redimi possit. *Si tamen non inuenerit* (inquit) *manus tua pretium, quod restituas.* Quale pretium? Pœnitentiæ sine dubio lachrymis congregatum, & manibus, id est, labore boni operis, inuentum. Annus autem iste intelligi potest, quem venit vocare Dominus annum acceptum, quo dimittat contractos in remissionem, & salutem delicta sua confitentibus præbeat. Alludit ad illud Isai. 61: *Ad annunciandum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem, vt prædicarem annum placabilem Domino*, &c. intelligit autem de tempore huius vitæ, quo peccator
6 solui, & indulgentiam à Christo impetrare potest. † Quod autem dicit domum in ciuitate murata. rectè (vt ego arbitror) domus quæ in cælo esse dicitur, in ciuitate murata esse intelligitur: murus est enim huiusmodi domibus ipsum cœli firmamentum. Hæc ex Origene, in ceteris nequaquam eius expositio probanda, aut sequenda est. Sed neque in hoc ipso, quod retulimus, quamuis tota in Glossa posita sit, quod factum nollem. Nam cum eadem sit ratio de domibus Leuitarum in vrbe, ac de domibus aliorum, & domus Leuitarum omni tempore redimi possint, ac non redemptæ in Iubilæo ad dominos redeant, non potest domus
7 intelligi, quæ in cœlo parata est. † Melius ergò cum Radulpho lib. 19. in Leuit. cap. 9. dicemus domum in vrbe murata esse custodiam earum virtutum, sine quibus in cœlum ascendi non potest, vt fidei, spei, caritatis, &c. quas qui amiserit, redimere intra annum poterit per pœnitētiam, id est, cum viuit: vt enim annuus circuitus solis est, ita circulus vitæ humanæ anno indicatur. Si autem in hac vita redemptæ non fuerunt, in resurrectione non redibunt ad veterem dominum. Hæc domus intra muros esse dicitur, quoniam qui in illa non sit, etiamsi omnibus sibi bonis abundare videatur, neque tutus esse, neque ex immanissimorum hostium manibus eripi poterit.

Ille domum vendit in illa ædificatam, & extra muros positam, qui altiorem vitæ rationem, quæ tamen necessaria ad vitam æternā non erat, in qua manebat, relinquit. Hanc enim repetere, & redimere potest, licet cum aliqua iactura. Vt si quis in ieiunio, & lachrymis Deo seruiens ad laxiorem vitā diuertat, priorem illam redimere potest, quamuis in diuertēdo iacturam fecerit, & tūc ea, quæ delectabant, abiicere debeat. Verùm etsi ad eam non redierit, modò caritatem non amiserit, in Iubilæo redibit ad possessionem suam, id est, in cœlesti beatitudine recipiet quidquid in illa
8 vitæ austeritate aliquando laborauit. † Et quoniam idem in lege iudicium est de domibus Leuitarum, quæ sunt in vrbibus

muratis,ac de aliorum domibus,quæ sunt in villis:ex his quóque quod de illis dicitur exponetur. In Leuitis (vt in eiusdem libri c. 4 scribit Radulphus) quorumdam perfectio designatur, qui terrenæ hæreditatis sortem respuentes portionem suam Deū computant,& pro summis diuitiis gratiam illius thesaurizant. Domus igitur Leuitarum est vita perfectissima, & propè Diuina, eorum, qui semper Deo assistunt,& ministrant,& in eo omnia sua habent, nihil aliud amant,nihil aliud cogitant. Hæc vitæ ratio dum firma non est,sed incursibus hostium patet,domus est in villa,quæ non magno negotio expugnari,& capi potest: cùm verò iam consuetudine firmata est,& magna Dei gratia,angelorúmque præsidio, quasi muro,septa est,multò magis quàm aliæ soleant, in vrbe murata est. Quæ cum humana infirmitate venditur,& deseritur (sine mortali tamen culpa, quoniam liberam eam intelligi volumus) omni tempore redimi potest. Si autem nō redimatur, nec ad eam redeat huiusmodi Leuita,recipiet in Iubilæo quidquid,dum in illa fuit,laborauit.

† Hæc habui,quæ de festis diebus dicerem, ex quibus luce cla- 8
Colo.2. rius perspicimus verissimè dixisse Apostolum: *Nemo ergo vos iudicet in cibo,aut in potu, aut in parte diei festi,aut Neomeniæ , aut Sabbatorum,quæ sunt vmbra futurorum,corpus autem Christi.* Vmbram ab aliquo corpore effici necesse est,& de corpore magis quàm de vmbra curandum est. Quidquid de festis diebus dictum est in lege, vmbra fuit:& corpus,quod hanc vmbram , tametsi longè distans, efficiebat,Christus est. Veras ergò,præclarásque solēnitates,quas per eū habemus,& multò posteà perfectiùs habebimus, illi dies festi prænuntiabant. Quare eleganter Apostolus non dies festos, sed partes dierum festorum appellauit, integros enim nos habe-
2.Cor.3. mus , *qui releuata facie gloriam* Domini *speculantes in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem , tamquam à* Domini *Spiritu.*

Tibi igitur gloria, & laus sempiterna Iesu Christe Verbū Dei patris,qui transtulisti nos de tenebris in admirabile lumen tuum, te omnes cupiant,te vnum mirentur,te totis viribus ament, & collaudent in sæcula sæculorum. In gloriam tuam hoc opus de Templo, & de iis quæ ad templum pertinent, elaboraui.

Quare habe tibi quidquid hoc libelli est,
Qualecúmque,quod O perenne Verbum
Gloria tibi sit per omne sæculum.

FINIS.

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ IN HOC OPERE EXPLICATORVM.

In quo numeri in margine positi versiculos ipsorum capitum in Bibliis signatos indicant.

4. Reg. vltimo. Octaui mensis die. vj. ieiunium ob excæcatum Sedeciam regem,& eius filios interfectos à Nabuchodonosor.

Iere.36. Noni mensis die. vij. ieiunium ob combustum à rege Ioakim volumen,quod scripserat Baruch dictante Ieremia.

Decimi mensis die.viij.ieiunium,quod illo die lex in Grecum versa sit tempore Ptolemæi regis, & tenebræ occuparint mundum triduo.

Die.ix.ieiunium,cuius Doctores Hebræorum causam non indicarunt.

Iere.39. † Die.x.ieiunium,quòd eo Nabuchodonosor cœpit obsidere, 4
& oppugnare Ierusalem.

Mensis vndecimi die.iij.ieiunium, quoniam tunc mortui sunt iusti,qui fuerant diebus Iosue.

*Iu. 20. Die.xxiij.ieiunium,quòd eo * congregati sunt omnes Israelitę
*Iu.19. aduersus tribum Beniamin , & * propter concubinam Leuitæ in
*Iu. 17. Gabaa,& * simulacrum Michæ.

Deuter. vlt. Duodecimi mensis die.vij.ieiunium ob mortem Moysis.

Die.ix.ieiunium ob domum Sammai , & domum Hillel principum Scribarum inter se sectas,& diuisas.

His diebus addiderunt magistri Iudæorum singulis anni hebdomadis ieiunium secundi,& quinti diei,idest,secundæ, & quintæ feriæ,tribus de causis propter excidium templi,propter combustam legem,& propter blasphemiam Rabsacæ.

† Quæ de ieiunijs scripsi,ita posui vt sunt in festis Hebręorum, 5
quos Genebrardus ex Hebræo vertit in Latinum , præter locos Scripturæ in margine signatos, in quibus non tam tempora, quàm res gestæ leguntur , cetera ex Historijs , & traditionibus addiderunt. Ex quibus lector facilè intelliget eorum institutionem ex Scriptura non colligi , præter quàm paucorum , de quibus Zacharias capi.8.*Hæc dicit Dominus exercituum: Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium septimi , & ieiunium decimi erit domui Iudæ in gaudium, & in lætitiam, & in solemnitates præclaras.* Quæ Hieronymus veteres Hebræos secutus ita interpretatus est. Ieiunium quarti mensis fit quoniam tunc Moses descendens de monte Sina tabulas legis confregit Exodi.32. Ieiunium quinti , quoniam tunc iussi sunt Hebræi errare in solitudine quadraginta annos,vt in terram promissionis non ingrederentur. Numerorum. 14. & quia eodem mense vrbs incensa est à Chaldæis. Ieiunium septimi propter cædem Godoliæ. Ieremiæ. 41. Ieiunium decimi , quia Ezechiel , & qui erant in captiuitate eo mense audierunt templum fuisse subuersum. Ezec.33. Scio non deesse qui Hieronymo repugnent, sed quoniam à me defensus est in ca.8.Zach. num.29.& sequentibus, non erunt hic eadem repetenda.

De

De septimo quoque anno, qui dicitur Sabbatum terræ, siue annus Remissionis.

CAP. XXII.

1 DE septimo quoque, & de quinquagesimo anno agam, quia anni festi quodam modo videri possunt. De septimo scriptũ est Leu. 25: *Quando ingressi fueritis terram quã ego dabo vobis, Sabbatizet terra Sabbatum Domini. Sex annis seres agrum tuũ, & sex annis putabis vineam tuam, colligésque fructus eius: septimo autem anno Sabbatum erit terræ requietionis Domini, agrum non seres, & vineam non putabis. Quæ sponte gignet humus, non metes, & vuas primitiarum tuarum non colliges quasi vindemiam, annus enim requietionis terræ est. Sed erunt vobis in cibum, tibi, & seruo tuo, ancillæ, & mercenario tuo, & aduenæ, qui peregrinatur apud te, iumentis tuis, & pecoribus omnia, quæ nascuntur, præbebunt cibum, &c.* Non igitur tunc metebãtur segetes sed leuiter carpebantur, & fructus agri, & vineæ & oliueti communes erant omnibus: quod in pauperum subsidium institutum est. Exod. 23: *Anno autem septimo dimittes eam, & requiescere facies vt comedant pauperes populi tui, & quidquid reliquum fuerit, edant bestiæ agri. Ita facies in vinea, & in oliueto tuo.* Ac ne timidi essent, aut pigri ad misericordiam, Leuitic. 25. ait: *Quod si dixeritis: Quid comedemus anno septimo si non seuerimus, neque collegerimus fruges nostras? dabo benedictionem meam vobis anno sexto, & faciet fructus trium annorum.* † Secunda remissio erat seruitutis, serui enim Hebræi eodem anno manu mittebantur. Exod. 21: *Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis.* Nam si alienigena erat seruus, numquam manu mittebatur. Leuit. 25: *Seruus, & ancilla sint vobis de nationibus, quæ in circuitu vestro sunt, & de aduenis, qui peregrinantur apud vos, vel qui ex his nati fuerint in terra vestra, hos habebitis famulos, & hereditario iure transmittetis ad posteros, ac possidebitis in æternum.* Tertia remissio erat debitorũ, omnia enim debita septimo anno remittebantur. Deu. 15: *Septimo anno facies remissionem, quæ hoc ordine celebrabitur. Cui debetur aliquid ab amico, vel proximo, ac fratre suo, repetere non poterit, quia annus Remissionis est Domini. A peregrino, & aduena exiges, ciuem, & propinquum repetendi non habebis potestatem.* † Nec putare debemus, quoniã dictum est: *Sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis,* numerandos esse septem annos ab emptione serui, aut à debito contracto, sed vnum, atq; eũdem esse omnibus annum Remissionis, sicut vnus, & idem dies erat omnibus Sabbatũ. Ab anno igitur, quo ingressi sunt in terram promissionis incipiebatur computatio, & septimus quisq; annus erat annus Remissionis, vt planè ex illis verbis Leu. 25. intelligitur: *Quando ingressi fueritis terrã, quam ego dabo vobis, Sabbatizet terra Sabbatũ Domini. Sex annis seres agrũ tuum: &c.* Septimo autẽ anno

Vers. 2.

2

3

Sabbatum erit terræ requietionis Domini. Et Moſes ipſo anno, quo ingreſſuri erant, ait Deuter. 31: *Poſt ſeptem annos anno remiſſionis,* &c. Quamobrē quò propior erat annus ſeptimus, eò minoris ſeruus vendebatur, & auari cautiores erant ad mutuandum, quos Dominus admonet Deut. 15: *Caue ne forte ſubrepat tibi impia cogitatio, & dicas in corde tuo: Appropinquat ſeptimus annus remiſſionis: & auertas oculos tuos a paupere fratre tuo nolens ei quod poſtulat mutuum commodare, ne clamet contra te ad Dominum, & fiat tibi in peccatum.* Quod ad ſacra attinet, nihil hic annus habebat peculiare, niſi quod liber Deuteronomij in eo legi iubebatur. Deutero. 31: *Poſt ſeptem annos anno Remiſſionis in ſolemnitate Tabernaculorum, conuenientibus cunctis ex Iſrael, vt appareant in conſpectu Domini Dei tui in loco quem elegerit Dominus, & leges verba legis huius coram omni Iſrael, audientibus eis, & in vnum omni populo congregato, &c.*

De ſignificatione ſeptimi anni.

CAP. XXIII.

SEptimus annus, qui libertatis, & remiſsionis eſt, & 1
Sabbatum terræ dicitur, ſine dubio beatam illā re-
quiem ſignificat, qua in cœlo cum Chriſto perfrue-
mur, in qua vera libertas erit, & remiſsio, & quies iu
cundiſſima. Terra ſeritur cum mēs noſtra verba Dei audit, & cor-
Luc 8. de percipit (*ſemen enim eſt verbum Dei*) ex quibus opera ſancta col-
ligit, quibus alitur, & confirmatur. Vinea pūtatur cum ſuperflua
ex noſtris cordibus reſecamus, vt colligamus fructus, quibus mēs
noſtra lætificetur, & in Deo lætetur, conſolationeſque ab eo mi-
rificas percipiat. Oliuas colimus, & fructum earum colligimus
cum miſericordiæ, & caritatis actionibus, fratribuſque omni ra-
tione iuuandis nos peculiari cura tradimus, ac dicamus. In his ſex
annis laborandum eſt, ſeptimo quieſcimus. Iſychius in c. 25. Leu.
Sex annis ſerere noſtrum agrum, & plantare vineam, & colligere fructus,
qui ex ea naſcuntur poſſumus, id eſt, vſque dum in vita hac, & in creatura
hac viſibili ſumus, quam ſex dierum numerus rectè ſignificat, quia in ſex die
bus conſummata ſunt quæ videntur omnia.] *Septimo autem anno Sabbatum,* 2
& requies erit terræ. Quando enim intelligibile noſtrū venerit Sabbatum,
id eſt, præſentis ſæculi requies, de qua ait Paulus: Ergo relinquitur Sabbatiſ-
Heb. 4. *mus populo Dei, quē ſignat dies ſeptimus, qua ſeptima die requieuit Deus*
ab omnibus operibus ſuis, videlicet viſibilibus, tunc operationis non eſt tem-
pus, &c. Quod autē ait: *Sed erunt vobis in cibū tibi, & ſeruo tuo, &c.* ita
idē interpretatur. *Quæcunque enim nunc operati fuerimus, bonū ibi fru-*
Pſa 127. *ctu percipimus, & vt in pſalmo nobis aptabitur. Beati omnes qui timent Domi*
num. Labores fructuū tuorum manducabis: beatus es, & bene tibi erit, &c. Fru-
ctib' terrę illius anni ſeptem paſcūtur ſerui, & ancillę, & aduenę,

quia

quia Sancti Deo fruentes vtiles maximè sunt iis, qui eos in terra Preces
piè inuocant,& ad eorum patrocinium confugiunt, & aliis etiam Sancto-
non inuocantibus,ipsis quoque iumentis, siue bestiis agri, id est, rum.
hominibus peccatoribus,& ineruditis,ac simplicibus,& ipsis qui efferatis moribus sunt,quorum multos Deus seruat,& ad se conuertit precibus,& meritis Sanctorum.
3 † Eodem anno seruus Hebræus gratis liber egreditur. Seruus Hebręus quis est,nisi corpus iusti, quod fideliter animæ seruit, & transire etiam cupit in gloriam filiorum Dei:(nam Hebræus à transeundo dicitur:) & eiusdem nationis, & gentis est? Hic à laboribus quiescit, & in resurrectione accipit gloriam,& honorem: & quidem gratis quodammodo: non quòd sine meritis accipiat, sed quòd eius labores magnitudine,& duratione nihil sunt, si cum æternis gaudiis conferantur,quæ & maxima sunt,& æterna. Hoc enim est,quod scripsit Apostolus: *Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram glo-* Rom. 8.
riam,quæ reuelabitur in nobis. Debita tunc remittuntur, quia requie illa frui non potest,cui prius omnia debita dimissa non fuerint,& qui ipse aliis non remiserit. Liber Deuteronomij eodem anno legitur in festo Tabernaculorũ, quia qui in hac vita cœlestia semper cupierunt, & in tabernaculis vixerunt, cum huius rei recordantur,& legis Dei,in qua nocte,& die meditabantur,incredibilem ex ea memoria percipiunt voluptatem.

De quinquagesimo quoque anno, qui Iubileus dicitur.

CAP. XXIIII.

1 LEVIT. 25: *Numerabis quoque tibi septem hebdomadas* Vers. 8.
annorum, id est, septies septem,quæ simul faciunt quadraginta nouem,& clanges buccina mense septimo decima die mẽsis Propitiationis tempore, in vniuersa terra vestra,sanctificabisque annum quinquagesimum, & vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ tuæ: ipse est enim Iubilæus. Quinquagesimus quisq; annus,qui numerari cœpit ab anno,quo ingressi sunt in terram promissionis, quemadmodum de anno septimo diximus capite 22. Celeberrimus erat apud Hebræos iis de causis, quas paulò post explicabimus. Et sicut septimo anno elapso incipiebat altera hebdomada annorum numerari,ita finito quinquagesimo incipiebant alij quinquaginta computari. Itaque totum tempus apud Hebræos per septenarios,& quinquagenarios diui-
2 debatur,ita tamen vt semper vterq; numerus integer esset. † Primus ergò annus quinquagesimus post ingressum in terram promissionis successit vltimo septimæ hebdomadæ annorum,& vnus annus remissionis alterũ subsecutus est. Annus deinde primus se-

cundi quinquagenarij, id est, qui numerari incipiebat, vt fieret secundus Iubilæus, fuit secundus octauæ hebdomadæ annorum, atque ita deinceps in reliquis, vt eruditè docet Abulensis quæstione 7. in 25. cap. Leuitici. Anno quadragesimo nono mense septimo clangebant buccinis, de quibus dictum est Iosue. 6: *Septimo autem die sacerdotes tollent septem buccinas, quarum vsus est in Iubilæo &c.* Vt notū esset omnibus, ac cum lætitia denūciaretur annum sequentē

Sancti-ficare.

esse Iubilæum. Ideò dictum est: *Sanctificabisque annum quinquagesimum*, id est, præparabis populum celebritati anni quinquagesimi, hoc enim est Sanctificare, præparare, vt Isaię 13: *Ego mandaui sanctificatis meis, id est, Medis, & Persis, quos præparaui vt deleam imperium Chaldæorum.* † Propterea etiam ait: *Et vocabis remissionem cunctis* 3
habitatoribus terræ, id est, Denuntiabis. Septimo mense fiebat, quia mensis ille sanctior reliquis habebatur, septimus enim erat, & multis, magnísque sollennitatibus abundabat. Inter illas autem dies Expiationum sanctissimus erat, vt suo loco diximus. Deinde etiam significationi cōueniebat: nam eo die Deus propitius reddebatur, & peccata ignoscebat, & æquum erat vt eodem ipsi admonerentur libenter sibi mutuò debita remittere.

Quid interesset inter annum septimum, & quinquagesimum.

In eo autem quod ait: *Et vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ tuæ.* Hoc animaduertendum est, annum septimum, vt iam vidimus, dici annum Remissionis, quod etiam quinquagesimo conuenit, verùm multò aliter, quia hic annus est perfectę remissionis. Etenim fieri interdum poterat, vt seruus septimo anno libertate non donaretur, qui tamen quinquagesimo sine dubio liber exibat. Exo. 21: † *Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septi-* 4
mo egredietur liber gratis. Sin autem dominus dederit illi vxorem, & pepererit filios, & filias, mulier, & liberi eius erunt domini sui, ipse vero exibit cum vestitu suo. Quod si dixerit seruus: Diligo dominum meum, & vxorem ac liberos, non egrediar liber: offeret eum dominus dijs, & applicabitur ad ostium & postes, perforabitque aurem eius subula, & erit ei seruus in sæculum. Hoc est, vsque ad annum Iubilæi, est enim in Hebræo לעולם, *leolam* adnotatque Hieronymus in Epist. ad Galat. cap. 1. in illud: *Vt eriperet nos de præsenti sæculo nequam*, hoc nomen cum sine litera, ו, scribitur, significare annum quinquagesimum, cùm verò illam habet, significare æternitatem, quod sæpè in Scriptura videbimus. Loquitur autē de vxore alienigena: nā Hebræa septimo etiam anno libera egrediebatur: & tamen quinquagesimo anno tam ipse, quàm vxor, & filij liberi erant. Similiter septimo anno non redibat res immobilis vendita ad venditorem, nisi eā pretio redimeret: quinquagesimo autem sine prætio etiam possessiones redibant, ad veteres dominos. † Leuitici. 25: *Reuertetur homo ad* 5
possessionem suam, & vnusquisque redibit ad familiā pristinam, quia Iubilæus est, & quinquagesimus annus. Hoc fiebat ne alij bona aliorum possiderent, & locupletissimi fierent aliis in paupertate degentibus,

tribus. Deinde ne sortes in terra promissionis cuique tribui assignatæ permiscerentur, & ad alias tribus transirent: ita enim permiscerentur & familiæ, quę per sortes cognoscebantur, & qui habebat agrum in sorte tribus Iudæ, eius esse tribus censebatur, atque ita in reliquis. Propterea redeunte possessione ad veterem dominum homo censebatur reuerti ad suam familiam: qui enim ex tribu Iudæ putabatur, quoniam possessionem in illius sorte habebat, cum esset ex alia tribu, reddita possessione viro ex tribu Iudæ ipse redibat ad suam tribum, id est, iam non censebatur esse de tribu Iuda, sed de sua vera tribu: (quod optime explicauit Abulensis quæstione decima tertia, in hoc idem caput,) & ideò di-
6 ctum est: *Et vnusquisque rediet ad familiam pristinam.* † Hinc fiebat, vt quò propior esset annus quinquagesimus, eò minoris res immobiles vēderentur. Leuit. 25. *Quanto plures anni remanserint post Iubilæum, tanto crescet & pretium: & quanto minus temporis numerauerit, tanto minori & emptio constabit, tempus enim frugum vendet tibi,* id est, non vendidit substantiam rei, sed tempus fructuum colligendorum. Si quis tamen domum venderet intra vrbis muros collocatam, nec intra anni spatium redimeret, nec in Iubilæo redimi poterat, vt est in eodem capite. Quod ideò præceptum est, quòd per possessiones, quæ erant intra vrbes, non fiebat distinctio tribus, & familiarum, cùm in qualibet tribu Israël darentur Leuitis vrbes ad habitandum, Numero. 35. nec tamen eis dabantur agri illarum, atque idcircò domus, quæ erant in villis, cum agris suis transibant. Præterea hoc fiebat, vt homines in vrbibus manerent, nec domos suas venderent scientes nullo tempore eas fore recuperandas. Quod latius explicat Abulensis quæstione 20 in hoc caput 25 Leuitici. At domus Leuitarum vbicumq; essent, etiamsi non redimerentur, in Iubilæo ad dominos redibant. Hoc etiam in eodē ca. præcipitur: *Non seretis, neque metetis sponte in agro nascentia, & primitias vindemiæ non colligetis ob sanctificationem Iubi-*
7 *lai, sed statim ablata comedetis.* † Quidam legunt *Oblata*, sed legendum est, *Ablata*, id est, non seruabitis, aut vinum ex vuis facietis, sed quæ colligitis continuò comedetis. In Hebræo est apertiùs: *De agro comedetis fructum eius*, id est, terræ. Lxx. *De agris comedetis fructus eius.* Atque hæc sunt, quæ de quinquagesimo anno ab Scriptura accepimus, nec plura ferè Iosephus scripsit. Referam tamen eius verba de anno septimo, & de quinquagesimo ex libro tertio Antiquit. cap. 10. quæ nonnihil ad ea, quæ dicta sunt, explicanda iuuabunt. *Septimo quoque anno* (inquit) *remissionem agris dedit, intactasque aratro, & plantatione esse iussit, quemadmodum iam ante populo septima quoque die remissionem a laboribus dederat. Quæ vero per hunc annum sponte sua terra protulerit, publica esse, & promiscuu vsus iussit, & neque indigenam neque aduenam ab eis fructibus colligēdis arceri: idemque obseruari post septimam annorum septimanam, qui numerus quinqua-*

fuiſſe, hoc enim veriſimilius, immò hoc ſolum verum: quoniam cum Leuit. 25. ait: *Clanges buccina*, in Hebræo eſt, שופר *Saphar*, quod Hieronymus in cap. 5. Hoſeæ, in illud: *Clangite buccina in Gabaa*, buccinam interpretatur, & cornu recuruo effici dicit, & Lxx. verterunt *tubam corneam*, cum dicitur in Pſal. 97: *In tubis ductilibus,*
11 *& voce tubæ corneæ* † Verum ex cornu arietis factas eſſe nego, quod neque ſignificationi, vt in feſto tubarum, nec vſui conueniebat. Buccina enim paſtoralis eſt (ait Hieronymus in eodem loco) nec paſtores cornu arietino ad buccinas vtuntur, ſed bubulo. *Cornua* (inquit Varro libro. 4. de lingua Latina) *quod ea, quæ nunc ſunt ex ære, tunc fiebant ex bubulo cornu.* Quare Ioſue. 6. vbi habemus: *Sacerdotes tollent ſeptem buccinas*, in Hebræo eſt vocabulū, quod diximus, in Græco autem κερατίνας, id eſt, buccinas corneas maiorum animalium. Malè ergo Abulenſis tubas Iubilæi argenteas illas fuiſſe cenſet, quibus in ſollennitatibus populus conuocabatur, vt eſt in decimo capite Numerorum (quod ſcriptum reliquit in c. 25. Leuit. quæſtione. 7.) Illæ enim duæ fuerunt, vt ex eodem loco conſtat, & ex Ioſepho. li. 3. Antiqui. ca. 11. in Ioſue autem ſeptem buccinæ Iubilæi ſcribuntur, & aliud nomen habent in Hebræo, nec vnquam eis vtebantur, niſi in Iubilæo, ideò ſiquidem dicitur: *Quarum vſus eſt in Iubilæo.* Quod ad nominis Orthographiam attinet, rectiùs Iobilæus ſcriberetur, vt apud Hieronymum lego in cap. 1. epiſtolæ ad Galatas. Iobelum mallem, vt Ioſephus, cùm ſit in Hebræo Iobel, aut certè Iobelæum. Sed quoniam cōſuetudo obtinuit, vt Iubilæus dicatur, ſcientiam nobis reſeruemus, vſum populo relinquamus.

De Significatione anni quinquageſimi.

CAP. XXV.

1 HSychius hæc eadem verba Leuitici interpretans in ſeptem hebdomadibus annorum totum huius ſæculi tempus intelligi vult, quia in hebdomades dierum totum ſæculum humanum diuiditur, & hic numerus in ſemetipſum multiplicatus finem volubilitatis temporum indicat, vt in anno quadrageſimo nono, ſepties enim ſeptem quadraginta nouē fiūt. Annus ergò quinquageſimus diem reſurrectionis omnium ſignificat, poſt finem enim reſurrectio ſequitur. Clangorem buccinæ illum eſſe vult, de quo Paulus, 1. Theſſ. 4: *Quoniam ipſe Dominus in iuſſu, & in voce archangeli, & in tuba Dei deſcendet de cælo, & mortui qui in Chriſto ſunt, reſurgent primi.* Sed quoniam hoc ſimul cum reſurrectione fiet, non tam ad quadrageſimum nonum, quàm ad quinquageſimum pertinet, nóſque illud ad quadrageſimum nonum pertinere oſtēdimus capite præ-

 ceden-

ced. de signis potius interpretabimur, quæ proxima erunt iudicio,
& finem sæculi, instantémque resurrectionẽ prænunciabunt. Ete-
nim Iohannes Apo. 8. & 9. de eadem re loquens septẽ tubas com-
memorat. † Mense septimo clangũt buccina, quia illa est septima, 2
atque extrema ætas mundi, vt ait Isychius: Die Propitiationis,
quia ad pœnitentiam, & ad expiationem peccatorum omnes tunc
1. Tim. 2. Deus adhortabitur per illa signa, vt propitius sit omnibus, *omnes*
enim vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis peruenire. Tunc remis-
sio, & quies, & sabbatum perfectum erit omnibus; qui laborane-
Ap. 14. runt pro Christo, *amodo enim iam dicit Spiritus vt requiescant à labo-*
ribus suis: opera enim illorum sequuntur illos. Nam Iubilæus est, quæ
vox libertatem significat, libertatẽ, inquam, gloriæ filiorum Dei.
Tunc homo reuertitur ad possessionem suam, nam qui hominem
se esse meminit dum vixit, & non posse cogitare aliquid à se quasi
2. Co. 3. ex se, sed sufficientiam suam ex Deo esse cognoscens semper ad
eum confugit, & quasi Domino, & creatori suo obsecutus est, re-
uertetur ad possessionem paradisi, quã amiserat, & beatitudinem,
ad quam in primorum parentum iustitia ius habebat, recupera-
bit. † Eadem ratione redibit ad familiam suam: cum enim relictis 3
terris corpore etiam in cœlo habitauerit, apparebit iã eius fami-
liam, & tribum non esse illam, quæ ab Adam ortum, & labem tra-
xit, in qua sunt illi, qui filij hominum tantum appellantur, sed fa-
miliam sanctorum, qui per gratiam Christi regenerati, & filij Dei
1. Co. 15. effecti, heredes etiam sunt æternorum bonorũ. Qualis enim ter-
renus, tales & terreni, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Primus
homo Adam de terra terrenus, cuius filij terreni in terra habent
familiam, & possessionem. Secundus homo Christus Iesus de cœ-
Eph. 2. lo cœlestis, cuius filij sunt ciues sanctorum, & domestici Dei su-
perædificati supra fundamentum Apostolorum, & Prophetarum
ipso summo angulari lapide Christo Iesu. † Omnis tunc seruitus 4
finietur & corporis, & animi, quoniam ipsorum est regnum cœ-
lorum & corpore, & animo regnabunt. Nullum erit debitũ, om-
nia iam erunt per Dei gratiam remissa. Non seretur terra, quo-
niam non noua merita erunt, sed veterum fructus suauissimè co-
medentur. Sed ceteris expositis superest quod de domo intra mu-
ros vendita dictum est, quæ potest eodem anno redimi, postea au-
tem neque in Iubilæo redit ad pristinum dominum. Domus, quæ
extra muros sunt, redeunt ad dominos in Iubilæo. At domus Le-
uitarum quocumque tempore redimi possunt vbicúmque sint.
Hæc ita explicat Origenes Homilia. 15. in Leuiticum. Dicam e-
ius verbis, sed breuius. Quæ est ergo ista domus, & quale ædificiũ
2. Co. 5. est Paulus exponit apertiùs, cùm dicit: *Domum habemus non ma-*
nu factam, æternam in cœlis. † Hæc est domus, quam extruere, vel 5
habitare nemo potest, nisi in simplicitate mentis, & puritate cor-
dis. Sed quoniam accidere solet vt etiam qui benè ædificauerit,
&

& domum ſibi cœleſtem benè agendo,& benè viuendo, ac rectè
credendo conſtruxerit,incurrat alicuius peccati debitum,& hanc
crudeliſſimo fœneratori venundare cogatur, pietas, & clemen-
tia legislatoris ſuccurrit, vt intrà certum tempus redimi poſſit.
Si autem non inueneris (inquit) *manus tua pretium, quod reſtituas.* Quale
pretium? Pœnitentiæ ſine dubio lachrymis congregatum,& ma-
nibus,id eſt,labore boni operis, inuentum. Annus autem iſte in-
telligi poteſt, quem venit vocare Dominus annum acceptum,
quo dimittat contractos in remiſſionem, & ſalutem delicta ſua
confitentibus præbeat. Alludit ad illud Iſai. 61: *Ad annunciandum manſuetis miſit me,vt mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam,& clauſis apertionem,vt prædicarem annum placabilem Domino,*&c. intelligit autem de tempore huius vitæ,quo peccator
6 ſolui,& indulgentiam à Christo impetrare poteſt. † Quod autem
dicit domum in ciuitate murata,rectè (vt ego arbitror) domus
quæ in cælo eſſe dicitur, in ciuitate murata eſſe intelligitur:
murus eſt enim huiuſmodi domibus ipſum cœli firmamentum.
Hæc ex Origene, in ceteris nequaquam eius expoſitio proban-
da, aut ſequenda eſt. Sed neque in hoc ipſo, quod retulimus,
quamuis tota in Gloſſa poſita ſit,quod factum nollem. Nam cum
eadem ſit ratio de domibus Leuitarum in vrbe, ac de domibus a-
liorum, & domus Leuitarum omni tempore redimi poſſint, ac
non redemptæ in Iubilæo ad dominos redeant,non poteſt domus
7 intelligi, quæ in cœlo parata eſt. † Melius ergò cum Radulpho
lib. 19. in Leuit. cap. 9. dicemus domum in vrbe murata eſſe cuſto-
diam earum virtutum, ſine quibus in cœlum aſcendi non poteſt,
vt fidei,ſpei,caritatis,&c. quas qui amiſerit,redimere intra annum
poterit per pœnitẽtiam,id eſt,cum viuit:vt enim annuus circuitus
ſolis eſt,ita circulus vitæ humanæ anno indicatur. Si autem in hac
vita redemptæ non fuerunt, in reſurrectione non redibunt ad ve-
terem dominum. Hæc domus intra muros eſſe dicitur, quoniam
qui in illa non ſit,etiamſi omnibus ſibi bonis abundare videatur,
neque tutus eſſe,neque ex immaniſſimorum hoſtium manibus e-
ripi poterit.

Ille domum vendit in illa ædificatam,& extra muros poſitam,
qui altiorem vitæ rationem,quæ tamen neceſſaria ad vitam æter-
nã non erat,in qua manebat,relinquit. Hanc enim repetere,& re-
dimere poteſt,licet cum aliqua iactura. Vt ſi quis in ieiunio, & la-
chrymis Deo ſeruiens ad laxiorem vitã diuertat, priorem illam
redimere poteſt,quamuis in diuertẽdo iacturam fecerit,& tũc ea,
quæ delectabant,abiicere debeat. Verùm etſi ad eam non redie-
rit,modò caritatem non amiſerit,in Iubilæo redibit ad poſſeſſio-
nem ſuam,id eſt, in cœleſti beatitudine recipiet quidquid in illa
8 vitæ auſteritate aliquando laborauit. † Et quoniam idem in le-
ge iudicium eſt de domibus Leuitarum, quæ ſunt in vrbibus

muratis, ac de aliorum domibus, quæ sunt in villis: ex his quóque quod de illis dicitur exponetur. In Leuitis (vt in eiusdem libri c. 4. scribit Radulphus) quorumdam perfectio designatur, qui terrenæ hæreditatis sortem respuentes portionem suam Deũ computant, & pro summis diuitiis gratiam illius thesaurizant. Domus igitur Leuitarum est vita perfectissima, & propè Diuina, eorum, qui semper Deo assistunt, & ministrant, & in eo omnia sua habent, nihil aliud amant, nihil aliud cogitant. Hæc vitæ ratio dum firma non est, sed incursibus hostium patet, domus est in villa, quæ non magno negotio expugnari, & capi potest: cùm verò iam consuetudine firmata est, & magna Dei gratia, angelorúmque præsidio, quasi muro, septa est, multò magis quàm aliæ soleant, in vrbe murata est. Quæ cùm humana infirmitate venditur, & deseritur (sine mortali tamen culpa, quoniam liberam eam intelligi volumus) omni tempore redimi potest. Si autem nõ redimatur, nec ad eam redeat huiusmodi Leuita, recipiet in Iubilæo quidquid, dum in illa fuit, laborauit.

† Hæc habui, quæ de festis diebus dicerem, ex quibus luce cla- 8
Colo. 2. rius perspicimus verissimè dixisse Apostolum: *Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut Neomeniæ, aut Sabbatorum, quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi.* Vmbram ab aliquo corpore effici necesse est, & de corpore magis quàm de vmbra curandum est. Quidquid de festis diebus dictum est in lege, vmbra fuit: & corpus, quod hanc vmbram, tametsi longè distans, efficiebat, Christus est. Veras ergò, præclarásque solẽnitates, quas per eũ habemus, & multò posteà perfectiùs habebimus, illi dies festi prænuntiabant. Quare eleganter Apostolus non dies festos, sed partes dierum festorum appellauit, integros enim nos habe-
2. Cor. 3. mus, *qui releuata facie gloriam Domini speculantes in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tamquam à Domini Spiritu.*

Tibi igitur gloria, & laus sempiterna Iesu Christe Verbũ Dei patris, qui transtulisti nos de tenebris in admirabile lumen tuum, te omnes cupiant, te vnum mirentur, te totis viribus ament, & collaudent in sæcula sæculorum. In gloriam tuam hoc opus de Templo, & de iis quæ ad templum pertinent, elaboraui:

Quare habe tibi quidquid hoc libelli est,
Qualecúmque, quod O perenne Verbum
Gloria tibi sit per omne sæculum.

FINIS.

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ IN HOC OPERE EXPLICATORVM.

In quo numeri in margine positi versiculos ipsorum capitum in Biblus signatos indicant.

cap.8.numero 2.

Cap. 40.

4 *Candelabrum ſtabit cum lucernis ſuis, & altare aureum, in quo adoletur incenſum coram arca teſtimonij, lib. 2. ca.8.num. 8.*

20 *Poſuit & menſam in tabernaculo teſtimonij ad plagam Septemtrionalem extra velum, &c. ibidem.*

LEVITICI.

Cap. 1.

3 *Si holocauſtum fuerit eius oblatio, &c. vſque ad 10. verſ. explicatur, lib. 4. cap. 2. num. 1.*

10 *Explicatur verſus, 10. vſque ad 13. ibid. num. 5.*

Cap. 2.

4 *Panes ſcilicet abſque fermento conſperſos oleo, & lagana azyma oleo lita, lib. 4. cap. 4. num. 5.*

11 *Omnis oblatio, quæ offertur Domino, abſque fermento fiet, &c. vſque ad num. 12. incluſiue, lib. 5. cap. 7. num. 10. & lib. 4. cap. 4 num. 5.*

14 *Si autem obtuleris munus primitiarum frugum tuarum Domino, &c. lib. 5. cap. 5. num. 7.*

Cap. 3.

1 *Quod ſi hoſtia pacificorum, &c. lib. 4. cap. 4. num. 1.*

Cap. 4.

2 *Anima quæ peccauerit, &c. vſque ad num. 13. lib. 4. cap. 6.*

13 *Quod ſi omnis turba Iſrael ignorauerit, &c. vſque ad verſ. 26. lib. 4. cap. 6. num. 13.*

Cap. 6.

1 *Locutuſque eſt Dominus dicens, &c. vſque ad verſum 8. ibid. num. 15.*

9 *Hæc eſt lex holocauſti cremabitur, &c. vſque ad verſ. 11. lib. 4. c. 3. nu. 9.*

12 *Ignis autem in altari ſemper ardebit, &c. lib. 5. c. 17. nu. 2.*

25 *Loquere Aaron, & filiis eius, &c. vſque ad finem cap. lib. 4. c. 6. num. 23.*

26 *Sanctum Sanctorum. lib. 1. c. 6. nu. 2.*

Cap. 7.

1 *Hæc quoque eſt lex hoſtiæ vſque ad verſum 5. lib. 4. ca. 6. num. 26. & li. 1. c. 6. num. 2.*

11. *Hæc eſt lex hoſtiæ pacificorum, &c. vſque ad num. 22. lib. 4. c. 4. num. 4. & lib. 4. c. 5. nu. 10.*

30 *Tenebit manibus adipem, &c. vſque ad verſ. 33. lib. 4. c. 4. nu. 14.*

Cap. 8.

7 *Et deſuper Humerale impoſuit, &c. lib. 3. cap. 12. num. 8.*

Cap. 16.

12 *Aſſumptoq; thuribulo, &c. lib. 2. c. 8. num. 13.*

18 *Altare, quod erat coram Domino ibi. num. 10.*

20 *Poſtquam emundauerit ſanctuarium &c. lib. 4 cap. 2. num. 4.*

Cap. 21.

17 *Homo de ſemine tuo per familias, qui habuerit maculam, &c. ibidem num. 2.*

Cap. 22.

21 *Immaculatum offeret &c. ibid. nu. 3.*

Cap. 23.

2 *Hæ ſunt feriæ Domini, &c. libro. 5. cap. 1.*

3 *Omne opus non facietis in eo, lib. 5. cap. 5. num. 3.*

5 *Menſe primo, quartadecima die, &c. lib. 5. c. 3. nu. 33. & nu. 35.*

6 *Quintadecima die menſis huius libr. 5. ca. 7. nu. 4.*

7 *Septem diebus, &c. libro. 5. c. 5. nu. 2.*

11 *Qui leuabit faſciculum coram Domino, & c. ibid.*

15 *Numerabitis ergo ab altero die ſabbati lib. 5. cap. 1. num. 4. & lib. 5. c. 6. num. 1.*

16 *Et ſic offeretis ſacrificium nouum Domino, &c. lib. 5. c. 7. nu. 9.*

18 *Offeretiſque cum panibus ſeptem agnos, &c. vſque ad verſum 20.*

lib. 5.

DANIE-

FINIS.

INDEX
RERVM ET VERBORVM, IN QVO QVÆ AD SCRIPTVRÆ INTELLIGENTIAM MAGIS PERTINENT,
hoc nota † signantur.

A

Atrium

Tanta

Christus

Iſraelitæ

Vu 3

R

S

Sacer

Tem-

INDEX IN EVANGELIA TOTIVS ANNI,

TAM DE TEMPORE, QVAM DE SANCTIS,

prodeat. vide li.2.cap.17.num. 6. Vide ibi multa de pœnitentia, & numeris sequentibus.

Quomodo agenda sit. vide lib. 4. ca.7.num.2. & sequentibus.lib. 5.ca 8.num.3 & 4

Proferte stolam primam. vide lib. 2.c. 17.num.7.& lib.5.c.21.nu.5.& 6 lib.5.ca.17.nu.5. vide etiam. lib. 3 c.20.nu.5.& 6.vide etiam. lib.5 c.2. num.9

Epulari autem, & gaudere oportebat. Conuersio peccatoris gaudiū cœlitibus affert.vide li.5.c.6.num. 4.& lib.5 c.17.nu 5.& 6

Domin.3.in Quadrag.

Si in digito Dei eiicio dæmonia. Vide lib.2.c.11.nu.5

Reuertar in domum meam, vnde exiui. Hoc ne fiat, non sunt negligenda peccata remissa, sed diu lugenda lib.5.c.8. num.3

Feria.4.post.iii. Dom.Qua.

Ab Ierosolymis Scribæ & Pharisæi. De Scribis, & Pharisæis, & eorum doctrina, atque traditionibus vide lib.3.c.4. per totum.

Quare & vos transgredimini mandatum Dei. Lex Dei in corde habenda est.lib.2.c.3.num.6.omnes vtilitates relinquendæ sunt, ne transgrediamur legem Dei. lib.4.c.5 num.5.& num.9

Feria.5 post.3.Dom. Quad.

Cum sol autem occidisset omnes qui habebant infirmos, &c.

Vide lib.5.c.4.num.2

Feria.6.post.3.Dom.Quadrag.

Adorabunt patrem in spiritu, & veritate. Hoc est fide, & moribus fidei dignis. Vide lib.1.c. 21. nu. 3.& 4.subiicientes rationem fidei.lib.3. cap. 8. nu.6. & legem Dei in corde habentes. li. 2.ca. 3.num.6

Ille nobis annuntiabit omnia. In Ecclesia est maxima lux. li.1.c.19. nu. 14. à Deo nobis tradita per doctores Ecclesiæ. li.1.c.23.n. 8.&9.multo maior quā ante aduētū Christi fuerat.li.2.c.14 n.9

Ego cibū habeo manducare, &c. Christi caritas declaratur, de qua vide lib.4.c.3.num.5.& 6

Et congregat fructum in vitam æternam. Qualis hæc vita sit vide infra in Die omnium Sanctorum.

Dominica.4.Quadragesimæ.

Erat autē proximum Pascha dies festus Iudæorum. De Pascha, & de eius significatione vide latè lib. 5.c. 3.& 4

Quinque panes hordeacei. Ad hoc accommodari potest quod est in li.5.c.6.num.6

Feria.2.post 4.Dom.Quad.

Prope erat Pascha Iudæorum. Vide li. 5.cap.3.

Omnes eiecit de templo. Vide lib.1.c. 32.num.9

Quadraginta & sex annis ædificatum est templū hoc. Vide li.1.c.23.n.6

Feria.4.post.4.Dom. Quadrag.

Ambulate dum lucem habetis. Vide libro 1.c.20.nu.2

Alij dicebant: Quia hic est, alij autem, Nequaquam. Vide lib.5. c.2.n.9

Non est hic homo a Deo, qui sabbatum non custodit. Vide lib.5.c. 1.num. 16.& lib.5.cap.6.num.2. & 3

Feria 6.post.4.Dom. Quadr.

Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei. Cœli enim in conuersione peccatoris lætantur videntes opus magnū gloriæ Dei. Vide li.5.c.6.n.4.ib.c.17.n.5.& 6

Ligatus manus, & pedes. Recuperata vita animæ per gratiam peccata diu lugenda sunt, vt omnino pœna remittatur, & iustiores

Bonus

Bonus pastor animam suam dat. De pastoris officio vide li. 3. c. 7. n 7

Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili, &c. Gentes significat venturas ad Euangelium, vide li. 1. c. 19. n. 10. vsque ad finem cap. lib. 5. c. 8. num. 2

D m. 3. post Pascha.

Iterum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum. In hac vita laborandum est, veniet dies beatitudinis, quę est annus remissionis, & quietis, Vide li. 5. cap. 22. & 23. vide etiam. cap. 25

Et gaudium vestrum nemo tollet à vobis. Vide multa de beatitudine, & de eius firmitate infra In die omnium Sanctorum.

Domin. 4. post Pascha.

Vado ad eum, qui misit me. Semper in patriam ad Deum festinare debemus, vt peregrini, & omnia contemnere. lib. 5. cap. 14

Dom. 5. post Pascha.

Petite & accipietis. De orationis necessitate. Vide. lib. 2. c. 11. num. 2. lib. 3. c. 14. n. 4. li. 4. c 7. num. 5. Quātis virtutibus floreāt qui orationi vacāt vide li. 2. toto c. 9. vide etiā. li. 5. c. 14. nu. 5. Iustorū orationes Deo gratę. li 2. c. 23. n. 5

Feria. 2. in Litanis.

Petite & dabitur vobis. Vide Dom. 5. post Pascha.

In die Ascensionis.

Et exprobrauit incredulitatem eorum. Vide verba sequentia.

Qui crediderit & baptizat⁹ fuerit, &c. De fide & eius operibus vide li. 1. c. 21. n. 1. & n. 3. & 4. li 3. c. 8. n. 6

Assumptus est in cœlum. Non ergo est nobis in terra morandū, sed hospites esse debemus, & in cœlum tendere, vide lib. 5. cap. 14

In die Pentecostes.

De hac solēnitate vide latè li. 5. c. 7. & 8. vide etiā li. 5. c. 17. nu. 5. & 6. est enim dies dati ignis.

De donis Spiritus sancti, & quid in nobis efficiant, vide li. 2. c. 3. num. 8 & sequentibus latè.

Peraduentum Spiritus sancti maior lux est in Ecclesia, quàm olim fuerat. lib. 2. c. 13. nu. 9

Si quis diligit me, sermonem meum seruabit. Vide li. 2. ca. 60. n. 3. vide etiam. lib. 5. c. 8. num. 3

In die corporis Christi.

De mysterio Eucharistiæ vide multa li. 5. c. 4. n. 4. & multis seq. lib. 2 c. 17 n. 5. & præcedentibus. li. 4. c. 4. n. 14. li. 4. c. 9. n. 3. vide etiā de illo, vt sacrificium est, & sacramentum, toto capite 9

De puritate eorum, qui ad illud accedunt. lib. 2. c. 17 num. 5

Dom. 3. post Pentec.

Hic peccatores recipit. Meritò, quia ipse est Propitiatorium. vide li. 2. c. 5. & eius caritas miseriis nostris excitatur. lib. 4. c. 3. n. 5 & 6

Gaudium erit in cœlo super vno peccatore pœnitentiam agente. Vide li. 5. c. 17. n. 5. & 6. & c. 6. n. 4. Ipse etiā celebrare poterit festū ignis dati. & ibid. c. 17. num. 5. & seq.

Pœnitentia est initium Euangelicæ prædicationis. li. 5. c. 12. n. 1. & 2. Magna bona reseruata sunt agētibus pœnitētiā. li. 1. c. 2. n. 11

Si ergo offers munus tuum ad altare. De hoc altari & de eius significatione vide lib. 2. ca. 20. & 21. vide de his. lib. 1. toto capit. 21

Dom. 5. post Pentec.

Relinque ibi munus tuū ante altare. Pone in manu Christi vt offerat pro te, li. 5. c. 6. nu. 7. hoc facies satisfaciendo prius fratri. vide etiam lib. 1. c. 20. nu. 2

Dom. 6. post Pentecost.

Misereor super turbam, quia ecce iā tri-

Dom.16.post Pentecost.

Si licet sabbato curare? Opera quæ sabbato licebant,vide lib. 5.ca. 1.num.7.& 8.

Qui se humiliat, exaltabitur. Ideo omnes magni fuerunt humiles. vide lib.1.c. 22. num.2. & seq. lib.4. c.3.nu.13.ibid. nu.6.& 7.

Dom.19.post Pentecost.

In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & prophetæ. vide lib. 1.c. 21.num.8.& 9. ibidem num. 1. & num.4.

Dom.18.post Pentecost.

Videns autem Iesus fidem illorum. De hac fide vide lib.3.c.14. nu.4.

*Habet potestatem in terra dimittendi peccata.*vide lib.2.c.5

Dom.19.post Pentecost.

Congregauerunt omnes quos inuenerunt. Tunc plurimi Deo oblati sunt.vide lib.5.cap.8.num.2. & lib.5.c.10.nu.1.& 2.vide etiam lib.1.cap.19.num.10.

Dom.21.post Pentecost.

*Sic & pater meus cœlestis faciet vobis, si non remiseratis,&c.*vide lib.1.c. 21.num.8. & 9.ibidem. num.1. & num.4.

De misericordia in proximos exexcenda.vide lib.2.cap.11.

Dom.22.post Pentecost.

*Cuius est imago hæc,&c.*Qui deletam Dei imaginem habet, non est homo dicendus.lib.4.c.7.n.1.

Dom.23.post Pentecost.

*Et ecce mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur.*vide lib. 4.ca. 5. num. 3. & 4.

Confide filia, fides tua te saluam fecit. vide lib.3.c.14.num.4.

Dom.24.post Pentecost.

Vide in 1. Dom. Aduentus de iudicio.& lib.1.cap.21.num.1. & lib.2.c.11.num.5.6.& 7

De communi Sanctorum vnde multa ad singulos Sanctos desumi poterunt.

De communi Apostolorum.

Apostoli lapides templi,id est, Ecclesiæ.lib.2.c.17.num.9. & 10. In duodecim bobus maris æneі significantur.ibid.nu.9. Eorum mores cœlestes fuerunt.lib.3.c. 11.num.11.Eorum pedes veloces ad Euangelizandum. ibid. & num.17. Iuxta Apostolorum doctrinam perseuerantia. & fortitudo tenenda est.lib.2. ca.15. num.4. & 5. Significantur sapphiro.lib.3.c.11. Apostoli ædificatores Ecclesiæ, ibid.ca. 19. num.10. Prima fundamenta Ecclesiæ, & lapides quadrati.libr. 1.c.23.num.1.& 2

De communi Euangelistarum.

Et misit illos binos. lib. 2. cap.7. nume.2.

De communi martyrum.

De holocausto quod offerũt Deo martyres,vide multa lib.4. c.3. num.6.vsque ad 9. Eorum coronæ ex Christo sunt. lib.2. ca.5. num.1.

Abneget semetipsum. vide lib. 1. ca. 21.num.2.lib.1.c.23. num.7.& lib.2.toto cap.21.

De communi confessorum pontificum.

Prælati præire debent exemplo. lib.2. c.13. num. 5. vide de eisdem lib.1.c.24.num.2.& 5.lib. 2.cap.13.toto. De sanctitate sacerdotum vide lib.3. c.5.nu.4. & 5.ibi.c.7.num. 5. vsque ad finem cap.lib.3.c.8.nu.5.& 6.sed propriè de Sanctitate Pontifi-

FINIS.